

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK EDEBİYATINDA VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİLERİ VE
MUSTAFA ÇELEBİ’NİN VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİ**

**DOKTORA TEZİ
-I. CİLT-**

**HAZIRLAYAN
Ayşe YILDIZ**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Filiz KILIÇ**

Ankara-2008

ONAY

Ayşe YILDIZ tarafından hazırlanan “Türk Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevileri ve Mustafa Çelebi’nin Varka ve Gülşah Mesnevisi” başlıklı bu çalışma 18.06.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalı/Eski Türk Edebiyatı bilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

[İmza]

[Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU] (Başkan)

[İmza]

[Prof. Dr. Ahmet MERMER]

[İmza]

[Prof. Dr. Filiz KILIÇ]

[İmza]

[Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK]

[İmza]

[Doç. Dr. Yakup ÇELİK]

ÖN SÖZ

Kökeni Arap edebiyatına dayanan ancak terim olarak Arap edebiyatında rastlanılmayan “mesnevi”nin, klasik şekli İran edebiyatında oluşmuş edebiyatımıza da bu edebiyat aracılığı ile girmiştir. Uzun soluklu anlatıların dile getirilmesine uygun bir nazım şekli olması sebebiyle mesnevi, klasik edebiyatımızın her dönem ve sahasında kesintisiz bir şekilde takip edilen bir form olarak varlığını sürdürmüştür. Anadolu sahası Türk edebiyatının oluşum devresi olarak kabul edilebilecek 13-14.yy.lara hâkim nazım şeklinin de mesnevi olduğu görülür. Günümüzdeki hikâye, roman, sözlük, ansiklopedi hatta bilimsel kitaplara karşılık gelen eserlerin bile bir kısmının mesnevi ile yazıldığı dikkate alındığında mesnevilerin sadece edebiyatı değil, bilim, kültür ve siyaset tarihini de ilgilendiren eserler oldukları görülür.

Anadolu sahasında mesnevilerin yazılmaya başlandığı ilk devirden itibaren aşk ve macera konulu mesnevilere tesadüf edilir. Çalışmamıza konu olan *Varka ve Gülşah* mesnevisinin Anadolu sahasındaki ilk örneğine 14.yy.da rastlanır. Yusuf-ı Meddah tarafından 11. yy. Gazneli şairi Ayyukî'nin aynı adlı eseri model alınarak mesnevileştirilen bu hikâye, 16.yy.da Defteremini Mustafa Çelebi tarafından yeniden yazılır. Bunların dışında, Anadolu sahasında manzum olarak kaleme alınan 15.yy.a ait müellifi bilinmeyen bir *Varka ve Gülşah* mesnevisi ile Bosnalı Ziyâî ve Selâmî'ye ait *Varka ve Gülşah* mesnevilerinden bahsedilmekle birlikte, söz konusu mesnevi metinleri bugün için elimizde değildir.

Leyla ile Mecnun, *Ferhad ile Şirin* gibi bazı klasik mesnevi konularının halk hikâyesi ya da meddah hikâyelerine dönüşüm süreci yaşadıkları bilinmektedir. *Varka ve Gülşah*'ın da -diğerleri kadar bilinmeyen bir mesnevi olmakla birlikte- halk hikâyesi ve meddah hikâyesi şekilleri bulunmaktadır. Bu sebeple müellifi belli olan ve olmayan manzum-mensur karışık tarzda *Varka ve Gülşah* hikâyelerine rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra 17.yy.da Azerbaycan edebiyatında Mesihî tarafından mesnevi şeklinde ele alınan konunun Türkmen ve Özbek edebiyatlarında mensur şekilleri bulunmaktadır.

Tezimize konu olan mesnevi, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020 numarada Bedîî adına kayıtlıdır. Çalışmamıza başlarken kütüphane

kayıtlarından ve Âmil Çelebioğlu'nun verdiği bilgilerden hareketle mesnevinin Bedîî'ye ait olduğunu düşünmüş ve Bedîî mahlaslı şairleri araştırmıştık. Kaynaklarda bahsedilen Bedîî mahlaslı iki şairin de *Varka* ve *Gülşah* nazm ettiklerine dair bir bilgiye rastlayamamıştık. Çalışmamız ilerledikçe bu mesnevinin yanlışlıkla Bedîî adına kaydedildiğini, aslında şiirlerinde mahlas kullanma alışkanlığı bulunmayan Priştineli Defteremini Mustafa Çelebi'ye ait olduğunu tespit ettik.

Tezimiz, giriş kısmının ardından üç ana bölüm, metin, sonuç ve dizinden oluşmaktadır. Giriş kısmında, öncelikle mesnevinin müellifi zannedilen -teze başlarken bizim de aynı yanılgı içinde olduğumuz- Bedîî'nin hayat hikâyesine dair bilgiler yer almaktadır. Bu kısmın ikinci alt başlığı "Mustafa Çelebi'nin Mihr ü Vefa Mesnevisi Ya da Yeni Bir Varka ve Gülşah Nüshası"dır. Bu alt başlıkta, *Mihr ü Vefa* yazdığı ancak bu mesnevisinin "kayıp" olduğu söylenen Mustafa Çelebi'nin, aslında *Mihr ü Vefa* değil, *Varka* ve *Gülşah* kaleme aldığı ortaya konulmaya çalışılmış ve bu kısmın son alt başlığında da tezimize konu olan mesnevinin müellifi Mustafa Çelebi'nin biyografisi ele alınmış ve mesnevinin giriş kısmında yer alan kasidelerde geçen hükümdar ve savaş isimleri ile methiyenin bulunduğu sayfadaki minyatür, müellifin ölüm tarihi ve Kanunî Sultan Süleyman'ın hayatı dikkate alınarak mesnevinin telif tarihi konusunda fikir yürütülmüştür.

Tezin I. Bölümü, Türk Edebiyatında yazılan manzum, mensur; metni elimize ulaşmış ya da ulaşmamış tüm Varka ve Gülşah hikâyeleri ile Varka ve Gülşah'tan günümüze ve Batı edebiyatına yansımaları konu edinir.

Tezin II. Bölümü, şekil ve içerik özellikleri olmak üzere iki ana başlıktan oluşur. Şekil özellikleri kısmında, mesnevide kullanılan vezinler, kafiye ve redif kullanımı, beyit sayısı ile Doğan Aksan'dan mülhem "Sözvarlığı" adını verdiğimiz deyim, söyleyiş kalıpları, atasözleri, ikilemeler, tekrarlı yapıları içine alan kısım ile dil ve imla sapmalarından ibarettir. İçerik Özellikleri kısmında ise, mesnevinin sebep-i telifi de içine alan giriş kısmı, içerdiği nazım şekil ve türleri açısından tanıtılmış, konunun işlendiği asıl kısım ise, anlatıya dayalı pek çok metinde kullanılması mümkün bir plan dâhilinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Tezimizin III. Bölümü, ilk defa *Varka ve Güşah* konulu bir mesnevi yazan 11.yy. Gazneli şairlerinden Ayyukî'nin 2238 beyitlik eseri ile Mustafa Çelebi'nin 6712 beyitlik aynı adlı eserinin, başlıklar ve bölümlendirmeler, konu, benzer ve ortak motifler, mesnevilerin kahraman kadrosu, mesnevilerde kullanılan vezin, nazım şekilleri ve nazım türleri açısından karşılaştırmasından oluşmaktadır.

Tezin metin kısmı, tek nüshası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020 numarada bulunan eserin çevriyazı alfabesine aktarılmış hâlidir.

Biri inceleme kısmının dizini diğeri metin kısmının dizini olmak üzere çalışmamızda iki dizin yer almakta ve söz konusu dizinler kişi, eser ve yer adlarını içermektedir.

Çalışmamıza konu olan metin, 16.yy.a aittir. 16.yy. metnlerinin okunmasında Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerinin esas alındığı bilinmektedir. Biz de metni bu özellikleri dikkate alarak okumayı amaçlamıştık. Fakat metin içinde aynı görev ve fonksiyondaki eklerin ya da ek öncesinde yer alan yardımcı seslerin yazımında birlik olmadığı, yuvarlak olması beklenen eklerin hem düz hem yuvarlak; düz olması beklenen kimi eklerin de hem yuvarlak hem düz şekillerinin vokalleri yazılmak ya da hareke ile işaret edilmek suretiyle gösterildiğine tanıklık ettik. Bu sebeple metinde vokal ya da hareke ile gösterilmiş eklerde dönemin dil ve imla özellikleri göz ardı edilerek metne sadık kalınmış, beklenmedik farklılıklar dipnotta gösterilmiştir. Herhangi bir hareke ya da vokal barındırmayan eklerde ise Eski Anadolu Türkçesi imla özellikleri göz önünde bulundurularak okunuştur.

Metnin çevriyazıya aktarılması sırasında büyük ölçüde, İsmail Ünver'in "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" (Türkoloji Dergisi, C.XI, S. 1, 1993, s. 51-89) adlı makalesindeki ilkelere uyulmuştur. Dipnot olarak belirtilen terim sözlükleri dışında, yazıçevriminde başvuru kaynağı olarak kullanılan sözlükler şunlardır: Ahmed Âsım, **Burhân-ı Kâtî**; Ahmet Vefik Paşa, **Lehce-i Osmânî**; Ahterî Mustafa bin Şemseddin, **Ahterî-i Kebîr**; Hüseyin Kâzım Kadri, **Türk Lugatı**; Mehmet Esat Efendi, **Lehcetü'l-Lugat**; Mehmed Salâhî, **Kâmûs-ı Osmânî**; Redhouse, James W, **Turkish and English Lexicon** ; Steingass, F., **A Comprehensive Persian-English Dictionary**; Ziya Şükün,

Farsça-Türkçe Lugat, Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ; Cem Dilçin, **Yeni Tarama Sözlüğü,** Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî,** Muallim Naci, **Lugat-ı Naci,** İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük;** Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,** Mohammed Mo'in, **Ferheng-i Farisî (A Persian Dictionary).**

Tezin karşılaştırma kısmında Ayyukî'nin mesnevisinden alınan Farsça beyitler önce Latin harflerine aktarılmış sonra anlamlandırma yoluna gidilmiştir. Klasik Türk edebiyatı çalışmalarında, Farsça beyit ve ibarelerin okunmasında, maalesef hâlâ bir birlik olmadığını dile getirmek durumundayız. Türkçe bir metin içinde yer alan Farsça cümle, ibare ya da beyitler ya Arap harfleri ile dizilerek dipnotta anlamlandırma yoluna gidilmekte ya da kelimelerin Osmanlı Türkçesindeki telaffuzları esas alınarak okunmakta. Ancak tamamen Farsça bir metinde yazarının da Fars olduğu dikkate alındığında Osmanlı Türkçesindeki telaffuzu esas almak mantıken işe yanlıyla başlamak olacaktı. Telaffuz konusunda tartışmayı ortadan kaldıracak Arap harfli dizime yönelmek de bir seçenek olmakla birlikte Latin harfleri ile yazımı yolunu tercih ettik. Bunun için Latin harfli telaffuzlu Steingass ve Mo'in sözlüklerindeki telaffuzları incelediğimizde Steingass'ın telaffuzda kullandığı işaret sisteminin Klasik Türk edebiyatı çalışmalarında tercih edilen sistemden çok uzak olduğunu gördük. Farsçadan Farsçaya kapsamlı ve muteber bir sözlük olan Mo'in'in telaffuzuna bağlı kalmaya karar verdik. Ancak, kullandığımız çevriyazı alfabesi ile örtüşmeyen ünsüzlerde Mo'in'den ayrıldık. Şöyle ki, ünsüzlerden ş'ler š, h'lar x, k'lar γ, ç'ler č, j'ler ž, ğ'lar γ şeklinde; ünlülerden e-i arası bir ses olan dilimizde kapalı e'ye karşılık gelen ancak yazı sistemimizde var olmayan ses, Mo'in'de e ile, e'ler a ile gösterilmiştir (ber-dāšten, bar-dāştan; perdaht, pardaxht vb). Bu tarz bir okuma, işaret olarak Mo'in'e bağlı kalmakla birlikte bu işaretlere yüklenilen ses değerleri olarak bağlı kalmak anlamına gelmeyecek ve Klasik Türk edebiyatı çalışmalarında benimsenen tarzın tümüyle dışına çıkmış olacaktı. Bu sebeple Farsça beyitlerin yazı çevrimi sırasında ünsüzlerde Klasik Türk edebiyatında kullanılan genel geçer çevriyazı alfabesine uyulmuş, ünlülerde ise Mo'in'deki

a'lar e sesini işaret ettiği için e şeklinde okunmuş; e'ler ise e-i arası bir ses olduğu ve e'den ayrılabilmesi için é ile gösterilmiştir (dél, méhr, céhân vb). Mo'in'de Atıf vavının bugün "o" ile telaffuz edilmesine rağmen Pehlevi dönemi ile ilk İslamî dönemde "u" şeklinde telaffuz edildiği kayıtlı olduğundan atıf vavlarının "u" olarak okunması yoluna gidilmiştir.

Doktora çalışması sancılı, sıkıntılı bir o kadar da zevkli bir süreçmiş. Bu süreçte sıkıntılarımdan zevke dönüşmesinde yardımlarını ve sevgilerini gördüklerimi anmaya geldi sıra. Öncelikle tüm yazdıklarımı okumak için zaman yaratan, tezimin sonlanma sürecini hızlandıran tez danışmanım, sevgili hocam Prof. Dr. Filiz Kılıç'a rehberliği, sabrı ve yardımları için gönül dolusu teşekkürler. *Varka ve Gülşah* mesnevisini bana tez konusu olarak öneren, tez metnimi titizlikle kontrol eden ve hatalarımı, bana doğrusunu öğreterek düzelten hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak'a; yazma nüshanın Arkeoloji Müzesi'nden teminini sağlayan hocam Prof. Dr. Mustafa İsen'e; tezimin tashihini gerçekleştiren, dostluğunu ve desteğini her an yanımda hissettiğim sevgili arkadaşım Dr. Furkan Öztürk'e; bugün kullanımdan düşmüş klasik dönem Farsça metinlerine özgü kimi yapı ve ibareler sebebiyle anlam vermekte zorlandığım beyitlerdeki yardımları için Ali Reza Rezai'ye; nüshada yer alan iki minyatürün tarihlendirilmesi noktasında verdiği bilgiler ve samimi yardımları için Prof. Dr. Zeren Tanındı'ya teşekkür ederim. Prof. Dr. Zeren Tanındı'nın bu noktadaki rehberliği, mesnevinin tarihlendirilmesi ve çoklu imladaki tereddütlerimiz noktasında verilen nihaî karara da ışık tutmuştur.

Bir de teşekkürle haklarını ödeyemeyeceklerim var: Siz olmasaydınız da ben var olmaya devam ederdim belki, ama bu şekilde değil. İyi ki varsınız.

Ayşe YILDIZ
Ankara 2008

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
A. Varka ve Gülşah Müellifinin Biyografisi	1
1. Bedîî'nin Hayatına Dair Bilgiler	1
2. Mustafa Çelebi'nin Mihr ü Vefa Mesnevisi Ya Da Yeni Bir Varka ve Gülşah Nüshası	4
3. Defteremini Mustafa Çelebi'nin Biyografisi	12
B. Varka ve Gülşah Mesnevisinin Telif Tarihi	18

I. BÖLÜM

A. Türk Edebiyatında Yazılmış Varka ve Gülşah Mesnevileri	22
1. Yusuf-ı Meddah'ın Varka ve Gülşah Mesnevisi	25
2. Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevisi	27
3. Mesihî'nin Varka ve Gülşah Mesnevisi	27
4. Kaynaklarda Varlığı Bildirilen Ancak Elimizde Olmayan Varka ve Gülşah Mesnevileri	30
a. Ziyaî'nin Varka ve Gülşah'ı	31
b. Ziyaî (Selamî)'nin Varka ve Gülşah'ı	32
5. Yazarı Bilinmeyen Varka ve Gülşah Hikâyeleri	
a. Anadolu Sahasında Kaleme Alınmış Mensur Varka ve Gülşah Hikâyeleri	32
b. Çağatay Sahasında Kaleme Alınmış Mensur Varka ve Gülşah Hikâyesi	33
6. Halk Hikâyesi Tarzındaki Varka ve Gülşahlar	33
a. Anadolu Sahasında Kaleme Alınmış Halk Hikâyesi Tarzındaki Varka ve Gülşahlar	34
b. Türkmen Sahasında Kaleme Alınmış Halk Hikayesi Tarzındaki Varka ve Gülşahlar	44

c. Özbek Sahasında Kaleme Alınmış Halk Hikayesi Tarzındaki Varka ve Gülşahlar	45
7. Meddah Hikâyesi Tarzındaki Varka ve Gülşahlar	45
B. Varka ve Gülşah'tan Günümüze Yansımalar	48
C. Varka ve Gülşah'tan Batı Edebiyatına Yansımalar	50
Ç. Türk Edebiyatında Mesnevi Konularının Menşei, Varka ve Gülşah Mesnevisinin Telifi Değeri ve Mesnevilerde Telif-Tercüme Meselesi	51
1. Türk Edebiyatında Mesnevi Konularının Menşei	51
2. Varka ve Gülşah Mesnevisinin Telifi Değeri	57
3. Mesnevilerde Telif- Tercüme Meselesi	61
D. İran Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevileri ve Ayyukî'nin Varka ve Gülşah Mesnevisi	77

II. BÖLÜM

A. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	85
1. Vezin, Kafiye, Redif ve Beyit Sayısı	85
a. Vezin	85
b. Kafiye ve Redif	91
2. Sözcük Varlığı	97
a. Deyimler	97
b. Deyim Olduğu Düşünülen Yapılar	105
c. Söyleyiş Kalıpları	106
(1). Deyim Kaynaklı Söyleyiş Kalıpları (Vulgarize Deyimler)	108
(2). Farsça ve Türkçe'de Ortak Kullanılan Çoğu Farsça Birleşik Fillerin Tercümesi Yoluyla Oluşan Söyleyiş Kalıpları	114
(3). Dua ve Beddua Cümleleri ile Veda ve Yemin İfadeleri	116
(4). İkilemeler	118
(5). Bunların Dışında Kalan Söyleyiş Kalıpları	120
ç. Atasözleri	130
d. Atasözü Olduğunu Kaynaklarda Teyit Edemediğimiz Atasözü Hükümündeki İfadeler	136
(1) Mesnevide "Meseldür", "Mesel Olmuş", "Bu Nükteyi Dimiş" vb. İbare Taşıyan İfadeler	136
(2). Yapı ve Anlamları İtibariyle Atasözü Olduğu Düşünülen İfadeler	138

e. Tekrarlı Yapılar	140
(1) Edat Ya Da Bağlaçların Tekrar Unsuru Olduğu Öbekler	141
(2) Edat ve Bağlaç Dışındaki Kelime Ya Da Kelime Gruplarının Tekrar Unsuru Olduğu Öbekler	145
(3) Sık Kullanılan Kelimeler İle Mısra Ya Da Beyitlerin Düzensiz Aralıklarla Tekrarlanması	153
i. Beyitlerin Aynen Tekrar Ettiği Yapılar	155
ii. Beytin Bir Mısraının Aynen, Diğerinin Küçük Değişikliklerle Tekrar Ettiği Ya da İkinci Mısraın Anlam Olarak Varlığını Koruduğu Yapılar	155
iii. Beytin Sadece Bir Mısraının Tekrar Ettiği, Diğerinin Tamamen Değiştiği Yapılar	156
iv. Beyit Mısraının Çok Küçük Değişikliklerle Tekrar Ettiği Yapılar	156
3. Dil Sapmaları	158
a. İmla Özellikleri ve Yazım Sapmaları	158
b. Kelime ve İfade Sapmaları	160
(1) Uydurma Kelimeler	160
(2) Çeviri Öğeler	160
c. Dilbilgisi Sapmaları	161
(1) Kelimeler Arası Yer Değiştirme	161
B. İÇERİK ÖZELLİKLERİ	163
1. Giriş Bölümü	163
a. Varka ve Gülşah'ın Giriş Bölümü	163
(1). Tevhit	164
(2). Münacat	166
(3). Naat	167
(4). Miraciye	167
(5). Padişah/Devlet Büyüğü Övgüsü	168
(6). Sebeb-i Telif	171
2. Konunun İşlendiği Bölüm	192
a. Bakış Açısı ve Anlatıcı	193
b. Olay	195
(1). Olay Çerçevesinde Metnin Parçalara Ayrılması	195
(2). Olay Tipi	199

(3). Olayın Özeti	200
c. Zaman	202
ç. Mekân	204
(1) Somut Mekânlar	206
(2) Mekân Tasvirleri	207
d. Kahramanlar	211
(1) Merkezî Kahraman	213
i. Varka	213
ii. Gülşah	223
(2) Yardımcı Kahramanlar	229
i. Muhsin Şah	230
ii. Hümam	232
iii. Hilal	234
iv. Gülşah'ın Annesi	236
v. Zenci Köle	239
vi. Selim Şah	243
vii. Rebi İbni Adnan	246
viii. Bedi	250
ix. Galib	251
x. Melik Anter	253
xi. Gülşah'ın Kız Arkadaşı	256
xii. Haramiler	257
xiii. Daye	260
xiv. Hekim	261
xv. Tacir	263
xvi. Kervancılar	263
xvii. Köle	267
xviii. Varka'nın Ölümünü Duyuran Atlılar	268
xix. Hz. Muhammed, Sahabe ve Cebrail	269
e. Kahramanların Sunumu	272
(1) Kahramanların Başkası Tarafından Sunumu	272
(2) Kahraman Sunumunda Boyutlar	273
i. Karşılaştırma ve Karşıtlık Motifi	287
ii. Kişi İsimlerinin Simgesel Değeri	287

f. Anlatma Yöntemi ve Anlatma Öğeleri	289
(1) Anlatının Adı	289
(2) Özet	290
(3) Olay Örgüsü	290
(4) Başlangıç	291
(5) Olay Bütünlüğü	291
i. Hal Değişimi Kalıbı	291
ii. Arayış Yolculuğu Kalıbı	292
iii. Olay Bütünlüğünde Olayların Sunumu ve Mekanik Yapılaşma	293
(6). Gerilim Unsurları	295
(7) Son	296
(8) Bölümlendirme	298
(9) Olay Unsurunun Kaynağı ve Niteliği	298
(10) Metinler Arası İlişkiler	299
(11) Metin Ekleme Yöntemleri	302
i. Şiir	302
ii. Mektup	303
iii. Resim	309
(12). Metin Dönüştürme Yöntemleri	312
i. Kurgu ve Teknik Taklidi	312
ii. Çağrışımsal Göndermeler	313
(13). Teknik Unsurlar/ Anlatım Teknikleri	314
i. Anlatma ve Gösterme Teknikleri	314
i.a. Geriye Dönüş Tekniği	315
i.b. Montaj Tekniği	317
i.c. Özetleme Tekniği	318
i.ç. İç Çözümleme Tekniği	319
i.d. Mektup Tekniği	321
(14). Bitiş Bölümü	321

III. BÖLÜM

Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevisi İle Ayyukî'nin	
Varka ve Gülşah Mesnevisi'nin Karşılaştırılması	323
A. Başlıklar ve Bölümlendirmeler	323

1. Başlıklar ve Bölümlendirmelerin Değerlendirilmesi	353
B. Konu Açısından Karşılaştırma	365
C. Benzer ve Ortak Motifler Açısından Karşılaştırma	369
1. Kahraman	369
a. Vakanın Kahramanı	369
b. Doğum	374
c. Ad Verme	375
2. Aile	376
a. Kardeş	377
b. Baba- Oğul	378
c. Anne- Kız	383
ç. Baba-Kız	385
d. Kuzen	387
e. Amca-Yeğen	388
f. Dayı-Yeğen	389
g. Anne	390
3. Aşk	391
a. Âşık Olma	393
b. Kahramanların Birlikte Okula Gitmesi ve Âşık Olmaları	393
c. Kulaktan Âşık Olma	395
ç. Aşkın İlan Edilmesi	398
4. Yöneticiler	399
a. Padişah-Bey	399
b. Vezir	400
5. Tabiat	402
a. Ağaç	402
b. Avlanma	405
c. Bahçe	406
ç. Çeşme (Pınar)	407
d. Kuyu	408
6. Dini Arka Plan	412
a. Namaz	417
b. Cenaze Merasimleri	418
c. Dini Yardımcılar	420

ç. Cebrail	421
d. Yusuf	421
7. İşler ve Meslekler	423
a. Avcılık	423
b. Tüccar	423
c. Asker	428
ç. Harami	428
d. Hekim	432
8. Kadın	433
9. Evlilik	441
a. Evlenme	
-Kadın Kahramanın Rızası Dışında Evlendirilmesi-	446
b. Düğünün Engellenmesi	450
10. İyi Kalpli Rakip	452
a. Varka'nın Kim Olduğunu Bilmeden Onu Sarayına Götürüp Tedavi	
Ettirmesi	455
b. Varka ve Gülşah'ı Kendi Elleriyle Evlendirmesi/ Evlenmelerine Aracılık	
Etmesi	458
11. Hatıra /Yadigâr	461
a. Yüzük	461
b. Gömlek	463
12. Tanıma Nişanı	464
13. Tebdil Giyinme/ Kılık Değişirme	464
14. İmtihan	468
15. İntihar	468
16. Ölüm	473
a. Tanrı'dan Ölüm Dilenmesi	474
b. Erkek Kahraman'ın Ölümü	477
c. Erkek Kahramanın Ölümünü Duyan Kadın Kahramanın, Erkek	
Kahramanın Mezarının Başında Ölümü/ İntiharı	478
ç. İki Kahramanın Aynı Mezara Defnedilmesi	486
17.Yasla İlgili Âdetler	488
a. Siyah Giyme	492
b. Başa Toprak Saçma	492

c. Elbise Parçalama	493
ç. Saç Yolma	494
d. Taşlarla Dövünme	494
18. Yeniden Dirilme	494
19. Yolculuk	507
a. Sevgililerin Buluşmaları ve Ayrı Düşmeleri	508
20. Yalan	508
a. Gülşah'ın Kendisini Kaçıran Rebi İbni Adnan'a Söylediği Yalanlar	508
b. Erkek Kahraman'a Sevgilisinin/Nişanlısının Öldüğü Yönünde Söylenen Yalanlar	511
21. Yardımcılar	515
a. Erk Sahibi Bir Yakının Yardımı	515
b. Sırdaş Kız Arkadaş	518
c. Zenci Köle	521
22. Sembolik Renkler	524
a. Beyaz	524
b. Siyah	526
c. Mor	529
ç. Kırmızı	530
d. Mavi	531
23. Sayılar	532
a. İki	532
b. Üç	533
c. Yedi	534
ç. Kırk	534
24. Diğer Maddi ve Manevi Haller	536
a. Bayılma	536
b. Gurur	539
c. Hastalık	540
Ç. Mesnevilerin Kahraman Kadrosu Açısından Karşılaştırılması	541
D. Mesnevilerde Kullanılan Vezin, Nazım Şekilleri ve Nazım Türleri Açısından Karşılaştırma	543
Sonuç	544
Kaynakça	561

Nüsha Özellikleri ve Metnin Yazıçevrimine Dair Açıklamalar	572
Metin	576
Dizin	1321
Ekler (Orijinal Metinden Örnekler)	1335
Türkçe Özet	1350
İngilizce Özet	1351

KISALTMALAR

a.g.e.: adı geçen eser
a.g.m.: adı geçen makale
a.g.t.: adı geçen tez
a.g.b.: adı geçen bildiri
SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü
YLT: Yüksek Lisans Tezi
DT: Doktora Tezi
S.: Sayı
s. : sayfa
C.: cilt
Bkz: Bakınız
Krş: Karşılaştırınız
AÜ: Ankara Üniversitesi
GÜ: Gazi Üniversitesi
EÜ: Ege Üniversitesi
İÜ: İstanbul Üniversitesi
İA: İslam Ansiklopedisi
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
çev.: Çeviren
Haz.: Hazırlayan
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
yy.: yüzyıl
vd.: ve diğerleri
hş.: hicri şemsi
hk.: hicri kameri
ö: ölümü
d.: doğumu
m.: miladi

MSÜ: Mimar Sinan Üniversitesi

DLT: Divanu Lugati't-Türk

HÜ: Hacettepe Üniversitesi

DTCF: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

SDÜ: Süleyman Demirel Üniversitesi

TUBA: Türklük Bilimi Araştırmaları

Ktp: Kütüphane

Kt: kitaplık

KÜ: Kırıkkale Üniversitesi

ESBE: Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

A. VARKA VE GÜLŞAH MÜELLİFİNİN BİYOGRAFİSİ

1. BEDİİ'NİN HAYATINA DAİR BİLGİLER²

Biyografik kaynaklar Anadolu sahasında, biri 3. Murat diğeri de 2. Selim döneminde yaşamış Bediî mahlaslı iki şairden bahseder³. 2. Selim döneminde yaşayan Bediî, 1586/7 yılında ölmüştür. Müşkîmîroğlu ya da Miskîmîroğlu olarak tanınan Edirneli Bediî ise 3. Murat devri şairlerindendir⁴, Bediî'nin ölüm tarihinin 1583 ve 1586/7 olduğunu belirten kaynaklar, hayatı hakkında çok fazla bilgi vermezler. 16.yy. şairlerinden olduğu, Miskîmîroğlu/Müşkîmîroğlu olarak tanınıp asıl adının bilinmediği kaynaklardaki ortak bilgilerdir. Mülazım ve kadı olduğu dikkate alındığında düzenli bir medrese eğitimi gördüğü söylenebilir. Kanunî Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim ve 3. Murat devirlerini görmüş, 1583 ya da 1586/7 yılında ölmüştür. Öldüğü yer konusunda da herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Edirne Şairleri dışında Bediî'nin biyografisine yer veren diğer biyografik

¹ Tezimize konu olan İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020 numaradaki Varka ve Gülşah mesnevisi, Bediî adına kayıtlı olduğu ve kimi kaynaklarda bu künye ile yer aldığı için çalışmamıza bu bilgiler doğrultusunda başladık. Ancak çalışma ilerledikçe mesnevinin Bediî'ye ait olmadığını tespit ettiğimiz için bu bölümde hem Bediî'nin hem de Mustafa Çelebi'nin biyografilerine yer verdik.

² Bediî'nin hayat hikâyesi şu kaynaklardan faydalanılarak yazılmıştır: Rıdvan Canım, *Edirne Şairleri*, Ankara 1995, s.194–195; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, s. 201; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nailî*, Ankara 2001, C. 1, s. 93- C. 2, s. 1236; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-alâm*, İstanbul 1306, s. 1258; Haluk İpekten vd, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 69; İbrahim Kutluk, *Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü's-şuarâ*, Ankara 1989, C. 1, s. 210; Âmil Çelebioğlu, *Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994, s. 98; Âgâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1998, s. 134; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1996, C. 1, s. 360.

³ *Kamusu'l-alâm*'da Tebrizli bir Bediî'den daha bahsedilir. Ancak memleketi dışında hayatına dair hiçbir bilgi yoktur. Şiir örneği olarak Farsça bir kıta verilmiştir. *Kamusu'l-alâm*, s. 1258.

⁴ Bediî için *Tuhfe-i Nailî*, “Murad Han-ı Sâni”, *Kamusu'l-alâm* ise “Murad Han-ı Sâlis” devri şairlerindendir ibaresini kullanır. Ancak şairin ölüm tarihi dikkate alındığında, 3. Murat devri şairlerinden olduğu görülür.

kaynaklar⁵, *Kamusu'l-alâm*, *Tuhfe-i Nailî ve Hasan Çelebi Tezkiresi'nde*, şairin şiirinden örnek verme işlemi hep aynı şiir etrafında gerçekleştirilmiştir. Sözü edilen beyitler aşağıdadır:

Gamzeñden iki yanına şemşirler taķın
Bin esb-i nāza eyle gönül mülkine aķın⁶

Kim zār ider Bedî'î-i nālânı dir iseñ
Âyîne al ele gül ruhsârîñâ baķın⁷

*Edirne Şairleri'*nde ise şaire ait şiir örneklerinde bir gazel ve bir müseddes yer almaktadır. Gazellerinin selîs, mânidâr⁸ ve lirik, kendisinin iyi ahlak sahibi olduđu⁹ ifade edilmişse de bunun tezkirelerde kullanılan genel eleştiri kalıplarından biri mi yoksa gerçekten biyografi yazıcılarının Bedî'î'nin şiiri ve şairliği hakkındaki düşünceleri mi olduğu belli değildir¹⁰. Kaynakların hiçbirisi Bedî'î'nin divan tertip ettiğine ya da mesnevi yazdığına dair bir bilgi vermemişlerdir. Âmil Çelebioğlu, Kanunî devrinde yaşıyan Bedî'î mahlaslı bir şairin altı bin beyit civarındaki *Varka ve Gülşah* mesnevisi olduğunu ve bu mesnevinin İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020 numarada ince ta'likle yazılmış, minyatür içeren bir nüshası bulunduğunu haber verir¹¹.

⁵ Ağâh Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi'*nde Ahdi Tezkiresini tanıtırken, tezkirede yer alan şairleri sıralamış ve bunların arasında Bedî'î'nin de ismini vermiştir (s. 271). Fakat Süleyman Solmaz'ın Ahdi Tezkiresi neşrinde Bedî'î bulunmamaktadır. Yapılan açıklama, Bedî'î ile Penahî-i Acem biyografilerinin aynı olduğu sadece madde başlarının farklı isimle kaydedildiği yönündedir (Bkz. Süleyman Solmaz, *Ahdi ve Gülşen-i Şuarası*, Ankara 2005, s. 34-46).

⁶ Nail Tuman, *Tuhfe-i Nailî*, C. 1, s. 93; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-alâm*, s. 1258; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, s. 201; İbrahim Kutluk, *Tezkiretü's-şuarâ*, C. 1, s. 210.

⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1258; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 201; İbrahim Kutluk, *Tezkiretü's-şuarâ*, C. 1, s. 210.

⁸ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1258.

⁹ Rıdvan Canım, *a.g.e.*, s. 194.

¹⁰ Tezkirelerde kullanılan şiir ve şair niteleyicileri için bkz. Filiz Kılıç, *XVII.yy Tezkirelerinde Şiir ve Şair Eleştirisi Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara 1998; Filiz Kılıç, "Tezkirelerde Şiir Ahengini Belirten Kelimeler Üzerine" *Milli Folklor*, S. 60, Kış 2003, s. 110-115; Namık Açıkgöz, "Klasik Türk Şiiri Tenkid Terminolojisi ve Abdar Örneği", *Türk Kültürü İncelemeleri*, S. 2, s. 149-160.

¹¹ Âmil Çelebioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994, s. 102. Varka ve Gülşah Mesnevisine dair bu bilgi, A. Atilla Şentürk-Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2004, s. 323'te de yer alır.

Tezimize konu olan, bu Varka ve Gülşah mesnevisidir. Mesnevinin giriş bölümünde Kanuni Sultan Süleyman'a yönelik yazılan methiye'nin bulunduğu varak, yazmanın minyatür içeren tek varağıdır.

“Der- Medh-i Pādşāh-ı Rub‘ -ı Meskūn ” başlık ve

Felek tahtında sulṭān ibni sulṭān

Şeh-i mülk-i cihān sulṭān Süleymān [341]

matlalı 22 beyitlik, mesnevi ile aynı vezinde bir kaside yer alır. Bu methiye ve minyatürden, mesnevinin ya Kanunî'ye sunulmuş ya da sunulmak üzere yazılmış olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Kanunî'nin saltanat yılları (1520–1566)'nın son zamanlarında genç bir şair olduğu düşünülürse 3. Murat'ın saltanat yılları olan 1574–1595 yılları arasında da şairlik yaşantısının devam etmesi hatta şairlik yeteneğinin 3. Murat döneminde daha da gelişerek tezkirelerde de bu padişah devri şairlerinden biri olarak yer alması ihtimal dâhilindedir. Fakat sadece kalburüstü şairlerin değil ikinci hatta üçüncü sınıf şairlerin bile yetenekleri ölçüsünde az ya da çok yer bulabildiği tezkirelerde padişaha mesnevi sunmuş bir şairin yer almaması pek de olağan bir durum değildir. Şairin 1583–1587 olan ölüm tarihini göz önüne aldığımızda Kanunî devrinde yıldızı parlamış bir şair olması ihtimali zayıflar. Çünkü şairimiz, Bakî gibi çok genç yaşta üstün bir yetenek olarak padişahın himayesini kazanmış bir şair olsaydı biyografik kaynaklarda edildiği yer çok daha farklı olurdu. Mesnevi metninde de hayat hikâyesine dair bize ipucu olabilecek herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Mahlas olabileceğini düşündüğümüz aşağıdaki üç beyit dışında yazma nüshadan, mesnevinin şairinin kimliğini doğrulayabilecek hiçbir bilgi edinemedik. Söz konusu beyitler şunlardır:

Çü var destüñde miftāh-ı lisānuñ

Bedī'î kufllını feth it beyānuñ [538]

Bedī' olur dime sen bu beyānı

Düriş feth eyle bu genc-i nihānı [600]

Cihāndan ‘ibret al bakūp Rebī’e

Ne nîreng itdi ol merd-i Bedî’e [2322]

Görüleceği üzere “bedî” kelimesi, ilk iki beyitte beyanla birlikte bir belagat terimi olarak, son beyitte ise bir kişi adı olmasına rağmen Bedî’î değil, Bedî’ şeklinde mesnevi kahramanlarından birinin adı olarak geçmektedir. Kütüphane kayıtlarına ve Âmil Çelebioğlu’nun verdiği bilgilere muhalif hiçbir bilgiye tesadüf edememiş olmamıza rağmen yukarıdaki beyitlerde bir belagat terimi olan “bedî”nin tevriyeli kullanıldığını ya da şairin mesnevide mahlas kullanmadığını kabul etmek dışında bir seçenek daha vardı: Elimizdeki mesnevinin Edirneli Bedî’ye değil, Mihr ü Vefa adlı bir mesnevi yazdığı zannedilen Defteremini Mustafa Çelebi’ye ait olması!

2. MUSTAFA ÇELEBİ’NİN “MİHR Ü VEFA” MESNEVİSİ YA DA YENİ BİR “VARKA VE GÜLŞAH” NÜSHASI

Âmil Çelebioğlu’nun *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı* adlı eseri dışında¹² Türk edebiyatında mesnevilerden bahseden kaynakların hiç birinde, Bedî’ye ait bir mesnevi olduğu bilgisi yer almaz. *Varka ve Gülşah* konusunda, Yusuf-ı Meddah, Ziyaî, Mesihî¹³, yazarı bilinmeyen manzum, yazarı bilinmeyen mensur *Varka ve Gülşah* hikâyesi ile halk hikâyesi tarzındaki manzum-mensur karışık *Varka ve Gülşah* hikâyesinden bahsedilir. Ziyâî’nin böyle bir eseri olduğu *Rieu Katalogu*’na dayanılarak söylenir ancak eser elimizde değildir.

¹² A. Atilla Şentürk-Ahmet Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 2004, s. 323’te de yer alır. Ancak bölüm kaynakçasından bu bilginin Çelebioğlu’ndan alındığı anlaşılır.

¹³ 17.yy, Azerbaycan sahası Türk şairlerinden olan Mesihî’nin Varka ve Gülşah mesnevisi, biri Kiril diğeri Latin harfleriyle olmak üzere Aliyar Saferli tarafından 1966 ve 2005 yıllarında “Azerbaycan Edebiyatı Mesihî- Varqa ve Gülşa” adıyla Bakû’da yayımlandı. Ayrıca eser üzerinde Gülahmed İmanov tarafından yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır (Bkz. Gülahmed İmanov, “Verga ve Gülşa Mesihî-i Tebrizi’nin Mesnevisi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE yayımlanmamış YLT, Afyon 2002).

Varka ve Gülşah mesnevisi ve bu mesnevinin müellifi olduğu sanılan Bedî ile ilgili olarak biyografik eserlerin taranması sırasında *Meşairü's-şuarâ*'nın Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Kitaplığı'ndaki nüshasının, Mustafa Çelebi biyografisinde, şairin bir mesnevi telif ettiği ve mesnevisinin adının da *Varka ve Gülşah* şeklinde kayıtlı olduğunu gördük¹⁴. Ancak sözü edilen tezkirenin diğer nüshalarında¹⁵ bu mesnevinin adı *Mihr ü Vefa* şeklinde yer alır. Tezkirede şairin hayat hikâyesi ile şairliğine ve şiirine yönelik değerlendirmelerin ardından gelen şiir örnekleri kısmında Mustafa Çelebi'nin *Mihr ü Vefa* mesnevisinden olduğu söylenen beyitlere yer verilmiştir. Aynı şekilde Gelibolulu Âlî'nin *Kühü'l-ahbâr* adlı eserinin tezkire kısmında Mustafa Çelebi biyografisinde *Mihr ü Vefa* adlı bir mesnevi telif ettiği söylendikten sonra Âşık Çelebi'deki beyitlerden sayıca az olmakla birlikte farklı olmayan beyitler örnek olarak verilmiştir. Gelibolulu Âlî, kendisinin de bir *Mihr ü Vefa* mesnevisi yazdığını, ancak Mustafa Çelebi'nin aynı adlı mesnevisini görmediğini, tesadüfen vezinlerinin aynı olduğunu ifade eder. Eseri görmediğini ifade etmesinden de anlaşılacağı üzere, kendisinden önce yazılmış biyografik nitelikteki eserlerden bu bilgiyi edinmiş olmalıdır. *Meşairü's-şuarâ*'nın Aşir Efendi dışındaki nüshalarının birinden ya da bugün elimizde olmayan başka bir nüshasından hareketle bu bilgiye vakıf olduğunu ve örnek olarak verdiği beş beytin de *Meşairü's-şuarâ*'daki 12 örnek beyitten seçilerek tezkireye alındığı kanaatindeyiz¹⁶.

Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah* mesnevisi yazdığı yolunda ısrarcı olmamızın bir diğer sebebi de Mustafa Çelebi'ye Gubarî tarafından sunulan *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin son beytinde Mustafa Çelebi'den "Sahibi-

¹⁴ Süleymaniye Ktp Aşir Efendi Kt 268, 170b.

¹⁵ Fatih Millet Ktp 772; Süleymaniye Ktp Selim Ağa Kt 1157; British Museum 6434; Süleymaniye Ktp Pertev Paşa Kt 440. Bu nüshalar, 1994 yılında Filiz Kılıç tarafından GÜ SBE'de doktora tezi olarak hazırlanan *Meşairü's-şuarâ İnceleme-Tenkitli Metin*" adlı çalışmanın edisyon kritiğinde kullanılan nüshalardır. Nüshaları kullanmama izin verdiği ve *Meşairü's-şuarâ*'daki mesnevi örneğini hatırlayacak derecede, edebiyat tarihimizin bu önemli kaynağıyla beni yakınlaştırdığı için hocama teşekkür ederim.

¹⁶ Gelibolulu Âlî'nin *Kühü'l-ahbâr* adlı eserinin inceleme kısmında, Âlî'nin isim vererek yararlandığı kaynaklardan biri olarak *Meşairü's-şuarâ*'nın gösterilmesi de bu düşüncemizi desteklemektedir (Mustafa İsen, *Kühü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, s.37).

nazm-ı *Varka vü Gülşâh*” şeklinde bahsedilmesidir¹⁷.

Bu tespitler, Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah* yazdığını teyit etmekle birlikte *Mihr ü Vefa*¹⁸ yazmadığı yolunda kesin bir hüküm vermek için henüz yeterli değildir. Türk edebiyatında yazılmış *Mihr ü Vefa* mesnevilerini araştırdığımızda Ümmi İsa¹⁹, Haşimi²⁰, Mustafa Çelebi, Gelibolulu Âlî²¹, Mahmud²², yazarı bilinmeyen mensur *Mihr ü Vefa* hikâyesi²³ ile karşılaştık. Mustafa Çelebi'ye ait olduğu söylenen *Mihr ü Vefa* ise, *Keşfü'z-zünun* ve *Künhü'l-ahbâr'a* dayandırılmakta, eser hakkında başka bir bilgi verilmemektedir.

¹⁷ Günay Kut, Manisa İl Halk Kütüphanesi 1215/5 numarada Akşehirli Gubari Abdurrahman adına kayıtlı Yusuf ile Züleyha mesnevisinden bahseder. Bu mesnevi nüshasının tanıtımının ardından mesneviden örnek beyitler verir. Mesnevinin son beyitlerinden bu eserin Defteremini Mustafa Çelebi için yazılmış olduğu ve Mustafa Çelebi'nin de *Varka ve Gülşah* mesnevisi kaleme aldığı öğrenilmektedir. Söz konusu beyitler aşağıdadır:

Mâhasal sözi muhtasar idelüm
Sade-f-i gûşî pür-güher idelüm

Kudretüñ var senün de 'azm eyle
Yûsufuñ kıssasını nazm eyle

Uzun uzun hikâyeden hazer it
Câmi Hamdî gib'itme muhtasar it

Ya'nî Yûsuf gibi güzel olsun
Hûb u ra'nâ vü bî-bedel olsun

Bilünüz kim bu defterün sebebi
Defter Emîni Mustafa Çelebi

Sahib-i nazm-ı *Varka vü Gülşâh*
Rûhına rahmet eyleye Allâh

(Bu konuda bkz. Günay Kut, “Bursa ve Manisa İl Halk Kütüphanelerindeki Bazı Türkçe Yazmalar”, **Yazmalar Arasında**, İstanbul 2005, s. 167–169).

¹⁸ Hasan Kavruk, *Mihr ü Vefa* hikâyesinin kaynağını tespit edemediğini ancak olay örgüsü açısından Süheyl ü Nevbahar ve *Varka ve Gülşah* hikâyeleri ile büyük benzerlik gösterdiğini söyler. Bkz. Hasan Kavruk, **Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler**, İstanbul 1998, s.131-132; İskender Pala ise hikâyenin Yunan kaynaklı olduğu görüşündedir. Bkz. İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara 1990, s. 384-386.

¹⁹ Ümmî İsa'nın 800 beyit civarındaki mesnevisi, Âmil Çelebioğlu tarafından incelenmiştir.

²⁰ Bkz. Selami Ece, “Tahkiye Açısından Haşimî'nin *Mihr ü Vefa* Mesnevisi”, Atatürk Üniversitesi SBE YLT, Erzurum 1996.

²¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı Yazmalar Kataloğunda [(Erişim)<https://www.yazmalar.gov.tr>] Âlî ismine kayıtlı bir *Mihr ü Vefa* görülmektedir. Ancak eser, Âlî'nin değil Haşimî'nindir.

²²Yapı Kredi Sermet Çifter katalogunda Mahmut adlı bir şaire ait baş kısmı eksik bir *Mihr ü Vefa* mesnevisinden bahsedilir (**Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu**, İstanbul 2001, s. 2).

²³ Yazarı bilinmeyen mensur *Mihr ü Vefa* hikâyesi, Topkapı-Hazine 1162 numarada kayıtlı olup Hasan Kavruk tarafından incelenmiştir. Bkz. Hasan Kavruk, **a.g.e.**, s. 131–133.

Şehzade Selim'in gözünden düşen Gelibolulu Âlî, *Mihr ü Vefa* mesnevisini 1562–63 yılında tamamlayarak yeniden şehzadenin iltifatına mazhar olmak ister. Ancak bu mesnevi, Mustafa Çelebi'nin aynı adlı mesnevisine öykünülerek ortaya konulmuş olması sebebiyle beklediği iltifata nail olamaz²⁴. Bu durum “.... Özgünlüğe değer verilen bir ortamda Mustafa Çelebi'nin mesnevisinin varlığının keşfi hırslı ve genç bir şairin önünün kesilmesi demektir.”²⁵ şeklinde yorumlanmıştır. Bu bilginin doğruluğunu ispatlayacak herhangi bir veriye sahip değiliz. Bunun, Âlî'nin Şehzade Selim'in iltifatına mazhar olamaması ve belki de yaşadığı bir kırgınlık sebebiyle saraydan ayrılmak istemesi üzerine, Fleischer'ın tezkire metnindeki bu yanlışlığa dayanarak yaptığı bir yorum olduğu kanaatindeyiz.

Mustafa Çelebi'nin *Mihr ü Vefa* mesnevisiyle ilgili sürekli tekrar edilen, elde bulunmadığı, kayıp mesneviler arasında olduğu, dışında bir bilgiye rastlayamadık. Elimizdeki bilgilere göre, Mustafa Çelebi'nin *Mihr ü Vefa* telif ettiği *Meşairü's-şuarâ*'dan alıntılanarak diğer biyografik kaynaklar tarafından kullanılmış olmalıdır. *Meşairü's-şuarâ*'nın Aşir Efendi nüshasının, sözü edilen biyografiye ait bilgisini doğru kabul edersek, Mustafa Çelebi'nin *Mihr ü Vefa* adlı bir mesnevisi yoktur. Söz konusu mesnevi Varka ve Gülşah'tır.

Bu verilerden hareketle, Mustafa Çelebi'nin *Mihr ü Vefa* adlı bir mesnevisinin bulunmadığını ya da en azından kaynaklarda *Mihr ü Vefa* olarak zikredilen ve örnek verilen beyitlerin *Varka ve Gülşah* mesnevisinden alındığı söylenebilir. Tez metnimizle örtüşen *Meşairü's-şuarâ*'da 12 beyit, *Kühü'l-ahbâr*'da 5 beyit olarak örneklenen manzum parçalar aşağıdadır²⁶:

Virür rûy-ı siyâhum vechüme nûr

Çıķup Hindüstândan Rûma kâfûr

²⁴ İsmail Hakkı Aksoyak, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Mihr ü Vefa* Mesnevisi”, *Diriözler Armağanı*, Ankara 2003, s. 48.

²⁵ Fleischer, s. 54'ten aktaran İ.H. Aksoyak, *Diriözler Armağanı*, s. 48.

²⁶ Kendisi de bir *Mihr ü Vefa* mesnevisi müellifi olan Gelibolulu Âlî, *Kühü'l-ahbâr*'da kendisinin de aynı konuda bir hikaye yazdığını, ancak Mustafa Çelebi'nin mesnevisi görmediğini, böyle bir mesnevi yazdığının haberini almadan kendisi *Mihr ü Vefa* mesnevisini tamamladığını, hatta tesadüfen vezinlerinin de uygunluk gösterdiğini ifade eder. Bununla birlikte iki mesnevi arasında, örnek aldığı beş beyte dayanarak olmalı, söyleyiş ve hayaldeki farklılığın da altını çizer.

Dönüpdür çüb-ı huşke dest ü pâyum
Atıldı oğum ü yaşıldı yayum

Vücûdum naıhlını şeyb eyledi pest
Hayâtum çeşmesârından yudum dest

Der-bî-vefâ:
Hevâdarî iken cân ile bülbül
Şabâyile şalınur şâhid-i gül

Der-şebî-hûn:
Tutulmağdan kaçup tebdîl olur mâh
Gehî olur hilâl u bedr olur gâh

Şebî-hûndan olup gökde vehmnâk
Değışdürür yatağın mihr-i eflâk

Der-du‘ â:
Per açdı göge şan murğ-ı hümadur
Açılmış ol kabûl olmuş du‘ âdur

Der-bahâr:
Nesîm ol deñlü açmışdı gül-i ter
Yogidi gonce başın şokacak yer

Der-kâr-zâr:
Kimi cedvelveş itdi râstkârı

Kimi pergârveş çizdi kenârı

Der-dil-ber:

N'ider dil-bersüz âdem oğlu cânı

Kişi eglencesüz n'eyler cihânı

Der-fenâ-yı 'âlem:

Tülek-ḥâne durur bu dâr-ı 'âlem

Döker bâl u perin içinde âdem

Ṭoğan ṭurmaz içinde bu cihândur

Niçe yavru uçurmuş âşyândur²⁷

Kûnhü'l-ahbar'daki örnek beyitler:

Virür rûy-ı siyâhum vechine nûr

Çıkar Hindûstândan Rûma kâfûr

Dönüpdür çüb-ı ḥuşka dest ü pâyum

Atıldı oğum u yaşıldı yayum

Vücûdum naḥlini şeyb eyledi pest

Ḥayâtum çeşmesârından yudum dest

Tülek-ḥâne durur bu dâr-ı 'âlem

Döker bâl u perin içinde âdem

Ṭoğan ṭurmaz içinde bu cihândur

²⁷ Filiz Kılıç, *Meşairü's-şuarâ*, s. 428–429.

Niçe yavru uçurmuş âşiyândur²⁸

Tezkirelerden alınan yukarıdaki manzum örneklerle Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'ndeki *Varka ve Gülşah* mesnevisinin örtüşen beyitleri:

Virür mûy-ı sefidüm vechüme nûr

Çıkar Hindüstândan Rûma kâfûr [179]

Dönüpdür çüb-ı huşke dest ü pâyum

Atıldı okum u yaşıldı yayum [184]

Vücûdum naḥlini şeyb eyledi pest

Ḥayâtum çeşmesârından yudum dest [186]

Hevâdarı iken cânıyla bülbül

Şabâyile şalınur şâhid-i gül [468]

Dutılmaḡdan meger kôrḡup kaçar mâh

Gehî olur hilâl ü bedr olur gâh [749]

Şebîḥûndan olup gökde vehmnâk

Degişdürür yataḡın mihr-i eflâk [748]

Per açdı göge şan murḡ-ı hümadur

Açılmış el ḡabûl olmuş du'âdur [297]

²⁸ Mustafa İsen, *Künhü'l-ahbâr*, s. 275.

Nesīm ol deñlü açmışdı gül-i ter
Yoğ idi gonçe başın şokacak yer [1039]

Kimi cedvel gib’itdi rāstkārı
Kimi pergārveş çizdi kenārı [3598]

Nedür dil-bersüz ādem oğlu cānı
Kişi eglencesüz neyler cihānı [2072]

Tülek-ḥāne durur bu dār-ı ‘ālem
Döker bāl ü perini bunda ādem [2309]

Ṭoğanı çok yaşatmaz bu cihāndur
Niçe yavru uçurmuş āşyāndur [2312]

Görüldüğü üzere, tenkitli metinde nüsha farkı olarak kabul edilebilecek farklar dışında, beyitlerin tamamen örtüşmesi, bizi *Meşairü’ş-şuarâ* ve *Künhü’l-ahbâr*’da Mustafa Çelebi’ye atfedilen eserin *Varka ve Gülşah* mesnevisi olduğu konusunda ikna etti.

Kütüphane kayıtları ve Âmil Çelebioğlu’nun, kütüphane kayıtlarına dayanarak vermiş olması muhtemel bilginin²⁹ doğru olmadığını görmekteyiz.

Bu noktada metnini hazırladığımız mesnevinin müellifi olduğuna inandığımız Mustafa Çelebi’nin biyografisine dair edindiğimiz bilgiler aşağıdadır.

²⁹ Âmil Çelebioğlu, **Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul 1994, s.102.

3. DEFTEREMİNİ MUSTAFA ÇELEBİ'NİN BİYOGRAFİSİ

Mustafa Çelebi³⁰, Priştine doğumlu bir şairdir. Tezkireeminliği ve Defterhane-i Hakanî eminliği görevlerinde bulunmuş ve 1569 yılında vefat etmiştir. Timar³¹ erbabı şairler arasında zikredilen Mustafa Çelebi'nin şiirlerinde mahlas kullanmadığı bilinmektedir³². Şiirleri, *şeh-levendâne*, *rindâne*, *bî-tekellüf-şive* ve *laubaliveş* olarak tavsif edilmektedir. Mesnevisinden verilen örneklerin akabinde mesnevideki söyleyiş güzelliği/eda ve hayalleri açısından beğenildiği görülür³³. Âşık Çelebi'nin şiirlerini *şeh-levendâne*, *rindâne*, *bî-tekellüf-şive* ve *laubaliveş* olarak tavsif ettiği başka şairler de bulunmaktadır. Tezkirede bu ifadelerle tavsif edilen şairler, onların memleketleri ve Âşık Çelebi ile tanışıklık durumları ve yakın arkadaşları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Şair	bi-tekellüf	laübali	levend	Rind	Memleketi	Arkadaşlık Ettiği Kişiler	A.Ç ile Tanışıklığı
İlahî	X				Simav/Yenice'de bulunuyor.		
İshak Çl	X		X	X	Üsküp	Nihali, Cafer Çelebi	
Bakî	X				İstanbul		
Cem Slt	X				İstanbul		
Mustafa Çl	X	X	X	X	Priştine		
Ulvi	X				Bursa		
Figani	X		X		Trabzon		X
Remzî Çl	X				Bursa		
Hatemi-i Diger	X				Bergus/İst-Edr arası br kasaba		X
Zaifi	X				Kıratova	Müfti Ali Çl'den mülazım	
Hayreti		X	X		Vardar Yenicesi		

³⁰ Mustafa Çelebi'nin biyografisi için şu kaynaklar kullanılmıştır: Filiz Kılıç, **Meşairü's-şuarâ**, s. 428-429; Mustafa İsen, **Kühü'l-ahbar**, Ankara 1994, s. 275; Harun Tolasa, **Sehi Latifi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**; İzmir 1983, s. 29, 95, 113, 141, 143.

³¹ Timar: Osmanlı Devletinde ve Anadolu Selçuklularında fetihler sırasında kazanılan topraklardan bir kısmının orduya asker olarak hizmet edilmesi karşılığında şahıslara tahsis edilmesi. (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1993, C. 3, s. 497.)

³² Şiirlerinde mahlas kullanmaması, şiir mecmualarında Mustafa Çelebi adına kayıtlı şiirler bulunup bulunmadığını tespit noktasında önemli bir engel teşkil etmiştir. Divan tertip edip etmediği konusunda Kühü'l-ahbâr ve Meşairü's-şuarâ'da hiçbir bilgiye rastlanmaz. Mecmualarda şiirlerinin yer alması muhtemel olmakla birlikte mahlas kullanmaması bunların tespitini engellemektedir.

³³ Tezkirelerde kullanılan bu tavsif ifadeleri için bkz. Filiz Kılıç, **XVII.yy Tezkirelerinde Şiir ve Şair Eleştirisi Üzerine Değerlendirmeler**, Ankara 1998; Filiz Kılıç, "Tezkirelerde Şiir Ahengini Belirten Kelimeler Üzerine" **Milli Folklor**, S. 60, Kış 2003, s. 110-115; Namık Açıkgoz, **Klasik Türk Şiiri Tenkid Terminolojisi ve Abdar Örneği**, **Türk Kültürü İncelemeleri**, S. 2, s. 149-160.

Monla Lütfi		X			Tokat		
Mesihi		X	X		Priştine		X
Seydi-i Sani		X	X		Üsküp		
Revnak		X			Flibe		
Hemdemi			X	X	Üsküp	İshak ÇI'nin Lalazadesi	
Vecdi			X	X	Edirne		
Vezni			X	X			
Haletî			X		Köstendil	Kadiri Efe irtibat kurmuş	
Hasan Çelebi			X		Gelibolu		
Mesti			X	X	Novaberde		
Sadi ÇI			X		Kastamonu		X
Sifali			X				
Azmî			X		Priştine	Nuhî ve Levhî'nin kardeşi	
İlmi-i Sani			X		Galata		
Kadri Efendi			X		Isparta		X
Revani			X		Edirne		
Şikari-i Salis			X		Diyarbakır		
Şemsi			X	X	Acem/den Ruma gelmiş		
Haveri			X	X	Manastır		
Hızri			X	X	Yenihisar		X
Halil-i Zerd			X	X	Bursa	İshak Çelebi	
Hayali			X		Vardar Yenicesi		X
Behlül				X	İstanbul		
Caferi				X			X
Zireki				X	Edirne	Kadiri Ef'den mülazım	
Hafız-ı Sirozi				X	Siroz		
Haydari				X	İstanbul		
Tab'i				X	İştîp		
Tuti-i Latif				X	Bursa		
Müdamî				X	Gelibolu		
Nisarî				X	Siroz		
Saili				X	Yenişehir		X
Abdi				X	Bursa		
Amrî				X			
Sun'i-i Sani				X	Gelibolu		
Şamî				X			
Şaver				X	Kastamonu		
Şikari				X	İpsala		
Şeyhi Çağsırcı				X	Bursa		
Sani				X	İstanbul		
Gazali				X	Bursa		

Topraklarımız içindeki Trakya bölgesini de Rumeli olarak kabul

edersek³⁴, *Levend/şeh-levend*, *laubali*, *bi-tekellüf* ve *rind* sıfatlarıyla tavsif edilen 52 şairden 5'inin memleketi belirtilmemişken 7'sinin Bursalı, 1'inin Simav doğumlu olmasına rağmen Rumeli'de bulunduğunu 30'unun ise Rumelili olduğunu görürüz. Yani *Levend/şeh-levend*, *laubali*, *bi-tekellüf* ve *rind* sıfatlarıyla tavsif edilen memleketi belirtilen 47 şairden 31'inin Rumeli coğrafyası ile bağı bulunmaktadır. Bu şairlerin kural tanımaz bir yaşayış içinde, bohem bir hayat süren, Âşık Çelebi'nin yakından tanıyıp, arkadaşlık ettiği, meyhane müdavimi, içki hatta uyuşturucu madde kullanan ve şahid-perest kişiler oldukları yine tezkireden yorumladığımız bilgilerdir. Bu şairlerin büyük çoğunluğunun Rumeli coğrafyasından olması da ilginçtir. Bu coğrafyada yetişen şairlerin karakteristik özelliklerinden kaynaklanan rint ve laubali eda- ki Âşık Çelebi'de de vardır- şairlerin bu şekilde tavsifine sebep olmuş olabilir³⁵. Tezimize konu olan Mustafa Çelebi'nin de Âşık Çelebi ile doğrudan tanışıklığı olan bir şair olduğu ve Varka ve Gülşah mesnevisinden de Âşık Çelebi'yi haberdar ettiği ya da mesnevinin bazı bölümlerini Âşık Çelebi'ye verdiği akla gelmektedir. Nitekim Âşık Çelebi'nin, Mustafa Çelebi'nin şiiri ve şairliği için kullandığı ifadeler yakın bir tanışıklığı hissettirmektedir.

Priştine, bir kültür merkezi olarak özellikle 16.yy. Türk şiirine önemli katkılar sağlamıştır. Priştine'den, 16.yy. tezkirelerinde çok sayıda şair yetiştiren kültür merkezlerinden biri olarak "*Rumeli ve Üsküp kurbında*" bir şehir olarak bahsedilir³⁶. Şairle yetiştiği yer arasındaki kültürel bağlantıya ve şairin doğup büyüdüğü muhite ait özelliklere zaman zaman tezkire yazarları tarafından işaret edilmiştir. Âşık Çelebi Tezkiresi'nde "*katip yatağı*"³⁷ olarak bahsedilen Priştine'nin, 17.yy.a kadar Osmanlı kültür hayatında önemli bir

³⁴ Rumeli olarak adlandırılan bölgenin sınırları hakkında farklı yorumlar olmakla birlikte en genel anlamda, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da fethettiği topraklar için kullanılmaktadır (Bkz. Halil Çeltik, "Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası", GÜ SBE DT, Ankara 2004, s.10).

³⁵ Rumelili şairlerde rindane tavır ve laubali eda için bkz. Halil Çeltik, **a.g.t.**, Ankara 2004, s. 368-398; Mustafa İsen, **Usulî Divanı**, Ankara 1990, s. 12.

³⁶ Harun Tolasa, **a.g.e.**, s. 29.

³⁷ "Mevlidi Rûmilinde Prezrindür. Kaşaba-i mezkûre Rûmilinde menbit-i serv ü semen-i ma'rifet olan hâkdân ve menba'ı cüy-ı nazm u neşr olan gülîstân olmağla meşhûr bir şehri-i şöhret-âyîndür. Rivâyet olunur ki Prezrinde oğlan toğsa adından muqaddem mahlaş korlar. Yeñicede toğan oğlan etmege papa diyecek vaqt Fârsî söyler. Piriştinede oğlan toğsa dividi bilinde toğar dirler. Binâ'en 'alâ-zâlik Prezrin şâ'ir menba'ı ve Yeñice Fârsî ocağı ve Piriştine kâtib yatağıdır"³⁷. (Filiz Kılıç, **Meşairü's-şuarâ**, s. 482).

merkez olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 17. yy.dan sonra kaynaklar, Priştineli şairlerden söz etmezler. Bu durum Rumeli'nin 17.yy.dan itibaren siyasi ve kültürel alanda yaşadığı gecikme ile açıklanabilir³⁸.

Edebiyat tarihimize bakıldığında şair meslekleri arasında müderrislik ve kadılıktan sonra en çok rastlanan mesleğin kâtiplik olduğu görülür. Mustafa Çelebi'nin mesleğinden *Meşairü's-şuarâ*'da şu şekilde bahsedilir: "... *ba' dehu muḳāṭa' āta kâtib ü emîn ve rûzgârı mu'în olup vüzerāya ittişāl ile niçe zemân defâtir-i ḥazâ'in kâtiblerinden olup gâh tezkireci ve gâh tezkire emîni oldu. Ol defter-ḥānenüñ mu'temedün 'aleyh ve müşārün ileyhi ve akrānınuñ güzîni oldu. Âḥir defteremîni itdiler.*"³⁹ Mustafa Çelebi, doğum yeri olan Priştine'nin "*kâtip yatağı*" özelliğine uygun olarak memurluk hayatına kâtiplikle başlar. Mukataat⁴⁰ kâtipliği, mukataateminliği, hazine defteri kâtipliği, tezkirecilik⁴¹, tezkireeminliği ve deftereminliği Mustafa Çelebi'nin yaptığı işler arasında zikredilmiştir. Memur sınıfından⁴² bir şair olan Mustafa Çelebi'nin adıyla anılan mesleği "deftereminliği", günümüzdeki tapu genel müdürlüğüne karşılık gelmektedir⁴³.

³⁸ Mustafa İsen, "Edebiyat Tarihi Açısından Priştine ve Bu Şehir Doğumlu Divan Şairleri", *Ötelerden Bir Ses*, Ankara 1997, s. 148.

³⁹ Filiz Kılıç, *Meşairü's-şuarâ*, s. 428.

⁴⁰ Mukataat: Devlete ait bir gelir veya araziye, daimi mülkiyeti kişiye ait olmamak ve başkasına satma hakkı bulunmamak şartıyla kira karşılığında geçici mülk olarak bir kimseye devretme. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, s. 578).

⁴¹ Tezkireci: Divan-ı Hümayun'un yazı işleriyle görevli memura verilen isim. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, s. 491).

⁴² Şairlerin meslekî konumları için bkz. Mustafa İsen, "Tezkireler Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar III-Divan Şairlerinin Meslekî Konumları", *Ötelerden Bir Ses*, Ankara 1997, s.221-229.

⁴³ Osmanlı Devleti'nde başlangıç tarihi kesin olarak bilinmeyen bu memuriyet için, ilk zamanlarında "defteremini", daha sonraları "defter-i hakanî nazırı", "emin-i defter-i dergâh-ı âlî", "emin-i defatir" ve "defter-i hakanî emini" unvanları yaygın şekilde kullanılmıştır. Osmanlı devletinde araziye ait bütün kayıtları içine alan tahrir defterlerinin saklandığı ve bu topraklara ait tüm muamelelerin yürütüldüğü daireye "defter-hane", "defter-hane emaneti", "defter-hane-i hakanî emaneti", "defter-hane-i âmire emaneti", bu defter-hanenin müdürüne ise defteremini adı verildi. Başlangıçta nişancının yürüttüğü görevlerden biri olduğu tahmin edilen deftereminliği, nişancının üstlendiği görevlerin artması sebebiyle divan-ı hümayun kâtiplerinden biri tarafından yürütülmüş, 15.yy.ın ikinci yarısından itibaren müstakil bir memurluk olmuş ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında klasik yapısına kavuşmuştur. 17.yy.a kadar defteremininin bürokrasi hiyerarşisinde reisülküttap, şehremini ve bölük ağalarından üstün, defterdardan aşağıda olduğu kaynaklarda kayıtlıdır. Defteremininin, padişahın ya da vezir-i azamın katıldığı seferlere nişancı ile beraber gitmek, tımar sahibi olmak için sunulan arzların uygun olup olmadığını kontrol etmek gibi görevleri vardır. Deftereminliği, Divan-ı Hümayun ve Defter-hane kâtiplerinden birer yıllığına yapılan atamalarda icra edilen bir görev olup bir yılın sonunda görev süresi uzatılabiliirdi. Eğer defteremini bir yılın sonunda görevde kalırsa hilat giyip arz odasında padişahın huzuruna çıkarak bundan dolayı teşekkürlerini iletirdi. Deftereminliği, Osmanlı Devlet teşkilatı içinde

Kendisine bir mesnevi sunulmuş olduğu bilgisinden hareketle Mustafa Çelebi'nin en azından orta sınıf bir bürokrat olduğu düşünülebilir⁴⁴. Mustafa Çelebi'ye sunulan mesnevinin müellifi Abdurrahman Gubarî'den bahseden kaynaklar⁴⁵ onun Akşehirli⁴⁶, başarılı bir şair olduğunu, Arapça, Farsça ve Türkçe güzel şiirler söylediğini ve *Leyla vü Mecnun*'ün yanı sıra⁴⁷ *Yusuf u Züleyha*⁴⁸ adlı bir mesnevisi de bulunduğunu bildirirler⁴⁹.

Bu bilgilerden şu sonuca ulaşmak mümkün: Deftereminin, padişahın ya da vezir-i azamın katıldığı savaflara nişancı ile birlikte gitmek gibi bir görevi var. Defteremini Mustafa Çelebi bu görevi sebebiyle, Abdurrahman Gubarî ise kâtip olarak Kanunî'nin Irak seferine katılmış ve iki şairin tanışmaları en geç bu sefer aracılığıyla gerçekleşmiş ve bu tanışıklık sebebiyle Gubarî, *Yusuf u Züleyha* isimli mesnevisini Mustafa Çelebi'ye sunmuş olmalıdır⁵⁰.

Divan-ı Hümayun dışındaki en önemli memuriyetlerden biri olarak kabul edilmektedir. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 419; Erhan Afyoncu, "Defter Emîni", *İA*, C. 9, TDV İstanbul 1994, s. 91-93).

⁴⁴ Defter emîniğinin Divan-ı Hümayun dışındaki en önemli memuriyetlerden biri olması da bunu teyit eder.

⁴⁵ Gubarî'nin biyografisi konusunda şu kaynaklar taranmıştır: Filiz Kılıç, "Meşairü's-şuarâ İnceleme-Tenkitli Metin", GÜ SBE Yayınlanmamış DT, Ankara 1994, s. 909-912; Mustafa İsen, *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara 1994, s. 247-249; Namık Açıkgöz, "Riyazu's-şuarâ- Riyazi Muhammed Efendi (Metin-Dizin)", AÜ DTCF Eski Türk Edebiyatı Birimi YLT, Ankara 1982, s. 177; Faik Reşat, *Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler Eslaf*, Tercüman 1001 Temel Eser (Baskıya Hazırlayan: Şemsettin Kutlu), İstanbul tarihsiz, s. 111-112; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 2, İstanbul 1996, s. 549; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, C. 3, s. 112-114; Süleyman Solmaz, *Ahdi ve Gülşen-i Şuarası*, Ankara 2005; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara 2000, 103-104; Ali Alparslan, "Gubarî Abdurrahman", *İA*, C. 14, TDV, İstanbul 1996, s. 167-169.

⁴⁶ Âşık Çelebi, Meşairü's-şuarâ'da Isparta (Hamid ili)lı; Latîfî, Tezkire-i Şuarâ'da Karaman-Larendeli olduğunu söyler (Bkz. Filiz Kılıç, *Meşairü's-şuarâ*, s. 909; Rıdvan Canım, *Tezkire-i Şuara*, s. 407).

⁴⁷ Bu bilgi sadece Künhü'l-ahbâr'da vardır. Meşairü's-şuarâ'daki iki farklı Gubarî mahlaslı şair, Künhü'l-ahbâr'da birbirine karıştırılmış ve tek bir Gubarî biyografisine yer verilmiş olmalıdır.

⁴⁸ Ali Alparslan, *a.g.m.*, s. 168.

⁴⁹ Abdurrahman Gubarî, *Yusuf u Züleyha* mesnevisini 959/1552 yılında yazmaya başlamış ve aynı yıl içinde (iki ay gibi bir sürede) tamamlamıştır. Abdurrahman Gubarî'nin mesneviyi yazdığı sırada Mekke'de bulunması da biyografik kaynakların yanı sıra eserinden de edinilen bir bilgidir. Âşık Çelebi Tezkiresi'nde iki Gubarî'den bahsedilir. Abdurrahman Gubarî'nin Mekke'ye gittiği kayıtlıdır. Gubarî, Nakşibendî tarikatına intisabından bir süre sonra Mekke'ye seyahat eder. Dönüşte II. Bayezid tarafından şehzade Orhan'ın hocalığına tayin edilir. Kanunî'nin Irak seferinde kâtip olarak görev yapan Gubarî, İstanbul'a dönüşte Sure-i Hümayun emînliğine tayin edilir. Zamanının ünlü hattatlarından olan Gubarî 1566 yılında Mekke'de ölür.

⁵⁰ Âlî de eserinde, Gubarî biyografisine başlarken "Mevlana Âşık kavline" diye bir ibare kullanarak Gubarî'ye ait bilgilerin, en azından bir kısmını, Meşairü's-şuarâ'dan aldığını ifade etmektedir. Meşairü's-şuarâ'nın önemli özelliklerinden biri de müellifinin şairlerle doğrudan tanışması, çeşitli meclislerde bir araya gelmesi ya da bizzat onların ağızlarından hayat hikâyelerini ve bu hayat hikâyelerine dair ayrıntıları dinlemiş olmasıdır. Bu sebeple Mustafa Çelebi ve Gubarî ile doğrudan

Kanunî Sultan Süleyman devrine ait inamât defterlerine baktığımızda padişaha sunulan şiirler karşılığında kendilerine verilen nakdî ve aynî caizelerin kaydedildiğini görmekteyiz. Bu defterlerin birinde Mustafa adlı bir şairden bahsedilmiş olmakla birlikte⁵¹ tarih açısından bu şairin Mustafa Çelebi olması mümkün görünmemektedir. H. 941 (M. 1534-35) tarihinin yer aldığı kayıttaki Mustafa Çelebi, Nişanî mahlasıyla şiirler yazan Mustafa Çelebi olduğu “Mustafa Çelebi Efendi Celâlzâde” ibaresinden de anlaşılmaktadır.

Gelibolulu Âlî'nin padişaha sunulacak şiirleri değerlendirip, layık olanlarının sunumuna izin verme gibi bir görevi ifa ettiğini bilmekteyiz⁵². Bu sebeple Mustafa Çelebi'nin mesnevisi padişaha sunulmuşsa Âlî'nin mutlaka haberdar olması gerektiği şeklindeki bir yorum isabetli gibi görünmekle birlikte Mustafa Çelebi öldüğünde Âlî'nin 23 yaşında olması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Böyle bir iş, Âlî'nin daha olgun yaşlarında üstlendiği bir görev olmalıdır. Öte yandan Âlî'nin de tıpkı Mustafa Çelebi gibi bir süre deftereminliği görevinde bulunmuş olması, onunla ilgili daha fazla bilgiye sahip olması gerektiği yolunda bir beklenti de oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, günümüzdeki tapu genel müdürlüğüne karşılık gelen “deftereminliği” yaptığı ve şiirlerinde mahlas kullanmadığı bilinen Priştineli Mustafa Çelebi'nin divan sahibi olup olmadığına dair kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanmaz. Âşık Çelebi, gazellerinin bulunduğunu söylemekle birlikte olası bir divandan bahsetmez⁵³. Orta sınıf bir şair ve bürokrat olduğunu gördüğümüz Mustafa Çelebi'nin imkânları ölçüsünde şiir/sanat hamiliği yaptığı ve kendisine eser sunulduğu bilinmektedir.

Hayat hikâyesinden bahseden her iki tezkire de *Mihr ü Vefa* adlı bir mesnevisi olduğunu bildirmesine rağmen çalışmamızla, söz konusu

tanışmış olması ihtimali her zaman için söz konusudur. Özellikle Priştineli Mustafa Çelebi'nin kendisi gibi Rumeli coğrafyasından Âşık Çelebi ile tanışmış olması ve mesnevisinden örnek beyitleri belki mesnevinin tamamını bizzat Âşık Çelebi'ye vermiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Mustafa Çelebi'nin memleketi olan Priştine ile Âşık Çelebi'nin doğduğu yer olan Prizren yakınlarındaki Vulcitrin köyü Eski Yugoslavya sınırları içerisinde yer alan iki önemli kültür merkezi idi.

⁵¹ İsmail Erünsal, “Kanunî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'amât Defteri”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. IV, s. 17.

⁵² Mehmet Çavuşoğlu, “Kaside”, **Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Divan Şiiri)**, S. 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 23-24.

⁵³ Filiz Kılıç, **Meşairü's-şuarâ**, s. 428.

mesnevinin *Mihr ü Vefa* değil *Varka ve Gülşah* olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Mustafa Çelebi'nin icra ettiği deftereminliği görevinin bir yıllık bir memuriyet olduğu bilinmektedir. Bu sürenin sonunda görev süresi uzatılırsa, defteremininin, padişahın huzuruna çıkarak teşekkürlerini arz etmesi bir gelenek halini almıştır. Kanunî'ye sunulmak üzere kaleme alındığı, mesnevinin giriş kısmındaki methiye kasidesi ve kasidenin yer aldığı varaktaki minyatürden anlaşılan bu mesnevinin, uzatılan görev süresi üzerine ya da görev süresinin uzatılması amacıyla Kanuni'ye sunulmuş olabileceği akla gelmektedir.

B. VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİNİN TELİF TARİHİ

Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah* isimli bir mesnevi yazdığından dahi kaynaklarda bahsedilmezken, mesnevinin telif tarihi meselesini biyografik kaynaklardaki ipuçlarıyla çözümlmek elbette mümkün değildir. *Varka ve Gülşah*'ın kaleme alındığı tarih konusunu kesin olarak aydınlatamamakla birlikte mesnevi içinde yer alan kimi tarihi olaylarla yaklaşık bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Mesnevinin sebep-i telif bölümünden müellifin bu eseri yaşlılık dönemlerinde kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

1569 yılında ölen Mustafa Çelebi, eserini Kanunî'ye sunmuş/sunmak üzere yazmıştır. Kanunî'nin 1566 yılında öldüğü ve müellifin de *Varka ve Gülşah*'ı yaşlılığında yazdığı düşünüldüğünde 1550'lilerin sonu ya da 1560'lı yıllarda yazıldığı düşüncesi akla gelebilir. Mesnevinin sebep-i telif bölümünde müellif son derece açık bir şekilde yaşlandığını anlatır. Bu yaşlılık tablosu, dişleri dökülmüş, yaşlılıktan kamburu çıkmış iki kat bir vaziyette dolaşan, elleri titreyen, saç sakalı beyazlamış, gözleri iyi görmeyen, zayıflıktan halsiz düşmüş, bedeninde damarları dahi belirginleşmiş bir ihtiyara aittir. Abartılması mümkün olmakla birlikte bu ifadelerden şairin yaşlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Hevâ içre geçüp rûz-ı cüvânî
Yile vardı zemân-ı kâm-rânî

Gidüp dilden sürûr u dîdeden nûr
Hıa-ı miskînüme şacıldı kâfûr

Olup şeyb ile tîre nûr-ı dîde
Geçüp târ-ı şebûm irdi sefîde

Bozıldı saçımuñ reng-i siyâhı
Şeb-i şeybüñ irişdi şubhgâhı

Virür müy-ı sefidüm vechüme nûr
Çıkar Hindûstandan Rûma kâfûr

Çeküp ‘aynuma hâk-i sürme-sâyı
Çıkardum gözden olanca ziyâyı

Sefîd-i mü virüp mevtüñ peyâmın
Ham-ı püşt ırgürür mergüñ selâmın

Gidüp dilden kıvâm u zûr tenden
Seçilmez oldu köhne pîrehenden

Ṭamarlarum olup çeng üzre evtâr
Libâs-ı köhne gibi gösterür târ

Dönüpdür çüb-ı huşke dest ü pâyum

Atıldı okum u yaşıldı yayum

Bozıldı ‘ıkd-ı dendân-ı dehânum

Kurıdı tende mağz-ı üstühânnum

Vücûdum naḥlini şeyb eyledi pest

Ḥayâtum çeşmesârından yudum dest

Yidüm devrân elinden gûş-mâli

Ümîzüm naḥlinüñ şındı nihâli

Düşüp destüme lerze darb-ı desti

Ten ü endāmuma virdi şikesti

Dişümün riştesine düşdi raḥne

Dökildi saçum oldum ser-bürehne

Bozardı nergisüm verdüm şarardı

Gögerdi lâlem ü sebzüm ağardı [175-190]

Mesnevide Kanunî'nin övgüsünün yapıldığı kısımlarda dile getirilen coğrafi adlar, hükümdarlar ve fetihlerden de mesnevinin yazıldığı tarih konusunda ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Şöyle ki; Kanunî'nin, ilk Macaristan seferi 1527; Tebriz'i de fethettiği Irakeyn Seferi ise 1534-35 tarihlerine denk gelir⁵⁴. Mesnevide Beç (Macaristan) kralına üstünlük sağlanması ve Tebriz'in Kanunî tarafından alınışı şu beyitlerle dile getirilmiştir:

⁵⁴ Kanunî'nin seferleri ve tarihlendirmeler için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I.", İA, C. 11, MEB, İstanbul 1970, s. 99-155.

Ṭuna ırmağı üzre şāh-ı devrān
İdüpdür Beç kıralın āsyābān [401]

Alup ol kişveri ol şāh-ı hūn-rīz
Olur tīgi ile Tebriz teb-rīz [400]

Sāyisūn şāh-ı Habeş mīr-āhuruñ sultān-ı Mıṣr
Ġāşiyedāruñ ‘Acem şāhı vü segbānuñ Tatār [449]

Safevîler'in karşı saldırıya geçerek Tebriz'i tekrar ele geçirmelerinin ardından Kanunî'nin Tebriz'i ikinci defa fethi 1548-49 yıllarında gerçekleşir. İran/Safevî şahının barış istemesiyle sonlanan bu savaşla Tebriz kesin olarak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçer. Kanunî'nin 1538'de yapılan Hint Seferleri sonucunda büyük bir kısmı Osmanlı hâkimiyetine kattığı Habeşistan da mesnevide zikredilir. Tebriz'in 1534-35 ya da en geç 1548-49 tarihinde Osmanlı Devleti'ne geçmesi, Hint Seferinin 1538 ve Macaristan Seferinin de 1527'de yapılmış olması gerekçeleriyle, mesnevinin en erken 1527, en geç 1566 (Kanunî'nin ölümü) tarihinde yazıldığı düşünülebilir.

Mesnevinin giriş kısmında, Kanunî'ye yönelik övgü şiirlerinin yer aldığı varaktaki minyatürlerin de bu tarihlendirme noktasında bir işlev üstlenebileceği düşünüldüğünde; bu minyatür üsluplarının 16.yy. başlarına ait olduğu, 1520-1540 arası tarihlendirilebileceği ve benzer üsluptaki minyatürlerin 1499 tarihli Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı mesnevisinde bulunduğu da görülecektir⁵⁵.

Bu verilerden hareketle Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah* adlı mesnevisinin 1527- 1566 tarihleri arasında olmakla birlikte büyük ihtimalle 1550'den önce yazıldığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

⁵⁵ Hüsrev ü Şirin Minyatürleri ve minyatür üslubu için bkz. Serpil Bağcı- Filiz Çağman-Günsel Renda-Zeren Tanındı, **Osmanlı Resim Sanatı**, İstanbul 2006, s. 41-65. Minyatürlerin tarihlendirilmesi noktasındaki yardımları için Prof. Dr. Zeren Tanındı'ya teşekkür ederim.

I. BÖLÜM

A. TÜRK EDEBİYATINDA YAZILMIŞ VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİLERİ

Konusunu Arap edebiyatından alan⁵⁶ ancak bir mesnevi halinde ilk olarak İran edebiyatında görülen *Varka ve Gülşah* hikâyesi, Gazneliler devrinde Ayyukî adlı bir şair tarafından kaleme alınmıştır. İran edebiyatının diğer mesnevi konuları gibi yaygınlık kazanmamış ve klâsik İran edebiyatı içinde bu mesnevi sürekli Ayyukî ile hatırlanmış ve en başarılı örneğini onunla vermiştir⁵⁷.

Divan şiiri geleneği içinde kaleme alınan kimi mesnevi konuları çok rağbet görmüş ve kendisinden sonra çok sayıda takipçi bulmuş olmasına rağmen *Mihr ü Mah*, *Mihr ü Vefa*, *Hüma ve Hümayun* ve *Varka ve Gülşah* gibi mesneviler ise gelenek içinde çok fazla takipçi bulamamış ve yaygınlık kazanamamıştır⁵⁸. *Varka ve Gülşah*, Türk edebiyatında ilk defa 1368-69'da Yusuf-ı Meddah tarafından⁵⁹ mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. On dördüncü yüzyılda bu konunun mesnevi şekliyle karşımıza çıkması,

⁵⁶ Tabakatu's-suarâ, Kitabü's-sir ve's-suarâ ile Kitabu'l-agânî'de olay örgüsü açısından *Varka ve Gülşah* hikâyesine çok benzeyen hikâyelere rastlamak mümkündür. Şair Antere, Murakkış, Urva b. Hizam ile Afra'nın aşk hikâyeleri, *Varka ve Gülşah* hikâyesi ile çok büyük benzerlik gösterir. Özellikle Murakkış'ın hayat hikâyesindeki olağan dışı benzerlik bu mesnevinin kaynağının Murakkış hikâyesi olduğunu düşündürmektedir. Hikâyeler hakkında bkz. Ahmed Ateş, "Varka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları", *İÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1-2, 1946, s. 1-19; A. Sait Aykut, "Ölüm: Aşk ve İnanç Renginde", *Cogito, Ölüm Bir Topografya*, S. 40, yaz 2004, s. 192-199; Ahmet Mermer, "Varka ve Gülşah", *TDEA*, Dergah yay., C.8, İstanbul 1998, s. 508-509; Mesihî'nin *Varka ve Gülşah* mesnevisi için Aliyar Saferli, Akkard Şumer Destanı ile Avesta'dan izler taşıdığı yorumunu yapmıştır. (Saferli, a.g.e., s. 6)

⁵⁷ İran edebiyatında yazılan *Varka ve Gülşah* mesnevileri için bkz. Tez/ "İran Edebiyatında *Varka ve Gülşah* Mesnevileri ve Ayyukî'nin *Varka ve Gülşah* Mesnevisi".

⁵⁸ Bu durumun sebepleri incelenmeye muhtaçtır. Ancak bu mesnevilerde entrik unsurun olmayışı, Nizâmî gibi İran'ın büyük mesnevicilerinin hamseleri arasında bu konuların yer almayışı ilk akla gelen sebepler arasındadır.

⁵⁹ Mine Mengi, *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde bu mesnevinin müellifinin mi yoksa halka anlatan kişinin mi Yusuf-ı Meddah olduğunu bilinmediğini söylemektedir. Oysa Mesnevi'de Yusuf-ı Meddah'ın mahlasının varlığı bu mesneviyi telif eden kişinin o olduğunu göstermektedir (Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1994, s. 90).

bilinmesine rağmen neden yaygınlık kazanıp gelenekselleşmediği sorusunu açıklamamakla birlikte, erken dönemlerden itibaren bir mesnevi konusu olarak Varka ve Gülşah'ın bilindiğinin de bir göstergesidir⁶⁰.

16.yy.da Mostarlı Ziyaî'(Ziyaî b.Ali b. Hüseyin b. Mahmûd b. Yusuf el-Hersekî'nin *Varka ve Gülşah* yazdığını Rieu *Katalogu*⁶¹ ve kendisinin bir diğer eseri olan *Şeyh Abdürrezak Destanı*'ndan öğrenmekteyiz. *Şeyh Abdurrezak* mesnevisinde Ziyaî, kendisinden önce mesnevi vadisinde *Hüsrev ü Şîrîn* ile *Vis ü Râmîn*'ler yazılmış olmasına rağmen *Varka ve Gülşah*'ı ilk defa kendisinin kaleme aldığını şu beyitlerle ifade eder:

“Kimisi Husrev ü Şîrîni dimiş
Kimisi Veyse vü Râmîn'i dimiş

Ben dahı Varka vü Gülşah'ı ezel
Nazm idüp eylemiş idüm mücmel”⁶².

Varka ve Gülşah, edebiyatımızda çok fazla yaygınlık kazanan mesnevilerden biri olmamakla birlikte ilk olarak Ziyaî (ö.1584) tarafından yazılmadığı da bir gerçektir. Ziyâî'nin mesnevisi bugün için elimizde değildir. Fakat kendisinden önce Anadolu sahasında yazılmış Yusuf-ı Meddah ve Mustafa Çelebi (ö.1569)ye ait aynı adlı mesneviler vardır. Aynı konulu bir

⁶⁰ Şeyhî biyografisinde, Şeyhî'nin şiir diline yönelik eleştirilerin insafsızca olduğunu düşünen Latîfî, Şeyhî'nin yaşadığı dönemde Türk [şiir] dilinde zarafet ve çağdaşı olan şairlerin şiirlerinde kullandıkları tabirlerde fesahat bulunmadığını ifade eder. Bu cümlesinin devamında, Varka ve Gülşah ve Hurşid u Ferahsad gibi Türkçe terkiplerle çok sayıda mesnevi yazıldığını söyler (Bkz. Rıdvan Canım, **Latîfî Tezkiretü's-suarâ ve Tabsıratu'n-nüzemâ**, Ankara 2000, s. 340). Latîfî'nin verdiği bilgilerin doğruluğuna güvenilecek olursa şu sonuçlar ortaya çıkar:

*Şeyhî'ye kadar Türkçe şiir dili olma sürecini ve bu sürecin sancılarını yaşamaya devam etmektedir.

*Şeyhî'nin şiir diline yönelik 16.yy.da bir takım eleştiriler yapılmaktadır. 16.yy. eleştiri ölçülerine göre Şeyhî'nin dili fesahat ve zarafetten uzak bulunmaktadır. Bu bir yüz yıl içinde Türk şiir dilinin gelişimini gösterir. Öte yandan Latîfî'nin şairi kendi yaşadığı devre göre değerlendirilmesi gerektiği yolunda bir görüşü olduğu noktasında da ipucu verir.

Şeyhî öncesinde Türkçe pek çok Varka ve Gülşah ile Hurşid u Ferahsad mesnevisi yazıldığı konusunda verilen bilginin doğruluğu irdelendiğinde ise şu sonuçlara ulaşılır:

*14.yy.da Yusuf-ı Meddah'ın Varka ve Gülşah'ı ile 15.yy.da yazarı bilinmeyen manzum bir Varka ve Gülşah Şeyhî'den önce kaleme alınmış Varka ve Gülşah mesnevileridir. Latîfî'nin bu bilgileri doğru ise bugün tespit edemediğimiz aynı adlı başka mesneviler var demektir.

*Latîfî'nin bu ifadesinden Varka ve Gülşah ile Hurşid u Ferahsad mesnevilerinin Türkçe terkipler içeren ve edebî olarak çok beğenilen mesneviler olmadıkları anlaşılmaktadır. Adı geçen her iki mesnevinin yaygınlık kazanmamasının sebeplerinden biri bu nokta olabilir.

⁶¹ British Museum, Or.3291, *Catalogue Rieu*, s.185a.

⁶² Müberra Gürgendereli, **Hasan Ziyaî Hayatı-Eseleri-Sanatı ve Divanı**, Ankara 2002, s. 12; Müberra Gürgendereli, **Mostarlı Ziyâ'i Şeyh-i San'an Mesnevisi**, İstanbul 2007, s. 28.

mesnevi yazmış olması hasebiyle, Mustafa Çelebi'ninkinden haberi olmasa bile, en azından hikâyenin Anadolu sahasındaki ilk örneği olan Yusuf-ı Meddah'ın eserini duymuş hatta görmüş olmalıdır. Ancak Şeyh Abdürrezak'taki ifadesinden Anadolu sahasında bu adla kaleme alınmış mesnevilerden habersizcesine sanki Ayyukî'yi model alarak Türk dilinde bir Varka ve Gülşah vücuda getirdiği anlaşıyor. Arapça ve Farsçaya vâkıf biri olması, onun kendisinden önce Türk edebiyatında mesnevi formunda yazılmış iki Varka ve Gülşah hikâyesinden habersizce, Ayyukî'nin eserinden mülhem bir mesnevi yazmış olabileceğini de düşündürmektedir. Ancak Ziyaî'ye ait Varka ve Gülşah mesnevisinin metni elimizde olmadığı için bu sorulara cevap bulmamız bu koşullarda mümkün görünmemektedir.

Mustafa Çelebi'nin tezimize konu olan mesnevisi dışında Azerî sahasında Mesihî adlı bir şairin *Varka ve Gülşah* hikâyesi ile Anadolu sahasında yazarı bilinmeyen mensur *Varka ve Gülşah* hikâyesi⁶³ yanında halk hikâyesi tarzında kaleme alınmış manzum-mensur karışık Varka ve Gülşah hikâyelerine ve bu olayı konu edinen meddah hikâyelerine de rastlanır⁶⁴.

⁶³ Bkz. Selige Hüseynova, "Mensur Varka ve Gülşah Hikâyesi", HÜ SBE, YLT, Ankara 2001.

⁶⁴ Kanunî Sultan Süleyman Devri şairlerinden Ziya Yusuf Çelebi (ö. 950/1543)'nin Yusuf u Zeliha ve Varka ve Gülşah mesnevisi nazm ettiği King's No:123, 408/71/II 'ye dayandırılarak Âmil Çelebioğlu tarafından ifade edilmiştir (Bkz. Âmil Çelebioğlu, **Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul 1994, s. 102). Osmanlı Müellifleri'nde Ziyâî Yusuf Çelebi "Hamidî" başlığıyla verilen biyografide "ulemâ-i şu'arâdan bir zât olup Hamidî ilindendir. 950 tarihlerinde irtihâl itmişdi. Mesneviyâtı eş'âr-ı sâ'irelerine fâ'ikdir. Yûsuf u Zelihâ manzûmesinden:

Çün ire 'âkıle bir kâr-ı müşkil
Ki düşvâr ola andan kâr-ı âkıl

İde 'âkılna bir 'âkıdâ dâhî yâr

Ki ola sehl âña ol kâr-ı düşvâr" (Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Ankara 2000, C. 2, s. 293).

Latîfî'de yer alan Ziyâî biyografisinde önce şairin Ziyâî mahlasıyla şiirler yazarken sonraları Selâmî mahlasını kullandığı kaydedilmiştir. Âşık Çelebi'de Selâmî biyografisinde bu şairden bahsedilir. Kaynaklar mesnevi yazarlığını gazel şairliğine tercih etmişlerdir. Hatta Latîfî, Hamdullah Hamdî'den sonra Anadolu sahasında en güzel Yusuf u Züleyha'nın ona ait olduğunu ifade eder. Kaynaklarda Yusuf u Züleyha mesnevisinden bahsedildiği halde Varka ve Gülşah zikredilmez (Bkz. Rıdvan Canım, **Latîfî, Tezkiretü's-suarâ ve Tabsıratu'n-nüzema**, s. 371-372; Filiz Kılıç, **Meşairü's-suarâ**, s. 540-542). Âmil Çelebioğlu'nun bahsettiği Ziya Yusuf Çelebi'nin, Osmanlı Müelliflerinden biyografisini alıntıladığımız Ziyâî Yusuf Çelebi olduğu görülmektedir. Ancak Osmanlı Müellifleri'nde mesnevicilik yönünün başarısı vurgulansa da Varka ve Gülşah mesnevisinden bahsedilmez. Âmil Çelebioğlu'nun verdiği bilgi doğruysa 16.yy.a ait Ziyaî'nin /Ziya Yusuf Çelebi'nin kaynaklarda bahsedilmeyen ve bugün elimizde olmayan bir Varka ve Gülşah mesnevisi bulunmaktadır.

1. YUSUF-I MEDDAH'IN VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİ

Yusuf-ı Meddah adlı bir şairin meclisler halinde kaleme aldığı *Varka ve Gülşah*⁶⁵, çift kahramanlı aşk mesnevileri grubuna dâhil edilebilecek bir mesnevidir⁶⁶. Yusuf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah*'ı kendisinden sonra çok sayıda takipçi bulmuş, olay örgüsü ve üslup açısından başarılı, entrik unsur açısından zengin bir mesnevi değildir. Ancak bütün bunların ötesinde Yusuf-ı Meddah'ın eseri Erzurumlu Darir'in *Yusuf u Züleyha*'sı ile Şeyhoğlu'nun *Hurşid-nâme*'si arasındaki boşluğu dolduran bir dil yadigârıdır⁶⁷. Yusuf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah* adlı mesnevisinin yazılış tarihi, eserinin son kısmında kendisinin ifade ettiği üzere⁶⁸ 770/1368–69 tarihidir. Mesnevinin yazılış tarihi eser içinde belirtildiği için tartışmaya mahal bırakmayacak bir kesinliktir. Ancak, eserin kaleme alındığı mekân konusu aynı derecede net değildir⁶⁹. Mesnevinin müellifi hakkında biyografik kaynaklarda bilgiye rastlanmamaktadır⁷⁰. Müellifin kendisini mesnevide “meddah” olarak

⁶⁵ Yusuf-ı Meddah'ın mesnevisi için bkz. Grace Martin Smith, **Yusuf-ı Meddah, Varqa ve Gülşah, A Fourteenth Century Anatolian Turkish Mesnevi**, Leiden 1976; Gıyaseddin Aytaş, “Varka ve Gülşah”, GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Ankara 1985; Şahin İnce, “Varka ve Gülşah”, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Elazığ 1988; Kâzım Göktekin, **Yusuf-ı Meddah Varka ve Gülşah**, Ankara 2007.

⁶⁶ İ.Hikmet Ertaylan, bu mesnevinin tasavvufi-romantik bir mesnevi olduğunu söyler. Ancak biz mesnevinin tasavvufi mesneviler grubuna dâhil edilebileceği kanaatinde değiliz. Krş: İsmail Hikmet Ertaylan, **Türk Edebiyatı Örnekleri-I**, İstanbul 1945, s.1.

⁶⁷ İ.Hikmet Ertaylan, **a.g.e.**, s. 1.

⁶⁸ “Yedi yüz yetmiş yılındadır bu dem

Kim bunun tarihine vurdum kadem” (Bkz. Grace Martin Smith, **a.g.e.**, b.1611/s. 212).

⁶⁹ İ.H. Ertaylan, eserde yer alan aşağıdaki beyit sebebiyle, mesnevinin Konya ya da Konya'ya yakın bir yerde kaleme alınmış olma ihtimali üzerinde durur.

“Evliyâlar ulusu kutb-ı cihân

Mevlanâdur mest u hazret bî-gümân” (Bkz. İ. Hikmet Ertaylan, **a.g.e.**, s.1-2; Grace Martin Smith, **a.g.e.**, b.1604/s. 210).

⁷⁰ İ.H.Ertaylan, Yusuf-ı Meddah'a ait *Varka ve Gülşah* dışında *Hamuş-name*, *Dastan-ı İblis-i Aleyhilla'ne* ve *Makel-i Hüseyin* adlı üç mesneviyi daha edebiyat dünyasına tanıttığı yazısında, on hikâyeden müteşekkil Farsça didaktik bir eser olan *Hamuş-name* sebebiyle, Yusuf-ı Meddah'ın kuvvetli bir İran Farsçası olmamakla birlikte, bu dille şiir yazabilecek kadar Farsça öğrenmiş olduğu yorumunu yapmaktadır. 699 yılında yazılan bu *Hamuş-name*'den 71 yıl sonra 770 yılında *Varka ve Gülşah*'ı nazm ettiği düşünülürse Yusuf-ı Meddah'ın uzun bir ömür sürdüğü de söylenebilir. İbn Mihnef'ten tercüme olan *Makel-i Hüseyin* adlı eseri de *Varka ve Gülşah* gibi meclisler halinde büyük

nitelendirmesi⁷¹ onun meddahlık geleneği içerisinde bir sanatçı olması ihtimalini akla getirmektedir. Meddah kelimesinin sözlük ve terim anlamları dikkate alınarak mesnevinin meclisler halinde tertip edildiği göz önünde bulundurulduğunda, Yusuf-ı Meddah'ın topluluk önünde kendi yazdığı veya başkalarına ait hikâyeler okuyan bir meddah olduğu akla gelebilir. Gerçekten de Yusuf, her meclis sonunda dinleyicilere bir sonraki mecliste hikâyenin devamından haber verileceğini bildiren davet ifadeleri ile veda etmektedir⁷².

ihtimalle halka okunmak üzere kaleme alınmıştır. Yine Türkçe küçük bir mesnevi olan *Dastan-ı İblis-i Aleyhilla'ne* de Yusuf-ı Meddaha ait dini içerikli didaktik yönü ön planda olan bir eserdir. Eserlerinden Yusuf-ı Meddah'ın zühd yönü ön planda olan Eski Anadolu Türkçesi ile eserler kaleme almış, Anadolu Selçuklu devresi/beylikler dönemi şairlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır (İ.Hikmet Ertaylan, “Yusufi-i Meddah Yeni İki Varaka ve Gülşah Nüshası- Hamuş-name, Dastan-ı İblis-i Aleyhilla'ne ve Maktel-i Hüseyin”, **İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 1 (2), 1946, s.112, 121, 122.

⁷¹ “Yûsufi meddâh-ı bi-çâre anuñ

İşkı yolında fidi eyler cânuñ” (İsmail Hikmet Ertaylan, **Türk Edebiyatı Örnekleri-I**, s. 2; Grace Martin Smith, **a.g.e.**, b.1605/s. 210)

⁷² **Birinci meclis sonunda:**

Ömr ger virür ise ol Dâdger

İrteki meclisde aydevüz/eydevüz haber (İsmail Hikmet Ertaylan, **a.g.e.**, s.3; Grace Martin Smith, **a.g.e.**, b.229/s. 50. Beyitlerdeki bazı kelimelerin yanında “/” ile gösterilen ikinci şekiller Smith neşrindeki farkları işaret etmektedir)

İkinci meclis sonunda:

Sağlğ ile Hak ömür viür ise

Ya Cemâ'at bu sözi yarın size

Aydevüz/Eydevüz key tâ ki/irteki meclisde yarın

Kim ne kıldılar bu gez biri bin/birin (İsmail Hikmet Ertaylan, **a.g.e.**, s.3; Grace Martin Smith, **a.g.e.**, b. 513-514/s. 82)

Üçüncü meclis sonunda:

Tiz gelün bu meclise Hak'dan size/bize

Ger/Kim ola tevfik hem-sohbet bize/size

Şeb-be-hayr olsun hemişe halinüz

Hoş yarın giru tiz galunuz/gelünüz (İsmail Hikmet Ertaylan, **a.g.e.**, s.3; Grace Martin Smith, **a.g.e.**, b.791-792/s. 114.)

Dördüncü meclis sonunda:

Ger ömür virür se ol Hudavend-i cihan

İrteki meclisde işbu/uş-bu dastân

Söylene illâ ikende/iñeñde tiz galuñ/geluñ

Tanrının hıfz u emanında oluñ (İsmail Hikmet Ertaylan, **a.g.e.**, s.3; Grace Martin Smith, **a.g.e.**, b.1064-1065/s. 148)

Beşinci meclis sonunda:

Ömre ger/Ömr eger virür ise Rebb-ül-Enâm

Bu ifadeler Yusuf'un meddah olabileceğini düşündürmesinin yanı sıra 14.yy. Anadolu coğrafyasında meddahlık geleneğinin varlığına da delil teşkil eder⁷³.

2. MUSTAFA ÇELEBİ'NİN VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİ

Edebiyat tarihlerimizde ve kütüphane kataloglarımızda Defteremini Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah mesnevisi telif ettiğine dair bir bilgiye rastlanmaz. Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020 numarada Bedî adlı bir şairin adına kayıtlı olup tezimize konu olan Defteremini Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah mesnevisi, 6712 beyitlik mefâîlün mefâîlün feûlün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Müellif ve mesnevi hakkında ilgili bölümlerde ayrıntılı bilgi yer almaktadır.

3. MESİHÎ⁷⁴'NİN VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİ⁷⁵

Asıl adı Rükneddin Mesud olan Mesihî, Safevîler devrinde yıldızı parlamış Türkçe ve Farsça divan tertip etmiş 17.yy. şairlerindendir. Azerbaycan Türkçesi ile klasik şiirin başarılı örneklerini vermiştir. Saib'le birlikte 17.yy. Azerbaycan edebiyatının zirve şahsiyeti olarak kabul edilmesine rağmen Azerbaycan'da eserleri ve yeteneği ölçüsünde tanındığı söylenemez. Tebriz şehrinde doğan Mesihî'nin hayatı hakkındaki sınırlı bilgiler de

İrteki meclisde hatm ola kelâm (İsmail Hikmet Ertaylan, **a.g.e.**, s.3; Grace Martin Smith, **a.g.e.**, b.1364/s. 184)

⁷³ Ertaylan, Yusuf-ı Meddah'ın yanı sıra Erzurumlu Darir'in de bu tarz meddahlardan biri olduğu düşüncesindedir. Bu düşüncesini Siyer-i Nebi önsözünde Darir'in Mısır hükümdarına her gün kıssalar anlattığını ifade etmesine dayandırır. (İsmail Hikmet Ertaylan, **a.g.e.**, s. 4).

⁷⁴ Mesihî'nin hayat hikâyesi yazılırken şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Nad Ali Payam, **Sekkiz Üz İl Azerbaycan Türkçe Gazeli**, Tahran 1378, s. 93–96; Aliyar Saferli, **Klassik Azerbaycan Edebiyatı Mesihî- Varqa ve Gülşa**, Bakû 2005, s. 4–20; Müjde Atalay, “M. Övezgeldiev- A.Nuryayagdiev: Varka ve Gülşa Dessanı”, GÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 28–35; Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, İstanbul 1989, C. 2, s. 51; **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C.4; İsmail Hikmet Ertaylan, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, Bakû 1928, s. 210–212; Alessio Bombaci, **Histoire De La Littérature Turque**, Paris 1968, s. 217.

⁷⁵ Azerbaycan edebiyatında Molla Ahmedcan'ın da Mesihî'den önce bir *Varka ve Gülşah* mesnevisi yazdığı Aliyar Saferli tarafından kaynak gösterilmeksizin ifade edilmiştir.

eserlerinden elde edilmiştir. Dedesinin ünlü bir hekim olması sebebiyle kendisi de tıbbı ilgi duymuş, “*Zebîtetü’l-ilac*” isimli tıbbı dair bir eser kaleme almıştır. Hatta Mesihî mahlasını kullanmasının da bu meslekle alakalı olduğu görüşünde olanlar vardır⁷⁶.

Yaşadığı devrin yetenekli şair ve hekimlerinden kabul edilen Mesihî, üç Safevî şahının hükümdarlık günlerini görmüş ve uzun sayılabilecek bir ömür sürmüştür. Şah Abbas ve Şah Safî saraylarına yakın olduğu, adı geçen hükümdarlardan büyük hürmet ve hamilik gördüğü ve meclislerinde bulunduğu kayıtlıdır. Ancak sebebi bilinmemekle birlikte çok yakın ilişkiler kurduğu bu şahlardan ve Safevî sarayından bir kırgınlık neticesi uzaklaşır. 17.yy.ın pek çok şairi gibi Hindistan’a gider⁷⁷. Hindistan’daki Türk-Moğol imparatorlarının himayesinde yirmi yıla yakın şairlik hayatını devam ettirir. Kaynaklar, Sebk-i Hindî’nin önemli şairi Saib-i Tebrizî’nin de Mesihî ile aynı vakitlerde Hindistan’da bulunma ihtimalinden bahsederler.

Yüz bin beyitten fazla edebî verimi olduğu söylenen Mesihî, seksen bir yaşında Kaşan şehrinde ölmüştür. Mesihî, *Türkçe Divan*’ını Muhammed Hudabende’ye, *Dam u Dane*, *Zenbur u Asel*, *Varka ve Gülşah* isimli üç mesnevisini ise I. Şah Abbas ve Şah Safî’ye ithaf etmiştir. Varka ve Gülşah mesnevisinin Dibace, tevhit, naat, miraciye kısımlarının ardından “*Budur Ta’rif-i Şâh-ı Din-penâh Ol Şah Abbas’ın*” ve “*Bu Kaside Ki Ol Sahib-kıran Şanıdadır*” başlıklı kasidelerden mesnevinin Şah Abbas’a sunulduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak mesnevinin sonunda “*Bu Ahir Kavle Vermek Şah Aile Zib ü Zinetdür*”, “*Bu Kaside Dahı Ol Şah-ı Cihan Vafındadır*” başlıklı kasidelerde Şah Safî’nin adı geçmektedir. Bir mesnevinin iki ayrı padişaha sunulmuş olması uzak bir ihtimaldir. Mesnevi, Şah Abbas’a sunulmuş ya da sunulmak üzere yazılmış olmalıdır. Hikâyenin sonundaki kısım, sonradan başkası

⁷⁶ Aliyar Saferli, **a.g.e.**, s. 4.

⁷⁷ Mesihî’nin hayatının bir döneminde yaşadığı bir kırgınlık ya da hayal kırıklığı neticesinde ata yurdundan ayrıldığı ve bir süre farklı bir coğrafyada yaşadığından bahsedilir. Ancak bu kırgınlığın sebebi ve göç ettiği coğrafya konusunda ihtilaflar vardır. Nad Ali Payam, Mesihî’nin Küçük yaşta düzenli bir eğitim almaya başladığı ve bir süre kadı olarak çalıştığını, görev yaptığı sırada iftiraya uğraması sebebiyle doğup büyüdüğü topraklardan ayrılarak Anadolu’ya gelmek zorunda kaldığını bildirir. Hatta Anadolu topraklarına bu seyahatin izlerinin Mesihî’nin şiirlerinden takip edilebileceğini ifade etmektedir. Nad Ali Payam, Mesihî’nin hayatının bu kesitine dair verdiği bilgilerde Aliyar Saferli’den ayrılır.

tarafından eklenmiş olabileceği gibi Mesihî, bilemediğimiz sebeplerle mesnevisini Şah Abbas'a değil Şah Safî'ye sunmak zorunda kalmış olabilir. Bu sebeple mesnevinin sonuna Şah Safî övgüsünü içeren iki şiir eklemiş olması ihtimal dâhilindedir.

Mesihî'nin Türkçe şiirleri, Aliyar Saferli tarafından Isfahan Ferheng Kütüphanesi'ndeki yazmalar arasından bulunmuş, 1377 hş. (m.1998)'de Tahran'da yayımlanmıştır. Divanda, gazeller, musammat, rubaî ve saki-nâme mesnevisi bulunmaktadır. Fuzulî'nin etkisinin çok fazla görüldüğü Mesihî'nin, Fuzulî'ye nazire pek çok şiiri bulunmaktadır. Türkçe divanına “*Vesiletü'l-visal*” adını veren Mesihî, Çağatay edebiyatına da ilgi duymuş ve bu edebiyatın en büyük temsilcisi kabul edilen Nevaî'ye nazireler yazmıştır⁷⁸. Kişverî ve Emânî'nin şiirlerinin de üslup ve düşünce olarak etkisinde kalan Mesihî'nin varlığından haberdar olunan Farsça divanı ise kayıptır.

Mesihî'nin *Dam u Dane* ve *Zenbur u Asel* mesnevileri bugün için elimizde değildir. Şairin h. 1038' (m.1628–1629)'de kaleme aldığı *Varka ve Gülşah* adlı eseri, 1354 hş'de (m.1965) Tahran ve Londra'daki yazmalardan faydalanılarak Aliyar Saferli tarafından Bakû'da yayımlanmıştır. *Varka ve Gülşah* mesnevisinden ilk olarak İngiliz şarkiyatçı Rieu bahseder. Rieu, mesnevinin yazma bir nüshasını tespit etmiş ve mesnevi hakkında bilgi vermiştir. Ardından İsmail Hikmet Ertaylan “Azerbaycan Edebiyatı Tarihi”nde *Varka ve Gülşah*'tan bahseder⁷⁹. Aliyar Saferli'nin *Varka ve Gülşah* adlı çalışması, sadece Londra nüshası (British Museum 7923) bilinen bu mesnevinin Tahran'da tespit edilen bir nüshası ile karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkmıştır. Saferli'nin tespitine göre Tahran nüshası, Londra nüshasından daha eski, mükemmel ve okunaklıdır. Bu nüsha, mesnevinin yazılış tarihinden 4 yıl sonra istinsah edilmiş olması açısından da dikkati çeker (1632–33). (Londra nüshası mesnevinin telifinden 17 yıl sonra 1645–46'da istinsah edilmiştir.) Tahran nüshası, Londra nüshasının içermediği

⁷⁸ Fuzulî ve Nevaî'den bu denli etkilenmiş olmasına rağmen Mesihî'nin mesnevilerinden biri bile onların mesnevileri ile aynı konuda değildir. Üç mesnevi ve iki divan bir şair için azımsanmayacak bir verimdir. Buna rağmen Mesihî, velutluğuyla paralel bir şöhret yakalayamamıştır. Kendisinden önce ve sonra Azerbaycan sahasında bu konuda yazılmış bir mesnevinin olmaması, klasik edebiyatın gelişmesine uygun siyasi ortamın bulunmamasıyla da ilgili olmalıdır.

⁷⁹ İsmail Hikmet Ertaylan, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakû 1928, s. 210–212

dibaceyi barındırması açısından da önemlidir. Saferli'nin çalışması, tenkitli metin ilkelerine uymamakla birlikte, şairin hayat hikâyesi ile Varka ve Gülşah mesnevisi hakkında bilgi ihtiva etmesi ve Tahran nüshasında yer alan mensur dibaceyi gün yüzüne çıkarması açısından önem arz etmektedir⁸⁰.

Mesnevi, Dibace, tevhit, naat, miraciye, Şah Abbas'a yönelik yazılmış methiye, kaleme hitap, saki-nâme ile başlar, konunun işlendiği bölümün ardından Şah Safi için yazılan kasideler ve şairin oğluna vasiyeti ile tamamlanır.

Mesihî'nin bu eseri dışında Azerbaycan sahasında Varka ve Gülşah'ı konu edinen müstakil mesnevilere rastlanmaz. Fakat hikâyenin bu sahada bilindiği, 18.yy. Azerbaycan şairlerinden Vidadî (ö. 1809) ve Molla Penah Vakıf (ö. 1797)'in eserlerinde Doğu edebiyatlarında sevgili ve aşk timsali olan Leyla, Mecnun, Yusuf, Züleyha, Şirin, Ferhat gibi kahramanların yanında Varka ve Gülşah isimlerinin de zikredilmesinden anlaşılır. Aşağıdaki şiirde Molla Penah Vakıf, sevgilisini Gülşah'a benzetmektedir:

“Sözüm ihtilatım, ner gal u gilim

Metlebim, muradım, hatirim, meylim

Şekkerim, Şirinim, Gülşahım, Deylim

Züleyham, Yusuf-ı Ke'nanım benim”⁸¹

4. Kaynaklarda Varlığı Bildirilen Ancak Elimizde Olmayan Varka ve Gülşah Mesnevileri

a. Ziyaî 'nin Varka ve Gülşah'ı

16.yy.da Mostarlı Ziyaî (Ziyaî b. Ali b. Hüseyin b. Mahmûd b. Yusuf el-Hersekî) (ö.1584)'nin Varka ve Gülşah yazdığı Rieu *Katalogu*⁸² ile kendisinin *Şeyh Abdürrezak Destanı*'ndan öğrenmekteyiz:

⁸⁰ Mesihî'nin Varka ve Gülşah mesnevisi, biri Kiril diğeri Latin harfleriyle olmak üzere Aliyar Saferli tarafından 1966 ve 2005 yıllarında defa Bakû'da yayımlanmıştır. Ayrıca eser üzerinde Gülahmed İmanov tarafından yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır (Bkz. Gülahmed İmanov, “Verga ve Gülşah Mesihî-i Tebrizî'nin Mesnevisi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE YLT, Afyon 2002).

⁸¹ Xamid Araslı, **Molla Penah Vakıf Eserleri**, Bakû 1960, s. 62.

⁸² British Museum, Or.3291, *Catalogue Rieu* s.185a.

*“Kimisi Husrev ü Şîrîni dimiş
Kimisi Veyse vü Râmîn’i dimiş*

*Ben dahı Varka vü Gülşah’ı ezel
Nazm idüp eylemiş idüm mücmel”⁸³.*

b. Ziyaî (Selami)’nin Varka ve Gülşah’ı

Kanunî Sultan Süleyman Devri şairlerinden Ziya Yusuf Çelebi (ö. 950/1543)’nin *Yusuf u Zeliha* ve *Varka ve Gülşah* mesnevisi nazm ettiği King’s No:123, 408/71/II ‘ye dayandırılarak Âmil Çelebioğlu tarafından ifade edilmiştir⁸⁴. Mesneviciliğinin gazel ve kasidelerine üstün tutulduğu kaynaklarda belirtilen Ziyaî⁸⁵, şairlik hayatında birden fazla mahlas kullanmış şairlerdendir. Latifî Tezkiresi Ziyâî biyografisinde, önce Ziyâî mahlasını kullanırken sonraları Selâmî mahlasını kullandığı kaydedilmiştir. Âşık Çelebi Tezkiresi’nde bu şairden “Selamî” biyografisinde bahsedilir. Kaynaklar özellikle mesnevi yazarlığından övgüyle bahsederler. Hatta Latifî, Hamdullah Hamdi’den sonra Anadolu sahasında en güzel *Yusuf u Züleyha*’nın ona ait olduğunu ifade eder. Kaynaklarda Yusuf u Züleyha mesnevisinden bahsedildiği halde *Varka ve Gülşah* zikredilmez⁸⁶. Âmil Çelebioğlu’nun bahsettiği Ziya Yusuf Çelebi’nin, *Osmanlı Müellifleri*’nden biyografisini alıntıladığımız Ziyâî Yusuf Çelebi olduğu görülmektedir. Ancak *Osmanlı Müellifleri*’nde mesnevicilik yönünün başarısı vurgulansa da Varka ve Gülşah mesnevisinden bahsedilmez. Âmil Çelebioğlu’nun verdiği bilgi doğruysa 16.yy.a ait Ziyâî’nin /Ziya Yusuf Çelebi’nin kaynaklarda bahsedilmeyen ve bugün elimizde olmayan bir Varka ve Gülşah mesnevisi bulunmaktadır.

⁸³ Müberra Gürgendereli, *Hasan Ziyaî Hayatı-Eseleri-Sanatı ve Divanı*, Ankara 2002, s. 12.

⁸⁴ Âmil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.102.

⁸⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, C. 2, s. 293.

⁸⁶ Bkz. Rıdvan Canım, *a.g.e.*, s. 371–372; Filiz Kılıç, *a.g.t.*, s. 540–542.

5. Yazarı Bilinmeyen Varka ve Gülşah Hikâyeleri

a. Anadolu Sahasında Kaleme Alınmış Mensur Varka ve Gülşah Hikâyeleri

1) Bir nüshası Beyazıt Umumi Kütüphanesi 5523 ve diğeri Berlin Kraliyet Kütüphanesi 465 numarada kayıtlı olmak üzere yazarı bilinmeyen mensur bir *Varka ve Gülşah* hikâyesi bulunmaktadır. 1078/1667-8’de telif edilen eser, külfetsiz, konuşma diline yakın bir dille kaleme alınmıştır. Eserin büyük bir kısmı mensurdur zaman zaman aralarda manzum parçalar bulunmaktadır. Bu manzum parçalar da Yusuf-ı Meddah’ın mesnevisinden alınmadır. Mensur eserde çok fazla imla hatası olması, konuşma diline çok yakın bir dille kaleme alınması, müellifi bilinmeyen bu hikâyenin yazarının düzenli bir eğitim almamış, sıradan bir halk insanı olduğunu düşündürmektedir⁸⁷. Hikâye, Yusuf-ı Meddah’ın aynı adlı mesnevisinin nesre çevrilmiş halidir. Konu açısından hiçbir farklılık göstermez⁸⁸.

2) Dastan-ı Varka ve Gülşah

Süleymaniye/Hacı Mahmud Efendi 006543/2

(58-69)vr. Talik yazı

Müellif: belli değil

3) Varaka ve Gülşah

Bayezid Kütüphanesi 7235

85 vr. Nesih yazı

Müellif: Belli değil

4) Varakaşah ve Gülşah

Hacı Selimağa/Kemankeş/ 4609

⁸⁷ Selige Hüseyinova, “Mensur Varka ve Gülşah Hikâyesi”, HÜ SBE, YLT, Ankara 2001.

⁸⁸ Eserin Beyazıt Umumi Kütüphanesi’ndeki 85 varaklık nüshasının metni üzerine Selige Hüseyinova tarafından yüksek lisans tezi yapılmıştır (Bkz. Selige Hüseyinova, “Mensur Varka ve Gülşah Hikâyesi”, HÜ SBE, YLT, Ankara 2001).

60 vr. Yazı: Nesih

Müellif: belli değil

5) Varaka ve Gülşah (Mensur)

Topkapı/Hazine

70 vr. Yazı: Nesih

Müellif: Belli değil

b. Çağatay Sahasında Kaleme Alınmış Mensur Varka ve Gülşah Hikâyesi

Hikaye-i Acibe ez-Ahval-i Gülşah u Varka adıyla Molla Abdullah Hacı İbn Mîr Kerim tarafından h.1324 (m.1906-1907) yılında Molla Artuk yazısıyla Taşkent'te taşbasması olarak yayımlanmıştır⁸⁹. Bu hikâye, Anadolu sahasındaki benzerinin aksine bedîî bir nesirle kaleme alınmıştır. Eserin müellifi, bu hikâyenin Farsça manzum bir eserden tercüme yoluyla oluşturulduğunu ifade eder. Fakat bu esere konu açısından modellik etmiş Farsça manzum eserin müellifinden bahsetmez⁹⁰. Eser, Yusuf-ı Meddah'ın eseri gibi meclisler halinde yazılmış ya da yazılmaya niyetlenilmiş olmalıdır. Ancak eserde sadece ikinci meclis için bir başlık bulunmakta, diğer meclisleri gösterir herhangi bir başlığa rastlanılmamaktadır. Eser mensur bir eser olmasına rağmen Anadolu sahasında kaleme alınan mensur hikâyede olduğu gibi arada kahramanların ağzından yazılmış manzum bölümler de bulunmaktadır.

6. Halk Hikâyesi Tarzındaki Varka ve Gülşahlar

⁸⁹ Hasan Zülfekârî, *Manzumehâ-yı Âşıkâne-i Edeb-i Farisî*, Tahran 1374, s. 127; Ahmed Ateş, "Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi", *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1954, C. V, s. 34.

⁹⁰ Ahmed Ateş, bu tercümenin Ayyukî'nin eseri dışında başka bir Varka ve Gülşah mesnevisinden yapılmış olacağı görüşündedir. Kabile ve bazı kişi adlarındaki değişikliği buna delil olarak sunmaktadır. (Ahmed Ateş, *a.g.m.*, s. 34). Bu hükümde temkinli olmak gerektiği düşüncesindeyiz. Çünkü isim değişiklikleri tercümelerde görülebilen farklılıklar olmasının yanı sıra Mo'in'de de Ayyukî'nin mesnevisi Z. Safa'nın neşrine dayanarak özetlenirken, kabile adı Şeybe değil Şeyban şeklinde verilmiştir (Bkz. Mohammed Mo'in, *Ferheng-i Farisî*, Tahran (hş) 1371, C. 6, s. 2204).

a. Anadolu Sahasında Kaleme Alınmış Halk Hikâyesi Tarzındaki Varka ve Gülşahlar

Klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde mesnevi formunda eserlerin takip edilmeye başlandığı 13.yy.dan itibaren kaynağını çoğunlukla Arap ya da Fars edebiyatından alan telif, telif-tercüme ya da tercüme olarak adlandırılan manzum hikâyeler kaleme alınmıştır. Ancak bu mesnevilerden bazıları zamanla mesnevi formundaki hikâyenin yanı sıra halk hikâyesi ya da meddah hikâyesi formunda mensur ya da manzum-mensur şekle dönüşmüştür⁹¹. Kunoş, halk hikâyelerinin eski bir kaynağa bağlanabileceği görüşündedir. Türk halk hikâyelerinin doğuş yerinin ise Azerbaycan (Kuzey ve Güney) olduğu düşünülmektedir. Bu hikâyeler Azerbaycan üstünden Anadolu coğrafyasına gelmiş ve bu coğrafi değişim esnasında hikâye kurgularında mezhepsel ya da geleneksel değişimler yaşamıştır. Meszaros ise Türk halk hikâyelerinin Arap ya da Fars kaynaklı olduğu görüşündedir. O. Spies, bu hikâyeleri, Türkmenlerin Anadolu'ya gelirken getirdikleri ve bunların Anadolu coğrafyasında bir takım değişiklikler yaşadığını düşünür⁹². Türk halk hikâyelerinden bir kısmı kaynağını klasik edebiyatın mesnevi konularından alır. Bunlar manzum yapılarını tama yakın ölçüde kaybederek mensur bir hal alırlar. Sadece kahramanların birbirlerine söyledikleri şiir/mektup kısımları manzum şekilde yaşarken hikâye artık mesnevi olmaktan çıkarak bir halk hikâyesi görünümüne kavuşur. Ancak bu nazım-nesir karışık üslup özelliği sadece Türk halk hikâyelerinin değil genel olarak Doğu hikâyelerinin bir özelliği şeklinde karşımıza çıkar. Otto Spies, manzum-mensur karışık şekillerin nadiren de olsa Avrupa edebiyatında da görüldüğünü ama bir karakteristik olarak Doğu edebiyatlarına ait olduğu görüşündedir. Sanskritçe metinlerde Campu olarak adlandırılan manzum-mensur karışık bu yapı, Eski Mısır masalları, Bin Bir Gece Hikâyeleri ve Arap Siyra (kabile efsaneleri)larında da görülen bir özelliktir. Hint ve Arap kabile

⁹¹ Hasan Kavruk, **Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler**, İstanbul 1998, s. 126; Otto Spies, **Türk Halk Kitapları (Türkische Volksbücher)**, İstanbul 1941, s. 7-9, 12.

⁹² Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, İstanbul 2002, s. 19.

hikâyelerinde asıl unsur nazımken, Bin Bir Gece Hikâyeleri ile Türk halk hikâyelerinde nesrin asıl unsur olduğu görülür⁹³. Hikâyelerin manzum ya da mensur ağırlıklı olması Boratav'a göre toplumun sosyal gelişiminin de bir göstergesidir. Manzum üslup, daha çok modern öncesi döneme ait hayatın gerekleriyle ortaya çıkmışken detayları ön plana çıkaran mensur üslup, modern toplumun edebî ürünlerine ait olarak kabul edilir. Nazım ve nesrin karışık olduğu üslup ise o toplumun modern ve modern öncesi devre arasında kaldığını işaret etmektedir. Türk edebiyatındaki bu geçiş devresi ürünlerini, halk hikâyeleri temsil etmektedir⁹⁴. Manzum-mensur karışık yapıdaki Türk halk hikâyelerinde olayın anlatıldığı asıl kısım mensurdur. Ancak duygu yoğunluğunun yaşandığı bölümler, kahramanların birbirlerine karşı aşklarını dile getirdikleri ya da birbirlerinden ayrı kaldıkları zamanda bir iç söyleşme yaşarmışçasına kendileriyle dertleştikleri veya ayrılık ve vedalaşma sırasında birbirlerine sözler verdikleri vb. bölümlerin manzum olduğu görülür. Aslında bu durum, mesneviler içinde yer alan farklı nazım şekilleriyle benzerlik göstermektedir. Mesnevilerin içinde genellikle gazel bazen kıta ya da başka nazım şekillerinin yer aldığı bölümler, halk hikâyelerindeki bu manzum kısımların metinde yer alması ve üstlendiği fonksiyonla benzerlikler gösterir.

Tezimizin konusunu *Varka ve Gülşah* mesnevisi oluşturduğu için biz burada *Varka ve Gülşah* mesnevisinin halk hikâyesi ve meddah hikâyesine dönüşüm süreci üzerinde duracağız. Mesnevi konuları, halk hikâyelerinin kaynaklarından biridir. Klasik edebiyatın genellikle manzum ürünleri, başlıca değişiklikleri olay örgüsündeki bir takım ayrıntılar ile hikâyenin manzum-mensur karışık bir hâl alması olarak halk anlatısı şekline dönüşürler. *Varka ve Gülşah* hikâyesi de kaynağını klasik edebiyat verimlerinden alan bir halk hikâyesi şeklinde karşımıza çıkar. Mesnevinin halk hikâyesi versiyonu Anadolu, Azerbaycan (Kuzey ve Güney), Kazak, Kırgız, Özbek⁹⁵, Türkmen⁹⁶,

⁹³ Otto Spies, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁹⁴ Pertev Naili Boratav, *a.g.e.*, s. 38.

⁹⁵ Abdullah Hacı İbn Mîr Kerim, *Hikaye-i Acibe ez- Ahval-i Gülşah u Varka*, Taşkent 1326 (1907); Müminov, İ. Vd, *Tahir va Zuhra – Sumanbar- Zivarhan-Varka bilan Gulşah-Vamık va Azra : Dastanlar*, Gafur Gulam Namıdagı Adabiyat va Sanat Naşryeti, Taşkent, 1974.

⁹⁶ Nury Seyidov, *Varka Gülşah, Türkmen Halk Destanı*, Aşkabat, Medeni Miras Merkezi, Milli Elyazmaları Ens, Aşkabat 2005

Tacik, Urdu⁹⁷, Afgan, Hint⁹⁸ ve İran⁹⁹ edebiyatlarında da görülür¹⁰⁰. Konunun Orta Asya ve Orta Doğu halk edebiyatlarını etkilemiş olması bizi Ermeni edebiyatında¹⁰¹ da bu konunun işlenmiş olması ihtimalini düşünmeye sevk etti. Bu ihtimal üzerine yaptığımız araştırma sonucunda Ermeni harfleriyle yazılan Türkçe eserler arasında *Varka ve Gülşah* hikâyesine tesadüf edilmiştir¹⁰². Turgut Kut'un Ermeni harfleriyle yazılan Türkçe kitapları, *Meddah Hikâyeleri*, *Nasreddin Hoca Fıkraları*, *Halk Hikâyeleri* ve *Bazı Destanlar* başlıklarıyla tasnif ettiği makalede *Halk Hikâyeleri* başlığı altında Âşık Kurbanî (Astane 1870)'den hemen sonra şu bilgi yer almaktadır: “*Türkçeleri iki tarihsiz taş baskısı kitaptadır. Hikâye-i Varaka ile Gülşah (kenarında), İstanbul, t.s, 80 s. ve Perizad ile Âşık Kurbanî, İstanbul, t.s.*”¹⁰³.

Otto Spies, Türk Halk Kitapları adlı eserinde, halk hikâyelerinin bugünkü şekillerini 17.yy.da aldıkları kanaatindedir¹⁰⁴. Bu kanaati genele teşmil etmek doğru olabilir ya da olmayabilir. Ancak bizim tezimize konu olan *Varka ve Gülşah*'ın halk hikâyesi formundaki mensur şekli 17.yy.a aittir. Bu eser, halk arasında okunan *Leyla ve Mecnun* ve *Tahir ile Zühre*'ler gibi halk için düzenlenmiş vulgarize bir eserdir. Bu tip eserlerde, klasik konu zaman zaman

⁹⁷ “*Varka ve Gülça*”, Peşavar 1949 (resimli)

⁹⁸ Kissa-ye Ahmet Jamî: *Kissa-ye Varka ve Gülça*, Lahur (tarihsiz)

⁹⁹ 1282'de Tahran'da halk hikâyesi formunda anonim bir eser taşbasma olarak yayımlanmıştır. (Rieu ve İsmail Hikmet Ertaylan); Anonim tarzdaki bir Varka ve Gülşah hikâyesi Kanun-ı Kitab şirketi tarafından Tahran'da yayımlanmıştır (tarihsiz).

¹⁰⁰ Ali Berat Alptekin, Varka ve Gülşah hikâyesinin masal kaynaklı bir hikâye olup Anadolu sahasında bilindiğini ifade etmiştir (Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara 2002, s. 188). Ancak yaptığımız çalışmada Varka ve Gülşah'ın Anadolu sahası dışındaki Türk edebiyatlarının sözlü geleneğinde hatta Orta doğu edebiyatlarının sözlü geleneğinde de var olduğunu tespit ettik. Adı geçen eserlerde dile getirildiği gibi hikâye, masal kaynaklı değildir.

¹⁰¹ Bilindiği gibi 11.yy.dan itibaren Türk ve Ermenilerin birbirlerinden kültürel anlamda etkilenmelerini takip etmek mümkündür. Ancak hâkim unsurun Türk olması sebebiyle Ermeni halk edebiyatı, Türk halk edebiyatından derin izler taşımaktadır. Türk edebiyatının etkisiyle oluşan Ermeni halk hikâyeleri, etkilenme açısından şu başlıklar altında incelenebilir:

Türk halk hikâyelerinden etkilenen ve bunların tesiri üzerlerinde hissedilmekle birlikte Ermeni aşuğları tarafından kaleme alınan orijinal hikâyeler

Türk Halk hikâyelerinin büyük ölçüde adaptasyonu ile oluşan hikâyeler

Hikâyelerin aynen Ermenice'ye tercümesi veya Ermeni harfleri ile Türkçe yazımından oluşan halk hikâyeleri (Bkz. Fikret Türkmen, *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*, İzmir 1992, s. 66–69).

¹⁰² Turgut Kut, “Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları”, *Halk Kültürü/1984-I*, İstanbul 1984, s. 69–79

¹⁰³ Turgut Kut, *a.g.m.*, s. 74.

¹⁰⁴ Pertev Naili Boratav, *a.g.e.*, s. 19.

değiştirilmekte, metin içindeki şiirler tamamıyla halkın beğenisine uygun hale getirilmektedir¹⁰⁵.

Anadolu sahasında halk hikâyesi formunda üç *Varka ve Gülşah* hikâyesi tespit ettik¹⁰⁶. H. Zekai Yiğitler'in yayımladığı eser¹⁰⁷, büyük ölçüde klasik mesnevi konusu ile benzerlik gösterir. Ali Berat Alptekin'in özetini verdiği¹⁰⁸ *Varka ve Gülşah* hikâyesi ise, klasik mesnevi konusu ile benzerlikleri bulunmakla birlikte farklılaştığı çok nokta vardır. Erzurumlu Mehmed Salih tarafından kaleme alınmış *Varaka ve Gülşah Hikâyesi* adlı eser ise¹⁰⁹, kaynağını *Varka ve Gülşah* mesnevilerinden almış olmakla birlikte Yiğitler'in neşri kadar mesneviye sadık değildir.

Yiğitler'in neşrinde; Manzum-mensur bir şekilde kaleme alınmış bir halk hikâyesi ile karşılaşırız. Mesnevideki, hikâyenin sonunda kahramanlarının ölümünün ardından sahabenin isteği üzerine Hz. Muhammed'in duası ile *Varka ve Gülşah*'ın yeniden dirilmeleri ve bu dirilmenin ardından birleşmeleri kısmı bu hikâyede yoktur. Hikâye kahramanları yaşadıkları maceraların ardından birbirlerine kavuşurlar. Bu durum hikâyenin dinleyici kitlesinin beklentisiyle ilgili olmalıdır. Trajik sonu kabullenmek istemeyen dinleyici kitlesinin bu beklentisini karşılamak adına kahramanlar ya ölümden sonra olağanüstü bir şekilde diriltilecek ya da hikâyenin kaynağındaki ölüm motifi anlatıdan tamamen çıkarılıp, maceraların ardından hikâye kahramanları birbirine kavuşturulacaktır. Yiğitler'in neşrettiği *Varka ve Gülşah*'ta hikâyenin aslındaki kahramanların ölümü kısmına hiç yer verilmemiş ve çeşitli maceraların ardından kahramanların evliliği ile hikâye sonlandırılmıştır.

Muammer Saraç'a dayanarak Alptekin'in özetlediği hikâyede ise, olay örgüsü açısından çok büyük farklılıklar görülür. Hikâyedeki olay şu şekilde

¹⁰⁵ İsmail Hikmet Ertaylan, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰⁶ Otto Spies'in *Türk Halk Kitapları (Türkische Volsbücher)* adlı eserinde *Varka ve Gülşah* hikâyesine değinilmez. Sadece eseri çeviren Behçet Gönül (Necatigil), esere yazdığı giriş bölümünde *Varka ve Gülşah* hikâyesi üzerinde klasik kaynağı da kapsayacak şekilde bir mukayeseye ihtiyaç olduğu gerekçesiyle bu hikâyeden bahseder (Bkz. Otto Spies, *Türk Halk Kitapları (Türkische Volsbücher)*, İstanbul 1941, s. XII-XIII). Kimi halk hikâyelerinin metinlerinin verilip kimilerinin de inceleme kapsamında ele alındığı bu kitapta *Varka ve Gülşah* hikâyesinin olmaması yine yaygınlaşmaması ya da basılı örneklerinin sayıca azlığıyla açıklanabilir.

¹⁰⁷ H. Zekai Yiğitler, *Türk Halk Masalları Varaka ile Gülşah*, Öğün Yayınları, Tarihsiz.

¹⁰⁸ Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara 2002, s. 188–189.

¹⁰⁹ Erzurumlu Yeşilzade Mehmet Salih, *Varaka ile Gülşah Hikâyesi*, İstanbul 1943.

özetlenebilir:

Çin’de yaşayan iki kardeşin çocukları yoktur. Bir derviş bunlara bir elmayı paylaştırır ve eşleriyle birlikte bu yarımşar elmayı yemelerini söyler. Dervişin yanından ayrılıp evlerine dönen iki kardeş, dervişin tavsiyesini yerine getirir. Kendi aralarında da çocuklardan birinin kız diğ erinin erek olması halinde bunları evlendirme konusunda sözleşirler. Bir süre sonra bu kardeşlerden birinin kızı diğ erinin oğ lu olur. Kıza Gülş ah, oğ lana Varaka adını verirler. İ ki çocuk kardeş olduklarını zannetmekte ve birlikte okula gitmektedirler. Ancak dayeleri onlara kardeş olmadıklarını söyledikten sonra birbirlerine ilgi duymaya baş larlar. Bu sırada Varaka’nın babası ölür. Babasından kalan mal varlığı, etrafındaki kötü niyetli kişiler tarafından talan edilircesine bitirilir. Bir bahçe gezintisi esnasında Varaka ile karşı laş an Gülş ah, ona dü zğ ün bir hayat yaş amasını aksi takdirde babasının bu evliliğ e razı olmayacağını bildirir. Bu konuş ma üzerine hayatına çek idü zen veren Varaka, Gülş ah’ı istemek üzere annesini gönderir. Annesinin uzunca bir süre geri dö nmemesi üzerine Varaka sahralara düş er. Yolda bir ihtiyarla karşı laş ır ve ondan çe ş itli hü nerler ö ğ renir. Bu pirle farklı zamanlarda gör ü şmeye devam eden Varaka, gü reş te pire yenilir. Pir, Varaka’nın sırtını üç kez sıvazlar. Bu onun gü reş te yenilmemesini sa ğ layacaktır. Varaka, Gülş ah’ı istemek için amcasının yanına gider. Amcası, Gülş ah’ı bir deve yükü cevahir, bir deve yükü zerzab¹¹⁰, bir deve yükü altın getirmesi halinde kendisine vereceğini söyler. Bu kadar malı olmayan Varaka, amcasından kırk gün izin ister. Varaka’nın dedesi (annesinin babası), Kuh-ı Billur padiş ahı idi, o ölünce yerine dayısı padiş ah olmuştur. Varaka’nın annesi önce bir mektup yazarak Kuh-ı Billur’a gönderir, ardından Varaka’nın kendisi Kuh-ı Billur’a gitmek üzere yola çıkar. Varaka, Kuh-ı Billur’a vardığında, kale etrafında devam eden bir savaşı la karşı laş ır. Kementle kaleye alınan Varaka, padiş ahın huzuruna çıkarılır. Sabah düş manı saldıran Varaka, düş manı yenilgiye uğ ratır. Yenilgiye uğ rayan düş man kuvvetleri, bir hile ile Varaka’yı bir ç ukura düş ü rü p

¹¹⁰ Hikâyede “zerzab” şeklinde geçmesine rağmen sözlüklerde böyle bir kelimeye rastlayamadık. Bu kelime muhtemelen “beyaz ş arap” alamına gelen Farsça “zerd-âb” kelimesinin bozulmuş şekli olmalıdır.

esir eder ve krallarının huzuruna çıkartırlar. Varaka, öldürölmek üzere cellâtlara teslim edilir. Varaka başından geçen hikâyeyi anlatınca cellât, Varaka'yı öldürmekten vazgeçer. İşbirliği yaparak iki muhafızı sarhoş edip Kuh-ı Billur'a giderler. Kuh-ı Billur padişahından Gülşah için istenen ağırlığı alıp yola çıkarlar. Bu arada Bağdat padişahı Gülşah'ı babasından istemiş, babası da vermiştir. Memleketine gelen Varaka, sevgilisinin öldüğü yolunda yalan bir haberle karşılaşılır. Bu yalan haberin inandırıcı olması için bir de mezar yapılmıştır. Ancak bir süre sonra Varaka, gerçeğı öğrenir. Bağdat'a doğru yola çıkar. Yolda haramilerle karşılaşan Varaka, onları yener. Bağdat Padişahı Varaka'ya tesadüf edince kim olduğunu bilmeden sarayına alır. Yüzük sayesinde birbirlerinden haberdar olan Varaka ve Gülşah'ın birbirleriyle görüştüğünü haber alan padişah bunları memleketlerine göndererek iki âşığı kavuşturur. Yolda namaz kılan Varaka, Allah'a dua ettikten sonra ruhunu teslim eder. Yaşadıklarına dayanamayan Gülşah hançeriyle intihar eder¹¹¹.

Erzurumlu Mehmet Salih'in neşrettiğı Varka ve Gülşah hikâyesinin özeti şu şekildedir:

Hilal ve Hümmam, Hicaz'da yaşayan Benî Şeybe kabilesinin ulularından iki kardeştir. Hümmam'ın bir oğlu dünyaya gelir. Varaka adı verilen bu çocuğun doğumundan bir yıl sonra Hilal'in dünyaya gelen kızına da Gülşah adı verilir. Gülşah'ın annesi Mihrimah, kız çocuğı olması sebebiyle bir eziklik yaşar.

Varaka ve Gülşah, birlikte büyürler. Çocukluktan beri birbirlerine ilgi duyan bu iki kuzenin aşkı bir süre sonra kabilede bulunan herkesin dikkatini çeker. Son derece güzel bir kız olan Gülşah'ın güzelliğinin başka kabilelerce duyulup bir savaş sebebi olmasından da çekinen halk, bu iki âşığın bir an önce baş göz edilmesi için Hilal ve Hümmam'ı iknaa çalışırlar. Gülşah'ın annesi Mihrimah Hanım'ın muhalefetine rağmen Varaka ile Gülşah'ın nişanlanmasına karar verilir. Tertip edilen nişan töreni için çeşitli yerlerden davetliler toplanır, ziyafet verilip eğlenceler düzenlenir. Varaka, Gülşah ve kabile halkı bu törenle meşgulken Cendel kabilesinin reisi Ümeyir (hikâyede zaman zaman Amir olarak da geçiyor), Gülşah'ın annesi Mihrimah Hanım'ın

¹¹¹ Ali Berat Alptekin, a.g.e., s. 188–189.

da teşviki ve bazı meddahların anlattıklarının etkisiyle Gülşah'a kulaktan âşık olmasının bir sonucu olarak Gül Köşkü'ndeki nişan törenini basarak Gülşah'ı kaçıır. Varaka ve askerler içkinin etkisinde oldukları için olanı biteni ancak bir süre sonra anlayabilirler. Ümeyir/Amir, Gülşah'ı sarayına götürüp onun için güzel bir oda hazırlatır ve sarayındaki kadınları da kendisiyle evlenmeye ikna etmek üzere Gülşah'ın yanına gönderir. Ancak söylenenlerin hiç biri Gülşah'ı ikna edemez. Ümeyir, Gülşah'ın bu yolla ikna edilemediğini öğrenmesi üzerine kendisi Gülşah'la sert bir şekilde konuşur. Gülşah ise Varaka'yı sevdiğini tekrar eder. Ancak Ümeyir'in tehditleri üzerine onu oyalamak amacıyla yas tutmak, içindeki aşkı öldürmek ve sonrasında normal hayata dönmek bahanesiyle kırk gün süre ister. Ümeyir/Amir, Gülşah'ın bu kararından memnuniyet duyar ve Gülşah'ı kırk gün boyunca kendi haline bırakır. Bu süre içinde düğün hazırlıkları yapılır. Varaka ise bu sırada Gülşah'ın izini sürmekte ve her taraf adamlarını göndermektedir. Bu aramalar sırasında Varaka'nın adamlarından biri Benî Cendel kabilesi sınırlarında dolaşırken kulağına gelen çalgı sesleri üzerine o tarafa yönelir ve Ümeyir'le Gülşah'ın yakında evlenecekleri haberini alarak kabilesine döner, Varaka'yı durumdan haberdar eder. Hilal, Hümam, Varaka ve on iki bin askeri Gülşah'ı kurtarmak üzere Ümeyir'le savaşmaya giderler. Ümeyir, Varaka'nın kabilesinin köşküne yakın bir yere konuşlanıp karargâh kurduğunu gördüğünde düğün hazırlıklarına ara vererek savaş hazırlıklarına koyulur. Ümeyir, Benî Şeybe kabilesiyle savaşa başlamadan önce Gülşah'ın yanına gelerek ona Varaka ve askerlerinin buraya geldiğini ertesi sabah savaş başladığında hepsini öldüreceğini artık inadından vazgeçip Varaka'yı unutmasını söyler. Gülşah'ın tavrı yine değişmeyince öfkelenen Ümeyir, Varaka ölmediği sürece bu durumun değişmeyeceğini ve ertesi sabah Varaka'nın başını kesip Gülşah'a getireceğini, kendisini de çadır direğine bağlayıp döveceği tehditleriyle oradan ayrılır. Ertesi gün savaş başladığında Ümeyir'in emriyle Gülşah, mücadeleyi seyretmek üzere çadır direğine bağlanır. Varaka gece karanlığından yararlanarak on askeriyle birlikte Gülşah'ın çadırına giderek onu kurtarır. Gülşah, babası ve amcasına oradan bir an önce uzaklaşmalarının kendileri için en iyisi olacağını söylemesine

rağmen bunu bir onur meselesi yapan kabile, Ümeyir'le savaşmaları gerektiğine karar verirler. Bunun üzerine Gülşah, en büyük acıyı ve hakareti kendisinin yaşadığını ileri sürerek ondan intikamını almak için Ümeyir'le savaşmaya talip olur. Babası, amcası ve Varaka, Gülşah'ı bu kararından vazgeçiremezler. Bunun üzerine Gülşah, savaş kıyafetlerini giyerek Ümeyir'in karşısına çıkar. Bir süre karşılıklı hamlelerden sonra Ümeyir'in gürzü, Gülşah'ın atının başına isabet edince at yere yığılır, Gülşah da atın altında kalır. Ümeyir de bu durumu fırsat bilerek Gülşah'ı tutsak eder ve sürükleyerek karargâhına götürür. Yine hakaret ve eziyetler başlar. Varaka ve kabilesi Gülşah'ı kurtarmak için planlar yapar. Hümam, Varaka'yı ikna ederek Gülşah'ı kurtarmak için Ümeyir'in karşısına çıkar. İlk gün Hümam ve Ümeyir birbirlerine üstünlük sağlayamazlar, ikinci gün Ümeyir, Hümam'ı öldürür. Varaka hem babasını kaybetmiş hem de sevgilisinden ayrı düşmüş olmanın üzüntüsü ile Ümeyir'in karşısına çıkar. İkinci günün sonunda Varaka, Ümeyir'i öldürür ve Gülşah'ı kurtarır. Kırk gün Hümam'ın yasını tuttuktan sonra Varaka ile Gülşah'ın düğününü yaparak bunları evlendirmek isterler. Ancak Gülşah'ın annesi Mihrimah Hanım buna şiddetle karşı çıkar, Hilal'in söylediği hiçbir şey onu ikna edemez. En sonunda Varaka'nın karşılması imkânsız bir başlık parası isteyerek duruma kendince bir çözüm getirir. Varaka son derece üzgün olmasına rağmen bu parayı sadece Yemen padişahı olan dayısı Selim Şah'ın yardımıyla bulabileceğinin farkındadır. Bunun üzerine dayısına yazdığı mektubu kölesi Elmas Ağa'yla Yemen'e gönderir. Ancak aylar geçmesine rağmen Elmas Ağa geri dönmez. Bu durum üzerine Varaka Yemen'e gitmek üzere yola koyulur. Bu yolculuk öncesinde Gülşah, parmağındaki yüzüğü Varaka'ya vererek vedalaşırlar. Varaka, beş adamıyla birlikte Yemen'e doğru yol alırken onuncu günün sonunda bir kabileye rastlarlar. Onlardan Selim Şah'ın esir edildiğini ülkesinin kuşatma altında olduğu haberini alırlar. Varaka ve adamları Yemen kalesine gelerek, durumu çözmek üzere Selim Şah'ın askerleriyle bir plan yaparlar. Ertesi gün Varaka ve askerleri Anter'in karşısına çıkarak kahramanca savaşır. Savaşın seyrinden hoşnut olmayan Anter, Varaka'yla barış aramanın en iyi çözüm olduğunu düşünmeye başlar. Bu sırada yapılan mücadele neticesinde Varaka, Anter'i esir alır. Anter, vezirine

haber gönderip Selim Şah'la değiştirilerek özgür kalmasını sağlamasını ister. Anter'in kurnazlığıyla tanınan Yahudi veziri, Varaka'yı kahramanlığından dolayı över, kendi aczlerini dile getirir. İki hükümdarın mübadelesini önerir. Ancak önce Anter'in teslim edilmesini ister. Gerekçe olarak da kendilerinin güçsüz olduğunu, onların Selim Şah'ı alıp da Anter'i teslim etmemeleri durumunda bir şey yapamayacaklarını söyleyerek Varaka'nın gururunu okşayıcı sözler söyler. Vezirin söylediklerini kabul eden Varaka, kararlaştırılan saatte Anter'le Selim Şah'ın mübadelesi için savaş meydanına gider. Önce Anter teslim edilir. Ancak vezir, Selim Şah'ı teslim etmediği gibi Varaka'yı öfkeliendirecek davranışlarda bulunur. Varaka bunun üzerine atını sürüp dayısını almak için ilerlemeye kalkınca vezirin kazdırıp üzerine çer çöple kapattığı kuyulardan birine düşerek yeniden esir olur. Anter, Varaka'yı öldürülmesi üzere cellada teslim eder. Celladın, Varaka'nın kölesi Elmas Ağa'nın amcasının oğlu çıkması üzerine Varaka ölümden kurtulur. Cellat, Varaka'ya at ve silah verir. Gece vakti muhafızlar uykudayken ve Anter de sarhoşken Varaka, Anter'in başını keser. Sabah olunca Anter'in ölüm haberi ordusunda infiale yol açar ve askerleri her şeylerini bırakıp kaçarlar. Varaka, Selim Şah'ı ve esir olan askerlerini kurtararak kaleye getirir. Selim Şah, Varaka'ya çok sayıda mücevher, deve, at, kumaş ve koyun verir. Kırk gün sonunda Varaka ülkesine gitmek üzere yola koyulur. Ancak öte yandan Gülşah'ın güzelliğini meddah ve tüccarlardan duyarak ona kulaktan âşık olan Şam hükümdarı Muhsin Şah, tüccar kılığında Hicaz'a gider, Mihrimah Hanım'ın da destekleriyle Gülşah'la evlenir. Hilal, bu evliliğe başlangıçta karşıdır, ancak karısı onu bir şekilde ikna eder. Bir koyunu öldürüp bezlere sararak toprağa gömerler ve herkese Gülşah'ın öldüğünü söyleyip bir gece vakti Gülşah'ı Muhsin Şah'la birlikte Şam'a gönderirler. Gerçeği ise sadece birkaç kişi bilmektedir. Bunlardan biri de Gülşah'ın kız arkadaşı Sünbül'dür. Gülşah, Sünbül'e Varaka'ya verilmek üzere bir yüzük emanet eder ve tüm olanı biteni Varaka'ya anlatmasını, kendisinin bu evliliğe gönülsüz olduğunu bildirmesini ister. Gülşah, Şam'a geldiğinde sarayındaki hizmetçilere Muhsin Şah'a yar olmayacağını ifade eder. Muhsin Şah, beklemediği bu cevap karşısında şaşkın ve üzgündür. Vezirlerini ve nedimlerini toplayıp onların

fikirlerini alır. Muhsin Şah'a, Gülşah'ın naz yaptığını ve durumu önemsenecek bir şey olmadığını söyleyip düğün yapılması taraftarı olduklarını ifade ederler. Muhsin Şah'ın da hoşuna giden bu düşünceler akabinde düğün yapılır. Gülşah, Muhsin Şah'a Varaka'yı sevdiğini ruhunun ve bedeninin ona ait olduğunu, bu duygularına saygı gösterilmeyecek olursa yanında taşıdığı hançerle intihar edeceğini söyler. Muhsin Şah, söylediği tüm sözlere rağmen Gülşah'ı ikna edemez ve onun gerçekten Varaka'ya âşık olduğuna karar verip onu evlatlığa kabul eder. İsterse sarayında ağırlamaktan mutluluk duyacağını isterse evine gönderebileceğini söyler. Gülşah, Varaka'dan bir haber alıncaya kadar sarayda kalmak istediğini söyler.

Öte yandan Yemen'den dönen Varaka'ya Gülşah'ın öldüğü söylenmiş ve bir koyunun gömülü olduğu yer de Gülşah'ın mezarı olarak gösterilmiştir. Bu habere inanan Varaka, mezarın başında ağlayıp yas tutarken Gülşah'ın arkadaşı Sünbül, Varaka'nın yanına gelerek ona tüm gerçeği anlatır ve Gülşah'ın bıraktığı yüzüğü verir. Varaka, mezarı açıp kendisine oynanan oyunu görünce öfkeyle Hilal ve Mihrimah'ın yanına gelir. Öfkeden onları öldürmek fikrinde olan Varaka, Gülşah'ın hatırı ve amcasının ricaları sonucu bu düşüncesinden vazgeçer ve Gülşah'ı bulmak üzere Şam'a doğru yola koyulur. On beşinci günün sonunda dinlenmek için mola verdiği sırada yirmi kadar haramiyle karşılaşır. Onlarla mücadele eder. Bunların on kadarını öldürür, diğerleri kaçır. Bu vuruşma sırasında Varaka yaralanır ve çeşme başında baygın bir halde kalır. Muhsin Şah'ın korucuları Varaka'yı yaralı vaziyette bularak Muhsin Şah'a haber verirler. Muhsin Şah, Varaka'ya kim olduğunu nereden gelip nereye gittiğini sorar. Varaka burada gerçek kimliğini saklayarak adının Abdullah, kendisinin tüccar olduğunu ve haramilerin saldırısına uğradığını söyler. Muhsin Şah bunun üzerine Varaka'nın tedavi edilmesi için hekimlerini görevlendirir. Kırk gün sonunda yaraları kapanan ve nekahet devresine giren Varaka'nın iyi beslenmesi ve her gün süt içmesi tavsiye edilir.

Muhsin Şah, Gülşah'ın yanına gelerek Varaka'dan ve onun yüzünün Gülşah'a olan benzerliğinden bahseder. Bu konuşma sonucu içine kuşku düşen Gülşah, bu tüccarın sağlığı ve beslenmesiyle yakından ilgilenmeye

başlar. Bir gün Gülşah, cariyesiyle şurup gönderir ve cariyeye kendisinin gönderdiğini söylemesini tembih eder. Varaka şurubu içerken Gülşah'ın gönderdiğinden haberdar olur ancak tedbiri elden bırakmamak adına bir şey söylemez. Varaka yine cariyenin süt getirdiği bir gün sütü içtikten sonra çanağın içine Gülşah'ın bıraktığı yüzüğü atar. Cariye yüzüğü sorduğunda da kendisinin olmadığını, Gülşah sultanın düşürmüş olabileceğini söyler. Cariye yüzüğü Gülşah'a verdiğinde artık yaralı tüccarın kimliği konusunda Gülşah'ın şüphesi kalmaz. Onu sarayının önüne çağırır. Ağlayarak birbirlerine sarılırlar. Muhsin Şah da Varaka'nın gerçek kimliğini öğrenir. Bunlar için bir köşk yaptırarak kendi eliyle evlendirir.

b. Türkmen Sahasında Kaleme Alınmış Halk Hikayesi Tarzındaki Varka ve Gülşahlar

A. Meredov tarafından *Destan Varka Gyulşa' Na Yazıkah Farsı, Tyurkı* adıyla Türkmenistan Bilimler Akademisince 1980 yılında Aşkabat'ta anonim bir *Varka ve Gülşah* hikâyesi yayımlanmıştır. Bu Anonim Varka Gülşah hikâyesi, Medeni Miras Merkezi ve Milli El Yazıları Enstitüsü tarafından 2005 yılında da yeni Türkmençeye aktararak yayımlanmıştır. Eser Varka ve Gülşah hikâyesinin üç ayrı varyantıyla “Warka-Gülşa Dessany we Onuñ Türkmen Nusgalary” başlıklı hikâye nüshalarının tanıtıldığı bir bölüm ve küçük bir sözlük içerir. Bu müstakil hikâyenin yanı sıra, Varka ve Gülşah hikâyesine dair izlere Türkmen sahası şairlerinin şiirlerinde de rastlamak mümkündür. Mahtumkulu da aşağıdaki şiirinde sevgilisine olan aşkını Varka'nın Gülşah'a olan aşkıyla kıyaslıyor:

“Basdı mehneti nişanı

Keşt eyledi çar göşeni

Emende Varka Gülşanı

*Söven tek sövmüşem seni*¹¹²

c. Özbek Sahasında Kaleme Alınmış Halk Hikayesi Tarzındaki Varka ve Gülşahlar

İ. Müminov'un 1974 yılında Taşkent'te Gafur Gulam Namıdagı Adabiyat va Sanat Naşryeti yayınları arasında yer alan "*Tahir va Zuhra – Sumanbar- Zivarhan-Varka bilan Gulşah-Vamık va Azra: Dastanlar*" isimli külliyatı içinde bir *Varka ve Gülşah* hikâyesi bulunmaktadır.

Ahmed Ateş'in manzum kısımların karşılaştırılması ve kimi kabile adlarının farklılaşması gerekçesiyle Ayyukî'den farklı bir kaynağa bağladığı Abdullah Hacı İbn Mîr Kerim: Hikaye-i Acibe ez- Ahval-i Gülşah u Varka, Taşkent 1326 (1907) adlı eserine ulaşamadık, ancak İ. Müminov'un neşrinin bahsedilen eserin vulgarize şekli olma ihtimali yüksektir. Eser manzum-mensur karışık bir şekilde kaleme alınmıştır.

7. Meddah Hikâyesi Tarzındaki Varka ve Gülşahlar

Özdemir Nutku, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri* adlı çalışmasında *Varka ve Gülşah* müellifi Yusuf-ı Meddah'ın bir halk meddahi olduğunu ifade eder. Buna dayanak olarak gösterdiği mesnevinin meclisler halinde tertibi ile mesneviden alıntılacağı beyit, Ertaylan'la paralellik gösterir¹¹³. Aynı eserin "Ek-II" bölümünde 14.yy.dan günümüze kadar meddahların listesi yer almaktadır. Bu listede 14.yy. Meddahları arasında, Anadolu sahasında ilk *Varka ve Gülşah* mesnevinsin müellifi olan Yusuf-ı

¹¹² Himmet Biray, **Mahtumkulu Divanı**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992; Ignacs Kunos, **Türk Halk Edebiyatı**, Ankara 2001.

¹¹³ "Yusufl meddâh-ı biçâre anun

İşkı yolunda fedâ eyler canun" (Bkz. Özdemir Nutku, **Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, Ankara 1997, s. 335; Krş: İsmail Hikmet Ertaylan, **Türk Edebiyatı Örnekleri-I**, s. 2; Grace Martin Smith, **a.g.e.**, b.1605/s. 210).

Meddah'ın da adı geçmektedir¹¹⁴. Yusuf-ı Meddah gerçekten bir meddah mıdır bunu kesin olarak bilmiyoruz. Ancak elimizdeki veriler onun topluluk önünde hikâyeler okuyup anlatan bir sanatçı olduğu yönündedir. Meddahların eğitim görmüş, kültürlü kişiler olduğu göz önünde bulundurulursa 14.yy.da Yusuf-ı Meddah'ın da İran edebiyatına ait bir verimi, mesnevi formunda Türk diliyle yeniden yazması son derece mümkün görünmektedir¹¹⁵. Halk hikâyelerinde olduğu gibi meddah hikâyelerinin kaynaklarından birini de Klasik hikâye konuları oluşturmaktadır. Varka ve Gülşah da klasik mesnevi konusu olmasının yanı sıra halk hikâyesi ve meddah hikâyesine konu açısından kaynaklık teşkil etmiştir¹¹⁶. Meddahlar, topluluk önünde konusunu İslam tarihinden ya da İran'ın mitolojik-efsanevî hikâyelerinden alan edebî verimleri aynen ya da uyarlayarak okumakta/anlatmaktaydılar. Bu da meddahlar aracılığıyla klasik edebiyat verimlerinin belki de okuma yazma dahi bilmeyen insanlarla buluşması anlamına geliyordu.

Tez konumuz olan Varka ve Gülşah'ın meddah hikâyesi versiyonundan Özdemir Nutku'nun eseriyle haberdar olduk. Ancak kitapta hikâye metni bulunmadığı gibi, bu hikâyenin bulunduğu bir kaynağa da gönderme yapılmamakta. Varka ve Gülşah hikâyesi ile ilgili olarak Yusuf-ı Meddah'ın mesnevi formundaki eseri zikredilmektedir. Varka ve Gülşah'ın meddah hikâyesi şekline Meddah Behçet Mahir'in hikâyeleri arasında rastladık.

Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri adlı çalışmada meddah hikâyeleri metin özetlerinin verildiği kısımda Âşık Verga başlığı altında bir hikâye anlatılmıştır. Hikâye, halk edebiyatı geleneğinde orijinal mesneviden çok farklılaşmış olmakla beraber, Varka ve Gülşah mesnevisi kaynaklı olduğu açıkça görülmektedir. Meddah hikâyesinde, hikâyenin kadın kahramanı Zennure'dir¹¹⁷. Kadın ve erkek kahramanın aşkına Hızır'ın verdiği bade sebep

¹¹⁴ Özdemir Nutku, **Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, Ankara 1997, s. 335.

¹¹⁵ Meddahların özellikleri ve nitelikleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Özdemir Nutku, **a.g.e.**, s. 45 öt.

¹¹⁶ Özdemir Nutku, Meddah hikâyeleri ile halk hikâyelerinin kesin çizgilerle birbirinden ayıramayacağı kanaatindedir (Bkz. Özdemir Nutku, **a.g.e.**, s. 80).

¹¹⁷ Gülşah, isminin yadırganması, az duyulması ya da beğenilmemesi bunda etken olabilir.

olmuştur¹¹⁸. Hikâyenin başında, Verga'nın macerası Hızır'ın ağzından özetlenir: Bade sunumu sırasında Hızır ve diğer pirler Verga'ya dünyada çok çile çekeceğini fakat Hz. Muhammed'in yardımıyla rahata kavuşacağını bildirirler. Verga ve Zennure arasına olumsuz kişi olarak mesnevide yer almayan Ölmez Köse¹¹⁹ adlı biri girer. Tılsımlı ve uçayaklı bir ata sahip olan Ölmez Köse, bir gün atıyla dolaşırken Zennure'yi görür ve kaçırarak evine götürür. Kurtarmak isteyenler olursa da başarılı olamazlar. Ancak hikâyede Ölmez Köse'nin Zennure'yi "hizmetçi"¹²⁰ olarak kullandığı anlatılır.

Zennure'nin kaçırıldığı haberini alan Verga, yolda bir çobanla karşılaşır. Çobandan sevgilisinin olduğu yeri öğrenir. Zennure'nin yanına gitmek üzere yola çıkan Verga'yı Ölmez Köse yolda yakalar. Verga, Ölmez Köse'yi öldürmek isterse de sahip olduğu tılsımlar sebebiyle bunu başaramaz ve ona esir olur. Zennure ve Verga esir hayatı yaşarlarken bir gün bir kervancı Verga'yı bulur¹²¹.

Kervancı, Verga'nın başından geçenleri öğrenince üç kızından birini Verga'ya vermeyi teklif eder, ancak Verga bunu kabul etmez¹²². Zennure'nin yanına ikinci defa gitmek isteyen Verga, yine Ölmez Köse'ye yakalanır. Ölmez Köse, bu defa Verga'yı bir denizin içinde bırakır. Verga burada uğraşırken yanına bir ihtiyar gelir. İhtiyar ona bir takım tavsiyelerde bulunarak yanından ayrılır. Verga da Zennure'nin yanına doğru yola çıkar. Köse ile tekrar karşı karşıya gelen Verga, Hızır'ın yardımıyla Köse'nin tılsımlarının etkisiz hale gelmesi üzerine sevgilisini aramak üzere tekrar yola çıkar. Ölmez Köse, Verga'ya kılıcını vurur, ancak kılıcın ters dönmesi üzerine bunu başaramaz. Daha sonra atının sırtında Medine yakınlarına getirir ve onu öldürür¹²³. Hızır, Zennure'yi Verga'nın cesedinin yanına getirir. Savaştan dönen Hz. Muhammed'e Zennure olan biteni anlatır. Hz. Muhammed'in

¹¹⁸ Hızır ve bade motifi mesnevide yoktur. Mesnevide Varka ve Gülşah kuzen ve çocukluk arkadaşı olarak karşımıza çıkar.

¹¹⁹ Bu karakter, mesnevideki Benî Amr kabilesinden Rebi İbni Adnan'a karşılık düşünülebilir.

¹²⁰ İnandırıcılıktan uzak olmakla birlikte, maceranın ve Verga'nın aşkının devam etmesi için gerekli bir ayrıntıdır.

¹²¹ Bu kısımdaki olaylar benzer şekilde mesnevide de yer alıyor.

¹²² Hikâyenin erkek kahramanının aşka sadakat motifi, mesnevide yer almaz.

¹²³ Buradaki Hızır ve tılsımın sona ermesi, bilge ihtiyar ve deniz motifleri mesnevide yoktur.

duasıyla Verga dirilir. Savaştan dönen herkes ona ömründen ömür verir. Böylelikle kırk yıllık bir ömür ortaya çıkar¹²⁴. Ancak Hz. Ali'nin mertliği ortaya çıkınca Allah, herkese kendi ömrünü geri verir¹²⁵. Verga dirildikten sonra Hz. Muhammed'in izniyle Köse'den izin almak için yola çıktığında yolda ak sakallı ihtiyarla karşılaşır. İhtiyar ona bir kutunun içinde üç tane kepenk verir. Köse'nin atının sesi duyulduğunda Verga, kepenkleri sıkarak, böylelikle Köse ölür. Verga da Ölmez Köse'nin atına binerek Medine'ye gelir. Perşembe akşamı iki âşık kavuşur¹²⁶.

Görüldüğü üzere, Türk halk hikâyeciliği geleneğindeki motiflerle Varka ve Gülşah mesnevisinin bir sentezi¹²⁷ gibi duran bu meddah hikâyesi, Klâsik edebiyatın halk edebiyatı sahasına yansıyan mesnevi konuları bağlamında değerlendirilmelidir. Âşık Verga, yer yer manzum kısımlar barındırsa bile, mensur bir hikâyedir. Anlatıcı, hikâyeyi anlatırken araya girerek kendi yorumlarını yapar, arada açıklayıcı mahiyette sözler bulunur¹²⁸.

B. VARKA VE GÜLŞAH'TAN GÜNÜMÜZE YANSIMALAR

20.yy.ın başlarında Taşkent'te manzum-mensur karışık olarak kaleme alınan iki Varka ve Gülşah hikâyesi; Özbek Dramaturg Hurşid Şerefüddinov'un bu konuyu işlediği piyes; Azerbaycan, Türkiye, Özbek, Türkmen¹²⁹, Kazak, Tacik, Fars ve Afgan edebiyatlarında hikâyenin halk varyantlarının olması konunun Türk ve Orta doğu edebiyatlarında yayılmış

¹²⁴ Bu kısım mesnevi ile ufak ayrıntılar dışında paralel özellikler gösterir.

¹²⁵ Mesnevide ömür bağışlayanların ömürlerinin geri verilmesinde Hz. Ali'nin rolü yoktu. Bu farklılığın meddahların ehl-i beyte hizmet eden kimseler olmasıyla bağlantısı olabileceği gibi meddahın Alevî olma ihtimalini de akla getirmektedir.

¹²⁶ Mesnevide dirilme motifinin ardından tekrar bir mücadele görülmez. Dirilmenin ardından mutlu son vardır. Halk hikâyesinde ise, Ak sakallı ihtiyar ve tılsımla ölümün ardından birleşme gerçekleşir.

¹²⁷ Hikâyenin içinde yer alan “Ancak bunner beylece galsın, âşık Verga'nın ve sevgüllüsü Zennure'nin macerasını yarın inşallah annadıram, güzel güzel söyleyem, bugünlük bu gadder, eyvallah” (Saim Sakaoğlu vd, **Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri-II**, s.205) ibaresi, Yusuf-ı Meddah'ın meclisler halinde tertip ettiği hikâyesinin meclis sonlarındaki ifadelerle büyük benzerlik göstermektedir.

¹²⁸ Saim Sakaoğlu vd, **a.g.e.**, Ankara 1999, s. 205–221.

¹²⁹ Anonim Varka Gülşah destanını, Medeni Miras Merkezi ve Milli El Yazıları Enstitüsü tarafından 2005 yılında yeni Türkmençeye aktararak yayımlanmıştır.

olduğunun da bir göstergesi olmalıdır. Ayrıca, 11 Ekim 2001 tarihinde ressam Günseli Kato ve müzisyen Mercan Dede tarafından Esmâ Sultan Yalısı'nda Varka ve Gülşah konulu resim ve müziğin bir arada olduğu doğaçlama bir gösteri sergilenmiştir¹³⁰. Nilüfer Magriso'nun bu doğaçlama gösteriden etkilenerek kaleme aldığı Varka'ya Akan adlı aşağıdaki şiir de bu yansımalar arasında değerlendirilebilir:

"Varka'ya Akan

Varka ve Gülşah

Günseli Kato & Mercan Dede'nin

"Bir Aşk Hikayesi" isimli performanslarından bende kalanlar....

Ruhun ruhumda,
Nefesin nefesimdeydi.
Tüm renklerimi verdim sana,
Yüreğimde damıttım.

Kırmızımı, eflatunumu, mavimi.
Kırmızı; kanımın akarı
Eflatun; usumdan akan
Mavi; sınırsızlığımdan sana gelen

Ve; ÖLÜM
Ritüellerin en soylusu

Renklerimizin ötesi
Kırmızının hayat veremediği,
Eflatunun yetmediği,
Mavinin süngülere yenik düştüğü asır

Hiçbiriniz yoktunuz o anda

¹³⁰ Gösterinin tanıtımı ve duyurusu, 04.10.2001 tarihli **Hürriyet Gazetesi**'nde yer almıştır.

Biz; varız Varka'm

Sendeki tınılar,

Bendeki aşk,

BİZ.”¹³¹

Yapımcı ve yönetmen Fehmi Gerçeker de Varka ve Gülşah konulu belgesel bir film hazırlığı içinde olduğunu ve bunun için Farsça Varka ve Gülşah mesnevisinde yer alan 71 tane minyatürden yola çıkmayı düşündüklerini tarafımıza şifahi olarak bildirmiştir.

Varka ve Gülşah hikâyesinin kaynakları arasında gösterilen şair Antere'nin hayat hikâyesi, *Kitabu'l-aganî* ve benzer eserlerden yola çıkılarak romanlaştırılmıştır. Hicaz, Suriye ve Irak'ta üç farklı şekilde anlatılan bu hikâyenin Hicaz versiyonu 32 bölümdür. Hicaz versiyonundan kaynaklı roman 1306-1311 (m.1889- 1894) 'de Kahire'de basılmıştır. Suriye ve Irak versiyonları ise el-Esmaî Hikayesi ile birleştirilmiş ve biraz daha farklılıklar taşıyan bir anlatı haline dönüşen şekliyle Beyrut'ta 1869-1871 yılında 6 cilt olarak basılmıştır¹³².

Ç. VARKA VE GÜLŞAH'TAN BATI EDEBİYATINA YANSIMALAR

Floire Et Blancheflor

Ortaçağ Fransız edebiyatının ürünü olan bu romans, Arap edebiyatında sözlü gelenekte yaşayan Varka ve Gülşah hikâyesinin kaynakları arasında gösterilen (Urva ile Afra, Antere ile Abla ve el-Murakkış) hikâyelerin Endülüs Emevîleri yoluyla Avrupa'ya geçişi sırasında Fransız edebiyatına girmiş olmalıdır¹³³. Romanın özeti kısaca şöyledir: Floire, Tanrı inancı olmayan bir kralın oğludur. Blancheflor ise Hristiyan bir esirin kızıdır.

¹³¹ (Erişim) <http://www.nilufermagrison.com/ic.html>, 10.07.2007.

¹³² Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi – Başlangıçtan XVI. Asra Kadar-* İstanbul 1996, s. 92-93.

¹³³ Ahmed Ateş, “Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 5, 1953, s. 37; Ahmed Ateş, “Varka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 2, s. 19.

Floire ve Blancheflor birlikte büyürler. Floire, Blancheflor'u sevmektedir. Bu durumun farklı sonuçlar doğurmaması için Floire'nin annesi, babasını Blancheflor'un satılması konusunda ikna eder. Floire'nin olmadığı bir sırada Blancheflor satılır. Göstermelik bir mezar yaptırılarak, Floire, Blancheflor'un öldüğüne ikna edilir. Ancak bir süre sonra Floire, mezarı açınca boş olduğunu görüp Blancheflor'u bulmak üzere yola çıkar. Pek çok maceranın ardından Floire, Blancheflor'u Babil sultanının yanında bulur ve iki sevgili evlenirler.

Benzer unsurlar olmakla birlikte hikâyenin, Varka ve Gülşah'a kaynaklık eden Arap hikâyelerinden ayrıldığı çok yön ve yerelleşme olduğu da görülmektedir.

Ç. TÜRK EDEBİYATINDA MESNEVİ KONULARININ MENŞEİ, VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİNİN TELİFİ DEĞERİ VE MESNEVİLERDE TELİF-TERCÜME MESELESİ

1. Türk Edebiyatında Mesnevi Konularının Menşei

Anadolu sahası Türk edebiyatının oluşmaya başladığı dönemden İstanbul'un fethine kadar geçen yaklaşık iki yüzyıllık devrede bu coğrafyada gelişen Türk edebiyatında ön plana çıkan nazım şeklinin mesnevi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki 13. yy. Türk edebiyatını "mesnevi edebiyatı"¹³⁴ olarak tavsif eden araştırmacılar dahi vardır. 13. ve 14.yy.da edebiyatımızda çok sayıda mesnevi kaleme alınmıştır. Ancak bunların çoğu, 15. ve 16.yy. mesnevileri kadar edebî açıdan başarılı değillerdir. Konu edindikleri hikâyenin edebiyatımızdaki ilk mesnevi örneği olma noktasında bir takım acemilikleri barındırırlar. Bu dönemde Türkçenin şiir dili olma sürecindeki sıkıntılar ve aruz hataları mesnevi metinlerinde dikkati çeker. İran mesnevilerinden çoğunlukla tercüme şeklinde dilimize kazandırılmış bu hikâyeler, daha sonraki

¹³⁴ Harun Tolasa, "15.yy. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri", *EÜ Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İzmir 1982, C.1, s.1.

yüzyıllarda başarılı örneklerini izleyeceğimiz Türk mesnevi edebiyatının oluşmasına zemin hazırlamışlardır.

Yapı itibariyle tahkiyeye/anlatma esasına bağlı metinler arasında değerlendirilen mesneviler, yazıldıkları dönemde toplumun roman ve hikâye ihtiyacını karşılamışlardır. Romanın henüz bir tür olarak teşekkül etmediği devirde, halk hikâyeleri ile birlikte mesneviler, toplumda insanların kurguya dayalı edebiyat verimlerini okuma/dinleme ve anlatma ihtiyacını tatmin eder.

Kurguya dayalı edebî verimlerimizin ilk örnekleri elbette Batılılaşma sürecinde tanıdığımız roman ve hikâye gibi türler değildir. Destanlardan başlamak üzere, halk hikâyeleri, meddah hikâyeleri ve mesnevilerde bu kurgusal yapı görülür. Ancak bunların modern roman ve hikâyeden ilk bakışta fark edilebilecek şekilsel farklılığı vardır. Modern roman ve hikâye mensur iken diğerleri genellikle manzum bazen manzum-mensur karışık bir yapıdadır¹³⁵. Aslında romanın prototipi sayılan ve “romans” olarak adlandırılan anlatılar, mesnevilerimizle daha fazla benzerlik gösterirler. Romanslarda da yüceltilmiş ve idealize edilmiş bir aşk söz konusudur. Romans kahramanları da mesnevide olduğu gibi aşkları için mücadele etmek ve engelleri aşmak zorundadır. Bu noktalarda mesnevilerin romanslarla büyük bir kesişim kümesine sahip oldukları görülür. Öte yandan mesneviyi romana benzeterak açıklamak, romanın henüz zuhur etmediği devirlerde kaleme alınmış edebî verimleri, kendisinden sonra ortaya çıkan ve benzerlikleri yanında hatırı sayılır derecede farklılıkları olan bir türle özdeşleştirmek yanılışına düşmeyi de beraberinde getirecektir. Doğu edebiyatları araştırmacılarının mesneviye yönelik çalışmalarında “romans” tabirini kullanmaları da bu düşüncemizi destekler¹³⁶.

Dünya edebiyatında da “yeni” sayılabilecek bir form olan roman, Avrupa’da 18.yy.da burjuva sınıfının oluşması ile ortaya çıkar. Çünkü

¹³⁵ Yavuz Demir, **İlk Dönem Türk Hikâyelerinde Anlatıcılar Tipolojisi**, İstanbul 2002, s.11.

¹³⁶ Örnek olarak krş: Robert Dankoff, “The Lyric In The Romance: The Use of Ghazals In Persian And Turkish Masnavis”, **Journal of Near Eastern Studies**, V. 43, N. 1, The University of Chicago Press, Chicago 1984, s. 9-25; Victoria Rowe Holbrook, **Aşkın Okunmaz Kıyıları: Türk Modernitesi ve Mistik Romans**, çev. Erol Köroğlu-Engin Kılıç, İstanbul 1998.

burjuvazi, toplumda bireyi yaratmış, sıradan ve tek insanı ön plana çıkarmıştır. Roman öncesi yani “cemaat” toplumunun anlatı formlarında “birey” olmadığı gibi anlatılan, sıradan insanın hikâyesi de değildir. Bu formlar, şekillendikleri kültürel çevrenin beklentileri doğrultusunda “olağanüstü”/“insanüstü” kahramanları konu edinirken roman, “birey”i ve “yeniden üretilmiş çevreyi” sunması noktasında modern öncesi formlardan ayrılır¹³⁷. Cemaat toplumunda birey kavramı olmadığı için kişinin hayatla mücadelesi ve hayata galebe çalma arzusu da yoktur. Bu yüzden hayata bakışta tevekküle dayalı bir yön vardır. Burjuvazinin yarattığı “birey”de ise, hayatı sorgulayan ve hayat karşısında isyanları ve itirazları olan kişi söz konusudur. Bu sebeple destan ya da mesnevide “kahraman” görülürken romanda kahraman yoktur “kişi” vardır¹³⁸. Klasik edebiyatımıza yönelik, 18.yy.ın sonları ve özellikle 19.yy.da geleneksel yapıları zorlamakla birlikte başarılı şairler yetiştiremediği ve eskinin kötü bir tekrarı olmaktan ibaret kaldığı şeklindeki eleştirilerin de temelinde bu birey ve cemaat meselesi yatmaktadır. Tanzimat, toplumumuzu derinden etkileyen kültürel bir hareketin de miladıdır. Sanayi devriminin tüm dünyayı etkileyen sonuçlarının Osmanlı Devleti’ni etkilememesi mümkün değildi. Tanzimat ve sonrasında Meşrutiyet hareketleri ile birlikte Türk düşünce hayatında ortaya çıkan akımlar ve insanımızın hayatı ve eşyayı daha farklı algılar hale gelmesi elbette edebiyat anlayışımızda da değişikliklere sebep olacaktı. Tasavvuf kültürünün derin izlerini taşıyan toplumumuzda “cemaat” kavramı ve cemaat toplumunun ilkeleri ön planda iken, İslamcılık da dâhil olmak üzere Tanzimat sonrası gelişen düşünce akımları “bireyi” ön plana çıkarır. Birey toplumunun ihtiyaçlarını karşılamakta kifayetsiz kalan klasik edebiyatımız, yerini bireyin aktif olduğu edebî türlere bırakarak miadını doldurma sürecine girer. Bu türlerden biri de romandır. Ancak, roman, feodal Batı toplumlarında feodaliteden kapitalizme geçiş sırasında oluşan burjuva sınıfı yoluyla ortaya çıkan “birey” kavramıyla doğmuş bir türken, bizde feodal bir sınıf olmadığı için Batılılaşmanın bir

¹³⁷ Yavuz Demir, *a.g.e.*, s.12.

¹³⁸ Murat Belge, “Çeşitli Açılardan Roman Kişisi”, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İstanbul 2003, s. 17.

sonucu olarak çeviri ve adapte eserlerle görülmeye başlanmıştır¹³⁹. Buna paralel olarak mesnevinin edebiyatımızda görülmesi ile Arap-Fars edebiyatlarında görülmesi arasında benzer bir bağlantının olup olmadığı düşünülebilir. Roman nasıl Batı medeniyetine doğru yürümenin/koşmanın sonucu tanışılmış bir tür ise, mesnevi de İslam medeniyeti dairesine girmenin bir sonucu olarak edebiyatımıza dâhil oldu. İlk roman örneklerimizin çeviri ve adapte olması gibi ilk dönem mesnevilerimiz de tercümedir. Ancak bu bağlantının bir tez olarak ileri sürülmesi için romanı hazırlayan bir takım ekonomik, tarihsel ve sosyolojik şartlara karşılık, mesneviyi hazırlayan ya da üretimine yardımcı olan şartlar ya da yardımcı unsurlar olduğunun ispatı ve bu unsurların neler olduğunun tespiti gerekir.

Birey öncesi toplumlarda hâkim olan geleneksel yapı, anlatı türlerinde de hâkimiyet kurmuştur. Edebî geleneğin tahkiyeye dayalı edebî verimler, klasik edebiyatta mesneviler, üzerinde özellikle zaman, mekân, kişi ve olay noktasında kesin sınırları vardır. Kişiler mitolojik ya da alegorik; zaman mitolojik ya da dinî; mekânsa, genellikle ayrıntıları verilmeyen, belirsiz ve stilizedir. Bu verimlerde yazar ya da şair, şiirsel bir üslup yakalama amacındadır. Romanda ise, göstermeye dayalı bir dil ve anlatım kullanır. Bu sebeple diğer edebî türlerle kıyaslandığında dil ve üslup özellikleri korunarak bir başka dile en kolay çevrilen edebî türün roman olduğu sonucuna varılabilir¹⁴⁰. Bu doğrultuda, manzum olmasına rağmen şiirle düzyazı arasında gidip gelen mesnevilerin çeviriye daha yatkın olmaları sebebiyle edebî gelenek içinde farklı yazarlar tarafından sürekli tercüme yoluna gidilerek yeniden yazılmaları akla gelebilir. Bu çeviri geleneğinde daha yoğun şiirsel türler/şekiller (gazel, kaside vb)in ön plana çıkmamasının sebebi, şiir dilinin çeviriye elverişsiz oluşu ve manzum bir tür olmasına rağmen mesnevinin yoğun bir şiir diliyle kaleme alınmamış olması etken olabilir.

Modern roman ve hikâye öncesinde klasik Türk edebiyatında kurgusal anlatı olarak mesnevilerle karşılaşılr. Manzum anlatılar olan mesnevilerin bir

¹³⁹ Berna Moran, “Türk Romanı ve Batılılaşma Sorunsalı”, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul 2002, s. 9.

¹⁴⁰ Murat Belge, **a.g.m.**, s. 20.

grubu (çift kahramanlı aşk mesnevileri) efsanevî aşk konularını ele alırlar. Klasik edebiyattaki bu mesnevi konularının yanı sıra halk hikâyeleri grubuna dâhil edilebilecek olan ve sözlü gelenekte yaşayan (Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Battal Gazi vb.) hikâyeler de bulunmaktadır¹⁴¹. Bir de konusunu esas itibarıyla klasik edebiyattaki mesnevi konularından alan ancak şekil ve konunun sunuluşu açısından halk hikâyesi örneği olan anlatılar vardır. Bunlar Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin gibi klasik edebiyatta çok işlenmiş mesnevi konuları olabileceği gibi onlar kadar revaç bulmamış Mihr ü Vefa ile Varka ve Gülşah gibi hikâyeler de olabilir. Manzum-mensur karışık olan bu formatta, diyaloglar manzum olay anlatımı ise genellikle mensurdur. Aslında anlatıların manzum ve mensur ağırlıklı oluşu da moderniteyle ilgilidir. Boratav, hikâyelerdeki bu yapının toplumun sosyal anlamda gelişimini de yansıttığı iddiasındadır. Manzum üslup, daha çok modern öncesi döneme ait hayatın gerekleriyle ortaya çıkmışken mensur üslup, modern toplumun edebî verimlerine ait kabul edilir. Nazım ve nesrin karışık olduğu üslup ise o toplumun modern ve modern öncesi devre arasında kaldığını işaret etmektedir¹⁴².

Birey öncesi ve manzum ağırlıklı edebiyat anlayışımızın tahkiyeye dayalı edebî verimi olan hikâyelerini manzum ve mensur olmak üzere iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Klasik Türk edebiyatındaki bu hikâyeler çoğunlukla İran ya da Arap kökenlidir. Yerli konuları işleyenleri ise sayıca daha azdır. Manzum olarak mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış hikâyeleri, klasik şiir anlayışından büsbütün ayrı düşünmek çok da mümkün değildir. Klasik şiirin mazmunlar ve kabuller dünyası büyük ölçüde mesneviler için de geçerlidir¹⁴³. Klasik edebiyatımızın mesnevilerin menşeleri konusunda, benzer görüşler olmasına rağmen farklı tasnifler mevcuttur. Âgâh Sırrı Levend, Hikâyeleri, konularını kutsal kitaplardan ya da Arap ve Fars edebiyatlarından almış anonim hikâyeler ve konularını ulusal hayatımızdan almış yerli hikâyeler olmak üzere önce ikiye ayırır. Hikâyelerin yapısı ve Kahramanların durumu açısından çift kahramanlı aşk hikâyeleri ve tek kahramanı eksen yapan

¹⁴¹ Yavuz Demir, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁴² Pertev Nailî Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul 2002, s. 19.

¹⁴³ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, İstanbul 1985, s. 41.

(İskender, Behramşah vb) hikâyeler olmak üzere bir ayrıma giderken konu ve niteliklerine göre de hikâyeleri yedi başlık altında tasnif etmiştir:

- 1) Dini konular
- 2) Aşk hikayeleri
- 3) Kahramanlarını tarihten alınmış hikayeler
- 4) Temsilî hikayeler
- 5) Tasavvufî hikayeler
- 6) Serüven hikayeleri
- 7) Sergüzeşt-nâme ve hasbıhal yollu hikayeler¹⁴⁴

Hasibe Mazıoğlu da “Divan Edebiyatında Hikâye” başlıklı yazısında, Divan edebiyatında anlatıya dayalı hikâyeleri şu şekilde tasnif eder:

- 1) Dil ve ifade bakımından

Divan edebiyatının estetik anlayışı doğrultusunda sanatlı üslupla kaleme alınmış olanlar

Sade bir dil ve yalın bir üslupla kaleme alınmış olanlar

Dil ve üslup açısından bu iki ifade özelliğini de taşıyanlar

- 2) Konularının kaynağı bakımından

Yerli kaynaklı hikâyeler

Türk edebiyat geleneği içinde oluşanlar (Dede Korkut, Köroğlu, Kerem ile Aslı vb.)

Yabancı kaynaklı hikâyeler

Arap edebiyatına dayananlar (Kırkvezir, Bin bir gece, Makamat vb)

Kutsal kitaplara dayananlar (Yusuf u Zeliha, Kısas-ı Enbiya)

Hint ve İran edebiyatına dayananlar (İskender-name, Kelile ve Dimne)

İslam dininin yayılışı sırasında oluşanlar (Ebu Müslim, Hamza-nâmeler vb.)¹⁴⁵

¹⁴⁴ Agâh Sırrı Levend, “Divan Edebiyatında Hikâye”, **TDAY Belleten**, Ankara 1967, s. 72–73.

¹⁴⁵ Hasibe Mazıoğlu, “Divan Edebiyatında Hikâye”, **Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin**, Ankara 1975, s. 19–21.

Hasan Kavruk da Eski Türk edebiyatının mensur hikâyeleri üzerine yaptığı çalışmada hikâyeleri, çeviri, telif, adaptasyon ve manzum eserlerden nesre çevrilenler olmak üzere kaynakları açısından dört ana başlık altında ele alır¹⁴⁶.

Yukarıdaki tasniflerden de anlaşılacağı üzere, edebiyatımızın mesnevi konuları yerli ya da yabancı kaynaklı olabilmektedir. Yabancı kaynaklar, Arap ve Fars (Hint) edebiyatı ile kutsal kitaplardır. Konularını yabancı kaynaklardan alan mesneviler tercüme yoluyla dilimize kazandırılmışken yerli konulu mesnevilerin telif edildiği görülmektedir.

Tez konumuzu oluşturan Varka ve Gülşah mesnevisi de konu olarak Arap edebiyatına, mesnevi olarak İran edebiyatına dayanan bir hikâyedir. Konusu yabancı edebiyatlara dayanan tercüme bir eser olmakla birlikte bu tercüme faaliyeti, ilgili bölümde ele alınacağı üzere, günümüzdeki çeviriden daha farklı bir zeminde değerlendirilmelidir.

2. Varka ve Gülşah Mesnevisinin Telifi Değeri

Varka ve Gülşah hikâyesi, bugünkü bilgilerimize göre mesnevi şeklinde ilk defa, 11.yy.da Gazneliler devri şairlerinden Ayyukî tarafından kaleme alınmıştır. Mesnevi şeklinde ilk defa İran coğrafyasında görülmüş olsa bile hikâyenin Arap kökenli olduğu mesnevideki kahraman, kabile ve mekân isimlerinden de anlaşılmaktadır. İran şiirinin ilk İslamî döneminde Arap dil, edebiyat ve kültüründen yoğun bir şekilde etkilendiği hatta ilk İslami dönem edebî ürünlerinin Arapçadan birebir çeviri suretiyle oluşturulduğu bilinmektedir. Varka ve Gülşah'ın telif edildiği 11.yy, İran'ın ilk İslamî dönemi değildir. Ancak konu, daha önce Fars edebiyatında hiç işlenmemiş olup Gazneliler devrinde atanmış yöneticilerin Arapça bilmesi durumunda yazışmaların bu dille yapıldığı ve yönetimi temsil eden bu kişilere Arapça

¹⁴⁶ Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, İstanbul 1998, s. VII-VIII.

eserler sunulduğu dikkate alındığında Arapça ve Arap edebiyatı verimlerine dair bir ilgi ve tercüme faaliyetleri görülecektir. Varka ve Gülşah hikâyesi, mesnevi şeklinde görülmese de konusunu Arap edebiyatından alan bir hikâyedir. Hikâyenin kökeni İslam öncesi Arap anlatılarına dek uzanır. *Tabakatu's-şuara*, *Kitabu's-şir* ve *ş-şuara* ile *Kitabu'l-aganî*'de olay örgüsü açısından Varka ve Gülşah hikâyesine çok benzeyen hikâyelere rastlanır. Şair Antere ile Abla, el-Murakkış, Urva b. Hizam ile Afra'nın aşk hikâyeleri Varka ve Gülşah hikâyesi ile çok büyük benzerlik gösterir.

Bağdatlı Ebu Muhammed el-Kârî (ö. 1106)'nin *Mesâriu'l-uşşâk* adlı âşıklarla ilgili aşk hikâyelerinin anlatıldığı ansiklopedik tarzda eserine dayanılarak Murakkış adlı bir şairin aşk hikâyesinden bahsedilir. İsim farklılıkları bir tarafa bırakılacak olursa Varka ve Gülşah hikâyesiyle büyük benzerlikler gösteren Murakkış'ın hikâyesinin özeti şu şekildedir:

Murakkış, henüz ergenlik çağına yeni girdiği dönemlerde Amcası Avf b. Malik'in kızı Esma'ya âşık olur. Esma da Murakkış'ı sever. Murakkış, Esma ile evlenmek isteğini babasına açar. Ancak babası, Esma'ya talip olabilmesi için ismini duyuracak bir kahramanlık göstermesi gerektiğini ancak bu şartla Esma'yı babasından isteyeceğini söyler. Aradan geçen zamana rağmen Murakkış'ın babası bir türlü verdiği sözü yerine getirmez. Bunun üzerine Murakkış, dönemin Arap prenslerinden birinin huzuruna çıkar ve ona yönelik bir methiye söyledikten sonra, onun himayesine girerek ismini duyurur. Esma'nın babası artık eski güç ve zenginliğinde değildir. Benî Utayf kabilesi Murad oymağından zengin biri Esma'yı isteyince yüz develik mihir karşılığında kızını onunla evlendirir.

Murakkış saray şairi olmanın ve ün kazanmanın verdiği güven ve biriktirdiği parayla ülkesine geri döner. Ancak kızın ailesi bu durumdan endişelenerek gerçeği Murakkış'a söylemek yerine onun öldüğünü söylerler. Bu yalanın inandırıcı olması için de bir keçiyi kesip kemiklerini bir çarşafa sarar ve bir çukura gömerler. Gömdükleri yerin de mezara benzemesi için bir takım işaretler yerleştirirler.

Murakkış, Esma'nın evine geldiğinde Esma'nın kardeşleri onu üzüntülü bir halde karşılayıp planladıkları şekilde Esma'nın öldüğünü söyler, keçiyi

kemikleri dolu yeri de Esmâ'nın mezarı olarak Murakkış'a gösterirler. Esmâ'nın öldüğüne inanan Murakkış, onun mezarı sandığı yerin başında her gün gözyaşı döker.

Bir sabah Murakkış uykudan uyandığında iki yeğeninin tartıştığını ve bir şeyi paylaşmadığını duyar. Çocuklar, ellerinde tuttıkları topuk kemiğinin kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Kardeşlerden biri diğerine haklı olduğunu ispatlamak için “babam bunu bana verdi, şu öteye gömdükleri keçiden arta kalmıştı” der. Bunu duyan Murakkış, çocukları yanına çağırır. Biraz üsteledikten sonra Esmâ'nın mezarı sandığı o yerde bir keçinin kemikleri olduğunu öğrenir.

Murakkış ve yanında çalışan biri kadın diğeri erkek iki hizmetçisiyle birlikte Esmâ'yı evlendirdikleri Murad oymağından o adamı bulmak üzere yola çıkarlar. Uzun ancak sonuç vermeyen yolculuk esnasında Murakkış hastalanır. Hastalığı sebebiyle deveye binemez duruma gelir. Murakkış'ı sedye ile taşırlar. Sonunda Murad oymağının topraklarının yakınına gelirler. Murakkış yüksek ateşler içinde hasta yatar ve sürekli Esmâ'yı sayıklar.

Murakkış'ın erkek hizmetçisi karısına Murakkış'ı bırakıp gitmeleri yolunda baskı yapar. Kadın istemese de sonunda buna razı olur. Ve bir sabah Murakkış'ı mağarada bırakarak oradan ayrılırlar. Evlerine döndüklerinde ise Murakkış'ın öldüğünü söylerler. Murakkış'ın kardeşi Harmele, devenin heybesinde Murakkış'ın yazdığı şiiri görünce hizmetçilere zorla suçlarını itiraf ettirir. Yaptıklarından dolayı ikisini de ölümle cezalandırır. Hemen kardeşinin yanına gitmek üzere yola çıkar. Söylenilen mağaraya geldiğinde kardeşini bulamaz. Ancak etraftaki insanlardan, Murad oymağından Esmâ'nın kocasının koyunlarını güden bir çobana rastladıklarını, Murakkış'ın çobana Esmâ'nın süt içeceğı kaba bırakılmak üzere bir yüzük verdiğini, Esmâ'nın süt içerken bu yüzüğü fark etmesinin ardından kocasıyla birlikte Murakkış'ın yanına gelip onu mağarada bulduklarını, Murakkış'ın ölüm öncesi Esmâ'ya bir şiir okuduğunu ve son nefesini verip Murad arazisine gömüldüğünü öğrenir¹⁴⁷.

Görüldüğü üzere, Varka ve Gülşah hikâyesi, konusunu büyük ölçüde

¹⁴⁷ A. Sait Aykut, “Ölüm: Aşk ve İnanç Renginde”, *Cogito, Ölüm Bir Topografya*, S. 40, Yaz 2004; s. 193–199.

İslam öncesi Arap edebiyatından almıştır. Ancak mesnevi formuyla Ayyukî'nin eseri orijinaldir. Türk edebiyatında yazılan Varka ve Gülşah mesnevilerinin tümü konu açısından Ayyukî'nin Farsça mesnevisine bağlı kalmışlardır. Mesihî'nin eserinin başlangıç kısmında bulunan üç rubai ile bu rubailerin ardında yer alan mensur bir dibace ve hikâye'nin sonunda yer alan Şah Safî'ye övgü kasidesi ve oğluna vasiyeti şekil olarak Mesihî'nin mesnevisinin farklılıklarıdır. Ayrıca mesnevi içindeki başlıkların Türkçe olması da Yusuf'un eseri ile benzeşse de Mustafa Çelebi'nin mesnevisinden ayrıldığı noktalardan biridir. Çünkü Mustafa Çelebi'nin mesnevisinde başlıkların ikisi hariç tamamı Farsçadır. Yusuf'un mesnevisini meclisler halinde düzenlemesi, Mustafa Çelebi'nin mesnevisinde bir şehrengizin, gazel ve diğer nazım şekillerine ait beyitlerin yer alması şekle ait farklılıklar olarak tespit edilebilir. Yine Yusuf ve Ayyukî'nin mesnevilerinin beyit sayıları birbirine yakındır. Ancak Mustafa Çelebi'nin mesnevisi model aldığı mesnevinin yaklaşık üç katı bir hacme sahiptir. Bunda Ayyukî'nin mesnevisinde Sultan Mahmud'un övgüsünün ardından hemen hikâyeye geçilirken, Mustafa Çelebi'nin mesnevisinde ancak 725. beyitte başlanmasının etkisi olduğu düşünülebilir fakat bu uzun giriş kısmı bile tek başına bu iki mesnevi arasındaki hacimce farkı izaha yeterli değildir.

Sonuç olarak tezimize konu olan Defteremini Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah adlı mesnevisinin konusunu Ayyukî'nin aynı adlı eserinden aldığını söyleyebiliriz. Konuya yönelik bir eklemeyi söz etmek mümkün olmamakla birlikte mesnevinin giriş bölümü, sebep-i telif kısmı, mesnevi içinde yer alan kıt'alarla şehrengizin, mesnevi yazarının kendi telifi olduğu söylenebilir. Ayrıca Anadolu sahasının ilk dönem mesnevilerinin birçoğunda görülen pek çok beytin redif ve kafiyesi dahi korunarak aynen tercüme yoluyla dilimize kazandırma faaliyetinin Mustafa Çelebi'nin eserinde görülmediği sadece aynı hikâye konu edilerek mesnevinin yeniden yazıldığı düşüncesindeyiz. Bu düşüncemizi, Mustafa Çelebi'nin eserinde Ayyukî'den aynen ya da yorumlayarak tercüme edildiği gözlemlenen beyitlerin sayıca azlığı da desteklemektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tez-IV. Bölüm: karşılaştırma kısmı)

3. Tercüme Kavramı ve Mesnevilerde Telif-Tercüme Meselesi

*“Ne klasisizmin taklit prensipleri ne de divan
edebiyatının değişmez klişeleri, orijinal ruhların
türemesine engel olmamışlardır.”
Sabahattin Eyüboğlu*

Tercüme en genel tarifiyle, bir dilde söylenen bir cümle, ifade veya eseri başka bir dile nakletmektir. Ayrıca, tercümenin bir sözü söylendiği dilde tefsir etme anlamı da bulunmaktadır. Temel anlamıyla ele almak şartıyla tercümenin kökeni İlkçağ’a kadar uzanır. Ancak bu tercüme edebî bir tercüme ya da yeniden yaratım olmadan çok fonksiyonel özelliği olan bir çeviri etkinliğidir. MÖ 2000’li yıllarda bile Babil’in farklı dillerin konuşulduğu önemli bir kültür ve ticaret merkezi olduğunu bilmememiz, tüm insanların aynı dili konuşarak birbirlerini aracasız anladıkları dönemin ardından Tanrı’nın gazabına uğrayarak farklı dilleri konuşmak ve birbirlerini anlayamamakla cezalandırıldıkları *Babil Kulesi* efsanesine inanmamıza engeldir. Bu sebeple tercüme faaliyetinin kökeninin MÖ 2000’den daha eskilere dayanması gerekir. Nitekim MÖ 4500’lü yıllarda Mezopotamya’da çivi yazısıyla yazılmış çok dilli levhalara rastlanmıştır¹⁴⁸. Özellikle ticaretin yoğun olduğu bölgelerin kültürel hareketliliği olan mekânlar olması tesadüf değildir. Ticaret, farklı kültürleri birbirine yaklaştıran ve kültür öğelerinin bu uluslarca tanınması, öğrenilmesi hatta alınıp benimsenmesine sebep olan bir eylem olup ulusların ekonomilerinin yanı sıra kültürleri üzerinde de etkiye sahiptir. Eski Mısır’da çevirmenlerin, ticaret kervanlarını yönetmek ve iş görüşmelerini yürütmek gibi görevlerinin olması da bunu destekler. Yine eğitim olmaksızın birden fazla dili bilme ihtimali olan esirlerin de MÖ 2000–1000 yılları arasında tercümanlık yaptığı bilinmektedir.

Eski Yunan’da başlangıçta bir çeviri etkinliğinden söz etmek mümkün

¹⁴⁸ Sâkine Eruz, *Çeviriden Çeviribilime*, İstanbul 2003, s.23.

değildi¹⁴⁹. Eski Yunan toplumunda sadece Yunanca konuşulup eserler de bu dilde kaleme alınmaktaydı. Diğer toplumlar, Yunancadan kendi dillerine tercümeler yapıp çeşitli konular üzerine yazılan eserleri kendi dillerine kazandırıyorlardı¹⁵⁰. Kendileri dışındaki insanların konuştukları dili öğrenip anlamalarını beklemek, şüphesiz “güç”le ilintilidir. Devrin geçer akça konularında, diğer devletlere karşı bir üstünlük kurulmuşsa bu kültürel üstünlüğü de beraberinde getirecektir. Bugün dünyanın ekonomik ve siyasi dengelerini elinde bulunduran ulusların konuştukları dil, “dünya dili” olarak etiketleniyorsa benzer güç dengelerinin yansıması Eski Yunan toplumu ve o devir için de geçerli olmalıdır. Bu tabloda, eski Yunan’ın çağdaşı uygarlıklar karşısındaki güçlü konumunun yanı sıra Platon’un felsefesinin çeviri etkinliğine hoş bakmamasının da payı vardır. Platon’un “ideler düşüncesi” sebebiyle asıl, kopyaya her zaman tercih edilir. Yansıma ya da kopya olan değerli bulunmaz. Bu sebeple çeviri orijinal eser kadar rağbet görmez¹⁵¹. Gerçeğin ideler âleminin bir yansıması olması, edebiyatçının bile yansımanın yansımasını/kopyanın kopyasını sunması gerekçesiyle “ideal devlet”ten içeriye sokulmadığı düşünüldüğünde Eski Yunan’da tercüme kavramının olmayışı daha iyi anlaşılabilir.

Eski Yunan toplumunun dil milliyetçisi bu tutumuna karşılık, Eski Roma’da Latincenin yanı sıra Yunancanın da konuşulduğu bilinmektedir. Roma’da tercüman/çevirmen kavramı kabul görmeye başlar. MÖ 240 yılında yaptığı manzum *Odisea* çevirisi ile Livius Andronicus, tarihte ilk çevirmen olarak anılır. Bu çeviri, Romalıların Yunan edebiyatını keşfetmesi için adeta bir milat olmuş, bu çevirinin ardından Yunanca eserler ardı ardına Latinceye aktarılmıştır. Ancak bu tercüme faaliyetlerinin dikkat çekici bir yönü vardır: felsefeleri ve hedefleri. Tercümeyi yapan kişiler, model edebiyattan aldıkları kaynak metinlerden daha nitelikli eserler ortaya koymayı amaçlamış ve bu düşünceleri ile tercümeye bakışlarını ifade etmişlerdir. Eski Roma döneminde Yunancadan Latinceye aktarılan edebî eserler metne bağlı, sadık çeviriler

¹⁴⁹ Mine Yazıcı, **Çeviribilim Temel Kavram ve Kuramları**, İstanbul 2005, s. 29–30.

¹⁵⁰ Sâkine Eruz, **a.g.e.**, s.24.

¹⁵¹ Mine Yazıcı, **a.g.e.**, s. 29, 31.

olmayıp bugün adlandırmakta zorlandığımız yeniden yazımlardır¹⁵². Odisea tercümesinde çevirmenin çeviri kararları üzerinde yapılan şu yorumlar da bunu desteklemektedir:

“Andronicus’un [niçin] İlyada’yı değil de Odisea’yı seçtiği; ikinci olarak söz konusu çeviriyi yaparken niçin düzyazıyı değil de, koşuk biçimini seçtiği; üçüncü olarak ise, niçin özgün yapıttaki altılı ölçüye dayalı koşuk biçimi yerine, ikili ölçüye dayalı Latinlere özgü ‘satirnius’ adlı koşuk biçimi seçtiğidir. Birinci soruya yanıt, İlyada’nın konusunun daha hüzünlü olması ve akışındaki bazı tutarsızlıkların çevirmenin okuru daha eğlendiren Odisea’yı seçmesine neden olduğu öne sürülebilir. Bir başka deyişle, bu yazılı kültürün içselleştigi ve çevirmenin metinsellik kavramının bilincinde olduğunda bir işaret olarak da değerlendirilebilir. İkinci olarak sözlü geleneğin hüküm sürdüğü bir dönemde destanların başlıca amacının halkı eğlendirip, bir araya toplayarak ekin sel bir bütünlük yaratmak olduğu düşünülecek olursa, koşuk biçiminin de söz konusu amacın gerçekleştirilmesinde son derece etkin bir araç olduğu anlaşılır. Son olarak Andronicus’un Homeros’un sözlü geleneğe son derece yatkın olan altılı ölçüsü yerine ‘satirnius’ koşuk biçimini seçmesi bu ölçünün Latin dünyasının yazılı geleneğine uygun olmasından ve çevirinin bir Latin yapıtı olarak kabul edilmesini daha kolaylaştıracağı düşüncesinden kaynaklanabilir. Bu üç unsur Andronicus’un çeviri süreci öncesinde ve sırasında erek kültür bağlamına uygun kararlar verdiğini gösterir¹⁵³.”

Görüldüğü gibi Eski Yunan edebî metinlerinden Latinceye yapılan tercümelerin, metne tüm den bağılı çeviriler olduğunu söylemek mümkün değildir. Tercüme edilecek metnin seçimi, tercümede kullanılan nazım şekli ve ölçüsü ile tercüme sırasında metne dâhil edilen yerel unsurlara verilen önem tercüme işlemini, sıradan bir çeviriden çok farklı bir boyuta taşımaktadır.

Doğu dünyasının tercüme faaliyetine ivme kazandıran büyük ölçüde savaşlar olmuştur. Savaş yoluyla kazanılan toprakların önemli kütüphaneleri korunmuştur. Bu kütüphanelerin en ünlüsü kuşkusuz İskenderiye’dir. Kütüphanelerdeki Hint, Yunan, Fars ve İbrani diliyle yazılmış pek çok eser

¹⁵² Sâkine Eruz, a.g.e., s. 24.

¹⁵³ Mine Yazıcı, a.g.e., s. 31–32.

Arapçaya tercüme ettirilmiştir. Bu tercümeler, Arapların ve Arapçanın hüküm sürdüğü coğrafyada aydınların bilimsel çalışmalarını hızlandırmış ve kendileri dışındaki dünyanın kapılarını aralamalarına ve başka insanları tanımalarına da zemin hazırlamıştır. Doğu dünyasında 7.yüzyılda İskenderiye’de başlayıp Bağdat’ta devam eden bu tercüme etkinliği Bağdat ve İsfahan’da Arap ve Yahudilerin öğrenim gördükleri, devrin önemli hocalarının dersler verdiği medreselerin açılmasına da vesile olur.

Ortaçağ boyunca din adamları dışında çok az sayıda kişinin okuma yazma bildiği Hristiyan dünyasına karşılık, Müslüman toplumlar, Kuran’ı okuma gayretinin bir sonucu olarak azımsanmayacak bir okuryazar kitlesine sahipti. Endülüs coğrafyasında ise, Kuran’ın yanı sıra Arapça okuma yazma da öğretildiği ve okullarla birlikte mescit ve evlerde de eğitim faaliyetinin devam ettiği ve toplumun tamamına yakınının okuryazar olup farklı şehirlerde kitapların alınıp satıldığı çarşılar bulunduğu bilinmektedir. Belki de tüm bu sebeplerden dolayı “Kitap medeniyeti” olarak da adlandırılan Endülüs Emiveleri’nin kitaba verdikleri önem, Ebu Ubeyd el-Bekrî ile İbnü’l-haddad örneğinde şu şekilde anlatılır: *“Ünlü coğrafyacı Ebu Ubeyd el-Bekrî’nin, sahip olduğu kitapları, parlak ve pahalı kumaş kılıfları içinde muhafaza ettiği bilinmektedir.”* İbnü’l-Haddad’ın kitap sevgisi kendi ağzından şöyle aktarılır: *“... İnsanlar çekip gittiler. Şimdi yalnızlık sevgilim, kitabım ise sohbet ortağım ve arkadaşım. Hem de ne arkadaş! Ona öyle itimat ediyorum ki, ne bana yorgunluk, bıkkınlık verir, ne itimadımı sarsar ve ne de aramızda bir kötülük meydana gelir¹⁵⁴.”*

8–15.yy.lar arasında İber yarımadasında hüküm süren Endülüs Emevileri’nin İspanya’daki varlıkları sona erdiğinde onlardan kalan kitaplar, kilise tarafından Latince başta olmak üzere bölgede konuşulan yerel dillere tercüme ettirilmiştir. Doğu’nun eserlerinin tercüme yoluyla Batı dillerine kazandırılması, Yunan ve Doğu dünyasının Batı tarafından keşfedilmesine, Batı dünyasında bilimsel düşüncenin zemininin hazırlanıp üniversiteler kurulmasına ve Latince dışında yerel dillere de çeviriler yapılabileceğinin

¹⁵⁴ Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi**, Ankara 1997, s. 10, 11, 13, 15.

anlaşılmasına¹⁵⁵ sebep olmuş hatta Rönesans'ın hazırlayıcı sebepleri arasında yer almıştır¹⁵⁶.

Yukarıda kısaca tarihî seyrinden bahsedilen tercümede, kelimesi kelimesine (sadık) çeviri, anlamsal (serbest) çeviri olmak üzere iki temel anlayış vardır. Tercüme üzerine yapılan diğer tasnifler de aslında bu iki kol üzerinden yapılan ayrımlardır. Metne sadık çeviri ya da metne sadece anlam olarak bağlı kalan serbest çeviriyi belirleyen de büyük ölçüde metnin kendisidir. Mesela kutsal kitap çevirileri metne kelimesi kelimesine bağlı sadık çeviri grubuna girer¹⁵⁷. Çevrilen metin edebî bir eser, özellikle klasikler sınıfından bir eserse bunların tercümesinde birbirinden farklı bazı durumlar söz konusu olduğunda tercüme kategorilerinin artırıldığı da gözlemlenebilir. Ancak temel yaklaşım, kutsal kitap çevirileri dışında kelimesi kelimesine çeviri olmadığı, diğer çevirilerin az ya da çok her tercüme esnasında yeniden yazıldığı ve her çevirinin aslında bir yaratma olduğudur¹⁵⁸.

Eski Yunan ve Roma edebiyatlarında doğmuş, 16.yy. sonlarında Fransa'da tekrar ortaya çıkmış klasisizm akımında taklit ve tercümenin çok önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Niteliği ve fonksiyonu sorgulanabilir olmakla birlikte Eski Türk edebiyatı geleneğimizde de tercüme ve nazirenin son derece önemli bir yeri vardır. Eski Türk edebiyatı

¹⁵⁵ Mine Yazıcı, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁵⁶ Sâkine Eruz, *a.g.e.*, s. 26–27.

¹⁵⁷ Kelimesi kelimesine çeviri ya da sadık çeviri olarak adlandırılan bu kavram, geçmişte şimdikinden çok farklı bir anlamda kullanılmıştır. Mine Yazıcı, Cicero ve Hieronimus'un bu tarz çevirilerde yaklaşımlarının, çeviri yaptıkları dilin cümle yapısını dikkate almaksızın, kaynak metindeki kelimelerin anlamlarını verip o dilin cümle yapısına sadık kalmak olduğunu ifade eder. (Mine Yazıcı, *a.g.e.*, s.33). Bu durum kültürümüze hiç de yabancı olmayan satır altı Kuran tercümelerini çağrıştırmaktadır. (Satır altı Kuran tercümleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aysu Ata, *Türkçe İlk Kur'an tercümesi-Karahanlı Türkçesi*, Ankara 2004; Gülten Sağol, *An Inter-Linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish*, Harvard 1999; Emek Üşenmez, "Türkçe ilk Kuran Tercümesi ve Tercümedeki İslami Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine", *Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2006, s. 89-99).

¹⁵⁸ Türk edebiyatının farklı dönemlerinde kaleme alınmış dört Mantıku't-tayr çevirisini, Feridüddin-i Attar'ın aynı adlı model eseri çerçevesinde değerlendirilip, "çeviri" ve "yeniden yazım" kavramlarının sorgulandığı çalışma örneği için bkz. Zehra Toksa – Nedret Burçoğlu Kuran, "Ferideddin-i Attar'ın *Mantıku't-tayr*'min 14, 16, 17 ve 20. Yüzyıllarda Türkçe Yeniden Yazımları" *Journal of Turkish Studies*, TUBA Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı II, S. 20, 1996, s. 251-265. Ayrıca Eski Türk edebiyatının tercüme anlayışı ve bu sahada yapılan çalışmalara yönelik değerlendirme ve öneriler için bkz. Zehra Toksa, "İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmede İzlenecek Yöntemler Ne Olmalıdır?", *Journal of Turkish Studies*, TUBA Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı I, S. 24/I, 2000, s. 291-306.

geleneğimiz, her ne kadar Batılı anlamda klasisizmin tüm ilkelerine uyan bir edebiyat değilse de büyük ölçüde benzerlik gösteren ve belki de bu benzerlikler dolayısıyla “klasik Türk edebiyatı” olarak da anılan bir edebiyattır¹⁵⁹. Bilindiği gibi klasisizm geniş anlamda, seçkin bir dil kullanan, belirli biçimler dâhilinde eserler veren özellikle eski Yunan ve Roma sanatında görülen üslup özelliğinin adıdır. Dar anlamda ise, 17.yy.da Fransa’da ortaya çıkan edebî akım olarak bilinir. Bunun yanı sıra, üzerinden çok zaman geçmesine rağmen farklı devirlerde farklı nesillere hitap edebilme özelliğinde olan yani günümüzde edebî modalardan etkilenmeyen ya da “modası geçmeyen” sanat eserleri de klasik olarak adlandırılır. Klasisizmde ya da bir esere klasik denilmesinde en temel şartlar, her dem taze olması, değerinden bir şey kaybetmeksizin farklı devirlerde çok farklı insanlara hitap etmesidir¹⁶⁰.

Klasisizm’de Yunan ve Latin edebiyatının klasiklerini kaleme alanlar üstat kabul edilir. Onlar ve eserleri diğer şair ve yazarlarca model alınır. Bu model alış, taklit, tercüme, esinlenme şeklinde olabilir. Ancak bu akımda edebiyatçı için klasikleri model almak dışında bir seçenek yoktur. Klasik edebiyatta model alma yollarından biri olan tercüme, metne bağlı sadık çeviri değildir. Daha yaratıcı ve metni adeta yeniden kaleme alış şeklinde yorumlanmalıdır. Milattan önce telif edilmiş eski Yunan klasiklerinin 17.yy. Fransa’sında tekrar kaleme alınışı da bu anlamda bir tercümedir¹⁶¹.

Yukarıdaki durum ve anlayışın çok benzeri bizim edebiyatımıza rahatlıkla uyarlanabilir. Nasıl ki Batı klasisizmine eski Yunan ve Roma eserleri modellik ve kaynaklık etmişse, “Klasik Türk edebiyatı”nın model aldığı edebiyat Arap ve Fars edebiyatının klasikleridir. Arap ve Fars şiirinin zirve

¹⁵⁹ Eski edebiyat geleneğimizin adlandırılması noktasında var olan tartışmalar konumuz dışı kalmak kaydıyla, bu edebiyata “Klasik Türk Edebiyatı” adının da verildiği bilinmektedir. Ancak, Klasik edebiyat geleneğimizle, Batı edebiyatı akımlarından biri olan “klasisizm”in tercüme anlayışı ve kullandıkları dil noktasında bazı temel prensiplerini mukayese ilhamını Abid Nazar Mahdum vermiştir (Bkz. Abid Nazar Mahdum, “Ravzatü’ş-şühedâ ile Hadikatü’s-süedâ Mukayesesinin Işığında Eski Türk Edebiyatının Tercüme Anlayışı”, İÜ SBE DT, İstanbul 2001, s. 36–48).

¹⁶⁰ Klasisizmle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Çetışli, **Batı Edebiyatında Edebî Akımlar**, Ankara 2001, s. 45–56; Necdet Evliyagil, **Edebî Mektepler ve Edebî Cereyanlar**, İstanbul 1955, s. 5-35; Sevim Kantarcıoğlu, **Edebiyat Akımları ve Temel Metinler**, Ankara 1993; H. Fethi Gözler, **Avrupa’da ve Bizde Edebiyat Akımları**, C. I, II, III, İstanbul 1976.

¹⁶¹ Osmanlı edebi metinlerindeki benzer tercüme anlayışı için bkz. Zehra Toksa- Nedret Burçoğlu Kuran, **a.g.m.**, s.262-263.

şahsiyetleri üstat kabul edilip model alınır. Bu model alış tıpkı Batı klasisizminde olduğu gibi taklit, tercüme ve esinlenme şeklinde olabilir. Sınırları belli bu edebiyatın değişmez kuralları, geleneğin belirlediği şekil ve tür özellikleri vardır. Klasik Türk edebiyatı çerçevesinde şairin bunları tümünden reddetme gibi bir tavrı söz konusu olamaz. Şairliğe soyunan biri, bunları peşinen kabullenmiş demektir. Batı klasisizminde olduğu gibi bizim klasik edebiyatımızda da üstatları model alma yollarından biri tercümedir. Bu tercüme, edebî gelenek içinde şairin sınırları ve özgürlüğüdür. Şair, bu tercüme ya da nazirede kendi şairlik yeteneğini ortaya koyar. Metne sadık çeviri, edebî çeviriler içinde yaratıcılıktan en uzak olanıdır. Bu yüzden daha serbest bir şekilde onu uyarlayıp milli renkler katıp kendi şiir üslubunu da metne hâkim kılarak yapılan serbest tercümeler, Batı klasisizminde olduğu gibi, başarılı kabul edilerek övgüye değer bulunur. Konuya edebiyat hatta mesnevi tercümeleri özelinden bakarsak, aynı konulu bir mesnevi farklı yüzyıllarda pek çok kez kaleme alınmış olabilir. İlk tercüme faaliyetinden başlamak üzere model metne yazılan bütün nazireler konu açısından benzerlik gösterebilir dahi, dil, atasözü, deyim ve günlük dile yerleşmiş söyleyiş kalıplarının kullanımı açısından farklıdır. Ayrıca model metindeki kimi unsurların adapte edilip yerelleştirilmesi ve kimi zaman bir beytin on beyti aşkın bir hacimle tercüme edilmesi, kaynak metinde olmayan nazım şekillerinin ilavesi çeviri olduğu ifade edilen çoğu mesnevide görülen hususlardır. Bu noktada, klasik edebiyatımıza ve özellikle mesnevi edebiyatımıza “taklitçi” damgası vurulmadan önce, klasik edebiyat ve tercüme kavramlarının hakkıyla algılanması gerekir.

Tercüme edilen eserlerin benzerlik ve farklılıkları üzerine araştırmalar yapan bilim dalı, karşılaştırmalı edebiyattır. Bu karşılaştırma, konu, içerik ve üslup açısından olabilir. Aynı konuyu işleyen ve ortak dille yazılmış eserler, eş ya da art zamanlı olsalar dahi mutlaka farklılıklar gösterir. Birden fazla eserin ortak konuyu işlemesi özgün olmaya engel değildir. Bu tarz eserlerde orijinallik “konuyu başka türlü ele almak” (bakış açısı, anlatım tarzı ve düşünce donanımı açısından) ya da farklı bir şekilde söylemekle

mümkündür¹⁶². Söyleyişte orijinaliteyi yakalama çabası sadece klasik edebiyatımız için değil tüm dünya edebiyatları için geçerlidir. Batı edebiyatlarında da aynı ya da farklı dillerde yazılmış benzer konulu çok sayıda eser vardır¹⁶³. Yine klasik şiirimizde sıklıkla karşılaştığımız, şairin beğendiği ve üstat kabul ettiği şairi, gururla takdim etmesi aslında ne sadece bize ne de doğu edebiyatlarına özgüdür. Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*'ında gururla, hikâyesinin “esrarını” mesneviden alıp “mirî malı çaldığını” söylerken, Molière de “*Ben malımı nerede bulursam alırım*” der ve Shakespeare, Plutarkhos'un kahramanlarını sahnesine koymaktan ve kendi çağdaşı şairlerin mısralarına eserlerinde yer vermekten çekinmeyerek beğeni ve takdirini gösterir¹⁶⁴.

“Karşılaştırmalı edebiyat” terimi, edebiyatımız için yabancı olsa da bu kavram aslında kültürümüze uzak değildir. Klasik Türk edebiyatının çeşitli devrelerinde, model alınan edebiyatların dili ile yazılmış eserleri tercüme, telif-tercüme vb. adlar verilen çeviri yoluyla dilimize kazandırma işlemi edebiyat tarihimizde belki de kesintisiz bir şekilde takip edilebilen bir eylemdir. Özellikle klasik dönem şairlerimizin şiirde üstat kabul ettikleri İranlı şair ve yazarların eserlerinden büyük ölçüde etkilendikleri; mesnevi edebiyatımızda pek çok konunun ortak İslam kültür dairesindeki milletlerin edebiyatları ile örtüştüğü hatta ilk dönem ürünlerinden bir kısmının birebir tercüme edildiği de bir gerçektir. Ancak bu tercüme faaliyeti ya da ortak konu etrafında eser telifi, edebiyatın kendi kimliğini ortaya koyamadığı, bir taklit edebiyat seviyesinden öteye geçemediği şeklindeki çoğu oryantalist yaklaşımları da hak etmemektedir. Bir eseri sadece konu açısından başka bir dil ve edebiyattan tercüme ya da aynı edebiyat dairesinde başka bir esere nazire diye orijinal saymamak, bugüne ait bir yargı olmalıdır. Klasik edebiyatımızda bu kanaatimizi güçlendirecek deliller bulunmaktadır. Mesela, Bostan'ın Türkçeye bilinen ilk tercümesini yapan Hoca Mesud'un *Ferheng-name-i Sadî* adını

¹⁶² Gürsel Aytaç, **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**, Ankara 2003, s.7–8.

¹⁶³ Bu konuda Stoffe der Wetliteratur (Dünya Edebiyatının Ortak Konuları) adlı bir eser de kaleme alınmıştır (Bkz. Gürsel Aytaç, **a.g.e.**, s. 8–9).

¹⁶⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler*, İstanbul 1981, s. 32'den aktaran Gürsel Aytaç, **a.g.e.**, s. 31–32.

verdiğini bin yetmiş üç beyitten oluşan ve 1354 yılında tamamlanan eserinde, aslına uygun tercümenin yüceltildiğini görmekteyiz. Hoca Mesud, eserinde yaptığı tercümenin basit bir çeviri olmadığını, sözüne başkalarının sözünden katmadığını, buna inanmayanların eserin orijinali ile mukayese ederek çektiği emeğinin ve yaptığı çevirinin değerini görmelerini ister. *Ferheng-name-i Sadî*, “Zikru’l-mevla Bi’t-takvim-i Evla” başlıklı bir münacatla başlar, ardından bir naat gelir. Daha sonra “Sebeb-i Tercüme-Sahten ve Ta’yin-i Tarih” başlıklı bölüm yer alır¹⁶⁵. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, “Sebeb-i Te’lif” değil, “Sebeb-i Tercüme” başlığıyla müellifin zaten eseri tercüme ettiğini beyan etmesidir. Belki, tercüme kavramını sorgulamak ve konudan ziyade söyleyişte orijinal olmaya çabalayan ve böyle bir geleneğin içinden gelen şair ve yazarların dünyasını analiz etmeye çalışmak bu konunun aydınlanması noktasında daha isabetli olacaktır.

Mesnevi edebiyatı üzerine yapılan akademik düzeydeki çalışmalarda, Türk edebiyatındaki mesnevi konularının model aldıkları edebiyatlardaki mesnevilerle mukayesesi üzerinde elde edilen sonuçlar da bu düşüncüyü desteklemektedir. Edebiyatımızdaki mesneviler, model mesnevilerden beyit sayıları açısından bir hayli fazla olabilmekte bazen iki ya da üç kat hacimde de karşımıza çıkabilmektedir. Olay örgüsü büyük ölçüde aynı kalmakla birlikte olay ayrıntıları ve üslûp, mahalli ve milli renkler mesneviyi farklılaştırabilmektedir¹⁶⁶. Ortak konuyu aynı şekilde ele almak, söyleyişte orijinaliteyi yakalayamamak ve taklit seviyesinde kalmanın bir sonucudur. Aslında benzer bir durum nazire geleneği için de geçerlidir. Nazirenin, klâsik

¹⁶⁵ Ahmet Kartal, “Sadî’nin Bostan’ı İle Hoca Mesud’un Ferheng-name-i Sadî İsimli Mesnevilerinin Mukayesesi”, **KÜ SBE Dergisi Bilim Yolu**, S. 3, 2003, s.57.

¹⁶⁶ 14.yy.ın ilk yarısında Şeyh Mahmud Şebüsterî tarafından tasavvufî mahiyette yazılmış bir mesnevi olan *Gülşen-i Râz*, aynı adla 15.yy.ın ilk yarısında Elvan-ı Şirazî tarafından tercüme yoluyla Türkçeye aktarılmış ve 2. Murad’a sunulmuştur. Bu iki mesnevi üzerine yapılan karşılaştırmada, Elvan-ı Şirazî’nin, Şebüsterî’nin *Gülşen-i Râz*’ındaki bazı kelime ve terkipleri aynen alıp kullandığı ve zaman zaman bazı beyitleri aynen tercüme yoluyla eserine aldığı ve model mesnevinin tertibine uyduğu bilinmektedir. Buna rağmen, Elvan-ı Şirazî’nin eserinin Şebüsterî’ninkinin kelime kelime tercümesi olmadığı; eserin anlaşılmasını kolaylaştırmak için azımsanmayacak ölçüde ilaveler yapıldığı; Elvan-ı Şirazî’nin, konunun anlaşılması noktasında bir beyti bazen on dört beyitle tercüme ettiği, bazen de kavramların anlaşılması noktasında araya hikâyeler ilave ettiği ve sonuçta model aldığı mesneviden yaklaşık üç kat daha hacimli bir eser ortaya koyduğu tespit edilmiştir (Bkz. Ahmet Kartal, “Şebüsterî’nin *Gülşen-i Raz*’ı İle Elvan Çelebi’nin *Gülşen-i Râz* Tercümesi’nin Mukayesesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, Sivas 2003, s. 121-173).

şiiirimizde usta çırak ilişkisi içerisinde şiir geleneğinin ve ona ait teorik bilgilerin öğrenildiği ve genç şairlerin üstat kabul ettikleri şairlerin şiirlerine benzer şiir yazma çabalarının olduğu bir okul fonksiyonu vardır. Bir de başarılı ve şairliklerini ispatlamış şairlerin, beğendikleri bir mazmun ya da söyleyişteki güzellik ve yenilik üzerine, kaleme aldıkları nazireler vardır. Bu tarz nazirelerde taklit ya da eğitim amacından bahsetmek mümkün değildir. Çünkü amaç, zemin şiirden daha güzel bir şiir söylemektir¹⁶⁷. Benzeri bir akıl yürütme mesnevi özelinde yapılabilir. Ancak gazel vb. nazım şekilleri, şairin şiiri öğrendiği ve şairliğe başladığı nazım şekilleri olabilirken mesnevi, şairliğin ispatı gibidir¹⁶⁸. Şiire yeni başlamış bir şairin mesnevi yazması mümkün değildir. Bu yüzden aynı konulu mesneviler nazire bağlamında değerlendirilebilir derken, nazire geleneğinin eğitici ve öğretici yönü kastedilmemekte, zemin şiirden daha başarılısını ortaya koyması amaçlanan fonksiyonu işaret edilmektedir. Mesnevi vadisinde üstat kabul edilen genellikle hamse yazarı şairlerden birinin, bir mesnevisi ile aynı konuda bazen aynı vezinde ama daha başarılısını farklı bir söyleyişle ortaya koymayı amaçlayan şairin mesnevisi, konu ya da vezin benzerliği yüzünden “taklit” olarak görülmemelidir. Her nazirenin zemin şiirden üstün olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi her mesnevinin de model mesneviden daha başarılı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Konu açısından tercüme edilmiş olması, söyleyiş açısından özgünlüğüne gölge düşürmez. Bu kıstasa göre, “orijinal” olarak nitelendirilen mesneviler, model aldıkları edebiyatlarla ortak konuyu işleseler bile şekil ve içerik açısından esere katılan farklılıkla taklit seviyesinden kurtulup “özgünlük” seviyesine ulaşmış olurlar. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki bu tarz eserlerde bile model mesneviden çeviri yoluyla alıntılanmış beyitlere/mısralara rastlamak her zaman mümkündür.

¹⁶⁷Mustafa İsen, “Divan Şiirinde Nazire Geleneği”, **Ötelerden Bir Ses**, Ankara 1997, s. 326–327; M. Fatih Köksal, “Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı”, **Diriözler Armağanı**, Ankara 2003, s.269; Cemal Kurnaz, “Osmanlı Şair Okulu”, **Journal of Turkish Studies TUBA** 27/II, 2003, s. 403; Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1971, s.466; Edith Gülçin Ambros, “The Will-o’- the Wisp of Ottoman Divan Poetry”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Wien 1989, s. 58–59.

¹⁶⁸ Nitekim Âşık Çelebi, Meşairü’ş-şuarâ’da Hayali Beg biyografisinde, Hayali Beg’e mesnevi yazması yolunda ısrarcı olduğunu anlattığı kısımda: “ *Hünere bir eser lazımdur, gazel şair hâline şahid ve mesnevi hâkimdir*” ifadesini kullanır (Filiz Kılıç, **a.g.t.**, s. 882).

Anadolu sahası Türk edebiyatının başlangıç dönemlerinde yoğun bir şekilde görülen tercüme faaliyeti, edebiyatımızın özgün olmadığı hatta “taklit” bir edebiyat olduğu eleştirilerini beraberinde getirmiştir. Karşılaştırmalı edebiyat ilkeleri doğrultusunda ortak konuların işlenmesinin “taklit edebiyat” şeklinde nitelendirilemeyeceği gerçeği bir tarafa konulup meseleye sadece tercüme açısından bakılacak olsa dahi bunu, Anadolu sahası Türk edebiyatının oluşum ve gelişim devrelerine özgülemek doğru değildir. Tercüme, önemli bir kültür taşıyıcısı olan dille doğrudan ilintilidir. Konuya kültür değişimi¹⁶⁹ noktasından bakıldığında bu durumun sadece ulusumuza ve edebiyatımıza has olmadığı daha rahat anlaşılır. Farklı bir medeniyet dairesine girmek, ulusların hayatında “*uyanış devri*” denilebilecek dönüm noktasıdır. Girilen bu yeni medeniyet dairesinde insanlara yeni ufuklar açacak, onların hayata ve eşyaya bakışını değiştirecek unsurların başında “tercüme” faaliyetleri gelir. Medeniyetler tarihine Ülken’in tabiriyle büyük “uyanış” yaşayanlar mutlaka tercüme devresi yaşamışlardır. Anadolu, Fenike ve Mısır tercümeleriyle Eski Yunan; Hint, Çin, İran ve Nesturi tercümeleriyle Uygur; Yunan ve Hint tercümeleriyle Arap/İslam medeniyetleri buna örnektir¹⁷⁰.

İslam medeniyetini oluşturan üç büyük ulustan Araplar da tıpkı Farslar ve Türkler gibi bu dinle temas noktasında değişim ya da dönüşümler yaşamışlardır. Arapları değiştiren/dönüştüren, şey farklı bir ulusun kültürel değerleriyle yüzleşmek değil kendi coğrafyalarında zuhur eden yeni bir semavî din ve bu dinin öğretileri olur. Bu sebeple Araplar, din değişiminin yanı sıra farklı ulusların kültürlerinden etkilenecek bir kültür değişimini Türkler ya da Farslar kadar derin bir şekilde yaşamazlar. Kültür taşıyıcıları arasında edebiyat hatta şiir bizim konumuz olduğu için, kültür değişimine şiir özelinde bakacak olursak, İslamiyet öncesi Arap toplumunda bir gelenek oluşturacak

¹⁶⁹ Hilmi Ziya Ülken, kültürler arası etkileşimde tercümenin önemini ele aldığı eserinde, uzak veya yakın komşularıyla herhangi bir köklü etkileşim yaşamadığı iddia edilen medeniyetlerin de aslında aynı kökten geldiği, tarihöncesi devirlerden beri Orta Asya ve Hint Avrupa kavimleri arasında kültürel alışverişin olduğu hatta Yunan düşüncelerinin kaynağının da Orta Asya kökenli bir kavim olan Sümerlere dayandığı görüşündedir (Bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul 1997, s. 12).

¹⁷⁰ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s. 14-15.

kadar gelişim gösteren Arap şiirinin, İslamiyet'ten sonra da aynı şekil ve türlerde devam ettiği görülür. Sadece konu açısından İslamî dönem Arap şiirinde yeniliklerden bahsedilebilir.

Farslar açısından durum daha farklıdır. Perslere dayanan eski bir medeniyetin mirasçısı olan Farslar, İslamiyet'le tanışmadan önce de hece veznine dayalı bir şiir anlayışına sahiptiler. Fars dilinin evrelerinden birine adını veren Pehlevî diliyle yazılmış mensur dinî içerikli eserlerin günümüze intikaline rağmen manzum parçaların olmayışı farklı şekillerde yorumlansa da bugün için İslamiyet öncesi Sasanîler devrinde hece veznine dayalı bir şiir geleneğinin olduğu kabul edilmektedir¹⁷¹. Farsların İslamiyet'i kabulünden sonra bu din değişikliği Araplardakinden daha farklı özellikler gösterir. Farslar sadece din değiştirmekle kalmaz, bu dini öğrenirken temasa geçtikleri Arap kültüründen de etkilenir. Bu yüzden İslamî dönem ilk Fars eserleri, büyük ölçüde model aldıkları Arap edebiyatından tercümedir. Fars şiiri artık, Arap şiirinin karakteristik şekil ve tür özelliklerine adapte olmaya başlamıştır¹⁷².

Türklerin İslamiyet'le karşılaşmasında da Farslarınkine benzer bir durum söz konusudur. Farslardan öğrendikleri yeni din sebebiyle hem Fars kültürü ve edebiyatından hem de bu kültür ve edebiyat üzerinde etkisi olan Arap unsurlardan etkilenirler. Ayrıca kutsal kitap ve dinî metinler için de doğrudan Arap kaynaklarına yönelirler. Ancak özellikle manzum eserlerde model, Fars şiiri olmuştur. Tıpkı Farsların edebiyat anlayışlarını değiştirdiklerinde ilk örneklerin Arap edebiyatından birebir tercüme olması gibi, Anadolu sahasında İslamî dönem klasik Türk edebiyatının oluşumunda da ilk manzum örneklerin özellikle mesnevilerin büyük ölçüde Fars edebiyatındaki eserlerden tercüme ya da adapte olduğu gözlemlenir.

Her ne kadar Batı medeniyetiyle temasımız Tanzimat öncesine dayansa ve Batı medeniyeti, tercümeler yoluyla daha öncesinde tanınmaya başlanmış olsa¹⁷³ da edebiyatımızın ufkunu Batı'ya dönmesinin bir göstergesi

¹⁷¹ Adnan Karaismailoğlu, "İslam Öncesinden Osmanlıya Doğu Şiiri", **Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri**, Ankara 2001, s. 3.

¹⁷² Adnan Karaismailoğlu, "İslamiyet Sonrasında Arap Şiirinin Genel Özellikleri", **Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri**, Ankara 2001, s. 12.

¹⁷³ Hilmi Ziya Ülken, a.g.e, s. 325.

olarak Batı edebiyatından çevirilerin Tanzimat'la başladığını söylemek yanlış olmaz. Tanzimat'ın ilanıyla 19.yy.da edebiyat belki de hayat anlayışımızın rota değiştirmesiyle tercüme faaliyetleri yeniden hız kazanmış hatta Yeni Türk edebiyatının başlangıç evreleri kabul edilebilecek bu dönemin ilk edebî verimleri birebir tercüme ya da adapte olmuştur. Bu da en önemli kültür taşıyıcılarından biri olan edebiyatın, bir başka edebiyattan etkilenmesi, onu model alması ve tercümeler yoluyla bir dilden diğerine aktarılan ya da yeniden yazılan eserlerin edebî zaaf olarak görülmeden öncelikle bir kültür meselesi olarak algılanmasını gerekli kılar. Aslında bizim tercüme faaliyetlerimizin Uygur'lar devresine kadar götürülmesi ve Uygur edebiyatının, Maniheist ve Burkancı metinlerine dayalı dinî vitrinli ve büyük ölçüde tercüme bir edebiyat olması kültürümüzde tercüme faaliyetlerinin daha iyi anlaşılması için önem taşımaktadır.

Edebiyatımızda ilk tercümenin varlığından Çin kaynakların aracılığıyla haberdar oluruz. 6.yy.da Göktürk kağanı To-po zamanında *Nirvansutra* adlı Türkçeye tercüme edilen eserin, ilk Türkçe yazılı eser olduğu da tahmin edilmektedir. Yine bu yüzyılda Hazar civarındaki Türkleri Hristiyanlaştırmak için *Kitab-ı Mukaddes*'in Yunan alfabesiyle Türkçeye tercüme edildiği bilinmektedir. Göktürk dönemine ait sınırlı sayıda ve varlığından başka kaynaklar aracılığıyla haberdar olunan bu tercümeler, dil tarihi ve dilimizdeki tercüme faaliyetlerinin takibi açısından önem taşımakla birlikte Eski Türkçe devresine ait yoğun tercümelerin yapıldığı devre Uygur devresidir. 8.yy.da Hoço bölgesinde Mani dinini kabul etmiş Türkler¹⁷⁴ ve ardından aynı bölgede Uygurlar özellikle 10.yy.da, Manici ve Burkancı özellikler taşıyan bir edebiyat vücuda getirirler¹⁷⁵. Uygurlar kabul ettikleri yeni dinler ve dâhil oldukları yeni kültür muhitlerinin doğal bir sonucu olarak çok sayıda eseri Türkçeye tercüme

¹⁷⁴ Uygur dili ve edebiyatı, Hoço bölgesinde, Uygur Türklerinden çok önce başlamıştır. Uygurlar bu bölgeye 840'dan sonra yerleştikleri halde, bu bölgede, başka Türk boyları tarafından Manici ve Burkancı özellikleri haiz Uygur Türkçesi ile verilen eserlerin tarihi çok daha gerilere gider. Bu edebiyatın Uygur edebiyatı olarak anılması, Uygur Türklerinin bu bölgedeki edebî faaliyetleri gelenekselleştirerek devam ettirmeleri sebebiyledir. (Bkz. Şinasi Tekin, "İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1992, C. 3, s. 21).

¹⁷⁵ Şinasi Tekin, *a.g.m.*, s. 21.

etmişlerdir. Hindistan ve Çin'den gelen Budizm, İran'dan gelen Maniheizm¹⁷⁶ ve Hristiyanlık, Uygur muhitinde çoğu dinî içerikli olmak üzere zengin bir tercüme edebiyatı oluşmasına zemin hazırlamıştır. 10.yy.da Karahanlılarla Müslümanlığın resmi olarak kabul edilmesine rağmen Burkancı Uygur edebiyatının İslami Türk edebiyatı ile birlikte 15.yy.a kadar devam ettiği görülür. 8.yy.da Mani dinine ait eserle takip edilmeye başlanan Uygur edebiyatı, 9.yy.da Uygurların yerleşik hayata geçişinin ardından Burkancı edebiyatın gelişmesi ile devam eder. 10.yy.da Hoço bölgesinde özellikle tercüme ağırlıklı Burkancı bir edebiyattan söz edilir. Ancak hâlâ Mani dinine ait eser tercümeleri de yapılmaktadır. 11.yy.da Mani dinine olan eski rağbet azalarak Budizm ön plana geçer. 11–13.yy.larda canlılığını koruyan Burkancılık, 13.yy. sonrasında İslamiyet karşısında eski cazibesini koruyamamakla birlikte 15.yy.a kadar izleri takip edilen bir kültür muhiti yaratmayı başarmıştır. Özellikle 13. ve 14.yy.larda Uygurca eski eserlerin istinsahı ve basımı Türk kültür tarihi açısından son derece önemlidir¹⁷⁷.

8. ve sonraki yüzyıllarda Burkancılığa ait hikâyelerle tarihi gelişimi takip edilen Uygur edebiyatında bu hikâyelerin tercüme olduğu bilinmektedir. Ancak Türklerin Budizm'i öğrendikleri ülkelerin Çin ve Hindistan olması sebebiyle bu tercümelerin Çince ve Sanskritçe/Hintçeden yapılmış olması beklenirken bir bölümünün Toharca ya da Ugu küşen adı verilen Orta Asya dillerinden aktarıldığı eserlerdeki müstensih notlarından anlaşılmaktadır. Sözü edilen Orta Asya dillerinden çevrilen en önemli Uygurca eserler, *Çaştani Beg*, *Şeytan Atavaka*, *Maytrisimiť*¹⁷⁸. Bu da, tercümelerde sıklıkla rastlanan bir aracı dil üzerinden yapılan çevirilerin çok eskiden beri bizim edebiyatımızda da örneklerinin takip edildiğini gösterir. *Maytrisimiť*'in Uygurca nüshası, tercümesinin yapıldığı Toharcasından bazı farklılıklara sahiptir. Esere, kaynak dildeki şeklinde bulunmayan önsöz mahiyetinde bir bölüm eklenmiş, yükünç kısmında eserin özeti verilmiştir. Bu farklılık *Maytrisimiť*'in sadece Uygur

¹⁷⁶ Maniheizm, Türk muhitini İran aracılığıyla etkilemiş olmasına rağmen, ilk ve son defa resmî devlet dini olarak 762 yılında Uygurlar tarafından kabul edilmiştir.

¹⁷⁷ Şinasi Tekin, **agm.**, s. 24.

¹⁷⁸ Şinasi Tekin, **a.g.m.**, s. 26–27.

dilindeki yeniden yazımında görülmektedir¹⁷⁹.

Burkancı muhite ait yukarıda isimleri zikredilen hikâye ya da masallar Türkçede “çatik”, Hintçede “jâtaka” ya da “avadânamâla” olarak adlandırılan, kültürümüzdeki evliya menkıbelerini konu edinen tezkiretü'l-evliya ile paralellik kurulabilecek olan Burkancı rahiplerin hayatları hakkında bilgi veren eserlerdir. Yine Burkancılığı öğreten ve kutsal kitap olarak kabul edilen Sûtra, Vinaya ve Abdidharmalar da Uygurcaya farklı zamanlarda farklı dillerden külliyat halinde tercüme edilmiştir. Vinayalar rahipleri ilgilendiren eserler olduğu için istinsahı ve telifi/tercümesi Sûtra ve Abdidharmalar kadar yaygın değildir. Ancak diğer iki türe ait dini eserlerin Çince ve Hintçeden ve Tibetçe gibi başka aracı diller üzerinden Uygurcaya aktarıldığı kaynaklarda kayıtlıdır. Burkancılığın en önemli sūtralarından olan *Altun Yaruk*, 10.yy. civarında Çince Uygurcaya tercüme edilmiştir¹⁸⁰. Uygur döneminde yapılan bu tercüme özelinde, çevirilerin aslına bağlı kalması ile ilgili Osmanlı edebiyatının tercüme eserleri için kullanılan ifadelerin benzerlerinin kullanıldığı görülür: “..... *Singku Seli Tutung*, bu tercümesini [*Altun Yaruk*] yaparken asıl metne her yerde tamamen sadık kalmamıştır. O, metni kelime kelime tercüme etmeyerek, gerek görüldüğünde az anlaşılan yerlerde kendiliğinden de o yeri izah eden sözler katmış veyahut mefhumu muhafaza ederek büsbütün kendi diliyle ifade etmiştir. Fakat bu şekilde tercüme aslından hiçbir şey kaybetmemiş, bilakis bu şekilde metin daha iyi anlaşıldığından daha çok şey kazanmıştır.” “Gayet tabiidir ki bu kadar büyük bir eser içinde bazı yerler, bilhassa muayyen bir mefhumu ifade eden ıstılahlar, Çince aslına tamamen uygun kalmış ve belki de harfiyen tercüme edilmiş olabilir.”

Böylelikle bir kültür meselesi olarak algıladığımız tercüme faaliyetlerinin her coğrafya ve kültürde benzer özellikler göstererek varlığına tanıklık ettik. İncelediğimiz dönemlerde önemli kültür taşıyıcılardan biri de dindir. Din, toplumların kimliklerini ortaya koymada son derece etkin bir role sahiptir. Devletlerin resmi dinlerini değiştirerek farklı bir dinî kabulü, sonuçları açısından şüphesiz bireysel din değiştirmeleri ile kıyaslanamaz. Yazılı

¹⁷⁹ Şinasi Tekin, *a.g.m.*, s. 29.

¹⁸⁰ Şinasi Tekin, *a.g.m.*, s. 30–32.

edebiyatımızın takip edilebilen devirlerinde Türk devletlerinin farklı dönemlerde resmen din değiştirdiklerini görmekteyiz. Kamlık inancına sahip Göktürkler devresinden sonra, önce Maniheizm'in ardından Budizm'in resmi devlet dini olarak kabul edilmesinin yanı sıra, farklı bir coğrafyada İslamiyet başka bir Türk devleti tarafından resmen kabul edilir. Kabul edilen her din, beraberinde farklı hayat tarzlarını getirir. Yeni dinin geldiği coğrafyayla ister istemez kültürel bir yakınlaşma olur. Önce yeni dini öğrenmek amacıyla kutsal kitaplar ardından din kurallarına dair kitaplar ve dinî içerikli hikâyeler daha sonraları ladinî edebiyattan yapılan çeviriler, doğal olarak farklı kültürler arasında alışverişe yol açar. Edebiyatımızda en büyük tercüme faaliyetinin görüldüğü Uygur devresi, ifade ettiğimiz şekilde dini özellikleri ön planda olan ve aracı diller ya da kaynak dil üzerinden çoğu dinsel metinlerin Uygurcaya tercüme edilmesi ile vücut bulmuştur. İslami dönemde de buna benzer bir seyrin olması olağandır. Budist Türkler (Uygurlar) döneminde dinin kaynağının Çin ve Hindistan olması sebebiyle yakın temasta olunan ve kültür ve edebiyatı etkileyen muhitlerin bu coğrafyalar olması gibi Türklerin İslamî döneminde bu kaynak ve etkilenilen coğrafya İran ve Arabistan'dır. Bu yüzden İslamî dönem Türk edebiyatının özellikle başlangıç devirlerinde yeni dini öğrenmek amacıyla bu dillerden çeviriler yoluyla bir edebiyat vücuda getirmiş olmaları da olağan karşılanmalıdır. Sonraki dönemlerde klasik edebiyat çizgisi dâhilinde verilen ladinî eserlerin konularının yine bu edebiyatlardan mülhem olmasını da “klasikler” noktasında değerlendirerek, edebiyatın orijinalliğinin konuda değil söyleyişte aranması gerektiği kanaatindeyiz. Konularını çoğunlukla İran zaman zaman da Arap edebiyatından alan mesnevilerimiz, söyleyişte orijinalliği yakalayabiliyorlar, anlamsal tercümenin ötesinde kendi kimliğimize ve yaşantımıza ait vurgular yapabiliyor ve kahramanlarını alışık olduğumuz yüzler olarak bize sunmayı başarabiliyorlarsa; bu kahramanları bizim gibi tepkiler veren, üzülen, öfkelenen ve mücadele eden kişiler olarak görebiliyorsak bunlar, klasik edebiyat çerçevesi içinde “başarılı” vasfını hak eden “orijinal” eserler olarak değerlendirilmelidir.

D.İRAN EDEBİYATINDA VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİLERİ VE AYYUKİ’NİN VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİ ¹⁸¹

İran edebiyatında bu adla yazılmış ilk mesnevi Ayyukî’ye aittir. Çalışmamızı oluşturan mesnevi metnini Ayyukî’nin mesnevisi ile karşılaştıracak olmamızdan dolayı Ayyukî’nin Varka ve Gülşah mesnevisi ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Tahran Meclis Kütüphanesi 2617/2’de kayıtlı nestalik kırmacı hatla kaleme alınmış hş. 12.yy. (m. 18.yy.)a ait müellifi bilinmeyen 1500 beyitten oluşan bir Varka ve Gülşah mesnevisi bulunmaktadır.

Baş: Çe Varka dūr şod ez-rûy-ê Gülşah

Ze-gam barîk-ter çon mûr....

Son: Be-hem budend îşân tâ çehel sâl

Be-îş u şâdmânî fârigu’l-bâl

Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 4775 numarada kayıtlı müellifi bilinmeyen nestalik hatla kaleme alınmış Varka ve Gülşah mesnevisi vardır. Eksik olan bu mesnevi nüshasının Ayyukî’nin eseri ile pek çok farklılığı bulunmaktadır. Hezec bahrindeki mesnevinin hş. 13.yy. (m. 19.yy.)a ait olduğu tahmin ediliyor.

Baş: Şenîdem kê ender eyyâm-ê peyâmbere

Yekî haylî budî bâ câh u bâ fer

Son: Ne mi dânem çerâ âşofte hâlî

To çendîn ber-ser kabri kê nâlî

Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 2279 numarada kayıtlı (hş.)14.yy.a ait bir Varka ve Gülşah hikâyesi vardır. Katalogda “be-nazm-ı tâze” sıfatıyla kayıtlı olmasından da anlaşılacağı gibi son dönemlerde (m. 20.yy.) kaleme alınmış, Dr. Hüseyin Seydî tarafından neşredilmiştir.

İran coğrafyası içinde Fars dilinin ağızlarından biri olarak kabul edilen Kürtçe ile kaleme alınan, 81 varak ve 1600 beyit civarındaki Varka ve Gülşah

¹⁸¹ Bu kısım, **Fihrist-i Nüshahâ-yı Hatt-ı Farisi**, s. 3294–3295; Hasan Zülfekârî, **Manzumehâ-yı Âşıkâne-i Edeb-i Farisi**, Tahran 1374, s. 121–122; İrec Behramî, “İstinsah ya Tashih”, s. 150–167; Ali Mohammedî, “Dastan-ı Varka vü Golşah”, **Edebiyat-ı Dastanî**, S. 35, 1380, s. 102–110’dan faydalanılarak kaleme alınmıştır.

mesnevisinin aslı Almanya (Marburg Üniversite Kütüphanesi)'da bulunmaktadır. Tahran Üniversitesi Kütüphanesi 4109'da kopyası bulunan bu mesnevi, Dr. Fatma Moderrisî tarafından hş.1378 (m. 1999)'de Salahaddin Eyyubî neşri olarak Urumiye'de yayımlanmıştır. Yazarının çok iyi bir eğitim görmediği, pek çok beyitteki vezin hatası ve mesnevinin genelindeki imla yanlışlarından anlaşılmaktadır. Eserin müellifi bilinmediği gibi kaleme alındığı tarih de kesin olarak belli değildir. Ancak eserin dil özelliklerinden anlaşıldığı kadarıyla 12.yy.ın sonu ya da 13.yy.ın (h.k) başlarında kaleme alındığına hükmedilebilir. Müstensihinin Hacı Velf Kondûleî (کندوله ای) olduğu ve nüshanın 1320'de istinsah edildiği kayıtlıdır. Ancak bunun hicrî şemsî ya da hicrî kamerî mi olduğu bilinmemektedir¹⁸².

Görüleceği üzere ilki 11.yy. olmak üzere 18, 19 ve 20.yy.larda bu sahada Varka ve Gülşah mesnevileri kaleme alınmıştır. Ancak bunların hiçbiri edebî açıdan Ayyukî'nin mesnevisi kadar başarılı olamamış ve edebiyat tarihlerinde yer bulamamıştır.

Ayyukî¹⁸³'nin Varka ve Gülşah Mesnevisi

Ayyukî, Gazneliler devri şairlerindendir. Sultan Mahmud'un saray şairlerinden olduğu bilinmesine rağmen hayatı hakkında çok detaylı bilgilere sahip değiliz. O, edebiyattaki ününü Varka ve Gülşah¹⁸⁴ adlı aşk konulu bir mesnevi yazmasına borçludur. Ayyukî'nin yaşadığı dönem İran şiirinde destancılık ve hikâye anlatıcılığı önemli yer tutar. O devrede kaleme alınan *Şeh-nâme*, Belhî'nin *Yusuf u Züleyha'sı*, Rudekî'nin *Kelile ve Dimne'si*, Unsurî'nin *Vamık u Azra'sı* ile Ayyukî'nin *Varka ve Gülşah'ı* 10–11.yy. İran

¹⁸² İrec Behramî, "İstinsah ya Tashih", s. 150–167; Ali Mohammedî, "Dastan-i Varka vü Gülşah", **Edebiyat-i Dastanî**, s. 102–110.

¹⁸³ Ayyukî, Gazneliler devrinin ilk dönem şairlerinden olup Gazneli Sultan Mahmud'la çağdaştır. Varka ve Gülşah destanının müellifi olarak tanınan Ayyukî'nin, mesnevinin dışında remel bahrinde başka bir mesnevisi, müseddes ve kasideleri de vardır (Bkz. Mohammed Mo'in, **Ferheng-i Farisî**, Tahran (hş) 1371, C. 5, s. 1229). Ancak burada sözü edilen "diğer mesnevi"nin müstakil kitap halindeki mesnevilerden mi yoksa kısa mesnevilerden mi biri olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

¹⁸⁴ Mesnevi, Zebihullah Safa tarafından "Varka ve Gülşah-ı Ayyukî" adıyla Tahran'da yayımlanmıştır. Eserin, 1343 ve 1362'de olmak üzere iki neşri vardır. Ayrıca Ayyukî'nin bu mesnevisi yine Zebihullah Safa tarafından Fransızca'ya da tercüme edilmiştir (Bkz. Zebihullah Safa, **Tarih-i Edebiyat-i İran**, Tahran 1373, C. 1, s. 219). Ayyukî'nin Varka ve Gülşah mesnevisi, Muhammed Cafer Mahcub tarafından da Tahran'da yayımlanmıştır. Çalışmamızda Z. Safa'nın 1362 neşri kullanılmıştır.

şiiirinin bu özelliğine delildir¹⁸⁵.

Ayyukî'nin Varka ve Gülşah mesnevisi m.11.yy.da telif edilmiş bir eser olmasına rağmen bilinen en eski ve tek nüshası 13.yy.a ait olup İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 841'de kayıtlıdır. Mesnevi nüshasını bularak bilim dünyasına tanıtan Ahmed Ateş, "Der-sitâyiş-i Sultân Mahmud" ismiyle kaydedilen eseri incelemek amacıyla aldığı ikinci varağın başında mesnevinin adı olan Varka ve Gülşah'ı görerek bunun Sultan Mahmud'un övgüsünü konu edinen müstakil bir eser olmadığını, Ayyukî'nin kayıp Varka ve Gülşah mesnevisi olduğunu tespit eder. Bahsedilen nüsha Varka ve Gülşah'ın bilinen tek nüshası olma özelliğinin yanı sıra Gazneliler devrinden bugüne kadar tüm metni ulaşmış tek mesnevidir.

Nüsha Tanıtımı:

Yer: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümü

Kayıt nu: 841

Cild: deri, şemseli ve zencirekli

Varak sayısı: 70

Ebat: 28,8/21,6 (23x11,7) cm.

Satır sayısı: 19

Yazı: nesih-i dairevî, yazıda kırmızı mürekkepli çift cetvel var.

Tarih: m. 13.yy.

Eserde 71 minyatür bulunmakta. Minyatürlerin üslubunun Moğollar devresinden önceye ait olduğu tahmin edilmektedir. Nüsha, hem Gazneliler devri edebiyatı, hem Varka ve Gülşah konulu mesnevi hem de içerdiği minyatürler açısından önem taşımaktadır¹⁸⁶.

2100 beyit¹⁸⁷ içerdiği söylenen bu mesnevi mütekarib¹⁸⁸ bahrinde ve Şeh-nâme vezninde kaleme alınmıştır. Mesneviler yazılırken genellikle kısa kalıplar tercih edilir. Ayyukî'nin Şeh-nâme vezni olarak da adlandırılan feûlün

¹⁸⁵ Zebihullah-ı Safa, **İran Edebiyatı Tarihi**, çev. Hasan Almaz, C.1, Ankara 2002, s. 80.

¹⁸⁶ Ahmed Ateş, "Yek Mesnevi Gom Şode Ez Dore-i Gazneviyân Varka ve Golşah-ı Ayyukî", **Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat**, C. 4, s. 1-2.

¹⁸⁷ Çalışmamızda kullanılan Z. Safa'nın mesnevisi 2238 beyittir.

¹⁸⁸ Ahmed Ateş, Gazneliler devrinden sonra Aşk konulu mesnevilerde mütekarib bahrinin kullanılmadığını ifade eder (Bkz. Ahmed Ateş, "Yek Mesnevi Gom Şode Ez Dore-i Gazneviyân Varka ve Golşah-ı Ayyukî", s. 10).

feûlün feûlün feûl veznini tercih etmesini Hasan Zülfekârî, mesnevinin içki meclislerinin anlatıldığı bölümlerden kahramanlık tasvirleri ve savaş bölümlerine geçişi kolaylaştırmaya bağlamıştır. Ayyukî'nin mesnevisinin içinde 10 gazel yer almaktadır. Bu gazeller genellikle ayrılık gibi hüznü bölümler arasına yerleştirilmiş olup, Fars edebiyatındaki âşıkane gazellerin ilklerinden kabul edilebilir. Bir mesnevinin içinde gazel söyleme geleneği daha sonra da devam ettirilmiştir. Sonraki devirlerde de mesnevi içerisinde mesnevi ile aynı vezinde gazeller görülür. Varka ve Gülşah'taki bu özellik Fars edebiyatı için bir yeniliktir¹⁸⁹.

Mesnevi, amca çocukları olan Varka ile Gülşah'ın aşk hikâyesini konu alır. Leyla ve Mecnun hikâyesi ile benzerlik gösteren bu mesnevide hikâye kahramanları birlikte büyürler, âşık olurlar ve yaşadıkları çeşitli olayların ardından ölüm onları ayırır. Peygamberin duası ile tekrar dirilir ve birlikte yeni bir ömür sürerler¹⁹⁰. Sultan Mahmud'un övgüsüne ait beyitler içeren bu

¹⁸⁹ Hasan Zülfekârî, **Manzumehâ-yı Âşıkâne-i Edeb-i Farisi**, Tahran 1374, s. 121-122.

¹⁹⁰ Edebiyatımızda Varka ve Gülşah'tan bahseden kaynaklar ya da Varka ve Gülşah hikâyelerini konu edinen müstakil çalışmalar, konunun Arap kökenli, mesnevinin İran kaynaklı olduğunu söyledikten sonra, kahramanların ölümünden sonra dirilmelerinin Türk edebiyatı kaynaklı olduğunu ifade ederler. Ayyukî'nin Farsça Varka ve Gülşah Mesnevisini bilim dünyasına tanıtan Ahmed Ateş, Varka ve Gülşah konulu ikisi Türkçe, biri Farsça olmak üzere üç makale kaleme almıştır: "Varka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları", **İÜ Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 1946, C.2, S.1-2, s. 1-19; "Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi", **İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 1953, C.5, s. 33-50; "Yek Mesnevi Gom Şode Ez Dore-i Gazneviyân Varka ve Golşah-ı Ayyukî", **Mecelle-i Danişkade-i Edebiyat**, C.4, hş. 1345 (m.1966), s. 1-13. Bu üç makaleden en eski tarihlisi olan "Varka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları"nda, Ateş, Farsça mesevide ölümünden sonra dirilme motifi olmadığını bu motifin mesnevinin Türkçe yeniden yazımı sırasında Yusuf-ı Meddah tarafından eklendiğini ve ölümünden sonra dirilmenin İslam öncesi Türk inançları ile bağlantısı olduğunu savunur. Ancak , 1953 tarihli "Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi" başlıklı makalesinde, iki hikayenin konu olarak farklılık göstermediğini ve ölümünden sonra dirilme motifinin her iki mesnevide olduğunu çok kısa bir şekilde de olsa dile getirir: ".... Elde başka imkân ve bilgi olmadığı için Yusuf-ı Meddah tarafından ilave edilmiş olması ihtimali ileri sürülmüş olan yegâne motifin, ölümünden sonra peygamberin duasının tesiri ile dirilme ve müstakbel Hülafa-i Raşidinden her birinin kendi ömürlerinden verdikleri zaman kadar yaşama motifinin de burada mevcut olduğu görülmektedir..." (s. 49). Ahmed Ateş'in Farsça kaleme aldığı 1966 tarihli "Yek Mesnevi Gom Şode Ez Dore-i Gazneviyân Varka ve Golşah-ı Ayyukî" makalesinde motif farklılığı kısmına değinilmez ancak, hikâyenin özeti verilirken Hz. Muhammed'in duasıyla ölümünden sonra dirilerek kendilerine yeni bir hayat bağışlandığı yazılıdır (s. 11). Ayrıca Grace Martin Smith'in Yusuf-ı Meddah'ın Varka ve Gülşah mesnevisini tenkitli metin olarak yayımladığı **Yusuf-ı Meddah Varqa ve Gülşah, A Fourteenth Century Anatolian Turkish Mesnevi** adlı çalışmasının giriş bölümünde Ayyukî'nin mesnevisi ile Yusuf-ı Meddah'ın mesnevisini olay halkaları açısından kıyaslar. Bu kıyaslamanın tabloda belirtilen en son basamağında, Ayyukî'nin mesnevisinde, Şam hükümdarı (Muhsin Şah)'nın Varka ve Gülşah'ın her ikisine kendi ömründen yirmişer yıl bağışladığı ifade edilir (s. 14). Ahmed Ateş'in daha sonra kendisi tarafından tashih edilecek 1946 tarihli ilk makalesindeki ölümünden sonra dirilme motifine ait bu yanlışın, sonra yazdığı iki makaleye ve Smith'in çalışmasına ulaşamama ya da ulaşıldığı halde o

mesnevide şair, hikâyelerin arasında kahramanların ağzından gazeller söylemiştir. Bu mesnevi, Nizamî'nin mesnevilerinden önce kaleme alınmıştır. Nizamî'nin mesnevilerine özellikle Leyla vü Mecnun'a etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Mesnevideki güzel gazeller, Ayyukî'nin mesnevi üslubunu göz önüne serer¹⁹¹.

Varka ve Gülşah, Ferheng-eî Farisî- Mo'în'de Z. Safa'dan özetlenmiş olarak şu şekilde anlatılır: Aslı bir Arap hikâyesi olan aşk destanıdır. Leyla ve Mecnun hikâyesine de benzerlik gösterir. İslam peygamberi zamanında Benî Şeybân¹⁹² kabilesine mensup iki kişiden birinin kızı diğerinin oğlu olur. Erkeğe Varka, kıza Gülşah adını verirler. Bu iki çocuk birlikte büyür. Kız 12 yaşına geldiğinde onu Varka'ya verirler. Bu esnada başka bir kabileye mensup olan İbni Amr, Benî Şeybân kabilesine savaş açar ve Gülşah'ı esir eder. Başka bir gece Varka, İbni Amr'ın karargâhına giderek Gülşah'ı kurtarır. İbni Amr yeniden Benî Şeybân'a akın eder ve bu defa Varka ve Gülşah'ı birlikte tutsak eder. Varka, Gülşah'ın nedimiyle birlikte kurtulur ve İbni Amr'ın askerini yok eder. Bunun üzerine kabilenin ileri gelenleri Gülşah'ı Varka'ya verirler. Fakat Gülşah'ın annesi, süt hakkı adıyla mal talebinde bulunur. Varka, bunun üzerine Yemen şahı olan dayısını görmek için yola çıkar. Yoldayken Melik Anter'in dayısını esir ettiğinin haberini alır. Dayısına yardım için şehre gider. Melik Anter, kendi askerlerinin ölümünde Varka'nın dahil olduğunu öğrenir. Varka'nın dayısı Selim'i idam etmeye karar verir, ancak Varka onu kurtarır. Sonraki defa Anter'in kötü tedbirli veziri Varka'yı esir eder. Ancak yine de kurtulur ve Melik Anter'i öldürür ve Selim Şah'ın yanına döner. Selim, Gülşah'la evlenebilmesi için Melik Anter'in mallarını Varka'ya bağışlar. Varka

ayrıntının gözden kaçırılması ve orijinal mesnevinin bu gözle incelenmemiş olması sebebiyle sürekli tekrarlandığı görülmektedir (Bkz. Selige Hüseynova, "Mensur Varka ve Gülşah Hikâyesi", Hacettepe Üniversitesi SBE, YLT, Ankara 2001, s.12; İsmail Hikmet Ertaylan, **Türk Edebiyatı Örnekleri-I**, İstanbul 1945, s.13). Mukayese kısmında ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere bu, Ertaylan ve Ateş'ten aktarılacak suretiyle tekrarlanan ve doğru olmayan bir bilgidir. Ayyukî'nin mesnevisinde de kahramanların ölümünden sonra Hz. Muhammed'in duası ile dirilmeleri motifi yer alır.

¹⁹¹ S. Ali Asghar Mirbagheri Fard, Gulam Hüseyin Sharifi vd, **Tarih-i Edebiyat-ı İran**, Tahran hş. 1381, C. 1, s. 309-310.

¹⁹² Ateş'in bu mesnevinin *Hikaye-i Acibe ez-Ahval-i Gülşah u Varka* adlı Özbek versiyonuna Ayyukî'nin eseri dışında başka bir Varka ve Gülşah mesnevisinin modellik etmiş olabileceği düşüncesinin gerekçelerinden biri de kabile isminin Şeyban olması idi. (Ahmed Ateş, "Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi", s. 34.) Ancak görüldüğü gibi Ayyukî'nin mesnevisinden bahseden kaynaklarda da kabile ismi bu şekilde geçebilmektedir.

yokken Şam padişahı Melik Muhsin Benî Şeybân kabilesine gider ve Gülşah'ı onlardan ister. Gülşah, Melik Muhsin'le evlendirilir. Varka, Yemen'den döndüğünde ona Gülşah'ın öldüğünü söyleyip mezarını gösterirler. Ancak Gülşah'ın arkadaşı olan bir kız ona gerçeği söyler. Bunun üzerine Varka, Şam'a gitmek için yola çıkar. Yolda haramilerle mücadele etmek zorunda kalır. Melik Muhsin'le karşılaşır, Muhsin onu Şam'a götürüp tedavi eder. Ona, bazen Gülşah'la oturması için izin verir. Ancak Varka Şam'dan ayrılır. Yolda, Tanrı'dan ölümünü diler ve can verir. Gülşah onun ölüm haberini aldığı anda mezarının başına gider ve hançeriyle intihar eder. Onu da Varka'nın kabrine koyarlar. Hz. Muhammed Şam'a geldiğinde Melik Muhsin onu karşılar ve ondan her ikisi için yeniden yaşam diler. Varka ve Gülşah, peygamberin duası üzerine kırkar yıl ömre kavuşarak dirilirlir.

Suzenî¹⁹³ ve Mevlana da bu hikâyeden bahsetmişlerdir¹⁹⁴.

Mo'in'de bahsedilen şair Suzenî'ye ait Varka ve Gülşah'ın adının geçtiği beyit *Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*'da gülşah kelimesinin açıklaması ile birlikte şu şekilde yer almaktadır:

“Gulşah: Verka'nın maşukasının ismi.

“Munis-i meclis-i meymun-i to herkes ki bud

Be-to dilşâd buved hemçü be Gulşeh-i Varka”

(Suzenî)

(Senin uğurlu meclisinle ülfet eden her kimse, Verka'nın Gülşah ile sevindiği gibi (seninle) sevinir).

Gülşah ile Verka; Leyla ile Mecnun, Vise ve Ramin, Husrev ile Şirin gibi

¹⁹³ Suzenî, Şemseddin Tâcu's-suarâ-yı Muhammed b. Ali Semerkandî, (ö.569). Gençliğinde eğitim için Buhara'ya giden ve bir müddet orada kalan Suzenî, Afvî'nin ifadesine göre, Suzengerî'nin öğrencisi olması sebebiyle bu sanatı (terzilik) öğrenmeye başlar. Suzenî, Efrasyab soyundan Arslan Mahmud Han'la çağdaştır. Senâî, Enverî, Muizzî, Edib Sabir ve Reşidî ile aynı zamanda yaşamıştır. Bir hiciv şairi olan Suzenî, “bed-zeban” bir şair olarak vâsfedilir. Kaside ve kıt'aları kolay ve anlaşılırdı. Ömrünün sonlarında hiciv ve hezliyyattan el çektiği ve tövbekâr olduğu söylenir. Divanı, Tahran'da basılmıştır. (Mohammed Mo'in, **Ferheng-i Farisî**, Tahran (hş) 1371, C. 5, s. 822.) İran edebiyatında *zişt-nigârî* adı verilen müstehcen/pornografik içerikli şiir yazarların en ünlüleri arasında da Sûzenî'nin adı geçer (Bkz. Sirus Şemisa, **Enva-ı Edebî**, Tahran 1383, s. 243).

¹⁹⁴ Mohammed Mo'in, **Ferheng-i Farisî**, Tahran (hş) 1371, C. 6, s. 2204; Z. Safa, **Varka ve Gülşah-ı Ayyukî**, Tahran hş.1362, mukaddime kısmı.

*âşık maşuklardır*¹⁹⁵”.

Dehhoda’da ise, Varka “*Gülşah’ın âşığının adıdır*” şeklindeki açıklayıcı ifadenin ardından Suzenî ve Mevlana’ya ait Varka ve Gülşah adlarının geçtiği beyitleri örnek olarak verilmiştir. Suzenî’nin örnek alınan beyti Ferheng-i Ziya’daki ile aynıdır. Mevlana’nın söz konusu beyti ise şudur:

“Akl-ı heme-i âkilân hîre şeved çün resed

Varka be Gülşâh-ı men Vîse be Râmîn-i men”¹⁹⁶

(Benim Gülşah’ım Varka’ya, Râmîn’im Vîse’ye ulaştığında, akıllıların hepsinin aklı uyuşmuş bir hale gelir).

Suzenî ve Mevlana, 12.yy. şairlerindendir. Varka ve Gülşah hikâyesi ise Mesnevi şeklinde ilk olarak 11.yy.da görülür. Suzenî ve Mevlana’nın şiirlerinde Varka ve Gülşah’ın ismi zikredildiğine göre, bu hikâye, en azından Semerkant, Buhara ve Belh bölgesinde yaygınlık kazanmış ve okunmuş olmalıdır.

Goethe’nin *Genç Verter’in İztırapları* adlı eseri gibi mektuplardan oluşmuş hikâye/romanlar vardır. İran edebiyatında roman-ê nâmeyî (epistolary novel) adı verilen bu türe, eserin iki kahramanı arasındaki mektuplaşmalar esas teşkil eder. Okuyucu romandaki bu mektuplar aracılığıyla hikâye kurgusundan haberdar olur. Bu tür romanın benzerleri manzum Fars edebiyatında âşık ve maşuk arasındaki sevgili mektuplarının bulunduğu destan/mesnevilerde görülür. Bu tarz manzum türlere Ayyukî’nin Varka ve Gülşah’ı ile Irakî’nin *Uşşak-nâmesi* örnek teşkil eder¹⁹⁷. İran edebiyatında “roman-ê nâmeyî” adıyla anılan bu mektup tarzı anlatımın Türk edebiyatındaki mesnevilerde çok fazla örneğini bulmak mümkündür. Bunun sebebi, mesnevi içindeki gazel vb. nazım şekillerinin kullanılmasının Türk edebiyatında gelenekselleşmesi olabilir¹⁹⁸.

Ayyukî’nin eseri, trajik olarak nitelenebilecek bir eserdir. Çocukluktan beri birlikte büyüyen ve kuzen olan Varka ve Gülşah, çeşitli olayların ardından

¹⁹⁵ Ziya Şükün, *Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya Farsça-Türkçe Lugat*, İstanbul 1984, C. 3, s. 1690.

¹⁹⁶ Ali Ekber Dehhoda, *Lugat-nâme*, CD, 2002.

¹⁹⁷ Sirius Şemisa, *Enva-ı Edebî*, Tahran (hş) 1383, s. 167.

¹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Dilek Batıslam, “Mesnevilerde Mektup Tarzı Anlatım”, *İlmî Araştırmalar*, S. 13, İstanbul 2002, s. 17–34.

ayrı düşer. Gülşah, Şam emiri ile evlendirilir. Bu durum karşısında Varka çok fazla ızdırap çeker. Bunu öğrenen Gülşah da çok üzülür. Sirus Şemisa, Varka ve Gülşah'taki bu trajik durumun, aşk hikâyesi ile adı özdeşleşmiş Doğu'nun en ünlü mesnevilerinden biri olan Leyla vü Mecnun'da hatta Batı'da bu mesnevinin muadili kabul edilen Romeo ve Jülyet'te dahi olmadığı görüşündedir¹⁹⁹.

İran mesnevilerinde görülen unsur/motifler içinde; âşık ve maşuk arasında iletişimi sağlayan daye/dadı, ölüm, yokluk ve tehlikelerin simgesi olan mezar, kadınların kurdukları işret meclisleri, yol gösterici derviş, kılık değiştirme, büyüçülük, hazine arama, yabancı bir şehre yolculuk, saray tasvirleri, saf padişah ve hilekâr vezir, sevgililerin çocukluktan itibaren birlikte büyüyüp sonra ayrı düşmeleri, âşığın, sevgilisinin genellikle padişah olan babasının sorularına cevap vermesi ve onun isteklerini yerine getirmek için çaba göstermesi, bir kimsenin her gece bir hikâye anlatması en bariz olanlarıdır. Bunların içinde yol gösterici derviş ve sevgililerin çocukluktan itibaren birlikte büyüyüp sonra ayrı düşmeleri Varka ve Gülşah mesnevisinde görülen motiflerdir²⁰⁰. Sirus Şemisa'nın bahsettiği bu unsur/motiflerin İran edebiyatı mesnevilerinin karakteristiği olmadığı hemen aynılarının Türk halk hikâye ve mesnevilerinde de mevcut olduğu bilinmektedir.

¹⁹⁹ Sirus Şemisa, **a.g.e.**, s. 200.

²⁰⁰ Sirus Şemisa, **a.g.e.**, s. 212–213.

II. BÖLÜM

A. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

1. Vezin, Kafiye, Redif ve Beyit Sayısı

a. Vezin

Hangi şekil ve türle yazılmış olursa olsun her edebî eser, ses unsurlarından oluşur. Bu ses unsurları aynı zamanda anlamlı birer öğedir. Roman ve hikâye gibi mensur olarak kaleme alınan türlerde, ses unsurları tamamen kaybolmamakla birlikte belirsizleşmeye yüz tutar. Ancak, şiir türlerinin tamamı, mensur şiir ve ahenk unsurlarını bünyesinde barındıran edebî nesirlerde ses unsuru metin boyunca takip edilebilir bir açıklıkta yer alır. Bununla birlikte, bir edebî yapıyı sadece ses ya da anlamdan ibaret görmek doğru değildir. Edebî yapı içerisinde ses, tek başına oldukça önemsiz bir estetik fonksiyona sahiptir. Ancak ses örgüsünün başarılı kullanımı sonucu anlamın sesle desteklenmesi durumlarında taşıdığı değerin fazlalığından söz etmek mümkündür²⁰¹.

Şekil olarak manzum olmakla birlikte, binlerce beyit hacme sahip mesneviler, sahip oldukları kurgusal yapı ve üstlendikleri fonksiyon gereği gazeller gibi “saf şiir”e yaklaşma noktasından uzaktır. Ancak mesnevi içinde farklı vezinlerle kaleme alınmış nazım şekillerinde ses unsurlarının başarılı bir şekilde kullanımından kaynaklanan yoğun şiirsel özellikler görülebilir.

Şiirde kafiye ve redifin yanı sıra vezin de önemli ses unsurlarından biridir. Vezin teorisyenleri, ses ve veznin anlamdan ayrı değil, edebî yapı içinde anlamla bütünleşmesi gereken unsurlar olarak görülmesi gerektiğini

²⁰¹ René Wellek- Austin Warren, **Yazın Kuramı** çev. Yurdanur Salman- Suat Karantay, İstanbul 2001, s. 182-183.

söylerken, vezin konusunda çizgisel, müzikal ve akustik olmak üzere üç teori geliştirmişlerdir. En eski vezin türü olarak kabul edilen çizgisel vezin, temelde hecelerin kısa ve uzunluğuna, vurgulu ve vurgusuz oluşuna dayandırılarak Rönesans devri İngiliz edebiyatına dek götürülebilir. Bu vezin, şiirin diğer ses unsurlarını geri plana ittiği gerekçesiyle eleştirilmekle birlikte, şiirde kalıbın ifade için önemli bir araç olduğunun altını çizer²⁰². Klasik Türk şiirinde kullanılan aruz vezni, bu vezin teorileri içinde en çok “çizgisel teori”ye yakın durmaktadır.

Tezimize konu olan Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah*'ı Hezec bahrinin mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır. Ancak mesnevi içinde yer alan diğer nazım şekillerinde farklı vezinler de kullanılmıştır. Söz konusu kalıplar ve hangi nazım şekillerinde kaç defa kullanıldığı aşağıda listelenmiştir:

Mesnevi ile aynı vezinde (mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün) 2 beyitlik 1 kıta, 5 beyitlik bir gazel ve 2 beyitlik 14 nazım olmak üzere toplam 35 beyit;

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbı ile 2 beyitlik 9 kıta, 3 beyitlik 1 kıta ve 3 beyitlik 1 nazım olmak üzere toplam 24 beyit;

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı ile 2 beyitlik 9 kıta, 3 beyitlik 1 kıta, 5 beyitlik 2, 7 beyitlik 1 gazel ve 3 beyitlik 1 nazım olmak üzere toplam 41 beyit;

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı ile biri 31 diğeri 25 beyitlik 2 kaside ile biri 2 diğeri 3 beyitlik birer kıta olmak üzere toplam 61 beyit yer alır.

Görüleceği üzere, mesnevi içinde yer alan 44 farklı nazım şeklinden 16 tanesi mesnevi ile aynı vezinde, 11 tanesi mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün; 13 tanesi fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün; 4 tanesi fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün veznindedir. Toplam 6712 beyit olan mesnevide 126 beyit, mesneviden farklı vezinde kaleme alınmıştır. Bunun mesnevinin beyit sayısına oranı, %0018'dir.

Mustafa Çelebi *Varka ve Gülşah* mesnevisinde hezec ve remel bahirlerinden toplam dört kalıp kullanmıştır. Her iki bahir de Türk şiirinde

²⁰² Réne Wellek- Austin Varren, *a.g.e.*, s. 192-193.

sevilmiş ve fazla kullanılmış kalıplardandır. Hezec, kelime olarak Arapçada “güzel sesle bağırarak şarkı söyleme”; remel ise “koşma, hızla yürüme” anlamlarındadır²⁰³. Varka ve Gülşah’ın temel vezni olan mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün kalıbı, kısa ve işlek bir kalıp olması sebebiyle mesnevilerde sıklıkla kullanılmıştır. Aruz kullanımında genelleştirilebilecek hatalar bulunmamakla birlikte, 6712 beyitten oluşan mesnevide zihaf ve imale gibi genel geçer aruz kurallarına aykırı durumlar da yer almaktadır:

Zihaf: Önemli aruz kusurlarından kabul edilen zihafa, Varka ve Gülşah mesnevisinde çok fazla rastlanmaz. En çok yâ/yâhod bağlacında tespit ettiğimiz zihafı beyitlerden alınan örnekler şunlardır:

Nice mâh âftâb-şîfat-ı iklîm

Gezer âvâresidür iklîm iklîm [822]

Yahod olmuş durur bir hoşka-i dūr

Ki kılmış dest-i kudret dürr ile pūr [862]

Ya şâhîndür ki pervâza açar per

Yahod genc üzre yatmışdur bir ejder [868]

Ya irdi bûy-ı Yūsuf pîrehenden

Hüzün gitdi temâmet pîr ü zenden [2346]

Çeküp gün bigi âhîr nîze ol mâh

Çağurdu cân u dilden Allah Allâh [2398]

Meger ‘îd idi ol rûz-ı şehâdet

Donanup geydiler gül-gûnî hıl‘ at [3077]

²⁰³ Haluk İpekten, a.g.e., s. 151, 199.

Ne adın añ cihānda māl ü cāhuñ
Ne gönder zengî-i dūd-ı siyāhuñ [3150]

Meger bu keştinüñ bahrı olup ber
Derāy-ı üştür olmuş aña lenger [3321]

Ere buñ hāletinde irmese er
Ya Hızr imiş yahod bir merd-i reh-ber [3347]

Eger Şeb-dîz ahen yürise bir ān
Yaşı Gül-gününüñ olurdı meydān [3495]

Nesin kaḡı gülistānuñ gülisin
Ya kaḡı nev-behāruñ bülbülsin [3532]

Kılıç doḡunduḡınca cerhi kaḡan
Açup encüm gibi gösterdi dendān [3962]

Güneş gibi olup zāhir busudan
Yahod dāmād idi durdı yuḡudan [6709]

Kimi zaman aruz gereḡi bazı kelimelerin telaffuzları zorlanmış ve değiştirilmiştir:

Eyü nāma şu kim cūyende olmaz
Ömürde Hızr olursa zinde olmaz [619]

Ḥayāt ābı ile ol ‘arız-ı pāk

‘Araḡ altında ḡalmıřdur řerimnāk [852]

Meh-i nūrın ḡılup aña rikābı

Tabılbāz itdi māh u āftābı [948]

Hicirde ḡıl naḡar nār-ı nihāna

Yiter bir ḡaḡımı cümle cihāna [1316]

Gehī ider dekim ey bülbul-i zār

Ne bülbul tūti-i řirīn-ḡüftār [1519]

Rezimde kūs-ı rüyinüñ enīni

Pür itmişdi semāvāt u zemīni [1725]

Sehil ḡalmıř idi kim ura yire

Ḥayātı ḡeřmesārın ide tīre [1880]

Ya irdi būy-ı Yūsuf pīrehenden

Hüzün gitdi temāmet pīr ü zenden [2346]

Rezimde nāy-ı zerrinüñ ḡurūřı

Virürdi ‘askerüñ ḡalbine cūřı [3659]

Per açup itse bāz-ı ‘ıřḡ pervāz

Fiḡān u nāledür aña tabıl-bāz [5080]

İmale: Varka ve Gülşah mesnevisinde imalelerin özellikle Türkçe

kelimelerde yapıldığı görülmektedir. Tezimize konu olan mesnevide tespit ettiğimiz imaleli beyitler şu şekilde örneklendirilebilir:

Ak zanbağ ak güller ak nevr-i yâsemen

Gülşen-i bağ-ı cihân olmışdı şeh-i Kāndehār [1128]

Ne kisrâsı olur herkes bu tākūñ

Ne zevkî birdür her bî-mezākūñ [1451]

Bu māh ile o mihrūñ akrānı

‘Adū hayline koymışdı kırānı [2342]

Şeh-i mihr itdi cilve āsmāne

Geyürdi ak gönlek bu cihāne [2362]

Bulurdi tozdan şems inkisārı

Dil-i çerhe yörenürdi ğubārı [2430]

Olur tîre yüzüñden māh u ħurşîd

Lebūñden kan ağlar cām-ı Cemşîd [2470]

Dönüp kırma kebābe ak tenler

Sünüge şancılup yatur bedenler [3078]

Nedendür dirler ey murğ-ı şeh-bāz

Hevā-yı ħayret içinde bu pervāz [3349]

Alaylar bağladılar kat-ber-ķat

Ki görse Rüstem-i Destān olur māt [3644]

Ġubār-ālūd oldı küleh-i mäh

Çekildi kat kat yirden göge rāh [3650]

Ġara topraġa düşüp ak tenler

Yıķılmış kal‘ aya döndi bedenler [3822]

Devlet ile baş çekseñ luṭf ile ol pāydār

Dest-resin bulsañ Ġudādan düşmişe ol dest-gir [4353]

Ne lāle eyle yandı nār-ı ‘āra

Kömürler gibi oldı kapķara [4532]

Vücūduñ olmayaydı taş divār

Dilūñ sengine āh itmez idi kār [6331]

b. Kafiye ve Redif

Varka ve Gülşah Mesnevisi’ne de tam ve zengin kafiye’nin hâkim olduġu görülür. Kafiye kelimelerinin ait oldukları diller konusunda bir genellemeye gitmek mümkün değildir. Arapça- Arapça; Arapça-Farsça; Farsça-Farsça, Türkçe- Türkçe; Türkçe-Arapça ve Türkçe-Farsça kelimelerle kafiye yapıldığı görülmektedir. Bu kafiye örneklerini yansıtan beyitler aşağıdadır²⁰⁴:

A-A

Teşebbühden münezzeh pāk-i zātuñ

Ta‘ ayyünden mu‘ arrādur sıfātuñ [54]

²⁰⁴ A: Arapça; F: Farsça; T:Türkçenin kısaltması olarak kullanılmıştır.

Yoluñda her adem bir mülk-i ‘âlem
 apuñda her ke -i h  k ibni  dem [57]

H  l olsa cih  n z  tu  h  b  
 Mes  h-enf  sınu  sensin tab  bi [73]

A-F/F-A

Sem  v  tu  y  zini dutd  enc   m
 Zem  ni g  l gibi zeyn itdi merd   m [10]

Ten-i e    r   zeyn itd      merden
 En  r   eyled     p  r la‘l-i terden [18]

Neb  t-   m  rdeye m  dan vir  p c    n
 A  tdu     ara yirden   b-   hayv    n [42]

F-F

Niy  mından   ıkarup t    -i m  hr  
   dersin   ub  -dem r    en sip    r   [28]

Kev  kible id  p m  n  y   g  l   en
 Gice m  hr  n  le olur r  z r    en [38]

Seri ‘     ehlin     b  r-   gir    ndur
 Fid  dur y  r i    n r    -   rev    ndur [2719]

T-T

Bu keşret ‘âleminden çekmeyen baş
 Olmaz bezm-i vahdetde ayakdaş [103]

Maḥabbet şem‘ini kalbümde yandır
 Çerâğum nâr-ı mihrünle uyandır [142]

Bulınmaz ‘âlem olsa yâr u yolddaş
 Reh-i şefkatde saña bir ayakdaş [2723]

Ne rezm içinde ser-pençeñ eger var
 Ne bezm içinde ayağun çeker var [2724]

Bu deyrün ḥābgâhından çıkup ol
 Güneş tek merkad-i çerhe keser yol [295]

Ḳuralum şahn-ı şahrâda otağı
 Ḳılalum ‘urs-ı Gül-şâha yarağı [2750]

‘Adû cânına ol gün kim dögündür
 Dügündür bize vü ol gün bugündür [2751]

Çiçeklerle donandı taş ile taş
 Temâşâya çıkardı servler baş [2776]

Behâr itdi müzeyyen deşt ü dağı
 Ağaçlar kırdı şahrâda otağı [2781]

Ne şehir içre ne kûya konabildi
 Ne ‘ârından girüye dönebildi [3121]

Çeker mürted olup anda dururdu
 Niçe kâfirlerüñ boynın ururdu [3131]

Bütün gün mest ü lâ-ya‘kıl yürürdi
 Gice yatsa kara düşler görürdi [3155]

F-T/T-F

Urupdur nâr-ı mihrüñ lâleye dâğ
 Dağupdur sünbülün boynına yüz bağ [24]

Olursa rûz-ı maşşer işlerüm fâş
 Hâceletden ne yüzden kalduram baş [171]

Dönüpdür çüb-ı huşke dest ü pâyum
 Atıldı okum ü yaşıldı yayum [184]

Gidüp az az cismümden cüv ânî
 Ararum bulımazam çok çok anı [196]

Açılsa gülşen içre bir gül-i ter
 Geçer karşısına bir bülbül öter [1366]

Açılmadan belürsin taze güller
 Sabâ her şubh-dem dâmânın iller [2765]

Kişiye imtizâc-ı ʿışk-ı cānân

Ana rahminde iken yutdurur kan [2803]

Zaman zaman kafiye gereği kelimelerin orijinal telaffuzlarının zorlandığı hatta bozulduğu görülür:

Eger mîr ü vezîr ü cünd ü mevkeb²⁰⁵

Yarağ u yata meşğûl oldılar hep [3058]

Kimi zaman da alışlagelmiş ikileme yapılarının kafiye gereği ters kullanımlarına rastlanır:

Görince Varğa işbu gîr ü dârı

Bu âşub u bu ceng ü bu hîşârı [3514]

Türk şiirinin tüm devreleri içinde devamlılığı aralıksız takip edilen bir ses ögesi olan redif, Klasik şiirimize ait hemen tüm metinlerde olduğu gibi tezimize konu olan Varka ve Gülşah mesnevisinde de sistematik bir tarzda görülür. Mesnevi metninde yer alan, ek, kelime, ek+kelime şeklindeki rediflerden seçilen örnekler şunlardır:

Degül pûşîde saña şavt u sesden

Ne vaż' olsa per ü bâl-i megesden [62]

Mekānuñ yok velî sensüz mekân yok

Nişānuñ yok velî sensüz nişān yok [83]

Virüp ʿıkd-ı şeb ü rûza güşādı

Perîşān eyle şām u bāmdādı [91]

²⁰⁵ Kafiye gereği “mevkeb” okundu. Ancak kullandığımız sözlüklerde böyle bir kelimeye rastlayamadık. Aynı yazılıştta, atlı veya yaya olarak maiyette yürüyen alay, kabile anlamında “mevkib” kelimesi bulunmaktadır.

Bozup şavtını Nāhīd-i semānuñ

Yire çal sâz-ı nâ-sâzını anuñ [93]

İşüñde fâ‘ il-i muhtârsın sen

Ferīd ü vāhīd ü kâhhârsın sen [100]

Şerābum şerbet-i tevfikuñ eyle

Ġıdāmı loğma-yı taḥkīkuñ eyle [104]

Ney-i ‘ ıṣṣuñla cānum hem-dem itdūñ

Serāy-ı sırruñ üzre maḥrem itdūñ [140]

Baṇa derd-i derūnuñdan beyān it

Ṭabībe zaḥm-ı pinhānuñ ‘ ıyān it [4447]

Nesin kaṅgı gülistānuñ gülisin

Degülseñ gül ne bāguñ bülbulisin [4449]

Bu meclis içre ḥū‘ace ḥāzır idi

‘ Uyūn-ı ḥayret ile nāzır idi [4741]

Didi şāha dilūñ ferḥunde olsun

Ḳapuñda pādşehler bende olsun [4743]

Mesnevi metninde, genellikle Türkçe ek ve kelimeler şeklinde rastlanan redif, ender de olsa kafiye kullanılmaksızın ses uyumu fonksiyonunu tek başına üstlenir:

Şaçu için çekildi pîş-keşler

Ser-â-ser la‘l ü elmâs u güherler [1157]

Revân oldu dönüp gitdi evine

Bu sözi naql ider bir bir zenine [2754]

Getürdi başına dürlü belâyı

Zeni rüsvâ-yı ‘âm itdi Hilâlî [5329]

Ne cân kim dil-berinüñ kulu olmaz

Uğursuzdur atınüñ başı oñmaz [6068]

6712 beyitlik mesnevi metninde, mesnevinin tümüne teşmil edilemeyecek kafiye ve redif kullanımındaki genel geçer kuralları zorlayan sayıca sınırlı bu örnekler mesnevide kafiye ve redifin başarılı bir şekilde kullanıldığı yargısına varmamıza engel değildir. Metinde çoğunlukla tam ve zengin, zaman zaman yarım kafiye kullanılmıştır. Türkçe ek ve kelimelerle yapılan redifler de kafiyei ses açısından desteklemiştir.

2. SÖZVARLIĞI

a. Deyimler

Deyimler, kelimenin mecaz anlamının ön planda olduğu kelime gruplarıdır. Kalıplaşmış ifadeler olduğu için sabit bir anlamları vardır ve bu sabit anlam, yoruma mahal bırakmaz. Bu sebeple, deyimden herkes “o sabit anlamı” anlamak durumundadır. Deyimi oluşturan kelimelerde kesin bir kalıplaşma olduğu için kelimelerin yerine eş anlamlıları konulamaz, ibare içinde kelimelere ilave yoluna gidilemez ve deyimın sentaktik yapısı

değiştirilemez²⁰⁶. Birden çok kelimedenden oluşan deyimler, yargı bildirmezler ve öğüt verme amaçları yoktur. Bu noktada da atasözlerinden ayrılırlar.

Kimi deyimler simetrik bir yapıya sahiptir. Bu kırılmalı yapıda her iki birimin sonunda ses benzerlikleri bulunur. Ancak bunların bir kısmında ses özelliği anlamla bütünleşmez ve simetrik yapının ikinci kısmının ses benzerliği/uyak hatırına orada bulunduğu izlenimi oluşur. Bu da şiirin ses elemanlarından, etkileyici ve akılda kalma özelliğinden deyim ifadelerinde de yararlanma çabasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir²⁰⁷.

Deyimin ne olduğu ve ne gibi özellikler taşıdığı belirlenirken, Yahya Kemal'in "halis şiir" ve "derûnî ahenk" tanımlarını hatırlatırcasına kapsam ve sınırlılıklarının çizildiği dikkati çeker. Bu kalıplaşmış ve değişime açık olmayan ses birliğinden doğduğu belli olmakla birlikte, deyim tanımı doğrultusunda deyim olarak nitelendirilemeyecek yapılara da rastlamak mümkündür. Varka ve Gülşah mesnevisinde kimi ibarelerde deyimi oluşturan kelimelerin eş anlamlılarının kullanılmasında bir sakınca görülmemiş kimilerinde sentaktik yapı değiştirilmiştir. Bu tarz ifade yapıları, "Söyleyiş Kalıpları" olarak ele alınmıştır. Öte yandan deyim olduğu düşünülen ancak kullandığımız deyim sözlüklerinde rastlanmayan yapılara da "Deyim Olduğu Düşünülen" İbareler başlığı altında yer verilmiştir.

Atasözleri gibi deyimler de, sadece o dilin sözvarlığını ortaya koyan öğeler olmakla kalmaz, kültürüne dair de önemli ipuçları verir²⁰⁸. Edebî eserlerdeki sözvarlığının tasnifi bu noktada önem taşımaktadır. Bu düşünceden hareketle mesnevi metninde tespit edebildiğimiz deyimler aşağıda listelenmiştir²⁰⁹:

Acı dil (Tanyeri)²¹⁰: 1207.

²⁰⁶ Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, C. 1, s. 38.

²⁰⁷ Ömer Asım Aksoy, **a.g.e.**, C. 2, s. 497–505.

²⁰⁸ Doğan Aksan, **Anadilimizin Söz Denizinde**, İstanbul 2006, s.97.

²⁰⁹ Mesnevi metnindeki deyimler tespit edilirken şu kaynaklara başvurulmuştur: Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, C. 2, İstanbul 1994; Feridun Fazıl Tülbentçi, **Atasözleri –Türk Atasözleri ve Deyimleri-** İstanbul 1977; M. Ali Tanyeri, **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler**, Ankara 1999; Doğan Aksan, **Anadilimizin Söz Denizinde**, İstanbul 2006, "Deyimler Dizini", s. 235-246.

²¹⁰ Madde başı olarak listelenen deyimlerin yanında parantez içerisinde hangi deyim sözlüğünde yer aldığı, sözlük yazarının soyadının yazılması suretiyle belirtilmiştir: Aksan→ Doğan Aksan, **a.g.e.**;

- Acı söz** (Tanyeri): 1800.
- Ağız aç-** (Tülbentçi): 5526.
- Ağız açtırma-** (Aksoy, Tanyeri): 1018.
- Ağzını boz-** (Aksoy): 6512.
- Arada kal-** (Aksoy) : 322.
- Aradan çık-** (Aksoy, Tanyeri): 1839, 3648, 4988, 5964, 6386, 6469.
- Araya gir-** (Aksoy, Tanyeri): 2821, 4022.
- Ayağı düz bas-** (Aksoy, Tanyeri): 3105.
- Ayağına bağ ol-**(Aksoy, Tanyeri): 2074.
- Ayağını çek-** (Aksoy, Tanyeri): 479, 1850, 2724.
- Ayağının altına al-** (Aksoy): 3464.
- Ayak bas-** (Aksoy, Tanyeri,): 314, 656.
- Ayak götür-** (Tanyeri): 2625, 4555, 4586, 5992, 6350.
- Ayak/Ayağı tozuyla gel-** (Tülbentçi): 3533.
- Ayakta kal-** (Aksoy, Tanyeri): 2054.
- Ayın on dördü** (Tülbentçi): 1142.
- Bağrına bas-** (Aksoy Tanyeri, Tülbentçi): 2917, 3262, 4065, 5874, 6219, 6627.
- Basıp geç-** (Tanyeri): 6050.
- Baş aç-** (Aksoy, Tanyeri): 1575, 2441, 3857.
- Baş çek-** (Aksoy, Tülbentçi):103, 764, 983, 1052, 1093,1561, 4353, 5981, 5982 6473.
- Baş kaldır-** (Aksoy, Tanyeri): 171.
- Baş tacı (et-)** (Aksoy, Tülbentçi) : 399.
- Baş ver-** (Aksoy, Tanyeri) :3296.
- Başına çal-** (Aksoy, Tülbentçi): 2622, 3875.
- Başına çök-** (Aksoy): 4222, 5391.
- Başına gün doğ-** (Tanyeri, Tülbentçi): 3527, 4639.
- Başından geç-** (Aksoy, Tanyeri): 5914.
- Baştan aş-** (Aksoy, Tanyeri): 931, 2000, 2598.

Baştan ayağa (Aksoy, Tanyeri): 1202, 3690, 5525.

Baştan çıkar- (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1055.

Belini бүк- (Aksan, Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1507, 2579.

Beyaz et- (Aksoy-): 730.

Bin baş bir pula (Tanyeri): 6028.

Bir araya gel- (Aksoy, Tanyeri): 1020, 2945, 4268.

Bir avuç (Aksoy, Tanyeri): 564.

Bir bir (Aksoy, Tanyeri): 545, 630, 1011, 2118, 2754, 2902, 2940, 3220, 5605, 5914, 5931, 6573.

Bir içim su (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 4396, 5226, 6427.

Boynunu ur- (Aksoy, Tanyeri): 3131, 4624.

Boyun sun- (Aksan, Tanyeri): 763, 5497.

Can at- (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1614, 2008, 2085, 3276, 5224, 5807, 6095.

Can çekiş- (Aksoy, Tanyeri): 1651, 3259, 6120.

Canı ağzına gel- (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi) : 1861, 2274, 2275, 4713, 5759.

Canı çık- (Aksoy, Tanyeri): 953, 1832, 3819, 3908, 5268, 5468, 5470, 6315, 6453, 6500, 6665.

Canı kılca (kal-) (Aksan, Tanyeri): 2273, 4467, 4493.

Canı yerine gel- (Aksoy, Tanyeri): 5470, 5773.

Canına geç- (Tanyeri): 2292, 3682.

Canına kâr et- (Aksoy, Tanyeri): 2701, 5167, 5390, 6088.

Canına kıy- (Aksoy): 2188, 3672.

Canını yak- (Aksoy, Tanyeri): 549, 997.

Cebe sat- (Tanyeri): 1830, 2365.

Çanına ot tık- (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi) : 704, 767, 1657, 2659.

Çın seher (Aksoy, Tanyeri): 483, 1126, 1334, 4285, 6528.

Çok gör- (Aksoy, Tanyeri): 1382, 6154.

Dem ur- (Aksan, Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1, 59, 1123, 1334, 1481.

Dil çıkar- (Aksoy) : 743.

Dil uzat- (Aksoy, Tanyeri): 1962, 2571, 2810, 2811, 3743.

Ekmeğini taştan çıkar- (Aksoy, Tülbentçi): 1055.

- Eksik gedik** (Aksoy, Tanyeri): 4761.
- Eksik olma-** (Aksoy, Tanyeri): 1341, 4218, 6011.
- Eksik olsun** (Aksoy, Tülbentçi): 4501.
- El çek-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 89.
- El sun-** (Aksoy, Tanyeri): 1119, 3054, 4811, 5125, 5703.
- El uzat-** (Aksoy, Tanyeri): 464, 4515, 5929.
- El yu-** (Tanyeri): 2625.
- Elden git-** (Aksoy, Tanyeri): 4711, 5061, 5169.
- Ele al-** (Aksoy, Tanyeri): 1056, 1202, 1996.
- Evvel ahir** (Aksoy): 674.
- Fark et-** (Aksoy, Tanyeri): 1497, 5746.
- Fark olun-/ol-** (Aksoy, Tanyeri): 880, 3611, 4408, 5746.
- Feda ol-** (Aksan): 1504, 1825, 4059, 4514, 4938, 5133, 5140, 5653, 5770,
- Fırsatı fevt etme-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1355, 1475, 2302, 4259, 4266, 4550.
- Gam yeme-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1083, 3998
- Gen yakadan** (Tanyeri): 4306.
- Gönlü bulan-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 3520, 6358.
- Gönlünde kal-** (Tanyeri): 6520.
- Gönlünde(n) geç-** (→Aksoy): 61.
- Gönlünü ele al-** (Tanyeri): 5659.
- Gönül al-** (Aksan, Aksoy, Tanyeri): 2478.
- Gönül alçaklığı** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 4896, 4901.
- Gönül bağla-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 3996.
- Gönül ver-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1067, 1254, 1781, 1895, 2847.
- Göz açtırma-** (Aksoy, Tanyeri): 2668.
- Göz dik-** (Aksan, Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 369, 1272, 2767.
- Göz et-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 918.
- Göz göre** (Aksoy): 1538.
- Gözden çıkar-** (Aksoy, Tülbentçi): 180.
- Gözün aydın** (Aksoy, Tülbentçi): 2663.
- Gözüne gir-** (Aksoy, Tülbentçi): 2835.

- Gözüne uyku girme-** (Aksoy, Tanyeri): 3581, 4015, 4633, 5419, 5933.
- Gözünü aç-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1352, 2323, 2744, 3832, 5378, 6483,
- Gözünü dik-** (Aksoy): 2115, 5919, 6351, 6354
- Gözyaşı dök-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1913, 6141,
- Gün doğ-/Günü doğ-** (Asoy, Tanyeri): 2341
- Gün günden/ Günden güne** (Aksoy, Tanyeri): 195, 497, 1071, 2680, 3291.
- Haber al-** (Aksoy, Tanyeri): 1624, 3054, 3407, 3956, 4557, 4738, 6321.
- Haber ver-** (Aksoy, Tanyeri): 534, 547, 1110, 1282, 2980, 3352, 3401, 4096, 4285, 4491, 4560, 4867, 5185, 5293, 5745, 5764, 6374, 6653.
- Hesaba gelmez** (Aksoy, Tanyeri): 4932.
- Hiçe say-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 2966,.
- Hoş geç-** (Tanyeri): 226, 433, 5552, 6092.
- İğneden ipliğe** (Aksoy): 1011, 2902, 5931.
- İkide bir** (Aksoy, Tanyeri): 5003.
- İmanı gevre-** (Aksoy, Tanyeri) : 865.
- Kan ağla-** (Aksan, Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1191, 2470.
- Kan bahası** (Tanyeri): 1734, 2632, 5299.
- Kan dök-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 740, 1565, 2219, 2477, 2692, 2835, 3741, 3823, 3929, 4481, 5120, 5353, 5966.
- Kan et-** (Tanyeri): 1553, 2198.
- Kan olası** (Tanyeri): 4225.
- Kan otur-** (Aksoy, Tanyeri): 1703.
- Kan yalaş-** (Tanyeri): 5145.
- Kan yuttur-** (Aksoy, Tanyeri): 2803.
- Kanat бүк-** (Tanyeri): 1907, 5806.
- Kanı kayna-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 2832, 2871.
- Kanını kurut-** (Aksan, Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 4779.
- Kara günlü** (Tanyeri): 2113, 3187, 3596, 5557, 6396.
- Kara haber** (Aksoy, Tanyeri): 3157.
- Karalar giy-** (Aksoy, Tanyeri): 6567.
- Karşı gel-** (Aksoy, Tanyeri): 3671, 4862.

- Kazdığı kuyuya düş-** (Aksoy): 2295.
- Kem nazarla bak-** (Tülbentçi): 3389.
- Kıyamet kopar-**(Aksoy, Tanyeri): 1403, 3731, 5366, 5588, 5626, 6202.
- Kulak ol-** (Tanyeri): 4253, 5352.
- Kulak tut-**(Aksoy, Tanyeri): 1067.
- Kulak ur-** (Tanyeri): 1196.
- Kulaktan âşık ol-** (Aksoy, Tanyeri): 1267, 4825.
- Kuşağına dolu** (Tanyeri): 6703.
- Kuşca/Kuş kadar canı (ol-)** (Aksoy, Tülbentçi): 1610, 2479, 4938, 6017.
- Kuyruğuna bas-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 4296.
- Külah kap-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 372, 377.
- Külahını göğre/havaya at-** (Tanyeri, Tülbentçi): 4337.
- Laf ur-** (Tanyeri): 1837, 3767.
- Mansube geç-** (Tanyeri): 2290, 2428.
- Matem tut-** (Tanyeri): 1963, 6199, 6492.
- Meydan oku-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 1799.
- Nakş oyna-/ nakş geç-** (Tanyeri): 1011, 1627, 2323, 2331, 2901.
- Ne çare** (Aksoy, Tanyeri): 1090, 2058, 4341.
- Nefs(inin) atına bin-** (Tanyeri): 1251.
- Ocağını söndür-** (Aksoy, Tanyeri): 3278, 3911.
- Okunu as- yayını yas-** (Aksoy, Tanyeri): 184.
- Olur olmaz** (Aksoy, Tanyeri): 5350, 5699.
- Önüne düş-** (Aksoy, Tanyeri): 3956.
- Örnek al-** (Aksoy, Tanyeri): 2323.
- Parmak kaldır-** (Aksoy, Tanyeri): 2013.
- Pençesini bur-** (Tanyeri): 1307.
- Ramak kal-** (Aksoy, Tanyeri): 2702, 3459, 3460, 5731, 6193.
- Renk ver-** (Tanyeri): 1478, 1565, 6509.
- Sebil et-** (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 3806, 4938, 5922, 6094, 6260.
- Selam ver-** (Aksoy, Tanyeri): 3323, 4879, 5444, 6595.
- Su gibi ezber oku-** (Aksoy, Tanyeri): 732.
- Suya sal-** (Tanyeri): 5841.

Tuzak kur- (Aksoy) : 5992.

Ya sabır ya sefer (Tülbentçi): 3273.

Yad et- (Tanyeri): 329, 1926, 2551, 2980, 4720, 4923, 5773.

Yanıp yakıl- (Aksoy, Tanyeri): 1427, 2486, 3213, 4107.

Yas tut- (Aksoy, Tanyeri): 2826, 4001, 4991.

Yele var- (Tanyeri): 175, 1340, 3305.

Yele vir- (Aksoy, Tanyeri): 2700, 3299, 3489, 3539, 6414.

Yeni başdan (Aksoy, Tanyeri): 5091.

Yer et- (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 2013.

Yerine ko(y)- (Aksoy): 367.

Yerini tut- (Aksoy, Tanyeri): 2423.

Yol aç- (Aksoy, Tanyeri): 6285.

Yol bul- (Aksoy): 154, 3861, 5718.

Yol et- (Aksoy): 6065.

Yol göster- (Aksoy, Tülbentçi): 1249.

Yol kes-(Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 295, 2978, 3031, 3036, 3491, 4008, 4430, 6021.

Yol ver- (Aksan, Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 384.

Yola düş- (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 3314, 3845, 3935, 4605, 5223, 5477, 6089, 6161.

Yoluna gel- (Aksoy, Tanyeri): 6020, 6058, 6519.

Yükü yık- (Aksan): 2841.

Yükünü tut- (Aksoy, Tülbentçi): 4736, 5529, 5963.

Yüreği kop- (Tanyeri): 2274.

Yüz çevir- (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 3990.

Yüz döndür- (Aksan): 701, 3030, 3123, 3789.

Yüz göster- (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 885.

Yüz karası (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 137, 2966.

Yüz sür- (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 6298.

Yüzü suyu(na)(hürmetine) (Aksoy, Tanyeri, Tülbentçi): 332, 1120, 2467, 4050, 4942, 6657.

Yüzüne bakma- (Aksoy, Tanyeri): 4945.

Yüzünü ağart- (Aksoy, Tanyeri): 387.

Zindan ol- (Aksoy): 168, 928, 6329, 6387.

b. Deyim Olduğu Düşünülen Yapılar

Bu başlık altında ele alığımız ibareler, taşıdıkları mecazlar, yargı bildirmeme kuralına uygunluk, mesnevi içinde aynı yapıyla birden fazla tekrar edilmeleri, kimilerinin başka eserlerde de örneklerinin takip edilebilmesi gibi sebeplerle deyim olduklarını düşündürmektedir. Ancak referans olarak kullandığımız sözlüklerle bu ifadelerin deyim olduğunu doğrulayamamış olmamız sebebiyle ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun bulduk.

At sal- 1746, 3340, 3463, 3563, 3749, 3871, 3958, 3977, 4329, 4750, 5912, 6106, 6555.

Ayak altında kalmış karıncaya dön- 2199.

Baş u cana kal- 573, 1575, 3409.

Başına dar et- 3642, 5257, 6370.

Başına dar ol- 3978, 5553.

Başına kıyamet kop- 2676, 3140, 5626.

Bâzâr germ ol- 587.

Bildiği yanıldığına değme- 1371.

Birbirine koyul- 2000.

Dağ ur- 24, 3205, 3284, 5008, 6064.

Devesi ölmüş Araba dön- 384.

Dil al- 1206.

El bir et- 3105, 3641.

Etek bele çal- 2352.

Etine aş yer- 3080.

Göçgüncünün kara evine dön- 1303.

Gönlü düş- 194, 2482.

İt/ İtler gibi pişman ol- 4259, 5179.

Kan sakla-: 5059.

Kan yutup taş yasdan- 1544.

Kanını kara yere kar-: 3803.

Kanını toprağa kar-: 3805.

Kanlı gibi gözden girizan ol-: 1395.

Karadan alet onar-: 5462, 6303.

Kaydını gör-: 2825, 2671, 4286, 4635, 4885.

Kaydını yi-: 4551.

Kesada sal-: 588.

Kilimini sudan kurtar-: 4318.

Kulağı terleme-: 5440.

Külahını terk et-: 2693.

Od görmeden kayna-: 481.

Ölür göz ile bak- : 5454.

Taş yasdan-: 1544.

Taşa çal-: 1536.

Toprağa sal-/ Kara topağa sal-: 2298, 2476, 3474, 3893, 4501, 6015, 6220.

Toprak döşenip taş yasdan-: 6473.

Var ise: 829, 990, 1401, 2191, 6201.

Varını havaya ver-: 1288, 1467, 1392, 3001, 4511, 5073, 6437.

Yanılıp yaz-: 1309, 3170.

Yel almak/Yel alsın: 1413.

Yere çal-: 93, 2815.

Yüreği kanla dol- : 6494.

Yüz ur-:200, 628, 919, 1344, 1421, 1782, 2046, 2347, 2980, 3091, 3257, 3858, 3946, 4564, 5220, 5228, 5271, 5777, 5785, 5813, 6181, 6474, 6558, 6586, 6588, 6618, 6681, 6697.

Zehri dokuz tastan geçir-: 1074.

Zincire çek-: 480, 4356, 6267.

c. Söyleyiş Kalıpları

Deyimler, kalıplaşmış ifadeler olup deyimî oluşturan kelime gruplarının sentaktik yapısı değişime açık değildir. Deyimî oluşturan kelimelerde yer değiştirme, yerine eş anlamlısını koyma gibi haller de deyimî yapısını bozan durumlardır.

Vezin ve kafiye gibi bağlayıcılıkları olan bir edebiyat geleneğinde kimi deyimlerin çoğu kez şekli sebepler dolayısıyla aslından uzaklaştığı, deyim içinde bazı kelimelerin yerine eş anlamlılarının konulduğu görülür. Anlam itibarıyla orijinal deyimden farklılık göstermese de deyimî şekle ait tutucu özelliğine uymadığı için bu tarz ifadeleri “deyim” olarak tanımlayamıyoruz. Bu alt başlık, ifadeye kaynaklık eden orijinal deyimî bozulmuş hâli için yani birer söyleyiş kalıbı olan bu ifadeler için, tanım ve tasnif denemesidir.

Bir deyimî orijinal hâlden uzaklaşarak söyleyiş kalıbı haline gelmesinin tespit edebildiğimiz üç sebebi var:

İlki, vezin, kafiye ve redif gibi şairî zorlayan şekli kurallardır. Şair, deyimî orijinalindeki iki ya da üç heceli bir kelimeyi vezin kaygısı sebebiyle tek heceli Arapça ya da Farsça kökenli eş anlamlısıyla karşılama yoluna gider: (toprak- hâk; sevgili- yâr; kulak- gûş vb.). Kimi zaman tek heceli kelimeler yine tek heceli eş anlamlı bir kelime ile karşılanabilir. Burada etken redif ya da kafiyedir (“el yumak” deyimî, redif zorunluluğu sebebiyle “dest yumak” şeklinde vulgarize hale getirilebilir).

Kimi zaman da deyimî, kelime eklenmesi yapılmaz fakat deyimî oluşturan kelimelere bir takım ekler getirildiği ya da deyimî bünyesindeki kimi eklerden tasarruf edildiği görülebilir. Çoğu vezin kaynaklı olan bu ekleme ve çıkarmalar da deyimî yapısını bozmaktadır.

İkinci etken deyimî orijinalindeki yapının popülerleşerek konuşma diline yerleşmesi ve şairin bu konuşma dilindeki yapıyı şiir diline taşımakta sakınca görmemesidir. Şair, şiirin şekli kaygılarının ötesinde günlük hayatta çok kez kullanılmış vulgarize bir yapıyı şiirine dâhil eder. Ancak bu ifade şiirde deyim değil, bir söyleyiş kalıbı olmuştur artık.

Tespit edebildiğimiz üçüncü ve son sebep de, Klasik şiirin beslendiği iki

önemli kaynak olan Arap ve Fars kültürüdür. Bu dillere ait kimi deyimler tercüme yoluyla şiir dilimize yerleşmiştir. Aslında bu sadece dilimize özgü bir durum da değildir. Tercüme faaliyetinin olduğu her ortamda deyim tercümelerini de görmek mümkündür. Mesela MÖ 4.yy.da Dionysios, devleti yönetmenin güçlüğü ve ağır sorumluluğunu dile getirmek ve arkadaşı Demokles'i etkili bir şekilde ihtar etmek amacıyla, başının üzerinde bir at kılına bağlı kılıçla mesaj verir. Bu uyarı ekseninde söylenen "Demokles'in kılıcı" ifadesi deyimleşerek pek çok dile yerleşmiştir²¹¹. Komşuluk ilişkisi içinde bulunan milletlerde ortak deyimler görülmesi olağandır. Edebî açıdan yakın temasımız olduğu dillerin başında gelen Farsça ile Türkçe arasında deyimler noktasında ortaklık ve benzerlikler bulunmaktadır²¹². Bunların bir kısmı edebî metinlerin çevirileri yolu ile dilimize geçmiş olabileceği gibi bir kısmı da İran coğrafyasında Farsça yazan, Türk asıllı şairler tarafından eserlerinde Farsça ifade edilmiş ve hatta bu Farsça eserlerin Türkçe yeniden yazımları sırasında, Farsça üzerinden Türkçe'ye çevrilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Bu geçişin güzergâhını belirlemek konumuz dışı olmakla birlikte, pek mümkün de görünmemektedir. Bu sebeple bu özellikteki yapıları, "Türkçe ve Farsçada Ortak Kullanılan Söyleyiş Kalıpları" alt başlığı ile ele almayı uygun gördük.

Tercüme deyimlerde, tercümenin doğasından kaynaklansa gerek, zaman zaman farklılıklar görülebilmektedir. Bu tarz tercüme deyimler için, sözlüklere girmiş yapıyı orijinal diğerlerini vulgarize kabul ettik. Orijinalini tespit edebildiğimiz deyimleri kökenini gösterebilmek adına vulgarize deyim/söyleyiş kalıbının yanında parantez içinde vermeyi uygun bulduk.

(1). Deyim Kaynaklı Söyleyiş Kalıpları (Vulgarize Deyimler)

Bazen Farsça bir deyimın tercümesi olduğu için bazen de vezin ya da kafiye kaygısıyla Türkçe deyimlerde kimi kelimelerin eş anlamlısının kullanılmasıyla ortaya çıkan ifadelerdir. Varka ve Gülşah Mesnevisi'nde tespit

²¹¹ Doğan Akan, **a.g.e.**, s. 98.

²¹² Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 110-111.

edebildiğimiz deyim kaynaklı söyleyiş kalıpları şunlardır²¹³:

(ne) Adın an-: 3150 (→Adını anma-)

Âba sal-: 1028 (→Suya sal-)

Ağı karadan seçilme-: 3171 (→Akla kararı seç-)

Aradan çıkar-: 6382 (→Aradan çık-)

Ayağı kesil-: 1120 (→Ayağını kes-)

**Ayağı tozu/ ayak tozu: 287, 369, 399, 3533, 3574, 4871, 5045, 6408, 6695
(→Ayağının tozuyla)**

Ayağına seng ur-: 6501 (→Ayağına taş dokun-)

Ayağına testere ye-: 1093 (→Ayağına balta ur-)

Ayağına tîşe ur-: 5671 (→Ayağına balta ur-)

Ayak üzre: 1125, 1162, 3057, 6640 (→Ayak üstü/ Ayak üzeri)

Aynını aç-: 2745 (→Gözünü aç-)

Bâda var-: 617, 4389 (→Yele var-)

Bâda vir-: 588, 2569, 5215 (→Yele ver-)

Başına dar ol-: 6328 (→Dünya başına dar ol-)

Başına hâk saç-: 1909, 5223, 6259 (→Başına toprak koy-)

Başına tâc et-/edin- : 1292, 4400 (→Baş tacı et-)

Başına taş/taşlar ur-: 2843, 5982 (→Başını taştan taş vur-)

Başını külâha çek-: 4845 (→Başını hırkaya çek-)

Başını sokacak yer olma-: 1039 (→Başını sok-)

Başlarına hâk koy-: 4000 (→Başına toprak koy-)

Bed-nâm et-: 1301, 3108 (→Adını ‘e çıkar-)

Bıçağı üstühâna eriş-: 3011 (→Bıçak kemiğe dayan-)

Bir araya getir-: 3879 (→Bir araya gel-)

Bir ayak ileri: 6221 (→Bir ayak önce/evvel)

Bir hâl eriş-: 6585 (→Bir hâl ol-)

Bir yakadan baş çek-: 4804 (→Bir yakadan baş çıkar-)

²¹³ Deyim Kaynaklı Söyleyiş Kalıpları listesi oluşturulurken, Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İstanbul 1994, C. 2; Feridun Fazıl Tülbentçi, **Türk Atasözleri ve Deyimleri**, İstanbul 1977; M. Ali Tanyeri, **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler**, Ankara 1999; **Türk Atasözleri ve Deyimleri**, Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2001 adlı eserler başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

- Birbirine kat-:** 3074 (→**Birbirine gir-**)
- Birbirine koyul-:** 1691 (→**Birbirine gir-**)
- Câ et-:** 4463, 4964, 5022, 5074, 5333, 5517, 6142 (→**Yer et-**)
- Câ eyle-:** 5083, 5868, 6378 (→**Yer et-**)
- Câ idin-:** 6626 (→**Yer et-**)
- Câ tut-:** 2326 (→**Yer tut-**)
- Câmesini çâk et-/kıl-:** 437, 1064, 1535, 2542, 4104, 6680 (**Yaka yırt-**)
- Can al-:** 743, 2477, 3427, 6310 (→**Canını al-**)
- Can ber-cehennem sipariş eyle-:** 3617 (→**Canı cehenneme**)
- Can çık-:** 2008, 4114 (→**Canı Çıkmak**)
- Can u başın feda eyle-:** 2852 (→**Can feda**)
- Can ver-:** 42, 536, 913, 991, 2127, 2132, 2817, 2837, 3427, 4047, 4481, 5799, 5801, 5888, 6137, 6140, 6143, 6299, 6376, 6402, 6454, 6712 (→**Canını ver-**)
- Cana geç-:** 3448 (→**Canına geç-**)
- Cana minnet:** 1443 (→**Canına minnet**)
- Candan usan-:** 2818 (→**Canından bez-/usan-**)
- Canı ağzına eriş-:** 3535 (→**Canı ağzına gel-**)
- Canı başına sığra-:** 3953 (→**Can başına sığra-**)
- Canına can katıl-:** 3606 (→**Canına can kat-**)
- Canına su sepil-:** 6662 (→**Yüreğine su serpil-**)
- Cebe göster- :** 3713 (→**Cebe Sat-**)
- Cihandan göz yum-:** 1972, 4376 (→**Dünyaya gözlerini kapa-**)
- Çeşm yum-:** 591 (→**Göz yum-**)
- Çeşmi kan dol-:** 2015 (→**Gözleri kan çanağına dön-**)
- Çeşmine uyku girme-:** 1644 (→**Gözüne uyku girme-**)
- Çeşmini aç-:** 2767 (→**Gözünü aç-**)
- Çeşmini dik-:** 308, 313, 1506, 4306, 4310, 5209, 6275 (→**Gözünü dik-**)
- Dağa düş-:** 479 (→**Dağlara düş-**)
- Dağlara düşür-:** 827 (→**Dağlara düş-**)
- Dem akıt-:** 150 (→**Kan akıt-**)
- Demirden lebebi:** 559 (→**Demir leblebi**)

- Derdi birken bin ol-:** 1827 (→Dert bir iken iki ol-)
- Dest çek-:** 3599 (→El çek-)
- Dest ir-:** 4425 (→Eli erme-)
- Dest sun-:** 4241 5465 (→El sun-)
- Dest uzat-:** 5218, 5461 (→El uzat-)
- Dest yu-:** 186, 1084, 3009, 6687 (→El yu-/yıka-)
- Deste al-:** 736 (→Ele al-)
- Destine düş-:** 188 (→Eline düş-)
- Destini aç-:** 3857 (→El aç-)
- Dil bağla-:** 4996 (→Gönül bağla-)
- Dil ver-:** 991, 1004, 1258, 2817, 5061, 5371 (→Gönül ver-)
- Dilden geç-:** 3823 (→Gönülden geç-)
- Dili meyl et-/ eyle-:** 3119, 4693, 4706, 5607 (→Gönlü ak-)
- Dünya dolu(su):** 1275 (→Dünya kadar)
- Eli ayağı tutma-:** 2154 (→Eli ayağı tut-)
- Eli bağlı:** 2606 (→Eli kolu bağlı ol-)
- Eli erişme-:** 6086 (→Eli erme-)
- Evvel kademde:** 3152 (→Evvel emirde)
- Gam ye-:** 3729 (→Gam yeme-)
- Gazel taksim et-:** 473 (→Gazel oku-)
- Gönül açıl-:** 506 (→Gönül aç-)
- Görür gözü tutar desti:** 2424 (→Görür göz tutar el)
- Gözlerine uyku girme-:** 5933 (→Gözüne uyku girme-)
- Gözün aydın et-:** 2033 (→Gözün aydın)
- Gözüne görünme-:** 963, 1328 (→Gözüne hiçbir şey görünme-)
- Gözünün üstünde kaşı [ol-]:** 1918 (→Gözünün üstünde kaşın var deme-)
- Gûş ur-:** 1678, 2752, 3208 (→Kulak ur-)
- Gûşı cınla-:** 3399 (→Kulağı cınla-)
- Harf çek-:** 211 (→Harf at-)
- Hile geç-:** 1447 (→Nakş geç-)
- Hoş geldi:** 6590 (→Hoşuna git-)
- Hoşça/Hoşlukla geç-:** 1071, 1092 (→Hoş geç-)

- Huda'ya ısmarla-: 6003 (→Allah'a ısmarladık)
- Hûn et-: 1549 (→Kan et-)
- İp ucu uzat-: 6386 (→İpucu ver-)
- Kadem rence buyur-: 4899 (→Kadem rence et-)
- Kadem-rence kıl: 4875 (→Kadem rence et-)
- Kan revan ol-: 1389 (→Kan revan içinde)
- Kan yut-: 677, 1205, 2379, 3018, 3132, 4097, 4806 (→Kan yuttur-)
- Kana gir-: 5026 (→Kanına gir-)
- Kana teşne: 1742 (→Kana susa-)
- Kanı kuru-: 1324 (→Kanını kurut-)
- Kanına teşne ol-: 3080 (→Kanına susa-)
- Karşu var-: 5807 (→Karşu çık-)
- Kendi sayesinden kaç-: 2582, (→Gölgesinden bile kork-)
- Kendözünden geç-: 2545 (→Kendinden geç-)
- Kolayını gözet-: 3594 (→Kolayını bul-)
- Kul ol-: 919, 966, 2804, 3795, 3907, 4529, 6164 (→Kul kurban ol-)
- Kuru baş: 1960 (→Kuru başına kal-)
- Külahını göğşe bırak-: 4577 (→Külahını göğşe at-)
- Mekik ur-: 5192 (→Mekik doku-)
- Murada er-: 2189 (→Muradına er-)
- Na'ra ur-: 1774, 1787, 3069 (→Nara at-)
- Nakş et-/Nakş eyle-/ Nakş sal- : 31, 1134, 1148, 2403, 3218, 4324, (→Nakş geç-)
- Nam çıkar-: 5471 (→Adını çıkar-/ Nam sal-)
- Na-merde muhtaç eyle-/ ol-: 201 (→Allah namerde muhtaç etmesin)
- Namı nişanı kalma-/belli olma-: 616, 698 (→Adı sanı belirsiz)
- Nâmını bağışla-: 4450 (→Adını bağışla-)
- Nara yan-: 1538 (→Narına yan-)
- Narına yak-: 637 (→Narına yan-)
- Ne şîr-i üştür ne didar-ı Arab: 2860 (→Ne Şam'ın şekeri ne Arab'ın yüzü)
- Od saç-: 3892 (→Ateş saç-)
- Oda yan-: 2280, 5109, 5760 (→Ateşine yan-)

- Oduna yan-:** 2566 (→**Ateşine yan-**)
- Oğul edin-:** 6693 (→**Evlat edin-**)
- Pâ çek-:** 6441 (→**Ayağını çek-**)
- Pâ-mâl ol-:** 792, 2513 (→**Ayak altında kal-**)
- Pâyına düş-:** 2650, 2728, 6006, 6558 (→**Ayağına düş-**)
- Pâyına ser koy-:** 5735 (→**Ayağına baş koy-**)
- Pâyına su koy-:** 814 (→**Ayağına su dök-**)
- Per ü bâl aç-:** 4581 (→**Kol kanat ol-**)
- Per ü bâli sınık zenbura dön-:** 2199 (→**Kolu kanadı kırıl-**)
- Peyâm ver-:** 181 (→**Haber ver-**)
- Pusuya gir-:** 799, 830 (→**Pusuya düş-**)
- Râh aç-:** 43 (→**Yol aç-**)
- Râh bul-:** 53 (→**Yol bul-**)
- Râh et-:** 6147 (→**Yol et-**)
- Râh kes-:** 2669, 3499, 4438, 4751, 5477, 5875, 6059, 6300, 6683 (→**Yol kes-**)
- Râh ver-:** 126, 2406 (**Yol ver-**)
- Râhını yitir-:** 165, 1331, 3250, 4331, 6334 (→**Yolunu şaşır-**)
- Rû döndür-:** 2465, 5423 (→**Yüz döndür-**)
- Rû ur-:** 884, 1618, 4015, 5709, 5815, 6053 (→**Yüz sür-**)
- Sabr u kararı kalma-:** 2062, 2121 (→**Sabrı taş-**)
- Sem'ine dokun-:** 4956, 6183 (→**Kulağına çalın-**)
- Semada istediğini yerde bul-:** 5810 (→**Gökte ararken yerde bul-**)
- Ser çek-:** 502, 1693, 1868, 2562, 2634, 2774, 2947, 3024, 3115, 3475, 3734, 4019, 4316, 4748, 5303, 5848, 6047, 6472, 6614, 6617 (→**Baş Çek-**)
- Ser koy-:** 330 (→**Baş ko(y)-**)
- Ser ur-:** 3033, 4110, 4443, 4808 (→**Baş vur-**)
- Ser ver-:** 1775 (→**Baş ver-**)
- Sesini çıkarma-:** 2159 (→**Ses çıkarma-**)
- Sevdaya düş-:** 3596, 5699, 5719 (→**Sevdasına düş-**)
- Sevinçten yerine sığma-:** 6604 (→**Sevincinden ağzı kulaklarına var-**)
- Sinesine çek-:** 5935 (→**Sineye çek-**)

- Sinesini/Sineler çak et-/kıl-:** 1505, 1909, 6604 (→Yaka yırt-)
- Sitairesi düş-:** 3186 (→Yıldızı düşük)
- Siyeh-ru et-:** 4779 (Yüzü kara)
- Tiğini arşa as-:** 444 (→Kılıcını arşa as-)
- Tuz ekmek yediği yere ihanet et-:** 5711 (→Tuz, ekmek haini)
- Vâveyla kopar-:** 6005 (→Vaveylayı bas-)
- Vebali gerdene:** 4345 (→Vebali boynuna)
- Yâd eyle-:** 395, 2196, 4730 (→yad et-)
- Yakasını çak et-/kıl-/ol-:** 88, 2766, 2810, 3553, 3886, 6144, 6433 (Yaka yırt-)
- Yakasını kurtar-:** 2400 (Yakayı kurtar-)
- Yas et-:** 6182 (→Yas tut-)
- Yerden göğ-:** 4872 (→Yerden göğ kadar/dek)
- Yere geç-:** 956, 1981 (→Yere bat-)
- Yoğ u varın:** 962 (→Varı yoğu)
- Yok bahâya:** 2799, 4924 (→Yok bahasına)
- Yollar bas-:** 2514 (→Yol bas-)
- Yolu uğra-:** 3456, 3542, 4089, 4738, 5997 (→Yolu düş-)
- Yolunu yitir-/kaybet-:** 3301 (→Yolunu şaşır-)
- Yüz ağart-:** 3028 (→Yüzünü ağart-)
- Yüz ur-:** 88, 200, 306, 628, 919, 1782, 3257, 3858, 5052, 5228, 5785, 6448 (→Yüz sür-)
- Yüzü dön-:** 3881 (→Yüz çevir-)

(2). Farsça ve Türkçe’de Ortak Kullanılan ve Çoğu Farsça Birleşik Fillerin Tercümesi Yoluyla Oluşan Söyleyiş Kalıpları²¹⁴

Ad koy-: 813 (→Nam borden)

Âh çek-: 5207 (Âh keşiden)

²¹⁴ Bu liste oluşturulurken, Mohammed Mo’in, *Ferheng-i Farisî*, Tahran 1371, C. 1-6; Naci Tokmak, *Telauffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler*, İstanbul 2001; Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000 adlı eserler başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

- Ahde vefa kıl-:** 397 (→**Be ahd-i hod vefa kerd**)
- Alem çek-:** 476 (→**Alem keşiden**)
- Arza kıl-:** 853 (→**Arza kerd**)
- Asker çek-:** 1300, 1564, 3646 (→**Asker keşiden**)
- Bâdbân aç-:** 3813, 5570, 6400 (→**Bâdbân keşiden**)
- Bağrı(nı) çak et-/ol-:** 579, 2320 (→**Sine-çâk**)
- Baş ur-:** 6470 (→**Ser zeden**)
- Câm çek-:** 695, 6678 (→**Câm keşiden**)
- Cân bahş eyle-:** 1036 (→**Cân bahşâyiden**)
- Dest ur-:** 301, 3849, 5286, 5392, 5966 (→**Dest zeden**)
- Dest-ber-dest ur-:** 1772, 2348, 2661, 5112 (→**Dest-ber-dest zeden**)
- Deste deste et-:** 735 (→**Deste deste kerd**)
- El ur-:** 707, 949, 1396, 1637, 3703, 3726, 4858, 5564, 6083, 6314 (→**Dest zeden**)
- Eser et-:** 2181 (→**Eser kerd**)
- Feryat eyle-/et-:** 3148, 3213 (→**Feryâd kerd**)
- Haber ol-:** 5822 (→**Haber şoden**)
- Halka der-guş :** 4402 (→**Halka der-gûş/ Halka ber-gûş**)
- Hançer çek-:** 2179 (→**Hancer keşiden**)
- Hayr bâdi et-:** 325 (→**Hayr bâdî kerd**)
- Hayrân kal-:** 48, 659, 1343, 1399, 2214, 2245, 2337, 2348, 4256, 4992, 5112, 5521, 6632 (→**Hayrân manden**)
- Hem-dest ol-:** 1215, 3081, 3966 (→**Hem-dest şoden**)
- Hoş-hâl et-:** 5173 (→**Hoş hâl kerd**)
- İstikbâl et-:** 5173 (→**İstikbâl kerd**)
- Kan iç-:** 816 (→**Hûn âşâmiden**)
- Kana bulaş-:** 5145 (→**Be-hûn âlûden**)
- Karâr et-:** 5155, 5518 (→**Karâr kerd**)
- Kayda getir-:** 4309 (→**Be/ Der Kayd âverden**)
- Kef ur-:** 1212 (→**Kef zeden**)
- Kurbân eyle-/ et-/kıl-:** 2142, 4047 (→**Kurbân kerd**)
- Meded kıl-:** 6587, 6619 (→**Meded kerd**)

Müjde ver-: 2747 (→Müjde dâden)

Nam ko-/koy-: 614, 2330, 6693 (Nam borden)

Nazar kıl-: 355, 386, 820, 841, 890, 894, 982, 1255, 1316, 1489, 2275, 2501, 2652, 3557, 3830, 4375, 4433, 4819, 4832, 5012, 5100, 5251, 5414, 5443, 5507, 5607, 5788, 6474, 6483, 6493 (→Nazar kerden)

Nazma getir-: 558 (→Be-nazm âverden)

Nevbet ur-: 1113 (→Nevbet zeden)

Nişân ver-: 536, 3034 (→Nişân dâden)

Nize oynat-: 3713 (→Nîze bahten)

Od ur-: 641, 3337, 4227, 6257 (→Âteş zeden)

Pâ ur-: 257, 6034, 6620 (→Pâ zeden)

Pây-der-gil: 1004 (→Pây-der-gil/ Pâ-der-gil)

Pençe bur-: 1307 (→ Çeng konden)

Revân et-: 732, 1565 (→Revân kerden)

Revân/Revâne ol-: 127, 290, 293, 481, 602, 656, 1036, 1293, 1372, 1406, 1556, 2203, 2595, 2602, 2754, 2873, 2890, 2898, 3027, 3042, 3226, 3381, 3483, 3496, 3643, 3645, 3824, 4061, 4425, 4519, 4561, 5493, 5515, 5776, 6010, 6698 (→Revân/Revâne şoden)

Saf bağla-: 1163 (→Saf besten)

Selam ırgür-/irişdür-: 181, 5312, 6652 (→Selâm resânden/ resânîden)

Şemşîr çal-: 1765 (→Şemşîr zeden)

Şemşîr çek-: 2621 (→Şemşîr keşiden)

Takat getir-: 1953 (→Takât âverden)

Taze vü ter et-: 734 (→Tâze vü ter kerden/ Ter ü tâze kerden)

Tazyane çal-: 602 (→Tazyâne zeden)

Ter düş-: 5701 (→Der üftâden)

Teselli ver-: 691 (→Teselli dâden)

Tırnak çal-: 1040 (→Nahun zeden)

Tig çal-: 3617 (→Tîg zeden)

Tir çek-: 957 (→Tîr keşiden)

Yerden götür-: 1589 (→Ez-câ borden)

Yerinden sıçra-: 2374, 4584 (→Ez-câ cünbiden)

(3). Dua - Beddua Cümleleri ile Veda ve Yemin İfadeleri

Bu başlık altında ele alınan yapılar, deyim, atasözü ya da deyim kaynaklı vulgarize yapılarak olarak değerlendirilemeyen ancak aynı kalıp ifadeyi koruyarak bir kısmı bugüne bile ulaşmış ifadelerdir. Veda ifadelerinin kimileri taşıdıkları iyi niyetli duygular sebebiyle dua cümleleri kapsamında da düşünülebilir. Ancak tümü bu kategoriye dâhil edilemeyeceği için “Veda İfadeleri” de bu alt başlığa eklenmiştir. Mesnevi içinde te‘alallâh, bihamdillâh vb. şekilde yer alan Arapça dua cümleleri bu listeye alınmamıştır. Varka ve Gülşah Mesnevisi’nde tespit edebildiğimiz Türkçe dua-beddua cümleleri ile veda ve yemin ifadelerinin listesi şu şekildedir:

Allah, onu kapında esir etsin: 2529.

Allaha ısmarla-: 6004.

Başına taş: 5334.

Behiştasa makamı gülşen olsun: 6459.

Beni yaktı dilerim o da yana: 2934.

Bir iş edem/edeyim: 2091, 2573.

Boynuna uğrasın: 4517.

Elleri kurusun: 4515.

Er değilsin: 5787, 5799.

Er isen: 1258.

Esen kal: 6045, 6414.

Gözüm çıksın: 6402.

Hakkını helal et: 6052, 6404.

Huda yavuz nazardan saklasın/dur etsin: 5974.

İşi Allah onara/ İş oldur kim Allah onara: 3730, 3976.

Selam olsun: 1030.

Şad u şen kal: 6414.

Şen olsun: 6459.

Yel alsın: 2532, 2923.

Yere geçsin: 2531, 3306.

Yerlere geçsin: 2911.

Yürü git: 6086.

(4). İkilemeler

Aynı kelimelerin ya da eş veya zıt anlamlı sözcüklerin arka arkaya tekrar edilmesiyle, anlamı daha etkili ve kalıcı kılmak ve tekrarların ses özelliklerini edebî dile taşımak amacıyla sözcüklerin birlikte kullanılması olayına ikileme denilir. Türkçe, ikilemeler açısından son derece zengin bir dildir. İkileme temelde sözcüklerin “ses ve söz benzerlikleri”ne dayanır. Bu benzerlikler, önses ya da son seste olabileceği gibi, aynen tekrar, Türkçe bir sözcükle ona yakın ya da eş anlamlı yabancı kökenli bir sözcüğün arka arkaya tekrarı şeklinde de olabilir²¹⁵. Orhun Yazıtları’ndan günümüze kadar Türk dilinin tüm dönemlerinde edebî dilde örnekleri takip edilen ikilemelere, Varka ve Gülşah mesnevisinde de rastladık. Tespit ettiğimiz ikilemeleri, alt tasniflere tabi tutmadan “İkilemeler” başlığı altında ele aldık. Sözvarlığının ayrılmaz bir parçası olduğu için, mesnevide yer alan atasözü, deyim, dua ve beddua cümleleri ile söyleyiş kalıplarının yanı sıra ihmal edilmemesi gerektiği düşüncesi ile ikilemeler listesi oluşturduk. Mesnevide yer aldıkları beyit içerisinde ses ve anlamı destekleme fonksiyonu üstlenen Türk şiirinin en önemli ses elemanlarından olan ikilemeler, aynı zamanda şiir dilini günlük dile yakınlaştırırlar. Varka ve Gülşah Mesnevisi içinde tespit edebildiğimiz

²¹⁵ Vecihe Hatipoğlu, **İkileme**, Ankara 1971, s. 9-19.

ikilemeler şunlardır²¹⁶:

Alıp verip: 1775.

Allah Allah: 2398, 3856.

Ay u gün: 777.

Az az: 196.

Az u/ve çok: 589.

Başdan ayağa: 1202, 3690, 5525.

Bin bin: 733.

Bir bir: 545, 630, 1011, 2118, 2754, 2902, 2940, 3134, 3220, 5605, 5914, 5931, 6573,

Bûd u nâbûd: 4316.

Cân ile ten: 781

Cana can: 5981

Çoğ u az: 6453

Çok çok: 196,

Eksik gedik: 4761

Gece gündüz: 1058, 1312, 1551, 2241, 2686, 2817, 3493, 5089, 5207, 5301, 5385, 5412, 6227,

Gelip git-: 6352.

Gelir gelmez: 3170.

Göçer konar: 130

Gül gül: 4054

Güm güm: 750, 2658

İkide bir: 5003

Kan revân: 1389

Kana kana: 5535, 6139,

Kat kat: 1256, 3500, 3650, 3958.

Mâl ü menâl: 2791, 2950, 2954, 3383, 4959, 5381, 5562, 5566.

Mâl ü mülk: 751,

²¹⁶ Bu ikileme listesi oluşturulurken kelimenin aynen tekrarı ile oluşan ikilemeler dışında, Vecihe Hatipoğlu, **İkileme**, Ankara 1971, s. 87-119 “İkileme Dizini” ile Doğan Aksan, **Anadilimizin Söz Denizinde**, İstanbul 2006, s.232-234 “İkilemeler Dizini” esas alınmıştır.

Mül mül: 4056

Niçe niçe: 2955, 3910, 4663, 4928, 4933.

Olur olmaz: 5350, 5699,

Sağ salim: 3982,

Sünbül sünbül: 4055

Taze vü ter: 734

Tel tel: 1396, 6314,

Ter ü taze: 5069

Yalvarıp yakar-: 5736, 6006.

Yana yana: 1332, 2609, 3020, 5028, 5420, 5777, 5915, 6276,

Yar u arka: 813

Yemez içmez: 3493.

Yer yer: 1037, 1160, 3508, 3952,

Yerden göğ: 3650, 4872, 5293.

Yoğ u var: 962, 2212, 2643.

(5). Bunların Dışında Kalan Söyleyiş Kalıpları

**[Kaynağı Bir Deyime Dayandırılmayan Ancak Çoğunlukla Bünyesinde
Mecaz Barındıran ve Mesnevide Birden Fazla Kullanımı Olan Kalıplar]**

Adem sahrasına hıram et-: 5485.

Adem sahrasına mahmil bağla-: 2875.

Adını ur-: 1778.

Aferin bâd oku-: 2397, 3130, 4549.

Aferin oku-: 5589.

Ağız yum-: 6416.

Ahd u peyman et-: 3410.

Aheng eyle-/tut-: 3191, 4054.

Akın sal-: 1534.

Aklı gidip gel-: 1507.

Âl et-: 4004, 5309.
Alaylar bağla-: 3786.
Arşa çek-: 74.
Aşk oduna düş-: 941.
Aşk oduna yak-: 969.
Ateş ur-: 2156, 5005.
Ay u gün gibi faş ol-: 767.
Ayağa bastır-: 1222.
Ayağa sal-: 6485.
Ayağı durul-: 6358.
Ayağın kana/kanla yu-: 2017.
Ayağına düş- : 3546, 4808, 5709.
Ayağına ru ur-: 4805.
Aydan aydın: 1226.
Az dedim: 530.
Bağrı sınmış yaya dön-: 1393, 2059, 5687.
Bağrına dağ yak-: 903, 3014.
Bağrını biryan et-: 2909.
Bağrını del-: 5767.
Bağrını yufka et-: 6339.
Bağrının başı onul-: 1586, 1608, 1915.
Bağrının yağı eri-: 965.
Bahtı uyan-: 3185.
Baki kal-: 98, 1081, 1085, 1532, 6520, 6639, 6679.
Bâl ü per dök-: 3654.
Bana mı kaldı: 6308.
Baş çıkar-: 2776.
Baş ile cana kal- : 3773.
Baş devlet bul-: 3678.
Baş üzre matem kopar-: 4916.
Baş üzre yıkıl-/ Başına yıkıl-: 167, 1064, 2177, 5506.
Başın döğün-/ başını döv-: 2091.

- Başına seng yağ-:** 4238.
- Başına urulmuş yılanı dön-:** 2588.
- Başını terk et-:** 1824.
- Baştan git-:** 209, 6672.
- Beri gel-:** 707.
- Beyaza gel-:** 519.
- Bi- ser ü pa kal-:** 160
- Bin bin yaşa-:** 733.
- Bir içim suya muhtaç (ol-/ kal-):** 5569.
- Bir kılına değme-:** 5250.
- Bir niçe yıl:** 6639.
- Bir pula muhtaç et-:** 4545.
- Birini iki ikisini dört/çar et-:** 1736.
- Bön adla-:** 1370.
- Bön düş-:** 2847.
- Cam tut-:** 1063.
- Can gözünü aç-:** 6207.
- Can ile başa kalma-:** 3804.
- Can kurtar-:** 2184.
- Can nakdini saç-:** 2080.
- Can teslim et-:** 3715.
- Can u başa kal-:** 2441.
- Can u dil mülkünü yağma et-:** 4911.
- Can u dilden çık-/git-:** 102, 1217.
- Can u tenden geç-:** 3765.
- Cana kal-:** 2718.
- Canı acı-:** 3673,5862.
- Canı yerine var-/varma-:** 3727.
- Canına canlar bağışla-:** 4721.
- Canına dağ yak-:** 6283.
- Canına hayret düş-:** 5563.
- Canına korku düş-:** 3581.

- Canına nar düş-:** 6076.
- Canına tab düş-/ur-/ver-:** 1374, 2101, 2712, 6057, 6444, 6250.
- Canına tasa düş-:** 2544, 4303.
- Canını gamdan ferağa bırak-:** 5882.
- Canını kurtar-:** 1832.
- Canını ortaya koy-:** 1991.
- Canını teslim et-/eyle-:** 1083, 6189.
- Cevşen giyip kaplumbağaya dön-:** 3615.
- Cihan durdukça:** 3103.
- Cihana doyma-:** 6236.
- Çakıl taşına dön-:** 3380.
- Çerağ et-:** 25.
- Çerağ uyandır-/uyar-:** 142, 221, 450, 5407.
- Çerağ yak-:** 1902, 6529.
- Çerağ yandır-:** 7.
- Çerağı ruşen eyle-:** 159.
- Çerağı yan-:** 5008, 6397.
- Çevre döşen-:** 1150.
- Dağ ur-:** 24, 1111, 3205, 3284, 5008, 6064.
- Dağ yak-:** 1642.
- Davarı otarıp suya yak-:** 6103,
- Def tut-:** 473, 1118.
- Demir şişe batırılmış kebaba dön-:** 936.
- Derde derman yaz-:** 3472.
- Dilden çık-:** 4114.
- Dilden git-:** 176, 182, 1499, 3330, 3580, 3585, 3944, 3971, 4633, 5901.
- Dile yol bul-:** 154.
- Dili değ-:** 6153.
- Dili/Gönlü kebab ol-:** 816.
- Dilinden dökül-:** 832.
- Dillere suz u tab bırak-:** 530.
- Duasını al-:** 6692.

Dünya yüzünü tut-: 790, 1095.

Düzd-i Arab: 854.

Ecel camından iç-: 6121.

Eksikliğini bil-: 6564.

El er-: 2685, 5636.

Eli bağlı esiri/şikâri ol-: 2025, 2234, 4012.

Eli erme-: 2193, 4529.

Elinde ol-: 2645.

Er dile-: 3748.

Eser yel gibi ol-: 2159.

Eser yeldir: 6471.

Eşini kaybetmiş şire dön-: 1590.

Ferahtan canı tenine sığma-: 877.

Ferdalara sal-: 825.

Feryat kop-: 3327.

Fitne kopar-: 2512.

Garip ölüsü gibi: 5499.

Geçer yel gibi: 6274.

Gele bir dem: 615, 1088.

Genlü gensiz: 3935.

Göge dud sal-: 703, 2863.

Gönlü aç-: 4116.

Gönlü geç-: 5396.

Gönlü kapıl-: 4510.

Gözden git-: 6504.

Gözlerine/uyuna uyku gel-: 361.

Gözü yollara revzen ol-: 2927.

Gözü(nü) tuş ol-/eyle-: 805, 1243, 2965, 5443, 5516, 5754, 5834, 6276.

Gözünden çık-: 2545.

Gözünden kanlı yaş ak-: 899.

Gözüne girme-: 4851.

Gözüne kara gün ol-: 6395.

Gözüne salındır-: 4471.
Gurbet iline sal-: 3391.
Guşa dokun-: 2800, 4902.
Gül gül eyle-: 969.
Güm güm inlet-: 750.
Gün gibi Ruşen (ol-/kıl-): 976, 1902.
Gün gibi zahir ol-: 5327.
Günü doğ-: 4552.
Günü doğmadan zevali eriş-: 1376.
Haber bildir-: 6661.
Haber et-: 5039.
Haber gel-: 6372.
Haber kıl-: 3259.
Haber sor-: 3158, 3257, 5823, 6260.
Haddi hesabı yok/olma-: 762.
Hâk et-: 6392.
Hâk ol-: 5765.
Hâke düş-: 1957.
Hâke sal-: 4943, 5211, 5259, 5741, 6177.
Hâke var-: 617.
Haçer tak-: 364.
Haçer tut-: 2185.
Haçer ur-: 2204.
Havaya var-: 3299.
Hayat defterini ebter et-: 3780.
Hayr yade muhtaç ol-: 617.
Helake sal-: 2794.
Helake var-: 1610.
Hem-kef ol-: 418,
Her kaçan dem: 366.
Huda hakkı: 5977.
Hunu çekil-: 789.

İbret gözünü aç-: 1360, 3132.
İstikbale çık-: 4869, 5041.
Kalbini bırak-: 6107.
Kale getir-: 543.
Kan dol-: 1205.
Kana boya-: 2189.
Kana kana iç-: 6139.
Kandili yan-: 3185.
Kandilini as-: 545.
Kanlara boya-: 6317.
Kapısından redd et-: 3282.
Kara çullara koy-: 2538.
Kara düşler gör-: 3155, 5157.
Kara düşler: 3399.
Kara gün için sakla-: 1474.
Kara gün: 1300, 6016, 6304.
Kara taştan lal ve yakut düz-/çıkar-: 67, 3371.
Kara toprağa düş-: 3822.
Kara toprağa gir-: 2361.
Kara toprağa var-: 5130.
Kara yer: 42, 2449, 3122, 3319, 5460.
Karada yeri kalma-: 4592.
Karanlık bas-: 1319.
Karar ettir-: 6452.
Kararıp yere düş-: 1243.
Kenara çık-: 4031, 6385.
Kenara sal-: 1493, 5672.
Kendi derdini unut-: 4490.
Kıyamet kop-: 214, 5159, 5813, 5975.
Kilit ur-: 350.
Kim ola: 1423.
Kul et-/eyle-: 220, 782, 4407, 4411.

Kulak çektir-: 4827.
Kurulu yaya dön-: 769.
Küfrü ezber oku-: 2078, 3888.
Lerze düş-: 188, 2965, 3725, 6073, 6584.
Lezzet al-: 511.
Lisana gel-: 204, 881.
Mah u mihre yatağını değiştirt-: 371.
Makale getir-: 581.
Meğer bir dem ki: 456.
Merama er-: 6680.
Meydan tut-: 1987, 3738.
Meydana sal-: 2163.
Miği eflake çık-: 376.
Miyan-ı nara düşmüş muya dön-: 1587.
Muradı ol-: 6454.
Muradı üzre devr et-: 1080, 2876.
Muradını bul-: 5929.
Muradını ver-: 5131.
Müjde getir-: 283, 2771.
Nale vü ah et-: 1235.
Nara yak-: 6369.
Nazar sal-: 410, 840, 923, 1774, 2151, 2251, 2376, 3951, 5738.
Nefes germ et-: 649.
Neler çektiklerim: 1962.
Nevbet deg-: 6646.
Niçe bir: 1295.
Niçeye dek: 1294.
Nikabını götür-: 6036.
Nohut gibi her aş a gir-: 5255.
Nur ver-: 3, 30, 106, 179, 292, 544, 1097, 1523, 4892, 5947.
Nuş-ı can oku-: 478.
Oda düş-: 3901, 4460.

Oda düşmüş muya dön-: 5621.

Oda yak-: 4064, 6021, 6569.

Odunu ölçer-: 2565, 4499.

Onulmaz derde düş-: 2863, 6082.

Ölü helvası gibi tadı olma-: 1917.

Payına baş ur-: 4519.

Payına ru ur-: 1406, 1556, 2647, 4044, 6600, 6681.

Payına yüz sür-: 6550.

Payına yüz ur-: 2980, 5052, 5777, 6448.

Payını öp-: 320.

Per ü bal yak-: 1026, 6445.

Puldan buçuktan: 589.

Pusudan güneş/gün gibi zahir ol-/zuhur et-/çık-: 2066, 2672, 5911, 6709.

Raks ur-/et-: 1034, 2104, 2666.

Raksa gel-: 311.

Reftara gel-: 900.

Reng uğrıla-: 826.

Rengi bozul-: 178.

Savulmaz bir bela ol-: 5194.

Saye sal-: 267, 280, 320, 344, 804, 833, 1182, 1303, 2499, 2773, 3013, 3222, 3548, 4079, 4656, 5494, 6099.

Sefide er-: 177.

Segirdim sal-: 1533.

Ser al-: 1775.

Serden geç-: 3610.

Serini efserinden cüda et-: 2511.

Servden tabut umuna dön-: 2217.

Sihr oku: 1683, 1713, 3681.

Sinesini aç-: 871.

Söze getir-: 222.

Su gibi didara âşık ol-: 646.

Su gibi hamuş ol-: 615.

Su koy-: 6621.
Susuzluktan öl-: 5869.
Suya düşmüş nemek gibi ezil-: 2487.
Suya gark olmuş tuz gibi ezil-: 1433.
Şal giyip fakire dön-: 528.
Şem uyandır-: 971.
Şem yandır-: 142.
Şeref ver-: 2991, 6372.
Şişesini kır-/sı-: 855.
Tac u serden geç-: 2119.
Tac u tahtı terk et-: 6522.
Tac ur-/serine tac ur-: 201, 1195, 3311.
Tana kal-: 1966.
Tanıklık ver-: 5158, 5598.
Taş olsa: 955, 1213.
Taze can bul-: 6638.
Tehi-dest: 149, 2790, 2804, 2936.
Tel tel yol-: 6314.
Teni kuru kavala dön-: 2811.
Terane bağla-: 1593, 3001, 3302.
Terk-i dil ü can et-: 2120, 3410, 3610.
Terk-i ser et-/ kıl-: 1793, 3152, 3273.
Tig ur-: 1755.
Tige düş-: 3266.
Tir-i ahı nüh siperden geç-: 2697.
Toğrağa kar-: 6006.
Tolu tolu sun-: 3965.
Toz kopar-: 6126.
Tozlar kop-: 1699, 1865,
Türabe sal-: 2415.
Usu git-: 2545.
Uykuya var-: 830, 6103.

- Üstün et-: 6629.
- Varını dolu vurmuş gibi yok et-: 1337.
- Varıp gel-: 910.
- Yad eller içre düş-: 5031.
- Yakasını aç-: 437.
- Yakasını rüzgâra ver-: 6244.
- Yalın tig: 376.
- Yalvarıp yakar-: 6006.
- Yan yana git-: 1332.
- Yanar od gibi: 983.
- Yanar oda gir-: 3605, 3789.
- Yaragın gör-: 603.
- Yaşı kuruya katıl-: 1614.
- Yatağını değiştir-: 748.
- Yedi iklimi bir duaya ver-: 355.
- Yediği içtiği zehir/semm ol-: 5950.
- Yel gibi es-: 2150.
- Yele bin-: 2150.
- Yelken aç-: 5960.
- Yeni begler önünde eski gazi: 1831.
- Yensiz yakasız bir kefenle git-: 1256.
- Yer garibi: 6631.
- Yerim yoktur: 3245.
- Yerinden kop-: 1692.
- Yetim oğlan gibi matem eyle-: 2042.
- Yılan sokmuş gibi nale et-: 2809.
- Yiğit ölümüne uğra-: 3070.
- Yola revan/revane ol-: 3429, 3452, 3481, 5436, 6362.
- Yolundan dön-: 3453, 3454.
- Yükünü çek-: 6246.
- Yükünü yık-: 2841.
- Yüz aç-: 6195.

Yüzü yere düş-: 6280.

Yüzünü yere ur-: 306, 1535, 3342, 5663, 6444.

Zamirin Ruşen et-: 2745.

Zincir ur-: 1387, 1417.

ç. Atasözleri

Atasözleri, ulusların yüzlerce yıllık toplumsal tecrübe ve birikimlerinin kısa, özlü ve yol gösterici nitelikteki ifadeler şeklinde yansımalarıdır. Deyimlerde var olan ve esnemeyen kalıplaşmış yapının atasözleri için de geçerli olduğu söylenir. Deyimde sentaktik yapıya müdahale edilemeyeceği ve deyimde yer alan kelimelerin eş anlamlıları ile değiştirilemeyeceği kuralının atasözleri içinde geçerli olduğunu görüşünde olan Ömer Asım Aksoy, bu kurala uymayan, başkalaşmış yapılara atasözü denilemeyeceği kanaatindedir²¹⁷. Mesel, sav ya da darb-ı mesel olarak da bilinen atasözlerimize ilk rastladığımız kaynak Divanü Lugati't-türk'tür. 291 atasözü örneğinin yer aldığı bu eser 11.yy'da Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. DLT'teki atasözlerinin bir kısmı bugün de yaşamaktadır. Ancak aradan geçen 1000 yıla yakın zamanda Türk dilinin yaşadığı evreler ve değişimler sebebiyle tüm atasözlerinin 11.yy. Karahanlı Türkçesi ile aynı kelime kadrosunda olduğunu söylememiz mümkün değildir. Dolayısıyla atasözlerindeki sentaktik yapıya müdahale edilemeyeceği kelimelerin yerlerine eşanlamlılarının konulamayacağı kuralının deyimlerdeki kadar esnemez olmadığını düşünmekteyiz. Bu düşüncemizi, birkaç şekli bulunan atasözlerinin varlığı da desteklemektedir:

“Denize düşen yılanı sarılır” ya da “Denize düşen yosuna sarılır; “Ayağını yorganına göre uzat” veya Yorganına göre ayağını uzat” örneklerinde olduğu gibi²¹⁸. Sayısı çoğaltılabilecek birden fazla şekli bulunan atasözleri, aslında bir atasözünün farklı dönemlerde değişik sebeplerle sentaktik yapısına müdahale

²¹⁷ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1994, C. 1, s. 15-16.

²¹⁸ Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, s.19.

edilip, kelimelerin yerine eş ya da yakın anlamlılarının konulduğunun da göstergesidir.

Yine 16.yy. başlarında Pend-nâme yazarı Güvahî'nin öğüt içerikli bu kitabının en belirgin özelliği, çok sayıda atasözü kullanılmasıdır. Ancak bugün atasözleri sözlüklerine bakıldığında Pend-nâme'deki şekillerin aynen var olmadığı, zaman zaman cümle yapısında zaman zaman da kelimelerde değişikliğe gidilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu yüzden İncelediğimiz mesnevide tespit ettiğimiz atasözlerini biz de kimi kelime değişimlerinden dolayı atasözü kaynaklı söyleyiş kalıbı olarak değil de doğrudan atasözü olarak ele almayı uygun gördük. Varka ve Gülşah mesnevisinde tespit edebildiğimiz atasözleri şunlardır²¹⁹:

Allah'ın ondurmadiğini (sevmediğini) peygamber sopayla kovar(Aksoy):
3183

Ḥudâ ger sevmese bir kûlın ey cân

Dimişlerdür kovar daş ile şeytân

Anamdan emdiğim süt burnumdan geldi (Tülbentçi): 2006

Kimüñ başına irse zaḥm-ı şemşîr

Gelür burnından anuñ emdügi şîr

Âşıka Bağdat uzak değil (Aksoy): 3201

Dilerseñ 'ışk-ı dil-berden eger dâd

Irağ olmaz yûri 'uşşâka Bağdâd

Ateşle pamuğun oyunu olmaz (Tülbentçi): 1009

²¹⁹ Mesnevi metninde geçen atasözleri tespit edilirken Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İstanbul 1994, C. 1; Feridun Fazıl Tülbentçi, **Türk Atasözleri ve Deyimleri**, İstanbul 1977; **Türk Atasözleri ve Deyimleri**, Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2001; Güvahî, **Pend-nâme** (haz. Mehmet Hengirmen), Ankara 1990; Doğan Aksan, **Anadilimizin Söz Denizinde**, İstanbul 2006 (Atasözleri Dizini s.243-249) adlı eserler başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

Haṭādūr didi cem^c -i penbe vü nār

Od ile penbenüñ ne oyunu var

Atılan ok geri dönmez (Aksoy): 2636

Gelür şanma tenüñ ayrılca cāndan

Döner mi tīr atılca kemāndan

Başına gelmeyen başmakçı olmaz/Başına gelen başmakçı (Aksoy, Güvahî, Tülbentçi) : 1816

Meşeldür kimse yokdur bunu bilmez

Başına gelmeyen başmakçı olmaz

Bir musibet bin nasihatten iyidir (Aksoy, Tülbentçi): 4328

Çekenler devr elinden zecr u ālām

Dimişler biñ naşīḥat bir ser-encām

Bugünkü yumurta yarınki tavuktan iyidir (Tülbentçi): 2684.

Dimiş yigdür bilen sūdı ziyāndan

Bu günki beyze irtē mākīyāndan

Can bostanda bitmez (Aksoy): 6309

Nedür her dem ölüm acısı cānda

Meşeldür cān bitmez būstānda

El için kuyu kazan evvela kendi düşer (Aksoy, Güvahî, Tülbentçi) : 4275.

Ḳazarsañ ğayrıya büyükce ḳaz çāh

Ki şâyed düşesin sen aña nâ-gâh²²⁰

Er olan ekmeğini taştan çıkarır (Aksoy, Tülbentçi): 1055.

Külâh-ı ‘ârî ol başdan çıkardı

Er oldı etmegin taşdan çıkardı

Gözden uzak/ırak olan gönülden uzak/ırak olur (Aksoy, Tülbentçi): 4250.

Olupdur bu meşel dillerde meşhûr

Gönülden dūr olur gözden olan dūr

Güneş balçıkla sıvanmaz (Aksan, Aksoy, Güvahî, Tülbentçi) : 978, 5186, 6205, 6241, 6605.

Ne zulmetde alur m  h-ı m  nevver

Ne balçıkla ıvanur mihr-i enver [978]

Bih  st-i ‘Adna di naql itdi ol h  r

G  neş olmaz gil ile ger  i mest  r [5186]

Cih  na mihr-i h  sn  n  le vir env  r

Ki setr olmaz gil ile mihr-i enver [6205]

G  neş olmaz iken balçıkla mest  r

G  mildi aldı h  k   stinde ol n  r (6241)

ala mı gizl   topra   i  re gevher

Gil ile setr olur mı mihr-i enver [6605]

²²⁰ Bu beyit Pend-n  mede   ok az farklılıkla aynen ge  mektedir: B  y  k  e kaz kazarsan kimseye     h/ Ki ş  yed sen d  şersin anda n  g  h” (1489) (G  vah  , a.g.e., s. 204). Bu da atas  zlerinin   zellikle   iir dilinde s  rekli aynı kalıp i  inde olma kuralının zaman zaman esneyebilece  ini d  ş  nd  rmektedir.

Her gönülde bir aslan yatar (Aksoy): 3389.

Ḳulūba kem nazarla bakma ey cān

Ki yatur her dil içinde bir arslan

İki karpuz bir koltuğa sığmaz (Aksan, Aksoy, Tülbentçi): 4981.

Meşel bostānı içre bitdi bu söz

Ki bir koltuğa sığmaz iki karpuz

İki kılıç bir kına sığmaz (Tülbentçi): 4980.

Bilürsin bu meşeldür ḥās u ‘āma

İki kılıc koyulmaz bir niyāma

İyi olacak hastanın hekim ayağına gelir (Aksoy, Tülbentçi): 4089

Oñınca işi bir ḥaste ġarībūñ

Yolı dükkānına uğrar ṭabībūñ

Karıncanın zevali gelince kanatlanır (Aksoy, Güvahî, Tülbentçi): 1588

Helāk olur ḳanadı şınsa zenbūr

Zevāline ḳanatlanur imiş mūr

Kendi düşen ağlamaz (Aksan, Aksoy, Güvahî, Tülbentçi): 3207

Meşeldür söylenür dillerde ekşer

Dimişler ağlamaz kendü düşen er

Kuyuyu boyunca kaz (Tülbentçi): 2295

Boyuñca ḳaz ḳuyuyı ḳazma şuya

Düşermiş kişi ḳazduğı ḳuyuya

Mızrak çuvala sığmaz (Aksoy, Güvahî, Tülbentçi) : 977

Yazanlar rezm-i ʿışk içre maḳāle

Dimişlerdür süñü şıgmaz çuvala

Öksüz oğlan göbeğini kendi keser (Aksoy, Güvahî, Tülbentçi): 3202

Düşüp yire ana rahminden ey cān

Keser kendü göbeğin ögsüz oğlān

Takdir, tedbiri bozar (Güvahî, Tülbentçi): 3220

Yazılmışda yoyılmış yok gelür hep yazılan bir bir

Bulınmaz def ine çāre bozar taḳdīr tēdbīri

Tatlı söz/dil yılanı deliğinden çıkarır (Aksoy, Güvahî, Tülbentçi): 4411, 4842

Ḳul eyler tatlu söz ḥalk-ı cihānı

Çıkarur yahşı söz inden yılanı [4411]

Gerekdür rıfḳ ile dutam ben añı

Çıkarur yahşı söz inden yılanı [4842]

Uyku ölümün kardeşidir (Aksoy, Tülbentçi) : 1355

Var itme ḡaflet ile fırsatı fevt

Ki nevmüñ nāmı olmuşdur aḥü'l-mevt

Yalnız taş duvar olmaz (Aksoy, Güvahî, Tülbentçi): 4072

Meşeldür söylenür dillerde her bār

Yaluñuz olmaz imiş taş dīvār

Yazılmışta yoyılmış yok (Güvahî, Tülbentçi): 3220.

Yazılmışda yoyılmış yok gelür hep yazılan bir bir

Bulınmaz def ine çäre bozar taqdîr tedbîri

d. Atasözü Olduğunu Kaynaklarda Teyit Edemediğimiz Atasözü Hükmündeki İfadeler

(1). Mesnevide “Meseldür”, “Mesel Olmuş” “Bu Nükteyi Dimiş” vb. İbare Taşıyan İfadeler

Ne deñlü lezzetinde olsa yatlu

Meşeldür kim olur turvanda tatlu [711]

Meşeldür hüb-rû olanlar ekser

Kapu bağlansa revzenden çeker ser [981]

Meşeldür iller içre bu söz ey yâr

Olur her huftenüñ ardınca bîdâr [1313]

Dimiş bu nükteyi aşhâb-ı fîtnat

Eceldür âdemîye hâb-ı gâflet [1353]

Olupdur ‘âlem içre bu meşel fâş

Geçürür merd-i gâfil-ter küpe baş [1354]

Meşel olmuş cihânda söylenür bu

Şikâr-ı kelb olur dâ’im âhû [1525]

Meşeldür söylenür dillerde ekşer

Bulur itdügin âdem hayr u ger şer [1629]

Meşeldür ‘âlem-i ‘ışk içre cānā

Gerek ‘ışka nişān da‘ vāya ma‘ nā [1795]

Meşeldür ‘âlem içre ester-i leng

Urur başa ayağın kılsa āheng [1863]

N’ola ger eyleseñ anı ziyāret

Meşeldür dayuñı gör tayuñ öğret [2952]

Bu söz dillerde gerçi bir meşeldür

Velī cān dürci içre bir güherdür [3272]

Meşeldür ‘âlem içre çerh-i bī-dād

Olur hayvāna gürg insāna cellād [3989]

Meşeldür söylenür dillerde el-ḥaḳ

Va’y aña kim işin oñarmaya Ḥaḳ [4011]

Er erden kalıcak resm-i ezeldür

Toğuran ana utanur meşeldür [4297]

Meşel olmuş durur herkes bunu dir

Biri ölmese degmez birine yir [4380]

Olupdur bu meşel dillerde dāstān

Ki ‘ukāb az yaşar kerkes firāvān [4419]

(2). Yapı ve Anlamları İtibariyle Atasözü Olduğunu Düşündüren İfadeler

At koşulu koşulu yügrük olur: 1814

Muḳarrer bil bu sözi dime heyhāt

Ḳoşulı Ḳoşulı yügrük olur at

Başından geçmeyen bilmez: 939

Ḳoyalum dilde olan ḳıl u ḳāli

Başından geçmeyen bilmez bu ḥāli

Eski üzümde taze koruk mezaka hoş gelir: 710

Mezāḳa hoş gelür gelse zuhūra

Müdām eski üzümde taze ğüre

Her meyve her ağza layık olmaz: 1076

Yaraşmaz güft ü gū her bir zebāne

Degül her mīve lāyık her dehāne

Her nevbaharın sonu hazan olur: 1365.

Ḳadīmī ‘ādetidür rûzgāruñ

Ḥazān olur şoñı her nev-behāruñ

İt aksağı tavşan görünce gider: 4264

‘Adüya virme furşat el irince

Gider it aḳsağı tavşan görince

Karga kanat açmakla şahbaz olmaz: 667

Ne zâğ olur per açmağ ile şeh-bâz

Ne dâdda meges olur hem-âvâz

Kurtla kasap dost olmaz: 4265

‘ Adâvet nârı olmaz bî-teb ü tâb

Nitekim dost olmaz gürg ü kaşşâb

Şikârı, gözü kanlı doğan ahr: 1452

Bilür tâze cüvân olan bu kârı

Gözi kanlu toğan alur şikârı

Aslan, köpeğin memesinden emse ulur: 1077

Olursa Hızr şuyından eger şîr

Ulur pistân-ı segden emse ger şîr

Turna uyusa karavul bekler: 1356

Hayâtın isteyen itmez tegâfûl

Ki turna uyusa bekler karavul

Yağı acı olsa helva yenmez: 2296

Cihânı dost eyle itme yağı

Ki helvâ yenmez acı olsa yağı

e. Tekrarlı Yapılar

Ses ve söz tekrarları vezin, kafiye ve redifle birlikte Klasik Türk şiirinin ahenk unsurlarını oluştururlar. Söz tekrarları; birli, ikili, üçlü, dördlü, beşli

tekrarlar ve ikilemeler olmak üzere ele alınırken, ses tekrarları paralel yapılar ve armoni (aheng-i selâset)den müteşekkildir²²¹.

*“Paralelizm, şiir dilinde beyti oluşturan mısralar arasındaki benzer dil birliklerinin ve mütevazın kelimelerin anlamla bütünleşen sesin eşliğinde paralel sıralanışını ifade eden bir terimdir. (...) Paralelizmde sadece aynı kelimelerin değil ses, anlam ve vezin itibarıyla benzer kelimelerin tekrarı söz konusudur”*²²². İncelediğimiz mesnevide beyitler düzeyinde tespit ettiğimiz tekrarlı yapılar, Muhsin Macit’in tasnifine göre ses tekrarlarının paralelizm alt başlığında ele alınabilir. Bir yapının tam paralelizm kapsamında değerlendirilebilmesi için şu üç şartı taşıması gerekir: uzuv sayısı (birimlerdeki kelime sayısı) aynılığı, münasebet-nisbet aynılığı, kuruluş-yapı aynılığı. Bu özelliklerden bir ya da ikisini taşıyorsa o yapı için yarım paralelizmden söz edilebilir²²³. Bu doğrultuda tespit ettiğimiz paralel yapılı beyitler ele alındığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

(1). Edat Ya Da Bağlaçların Tekrar unsuru Olduğu Öbekler

Mesnevi içinde arka arkaya tekrar eden ve mısraları bir kelime ya da kelime grubu ile bağlanan tekrarlı yapıları iki başlık altında ele almak mümkündür: Edat ya da bağlaçların tekrar unsuru olduğu öbekler ile edat ya da bağlaç dışındaki kelime ya da kelime gruplarının tekrar unsuru olduğu öbekler. İlk grupta edat ya da bağlaçların tekrar unsuru olduğu öbeler içinde *“ne.....ne”*, *“gâh gâh”*, *“zihî ...zihî”* yapılarının beyitler boyunca sistematik bir şekilde tekrarlanmak suretiyle tekrar öbekleri oluşturulduğunu tespit ettik. Söz konusu yapılar 2’li, 3’lü ve 4’lü tekrar grupları olup, kimi beyitlerin mısraları arasında uzuv sayısı (mısradaki kelime sayısı), münasebet nisbet ve kuruluş-yapı aynılığı bulunmakla birlikte öbekte yer alan diğer beyitlerde bu unsurların tamamı bulunmaz. Bu sebeple öbekler, kuruluş-yapı ve

²²¹ Muhsin Macit, **Divan Şiirinde Ahenk Unsurları**, Ankara 1996, s. 9-19.

²²² Muhsin Macit, **a.g.e.**, s. 59.

²²³ Kamil Veliyev, **Destan Poetikası**, İstanbul 1989’dan aktaran Musin Macit, **a.g.e.**, s. 63.

münasebet-nisbet aynılığına dayalı yarı paralel bir özelliğe sahiptir:

Ne irür ıaır-ı ‘arşı pây-ı zenbûr

Ne añlar ırış-ı mihri dîde-i mûr

Ne fehmi eyler celâlûñ ‘aql-ı merdüm

Ne añlar hikmetüñi kirm-i gendüm

Ne olur varlığıñdan ‘aql âgâh

Ne her nâ-bûd olan bulur saña râh [51-53]

Ne seyr ider cihânda şiri rûbâh

Ne bedr olur sitâre nitekim mâh

Ne cûft olur hümâya bûm-ı meyšûm

Ne virür şevk-i güzër şu‘ le-i mûm

Ne zâğ olur per açmağ ile şeh-bâz

Ne dâdda meges olur hem-âvâz [665-667]

“**Ne** **Ne**” yapısı üzerine kurulu aşağıdaki paralel beyit öbeğinde yukarıdakilerden farklı olarak, tekrar eden unsur ilk mısraın ilk kelimesinde yer almaz. Ayrıca “**ne****ne**” yapısı dışında her beytin kendi içinde tekrar eden her-her, bir-bir, olur-olur kelimeleri de paralel öbeğin ortak tekrarlı yapıları arasında değerlendirilmese dahi beyit içi tekrar unsurları olarak dikkate alınmalıdır.

Gülistânda **ne** her sebze olur gül

Ne her nâle iden murğ oldu bülbül

Ne bir kaçre şu ider bāğı sîr-âb

Ne bir göz ile eyler devr dūlāb

Ne her şāhib-resen olur resen-bāz

Ne per açmak ile peşşe olur bāz [552-554]

Ne bāguñ t̄alib-i b̄y-ı güli ol

Ne feryād eyle anuñ bülbüli ol

Ne kayd-ı māl ü ihsān-ı Selīm Şāh

Ne āh u nāle vü ne mihr-i Gül-şāh

Ne adın añ cihānda māl ü cāhuñ

Ne gönder zengi-i dūd-ı siyāhuñ

Ne çek ‘ışkunda t̄ab-ı mihr ü māhı

Ne kaldur sāyebān-ı dūd-ı āhı [3148-3151]

Bakup gözlerdi çerh-i h̄ile-sāzı

Ne bāzīçeyle ide hok̄ka-bāzī

Ne h̄iyelle idüp bend ol nehengi

Ne bend ile şikār ide pelengi

Ne şan‘ atla getüre bebri kayda

Ne dām ile getüre ş̄iri şayda

Ne lu‘ bet birle dām idüp o şāha

Ne oyun ile şala қа‘ r-ı çāha [4307-4310]

Mesnevide “*gâh/geh gâh/geh*” yapısı üzerine kurulan 8 beyitlik bir öbek tespit edilmiştir. Arka arkaya tekrar eden sekiz beyitte, ikinci beyitte tekrar unsuru, mısraın ilk değil ikinci kelimesidir ve dördüncü beytin ikinci mısraında tekrar unsuru bulunmaz. Doğal olarak ifade, beyit içinde tamamlanmaz ve sonraki beyte sarkar.

Gâh emrûñle melâ’ik âdeme kıldı sücûd

Gâh cennet içre kıldı hülle-i luṭfuñ şî‘âr

Geh *nefeḥat fihi min rūḥi* ile buldı şeref

Oldı **gâhî** *ahbeṭû* emrinden ‘aynı eşk-bâr

Gâh eylersüñ ‘adūyı ğarḳa-i tūfân-ı Nūḥ

Geh Ḥalîle âteş-i Nemrûdı eylersin behâr

Gâh Fir‘avnı kılursın baḥr-ı Nîle ğarḳ-âb

Gösterürsin Vādî-i Eymende geh Mūsâ’ya nâr

Gâh idüp ibṭâl-i siḥr için ‘aşâsın ejdehâ

Geh yed-i beyzâyı eylersin elinde âşkâr

Gâh ‘îşîye virürsin çerḫ-i çārüm içre cā

Gâh idersün Şāḥib-i Ḥutuñ yirin қа‘ r-ı biḥâr

Geh virürsin Muşṭafâya gicede mi‘râca rāh

Geh Burâḳ u gâh Refref üzre olur şeh-süvâr

Geh fem-i mu‘ cîz-beyânından olur hûnî revân

Geh mübârek kalbine ‘adâdan irür inkisâr [120-127]

Diğer edatlarda üç ya da dört beyitten oluşan tekrar öbekleri tespit edilmişken “Zihî Zihî” edatının tekrar unsuru olarak kullanıldığı 2 beyit arka arkaya gelerek bir öbek oluşturmaktadır. Yalnız bu yapıda tekrar unsuru sadece mısra başlarında değil mısra içinde de mevcuttur. Böylece aynı ibare iki beyit içinde sekiz defa tekrarlanmaktadır. Bu öbeğin, edat ya da bağlaçlarla yapılan diğer tekrar öbekerinden daha az sayıda beyitten oluşmasının sebeplerinden biri bu olabilir.

Zihî hûr u **zihî** gülzâr-ı cennet

Zihî ‘âlem **zihî** dîdâr-ı vuşlat

Zihî ‘âşık u **zihî** ma‘şûk-ı dîdâr

Zihî Hâllâc-ı Manşûr **zihî** dâr [5797-5798]

(2).Edat Ve Bağlaç Dışındaki Kelime Ya Da Kelime Gruplarının Tekrar Unsuru Olduğu Öbekler

Mesnevi içinde edatların dışında kalan kelime gruplarının tekrar unsuru olduğu öbeklere rastlamak mümkündür. “*Bu meclis içre* ”, “*ya kandan....* ”, “*niçeye dek* ”, “*biri ...* ”, “*bu gamdan* ” “*niçün....* ”, “*.....hakîçün*” ibareleri 3-17 beyitlik sıklıklarla mısralarda tekrarlanarak tekrar öbekleri oluştururlar. Tıpkı edat ve bağlaçlarla oluşturulan tekrar öbeklerinde olduğu gibi burada da tüm öbek boyunca uzuv sayısı aynılığını takip etmek mümkün değildir. Fakat münasebet-nisbet ve kuruluş yapı aynılığı taşıdıkları için bu öbekler de yarı paralel yapılar olarak değerlendirilebilir.

“*Bu meclis içre.....* ” kelime grubu üzerine kurulmuş dörtlü tekrar öbeğinde, ilk beyitte her iki mısradan, üçüncü ve dördüncü beyitte ilk mısralarda tekrar

unsuru görülürken, ikinci mısrada bu unsurun vezin gereği biraz yapı değiştirerek kısmen tekrarlandığına şahit olmaktadır. Dolayısıyla bu öbek, diğerlerine göre daha gevşek bir yapı sergilemektedir.

Bu meclis içre sāğarlar dolup kân

Bu meclis içre ‘āşıklar yudar kıan

Bu meclisde dil alur çeşm-i maḥbūb

Bu meclisde kıoparur ğamze āşūb

Bu meclis içre virür devr-i sāğar

Şürāḥi gibi acı acı diller

Bu meclis içre virür bî-zarūret

Müdāmî ḥalka bāde ekşi şūret [1205-1209]

Yukarıdaki tekrar öbeğine benzer bir yapı “*benümçün*” ibaresinin tekrar unsuru olduğu aşağıdaki tekrar öbeğinde görülür. 3 beyitte, ilk beytin ikinci mısraı hariç mısra başlarında “*benümçün...*” ibaresi tekrarlanır:

Benümçün yakdı lāle bağına dāğ

Beni ağlar ‘uyūn-ı nergis-i bāğ

Benümçün oldu servūn başı lerzān

Benümçün oldu bülbul zār u nālān

Benümçün sīnesin çāk eyledi gül

Benümçün dil-periṣān oldu sūnbül (3014-3016)

“*Ya kıandan geldi bu*” ibaresinin tekrar unsuru olduğu aşağıdaki öbekte üçlü bir

tekrar görülür. Üç beyit boyunca tekrar unsuru, her beytin ilk mısraının ilk dört kelimesi olmak suretiyle tekrarlanır.

Ya kandan geldi bu merd-i dil-âver

Siyeh gîsûları biñ başlı ejder

Ya kandan geldi bu şâh-ı cüvân-baht

Ne şâh u âftâb-ı âsmân-taht

Ya kandan geldi bu zülf-i perişân

Beşer-peyker melek-manzar peri-şân [2247-2249]

Yedi beyitlik öbeğinin tekrar unsuru olan “*Niçeye dek....*” ibaresi de, tıpkı “*Ya kandan....*” ibaresinin tekrar unsuru olduğu üç beyitlik öbekteki gibi, tekrar unsuru olan yapı her mısrada değil her beyitte tekrarlanır. Daha önceki tekrar öbeklerinde çoğunlukla beytin her iki mısrasında da tekrarlanan yapılara karşılık burada tekrar sayısının azaldığı gözlenmektedir.

Niçeye dek idüp Varğa enîni

Duta âhı semavât u zemîni

Niçeye dek ol iki zâr u maḥzûn

Ola Leylî birisi biri Mecnûn

Niçeye dek ideler vây veylâ

Biri Yûsuf ola biri Züleyhâ

Niçeye dek kılalar âh u feryâd

Biri Şîrîn ola vü biri Ferhâd

Niçeye dek ol iki yār-ı şādık

Birisi ola ‘ Azrā biri Vāmık

Niçeye dek ol iki yār-ı tannāz

Niyāz ide biri biri ide nāz

Niçeye dek çeküp cevri sipihri

Vücūdı şeb-nemin maḥv ide mihri [2730-2736]

Dört beyit boyunca her mısraın başında tekrarlanan “*biri...*” ibaresinin oluşturduğu aşağıdaki tekrar öbeğinde, ikinci beytin ikinci mısraında tekrar unsurunun biraz değişime uğrayarak “*birinden*” şekline dönüştüğü görülür. Ancak buna rağmen sekiz mısra boyunca tekrar eden unsuru ile her mısraın kendi içyapısı içinde mevcut tekrar unsurlarını takip etmek mümkündür.

Biri yaturdı yirde dīl-füsürde

Biri yaturdı ne zinde ne mürde

Biri itmiş ḥayātını ferāmūş

Birinden gitmiş idi ‘ aql ile hūş

Biri düşmüş miyān-ı āb u ḥāke

Birini tīg-i ḡam şalmış helāke

Biri bīzār olup cān u cihāndan

Biri nev-mīd olup yaturdı cāndan [5817-5820]

Mesnevîde tekrar öbekleri oluşturan kelimelerden biri de “*Niçün....*” ibaresidir. Ancak bu öbek diğerlerine göre oldukça gevşek bir yapı sergiler. Birinci beytin ikinci, dördüncü beytin ilk, ikinci beytin her iki mısraında tekrar

unsuru ibare görülürken, üçüncü beyitte tekrar unsuruna rastlanmaz. Dört beyitlik bu tekrar öbeğinde “*Niçün*” yapısı dört kere tekrarlanmıştır.

Gözün aç kı11 nazār bāğ u behārı

Niçün kaynar ‘ uyūn-ı cūybārı

Niçün gonçe idüpdür pīrehen çāk

Niçün hāk üzre yatur sebze-i pāk

Ayağa kim şalar serv-i revānı

Kim ider ğarka-i hūn ergāvānı

Niçün sūnbül perişāndur dem-ā-dem

Aķar nergis gözinden eşk-i şeb-nem [6483-6486]

Kelime ya da kelime gruplarının oluşturduğu 3-7’li tekrarların yanında bu sayının çok fazlalaştığı 14’lü ve 16’lı tekrar grupları da mesnevide tespit ettiğimiz tekrar öbekleridir. “*Bu gamdan.....*” ibaresinin mısra başı tekrar unsuru olduğu arka arkaya 14 beyit ile; “*...hakıçün*” ibaresinin mısra sonu tekrar unsuru olduğu 16 beyitlik iki tekrar öbeğinden söz etmek mümkündür. Arka arkaya bu kadar tekrarın çok makbul olmadığı ve ahenk yaratması gerekirken bir süre sonra monotonluk ve kakofoni yarattığı da bilinmektedir. Bununla birlikte, ikinci tekrar öbeğinde tekrar unsurunun mısra sonuna kaydırılmış olması ve Tazarruname’deki ifade kalıplarına benzer yapılar dikkati çeker.

Bu gamdan oldı tīre māh-ı eflāk

Bu gamdan oldı şubhuñ yaķası çāk

Bu gamdan çerh urur dā’im felekler

Bu gamdan āh ider gökde melekler

Bu ğamdan ra‘d oldu gökde nālān

Bu ğamdan dīde-i ebr oldu giryān

Bu ğamdan itdi bülbül āh u nāle

Bu ğamdan dīde-i gül doldı jāle

Bu ğamdan virdi ney varın hevāye

Bu ğamdan düşdi cānı āh u vāye

Bu ğamdan düşdi muṭribler sūrūda

Bu ğamdan nāle düşdi çeng ü ‘ūda

Bu ğamdan irdi zaḥme bem ü zīre

Bu ğamdan nāle irişdi nefire

Bu ğamdan çeşm-i nergis ḥaste oldu

Bu ğamdan gonçeler dem-beste oldu

Bu ğamdan çekdi tuğlar dāmene pā

Bu ğamdan āh eyler serv-i bālā

Bu ğamdan ḥār oldu mesken-i gül

Bu ğamdan dil-periṣān oldu sūnbül

Bu ğamdan kūh u şahrāda yiler bād

Bu ğamdan cān-ı rūda düşdi feryād

Bu ğamdan yüzini yire urup âb

Bu ğamdan düşdi nâruñ cânına tâb

Bu ğamdan oldu sūz-ı şem^ç kıttâl

Bu ğamdan yakdı pervâne per ü bâl

Bu ğamdan oldu İsmâ^çîl kırbân

Bu ğamdan olmadı sikkîn bürrân [6433-6446]

Münacât-ı Varka başlığı taşıyan bu bölüm, 16 beyit boyunca mısra sonlarında görülen tekrar unsuruna sahip olmanın yanı sıra, on yedinci beyitte tamamlanan uzunca bir cümle olma özelliğine de sahiptir. Mesnevilerde genel olarak cümlelerin aynı beyitte tamamlanması, nadiren ikinci beyte sarkması özelliğine karşılık bu öbek sıra dışı bir örnek olarak değerlendirilebilir.

İlâhî cennetü'l-me'vâ **hakıçün**

Sirişk-i Âdem ü Havvâ **hakıçün**

Halîlün düşdügi nârı **hakıçün**

Recâsuz bağ u gülzârı **hakıçün**

Kelîmün^ç arz-ı hâcâtı **hakıçün**

Çıkup Tûra münâcâtı **hakıçün**

Cihânda Yûsufun hüsni **hakıçün**

Benî İsrâ'ilün hüznü **hakıçün**

Felekde Hazret-i İsâ **hakıçün**

Yir üzre kılduğı ihyâ **hakıçün**

Sikender çektügi zahmet **hakıçün**

Hızır nüş itdügi şerbet **hakıçün**

Resüle kılduğın hürmet **hakıçün**

Kapuñda bulduğı kurbet **hakıçün**

Nebiler hayline fazlı **hakıçün**

Kemāl-i luṭf ile ‘adli **hakıçün**

Serinde nürdan tâcı **hakıçün**

Vuṣûl-ı Hâk u mi‘râcı **hakıçün**

Hasan nüş eyledügi sem **hakıçün**

Hüseyn içün olan mâtem **hakıçün**

Resûlün âl ü evlâdı **hakıçün**

Ṭarîk-i hâkka irşâdı **hakıçün**

Devâsuz cânlaruñ derdi **hakıçün**

Dil-i germ ü dem-i serdi **hakıçün**

Dili şâdıqlaruñ şıdkı **hakıçün**

Saňa ‘âşıqlaruñ ‘ışkı **hakıçün**

Kıyâmetde olan nevha **hakıçün**

‘Uṣâtuñ itdügi şayha **hakıçün**

Yetīm ögsüzlerüñ yaşı **hakıçün**

Oñulmaz bağrınüñ başı **hakıçün**

Belâlı dillerüñ âhı **hakıçün**

Çıkan âh-ı şehergâhı **hakıçün**

Helâke varmadın derd ü elemden

Halâş it kuşca cānum bend-i ğamdan [1594-1610]

(3). Sık Kullanılan Kelimeler ile Mısra Ya da Beyitlerin Düzensiz Aralıklarla Tekrarlanması

Yukarıda bahsedilen tekrar öbeklerinin dışında da mesnevide tekrarlı yapılar elbette mevcuttur. Ancak bunlar arka arkaya tekrar eden yapılar olmayıp belirsiz aralıklarla mesnevi metni içinde yer alır.

Varka ve Gülşah mesnevisinin metninde bölüm başlıkları ve bağlaçlar dâhil olmak üzere toplam 69225 kelime kullanılmıştır. Yakın, zıt ve eş anlamlı kelimeler arasında kullanılan atıf vavı mesnevi metninde 2004 tekrarla en çok tekrarlanan kelime olur. Bunu 825 tekrarla “ile” edatı takip eder. En fazla tekrar eden yüklem 431 tekrarla “olur”, 371 tekrarla “oldı” dur. Zamir ve edatlar dışında en fazla tekrar edilen isim 367 tekrarla “can”dır. Yüklemelerin tekrar oranının fazlalığı mesnevinin harekete dayalı bir anlatımı olduğu konusunda ipuçları vermektedir.

Mesnevi içinde 100 ve üzeri tekrarlanan kelimeler ve sayıları şu şekildedir:

u/ü 2004

ile 825

bu 728

ol 671

bir 665

ne 652
 gibi 463
 olur 431
 oldu 371
 cân 367
 içre 362
 itdi 322
 ışk 309
 ki 304
 ey 283
 olup 265
 idi 248
 çü 243
 kim 226
 vü 208
 ger 202
 didi 200
 idüp 297
 ana 196
 her 196
 Varka 191
 dil 184
 âh 179
 çün 154
 ola 150
 anı 148
 ve 143
 üzre 135
 mihr-i 132
 eyle 129
 içinde 128
 gam 127

o 126
 düşüp 123
 olmaz 123
 kıl 120
 olsa 120
 ider 235
 cânı 113
 mâh 113
 dahı 112
 sen 112
 anun 109
 Gül-şâh 107
 olurdı 106
 var 106
 cihan 103
 gül 102

6712 beyit tutarındaki mesnevide zaman zaman bazı beyit ve mısraların düzenli olmayan aralıklarla mesnevi içinde tekrar edildiğine de şahit oluruz. Bu tekrarların çok az bir kısmı beytin aynen tekrarı şeklinde olurken, çoğunlukla mısra tekrarı şeklindedir. Kimi zaman da mısrada bir sözcük ya da edatın değiştirilmesi ile de tekrarlanmış yapılar görülmektedir. 148 beytin düzenli olmayan aralıklarla çoğunlukla iki, nadiren üç kere mısra ya da beyit düzeyinde tekrarlandığı görülür. Tekrar eden beyitlerin mesnevinin beyit sayısına oranı ~%044'tür. Mesnevi metninde tespit edebildiğimiz tekrarlanmış mısra ya da beyitler tekrar gerekçeleri dolayısıyla şu alt gruplarda ele alınmış ve tezin hacmine binaen sadece beyit numaraları verilmiştir.

i) Beytin Aynen Tekrar Ettiği Yapılar (5 beyit):

1940, 6124; 4369, 5962; 468, 1041; 4509, 5967; 2511, 4542.

ii) Beytin Bir Mısraının Aynen, Diğerinin Küçük Değişikliklerle Tekrar Ettiği Ya Da İkinci Mısraın Anlam Olarak Varlığını Koruduğu Yapılar (21 beyit):

1925, 6197; 3644, 4290; 4112, 3497; 1829, 1760; 3227, 2044;
4886, 1109; 1760, 1829; 6559, 6651; 569, 608; 1984, 4284; 2582,
6062; 5886, 6036; 3532, 4449; 1618, 4044; 1258, 3152; 1947,
5568; 3060, 2365, 2139; 1093, 2326; 1896, 2313; 2035, 4638;
4685, 5273.

iii) Beytin Sadece Bir Mısraının Tekrar Ettiği Diğerinin Tamamen Değiştiği Yapılar (20 beyit) :

3020, 2738; 1978, 3462; 1937, 1580; 6587, 6619; 5984, 6152;
3951, 3223; 5474, 5592; 3838, 3963, 6110; 2402, 6429; 4411,
4842; 1811, 2204; 782, 4754; 5060, 5436; 2507, 3705; 3581,
4015; 3576, 5908; 742, 3884; 3741, 3823; 1288, 1593; 64, 5955.

iv) Beyit Mısraının Çok Küçük Değişiklikle Tekrar Ettiği Yapılar (102 beyit):

5581, 2851; 6397, 6398; 3020, 5915; 3020, 5420; 1114, 4280; 5817, 6026,
6659; 1161, 1201; 1294, 5297, 5826; 5915, 3020, 5420; 1114, 4280; 5817,
6026, 6659; 1161, 1201; 1294, 5297, 5826; 4395, 5213; 904, 1042; 592,
633; 2489, 4245; 1643, 2749; 627, 3480; 4482, 4537; 3736, 4589; 2143,
3224; 2835, 3379; 5503, 6368; 4628, 4889; 2007, 3230; 5023, 1581; 787,
1157; 1548, 1982; 3060, 3223; 2624, 5571; 2755, 4086; 2044, 5956; 1155,
5492; 1612, 3434; 628, 6588; 1829, 2153; 2544, 3419; 6052, 6404; 2741,
5577; 3473, 6114; 4258, 4542; 5644, 5778; 2699, 2827; 1143, 3669; 6105,
6563; 751, 1264; 466, 467; 817, 4757; 2673, 4592; 2245, 2337; 2833,
5816; 313, 5209; 5919, 6351; 4869, 5041; 2063, 2595; 4015, 5815; 3944,
4633; 3127, 4434; 1332, 2971; 1764, 2395; 3020, 5915; 3692, 3838; 1366,
1377; 2947, 3008; 1902, 6529; 2006, 3883; 1752, 1992; 956, 3882; 3016,
6442; 2310, 5716; 4823, 5142; 5461, 5465; 1158, 1409, 4854; 1995, 2674;
1611, 4222; 3395, 5958; 4481, 6377; 3430, 3452; 307, 5644; 5570, 6400;
2558, 2737; 5021, 5155; 6003, 6004; 3551, 5895; 3730, 3976; 1397, 5051;
1169, 4914; 1943, 3536; 5736, 6006; 3001, 1392, 4511; 4562, 6250; 3286,

5951; 330, 5791; 572, 6594; 5288, 5323; 1225, 4049; 1112, 6211; 3563, 4750; 2434, 6368; 4531, 5260; 2398, 3856; 643, 1250; 1365, 1892; 4645, 5097.

Özellikle hacimli mesnevilerin pek çoğunda görülmesi muhtemel bu tekrarların daha seyrek olmak kaydıyla divanlar içinde de görülmesi mümkündür. Şair, bir gazelinde yakaladığı söyleyiş tarz ya da kalıbını farkında olarak ya da olmayarak bir başka gazelinde kullanabilir.

Tüm klasik edebiyat geleneklerinde olduğu gibi, bizim klasik edebiyatımızda da gelenekten gelen içerik, motif ve imajlara dayalı bir kabuller dünyası söz konusudur. Bu vadide şiir yazmaya başlayan her şair, geleneğin belirlediği bu kuralları kabullenerek şiire başlar. Şairler için adeta bir okul işlevi gören nazire ile şairin kendinden önce yazılan şiirleri okuyup ezberlemesi sonucunda oluşan edebî zevk ve bilgisi şaire, bu edebiyatın konu, söyleyiş kalıpları, imaj, mazmun ve motifleri noktasında hazır bir dünya sunar. Şair, geleneğin kendisine sunduğu bu hazır şiir dünyası içinde taklide düşmeden üslubunu ortaya koymanın da mücadelesini vermek zorundadır. Kendisinden önceki şairlerin de kullandığı ortak imaj, motif ve çağrışımlar dolayısıyla benzer kelime kadrolarıyla oluşturulan beyitler, şairin zihninde o farkında olsa da olmasa da mevcuttur. Her benzetme unsuruna bağlı diğer unsurlar ve bunları işaret eden kelime kadroları birbirini çağrıştıracak şekilde şairin bilinçaltına yer etmiştir²²⁴.

Varka ve Gülşah mesnevisinde tespit ettiğimiz tekrarlı yapıların tümü için, müellifin bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde bu tekrarı yaptığını söylemek mümkün değildir. Tekrar aralıklarında bir düzen olmamakla birlikte, birkaç istisna dışında bu aralıkların oldukça uzun olduğu görülür. Bu uzun aralıklar akla, şairin zihnindeki imajı çağrıştıran hazır kalıpların aynı ya da benzer çağrışımlarla mısralara dönüştüğünü düşündürse bile mesnevide arka arka yer alan iki tekrarlı mısra şairin bunu farkında

²²⁴ Ömer Faruk Akün, a.g.m., s. 413, 414, 421, 422.

olmadan yaptığı bir eylem şeklindeki yorumlara mesafeli durmamızı gerekli kılar.

Tüm bu gerekçelerle mesnevi metninde görülen tekrarlı mısra ya da beyitlerin özellikle 4. grupta ele aldığımız ve tekrarların büyük bir kısmını oluşturan, beyit mısraının küçük değişikliklerle tekrar ettiği yapılar, Akün'ün işaret ettiği geleneğin belirlediği şairin zihnindeki geri planı düşündürmektedir.

3. Dil Sapmaları

a. İmla Özellikleri ve Yazım Sapmaları

İncelediğimiz mesnevinin yazma nüshasında kimi kelimelerin orijinal imlasına uyulmadığı görülmüştür. Özellikle imlasında *h* bulunan kelimelerde bu harf için *h*'nin kullanıldığı görülmektedir: (*hil'at*→*hıl'at*; *hand*→*hand*; *hün*→*hün*; *hudā*→*hudā*; *hırāmān*→*hırāman*; *hancer*→*hancer*; *hūbān*→ *hūbān* vb). Daha seyrek olmak üzere *h* yerine *h*'nin kullanıldığı örneklerle de rastlamak mümkündür: (*halka*→ *halka*; *hoḳḳa*→*hoḳḳa*; *hilm*→*hilm* vb). Nun ve Hı (*h*)'nin yan yana olduğu kelimelerde müstensih'in tek noktayı iki harf için kullandığı akla gelmekle birlikte, bu harfleri art arda barındırmayan kelimelerde de bu iki harfin (*h*- *h*) karıştırıldığı gözlenmektedir. Genele teşmil edilecek bu hata, müstensih'in noktalar konusunda titiz davranmadığı ya da iyi bir eğitimden yoksun olduğunu düşündürmektedir.

Kimi Türkçe kelimelerin yazımlarında birden fazla şekil görülmekte, kimi kelimelerde e sesi için elif harfi kullanılmakta, sayıca az kimi kelimelerde okunuşa yardımcı olmak adına harekelendirme yoluna gidilmektedir. Özellikle mısra sonlarında sesteş kimi kelimelerde ya da benzer imlaya sahip Türkçe kökenli olmayan kelimelerde harekeler görülebilmektedir. Türkçe kelimelerin vokallerinde zaman zaman vokali yazma, zaman zaman da yazmama eğilimi görülür. Mesela “*güneş*” kelimesi hem vav'lı hem vavsız şekilde yazılmıştır. Oldı yüklemine ilk hecesinin hem vav'lı hem vav'sız yazımları

izlenebilmektedir. “Yüce” kelimesinin ikinci hecesi elifle yazılabilirken, 3. teklik şahıs genetik çekiminde (anuñ) nun ve kef arasında vav bulunabilmektedir. Türkçe 1. teklik şahıs zamirinin datif çekimi olan “baña”, klasik imlada ilk hecedeki vokali gösterilmeksizin yazılırken mesnevide her iki hecedeki vokalinin elif’le gösterilerek yazımına da rastlanır: (5452). Görülen geçmiş zaman ekinin 3.teklik şahısla çekiminde bazen dal ye, bazen sadece dal’lı yazım görülmektedir. “-dik/-dik” partisibi metinde kimi zaman ünlü uyumu dikkate alınarak yazılmış olmasına rağmen daha az sayıdaki örnekte kalınlık incelik uyumuna dikkat edilmediği görülür: “yetişduk” (dal ve kaf ile) (493). “Yer” kelimesi hem vokalli (yir) hem vokalsiz yazılmış, 3. teklik şahıs bildirme eki bazen kelimedenden ayrı yazılmıştır (çekilmiş-dür) (837). “Dak-” fiili arka arkaya iki beyitte hem vokalle hem vokalsiz olarak yazılmıştır (1047-1048). Fiilden fiil yapan olumsuzluk eki –ma/me klasik imlada, kelime içinde sadece mim harfi ile gösterilirken mesnevide kimi zaman mim ve elifle gösterilmiştir(1093, 5105). Bulut kelimesinin son harfi hem dal (1145) hem tı ile yazılmıştır.

Farsça *çāpūk* kelimesinden dilimize geçmiş bir kelime olan çabuk, dönemin metinlerinde genellikle Farsça orijinal imlası ile görülür. Fakat mesnevide hem *çāpūk* hem de *çabuk* şekline rastlamak mümkün olmakla birlikte, *çabuk* şekli ilk hecede vokal gösterilmeksizin yazılmıştır (485). Kimi Farsça kelimelerin imlasında yanlışlar görülür: Mesela, *hūn-hār* kelimesi *hān-hār* şeklinde yazılmıştır (2692, 2958).

Ayn, aslında konsonat olmasına rağmen zaman zaman açık hece okunduğu durumlar mevcuttur: (3790, 3792).

Farsça kökenli kimi kelimelerde hem dal’lı hem zel’li şekilde yazımlar görülmekte: *ümīd-ümīz*; *māder-māzer*; *birāder-birāzer*; *cūdā-cüzā*.

Kimi zaman, okumayı kolaylaştırmak adına Farsça isim tamlamaları arasına konan kesrelerde hata bulunabilmektedir. Mesela *‘arūsāsā* kelimesinde *‘arūs* ile *āsā* arasında bu şekilde bir kesre bulunur (36).

Geniş zaman 3. teklik şahıs olumsuzluk eki –maz/-mez, klasik Osmanlı imlasınsa mim ve ze ile yazılırken mesnevide kimi zaman ekin vokali elif’le

gösterilmiş (onmaz) (3538).

Eski Anadolu Türkçesi'nde gelecek zaman partisipi olarak kullanılan –ısar/-iser ekinin bu fonksiyonuna bir örnekte rastlamaktayız: “*eriser*” (4392).

Vokalle biten bir kelimedenden sonra akuzatif ekinin tek ye ile yazıldığı örneklerle de rastlamak mümkündür: (*dünyayı*= dünya'dan sonra tek ye) (5844) .

İki vokal arasında yumuşaması beklenen *ğ* sesi bazen *ğ* (4901) bazen de yumuşamadan *ğ* olarak yazılmıştır (4896).

Türkçe fiil çekiminde büyük ölçüde Eski Anadolu Türkçesi imla özelliklerinin görülmesinin beklendiği metinde birden çok şekillilik gözlenir. Yuvarlak olması beklenen kimi eklerde hem yuvarlak hem düz; düz olması beklenen kimi ek ya da yardımcı seslerde de hem düz hem yuvarlak şekil karşımıza çıkmaktadır. Türkçe fiillerde karşılaştığımız bu yapılarda, vokalle eklerin yazımı yoluna gidilmiştir²²⁵.

3.b. Kelime ve İfade Sapmaları

(1). Uydurma Kelimeler

Yaygın bir kullanımı olmayan, sözlüklerde rastlayamadığımız ancak metinde karşımıza çıkan ve müellifin şahsi kullanımı olduğunu düşündüğümüz kelimeler bu gruba dâhil edilebilir. İncelediğimiz mesnevi içerisinde bu kategoriye dâhil edebileceğimiz örnekler son derece sınırlıdır. Farsça bölüm başlıklarında kullanılan “*tuş âmeden*” ifadesi buna örnektir. *Tuş*, Türkçe bir kelime olup, “*taraf, cihet, yön, yol*” anlamlarındadır. Gelmek yardımcı fiiliyle birlikte “*tuş gelmek*” birleşik fiilini oluşturduğunda “*yönel-, rast gel-, isabet et-, karşılaş-, nail ol-, eriş-, delalet et-, uygun gel-*” anlamlarını kazanır. “*Tuş gelmek*” birleşik fiili müellifin şahsi bir kullanımı olarak Farsça

²²⁵ Metnin okunması sırasında vokalle belirtilen yapılarda imlaya sadık kaldık. Vokalsiz yazımlarda ise 16.yy'ın genel imla özellikleri olarak kabul edilen Eski Anadolu Türkçesi imlasına bağlı kalarak metni okuduk.

gelmek anlamındaki “ameden” ile birleşik fiil yapılmış ve “tuş ameden” şeklinde metin içinde yer bulmuştur.

(2). Çeviri Öğeler

Özellikle birleşik fiil ve deyimlerin bir kısmında Farsça'nın etkisi hissedilmektedir. Bir isim ve bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerde Farsça ismin aynen korunduğu, yardımcı fiilin ise; et-, eyle-, kıl-, yap-, ol- vb. Türkçe fiillerle karşılandığı görülmektedir. Bunda Farsçanın, zamanın revaçtaki dili olmasının yanı sıra, kelimelerin muhaffef şekillerinin de bulunması, uzun vokal barındırması ve birden çok heceli kimi Türkçe kelimelerin anlamdaşlarının tek heceli Farsça kelimeler olmasının da etkisi olmalıdır. Mesnevi metninde tespit edebildiğimiz çeviri öğeler, deyim ve birleşik fiil aktarımı şeklindedir. (örnekler için bkz. Tez/Şekil Özellikleri/ Sözvarlığı/Söyleyiş Kalıpları/ Farsça ve Türkçe'de Ortak Kullanılan ve Çoğu Farsça Birleşik Fiillerin Tercümesi Yoluyla Oluşan Söyleyiş Kalıpları)

c. Dilbilgisi Sapmaları

(1). Kelimeler Arası Yer Değiştirme

Şiir dilinde tekrarlı yapılar ve ikilemeler önemli bir yere sahiptir. Türkçe ikilemelerin yanı sıra atıf vavı ile birbirine bağlanan Farsça kökenli yapılara da çok sık rastlanır. Gerek Türkçe gerekse Farsça bu yapılarda alışlagelen kelime sırası vardır, bu kelimelerin öncelik ve sonralıkları değişmez. Ancak şiirde çoğunlukla redif ve kafiye, daha seyrek olarak da vezin gerektirdiği için bu kemikleşmiş yapıların değişime uğradığı görülebilmektedir. Örnekleri çok fazla olmamakla birlikte bu yer değiştirmeye rastladığımız ibareler şunlardır:

belā vü derd: 4677.

bī-pā vü bī-ser: 1765, 4585.

bustān u bāg: 4887.

cān u dil: 2725, 2801, 2918, 3229, 3262, 3404, 3431, 3556, 3733, 3745, 3856, 3868, 4114, 4361, 4486, 4513, 4538, 4701, 4911, 5061, 5435, 5479, 5589, 5590, 5618, 5738, 5761, 5762, 5774, 5804, 5828, 5856, 5973, 6005, 6481, 6652.

dād u ‘adl: 438.

‘Azrā vü Vāmık: 512.

eyvān u bām: 6326, 6361.

gīr ü dār: 2667, 3514, 3577, 3661, 3669, 3919, 3980, 4286, 5480.

hevā vü āb: 2305.

māh u mihr: 371, 1554, 4914, 6207, 6357.

pāy u ser: 2354.

peymān u ‘ahd: 3242.

senā vü hamd: 6618.

taht u tāt: 3102.

tāze vü ter: 734.

vefā vü ‘ahd: 2335.

vefā vü mihr: 3240.

yākūt u la‘l: 4853.

yoğ u var: 962, 2212, 2643.

zer ü sīm: 4681.

B. İÇERİK ÖZELLİKLERİ

1. Giriş Bölümü

Klasik divan teşrifatında, Tanrı'dan başlamak üzere din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla yazılan kasidelerin hiyerarşik bir şekilde tasnifine paralel olarak; mesnevilerde de konunun işlendiği bölüme gelinceye kadar, besmele, tevhit, münacat, naat, miraciye, mucizat; dört halife, on iki imam, padişah ve diğer devlet büyüklerinin övgüsünü konu edinen şiirlerle sebeb-i telif bölümü yer alır. Elbette yukarıda bahsedilen tüm türlere ait manzum örnekler her mesnevide bulunmaz. Kiminde sadece tevhit, naat ve padişah övgüsü bulunabileceği gibi, kiminde bunlara ilave olarak dört halife ya da on iki imam övgüsü yer alabilir. Ancak mevcut şiirlerin sıralanışında bu hiyerarşik yapının gözetilmesi esastır. Özellikle Anadolu sahasında Türk edebiyatının yeni oluşmaya başladığı devirlerde mesnevilerde giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümlerinin hepsinin bulunmadığı; bazılarında sadece konunun işlendiği yani hikâyenin anlatıldığı kısmın bulunduğu da bilinmektedir. Başlangıç döneminin acemiliklerine verilmesi mümkün olan bu durum sonraki dönemin bazı kısa mesnevilerinde de görülür²²⁶.

a. Varka ve Gülşah'ın Giriş Bölümü

Varka ve Gülşah mesnevisinin “Âgâz-ı dâstân” başlıklı bölümüne kadar olan giriş bölümünde şu alt bölümler yer almaktadır: biri mesnevi diğeri kaside formunda iki tevhit (1-106. beyitler, herhangi bir başlık taşımamakla birlikte tevhit içeriklidir), mesnevi formunda bir münacat, mesnevi formunda bir naat

²²⁶ İsmail Ünver, “Mesnevi”, *Türk Dili- Türk Şiiri Özel Sayısı II [Divan Şiiri]*, S. 415–416–417, Ankara 1986, s. 432–434.

ve bir miraciye, biri mesnevi diğeri kaside formunda padişah övgüsünü konu edinen iki methiye ile sebep-i telif kısmı. Klasik mesnevilerde olması beklenen giriş kısmı Varka ve Gülşah'ta da bulunmakla birlikte, bu kısımda sadece tevhit, münacat, naat ve miraciye gibi dinsel konulu şiirlerle, kıta formunda dört halife övgüsü ve devrin padişahına övgü içerikli methiye bulunur. Bunun dışındaki türlere ait şiir örneği görülmez. Mucizat, ve on iki imam övgüleri ile padişah dışındaki devlet büyüklerine yönelik övgü şiirlerine yer verilmemesinde, mesnevinin padişaha sunulmasının amaçlanmış olmasının önemli bir yeri olmalıdır. Dinsel içerikli olmayan ve dünyevî bir otoriteyi konu alan övgü şiirleri genellikle müellifi koruyup gözetken ve ona ihsanlarda bulunan bir kişi sebebiyle kaleme alınır. Müellifin mesneviyi sunduğu/sunmayı amaçladığı kişinin padişah olmasından, diğer üst düzey yöneticiler methiye konu edilmemiş olmalıdır. Varka ve Gülşah'ın giriş bölümünde yer alan türler ile bunların şekil ve içeriklerine dair özellikler aşağıdadır.

(1). Tevhit

Tanrı'nın birliğini konu alan şiirlerin genel adı olan tevhit, klasik divan teşrifatında ilk sırada yer alır.

Klasik edebiyatımızın uzun soluklu manzum anlatıları olan mesnevilerde konunun işlendiği bölüme kadar yer alan giriş kısmında klasik divan teşrifatına benzer, tevhitte methiye kadar bir takım övgü şiirleri bulunur. Bu şiirler kimi zaman müstakil bir kaside gibi mesneviden ayrı vezindeyken kimi zaman mesnevi formunda olabilir.

Varka ve Gülşah mesnevisinin giriş bölümü de pek çok mesnevide görüleceği üzere bir tevhitte başlar. Mesneviyle aynı vezin ve kafiye olup, herhangi bir başlık taşımayan 106 beyitlik tevhitte, insanın yaratılışı, Tanrı tarafından insana akıl, görme ve konuşma yetilerinin bahşedilmesi ve insan için tüm dünyanın nimetlerle donatıldığı anlatılır. Kâinattaki ilahî düzen ve mevsimlerin dönüşünün ifade dilmesinden sonra bahar mevsiminde Tanrı'nın kudretiyle meydana gelen değişiklikler sıralanır. Bağa nesim rüzgârının

esmesi, dalların çiçeğe durması, ağaçların meyveyle süslenmesi, lale ve gül gibi çiçeklerin bahar mevsiminde açmasının da yine Tanrı'nın bir lutfu olduğu söylenir. Gece ve gündüzün olması yani zamanın akmasının, feleklerin dönmesi, ayın ve güneşin gökyüzünde kendilerine yer bulmalarının da Tanrı iradesiyle meydana gelmesi, canlı ve cansızların yaratılmaları, Tanrı'nın celal ve cemal sıfatları zikredilerek ifade edilir. Tanrı'nın zatının herhangi bir şeye benzetilemeyeceği, sıfatlarının görülemeyeceği ve hakkıyla zikrinin de aslında mümkün olmadığı dile getirilir. Tanrı her şeyi bilir, görür ve duyar. İlminin sonu yoktur. Yarattıklarının rızkını verir. Peygamberlerin mucizeleri gibi görünen olayları gerçekleştiren yine Tanrı'dır. Hz. İsa'nın ölülerini diriltmesi, Nuh'un gemisinin tufandan kurtulması, İbrahim Peygamberin ateşte yanmaması, İsmail'in yerine kurban edilmek üzere bir koç gönderilerek hayatının bağışlanması, Firavun'un Nil'de boğulması, Davud peygamberin güzel sesi, Süleyman'ın tüm canlılara hükmetmesi, Yusuf'un kuyuya düşmesi, Yakub'un oğlunun hasretiyle yanması, Yusuf'un zindana düşüp ardından Mısır'a sultan olması, Hz. İsa'nın gökyüzüne çekilmesi gibi olağanüstü durumların failinin yine Tanrı olduğu ifade edilir. Tanrı'nın zaman ve mekândan münezzeh olması, her şeyin onun hükmüne ve iradesine ram olması dile getirilir. Tanrı'dan dünya sevgisini içinden alması, kesret âleminden uzaklaşmasını nasib etmesi ve Hz. Muhammed'in şefaatinde mahrum etmemesi dilenerek ilk tevhit sona erer. Ardından "Kasîde Fi't-tevhîd-i Bârî 'Azze İsmehû" başlıklı fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezninde 31 beyitlik bir tevhit kasidesi yer alır. Kaside, klasik kasidelerde görmeye alışkın olduğumuz bölümlenmelere sahip değildir, nesip kısmı da bulunmamaktadır. Kaside doğrudan doğruya Tanrı'nın kudretini ifade eden ve Tanrı'ya hitap mahiyetinde bir beyitle başlar. Tanrı'nın cemal ve celalinin ifadesi olmak üzere şefkat ve azametinden bahsedilir. Her şeyin Tanrı'nın lutf ve kudretiyle meydana geldiği, gece ve gündüzün oluşumunun Tanrı iradesiyle olduğu anlatılır. Tanrı'nın kahrı, lutfu ve cömertliğinin ardından meleklerin Âdeme secde etmesi, Nuh tufanı, İbrahim'in Nemrud'un ateşinde yanmaması, Firavun'un Nil nehrinde boğulması, Eymen Vadi'sinde Musa peygamberin tecelli sınavını yaşaması, asa ve yed-i beyza mucizeleri, Hz. İsa'nın dördüncü kat göğe çekilmesi, Yunus peygamberin

balığın karnında yaşaması, Hz. Muhammed'in miracı dile getirilir. Görüleceği üzere, ele alınan ve vurgulanan konu ve yapılan göndermeler ilk tevhitte çok da farklı değildir. Peygamberlerin mucizelerinin anlatıldığı bu kısımdan sonra, anlatıcı kendisinin günahkâr bir kul olduğunu söyler, günahlarına rağmen Tanrı'nın bağışlayıcılığından ümidini kesmez ve Tanrı'dan bağışlanmayı dileyerek kasideyi tamamlar. İçeriğin yanı sıra bölümlenme olarak da mesnevi formunda yazılan ilk tevhitte benzerlikler gösterdiği dikkat çeker.

(2). Mûnâcât

Tanrıya yakarış konulu şiirlerin edebiyattaki genel adı olan münacatın, hemen tüm nazım şekilleriyle kaleme alınmış örneklerine rastlamak mümkündür. Ne denli büyük olursa olsun, hiçbir günahın Tanrı'nın affediciliğinden büyük olamayacağına inanan şairin, günahkârlığının farkında olarak Tanrı'dan bağışlanmayı dilemesi ve bu konuda Tanrı'ya yakarması münacatın temel konusunu oluşturur.

Varka ve Gülşah mesnevisinde "*Fi'l-Mûnâcât Be-Dergâh-ı Kâzîyyu'-l-hâcât*" başlıklı mesnevi formunda mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün vezninde 82 beyitlik bir münacat yer alır. Münacat, doğrudan Tanrı'ya hitapla başlar. Tanrı'nın kudretiyle, insanın bir parça balçıktan yaratılması, insana "gönül" verilmesi, bu gönlün gizli sırlara hazine yapılması ve aşka mekân olması anlatılır. Tanrı'nın kudreti dile getirildikten sonra ilahî aşka talip olunur ve Tanrı'dan "*mahabbet şem'ini kalbinde yandırması*" yönünde duada bulunulur. Yasaklanmış şeylerden uzak durmak, Tanrı'ya hakkıyla kulluk ve ibadet edebilmek ve gafletten kurtulmak için Tanrı'dan yardım istenen bölümün ardından, isyanına ve günahkârlığına rağmen Tanrının lutuf ve bağışlayıcılığının sonsuz olduğu, rahmet güneşinin bir zerresinin yoluna düştüğü takdirde nefsinin ona galebe çalamayacağı ifade edilerek Tanrı'dan yardım, rahmet ve bağışlanma dilenir. Müellifin gençlik günlerinin geride kalması, saçının sakalının ağarması, gençliğin kıymetinin bilinmeden heba edilmiş olması sebebiyle var olan pişmanlığı, bu yaşlılık belirtilerini ölüm

habercisi olarak yorumlayıp tedirgin olduğunu da görülür.

(3). Naat

Naat, peygamberlerin ya da din büyüklerinin özelliklerini anlatmak suretiyle onları övmek amacıyla yazılan şiirlere verilen genel addır. Mesnevilerde konuya başlanmadan önce yer alan giriş bölümünde tevhit ve münacatın ardından naatlara yer verilir. Mesnevi içinde yer alan naatlar, çoğunlukla mesnevi ile aynı vezinde kaleme alınmıştır.

Naatların konusunu genel olarak, ayet ve hadis iktibasları, peygamberin isim ve sıfatları, doğumu, çocukluğu, hicreti, savaşları ve ölümü, fiziksel özellikleri ve mucizeleri oluşturur.

Varka ve Gülşah mesnevisinin giriş bölümünde tevhit ve münacatın ardından “*Na’t-ı Sultân-ı Enbiyâ Muhammed Mustafâ Sallallâhu ‘Aleyhi ve’s-sellem*” başlığını taşıyan 51 beyitlik mesnevi formunda ve mesnevi ile aynı vezinde bir naat yer almaktadır. Naat, Hz. Muhammed’in varlığının kâinatın yaratılma sebebi ve tüm insanlara ve cinlere gönderilmiş bir peygamber olduğunun ifade edilmesinden sonra, onun ümmetine şefaate edeceği; fiziksel özellikleri ve yüz güzelliğinden bahsedilerek peygamberlerin sultanı olduğu anlatılır. Peygamberliğin verilmesi, insanları İslam’a davet edişi, İbrahim, Nuh, Musa ve İsa peygamberlerin mucizeleri olarak adlandırılan olağanüstülüklerin geri planında yine Hz. Muhammed’in sevgisi, şefkati, nuru vb. özellikleri bulunduğu dile getirilir.

(4). Miraciye

Miraciye, Hz. Muhammed’in göğe yükselişini anlatan ve genellikle manzum olarak kaleme alınan şiirlerin genel adıdır.

Varka ve Gülşah mesnevisinde yer alan “*Na’t-ı Mi’râc-ı Seyyid-i Mekkî-Mekin ve Seyyid-i Ümmi Emîn Sallallâhu ‘Aleyhi ve’s-sellem*” başlıklı 56

beyitlik mesnevi formunda bir miraciye yer almaktadır. Tüm miraciyelerde görülen ortak motifler burada da karşımıza çıkar. Hz. Muhammed Ummuhânî'nin evinde otururken Cebrail'le gökyüzüne yükselmesi, Cebrail'in ilahî daveti iletmesi, Mescid-i Aksa'dan Beyt-i Mamur'a götürülüşü, Burak'la semaya yükselişi, miraç yolculuğu sırasında karşılaşılan peygamberler, melekler, Allah'la aracısız görüşmesi, ümmetinin günahları için şefaet etmesi ve Tanrı'nın Muhammed ümmetinin günahlarını affetmesi konu edinilir.

(5). Padişah/Devlet Büyüğü Övgüsü²²⁷

En genel anlamıyla bir kişiyi övmek amacıyla yazılan şiirlere methiye adı verilir. Farklı nazım şekilleriyle de yazılması mümkün olmakla birlikte methiyeler genellikle kaside formunda kaleme alınırlar. Aynı zamanda klasik kaside yapısı içinde bir bölüm olan methiye, din ya da devlet büyüklerini övmek amacıyla yazılan şiirlerin, özellikle kasidelerin, adı olmuştur. Methiye ya da maksat bölümü, kasidelerde asıl konunun yani kaside yazılan ve/veya sunulacak olan kişinin övgüsünün yapıldığı bölümdür. Devlet büyüklerinin övgüsünün yapıldığı methiyeler, divan teşrifatında tevhit, naat, münacat gibi dinî içerikli methiyelerden sonra gelir. Devlet hiyerarşisini yansıtır şekilde önce padişah, sonra vezir-i azam ve diğer devlet büyükleri için yazılan methiye kasidelerine yer verilir. Aslında bu tertip bile, gerek dinî gerekse lâdinî alandaki sarsılmaz ve tartışılmaz hiyerarşinin göstergesidir.

Sanatın hamisi konumundaki ortaçağın tüm tek erkli/monarşik devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devletinde de genelde sanatçı özelde şair, sanatını ve hayatını idame ettirebilmek için bir hamiye ihtiyaç duymuştur. Bu bir taraftan isimlerini ölümsüzleştirmek isteyen hükümdarların adına eser verilmesini sağlamışken diğer yandan sanatçının himayesi ve sanatın gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu açıdan bakıldığında edebiyatımızda pek

²²⁷ Bu kısım yazılırken şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Haluk İpekten, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, İstanbul 1994, s. 49-52; Halil İnalcık, **Şair ve Patron**, Ankara 2003, s. 9-40; Ahmet Hamdi Tanpınar, **19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, "Giriş", İstanbul 1988, s. 5-15.

çok divan, mesnevi, siyaset-name, tezkire vb. nitelikteki eserlerin padişah, şehzade, vezir ya da yönetici sınıftan birine sunulmasının sebepleri daha iyi anlaşılacaktır.

Klasik edebiyatımız içinde kaleme alınmış pek çok mesnevi yukarıda dile getirilen sebepler doğrultusunda bir devlet büyüğüne ithaf edilmiştir. Varka ve Gülşah mesnevisi de Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmuş ya da sunulmak üzere kaleme alınmıştır. "*Der-medh-i Pâdşâh-ı Rub'-ı Meskûn*" başlığını taşıyan

"Felek tahtında sultân ibni sultân

Şeh-i mülk-i cihân sultân Süleymân" [341]

matlalı, mesnevi ile aynı vezinde bir methiye yer alır. Bu methiyenin yer aldığı varak bir de minyatür ihtiva eder. Methiyeden ve minyatürden mesnevinin Kanunî'ye sunulmak düşüncesiyle kaleme alındığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Methiyede;

22 beyitlik mesnevi + 2 beyitlik kıta

12 beyitlik mesnevi+ 2 beyitlik kıta

7 beyitlik mesnevi + 2 beyitlik kıta

21 beyitlik mesnevi+ 2 beyitlik kıta

15 beyitlik mesnevi

yer alır. Görüleceği üzere bu methiyeyi, içinde kıtalar barındıran bir mesnevi olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Bu durumda ihtiva ettiği kıtalarla birlikte toplam 85 beyitlik mesnevi ile "*Kaside der-medh-i pâdşâh-ı âlem-penâh*" başlıklı 25 beyitlik bir kaside mesnevide padişah övgüsünün yapıldığı bölümler olarak karşımıza çıkar.

"Der-medh-i Padşâh-ı Rub'-ı Meskûn" başlıklı mesnevi formundaki methiye, doğrudan Kanunî Sultan Süleyman'ın isminin geçtiği

Felek tahtında sultân ibni sultân

Şeh-i mülk-i cihân sultân Süleymân [341]

beyitle başlar. İlk 22 beyitte, memduhun, Tanrı'nın gölgesi olmasından, akıllılığından, ülkeler fethedişinden, savaşta tavizsiz ama barışta şefkatli oluşundan, ülkesinde asayiş sağlamasından, zenginlik ve cömertliğiyle zamanında insanların refah içinde yaşadığından ve adaletinden bahsedilerek

ideal bir hükümdar modeli çizilir. Adaletten bahsedilen kısmın hemen ardından yine Kanunî'nin adaletine dair 4 mefâ'ilün vezninde bir kıta yer alır. Bu kıtadan sonra tekrar mesneviye dönülerek, İran mitolojisinin efsanevi kahramanları ile kıyaslanır. Ay ve güneş gece gündüz hükümdara secde eder, Tanrı'nın gölgesi olan padişahı gören için artık, baykuş ve Hüma kuşunun gölgesi birbirinden farksızdır. Öyle azametli bir sesi vardır ki, bu ses gökyüzüne erişecek olsa ay ve güneş yerini değiştirir. Yeryüzünde kılıcını kaldıracak olsa, gökyüzündeki ay ve Pervin yıldızı titremeye başlar. 12 beyitlik kısmın ardından fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezninde yine iki beyitlik bir kıta yer alır. Kıtada Kanunî'nin savaşçılığı ve cömertliği övülür. Bu kıtanın ardından mesneviye dönülür. Yedi beyit boyunca kıtadakine paralel bir şekilde padişahın cömertliği ve ihsanından bahsedilir. Sonrasında yine fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezninde Kanunî'nin cömertliğini konu edinen iki beyitlik bir kıta yer alır ve ardından mesneviye dönülür. 21 beyit boyunca Kanunî, İran ve Yunan mitolojisinin efsanevi kahraman ve hükümdarları ve İslam dininin büyükleriyle kıyaslanır. İskender, kara ve denizlerin hâkiminin Kanunî olduğunu anlayarak ona râm olur, Nuşirevan adalette onun halefi bile olamaz. O, adalette ancak Hz. Ömer'le kıyaslanabilir. Peygamberin yolunda, sözüne sadık biridir. Bu özelliklerinin ardından Kanunî'nin seferlerinden ve egemenliği altına aldığı yerlerden bahsedilir: Şam ve Mısır onun egemenliğindedir. Acem şahını vergiye bağlamış, Tebrizi fethetmiş, Beç (Avusturya) kralını yenilgiye uğratmış bir hükümdardır. Engin gönüllü, bakışı güneşi paramparça edecek kadar haşmetlidir. Bu kısımdan sonra Kanunî'nin azameti ve celalini konu alan fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezninde iki beyitlik bir kıta yer alır. Ardından yine mesneviye dönülür. 15 beyitlik bu son kısımda, Kanunî'nin dostuna cömert, düşmanına öfkeli oluşundan, akıllı, dinamik ve adaletli oluşundan bahsedilir. Öylesine adaletlidir ki onun yönetiminde ceylan, aslanın kuyruğunu yastık yaparak uyur, kurt koyun sürüsünde çoban köpekliği yapar. Avcı köpeği ve tavşan anlaşıp, kurt koyunların başına yemin eder. Adaletinin korkusundan şahinin gönlü güvercine meyletmez, kuşlar doğanın pençesi içine yuva yapar.

Görüldüğü gibi ideal bir yöneticide olması gereken pek çok özellik

vurgulanmış olmasına rağmen, Kanunî'nin en çok adalet ve adaletinden kaynaklanan asayişi üzerinde durulmuştur. Mesnevi formundaki bu methiyenin ardından kaside nazım şekliyle fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezninde yine Kanunî'nin övgüsünü konu edinen bir şiir yer alır. Şiir kaside başlığını taşır ve kafiyeleşimi itibarıyla de kaside özelliği gösterir. Ancak kaside bölümlerinin tümüne sahip değildir. Sadece methiye ve dua kısmından oluşur. Nesip, tegazzül ve fahriye kısımları bulunmaz. Kaside doğrudan Kanunî'ye hitapla başlar:

“Ey şeh-i mülk-i siyâdet pâdşâh-ı kâmkâr

Ve'y meh-i burc-ı sa'âdet fâtih-i şehir ü hisâr” [431]

Kaside boyunca yine Kanunî adaletli, cömert, devletinde ilmiye ve askeriye sınıfına önem veren, savaş günü etrafa korku salan heybetli bir sultan olarak tasvir edilir. Yiğitlikte Hz. Ali'ye benzetilir. Habeş şahı onun ancak seyisi, Mısır sultanı imrahoru, Acem şahı atının uşağı, Tatar ise köpeğinin bakıcısı olabilir²²⁸. Devletinin daim, ömrünün uzun olmasına yönelik üç beyitlik dua kısmıyla kaside son bulur.

(6). Sebeb-i Telif²²⁹

Sebeb-i telif, sebeb-i nazm-ı kitâb, sebeb-i tercüme gibi başlıklar taşıyan, mesnevinin yazılış sebebini anlatıcısı tarafından dile getirildiği bu bölüm mesnevilerin hemen tamamında vardır. Anlatıcı, bu mesneviyi hangi şartlarda ve niçin kaleme aldığını okuyucusuyla paylaşır. Bu nedenler arasında gerçekte örtüşenler olabileceği gibi rüya ya da gaipten gelen sesler şeklinde kurmacaya dayalı gerekçeler de olabilir. Gerçek sebep genellikle şu şekilde anlatılır: Bir dost meclisinde zamanının popüler bir mesnevisi okunup

²²⁸ Osmanlı Devleti'nin ilişki halinde bulunduğu kimi devletlerin yöneticilerinin, protokolde sadrazama denk tutulduğu bir takım anlaşmalarla dile getirilmiş yani resmileştirilmiştir. Bu yöneticilerin padişaha denk olmadığı gerçeği söz konusu beyitlerde abartılarak hatta rencide edilerek ironik bir şekilde dile getiriliyor olabilir. (Mesela; 1533 İstanbul anlaşması ile Osmanlı sadrazamına denk olacak Avusturya arşidükü, ancak 1606'da imzalanan Zitvatorok anlaşmasıyla tekrar protokolde Osmanlı padişahına denk kabul edilir.)

²²⁹ Sebeb-i telif kısmı yazılırken şu kaynaklardan faydalanılmıştır: İsmail Ünver, “Mesnevi” **Türk Dili- Türk Şiiri Özel Sayısı II [Divan Şiiri]**, S. 415–416–417, Ankara 1986, s. 436-437; Şeyma Büyükkavas Kuran, “Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya Çıkar Mı?”, **Turkish Studies Türkoloji Dergisi**, S. 2, 2006, s. 157–180; Ahmet Kartal, “Türkçe Mesnevilerin Tertip Özellikleri”, **Bilgi** S.19, 2001, s. 79-81.

övülürken, arkadaşları bu konuda ya da bu ayarda başka konulu bir mesneviyi yazması yolunda müellife ısrarcı olurlar. Başlangıçta bu zor işi kabul etmeyen mesnevi yazarı ısrarlara dayanamaz ve dünyada iyi bir ad bırakma isteğinin de etkisiyle mesneviyi yazmaya koyulur. Kimi zaman da yazar, Şeyh Galib gibi bu dost meclisinde okunan ve övgüler dizilen o mesnevi üzerinden imtihan edildiği fikrine kapılır ve bu mesneviyi yazmak, onun için bir onur meselesi hâline gelir. Bununla birlikte mesnevi bir devlet büyüğünün isteğiyle onun adına yazılmış ya da tercüme edilmiş olabilir. Bu kısımda şair, eseri yazma sebebini açıklamakla birlikte daha önce aynı konuda yazılmış mesnevileri, bunlar arasında beğenip beğenmediklerinden ve örnek aldığı mesnevi şairlerinden de bahseder. Bazen de şair, mesnevi olarak kaleme alınmamış bir hikâyeden etkilenererek böylesine güzel bir hikâyenin mutlaka mesnevi şeklinde nazm edilmesi gereğini düşünür ve eserini yazma sebebi olarak bu düşüncesini dile getirir. Eseri, bir şairin eserine nazireyse bunu ifade eder ve konuya geçmeden önce böylesine zor bir görevi yerine getirirken yapmış olduğu hataların hoşgörüsüyle karşılanmasını diler. Ancak mesnevilerin sebeb-i telif bölümlerinin hiçbirinde, mesnevinin yazılma sebebi olarak yukarıda sayılan hayalî gerekçelere sığınmaksızın, müellifin kendi iradesiyle eseri kaleme aldığını beyan eder bir ifade bulunmaması dikkat çekicidir²³⁰. Bunda geleneğin belirleyiciliğinin kuşkusuz önemli bir rolü olmakla birlikte, bu üslubun gelenekselleşmesinin sebepleri arasında, birey kavramının olmadığı bir ortamda insanın aldığı geleneksel terbiyede “ben”i öne çıkarmanın yadırganması ilk akla gelendir. Ahşap evlerde oturan, beton binalar yaptıranları “Şeddat”lıkla suçlayacak kadar, bu dünyada kalıcı olmadıklarını hayatlarının her anında hisseden ve hissettiren insanların “ben” demek yerine, kendilerinden “hakir”, “fakir” gibi ifadelerle bahsettiklerini hatırlamak bu soruyu büyük ölçüde cevaplayacaktır. Diğer yandan sebeb-i telifin, okuyucuyu kurmaca bir dünyaya çekme; asıl hikâyeye geçmeden önce konuya hazırlama; eseri kaleme alırken müellifin çektiği zorlukları dile getirme; belki içini dökme ve rahatlama şansını yakalama

²³⁰ Şeyma Büyükkavas Kuran, **a.g.m.**, s. 170.

noktasında günümüzdeki kitapların önsözüne benzer bir işlev üstlendikleri de düşünülebilir.

Mesnevilerin sebep-i telif bölümlerinin, *hikâye içinde hikâye/iç içe hikâye/çerçeve hikâye* olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürenler de vardır²³¹. Ancak çerçeve hikâyelerde, metin içi ve hikâye dışı olmak üzere birden fazla anlatıcı görülür (Décameron, Tuti-nâme, Bin Bir Gece vb. hikâyelerde olduğu gibi). Hikâye dışı anlatıcı yani ikincil hikâyedeki anlatıcı anlatılan hikâyede yer almaz, o başkalarına dair hikâyeler anlatır. Fakat hikâyenin en sonunda dış çerçevede yer alan kahraman bir şekilde hikâyeye dâhil olur (Tuti-nâme’de Said’in seferden dönmesi; Bin Bir Gece’de, Şehriyar’ın Şehrazad’la evlenmesi gibi). Ancak sebep-i telif, mesneviye başlanmadan önce yer alan ve hikâyenin sonuyla hiçbir bağlantısı olmayan giriş mahiyetinde bir bölümdür. Ne anlatıcının kurmaca bir takdimle sunduğu “arkadaş”ları ne de mesneviyi kaleme alış sebepleri asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm ve sonrasıyla bağlantılıdır. İç içe hikâyeden ziyade birbirinden kopuk iki hikâyeyi çağrıştırdığı için, sebep-i telif bölümlerinin çerçeve hikâye kategorisine dâhil edilmemesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bunun aksi, tüm mesnevilerin çerçeve hikâye tekniği ile yazıldığını kabul etmek olacaktır.

Varka ve Gülşah’ın “sebeb-i te’lif-i kitab” başlıklı 271 beyitlik sebep-i telif kısmı bulunmaktadır. Sebeb-i telif’e son derece ayrıntılı bir bahar tasviri ile başlanır. Bahariye, her ne kadar, kaside nazım şekliyle kaleme alınan övgü içerikli şiirlerin nesib kısmında, işlenen konu ve yapılan tasvir doğrultusunda kullanılan bir adlandırma olsa da, kimi mesnevilerin sebep-i telif bölümüne başlarken yapılan tasvir de bir kasideye başlarken yapılan bahar tasviri ile aynıdır. Bundan dolayı, sebep-i teliflerin başlangıç kısmında yer alan ve kaside nesipleriyle benzerlik gösteren bu bölümlerin, türsel adlandırmaları araştırmaya muhtaçtır. Varka ve Gülşah’ta sebep-i telif’in başlangıç kısmında yer alan bu uzun bahar tasviri, yukarıda dile getirilen gerekçelerle bahariye olarak isimlendirilmesi mümkün bir bölümdür. Osmanlı şiirinde istisnalar hariç

²³¹ Şeyma Büyükkavas Kuran, *a.g.m.*, s. 158.

tutulmak şartıyla hâkimiyetinden bahsedilecek iki mevsim vardır: bahar ve kış. Bahar, tabiattaki uyanışın insan ruhuna olumlu şekilde yansması ve insanın da tabiatla birlikte yeniden can bulmasını çağrıştırdığı ve tüm toplumsal hayata bir canlılık ve neşe getirdiği için olsa gerek, kış mevsiminden çok daha fazla oranda şiirlere konu edilmiştir. Klasik şiirimizin “gülün saltanatının şiiri” olarak takdim edilmesinden de şiirlerin zaman olarak “gül mevsimi”ni yani baharı anlattığı da kolaylıkla anlaşılır. Bahar, şiirde hep olumlu çağrışımlarıyla, övgü benzetmelerinde kullanılmıştır. Bahar, gül bahçesindeki tüm ağaç ve çiçekleriyle, savaşı özelliklerle donanmış bir sultan, güzelliği ve süsüyle ya genç bir kız veya gelin ya da özlenen iklim, hava, su, eğlence ve cazibesiyle bir cennet olarak takdim edilir²³². Eski şiirimizin gerçek bir tabiatı yansıtmadığı bunun yerine idealize edilmiş bir dünyada, idealize edilmiş bir tabiat sunduğu hep söylenegelmiştir. Bu hükmün peşinden gelen eleştiriler konumuz dışı kalmak kaydıyla, tespit büyük ölçüde doğrudur. Tüm klasik sanatkârlar gibi, Divan şairlerimiz de dış dünya ve tabiatla doğrudan ilgilenme yoluna gitmemişlerdir. Klasik şiirimizde bahar tasvirleri, yitik bir cennetin tasviri şeklinde yapılır. Her şey mükemmel, herkes mutlu ve hayatından memnundur, insan hayatını olumsuz etkileyecek en küçük bir ayrıntı dahi yoktur. Çoğu kez bahar, “ganimet” ya da elden kaçırılmaması gereken bir “fırsat” olarak algılanan ve bu şekilde yansıtılan bir mutluluk ortamıdır. Realizmin genellikle izlerine rastlanmadığı Klasik Türk edebiyatında eşyaya ve insana bakışın ve bu bakış açısının yansması olarak tabiat ve sanat anlayışının “ideal” olması da olağan karşılanmalıdır. Kitap ciltlerinden, tezhip, minyatür, hatt ve mimariye kadar sürekli olarak soyutlamanın esas alındığı bir sanat anlayışında, şiiri bunlardan tecrit ederek gerçekçi çizgileri ağır basan, eşyaya ve tabiata bir ayna tutan realist sanatçılar gibi dış dünyanın bize yansıtılmasını beklemek, Ortaçağ İslam dünyasının ve belki de tüm Doğu dünyasının soyutlama anlayışını görmezden gelmektir²³³. Osmanlı şiiri, tıpkı

²³² Bahariyeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu Kalender, “Taze Can Buldu Cihan: Osmanlı Şiirinde Bahar”, Bilkent Üniversitesi, ESBE YLT, Ankara 2002.

²³³ Klasik edebiyatımızın soyutlamaya dayalı anlayışının sürekli eleştirilere maruz kalması, Aydınlanma dönemi ve sonrasında “aklı” ön plana çıkaran ve sezgiye dayalı her şeyi tümünden reddetme yoluna giden pozitivist, realist hatta naturalist anlayışla örtüşmemesi sebebiyledir. Klasik

musiki, mimari ve minyatür gibi “öyküme” (mimesis) değil “soyutlama” (tecrit) esasına dayanır²³⁴. Bu yüzden bu sanat terbiyesini almış her sanatçı gibi şair de, şiirini dış dünyanın birebir yansıması olarak kurmaz. Eşya ve tabiatın kendisine verdiği ilhamla hareket etmekle beraber daha çok izlenimci ve simgeci sanat anlayışı doğrultusunda bir evren kurgular. İşte tabiat ve özelde bahar da böylesine kurgulanmış bir dünyadan yansıdığı için tabiatın gerçeği yansıtmaması ve baharın idealize edilmiş olması zaten bu sanat ve hayat anlayışının olağan bir sonucudur.

Tasvirler ve benzetme unsurları bir yana bahar, uzun süren ve çoğu zaman “ölüm”le benzerlik kurulan kışın ardından gelen, canlılık, eğlence, savaş ve aşk mevsimidir. Sonuç olarak bahar, toplumsal hayatta görülen tüm önemli olayların cereyan ettiği bir zaman dilimi olarak algılanır.

Varka ve Gülşah mesnevisinin sebab-i telif bölümüne de yukarıda anlatılanlar doğrultusunda bir bahar tasviri ile başlanmıştır. Tüm kâinatın mutlulukla dolu olduğu bir zamanda ılık sabah rüzgârı hoş bir esinti olarak kendini hissettirirken, çiçekler yeryüzüne güzellik verip, cihan cennete dönmüştür:

Meger bir dem ki ‘ âlem hurrem idi

Nesîm-i şubh eserdî hoş-dem idi

Virüp ezhâr zîb ü fer zemîne

Cihân dönmişdi Firdevs-i berîne [456–457]

Çimenler nevrüz kaftanını, yaseminler uğurlu addedilen güzel elbiselerini giyinmiştir. Gül gelini bahar mevsiminde düğün yapmış, zanbak o geline kâfurdan mumlar yakmıştır:

edebiyatımızın eşyaya, insana ve tabiata bakışı noktasında yapılan eleştirilere ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Çünkü bu edebiyat vücut bulduğu ve en başarılı örneklerini verdiği devirde Avrupa’da da Aydınlanma Çağı ve Rönesans yaşanmamış ve “aklı” her şeyin üstünde kabul etme düşüncesi oluşmamıştı. Bu yüzden klasik bir edebiyatı, kendisinin son demlerinde ortaya çıkan düşünce akımları ve bu akımların edebiyata yansıyan yönleriyle değerlendirip tümünden reddi yoluna gitmek “akla” aykırı olsa gerek.

²³⁴ Bu ayrıntı Doğu edebiyatı anlatıları ile Batı edebiyatındaki hikâye ve roman arasındaki en ayırt edici fark olarak kabul edilir (Bkz. Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Ankara 2000, s. 18–19).

Çemenler hıl' at-i nev-rûz geymiş

Semenler cāme-i firûz geymiş

Behār içre 'arûs-ı gül idüp sūr

Aña yakmışdı zanbağ şem' -i kâfûr [458–459]

Tabiat bir uyanış ve yeniden doğuş yaşar. Yaseminler açılmış, elbisesini çıkararak gömleğiyle kalmıştır. Yapraklar kadehe el uzatmış, budaklar birbirini kucaklar bir vaziyettedir. Gül kulağını diken iğnesi ile delmiş, sümbül ona salkım küpe asmıştır. Bahçenin içinde bu hareketlilikten ya da mevsimden kaynaklanan ansızın bir sıcaklık olduğunda ise çınar, yapraklarını yelpaze yapar:

Semenler açılup cüft ü tek olmuş

Çıkarılmış cāmesin gönlekcek olmuş [462]

Uzatmış merhabāya el varaklar

Kucaqlamışdı birbirin budaklar [464]

Kulağın hār-ı sūzenle delüp gül

Aña şalkım küpe aşmışdı sünbül [466]

Harāret olduğınca bāğa tārī

İderdi mirvaḥa berg-i çenārı [471]

Bu tezyin unsurlarıyla bahçenin içindeki her gül fidanı güzel bir insana dönüşmüş, kalplere aşk arzusu, salınmıştır. Bahar mevsimi eksenli bu aşk tasvirleri, mesnevide yine gül ve bülbül benzetilenleriyle dile getirilmiştir: Gül, tef çalmakta bülbül sesiyle gazel taksimi yapmaktadır. Tüm dünya, bahar gibi içki sesi (kulkul), musiki nağmeleri ve mutlulukla dolmuştur:

Dönüp her naḥl-i gül bir tāze ḥūba

Hevā-yı ʿışkı şalmışdı ḳulūba

Hezār āheng iderdi def dutup gül

Ġazel taḳsīm iderdi şavt-ı bülbul

Cihān hengām-ı gül gibi şafādan

Pür idi ğulġul u şavt u nevādan [472-474]

Sebeb-i telif bölümünde mesnevi formunda 26 beyitlik bahar tasvirinin yapıldığı kısmın ardından fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezninde 5 beyitlik, kıta başlığı taşımasına rağmen aslında gazel olan bir şiir gelir. Gazelde de öncesindeki 26 beyitte anlatılanlar doğrultusunda bahar mevsiminden bahsedilir, adeta öncesinde anlatılan kısım özetlenir: Bahar mevsimi kâinata bir güzellik ve süs vermiştir. Her ağaç hükümdar gibi otağını kurmuş, gül padişahı zümrüt renkli tahtına geçmiş, çın seher ona mücevherler yağdırmış, sünbül kokusu bağı baştanbaşa kuşatmış, nafe, gülbahçesinin gülüne Tatar miskin kokusunu saçmıştır. Gül bahçesinin zemininde laleler piyade, goncalar hızlı atlara süvari olmuş, gül, kırmızı divit içinde altın varaklar ezmiş, kudret kalemi bağı, altın işlemeli yazı yazmıştır:

Virmiş idi zīb ü zīnet ʿāleme faşl-ı behār

Ḳurmuş idi her şecer çetr ü otağın şāhvār

Geçmiş idi şāh-ı gül taht-ı zümür-rüd-fāmına

Ḳılmış idi çın seher şeb-nem aña gevher-nişār

İtmiş idi būy-ı sünbül şāḥn-ı bāġı ʿanberin

Şaçmış idi nāfe gül-i gülşene misk-i Tatār

Düşmiş idi naṭ^ç -1 gülşende piyâde lâleler

Olmuş idi gonçe eṭfâli çabuk ata süvâr

Ezmiş idi gül devât-ı surḥ içinde zer-varaḥ

Yazmış idi kilik-i kudret bâğa ḥaṭṭ-ı zer-nigâr [482-486]

Varka ve Gülşah'ta, sebep-i telif kısmında yer alan, 5 beyti gazel olmak üzere, 31 beytin ardından mesnevilerin genellikle sebep-i telif bölümlerinde görülen ve eserin yazılması konusunda kaleme alınmış kurmaca tabloya geçilir.

Kasidede nesib adı verilen tasvir, nasıl asıl konuya geçinceye kadar bir hazırlık aşaması, şairin sanat gücünü ortaya koyması için bir zemin ve methiye kısmında anlatılacak konuya okuru psikolojik açıdan hazırlama fonksiyonlarına sahipse, sebep-i telifin başlangıcındaki nesib kısmını andıran bu bahar tasviri de, mevsimin insan ruhunda uyandırdığı olumlu izlenimler ve bu mevsimde kurulan içki ve sohbet meclislerinin konuya zemin hazırlaması sebebiyle yapılmış olmalıdır. Sebeb-i telif kısmındaki 32. beyitten yani bahar tasvirinin sona erdiği kısımdan itibaren müellif eseri yazma sebeplerini uzun uzun anlatır: Bir bahar günü sabah vakti âşık-meşreb birkaç arkadaşıyla birlikte, bir tablo gibi detaylarıyla tasvir edilen bu bahar güzelliklerini, bahar mevsimindeki ilahî güzellikleri seyreder. Çimenliğe ibret gözüyle bakıp can bülbülü feryat etmeye başlar. Gül bahçesi baharın güzellikleri ile âdeta cennete döner. Bahçenin her tarafında meclisler kurulmuş ve dostlar birbirleriyle sohbet hâlinedir:

Bir iki yâr-ı ^ç âşık-meşreb ile

Kemâl ehli muvâfık kevkeb ile

İdüp gülzâr seyrin şubḥgâhî

Temâşâ eyledük şun^ç -1 ilâhî [489-490]

Bakup   ibret g ziyle merg z ra
Get rd k c n u dil murg n  z ra [494]

Bezenmiş  ehr-i g l en cennet olmiş
Dolup her k  e k y-ı  o bet olmiş [496]

Anlatıcı da tasvirinin yaptığı bu bahar g n nde bah ede kurulan bir mecliste arkadaşlarıyla şiir okur ve dertleşir. O g n n ra bet g ren mesnevi konularından bahsedilir. Leyla v  Mecnun, Ferhad u şirin, Vamık u Azra s z konusu edilir:

Olurdu  g h b lb lveş hoş-el  n
Geh  mecm  a-i g lden  azel-h   n

 ek p geh n r-ı hayretten zeb ne
Geh iderd k tekell m b - od ne

 d p şev  ile herkes h lin iş  r
O urdu  şev  ile eby t u eş  r

A ılurdu geh  Leyl  v  Mecn n
A unla eglen rd  c n-ı ma z n

O ınurdu geh  ş r n   Ferh d
Olurdu lezzet alup c n u dil ş d [507-511]

Hik yenin ana  izgileri olan Varka ve G l ah'ın aşkı, birbirlerinden ayrı d şmeleri, Varka'nın  l m  ve Hz. Muhammed'in duasıyla yeniden can bulması birer beyit  er evesinde dile getirilir. Varka ve G l ah hik yesi de aşk

konulu hikâyeler arasında bilinmekte ancak mesnevi formuyla yazılmış bir örneğinin varlığı konusunda sebep-i telif bölümündeki kurmaca diyaloglarda tereddütler hissedilmektedir. Müellifin “âşık-meşreb” arkadaşları, bu hikâyenin kitabının (mesnevisinin) olup olmadığını sorarlar:

Olup her ‘ışk eri nâmiyle tezkâr

Añıldı ‘ışk-ı Varğa âhîr-i kâr

Ne çekdügin ğam-ı ‘ışk ile Gül-şâh

Nice dutıldığını ol yüzi mâh

Şımayup ‘ışk içinde ‘ahd ü peyvend

Ne şîrînlükler itdüğün o dil-bend

Ne derdile gidüp Varğa cihândan

Ne hasretle geçüp ‘ışk içre cândan

Nice irdügi fahr-ı kâ’inâtuñ

Nice içürdigin âbın hayâtuñ

Didiler yok mıdur bunuñ kitâbı

Yazılmadı mı bunuñ faşl u bâbı [513-518]

Güncelliğini, başka mesnevi konularıyla birlikte düşünülebilecek tarzda, bu gün de koruyan, bu konunun neden yaygınlık kazanmadığı sorusu, yine anlatıcı ve arkadaşlarının kurmacaya dayalı diyaloglarında görülür:

Niçün olmaya fâlib bu riyâza

Sevâdı gelmeye niçün beyâza

Yazılmış ola ehl-i ʿışk ekşer

Ne için kıla işbu kışsa ebter [519-520]

Müellif, bu hikâyenin mesnevi formunda kaleme alınmış olmasına rağmen mesnevide kullanılan dili, “sûz” ve “tâb” (coşkun söyleyiş)dan yoksun bulur. Bu yoksunluk sebebiyle beğenilmemiş, rağbet görmemiş ve yaygınlık kazanmamıştır. İsim verilmemekle birlikte müellifin ifadesinden, Anadolu sahasında bu konuda kaleme alınan ilk mesnevi olan Yusuf-ı Meddah’ın eserine yönelik bir eleştiri olduğu kanatı oluşmaktadır. “Sûz” ve “tâb” (coşkunluk)dan yoksun bulunan mesnevi, içinde ay ve yıldızı olmayan, hiçbir güzelliği bulunmayan kapkaranlık bir gökyüzüne, ateşi sönmüş bir küle, yeni söyleyişe sahip taze bir şiir (gazel) dahi barındırmayan bir nazma, içinde inci bulunmayan bir denize; açılmış taze bir gonca gülü, eğlencesi, meyvesi ve öten bülbülleri olmayan kuru bir bahçeye benzetilir. Kendinden önce bu konuda kaleme alınmış ve hiçbir yenilik barındırmadığını düşündüğü eseri²³⁵, estetik ve cazibeden de yoksun bulur:

Didüm vardur bunun dağı kitabı

Velî elfâzınun yok sûz u tâbı

Sipihri içre mâh u aḥteri yok

Belî ḥâkisteri var aḥkeri yok

Ne nazmı içre bir şiʿr-i teri var

Ne bahrı içre dürr ü gevheri var

²³⁵ Yusuf-ı Meddah’ın Varka ve Gülşah adlı eserine Mustafa Çelebi’nin yönelttiği bu eleştiriler bugün de büyük ölçüde güncelliğini korumaktadır. Fars edebiyatının klasik bir mesnevisini konu edinerek aruz vezniyle kaleme alınmış olmasına rağmen Yusuf-ı Meddah’ın eserinin, şekil ve içerik açısından klasik mesnevi düzenine uymadığı, tertip olarak meddah hikayelerini çağrıştırdığı ve edebî tasvirler açısından son derece fakir olduğu dile getirilir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Atilla Şentürk, **XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler**, İstanbul 2002, s. 62-63).

uru bir bāğdur eglencesi yok
Açılmış tāze ter bir gōnçesi yok

Ne bāğı içre vardur nār u sībī
Ne öter gülşeninde ‘andelībī [521-525]

Getürmezken teni tākāt hārīre
Geyüp bir şālī dönmiş bir faķīre

urı elfāzı vardur ābı yokdur
Şerer gibi odınuñ tābı yokdur [528-529]

Anlatıcının bu konuda yazılmış ancak çok da fazla yaygınlık kazanmamış mesnevi üzerine söylediği olumsuz sözler ve mesneviyi beğenmeyen tavrı arkadaşlarını harekete geçirerek bu konuda bir mesnevi yazması noktasında ısrarcı olmalarına sebep olur. Bu kurmaca takdimde yer alan ve anlatıcının sohbet ettiği “arkadaş”larının nazarında o, kendi devrinin Mesih-enfasıdır, dünyaya can bağışlayan nazmıyla hayat verebilecek bir şairlik kudretine sahiptir. Unutulmaya yüz tutmuş bu konunun unutulmadan mesnevi şeklinde tertibi yine o “arkadaşlar”ın ısrarıyla anlatıcıya verilmiş bir görevdir. Şairlik yetenekleri açısından donanımlı bir kişi olması onun bu konuyu nazm etme yeterliliğinde olduğunun da göstergesidir:

Mesīh-enfāsısın bu rūzgāruñ
Aķıt āb-ı hayātını behāruñ

Cihāna nazm-ı cān-baķşuñla cān vir
Dil-i Ya‘ķūba Yūsufdan nişān vir

Ḳoma ġayb içre ḳala bu ma‘ānī
Şehādet ‘ālemine ırgür anı

Çü var destüñde miftāḥ-ı lisānuñ
Bedī‘ī ḳuflını feth it beyānuñ [535-538]

Getür ḳāle lisānuñ tercemānın
Bize ḳıl bu ma‘ānıñ beyānın [543]

İçeriğinden yukarıda bahsedilen mesnevi formunda 58 beyitlik bu kısmın ardından, bu mesneviyi telif etmesi için kendisine yönelik ısrarları konu edinen ve yukarıdaki bölümün özeti mahiyetinde 4 mefâ’îlün vezninde 3 beyitlik bir kıta yer alır.

Kıtada yine “arkadaş”ları mesnevi anlatıcısından mesnevi meclisini süsleyen kişi olması ve “elfaz-ı pür-sûz”ı ile dünyayı Eymen Vadisi’ne çevirmesini isterler. Sonrasında tekrar mesneviye dönülür. İsrarlar onu cesaretlendirmekle birlikte bu işin zor olması tereddüt yaşamasına sebep olur. Hatta anlatıcının, mesnevi yazmanın zorluğunu sürekli dile getiren tavrı, bu ısrarcı “arkadaş”larını çileden çıkarır.

Ne fermān itseler nîk ü eğer bed
Recā-yı dūstān eylemeye red [574]

Şürū‘ eyle yiter bu ḳîl ü ḳāle
Getür tūṭī gibi ṭab‘ uñ maḳāle

İdince bize böyle ‘özri tekrār
Kitābuñ nıṣfı yazılurdu ey yār [581-582]

Mesnevi yazmanın zorluğu savaşıla bir tutulmuş ve savaşa benzetilerek

anlatılmıştır. Yazar, mesneviyi yazıp sonlandırabilmeyi, bu savaşın ganimeti olarak görür ve Allah'ın yardımıyla bu işi başaracağına inanır.

Dilüñe virme ihmâl ile vesvās

Dimiş hayru'l-beşer *men yenfe' u 'n-nās* [570]

Olup bu kışşanuñ hengāme-g̃iri

Cüyüş-ı nazm ile kıl dār u g̃irī [599]

İrişüp rāyet-i *naşrun min-Allāh*

Karīb olur fütūhı inşā'allāh

Feşāhat mülkine olup revāne

Semend-i ṭab' uña çal tāziyāne

Olup meydān-ı ğayret içre Düldül

Yarağūñ gör senüñdür işbu öñdül [601-603]

Anlatıcı, mesnevide taze bir söyleyiş peşinden gittiğini, ölümün herkes için mukarrer olduğunu, kendisinin ölmeden bir isim bırakabilmeyi amaçladığını, herhangi bir caize beklemediğini, tek beklentisinin iyi anılmak ve bu mesnevi dolayısıyla ruhuna bir fatiha gönderilmesi olduğunu dile getirir:

Ne defter kim içinde nazm-ı ter yok

Şadefdür kim derūnında güher yok [611]

Gele bir dem olup şu gibi hāmūş

Yatasın künc-i hāk içinde bī-hūş

Olup beste dehân-ı dürr-feşânûñ

Ne nâmuñ bellü ola ne nişânûñ

Varup ‘ömrüñ haşâdı hâk ü bâde

Dilüñ muhtâc ola bir hayr yâde

Kimüñ hayr ile olsa zinde nâmı

Olur günden münevver mevti şâmı [615-618]

Ğaraž bundan ne fazl u ne şehâdur

Eger himmet olursa bir du‘ âdur

Kılanuñ şâd ola rûh-ı revânı

Bi-haqqın sûre-i Seb‘ al-meşânî [621-622]

Herhangi bir başlıkla mesneviden ayrılmamış, saki-nameyi hatırlatan, sakiye hitapla başlayan 2 beyitlik mesnevi formunda bir bölümle karşılaşırız. Sakiye seslenilerek içki istenilen ve içki ile içki meclisine dair unsurların konu edildiği şiirlere genel olarak “saki-name” adı verildiği bilinmektedir²³⁶. Mesnevide de anlatıcının mesneviyi telif ettiği için okurlardan hayırla yâd ve Fatiha beklentisini dile getirmesinin ardından sakiye seslenilerek içki istenen iki beyitlik bir kısım vardır:

²³⁶ Saki-nâmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tunca Kortantamer, “Sakinamelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimine Genel Bir Bakış”, **EÜ Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 2, İzmir 1983, s.81-90 aynı yazı: **Nev’i-zade Atayî ve Hamsesi**, İzmir 1997, s. 155–162; Âgâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Giriş, Ankara 1998, s. 160-161.

Getür sâķī o cām-ı hoş-güvārı

Gider bu cān-ı hākīden ğubārı

Ger olsañ teşne-leb ne cür‘ a ne cām

Saňa şunmaz bu devr-i hūn-āşām [623-624]

Sakiname olması muhtemel bu kısmın ardından aşkın tarifinin yapıldığı “der-tarif-i ışk” başlığına kadar olan 11 beyitte, anlatıcı, Tanrı’ya yalvarıp, ondan himmet dileyip mesneviyi yazmaya koyulduğunu dile getirir:

Erenlerden recā idüp tevessül

Hidāyet üstine kıldum tevekkül

Yüz urdum hālķ-ı arz u semāya

Şürū‘ itdüm bu nazm-ı dil-güşāya [627-628]

Müellif, mesnevisinin aşk konulu olduğunun ipuçlarını da yine bu bölümde verir:

Gerek Hızr u gerekse şeh Sikender

İçüp itsün lebin bu çeşmeden ter

Ne dil kim ‘ ıřķ odından ola tâbı

Seper bu çeşmeden cānına ābı [634-635]

Bundan sonra konunun işlendiği “Âġâz-ı dâstân” başlıklı bölüme gelinceye kadar, “Der-ta’rîf-i ‘ıřķ” başlıklı mesnevi formunda 91 beyitlik kısımda anlatıcı aşkı ve aşk anlayışını tarif eder. Mesnevi tasavvuf konulu olmamasına rağmen anlatıcının aşk anlayışında tasavvuf izleri görülür. “*vücudunu mahv etmek*”, “*hicâbı kaldırmak*”, “*cism-i hâksârı yok etmek*”, “*dil âyinesine jeng vermek*”, “*ney-i ıřķ ile sûz u figâna gelmek*”, “*cism-i fâninin gönle bela tuzağı olması*” gibi örnekleri artırılabilir. İfadeler, tasavvufun

lâdinî konulu şiirler yazan şairlerin bile beslendiği bir kaynak olması ve Osmanlı şiiri için genel geçer bir aşk anlayışından bahsetmek mümkünse, bunun merkezinde bulunduğu da göstergesi olması noktasında önem taşır. Anlatıcının aşk anlayışında tasavvufun izleri olarak yorumlanabilecek ifade ve ibarelerin yer aldığı beyitler şunlardır:

Vücūdun maḥv idüp ƙaldur ƙıcābı

Güneş rüşen olur gitse seḫābı

Yoğ itmezseñ bu cism-i ḫāksārı

Silinmez çihre-i cānuñ ğubārı

Dilün āyīnesine virme jengi

Ḥaṭ-ı Yāḫūta ekme mürde-sengi

Ney-i ‘ışk ile gel sūz u fiğāna

Od ur ƙūḫnūsveş bir āşyāne

Dile dām-ı belādur cism-i fānī

N’idermiş bülbul-i ‘ışk āşyānı

Bu bāğ içinde ƙalma reng ü būya

Şaḫın aldanma bu devr-i dü-rūya [638-643]

Olup dīzāra ‘āşık nitekim şu

Gürizān olsun ‘ayn-ı cāndan uyḫu [646]

Beyān eyle bize esrār-ı ‘ışkı

Nihān olmaz bilürsün nār-ı ‘ışkı

Ney-i ‘ışk ile cānuñ tāze eyle
Nefes germ it bülend-āvāze eyle

Çü olduñ nāy-ı ‘ışk ile hem-āvāz
Sır āgāz eyle ‘ışk ile ser-āgāz [648-650]

Yine aşk anlayışının dile getirildiği bu bölümde zahit tipi, aşktan anlamadığı için yerilirken, aşkın herkese nasip olmayan bir Tanrı lutfu, bir devlet, can nakdini almaya yarayan bir vasıta olduğu ifade edilir.

Ne bilsün bî-dil olan derd ü ‘ışkı
Görür bâzîçe şanur nerd-i ‘ışkı [660]

Cemāl ehline her dil ‘āşık olmaz
Vişāl-i yāre her cān lâ’ik olmaz [664]

Saña bu ‘ışk ey dil dād-ı Hākdur
Esîr-i bend-i ‘ışk āzād-ı Hākdur

Çü ‘ışka mālîk olduñ kıymetin bil
Ne devletdür bu ‘ışkuñ devletin bil

Deger biñ naqd-i cān bir gevher-i ‘ışk
Olupdur *kenzi lâ-yefnā* zer-i ‘ışk [669-671]

İnsanın ve eşyanın yaratılış sebebi, dünyanın dönüşü, hayatın devamı, incinin ve miskin oluşumunun gerisinde var olan şey yine aşktır:

Bulupdur ‘ışk ile ādem vücūdı
Melā’ik ‘ışk ile kıldı sūcūdı

Şu kim kendüye ‘ışkı hem-dem eyler
Añı ‘ışk evvel âhir âdem eyler [673-674]

Düşer ‘ışk ile bahre kaçre-i âb
Olur batın-ı şadefde dürr-i hoş-tâb [676]

Şular ger ‘ışk ile olmasa cārī
Yeşermezdi cihānuñ sebzearı [680]

Zemīni ‘ışk idüpdür berg ü kâ’im
Felek ‘ışk ile buldı devr-i dâ’im

Beden ‘ışk ile eyler zindegānī
İder ‘ışk ile cânlar kām-rānī [684-685]

Aşk ve onun hâllerinin kâinata güzellik verdiği ve bir kişinin “insanlık”
vasfının kazanmasının en temel şartının aşk olduğu iddia edilir:

Nedür ‘âlem ger olmasa ğam-ı ‘ışk
Ğam-ı ‘ışk ile hoşdur ‘âlem-i ‘ışk

Ğam-ı ‘ışk olmasun hîç kimseden kem
Dimezler ‘ışkı olmayana âdem [687-688]

Pek çok akıllı ve bilge kişinin isimleri unutulmasına rağmen Mecnun ve
Ferhad gibi âşıkların isimlerinin baki kaldığını ifade ederek, anlatıcı akıl ile
aşk/zahit ve rint çekişmesinde aşktan/rintten yana bir tavır da koyar:

Çü Mecnūn işbu meyden çekdi cāmı
Añılur ‘ışk ile ‘âlemde nāmı

Bu meyden kılduğıçün nûş Ferhād
Henūz tağlar ider mevtine feryād

Hezārān ‘āqıl u ferzāne gitdi
Añılmaz ‘ışk ile bigāne gitdi

Ne nāmı kaldı hergiz ne nişānı
Ne ‘ışk ile cihānda dāstānı [695-698]

Aşk anlayışında tasavvuf motiflerine yer verilmiş ve buraya kadar yüceltilmiş bir aşkın sunumu yapılmış olmasına rağmen mecazî aşk da önemsenir:

Yüzüñ döndürme ‘ışk olsa mecāzī
K’olur ‘ışk-ı haqīkī kār-sāzī

Çü birdür ‘ışk işi pīr ü cüvāne
Degül cānumdan eksük bu fesāne [701-702]

Mecazî dahi olsa aşkın hiçbir çeşidinden yüz çevirmemek gerektiğini, insanın yaşı ne olursa olsun aşkın hep aynı olduğunu ifade edilir.

Son olarak anlatıcı hikâyeye başlamadan önce, Ferhad ve Mecnun mesnevilerinin rağbet bulduğu bir ortamda aşkla şevke gelip yeni bir söyleyiş iddiasıyla az duyulmuş bir konuyu, kabul görmemek pahasına kaleme aldığını ifade eder:

Gezüp bāzār-ı dehr içre niçe gün
Şatıldı kışsa-i Ferhād u Mecnūn

Mezâka hoş gelür gelse zuhûra
Müdâm eski üzüm̄den tâze ğûre

Ne deñlü lezzetinde olsa yatlu
Meşeldür kim olur tûrvanda tatlu [709-711]

Eski bir konuyu ele alarak mesnevi yazmanın, eskilerden daha iyisini ortaya koymadıkça amacına ulaşmayacağı ve üzerinde çok şey yazılmış bir konuda hata yapmanın çok kolay olacağı söylenirken bu beyitlerin ardında klasik şiirin aynı konuyu yeniden yazma ve nazire anlayışı da yatmaktadır. Yeni tarzda bir elbise giymenin/belki o elbiseyle moda yaratmanın övünç ve sevincinin farklı olması gibi yeni bir söyleyişle yeni bir mesnevi kaleme almanın kıvancının da başka olacağı ifade edilir:

İrince kûdekân nev-rûz u ‘îde
Sevinür artuğın şevb-i cedîde

Olur köhne libâsuñ ‘aybı zâhir
Degüldür câme-i nev gibi fâhir

Gel ey dil tâze kııl güft ü şenîdûñ
Ki var bir lezzeti her bir cedîdûñ [716-718]

Bu mesnevide amaçladığı şeyin yeni bir söyleyiş olduğunu dile getirdikten sonra, Hamdullah Hamdî gibi eserinde edayı önemsemesini kendine salık verir. Bu da müellifin mesnevi vadisinde Hamdî ve sonraki beyitlerde dile getirileceği gibi Camî ve Lamî’yi örnek aldığını göstermektedir:

Suḥanda eyle tâze tarz peydâ
Yeñilensûñ sözüñden eski dünyâ

Dilerseñ sözde Ḥamdī iṣṭihārın

Edāya eyle ma‘nī ‘itibārın

Edāsuz nazmı şanma dil-güşādur

Söze şūret viren rengin edādur

Edādur ma‘nī-i ḥāşuñ esāsı

Edādur şāhid-i nazmuñ libāsı

Edādur şimdi maḳbūlı cihānuñ

Edādur maṭlabı pīr ü cüvānuñ [719-723]

Sözi nazm ehlinüñ Cāmi‘ gerekdür

Derūnı maṭla‘-ı Lāmi‘ gerekdür [726]

2. Konunun İşlendiği Bölüm²³⁷

Mesnevilerde sebep-i telif bölümünün ardından “âgâz-ı kitab”, “âgâz-ı kıssa”, “âgâz-ı dâstân” gibi başlıklar altında konunun işlendiği, yani asıl hikâyenin anlatıldığı bölüme geçilir. Mesneviye konu olan hikâye bu bölümde anlatılır ve sonlandırılır. Mesnevinin en hacimli kısmı burasıdır. Ancak bu bölümde anlatılan konular değişiklik göstereceği için konunun işlendiği bölüme dair, tüm mesnevilere uygulanabilecek genel geçer bir plan oluşturmak mümkün değildir. Yine de mesneviler, yazılış amaçlarına göre, okuyucuya bilgi veren ve eğiten mesneviler, konusunu tarih ve kahramanlık hikâyelerinden alan mesneviler, sanat yönü ön planda olan aşk ve macera

²³⁷ Bu kısım yazılırken şu kaynaklardan faydalanılmıştır: İsmail Ünver, “Mesnevi”, **Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, 1986, s. 438–447; Ahmet Kartal, “Türkçe Mesnevilerin Tertip Özellikleri”, **Bilgi**, S. 19, 2001, s. 81-92; Robert Dankoff, “Lyric in the Romance: The Use of Ghazals in Persian and Turkish Mesnevis”, **Journal of Near Eastern Studies**, V 43, 1984, s. 9-13.

konulu mesneviler ile konusunu gerçek hayattan alan realist konulu mesneviler olmak üzere dört ana başlıkta ele alınabilir. Çalışmamıza konu olan Varka ve Gülşah da, sanat yönü ön planda olan aşk ve macera konulu mesneviler grubundadır. Bu grup mesnevilerde konunun işlendiği bölümün ortak bir plan çerçevesinde ele alınıp alınmadığını araştıran İsmail Ünver şu sonuçlara ulaşmıştır:

Klasik bir konunun farklı devirlerde farklı sanatçılar tarafından kaleme alınışında bile mutlaka farklar görülmektedir: takdim-tehirler, ekleme ya da çıkarmalar, farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerin mesneviye ilavesi gibi. Bu farklı nazım şekilleriyle kaleme alınan şiirlerin en dikkat çekici ve mesnevi içinde en fonksiyonel olanı kahramanların ağızlarından söylenenleridir. Anlatıcı, mesnevide bu şiire geçmeden önce kasidedeki girizgâha benzer şekilde bir geçiş beyti ile farklı nazım şekline ait şiirler ve mesnevi arasında oluşması muhtemel kopukluğu önlemiş olur. Mesnevi içinde farklı nazım şekillerinin yer alması ilkin İran Edebiyatında görülmüş olmakla birlikte Türk mesnevileri içinde yer alan gazeller, İran mesnevilerine göre hem sayıca daha çok hem de teknik açıdan daha başarılıdır.

Aşk ve macera konulu mesneviler grubunda anlatıcı, olayların akışını birden keserek araya konuyla bir şekilde ilintilendirmek suretiyle başka hikâyeler dâhil edebilir. Bu hikâyelerin ardından tekrar mesnevide kalınan yere dönülür. Fakat bu, hikâye içinde hikâye ya da çerçeve hikâye olarak adlandırılan teknikten farklı düşünülmelidir. Yine bu tarz mesnevilerde olumsuz bir durum ya da felaketin ardından okuyucuya öğüt veren mev'ize benzeri bölümlere rastlamak da mümkündür.

Ünver'in de dile getirdiği gibi mesnevilerde konunun işlendiği bölümü belirli bir plana oturtmak mümkün değildir. Konudan konuya, hatta aynı konu üzerinde yazılmış mesneviler arasında bile farklılıklar mevcuttur. Ortak bir plan etrafında birleşmeyen bu bölüm tahkiyeye dayalı metinlerin incelenmesinde kullanılan plan doğrultusunda ele alınarak Varka ve Gülşah

mesnevisine uygulanmaya çalışılmıştır²³⁸.

a. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Kurmacaya dayalı metinlerde, bir ileti, ileten ve iletilenin bulunması zorunludur. Yazar, bize bu iletiyi sunmak üzere bir anlatıcı kurgular. Biz onu çoğu zaman müellif zanneder, “yazar böyle demiş”, “şair burada şunu söylemiş” diye yorumlar yaparız²³⁹. Oysa müellif ile hikâyedeki birinci teklik şahıs anlatıcı birbirinden farklı kişilerdir. Kurgulanmış metinlerdeki “ben anlatıcı”, tıpkı olay gibi yazarı tarafından yaratılarak bize sunulur. Hikâyeyi anlatan kişi, hikâye karakterlerinden biri olabileceği gibi olay akışında rolü olmayan, olaylara dışardan bakarak okura aktaran bir kişi kimliğinde de olabilir²⁴⁰.

Bakış açısı bir anlatı metninde vak’anın okura kimin gözüyle aktarıldığı ile ilgili bir konudur. Üç çeşit bakış açısından, dolayısıyla üç tür anlatıcı tipinden bahsetmek mümkündür: Gözlemci anlatıcı, özne anlatıcı ve çoğul anlatıcı. Gözlemci anlatıcı da kendi içinde üç gruba ayrılır: Nesnel tutumlu gözlemci anlatıcı, öznel tutumlu gözlemci anlatıcı ve tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı²⁴¹.

Birinci kişi anlatıcı ya da özne anlatıcı adı verilen anlatıcı tipinde olaylar anlatı kahramanlarından birinin ağzından nakl edilir. Anlatıcıyla kahraman aynı kişidir. Çoğul anlatıcıda, anlatı kişilerinin birden fazlası anlatıcı olarak görülür. Gözlemci anlatıcı, anlatı metinlerinde en çok rastlanan anlatıcı tipidir. Destanlardan başlamak üzere roman devrine kadar görülen bu anlatıcı, anlatımını nesnel ya da öznel bir şekilde yapar. Olaylara belirli bir mesafeden

²³⁸ Bu plan oluşturulurken ve mesnevi incelenirken şu kaynaklar kullanılmıştır: Nurullah Çetin, **Roman Çözümleme Yöntemi**, Ankara 2004; Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Ankara 2000; Yavuz Bayram, **İlk Dönem Hikâyelerinde Anlatıcılar Tipolojisi**, İstanbul 2002; Mehmet Tekin, **Roman Sanatı-1**, İstanbul 2006.

²³⁹ Bu nokta, klasik şiir geleneğimizde şairlerin mahlas kullanmaları ile ilişkilendirilebilir. Şair, geleneğin belirlediği şartlar ve kabuller dünyasına uymak zorunda olan bir karakter yaratarak bu karaktere bir isim verir. Gazel, kaside ya da benzeri nazım şekillerinde birinci şahıs anlatıcı ile okura seslense dahi orada hitap eden şair değil, onun yarattığı kurgusal kahramandır.

²⁴⁰ Nurullah Çetin, **Roman Çözümleme Yöntemi**, Ankara 2004, s. 105.

²⁴¹ Hasan Boynukara, **Romanda Bakış Açısı ve Anlatılış**, İstanbul 1997, s. 111–116; Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 105–111.

bakıp tarafsız anlatım seçilmişse nesnel anlatıcı; olaylar anlatı kişilerinden birinin bakış açısıyla anlatılmışsa öznel anlatıcı; anlatıcı olayların öncesi ve sonrasında fikir sahibi olup olaylara yön verebiliyorsa tanrısal konumlu gözlemci anlatıcıdan bahsetmek mümkündür²⁴².

Üstanlatıcı ya da tanrı-yazar olarak da adlandırılan “tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı”, farklı mekân ve zamanlarda gelişen olayların tümünden haberdar olduğu gibi, karakterlerin iç dünyalarına da vakıftır. Tanrı’nın her şeyi bilip görüp duyması ve zaman ve mekân kavramlarından münezze olmaları özellikleri dolayısıyla bu anlatıcıya “hâkim anlatıcı” ya da “tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı” adı verilir. Bu tarz anlatıcı okura olayları aktarırken bu eylemini anlatma ve gösterme şeklinde yapabilir. Geleneksel tarzdaki anlatıların pek çoğunda bu tarz bir anlatıcının varlığı görülür²⁴³.

Varka ve Gülşah mesnevisinde konunun işlendiği kısımda, olayı detay ve sonuçlarıyla bilen *hâkim anlatıcı/tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı* tarzında bir anlatıcı görülür. Çoğunlukla 3.teklik şahısla olay okuyucuya aktarılır. Zaman zaman karakterlerin birbirlerine hitapları ya da düşüncelerinin aktarımında 1.teklik şahıs anlatıma da rastlamak mümkündür²⁴⁴.

b. Olay

(1). Olay Çevresinde Metnin Parçalara Ayrılması

²⁴² Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s. 106–116.

²⁴³ Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s. 109–110.

²⁴⁴ Anlatı metinlerinde görülen bu anlatıcı tiplerinin yanı sıra Berat Açıl, Hüsn ü Aşk örneğinde, metinlerarasılık bağlamında da değerlendirilmesi mümkün olan, “gelenek anlatıcı”dan bahseder. Osmanlı mesnevi geleneğindeki mesnevilerin, nazire olarak değerlendirilebilecek aynı konulu olanları bir yana, farklı konulu olanlarında dahi birbirlerine göndermeler bulunduğu ve Klasik şiirin benzetmeler dünyasından çokça yararlandıkları gerekçesiyle sayfalarca anlatılabilecek bir hikâye bir beyit çerçevesinde bir göndermeyle özetlenebilmektedir. Klasik edebiyatımızdaki “telmih”le büyük ölçüde örtüşen bu sanat, mesnevilerde bir “anlatıcı tipi” olarak yorumlanmıştır. Geleneğin gerek nazire, gerek telmih boyutundaki belirleyici bu ve benzeri unsurlarının, anlatı metinlerinde ifade tasarrufu yarattığı doğru olmakla birlikte bunun bir “anlatıcı tipi” sayılıp, anlatıcılar tipolojisine dâhil edilebileceği konusu netlik kazanmış değildir (Berat Açıl, “Hüsn ü Aşk’ta Anlatıcı Olarak Gelenek”, *Kitap-lık Dergisi*, Temmuz- Ağustos 2007, S. 107, s. 101-104). Ayrıntı için bkz. Tez/İçerik İncelemesi/Metinlerarasılık bölümü.

Edebî anlatı türlerinin hepsinde olay örgüsünü oluşturan ve metin halkası olarak da adlandırılan en küçük birimler bir araya gelerek metni oluştururlar. Bir edebî anlatıyı parçalara ayırırken önce bölümlere, bölümler de kendi içinde alt bölümlere ayrılabilir. Şerif Aktaş bunu, birleşik cümlelerin önce kendi içinde cümleciklere ayrılması ve bu cümleciklerdeki kelime birimlerine kadar götürülebilecek ayrıntılı tahlil örneği ile açıklar²⁴⁵.

Varka ve Gülşah mesnevisinde her ana bölümü B, metin halkalarını M şeklinde gösterirsek²⁴⁶ şu tablo ile karşılaşırız:

B1: Varka ve Gülşah'ın bir akrabalık ilişkisi (kuzen) neticesinde aynı kabiledede doğması, benzer sosyal ortamlarda büyümesi, birlikte okula gitmeleri, birbirlerine âşık olmaları ve kabile büyüklerinin onları evlendirmeye karar vermeleri

M1: Varka'nın doğumu

M2: Birlikte büyümeleri

M3: Birlikte okula gitmeleri

M4: Birbirlerine âşık olmaları

M5: Aşklarının duyulması ve evlendirilmeye karar verilmeleri

B2: Düğün günü kaçırılan Gülşah'ı kurtarmak üzere başlayan mücadeleler sonucunda Gülşah'ın kurtarılması ancak Varka'nın babasının ölmesi.

M1: Varka ve Gülşah'ın evliliğine onay verilip düğünlerinin yapılmasına karar verilmesi

M2: Gülşah'ın güzelliğini kulaktan duyarak ona âşık olan komşu kabilelerden birinin liderinin (Rebi İbni Adnan), düğün günü Gülşah'ı kaçırmaması

M3: Düğünün yarıda kesilerek Gülşah'ı kurtarmak üzere Rebi İbni Adnan'la savaşa gidilmesi

M4: Bu mücadeleler sırasında Varka'nın babasının ölmesi ve Gülşah'ın

²⁴⁵ Şerif Aktaş, **a.g.e.**, s. 46, 52, 53.

²⁴⁶ Bu bölümleme işleminde, Sadık Armutlu, "Zatî'nin Şem ü Pervane Mesnevisi İnceleme-Metin", İnönü Üniversitesi SBE DT, Malatya 1998, s. 237-241'den faydalanılmıştır.

kurtarılması

B3: Gülşah'ın annesinin maddi güce dayalı şartlar ileri sürerek Varka ile Gülşah'ın kavuşmasına engel olması

M1: Varka'nın yetim kalması gerekçe gösterilerek Gülşah'ın annesi tarafından evlilik fikrinden vazgeçilmesi ve bu evliliğin olmasının ağır şartlara bağlanması.

M2: Varka'nın Yemen padişahı olan dayısından maddi yardım istemek üzere bir mektup yazıp, kölesiyle Yemen'e göndermesi

M3: Kölenin uzun süre gelmemesi üzerine Varka'nın Yemen'e doğru yola çıkması

M4: Yolda kervancılarla karşılaşarak dayısının tutsak edildiğini öğrenmesi

M5: Yemen'e gelip Melik Anter'le uzun süre devam eden mücadelelere girişmesi

M6: Bu mücadelelerin sonucunda galip gelerek Melik Anter'i öldürmesi

M7: Gülşah'ın annesinin istediği ağırlığı temin etmiş bir şekilde ülkesine dönmesi.

B4: Gülşah'ın rızası dışında biriyle evlendirilmesi. Varka, memleketine döndüğünde ona Gülşah'ın öldüğü yalanının söylenmesi. Ardından Varka'nın üzüntüsü, yas tutması ve Gülşah'ın kız arkadaşından gerçeği öğrenmesi.

M1: Varka Yemen'deyken Gülşah'ın güzelliğini kulaktan duyarak ona aşık olan Şam Padişahı Muhsin Şah'ın, Gülşah'la evlenmeye talip olması

M2: Maddi gücün Gülşah'ın annesine cazip gelmesiyle eşini bu evliliğe ikna etmesi

M3: Gülşah'ın, rızası olmaksızın evlendirilip Şam'a gönderilmesi

M4: Varka, Yemen'den döndüğünde ona Gülşah'ın öldüğünün yalanının söylenmesi

M5: Bu yalanı inandırıcı kılmak için bir koyunun öldürülerek kefen benzeri beze sarılıp düzmece bir mezara gömülmesi

M6: Varka'nın Gülşah'ın mezarı sandığı bu yerde kırk gün yas tutması

M7: Varka'nın, Gülşah'ın kız arkadaşından gerçeği öğrenmesi

B5: Varka'nın Gülşah'ın yaşadığını öğrenmesi üzerine tekrar yola çıkması ve Gülşah'ı bulması

M1: Gülşah'ın yaşadığını öğrenen Varka'nın, onu bulabilmek için Şam'a doğru yola çıkması

M2: Yolda kırk haramilerle karşılaşp 32'sini yenmesi, bu mücadele sırasında yaralanması

M3: Yaralı bir hâlde ırmak kenarında baygın vaziyette yatarken Muhsin Şah tarafından görülerek saraya getirilmesi

M4: Tedavi altına alınması

M5: Sarayda Gülşah'la birbirlerinden haberdar olmaları, görüşüp konuşmaları

M6: Varka'nın bu durumu doğru bulmayıp kendine yakıştıramaması sonucu Şam'dan ayrılması

B6: Varka'nın Gülşah'ın yanından ayrıldıktan sonra yolda ölmesi, ölüm haberini alan Gülşah'ın intiharı ve iki kahramanın yeniden dirilmesi

M1: Varka'nın Şam'dan ayrılarak memleketine doğru gitmek üzere yola çıkması

M2: Yolda Tanrı'dan ölüm dilemesi

M3: Bir hekime denk gelerek, derdinin çaresiz durumunun ümitsiz olduğunu hekimin ağzından duyması

M4: Bir ağacın dibinde ruhunu teslim etmesi

M5: Gülşah'ın Varka'nın öldüğünden haberdar olarak mezarının başına koşması ve burada intihar etmesi

M6: Varka ve Gülşah'ın aynı mezara gömülmesi

M7: Muhsin Şah'ın ve sahabenin isteği doğrultusunda, Hz. Muhammed'in duasıyla Varka ve Gülşah'ın dirilmeleri ve kendilerine kırk yıl ömür verilerek vuslata ermeleri.

Görüleceği gibi hikâye altı ana bölümden oluşur. Hikâyenin merkezindeki kahramanlar özellikle Varka, sonra da Gülşah'tır. Bu iki kahraman dışındaki tüm kişiler yardımcı kahraman özelliğindedir. Varka ve

Gülşah'ın âşık olmaları ve birbirlerine kavuşmasına engel olan kişi ve olaylar ve bu olumsuz şartların ortadan kaldırılma çabası hikâyenin iskeletini oluşturur. Yardımcı kahramanlar arasında ilişkilerin çok fazla olmayışı ve entrik unsurun çok fazla görülmemesi olayların bir zincirin halkaları şeklinde düz bir şekilde ilerlemesini kolaylaştırır.

Varka ve Gülşah'ın aşkı, hikâyenin ana düğümüdür. Bu duygu çerçevesinde gelişen olaylar, ayrılıklar, yolculuklar ve mücadeleler ise ara düğümlerdir.

(2). Olay Tipi

Varka ve Gülşah mesnevisi, hikâyenin ana karakteri olan Varka'nın etrafında gelişen olaylar üzerine örülüdür. Olayların sunumunda kronolojik bir sıra takip edilir. Geriye dönüşler ya da ileri fırlamalar gözlenmez. Olaylar, halkaları düzenli olarak birbirini takip eden bir zincir hâlinde gelişir. Olay, düz bir çizgide gelişirken, hikâye entrik unsur/çatışma açısından zengin değildir. Yani, belirli bir zaman diliminde gerçekleşen basit bir olay işlenmiştir.

Hikâyede heyecan duygusunu artıran ve belki kıskançlık duygularını körükleyerek iç çatışmaya götürmesi beklenen Gülşah'ın Muhsin Şah'la evlendirilişi hadisesi vardır. Başlangıçta bu sahne, Leyla ile Mecnun'daki İbni Selam hadisesini hatırlatmakla birlikte, Muhsin Şah, pek çok açıdan İbni Selam'dan farklılık gösterir.

Muhsin Şah'ın Gülşah'ı sevme noktasında Varka'ya rakip gibi başlayan ancak sonra tamamen yön değiştiren tutumu, hikâyenin heyecanı körüklemesi ve iç çatışmaları yoğunlaştırması beklenen bölümünü ortadan kaldırmış olur.

Hikâyede, Varka'nın Gülşah'a ulaşamamasının önünde sürekli engellerin olduğu gözlemlenir. İlk engel, düşün günü Gülşah'ı kaçıran Rebi İbni Adnan'dır. Rebi'in ve oğlu Bedi'in Gülşah tarafından, diğer oğlu Galib'in de Varka tarafından öldürülmesinden sonra, Gülşah'ın annesinin istediği ağırlık ve ardından Varka yokken kızını başka biriyle evlendirmeleri neticesinde Varka'ya söylenen yalan ve Varka'nın gerçeği öğrendiği zaman

Gülşah'a ulaşmak üzere Şam'a doğru yola çıkması; Gülşah'ın annesinden kaynaklanan ikinci ve üçüncü engellerdir.

Dördüncü engel olarak görülmesi gereken Muhsin Şah, Varka için aslında bir engel değildir. Aynı kadını seven bu iki adamın, Rebi İbni Adnan ve Varka arasında olduğu gibi mücadelesi yoktur. Hikâyenin olağanüstü kabul edilecek tek motifi olan kahramanların peygamberin duasıyla dirilmesinde de bu talebin peygambere Muhsin Şah aracılığıyla iletilmesi düşündürücüdür. (Ayrıntı için bkz. Yardımcı Kahramanlar/ Muhsin şah)

Hikâye, çok fazla savaş sahnesine sahip olsa da aslında bir aşk mesnevisidir. Dolayısıyla mesnevinin asıl konusu Varka ve Gülşah'ın birbirlerine karşı duydukları aşktır. Bu sebeple mesnevideki ana düğümü aşk oluşturur. Ancak yardımcı kahramanların da hikâyeye dâhil olarak olay akışını değiştirdikleri, zaman zaman kahramanların ayrı düşmeleri ve karşılına çıkan engellerle mücadele ettikleri tüm olaylar, asıl konu etrafında gelişen ara düğümlerdir.

Mesnevide olaylar, düz bir çizgi şeklinde, Varka ve Gülşah'ın aşkları etrafında gelişir. Pek çok aşk mesnevisinde görüleceği üzere idealize edilmiş, tarafların birbirlerine sonuna kadar sadık kaldıkları aşklar, her şeyin üstünde tutularak âdeta kutsallık atfedilerek sunulur. Öyle ki, Gülşah kendi rızası dışında evlendirildiği Muhsin Şah'a kendisine dokunmaması yönünde son derece sert uyarılarda bulunur. Aksi hâlde Muhsin Şah'ı, yanında taşıdığı hançerini çıkarıp intihar etmekle tehdit eder. Gülşah'ın kendisini ruhsal ve bedensel olarak Varka'ya ait hissetme düşüncesinin bir yansıması olan bu eylem, Varka'nın ölümü üzerine Gülşah'ın Varka'nın mezarının başında yine aynı hançerle hayatına son vermesinde de görülmektedir. Mesnevi kahramanı, aşkı için sadece engelleri aşmak, savaşmak ve başkalarını öldürmeyi değil gerektiğinde kendi hayatını da sonlandırmayı göze almıştır.

(3). Olayın Özeti

Varka ve Gülşah, Arap yarımadasında Benî Şeybe kabilesinin hatırı

sayılır kişilerinden Hümam ve Hilal'in çocukları Varka ile Gülşah'ın arasındaki aşkı konu edinen çift kahramanlı aşk mesnevilerinden biridir. Eser, yer yer dinî motifler barındırmakla birlikte beşerî bir aşk hikâyesidir.

Arap yarımadasında Benî Şeybe kabilesinde Hümam ve Hilal adlı iki kardeş bulunmaktadır. Hümam'ın bir oğlu, Hilal'in bir kızı olur. Oğlana Varka kıza da Gülşah adını koyarlar. Varka ve Gülşah'ın çocuklukları birlikte geçer, aynı okulda okurlar. Okul arkadaşlığı sırasında birbirlerine âşık olan bu iki kuzenin, on beş yaşına geldiklerinde evlenmelerine karar verilir. Ancak düğün günü Gülşah'a âşık olan başka bir kabilenin reisi Gülşah'ı kaçıır. Gülşah'ı geri almak için savaşlar yapılır. Bu savaşların birinde Varka'nın babası Hümam ölür ve Varka esir düşer. Gülşah, Varka'yı kurtarmak için çıkış yolları arar, Varka'yı öldürmek bahanesiyle Varka'nın yanına gelir. Bu sırada Varka ve Gülşah kaçmayı başarır. Yeniden bir düğün tertip edilecekken Gülşah'ın annesi Varka'nın yetim ve fakir olduğunu ileri sürerek Varka'nın karşılayamayacağı kadar ağırlık ister. Varka, Yemen şahı olan dayısının yardımını almak üzere Yemen'e doğru yola çıkar. Yemen'e vardığı zaman, dayısının da savaşta ve yenilmek üzere olduğunu görür. Dayısına yardım ederek, onu esaretten kurtarır. Varka, Gülşah'ın annesinin istediği ağırlığı temin etmek üzere dayısından yardım istemek amacıyla gittiği Yemen'deyken Gülşah, Şam sultanı Melik Muhsin'le evlendirilir. Bu durumdan habersizce memleketine dönen Varka'ya Gülşah'ın öldüğü söylenir. Bu yalanın inandırıcı olması için de bir koyunun kemikleri kefen benzeri bir beze sarılarak düzmece bir mezara gömülür. Bir süre sonra Varka, Gülşah'ın kız arkadaşlarından birinden gerçeği öğrenir. Bunun üzerine Şam'a doğru yola çıkar. Yolculuk esnasında çeşitli zorluklarla karşılaşır. Yaşadığı mücadelelerin birinde yaralanır. Gülşah'ın zorla evlendirildiği Şam sultanı Melik Muhsin tarafından yaralı bir hâlde bulunarak saraya götürülür ve tedavisi yapılır. Böylelikle Gülşah'ı bulmuş olur. Kendisi sarayda iyi ağırlanan bir konuktur. Hatta Melik Muhsin, zaman zaman Gülşah'la görüşmelerine izin verir. Ancak, Varka konuk olduğu ve saygıyla ağırlandığı evde, evin hanımı konumundaki Gülşah'la görüşmeyi çok doğru bulmayarak, gururlu ve asil bir tavırla memleketine gitmek bahanesiyle saraydan ayrılır ve yolda bir pınar başında

ölür. Varka'nın ölüm haberini alan Gülşah, Varka'nın mezarının başına giderek intihar eder. Varka'nın mezarı açtırılarak Gülşah'la birlikte aynı mezara gömülür. Bir gün Hz. Muhammed'in yolu bir sefer dönüşü Şam'a düştüğünde, Şam sultanı Melik Muhsin, Hz. Muhammed ve arkadaşlarını konuk ederek onlara ikramda bulunur. Hz. Muhammed, Melik Muhsin'in yüzündeki matem ifadelerinden hareketle Muhsin'e bunun sebebini sorar. Melik Muhsin'in olayı anlatması karşısında Hz. Muhammed bu hikâyeden etkilenir ve gözleri dolar. Bu hüznü aşk hikâyesi Hz. Muhammed'le birlikte arkadaşlarını da etkilemiştir. Sahabe, Varka ve Gülşah'ın tekrar dirilmesi için Hz. Muhammed'den dua etmesini isterler. Hz. Muhammed, onların ömürlerinin tamamlandığını ancak kendi ömründen bağışta bulunacak olursa dirilebileceklerini söyler. Bunun üzerine sahabe ömürlerinden bağışta bulunur. Allah'ın emriyle Cebrail gelerek, ömür bağışlayanların ömürlerini geri verip Varka ve Gülşah'a kırk yıllık yeni bir yaşam verir. Mesnevi hikâye kahramanlarının tekrar hayat bulmasıyla sona erer.

c. Zaman

Anlatı metnlerinin tümünde olduğu gibi mesnevide de zamanı, olayın meydana geliş zamanı (vaka zamanı), yazarı tarafından bir kurgu dâhilinde öyküleştirilme zamanı (yazma zamanı), okurun olaydan haberdar olduğu zaman (okuma zamanı) ve öykü içinde kurgulanan olay zamanı (anlatma zamanı) olarak ele almak mümkündür. Hikâyeye konu olan olay, bir tarihte meydana gelir, yazar bu olayı oluşundan uzak ya da ona yakın bir zamanda öğrenir, okuyucu, eseri okumak suretiyle hikâyeden haberdar olur. Bunların tümü kronolojik zamandır ve takvimle tespiti mümkündür. Ancak yazarın hikâyesinde yer alan olay zamanı, gerçek değil, kurgusaldır²⁴⁷.

Geleneksel anlatı türlerinde zamanın ele alınışı ve önemi, modern romandaki gibi değildir. Genellikle soyut bir zaman söz konusudur. Bu soyut

²⁴⁷ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Ankara 2000, s. 107–108, 116.

zaman anlayışı, anlatı türlerinin yapısı ile olduğu kadar zaman kavramının kendisi ile de ilintilidir. Müslüman sanatçının zihninde ya da daha doğru bir ifadeyle Sami dinleri olarak da tanımlanan üç büyük semavi dinde zaman diye bir kavram yoktur. Başka bir şekilde söylersek, bu dinlerde var olan zaman kavramı, “*düz bir çizgi gibi sonsuzluktan başlayıp sonsuzluğa doğru gider*”²⁴⁸. Tanrı sınırsız sayıda “an” yaratmıştır. Zaman ise kişilerin uydurduğu bir kavramdır. Bu yüzden geleneksel anlatı türlerinde mücerret bir zaman hâkimiyeti görülür. Belirsiz bir tarihte başlayan hikâyede olayların akışı da yine reel zaman anlayışına uymaz. Masal başı tekerlemelerinde deklare edilen mantık dışı beşik sallama hadiseleri de bu doğrultuda bir anlayışın yansımasıdır. Kahraman aniden büyür, çok uzun mesafeleri, tayy-i zaman düşüncesinin izdüşümünü hatırlatacak şekilde, çok kısa zamanda kateder. Zamanın geçtiğini “sıfat-ı şeb”, “sıfat-ı ruz”, “sıfat-ı bahar” gibi gece, gündüz ve mevsim tasvirlerinden anlarız. Bu kısımlar sadece okuyanı/dinleyeni konudan uzaklaştırıp dikkatleri tekrar toplamasına yardımcı olan bölümler olmakla kalmaz, zamanın aktığını da hissettiren bir fonksiyon üstlenirler.

Varka ve Gülşah mesnevisinde de geleneksel anlatı metinlerinde olduğu gibi olayların başlaması ve akışında mücerret bir zaman kavramı söz konusudur. Fakat hikâyenin sonunda Hz. Muhammed ve sahabenin de hikâye kişisi şeklinde yardımcı kahramanlar olarak belirmesinden mesnevide olay zamanı belirginlik kazanarak vak’anın, Miladi 600’lü yılların ilk yarısında geçtiği anlaşılır. Ancak hikâyenin son kısmı haricinde somut bir zaman kavramından bahsetmek mümkün değildir. Bu tarih, mesnevide olayın vücut bulduğu zaman dilimidir. Yazarın bundan haberdar oluşu ve bunu hikâye şeklinde kurgulayışı yani yazma zamanı 16.yy.dır²⁴⁹. Geleneksel tarzdaki anlatılarda olayın geçtiği zaman dilimini yakalamak çok mümkün değildir. Bu mesnevide gerçek hayatta yaşamış dinsel karakterlerin yer alması zaman

²⁴⁸ Huzeyfe Sayım, “Zerdüştilikte Kozmogoni ve Yaratılış”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** S. 16, 2004, s. 92.

²⁴⁹ Burada, klasik mesnevi konularının farklı yüzyıllarda yeniden kaleme alınması sebebiyle, hikâyenin mesnevi şeklindeki ilk örneği olan 11.yy.da Ayyukî’nin ve 14.yy.da Yusuf-ı Meddah’ın Varka ve Gülşah’ı da akla gelmektedir. Ancak, biz tezimize konu olan Mustafa Çelebi’nin eserinin içerik özelliklerini konu edindiğimiz için, yazarın olaydan haberdar oluşu ve hikâye şeklinde kurgulayışı noktasındaki zamanı 16.yy. olarak değerlendirdik.

dilimini tespit etmekteki tek çıkış noktasıdır. Mesnevide durağan/olağan bir zaman vardır. Mesnevi, kahramanların doğumuyla başlayıp ölümü ve olağanüstü bir şekilde yeniden dirilmeleri ile sona erer. Geri dönüşler yoktur.

Mesnevide soyut olmakla birlikte detaylı zaman tasvirlerine rastlanır. Gece, gündüz, bahar ve hazan bu şekilde tasvir edilmiş zaman dilimleridir. Zaman tasvirleri bazen fonksiyonel olmaktan uzak, sadece zamanın geçtiği hissini verirken bazen de olay akışı ve kahramanların ruh dünyasının anlaşılmasına yardımcı olacak şekilde fonksiyonel kullanılmıştır. Ümitsizliğin söz konusu olduğu yerlerde sonbahar hatta kış ve gece tasvirlerine yer verilirken güzel gelişmelerin ve iç huzurun hâkim olduğu/olacağı kısımlarda bahar ve gündüz tasvirleri görülür. Mesnevinin başında Varka ve Gülşah'ın düğün törenleri öncesinde yer alan bahar tasviri; Gülşah'ın Galib tarafından tutsak edilip Varka'dan ayrı düştüğü sahne öncesindeki gece tasviri; Benî Daybe kabilesinin yenilgiye uğratılması öncesindeki gündüz ve bahar tasvirleri fonksiyonel zaman tasvirlerine örneklik teşkil eder.

Mesnevide olaylar kronolojik olarak anlatılır. Ancak zamanın ilerlemesi bazen son derece hızlı ve anlaşılmazdır. Varka ve Gülşah'ın on yaşlarındayken okula gidişleri ve birbirlerine âşık oluşları anlatılırken bu durumu özetleyen bir kıtanın ardından aniden on beş yaşlarından bahsedilir. Bu beş yıllık sürenin nasıl geçtiği ve bu arada neler olduğuna dair en küçük bir ipucu dahi yoktur. Benzer şekilde aile büyüklerinin Varka ve Gülşah'ın evliliklerini onaylamalarından sonra zaman garip bir şekilde ilerler ve aniden Varka ve Gülşah'ın düğününe gelinir.

ç. Mekân

Zaman gibi mekân kavramının da geleneksel anlatı türlerinde bir fonksiyon yüklenerek detaylı bir şekilde ele alındığını söylemek zordur. Aslında “zaman” ve “zemin” birbiriyle son derece ilişkili kavramlar olup kesin çizgilerle ayrılması ve birbirinden ayrı düşünülmesi de çok olası değildir. Zaman kavramı yerine “an” kavramını koyan bir anlayışın “mekân”ı da farklı

algılaması normal karşılanmalıdır. Mekân, zamana bağlı belirli bir yer olmaktan ziyade, genel coğrafya adları ya da gerçekte olmayan isimlerle tavsif edilen ve takvim zamanına aykırı bir şekilde aralarında geçişler yapılan, insana hükmeden değil de insanın ona hükmettiği yerler olarak karşımıza çıkar. Bunda mistik anlayışlardaki “tayy-i mekân” düşüncesinin de etkisi olmalıdır.

Mesneviye kaynaklık eden hikâye, Arap yarımadasında geçer. Hikâyenin mesnevi formuyla kaleme alınması sırasında da mekâna genel anlamda müdahale edilmemiştir. Arap toplumunda hüküm süren kabile yaşıntısı ile siyasî birliği temsil eden merkezî otoritenin yoksunluğu hikâyede kendini gösterir. Kabileler arası savaş ve hükümdar/şah olarak anılan çok sayıda hikâye kişisi dönemin Arap toplumuna ve o coğrafyadaki yönetim anlayışına da ışık tutar. Devletten daha küçük birimleri yöneten şah vb. sıfatlarla anılan yöneticilerle karşılaşırız. Mesela Gülşah, Şam hükümdarı Melik Muhsin’le evlendirilir. Varka’nın dayısı Selim Şah, Yemen padişahıdır, Melik Anter Bahreyn hükümdarı olarak sunulur. Bu yaşıntının ve siyasî yapılanmanın gereği dışa dönük bir hayat vardır. Kabileler ve yöneticilerin ayakta kalma ve birbirlerine üstünlük kurma amacıyla yaptıkları mücedeleler sebebiyle olay büyük ölçüde dış/açık mekânlarda geçer. Olayın geçtiği mekânlar reel hayatta var olan coğrafyalar olarak takdim edilir. Ancak roman öncesi anlatı türlerinin pek çoğunda olduğu gibi derinlemesine bir mekân tasvirinden söz etmek çok da mümkün değildir. Anlatıcının amacı, kurguladığı bu mekânı, okuyucuya tanıtmaya ve göstermeye olmadığı gibi, soyutlama esasına bağlı, okuyucunun sezgileri çerçevesinde anlam bulmaya müsait bir mekân takdimi²⁵⁰ de yoktur. Varka ve Gülşah’taki mekân, mimesis/öykünmeye dayalı eserlerdeki mekân anlayışındadır ancak onlar kadar detaylı tasvir edilmemiştir. Yani eserdeki kurgulanmış mekân, okurun gerçek hayatta özdeşleştireceği reel bir mekâna tekabül eder. Fakat olay içerisinde mekânın kullanımı fonksiyonel değildir, mekân tasvirleri yüzeyseldir.

²⁵⁰ Şerif Aktaş, a.g.e., s. 127.

(1). Somut Mekânlar

Anlatı türlerinde mekânın ele alınışı genel olarak iki başlık altında düşünülebilir: somut ve soyut mekânlar²⁵¹. Mesnevi edebiyatımızda Hüsn ü Aşk gibi fantastik konulu mesnevilerde soyut mekânlara rastlamak mümkün olmakla birlikte çalışmamıza konu olan Varka ve Gülşah mesnevisinde soyut mekâna yer verilmeyip tüm mekânlar somuttur.

Somut mekânlar, içinde yaşadığımız dünyada karşılıkları olan yerlerdir. Bunlar da açık ve kapalı mekânlar olmak üzere iki grupta ele alınır. Dış mekân ya da geniş mekân adı da verilen açık mekânlar, dağ, deniz, ülke, şehir, mahalle gibi yerlerdir. Eğer bir anlatı türünde ağırlıklı olarak açık mekân tercih edilmişse, o anlatının bir eylem ifade ettiği sonucuna varılabileceği gibi, anlatı kişi ya da kahramanlarının dışa dönük ve aktif kişi/kahramanlar olduğunu da gösterir²⁵². Dar mekân ya da iç mekân olarak da adlandırılan kapalı mekânlar, genel olarak bina ile ifade edilen ev, oda vb. yerlerdir. Açık mekânda olduğu gibi kapalı mekân kullanımının da kişi ya da karakterlerin ruhsal durumlarıyla bağlantıları vardır. Kapalı mekân, içe dönüklüğü ve yalnızlığı seven, hassas ruhlu ve pasif karakter ya da kahramanların tavsifinde fonksiyonel olarak kullanılan bir unsurdur²⁵³.

Varka ve Gülşah mesnevisinde geçen mekân adları reeldir. Hicaz,

²⁵¹ Modern roman ve hikâyede mekânlar, genellikle gerçek hayatta karşılığı olan yerlerken modern öncesi anlatı türlerinde soyut mekânlara rastlamak mümkündür. Bu soyut mekânlar, ütöpik, fantastik, metafizik ve duygusal mekanlar olarak alt başlıklara ayrılabilir.

Ütöpik mekânlar, yaşadığımız dünyanın olumsuzlukları ve insan ruhunu zedeleyen yönlerine karşılık, iyilik ve güzelliğin hâkim olacağı düşünerek idealize edilmiş, gerçek hayatta olmayan, ülke, şehir ya da adalardır. Ütöpik mekânlar, anlatılarda kahraman/kişinin kaçış düşüncesini gerçekleştirdiği, ideali aradığı yerlerdir. Peyami Safa'nın "Yalnızız" romanındaki "Simerenya" ütöpik mekâna örnektir.

Fantastik mekanlar da tıpkı ütöpik mekanlar gibi, kurgulanmış olmakla beraber idealize edilmek zorunda değildir. Fantastik mekânlar, somut mekânlardan da seçilebilir, ancak fantastik kurgu sebebiyle anlatı içinde soyutlaşabilir.

Metafizik mekânlar ise özellikle dinsel öğreti ve mistik düşüncelerin ağır bastığı metinlerde karşımıza çıkması muhtemel, fizikötesi mekânlardır. Gerçekte olmamakla birlikte, o din ya da öğretiye inanan insanlar için farklı bir boyutta yüzleşilecek gerçek mekândır.

Duygusal mekânlar ise insanların kendi iç dünyalarında duyguları aracılığıyla kurguladıkları mekânlardır. Duygusal mekânlara en iyi örnek, rüya mekânlarıdır (Nurullah Çetin, a.g.e., s.138–139).

²⁵² Nurullah Çetin, a.g.e., s. 136.

²⁵³ Nurullah Çetin, a.g.e., s. 137.

Yemen, Şam, Arap gibi çoğu bugün de aynı adla anılan yerlerdir. Mücadelenin ağır basması sebebiyle dış mekânların ağırlıkta olduğu görülür.

Mesnevinin başında Benî Şeybe kabilesinin tavsifi yapılırken savaşçılığından çok sayıda at, deve ve koyundan bahsedilir. Tavsifte kullanılan bu nesneler bile kabilenin bedevi/göçebe bir yaşantı sürdüğünü, bunun doğal bir sonucu olarak hayvancılıkla geçindiğini, tüm göçer yaşantıların gereği fizikî mücadelenin ön planda olduğunu gösterir. Böylesi bir yaşantıya ait hikâyede elbette dış/açık mekânlar ağırlıkta olacaktır.

Savaş sahnelerinin çok fazla yer tuttuğu mesnevide tüm mücadele sahneleri açık/geniş mekânda geçer. Varka ve Gülşah'ın yapılması planlanan düşünlerinin tasviri ile Muhsin Şah'ın Gülşah'ın güzelliğini duyarak ona kulaktan âşık olacağı meclisin tavsifinin yapıldığı sahnelerde ayrıntılı bahçe tasvirlerine yer verilir. Savaş meydanları, savaş sırasında kazılan ve Varka'nın içine düşerek tutsak edildiği kuyu, Varka'nın mezarının başı, Varka'ya Gülşah'ın mezarı olduğu söylenen yer, Varka'nın Şam yolculuğu sırasında yaralanıp baygın bir vaziyette kaldığı ırmak kenarı, Varka'nın öldüğü ağaç dibi mesnevideki açık/geniş mekânlardır.

Kapalı ya da dar mekân olarak; savaş sırasında Rebi İbni Adnan'ın yaralı vaziyette kanlar içinde döndüğü çadır, Gülşah'ın tutsak düştüğü sırada direğine bağlı vaziyette tutulduğu Galib'in çadırı, Hilal'in Muhsin Şah onuruna verdiği ziyafette kurulan çok sayıdaki çadır, Muhsin Şah'la evlendikten sonra Gülşah'ın oturduğu saray, savaş esnasında Anter'in karargâh olarak kullandığı çadır ile Hilal'in eşiyle konuşma ve tartışmalarının geçtiği ancak detaylarının verilmeden “ev” olarak bahsedilen yerlerin yanı sıra Yemen hükümdarı Selim Şah'ın ülkesine yönelik saldırı sırasında tüm halkın sığındığı “hisar” olarak adlandırılan ancak detaylı tasviri yapılmamış bir kale vardır.

(2). Mekân Tasvirleri

Anlatı metinlerinde yapılan mekân tasvirleri, fonksiyonel ve dekoratif olmak üzere iki şekilde değerlendirilebilir. Mekân tasvirlerinin kullanımındaki

başarı ölçüsü, yapılan tasvirlerin ne ölçüde fonksiyonel olduğu ile alakalıdır. Bu fonksiyonellik de, mekânla birlikte olayda geçen kişi/kahramanların iç dünyalarını yansıtacak şekilde kullanımdır. Mekân tasvirlerinde anlatıcı, nesnel ya da öznel olmak üzere iki farklı tutum benimseyebilir. Nesnel tasvir daha çok realist ya da naturalist yazarlar tarafından benimsenmiş, oldukça detaycı ve uzun tasvirlerdir. Bu tarz tasvirlerden kişi/kahramanın kişiliğine dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür²⁵⁴.

İzlenimci ya da romantik tasvir olarak da adlandırılan öznel mekân tasviri ise, detaylara boğulmayan ancak dikkat çeken, önemli olanı ön plana çıkaran bir tasvir çeşididir. Mekân, tümünden ve ayrıntılarıyla tasvir edilmez. Anlatıcı mekânın bazı bölümlerini ruhunda bıraktığı yansımalarıyla, kendi izlenimleriyle tasvir eder. Anlatıcının duygu süzgecinden geçen bu tasvirde fonksiyonellik kişi/kahramanın iç dünyasını aydınlatma noktasında sağladığı katkıyla ölçülür²⁵⁵.

Varka ve Gülşah mesnevisinde genellikle açık/geniş mekânlar kullanılmıştır. Bu dışa dönük ve henüz şehirleşmemiş bir yaşantının yansımasıdır. Ancak mesnevi içinde ender de olsa iç mekân tasvirlerine rastlamak mümkündür. Muhsin Şah'ın Gülşah için yaptırıp döşettiği sarayın iç ve dış mimarisi için yapılan detaylı tasvir buna örnektir. Son derece güzel bu sarayın tavanı Cemşid'in çadırı gibi işlemeli, kubbesi Hurşid'in bulunduğu yer gibi âdeta altın saçmakta, inci avizesi ve güneş şeklinde işlemeli resimler yıldızlar gibi her tarafı doldurmaktadır. Baştanbaşa altın ve ipek işlemeli örtülü, nakışları gönül alıcı ve güzel renklidir.

Düzer Gül-şâh için olmağa me'vâ

‘ Aceb dil-keş ‘ imârı hacleāsâ

Muraşşa‘ saḳfı mişl-i çetr-i Cemşid

Zer-efşân kubbesi çün kūy-ı Hūrşid

²⁵⁴ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 140.

²⁵⁵ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 141-142.

ılur zer-emse v vze-i dr

İçini aşını encüm gibi pr

Ser--ser rtsi zer-beft  db

Nuı dil-per  rengi zb [5016-5019]

Gülşah'ın Varka'nın ölüm haberini aldıktan sonra yaka yırtmak, feryat etmek, gözyaşı dökmek, taşlarla dvnerek yüzünü mosmor etmek ve ölmeyi arzulamak gibi üzüntüsünün dışa vurumlarının yanı sıra meknla konuup onları da üzüntüsüne ortak etmesine ve intihar fikri kafasında netletiğinde meknla vedalamasına tanık oluruz. Kendisi için yaptırılan rahat yaşamaya elverişli ve ihtiyaamlı bir yapı olmasına rağmen saray, Gülşah'ı Varka'dan ayıran bir mekn olduğu için mutsuzluğunun sebeplerinden biridir. Bu yüzden Gülşah'ın ağzından "yıkılası" ve "beyt-i hazan" eklinde nitelendirilir. Beyt-i hazan, geri planda Yakup peygamberin büyük bir sabırla oğlu Yusuf'u beklediği yeri de ağrıtırır. Nitekim Gülşah da burada sabır ve sadakatle Varka'yı beklemitir. Gülşah, sarayda mutsuz olduğu için kendisine zindan gibi göründüğünü, orada üzüntüsünden uykusuz geceler geçirdiğini, kapısının kendisi için adeta duvar olduğunu ifade eder:

Ved' itdi seryına o cnn

Didi ey yıkılası beyt-i ağzn [6327]

İdüp ben nâle sen şādān olurduñ
Seray iken baña zindān olurduñ

Gözüm encüm gibi bīdār iderdüñ
Felekāsā kapuñ dīvār iderdüñ

Vücūduñ olmayaydı taş dīvār
Dilüñ sengine āh itmez idi kār

Yıkar çün dil serāyın āh u vāyum
Ne aşşı sırça olsa ger serāyum [6329-6332]

Sarayına yönelik bu sitemli sözlerin ardından pencereye hitabı başlar. Bu pencere, saray içinde onun yolları gözlemesine, ümidini canlı tutmasına imkân vermiş bir bölüm olduğundan olsa gerek, olumlu bahsedilmiştir. O sarayın süsüdür, şefkatli ve yufka yüreklidir. Pencerenin gece gündüz açık duran kanadı/perdesini Gülşah, sürekli uykusuzluk çektiği için kendisiyle özdeşleştirmiştir. Bu yüzden saraydaki mutsuzluk ve yalnızlığının içinde pencere, sabahlara kadar uykusuz kalan Gülşah tarafından bir dert ortağı ve dost kimliğinde algılanmıştır.

Pes andan ref^c idüp yüzden hicābı
İderdi revzen ü cāma hıtābı

Dir idi ey serāyum zeyni revzen
Yola bakmağda ‘aynum ‘aynı revzen

İdelden yufğa bağıruñ dest-i devrān
Gözün yollara olmışdur nighbān

Gözi açuqlaruñ dār-ı fenāda

Olur revzen gibi gönli güşāde [6337-6340]

Gözün açık durur şām u şehergāh

Benüm ‘aynuma gelmez mihr ile māh [6346]

Zulām-ı ğamda baña yār idün sen

Benümle şubḥ dek bīdār idün sen [6348]

Eşyanın ve tabiatın Gülşah’ın yasına ortak olduğunu da görmekteyiz. Kasr, kapı ve balkon da pencere gibi gözünü yola dikmiş vaziyettedir. Umman Denizi’nin yapısı bozulmuş, acılaşmıştır. Feleğin dönmesi olağan şeklin dışına çıkmış ay ve güneşin benizleri sararmıştır. Nil gamdan bulanmış, ırmaklar gözyaşı dökmektedir:

Serâyında olan kaşr u der ü bām

Yola dikdi gözini nitekim cām [6354]

Bozıldı Baḥr-ı ‘Ummānuñ mizācı

Dimāğın eyledi bû acı acı

Bozıldı devri dūlāb-ı sipihrūñ

Şarardı gökde beñzi māh u mihrūñ

Bulandı gönli ğamdan baḥr-ı Nīlūñ

Durılmadı ayağı cūy-ı sīlūñ

Vücūd-ı küh-ı hāmūna düşüp tâb

Aküp ırmaqlaruñ tıldı gözi âb [6356-6359]

Görüldüğü gibi genellikle dış mekân/açık mekânların ağırlıkta olduğu mesnevîde iç mekân/kapalı mekân kullanımına daha az rastlanır. Mekân tasvirleri genellikle fonksiyonel olmamakla birlikte Gülşah'ın acısı ve umudu ile özdeşleştirilen saray ve onun kimi bölümlerinde fonksiyonel bir tasvir gözlenir. Bağ, bahçe ve savaş meydanı gibi açık mekânlarda da detaylı tasvirlerle rastlanır.

d. Kahramanlar

Fantastik konulu mesnevîler ve fabl dışındaki anlatılar ile roman ve hikâyelerde kişi kadrosunu genellikle insanlar oluşturur. Ancak, zaman zaman insan dışı varlıkların simgesel bir değerle anlatı kişisi rolünü üstlendiklerine de tanık olmak mümkündür. Bu insan dışı varlıklar, anlatı kişisi rolünü üstlendiklerinde insanî niteliklere bürünür ve insanî özellikler aksettirir.

Aslında bir kişinin tamamen iyi ya da kötü özelliklere sahip olması çok da mantıklı değildir. Bu durum, anlatıcının anlatı kişilerini yaratırken takındığı tavırla ilgilidir. Kişiler düz (yalınkat) ya da yuvarlak (çok boyutlu) olarak iki farklı şekilde ele alınabilir. Düz kişiler sadece tek yönleriyle vardır: hep iyi ya da hep kötüdürler. Çok boyutlu kişiler ise, iyi ve kötü özellikleri birlikte barındırırlar²⁵⁶. Genelde kötü özellikleri olan bir insanın iyi bir davranışta bulunmasının sıra dışı olmayacağı gibi, iyi bir insan olmak da kötülük yapmaya engel değildir. İnsan olmak biraz da bu çelişkileri barındırmaktır. Ancak “kişi”, modern anlatı türleri için daha geçerli bir terimdir ve bireyi düşündürür. Modern öncesi anlatılarda birey olmadığı için kişi de yoktur, kahraman vardır. Destan, hikâye ya da mesnevîdeki kahramanın tek yönlü

²⁵⁶ Nurullah Çetin, a.g.e., s. 147.

olup, idealize edilmesi ve insanüstü özelliklerle donatılmış bir şekilde sunulması da olağandır.

Anlatı türlerindeki kişiler/kahramanlar kadrosunu genel olarak iyi-kötü ya da olumlu-olumsuz kişiler/kahramanlar şeklinde iki ana başlık altında ele almak mümkündür²⁵⁷.

Olumlu Kahramanlar: Bunlar, anlatıcının idealize ettiği genellikle tek yönlü kahramanlardır. Evrensel ahlak kurullarına sahip ve çoğunlukla model alınacak vasıflardadır. Güçlükler karşısında cesaretlerini kaybetmeyen, zorluklarla mücadele eden ve onların üstesinden gelen bu kahramanlardır. İyi insan olmalarına rağmen nadiren mücadelecî ruhta olmayan ve silik kişiler de olabilir.

Olumsuz Kahramanlar: Olumlu kahramanlar gibi bunlar da tek yönlüdür. Anlatıcı bunların sadece kötü yönlerini abartılı bir şekilde vurgular. Genellikle mücadele edilmesi gereken bu kahramanlara karşı okuyucu korku ya da öfke duyar²⁵⁸.

Kahraman Kadrosu

(1). Merkezî Kahraman

Anlatı boyunca sürekli karşılaşılan ve anlatının merkezinde bulunan kişidir. Anlatıdaki diğer kahramanlar, bu merkez kişinin etrafında olup olayın bir yerinde mutlaka merkez kişiyle temasa geçerler. Mesneviye ismini veren ve hikâyenin başkahramanları olan Varka ve Gülşah'ın sunumları şu şekildedir:

i.Varka

Gülşah'la birlikte hikâyenin en önemli kahramanıdır. Mesnevinin başlangıç kısmında “*Sıfat-ı Varka*” başlığı altında Varka'nın ayrıntılı tasviri

²⁵⁷ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 144–146.

²⁵⁸ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 146.

yapılır. Mesnevide çocuksuzluk motifinden bahsedilmemesine rağmen Varka, kabile halkının kabul olan duası üzerine Tanrı tarafından Hümam'a armağan edilmiş bir oğul olarak takdim edilir:

Görüp inşâf u ‘adlini Hümāmuñ
 Kabûl itmiş du‘âsın Haḫ enāmuñ

‘Aṭā itmiş idi aña bir oğul
 Şalardı gerden-i şemse saçı gul [794–795]

Klasik şiirimizde sevgili tipi için kullanılan ifadelerin ve benzetme unsurlarının Varka için de aynen kullanıldığını söylemek mümkündür: Melekleri dahi kışkandıracak bir güzelliğe sahip olan Varka'nın güzelliği her yerde ün salmıştır. Öyle ki, onun yanağının parlaklığı ve güzelliğinin ayı, güneşin doğup batma sebebidir. Saçının tuzağında beni, karga yavrusudur ve can doğanını avlamak için ağ kurar:

Pür idi ḫüsn-i çavından memâlik
 Tavâf iderdi kūyını melâ'ik

Ruḫınuñ tâbı ḫüsni mâh-tâbı
 Dolandurur bütün gün âftâbı

Şaçı dāmında ḫâli beççe-i zâğ
 Kûrar şeh-bâz-ı cânı dutmağa âğ [796–798]

Klasik edebiyatta, sevgilinin yaralayıcı ve öldürücü özellikleri haiz olduğu da bilinmesine rağmen yukarıdaki beyitler, “nazenin sevgili” imajını akıllara getirmektedir. Bununla birlikte, Varka'nın savaşçı kişiliği vurgulanmak istenircesine yaralayıcılık ve öldürücülük özellikleri de dile getirilmiştir: Baygın bakışlı gözleri, bir avın peşindeymiş gibi pusuda bekler. Elinin darbeleri, canlar alacak kadar şiddetli, gözleri ise, eşine rastlanmayacak bir haramidir.

Kirpiklerinden keskin hançer takıp, göz bebekleri kanlar saçar.

Busuya girmiş idi çeşm-i mesti

Dil ü cânı alurdu darb-ı desti

Bulınmaz ‘ âlem içinde meger az

Harâmî çeşmi gibi nâvek-endâz

Dağup kirpiklerinden hancer-i tîz

Gözi merdümeleri olmuşdı hûn-rîz [799- 801]

İnsanlar ve periler Varka’nın güzelliğinin esiridir, yüzü İskender’in aynası gibidir. Güzellik ülkesinin padişahı, güzellik göğünün parlak güneşidir.

Esîri hüsünün ins ü perîdür

Yüzi âyîne-i İskenderîdür [802]

Cemâl iklîminün şâhib-serîri

Melâhat çerhinün mihr-i münîri

Deminde olmak için yâr u arka

Komışdı atası adını Varğa [812–813]

“Sıfat-ı Varka” başlığı altında Varka’ya isnat edilen özellikler aslında, ideal bir güzel portresidir. Güzelliği tüm ülkede konuşulmaktadır. Henüz ergenlik çağına girmediği de yüzünde tüylerin bitmemiş olduğundan anlaşılmaktadır:

Ne çıkmış gönçesinden şemme-i bû

Ne düşmüş gül-ruhına sâye-i mû [806]

Bu tasvir, “şahid” kavramını çağrıştırmaktadır. Varka, başlangıçta ilahî

güzelliklere “şahit” olduğu için güzelliğin ve sevgilinin timsali kabul edilen ancak sonra “pazara düştüğü” de bir gerçek olan şahit tipi için kullanılan tavsif ifadeleri ile sunulmuştur. Bu da Varka’nın anlatıcı tarafından mükemmel bir güzelliğin sembolü olarak sunulmak istenmesi gayretini akla getirmekte ve mesnevinin ilerleyen bölümlerinde sadık bir âşık ve iyi bir savaşçı kimlikleri ile karşımıza çıkacak ve tamamen olumlanarak sunulacak bu kahramanın ileriki maceraları için bu tasvirler, adeta zemin oluşturmaktadır.

Varka ve Gülşah on yaşına geldiklerinde birlikte okula giderler. Okul arkadaşlıkları sırasında birbirlerine ilgileri başlar. Aşk hâline dönen bu kalbî alaka, “hâl diliyle” konuşup birbirlerini anlayacak boyuta ulaşır. Birbirlerine yönelik kaçamak bakışlar olur, birlikte oyun oynar, ders okurlar. Mesnevide aşk, hikâyenin kadın ve erkek kahramanında eş zamanlı başlar. Her iki kahramanda da aşkın dışa yansımaları açıkça görülür. Etraftakilerin duygularını anlamalarından korkarak birbirlerine bakarken sessizce iç geçirmeleri, birbirlerini göremedikleri zaman nöbet geçirirmişçesine titremeye başlamaları, okulun kendilerine zindan oluşu, okul sonrasında levha (defter) değiştirmek gibi bahaneler yaratarak birbirlerini görmek için fırsat yaratmaları mesnevide ayrıntılarıyla anlatılmıştır:

Görürdi Gül-şehûn yüzini Varğa

Varurdi baħr-ı hayret içre ğarğa

Nazar şalduķça Varğa üzre Gül-şâh

Aķup yaşı irürdi derd ile âh

Oķurlar idi mektebde sipâre

Olurlar tîĝ-ı ıķ ile sî pâre

Ķadd ü zülfinden ol iki dil-ârâm

Oķur birbirine ķarşu elif lâm

Bakup biri birine āh iderdi
Duyılmasın diyü kūtāh iderdi

Ara yirde miyāncı dīde idi
Ve līkin ol daḥı düzdīde idi

Biri birini görmese dutup teb
Olurdi çāh u zindān aña mekteb

Olurlardı çü mektebden revāne
Değişüp levḥa iderler behāne

Tecāhül eyleyüp ol iki dildār
Görür birbirini ḥaylīle tekrār [922-930]

Varka ve Gülşah'ın on yaşında okula başladıkları ve birbirlerine âşık oldukları dönemin ardından beş yıllık süre aniden geçer ve kahramanların on beş yaşlarından bahsedilir. Aradaki zamanın nasıl geçtiğine dair hiçbir bilgi verilmez, olay özetlemesi yapılmaz.

Çün on beş yaşa irdi ol cüvān-baḥt

Semend-i ḥüsne urdı gün gibi raḥt [947]

beytiyle, beş yılın geçtiği ve kahramanların on beş yaşında birer genç olduğu anlaşılır. Varka'nın yiğitliği ve savaşçı özelliklerine, Gülşah'ın ise güzelliğine vurgu yapılır. Birbirlerini sevmelerine rağmen onca yıl bunu çevrelerinden saklamayı başarmış olan Varka ve Gülşah'ın aşkları duyulur ve herkes tarafından konuşulmaya başlanır:

Bu sūzişdür ki dā'im eyleyüp āh

Yanarlar derd ile Varḳa vü Gül-şāh

Anuñ ‘ışkıyla bunuñ hüsni çavı

Ḳabīle içine şaldı mesāvī

Ki Varḳa birle Gül-şāh-ı vefādār

Nesīmāsā olup ‘ışḳa hevādār [992–994]

Varka ve Gülşah’ın birbirlerine olan sevgisi ilkin, aile dışındaki çevre tarafından fark edilerek annelerine bildirilir, birbirlerine olan sevgileri anlatılır. Anneler durumu eşlerine anlatır. Aile büyükleri bir araya gelerek Varka ve Gülşah’ı evlendirmeye karar verirler. Mesnevinin bu kısmında da zaman mantık dışı bir şekilde ilerler ve Gülşah’la Varka’nın düğününe gelinir. Bahar ve ayrıntılı bahçe tasvirlerinin ardından düğün hazırlıkları, konukların düğüne davet edilmesi, düğündeki eğlence tarzı ve çalgı aletleri, düğünde kurulan sofra, yiyecekler ve içki meclisi tasviri yapılırken aniden Rebi İbni Adnan ve kabilesinin tasvirine geçilir. Rebi İbni Adnan Gülşah’ın güzelliğini duyarak kulaktan âşık olmuştur. Hilal’e haber göndererek Gülşah’a talip olur, aşkı için tüm mal varlığını fedaya hazır hâlde olduğunu bildirerek kendini ünlü âşıklarla kıyaslar. Olumsuz cevap alması üzerine bir gece düğünü basar ve Gülşah’ı kaçıır.

Buraya kadar Varka, mesnevide olumlanarak anlatılan ancak üstünlüğünü ya da kahramanlığını kanıtlayacak bir başarı ortaya koyamadığı için kahraman gibi değil de sıradan bir insan gibi karşımıza çıkan bir karakterdir. Sıradan erkekler gibi bir kızı sever, aileler bir araya gelir, evlenmelerini onaylar ve düğünleri yapılır. Bu olay akışında hiçbir olağanüstülük yoktur. Oysa bireyi değil, kahramanı konu edinen tüm anlatı türlerinde olduğu gibi mesnevide de merkezî kahramanın hayatına dair kesitlerde onun kahramanlığını ispatlayacak detaylar olmalıdır. Doğumu ve çocukluğu herhangi bir olağanüstülük barındırmayan, bir padişah ya da vezir çocuğu olarak da sunulmayan Varka’nın kahramanlığını ispat edebileceği iki olay mesnevinin de büyük ölçüde konusunu oluşturacaktır: aşk ve savaşçılık. Varka, o ana kadar en ufak bir bedel ödemediği aşkı uğruna, Gülşah’ın

kaçırılması ile başlayan ve mesnevinin sonuna kadar devam edecek olan olaylar zincirinde sevdiğine kavuşmak için sürekli fiziksel kahramanlıklar göstermek zorunda kalacaktır. Öncelikle Rebi İbni Adnan ardından onun oğullarıyla savaşıp, bu savaşta babasını kaybedecektir. Fakat bu kayıp onu Gülşah'a kavuşturmaya yetmeyecek, maddi engelleri aşmak için yolculuklara çıkmak ve bu yolculuklarda savaşçı kişiliğini ortaya koyarak galip gelmek zorunda kalacaktır. İlk yolculuğu Hümam'ın ölümü üzerine Gülşah'ın annesinin kızını Varka'ya vermek için istediği ağırlığı temin maksadıyla Yemen'e olur. Ancak burada dayısının Bahreyn hükümdarı Anter'le savaşta olduğunu ve tutsak edildiğini görür. Bu durum Varka'nın Rebi ve oğullarıyla savaşta ispatlayamadığı savaşçı kişiliğini göstermesi ve kahramanlığını kanıtlayarak Gülşah'ı hak etmesi için bir sınavdır. Gülşah'ın kaçırılması üzerine Rebi İbni Adnan'la yapılan savaş, Varka'nın tüm kabilesinin birlikte yaptığı bir mücadeledir. Bu savaşta Varka'nın babası ölür. Varka hem babasının intikamını almak hem de Gülşah'ı kurtarmak adına Rebi ile girdiği mücadelede, Rebi tarafından tutsak edilir. Rebi'nin kendisini öldüreceğine inanınca önce kendi kendine konuşur sonra Rebi'den aman diler. Rebi Varka'nın bu çaresizliğiyle alay eder. Gülşah, zekâsını kullanarak kurnazca yaklaşımları ile Rebi'yi ve ardından onun oğlu Bedi'yi öldürür. Varka, bu mücadelede sadece Rebi'nin diğer oğlu Galib'i sarhoş olduğu bir sırada sarhoşluğundan yararlanarak yenmeyi başarır. Bu tablo, bir kahramanın macerasını yansıtmaktan çok uzaktır. Görüleceği gibi bu ilk mücadelede Gülşah'ın kahramanlıkları ön plandadır. Varka'nın erginleşme sürecini yaşayabilmesi ve kahraman olabilmesi için henüz vermesi gereken pek çok sınav olduğu, savaş sahnelerinde Varka'nın geri planda kalmasından da anlaşılır. Gülşah'ın kurtarılmasının ardından "baskın anne" motifiyle Varka mal kazanmak/servet edinmek imtihanı ile sınanır ve yolculuğa çıkmak zorunda kalır. Bu sınavı başarıyla atlatan ve Gülşah'a kavuşmak için ülkesine dönen Varka, Gülşah'ın ölüm haberini alır. Varka, kendisine verilen bu ölüm haberinin gerçeği yansıtmadığını öğrenmesi üzerine yine yolculuğa çıkar. Ancak bu yolculuk Yemen'e gidişteki gibi Gülşah'a ulaşmak amacıyla para kazanmak ya da servet edinmek için değil doğrudan Gülşah'ı bulmak

maksadıyla yapılır. Yani ilk yolculuk motifi, ulaşılmak istenen nesne/kişi uğruna maddi bir kazanç elde etme ikincisi ise yitirilmiş erek nesne/kişiyi bulmaya yöneliktir. Varka, kırk haramilerle olan mücadelesi neticesinde yaralı bir hâlde iken Muhsin Şah tarafından bulunup Gülşah'ın da yaşadığı saraya götürülür. Böylelikle Varka, bu yolculuğun sonunda Gülşah'ı bulur ancak bu sefer de vakur tavrı kendisini Gülşah'ın sarayından uzaklaştırır. Ve çıktığı bu son yolculuk, Varka'nın ölümüyle sonuçlanacak, bu ölüm haberi, ardından Gülşah'ın da ölümünü getirecektir.

Yolculuk, bireyin olgunlaşmasını simgeler. Varka, mesnevide idealize edilmiş olumlu bir kahraman tipidir. Doğum ve eğitimden sonra, kahramanın olgunlaşması için bir takım yolculuklara çıkması gerekir. Destanlar ve halk hikâyelerinde de görülen bu yolculuk motifi, genellikle elde edilmek istenen nesne/kişi uğruna çıkılan bir seyahat, kahramanın aşması gereken bir sınavdır. Bu mesnevide de Varka, biri Gülşah'la evlenebilmesi için şart koşulan maddi serveti kazanmak, diğeri de Gülşah'ı bulmak amacıyla iki defa yolculuğa çıkar. Gülşah'ı bulduktan sonra çıktığı son yolculuk ise onun ölüm yolculuğu olur.

Aslında bireyin doğuşu, bu dünyaya gelmesi ve ölümü de bir yolculuktur. Tasavvufun insanın yaratılışı noktasında önemle üzerinde durduğu “elest meclisi” nazariyesinde ve tasavvufla özdeşleşmiş bir simge olan ney metaforunda da ruhların vatanlarından ayrılarak bu dünyada “gurbet”i yaşamakla sınıandıkları düşüncesi vardır. İnsanın, başlangıçta cennette bir hayat yaşarken şeytana uyarak o ilk günahı işlemesi sonucunda, tanrısal bir cezayla yeryüzüne gönderilmesi, insan neslinin hayatındaki ilk yolculuğudur. Bu yolculuk, insanın olgunlaşması/kâmil insan olması, ilahî yasağa karşı gelmesinin bir yaptırımı şeklinde dinsel açılıma sahiptir. Budist öğretilerde de ruhun olgunlaşmaya kadar farklı bedenlerde yeniden dünyaya geldiği ve olgunlaşma sürecine ulaştığında bunun sona erdiği bilinmektedir. Bunu kahramanın olgunlaşma sürecinde yaşadığı/yaşaması gerektiği yolculukla ilişkilendirmek mümkündür. Mesnevide Varka'nın hayatında üç yolculuk motifi görülür. Varka bu yolculuklar sırasında olgunlaşma sürecini yaşar. Bu yolculukların sonunda kahraman kesinlikle yolculuğa çıkmadan

önceki hâliyle aynı değildir. Nitekim Varka'nın Gülşah'a karşı hissettiği aşka rağmen, sevgilisinin yanından kendi rızasıyla uzaklaşması ve ölüm yolculuğuna çıkması, yaşadığı olgunlaşma tecrübesinin ruhuna da yansıdığının göstergesidir. Hikâyenin sonundaki yeniden dirilme²⁵⁹ motifi ise kahramanın çıktığı son yolculuktan dinî bir kişilik aracılığıyla mucizevî bir şekilde tekrar geri çağırılması ve burada geçirmesi gereken kırk yılının daha olduğu²⁶⁰ yani kahramanın olgunlaşma sürecini henüz tamamlayamadığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir²⁶¹.

Varka, Rebi ile savaşı esnasında babasının öldürülmesinin ardından onun yasını tutar. Bu sahneler, kahramanın erginleşme sürecine hazırlandığı bir esnada yol gösterici bir büyüğün, burada babanın, kahraman için hayatını feda edişini ve kahramanın ölüm karşısında yaşadığı çaresizliği göstermesi açısından dikkat çekicidir. Varka, bu sahnelerde, babasının yasını tutan sıradan insanın tepkilerini verir. Kabilesiyle birlikte feryat eder, başına topraklar saçar, elbiselerini parçalar, siyahlara bürünür ve gözyaşı döker. Mesnevide Varka, aşması gereken engeller karşısında kendisiyle konuşan dertleşen ve Tanrı'dan samimi bir kalple yardım dileyen bir kahramandır. Özellikle bu iç monologlar ve “*Münacat-ı Varka*” başlıklı bölümler, onun iç dünyasına dair ipuçları bulabildiğimiz yerlerdir. Sıkıntılı anlarında kimi zaman

²⁵⁹ Varka ve Gülşah hikâyesini, mesnevi formunda kaleme alan ilk kişi, 11.yy. Gazneliler devrinde yaşamış bir şair olan Ayyûkî'dir. Bu dönem İslamî Fars edebiyatı devresi olmakla birlikte, Zerdüştlük ve Manicilik gibi İslam öncesi Fars inançları ve Budizm'in yayıldığı Hindistan ve Hint edebiyatının İslam'dan sonraki Fars kültürü ve edebiyatı üzerinde derin izleri vardır. Aslında bu Farslara özgü de değildir. Ardından Budizm, Manicilik ve İslamiyet gibi üç farklı dini kabul etmiş olmamıza rağmen, Hristiyanlık ve Museviliği benimsemiş az sayıdaki Türkleri istisna etsek dahi, Şamanist döneme dair inançların izlerinin kültürümüzde bulunması da buna paralel bir durumdur. Bu doğrultuda Ayyûkî'nin Arap halk anlatısına ölümden sonra dirilme motifini katarak mesnevileştirdiği bu eserde, dirilme motifinin Budist öğretinin izlerini taşıdığı düşünülebilir. Her ne kadar İslamiyette öte dünya inancı sebebiyle “basu bade'l-mevt” kavramı varsa bile bu kıyamet sonrası gerçekleşecek bir hayat bulmadır. İsa peygamberin ölülere diriltme mucizesi de İslam dininde benzeri görülen mucizelerden değildir. Türk halk hikâyeleri ve destanlarında da görülen bu motifin Türklerin İslam öncesi inançlarıyla ki onlardan biri de Budizm'dir, alakası olmalıdır.

²⁶⁰ Ahmed Ateş ve İ.Hikmet Ertaylan'dan beri tekrar edilen Ayyûkî'nin Varka ve Gülşah mesnevisinde ölümden sonra dirilme motifinin olmadığı, Yusuf-ı Meddah aracılığıyla bu mesneviye dâhil edildiği şeklindeki görüş doğru değildir. Zaten hangi millete ait olursa olsun klasik edebiyat çerçevesinde bir eserin yeniden yazımı sırasında esere böylesi müdahaleler yapılmaz, yapılırsa bu klasik edebiyat olmaz. (Ayrıntı için bkz. Tez/Karşılaştırma kısmı)

²⁶¹ Mesneviye konu olan hikâye aslında Arap kökenlidir. Halk hikâyesi şeklindeki bu anlatılar, kahramanın ölümüyle sona erer, ölümden sonra dirilme motifi görülmez. Hikâyeyi ilk defa mesnevi formunda kaleme alan Ayyûkî'nin anlatısında kahramanların ölümden sonra dirilmelerine tanık oluruz.

ölümü arzular:

Ḥayātı efserini terk iderdi

Şeb ü rûz ârzû-yı merg iderdi [2587]

kimi zaman da ümidini kaybetmeden Tanrı'dan yardım isteyen ve hâlini ona arz eden bir kul olarak sunulur:

Dir ey güm-râh olanlar reh-nümûnı

Ḳoma vâdî-i ğamda bu zebûnı

Derûnum yaqdı bu sūz-ı nihānî

Tenümün qalmadı tâb u tüvânı

Yaşum ebri aqıtdı ol qadar âb

Cihânı ğarqa virdi qanlu seyl-âb

Oñılmadı bitüp baĝrumdaki baş

Ḳurudı ‘aynum içre qalmadı yaş [1583- 1586]

Ġam içre merd-i bî-tedbîre döndüm

Eşini yavu kılmış şîre döndüm

Ḳalup şahrâ-yı hayret içre nâ-kām

Yürirem bî-qarâr u şabr u ârām

Ne dilde şabr u ne derde müdāvā

Ne cān aĝyār ile eyler müdārā

Temâşâĝāh olup bay u gedāya

Terâne baĝladum ney gibi vāya [1590–1593]

Sonuç olarak Varka'nın doğumu ve dünyaya geldiği sosyal ortamın, sıradan insanlarınki ile benzerliği vardır. Bu sebeple, Varka'nın “kahraman” sıfatını hak edebilmesi için karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmesi, olağanüstü güçlerle donanmış olduğunun sinyallerini vermesi gerekmektedir. Varka, sevdiği uğruna yolculuğa çıkar ve ona şart koşulan nesneye/maddi güce ulaşır. Bu esnada çok sayıda kişiyi öldürmek zorunda kalır. Zaman zaman tutsak edilir, zor durumda kalır. Ancak “kahraman” sıfatını hak edebilmesi için sürekli başarmak zorundadır. Varka bu fiziksel mücadelelerin hepsinden bir şekilde başarıyla çıkar. Her başarı onu yeni bir yolculuk ve sınava tabi tutar. Böylelikle Varka'nın, olgunlaşma süreci boyunca önüne çıkan her engeli bertaraf ettiği ve “kahraman” sıfatını hak ettiği hissi verilir.

ii. Gülşah

Hikâyede ismiyle zikredilen tek kadın kahramandır. Mesneviye ismini vermesinden de anlaşılacağı üzere, Varka ile birlikte hikâyenin en önemli kişisidir. Mesnevinin giriş kısmında “*Sıfat-ı Gülşah*” başlığı altında Gülşah tasvir edilir. Gülşah, okul arkadaşlığı yaptığı amcasının oğluyla, hikâyenin ilerleyen bölümlerinde kuzen ve okul arkadaşı değil birbirlerine derin sevgi besleyen iki âşıktan biri olarak karşımıza çıkar. Mesnevi içinde pek çok yerde son derece güzel olduğu vurgulanır. Muhsin Şah'ın onun güzelliğini duyarak kulaktan âşık olduğu mecliste, Gülşah'ı tasvir eden tüccarın ifadelerinde son derece ayrıntılı tasvirlerle rastlanır. Tüccar, tüm dünyayı gezdiğini ancak Gülşah kadar güzelini görmediğini anlatır. Birgün bir ülkeye yolu düştüğünde karşısında Gülşah'ı görünce güneş yerine bir ayın o ülkenin üzerine doğduğu duygusuna kapılır. Güzellik güneşine isyan ederek, güzelliğinin ışıklarını tüm dünyaya salmış; güneş onun yanağını mil yaparak gözüne sürme çekmiş, felek onun saçından lacivert renkte bir elbise giymiş gibidir. :

Gezerdüm ‘ âlemi bî-ḥavf u bî-bîm

Atum oynadı idi heft iklim

Güzer itdi yolum bir mülke nâ-gâh

Ṭulū‘ itmiş güneş yirine bir mâh

Çeküp ser mihr-i ḥüsn-i âsmâna

Ẓiyâ-yı mihrini şalmış cihâna

Güneş çekmiş ruḥından çeşmine mîl

Felek geymiş saçından câme-i nîl [4746–4749]

Saçlarının siyahlığı içindeki yüzü, geceye doğan mehtap gibidir, dünyanın tüm güzelleri onun güzelliği yanında ancak birer ateş böceğidir. Güzeller sultansa, Gülşah Hüma kuşu; onlar ancak Süha yıldızı olabilecekken Gülşah, bir güneştir. Alnı mutluluk sabahına doğan güneş, yanağı, bilinmezliklerle dolu gecenin işaretlere tanıklık eden sabahtır. Gün gibi ortada olan yüzünün ayı, tüm güzelleri kiskandırmaya yeter. Saçından miske koku, yanağından güneşe nur erişir.

Şeb-i zülfinde yüzi bedri meh-tâb

Cihân dil-berleri yanında şeb-tâb

Güzeller şeh ol murğ-ı hümadur

Bu mihr anlar kamu necm-i Sühâdur

Cebîni maṭla‘ -ı şubḥ-ı sa‘ âdet

Şeb-i gaybe ruḥı rûz-ı şehâdet

Yüzinüñ mâhı gün gibi ‘ıyândur

Ḥased-engîz-i ḥübân-ı cihândur [4762–4765]

Ruḥında zülfi düşmiş pîç ü tāba
İrişmiş miske bû nūr āftāba [4770]

Son derece uzun boylu ve güzeldir. Öyleki bunlar, akıl ve düşünceyle idrak edilemez. O, güzellik bahçesinde taze bir fidan, letafet çayırında dolaşan bir geyiktir. Dudağı, Bedaḥşān lali ile eş değer, dişi ise parlak inciden daha taze ve parlaktır. Boyu servi gibi, yüzü taze gül yaprağından daha güzel. Tüm bu güzelliklerle pek çok kişiyi kendine âşık etmiş ve onları aşklarından uyuyamaz hâle getirmiştir:

Boyına ‘aql-ı fikret-pîşe irmez
Kemāl-i ḥüsnine endîşe irmez

Melāḥat bāğının taze nihāli
Leṭāfet sebzārının ğazāli [4772–4773]

Leb-i la‘li Bedaḥşān ile hem-ser
Dişi lü’lü’-i lālādan daḥı ter

Boyı serv-i dīl-ārā gibi ra‘nā
Yüzi gül-berg-i terden daḥı zībā

Ne adın añmağa var kimsede tāb
Ne ‘ayn-ı ‘āşıka ‘ışkı kırmış ḥāb [4775–4777]

Klasik şiirde görmeye alışkın olduğumuz yüz güzelliği ve genel endam tasvirlerinin yanı sıra, tacirin ağzından Gülşah’ın göğüs ve bacaklarından hatta bedeninde görünen damarlardan bile bahsedilir.

İki pistānı iki kubb-i nūr
Yaḥod iki ḥabāb ‘ayn-ı kāfūr

Bitürmişdür meger ol bâğ-ı pür-bâr
Nihâl-i tâze üstinde iki nâr [4786–4787]

Teninde her tamar anuñ şafâdan
Görinür rişte gibi keh-rübâdan [4789]

Serûnı mişl-i kûh-ı sîm-i sâde
Ve yâhod şîrdür cām-ı şafâda

Du-sāk-ı hāmîl-i kinc-i serûnı
Binā-yı hüsniñ sîmîñ-sütûnı [4794–4795]

Bu tasvirlerden uzun boylu, siyah ve uzun saçlı, yuvarlak ve parlak yüzlü, beyaz tenli, tenindeki damarları belirgin bir genç kız olduğu anlaşılır. Bu fiziksel özelliklerinin yanı sıra, düzgün konuşan, tatlı dilli ve zarif olduğu anlatılır.

Melâhat tahtınuñ mesned-nişîni
Feşâhat mülkinüñ şâhib-nigîni

Zarâfet bezminüñ şîrîñ-kelâmı
Leţâfet bâğınuñ kebg-i hırâmı [4801–4802]

Son derece olumlu bir şekilde ve yapılan karşılaştırmalarda iyi ve güzel olana dahi üstün tutularak tavsif edilen Gülşah'ın eserde, bekâreti de vurgulanmıştır. Dönemin yaklaşımlarını ve kadına bakışı yansıtmaları açısından aşağıdaki beyitler kayda değer olabilir:

Yüzine dökmemiş kimse meger şu
Ayağına meger dâmen urur rû

Dehânından kimesne almamış kâm
Meger devrân ile kıanlar yudup cām

Cihānda görmege bulmadı çāre
Yüzi māhın meger çeşm-i sitāre

Meger zülfine olmışdur müyesser
Düşüp ayağına geh geh ura ser

Şaçına atmamış kimse nişāne
Meger yüz lütf ile dendān-ı şāne

Zenaḥ-sībine meşşāṭa açup müşt
Lebine ney-şeker şunmamış engüşt

Cemāli bāğı olmuş reşk-i gülzār
Gül-i ruḥsārına el şunmamış ḥār [4805–4811]

Hikâyeye adını veren iki kişiden biri olmasına rağmen Gülşah, Varka kadar baskın bir karakter değildir. Aslında hikâye, Varka'nın hikâyesidir. Gülşah, Varka'nın ulaşmak istediği bir hedef, uğruna mücadeleler edilen bir sevgilidir. Rebi İbni Adnan'a esir düştüğü sırada aşkına sadakat ve Varka'yı kurtarmak için girdiği mücadele ile ön plana çıkar. Önce Rebi'i sonra onun oğlu Bedi'i öldürür. Bedi'nin ölümünün ardından Rebi'in diğer oğlu Galib'le savaşıması gerekir. Savaşçı bir erkek gibi meydana çıkar ve Benî Daybe kabilesinden asker diler, onlara meydan okur bu meydan okuyuşa Galib karşılık vererek Gülşah'la savaşmak için meydana gelir. Bu mücadelede Gülşah, Galib'e esir düşer. Savaş sahnelerinde kadın kimliğini saklayacak şekilde savaş kıyafetleri giyerek güçlü, kuvvetli bir erkek gibi savaşır.

Gülşah'ın savaştığı sahneler son derece ayrıntılı tasvir edilirken Gülşah da bu sahnelerde aslan vb. güç simgelerine benzetilerek erkek gibi tavsif edilmiştir. Yine savaş esnasında Rebi'ye kurnazca cevaplar vermesi, onu oyalaması ve Varka'ya süre kazandırması ile Gülşah'ın zeki bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Bu özellikleriyle, Türk destanlarındaki dışa dönük, kuvvetli ve mücadeleci kadın tipini hatırlatır. Ancak bu savaş sahneleri ve kahramanlık tabloları dışında, kaderine razı olsun ya da olmasın bunu değiştirmek için uğraşmayan, daha geri planda kalıp duygularını kendi iç dünyasında yaşayan bir karakter olarak karşımıza çıkar. Gülşah bir taraftan kendisini kaçıran Rebi ve Bedi ile savaşıp onları öldürecek kadar cesur ve dışa dönük bir kahramanken; öte yandan annesinin kendi evliliği üzerinde belirleyici derecede söz sahibi olmasının karşısında sadece ağlamakla yetinir. Aslında savaş ve kahramanlık sahnelerinden hareketle kendisinden beklenen annesine bu konuda baş kaldırması ve annesiyle mücadele etmesidir. Gerçi bu konuda annesine öfkeliydi hatta zaman zaman bedduaları da görülür. Annesinin gıyabında, annesi karşısındaymışçasına kendi hâlini dile getirip ona öfkesini şu ilenîşlerle ifade eder:

Ki kılduñ 'îd-i vaşlı baña rûze

Behârum eyledüñ berd ey 'acûze

Çıkar ğam urduğınca cānuma tîr

Gözümnden kan ile emzirdüğün şîr

Nihâl-i servümi âzürde kılduñ

Vücûdum sebzesin pejmürde kılduñ [2904–2906]

Acuze olarak nitelendirdiği annesinin kendisinin üzüntü ve ızdırabını görmezden gelerek Varka'dan başlık parası istemesini “hafiflik” olarak görür ve annesini “hafiflik”le suçlar:

Ne hıffetdür idem ben āh u şīven

Ağırluklar dilersin Varḳadan sen [2907]

Öz annesinin kendisine yaptığı bu eziyeti ve mutluluğunu feda edercesine mal mülk peşine düşmesini anlayamaz. Bunu, annesi karşısındaymış ve ondan hesap soruyormuş gibi dillendirir:

Degülsün ügey ana ey dil-āzār

Nedür cān-ı za‘īfe bunca āzār [2925]

Annesinin insafa gelmeyen tutumu karşısında onun evladı olmaktan dolayı utanç duyar. Yılanın yavrusuna daha merhametli davranacağını düşündüğü için olsa gerek bir yılan yavrusu olmayı tercih eder:

Ṭoğurduḳda beni sen ey cefākār

N’olaydı ger ṭoğaydum beççe-i mār [2932]

Bu noktadan sonra, artık onu annesi olarak değil de canını yakan ve mutluluğuna engel olan herhangi biri olarak görür ve canını yakanın, canının yandığını görmek ister. Çaresizlik içinde bu dileğini Tanrı’ya iletir:

İlāhī nār-ı ḥasretle bu ana

Beni yakdı dilerem o da yana [2934]

Gülşah’ın yaşadığı dönemin toplumsal yapısı gereği ön plana çıkamadığı ve daha içe dönük yaşaması gerektiği akla gelmekle birlikte, kendisini rızası dışında bir evliliğe zorlayan annesinin son derece baskın bir kadın tipi olması bu konuda da temkinli davranmayı gerekli kılar. Kişinin değil de kahramanın görüldüğü tüm anlatı türlerinde olduğu gibi mesnevide de birinci derece kahramanlardan biri olan Gülşah’ın sıra dışı özellikleri haiz olması gerekirdi. Savaş sırasında mücadeleciliği ve yeri geldiğinde bir erkek gibi savaşabilmesi ile “güzeller padişahı” olarak sunulacak kadar güzel oluşu onun sıradan insanlardan farklı olduğunu işaret etmek içindir. Mesnevinin sonunda Varka’nın mezarı başında intiharı, sessiz bir tepki ve aşkına sadakatin işareti olarak yorumlanabilir. Ancak o da Varka’yla birlikte dirilerek yeniden hayat

bulur. Yeniden hayat bulduktan sonraki yaşantıları herhangi bir olağanüstülük içermeyeceğinden olsa gerek hikâyeye konu edilmemiş; olay, Gülşah'ın Varka'yla birlikte dirilip kendilerine kırkar yıl ömür bağışlanmasıyla son bulmuştur.

(2).Yardımcı Kahramanlar

Yardımcı kahramanlar, anlatılarda tip ya da karakter özelliği göstermeyen ve olay akışı içinde belli zamanlarda ortaya çıkan kişilerdir. Olay örgüsünde çok işlevsel olmamakla birlikte olayın tamamlanmasında varlıklarından yararlanılır. Mesnevide Varka ve Gülşah dışında kalanlar, yardımcı kahraman olarak değerlendirilebilir. Mesnevinin yardımcı kahramanları aşağıda detaylandırılmıştır:

i. Muhsin Şah

Bir kadın iki adam, aşk çekilir aradan...

Ülkesinde yoksul bulunmayan, adaletli, zengin ve cömert bir hükümdar olarak sunulan Muhsin Şah'ın fiziksel özelliklerine dair detay verilmemiş olmakla birlikte, Varka'yı oğul olarak kabul etmesinden yola çıkarak en azından orta yaşları geçmiş olduğu yorumu yapılabilir.

Muhsin Şah, bir bahar günü gülbahçesi seyrine çıkar, meclis kurdurur. Mecliste adet üzere eğlenilir, içki içilip sohbet edilir ve şiirler okunur. Bu şiirler arasında çeşitli ülke güzellerine dair şehrengizler/mahbub şiirleri de vardır. Semerkant, Buhara, Hıta, Çin, Maçin, Horasan, Bulgar, Rus, Hotan, Şam, Irak ve Rus güzellerini konu edinen şiirler, Gülşah'ın güzelliğinin anlatımı için girizgâh gibidir. Bu şiirlerin ardından bir tacir seyahati esnasında gördüğü Gülşah'ın güzelliklerinden son derece detaylı bir şekilde bahseder. Muhsin Şah, tacirin anlattıkları karşısında Gülşah'a kulaktan âşık olur.

Muhsin Şah, Leyla ve Mecnun'daki İbni Selam ile benzerlikleri olan bir karakterdir. Varka açısından bakıldığında onu sevgiliden/Gülşah'tan ayırdığı için "rakip" tipinde değerlendirilebilir. Ancak fonksiyonu itibarıyla bu tipten çok

uzaktır. Mesnevide olumlu ve önemli yardımcı kahramanlardan biridir. Muhsin Şah'ı, Gülşah'la evlenen, hatırı sayılır bir servete sahip Şam padişahı olarak tanırız. Gülşah'a değer veren, onun Varka'ya olan aşkına saygı gösteren, asil bir kişilik olarak tasvir edilmiştir. Muhsin Şah, cömert, iyiliksever ve anlayışlı bir insandır. Av sırasında Varka'ya pınar başında yaralı bir vaziyette iken denk gelir. Onun kim olduğunu bilmeden alıp sarayına getirir, hekim tahsis ederek iyileşmesini sağlar. Bilmeden kurtardığı bu kişinin Varka olduğunu anladığında Gülşah'la birleşmeleri için çaba sağlar. Gülşah'ın mutluluğunu isteyecek kadar onu seven, servetini Varka ile Gülşah'a bırakacak kadar da zengin gönüllüdür. Muhsin Şah, hikâyede Varka kadar baskın bir karakter olmamakla birlikte ondan daha duygusaldır. Sık sık gözyaşları dökmesinden de anlaşılan bu duygusallıkta yaşının verdiği hayat tecrübesinin ve gençliğin vermesi muhtemel heyecanlardan uzak oluşun da etkisi olmalıdır.

Muhsin Şah, Varka için aslında bir engel değildir. Aynı kadını seven bu iki adam arasında, Rebi İbni Adnan ve Varka çatışmasındaki gibi bir mücadele yoktur. Muhsin Şah, Varka'yı yaralı hâlde bulur, sarayına getirir, onu iyileştirmeleri için hekim görevlendirir. Buraya kadarki kısımda Muhsin Şah, Varka'nın kim olduğunu bilmeden bunları yapar. Ancak öğrendikten sonra da onu sarayında ağırlamaya devam eder hatta Gülşah'la görüşmesine izin verir. Bu şartlar altında Varka ile Muhsin Şah arasında aynı kadını sevmekten kaynaklı psikolojik ya da fizikî bir mücadele oluşmaz. Ancak Varka, bu son derece idealize edilmiş ve tamamen iyi vasıflarla tanıtılan Muhsin Şah karakterinin yaptığı iyilikler karşısında âdeta ezilir. “ Bir evde bir nigara iki âşığın bulunmasının aşk tavrına yakışmayacağı” gerekçesiyle Şam'dan ayrılır. Muhsin, Varka için Rebi gibi fizikî mücadele ile üstesinden gelinecek bir düşman değildir, hatta kendisine zarar veren bir rakip olarak da değerlendirilemez. Ancak, yine de adı konmamış bir mücadele varsa da bunun galibi Muhsin Şah olur. O Varka'yla Gülşah'ın görüşmelerini men etmek ya da onların birbirlerine besledikleri duyguları yok sayıp Gülşah'ı kendisine bağlamaya çalışmak yerine, sevdiği kadını özgür bırakmayı ve hislerine saygı göstermeyi başarmış ve bunun karşısında da Varka'yı psikolojik olarak mağlup etmiş ve yeni bir yolculuğa zorlamıştır. Bu yolculuk,

Varka'nın ölümüyle sonuçlanacak, bu ölüm haberi, ardından Gülşah'ın da ölümünü getirecektir. Hikâyenin olağanüstü kabul edilecek tek motifi olan kahramanların peygamberin duasıyla dirilmesinde de bu talebin peygambere Muhsin Şah aracılığıyla iletilmesi düşündürücüdür. Muhsin Şah'ın, sevdiği kadının hayat bulmasını istemesi olağan karşılanabilir. Ancak kendisine rakip olarak algılaması beklenen erkeğin de onunla birlikte dirilmesini istemesi, beraberinde ya devam eden bir psikolojik savaşı getirecek ya da Muhsin Şah'ın aşkını, sevdiği kadının mutluluğunu isteyecek kadar yücelmiş bir noktaya ulaştırarak, eş ya da sevgili değil, onun her şart altında mutlu olmasını isteyen bir yakını, aile büyüğü ya da baba rolüyle karşımıza çıkaracaktı. Hikâyede ikinci ihtimal tercih edilmiş ve Muhsin Şah, Varka ile Gülşah'ı evlat kabul edilerek onları evlendirmiş ve servetini onlara bırakmıştır. Bunda Muhsin Şah'ın görmüş geçirmiş, hayatta bir takım şeyleri tolere edebilecek yaşta olmasının verdiği olgunluğun payının yanı sıra, beşerî hislerden kaynaklı olmakla birlikte yücelmiş ve zamanla beşerî duyguları aşmış bir aşk duygusuna sahip olmasının da etkisi olmalıdır.

ii. Hümam

Varka'nın babası. Hilal'in ağabeyi olarak mesnevinin başında takdim edilir. Bu takdimden Hümam'ın aydınlık yüzlü, yakışıklı bir insan olduğu anlaşılır.

Ulusınuñ Hümām olmışdı nāmı

Ꞑul itmiş ħüsn-i ħulķıyla enāmı

İder mihri günü dünyâyı rüşen

Ꞑılur luṭfı zülâli yiri gülşen [782–783]

Feodal ya da tek erkli düzen içerisinde bey ya da lider konumundaki kişinin cömert olması beklenir. Bu o feodal yapının kendi iç dengesi için gereklidir. Türk destanlarında görülen hân-ı yağma geleneğinde de ideal hükümdar/bey modelinin izlerini takip etmek mümkündür.

Varka ve Gülşah mesnevisinde de bir kabilenin önderi olarak sunulan

Hümam da kardeşi Hilal gibi, cömert ve yardımseverdir. Sofralar donatarak sürekli ziyafetler verir. Cömertlikte Hatem-i Tayy onun ancak dalkavuşu olabilir:

Gelürdi pîş-keşler baħr u berden
Ser-â-ser la‘l ü elmâs u güherden

Kılurdi cûd ile ol şâhib-i ħayy
Saħsâsı defterini Ĥâtemüñ ħayy

Çekilse ħûnı ol şâh-ı cihânuñ
Olurdi kâse-lîsi Ĥâtem anuñ [787–789]

Bu iyi özellikleri ile ün salmış, hatırı sayılır bir kişi olmuştur. Son derece adaletli ve hüner sahibidir.

Dutup dünyâ yüzün nâm-ı Hümâmı
Enâm olmuşdı maħkûm u râmı

Şalup dünyâya mihr-i ‘adli pertev
Görüp ħaclet iderdi çerĥ-i keĥ-rev [790–791]

(...)

Cihân bâğında naħl-i mu‘teberdür
Dıraħt-ı cûd u eşmâr-ı hünerdür [4755]

Gülşah’ın kaçırılmasının ardından Rebi İbni Adnan’la yapılan savaşta Rebi tarafından öldürülür. Olumlu bir yardımcı kahraman olarak karşımıza çıkar ancak mesnevide ölümü sebebiyle çok fazla bir role sahip değildir. Fiziksel görünüşüne dair çok fazla detay verilmemekle birlikte Rebi ile yapılan savaşta, Rebi’in onu yaşlı bularak, kendisiyle savaştan vazgeçirmeye çalışması ve yaşlılığıyla alay etmesinden hareketle yaşının hayli ilerlemiş olduğu düşünülebilir. Yetmişli yaşlarda, beyaz saçlı ve kamburu çıkmış bir

ihtiyar olarak tasvir edilmiştir:

Yüri seksenme irdi sâle yitmiş

Kaçup kırtulmaz isen saña yitmiş

Siyeh müyuñ ağardığı ‘ alâmet

Saňa tār-ı kefendendür işâret

Şeb-i rihlet irüp ey pîr-i fânî

Sefîd-i mü ecel şubhı nişanı

Der-i dâr-ı cihânda çekme zahmet

Ki itmiş bār-ı şeyb arkañ iki kat [1843-1846]

Mesnevide ön plana çıkmayan, olayların henüz başlangıcında ölen oğlu için hayatını feda eden iyi yürekli bir baba tipindedir.

iii. Hilal

Gülşah’ın babası olan Hilal, Benî Şeybe kabilesinin ileri gelenlerindendir. Hümam’ın küçük kardeşi olarak sunulur. Yaşı konusunda bilgi verilmez ancak Hümam’ın yaşlı olduğu düşünüldüğünde en azından orta yaş belki biraz daha üstü yaşlarda olduğu düşünülebilir. Son derece cömert, fakirlere yardım etmeyi adeta bir görev addetmiş biri olarak tavsif edilir:

Saḥāvet içre yoğidi nazîri

Ġanî iderdi iḥsânı faḳîri

Olur dest-i saḥâsın kılsa ger tîz

Behâr içre şabâ gibi derem-rîz

‘İnāyetle nazar kılsa gedāya

Olur hem-ser gürūh-ı ağniyāya [818–820]

Fiziksel özelliklerinden detaylıca bahsedilmemesine rağmen, “hilal kaşlı” güzel bir insan şeklinde anlatılır. Diğer taraftan bu ifadeler, Gülşah gibi güzel bir kızın babası olacağının da hazırlayıcısı olabilir:

Komışlar bulup isminde celāle

Hilāl ismini ol kaşı hilāle

Direm-rîz olsa ger ol şāhib-i hayy

İderdi cūdı nām-ı Hātemi tayy

Gelüp şulbından anuñ bir yüzi mäh

Zemān-ı mihr ü mähı kıldı kūtāh

Güneş mihr-i ruḥı şermendesidür

Ḳamer eksük gedük bir bendesidür [4758- 4761]

Hilal’in ön plana çıkan özelliği de yiğitliği ve savaşçı kişiliğidir. Yaşam tarzının gereği olarak Hilal’i cesur ve özünde iyi biri olarak tanımamıza rağmen, karısına zaaf derecesinde bağlı olduğu da hissedilir. Aslında kızının Varka’yla evlenmesine taraftar olan Hilal, karısının baskı ve hileleri sonucunda verdiği sözü tutmaz ve kızının Muhsin Şah’la evlenmesine rıza gösterir. Fakat karısını verdikleri sözden dönmenin doğru olmadığına inandırmaya çalışması noktasında yaşadığı ikilemlere ve Varka’nın Yemen’den döndüğü sırada hissettiği mahcubiyet ile içinde bulundukları durumun müsebbibi olarak gördüğü karısının yakasına yapışarak öfkesini yansıtmaya da tanıklık ederiz.

Hilāl aña didi ey bed-liķā zen
Baña olduñ şavulmaz bir belā sen

Revā mıdur cihān içre dem-ā-dem
Saña uyup olam rüsvā-yı ‘ālem

İdüp biñ çāplūsı birle ħīle
Ferāmūş oldu Dimne vü Kelīle

Cihānda eyledüñ bir ħīle bünyād
Ki itmedi anı ‘ayyār-ı Bağdād

Dimişler efser-i zerdür emānet
Kişiye tavķ-ı la‘netdür ħıyānet

Dutup dāmānın ol seĥĥāre-zālūñ
Didi def ini ķıl işbu melālūñ [5194–5199]

Tıpkı karısı gibi, Varka’nın Gülşah’ı bulmak üzere Şam’a doğru yola çıkmasıyla hikâyedeki rolü sona erer. Zaaflarına yenik düşmekle birlikte genel olarak olumlu bir yardımcı kahraman olarak sunulmuştur. Hikâyedeki görevini yerine getiren tüm yardımcı kahramanlar gibi, Varka’nın Şam yolculuğuna çıkmasından sonra bu karaktere de anlatıda rastlanmaz.

iv. Gülşah’ın Annesi

İsmi belirtilmeyen kadın kahramanlardandır. Ayrıntılı bir fizikî tasviri olmamasına rağmen, hilekârlığı ve ihtiraslarının esiri olması sebebiyle olumsuzlandığı bölümlerde bedensel özellikleri açısından da olumsuz tasvir edilmiştir: Soğuk nefesiyle gülbahçesi bir anda hazanı yaşar, dişi inek çayırda

onu görecek olsa yavrusunu bırakarak kaçıp korkudan kurdeşen döker, düşte görülse hayra yorulmaz vb. ifadelerden güzellik ve cazibe sahibi bir hanım olmadığı anlaşılmaktadır:

Ne zen tîre yüzinden rûz-ı rûşen
Hâzân olur dem-i serd ile gülşen

Yüzini görse ger şahın-ı çerâda
Buzâğusını almaz gâv-ı mâde

Başup izine anuñ mekik urur
Teninde kurdâşanını çıkarur

Düşünde göricek hayra yoranuñ
Olnca nekbetî kümeyte anuñ [5190–5193]

Hikâyenin seyrinin değişmesinde son derece önemli bir yeri olan servet düşkünü, kurnaz ve hilekâr bir kadın tipi olarak karşımıza çıkar. Hikâyedeki kötü kahramanlardan biri olan Gülşah'ın annesi, mesnevide hâkim unsurun erkek olmasına rağmen, baskın kadın tipine de örneklik teşkil eder.

Hümam'ın savaşa ölmesinin ardından Galib'in esaretinden Varka tarafından kurtarılan Gülşah, kabile uluları tarafından yeniden Varka'yla evlendirilmesi talebiyle Hilal'den istenir. Hilal, bu durumdan son derece hoşnut vaziyette evine gelerek bunu karısıyla paylaştığı sahnelerde de kurnaz bir kadın tablosu çizilir. Gülşah'ın annesi önce Hilal'in söylediklerini dinler, sessiz kalır, hiçbir yorum yapmaz. Sonra Hilal'i över, tatlı dille ikna etmeye çalışır. Olayı Varka'nın parası pulu kalmadığı için kızlarını rahat ettirip mutlu edemeyeceği noktasına odaklar. Tüm bunlarla Hilal'i ikna edemeyeceğini anladığında ise çevrenin baskısına kulak tıkamasını öğütlediği kocasına “sen

karışma” der:

Çü hatun diñledi işbu maķāli

Didi zıkr itme bu emr-i muķāli [2808]

Hilāle didi ey merd-i yegāne

Ƙızı Ƙoğuran anadur saña ne

Bedahşānı benem ol la‘l-i nābuñ

Şadefdür meskeni dürr-i hoş-ābuñ

Revā mıdur ki bu dürr-i nihānī

Geçürem riştesine rāygānī

İşitme Ƙa‘nesini hāş u ‘āmuñ

Yere çalma zücāc-ı neng ü nāmuñ [2812- 2815]

Varka henüz Yemen’den dönmemişken Gülşah’ın güzelliğini duyarak kulaktan âşık olan Muhsin’in, Hilal’e elçiler göndererek Gülşah’la evlenmeye talip olması ve servetini bu uğurda fedaya hazır olduğunu bildirmesine rağmen Hilal, bu teklife başlangıçta olumsuz cevap verir. Ancak durumdan karısına bahsedince, o maddi güç karşısında Hilal kadar duyarsız kalmayı başaramaz. Kendileri için bir “devlet” ve “fırsat” olduğuna inandığı Muhsin’in damat olarak kabul görmesinin tek gerekçesi maddi gücüdür.

Israrlı tavırlarıyla Hilal’i ikna noktasına getiren Gülşah’ın annesinin, Varka’nın dönüşünde olacıklardan endişe duyan kocasını ikna formülü de mesnevide kadın kurnazlığına çarpıcı bir örnektir. Bir koyunu kesip kefen misali bezlere sarıp bir mezara gömmek ve “Gülşah öldü” yalanını söylemek de yine Gülşah’ın annesinin Varka’nın öfkesini ortadan kaldırmak üzere başvurduğu kurnazlıklardan biridir. Bu fikrini Hilal’e son derece ayrıntılı anlatır:

Ḳılam bir ḥıle ile aña dermān
Boğazlayup idem bir kebş ḳurbān

Ḳılup mevtā gibi techīz ü tekfīn
İdem anuñ ile Varḳayı teskīn

Bir iki gün dutup iller gibi yas
Ḳılam bir ḥıle ḥayrān ola ḥannās

Ayağı başı ucına diküp seng
Görüp Varḳa ḳala ḥayrān u dil-teng

Çeküp bir niçe gün mevti ile ğam
Dutup fūrḳat bucağın ola epsem

Didi vü ḳomadı ḳudret Hilāle
Zarūrī uydı ol mekkāre-zāle [4889- 4994]

Mesnevide genel olarak ataerkil bir toplum yapısı kendisini hissettirse dahi, Gülşah'ın annesi çok baskın bir kadın karakterdir. Eşi üzerinde söz sahibi, ona karşı çıkan, kafa tutan ve bir şekilde söylediğini yaptıran bir kadındır. Hilal'in Varka'ya verdikleri sözden dönmeden dolayı duyduğu pişmanlık sebebiyle karısına karşı sitemkâr çıkışlarında bile “Kızı doğuran anadır sana ne” diyerek yaptığını haklı gören ve göstermeye çalışan baskın bir tiplerle karşılaşırız.

Hikâyede güç ve iktidar hırsıyla olayların akışına yön veren ve zaaflarıyla ön plana çıkan olumsuz bir karakter olup, Varka'nın üçüncü bir engelle karşılaşmasının sebebi yine adı verilmemiş bu kadın kahramandır. Varka'nın Gülşah'ı bulmak üzere Şam'a doğru yola çıkmasıyla hikâyedeki rolü

sona erer. Olumsuz bir yardımcı karakter olarak sunulmuş olmasına rağmen Varka'nın olgunlaşma sürecinde aşması gereken engelleri ortaya koyması açısından fonksiyoneldir. Varka'nın Şam yolculuğundan sonra bir daha anlatı içersinde görülmez.

v. Zenci Köle

Varka'nın babası Hümam'ın hizmetinde bulunan ve ismi zikredilmeyen bir karakterdir. Silik bir karakter olmasına rağmen, sadakati, vefa duygusu ve fedakârlığı, onu hikâye içinde küçük ama önemli bir yere oturtmuştur. Gülşah'ın annesinin, kızıyla evlenebilmesinin şartı olarak kendisinden istediği başlık parasının temini için Varka, dayısına bir mektup yazarak bu zenci köleyi Yemen'e, dayısı Selim Şah'ın yanına gönderir. Zenci köle yiğitliğiyle meşhur ve iyi bir savaşçıdır. Varka'nın küçüklüğünden beri tanıdığı, babası Hümam'ın hizmetinde olan biridir. Varka, kölesine onu Yemen'e gönderme sebebini açıklar ve dayısına yazdığı mektubu köleye teslim eder. Köle, Varka'ya sevgi ve sadakat ifadeleri ile görevi yerine getireceğini bildirerek Yemen'e doğru yola koyulur. Süratle yol alarak bir an önce Yemen'e varmak ister. Ancak bu sırada Anter, Yemen'e saldırmak için ordu toplamakla meşguldür. Zenci köle Yemen'e ulaştığında Selim Şah'ın kavmi, Anter'in saldırısı karşısında kale içinde toplanmıştır. Köle üzerine aldığı görevi yerine getirememenin ve emaneti sahibine teslim edememenin ezikliğiyle geri dönemez ancak gidecek yeri de yoktur:

İrişdüginde ol mülk ü diyâra

Selîm Şâh kavmi düşmişdi hîşâra

Ne şehir içre ne kûya konabildi

Ne 'ârından girüye dönebildi

Gözine rûz-ı rûşen oldu tîre

Girürdi bulsa çâre kıra yire [3120- 3122]

Varka, olanlardan habersiz gözü yollarda kölesinin dönüşünü bekler. Ancak mesnevide zenci köle birden kaybolur. Hikâye Anter'in ordusuyla Selim Şah'ın ordusunun ve sonrasında Varka'nın da katılımıyla Varka ve Anter'in savaşının anlatımı şekline dönüşür. Varka ve Anter'in bitmek bilmeyen mücadeleleri ve birbirlerini esir etmeleri anlatılırken, Anter'in Varka'yı son esir edişinde onu öldürmesi için celladına teslim ettiği sırada zenci köle, Varka'yı öldürmek üzere görevlendirilen cellat olarak tekrar ortaya çıkar. Zaten ilgili bölüm başlığı da bu durumu özetler mahiyettedir: *“Mükâleme-i Varka Bâ-Zengî Cellâd ki Gulâm-ı Varka Bûd ve Der-Hidmet-i 'Anter Cellâd Şod”*. Kölesinin daha sonra Varka'ya açıklayacağı, çaresizlikten Anter'in hizmetine girmek zorunda kalışı da bu başlıkla ifade edilmiştir. Zenci köle Yemen'e doğru yol alırken Selim Şah'ın esir olduğunu duyarak korkudan Anter'in hizmetine girer ve onun cellâtlığını yapmaya başlar.

Zenci kölenin hikâyede ansızın ortadan kaybolması gibi anlaşılması zor bir ayrıntı daha vardır. Köle, Varka'nın babası Hümam'ın hizmetinde bulunan, Varka'yı çocukluğundan beri tanıyan ve ona sadakatle bağlı olan biri olmasına rağmen birbirlerini tanımazlar. Zenci köle Varka'yla konuşur, ona sorular sorar ve adını öğrenmek ister. Varka bu sorulara cevaplar verir, zaman zaman zenci köleye sitemlerde bulunur, işi zorlaştırmadan görevini yerine getirmesini ve hayatını sonlandırmasını ister. Birbirlerini sima olarak tanımadıkları gibi aralarında geçen uzun konuşmalara rağmen seslerinden de tanıyamazlar. Kölenin ısrarlı soruları karşısında Varka, ismini söyleyip Gülşah'tan ve ona olan aşkından bahsedince köle Varka'yı tanır ve kendisini tanıtır. Varka'nın ellerini çözer. Anter'in emri altına girmiş olmaktan dolayı Varka'dan özür diler ancak bunun bir hayra sebep olduğunu da dile getirir. Varka'ya bir kılıç ve iyi bir at verir. Varka, gece Anter'in çadırına giderek bu kılıçla Anter'in kafasını keser ve onu öldürür.

Varka'yı öldürmekle görevlendirildiğinde, henüz Varka kimliğini açıklamamış o da Varka'yı tanımamışken aralarında duygusal konuşmalar da geçer. Bu konuşmalarla zenci kölenin iç dünyasına ve zaman zaman zencilerin hakir görüldüğüne dair ipuçları da bulmak mümkündür. Hatta zenci köle Varka'ya derisinin renginden dolayı kendisine “kem nazarla”

bakmamasını söyler:

Didi Varķaya cellād ey cūvān-merd

Uşanup cāndan urursun dem-i serd

Ta‘ accüb itme şāhum bu siyeh-rū

Virürse misk-i ‘ ışķ ile eger bū

Haķāretle baña kem bakma ey cān

Nihāndur zūlmet içre āb-ı hayvān

Egerçi şūretā bir zengiyem ben

Melāmet gicesi hem-rengiyem ben

Ķarañu geķse de ehl-i münācāt

İderler cān u dilden ‘ arz-ı hācāt

Cihān içre idenler ‘ uzlet ekser

Gice içre bulurlar vuşlat esker [4482- 4487]

Kendisinin de ayrılık acısı çektiğini, ayrılığın ne olduğunu iyi bildiğini hatta Varka, onun ayrılık hikayesini dinleyecek olsa kendi derdini unutacağını, ancak Varka’yla uzlaşmak istediğini, utanmadan derdini söylemesini dile getirir:

Benüm de fūrķatüm ġāyet füzūndur

Şeb-i yeldādan artuķdur uzundur

Firāķum kışşasın kılsañ eger ġuş

İderdūñ kendü hālūñi ferāmūş

Seni gördüm unuttum kendü derdüm

Žarūrī şulha geldüm yok neberdüm

Baña derdün haber vir eyleme ‘ār

Ki şāyed yār olam olmayam aġyār

Dilüm derd-i ġamuñdan olup āġāh

Olam vādī-i ġamda saña hem-rāh [4488- 4492]

Zenci kölenin, Varka’yı henüz tanımamışken, hayatını sonlandırmak üzere kendisine teslim edilmiş bir savaş esirine şefkatle yaklaşan iyi bir insan olduğu da anlaşılır. Görüldüğü gibi Varka’nın Anter’in elinden kurtulması ve onu öldürmesi doğrudan ya da dolaylı olarak zenci köle aracılığıyla olur. Hikâyede iyi roldeki yardımcı kahramanlardan biri olmasına rağmen, olay akışı içindeki konumlandırılışı başarılı değildir. Arada olmaması gereken kopukluklar ve akla aykırı ayrıntılar vardır. Varka’nın Anter’i öldürüp, dayısının kesin zafere ulaşmasını sağlayarak ülkesine dönmesi ile zenci köle âdeta görevini tamamlamışçasına hikâyeden çekilir. Mesnevi ya da hikâyelerin tüm ikinci ve üçüncü derece kahramanlarının, bir görevi yerine getirmek, merkezî kahramana yardım etmek ya da engel olmak amacıyla hikâyede yer almaları gibi zenci köle de Varka’ya yardım etmek ve onun hayatını kurtarıp başarıya ulaşmasını sağlamak üzere hikâyede var olan bir kahramandır.

vi. Selim Şah

Selim Şah, Varka’nın Yemen’de hükümdar olan dayısıdır. Hikâyedeki varlığı, Gülşah’ın annesinin, kızını Varka’ya vermek için istediği ağırlıkların temini noktasında başlar. Varka önce zenci kölesi ile dayısına yazdığı mektubu Yemen’e gönderir. Köleden haber gelmemesi üzerine kendisi Yemen’e gitmek üzere yola çıkar. Yolda dayısının tutsak edildiği haberini alarak onu kurtarmak için Yemen’e gelir. Anter’le ardı ardına yapılan

mücadelelerin sonunda dayısını kurtarır ve Anter'i öldürür. Mesnevide Selim Şah, iyi bir savaşçı olarak tasvir edilir. Öyle ki, son derece güçlü bir orduya sahip olan Anter dahi, Selim Şah'ın savaşçı kişiliğinden çekinir. Ordusunun sayısal üstünlüğüne karşılık birebir savaşarak onu tutsak edemeyeceğini anlar ve tuzak kurup kementle yakalar.

Mesnevide açıkça dile getirilmemiş olmasına rağmen Selim Şah ve Anter'in mücadelesi dinsel bir geri planı da düşündürmektedir. Selim Şah ve halkı Müslüman, buna karşılık Anter ve halkı putperesttir. Bir dinin ilk ortaya çıktığı dönemlerde, dini yaymak ya da bu yeni dinin yayılmasını engellemek üzere savaşların yapılması olağandır. Bahreyn'in güçlü hükümdarı Anter de sanki bu düşüncelerle Yemen'e saldırır:

Temāmet zābt idüp şeh̄r ü h̄işārın

Taşarruf eyleyem mülk ü diyārın

Yeñi başdan diküp bu ile begler

Elümde qala yıllerle bu iller

Benüm olup ʿadūnuñ taht u tācı

Benümçün zābt ola bāc u ḥarācı [3100- 3102]

Yine savaş esnasında Anter'in askerlerinin galibiyet için Lat ve Menat'tan yardım istemelerine karşılık Selim Şah'ın ordusu Allah Allah nidalarıyla güç bulur:

Zafer bulmak içün ol pāk-zāta

Çağırurlar idi Lāt u Menāta

Bu yañadan dahı ceyş-i Selīm Şāh

Çağırur cān u dilden Allah Allāh [3855- 3856]

Din uğruna yapıldığı iddia edilen savaşların çoğunda ileri sürülen “dini hâkim kılma” ve “ilahî görevi yerine getirme” idealinin askerleri ve halkı motive edici göstermelik bir sebep olduğu gerçeği bir tarafa bırakılırsa, Anter ve Selim Şah arasında başlayan ve daha sonra Varka’nın da dâhil olduğu bu savaşın geri planında “dinsel sebepler”e bağlanması mümkün kaygılar hissedilmektedir.

Mesnevide Varka’nın kendilerine tabi olması için Selim Şah, Anter tarafından idam edilmek istenir. Ancak idamdan son anda, Varka tarafından kurtarılır. Anter’in esir edilmesinin ardından Selim Şah tekrar tutsak edilir. Anter ve Selim Şah mübadele edilir. Selim Şah, esaretten kurtulup kaleye geldiğinde Varka’yla uzunca bir konuşması olur. Selim Şah, yeğenine şefkat ve sevgi gösterir. Yeğeninin cesaretini ve kahramanlığını över. Dayısının Varka’ya hitabında Varka, Hızır’la özdeşir. Tıpkı Hızır’ın darda kalanların imdadına yetişmesi gibi o da dayısının imdadına yetişmiştir:

Baňa Hızır irmeseñ sen ey vefādār
Beni itmişdi ‘ Anter dāra ber-dār

Dilüm nūş itmedin cām-ı memâtı
İçürdüñ Hızırveş āb-ı hayâtı [4080- 4081]

Dayısı Varka’ya, yüzünden âşıklığının anlaşıldığını söyler ve kime âşık olduğunu ve bu aşk için neler yaşayıp nelere katlandığını sorar. Varka, derdinin anlatılamayacak ve idrak edilemeyecek olduğunu söylemesine rağmen yine de anlatır. Bu kısımda dayı ve yeğen arasında duygusal konuşmalar geçer:

Ṭarīķ-i ‘ ışk içinde ser-güzeştüñ
Haber vir baňa seyr-i kūh u deştüñ

Ne çekdüğüñ ğam-ı cānān elinden
Ne ılanlar yutduğüñ devrān elinden [4096- 4097]

Mesnevideki dört gazelden biri olduğu hâlde gazel başlığı taşıyan tek şiir, Varka'nın aşkını ve âşıklılığını dayısına anlattığı bölümün ardından gelir ve Varka'nın ağzından söylenir:

Eyle oldum cān u dilden mübtelâsı dostuñ
Cān çıkarsa çıkmaya dilden hevâsı dostuñ

Şanma şāhum şimdi oldum mübtelâ-yı derd-i yār
Baña çaķ ķālū belādandur belâsı dostuñ

Açdı gön̄lüm nev-behārını nesīm-i āh u vāh
Doldı cānum gülşeni sīt ü şadâsı dostuñ

Ey rızâ-yı yâri teşbîh-i riyâz-ı ‘Adn iden
Biñ riyâz-ı ‘Adn u bir ednâ rızâsı dostuñ

Geh sürūd-ı rûd u gāhî şavt-ı rûh-efzâ-yı ‘ūd
Eksük olmaz gülşen-i dilde hevâsı dostuñ [4114- 4118]

Selim Şah, Varka'ya savaştan kazanılan ganimetlerden bir servet tutarında mal verir. Savaş sonrasında Selim Şah, Varka'ya sınırsız sayıda mücevher, misk, amber, çok sayıda deve, yüz deve yükü kumaş, dört yüz adet huri ve gılman hediye eder. Ancak bu malların Anter'le yapılan savaşın ganimetleri olduğu dikkate alındığında, dayısını kurtarıp Anter'i öldürerek savaşın seyrini değiştiren Varka'nın bunları hak ettiği düşünülebilir. Bunlar mesnevide bir dayının yeğenine yardımı değil de üstün kahramanlıklar gösteren birinin emeğinin karşılığı şeklinde sunulmuştur.

Selim Şah, mesnevide zengin gönüllü, halkı tarafından sevilen iyi bir hükümdar olarak tasvir edilen yardımcı kahramandır. Varka'nın seyahat mekânı ile kurtarıcı ve kahraman kişiliğinin vurgulanması için kurgulanmış iyi bir sebep olmanın ötesinde bir fonksiyonu yoktur. Varka'nın savaştan sonra

Yemen’den ayrılmasıyla Selim Şah’ın hikâyedeki rolü sona erer, bir daha görülmez.

vii. Rebi İbni Adnan

Varka ile Gülşah’ın düğünlerinin yapıldığı sırada Gülşah’ın güzelliğini duyarak ona “kulaktan âşık olan” Rebi İbni Adnan, Hilal’e haber göndererek, sahip olduğu her şeyi Gülşah için fedaya hazır olduğunu söyler. Gülşah’a olan sevgisini anlatmak üzere kendini diğer âşıklarla kıyaslar.

Kurulmuş bir düğünün üzerine gönderilen elçilerin Rebi İbni Adnan’a olumsuz bir haber getirecekleri zaten beklenen bir durumdur. Bunun üzerine Rebi, bir gece baskın düzenleyerek Gülşah’ın düğününü basar ve Gülşah’ı kaçıırır. Bu baskında son derece başarılı ve canlı gece tasvirleri bulunmaktadır.

Güzelliğini duyarak Gülşah’a âşık olan ve düğününü basıp onu kaçıran Rebi, Gülşah’ın güzelliğini görünce ona hayran kalır. Güzelliği karşısında şaşkındır. Bu şaşkınlık onun şu ifadelerinde görülür:

Görüp ħurşīd-i ħüsnin İbni ‘Adnān

Hilāl ebrūlarına ħaldı ħayrān

Didi bu meh midür yā mihr-i ‘ālem

Perī midür ‘aceb yā ibni ādem

Melekdür var ise bu yā firişte

Ki beñzer ħüsnile ħūr-ı behişte

Yüzi gül lebleri gülnāra beñzer

Ruĥ-ı gül-gūnı nūr-ı nāra benzer

Ne gülşende biter bu serv-ķāmet

Ķoparur ķāmeti cānda ķiyāmet

Özi vech-i ḥasende āna beñzer
Ten-i ḥāki içinde cāna beñzer

Bilebilmen melek mi yā perīdūr
Metā[‘]-ı vaşlına cān müşterīdūr

Bes andan ḥāk-i pāyine urup rū
Revān oldı yaşı ırmağı her sū

Bağışlar ol kadar lü’lü’-i lā lā
Ki görse acır idi cān-ı deryā

Bağışlar ol kadar la[‘]-i Bedaḥşān
Bozardı görse şevkın mihr-i raḥşān

Virür bī-ḥadd ğilmān u cevārī
Bağışlar bī-[‘]aded misk-i Tatārī [1399- 1409]

Gülşah’ın yüzünü görüp ona hayran olunca Gülşah’la konuşma yoluna giden Rebi, kendisini Varka ile kıyaslar. İsminin Varka’dan kötü olmadığını, kendi soyunun Varka’dan üstün olduğunu ifade edip, gücünden ve kuvvetinden bahseder.

3.teklik şahıs anlatıcının ağzından taraflı bir anlatımın görüldüğü bu bölümde Rebi’in gücü ve cesareti övülse bile ondan “ahmak herif”, “bî-hayâ”, “le’îm” gibi ifadelerle olumsuz bahsedilir.

Zarāfet birle ol nāzūk-şerīfe
İnandurdı sözün aḥmak ḥerīfe [1677]

Oğur ol bî-ğayâ şol deñlü meydân
 Hacıletden eridi merd-i meydân [1799]

Niçe bunun gibi ta' n u fesâne
 Oğur ol bî-ğayâ bu pehlevâne [2224]

Didi kârı budur her dem le'imün
 Ki bilmez hürmetin merd-i kerimün [1852]

Rebi, aslında kötü bir insan değildir. Fakat Varka'nın bakış açısıyla sunulduğu için olumsuzlanarak anlatılır. Varka ile aynı kadına âşık oldukları için Varka'nın Rebi'e olumsuz bakması normal karşılanabilir. Ancak Gülşah'a yönelik kötü ya da saygısızca bir davranışı yoktur. Gülşah'ın kendisiyle birlikte olmamak için regl olduğunu bahane ederek bir hafta süre istediğinde de sonrasında da Gülşah'a kötü davranmaz. Ona sürekli iltifat edip aşkını ilan eder. Varka ile savaşında Varka'yı esir ettiği sırada kendisinden aman dilemesi üzerine Varka'ya yönelik aşağılama hissedilen cevabında, aşkı ve cinselliği birbirinden ayıran bir tavır sergiler, Varka'ya da bu konuda âdeta nasihat eder:

Murâd-ı nefis olur çün vaşl-ı dildâr
 Yiterdür 'ışk eri olana dîdâr

Degül kârûn çü zevk-i nefis-i ħod-kâm
 Yüri var uyma nefse olma bed-nâm [2221- 2222]

Hikâyede Rebi'in Gülşah'a yaptığı tek olumsuz şey, Gülşah'ı rızası dışında kaçırmaması ve alıkoymasıdır. Gülşah'ın kendisine yalan söyleyip hilelere başvurmasına karşılık, o Gülşah'a dürüst davranır. Bir yerde hâlâ Varka'yı sevip sevmediğini anlamak üzere onu sınamak için bazı sorular sorar. Varka'yı seviyorsa, kan dökülmeden barış yoluyla Varka'ya

gidebileceğini söyler. Ancak Gülşah, Rebi'den daha kurnaz davranarak Varka'yı sevmediğini kendisini sevdiğini söyler. Gülşah'ın bu cevabı üzerine Rebi, Varka ile savaşa tutuşur. Savaş'ta Varka'nın babasını öldürür. Varka, babasının intikamını almak ve Gülşah'ı kurtarmak için Rebi ile savaşır. Gülşah, iki aşğının kendisi için yaptıkları mücadeleden haberdar olarak savaşı seyretmeye gelir, Varka'nın kendisi için göze aldıkları kaşısından duygulanır ve ağlar. Ancak mücadelenin galibinin Rebi olacağı anlaşılması üzerine Gülşah, kimliğini ve kadınlığını gizlemek adına savaş kıyafetleri giyip Rebi'in karşısına çıkar. Varka, Gülşah'ı saçının kokusundan tanır. Onu yanında görmenin şevkiyle Rebi'in üstüne at sürer ancak atından düşer, baygın bir hâlde yere yığılır. Rebi, fırsatını bulduğu an Varka'yı öldürmek için hançerini çeker. Varka, Rebi'den aman diler. Rebi, Varka'nın yalvarışlarına kayıtsızdır, ona nasihat eder. Bu arada Gülşah'ı tanır. Ama hâlâ Gülşah'ın orada niçin bulunduğunu anlamaz. Ona son derece güzel şekilde hitap ederken Gülşah'ın da kendisine âşık olduğunu zanneder. Aslında olaylar karşısında son derece uyanık olan bu kahramanın Gülşah karşısında saflaşması onun biraz da körükörüne âşıklığının işaretidir. Gülşah'a Varka'yı nasıl esir ettiğini anlatır. Bu konuşmaları duyan Varka, Gülşah'ın da Rebi'i sevdiğini zannederek hayal kırıklığına uğrar ve son derece üzülür, Tanrı'dan ölüm diler. Varka'nın bu münacatının ardından Gülşah, Rebi'in üstüne at sürer ve Rebi'yi öldürür.

Mesnevide Rebi, Gülşah'ın düğün günü ortaya çıkan ve onu Varka'dan ayıran olumsuz bir kahraman olarak takdim edilir. Bu takdimde haklılık payı da vardır aslında. Ortaya çıkışında bile asalet yoktur. Düğünü yapılan bir kızla evlenmeye talip olur, ardından düğünü basar ve onu kaçıırır, rızası dışında alıkoyar. Dışardan bakan bir göz, bütün bunların kaba kuvvetle işlerini halletmeyi kendine düstur edinmiş birinin eylemleri olarak görebilir. Ancak, Rebi, zorba bir tip değildir. Belki onu, duygularını kontrol edemeyen, duygularıyla hareket eden agresif bir âşık olarak görmek daha insafli bir yaklaşım olur. O, kendisini Gülşah'tan uzaklaştıran kişi/nesnelere karşı tahammülsüz ve yok edicidir. Ancak, bunların büyük bir kısmında Gülşah'ın da kendisini sevdiğine inanır. O sevdiğini kazanmak için savaşır, sevgisinin

uğruna onun yakınlarını öldürür ama Gülşah'a yönelik öfkesi ve zarar verici eylemi olmaz. Fakat Gülşah tarafından öldürülür. Aslında ihanete uğrayan, aldatılan ve sevdiği kadın tarafından öldürülen biri olan Rebi, bu noktalarda mağdurdur.

Mesnevide Rebi'in yaşından bahsedilmez. Ancak iki yetişkin oğlu olmasından ve Hümam'ın karşısına çıktığında onu yaşlı bulup, yaşlılığıyla alay etmesinden hareketle orta yaşlı olduğu düşünülebilir. Mesnevide, savaşçı ve cesur kişiliği vurgulanır.

viii. Bedi

Rebi İbni Adnan'ın oğlu, Galib'in kardeşidir. Rebi'nin ölümünden sonra ortaya çıkar, savaş sahneleri dışında bir fonksiyonu yoktur. Babasının intikamını almak ister, ancak o da babası gibi Gülşah tarafından öldürülür.

Gülşah, Rebi'yi öldürmesi üzerine onun oğlu Bedi ile savaşmak zorunda kalır. Bedi de, babası gibi 3.teklik şahıs anlatıcı ağzından olumsuz bir şekilde anlatılır, "adu" şeklinde nitelendirilir:

‘Adūyī k̄at̄l idince ol dīl-ārām

Güneş oldu felekden ‘āzim-i Şām [2410]

Aslında olumsuz sıfatları hak edecek bir şey yapmaz. Onu anlatıcının gözünde olumsuz kılan tek şey, Rebi'in oğlu ve Varka'nın düşmanı olmasıdır.

Bedi de babası gibi savaşçı ve cesur özellikleriyle takdim edilir. Babasının intikamını almak üzere, savaş meydanına çıkıp er diler. Bu meydan okumayı gurur meselesi yapan Varka, yaralı olmasına rağmen Bedi ile savaşmak ister. Ancak Gülşah, Varka'yı ikna ederek, Bedi ile savaşmaya gider. Gülşah bir erkek gibi savaşır ve bu savaşta Bedi'i öldürür.

ix. Galib

Rebi İbni Adnan'ın oğlu, Bedi'in kardeşi olup mesnevideki kötü yardımcı kahramanlardan biridir. Bedi'in Gülşah tarafından öldürülmesinden sonra mesnevide yer alır.

Galib'in Gülşah'la savaşı sırasında, Gülşah'ın miğferi düşer, yüzü ve güzelliği ortaya çıkar. Gülşah, bu durumdan utanç duyarken Galib, babasının ve kardeşinin matemini ve intikam duygusunu unutarak Gülşah'a âşık olur. Burada Galib'in üvey anne rolündeki kadınla evlenmeye talip oluşunu görürüz. Leviratus, hikâyenin geçtiği İslamiyet öncesi Arap toplumunda görülen bir evlenme şekli olmasına rağmen İslam'da yasaklanmıştır. Dinsel yaklaşımlar bir tarafa, babasının evlenmek üzere olduğu bir kadına Galib'in evlenme teklif etmesi ahlakî değildir. Gülşah'a aşkını itiraf eder, ilan eder. Evlenmelerine hiçbir mani olmadığını söyleyerek onu ikna etmeye çalışır. Ancak Gülşah, nefesine yenik düştüğünü söyleyerek Galib'i kınar ve ona meydan okur. Kendisiyle erkek gibi savaşmasını, cesareti varsa kılıcını çekip kendisini öldürmesini söyler. Gülşah, Galib'e hamle yapar, onun kalkanını ikiye ayırır. Ancak Galib, Gülşah'a üstünlük sağlar, onu tutsak eder. Bu zaferi kutlamak için Galib ve kabilesi içki içerek eğlence tertip eder. Gülşah bu duruma son derece üzülür. Galib, zafer sarhoşluğu içinde Gülşah'a hakaret edip tehditler yağdırır:

Çeküp nâr-ı gâzab birle zebâne

Dil uzadırdı ol hûr-ı cinâne

Der idi ey cihân dârında mekkâr

Felekveş mihr ehline cefâkâr

Kılup cânuña biñ dürlü hacâlet

Bir iş idem añıla tâ kıyâmet

Hacâlet tîrini urup nişâne

Seni rüsâ-yı 'âm idem cihâne [2571- 2574]

Galib, içki içip meze yerken, Gülşah elleri bağlı vaziyette karşısında durur. Galib işi daha ileri götürerek Gülşah'ın yüzüne içki fırlatır:

Elinde cām-ı zerrīn toptolu mül

Oturmuş şevk ile ider tenāvül

Eli bağılu durur karşıda ol hūr

Yanar idi mişāl-i şem‘ -i kâfūr [2605- 2606]

İdüp Gâlib nigâre kâdh-i düş-nâm

Seperdi gül yüzine cür‘ a-i cām [2610]

Varka, Gülşah’ı kurtarmak için tek başına Galib’le savaşılmaya gelir. Onun sarhoş olmasından da yararlanarak uzun sürmeyen bir mücadele sonucu Galib’i öldürür.

Galib de tıpkı Bedi gibi mesnevinin silik kahramanlarından biridir. Bedi’nin Rebi’nin ölümü üzerine ortaya çıkması gibi Galib de Bedi’nin ölümü üzerine mesnevide yer alır. Savaş sahnesi ve ardından ölümle hikâyedeki rolleri sona erer. Ancak Galib, Bedi’nin aksine kötü bir kahramandır, kadınlara saygısızdır. Bir taraftan Gülşah’a âşık olduğunu söyler diğer taraftan ellerini çadır direğine bağlar, yüzüne içki fırlatır, onu rencide eder. Öte yandan leviratus tipi bir evliliğe talip oluşu da ahlak dışıdır.

Galib, pek çok yönden olumsuz bir karakter olmasına rağmen anlatıcı tarafından olumsuzlanmaz. Anlatıcı, Rebi ve Bedi’nin aksine Galib’in sunumunda daha tarafsızdır.

x. Melik Anter

Varka’nın Yemen hükümdarı olan dayısı Selim Şah’la girdiği mücadeleyle mesneviye konu edilir. Çok sayıda askeriyle birlikte Yemen’e saldırarak Selim Şah’ı ve halkını tutsak eder. Bahreyn ülkesinin gücü ve kudreti dünyayı tutmuş hükümdarı olarak takdim edilir. Melik Anter ve ordusu, mesnevide “pelîd”, “tünd-hû”, “bed-kîş”, “seg-i bed-nam”, “kavm-i meşûm”, “bed-ahter” gibi ifadelerle anlatıcı tarafından olumsuzlanarak sunulur:

Pelīd ü tünd-ḥū idi be-ġāyet

Yoġ idi ceyş-i bed-kīşine ġayet [3048]

Olup küfr ehli ḥükmünde ser-ā-ser

Dimişler ol seg-i bed-nāma ‘Anter

Ne yire uğrasa ol ḳavm-i meyšūm

Ḥarāb olup olurdu mesken-i būm

Çeküp mülk-i Yemen şāhına ‘asker

Yürüdi şevket ile ol bed-aḥter [3051- 3053]

Ordusundan “küffar” ve “bed-kīş” olarak bahsedilmesinden, Melik Anter’in ve ülkesinin Müslüman olmadığı anlaşılır. Bu ifadeler, İslamiyet’in ilk dönemlerini, henüz Hz. Muhammed’in hayatta olduğu dönemleri, konu edinen bu hikâyede Melik Anter’in İslamlığı kabul etmemiş Arap emirlerden biri olduğunu düşündürmektedir. Ancak mesnevide yer alan bir beyitte Anter’in Müslümanlığı kabul etmişken sonradan dinden çıktığı hissedilir:

Görür aḥvāl-i Varḳa oldu mümted

Mürīd iken o kāfir oldu mürted [3124]

Yine Anter’le Varka’nın mücadelesinin anlatıldığı sahnelerde İslam öncesi Arap toplumunun en büyük putlarından sayılan Lat, Uzza ve Menat’ın adları geçer:

Ḳılursa Lāt u ‘Uzzā saña himmet

Bulur başuñ ḳazā yanında devlet [3678]

Zafer bulmak için ol pāk-zāta

Çağırurlar idi Lāt u Menāta [3855]

Bunlardan hareketle Anter, bir ara İslamiyeti kabul etmiş olsa dahi İslam öncesi Araplar'ın puta tapma inanışına geri dönmüş bir kişi olarak sunulur. Anlatıcı Anter için son derece olumsuz sıfatlar kullanır. Ancak Anter'in bu sıfatları hak edecek bir davranışı zikredilmez. Varka'nın dayısına savaş ilan etmesi ve Müslüman olmaması anlatıcının Anter'in karşısında tavır almasının sebepleridir. Bu da mesnevide tarafsız anlatıcı olmadığını, olayları Varka'nın gözüyle anlatan tanrısal konumlu/ hâkim anlatıcının varlığına işaret eder.

Melik Anter, son derece güçlü bir orduya sahiptir. Ordusundaki askerin sayılması mümkün değildir. Bu ordu, uğradığı her yeri yakıp yıkar ve talan eder. Anter, böylesine güçlü ve donanımlı bir orduyla Selim Şah'ın ülkesine savaş ilan eder. Selim Şah, bunu haber almasının ardından her tarafa haber salarak bir ordu toplamaya başlar. Ancak Selim Şah, ordusunu toparlayamadan Anter, Yemen'e saldırır. Selim Şah, Anter'in ordusunun üzerine yürür, sabahtan akşama kadar mücadele ederler. Bu mücadele ve savaş sahneleri detaylı şekilde anlatılmıştır. Anter, Selim Şah'ın savaşçılığından çekinir. Onunla birebir mücadele etmeyi göze alamadığı için onu kementle yakalar. Padişahları tutsak olunca Selim Şah'ın askerleri de dağılır. Anter ve askerleri bu duruma sevinir. Bu zafer için Lat ve Menat'a secde ederler. Selim Şah'ın askerlerinden bir kısmını esir alırlar. Ertesi gün Anter, vezirleri ve beyleriyle toplantı yapar, onlara Selim Şah'ı esir edişini anlatır ve Yemen'in tümünü alarak buraya yeni valiler atayıp Yemen'i kendisine bağlama düşüncesinden bahseder. Vezirleri, Selim Şah'ın serbest kalan beğlerinin, Selim Şah'ı kurtarmak üzere organize olması ihtimaline karşılık Anter'i uyarırlar. Anter bunun üzerine Selim Şah'ın askerlerine baskın düzenler.

Varka, dayısının yanına gönderdiği zenci kölesinin geri dönmemesi ve ondan bir haber gelmemesi üzerine Yemen'e doğru yola çıkar. Yolda bir kervana rast gelir. Onlarla konuşur dertleşir ve Yemen padişahı olan dayısına dair haber sorar. Başlangıçta söylemek istemeseler de Anter'in Selim Şah'ı tutsak ettiği haberini Varka'ya verirler. Varka, dayısını kurtarmak için Yemen'e doğru ara vermeksizin at sürer. Dayısının ülkesine ulaştığında şehrin

kalesinin kuşatılmış olduğunu görür. Tebdili kıyafetle Anter'in askerlerinin arasına katılır. Bir fırsatını bularak kaleye yönelir. Bekçiye kendini tanıtarak içeri girer. Yemen halkı, Varka'yı bir kurtarıcı gibi karşılar. Hikâyenin bu kısmında anlatıcı da sürekli olarak Hızır'la benzerlikler kurarak Varka'dan bahseder. Varka'nın çok iyi bir savaşçı olmasından Anter, tedirgin olur. Çok güçlü bir orduya sahip Anter, Varka'yla defalarca karşı karşıya gelir. Kimi zaman birbirlerine meydan okur, kimi zaman birbirlerini aşağılarlar. Bu karşı karşıya gelişlerde, birebir mücadelelerde bir Varka bir Anter üstünlük sağlar. Varka'nın Anter'i esir ettiği sırada taraflar arasında Selim Şah'la Anter'in değişimine karar verilir. Varka, bu değişim esnasında pusudan çıkarak Selim Şah'ı kurtarır. Ancak Varka sonra tekrar tutsak edilir ve öldürülmek üzere cellada teslim edilir. Celladın kendi zenci kölesi çıkması üzerine ölümden kurtulduğu gibi Anter'i de öldürme fırsatını yakalar.

Mesnevinin en uzun savaş sahneleri Varka'yla Anter arasında geçer. Anter, güçlü bir hükümdar ve iyi bir savaşçı olmasının ötesinde fiziksel ya da psikolojik olarak tasvir edilmemiştir. Anter, anlatıcı tarafından sürekli olumsuzlansa da asil bir düşmandır. Savaş hileleri dışında kişilik olarak kötü değildir. Ülkesinin sınırlarını genişletmeye, ülkesine yeni yerler katmaya çalışan bir hükümdardır. Bu, o devrin genişleme politikaları çerçevesinde olağandır. Esirlere kötü muamele etmez. Savaş suçu kapsamına girecek eylemleri de yoktur. Vezir ve beğleri ile toplantılar yapıp istişarelerde bulunması bir devlet geleneğine sahip olduğunu da gösterir. Bununla birlikte mesnevinin kötü tanıtılan yardımcı kahramanlarından. Varka'nın savaşçılığının anlatılmasında ihtiyaç duyulan bir araç gibidir. Uzun süren ve ardı arkası kesilmeyen mücadelelerden sonra Varka'nın kendisini öldürmesiyle hikâyedeki rolü ve görevi sona erer.

xi. Gülşah'ın kız arkadaşı

Mesnevide ismi zikredilmeyen yardımcı kadın kahramanlardan biridir. Gülşah'ın Muhsin Şah'la evlendirilip Şam'a gönderilmesinin ardından Varka'ya Gülşah'ın öldüğü yalanının söylenilmesiyle ortaya çıkar. Varka'ya başında ağladığı mezarın Gülşah'a ait olmadığını söyleyip olan biteni

anlatmasıyla hikâyedeki rolü sona erer. Tüm ikinci ve üçüncü derecedeki yardımcı kahramanlar gibi bir görevi yerine getirmek üzere olay örgüsünde yer almıştır.

Varka, Gülşah'ın mezarının başında kırk gün yas tuttuğu sırada zaman zaman kabilesinden insanlar gelip Varka'ya yapmacık bir şefkat göstererek nasihatler ederler. Böylesi zamanların birinde ayrıntılı bir gece tasvirinin ardından Gülşah'ın bu kız arkadaşı mesnevideki yerini alır. Gece vakti gün yüzlü bu kız Varka'nın yanına gelerek üzerinde feryat ettiği mezarı açmasını, eğer mezarda yatan Gülşah ise, kendisine yalancı bir şefkat gösteren amcasına inanmasını söyler. Varka, kızın bu sözleri karşısında hemen mezarı açar ve içinde boğazlanmış bir koyun ölüsü bulur. Kız, olan biten her şeyi Varka'ya anlatır. Ancak Gülşah'ın bu evliliğe gönülsüz olduğunu, kendisine tüm gerçeği anlatma yönünde bir vasiyette bulunduğunu ve aşkına sadık kalacağını söylediğini dile getirir. Son olarak da Gülşah'ın Varka'ya verilmek üzere kendisine emanet ettiği yüzüğü Varka'ya teslim eder, iyi geceler dileyerek Varka'nın yanından ayrılır. Aslında bu veda sadece Varka'ya değil tüm öyküydür. Gülşah'ın arkadaşı olarak takdim edilen kızın hikâyedeki tüm rolü bundan ibarettir.

Kızın ayrıntılı tasviri yoktur. Ancak, Gülşah'ın arkadaşı olmasından genç olduğu, gün yüzlü tabiriyle de güzel olduğu anlaşılmaktadır. Gülşah'ın sırrını emanet edecek kadar güvenmesinden Gülşah'ın çok yakın bir arkadaşı olduğu düşünülebilir. Fakat, olay öncesinde hiç bahsedilmez. Varka'ya gerçeği anlatarak olayın seyrini değiştirmek gibi bir görevi yerine getirmek üzere anlatıcı tarafından yaratılmış bir karakter gibidir. Küçük ama olayların seyrinin değişmesinde önemli bir rol üstlenir. Sadakat ve güven timsali gibidir. Belki de Gülşah'ın güvenilebileceği tek insandır.

Mesnevilerde ve halk hikâyelerinde merkezî kahramanın etrafında ona yardım eden, zaman zaman haberci ve aracılık görevlerini yerine getiren sırdaş tipinde yardımcı kahramanlar vardır. Ancak bunlar olayın başından beri geri planda olsa dahi hikâyede bulunurlar. Gülşah'ın arkadaşı olarak takdim edilen bu genç kız, mesnevi ya da hikâyelerde görülen bu kahramanın rolünü üstlenmekle birlikte, hikâyedeki konumlandırılışı onlar kadar başarılı değildir.

Haramiler

Varka, kendisine verilen Gülşah'ın öldüğü haberinin yalan olduğunu anlaması üzerine, Gülşah'ı aramak amacıyla Şam'a doğru yola çıkar. Bu yolculuk sırasında haramilerle karşılaşır. Haramilerden biri Varka'yı tehdit edercesine atını, elbisesini ve malını ister, vermemesi hâlinde onu ölümle tehdit eder.

Saña ey merd-i reh-rev cân u başuñ

Baña vir at u esbâb u kumâşuñ

Beķāsını dilerseñ tende cânuñ

Çıkar teslim idüp varını anuñ

İki işden birin kendüñe kâr it

Ya cânuñ yâ metâ' uñ ihtiyâr it [5445- 5447]

Varka başlangıçta haramilerle mücadeleye girmek istemez. Maddi serveti olmayan, yönetim gücü elinde bulunmayan bir aşkzede olduğunu, hâlini bilseler ona şefkat bile göstereceklerini ifade ederek uzlaşmacı bir tutum yanlısı olduğunu hissettirir.

Didi Varķa aña gel ey yigit sen

Beni koyup ğam-ı ' ışk ile git sen

Ne şāhum ne serümde efserüm var

Ne sen hayr idecek sīm ü zerüm var

Görinse ger saña bağrumdaki baş

İderdüñ şefķat olsañ āhen ü taş

Gelüp ‘ışk ehline hem-derd olurduñ

Ṭarīk-i şefkāt içre merd olurduñ [5448- 5451]

Ancak haramilerin Varka’ya yönelik ısrarlı ve meydan okuyucu tavırları karşısında Varka haramilerle mücadeleye girer. Bu haramiler, eşkiyalık konusunda kötü bir üne sahiptir. Yollarda kervanları basarak mallarını yağmalarlar. Kervan yollarında ticaret güvenliğine zarar verdikleri için insanlar ticaret yapamaz hâle gelmiştir.

Meger kırk adamı olup ḥarāmī

‘Arab içre çıkarmışlardı nāmī

Başup yollarda ehl-i kārṡānı

Cihān içinde olmuşlardı cānī

Dolup çavıyla eṭrāf-ı memālik

Degüldi hiç kes mālına mālīk

İderlerdi ilüñ mālını ğāret

Kimesne itmez olmuşdı ticāret [5471- 5474]

Varka bu kırk harami ile tek başına giriştiği mücadelede otuz iki tanesini öldürür, sekizi ise kaçıp kurtulmayı başarır. Varka bu mücadele sırasında yaralanır.

Haramiler kişiden çok figüran özelliği gösterirler. Adları, sanları ve fiziksel özellikleri belirtilmemiştir. Anlatıcı tarafından “na-merd” “bi-âr” gibi ifadelerle olumsuzlanarak sunulurlar. Dönemde olayın geçtiği coğrafyada merkezî bir otoritenin ve seyahat güvenliğinin olmadığına tanıklık etmelerinin yanı sıra Varka’nın cesaretini ve olağanüstü savaşçı özelliğini vurgulaması noktasında fonksiyonel bir değer taşırlar. Ticaret güvenliğini tehdit eden bu unsurla ülkenin hükümdarının dahi başa çıkamadığı düşünüldüğünde,

mesnevinin merkezî kahramanının sadece aşk ve savaş konusunda değil ülkenin ticaret yolunu tehdit eden unsurları da bertaraf ederek toplumsal bir konuda da kahramanlık gösterdiği düşünülebilir. Çünkü ülkesinde haramilerin güvenliği tehdit etmesi ve buna çözüm bulamamak Muhsin Şah'ı utandıran bir konudur:

Ki zirâ ol ħarāmîler müdāmî

Geçürmezlerdi yoldan ħāşş u ‘āmı

İderlerdi ilüñ mālını ğâret

Dil-i şāha irişürdi ħacâlet [5591- 5592]

Varka'nın bu haramilerin tümünü öldürememesi ve yaralanması da Muhsin Şah'la karşılaşp Gülşah'ı bulması noktasında olay zincirini destekleyen halkalar olarak kurgulanmıştır.

Daye

Gülşah, Muhsin Şah'la evlendirilip Şam'a geldiğinde Muhsin'in sarayında kendisine hizmetini görecektir. Mesnevinin Gülşah dışındaki tüm kadın kahramanlarında olduğu gibi dayenin de ismi belirtilmemiştir. Bu dayenin varlığından ve Gülşah'la olan yakınlığından ancak Varka'nın yaralı bir vaziyette ırmak kenarında bulunup Muhsin Şah'ın sarayına getirilmesinden sonra haberdar oluruz. Daye, Varka'nın hastalığı sırasında ona bakmakla görevlendirilmiştir. Muhsin, ırmak kenarında yaralı vaziyette bulunduğu gençle Gülşah arasında çok büyük fiziksel benzerlikler kurar ve bu düşüncelerini Gülşah'la paylaşır. Gülşah, dayeden sadece bu benzerliğin hatırına, Varka olduğunu henüz bilmediği hasta gence anne şefkati ile yaklaşmasını ister. Daye, Varka'nın bakımıyla ilgilendiği bir sırada ona sürekli ağlayıp ah etmesinin sebeplerini sorar, onunla konuşur ve dertleşir. Bu yakın ilginin oluşturduğu güven Varka'nın dayeye tüm gerçekleri anlatmasına sebep olur. Varka macerasını anlattıktan sonra Gülşah'ın kız arkadaşının kendisine verdiği yüzüğü Gülşah'a iletmesi ricasında bulunur.

Ancak daye yüzüğü gördüğünde Muhsin Şah'a ihanet kokusu sezerek, Varka'ya boş bir sevdaya düşmemesi ve haddini bilmesi konusunda uyarılarda bulunur. Varka bu yanlış anlamayı düzeltmek için dayeye uzun uzun açıklamalar yapar. Hatta Gülşah'a yüzüğü iletirse Gülşah'ın kendisine cömert davranıp ihsanlarda bulunacağını ifade eder kendisi de belindeki altın kemeri dayeye verir. Daye ısrarlar ile aldığı ve alacağı vaat edilen maddi ödüller karşılığında yüzüğü Gülşah'a ulaştırmayı kabul eder. Görüldüğü gibi daye, sadece bir fonksiyonu yerine getirmek amacıyla kurgulanmış yardımcı kahramanlardan biridir. Mesnevideki görevi, Varka'nın kendisine verdiği yüzüğü Gülşah'a ulaştırarak bu şekilde Varka'dan Gülşah'ı haberdar etmektir. Mesnevideki tüm rolü bundan ibarettir. Fiziksel özelliklerine ve yaşına dair bir tasvir yoktur. Başlangıçta esnemeyen prensipleri olan ve hizmetinde bulunduğu Muhsin Şah'a karşı sadakatle bağlı olduğu izlenimi verse de Varka'nın kendisine hediye ettiği altın kemer ve Gülşah'tan alacağı muhtemel hediyeler söz konusu olunca prensiplerini bir kenara itebilen kısaca maddi zaafı olan biridir. Ancak bu maddi zaaf, Varka ile Gülşah'ın birbirlerinden haberdar olup buluşmalarına sebep olduğu için olmalı anlatıcı tarafından dayenin olumsuzlanma sebeplerinden birini teşkil etmez. Anlatıcı dayenin anaçlığını ön plana çıkararak Varka'nın ağlamalarına ve üzüntüsüne dayanamayarak Gülşah'a yüzüğü iletmeyi kabul ettiğini ima eder:

Bakup cân u dilinde âh u vâye

Nazar şaldı aña şefkatle dāye

Urur cânına mihr-i şefkat āzer

Yüregi yandı aña mişl-i māzer [5738- 5739]

Böylelikle maddi zaafı yüzünden son derece eleştirdiği başka bir yardımcı kadın karakter ile dayenin aynı şekilde takdimine de engel olur. Oysa benzer maddi zaafı içindeki Gülşah'ın annesi son derece olumsuz sunulmuştu. İlginç olan, aynı maddi zaaf, Varka ve Gülşah için Gülşah'ın annesinde ayırıcı özelliğe sahipken, dayede birleştirici rol oynar.

xiv. Hekim

Mesnevide çok geri planda kalan figüranlardan biridir. Varka, Muhsin Şah'ın sarayında Gülşah'la birlikteyken bu durumu çok da doğru bulmaz. Gururlu tavrı, içinde bulunduğu asil olmayan bu durumu daha fazla devam ettirmesine engel olur ve Şam'dan ayrılır. Son derece üzgün ve perişan bir hâlde yola koyulan Varka, yolda işte bu hekime rastlar. Hekim, Varka'nın solmuş ve sararmış yüzünü görünce bu hâlinin sebebinin sorar. Varka, çaresi olmayan bir hastalığa yakalandığını söyler:

Didi luṭf ile Varḳa ol ṭabībe

Devā mihrüñ yiter şām-ı ğarībe

Ṭabībüm çok zemāndur ḥasteyem ben

Za'īf ü 'āciz ü dil-besteyem ben

Cihānda bir oñulmaz derde düşdüm

Ġıdā-yı derd ile perverde düşdüm [6080- 6082]

Hekim Varka'nın nabzını tutunca onun âşık olduğunu anlar ve gerçekten bu hastalığın çaresi olmadığını ve Varka'nın işinin Allah'a kaldığını ifade eder.

El urdı dutdı nabzın merd-i ḥāzık

Didi bir dil-bere olmışsın 'āşık

İşüñ 'ışk ile bir Allāha ḳalmış

Ḥayātuñ derd ile bir āha ḳalmış

'İlāc olmaz saña dārū vü merhem

Semūm-ı 'ıṣṣa pā-zehr olmaz emsem

İrişmezse elüñ ger vaşl-ı yâre

Yigitsin yûri git Allâh oñara [6083- 6086]

Varka'nın hâline üzûlmekle birlikte hekim olarak onun için yapabileceği bir şey olmadığını anlayarak yoluna devam eder. Yardımcı kahramanların merkezî kahramanın hedefine ulaşmasında az ya da çok bir rol üstlendikleri düşünülduğünde mesnevideki bu hekimi figür olarak düşünmek daha doğru olabilir. Varka'nın âşıklığının hâlinden anlaşıldığını ve aşk derdinin çaresizliğini bir hekimin ağzından dile getirdiği son derece kısa bir bölümde yer alır. Panzehiri olmayan bir zehir ve ilacı olmayan bir hastalık ifadeleri insan zihninde ölümü çağrıştırmaktadır. Hekim olarak bir hastalık karşısında çaresiz kalmak ve Allah'tan ümit kesilmeyeceği ifadeleri de hastanın ölümcül bir hastalıkla boğuştuğu izlenimi verir. Varka'nın çaresiz bir derde düştüğünün hekimin ağzından ifade edilmesiyle figüratif konumdaki bu hekim, Varka'nın ölümünün habercisi olarak da yorumlanabilir.

xv. Tacir

Zengin ve cömert bir hükümdar olarak takdim edilen Muhsin Şah'ın bir bahar günü kurdurduğu eğlence meclisinde Gülşah'ın güzelliğinden uzun uzun bahsederek Muhsin'in Gülşah'a kulaktan âşık olmasını sağlayan kişidir. Eğlence meclisinde şiirler okunmasının ardından Gülşah'ın kabilesinden ve onun fizikî özellikleri ve cazibesinden uzun uzun bahseder. Mesnevide sadece bu eğlence meclisinde görülen ve olay örgüsünde bulunmasının tek sebebi, bir fonksiyon yerine getirmek olan yardımcı kahramanlardan hatta figürlerden biridir. Olay örgüsündeki küçük yerine rağmen olayların akışını değişmesine sebep olacak çok önemli bir fonksiyon taşır. Tüccar seyahatleri esnasında Gülşah'ı görmese ya da Muhsin Şah'ın sarayında kurulan eğlence meclisinde Gülşah'tan böylesine övgüyle bahsetmese Muhsin Şah'ın Gülşah'tan haberi olmayacak, onunla evlenmeyecek ve Varka'nın Yemen'den dönüşü beklenecekti. Tüm bunlar düşünülduğünde tacirin olay akışının değişmesinde ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılır.

Fizikî özelliklerinden ve adından bahsedilmez. Sadece farklı ülkeleri hemen hemen dünyanın her tarafını gördüğü ifadesinden kervanlarla ticaret yapan bir tüccar olduğu anlaşılır. Ancak yaşı ve bedensel özelliklerine dair hiçbir bilgi verilmediği gibi iyi ya da kötü olarak sınıflandırılabilir bir davranış ya da yaklaşımı da yoktur. Sadece Gülşah'ın varlığını Muhsin Şah'a bildirme görevini yerine getiren ve oyunun sonuna kadar sahnede bir daha görülemeyen aktör gibidir.

xvi. Kervancılar

Varka, Yemen hükümdarı olan dayısı Selim Şah'a yazdığı mektubu kölesiyle Yemen'e gönderir. Kölesinden haber gelmemesi üzerine kendisi Yemen'e gitmek üzere yola koyulur. Kervancılar, bu yolculuk esnasında Varka'nın karşısına çıkan bir topluluktur.

Varka perişan bir hâlde Yemen'e doğru giderken yolda bir kervanla karşılaşır. Bu kervan, son derece kalabalık olarak tasvir edilmiştir. Çok sayıda deve, büyükbaş hayvan, mal, eşya ve insan bu kervanda yer alır. Varka bunları görünce selam verip sanki onlarla önceden bir tanışıklığı varmış hissine kapılır ve bunu ifade eder. Onları görünce içini mutluluk ve huzur kaplar. Nereden geldiklerini ve nereye gittiklerini sorar. Kervancılar da benzer soruları Varka'ya yöneltir. Varka'nın verdiği cevaplardan ve yüzündeki ifadeden onun âşık olduğunu anlarlar. Varka, kervancılar üzerinde son derece olumlu bir izlenim bırakmış ve kısa sürede güvenlerini kazanmıştır. Öyle ki, kervancılar Varka'nın hâline üzülererek ona maddi yardımda bulunmaya karar verirler. Kervancıların gözüyle Varka şu şekilde tavsif edilir:

Didi birbirine ol ıavm-i tüccār

‘ Aceb bu Husrev-i Şîrîn-güftār

Kimûñ yâri kimûñ hem-râhıdur bu

Meger erbâb-ı ışkûn şâhıdur bu

Vücûdı içre var âşârı ‘ışķuñ
Yüzinde berķ urur envârı ‘ışķuñ

Ne meh-rû ola bu ķaşı meh-i nev
Şala mihr-i ruķı dünyāya pertev

Güneş gibi olup tenhâ revâne
Yüzinüñ nûrı od urmış cihâne

Şaķınuñ her kime zıll-ı hümâsı
Düşe olur cihānuñ pādşāsı

Muķavves ķaşları kim yayķaradur
Kemānuñ bağrı reşkinden ķaradur

Felek naţ‘ına hāver şalmadın at
Ruķınuñ mihri ķılmıř anı şeh-mât

Görenler görmedi Çîn ü Hıtāyı
Bu ân u luţf u bu hüşn ü behāyı

Lebinüñ ğonçesinden çıķmadın bu
Yüzin urmış yire bu derd-i ğod-rû

Ruķı mihrinde berķ ururken envâr
Küsûf-ı hecr-i cānāndan eşer var

İdüp lutf ile ihsân u himâyet

Qılalum bezl-i māl ile ri‘āyet [3333- 3344]

Kervancıların Varka'ya iyi niyetli yaklaşımları ve onu aşkından ayrılmasına sebep olan maddi engelin ortadan kalkması için maddi yardımda bulunmayı önermeleri “Hızır” motifi ile paralellik kurularak anlatılmıştır. Ancak kulun darda kaldığı zamanlarda Hızır'ın ortaya çıkması gibi, burada da kahramanın sıkıntıya düştüğü zamanlarda Hızır ya da yol gösterici bir kişinin yardımcı olarak gönderildiği ifade edilmiştir:

Şular kim rāh-ı ‘aciz içre giderler

Erün buñ ere irince dirler

Ğaraž Hızra refīk olmağdan ey yār

Ki ola buñ deminde saña dildār [3345- 3346]

Anlatıcı, kervancıların bu samimi yardım teklifi karşısında onlara Varka'nın ağzından verdiği cevapta, aslında çıktığı yolculuğun geri planına dair ipuçları da verir. Sevgiliye ulaşmak için gerekli olanın mal ya da maddi güç olmadığını; bu yolda geçerağın maddi güç olduğuna inansaydı tüm dünyayı sevgiliye ulaşmak için feda edeceğini ifade eder:

Eger māl ü menāl ile müyesser

Cihān içre olaydı vaşl-ı dil-ber

Ne māl ü ser-te-ser mülk-i cihānı

Fidā-yı vaşl-ı yār eylerdüm anı [3883- 3884]

Bu cevabın geri planında kahramanın olgunlaşma sürecinde geçmesi gereken merhaleler ve yaşaması gereken iç tecrübeler olduğu açıktır.

Kervancıların mesnevideki rolü, Varka'nın dayısı Selim Şah'ın Anter'le savaşta olduğunun ve esir edildiğinin haberini Varka'ya vererek Varka'nın bir

dizi savaşa mecbur kalmasına ve Selim Şah'ın esaretten kurtulmasına vesile olmaktan ibarettir. İsimleri zikredilmemiş olmasına rağmen olumlu yardımcı kahramanlardandır. Başlangıçta Varka'yı üzmemek için Selim Şah'ın esir düştüğünü söylemek istememeleri hatta kervan reisi olmasını önermeleri yine hassas ruhlarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Varka hem Gülşah'ın annesinin istediği servet değerindeki ağırlığı almayı hem de kervan reisi olmayı reddederek Yemen'e doğru gider. Kendisine önerilen bu iki şey aslında son derece iyi niyetle ve Varka'yı sıkıntıdan kurtarmak üzere yapılmıştır. Ancak geri planda bunlar, kahramanın olgunlaşma sürecini yarıda bırakacak ve aşarken onu olgunlaştıracak süreçle yüzleşmesini engelleyecek çeldiriciler olarak da düşünülebilir (Hüsn ü Aşk'taki "Huş-rüba" misali).

Erek nesneye ulaşmak için yerine getirmesi gereken şartlar, hiçbir çaba sarfetmeksizin Hızır motifiyle özdeşleştirilen kişiler tarafından kahramana sunulmaya çalışılır. Ancak kahraman, kendisini zorlu yolculuklardan alıkoymasına mümkün bu teklifi reddederek, mücadele/yolculuk sebebinin, aslında maddi eksenli olmadığını da ifade etmiş olur. Kahraman için aşılması gereken bir engel olarak görülen maddi eksikliğin, gerçekte ruhsal olgunlaşmamışlığın izdüşümü şeklinde yorumlanması bu karmaşık duruma çözüm getirmede yardımcı olabilir. Kervancılar olarak genel bir başlık altında ifade edilen ve fiziksel özelliklerine dair hiçbir tasvirin olmadığı bu kişiler, Hızır motifiyle sunulmasından da anlaşılacağı üzere, bir görevi yerine getirmek amacıyla anlatıcı tarafından kurgulanan yardımcı kahramanlardır. Ticaretle uğraşan ve hatırı sayılır mal varlıkları bulunan kervancılar, tanımadıkları bir insanın ruh hâlini anlayacak, onunla empati kuracak kadar hassas ve tüm mal varlıklarını bu tanımadıkları kişinin duyguları için harcayacak kadar cömert insanlar olarak sunulmuştur.

xvii. Köle

Varka, Muhsin Şah'ın sarayından ve Gülşah'ın yanından ayrıldıktan sonra memleketine gitmek üzere yola çıktığı sırada yanında gelerek ona refakat eden yardımcı kahramanlardandır. Varka'nın ölüm anında yanında olan tek kişidir. Varka'nın ölümüne son derece üzülməsi, ağlayıp feryat etmesi

de Varka'ya duyduğu samimi sevginin bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Bu ölüm sahnesinde kölenin, Varka karşısındaymış ve onunla konuşuyormuş gibi duygusal ifadelerine rastlanır:

Görüp mevtin düşer cânı melâle
Geçüp başı ucında itdi nâle

Dir ey cân bâğına serv-i dil-ârâ
Ne serv-i bâğ mihr-i ‘âlem-ârâ

Gözi mi degdi sanâ cuybâruñ
Dili mi degdi saña şâhsâruñ

Meger olduñ ğam-ı ışık içre cânî
Ki çok gördi saña bir pâre cânı

Ne ferzend-i ĥalefsin mâder-i dehr
İçirür şîr ü şekker yirine zehr

Ya ıkaldı mâzer-i devân-ĥîle
Kelîmasâ bıraıkdı baır-ı Nîle

Yahod Nemrûdveş bu devr-i mekkâr
Ĥalîlâsâ idüpdür menzilüñ nâr

Şalup tîğ-i Yezîd ğam-ı belâya
Tenüñ dönmiş şehîd-i Kerbelâya

İderdi ḥasb-i ḥāl-i Varḳayı yād

Ḳılurdı nāle vü efgān u feryād [6151- 6159]

Mesnevide Varka'nın ölüm yolculuğuna çıkmasıyla görülen ve oradan tesadüfen geçen iki atlının yardımıyla Varka'nın defnedilmesi sahneleri dışında bu kölenin hikâyede rolü yoktur. Ölüm haberini Gülşah'a ulaşmasını sağlaması noktasında önemli bir fonksiyonu yerine getirir. Hikâyedeki görevi sonan eren tüm yardımcı kahramanlar gibi olay akışı içinde bir daha görülmez.

xviii. Varka'nın Ölümünü Duyuran Atlılar

Daha çok figüratif unsur olarak değerlendirilebilecek iki kişiden ibarettir. Varka'nın öldüğü ve kölesinin Varka'nın cansız bedeni başında yas alametleri gösterdiği sırada yoldan geçen iki kişi, kölenin ağıt seslerini duyarak seslerin olduğu tarafa yönelirler. Bir ölünün başında ağlayan birini görürler. Bu iki atlı, köleye ölenin kim olduğunu, neden öldüğünü ve niçin kimsenin bu ölüm acısını paylaşmadığını sorar. Köle bu iki atlıya, ölen kişinin aşk derdinden öldüğünü anlatır. Bu iki atlı, anlatılanlardan o denli etkilenirler ki hiç tanımadıkları hâlde Varka'nın yasını tutarlar. Mesnevide bu iki kişi, Varka'nın ölümü üzerine matemlerini ifade eden kıta başlığı altında ikişer nazım söylerler. Varkanın defin işlemlerinde köleye yardım ederler. Kölenin ricası üzerine Varka'nın ölüm haberini Gülşah'ın sarayının önünde Gülşah'ın duyacağı şekilde dile getirerek hikâyedeki görevlerini yerine getirirler. Fiziksel özelliklerine dair bir detay verilmemekle birlikte onlardan “cevan” diye bahsedilmesi yaşça genç olduklarını gösterir. Ağlama sesinin peşinden gitmeleri ve tanımadıkları bir insanın ölümü karşısında matem tutup üzülmeleri, hassas ve duygusal kişiler olduklarını; kölenin isteği üzerine Varka'nın ölüm haberini Gülşah'a duyurmaları ise tanımasalar dahi zor durumda kalan bir insana yardım eden ve üzerlerine aldıkları görevi yerine getiren sorumluluk duygusu olan insanlar olduklarını hissettirir. Ölüm haberini duyurduktan sonra hikâyede bir daha yer almazlar.

xix. Hz. Muhammed, Sahabe ve Cebrail

Hz. Muhammed ve sahabe, hikâyenin sonunda ortaya çıkan kahramanlardır. Hz. Muhammed, isimleri zikredilen dört halife ile birlikte Şam'a uğrar. Muhsin Şah, Hz. Muhammed'i görünce üzüntüsü dağılır. Ona ve arkadaşlarına ziyafetler vererek ağırlar. Hz. Muhammed, Muhsin Şah'a yüzünden okunan matemini sebebi sorar. Hatta bu üzüntünün Muhsin'in bedenine yansması Hz. Muhammed ağızından şu şekilde ifade edilir:

Bakup Muhsin yüzine şâh-ı âlem

Müşâheddür didi çihreñde mâtem

Ne ğam olmuş durur bâ'ış bu ye'se

Ki zehr-âbın içersin kâse kâse

Dönüp cânuñda ğam küh-ı girâne

Ham olmuş kâmetüñ dönmiş kemâne

Ruħuñ üzre şâlup Leclâc-ı ğam at

Belâ naṭ'ında itmiş şâhuñı mât [6552- 6555]

Muhsin Şah, Hz. Muhammed'in bu sözlerini duyunca ayağına kapanır, ona övgüde bulunur ve Varka ile Gülşah'ın macerasını anlatır. Bunu dinleyenler son derece duygusallaşır âdeta bir vecd hâli yaşarlar. Hz. Muhammed ise bu hazin aşk hikâyesi karşısında ağlar. Muhsin Şah ve sahabenin isteği üzerine yeniden dirilmeleri ve yeni bir ömür yaşamaları yönünde duacı olur. Duanın hemen ardından Cebrail gelerek duanın kabul olduğunu müjdeler. Hz. Muhammed, Gülşah'ın mezarına gelerek mezara işaret eder. Cinler, insanlar ve hayvanlar ağlamaya başlar. Mezar toprağına korku düşüp toprak, Tanrı'nın emrine teslim olur. Varka ve Gülşah topraktan önce başlarını sonra bedenlerini çıkarırlar. Kıyamet gününden bir sahne

misali, İsrail'in suruyla ölümlerin dirilmesi gibi kefenle kıyam etmiş hâlde mezardan çıkarlar²⁶². Bu dirilme için Allah'a şükredip peygambere minnet duyarlar. Ancak bu dirilme henüz hayat bağışlama değildir. Sahabe tekrar Hz. Muhammed'in etrafında toplanarak bunların tekrar ölmelerine gönüllerinin razı olmadığını ve yeniden ömür bulmalarını dilediklerini ifade ederler. Bunun üzerine Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman ömürlerinden onar yıl bağışlarken Hz. Ali ömrünün tümünü bağışladığını söyler. Hz. Ali'nin bu sözleri karşısında, peygambere yönelik Tanrısal bir hitap söz konusu olur:

Ḥaber virdi Ḥudādan Muṣṭafāya

Mürüvvet bahrı şāh-ı ıṣṭifāya

Baṅa nisbet degülken kaṭre-i ter

Saḥā mı ‘arz eyler baṅa Ḥayder

Ne vardur şefkatüm bahırına pāyān

Ne kaṭre ‘add olur kaṭında ‘ummān

Ḳabūl idüp ḥıṭāb-ı müsteṭābuñ

Bağışladum yine ‘ömrin şahābuñ [6653- 6656]

“Uçsuz bucaksız şefkat denizimin kıyısı yokken okyanus, o şefkat denizinin yanında nasıl bir damla olabilir? Bir damla, bana nisbet bile olamazken Haydar (Ali) bana cömertlik göstermeye mi kalkıyor?” şeklindeki bu ilahî hitapla, ömürlerinden bir kısmını ya da tamamını bir insana bağışlayacak kadar ruhsal yücelmişlik, Tanrı tarafından ödüllendirilmiş, hem ömür bağışlayanların ömürleri geri verilmiş hem de Varka ve Gülşah’a kırk yıl yeni bir hayat bağışlanmasına sebep olmuştur.

Böylelikle, Hz. Muhammed'in ölüyü diriltme ve Tanrı'ya dua ederek onların yeniden hayat bulması mucizelerini gösterdiği bir yardımcı kahraman

²⁶² Mesnevîde, daha önce kefensiz gömüldükleri ifade edilmişti. Bu bir anlatım kusuru olarak değerlendirilebilir.

olarak hikâyenin sonunda yer aldığı bu mesnevide, sahabe de peygambere Medine'ye yolculuğunda refakat eden kişiler olmanın yanı sıra, her biri ömürlerinden bağışlamalarıyla bitmiş gibi görünen bir hikâyede olağanüstü bir son yaratma noktasında aktif rol oynarlar. Varka ve Gülşah yeniden hayat bulduklarında peygamberin önünde Müslüman olurlar²⁶³. Nikâhları yine Hz. Muhammed tarafından kıyılır.

İslam peygamberi bu mesnevide, hem mesnevi kahramanlarının dirilip yeniden hayat bulmasına, hem Müslüman olarak İslam inancı gereği ebedî dünya olarak algılanan ahiret hayatında, müminlere vaat edilen cennet hayatına ulaşmalarını sağlayacak İslam dinine girmesine sebep olur. Böylelikle kahrmanların hem bu dünyada yarım kalmış sevdalarını vuslatla sonlandırmak hem de öteki dünyaya mümin olarak gitmelerini sağlamak gibi bir fonksiyonu da yerine getirir. Kahramanların yeniden dirilmesi sadece dünyaya dair yarım kalmış bir sevdanın kavuşmayla bitmesi değil, Müslüman olmadan ölen iki insanın İslamiyeti kabul ederek mistik öğretilerde “kâmil insan”/ “nirvana” /”sonsuz yolculuk” vb. şekillerde ifade edilen aşamaya gelmesi için de gerekli ve önemlidir.

Vahiy meleği olan Cebrail, burada da Tanrı'ya edilmiş bir duanın akıbetini bildirmek üzere Hz. Muhammed'in yanına gelen ve ilahî hitabı ulaştıran figüratif bir unsur olarak görülür.

e. Kahramanların Sunumu

Anlatı metinlerinde anlatıcının, anlatı kişi ya da kahramanları konusunda okura bilgi vermesine ya da bir diğer ifadeyle, okura anlatı kişi ya da kahramanlarını takdimine kişi/kahraman sunumu adı verilir. Kişi sunumunda kişilerin başkası tarafından sunumu ve anlatı kişilerin kendi kendilerini sunumu²⁶⁴ olmak üzere iki yol izlenebilir.

²⁶³ Mesnevide daha önce Müslüman olarak sunulmuşlardı. Dolayısıyla bu durum, bir anlatım kusuru olmalıdır.

²⁶⁴ Kişilerin kendi kendilerini sunması klasik anlatı metinlerinden ziyade modern romanda görülen bir

(1). Kahramanların Başkası Tarafından Sunumu

Çoğunlukla klasik romanlarda görülen “tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı”nın anlatı kişilerinin bedensel ve ruhsal özelliklerini sunmasıdır. Ancak modern romanlarda kişi sunumunda bu yol pek fazla takip edilmez. Klasik romanlarda bir başkası tarafından yapılan kişi sunumu genellikle romanın başlangıç kısmında tüm kişilerin birden sunulması şeklinde yapılır²⁶⁵. Benzer durumun mesnevi için de geçerli olduğu söylenebilir. Mesnevilerde de tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı aracılığıyla mesnevi kahramanları tanıtılır. “Âgâz-ı Kısas” ya da “Âgâz-ı Dastan” başlığının ardından konuya başlanır. Konunun başlangıç kısmında mesnevi kahramanlarının özellikleri ayrı başlıklar hâlinde verilir. Varka ve Gülşah mesnevisinde “Sıfat-ı Varka”, “Sıfat-ı Gülşah”, “Sıfat-ı Hilal”, “Sıfat-ı Hümam” vb. başlıklarla bu kişilerin özellikleri hikâyeye ara verilerek özetlenir.

(2). Kahraman Sunumunda Boyutlar

Anlatılarda kişi sunumu yapılırken kişilerin öne çıkarılan yönleri doğrultusunda iki boyuttan bahsetmek mümkündür: Bedensel boyut ve ruhsal boyut.

Bedensel Boyut:

Anlatı kişi ya da kahramanlarının fiziksel yapıları, giyim tarzları gibi somut özellikleri anlatılır. Ancak bu bedensel boyut anlatımını fonksiyonel ve başarılı kılan, kahraman/kişinin ruhsal yapısına uygun şekilde anlatılması ve aralarında bir bağlantı oluşmasıdır²⁶⁶. Mesneviler, kişiden çok kahramandan

özelliktir. Bu sunum tarzında, anlatı kişileri söz ya da davranışlarıyla kendi kişilik özellikleri hakkında okuyucuya bir takım ipuçları verir. Okur parçalar halindeki bu bilgilerle anlatının sonunda kişiler hakkında fikir sahibi olur. Ancak bu, okurun algılayış ve sezgileri ile bağlantılı olduğu için okuru pasiflikten kurtarıp aktiflik kazandırır. Mesnevilerimiz klasik anlatı metinlerinden sayıldığı ve dönemin sosyal ve edebî anlayışı gereği “birey” olmadığı için bireyi ön plana çıkaran bu “kişi sunumu tarzına”, mesnevilerde rastlanması olası değildir.

²⁶⁵ Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s. 171.

²⁶⁶ Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s. 173.

söz eden anlatı türleridir. Kahramanın dışa dönük bir yapıya sahip olması ve iç dünyasından belli belirsiz söz edilebilmesi gerekçesiyle mesnevilerde kişilerin sunumunda genel olarak bedensel boyut öne çıkar. Varka ve Gülşah mesnevisinde de Varka'nın yolculuk ve mücadeleleri mesnevinin önemli bir bölümünü oluşturur. Bu yüzden dışa dönük bir hayatı ve açık mekânları gerekli kılan bu sahneler, Varka'nın savaşçı kişiliği ve mücadelecî yönünün vurgulandığı bedensel özelliklerinin ön plana çıkarıldığı bölümlerdir.

Mesnevi içinde anlatıcının, “Sıfat-ı Varka”, “Sıfat-ı Gülşah”, “Sıfat-ı Hümam”, “Sıfat-ı Hilal” gibi başlıklarla hikâye kahramanlarına ait özellikleri toplu bir şekilde dile getirdiği bölümlere rastlanır. Burada kahramanların çoğunlukla fiziksel özellikleri dile getirilir. Bazen de yiğitlik ve cömertliklerinden bahsedilir.

Ruhsal Boyut

Bedensel boyutun aksine anlatı kişilerinin duygu ve düşünceleri ile onların yansımalarının ön plana çıkarıldığı kişi sunum tarzıdır. Daha çok psikolojik romanlarda bu tarz kişi sunumları görülür. Ruhsal boyut, iç çözümleme, iç konuşma, iç söyleşme ve bilinç akımı yöntemleri kullanılarak sunulabilir²⁶⁷. Mesnevilerde ruhsal boyutta kişi sunumuna, yazar anlatıcının kahramanların iç dünyalarını dile getirdikleri iç çözümleme tekniği ile rastlanabilir. Varka ve Gülşah mesnevisinde de kişi sunumları çoğunlukla bedensel boyutta yapılmakla birlikte yer yer iç çözümleme, iç söyleşme ve iç monolog örneklerinin takibi de mümkündür.

Özellikle kahramanların birbirlerinden ayrı düşmekten kaynaklı ruhsal hassasiyetlerinin olduğu durumlarda anlatıcı olayı keserek araya girer ve kahramanların psikolojilerine dair bilgiler verir. Mesela, Gülşah'ın esir edilmesi ardından Varka'nın neler hissettiği bir iç çözümleme örneğidir. Anlatıcı, onun ruh dünyasında ne olup bittiğini son derece net bir şekilde bilen biri olarak açıklamaya kalkar:

²⁶⁷ Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s. 175–185.

Dutulduğunu fıkır idüp o mâhuñ
Dem-â-dem çıñradurdı tās-ı âhuñ

İderdi haqqā tevḥīd ü münācāt
Kılurdı cān u dilden ‘ arz-ı ḥācāt [1581-1582]

Klasik mesnevilerde olması beklenmeyen ve daha çok anlatıcının fonksiyonunun en aza indirgendiği modern romanlarda kullanılan bir teknik olan iç konuşma ya da iç monolog tekniğinin örneğini Varka ve Gülşah mesnevisinde görmek mümkündür. İç monolog tekniğinde, anlatıcı aradan çıkar ve anlatı kişisi aklından geçenleri karşısında biri varmışcasına tutarlı ve düzgün bir şekilde ifade eder. Bu yöntem anlatı kişilerinin psikolojilerini kendi ağızlarından tespit noktasında önemlidir²⁶⁸.

Varka ve Gülşah mesnevisinde Rebi İbni Adnan, Gülşah’ı kaçıırarak tutsak ettiğinde, Gülşah’ın ağzından iç konuşma örneklerine tanık oluruz:

Dir idi yâ İlāhi n’ola ḥālüm
Günüm toğmadın iriṣdi zevālüm

Daḥı açılmağın bu ğonçe-i ter
İder bād-ı fenā evrāḳın ebter

Daḥı ber virmedin ‘ ömrüm nihālī
Meṣaḳḳat ṣarṣarından şındı dalı

Yüzün göstermedin ḥüsnüm behārı
Diriḡā şoldı baḥtum lālezārı

²⁶⁸ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 179-180.

Açılmadın gülistānumdaki gül
Doğınmadın gülüme çeşm-i bülbül

Dağı gülzār-ı hüsnüm taze iken
Gülistānum tolu āvāze iken

Gözi çok gördi bu serv-i revānı
Kesüp atdı yabāna bağbānı

Ɛara bahtumdan oldu baña bu āl
‘Arūs eylemedin kıldı beni Zāl

Ɛarañu gicede māhum yitürdüm
Gözüm nūrın sehergāhum yitürdüm

Vücūdum ‘ūdveş ğamdan göyindi
Uyudum devletüm şem‘i söyindi

Ɛuvağum kanlu yaşumdan olup al
Ɛolumda bilezükler oldu ağılāl

Siyeh ğisūlarum oldu gelū-ğir
Urur zencir-i zer boynuma zencir

Olur ğuşumda lā‘l-i ğuşvāre
Bünāğuşumda mişl-i seng-i hāre [1376-1388]

Dir idi kendüye ey bî-vefâ zen
 Belâ-yı ‘ışk-ı yâre mübtelâ-zen

Bu meydân kim bugün şahın-ı veğâdur
 Vefâ meydânıdur rûz-ı ğazâdur

Girüp meydân içinde erlik eyle
 Hâlâş it Varķayı serverlik eyle

Çün olduñ esb-i himmetle revâne
 Devân ol ğayret ile Erdevâne

Olursa ‘avn-i Hâķ ger dest-ġirüñ
 Olur düşmen eli bağlu esîrüñ [2230-2234]

Varka’nın, Gülşah’ın annesinin Gülşah’la evlenme şartı olarak kendisinden istediĝi aĝırlıĝı karşılayamayacağı için üzüntüsünden aĝladığı sahnenin ardından yine bir iç monolog örneğine rastlanır:

Aķar şular gibi başına taşlar
 Urup kendüye eyler ser-zenişler

Didi ey derdmend ü bî-sitâre
 Vücûdı tîĝ-i ğamdan pâre pâre

Bu sevdâlar çeke bu fikr-i bâtıl
 Biri semdür birisi zehr-i ķâtil

Ferâgat eyle gel ney gibi vâdan
 Kıo nefsüñ ârzûsın geç hevâdan

Göñül virme vefâsuz dil-rübâya
 Şaķın bön düşme atılma per aya

Cihânda olmamışdur vaşl-ı dil-ber
 Ne Ferhâda ne Mecnûna müyesser

Saña da olmaz ey bî-çâre ‘âşık
 Olur ‘ışķ ehline fûrķat yaraşık

Dutup Ferhâdveş bir kûhsârı
 ‘Uyûn-ı eşķüñ eyle anda cârî

Gözüñ yaşı irüp tahte’ş-serâya
 Çekilsün ejder-i âhuñ semâya

Ėılup Ėam tîşesinden ser-terâşuñ
 Fidâ eyle bu yolda cân u başuñ

Ne Ėavf-ı hecr ü ne vuşlat recâsı
 Ne âğyâr u ne fûrķat ibtilâsı

Dürüş menzil alup râh-ı ‘ademde
 Nigâra vâşıl ol evvel ķademde

Veyāḥod ‘ışk ile mānend-i Mecnūn
Gözün yaşın revān it mişl-i Ceyhūn

İdüp menzilgehün deşt ile şahrā
Vücūduñ kārbarın eyle yaǧmā

Şalup şahrāya ‘aql-ı zū-fünūnı
Vuḥūşa eyle ta‘līm-i cünūnı

Evi terk eyle var şahrā-nişīn ol
Ded u dām ile üns it hem-nişīn ol

Çü mihr itmez o mihr-i ‘ālem-ārā
Ne bulduñ ne yavu kılduñ ne ara

Ne ğavvāş ol ne deryādan çıkar dūr
Ne dīzār-ı ‘Arab ne şīr-i üştür

Şıyup ten beyzesini lāneden geç
Kālenderveş terāş ol şāneden geç

Kesāde şalma bāzāruñ revāc it
Çü İbrāhīm Edhem terk-i tāc it

Şalup sūz-ı derūnuñdan göge dūd
Oñulmaz derde düşmekden nedür sūd

Çün itmez tâb-ı ğamda leblerüñ ter

Kurusun ger olursa âb-ı kevşer

Lebi kıand-i nebât ise gerekmez

Ne kıand âb-ı ğayât ise gerekmez

Lebi tiryāk olursa umma nef̣î

Çıkar her târ-ı zülfinden bir ef̣î

Bulur bu sözleriyle geh tesellî

Geh irür Tūr-ı ʿışkından tecellî [2843-2867]

Varka, Yemen’de bulunan dayısından maddi yardım istemek üzere bir mektup yazar ve bunu kölesi aracılığıyla dayısına ulaştırmayı planlar, kölesini Yemen’e gönderir. Uzun süren bekleyişin ardından kölesi gelmediği gibi ondan bir haber de alamaz. Bunun üzerine kendisi ümitsiz ve üzgün bir şekilde Yemen’e doğru yol alır. Bu sırada kendisini motive etmek için Varka’nın kendi kendisiyle konuştuğu görülür. Söz konusu iç monolog örneği aşağıdadır:

Kılup pîrâhen-i cân u dili çāk

Dir idi ğasret ile zâr u ğamnāk

Eger görmezsem ol rûĥ-ı revānum

Uçar ten lânesinden murġ-ı cânum

Geçüp hicrân ile ʿömrüm temāmet

Kala gibi bu ğasret tâ kıyāmet

Dilüm vuşlat umarken oldı nā-çār
Giriftār-ı kemend-i hecr-i dildār

Cüdā düşdüm vaţandan nitekim ney
Diyār-ı ğurbete düşdüm meded hey

Şeb-i ğamda çü dil tenhā kalurdı
Yaşumla āhum eyle eglenürdi

‘Urūc itdi biri evc-i semāya
Nüzūl itdi biri tahte’s-şerāya

Ne kaldı dilde āh u gözde ne yaş
Vücūdum oldı ğamdan bir kuru taş

Belālar geldi başuma ‘ adedsüz
Zebūn-ı ‘ ışk olup kaldum mededsüz

Sevād-ı çeşmüm oldı ebr-i giryān
Hevā-yı hecr ile bağrum tolu kan

Raķībüm bī-emān yārüm sitemkār
Nigārüm bī-vefā hecri dil-āzār [3229- 3239]

İç söyleşme tekniği de iç monologa benzemekle birlikte, konuşma kişinin kendisiyle değil, karşında biri varmışcasına yapılır²⁶⁹. Gülşah’ın aslında annesinin gıyabında fakat annesi karşısındaymış gibi söylediği şu beyitler de

²⁶⁹ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 182.

iç söyleşme örneğidir:

Anasına iderdi ilenişler

Karışlar virüp eyler ser-zenişler

Ki kılduñ ‘îd-i vaşlı baña rûze

Behârum eyledüñ berd ey ‘acûze

Çıkar ğam urduğınca cānuma tîr

Gözümnden kan ile emzirdüğün şîr

Nihâl-i servümi âzürde kılduñ

Vücûdum sebzesin pejmürde kılduñ

Ne hıffetdür idem ben âh u şîven

Ağırluklar dilersin Varıadan sen

Ben âb-ı hancer-i vaşlına teşne

Urursın sen anuñ cānına deşne

Ben anuñ ‘ışkı ile zâr u giryân

İdersin sen anuñ bağrını biryân

Ne dür dile ne gevher ey sitemkâr

Degül mi dâmenüm pür-dürr-i şehvâr

Baña ne dür gerek ne la‘l-i raḥşân

Yıkılsun yirlere geçsin Bedaḥşân

Düzetdüm reng-i rûyumdan zerîne

Dağındum târ-ı zülfüm ‘anberîne

Olur ‘ışk ehline dîbâ laṭîfe

Yaraşmaz zer kemer mûr-ı za‘îfe

N’ider ‘âşık olan fâhîr libâsı

Du ḥâvîdür teninde bûriyâsı

Düşelden cânuma bu ‘ışk-ı bî-bâk

Baṇa dîbâ yiterdür sîne-i çâk

Bezendi dâğ-ı ğamla iç ü taşum

Yüzümde la‘l ü yâkût oldu yaşum

Ne deñlü olsa reng ü naḳş-ı zîbâ

Başar mı ‘ışk eri bağrına dîbâ

Bilürsin vuşlat içre ‘ışk-ı çâlâk

İder pîrâhen-i cân u dili çâk

Dimiş bu nükteyi erbâb-ı ‘irfân

Gerekdür ten bu üç ḥâletde ‘uryân

Senüñ olsa metâ‘ ü mâl ü dünyâ

Olur lâ-büd bu ḥâletlerde ifnâ

Biri oğup biri ldükde ey yār
Üçüncisidür anuñ vaşl-ı dildār

Belī çün cān olur cānāne vāşıl
Metā^ç u māl-i dünyādan ne hāşıl

Hicāb-ı vuşlat olsa pīrehenden
Yıl alsun ger ola berg-i semenden

Kılursa yārdan bir kıl kadar dūr
Çeküp çāk idem olsa hulle-i hūr

Degülsün ügey ana ey dil-āzār
Nedür cān-ı za^ç ife bunca āzār

Yaķañı dutsa dest-i ^ç ışķ bī-bāk
İderdi ^ç ismetün dāmānını çāk

Hevā-yı ^ç ışķ ile ey bī-vefā zen
Gözün olmadı mı yollara revzen

Maħabbet gülşeninde bülbulāsā
Ġam-ı ^ç ışķ ile olmaduñ mı gūyā

Anı bilmez misin kızlar gelinler
Kitāb-ı ^ç ışķ okına nice diñler

Yiter derdüm baña ey bî-vefâ zen
Müjem gibi gözüme şokma sūzen

Cihân bāğında her şimşād-ı dil-şād
Esîr olur niçün bu serv-i āzād

Ṭoğurduḡda beni sen ey cefākār
N’olaydı ger ṭoğaydum beççe-i mār [2903 -2932]

Bunların dışında, hangi kategoriye dâhil edileceği konusunda tereddütler yaşadığımız bir iç konuşma örneğine daha rastladık. Kahramanların ağızından iç konuşmalar, klasik anlatılar için sıra dışı olmakla birlikte örneklerinin takibi mümkündür. Ancak, anlatıcının olayı keserek kendisiyle söyleşmesine benzeyen bölüm, iç çözümleme ya da iç monolog tekniklerinden farklılık gösterir. Diğer kahramanların ağızından hikâyede yer alan iç monolog örneklerinden tek farkı, bu monologun anlatıcı ağızından olmasıdır. Bu belki de hikâyenin diğer kahramanları gibi yazarın kurgulayarak yarattığı anlatıcının psikolojisini anlama noktasında bize yardımcı olabilecek nadir örneklerden biri olarak değerlendirilmelidir.

Rebi ile Varka’nın savaşı sırasında, Gülşah’ın hali anlatılırken hikâye kesilir ve “Matla’-ı Dâstân” başlıklı bir bölüme geçiliyor. Burada yeni bölüm başlığına 14 beyit boyunca anlatıcının kendisiyle söyleştiğine tanıklık ederiz:

Gel ey dil bülbüli destân-serâ ol
Girüp gülzâr-ı ʿışka hoş-nevâ ol

Fiğānuñdan girüp çerḡe felekler
Demüñden raḡş urup dönsün melekler

Zemīn üzre idüp anlu yařuñ rūd
Yanup āfāı ıl āhuñla pūr-dūd

Aıtsun yař ‘uyūnuñ nāvdānı
Tārī vū tāze ılsun bāğ-ı cānı

abā gibi vūcūduñ hāksār it
Nesīmāsā cihānı mūřk-bār it

Nevā-yı rūh-efzāñ ile āfā
Dolup bulsun demūñden rāhat ‘uřřā

Tārī ıl gūlřen-i ‘ıřı demūñden
afā bulsun dil ü cān mademūñden

Mū’eřřirdür sözi ūn ehl-i hālūñ
İrūřsūn gūř-ı hūřa ıl ü ālūñ

ılup ney gibi bezm-i amda feryād
Cūdālı demlerinden eyleyüp yād

Bize avāl-i Gūl-řāhı beyān it
Kūsūf-ı mihrini günden ‘ıyān it

ara gūnlü gibi řām u seřergāh
eb-i amda neler ekdüğın ol māh

Güneş gibi irüp hüsni zevâle
Meh-i bedri dönüp şekl-i hilâle

Gözün revzen gibi yollara ol mâh
Diküp ne çekdügin şubh u şebengâh

Olup çeşmine bu ‘âlem şeb-i târ
Neler çekdüğünü ol mâh-ı ruhsâr [2103-2116]

Yine “Âmeden-i Şâh Anter Be-Dârü’l-mülk-i Yemen Be-‘Asker-i Bî-Şümar-ı Dîv ü Ehremen” başlıklı, Varka’nın dayısına yazdığı mektubu zenci kölesiyle Yemen’e göndermesinin ardından gelen bölümde, başlığın hemen akabinde yer alan 3 beyitte anlatıcı, olayı keser ve kendisiyle konuşur bir eda içinde kendinden bahseder:

Hikâyet kişverin feth iden üstâd
Feşâhatden kuşanup tîg-i pûlâd

Çeküp eflâke a‘lâm-ı beyânı
Dutup hayl-i belâgatle cihânı

Ki ya‘nî râvi-i pîr-i kühen-sâl
Kitâba böyle kılmış naql-i aqvâl [3404-3406]

i. Karşılaştırma ve Karşıtlık Motifi

Anlatılarda, konunun okur/dinleyici üzerinde etkili olmasını sağlamak ya da etkisini artırmak amacıyla karşılaştırmalar söz konusu olur. İdealize edilmiş kahraman ya da kişilerin iyi özelliklerini belirgin kılmak ya da tek yönlü

ele alınmış olumsuz kişilerin kötü özelliklerini vurgulamak için, en iyiyle en kötü, en ahlakî ile en sefil, en güzelle en çirkin birlikte sunulur²⁷⁰. Modern öncesi anlatılarda bu karşılaştırma ve karşıtlık motifine sıklıkla rastlamak mümkündür. Mesnevi metinlerinde de mesnevi kahramanının savaşçılık, güzellik ya da adalet gibi konularda ne kadar temayüz ettiği vurgulanacak olmasından dolayı karşıtlık çokça kullanılır. Mesnevi kahramanları tek yönlü kişilerdir. Ya hep iyi ya da hep kötüdürler. Özellikle ikinci ya da üçüncü derecedeki kahraman sadece iyilik ve kötülük fonksiyonunu yerine getirmek üzere kurgulanmıştır. Bu yüzden mesnevinin idealize edilmiş başkahramanının iyi özelliklerine vurgu yapmakta kötü özellikteki yardımcı kişilerden yararlanılır. Kahraman ne kadar cesur ve dürüstse, yardımcı kötü karakter o kadar korkak ve hilecidir. Kahraman ne kadar güzelse yardımcı kötü karakter o kadar meymenetsiz ve çirkindir. Varka ve Gülşah'ta da Varka, cesaret ve yiğitliğinin yanı sıra fizikî olarak da son derece güzel bir şekilde takdim edilirken, Gülşah'ı kaçırmaması sebebiyle Varka'nın kendisiyle savaştığı Rebi, Bedi ve Galib ile Melik Anter son derece çirkin ve olumsuz sıfatlarla tavsif edilmiştir.

ii. Kişi İsimlerinin Simgesel Değeri

Anlatılarda kişi ya da kahramanlar, isimlerinin sözlük anlamlarını da dikkate alarak kurgulandıklarında bunlar taşıdıkları isimlerle, anlatıdaki fonksiyonlarını teyit edebilirler²⁷¹. Varka ve Gülşah mesnevisinde de ismi belirtilen mesnevi kahramanlarının isimlerinin sözlük anlamları²⁷² ve

²⁷⁰ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 185.

²⁷¹ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 185.

²⁷² Kahramanlarının isimlerinin anlamları konusunda şu sözlüklere bakılmıştır: Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara 1993; Muallim Naci, **Lugat-ı Naci**, İstanbul 1987; Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, İstanbul 2001; Mohammed Mo'in, **Ferheng-i Farisî**, Tahran (hş) 1371; Ziya Şükün, **Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya Farsça-Türkçe Lugat**, İstanbul 1996; Mütercim Âsım Efendi, **Burhan-ı Katı**, (Haz. Mürsel Öztürk- Derya Örs) Ankara 2000; Ali Nazima-Faik Reşid, **Mükemmel Osmanlı Lugatı**, (Haz. Necat Birinci vd.) Ankara 2002; (Erişim) <http://www.arapcasozluk.net> (25.08.2007)

hikâyedeki rolleriyle ne denli örtüştüğü irdelenmeye çalışıldı. Öncelikle mesnevîde geçen kahraman isimleri için sözlüklerin verdikleri anlamlar bir araya getirildi:

Varka: güvercin, üveyik kuşu. (Varaka okunuşuyla) tek yaprak, kağıt.

Gülşah: gül sultanı, gül padişahı.

Hümam: Himmetli, azimli. Bir kavmin büyüğü, hatırı sayılır kişisi.

Hilal: Yeni ay.

Anter: 1) Kahramanlık yapmak 2) Sinek vızıltısı.

Rebi: 1)Bahar. 2) hüdhüd kuşu.

Bedi: Eşi ve benzeri olmayan, mükemmel bir şey icat eden.

Galib: Üstün gelen, yenen.

Selim: Sağlam, kusursuz, doğru.

Muhsin: İhsan eden, iyilikte bağıшта bulunan.

Mesnevînin olumlu kahramanlarının adlarıyla müsemma olması, kişi isimlerinin simgesel bir değer yüklenerek kullanıldığını düşündürülebilir. Ancak yukarıdaki listede de görüleceği üzere mesnevîde olumsuz olarak sunumları yapılan “kötü” kahramanların isimleri olumsuz bir anlam içermez. Bu tarz kahramanlardan Galib, Bedi, Rebi ve Anter anlatıcı tarafından son derece olumsuzlanarak sunulmasına rağmen, bu kahramanların isimleri sözlük anlamı itibarıyla kötü değildir. Bu da hikâyenin mesnevî nazım şekliyle ilk kaleme alınışında, kahraman yaratımı sırasında isimlerin kelime anlamlarının dikkate alınmadığını, mesnevînin sonraki yeniden yazımlarında da doğal olarak bu anlayışa uyulduğunu gösterir.

f. Anlatma Yöntemi Ve Öğeleri

(1). Anlatının Adı

Edebî olsun ya da olmasın bir kitabın adlandırılması önem taşıyan bir konudur. İçeriği yansıtacak en iyi ibare, okuyucuya cazip gelip merak uyandırır ve o kitabın okunmasını sağlayıp popülerliğini artırır. Söz konusu

kitap edebî bir eser olunca bunun adlandırılma meselesinin daha önem kazanacağı muhakkaktır. Okurun kitaba dair ilk bilgisi olan bu isim, aynı zamanda okurda uyanan ilk izlenimdir.

Kitabın adı ya da başlığı köken olarak antik Yunan'daki el yazmalarına dek giden bir konudur. O dönemde el yazması eserlerin birbirleriyle karıştırılmasını engellemek adına metnin sonuna eseri ayırt edici mahiyette bir takım etiketler yapıştırılma geleneği oluşmuştur. Ancak bu etiketlendirme, müellif tarafından değil, en iyi ihtimalle müstensih tarafından yapılmaktaydı. Dolayısıyla bahsedilen dönemde kitaba isim vermekte müellifin pasif olduğu da görülür. Yazarın eserini yazıp bitirdikten sonra onu isimlendirmek gibi bir kaygı taşımadığı ve kendi geleneğinde bunun olmadığı anlaşılmaktadır. Fonksiyonel bir amaçla başlayan bu etiketleme işlemi yüzyıllar içinde kitap adlarına dönüşür²⁷³.

Anlatının ismi, anlatının tümü göz önünde bulundurularak verilir. Bu isimle dikkati çekecek ve merak uyandıracak derecede bir çarpıcılık yaratmaya çalışılır. İsim, bazen anlatının içeriğini özetleyecek tarzda bazen çağrışımlarla kurguya gönderme yapacak şekilde seçilirken bazen de anlatı kişi ya da kişilerinin adı olabilmektedir²⁷⁴. Modern öncesi geleneksel anlatılarda genellikle anlatı kahramanlarının isimleri, anlatıya ad olmuştur. Mesnevilerimiz, özellikle çift kahramanlı aşk mesnevileri, mesnevinin konusunu büyük ölçüde aralarındaki aşklarla teşkil eden kadın ve erkek kahramanın adıyla anılır: Leyla vü Mecnun, Yusuf u Züleyha, Vamık u Azra, Husrev ü Şirin gibi. Varka ve Gülşah da geleneksel anlatı türlerimiz içinde, konusu aşk ve maceraya dayalı çift kahramanlı aşk mesnevilerinden biridir ve isimlendirilmesi mesnevinin iki başkahramanın adının verilmesi yoluyla yapılmıştır.

(2.) Özet

(bkz. Olayın Özeti)

²⁷³ Fatih Tepebaşı, **Edebiyat ve Roman**, Konya 2001, s. 39-40.

²⁷⁴ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 188.

(3) Olay Örgüsü

Vak'a olarak da adlandırılan olay örgüsü, anlatıdaki olayların belirli bir düzen dâhilinde sunumudur. Anlatıcı günlük hayatta olan ya da olması mümkün şeyleri yeniden yorumlayıp bir hikâye kurgular. Bu kurgu hikâyede dil yoluyla, zaman, mekân ve kişilere canlılık kazandırılır²⁷⁵. Olay örgüsü, anlatıyı oluşturan kişi kadrosu, zaman ve mekân üzerine şekillenir. Başlangıç, olay bütünlüğü, gerilim unsurları ve son, olay örgüsünü oluşturan başlıca unsurlardır. Kurgusal metinlerde vak'a diğer bir ifadeyle olay örgüsü asıl unsurdur. Zaman, mekân ve kişiler bu asıl unsurun etrafında toplanarak eseri oluşturur. Günümüze yakın dönemde kaleme alınan kimi hikâye ve romanlarda (F.Kafka'nın "Değişim" ya da "Dönüşüm" adlarıyla dilimize çevrilen *Die Verwandlung*'ta olduğu gibi) olay örgüsünün bu merkezî konumdan uzaklaştırılmaya hatta kaldırılmaya çalışıldığı gözlenmekle birlikte, bu romanlarda dahi vak'a tasvirlerin arasına gizlenerek okuyucunun sezgisine bırakılmak yoluyla var olmaya devam eder²⁷⁶.

(4). Başlangıç

Olayların başladığı kısımdır. Modern öncesi anlatılarda olayların başlangıç nedeni ve sonucu bellidir. Modern anlatılarda, anlatıda zamanın düz bir çizgi hâlinde ilerlememesi ve özellikle postmodern anlatılarda zaman, mekân ve şahıs kavramlarının farklılaşması sebebiyle olayın başlangıcı ve bitişi net değildir. Bu tarz anlatılarda görülen geriye dönüşler ve ileri fırlayışlar modern öncesi anlatılardan farklılık gösterir. Bir anlatıda olaylar baştan, ortadan ya da sondan başlatılabilir. Modern öncesi anlatılar ve klasik dönem romanlarında olaylar genellikle düz bir çizgi hâlinde kronolojik olarak baştan başlatılarak anlatılır. Klasik romanlarda görülen giriş ya da başlangıç

²⁷⁵ Mehmet Tekin, a.g.e., s. 61-62.

²⁷⁶ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Ankara 2000, s. 11, 45.

bölümünde bir tasvir ya da olay aktarımı görülür²⁷⁷. Bu mesnevilerin giriş kısımlarındaki tasviri çağırıştırır. Mesneviler de tıpkı klasik romanlarda olduğu gibi olay, düz bir çizgi şeklinde, kronolojik sırayla anlatılır. Ortadan ya da sondan başlatma tekniklerine rastlanmaz. Varka ve Gülşah mesnevisinin olay aktarımı da aynı şekildedir. Geriye dönüş ya da ileri fırlayışlar görülmez.

(5). Olay Bütünlüğü

Kısaca, kurgunun anlatılmasında izlenen yol olarak tanımlanabilecek olay bütünlüğünde “hâl değişimi kalıbı”, “arayış yolculuğu kalıbı”, “organik bütünlük”, “dalga biçimi” ve “mekanik yapılaşma” yöntemlerinin kullanılması mümkündür²⁷⁸.

i. Hâl Değişimi Kalıbı

Arayış yolculuğu kalıbı gibi hâl değişimi kalıbını teorik olarak ortaya koyan batılı metin analizcileridir. Kendi edebî verimlerinden yola çıkarak bu unsurları tespit etmişlerdir. Ancak, ulusların edebiyatlarındaki ortak motifler gibi edebî anlatılarında da ortak tarzların bulunması olağandır. Bu benzerlik ya da ortaklık etkileşim yoluyla olabileceği gibi tesadüfe dayalı bir şekilde tevarüd yoluyla da olabilir. Anlatılarda görülen bu yapının ilkin Batı dünyasında keşfedilmiş olması, Doğu dünyası anlatılarında bu yapılara rastlanmamasında değil, Doğu’nun metin incelemesi alanında bir teori oluşturamamasında aranmalıdır.

Hal Değişimi kalıbında, kurgunun oluşumu ve sunumu, bir hâlden diğer bir hâle geçişle sağlanır: iyi hâlden kötü hâle sonra tekrar iyi hâle geçiş gibi. Bu hâl değişimi kalıbı, ilk insanın yaratılması, yasağı çiğneyip günah işlemesi, cennetten kovularak yeryüzüne gönderilmesi ve tasavvuftaki devir nazariyesi

²⁷⁷ Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s. 192–193.

²⁷⁸ Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s.194–201.

ile de ilişkilendirilebilir. İlk yaratılışta yasaklanan bir meyveden uzak durmak şartıyla cennetin insana mekân edilmişliği görülür. Ancak, bu yasaktan uzak durma sınavını insanın başaramaması üzerine insan nesli bir yolculukla cezalandırılır. Yolculuk, insana ilahî emre itaati öğrenme ve olgun bir insan/insan-ı kâmil olma noktasında verilen tanrısal bir cezadır. Ancak bu yolculuk sürecini başarıyla tamamlayan insanlar, ilk günahın bedelini ödemiş olarak ödüllendirileceklerdir. Bu noktada hâl değişimi kalıbıyla arayış yolculuğu kalıbının birbiriyle bağlantılı hatta neredeyse iç içe geçmiş olduğu da söylenebilir. Yolculuk için hâl değişiminin olması gerekir. Bu hâl değişiminin sınav dönemi arayış yolculuğu kalıbına tekabül eder. İnsan nesli kendi iradesi dışında çıkmak zorunda kaldığı bu yolculukta belirli bir süre, kıyamete kadar, kendisini doğru yoldan alıkoyacak her türlü engelle mücadele etmek ama sapkınlığa düşmeme sınavını başarmak zorundadır²⁷⁹.

ii. Arayış Yolculuğu Kalıbı

“Asıl yolculuk kendi içimizde çıkmayı göze alabildiğimizdir, ondan sonrası bu ilki kadar cesaret ve yalnızlık gerektirmez. Kendi iç yolculuğunda zaafıları, korkuları ve yenilgileriyle yüzleşebilenler, öbür yolculuklarda artık çok sıkıntı çekmezler.”

Jack Kerouac

Destanlar devrinden itibaren geleneksel anlatıların hemen tamamında görülen yolculuk kalıbı, elde edilmek istenen bir kişi, nesne ya da duygu uğruna kahramanın evinden ve ailesinden ayrılması ile başlar. Aradığı şeyi bulmayı amaçlayarak çıktığı yolda pek çok engelle mücadele etmek zorunda kalır. Kahraman bu engelleri yenip sınavı başarmış bir şekilde evine döndüğünde erek nesneye de ulaşır. Kahramanı yolculuğa sevk eden şey bazen sevgili, bazen, maddi güç ya da iktidar bazen de mistik ya da ilahî

²⁷⁹ Nurullah Çetin, a.g.e., s. 195.

duygular olabilir²⁸⁰. Bazen de anlatının sonunda kahramanın bize sunulan yolculuğunun aslında bir iç yolculuk olduğu anlaşılır.

Hemen tüm halk hikâyeleri ve mesnevilerimizde görülen kahramanın erek nesneden mahrumiyeti ve ona ulaşmak için aşması gereken sınavlardan biri olan yolculuk, Varka ve Gülşah mesnevisinde de vardır. Mesnevinin merkezî erkek kahramanı konumunda olan Varka, hikâye boyunca farklı nedenlerle üç kez yolculuğa çıkmak zorunda kalır (Ayrıntı için bkz. Karşılaştırma bölümü/ yolculuk motifi).

iii. Olay Bütünlüğünde Olayların Sunumu ve Mekanik Yapılaşma

Olay bütünlüğünde olayların düzenleniş şekillerinde organik bütünlük, dalga biçimi ve mekanik yapılaşma olmak üzere üç farklı yaklaşım söz konusudur.

Organik bütünlükte olay düz bir çizgi şeklinde cereyan eder. Olayların sunumunda sebep-sonuç ilişkilerine dikkat edilir.

Dalga biçimi ise daha çok çerçeve hikâye ya da iç içe hikâye adlarıyla tanıdığımız bir şekildir. Dalga biçiminde olay bir merkezden yayılan ve birbirini kuşatan dalgalar gibidir.

Son olarak paralel ya da eş zamanlı kurgu adı da verilen mekanik yapılaşmada ise, birbirinden kopuk, aralarında sebep ve sonuç ilişkisi bulunmayan olayları birbirine bağlayan unsur zamandır. Bir olay bütünlüğü olmadığı için anlatıda gerilim unsurlarına da rastlanmaz.

Organik bütünlük modern anlatılarda görülür. Dalga biçimi şeklinde olay sunumu ise Doğu dünyası anlatılarında da sıklıkla karşılaşılan bir tarzdır. Bin Bir Gece Hikâyeleri, Tuti-nâme, Kelile ve Dimne ve Mantıku't-tayr, olayların dalga biçiminde düzenlendiğinde ya da daha yaygın bir ifadeyle çerçeve hikâye/iç içe hikâye tekniğinin kullanıldığı anlatılardır. Geleneksel

²⁸⁰ Nurullah Çetin, a.g.e., s. 197; Joseph Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, İstanbul 2000, s. 115–128.

anlatı türlerinin pek çoğunda olay mekanik yapılaşma ilkeleri doğrultusunda sunulur²⁸¹.

Varka ve Gülşah mesnevisinde de olayın sunumunda mekanik yapılaşma gözlenir. Mesnevi kahramanlarının hikâyeleri, arka arkaya birbiriyle çok fazla sebep-sonuç ilişkisi gözetilmeksizin anlatılır. Olaylar arasındaki geçişlerde, geçiş cümleleri ya da mesnevi içerisine serpiştirilmiş farklı nazım şekillerinden faydalanılır.

Mesela, Rebi ile Varka'nın savaş sahneleri anlatılırken, Rebi ve Varka'nın yaralanması, Rebi'nin yaralı bir vaziyette çadırına dönmesi anlatılmış ve olay orada kesilerek "*Sıfat-ı Ruz ve Münâcât Kerden-i Varka*" başlığıyla Varka'nın üzüntü ve yakarısı dile getirilmiştir. Bu münacatın ardından Varka'nın tekrar Rebi ile savaşmak için savaş meydanına gittiği ifade edilmiştir.

Gülşah'ın Rebi'yi öldürmesinin ardından o ana dek hikâyede olmayan oğulları Bedi ve Galib, biri diğerinin ölümünün ardından hiçbir açıklama yapılmaksızın hikâyede yer alır.

Varka, Yemen şahı olan dayısından maddi yardım istemek üzere yazdığı mektubu kölesiyle Yemen'e göndermesinin ardından "*Âmeden-i Şâh 'Anter Be-Dârü'l-mülk-i Yemen Be-'Asker-i Bî-Şomar-ı Dîv ü Ehremen*" başlıklı kısımda Anter'in Yemen'i işgal edip, Selim Şah'ı esir etmesi anlatılır. Ancak o ana kadar hikâyede Anter'den bahsedilmediği gibi, onu hazırlayan bölümler de yoktur. Yine Varka, uzun süren mücadeleler sonucunda Anter'i yener ve savaş ganimetleriyle birlikte Yemen'den evine doğru yol almaya başlar. Bu bölümün hemen ardından "*Haber Yaften-i Muhsin Şâh Ze- Zibâ-yı Gülşâh-ı Dil-firûz Ez- Bâzergân-ı Hod ve 'Âşık Şoden-i Ez- Âftâb-ı Cihân-sûz*" başlığı ile Muhsin Şah'ın kurduduğu bir mecliste, bir tüccar çeşitli ülkelerin güzelliklerinin yanında Gülşah'ın da güzelliğini anlatır. Muhsin Şah, tacirin ağzından duyduğu güzellikler karşısında Gülşah'a âşık olur.

Görüleceği gibi mesnevide bu tarz olaylar arka arkaya anlatılırken aralarında bir sebep sonuç ilişkisinin varlığına dikkat edilmemiştir.

²⁸¹ Nurullah Çetin, a.g.e., s. 199–201.

(6). Gerilim Unsurları

Anlatılarda heyecan ve merak duygusu uyandırmak, olayı tekdüzelikten kurtarmak için olay akışı içinde kullanılan ve entrik unsur olarak da anılan öğelerdir. Bu unsurlar sebebiyle olayın akışı beklenmedik şekilde değişebilir. Anlatılarda en fazla başvurulanan gerilim unsurları çatışma ve düğümlerdir.

Çatışma

Geleneksel anlatı türlerinde bireyin ve anlatı kişinin varlığına rastlamak pek mümkün değildir. Bu metinlerde tip ve kahraman vardır. Cemaat toplumunun iz düşümü olan tip ve kahramanın kendisiyle hesaplaşması ya da çatışması söz konusu değildir. Birey kavramı oluşmadığı için bireyi ön plana çıkaran farklı dünya görüşlerine de pek rastlanmaz. Bu yüzden çatışma daha çok bireyi ön plana çıkaran modern romanda görülür²⁸². Çatışma en genel özellikleriyle iç çatışma ve sosyal çatışma olmak üzere iki kısma ayrılabilir. İç Çatışma, anlatı kişinin yaşadığı ikilemlerin, başa çıkamadığı zaaflarıyla erdemin çatışmasıdır. Bu çatışma beraberinde vicdan azabı, kararsızlık ve hesaplaşmayı getirebilir. İç çatışmanın aksine, sosyal çatışmanın olabilmesi için birden fazla kişiye ihtiyaç vardır. Farklı, kişilik, cinsiyet, kuşak, ekonomik düzey ve düşünceye yapısına sahip kişiler arasında ortaya çıkar. Bu çatışma anlatılarda düşünce ya da eylem boyutunda olabilir²⁸³.

Düğüm

Olayda merak unsuru oluşturan düğümler, ana ve ara düğümler olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Ana Düğüm, anlatıdaki en büyük merak unsurudur. Başlangıç kısmında okurun dikkatini çekerek onu olayın içine çekmeye çalışan anlatıcı, olay içinde gelişen ve ancak anlatının sonunda çözülecek bir mesele/düğüm ortaya atar. Ara Düğümler ise, ana düğümün etrafında anlatı boyunca asıl merak unsurunu destekleyen daha küçük nitelikteki entrik

²⁸² Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s. 203–204.

²⁸³ Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s. 204–206.

unsurlardır²⁸⁴.

Varka ve Gülşah mesnevisinde, ana düğüm Varka ve Gülşah'ın maceralarının sonunda birbirlerine kavuşup kavuşamayacaklarıdır. Hikâye bunun etrafında döner ve okur da bu soruyu merak ederek mesneviyi okur. Ara düğümler ise, kahramanların birbirlerinden ayrı düştükleri sıralarda başlarından geçen olaylar ve yaptıkları mücadelelerdir: Varka'nın Rebi ve Anter'le savaşı; Gülşah'ın annesinin Varka'dan karşılayamayacağı oranda başlık parası istemesi; Varka'ya Gülşah'ın öldüğü yalanının söylenerek düzmece bir mezar hazırlanması; Muhsin Şah'la evlendirilen Gülşah'ın durumu, aşkına sadakati ve Muhsin Şah'la ilişkisi vb.

(7). Son

Anlatılarda hikâyenin nasıl sona ereceği, önemli bir konudur. Geleneksel halk anlatılarımız büyük ölçüde mutlu bir şekilde sona erer. Bunda okunmaktan ziyade bir topluluk önünde anlatıldığı için topluluğun beklentilerine cevap verme ihtiyacı da etken olmalıdır. Bu konuda şu hikâye rivayet edilir: 1800'lü yıllarda Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin gibi klasik edebiyat kaynaklı ya da Kerem ile Aslı gibi halk hikâyelerimizin bir kısmında kahramanlar yaşadıkları maceralara rağmen birleşemez ve hikâye ayrılıkla sona erermiş. Birçok köy ve kasabada yeniçeri ağaları ile köy kabadayıları hikâyelerin bu hazin sonuna öfkelenip hikâyesini mutlu sonla bitirmeyen anlatıcıları darp etmiş hatta içlerinden anlatıcıları öldürenler bile olmuştur. Bu olayların akabinde Doğu Anadolu –özellikle Kars ve civarındaki- hikâye anlatıcıları, hikâyeleri mutlu sonla bitirme yönünde bir karar almışlar. Bu tarihlerden sonra birbirlerine âşık hikâye kahramanlarının, anlatı içerisinde birbirlerine kavuşarak mutlu olduklarına şahit olunur. Bunun tek istisnası, Kerem ile Aslı hikâyesidir. Bu hikâye, trajik bir sonla biter. Ancak âşıklar tarafından anlatılması günah addedildiği için ender olarak söylenir. Hatta bazı

²⁸⁴ Nurullah Çetin, a.g.e., s. 207.

anlatıcıların anlatılarında Kerem'in Hızır tarafından diriltilmesine de denk gelir²⁸⁵. Halk hikâyelerinin mutlu sonla bitmesi noktasında şiddete dönüşen bu toplumsal beklenti, aslında bahsedilen yüzyıldaki toplumsal değişimin, dünya görüşünün ve aşk anlayışının da bir göstergesidir. Anlatı metnlerinin bitiş kısımları genelde uzun zaman sonra bile okuyucu/dinleyicinin hafızasından silinmeyen kısımlardır. Bu yüzden sanatçı eserini çarpıcı bir şekilde bitirmek ister. Klasik roman ve geleneksel anlatı metnlerinde son, düğümlerin çözüldüğü yerdir. Çözülmemiş düğümün kalmadığı bu anlatıların bitiş bölümleri tamamlanmış sonudur. Tamamlanmış son, şaşırtıcı ve trajik olmak üzere iki şekilde görülebilir. Şaşırtıcı sonda, hikâye hiç beklenmedik bir şekilde çok büyük sürprizlerle sona erer. Trajik sonda ise, anlatı kişilerinin ümitsizlik içinde sağduyularını kaybederek, kendilerinin ya da etraflarındaki kişilerin felaketlerine sebep olarak kurgu tamamlanır. Modern sonrası anlatılarda anlatıların belirsiz bir sonla, ucu açık bir şekilde bitmesine de tanık olmak mümkündür. Anlatıda ya birçok son ortaya çıkmıştır ya da son belirsiz bir şekilde bırakılmıştır. Ancak geleneksel anlatılarda ve klasik romanda bu tarz son görülmez²⁸⁶.

Varka ve Gülşah mesnevisi, tamamlanmış bir sonla biter. Hikâyenin kahramanları yaşadıkları çeşitli zorlukların üstesinden gelmeyi başararak birbirlerine kavuşur. Ancak Hz. Muhammed'in duasıyla dirilmeleri şaşırtıcı bir son olarak değerlendirilebilir.

(8). Bölümlendirme

Geleneksel anlatı metnlerinin çoğunda ve kimi modern anlatılarda anlatının bölümlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu bölümlenmeden amaç, olay akışının daha rahat takibini sağlamak ya da belli bir düzen dâhilinde takdim etmek olabilir²⁸⁷. Klasik edebiyat çerçevesi içinde yazılmış pek çok mesnevide

²⁸⁵ Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, İstanbul 2002, s. 68–69

²⁸⁶ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 208–210.

²⁸⁷ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 211.

konunun başlıklarla bölümlendirilmesine şahit oluruz. Bölümlenmeyi işaret eden bu başlıklar kimi zaman, mesnevinin model edebiyattaki dilinde- ki bu çoğunlukla Farsça'dır- kimi zaman da Türkçe olabilmektedir. Varka ve Gülşah mesnevisinde de biri Türkçe, biri Arapça-Türkçe kalan tüm başlıklar ise Farsçadır. Mesnevinin bazı bölümlerinde Farsça başlıklar “*Asker keşiden-i Varka*” gibi son derece kısa olabilirken kimi bölümlerde “*Temâşâ Kerden-i Şâh Muhsin Bâğ-ı Cemâl-i Gül-şâh ve Be-Teķâzâ-yı Nefs-i Hod-kâm Be-Gülistân-ı Vişâleş Der-âmeden ve Çiden-i Verd-i Vişâl-i Cân-fezâyeş Müyesser Ne-şoden ve Gül-şâh Nîz Dil-Teşne-yi Zülâl-i Vişâl-i Yâr-râ Be-Deşne-i Âbdâr-ı Cân-Fedâyî Âb Dâden ve Melik Muhsin Ez-Ân Hâlet-i Dil-güdâzî Gâh Gâh Be-Muşâhib-i Gül-şâh Rızâ Dâden*” şeklinde birkaç cümleden oluşan çok uzun başlıklar da bulunabilmektedir. Mesnevideki bu başlıklar, aynı zamanda ilgili konunun temasını kısaca ifade eden ve olay halkaları konusunda okuyucuya/dinleyiciye ipuçları veren bölümlerdir.

(9). Olay Unsurunun Kaynağı ve Niteliği

Anlatı metinlerinde yer alan olay, tamamen hayalî kurguya dayalı olabileceği gibi, belli bir tarihsel gerçeklik üzerine de kurulmuş olabilir. Ya da kaynağını destan veya mitolojiden alabilir²⁸⁸.

Varka ve Gülşah mesnevisinin konusu köken olarak bir Arap halk hikâyesidir. Ancak bizim edebiyatımızda mesnevi formuyla varlığını, İran edebiyatında Ayyukî'nin aynı adlı mesnevisine borçludur.

Mesnevideki olayın niteliği ise, Ünver'in tasnifine göre aşk ve macera konulu mesneviler içinde değerlendirilen çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir. (Ayrıntı için bkz. Karşılaştırma Bölümü)

²⁸⁸ Nurullah Çetin, a.g.e., s. 211–212.

(10). Metinlerarası İlişkiler

“Güneşin altında söylenmedik söz yoktur.”Balzac

Bir edebî metnin başka bir edebî metinle ilişkisi ile ilgili çalışmaların genel adı olan “metinlerarasılık” (intertextuality), terim olarak kültürümüze yabancı olsa da kavram olarak bize çok uzak durmaz. Metinlerarasılık, klasik edebiyatımızdaki tercüme/telif-tercüme ve nazire ile yakınlığı olan bir kavramdır.

Metinlerarasılıkta yeni bir metin tanımı geliştirilir. Bu tanıma göre metin, kendi geleneğinden gelen çok sayıda unsuru barındıran, *“yapıların üst üste gelerek birbirleriyle karıştıkları”* bir bütündür. Bu sebeple her metin bir şekilde kendinden önceki metinlere açık ya da kapalı göndermelerde bulunur. Bir yazar, kendisinden önce kaleme alınmış eserlere, beğenip takdir etme ya da beğenmeyip alay etme amaçlarından biriyle göndermelerde bulunabilir²⁸⁹. Görüleceği gibi bu gerekçe ve göndermeler nazire ve nakizanın tanım ve sebepleriyle büyük ölçüde örtüşür. Bir edebî eserin, kendinden önceki metinlerden etkilenmesi, esinlenmesi ya da o metinleri çağrıştıracak dil ve anlatım elemanlarına sahip olması olağandır. İşte metinlerarasılık, bu olağan etkileşimi ve boyutlarını tespit eder. Metinlerarasılık, bir metnin kendinden önce kaleme alınmış metinlerden hiçbir koşul altında etkilenmemiş olması düşüncesini reddeder. Bu da metinlerarasılığın, var olan edebî geleneğe şu ya da bu ölçüde öykünme olduğunun ve bir edebî eserin geleneğin her yönünü reddederek oluşamayacağını da göstergesidir²⁹⁰.

Metinlerarasılığı ilk defa teori zeminine oturtan Julia Kristeva²⁹¹,nın şu ifadeleri ise, nazire, yeniden yazım, telif-tercüme gibi içinden çıkamadığımız pek çok kavram konusunda bize ışık tutmaktadır: *“.... Bir metin, öteki metnin özümsemesi ve dönüşmesinden başka bir şey değildir.”* Özellikle Klasik edebiyatlar söz konusu olduğunda eserlerde metinlerarasılık çok daha ön

²⁸⁹ Kubilay Aktulum, **Metinlerarası İlişkiler**, Ankara 2000, s. 7–8.

²⁹⁰ Kubilay Aktulum, **a.g.e.**, s. 18.

²⁹¹ Metinlerarasılığı ilk defa teori zeminine oturtan Julia Kristeva olarak kabul edilse de böyle bir yaklaşımı adlandırmaksızın ilk defa dile getiren ve farklı boyutta irdeleyen kişi, Kristeva’nın da hocası olan ve Rus Biçimcileri arasında yer alan Mihail Baktin’dir.

plana çıkar. Klasik edebiyatların tümünde klasik konuları yeniden işlemek bir gayedir. Bu sebeple metin ekleme ve metin dönüştürme yöntemlerine başvurulmuş olması kaçınılmazdır. Metinlerarası yöntemde gizli alıntı (plagiat) olarak adlandırılan yöntem, özellikle klasik metinlerin yeniden yazımlarını örnek olarak verir. Avrupa’da 17.yy.dan önce kaleme alınmış metinler toplumun malı olarak görüldüğü için herkes onlar üzerine tasarruf hakkına sahipti. Bu eserlerden kaynak gösterilmeksizin (gizli alıntı/ gizli gönderme yoluyla) alıntı yapılması olağandı. Özellikle Klasisizm akımıyla eski Yunan ve Roma klasiklerinin yeniden kaleme alındığı Fransa’da Racine ve Corneille’in eser vücuda getirirkenki tutumları bu kategoride değerlendirilmiştir²⁹². Michel Schneider, Shakespeare’in eserlerindeki orijinallik, yeniden yazım ve gizli alıntıyı sorguladığı çalışmasında ilginç sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre, 6043 dizesinin 1171’i önceki şairler tarafından aynen kaleme alınmış, 2373’ü Shakespeare tarafından sadece yorumlanarak yeniden yazılmış, bunlardan geriye kalan sadece 1899 dize Shakespeare’e ait, orijinal dizelerdir²⁹³.

Metinlerarasılık çalışmalarına en fazla malzeme verecek edebiyatlar şüphesiz klasik edebiyatlardır. Aynı konunun yeniden yazılması esasına dayalı klasik edebiyatlarda gizli ya da açık alıntılara çok fazla rastlanır. Yukarıda özetlenen çerçeveye kendi penceremizden bakacak olursak, Anadolu sahasında oluşan edebiyatımızın kendisine büyük ölçüde İran kısmen de Arap edebiyatını model aldığı görülür. Bu model alış, nazım şekli, vezin ve konu noktasında olabilmektedir. Batı’da klasisizm akımının kendisine model aldığı klasikler Yunan ve Roma iken, bizde bu klasiklerin fonksiyonunu Fars ve Arap eserleri üstlenir. Bu edebiyatın klasikleşmiş eserleri, adeta “miri malı” muamelesi görür. Hatta, Galib kendisine ve Hüsn ü Aşk’a yönelik suçlamalar karşısında; “*Esrarını Mesneviden aldım/ Çaldımsa da miri malı çaldım*” diyerek Hüsn ü Aşk’ın Mevalana’nın Mesnevisi’nden etkilendiğini, ondan izler taşıyıp ona göndermelerde bulunduğunu övünerek ifade eder. Nazirenin farklı boyutlarıyla sürekli gündemde olduğu bir edebiyat geleneğinde gizli ya da açık göndermelere ve buna dayalı metinlerarası

²⁹² Kubilay Aktulum, **a.g.e.**, s. 105.

²⁹³ Michel Schneider, **Voleurs de Mots**, s. 41’den aktaran Kubilay Aktulum, **a.g.e.**, s. 104.

ilişkilere rastlanması olağandır. Mesnevi özelinde klasik edebiyatımıza baktığımızda, mahalli konulu mesneviler hariç, mesnevilerimizin pek çoğunun konusunun Fars ya da Arap edebiyatında yazılmış mesnevilerle ortak olduğu görülür. Bunu yüzeysel bir yaklaşımla “taklit” diye nitelendirmek mümkündür. Fakat tüm klasik edebiyatlarda benzer durumların olduğu ve nazire ya da modern ifadeyle metinlerarasılık bağlamında yaklaşıldığında problemin “taklit” denilerek geçilemeyeceği de bir gerçektir. Klasik mesnevi konularının farklı yüzyıllarda yeniden yazımlarıyla karşılaşırız. Bu yeniden yazım sürecinde konu büyük ölçüde aynı kalmak kaydıyla, yazar söyleyişte başarıyı yakalamaya çalışır. Konuya ne kattığı değil, hangi güzellik ve orijinalitede söylediği onun başarı ölçüsü olur. Tezimize konu olan Varka ve Gülşah mesnevisi de 11.yy’dan itibaren ilki Farsça olmak kaydıyla takip edilebildiği kadarıyla 17.yy.a kadar yeniden yazımları olan bir mesnevidir. Bu yeniden yazımların hemen tamamı ilk örnek olan Ayyukî’nin Farsça eserini model almış, konunun omurgasına müdahale etmeden aynı konuyu farklı şekillerde ifadeyi amaçlamışlardır. Anadolu sahasında Yusuf-ı Meddah ve incelediğimiz Mustafa Çelebi’nin eserleri hacim olarak çok farklı olsa da konunun değişmediği rahatlıkla söylenebilir. Bu yeniden yazım sürecinde Mustafa Çelebi de kendisinin de takipçisi olduğu edebî gelenekten özellikle de model mesneviden, aynen tercüme ya da yeniden yorumlama yoluyla kimi edebî kesitleri almış ya da model mesnevi ile etkileşim hâlinde olmuştur. Bu etkileşim, eklenmiş ya da dönüştürülmüş metin şeklinde görülebilir. Şöyle ki; edebî eserlerde metinlerarası etkileşim temelde iki şekilde karşımıza çıkar: eklenmiş metin ya da dönüştürülmüş metin. Eklenmiş metin ya da metin ekleme yönteminde, edebî metne montaj ya da kolaj tekniği adı verilen bir teknikle metin ekleme esastır. Montaj veya kolaj tekniği ya da daha kapsamlı bir ifadeyle metin ekleme yönteminde eklenen metinler dönüştürülmez, aynen alıntılanarak kullanılırlar. Epigraf²⁹⁴, şiir, mektup, tarihi belge ve resim

²⁹⁴ Edebî olsun ya da olmasın bir eserde bölüm içinde anlatılan düşüncüyü özetler mahiyette bölüm başlarında yer alan ibare, cümle, mısra, beyit ya da paragrafın genel adı olan epigraf, inceleme konumuz olan mesnevinin yazıldığı döneme ait olmayan bir kavram olduğu için detaylandırılmamış ve mesnevide örneklendirilememiştir.

eklentileri metin ekleme yöntemi dâhilinde değerlendirilir.

(11). Metin Ekleme Yöntemleri

i. Şiir

Klasik anlatı metinlerinin yanı sıra zaman zaman modern romanda da anlatı içine yerleştirilen şiir metinlerine rastlamak mümkündür. Alıntılanan şiirin dönemi, şairi ve mesajının işlevsel olarak kullanımı metin eklemeyi bu noktada başarılı kılan unsurlardır. Manzum-mensur karışık bir şekilde anlatılan halk hikâyelerimizle tamamen manzum olan mesnevilerde olay örgüsü içine yerleştirilmiş şiirler görülür. Halk hikâyelerindeki bu manzum kısımlar ile mesnevilerdeki çoğu gazel formundaki şiirler elbette o eser içinde bir fonksiyon icra eder. Halk hikâyelerinde manzum kısımların fonksiyonu konumuz dışı kalmak kaydıyla dikkatimizi mesnevilere yönelttiğimizde mesnevi metinlerinde eklenen şiirlerin çoğunlukla gazel olduğu ve bu gazellerin olaydaki duygu yoğunluğu arttığı sırada mesnevi kahramanlarının ağzından birbirlerine söylendiği, mektupla ifade edildiği ya da iç konuşma şeklinde mesnevi kahramanlarından birinin diğerinin ayrılığı ya da ölümü karşısında dillendirildiği görülür.

Ancak Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah mesnevisinde eklenen şiirler, geleneğe bu anlamda çok da uymayan bir şekilde çoğunlukla kıta nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Mesnevi içinde Varka'nın ağzından söylenmiş 4 gazel bulunmaktadır. Bunun dışında olayın anlatıldığı bölümde 23 kıta ve 15 nazım yer alır. Bu kıta ve nazımlar, bir olay ya da düşüncenin anlatıldığı bölümden sonra gelip genellikle anlatılan olay ya da düşüncüyü özetleme gibi bir fonksiyona sahiptirler.

Metin ekleme yöntemleri arasındaki bu “şiir ekleme yöntemi” karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için de değerlendirilebilecek bir unsurdur. Mesnevi metinlerinin konusunu çoğunlukla İran kısmen de Arap edebiyat edebiyatlarından almış oldukları bilinir. Bu yeniden yazımlar sırasında

genellikle mesnevi kahramanlarının ağızından söylenen gazel vb. nazım şekillerinin tercüme ya da telif olduğunun ortaya konması, yazarın söyleyişte orijinalliği yakalayıp yakalayamadığının tespitinde önemli ipuçları verir. Bu noktadan hareketle tezimize konu olan Varka ve Gülşah mesnevisini, bu hikâyenin mesnevi sahasındaki ilk örneği olan Ayyukî'nin aynı adlı eseri ile nazım şekilleri açısından karşılaştırdığımızda ilginç sonuçlara ulaştık. Ayyukî'nin eserinde 10 gazel yer alırken Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah'ında 4 gazel yer almakta. Mustafa Çelebi'nin mesnevisindeki 23 kıta ve 15 nazıma karşılık Ayyukî'nin mesnevisinde hiç kıta bulunmamaktadır. (Ayrıntı için bkz. Karşılaştırma Bölümü).

ii. Mektup

Mektup, kişiler arası bir haberleşme aracı olmasının yanı sıra, insanların duygu ve düşüncelerini ifade eden özel vesikalardır. Bu özelliğinden dolayı olsa gerek, 18.yy. Batı edebiyatında bir anlatım aracı olarak kullanılmaya başlanır. Mektup tekniği bir anlatının sadece mektuplardan oluşması ya da anlatı içinde bazı bölümlerde kullanılabileceği şeklinde görülebilir²⁹⁵. Batı edebiyatında adına mektup-roman (epistolary novel) denilen ve sadece mektuplardan oluşan bir roman üslubu bulunmaktadır. Bizim edebiyatımızda içinde mektuplara yer veren romanlar olmasına rağmen tümünden mektuptan oluşan bir romana²⁹⁶ rastlanmaz²⁹⁷. Roman öncesi anlatı türlerimizde kahramanlar arası haberleşmeyi sağlaması noktasında metin ekleme elemanları olarak mektuplara rastlamak mümkündür. Anlatılarda kullanılan mektup tekniği, anlatıcının bir süreliğine de olsa aradan çekilerek, kişi, kahraman ya da karakterlerin kendilerini okura

²⁹⁵ Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**, İstanbul 2006, s. 224–225, 227.

²⁹⁶ Mehmet Tekin, Halide Edib'in Handan ve Reşat Nuri'nin Bir Kadın Düşmanı romanlarının sadece mektuplardan oluşan roman kategorisinde olduğu görüşündedir (Bkz. Mehmet Tekin, **a.g.e.**, s. 227).

²⁹⁷ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 216–217.

aracısız göstermelerine imkân vermesi açısından da önem taşır.

Mesnevi edebiyatı içinde mesnevi kahramanlarının mektuplaşması okuru mesnevinin kurgusu noktasında bilgilendirir. Irakî'nin *Uşşâk-nâme*'si ile Ayyukî'nin *Varka ve Gülşah*'ı kahramanları arasındaki mektuplaşmalarla dikkati çekmiş bir eserdir. Ancak Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah*'ında kahramanlar arası mektuplaşmalar görülmez. *Varka*'nın Yemen padişahı olan dayısından maddi yardım istemek amacıyla yazıp kölesiyle Yemen'e gönderdiği mektup dışında mesnevide mektuba/mektup tarzı anlatıma rastlanmaz. Mesnevi içinde otuz sekiz beyit yer tutan bu mektup, besmele ile başlar ve Tanrı'nın kudretini örnekleyen tabiat olaylarının ardından insanın yaratılışı, aşk duygusu ve bu duygunun insanda var oluşunu anlattıktan sonra, Leyla ile Mecnun, Ferhad ile Şirin ve Vamık ile Azra gibi ünlü âşıklardan bahsedilir. *Varka*'nın ağzından yazılan mektupta *Varka*, kendisini o ünlü âşıklardan biri olarak takdim eder. *Gülşah*'a duyduğu sevgiden ve bu sevginin kendisini düşürdüğü hâllerden söz ederek aşkının divanelik/melankoli noktasında olduğunu ifade eder. Ayrıca sevgilisine ulaşabilmek için önüne konulan engeller olmasına rağmen ona yardım edecek kimsenin bulunmayışından dert yanar. Bu ruh hâli, dünyaya dair her şeyden vazgeçmişlik duygusunun da yansıması olarak karşımıza çıkar. Dayısına kendisine yardım etmesi bu durumdan kurtulması için ricacı olur. Sonrasında tabiattaki her nesnenin çektiği ızdıraba ortak olduğu vehmine kapılarak ancak dayısının lutfuyla esenlik bulacağını tekrarlar.

Alup biñ şevk ile destine hâme

Şürû' itdi aña yazmağa nâme

Yazup ser-nâmede nâm-ı Hudâyî

K'anuñdur 'âlem üzre pādşâyî

Qılur rûşen delîl-i mihr ü mâhı

Açar nûr ile ceyb-i şubhğâhı

Kevākib birle zeyn idüp hümāyı
Uyarur şubḥ dek ẓandīl-i ayı

Nücūmı gülşen-i eflāke ezhār
İdüp virür aña mihrinden envār

Döner emri ile dülāb-ı gerdūn
Aķar feyz ile Nīl ü āb-ı Ceyḥūn

Çiçeklerden yire pirāye eyler
Aña ebr-i behārı dāye eyler

Feleklerde idüp ebri güher-bār
Çıķardı ḥār içinden tāze gülzār

Geh aĝlar ḥaşıyetinden ebr-i çālāk
Geh eyler ķahķaha ra‘ d ile eflāk

Geh olur ra‘ d olur göklerde nālān
Güler gāḥī hevāda berķ-i raḥşān

Yaratdı ādem oĝlın āb u gilden
Şeref virdi aña cān ile dilden

Dilini eyleyüp gencīne-i rāz
Yaradılmışdan itdi añı mümtāz

Qılup esrār-ı ‘ışka anı maḥrem
Vücūdın kaṭre iken eyledi yem

Kimi Mecnūn gibi zār u şeydā
Ġam-ı Leylādan eyler vāy veylā

Kimi Ferhādveş ḥayrān u dil-teng
Ġam-ı Şīrīnden ider seng ile ceng

Kimin ‘Azrā kıllur kimini Vāmıķ
Kimin ma‘şūķ eyler kimin ‘āşıķ

Ben ol ‘āşıķ olanlardan biriyem
Diyār u ḥānmānumdan beriyem

Vücūdum maḥv idelden mihr-i Gül-şāh
Mecālüm ḵalmamışdur itmege āh

Gönülden ḥıṣ iken bīgāne oldum
Delürdüm ‘ışķ ile dīvāne oldum

Sirişķüm tīr-bārānı dökildi
Ġam ile yā gibi bilüm bükildi

Terāne bağlayup ney gibi vāye
Uçurdum vārumı virdüm hevāye

Geçürdüm hecr oğın cān ile tenden
Şehīd-i ʿışk olup geçdüm kefinden

Göñül murğı uçarken bāğa düşdi
Firāzluğunda cānum ağa düşdi

Çıkarmaz cānumı ḥabs itdi hicrān
Kefīl olur baña yok bir müselmān

Geçürdüm derd ü ğamla māh u sālī
Kālup bedr olmadı bahtum hilālī

Temām oldu işüm ben yarı kaldum
Meded kılmazlara yalvarı kaldum

İçüm ğam nāvekinden toptolu baş
Yetīm oğlan gibi çeşmüm dolu yaş

Görüp ʿışkuñ ğamıyla mātem içre
Beni yok bir esirger ʿālem içre

Yudum destüm temāmet cism ü cāndan
Cihān benden uşandı ben cihāndan

Ne kaldı cānda fer tende ḥuzūrum
Ne gözde nūr u ne dilde sürūrum

Geçüp fūrkat oķı irdi cenāne

İrişdi ğam bıçağı üstüñāne

Ṭarīķ-i ‘ıışķ içinde baña pīr ol

Dilüm pā-māl-i ğamdur dest-gīr ol

Baña bu zulmet içre reh-nümā ol

Başuma sāye şal zıll-ı hümā ol

Benümçün yakdı lāle bağrına dāğ

Beni ağlar ‘uyūn-ı nergis-i bāğ

Benümçün oldı servüñ başı lerzān

Benümçün oldı bülbül zār u nālān

Benümçün sīnesin çāk eyledi gül

Benümçün dil-periñān oldı sünbül

Olur gökde benümçün ebr giryān

Şaçar odlar benümçün berķ-i raḥşān

Benümçün acıyup Deryā-yı ‘Ummān

Benümçün la‘lveş kanlar yudar kān

Nesīm-i luṭfuñ irmezse Yemenden

Esen olmaķ hevāsın oķma benden [2981–3019]

Görüleceğı gibi, mektup, mesnevide merkezî kahramanla yardımcı

kahramanlardan biri arasında haberleşmeyi sağlamak üzere yer verilmiş bir anlatım unsurudur. Ancak aşk mesnevilerinde görmeye alışık olduğumuz âşıklar arasındaki mektuplaşma örneklerine Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah mesnevisinde rastlanmaz.

iv. Resim

Zaman zaman modern romanlarda rastlanan, anlatılan konuya uygun resimlerin ilgili sayfalara yerleştirilmesi, el yazması eserlerde minyatür olarak karşımıza çıkan kitap resimleme geleneğinin bir uzantısı olarak düşünülebilir.

Geleneksel kitap sanatlarımız arasında önemli bir yere sahip olan minyatürün kökeni, İslamiyetin kabulünden önceki devirlere kadar uzanır. Minyatür, genellikle yazma eserlerde, metnin ya da o varakta anlatılan konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla yapılan resimlerdir. El yazması eserlerin olduğu pek çok kültürde minyatüre/kitap resmine rastlamak mümkündür. İslam, Maniheizm, Budist ve Hristiyan kültürüne ait kitaplarda çok sayıda minyatür bulunmaktadır. Ancak Hristiyan dünyasında matbaanın yaygınlaşması ve realist resme yönelme sonucu minyatürden uzaklaşılırken, İslam dünyasında resme mesafeli yaklaşılması ve matbaanın gecikmesi sebebiyle kitapların istinsah yöntemiyle çoğaltılması, minyatüre olan ilgiyi sürekli canlı tutmuştur. Soyutlamanın ön planda olduğu İslam sanatları için minyatür oldukça elverişli bir anlatım aracı olmuştur²⁹⁸.

Türk kültüründe minyatürün geçmişi, yerleşik bir medeniyetin temsilcisi olan ve Maniheizm ve Budizm sebebiyle Çin, Hint ve İran kültürlerinden etkilenen Uygurlara dek gider. 8–9.yy.larda Uygurlardan kalma sınırlı sayıdaki minyatürlü sayfa ile Anadolu Selçukluları döneminden kalan *Kelile ve Dimne* ile *Varka ve Gülşah* minyatürleri, Türk minyatür sanatının takip edilebilen örnekleri olmakla birlikte bu sanatın 13.yy.a kadar olan örneklerinin pek çoğunun günümüze ulaşamadığı da bir gerçektir. Türk minyatür sanatına ait

²⁹⁸ Banu Mahir, **Osmanlı Minyatür Sanatı**, İstanbul 2005, s. 15, 31.

takip edilebilen ilk örnekler 14.yy. sonlarına aittir²⁹⁹.

Gazneliler devri şairlerinden olup 11.yy.da *Varka ve Gülşah* adlı bir mesnevi telif eden Ayyukî'nin bu eserinin bilinen tek ve en eski nüshasının 13.yy.a ait olduğu düşünülmektedir. Eserin istinsah kaydı bulunmadığı için, müstensihî ve istinsah edildiği tarih kesin olarak bilinmiyor. Ancak esere ait bir takım özellikler göz önünde bulundurularak bir takım çıkarımlara ulaşmak mümkündür. Eserde kullanılan nesih hattı, 12–14. yüzyıllarda Anadolu coğrafyasında kitap istinsahlarında kullanılan yazı çeşididir. Eserde yer alan 71 minyatür, 13. yy.da Konya'da Karatay Medresesi Vakıfnamesi'nin kayıtları arasında isim ve imzasına rastlanan Abdülmümin el-Hoyî'ye aittir. Minyatürler, Uygur üslubu taşıyıp Selçuklu dönemi özelliklerini yansıtır. Selçuklu dönemi yazma eserlerinde görülen minyatürlerle ve yine o dönemden kalan çini ve seramiklerdeki üslupla paralellik gösterir. Abdülmümin el-Hoyî'nin 1253 yılında Konya yaşadığı düşünüldüğünde *Varka ve Gülşah*'ın da 13. yy. ortalarında Konya'da istinsah edildiği sonucuna ulaşmak mümkündür³⁰⁰. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bu nüsha, içerdiği 71 minyatür açısından da son derece önem taşır. Yazmada yer alan bu minyatürlerde, mesnevide yer alan pek çok ayrıntıya işaret edilmiştir. Mesnevi Farsça olmasına rağmen, minyatürlerin sahibinin bugün İran sınırları içinde bulunan Güney Azerbaycan bölgesinden bir Türk olması, minyatürlerde kullanılan üslubun kökenlerini Orta Asya Uygur minyatürlerine kadar götürülebilmesine olanak sağlar³⁰¹. Bu minyatürlerde çizgi ve renk kullanımındaki soyutlamanın dikkat çekmesinin yanı sıra Selçuklu dönemi toplum yaşantısı ve kadın imajına dair önemli ipuçları bulunmaktadır. Özellikle minyatürlerde yer alan insan figürlerinin giysileri devrin giyim kuşam ve süslenme alışkanlıklarına kaynaklık edecek niteliktedir. Kadın giysileri ve takılarında incinin hâkimiyeti görülürken, kadın figürleri açık sayılabilecek giysilerle resmedilmiş, kadınlı erkekli eğlence meclisleri ve dansları minyatürlerin yapıldığı dönemde Anadolu Selçuklu

²⁹⁹ Banu Mahir, *a.g.e.*, s. 39.

³⁰⁰ Kemal Özergin, "Selçuklu Sanatçısı Nakkaş Abdülmü'min el-Hoyî Hakkında", *TTK Belleten*, C. XXXIV, S. 134, Nisan 1970, s. 220, 224, 225, 229.

³⁰¹ Banu Mahir, *a.g.e.*, s. 34.

kadınlarının serbest bir hayat yaşadıklarına da delil teşkil eder³⁰².

Minyatürlü yazmalar aynı zamanda eserin bir devlet büyüğü ya da edebiyat hamisine sunulacağını da işaret eder. Çalışmamızın konusunu oluşturan Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah mesnevisi de model aldığı eser ölçüsünde olmasa da minyatür içeren bir mesnevidir. Mesnevinin giriş kısmında Kanunî Sultan Süleyman'ın övgüsünün yapıldığı varaklarda iki minyatür yer alır. Ancak mesnevide asıl konunun işlendiği bölümlerde minyatüre rastlanmaz. Mesnevinin giriş kısmında “*Der-medh-i Pâdşâh-ı Rub'-ı Meskûn*” başlığını taşıyan methiyenin bulunduğu varakta iki minyatür vardır.

Müellifin yaşadığı dönem ve minyatürlü sayfada adı geçen padişahın saltanat yılları dikkate alındığında, en geç 1566 (Kanunî'nin ölümü) tarihli olması muhtemel mesnevinin, içerdiği iki minyatürün üslup özellikleri ile istinsah tarihinin daha erken döneme ait olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu minyatürler, eserin 1520-1540 tarihleri arasında bir dönemde yazılmış olduğunu göstermektedir³⁰³.

Minyatürün yanı sıra kimi halk hikâyelerinin de resimli şekilde basıldığı bilinmektedir. Bu resimler minyatür olarak değerlendirilmese dahi bu kitaplardaki işlevleri minyatürle aynıdır³⁰⁴.

(12). Metin Dönüştürme Yöntemi

Metin eklemede, farklı metinler aynen alınıp adeta bir kolaj tekniğiyle metne dahil edildikleri hâlde, metin dönüştürmede böylesi bir ekleme değil, onları dönüştürerek kullanma söz konusudur. Bu daha çok geleneğe ait unsurların modern anlatılarda dönüştürülerek kullanılması şeklinde olur. Mitoloji, masal, destan, halk hikâyesi ve klasik edebiyat verimleri bu tarz dönüştürmelerde kullanılır. Metin dönüştürme, kurgu ve teknik taklidi, içerik

³⁰² Banu Mahir, **a.g.e.**, s. 34.

³⁰³ Minyatürlerin tarihlendirilmesi konusunda Prof. Dr. Zeren Tanındı'dan yardım alınmıştır. Kendisi, bu iki minyatürün 16.yüzyıl başlarına ait olduğunu, 1520-1540 arası tarihlendirilebileceğini ve benzer üsluptaki resimlerin 1499 tarihli Şeyhi'nin Hüsrev ü Şirin'inde (İsveç, Uppsala Üniversite Kütüphanesi) de bulunduğunu ifade etmiştir. Bu konudaki yardımları için kendilerine teşekkür ederim.

³⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gül Derman, **Resimli Taş Baskısı Halk Hikâyeleri**, Ankara 1989.

aktarımı, çağrışımsal göndermeler (telmi) yoluyla yapılabilir.

i. Kurgu ve Teknik Taklidi

Metin dönüştürme her ne kadar temelde geleneksel bir metni modern olan metne dönüştürme esasına dayansa da “modern” kavramını “çağdaş” olarak algılamamak gerekir. 16.yy.a ait mesnevi yazarı için 11.yy. edebî ürünleri geleneksel/klasik, 16.yy. ise moderndir. Tez konumuz 16.yy. edebî ürünüdür. Ancak 11.yy.a ait bir mesnevi metni kurgu açısından dönüştürülerek yeniden yazılmıştır³⁰⁵. Kurgu ve teknik taklidi daha önce yazılan bir eseri kurgu ve teknik olarak örnek almaya dayanır. Ayyukî'nin 11.yy.da kaleme aldığı Varka ve Gülşah mesnevisi aynı kurguyla 16.yy.da Mustafa Çelebi tarafından yeniden yazılmıştır³⁰⁶.

ii. Çağrışımsal Göndermeler

Klasik edebiyatımızdaki telmi sanatıyla benzer özellikleri olan bu metin dönüştürme yönteminde, dönüştürülen metnin adını ya da onu çağrıştıracak bir unsurunu zikrederek metne gönderme yapılır. Dönüştürülen metnin tümü kullanılmadığı hâlde, yapılan göndermelerle sağlanan geri planda dönüştürülen metin, kurulan yeni metni desteklemiş olur.

Varka ve Gülşah mesnevisinde, İbni Sina'nın başından geçtiği söylenen ve Mevlana'nın mesnevisinde de yer alan, hasta zannedilen genç

³⁰⁵ Bu noktada nazire/ metin dönüştürme/yeniden yazım kavramları arasında yakın bir ilişki olduğu da görülmektedir. Klasik bir metnin defalarca yeniden yazımı onun farklı şair/yazarlar tarafından metin dönüştürme yöntemi çerçevesinde ele alınışı ile aynı şey midir sorusunu da akıllara getirmektedir.

³⁰⁶ Anadolu sahasında Mustafa Çelebi'den önce Yusuf-ı Meddah'ın aynı adlı bir mesnevisi ile Ziyaî'nin bugün elimizde olmayan Varka ve Gülşah mesnevisi de söz konusu olmakla birlikte, yapılan karşılaştırma kısmında Mustafa Çelebi'nin mesnevisini yazarken Ayyukî'nin Farsça eserini model aldığı görülmüştür (Bkz. Tez/Karşılaştırma Bölümü)

bir âşığın nabzını tutan hekimin koyduğu “aşk” teşhisine yönelik bir gönderme görülür.

Varka, Muhsin Şah'ın sarayında Gülşah'la birlikteyken bu durumu doğru bulmayıp içine sindiremez ve Şam'dan ayrılır. Son derece üzgün ve perişan bir hâlde yola koyulan Varka, yolda bir hekime rastlar. Hekim, Varka'nın solmuş ve sararmış yüzünü görünce bu hâlinin sebebini sorar. Varka, çaresi olmayan bir hastalığa yakalandığını söyler. Hekim Varka'nın nabzını tutunca onun âşık olduğunu anlar. Varka ve Gülşah mesnevisi içinde yer alan bu kesit, daha önceden var olan bir hikâyeye göndermedir.

Yine Şeyh Abdürrezak hikâyesi olarak da bilinen ve ilk olarak Attar'ın *Mantıku't-tayr* adlı mesnevisindeki hikâyeler arasında karşılaşılan Şeyh-i San'an hikâyesi, sevdiği güzel uğruna dinini terk eden bir sufinin hayatını konu alır³⁰⁷. İncelediğimiz mesnevide de Gülşah'ın güzelliğinin anlatıldığı Sıfat-ı Gülşâh başlıklı kısımda bu hikâyeye gönderme yapılmıştır:

Ġalaṭ didüm hezārān şeyḥ-i Şan' ān
İder ' ıṣḫında terk-i dīn ü ĩmān

Ne Şan' ān ol şanem mihr ile her bār

Ḳuşanur keh-keşāndan çerḥ-i zünnār [873-874]

(13). Teknik Unsurlar / Anlatım Teknikleri

Destan, roman, hikâye vb. anlatıya dayalı tüm sanatlarda olduğu gibi mesnevide de yazar, anlatım için bir takım tekniklere başvurur. Bu teknikler arasında, anlatma ve gösterme; geriye dönüş; montaj; özetleme; iç çözümleme; mektup ve tasvir en çok kullanılanlardan olup incelediğimiz mesnevi de de örneklenmesi mümkün olan yöntemlerdir.

³⁰⁷ Şeyh-i San'an mesnevisi için ayrıntılı bilgi için bkz. Müberra Gürgendereli, **Mostarlı Ziyâ'î Şeyh-i San'an Mesnevisi**, İstanbul 2007, s. 1-20.

i. Anlatma ve Gösterme Teknikleri

Anlatı türlerinin en eskilerinden kabul edilen destandan en modern olan romana kadar anlatıcı, yarattığı eserde şu ya da bu şekilde var olmuştur. Kimi türlerde zaman zaman hissedilirliği artmış ya da azalmış olsa dahi sonuçta “anlatıcı” varlığını korumayı başarmıştır. Özellikle modern öncesi anlatılarda anlatıcı ön plandadır ve kendisini önemli ölçüde hissettirir. Bu yüzden modern öncesi anlatılar için anlatma tekniğinden çok fazla yararlanıldığını söylemek yanlış bir tespit olmaz. Bu metinlerde hâkim konumlu/tanrısal anlatıcı olayları bilen ve onlara müdahale eden tipte bir anlatıcıdır. Anlatıcı anlatması gerekenleri anlatır, anlattıklarıyla olaya yön verir ve müdahalelerde bulunur³⁰⁸. Anlatma tekniğinde anlatıcı ön planda olup, kahramanların geçmiş ve geleceklerine dair tüm ayrıntıyı bildiği gibi, içinde bulunulan zamanda da hangi duygu atmosferi içinde olduğu ondan uzak bir konu değildir. Bu sebeple anlatıcı, okuyucu/dinleyiciye olay ayrıntılarını genellikle “anlatarak” bildirmeyi tercih eder.

Gösterme tekniği ise daha çok görsel/ sahne sanatlarından esinlenilerek anlatı metinlerinde yer bulmuş bir tekniktir. Anlatıcının olaya hâkim bir şekilde anlatarak değil de dinleyiciye/okuyucuya göstererek bildirmesi esasına dayanır. Anlatı kahramanlarının arasındaki ilişki ve konuşmalarla bu gösterme tekniği uygulanır. Anlatma tekniğine göre anlatıcı çok daha geri plandadır. Okurun/ dinleyicinin dikkati anlatıcıya değil, esere odaklanmıştır. Gösterme tekniğinin başarısının ölçüsü, okur dikkatini anlatıcıdan uzaklaştırıp eserin kişi/ kahramanları üzerine çekebilmekle doğru orantılıdır³⁰⁹.

İncelediğimiz mesnevide olay aktarımı sırasında anlatma ve gösterme tekniklerinin ikisinin de örneklerine rastlamak mümkün olmakla birlikte ağırlıklı olarak kullanılan tekniğin anlatma tekniği olduğunu söylemek gerekir. Özellikle kahraman, mekân ve zaman sunumlarında, anlatıcı tarafından “Sıfat-ı Varka”, “Sıfat-ı Gülşah”, “Sıfat-ı Ruz”, “Sıfat-ı Bahar”, “Sıfat-ı Ahval-i

³⁰⁸ Mehmet Tekin, **Roman Sanatı ve Roman Unsurları**, İstanbul 2006, s. 71.

³⁰⁹ Ünal Aytür, **Henry James ve Roman Sanatı**, Ankara 1970, s. 120.

Benî Şeybe” gibi ayrı başlıklar hâlinde tanıtılmaları söz konusudur. Anlatıcı mesnevi içerisinde yer verdiği bu başlıklarda zaman zaman hikâyeye ara vererek toplu halde anlatılarda bulunur. Bu da, Varka ve Gülşah mesnevisinde zaman, mekân ve kahraman sunumlarının anlatıcı tarafından okura çoğunlukla “anlatılarak” yapıldığının göstergesidir.

i.a.Geriye Dönüş Tekniği

Tüm anlatılarda reel ya da itibarî bir zaman söz konusudur. Olay bir zaman sürecinde cereyan eder. Olayı hazırlayan bazı ayrıntılar geçmiş zamanı, yansımaları ya da anlatı içindeki kimi durumlar gelecek zamanı işaret eder. Modern roman daha çok “şimdiki zaman” anlatımının hâkim olduğu bir türdür. Fakat anlatıcı “şimdi”den hareketle geçmişe kimi zaman da geleceğe bakar. Modern öncesi anlatılarda “geçmiş”e yönelik bakışlar daha fazla görülür. Ancak geriye dönüşlerin olduğu kimi modern sonrası anlatılarda geçmiş zaman ve gelecek zamanın da ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Anlatıcı o an yaşanmış bir olayı “şimdiki” zamanda anlatsa dahi, sonuçta yaşanmış ve bitmiş bir olayı anlatır. Bu yüzden anlatılardaki “şimdiki zaman”la bizim yaşadığımız “şimdiki zaman” tam olarak örtüşmez. Roman “şimdiki zaman”la ifade edilse dahi aslında yakın ve uzak geçmiş zamanlardan beslenmek zorundadır. Romancının “şimdi”yi anlatması mümkün değildir. Kurgu hâle ait olabilir ancak diğer unsurlar geçmişe aittir. Romancı bu unsurlara canlılık kazandırabilmek adına geriye dönüş tekniğinden yararlanmak suretiyle geçmişe döner. Bu geri dönüşlerde, dar anlamda geriye dönüş, yapıcı geriye dönüş ve çözücü geriye dönüş olmak üzere üç farklı tarz kullanılabilir³¹⁰. Aslında geriye dönüş tekniği, mantığı itibarıyla modern ve modern sonrası anlatılarda revaç bulan bir teknik olmalıdır. Anlatıcı, kahraman/ kişi ya da olaylara dair detayları anlatının

³¹⁰ Mehmet Tekin, a.g.e., s. 233- 234.

başında tümünden okura sunmak yerine, okurun merak duygusunu harekete geçirecek kimi olay ve düğümlerden sonra “geriye dönerek” sunulması, modern dönem anlatılarının, özellikle romanın, teknikleri arasındadır. Ancak “dar anlamda geriye dönüş” olarak kabul edilen, olay, kişi ya da kahramanları kısa takvim zamanları arasında dönüşler yaşayarak sunmak, açıklayıcı ve olayı destekleyici mahiyette olduğu için modern öncesi metinlerde de görülmesi mümkündür. Anlatıcı, birkaç saat, ya da birkaç gün öncesine dönerek olay ya da kahramanlar/ kişiler hakkında bilgi verir³¹¹.

Mesnevide Varka’nın Anter’e esip düşüp öldürülmek üzere cellada teslim edildiğinde birbirlerini tanıyamazlar. Kısa süreli geriye dönüşlerle yakın geçmişte başlarından geçen olayları anlatmalarının sonunca birbirlerini tanırılar.

Yine Varka, Yemen’den pek çok mal ve ganimetle memleketine döndüğünde Gülşah bir başkasıyla evlendirilmiş olduğu için kendisine Gülşah’ın öldüğü yalanının söylenmesi ile Gülşah’ın kız arkadaşının Varka’ya gerçeği anlatması da dar anlamda geriye dönüş tekniğinin izleri olarak yorumlanabilir.

i.b. Montaj Tekniği

Bir eserin müellifinin başka birine ait söz, yazı ya da ibareyi kendi yapısını bozmaksızın “bir kalıp hâlinde” alarak eserine yerleştirip kullanması esasına dayalı bu teknik, edebî sanatlarımızdan “iktibas”la büyük ölçüde benzerlikler taşımaktadır. Montaj tekniğinde amaç, müellifin alıntılacağı bu yapılarla anlatmak istediği şeye mesnet bulması, düşüncesine inanılabilirlik kazandırmasıdır³¹². Montajlanan ya da iktibas edilen metin, anlatının içinde dönüşüme uğrar. Montajlanmadan önce, Tanrısal bir söz, felsefik bir ifade ya da psikolojik bir bilgi olmasına rağmen, anlatı metninin içinde, yani montaj

³¹¹ Mehmet Tekin, **a.g.e.**, s. 235.

³¹² Mehmet Tekin, **a.g.e.**, s. 84–85.

teknîği uygulanarak alındıktan sonra artık o metnin bir parçası olur ve onu edebî metni oluşturan unsurlar açısından destekler. Anlatı türlerinin, özellikle romanın, bu metin dönüştürücü özelliği pek çok anlatıcı tarafından kullanılmıştır³¹³. Klasik edebiyat geleneğimizde hikâye ve roman fonksiyonunu üstlenen mesnevilerde, divan önsözlerinde ya da edebiyat tarihimizin prototipleri olan tezkire önsöz ve biyografilerinde yazıldıkları dönemi göz önüne alarak “iktibas”olarak adlandırdığımız bu “kalıp hâlinde” montajlanan ibareler, çoğunlukla, ayet, hadis, kelam-ı kibar ya da döneminde popüler olmuş şiir ya da bu şiirlerden parçalardır. Bu parçalar, iktibas edildikten ya da montajlandıktan sonra, bir dönüşüme uğrayarak o edebî metnin bir parçası olurlar. Orada sadece ayet, hadis ya da veciz söz kabilinden değil, o edebî eseri tamamlayan ve onun yapısı içinde bir fonksiyon üstlenen bir yapı birimi olma özelliği kazanırlar³¹⁴. Daha doğru bir ifadeyle montaj ya da iktibas tekniğinin başarısından söz edilebilmesi için bu özelliği kazanması gerekir.

Varka ve Gülşah mesnevisinde çok sayıda olmasa dahi ayet iktibasları, kelam-ı kibar kabilinden sözler, atasözü ve deyimleri görmek mümkündür. Atasözleri ve deyimler ayrı bir başlık altında inceleneceğinden burada sadece ayet ve hadislerden yapılan alıntılarda kullanılan montaj tekniği için örnekler verilmiştir:

el-hukmu lillâh (En'am/57, Yusuf/40, Mü'min/12) [1576]

Nefeḥat fihî min rūḥi (Hicr/29; Sad/72) [121]

Keyfe Yuḥyî'l-arz (Rum/50) [129]

Ḳābe kavseyn (Necm/9) [324]

Kenzi lâ-yefnâ (Hadis) [671]

Men yenfe'u'n-nâs (Hadis) [570]

Rahmeten li'l-âlemîn (Enbiya /107) [6558]

³¹³ Mehmet Tekin, **a.g.e.**, s. 243.

³¹⁴ Mehmet Tekin, iktibasla montaj tekniğinin ayrıldığı noktaları dile getirirken, iktibasın sadece metni anlam olarak zenginleştirme ve ona güzellik katma işlevleri olduğu ancak montajın, anlam ve estetik dışında metnin kurgusunda rol oynadığı görüşünde olduğunu ifade eder (Bkz. Mehmet Tekin, **a.g.e.**, s. 244).

Lā yuhibbu kullu cebbārīn ‘anīd (Bölüm başlığı) [3809]

i.c. Özetleme Tekniği

Uzun soluklu olarak nitelendirilen destan, mesnevi ya da hikâye formundaki anlatılar ne kadar hacimli olurlarsa olsunlar, sonuçta anlattıkları olayı belirli sınırlar dâhilinde kurgulayıp anlatmak mecburiyetindedirler. Malzemesini ve ilhamını hayattan almakla birlikte anlatıcı, bunları anlatı gerçekliği içinde yeniden kurgulamak zorundadır³¹⁵. Kurguladığı dünyada kimi ayrıntıları atlamak, kimi olayları özetlemek durumundadır. İşte özetleme tekniği temelde bu düşünceye dayanır. Anlatı içinde kimi kişi ya da olay sunumları özetlenerek verilir.

Modern öncesi anlatılarda da sıklıkla başvurulanan anlatım tekniklerinden biri özetleme tekniğidir. Bu anlatılarda metne tanrısal konumlu anlatıcının hâkimiyeti görülür. Bu anlatıcı, kişi ya da olayları kimi yerde özetleyip açıklamalarda bulunur. Modern öncesi anlatı metinlerinde örneklerinin fazlaca takip edilebildiği bu teknik, gereksiz ayrıntıları önlemekle esere yoğunluk kazandırabilir.

Varka ve Gülşah mesnevisinde de özetleme tekniğinin örneklerine çokça rastlamak mümkündür. Özellikle zaman geçişlerinde bu çok görülür. Kahraman aniden büyür, zaman kimi bölümlerde çok hızlı akar. Varka ve Gülşah'ın 10 yaşında ilkmektep talebesi oldukları dönem anlatılırken birden on beş yaşındaki hâllerine geçilir. Yine benzer şekilde aile büyüklerinin Varka ve Gülşah'ın evliliklerini onaylamalarından sonra aradaki olaylar özetlenerek hemen Varka ve Gülşah'ın düğününe gelinir.

³¹⁵ Mehmet Tekin, **a.g.e.**, s. 229-230.

i.ç. İç Çözümleme Tekniği

İç çözümleme tekniği temelde, anlatıcının araya girerek anlatı kahraman/kişisinin iç dünyasını okurun gözü önünde analiz çabasıdır. Anlatıcı yazar/ tanrısal konumlu anlatıcının yer aldığı metinlerde kullanılmaya müsait bir tekniktir. Yapısı itibariyle, “gösterme” tekniklerine dayalı modern ve modern sonrası anlatılara değil de “anlatma” tekniklerine dayalı modern öncesi anlatılara elverişlidir. Bu yöntemde, ön plandaki anlatıcı, anlatıdaki kişi/ kahramanın duygu, düşünce, plan ve beklentilerini sebep ve sonuçlarıyla birlikte yansıtmayı amaçlar. Okur, bu teknikle anlatı kahraman/kişisinin psikolojik hâlini anlatıcının bakış açısıyla keşf eder³¹⁶.

Varka ve Gülşah mesnevisinde, kahramanların takdimi genellikle bu yolla yapılmıştır. Düğün günü, Rebi İbni Adnan’ın Gülşah’ı kaçırmasının ardından Gülşah’ın tasviri anlatıcının araya girmesi ve onun gözüyle okura yansıtılması şeklindedir.

Gözünden kan revân olup zemîne

Felek inlerdi kılduğı enîne

Teni döndi bakup ol merd-i hâma

Şom aķ iken somâķî bir ruḥâma

Figân eylerdi bülbül gibi bî-bâk

İderdi gül gibi pirâhenin çâk

Terâne bağlayup âh ile vâye

Virürdi ney gibi varın hevâye

³¹⁶ Nurullah Çetin, **a.g.e.**, s. 177–178; Mehmet Tekin, **a.g.e.**, s. 260–261.

Yüzinüñ bedri selḥ-i aya döndi

Atılmış bağı şınmış yaya döndi

Bakup gördükde geh gāhi Rebi[‘] i

Ḥazān olurdu ḥüsniñ rebi[‘] i [1389–1404]

Yine mesnevide kahramanların iç dünyalarında neler olup bittiğinin de anlatıcı tarafından bilindiğine şahit oluruz. Varka'nın Gülşah'ı kurtarmak için Rebi'ye asker çekmesi sırasında Varka'nın hangi ruh hâlinde olduğu ve neler düşündüğü anlatıcının bakış açısıyla ifade edilmiştir:

Diline geldügince nām-ı Gül-şāh

Çıkar derd-i derūnından göge āh

Dutulduğunu fıkır idüp o māhuñ

Dem-ā-dem çıñradurdu tās-ı āhuñ

İderdi ḥaqqā tevḥīd ü münācāt

Kılurdu cān u dilden [‘] arz-ı ḥācāt [1580–1583]

i.d. Mektup Tekniği

Mektup tekniği, özellikle modern öncesi anlatılarda sıklıkla karşılaşılan bir tekniktir. Çoğunlukla çift kahramanlı aşk anlatılarında çeşitli sebeplerle birbirlerinden ayrı düşen kahramanların ayrılıkları esnasında birbirlerinden haber almalarını sağlayan bir fonksiyon üstlenir. Mesnevilerde bu mektuplar genellikle mesneviden farklı bir vezin ve şekilde çoğunlukla da gazel tarzında

karşımıza çıkan ve duygu yoğunluğu olan kısımlardır.

İncelediğimiz Varka ve Gülşah mesnevisinde de kahramanlar arası mektuplaşma görülmekle birlikte bu, alışık olduğumuz tarzda birbirlerine âşık başkahramanlar arasında değildir. (bkz. Metinlerarası İlişkiler - Metin Ekleme Yöntemi)

(14). Bitiş Bölümü

Mesnevilerin bitiş bölümü ilk dönem mesnevileri hariç genellikle hemen tüm mesnevilere karşılaşılan bir bölümdür. Giriş kısmı gibi bitiş kısmının da belirli bir plan çerçevesinde oluşturulduğu söylenebilir. Uzun mesnevilerde bitiş, bir başlıkla konunun işlendiği bölümden ayrılır. Bu başlık “sona erme” anlamında hatm kelimesi etrafında olur. Bitiş bölümünde, eserin tamamlanmasını nasip ettiği için Tanrı’ya hamd ve dua, giriş kısmında övgüsü yapılan padişah’a yönelik dua, şairin kendisini ve eseri övmesi, beğendiği ve örnek aldığı mesnevi yazarları ve eserlerinden bahsetme, mesnevinin adı, başarısı dolayısıyla müellifi kıskananlar ve kötü müstensihlere yergi ve bunlardan Allah’a sığınma, mesnevinin beyit sayısı, mesnevinin yazılış tarihi, okuyucudan hayır dua isteme ve mesnevinin veznini belirtme gibi bir sıra takip edilerek mesnevi sonlandırılır. Bu kısımda da giriş kısmındaki kadar baskın ve geniş olmasa da, benzer bir hiyerarşik sıra hissedilir.

Varka ve Gülşah mesnevisinde bitiş bölümü yer almaz. Aslında klasik dönem mesnevilerinin pek çoğunda rastlanan bu bölümün Varka ve Gülşah’ta olmamasının sebebi, bu konu üzerine yazılmış ilk mesnevi olan Ayyukî’nin eserinde olmamasına bağlanabilir.

III. BÖLÜM

MUSTAFA ÇELEBİ’NİN VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİ İLE AYYUKİ’NİN VARKA VE GÜLŞAH³¹⁷ MESNEVİSİ³¹⁸,NİN KARŞILAŞTIRILMASI:

A. BAŞLIKLAR VE BÖLÜMLENDİRMELER

Ayyukî- Varka ve Gol-şâh	Mustafa Çelebi- Varka ve Gül-şâh
Manzumeye Başlangıç (bu bölümde başlık yok) [1- 16]	Manzumeye Başlangıç (bu bölümde başlık yok) [1-106]
	Kaşîde Fi’t-tevhîd-i Bârî ‘Azze İsmehû [107- 137]/ -İsmi Aziz Olsun- Tanrı’nın Tevhit Kasidesi
	Fi’l-münâcât Be-Dergâh-ı Kâziyyu’l-hâcât [138-219]/ Herkesin Dileklerini Yerine Getirenin (Tanrı’nın) Dergâhına Yakarı

³¹⁷ Çalışmamızda, Ayyukî, **Varka ve Gülşah**, Tahran 1362 neşri kullanılmıştır.

³¹⁸ Ayyukî’nin Gazneliler devrinde yaşayan Fars bir şair olduğu göz önüne alınarak, Farsça metnin yazıçevriminde Farsça kelime ve yapıların Osmanlı Türkçesi’ndeki telaffuzlarını esas almanın isabetli olmayacağı düşünülmüştür. Bu yüzden Farsça Varka ve Gülşah mesnevisi çevriyazı alfabesine aktarılırken Mohammed Mo’in, Ferheng-i Farisî (A Persian Dictionary), Tahran 1371, C. 1-6 adlı sözlüğündeki Latin harfli telaffuzlara büyük ölçüde bağlı kalınmıştır. Bu telaffuzlara uyulmayan noktalardan biri, kimi konsonantlar (Ş-Ş; k-γ; Ç-Ç; j-Ž; ğ- γ; ħ- x gösterimi gibi) olmuştur. Bunun nedeni de, kullandığımız çevriyazı alfabesinde konsonantların her birini karşılayacak işaretler bulunmasıdır. Bir diğeri de yazı sistemimizde olmayan ancak telaffuzumuzda mevcut kapalı e’dir. Dilimize geçen Farsça kökenli sözcüklerdeki kapalı e’leri i şeklinde telaffuz etmekteyiz. Ancak orijinal dilde e-i arası bir ses olarak varlığını sürdürür. Mo’in’de kapalı e’ler e ile; e olarak telaffuz ettiğimiz sesler a ile gösterilmiştir. Sözkonusu kelimelerde dilimizdeki e’li telaffuzlar aynen korunmuş, kapalı e’lerin de e sesinden farklılığını belirtmek için ê ile gösterme yoluna gidilmiştir (dêl, mêhr vb.).

	Na‘ t-ı Sultân-ı Enbiyâ Muhammed Muştafâ Şallallâhu ‘Aleyhi ve’s-sellem
	[220- 279]/ (Peygamberlerin Sultânı Muhammed Mustafa’nın –Allah’ın Selamı Onun Üzerine Olsun- Övgüsü)
	Na‘ t-ı Mi‘ râc-ı Seyyid-i Mekki-Mekîn ve Seyyid-i Ümmî-Emîn Sallallâhu ‘Aleyhi ve’s-sellem [280-340]/ (Mekke’de Oturan Hz. Muhammed’in - Allah’ın Selamı Üzerine Olsun- Miracının Övgüsü)
Der-Sêtâyêş-ê Solţân Maĥmūd Raĥmetullâhi ‘Aleyh [17-60]/ (–Allah’ın Rahmeti Üzerine Olsun- Sultan Mahmud’un Övgüsü Hakkında)	Der-Medĥ-i Pādşâh-ı Rub‘ -ı Meskûn [341-430]/ (Yeryüzünün Padişahının Övgüsü Hakkında)
	Ķaşîde Der-Medĥ-i Pādşâh-ı ‘Âlem- Penâh [431-455]/ (Kâinatın Sığınağı Olan Padişahın Övgüsü Hakkında Kaside)
	Sebeb-i Te’lîf-i Kitâb [456-635] / (Mesnevinin Yazılma Sebebi)
	Der-Ta‘ rif-i ‘Işk [636-726]/ (Aşkın Tarifi Hakkında)
Āġâz-ê Ķêşşa [61-177] / (Hikâyeye Başlangıç)	Āġâz-ı Dâstân [727-773]/ (Hikâyeye Başlangıç)

	Şıfat-ı Ahvâl-i Benî Şeybe [774-781]/ (Benî Şeybe'nin Hallerinin Vasfi)
	Şıfat-ı Hümâm [782- 793]/ (Hümam'ın Vasfi)
	Şıfat-ı Varğa [794-816] / (Varka'nın Vasfi)
	Şıfat-ı Hilâl [817- 820]/ (Hilal'in Vasfi)
	Şıfat-ı Gül-şâh [821- 899]/ (Gülşah'ın Vasfi)
	(mesnevi) [900- 975]
	İfşâ-yı 'İşk-ı Varğa vü Gül-şâh [976- 1032]/ (Varka ve Gülşah'ın Aşklarının Açığa Çıkması)
	Şıfat-ı Behâr [1033- 1093]/ (Baharın Vasfi)
	Şıfat-ı Rûz ve 'Urs-ı Gül-şâh [1094 - 1187]/ (Gündüzün Vasfi ve Gülşah'ın Düğünü)
	Şıfat-ı Meclis-i Mey [1188-1222]/ (İçki Meclisinin Vasfi)
	Şıfat-ı Meclis-i Gül-şâh [1223- 1258]/ (Gülşah'ın Meclisinin Vasfi)
	Ahvâl-i Rebi' İbni 'Adnân [1259-

	1316]/ (Rebi' İbni Adnan'ın Halleri)
Soḥon-è Goften-è Varḳa Bâ-Pezer u Cevâb Dâden-è Pezereş [267-293]/ (Varka'nın Babasına Söz Söylemesi ve Babasının Cevap Vermesi)	
Şê' r Goften-è Varḳa [294-301]/ (Varka'nın Şiir Söylemesi)	
	Şıfat-ı Şeb ve Şebîḥûn-ı İbni 'Adnân [1317-1371]/ (Gecenin Vafı ve İbni Adnan'ın Gece Baskını)
Şê' r Goften-è Rebi' Ėbn-è 'Adnân [342- 346]/ (Rebi' İbni Adnan'ın Şiir Söylemesi)	
Borden-è Gol-şâh-râ Ez-Ḥayy [178-221]/ (Gülşah'ı Kabileden Götürmeleri)	Giriftâr Şoden-i Gül-şâh Bâ-hezâr Nâle vü Âh [1372- 1473]/ (Binlerce Gözyaşı ve Âh ile Gülşah'ın Esir Olması)
Şê' r Goften-è Rebi' Ėbn-è Adnân [222- 225]/ (Rebi' İbni Adnan'ın Şiir Söylemesi)	
(mesnevi) [226-261]	
Şê' r Goften-è Varḳa Der-Hêcr-è Gol-şâh [262-266]/ (Gülşah'ın Ayrılığında Varka'nın Şiir Söylemesi)	
	Şıfat-ı Zen-i Reh-zenân [1474-1546]/

	(Eşkîyaların Kadınlarının Vasfı)
Şoden-è Leşker-è Benî Şeybe be-Hayy-è Benî Daybe [302-341]/ (Benî Şeybe'nin Benî Daybe Kabilesine Ordu Göndermesi)	‘Asker Keşîden-i Varğa [1547-1593]/ (Varka'nın Ordu Göndermesi)
	Münâcât-ı Varğa [1594-1619]/ (Varka'nın Yakarısı)
	Âgâh Şoden-i Rebi‘ Ez- ‘Asker Keşîden-i Varğa [1620-1639]/ (Varka'nın Ordu Göndermesinden Rebi'in Haberdar Olması)
	İmtihân Kerden-i Rebi‘ Gül-şâh-râ Der-Mahabbet-i Varğa [1640-1684]/ (Rebi'in Gülşah'ı Varka'nın Aşkî Konusunda Sınaması)
	Reften-i Rebi‘ Be-Ceng-i Varğa [1685-1835]/ (Rebi'in Varka ile Savaşa Gitmesi)
	Ceng Kerden-i Hümâm Bâ-Rebi‘ [1836-1887]/ (Hümam'ın Rebi' ile Savaşması)
(mesnevi) [347-477]	
	Vefât-ı Hümâm Pezer-i Varğa [1888-1905]/ (Varka'nın Babası Hümam'ın

	Ölümü)
Şê' r Goften-ê Varğa Der-Merg-ê Pezer [478-482]/ (Varka'nın Babasının Ölümü Hakkında Şiir Söylemesi)	
(mesnevi) [483-668]	
	Şıfat-ı Yetim Şoden-i Varğa [1906- 1935]/ (Varka'nın Yetim Kalmasının Vasfi)
	Niyâz u Tazarrû' -ı Varğa Be-Dergâh-ı Kâziyyu'l-hâcât [1936-1977]/ (Varka'nın, İstekleri Yerine Getiren Tanrı'nın Dergâhına Yakarısı ve Duası)
	Şıfat-ı Rûz ve Ceng Kerden-i Rebi' ü Varğa [1978-2031]/ (Gündüzün Vasfi ve Rebi' ile Varka'nın Savaşması)
	Şıfat-ı Rûz ve Münâcât Kerden-i Varğa
	[2032-2102]/ (Gündüzün Vasfi ve Varğa'nın Yakarısı)
	Maṭla' -ı Dāstān [2103-2116] / (Hikâyenin Başlaması)
	Âmeden-i Gül-şâh Be-Temâşâgâh-ı Peykâr ve Qatl Kerden-i Rebi' ve Ḥalâs-ı Varğa-i Nâmdâr [2117-2134]/ (Gülşâh'ın Savaşın Olduğu Yere

	Gelmesi ve Rebi'ın Öldürülmesi ve Namlı Varka'nın Kurtulması)
	Şıfat-ı Rûz [2135-2213]/ (Gündüzün Vasfı)
	Cevâb-ı Nâ-Şavâb-ı Rebi' İbni 'Adnân [2214-2296]/ (Rebi' İbni Adnan'ın Doğru Olmayan Cevabı)
	Şıfat-ı Bî-Vefâ-yı Çerh-i Ğaddâr ve Rûzgâr-ı Zûr-kâr [2297-2329]/ (Merhametsiz Feleğin Vefasızlığı ve Zorlayıcı Zamanenin Vasfı)
	Ḳatl-i Rebi' -i Cefākār Be-Dest-i Gül-şâh-ı Vefādār [2330-2346]/ (Vefalı Gülşah'ın Eliyle Cefa Edici Rebi'nin Öldürülmesi)
	Ceng Kerden-i Gül-şâh Bâ-Peser-i Rebi' ve Borîden-i Ser-i Ān Merd-i
	Bedi' [2347-2360]/ (Gülşah'ın Rebi'nin Oğlu İle Savaşması ve Bedi'nin Başını Kesmesi)
	Şıfat-ı Rûz [2361-2379]/ (Gündüzün Vasfı)
Ceng Kerden-ê Peser-ê Rebi' Bâ-Gol-şâh [669-774]/ (Rebi'in Oğlunun Gülşah'la	Reften-i Gül-şâh Be-Ceng-i Peser-i Rebi' [2380-2409]/ (Gülşah'ın Rebi'in

Savaşması)	Oğluyla Savaşa Gitmesi)
Gêrêftâr Şoden-ê Gol-şâh [775-840]/ (Gülşah'ın Tutsak Olması)	
	Şıfat-ı Şeb ve Reften-i Gül-şâh Be- Ceng-i Ğâlib ki Peser-i Dîğêr Rebi' Bûd [2410-2422]/ (Gecenin Vasfı ve Gülşah'ın Rebi'in Diğêr Oğlu Olan Galib'le Savaşa Gitmesi)
	Şıfat-ı Ğâlib ve Ceng Kerden-i Bâ-Gül- şâh [2423-2534]/ (Galib'in Vasfı ve Gülşah'la Savaşması)
	Şıfat-ı Şeb ve Nâle Kerden-i Gül-şâh Der-Firâķ-ı Varķa [2535- 2574] / (Gecenin Vasfı ve Varka'nın Ayrılığında Gülşah'ın Ağlaması)
Rehâyî Yâften-ê Gol-şâh [841-888]/ (Gülşah'ın Özgür Olması)	Reften-i Varķa Be-Ĥayl-i Ğâlib ve Ķatl Kerden-i Ğâlib ve Ĥalâs Kerden-i Gül- şâh-râ [2575- 2646]/ (Varka'nın Galib'in Ordusuna Gitmesi ve Galib'i Öldürmesi ve Gülşah'ın Kurtulması)
	Âmeden-i Varķa vü Gül-şâh Be-Ĥayme vü Ĥargâh [2647- 2655]/ (Varka ve Gülşah'ın Çadıra Gelmesi)
	Şıfat-ı Rûz ve Hezîmet-i Ķabîle-i Benî Ķaybe ve Ğâret-i Esbâb-ı İşân [2656-

	2679] / (Gündüzün Vasfı ve Benî Daybe Kabilesinin Hezimetı ve Mallarının Yağmalanması)
	Nâle vü Feryâd-ı Varğa Der- ‘İşk-ı Gül-şâh ve Güftâr-ı Ū Bâ Hezâr Nâle vü Âh [2680-2719] / (Varka’nın Gülşah’ın Aşkından Ağlayıp Feryat Etmesi ve Onun Binlerce Gözyaşı ve Âh ile Dolu Sözü)
	Reften-i Eşrâf-ı Benî Şeybe Be-Hilâl Be-Ṭaleb-i Gül-şâh-ı Yûsuf-Cemâl Berây-ı Varğa-yı Pür-Melâl [2720-2841] / (Benî Şeybe Eşrafının Hilal’e Gelip Üzüntü İçindeki Varka’ya Yusuf Yüzlü Gülşah’ı İstemeleri)
	Nevmîd Şoden-i Varğa Ez-Vuşlat-ı Gül-şâh ve Ḥod-râ Serzeniş Kerden-i Ez-Ġam-ı Yâr-ı Dil-h’âh [2842- 2875] / (Varka’nın, Gülşah’ın Vuslatından Ümitsiz Olması ve Kendine Gönlünün Arzuladığı Sevgilinin Gamı Sebebiyle Serzenişte Bulunması)
	Feryâd u Zârî Kerden-i Gül-şâh ve ‘İtab Kerden-i Mâder-i Ḥod-râ Be-Nâle vü Âh [2876-2940] / (Gülşah’ın Ağlayıp Feryat Etmesi ve Annesini Ağlayıp Âh Ederek Azarlaması)

	Şıfat-ı Rûz ve Varḳa-râ Naşîḥat Kerden-i Eşrâf-ı Benî Şeybe [2941-2961] / (Gündüzün Vasfı ve Benî Şeybe Eşrafının Varḳa'ya Nasihat Etmesi)
	Nâme Nevişten-i Varḳa Be-Selîm Şâh-ı Yemen ve Firistâden-i Ġulâm-ı Zengî râ Be-Himmet-i Esbâb u Semen [2962-3043] / (Varḳa'nın Yemen Şahı Selim'e Mektup Yazması ve Zenci Kölesini Mal ve Para İçin (Yemen'e) Göndermesi)
Şêfat-ê Ġolam-ê Varḳa ve Destûrî H`âsten Ez-Ve'y Bî-çâre Sâhten [889-917] / (Varḳa'nın Kölesinin Vasfı ve Onun Çaresizlikten İzin İstemesi)	
	Âmeden-i Şâh 'Anter Be-Dârü'l-mülk-i Yemen Be- 'Asker-i Bî-Şumâr-ı Dîv ü Ehremen [3044-3057] / (Şah Anter'in Sayısız Savaşçı (Dev ve Şeytan) ile Yemen'e gelmesi)
	Şıfat-ı Rûz [3058-3115] / (Gündüzün Vasfı)
	Âmeden-i Zengî Be-Mülk-i Yemen ve Selîm Şâh-râ Esîr-i 'Anter Dîden ve Be-Cellâdî-yi 'Anter Nevişten [3116-

	3131]/ (Zenci Kölenin Yemen'e Gelmesi ve Selim Şah'ı Anter'in Esiri Olarak Görmesi ve Anter'in Cellatlığına Yazılması)
	Kelimât-ı Ba'z Der-İbtılâ-yı Benî Âdem [3132-3152]/ (Ademoğlunun Karşılaştığı Musibetler Hakkında Birkaç Söz)
	İntizâr-ı Varğa Be-Âmeden-i Zengî ve Âh u Nâle-yi Ū Ez-Devr-i Du Rengi [3153-3220]/ (Varka'nın Zenci Kölenin Gelişini Beklemesi ve İkiyüzlü Devran Elinden Ağlayıp İnlemesi)
Şêfat-ê H`ânden-ê Varğa Mâder-ê Gol-şâh (râ) ve Zârî Kerden [918-981]/ (Varka'nın Ağlaması ve Gülşah'ın Annesinin Vasıflarını Dile Getirmesi)	
Peymân Besten-ê Varğa vü Gol-şâh [982-1007]/ (Varka ve Gülşah'ın Birbirine Söz Vermesi)	
Reften-ê Varğa Be-Yemen [1008-1076]/ (Varka'nın Yemen'e Gitmesi)	Fürkat u Cân Acısıyla Varğa-i Şîrîn-Dehen Eyledi Bâd-ı Şabâveş 'Azm-i Gülzâr-ı Yemen [3221-3311]

	Mükāleme-i Varḳa Bā-Kārvāniyān u Porsiden-i Aḥvāl-i Şāh-ı Yemen ve Şefḳat-i Kārvāniyān Bā-Lāle-Ḥadd u Gül-Pîreḥen [3312-3363] / (Varka'nın Kervancılarla Konuşması ve (Onlara) Yemen Şah'ının Hâlini Sorması ve Lale Yanaklı ve Gül Gömlekleliye Kervancıların Şefkati)
	Cevāb-ı Varḳa Bā-Kārvāniyān [3364-3461] / (Varka'nın Kervancılara Cevabı)
	Vedā ^c Kerden-i Bā-Kārvāniyān ve Teveccüh-Kerden-i Yemen Bā-Ser ü Sāmān [3462-3498] / (Varka'nın) Kervancılarla Vedalaşması ve Tertip ve Düzen Dahilinde Yemen'e Yönelmesi)
	Resīden-i Varḳa Be-Ḳal ^c a-i Selīm Şāh ki Ḥāleş Būd ve Āvāz Dāden-i Be-Pāsbān ki Āh u Nāle Nevāliş Būd [3499- 3575] / (Varka'nın, Dayısı Selim Şah'ın Kalesine Ulaşması, Ağlayıp Feryat Ederek Bekçiye Seslenmesi)
	Ferahnāk Şoden-i Ahāli-yi Ḳal ^c a-yı Felek-Peyker ve Endūhnāk Şoden-i 'Anter-i Bed-aḥter [3576-3594] / (Büyük Kale Halkının Sevinmesi ve Kötü Talihli Anter'in Üzülmesi)

	Ahṡāl-i Ahāli-yi Ḳal‘a vü Merdān-ı Ḳattāl ve Ba‘ż Kelimāt-ı Ber-Ḥasb-i Hāl-i Ehl-i Ceng ü Cidāl [3595-3631]/ (Kale Halkının ve Kâtillerin Hâlleri ve Savaşçıların Hasbihali Hakkında Birkaç söz)
Bêrûn Reften-ê Varḳa Ez-Şehr-ê Yemen Be-Ceng Kerden [1077-1224]/ (Varḳa’nın Savaşmaya Yemen Şehrinden Dışarı Gitmesi)	Ceng Kerden-i Varḳa Be- ‘Anter ve Ġālib Şoden-i Ber-Ān Gebr-i Bed-Aḥter [3632-3733]/ (Varḳa’nın Anter’le Savaşması ve o Talihsiz Kibirliye Galip Olması)
	Dīger Bār Ceng Kerden-i Varḳa Be- ‘Anter ve Giriftār Şoden-i Belā-yı Saḥtter [3734-3769]/ (Varḳa’nın Tekrar Anter’le Savaşması ve Daha Müşkül Belalara Düşmesi)
	İstimālet Dāden-i ‘Anter Be-Merdān-ı Kārzār Berāy-ı İḳdām-ı Ceng-i Varḳa-i Nāmdār [3770- 3808]/ (Anter’in, Savaşçıların Varḳa İle Savaşmaya Teşebbüs Etmeleri İçin Gönüllerini Alması)
	Kimse Sevmez Olsa Er Tünd ü Pelīd Lā Yuḥibbu Ḳullu Cebbarīn ‘Anīd [3809-3888]/ (Kişi Öfkeli ve Kötü Huylu Olursa Kimse Sevmez.)
	Şāh-ı Yemen-rā Ber-dār Kerden ‘Anter

	Bâ Merâ ve Hûd Giriftâr Şoden-i Bâ- Hezâr Renc ü ‘Anâ [3889-3926]/ (Anter’in Yemen Padişahını Dara Çekmesi, Kendisinin Acıyla Binlerce Dert ve Eziyete Düşmesi)
	Şıfat-ı Rûz ve Hâlâs Şoden-i Şâh-ı Melek-Hisâl ve Giriftâr Şoden-i ‘Anter- i Bed-Fi‘âl [3927-3998]/ (Gündüzün Vasfı ve Melek Yaradılışlı Padişahın Kurtulması ve Kötü Fiilli Anter’in Tutsak Olması)
	Hâlâs Şoden-i ‘Anter Be-Ṭarîḳ-i İstibdâl ve Kemîn Kerden-i Ceyş-i Bed- Kîşeş Be-Hîle vü Âl [3999- 4009]/ (Anter’in Mübadele Yoluyla Kurtulması ve Onun Dinsiz Ordusunun Hile ile Pusu Kurması)
	Kemîn Kerden-i Varḳa Nîz Be-‘ Asker-i ‘Anter ve Hâlâs Kerden-i Şâh-râ Ez- Düşmen-i Seg-Peyker [4010- 4031]/ (Varka’nın da Anter’in Askerine Pusu Kurması ve Padişahı Köpek Yüzlü Düşmandan Kurtarması)
	Maṭla‘ -ı Dâstân [4032- 4056]/ (Hikâyeye Başlama)
	Naẓar-ı Selîm Şâh Be-Rûy-ı Varḳa Be-

	Çeşm-i Şefkat ve ‘Özr Engihten-i Hezâr Hizmet ü Minnet [4057-4092] / (Selim Şah’ın Varka’nın Yüzüne Şefkat Nazarıyla Bakması ve Binlerce Hizmet ve İyiliği İçin Özür Dilemesi)
	Porsiş Kerden-i Hâl-i Varğa Ez-‘ Işk-ı Zür-kâr ve Cevâb-ı Ū Ez-Sûziş-i Āteş-i ‘Işk-ı Yâr-ı Gül-‘ izâr [4093-4255] / (Aşkın Zorluklarından Dolayı Varka’nın Hâlini Sorması ve Onun Gül Yüzlü Sevgilisinin Aşkın Ateşinin Yakıcılığından Cevap Vermesi)
	‘Anter Ez-Nâ Koşten-i Selīm Şāh Peşimān Şoden ve Be-rāh-ı Varğa Çāh Kenden ve Esīr ü Giriftār Kerden [4256-4354] / (Anter’in Selim Şah’ı Öldürmeyişinden Pişmanlık Duyması ve Varka’nın Yolunun Üzerine Kuyu Kazması ve Varka’yı Esir Etmesi)
	Sürūr-ı ‘Anter Be-Esīr Şoden-i Varğa ve Bezm Fermūden ve Varka-rā Be-
	Cellād Siporden [4355-4374] / (Anter’in Varka’yı Esir Etmekten Duyduğu Mutluluk ve Varka’yı Cellada Teslim Ederek Eğlence Meclisi Kourdurması)
	Ba‘ z Kelimāt Ez-Bī-Vefā-yı Rūzgār ve Bī-Bekā-yı Hayāt u ‘Ömr-i Nā-Pāydār

	[4375-4427] / (Zamanenin Vefasızlığı ve Hayatın Geçiciliği ve Ömrün Sonsuz Olmayışı Hakkında Birkaç Söz)
	Mükāleme-i Varḳa Bā-Zengī Cellād ki Ġulām-ı Varḳa Būd ve Der-Ḥidmet-i ‘Anter Cellād Şod [4428-4474] / (Varka’nın Önceden Kölesi Olan ve (Sonra) Anter’in Hizmetinde Cellat Olan Zenci Cellatla Konuşması)
	Cevāb-ı Varḳa Be-Cellād [4475-4496]/ (Varka’nın Cellada Cevabı)
	Zāhir Şoden-i Nām-ı Varḳa Bā-İltimās-ı Cellād ve Ḳatl Kerden-i ‘Anter Be-Tiġ-i Pūlād-ı Bī-Dād [4497-4582]/ (Cellad’ın Yalvarmasıyla Varka’nın kim Olduğunun Ortaya Çıkması ve Zulm Edici Kılıcı ile Anter’i Öldürmesi)
	Āgāh Şoden-i ‘Umerā-yı ‘Anter Ez-Ḳatl-i Ū ve Esīr Şoden Māl-i Īşān Nehb
	ü Ġāret Şoden [4583-4636] / (Anter’in Emirlerinin Onun Ölümünden Haberdar Olması ve Esir Edilerek Mallarının Yağmalanması)
	İn‘ām u Īşān-ı Selīm Şāh Be-Varḳa ve Māl u Ahriyān Be-Diyār-ı Ḥod Firistāden [4637-4677] / (Selim Şah’ın

	Varka'ya İhsanı ve Mal ve Kumaşlarla Kendi Ülkesine Göndermesi)
	Ḥaber Yâften-i Muḥsin Şâh Ze-Zîbâyi Gül-şâh-ı Dil-firûz Ez-Bâzergân-ı Ḥod ve 'Âşık Şoden-i Ū Ez-Âftâb-ı Cihân- sûz [4678-4717] / (Muhsin Şah'ın Tüccardan Gönül Aydınlatan Gülşah'ın Güzelliğinin Haberini Alması ve O Cihanı Yakan Güneşe Âşık Olması)
	Şıfat-ı Ḥubân-ı Semerkand u Buḥārâ [4718- 4719] / (Buhara ve Semerkant Güzellerinin Vasfı)
	Şıfat-ı Ḥubân-ı Hıṭâ [4720-4721]/ (Hıta Güzellerinin Vasfı)
	Şıfat-ı Ḥubân-ı Çîn ü Mâçîn [4722- 4723]/ (Çin ve Maçin Güzellerinin Vasfı)
	Şıfat-ı Ḥubân-ı Ḥorasan [4724-4725]/ (Horasan Güzellerinin Vasfı)
	Şıfat-ı Ḥubân-ı Bulğar u Rûs [4726- 4727]/ (Rus ve Bulgar Güzellerinin Vasfı)
	Şıfat-ı Ḥubân-ı Ḥotan [4728-4729]/ (Hotan Güzellerinin Vasfı)
	Şıfat-ı Ḥubân-ı Şâm u 'Irâk [4730- 2731]/ (Irak ve Şam Güzellerinin Vasfı)

	Şıfat-ı Ḥubān-ı Rūm [4732-4733]/ (Anadolu Güzellerinin Vasfi)
	Ḥaber Dāden-i Tācir Ez-Zībā-yı Ḥüsn-i Gül-şāh [4734-4753]/ (Tacirin Gülşah'ın Güzelliğinden Haber Vermesi)
	Şıfat-ı Hümām [4754- 4756]/ (Hümam'ın Vasfi)
	Şıfat-ı Hilāl [4757- 4761]/ (Hilal'in Vasfi)
	Şıfat-ı Ḥüsn-i Gül-şāh Ḥased-engīz-i Mıhr ü Māh [4762- 4836]/ (Ayn ve Güneşin Kısılandığı Gülşah'ın Güzelliğinin Vasfi)
Reften-ē Şāh-ē Şām Be-Dīden-ē Gol-şāh [1225-1347]/ (Şām Şahının Gülşah'ı Görmeğe Gitmesi)	Tedārük Kerden-i Şāh Muḥsin Berāy-ı Sitāden-i Gül-şāh-rā ve Reften-i Be- Şūret-i Bāzergāni [4837-4879]/ (Muhsin Şah'ın Gülşah'ı Almak İçin Hazırlık Yapması ve Tüccar Kılığında Gitmesi)
	Ziyāfet Kerden-i Hilāl Şāh-ı Şām-rā ve Ta' zīm ü Tekrīm Kerden-i Ān Şāh-ı Felek-kām-rā [4880-4925]/ (Hilal'in Şām Padişahı İçin Ziyafet Vermesi ve O Feleğin İsteklerine Kavuşturduğu Yüce Padişaha Saygı ve Hürmet Göstermesi)

	Der-ḥāst Kerden-i Muḥsin Gül-şāh-rā Ez-Hilāl ve Firistāden-i Hedāyā Ez- Esbāb u Māl [4926-5003]/ (Muhsin'in Gülşah'ı Hilal'den İstemesi ve Mal, Kumaş ve Hediyeler Göndermesi)
Nevḥa Kerden-ē Gol-şāh [1348-1360]/ (Gülşah'ın ağıt yakması/ Hüzünlü Sözler Söylemesi)	
Şē' r Goften-ē Gol-şāh Der-Hēcr-ē Varḳa [1361-1366]/ (Gülşah'ın Varka'nın Özlemiyle Şiir Söylemesi)	
(mesnevi) [1367-1400]	
Borden-ē Gol-şāh Be-Şām [1401-1433]/ (Gülşah'ın Şam'a Götürülmesi)	Borden-i Gül-şāh-rā Melik Muḥsin Be- Cānib-i Şām ve Nāle vü Efgān-ı Ān Serv-i Gül-endām [5004-5038]/ (Melik
	Muhsin'in Gülşah'ı Şam'a Götürmesi ve O Gül Endamlı Servinin Ağlayıp Feryat Etmesi)
	Āmeden-i Şāh Muḥsin Be-Şehr-i Şām ve İstikbāl Kerden-i 'Umerā-yı Kirām ve Gül-şāh-rā Be-Hürmet ü İhtirām-ı Ū Be-İstikbāl ve Ta'zīm-i İkrām V'ey-rā Ḥoş-ḥāl Kerden [5039-5085]/ (Muhsin Şah'ın Şam'a Gelmesi ve Büyük Emirlerin Gülşah'ı Karşılamaya

	Çıkması ve Saygı ve Hürmetle Karşılamları ve Ağırlayıp Onu Mutlu Etmeleri)
	Temâşâ Kerden-i Şâh Muhsin Bâğ-ı Cemâl-i Gül-şâh ve Be-Tekâzâ-yı Nefs-i Hod-kâm Be-Gülistân-ı Vişâleş Derâmeden ve Çiden-i Verd-i Vişâl-i Cân-fezâyeş Müyesser Ne-şoden ve Gül-şâh Nîz Dil-Teşne-yi Zülâl-i Vişâl-i Yâr-râ Be-Deşne-i Âbdâr-ı Cân-Fedâyî Âb Dâden ve Melik Muhsin Ez-Ân Hâlet-i Dil-güdâzî Gâh Gâh Be-Muşâhib-i Gül-şâh Rızâ Dâden [5086-5153]/ (Muhsin Şah'ın Gülşah'ın Güzellik Bahçesini Seyretmesi ve Onun Vuslatının Gülbahçesinden Kâm Almayı Dilemeye Kalkması ve Onun Cana Can Katan Vuslat Gülünü Dermeye Ulaşamaması
	ve Sevgilinin Vuslatının Zülaline Susamış Gülşah'ın da Canımı Feda Edeceği Keskin Hançere Su Vermesi ve Muhsin Şah'ın Bu Gönül Eriten Hâl (karşısında) Arasıra Gülşah'ın Sohbet Arkadaşı Olmaya Rıza Göstermesi)
Bâzgeşten-ê Varğa Be-Hayy-ê Benî Şeybe [1434-1481]/ (Varka'nın Benî Şeybe Kabilesine Geri Dönmesi)	Âmeden-i Varğa Be-Esbâb u Mâl Be-Kişver-i Gül-şâh u Hilâl ve Şenîden-i Vefât-ı Gül-şâh ve Nişesten-i Ber-

	Mezâr-ı Ân Peyker-i Mâh Be-Şad Hasret ü Âh [5154- 5229]/ (Varka'nın Mal ve Kumaşlarla Hilal'in ve Gülşah'ın Memleketine Gelmesi ve Gülşah'ın Vefatını Duyması ve Yüzlerce Hasret ve Âhla O Ay Yüzlünün Mezarının Başına Oturması)
Şe'r Goften-ê Varğa Der-Hêcr-ê Gol-şâh [1482-1488]/ (Varka'nın Gülşah'ın Ayrılığında Şiir Söylemesi)	Münâcât Kerden-i Varğa [5230- 5272]/ (Varka'nın Yakarısı)
	Haber Yâften-i Varğa Ez-Ahṡâl-i Gül- şâh Ki Be- Şâh-ı Şâm Dâdeend ve Ender-Mezâreş Kurbân-ı Kebş-râ Defn Kerdeend Be-Naql-i Duḡter-i Mâh- Aḡter Ki Hâtemeş Gül-şâh Emânet Dâde Bûd ve Şıfat-ı Şeb [5273- 5321]/ (Varka'nın Şam Padişahına Verilmiş olan Gülşah'ın Hâlinden Haberdar Olması ve Onun Mezarında (Gülşah'ın Yerine) Kurban Edilip Gömülen Koyunu, Gülşah'ın Yüzüğünü Emanet Ettiği Ay Yüzlü Kızdan Öğrenmesi ve Gecenin Vasfı)
Âgâhî-yê Varğa Ez-Mekr-ê 'Amm [1536- 1585]/ (Varka'nın Amcasının Hilesinden Haberdar Olması)	Zâhir Şoden-i Hîle vü Kızb-i Hilâl ve Rüsvâ Şoden-i Be-Şad Endûh u Melâl ve Ba'z Kelimât-ı Hikmet-Âşâr ve Güftâr-ı Neşâyiḡ-Şi'âr [5322- 5376]/ (Hilal'in Hile ve Yalanının Ortaya

	Çıkması ve Yüzlerce Üzüntü ve Gamla Rezil Olması ve Bazı Hikmetli ve Nasihatli Sözler)
Zārī Kerden-ê Varğa [1489-1535]/ (Varka'nın Ağlaması)	
	Firistâden-i Varğa Ān Esbâb u Mâl Be-Şâh-ı Yemen ki Varğa-râ Hâl Bûd ve Hûd Bâ-Hezâr Nâle vü Zārī Tarîk-i Şâm Girift Be-Şad Dil-Āzārī [5377- 5441]/ Varka'nın Mal ve Hediyeleri Yemen Şah'ı Olan Dayısına Göndermesi ve Kendisinin Binlerce Ağlayıp İnleme ve İncinmiş Gönülle Şam Yolunu Tutması
Reften-ê Varğa Be-Şâm [1586-1733]/ (Varka'nın Şam'a Gitmesi)	Reften-i Varğa Be-Cânib-i Şâm u Bâ-Çihil Ten Ez-Harâmiyân-ı Hûn-Āşâm Ceng Kerden ve Siyo Du Ten-râ Qatl Kerden ve Hûd Nîz Mecerûh u La' yakıl Ber-Kenâr-ı Cüyî Üftâden [5442- 5506] /Varka'nın Şama doğru Gitmesi ve Kan İçici Kırk Harami ile Savaşması ve Otuz İki Tanesini Öldürmesi ve Kendisinin de Yaralı ve Baygın Bir Halde Bir Irmağın Kenarına Düşmesi
	Āmeden-i Şâh Muhsin Ez-Şikârgâh ve Varğa-râ Ber-Kenâr-ı Cüybar Üftâde

	Dīden ve Ez-Ḥāl-i Ū Be-Ṭarīḳ-i Mihrbāni Porsiş Kerden ve Bâ-Ḥod Be-Cānib-i Şām Be-Serāy-ı Ḥod Borden ve Timār Kerden [5507- 5601]/ Muhsin Şah'ın Avdan Gelmesi ve Varka'yı Irmak Kenarına Düşmüş Görmesi ve Onun Bu Halinin (Sebebini) Şefkatle Sorması ve Kendisini Şam Tarafında Bulunan Sarayına Götürüp Tedavi Ettirmesi
	Reften-i Şāh Muhsin Be-Serāy-ı Gül- şāh ve Hikāyet-Kerden-i Ez-Ḥāl-i Ān Māh ve Ez-Kemāl-i Luṭf u Cemāl ve Ḥüsn-i Ū ki Be-Gül-şāh-ı Perī-Rū Mānende Būd ve Gül-şāh Nīz Dāye-i Ḥod-rā Berāy-ı Ḥidmet-i Varḳa Ta' ayyūn Kerden ve Ba' z Kelāmāt-ı Dāye vü Varḳa [5602-5755]/ (Muhsin Şah'ın Gülşah'ın Sarayına Gitmesi ve O Ayn Hâlini Hikaye Etmesi ve Onun Güzelliğini ve Hoşluğunu Gülşah'a Benzetmesi ve Gülşah'ın da Kendi Dayesini Varka'nın Hizmetinde Görevlendirmesi ve Varka ve Daye Hakkında Birkaç Söz)
	Dāye-i Gül-şāh-rā Be-Cām-ı Şīr-i Ḥurma Dāden ve Ender-Cām-ı Ḥātem-i

	Hod-râ Diden ve Ez-Dāye Nişân-ı Ān Porsiden ve Bâ-cevâb-ı Dāye Varḳa-râ Ṭaleb Kerden ve Be-Mülâkât-ı Cân- Fezâyiş Be-Ḥayât-ı Tāze Residen [5756- 5801]/ Daye'nin Gülşah'a Hurma Sütünün Tasını Vermesi ve (Gülşah'ın) Kendi Yüzüğünü Tasın İçinde Görmesi ve Bu İşareti Dayeden Sorması ve Daye'nin Cevabı ile Varka'yı İstemesi ve Cana Can Katan Konuşmayla Yeniden Hayat Bulması)
Diden-è Varḳa ve Gol-şāh-è Yek-Dīger-râ [1734-1864]/ (Varka ve Gülşah'ın Tekrar Birbirlerini Görmeleri)	Gül-şāh Varḳa-râ Diden ve Be-Ḥālet-i ‘İşk Ez-Bām-ı Ḳasr-ı Hod-râ Biyendahten ve Varḳa Hemçü Şeh-bāz Ān Kebg-Reftār-râ Be-Tek ü Tāz Der- Rübūden ve Her Du Be-Derd ü Firāk Ber-Zemīn Üftāden ve Muḥsin Nīz Ez- Īn Ḥāl Āgāh Şoden [5802- 5869]/ (Gülşah'ın Varka'yı görmesi ve Aşkından Dolayı Sarayın Çatısından Kendini Atması ve Varka'nın Şahin gibi O Keklik Yürüyüşlüyü Koşarak Tutması ve Her İkisinin Ayrılığın Acısından Yere Düşmesi ve Muhsin'in de Bu Halden Haberdar Olması)
	Şefḳat Kerden-i Şāh Muḥsin Ber-Ḥāl-i Varḳa ve İzḫar-ı Mahabbet Kerden [5870- 5891]/ (Muhsin Şah'ın

	Varka'nın Haline Şefkat ve Sevgi Göstermesi)
	Mülâkât u Vuşlat-ı Varğa vü Gül-şâh-râ Şâh Muhsin Hurrem u Şâd Şoden ve Bâ-Yek-Dîger Be-Ṭarîḳ-i Şadâḳat Muşahabet Kerden ve Her Du Ser- güzeşt-i Ḥod Beyân u Nâle vü Efgân Kerden [5892- 5945] / (Muhsin Şah'ın Varka ile Gülşah'ın Konuşması ve Bir Araya Gelmesinden Mutlu Olması ve Yeniden Sadakatle Sohbet Etmeleri ve Her İkisi Kendi Macerasını Ağlayıp Feryatlarla Anlatması)
	İcâzet Reften-i Ṭalebîden-i Varğa ez- Gül-şâh ve Be-Cân-Âmeden Ez-Kesret- i Nâle vü Âh [5946- 5964] / (Varka'nın Gitmek İçin Gülşah'tan İzin İstemesi ve Üzüntü ve Âhının Çokluğundan Cana Gelmesi/Sıkıntı Çekmesi)
	Cevâb-ı Gül-şâh Ba-Şad-Firâḳ u Âh [5965- 5976] / (Gülşah'ın Yüzlerce Ayrılık ve Âhla Cevabı)
	Bâz Hıṭâb-ı Varğa Berây-ı Reften [5977- 6004] / (Gitmek İçin Varka'nın Tekrar Konuşması)
	Bâz Cevâb-ı Gül-şâh [6005-6037] /

	(Gülşah'ın Tekrar Cevabı)
Bâzgeşten-ê Varğa Ez-Şâm [1865-1981]/ (Varka'nın Şâm'dan Geri Dönmesi)	Reften-i Varğa Be-Nâle vü Zâr ve Veda' Kerden-i Be-Ân Lâle-Ruhsâr Belki Ez-Ĥayât-ı Cihân Qarâr Giriften-i Be-Dâr-ı Beḳâ-yı Cenân [6038-6070]/ (Varka'nın Ağlayıp Feryat Ederek Gitmesi ve O Lale Yanaklıya Veda Etmesi Belki de Dünyadan (Ayrılıp) Cennetlerin Ebedî Yurduna Karar Etmesi)
Şê'r Goften-ê Varğa [1982-1986]/ (Varka'nın Şiir Söylemesi)	
(mesnevi) [1987-2012]	
	Ṭuş Âmeden-i Varğa Ber-Güzergâh-ı Râh-ı Be-Ṭabīb-i Ḥazıḳ ve Ber-ı ıṣṣ-ı Ū Güvâhi Dâden ve Ḥaber Dâden-i Cân Be-Der-Dest Çâre vü Dermân Nümûden [6071-6088]/ (Yol Üstünde Varka'nın Bir Hekime Denk Gelmesi ve Onun Aşkî Hakkında Ona Öğüt Vermesi ve Derdinin Dermanı Hakkında Haber vermesi)
Morden-ê Varğa ve Ḥaber Yâften-ê Gol- şâh [2013-2049]/ (Varka'nın Ölmesi ve Gülşah'ın Bundan Haberdar Olması)	Resîden-i Varğa Der-Kenâr-ı Cûybâr Be-Devḥa-i Sayedâr-ı Ṭübâ-Kirdâr ve Ser-Niyâz Be-Dergâh-ı Ḥazret-i Kârsâz Zeden ve Şâh-bâz-ı Rûḥeş Ber-Hevâ-yı 'İṣṣ Per Zeden ve Pervâz Nümûden ve

	Rûḥ-ı Revân-râ Berây-ı ‘İşk-ı Cânân Teslîm Kerden [6089- 6159]/ (Varka’nın Irmak Kenarında Tuba Gibi Bir Ağacın Gölgesine Ulaşması ve Burada Tanrı’ya Dua Etmesi ve Aşkın Gökyüzünde Ruh Şehbazının Kanat Çırpıp Uçması ve Sevgilisinin Aşkını Uğruna Canını Teslim Etmesi)
	Âmeden-i Du-Merd-i Reh-rev Hem-râh ve Şeniden-i Feryâd u Nâle vü Âh ki Ġulâm-ı Varḳa Mi Kerd ve Ber Ân Cân Dâde-i ‘Âşık-ı Zâr Nâle vü Zârî Kerden ve Ten-i Pâkeş Be-Cân Endühnâk Be- Zîr-i Ḥâk Defn Kerden [6160-6194]/ (İki Yolcunun Birlikte Gelmesi ve Varka’nın Kölesinin Feryat ve Figanını Duyması ve Orada Can Veren Zavallı Âşığa Ağlayıp İnlemeleri ve Hüzünlü Bir Halde Onun Temiz Bedenini Toprağın Altına Defnetmeleri)
	Meşel Zeden-i Ân Du Merd-i Reh-rev ve Ġulâm-ı Varḳa Ber-Ḥâl-i Varḳa [6195- 6228]/ (O İki Yolcunun Varka’nın Kölesine Varka Hakkında Mesel Söylemesi)
	Reften-i Ân Du Merd-i Reh-rev Be- Cânib-i Şehr-i Şâm ve Ḥaber Dâden-i Ġül-şâh-râ Ez-Vefât-ı Varḳa ve Bî-

	Vefâyî Eyyâm u Şühûr u A‘vâm [6229-6246] / (O iki yolcunun Şam Şehrine Doğru Gitmesi ve Varka’nın Ölümünden Gülşah’ı Haberdar Etmeleri ve Günlerin, Ayların ve Yılların Vefasızlığı)
	Ahṡâl-i Gül-şâh-ı Dil-efrûz Der-Firâk-ı Varḡa-i Ciger-sûz Der-Vaḡt-i Vedâ‘ ü Reften-i Ez-Şehr-i Şâm ve Nigâr-ı Gül-‘izâr-râ Güzeşte Bûd ve Be-Hezâr Derd ü Âlâm [6247- 6278] / (Ciğer Yakan Varka’nın Ayrılığında Gönül Açan Gülşah’ın Halleri ve Varka’nın Şam Şehrinden Ayrılma Zamanı ve Gül Yanaklı Sevgilisini Binlerce Üzüntü ve Dertle Bırakması.)
Şê‘r Goften-ê Gol-şâh [2050-2056] / (Gülşah’ın Şiir Söylemesi)	
(mesnevi) [2057-2065]	
Reften-ê Şâh-ê Şâm Bâ-Gol-şâh Ber-Ser-ê Gûr-ê Varka [2066-2115] / (Şam Şahı’nın Varka ile Gülşah’ın Mezarının Başına Gitmesi)	Şenîden-i Gül-şâh Vefât-ı Varḡa-râ ve Nâle vü Zârî Kerden ve Be-Muḡsin Be-Mezar-ı Varḡa Reften [6279- 6326] / (Varka’nın Ölümünü Gülşah’ın İşitmesi ve Ağlaması ve Muhsin’le Varka’nın Mezarına Gitmesi.)
	Vedâ‘ Kerden-i Gül-şâh-ı Semen-Sîmâ

	vü Sîmîn-Ten Be-Serây ve Câm u Revzen [6327- 6416] / (Yasemin Yüzlü ve Gümüş Bedenli Gülşah'ın Saraya ve Pencereye Veda Etmesi)
	Vedâ' Kerden-i Gül-şâh Be-Şâh-ı Şâm ve Be-Merķad-i Varķa Revân Şoden ve Deşne-i Elmâs-râ Be-Cân-Teşne Nûş Kerden ve Cân Be-Cânân Siporden [6417- 6459] / (Gülşah'ın Şam Padişahına Veda Etmesi ve Varka'nın Mezarına Doğru Revan Olması ve Cana Susamış Elmas Hançeri İçmesi ve Canı Canana Emanet Etmesi)
	Kelime-i Çend Ez-Bî-Vefâ-yı Rûzgâr ve Alâm-ı Eyyâm-ı Nâ-Hemvâr Be- Temsîl-i Hâzân u Behâr ve Be-Ta' lîl-i Pîri vü İnkisâr-ı Nevişte Şod Be-Tarîķ-i İhtîşâr [6460- 6525] / (Zamanın Vefasızlığı Hakkında Birkaç Kelime ve Elverişsiz Günlerin Elemlerinin Hazan ve Bahar Temsilleri ve Yaşlılık Sebebiyle Gönlü Kırıklardan Kısaca Bahis)
	Şefî' ü'l-müznibîn Resûl-i Hudâ vü İmâmü'l-müttâķîn Muḥammed Muştâfâ Salle 'aleyhüm Ez- Sefer-i Mağrib Bâ- Şahâbe-i Kirâm ve Çâr Yâr-ı 'Âlî-

	Maḳam Be-Şehr-i Şām Āmeden ve Ez-Zebān-ı Muḥsin Şāh-ı Şām Ahvāl-i Varḳa vü Gül-şāh-rā temām Ma‘ lūm Kerden ve Ber-Ḥayātşān Aḳdām-ı İḳdām-rā Be-Rāh-ı Luṭf u Vefā Nihāden ve Her Du-rā Zinde Gerdāniden [6526-6616]/ (Tanrı’nın Elçisi Günahkarların Şefaathçisi İmamların Takvalısı Muhammed Mustafa’nın –Tanrı’nın Selamı Üzerine Olsun- Magrib Seferinden Sahabeler ve Dört Arkadaşıyla Şam Şehrine Gelmesi ve Muhsin Şah’ın Dilinden Varka ve Gülşah’ın Hallerini Tüm Ayrıntılarıyla Öğrenmesi ve Onların Hayatlarına Lutuf ve Vefa Adımları Koyulması ve Her İkisinin Dirilmesi)
	Be-Fermān-ı Allāh ve be-İltimās-ı Resūl-i Dīn-Penāh Ān Du ‘Āşık-ı Dil-ḥāh Ya‘ nī Varḳa vü Gül-şāh Ez-Zulemāt-ı Ġabrā-rū Be-Rūşenāyī Dūnyā Nihāden ve Ber-Peyğāmbere-i Faḥr-ı ‘Ālem Güvāhi Dāden ve Şahābe-i Kirām Ḥayāt-ı İşān Ez-Resūl-i Ḥuda Ṭaleb Kerden ve Be-‘ İnāyet-i Rabbü’l-‘ālemīn Çihel Sāl Ḥayāt Yāften [6617-6679]/ (Tanrı’nın Buyruğu ve Dinin Sığındığı Resulün Yalvarışıyla O İki

	Âşık Yani Varka ve Gülşah'ı Toprağın Karanlıklarından Dünyanın Aydınlığına Bırakması ve Âlemin Övücü Olan Peygamberi Tasdik Etmesi Ve Sahabelerin Tanrı'nın Elçisinden Bunların Hayat Bulmasını Talep Etmesi ve İki Cihanın Tanrısının İnayetiyle Kırk Yıl Hayat Bulmaları)
	Resûl-i Ka' inât ve Mefhar-ı Mevcûdât ve Şefî'-i Yevmü'l-' Araşât Şal' am Be- İltimâs-ı Şeh-i Şâm Ân Du 'Âşık-ı Gam-Âşâm-râ Be-Tarîk-i İslâm-ı 'Akd- i Nikâh Kerden ve Be-Yümn ü İkbâl ü Be-Cânib-i Şehr-i Medîne 'Azîmet Nümûden [6680- 6712]/ (Kainatın Peygamberi ve Yaratılmışların Övücü ve Kıyamet Gününün Şefaâtçisi Şam Padişahının Aracılığı/Ricası ile O Gam İçen İki Âşığın İslam Tarikince Nikahlarını Kıyıp ve Kutluluk ve İkballe Medine Şehrine Yol Alması.)
Şekve-ê Şâ'êr [2116-2127] / (Şairin Şikayeti)	
Bâkî-yê Kêssa-ê Varğa ve Gol-şâh [2128- 2238] / (Varka ve Gülşah Kıssasından Kalanlar)	

1.Başlıklar ve Bölümlendirmelerin Değerlendirilmesi³¹⁹

Tablodan da anlaşılacağı üzere MÇ’de başlıklar daha fazla ve açıklayıcı detaylar verildiği için daha uzundur. Âdeta konu bölümlendirilmesi yapılmışçasına her olay için başlık kullanılmıştır. MÇ’deki başlıklara karşılık gelen pek çok başlığın yanı sıra bazı alt bölüm ve olay halkaları da A’da yoktur. Tabloda da görüleceği üzere;

Kaşîde Fi’t-tevhîd-i Bârî ‘Azze İsmehû [107- 137]

Fi’l-münâcât Be-Dergâh-ı Kâziyyu’l-hâcât [138-219]

Na‘t-ı Sulţân-ı Enbiyâ Muhammed Muştafâ Şallallâhu ‘Aleyhi ve’s-sellem [220-279]

Na‘t-ı Mi‘râc-ı Seyyid-i Mekkî-Mekîn ve Seyyid-i Ümmî-Emîn Sallallâhu ‘Aleyhi ve’s-sellem [280-340]

Kaşîde Der-Medh-i Pâdşâh-ı ‘Âlem-Penâh [431-455]

Der-Ta‘rif-i ‘Işk [636-726]

Şıfat-ı Behâr [1033- 1093]

Şıfat-ı Meclis-i Mey [1188-1222]

Şıfat-ı Meclis-i Gül-şâh [1223- 1258]

Şıfat-ı Zen-i Reh-zenân [1474-1546]

Münâcât-ı Varğa [1594-1619]

Niyâz u Tazarrû‘-ı Varğa Be-Dergâh-ı Kâziyyu’l-hâcât

Şıfat-ı Rûz ve Münâcât Kerden-i Varğa [2032-2102]

Şıfat-ı Rûz [2135-2213]

Şıfat-ı Bî-Vefâ-yı Çerh-i Ğaddâr ve Rûzgâr-ı Zûr-kâr [2297-2329]

³¹⁹ Karşılaştırma kısmında açıklayıcı her ifade ve motiften sonra mesnevilerin adının ve yazarının tekrar edilmemesi için MÇ (Mustafa Çelebi, Varka ve Gülşah)’ın, A (Ayyuki, Varka ve Gülşah)’ın kısaltması olarak kullanılmıştır.

Şıfat-ı Rûz [2361-2379]

Şıfat-ı Rûz [3058-3115]

Kelimât-ı Ba' z Der-İbtılâ-yı Benî Âdem [3132-3152]

Kimse Sevmez Olsa Er Tünd ü Pelîd Lâ Yuhibbu Kullu Cebbarîn 'Anîd [3809-3888]

Halâs Şoden-i 'Anter Be-Ṭarîḳ-i İstibdâl ve Kemîn Kerden-i Ceyş-i Bed-Kîşş Be-Hîle vü Âl [3999- 4009]

Porsiş Kerden-i Hâl-i Varḳa Ez-‘İşḳ-ı Zûr-kâr ve Cevâb-ı Ū Ez-Sûziş-i 'İşḳ-ı Yâr-ı Gül-‘izâr [4093-4255]

Ba' z Kelimât Ez-Bî-Vefâ-yı Rûzgâr ve Bî-Bekâ-yı Hayât u 'Ömr-i Nâ-Pâydar [4375-4427]

Şıfat-ı Hubân-ı Semerḳand u Buḥârâ [4718- 4719]

Şıfat-ı Hubân-ı Hıṭâ [4720-4721]

Şıfat-ı Hubân-ı Çîn ü Mâçîn [4722-4723]

Şıfat-ı Hubân-ı Ḥorasan [4724-4725]

Şıfat-ı Hubân-ı Bulḡar u Rûs [4726-4727]

Şıfat-ı Hubân-ı Ḥoten [4728-4729]

Şıfat-ı Hubân-ı Şâm u 'Irâḳ [4730-2731]

Şıfat-ı Hubân-ı Rûm [4732-4733]

Münâcât Kerden-i Varḳa [5230- 5272]

Meşel Zeden-i Ân Du Merd-i Reh-rev ve Ġulâm-ı Varḳa Ber-Hâl-i Varḳa [6195-6228]

Kelime-i Çend Ez-Bî-Vefâ-yı Rûzgâr ve Alâm-ı Eyyâm-ı Nâ-Hemvâr Be-Temsîl-i Ḥazân u Behâr ve Be-Ta' lîl-i Pîri vü İnkisâr-ı Nevişte Şod Be-Ṭarîḳ-i İhtîşâr [6460-6525]

başlıklı kısımlar içerik olarak MÇ müellifinin eserin yeniden yazımı sırasında mesneviye ilavesidir. A'da;

“Şekve-i Şâ'ër” [2116-2127]

kısına MÇ'de yer verilmemiştir. Ayrıca A'da mesnevi kahramanlarının ağzından söylenen 10 gazel de MÇ'de bulunmaz. MÇ'de toplam 4 gazel yer alır. Bunlardan sadece biri mesnevi kahramanının (Varka'nın) ağzından söylenmiştir. Diğerleri kıta başlığı taşır ve anlatıcı ağzından söylenen gazellerdir. Buna karşılık MÇ'de mesnevi içinde yer alan nazım ve kıtalar A'da görülmez. Ayrıca A'da herhangi bir başlık taşımamakla birlikte mesnevinin kökeni ve yazılış sebebinin dile getirildiği ve sebep-i telife denk olduğu düşünülebilecek (66-77. beyitler) 12 beyte karşılık MÇ'de (456-635.beyitler) 180 beyitlik “Sebeb-i Te'lîf-i Kitâb” başlığı altında bir bölüm bulunur. Mesnelerde görülen sebep-i telif kısımlarının genelinde olduğu gibi bu bölüm, çeviri olmayıp müellifin telif ettiği orijinal kısımlardandır. Yine sebep-i telif bölümü gibi, A'da bölüm olarak mevcut olmakla birlikte kısaca ele alınan kimi konular MÇ'de çok fazla detaylandırılmıştır (Varka'nın Gülşah'la evlenebilmesinin şartı olarak kendisinden istenen servetle birlikte memleketine geri dönmesi A'da 48 beyitken, MÇ'de 76 beyittir. A'da müstakil naat, tevhit kısımları görülmemekte başlangıç kısmında 11 beyitlik naat ve 5 beyitlik tevhit içerikli bölüm yer almasına rağmen MÇ'de müstakil olarak 219 beyitlik tevhit ile 60 beyitlik naat yer almaktadır. Ayrıca A'da Gazneli Mahmud'un övgüsü 44 beyitken MÇ'de buna karşılık olarak düşünülebilecek Kanunî'nin övgüsüne ayrılan kısım 115 beyittir).

A'da mesnevi bir başlık olmaksızın doğrudan doğruya:

“Be-nâm- è hozâvend- è bālâ vü pest [A/1]

Kê ez-hestîş hest şod her çê hest”

(Yerin ve göğün tanrısının adıyla. Var olan her şey onun varlığından var oldu) beytiyle başlar. Beş beyitten ibaret Tanrı'nın ululuğunun anlatıldığı bölümden sonra herhangi bir başlığa yer verilmeksizin 11 beyitlik peygamber övgüsü

yapılır. Bu naatta, peygamberin yücelik ve şefaatchiliği anlatılır. 11 beyitlik naatın akabinde, “*Der-Setâyêş-ê Soltân Mahmûd Rahmetullâhi ‘Aleyh*” başlığıyla mesnevinin kendisine sunulduğu Gazneli Sultan Mahmud’un övgüsüne geçilir³²⁰. Bu padişah övgüsü bölümüne, 44 beyit ayrılmıştır. MÇ’de herhangi bir başlık taşımamakla birlikte ilk 106 beyit, mesnevi formunda ve tevhit görünümündedir. Ardından tevhit, münacat, naat ve bir başlık taşımaksızın kıta formunda dört halife övgüsü yer alır. Bunlardan sonra “*Der-Medh-i Pādşāh-ı Rub‘-ı Meskūn*” ile “*Ḳasīde Der-Medh-i Pādşāh-ı ‘Ālem-Penah*” başlıklı Kanunî Sultan Süleymanı konu edinen iki methiye yer alır.

Türk mesnevilerinde görmeye alışkın olduğumuz, devrin sultanı ya da mesnevinin sunulduğu devlet büyüğüne, mesnevi içinde müstakil kasidelerden herhangi bir farkı olmayan kaside örnek ya da örneklerine A’da rastlanmaz. 44 beyit boyunca Sultan Mahmud’un övgüsü, ideal bir hükümdar modeli çizilerek mesnevi formunda dile getirilmiştir: Sultan Mahmud’un hükümdarların şahı, basiret, ihtişam ve yiğitliğin sembolü olduğu, himmet, cömertlik, fazilet ve bilgelik sahibi olup ilmi ve sanatı koruduğundan bahsedilir ve devletinin daim olması yolunda dua edilir. Ayyukî, bu bölümde kendi adını ve Sultan Mahmud’un ismini açıkça zikreder:

To ‘Ayyūḳīyā geret hūş est u rāy [A/41]

Be-ḥedmet-ê peyvend be-mêdḥat-ê gerāy

Be-dêl mēhr-ê solṭān ḡazī be-cūy [A/42]

Be-cān medḥ-ê solṭān Maḥmūd gūy

Ebu’l-Ḳāsēm ān ṣāh-ê dīn ü dovel [A/43]

Şehenşāh-ê ‘ālem emīr-ê mēlel

(Ey Ayyukî, aklın ve fikrin başındaysa (sultanın) hizmetine koyul ve ona övgüler söyle. Kalbinde Gazi sultanın sevgisini ara. Candan Sultan Mahmud’a övgüler söyle.

³²⁰ Bu başlık istinsah sırasında sonradan eklenmiş ya da en azında “rahmetullahi ‘aleyh” kısmı başlığa ilave edilmiş olmalıdır.

Din ve devletler padişahı Ebu'l-Kasım, dünyanın padişahı ve milletlerin emiridir)

MÇ'de Kanunî'nin övgüsüne ayrılmış toplam 115 beyit yer alır. Bu beyitlerde Kanunî'nin seferlerinden, savaşçılığı, cesareti, cömertliği, ilmi ve faziletinden bahsedilir kısaca ideal bir hükümdar modeli çizilir. A'da olduğu gibi, mesnevinin sunulduğu/sunulması planlandığı kişinin adı açıkça zikredilmesine rağmen müeelif kendi adını zikretmez. Bunun sebebi, Mustafa Çelebi'nin mahlas kullanmaması olabilir.

A'da 61. beyitten itibaren 117 beyit sürecektir "Âgâz-ê Kessa" başlıklı bölüm gelir. Burada öncelikle sözün övgüsü yapılır. Sözün tüm nimet ve hazinelerden üstün olduğu, insana bir süs olarak bağışlandığı, insanın başını göğe yüceltip, dağı sahra yüzeyi haline getirecek güce sahip olduğu, kötü bir işi iyi gösterebilecek ve kişiye cennet yolunu gösterecek güçte olduğundan bahsedilir.

"Sohon bêh-ter ez-nê' met ü ẖāste [A/61]

Sohon bêh-ter ez-genc ü ārāste

(Söz, nimet ve servetten daha iyidir, söz, süslü bir hazineden daha iyidir.)

Sohon mer sohon-gūy-rā māye bes

Sohon ber-ten-ê merd pīrāye bes [A/62]

(Söz, o sözü söyleyen kişiye sermaye olarak yeter. İnsanın bedenine süs olarak söz yeter.)

Zê dānā sohon b'ışnev u gūş kon

Kê n'āmez dīger zê āsmān coz'-ê sohon [A/63]

(Sözü bilenden dinle, ona kulak ver çünkü gökyüzünden sözden başka bir şey gelmedi.)

Sohon merd-rā ser-be-gerdūn keşez

Sohon kūh-rā sūy-ê hāmūn keşez [A/64]

(Söz insanın başını göğe yükseltip, dağı bir ovaya çevirebilir.)

Soḥon ber-to nīkū konez kār-è zèšt

Soḥon reh-nomāyez be-sūy-è behèšt [A/65]

(Söz, sana çirkin bir işi güzel gösterip, cennete doğru bir yol gösterir.)

A'da sözün övgüsüne yönelik bu kısım MÇ'de yerini “Der-Ta‘rif-i ‘Işk” başlığı altında 90 beyitlik aşkın övgüsü kısmına bırakmıştır.

Gelüp bŷy-ı gül-i şevkıyla ḥāle

Girüp gülzār-ı ‘ışka eyle nāle [MÇ/645]

Olup dīzāra ‘āşık nitekim şu

Gürizān olsun ‘ayn-ı cāndan uyḥu [MÇ/646]

Beyān eyle bize esrār-ı ‘ışkı

Nihān olmaz bilürsün nār-ı ‘ışkı [MÇ/648]

Ne dil kim ‘ışk ile destān-serādur

Nevāsı dil-güşādur cān-fezādur [MÇ/651]

Ne bilsün bī-dīl olan derd ü ‘ışkı

Görür bāzīçe şanur nerd-i ‘ışkı [MÇ/660]

Ne bildi mihr-i ‘ālem-tābı zerre

Ne añlar ḥālet-i deryāyı katre [MÇ/661]

Cemāl ehline her dil ‘āşık olmaz

Vişāl-i yāre her cān lā’ik olmaz [MÇ/664]

Saña rām oldu ise dil-ber-i ‘ışk

Olur her kimse şanma hem-ser-i ‘ışk [MÇ/668]

Saña bu ‘ışk ey dil dād-ı Hākdur

Esīr-i bend-i ‘ışk āzād-ı Hākdur [MÇ/669]

Çü ‘ışka mālīk olduñ kıymetin bil

Ne devletdür bu ‘ışkuñ devletin bil [MÇ/670]

Deger biñ naqd-i cān bir gevher-i ‘ışk

Olupdur *kenzi lā-yefnā* zer-i ‘ışk [MÇ/671]

Şular ger ‘ışk ile olmasa cārī

Yeşermezdi cihānuñ sebzezārı [MÇ/680]

Beden ‘ışk ile eyler zindegānī

İder ‘ışk ile cānlar kām-rānī [MÇ/685]

Nedür ‘ālem ger olmasa ğam-ı ‘ışk

Ğam-ı ‘ışk ile hoşdur ‘ālem-i ‘ışk [MÇ/687]

Ğam-ı ‘ışk olmasun hiç kimseden kem

Dimezler ‘ışkı olmayana ādem [MÇ/688]

Yüzüñ döndürme ‘ışk olsa mecâzî
K’olur ‘ışk-ı hâkîkî kâr-sâzî [MÇ/701]

Çü birdür ‘ışk işi pîr ü cüvâne
Degül cânımdan eksük bu fesâne [MÇ/702]

Çekerdüm ‘ışk ile çün dūd-ı âhı
Yağardum nâra bâm-ı şubhğâhı [MÇ/705]

Dilâ olduñ çü evc-i ‘ışka şeh-bâz
Per açup kıl hevâ-yı şevka pervâz [MÇ/706]

Yine hikâyenin Arap menşeli olduğu, Arap sözlü geleneği ve yazılı kaynaklarında mesneviye konu olan hikâyenin varlığından ve onu mesnevi formunda ilk defa kaleme alan kişinin Ayyukî olduğundan haberdar oluruz. Ayyukî, eserinde hikâyenin daha önce kimse tarafından mesnevi formunda söylenmediğini sadece Arapların sözlü anlatılarında mevcut olduğunu ve oradan okuyarak mesnevi haline getirdiğini söyler. Mustafa Çelebi ise, daha önce Varka ve Gülşah yazılmış olmakla birlikte söyleyişte “sûz u tâb”dan (coşkunluktan) yoksun olduğunu ve kendisinin yeni bir eda peşinde koşarak bu mesneviyi yazdığını ifade eder. Her iki mesnevinin yazılış sebebini anlatan bu kısımlarında Ayyukî’nin daha realist bir tavır içinde konuyu kısaca özetlediği; Mustafa Çelebi’nin ise mesnevi geleneğimizde olduğu gibi kurmaca bir sebepler zinciri ortaya koyarak konuyu detaylandığı görülmektedir (MÇ’deki bu bölüm ve örnek beyitler için bkz. İçerik İncelemesi/ Sebeb-i Telif kısmı)

Be-goftem be-şîrîn sohon in semer
Kê kes nîst gofte ez-in pişter [A/66]

(Bu hikâyeyi kimse daha önce söylememişti. Ben onu tatlı sözle söyledim.)

Çonîn ķēṣṣaī rā kes ez-ḥāṣ u ‘ām

Ne-gūyed be-zīn vezn ü enṣā temām [A/67]

(Bu hikâyeyi halktan ya da havastan hiç kimse bu vezin ve inşa ile tam olarak söylemiş değildir.)

Men ez-behr-è ān efser-è serverī

Soḥon rāned ḥāhem be-lafz-è Derī [A/69]

(Ben o taç sahibi sultan için Derī diliyle söz söyleyeceğim.)

Soḥon bī-ṣek ez-naẓm-è rengīn ṣevez

‘Arūs ez-meṣāṭa be-āyīn ṣeved [A/70]

(Şüphesiz söz, nazımdan renk alır. Tıpkı gelinin bezeyici ile süslenmesi gibi.)

Soḥon rā beyār est ḥāhem hemī

Cemāl ez-ḥēred ḥāst ḥāhem hemī [A/71]

(Sözü süsleyeceğim, yüz güzelliğini akıldan isteyeceğim.)

Be-naẓm-āverem ser-gozeṣṭī ‘aceb

Zē-aḥbār-è tāzī vü kotb-è ‘Arab [A/72]

(Arap sözlü anlatılarından ve onların kitaplarından (hareketle) bu duyulmamış şaşırtıcı macerayı nazma sokacağım.)

Ayyukī, Arap kaynaklarından okuduğu hikâyenin ana çizgilerinden ve hikâyenin yer aldığı kaynaklardan bahseder. Bu ayrıntı MÇ’de yoktur.

Çonîn ḥāndem īn ķēṣṣa-è dēl-peẓīr

Zē-aḥbār-è tāzī vü kotb-è Carīr [A/73]

(Bu gönül alıcı hikâyeyi Carir’in kitaplarından ve Arap sözlü anlatılarından şu şekilde okudum:)

Ço ez-Mekke peygamber-ê Abṭahī

Be-Yesrīb şod u kār-ê dīn şod ḵavī [A/74]

(Abtah'lı peygamber, Mekke'den Yesrib'e gidip de din işlerini güçlendirdiği zaman...)

Be-gostered ū der-ʿ Arab dīn-ê pāk

Ser-ê ser-keşān ender amez be-ḥāk [A/75]

(... o temiz dini Araplar arasında yaydı. (Dine) baş kaldıranların başı ise toprağa düştü.)

Zê-dūz ez-dēl-ê kāfērān kāfērī

Be-şemşīr ū borhān-ê peyḡan-berī [A/76]

(Peygamberliğin kılıç ve delili ile kâfirlerin gönlünden kâfirlik temizlendi.)

Heme ḥayyhā-yê ʿ Arab ser-be-ser

Sūy-ê dād u dīn āveridend ser [A/77]

(Tüm Arap kabileleri baştanbaşa dine ve adalete ram oldular.)

Peygamberin İslam dinini yaymak amacıyla yürüttüğü cihat faaliyetleri sırasında Müslüman olan kabilelerden biri de mesnevi kahramanlarının mensup olduğu Benî Şeybe kabilesidir. Bu detaya zaman zaman MÇ'de de yer verilmekle birlikte A'daki kadar tutarlı değildir. Mesnevinin sonunda Varka ve Gülşah'ın Hz. Muhammed'in önünde Müslüman olduklarının ifadesi de bu tutarsızlığı teyit eder. A'da toplu bir İslamiyete geçiş sahnesi vardır ancak bunlar Yahudilerdir. Varka ve Gülşah'ın trajik sonuna üzülenler arasında Yahudiler de bulunur. Hz. Muhammed, Varka ve Gülşah'ın dirilip yeniden hayat bulmaları için Yahudiler'in Müslüman olma şartını ileri sürer. MÇ'de böyle bir Yahudi topluluğu olmadığı gibi Hz. Muhammed'in bu yeniden hayat bulmaya aracı olmak için öne sürdüğü herhangi bir şart da görülmez.

Konu açısından herhangi bir farklılık görülmeyen bu iki mesnevide konunun işlenişi yani detaylandırış noktasında kimi farklılıklar söz konusudur. Onlardan biri de MÇ’de Sıfat-ı Benî Şeybe, Sıfat-ı Varka, Sıfat-ı Hilal, Sıfat-ı Hümam vb. şekilde ayrı başlıklar altında detaylıca ele alınan kabile ve kahraman tavsiflerinin A’da mesnevi içinde ve daha yüzeysel işlenmesidir.

Kabileleri ile Varka ve Gülşah’ın tanıtıldığı bölümden sonra, 178. beyitten itibaren A’da “Borden-ê Gol-şah-râ Ez-hayy” başlıklı 123 beyitlik bir bölüm yer alır. Gülşah’ın tutsak edilerek kabilesinden götürülüşünü anlatan bu başlığa kadar, Gülşah’ın düğünü, Rebi İbni Adnan ve onun düğüne baskın düzenleyişi için A’da herhangi bir başlık görülmez. MÇ’de ise; “İfşâ-yı Işk-ı Varka ve Gül-şâh”, “Sıfat-ı Rûz ve Urs-ı Gül-şâh”, “Sıfat-ı Meclis-i Mey”, “Sıfat-ı Meclis-i Gül-şâh”, “Ahvâl-i Rebi İbni Adnân”, “Sıfat-ı Şeb ve Şebîhûn-ı İbni Adnân” başlıklarından sonra Gülşah’ın tutsak edilmesini anlatan “Giriftâr Şoden-i Gülşâh Bâ-Hezâr Nâle vü Âh” başlığı yer alır. A’da ise bu bölümde Varka’nın söylediği iki gazel ile Rebi İbni Adnan’ın söylediği bir gazel de bulunmaktadır. Burada Rebi İbni Adnan’ın Gülşah’tan haberdar olarak onun kabilesine baskın düzenlemesi ve onu kaçırmaması konusu işlenir. Bu kısım anlatıldıktan sonra Rebi İbni Adnan Gülşah’a hitaben dört beyitlik bir gazel söyler:

Eyâ mâh-ê gol-çêhre dêl-hîh-ê men

Dêrâz ez-to şoz ‘omr-ê kûtâh-ê men [A/222]

(Ey gönlümün arzuladığı gül yüzlü ay, benim kısa ömrümü sen uzun ettin.)

Eger vaşl-ê men der-ğor âyez to-ra

Nehez baht ber-moşterî kâh-ê men [A/223]

(Eğer sana vuslatımı kabul edersen, talih benim sarayımı Müşteri’nin (de) üstüne koymuş demektir.)

Menem şâh-ê gerden-keşân-ê cêhân

To şâh-ê zarîfâni vü mâh-ê men [A/224]

(Ben cihanın ileri gelenlerinin şahıyım, sen zariflerin sultanı ve benim ayımsın.)

Gerem der-çeh-è ğam ne-ḥ̣āḥī fēgend [A/225]

Çerā kondi ender zanaḥ çāh-è men

(Eğer beni gam kuyusuna atmayacaksan neden çene çukurunda benim için kuyu kazdın?)

Gülşah'ın Rebi İbni Adnan tarafından kaçırılmasının ardından ondan ayrı kalan Varka'nın Gülşah'a hitaben söylediği beş beyitlik bir gazel de yine bu bölümde yer alır:

Kocā refti ey dēl-gosēl yār-è men [A/262]

Meger sīr geštī zē-dīzār-è men

(Ey gönül üzen sevgilim! Nereye gittin? Yoksa benim yüzüm(ü görmek)den (sana) bıkkınlık mı geldi?)

Ne-costem be-tā hergēz āzār-è to

Çerā costī ey-dūst āzār-è men [A/263]

(Ben seni hiçbir zaman incitmek istemezken ey sevgili neden sen beni incitmek istedin?)

Çē gūnest bī-men botā kār-è to

Kē bā-cān resīz ez-‘anā kār-è men [A/264]

(Ey sevgili, bensiz işlerin nasıl (hayatın yolun da mı)? Benim halim ızdıraptan geline ölüm noktasındadır.)

Zē-men zār-ter gerdī ender-fērāk [A/265]

Eger bi’šnevī nāle-è zār-è men

(Ayrılığından (dolayı) ağlamamın ve inlememin sesini duyarsan, benden daha fazla ağlayan bir hale gelirsin.)

Ber-è tu'st zè-nehâr-è cān u dèlem [A/266]

Nègeh-dâr zènhâr zè-nehâr-è men

(Ruhumun ve kalbimin ahdi senin üzerindedir. Benim ahdimi koru, sakın!)

A'da Gülşah'ın kaçırılmasından sonra Varka'nın babasıyla konuşması, Gülşah'ın ayrılığında gazel söylemesi, Benî Şeybe'nin Gülşah'ı kurtarmak amacıyla Benî Daybe kabilesine asker göndermesi ve Rebi İbni Adnan'ın gazel söylemesi ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. MÇ'de Gülşah'ın kaçırılması "Giriftâr Şoden-i Gülşâh Bâ-Hezâr Nâle vü Âh" başlığı ile verilmiştir. "Sıfat-ı Zen-i Reh-zenân", "Asker Keşiden-i Varka", "Münacat-ı Varka", "Âgâh Şoden-i Rebi' Ez- Asker Keşiden-i Varka", "İmtihân Kerden-i Rebi Gülşâh-râ Der-Mahabbet-i Varka", "Ceng Kerden-i Hümam Bâ-Rebi'" başlıkları A'da olmadığı gibi "Sıfat-ı Zen-i Reh-zenân", "Münacat-ı Varka" kısımları içerik olarak da yoktur.

MÇ'de Hümam'ın ölümü bahsi ayrı bir başlıkta verilmişken A'da böyle bir başlık yoktur. Ancak Varka'nın babasının ölümü üzerine söylediği gazel "Şè'r Goften-è Varka Der-Merg-è Pezer" başlığı ile yer alır. MÇ'de Hümam'ın ölümünün ardından Varka şiir söylemez. A'da Varka'nın söylediği gazelden sonra gelen ilk başlık, "Ceng Kerden-è Peser-è Rebi' Bâ Golşâh"tır. Bu bölüm Rebi'in ölümünün ardından oğlunun Gülşah'la savaşmasını konu alır.

Varka ve Gülşah mesnevisindeki ölümden sonra dirilme motifi ile ilgili olarak söylenegelen bu motifin mesneviye Türk yazarlar eliyle dâhil edildiği görüşü doğru değildir çünkü A'da da Varka ve Gülşah'ın öldükten sonra dirilmesine rastlanır (bkz. Motif Karşılaştırması/Ölüm ve Dirilme Kısımı).

B. KONU AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA

Varka ve Gülşah konulu bilinen ilk mesnevi olan Ayyukî'nin eseri ile

Mustafa Çeleb'nin eseri arasındaki hacim oranı kadar konu açısından farklılık görüldüğünü söylemek mümkün değildir. Her iki mesnevide de olaylar geri dönüşleri olmayan düz bir zincir halinde gelişirken bu zincirin halkalarını oluşturan birimler de birbirinin aynıdır. Aslında bu klasik edebiyat anlayışı çerçevesinde çok da yadırganacak bir durum değildir. Klasik bir eserin farklı coğrafya ve dillerde tekrar yazımları sırasında yerelleşen motiflere rastlanabilmekle birlikte konunun asıl omurgası değişmez. Bu durum, ne sadece Türk ne de Doğu edebiyatlarına özgüdür. Klasisizm akımıyla Batı dünyasında eski Roma, özellikle eski Yunan klasiklerinin yeniden yazımlarında da benzer bir seyri takip etmek mümkündür.

Bir Arap hikâyesini mesnevi formunda kaleme alan Ayyukî ile bundan yaklaşık beş yüz yıl sonra aynı hikâyeyi mesnevisine konu edinen Mustafa Çelebi'nin mesnevilerine ilk bakışta hacim olarak görülen büyük fark, konuya hatırı sayılır ölçüde eklemeler yapmış olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Ayyukî'nin mesnevisi 2238, Mustafa Çelebi'nin mesnevisi ise 6712 beyittir. Görüldüğü gibi Türkçe mesnevi model aldığı Farsça mesnevinin yaklaşık üç katı bir hacme sahiptir. Mesnevide henüz konunun işlendiği bölüme gelinmeden, İsmail Ünver'in mesnevinin giriş kısmı olarak adlandırdığı ve tevhit, münacat, naat, methiye vb. türlerin yer aldığı bölümün Türkçe mesnevilerin karakteristiği olarak fazla yer tuttuğu bilinmektedir. Farsça mesnevide tevhit içerikli 5 beyit ile naat içerikli 14 beytin ardından Gazneli Sultan Mahmud'un övgüsü yapılır. Sonrasında ise doğrudan konunun işlendiği bölüme geçilmiştir. Türkçe mesnevide "Âgâz-ı Dâstân" başlığı 727. beyitte görülürken Farsça mesnevide bu başlıkla 61. beyitte karşılaşılır. Farsça mesnevide müstakil sebab-i telif bölümü bulunmaz. Ancak "Âgâz-ê Kessa" başlığı altında "söz"den bahsedilip onun övgüsünün ardından müellif mesnevi konusunun Arap halk hikâyeleri kaynaklı olduğunu, oradan öğrendiği konuyu mesnevi şeklinde nazm etmeyi planladığına dair içerik olarak sebab-i telif özellikleri gösteren on dört beyitlik kısa bir açıklamanın ardından hikâyeye geçer. Türkçe mesnevinin sebab-i telif bölümünde, hikâyenin kökenine ait bu tarz detaylar bulunmaz. Ancak MÇ'de bu bölüm hacimce çok daha geniştir.

Kendisinden önce Türkçe kaleme alınmış aynı konulu mesneviler olmakla birlikte müellif onların söyleyişini coşkunluktan yoksun bulduğunu söyler. Lâmiî ve Camî'yi kendisine örnek aldığını ve yeni bir eda yakalama peşinde olduğunu ifade eder.

Konu açısından bir fark olmadığı için her iki mesneviyi de kapsamak üzere Varka ve Gülşah'ın konusu şu şekilde özetlenebilir:

Arap yarımadasında Benî Şeybe kabilesinde Hümam ve Hilal adlı iki kardeş bulunmaktadır. Hümam'ın bir oğlu, Hilal'in bir kızı olur. Oğlana Varka kıza da Gülşah adını koyarlar. Varka ve Gülşah'ın çocuklukları birlikte geçer, öğrenim hayatlarında okul arkadaşlığı yaparlar. Bu okul arkadaşlığı sırasında birbirlerine âşık olan bu iki kuzen, on beş yaşına geldiklerinde evlendirilmeye karar verilir. Ancak düğün günü Gülşah'a âşık olan başka bir kabilenin reisi Gülşah'ı kaçırrır. Gülşah'ı geri almak için savaşlar yapılır. Bu savaşların birinde Varka'nın babası Hümam ölür ve Varka esir düşer. Gülşah, Varka'yı kurtarmak için çıkış yolları arar, Gülşah'ı kaçıran Rebi İbni Adnan'la Varka'nın mücadelesini seyretmek üzere savaş meydanına gelir. Gülşah, Rebi İbni Adnan'ı ardından oğlu Bedî'yi öldürür. Gülşah, Rebi'nin diğer oğlu Galib'le mücadeleye girişse de ona esir düşer. Varka, Gülşah'ı kurtarmak için Galib'in çadırına baskın düzenler, onun sarhoş olmasından da yararlanarak Gülşah'ı kurtarır. Yeniden bir düğün tertip edilecekken Gülşah'ın annesi Varka'nın yetim ve fakir olduğunu ileri sürerek Varka'nın karşılayamayacağı kadar ağırlık ister. Varka, Yemen şahı olan dayısının yardımını almak üzere Yemen'e doğru yola çıkar. Yemen'e vardığı zaman, dayısının da savaşta ve yenilmek üzere olduğunu görür. Dayısına yardım ederek, onu esaretten kurtarır. Varka, Gülşah'ın annesinin istediği ağırlığı temin etmek üzere dayısından yardım istemek amacıyla gittiği Yemen'deyken Gülşah, Şam sultanı Melik Muhsin'le evlendirilir. Bu durumdan habersizce memleketine dönen Varka'ya Gülşah'ın öldüğü söylenir. Bu yalanın inandırıcı olması için de bir koyunun kemikleri kefen benzeri bir bezere sarılarak düzmece bir mezara gömülür. Bir süre sonra Varka, Gülşah'ın kız arkadaşlarından birinden gerçeği öğrenir. Bunun üzerine Şam'a doğru yola çıkar. Yolculuk

esnasında da çeşitli zorluklar ve mücadeleler yaşar ve bu mücadelelerin birinde yaralanır. Gülşah'ın zorla evlendirildiği Şam sultanı Melik Muhsin tarafından yaralı bir halde bulunarak saraya götürülür ve tedavisi yapılır. Böylelikle Gülşah'ı bulmuş olur. Kendisi sarayda iyi ağırlanan bir konuktur. Hatta Melik Muhsin zaman zaman Gülşah'la görüşmelerine izin verir. Ancak Varka, konuk olduğu ve saygıyla ağırlandığı evde, evin hanımı konumundaki Gülşah'la görüşmeyi çok doğru bulmayarak, gururlu ve asil bir tavırla memleketine gitmek bahanesiyle saraydan ayrılır ve yolda bir pınar başında ölür. Varka'nın ölüm haberini alan Gülşah, Varka'nın mezarının başına giderek intihar eder. Varka'nın mezarı açtırılarak Gülşah'la birlikte aynı mezara gömülür. Bir gün Hz. Muhammed'in yolu bir sefer dönüşü Şam'a düştüğünde Şam sultanı Melik Muhsin, Hz. Muhammed ve arkadaşlarını konuk ederek onlara ikramda bulunur. Hz. Muhammed, Melik Muhsin'in yüzündeki matem ifadelerinden hareketle Muhsin'e bunun sebebini sorar. Melik Muhsin'in olayı anlatması karşısında Hz. Muhammed bu hikâyeden etkilenir ve gözleri dolar. Bu hüznü aşk hikâyesi Hz. Muhammed'le birlikte arkadaşlarını da etkilemiştir. Sahabe, Varka ve Gülşah'ın tekrar dirilmesi için Hz. Muhammed'den dua etmesini isterler. Hz. Muhammed, onların ömürlerinin tamamlandığını ancak kendi ömründen bağışta bulunacak olursa dirilebileceklerini söyler. Bunun üzerine sahabe ömürlerinden bağışta bulunur. Allah'ın emriyle Cebrail gelerek, bağışta bulunanların ömürlerini geri verip Varka ve Gülşah'a kırk yıllık yeni bir yaşam bağışlar. Mesnevi hikâye kahramanlarının tekrar hayat bulmasıyla sona erer.

Her iki mesnevide de konu açısından farklılık görülmez. Sürekli söylenegelen, kahramanların ölümden sonra dirilme motiflerinin Yusuf-ı Meddah aracılığıyla bu mesneviye dâhil edildiği ve Farsça mesnevide bulunmadığı iddiaları ise doğru değildir. Kimi motif, epizot, coğrafi mekan, kişi adları ile nazım şekil ve türlerinde görülen farklılıklar ise ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

C. BENZER VE ORTAK MOTİFLER AÇISINDAN

KARŞILAŞTIRMA³²¹

Bu bölümde, Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevisi ile Ayyukî'nin Varka ve Gülşah mesnevisi içerdikleri benzer ve ortak motifler açısından karşılaştırılacaktır. Tespit edilebilen motifler madde başı olarak belirlildikten sonra bu motifin Türk halk hikâyeleri ya da diğer mesnevilerimizde ele alınışına dair genel bir bilginin ardından, karşılaştırdığımız mesnevilerde nasıl var oldukları mesnevi metinlerinden örnekler verilerek ortaya konulacaktır.

1. Kahraman

a. Vak'anın kahramanı

Lord Raglan'ın Ortadoğu ve Avrupa anlatılarındaki on sekiz kahramanın özelliklerine dayanarak oluşturduğu ve ülkemizde daha çok destan incelemelerinde uygulanan “geleneksel kahraman kalıbı”nın, Nerin Köse tarafından halk hikâyelerine tatbiki denemesi³²² bizde, bu şablonu, halk hikâyesi versiyonu da bulunan Varka ve Gülşah mesnevisine uygulama düşüncesini oluşturmuştur. Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbında tespit ettiği yirmi iki ortak özellik bulunmaktadır. Nerin Köse, bu yirmi iki maddelik kalıbı Türk halk hikâyelerine uyguladığında dokuz ana başlığın halk hikâyesi kahramanlarıyla da uygunluk gösterdiğini tespit etmiştir. Biz de Köse'nin tespit ettiği “Halk Hikâyelerimizin Geleneksel Kahraman Kalıbı”nı Varka ve Gülşah

³²¹ Bu motifler, Ali Berat Alptekin, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Ankara 2002; İsmail Ünver, “Mesnevi” **Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II**, s. 451–458; Cem Dilçin, **Süheyl ü Nevbahar**, Ankara 1991, s.83–90; Otto Spies, **Türk Halk Kitapları**, İstanbul 1941, s. 127-136'dan Varka ve Gülşah mesnevisine uyarlanmak suretiyle listelenmiştir.

³²² Nerin Köse, “Raglan'ın ‘Geleneksel Kahraman Kalıbı’ ve Türk Halk Hikâyeleri, **Milli Folklor**, C. 9, S. 45, Bahar 2000, s. 22-39.

mesnevisine uygulamaya çalıştık. Aşağıda, Nerin Köse'nin Raglan'ın tasnifinden yola çıkarak oluşturduğu listedeki madde başlarına mesnevi kahramanın özellikleri eklenmiş ve Farsça ve Türkçe Varka ve Gülşah mesnevine gönderme yapılmıştır.

1) Kahramanının doğuşu farklıdır.

Destanlardan başlamak üzere halk anlatılarımızda da kahramanın annesinin hamile kalışı ve kahramanın dünyaya gelişi de bir takım sıra dışılıklar barındırır. Genellikle son derece büyük maddi güce sahip kahramanın ailesinin tek problemi çocuksuzluktur. Bu çocuksuzluk problemi, bir yol göstericinin tavsiyeleri sonucu aşılaraq kahramanın annesi hamile kalır. Bu da yaşantısı olağanüstü olacak bir kahramanın sıradan bir şekilde dünyaya gelmeyeceğinin işareti olmalıdır.

İncelediğimiz mesnevîde doğrudan bir çocuksuzluk problemi yoktur. Ancak, adaletli ve yardımsever bir bey olan Hümam'ın bu iyi özelliklerine karşılık halkının Tanrı tarafından kabul olan duası üzerine gerçekleşen bir doğum gibi sunulmuştur (MÇ). (bkz. Motif karşılaştırması/doğum)

2) Kahramanın babası bir kraldır.

Halk hikâyelerinin çoğunda hikâyeye kahramanı, padişah, vezir, bey ya da en kötü ihtimalle zengin bir tüccarın çocuğudur. Böylelikle hikâyeye kahramanının doğduğu ortam ona benzerlerinden farklı sosyal bir statü ve kimlik verir.

Mesnevinin merkezî kahramanı bir kral ya da padişah olmamakla birlikte Arap yarımadasında hatırı sayılır bir bey/kabile lideri olarak takdim edilir. Bunda Arap yarımadasında hikâyenin geçtiği zaman itibarıyla eksik olan merkezî otorite ve yaygın kabile yaşantısının da etkisi olmalıdır (MÇ ve A). (bkz. Motif karşılaştırması/ yöneticiler)

3) Kahramanın çocukluğu hakkında bilgi verilmez.

Raglan'ın kahramanın genellikle, destanlarda geçerli olan, çocukluğu hakkında bilgi verilmez tespiti aksine halk hikâyelerinde kahramanın

çocukluğu özellikle eğitimi hakkında bilgiler verildiği görüldür.

Varka ve Gülşah mesnevisinde kahramanların doğumundan sonra onların on yaşında okula gidişlerine geçilir. Aradaki on yıllık bir süre hakkında hiçbir bilgi verilmez. Ancak okul ve okul dışı eğitim hayatlarından ayrıntılarıyla bahsedilir (MÇ ve A). (Bkz. Motif karşılaştırması/kahramanın âşık olması)

4) Kahraman, sebepleri değişebilmekle birlikte memleketinden ayrılarak gurbete gitmek zorunda kalır.

Kahraman ya birileri tarafından öldürülmek istendiği ve hayatı tehlikede olduğu için ya da engel konumundaki bir görevi yerine getirmek üzere evinden ayrılmak zorunda kalır. Bu problem kahraman tarafından çözümlendikten sonra kahraman evine/memleketine geri döner.

Varka ve Gülşah mesnevisinde de Varka, Gülşah'la evlenmek üzereyken düğünün engellenişi ve ardından babasını kaybetmesi üzerine Gülşah'ın annesinin, kızıyla evlenebilmek için istediği başlık parasını bulabilmek amacıyla evinden uzaklaşmak zorunda kalır (MÇ ve A). (Bkz. Motif Karşılaştırması/ gurbet ve yolculuk)

5) Kahraman evinden uzakta olduğu süre içinde

5.1) Bir süre hükümdarlık yapar

Varka, Yemen padişahı olan dayısı Selim Şah'tan maddi yardım istemek amacıyla Yemen'e gider. Ancak dayısının Melik Anter'le savaşta esir edildiğini öğrenmesi üzerine onun halkına ve ordusuna önderlik yapar. Uzun mücadelelerin ardından Melik Anter'i öldürerek dayısını hürriyetine kavuşturur (MÇ ve A).

5.2) Bir meslek edinir ya da kendi mesleğini yapar

Mesnevide Varka'nın mesleğine dair hiçbir bilgi yoktur. Ancak yerleşik hayata geçmemiş, konargöçer tarzda çadırlarda yaşayan bir toplum olmalarından daha çok savaşçı biri olduğu anlaşılır. Yemen'de de dayısının askerleriyle birlikte savaşçı kimliği ön plandadır (MÇ ve A).

5.3) Bir dev, hükümdar, canavar vb.e karşı zafer kazanır

Varka, Yemen’de bulunduğu sırada kumanda ettiği dayısının ordusundan, sayıca çok çok fazla olan Melik Anter’in ordusuyla uzun bir mücadeleye girer. Sonuçta Melik Anter’i öldürerek ordusunun dağılmasını ve dayısının özgü kalmasını sağlar (MÇ ve A).

5.4) Evinden, memleketinden ayrılmasına zemin hazırlayan problemi genellikle halleder.

Gülşah’la evlenebilmek için kendisinden istenen servet değerindeki başlık parasını temin etmek amacıyla evinden/memleketinden ayrılarak Yemen’e giden Varka, beklediği olay ve mücadelelerin ardından hatırı sayılır bir mal varlığıyla ülkesine döner. Artık, Gülşah’la evlenebilmek için maddi bir engeli kalmamıştır (MÇ ve A). (bkz. Motif karşılaştırması/imtihan)

6) Kahraman ülkesine geri döner

Varka, başlık parasını temin edebilmek için dayısının hükümdar olduğu Yemen’e gider. Dayısının Aden hükümdarı Melik Anter’le savaşta olduğunu ve ona esir düştüğünü öğrenmesinin ardından olay farklı bir mecraa sürüklenir. Varka öncelikle dayısını esaretten kurtarmak ve Melik Anter’i mağlup etmek için çalışır. Bunda başarılı olduktan sonra, servet değerindeki mal ve mücevherle ülkesine geri döner (MÇ ve A). (bkz. Motif karşılaştırması/yolculuk)

7) Kendisine ve sevgilisine kötülük yapanlar kendisi ya da başkası tarafından cezalandırılır veya mağlup edilir

Varka Yemen’den döndüğünde amcası ve yengesi kendisine Gülşah’ın öldüğü yalanı söylenir. Varka buna inanarak Gülşah’ın mezarı sandığı yerin başında kırk gün yas tutar. Ancak Gülşah’ın kız arkadaşlarının birinden gerçeği öğrenir. Bunun üzerine amcası ve yengesinden hesap sormak üzere yanlarına gider. Onları öldürmeye de niyetlenir. Ancak mahcubiyetleri ve Gülşah’ın hatırı, Varka’nın öfkesine yenik düşmesine engel olur. Bu noktada

Gülşah'ı başka biriyle evlendirmiş ve kendisine öldüğü yalanını söylemiş olmalarına rağmen Hilal ve karısına yönelik Varka'nın verdiği bir ceza yoktur. Fakat ceza düşüncesi görülür (MÇ ve A).

8) Sevgilisiyle evlenir

Varka, Gülşah'ın ölmediğini, rızası dışında evlendirilerek Şam'a gönderildiğini öğrendiğinde ikinci kere yolculuğa çıkmak zorunda kalır. Bu yolculuk sırasında da pek sıkıntılar yaşar ve mücadelelere girişmek zorunda kalır. Bu çetin yolculuk sırasında yaralı bir halde iken Muhsin Şah tarafından bulunur. Tedavi amacıyla Gülşah'ın da yaşadığı saraya götürülür. Bakımı yapılır ve iyileşir. Ancak kendisine yapılan bu iyilikler karşısında, Gülşah'ın evli olduğu halde onunla görüşmeyi ve aynı mekânda yaşamayı kendine yakıştıramayarak Şam'dan ayrılır. Böylelikle Raglan'ın tasnifinde görülmeyen kahramanın hassasiyeti/vakur tavrı sebebiyle sevgiliyi bulmuşken ondan uzaklaşma neticesinde doğan yeni bir yolculuk görülür. Bu yolculuk sırasında Varka, Tanrı'ya canını alması için dua eder. Kabul olan bu dua üzerine Varka ölür. Varka'nın ölüm haberini alan Gülşah, onun mezarı başında intihar eder (MÇ ve A).

Yeniden dirilme görülmesi sebebiyle Raglan'ın tasnifine dayanarak Köse'nin halk hikâyelerine uyarladığı şablondaki sırada bir oynama olur. Kahraman yolculuğun ardından engelleri aşmış, sınavı başarmış olarak sevgilisiyle evlenmesi beklenirken, henüz onun hayatındaki aşması gereken engeller bitmediği için, Varka'nın Gülşah'la birlikte yeniden dirilmesine kadar olan kısmı hâlâ yolculuk-gurbet-imtihan kategorisinde değerlendirilmesi gereken bir bölümdür. Ancak ölüp yendiden dirilmeleri sonrasında kahramanın evliliğine şahit olunur (MÇ ve A). (Bkz. Motif karşılaştırması/kahramanın ölümü-yolculuk).

9) Tahta geçer

Varka, Hz. Muhammed'in duası üzerine Gülşah'la beraber dirilip yeniden hayat bulunca, Muhsin Şah Varka ve Gülşah'ı kendi elleriyle

evlendirerek onları evladı olarak kabul eder. Tahtını ve mal varlığını Varka ile Gülşah'a bırakır. Böylelikle Varka, Muhsin Şah yerine Şam hükümdarı olur (MÇ ve A).

10) Kahramanın esrarengiz ölümü

Kahramanın tıpkı dünyaya gelmesi, âşık olması ve yaşaması gibi ölümü de sıra dışıdır. Varka ve Gülşah mesnevisinde de Varka, tahlil edemediği duygularla Gülşah'ın yanından ayrıldıktan sonra Tanrı'dan ölüm diler. Bu dileğin kabul olması neticesinde ruhunu teslim eder. Gülşah da bu ölüm haberini duyarak Varka'nın mezarının başına koşar ve hançeri kalbine saplayarak intihar eder.

Raglan'ın tasnifinde kahramanın ölümünden sonra onun macerasına dair sınıflandırma görülmezken incelediğimiz mesnevinin olay örgüsü gereği kahramanın ölümü son halkayı oluşturmaz. Mesnevide bu ölüm, imtihan-yolculuk bağlamında ele alınması gereken ve dirilmenin ardından sevgiliyle evlenme ve tahta geçmeyi getirecek bir aşamadır. (bkz. Motif karşılaştırması/yolculuk) (MÇ ve A)

b. Doğum

Mesnevide kahramanların doğumlarında bir olağanüstülük yoktur. Aslında çocuksuzluk motifi de açıkça işlenmez. Ancak bu doğumun, adaletli ve yardımsever bir bey olan Hümam'ın bu iyi özelliklerine karşılık halkının Tanrı tarafından kabul olan duası üzerine gerçekleşen bir doğum gibi sunulmuş olduğu izlenimi edinilir (MÇ). "Ata et-" fiili de bu düşüncüyü desteklemektedir.

Görüp inşâf u ' adlini Hümâmuñ

Qabûl itmiş du' âsın Hâķ enâmuñ [MÇ/794]

‘ Atâ itmiş idi aña bir oğul

Şalardı gerden-i şemse saçı ğul [MÇ/795]

A'da kahramanların doğumlarına dair bir bilgi yer almaz. Dünyaya geldiklerinden sonraki hayatlarından bahsedilir.

Mer ân rā kocā nām-ê ū bûz Hêlâl [A/85]

Yekî doḡterî bûz ḡavrâ-mêşâl

(İsmi Hilal olanın huri gibi bir kızı vardı)

Yekî govherî bûz por-nām u neng

Yekî golbonî bûz por-bûy u reng [A/87]

(Şöhretli ve itibarlı bir cevherdi, renk ve koku dolu bir gül fidanıydı.)

c. Ad Verme

Mesnevi kahramanlarının doğumu gibi onlara ad verilmesi de son derece olağan bir şekildedir. Nasıl ve neden bu adların verildiği konu edilmez. Hatta Gülşah'ın güzellik ve meziyetlerinden, aile ve kabilesinden bahsedilir ancak ona ad konulmasından bahsedilmeden Gülşah ismiyle takdim edilir. Varka'ya ad verilmesi de sadece bir beyitte ifade edilerek hikâyeye devam edilir (MÇ). A'da ise tam tersi bir durum vardır. Hilal'in kızına Gülşah adını verişinden bir beyitle bahsedilirken, Hümam'ın oğluna ad vermesinden bahsedilmez ve Varka adıyla takdim edilerek hikâyeye devam edilir.

Deminde olmaḡ içün yâr u arḡa

Ḳomışdı atası adını Varḡa [MÇ/813]

Merû-râ pezer nām-ê Gol-şeh nêhaz

Kê ḡorşid-roḡ bovez u ḡavrâ-nejâz [A/88]

(Güneş yanaklı ve huri soylu (o kıza) babası Gülşeh adını koydu.)

Mesnevideki yardımcı kahramanlardan Rebi İbni Adnan'ın oğullarından biri olan ve Rebi'in ölümünün ardından sadece savaş sahnesinde üstlendiği bir rolle mesnevide yer bulan Galib'in isminin anlamıyla tevriye yapılarak ona ad konulmasından yine çok kısa bir şekilde bahsedilir (MÇ):

Bir oğlu dağı var idi Rebi'ün

Yirin dutmış idi ol merd Bedi'ün [MÇ/2423]

Mehāsā mihr ile ol pehlevānuñ

Görür gözi dutar desti anuñ [MÇ/2424]

Komışlar ġālibā ismini Ġālib

Girüp meydāne oldu cenge řālib [MÇ/2425]

2. AİLE

Feodal/tek erkli yönetim sistemlerinde yönetsel güç, kan bağıyla devredildiği için soy ve soyluluk önem taşır. “Geleneksel kahraman tipi”nde de bu noktadan hareketle olsa gerek, kahraman, ailesine ve soyuna bağlıdır. Özellikle dışa dönük ve aktif bir yaşamı gerekli kılan savaşçı ve mücadeleci toplum yapısında aile/kabile gibi akrabalık ve hısımlık ilişkisi olan insanların dışarıdan gelecek tehdit ve saldırılara karşı birlikte hareket edip yardımlaşmaları görülür.

Varka ve Gülşah mesnevisinde de Gülşah'ın düğün günü Rebi İbni Adnan tarafından kaçırılmasının ardından Varka, Hümam, Hilal ve tüm kabile birlikte Gülşah'ı kurtarmak için işbirliği yaparak mücadele eder. Mesnevide sadece çekirdek değil geniş aile ilişkilerinin de sağlam olduğu görülür: anne-kız, baba-kız, baba-oğulun yanı sıra, amca-yeğen ve dayı yeğen gibi.

A, MÇ'den beş asır önce kaleme alınmış olmasından kaynaklı olsa gerek, Arap orijinine daha sadıktır. Arapların soyu ön plana çıkaran yaklaşımının izleri A'da görülür.

Be-nesbet şerîf ü be-merdî temâm

Rebî' èbn-è 'Adnân u Dabbî be-nâm [A/189]

(Rebi İbni Adnan, Dabbî isminde soyu yüce (bir kabileden), tam bir erkekti.)

Benî Dabbe boz nâm ân şehr ü hayy [A/190]

Kê māl-è Benî Şeybe kerdend fey

(O şehrin ve kabilenin adı Benî Dabbe idi ve Benî Şeybe'nin malının talan etti.)

A'da, Hilal'in kızını Varka'yla evlendirmek istemesinin ve bu evliliği uygun görmesinin sebepleri arasında aynı soydan geliyor olmak da vurgulanmıştır. MÇ'de Hilal tarafından böyle bir gerekçe dile getirilmemiştir.

Hêlâl ez-ğameş dest ber-zez be-dest

Be-goŧteş kê: ârî, sezâvâr hest [A/957]

(Hilal, gamdan ellerini birbirine vurdu, doğru, münasıptir dedi.)

Kê bâ-yek-dêger her do ender horend

Kê her do zê-yek aşl u yek govherend [A/958]

(Her ikisi birbirine uygundur ve her ikisi aynı kökten ve tek cevherdendir.)

Be-cây-è men û mêhr dârez besî

Ne-bînem ezû mêhrbânter kesî [A/959]

(O benim yerime yeterince sever, ondan daha sevgi dolu şefkatli birini görmüyorum.)

a. Kardeş

Mesnevinin merkezî kahramanlarının babaları kardeşlerdir. Mesnevide Varka ve Gülşah'ın kardeşleri olduğundan bahsedilmez. Hikâyeden anlaşıldığı kadarıyla her ikisi de ailelerinin tek çocuğudur. Varka ve Gülşah'ın babalarının yanı sıra, Rebi İbni Adnan'ın oğulları olan Bedi ve Galib de mesnevide kardeş olarak sunulan iki kahramandır (A ve MÇ).

Özellikle Hilal ve Hümmam arasındaki dayanışmadan aralarındaki bağın güçlü olduğunu ve birbirlerine düşkün iki kardeş oldukları anlaşılır (A ve MÇ).

Bedi ve Galib ise eş zamanlı olarak mesnevide yer almaz. Ancak Bedi'in ölümünün ardından Galib, mesnevide yer alır. Bu yüzden aralarındaki ilişki konusunda yorum yapmak mümkün değildir (A ve MÇ).

b. Baba-Oğul

Baba, kural koyuculuk, sahiplenicilik, hükmedicilik, eğiticilik ve dünyaya gelmeyi sağlayıcılığın simgesi olmanın yanı sıra gökyüzünün de sembolüdür.

Mesnevide Varka-Hümmam ve Rebi İbni Adnan-Bedi-Galib baba ve oğul olarak yer alan kahramanlardır. Hümmam, oğlu için ölümü göze alan hatta Varka'nın Rebi İbni Adnan'la savaşmasını engelleyerek kendisi savaş meydanına çıkan ve bu mücadele esnasında ölen fedakâr bir babadır. Baba ile oğul arasında görmeye alışkın olduğumuz çekişme ve mücadelelere Hümmam ve Varka arasında rastlanmaz. Çünkü Hümmam, elinde yönetsel bir güç bulunduran ya da bunu koruma mücadelesi veren baba tipini temsil etmez. Baba ve oğul arasındaki mücadelelerin temelinde bu iktidar erki mücadelesi yatar. (Dede Korkut'ta oğlunun yerine geçmek için kendisini öldüreceğine inandırılan Dirse Han ile Boğaç arasındaki mücadelede ya da Kanunî Sultan Süleyman'ın Şehzade Mustafa'nın ölüm emrini vermesinde de bunu görmek mümkündür.)

Destanlardan itibaren Türk anlatılarında tespit edilen bir motif olan “yetim” kahraman tipinin izlerini Varka ve Gülşah mesnevisinde de takip etmek mümkündür. Destanlarda, kahraman kabilesinin ya da ailesinin zor durumda olduğu, hatta evinin ve topraklarının düşman saldırılarına maruz kaldığı bir dönemde dünyaya gelir ya da bu saldırılarda ölen babasının intikamını almak üzere seferlere çıkar. Destanlardan itibaren görülen bu “yetim” kahramanların intikam mücadelelerini de genel olarak kazandıkları gözlenmektedir³²³.

³²³ Mehmet Aça, “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”, *Milli Folklor*, C. 12, S. 58, Yaz 2003, s. 67, 68, 74.

İncelediğimiz mesnevide merkezî kahramanın babasını kaybederek yetim kalışı söz konusudur. Ancak hikâyedeki mücadele bunun üzerine başlamaz. Varka'nın babası zaten başlamış bir mücadelede ölür.

Mesnevide görülen diğer baba ve oğullar, Rebi İbni Adnan- Bedi ve Galib'tir. Ancak bunlar birbirlerinin ölümüyle mesneviye dâhil oldukları için mesnevide, yaşarkenki ilişkilerini değerlendirebilecek bir ipucuna rastlanmaz. Fakat babasının intikamını almak için Bedi'in Varka ile savaşa girişmesi, aile bağlarının gücünün göstergesi olarak yorumlanır.

Rebi İbni Adnan'ın diğer oğlu Galib ise ancak erkek kardeşi Bedi'in ölümünden sonra mesneviye dâhil olduğu için babası ile ilişkisi noktası yorumsuz olmakla birlikte, babasının evlenmeye talip olduğu bir kadına âşık olarak evlenmek istemesi, leviratus tipi evliliği hatırlatmaktadır (MÇ ve A).

Anuñçün vuşlat-ı Gül-şāha t̄alib
Olup naqd-i hayātın dirdi Ġalib [MÇ/2619]

Çü düşdi başdan ol māhuñ niķābı
Tulū^ç itdi cemālī āftābı [MÇ/2443]

Görince zūlf-i pūr-tābın perīşān
Perīşān oldı ol yār-ı perī-şān [MÇ/2444]

Bu ğamdan düşdi Gül-şāha hacālet
Dutamaz oldı desti sāz u ālet [MÇ/2446]

Cüvāna çün görindi ol yüzi māh
Çeker göynüklü dilden āteşin-āh [MÇ/2450]

Unutdı baķup ağızı hātemini
Karındaşuñ atanuñ mātemini [MÇ/2451]

Kılup bülbül gibi feryâd u nâle
 Didi ey gülşen-i hüsn içre lâle [MÇ/2461]

Ne lâle gonçe-i bâğ-ı cinânsın
 Ne gonçe tâze bir serv-i revânsın [MÇ/2461]

Düşüp ‘ ışkũn odına ey dil-ârâ
 Dutuşdurdum vücûdum külhenâsâ [MÇ/2471]

Enâmı katl idüp ey çeşm-i cellâd
 Kara toprağa şalduñ zâr u nâ-şâd [MÇ/2476]

Amansuz yağılar gibi döküp kan
 Karındaşumdan alduñ kahr ile cân [MÇ/2477]

Benüm de gönlüm alup ey sitemkâr
 Kılursun cânım için ceng ü peygâr [MÇ/2478]

N’ola ger dil-ğarîbin şâd idesin
 Bu kuşca cânımı âzâd idesin [MÇ/2479]

Bilürsün kim ayâ pakîze-gevher
 Ne bende var zen [ü] sende ne şevher [MÇ/2481]

Nigâre karşı çok yandı yakıldı
 Gehî ağladı gâhî nâle kıldı [MÇ/2486]

Peser goft: ey dël-robāy-ê bedî^c [A/730]

Menem nāmver Ġālib êbn-ê Rebi^c

(Oğlan dedi: ey gönül alan güzel, Rebi'nin oğlu, o şöhretli Galib benim.)

To pişem çonānî be-meydān-ê ceng

Kê naḥçîr-ê bî-çāre piş-ê peleng [A/731]

(Sen savaş meydanında, çaresiz avın kaplanın önünde oluşu gibi benim önümdesin.)

Kenūn ey perî-çêhre-ê ḥūb-rūy

Be-yek sūne īn kīne vü goft [u] gūy [A/732]

(Ey güzel yüzlü, peri çehreli şimdi bu öfke/düşmanlık ve tartışmayı bir tarafa koy.)

Merā bā to êmrūz peykār nîst

Merā coft nî vü torā yār nîst [A/733]

(Bugün seninle bana savaş yoktur. Benim eşim yoktur ve senin sevgilin yoktur.)

Bêrāzerm ber-dest-ê to koşte şoz

Pezerm ez-belā-yê to ser-geşte şoz [A/734]

(Kardeşim senin elinden öldü, babam senin belan yüzünden derbeder oldu.)

Kenūn kīn dël ez-mêhr gom-rāh şod [A/735]

Zê-cenget merā dest kūtāh şod

(Bugün kin, gönüldeki sevgiden yolunu kaybetti. Ben, senin savaşında güçsüz kaldım/ yenildim.)

Ne-cūyem zê-to kīne-ê hiç kes

Merā der-cêhān çêhret ey dūst bes [A/736]

(Kimsenin intikamını senden almayacağım. Bana dünyada senin yüzün/güzelliğin

dost olarak yeter.)

Kenūn ger be-mêhrem to raġbet konī

Be-pāyī vü bā-bende şoġbet konī [A/737]

(Bugün benim sevgime raġbet etsen, biraz dursan ve bu köleyle (benimle) sohbet etsen.)

Ten ü cān u mālem heme ān-ê tost

Dêlem beste-ê ‘ahd ü peymān-ê tost [A/738]

(Bedenim, canım ve malım onların hepsi senindir. Gönlüm senin ahd ü peymanına bağlıdır.)

To eknūn ez īn bend be-gosêl gèrêh

Şenīzī, kenūn pāsoġhem bāz-dêh [A/739]

(Sen şimdi bu bentten düğümü çöz. Duydun, şimdi soruma cevap ver.)

Be-ġandīz doġter zê-goftār-ê ūy [A/740]

Ez-ān ‘êşķ u ez-nāle-ê zār-ê ūy

(Kız onun bu sözüne, aşktan ağlayıp inlemesine güldü.)

Be-goŧeş: henūz ey peser kūzekī

Ebā kūzekī saġt nā-zīrekī [A/741]

(Ey oğul şimdi çocuksun, bu çocukluğunla (aşkıta) zeki değilsin dedi.)

To-rā cāy nālīzen u mātemest

Kê ender-dêlet şāz-kāmī kemest [A/742]

(Gönlünde mutluluk az olduğu için senin yerin (yapman gereken) ağlamak ve matem tutmaktır.)

Geh-ê kîne vü cāy-ê bî-dāzîst

Çe cāy-ê ‘arūsî vü dāmāzîst [A/743]

(Zulüm yeri ve intikam zamanıdır. (Burası)Gelinlik ve damatlık yeri değildir.)

Heme hân u mân-ê to por-şîven est

To-râ çe geh-ê lehv ü zen kerden est [A/744]

(Bütün evin, sülalen matem içinde. Nasıl senin oynama ve evlenme vaktin olabilir?)

‘Arūs-ê to êmrûz coz’ gūr nîst [A/745]

Kê bā- baht-ê bez mer to-râ zūr nîst

(Bugün senin gelinin mezardan başkası değildir. Kötü talihle senin zorun/derdin yoktur.)

Pezert enderîn ârzû cān be-dāz

To-râ nîz cān dāz bāyez be-bāz [A/746]

(Baban bu arzuyla can verdi. Sen de bu ümitle can vermelisin.)

Çok açıkça ifade edilmese de bu durum, baba ile oğul arasında muhtemel bir çekişmenin varlığını hissettirmektedir. (Nitekim bu tarz baba-oğul çekişmeleri hep küçük oğulla baba arasında meydana gelir. Babanın sahip olduğu her şeye sahip olma düşüncesi ya da baba tarafından bu şekilde yorumlanmasının bir başka izdüşümü de üvey anneyle evlilik olgusudur.)

c. Anne-Kız

Mesnevide tespit edilen tek anne-kız ilişkisi, Gülşah ve annesininkidir. Ancak aralarında iyi bir ilişkiden bahsetmek mümkün değildir. Gülşah’ın annesi maddi zaafı olan baskın bir kadın tipini temsil eder. Kızının duygularını yok sayarak onu isteği dışında biriyle evlendirir. Kızı ile

evlenmeye talip olan Şam hükümdarına, kızının bir başkasını sevdiğini bile bile son derece olumlu cevaplar verir (MÇ ve A).

Hilâle didi ey merd-i yegâne

Bu işe var mıdur ‘özü ü bahâne [MÇ/4953]

Dilüm sevdi benüm ol pādşāhı

Virem bu gice dilerse bu mähı [MÇ/4954]

Ḥilāfūmca idüp bir daḥı tedbīr

Şaḥın bu kār-ı ḥayrı itme te’ḥīr [MÇ/4955]

Be-gū ān konem kē’t-è morād u havā’s̄t

Heme ḥācet-è to ber-è men revā’s̄t [A/1299]

(İsteğin ve muradın ne ise söyle onu yapayım, isteklerinin tümü benim için uygundur.)

To ḥ’āhī boz ez-ḥolḡ peyvend-è men [A/1300]

Fēdā bāz pīş-è to ferzend-è men

(Yaratılıştan benim bağımlı/akrabalığımı istiyorsun. Benim evladım sana feda olsun.)

Gülşah ise annesinin kendisine yönelik bu tutumuna karşı ona beddua etmekten bile çekinmez. Baba-oğul arasında sıklıkla görmeye alışkın olduğumuz çekişme ve mücadele bu mesnevide anne-kız şeklinde yön değiştirmiştir (MÇ).

Ṭoğurduḡda beni sen ey cefākār

N’olaydı ger ṭoğaydum beççe-i mār [MÇ/2932]

Urup aḥcār-ı miḥnet birle başum

Bugün aqıtmayayduñ ıanlu yaşıum [MÇ/2933]

İlāhî nār-ı ḥasretle bu ana

Beni yaqdı dilerem o da yana [MÇ/2934]

Ç. Baba-Kız

Mesnevide Hilal ve Gülşah arasında tutkulu bir baba-kız ilişkisi yoktur. Ancak Gülşah, annesiyle yaşadığı çekişmeleri babasıyla yaşamaz. Hilal, daha ılımlı ve verdiği sözü önemseyen bir baba rolü ile karısına olan zaafını yenememe arasında gidip gelen bir kişi olarak karşımıza çıkar.

‘ Am-è Varḳa ḥîre şoz ez-goft-è zen

Çonîñ rây-è bî-hûze goftâ me-zen [A/939]

(Varka’nın amcası, karısının sözüne hayret etti, boş yere konuşma dedi.)

Kè men çon be-Varḳa hemî be’ngerem [A/940]

Temâmî nedârez ḥaḳ-è doḥterem

(Ben Varka’ya baktığımda tamamıyla kızıma uygun değildir.)

Merâ bêh-ter ez-Varḳa dāmâz nîst

Velîkin be-desteş be-coz’ bâz nîst [A/944]

(Bana Varka’dan daha iyi damat yoktur ancak onun eline hiçbir şey geçmemiştir/ parası yoktur.)

Hêlâl-è gozîñ dâz zen-râ cevâb

Kè bâyez kè n’âyez ze-men nâ-şavâb [A/1312]

(O seçkin Hilal karısına cevap verdi: Benden doğru olmayan bir şey gelmez.)

Babalarda görülen kızına karşı aşırı düşkünlük Hilal’de yoktur. Erkek çocuğu beklentisi ya da kız çocuk sahibi olduğu için bir yerinme de gözlenmez. Hilal, genel olarak ailesine bağlıdır. Erkek kardeşi ve yeğeni de bu aile içinde düşünülmelidir. Gülşah’ın babası ile ilişkisini çözümlemeye yardımcı olacak bir sahne ya da diyalog yoktur. Gülşah, hikâyede daha çok Varka ve onun sevgisiyle var olmuştur. Muhsin Şah’ın Gülşah’ın güzelliğini duyarak ona âşık olup tüccar kılığında Gülşah’ın memleketine geldiği sırada Hilal’le aralarında geçen bir konuşma Hilal’in kızına karşı sevgisinin ifadesi olarak yorumlanabilir (A):

Hêlâleş çonîn goft doht-ê menest

Be-men ber-gerâmî zê-cân u tenest [A/1263]

(Hilal ona şöyle dedi: Benim kızımdır, bana candan ve bedenden daha azizdir.)

MÇ’de, Gülşah’ın Rebi İbni Adnan tarafından kaçırılmasının ardından Hilal’in kaygıları ve üzüntüsünün bedenine yansımaları, kızına olan sevgisinin izdüşümleridir:

Hümâm ağlar diküp çeşmin Hilâle

Hilâlûn kaddi hêd dönmişdi dâle [MÇ/1506]

Bilini bükmiş idi derd-i Gül-şâh

Gidüp uşî gelürdi ‘ aklı geh gâh [MÇ/1507]

Hevâsın ney gibi düzmişdi vâya

Teni dönmişdi derd içinde râyâ [MÇ/1508]

Yine Gülşah’ın Rebi İbni Adnan’a tutsak olduğu sırada onu öldürerek, kısa süreliğine özgürlüğüne kavuşmasının anlatıldığı bölüm, Yakup peygamberin evlat hasreti çektiği hikâyeye göndermeler yapılarak anlatılmıştır. Hilal, Yakup peygamberle özdeşleştirilmiş, Hilal’in Gülşah’tan ayrı kalışı sırasında duyduğu acı ve üzüntü, Yakup peygamberin oğlu

Yusuftan ayrı kalması sırasında yaşadıklarıyla benzerlik kurularak anlatılmıştır (MÇ).

Hilâlûñ dahı cânından te'essüf

Gidüp irişdi şan Ya' kûba Yûsuf [MÇ/2345]

Ya irdi bûy-ı Yûsuf pîrehenden

Hüzün gitdi temâmet pîr ü zenden [MÇ/2346]

d. Kuzen

Mesnevide aralarında kuzen ilişkisi olan kişiler, aynı zamanda mesnevinin merkez kahramanlarıdır. Amca çocukları olarak dünyaya gelen Varka ve Gülşah, birlikte aldıkları eğitim sırasında aralarında doğan aşkı bir süre dile getirmeseler de aşkın hâlleri, onların duygularının başkalarınca bilinmesine sebep olur. Aralarındaki akrabalık ilişkisine rağmen Varka ve Gülşah, mesnevide kuzen olarak değil iki sevgili olarak sunulur (MÇ ve A). Ancak A'da Gülşah ve Varka'nın birbirlerine hitabı pek çok yerde "amcamın oğlu/kızı" şeklindedir.

Be-Gol-şeh nêgeh kerd u gofteş zê-ğam

To bedrûz bâş ey merâ bënt-ê 'am [A/1937]

(Gülşaha'ya baktı ve gamdan ona dedi, ey amcamın kızı sana veda olsun.)

Be-zârî çonîn goft: ey bënt-ê 'am

Ûazâmân cozâ kerd ẖâhez ze-hem [A/984]

(Ağlayarak: "Ey amcamın kızı, kader bizi birbirimizden ayıracak" dedi.)

Goşâzeş zebân Varğa-ê ẖüb-rây

Kê ey dohter-ê 'am, be-haqq-ê Hozây [A/1836]

(Güzel düşünceli Varka, konuşmaya başladı: "Ey amcamın kızı, Tanrı hakkı için

...”)

Me-kon goft çonīn ayā ēbn-ē ‘am

Ber-īn bēnt-ē ‘ammet mi fezā-yē ġam [A/1861]

(Ey amcamın oğlu bu şekilde konuşma! Bu amcanın kızının üzüntüsünü artırma.)

Be-gū tā be-bāşez beret ēbn-ē ‘am

Kē herġez cozātān ne-dārem zē-hem [A/1868]

(Söyle amcanın oğlu yanında kalsın. Asla ben (sizi) birbirinizden ayırmıyorum.)

İlk dönem romanlarımızda ve kimi halk hikâyeleri ve mesnevilerimizde aralarında akrabalık ilişkisi bulunan kişilerin daha sonra birer sevgili olarak karşımıza çıkmaları, kapalı toplum yapısıyla da ilgili olmalıdır. Aralarında yakın akraba ilişkisi olmayan kadın ve erkek kahramanların aynı mekânı paylaşmaları ve birlikte zaman geçirmelerinin çok da mümkün olmadığı bir toplumsal yapıda, anlatıcının bu akrabalık ilişkisinden doğan aşkı, öyküye inandırıcılık kazandırmak amacıyla kullandığı bir çözüm olduğu düşünülebilir. Öte yandan dış dünyadan gelebilecek tehlikelerle mücadele etmeleri gereken göçer yaşantıdaki toplumlarda var olabilmenin şartı güçlü olmaktır. Ailenin bölünmeden genişlemesine fırsat verecek kuzen evlilikleri de meşru görülmüş hatta teşvik edilmiş olabilir.

e. Amca-yeğen

Ataerkil toplumlarda baba tarafından gelen akrabalıklar önemlidir. Özellikle çekirdek aileden ziyade geniş ailenin önem taşıdığı dışa dönük ve mücadeleye dayalı yaşantıların tümünde olduğu gibi Varka ve Gülşah mesnevisinde de iki kardeş olan Hilal ve Hümam arasındaki yakın kardeş ilişkisinin uzantısı olarak başlangıçta, Varka ve amcası Hilal arasında da iyi bir amca-yeğen ilişkisinden bahsedilebilir. Ancak Hilal’in karısının etkisinde

kalarak Varka'ya verdiği sözden dönmesi ve kızını başka biriyle evlendirmesi sonrasında bu ilişkinin ciddi şekilde yara aldığı da bir gerçektir (MÇ ve A).

f. Dayı-yeğen

Mesnevide rastlanan tek dayı-yeğen ilişkisi Varka ile Selim Şah arasındadır. MÇ'de Varka'nın dayısının adı Selim olarak belirtilmişken A'da isminden bahsedilmemiş, "Yemen padişahı", "Varka'nın dayısı" olarak bahsedilmiştir.

Selim Şah, mesnevinin başlangıcında rolü olmayan bir kahramanken, Varka'nın önündeki maddi problemi halletme noktasında ortaya çıkar. Varka'nın kendisine yardım etme noktasında tereddüt etmemesinden ve tutsak olduğunu öğrendiğinde onu esaretten kurtarmak amacıyla Melik Anter'le mücadeleye girmesinden aralarında güçlü bir sevgi bağı olduğu anlaşılmaktadır. Melik Anter'in yenilgiye uğratılmasının ardından Selim Şah'ın Varka ile sohbeti sırasında, Gülşah'tan bahsetmesi ve yaşadığı gönül macerasını dayısına anlatacak kadar yakın hissetmesinden de aralarındaki ilişkinin samimiyeti noktasında bir fikir yürütmek mümkündür.

MÇ'de Selim Şah'ın çocuğu olmadığına dair bir bilgi verilmezken A'da çocuğu olmadığı vurgulanarak Varka'ya olan düşkünlüğü de daha anlaşılır bir zemine oturtulmuştur.

Hemeş tâc u taht [est] u hem ẖāste

Heme kâr-ê ū hest ârâste [A/966]

(Bütün taç, taht ve mülk onundur. Onun tüm işi düzenlenmiştir.)

Bêlâ-şek ço mer Varğa-râ dîz rūy

Sêpârez heme māl u molket bedūy [A/967]

(Şüphesiz Varka'nın yüzünü gördüğünde bütün mal ve mülkünü ona verir.)

Kê vîrâ kes ez-nesl [ü] peyvend nîst

Be-gîti dereş hîç ferzend nîst [A/968]

(Kimse onun soyu, akrabası değildi, dünyada hiç evladı yoktu.)

g. Anne

Mesnevide anne rolüyle karşımıza çıkan tek kadın Gülşah'ın annesidir. İsmi zikredilmez, Hilal'in eşi ya da Gülşah'ın annesi sıfatıyla takdim edilir (MÇ ve A). Gülşah'ın annesi için, hain anne ifadesi biraz ağır olsa da onu, zaaflarına yenik düşen "kötü anne" olarak tanımlamak daha uygun olacaktır. Gülşah'ın annesi, kendi zaaf ve ihtirasları yüzünden kızının duygularını hiçe sayar, ona manevi işkence yaparak, onu rızası dışında biriyle evlendirir. Tüm bunların gerisinde mal ve para düşkünlüğü ve bunun ihtirasa dönüşmüş boyutları gözlenir. Kızıyla evlenmek isteyen Muhsin Şah'ın sınırsız hediyelerini büyük bir istekle kabul eder (MÇ ve A).

Şeh-ê Şâm bî-montehâ h̄āste

Be-dân pîr-ê zen dāz nā-h̄āste [A/1303]

(Şam padişahı sayısız malından yaşlı kadına istemediği kadar verdi.)

Be-şoz mām-ê Gol-şāh āzāze-çêhr

Abā şāh-ê Şāmî be-peyvest mēhr [A/1304]

(Gülşah'ın annesinin yüzünde mutluluk belirdi. Şam padişahının yüreği ona ısındı.)

Yine Gülşah'ın annesinin, eşini bu evliliğe iknaya çalışırken kurnaz yaklaşımları dikkat çeker:

Ne-yābî to dāmāz hergêz çon ūy

Kê hem maldār est u hem hūb-rūy [A/1311]

(Sen hiçbir zaman onun gibi damat bulmazsın. (O) Hem zengin hem de güzel yüzlüdür.)

Hélâl-è gozîñ dâz zen-râ cevâb

Kê bâyez kê nâyez ze-men nâ-şavâb [A/1312]

(O seçkin Hilal karısına cevap verdi: “Benden doğru olmayan bir şey gelmez”.)

Çonîñ dâz pâsoh zen-è bed-sêgâl

Kê ez-rây-è men ser me-tâb ey Hélâl [A/1313]

(O kötü düşünceli kadın şu şekilde cevap verdi: “Ey Hilal, benim sözümünden çıkma!”)

Cevânîst bâ-mâl u bâ-ḥâste [A/1315]

Şevez kâr-è mâ ez-ve’y ârâste

(O, malı ve mülkü olan bir gençtir. Bizim işimiz o (mal ve mülk)le donanmaktır.)

Be-goft îñ u bâ-şûy be-nehâz rûy

Ne-boz rûz-è şebşân be-coz goft u gûy [A/1316]

(Bunu dedi ve yüzünü kocasından çevirdi. Onların bunu konuşmaktan başka gecelerinin gündüzü olmadı.)

Zê-bes zer ü sîm u zê-bes kâr u bâr

Bêhîñ şoz hemî meru râ rûzgâr [A/1319]

(Zaman onu, o denli altın, gümüş ve iş güçten (dolayı) daha iyi hale getirdi.)

3. AŞK

Şiddetli sevgi olarak tanımlanan aşk üzerine, farklı dönemlerde değişik kültürlerden çok sayıda düşünür fikirler ileri sürmüştür. Eski Yunan’da Platon’un Şölen adlı eseri, ilk çağ filozoflarının aşk hakkındaki düşüncelerini içerir. Sokrates, bilge bir kadından (Diotima) aşk hakkında dinlediklerini naklederek, aşk konusunda kendi zamanının kadın bakış açısını

yansıtmıştır³²⁴. Sokrates, aşk felsefesini yoksunluk, yoksun olunan şeye kavuşma ve mutluluk üzerine kurmuştur. Ona göre, insan ancak yoksunluk duyduğu, eksikliğini hissettiği şeylere karşı aşk duyar ve bu eksik yönünü aşk ile tamamlayınca da mutlu olur. Sokrates ve öğrencisi Platon'un sevgiden söz ederken "fayda"yı gözettileri, sevgi için yararlı, yararsız ya da zararlı sıfatlarını kullanmalarından yapılan bir çıkarsamadır. Onlara göre, bir şeyin iyi olabilmesi için yararlı olma şartı gerekmektedir. Buna göre sevgi ancak yararlı olup iyilik ürettiğinde olumludur³²⁵.

Platon aşkı, "doğumsuz, ölümsüz, artmaz, eksilmez bir güzellik" olarak tanımlar. Bu yaklaşım, tasavvuf düşüncesindeki mutlak güzellik kavramıyla benzerlik göstermektedir. Platon'un bu aşk tanımından hareketle, beşerî aşktan yola çıkması mümkün ancak yücelmiş bir aşk anlayışına Platonik aşk adı verilmiştir³²⁶.

Aşk duygusunun edebiyatımıza yansıması devirlere göre farklılık göstermekle birlikte dönemin hayata ve insana bakışı ekseninde olduğu söylenebilir. Destanlar döneminde aşk, kahramanlığa dayalıdır. Pek çok açıdan olağanüstülüklerle sahip olan destan kahramanının aşkı da sıra dışıdır. Destan kahramanı sosyal yaşantı gereği dışa dönüktür, savaşçı ve mücadelecidir. Bu hayatın bir gereği olarak sürekli eylem halinde ve acelecidir. Sevdiği ve evlenmeye talip olduğu kız da "nazenin sevgili" imajından oldukça uzak, at binen, ava giden, kılıçla mücadele eden dışa dönük bir tiptir.

Halk hikâyelerimizde görülen aşk anlayışı ile sevgili ve âşık tipi büyük ölçüde Türk destanlarından izler taşır. Klasik edebiyatımız çerçevesindeki aşk anlayışı ise oldukça idealize edilmiş ve yüceltilmiştir. Mesnevilerde özellikle çift kahramanlı aşk mesnevilerinde olay, kahramanın aşkı üzerine kurgulanır. Kahraman, aşkına ulaşmak için türlü mücadelelere girer, sınavları geçer, kahramanlıklar gösterir. Mesnevilerde aşk, sınavlar ve ayrılıklar üzerine inşa edilmiştir. Sevgilinin kusursuz güzelliği noktasında klasik şiirdeki sevgili tipiyle

³²⁴ Platon, **Symposion- Şölen-** (çev. Cenap Karakaya), İstanbul 2000, s. 51–74.

³²⁵ Filiz Ünsal, "Platon'da Aşk Kavramı", AÜ SBE YLT, Ankara 1997, s. 18.

³²⁶ Beşir Ayvazoğlu, **Aşk Estetiği**, İstanbul 1993, s. 61.

örtüşmesine rağmen, aşkın karşılıksız olmaması, sevgiliyle vuslatın mümkünlüğü gibi noktalarda önemli farklılıklar taşır.

MÇ ve A'da aşk, mesnevilerin ana temasını oluşturur. MÇ'nin A'dan daha hacimli olması kahramanlarının aşka dair duygulanımlarını ve dış dünyaya yönelttikleri tepkilerinin daha detaylı takibine izin verir.

Aşk, klasik şiirin hemen tüm örneklerinde görüldüğü gibi mesnevilerde de son derece idealize şekilde karşımıza çıkar, adeta bir hastalık halindedir. Kahramanlar, hayatlarını aşkları uğruna mücadeleye adar ve bu uğurda her şeyden vazgeçerler (MÇ ve A).

a. Âşık olma

Anlatılarda olağanüstü şekilde dünyaya gelen kahramanın âşık olması da olağanüstülükler barındırır. Rüyada görerek âşık olma, resmini görerek âşık olma, kulaktan âşık olma ya da ilk görüşte aşk bu sıra dışılıklar arasındadır. Ancak doğumlarına dair olağanüstülükler olmayan Varka ve Gülşah mesnevisinde kahramanların âşık olmaları da daha realist şekilde gelişir. Kahramanlar, kuzen olarak dünyaya gelir fakat birbirlerini kuzen olmanın ötesinde “aşk”la sevmeleri onların okul arkadaşlıklarıyla başlar (MÇ ve A).

b. Kahramanların Birlikte Okula Gitmesi ve Âşık Olmaları

Varka ve Gülşah, kuzen olmaları sebebiyle çocukluktan itibaren birbirlerini tanımakta ve sevmektedirler. Mesnevinin iki kahramanı on yaşına gelince birlikte eğitim almaya başlar (MÇ ve A).

Çü deh sâl oldı ol iki nigâre

Virürler añları âmûzgâre [MÇ/909]

Varup geldükçe Varğa ile Gül-şâh

Kırân iderdi gūyâ mihr ile mâh [MÇ/910]

Olup cāndan biri birine dildār
Zebān-ı hāl ile eylerdi güftār [MÇ/911]

Düşenler ‘ālem içre ‘ışķ-ı yāre
Düşer evvel az u çok i‘tibāre [MÇ/912]

Bakup gözi ider gönli maḥabbet
Kılur cān virmege cānāne sebķat [MÇ/913]

Gidüp dīvāne gibi rāh u bī-rāh
Der ü dīvāre başlar yazmağa āh [MÇ/914]

Ço deh-sāl perverdşān rūzgār [A/98]
Nêşāndendşān pīş-ê āmūzgār
(Felek, on yaşındayken onları eğitmek için öğretmenin yanına oturttu.)

Ço fāriğ şozendī zê-ta‘ līm ger
Be-mêhr āmezendī ber-ê yek-dêger [A/101]
(Eğitime ara verildiğinde (gönüllerindeki) aşktan ve sevgiden birbirlerinin yanına gelirlerdi.)

Be-sūy-ê ve’y īn gāh ne’gristī
Demī ber zedī serd ü be’gristī [A/102]
(Bu, ona doğru baktığı zaman yürekten soğuk bir ah çekip ağlardı.)

Geh ān sūy īn dīze endāhtī
Be-nāle dēl ez-ğam be-perdāhtī [A/103]
(O, bu tarafā göz attığın zaman,(meydana gelen) ağlama yürekten gamı silerdi.)

Eğitimleri sırasında birbirlerine duydukları aşkın yansıması olarak ayrı kalmaya dayanamaz, birbirlerinden ayrı kaldıkları zamanda titreme nöbetleri geçirip (MÇ) gözyaşı dökerler (A).

Biri birini görmese dutup teb

Olurdu çāh u zindān aña mekteb [MÇ/928]

Ço āmuzgār āmezī bāz cāy

Şozendī serāsīme vü sost-rāy [A/109]

(Öğretmen yeniden o yere geldiğinde telaşlanıp akılları başlarından gitti.)

Ber-ān her-do bī-çāre ez-renc ü tāb

Siyeh būz rūz u tebeh būz ḥāb [A/111]

(O her iki çaresizin yorgunluk ve eziyetten gündüzleri karardı, uykuları bozuldu.)

Bu aşkın dışa yansımalarından biri olarak bahaneler yaratarak birbirlerini görmeye çalışırlar (MÇ). Bu ayrıntı A'da bulunmaz.

Olurlardı çü mektebden revāne

Değişüp levḥa iderler bahāne [MÇ/929]

Tecāhül eyleyüp ol iki dildār

Görür birbirini ḥaylīle tekrār [MÇ/930]

c. Kulaktan Âşık Olma

Varka ve Gülşah mesnevisinde Gülşah'a evlenmek üzere talip olan/onu kaçıran/evlenen erkek kahramanlar Rebi İbni Adnan ve Muhsin Şah, Gülşah'ın güzelliğini duyarak ona kulaktan âşık olmuşlardır (MÇ ve A).

Çıķup çavı şecā' at birle anuñ

Rebī' idi adı ol pehlevānuñ [MÇ/1266]

İşitdi ħüsn-i Gül-şāhı ırāķdan

Olur Ħusrev gibi 'āşık ķulaķdan [MÇ/1267]

Rebī' ēbn-ē 'Adnān zē-Gol-şeh ħaber

Şenīze boz ez-merdom-ē bā-başar [A/191]

(Rebi İbn Adnan Gülşah'ın haberini, basiretli insanlar aracılığıyla (onların gözüyle) işitmişti.)

Ze-bes na' t-ē ān lo' bet-ē ħūb-çēhr

Be-dēlş enderūn roste boz bīķ-ē mēhr [A/193]

(O güzel yüzlü sevgilinin övgüsünü o denli duymuştu ki, onun gönlünde sevgi (fidanın) kökü yeşerdi)

Muhsin Şah'ın Gülşah'a kulaktan âşık oluşu ise şu şekilde ifade edilmiştir:

Çü Muħsin dīñledi işbu cevābı

Dilīn yaķdı maħabbet sūz u tābı [MÇ/4823]

Ne dil tenden gidüp tāb u tūvānı

Oda yandı ser-ā-ser cism ü cānı [MÇ/4824]

Dil ü cānına şaldı mihr pertev

Ķulaķdan 'āşık oldu mişl-i Ħusrev [MÇ/4825]

Be-bālā vü rûy ân bot-ê Kandahār

Şoz ender ‘ Arab ser-be-ser nāmdār [A/1227]

(O Kandehar putu/güzeli yüce, Arab içinde baştanbaşa meşhur oldu.)

Çonān geşte boz Gol-şeh ez-dél-berī

Kê secde hemī kerd pîşeş perī [A/1228]

(Gülşah, o denli güzeldi ki peri (bile) onun önünde secde ediyordu.)

Zê-hosneş be-gītī haber-gosterīz

Kê hemtā-yê ū der-céhān kes ne-dīz [A/1229]

(Dünyaya onun güzelliğinden haber yaydı. Onun dengini/benzerini cihanda kimse görmedi.)

Yekī hosrevī bûz der-ḥadd-ê Şām [A/1230]

Aşīl u bolend-āḫter u nīk-nām

(Şam sınırında asil, talihli, iyi adlı bir padişah vardı.)

Zê-bes na‘t-ê Gol-şeh kê bi‘şnev zê bûz

Be- ‘ eşk endereş dél be-fersûze bûz [A/1231]

(Gülşah’ın güzelliğinin övgüsünü o denli duymuştu ki gönül, onun aşkından perişan olmuştu.)

Zê-hécrān-ê Gol-şāh boz bī-ḫarār

Ço bāzārgānān ber-ārāst kār [A/1232]

(Gülşah’ın ayrılığından dolayı kararsız oldu (rahatı olmadı). Bezirgânlar gibi işi düzene koydu.)

Ebā-māl u bā- nē‘ met u ḥāste

Be-şoz ān şeh-ē server ārāste [A/1233]

(O padişah, mal, nimet mülk ve servetle donandı.)

Be-sūy-ē ‘ Arab dāzeş ez-Şām rūy

Ze-behrāy-ē Gol-şāh ān moşk-būy [A/1234]

(O misk kokulu Gülşah için Şam’dan Arab’a doğru yöneldi.)

ç. Aşkın İlan Edilmesi

Varka ve Gülşah on yaşına geldiklerinde birlikte okula giderler. Eğitim hayatları onların birbirlerine olan aşkın başkaları tarafından fark edilmesine zemin hazırlamıştır. Ancak mesnevide Varka ve Gülşah’ın birbirlerine aşk itirafları görülmez. Kabile halkı bunların aşklarını görerek evlendirilmelerine önayak olur (MÇ). A’da ise çekirdek ailenin bu noktada daha etkin bir rol üstlendiği görülür.

Bu sūzişdür ki dā’im eyleyüp āh

Yanarlar derd ile Varğa vü Gül-şāh [MÇ/992]

Anuñ ‘ ışkıyla bunuñ ḥüsni çavı

Ḳabīle içine şaldı mesāvi̇ [MÇ/993]

Görüp iller bu sūz u bu güdāzı

Açar māzerlerine işbu rāzı [MÇ/1001]

İşidüp bu sözi ol iki māder

Olur cān u dili ğamdan pür-āzer [MÇ/1008]

Ḥaberdār itdi birisi Hümāmı

Biri dahı Hilāl-i nīk-nāmı [MÇ/1010]

Ne naķş oynaduğını ‘ ıķķ-ı dil-gīr

Didiler igneden iplige bir bir [MÇ/1011]

Ço ez-şānzdeh sālşān ber-gozeşt

Heme hāl-è gītī dēger gūne geşt [A/146]

(Onlar on altı yaşına geldiğinde dünyanın hali değışti, başka türlü oldu.)

Ġam-è ‘ eşķ der-her do dēl kār kerd

Mer ān her do rā zār u bīmār kerd [A/147]

(Aşkın gamı her iki gönle kār etti. Meğer o her ikisini harap (ağlamaklı) ve hasta etti.)

Be-sūy-è pezerşān şoz īn āgehī

Kè ḥamīze geşt ān do serv-è sehī [A/149]

(O iki serv-i sehinin eğilmiş olduğundan babaları haberdar oldu.)

Dēl ü cān ez-endūh be-perdahtend

Be-her gūşeyī bezm ber-sāhtend [A/153]

(Gönül ve canı kederden arındırdılar, her köşede meclisler tertip ettiler.)

4. YÖNETİCİLER

a. Padişah - Bey

Mesneviye konu olan hikâye, İslam öncesi Arap yarımadasında geçer. Hikâye mesnevileştirilirken coğrafyaya ve konuya büyük ölçüde bağlı kalınır. Bu sebeple eski Arap toplumunda merkezî bir otoriteye bağlı olmayan çoğu göçebe halde yaşayan kabileler hikâyede ağırlıklı olarak görülür (MÇ ve A).

Destan, mesnevi ya da halk hikâyelerinde merkezî kahramanın dünyaya gelişi, ailesi ve toplumsal statüsü genellikle sıra dışıdır. Onun sıradan bir insan olmadığı doğumundan itibaren vurgulanır. Genellikle bir bey, padişah ya da vezir çocuğudur. Varka ve Gülşah mesnevisinde mesnevinin merkezî kahramanları padişah ya da vezir çocuğu değildir. Ancak dönemlerinde Arap toplumunun merkezî otoriteden uzak kabileler halinde yaşayışlarının bir izdüşümü olarak kendi kabilelerinin reisleri konumundaki iki kardeşin çocukları olarak dünyaya gelirler (MÇ ve A).

Şam Padişahı Muhsin Şah ya da Yemen Şahı Selim Şah ve Melik Anter gibi daha düzenli bir devlet gelenekleri olduğu anlaşılan ve yerleşik medeniyeti temsil ettiklerine dair ipuçları bulunan yöneticilere karşılık, Varka ve Gülşah'ın dünyaya geldikleri kabile ile Rebi İbni Adnan ve oğullarının devam ettirdiği yönetim ve yaşam tarzı, onların kabile lideri ya da hatırı sayılır bir bey olduklarını düşündürmektedir (MÇ ve A).

b. Vezir

Vezir de tıpkı padişah gibi yönetim geleneği olan merkezî bir otorite anlayışını temsil eder. Bu yüzden Varka, Gülşah, Rebi İbni Adnan ve oğullarının dâhil olduğu yönetimde vezire rastlanmaz. Fakat hikâyede Bahreyn'in güçlü hükümdarı olarak takdim edilen Melik Anter'in vezirinden bahsetmek mümkündür (MÇ ve A). Anter, Varka'yla mücadelesi sırasında üstünlüğü kaybettiği zaman vezirleriyle toplantı yaparak onların fikirlerini alır ve bir savaş stratejisi oluşturmaya çalışır (MÇ). Varka'nın başı için ödül koyma fikri de yine vezirlere aittir (A).

Didiler 'Antere mîr ü vezîri

Seherden 'askerûn bernâ vü pîri [MÇ/3785]

Alaylar bağlayasın şâha karşı

Mişâl-i ceyş-i encüm mâha karşı [MÇ/3786]

Virüp bay u gedāya istimālet

Ḳılasın ‘ asker ehline ḥimāyet [MÇ/3787]

Kimine ‘ ahd-i mülk ü kimine māl

Kimine va‘ de-i iḳbāl ü iclāl [MÇ/3788]

Göre luṭf u ‘ aṭā çün merd-i fīrūz

Yanar oda gire döndürmeye yüz [MÇ/3789]

İdince şevḳ ile tīgini bīrūn

‘ Adū ḳalbinden aḳa seyl olup ḥūn [MÇ/3790]

Çıḳarup pūst-ı şīr-i jeyānı

Bozarlar ḥamle-i bebr-i beyānı [MÇ/3791]

Genel olarak vezir tipinde görmeye alışkın olduğumuz olaylar karşısında çözüm üreten ve zeki insanlar olan vezirler, bu mesnevide oldukça kurnaz ve hilekâr bir rol üstlenir (MÇ ve A). Savaş meydanına bir kuyu kazdırarak Varka’nın esir edilme fikrinin Anter’in vezirlerine ait olması da bu düşüncüyü destekler. (MÇ).

Şürū‘ itmek içün tedbīr ü rāya

Dirildi geldi ḳamu bir araya [MÇ/4268]

Bunuñ üzre olur rāy-ı muḳarrer

Gice meydān-ı rezme varup ‘ asker [MÇ/4269]

Ḳazalar şāh-rāh-ı rezme bir çāh

Ola kim düşe aña Varḳa nā-gāh [MÇ/4270]

Mesnevi içinde farklı detaylarıyla da yerleşik bir yaşam sürdüğü anlaşılan Muhsin Şah, Gülşah'la evlendiği zaman onunla birlikte tahta çıkar, beyler ve vezirler kaşılarında dizilir.

Müşerref itdi Muhsin çün serîri

Çıkarlar karşıya mîr ü vezîri [MÇ/ 5048]

Piyâde oldılar Gül-şâh öninde

Nitekim hayl-i encüm mâh öninde [MÇ/ 5049]

5. TABİAT

a. Ağaç

Sadece Türk kültüründe değil pek çok kültürde bir kült olan ağaç, insanın yaratılışını ve Tanrı düşüncesinin açıklanması noktasında önemli bir mitsel unsurdur. İlk insanın dokuz dallı bir ağacın altında yaratıldığına inanılan Türk düşüncesinde, Tanrı'ya ulaşmak için bir araç ve Tanrı'nın yansıması olarak görülür. Şamanist dönemdeki inançların yansımasının bulunduğu ağacın kutsal kabul edilebilmesi için bir yerde tek başına bulunması, yapraklarının yaz kış yeşil kalması, etrafındaki ağaçlardan daha heybetli ve yaşlı olması, meyvesiz olması ve geniş ve koyu gölgeli olma özelliklerinden en az birini taşıması gerekir³²⁷. Yine eski dönemlerde her boyun bir ağacının olması Türk kültüründe ağacın kutsallığını göstermesi açısından önemlidir. Ağaç Türk destanlarında kimi zaman barınak/ev kimi zaman da anne olarak karşımıza çıkar.

İncelediğimiz metin köken olarak bir Arap anlatısıdır. Ancak mesnevi olarak ilk görüldüğü edebiyat İran edebiyatıdır. İran kültürüne ait bir mesnevinin motiflerini Türk kültüründeki kültlere göre açıklamak ilk bakışta sağlıklı bir yaklaşım olarak görülmeyebilir. Ancak ağaç kültü pek çok kültürde

³²⁷ Metin Ergun, "Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları", *Milli Folklor*, C. 9, S. 47, Güz 2000, s. 23–24.

olduğu gibi -mesnevilerin tercümeleri/yeniden yazımları sırasındaki yerelleşmeler bir yana- ağaç Budist kültürde de önemli bir yer tutar. W. Ruben, Buda'nın Saka ağcını yurt edinerek çoğaldıkları için bu adla anılan Sakyalara ailesinden geldiğini savunur³²⁸. Budizm, İslamiyet öncesi İran'da Zerdüştlük ve Manicilikle birlikte iz bırakmış dinlerdendir. İslamiyet sonrasında da mitolojinin olduğu gibi eski dinlerin izlerini takip etmek de mümkündür. Bu sebeple İslamî döneme ait bir mesnevi olsa dahi Ayyukî'nin eserinin İslam öncesi izler taşıyabileceği ihtimali her zaman için söz konusudur. Bu bilgiden hareketle Varka'nın Gülşah'ı bulmak üzere Şam'a giderken kırk haramilerle yaptığı mücadele neticesinde bir ağacın dibinde yaralı vaziyette bulunduğu sahnede yer alan ağacın tek bir ağaç olduğu görülür. Sidre ve selsebil kelimeleri cenneti çağrıştırmaktadır. Ağaç kültüründe de kutsal ağaç vasfı taşıyan ağaçların cennetle bağlantısı vardır, kutsal ağaç cennete doğru uzanmaktadır (MÇ).

Dönüp ayağı mā-yı selsebîle

Revân olmuş idi akup sebîle [MÇ/5493]

Bitüp bir ulu devhâ sidre-pāye

O cūyuñ üstine şalmışdı sāye [MÇ/5494]

Ağaç, aynı zamanda insanın cennette bir hayat yaşarken, ilahî yasağa karşı gelip cezalandırılarak yeryüzüne gönderilişine ve insan neslinin kıyamete dek sürecek yolculuğun da başlangıcına işaret eder. Yasak meyveyi üzerinde barındıran ve Musevi inancında "hakikat ağacı/bilgi ağacı" olarak isimlendirilen ağaç, cenneti, cennetten uzaklaştırılmayı, bireysel sorumluluk sahibi olmayı ve yasağa karşı gelebilmekle iradeyi ve eylemlerin bedeline katlanmayı işaret eder³²⁹.

A'da Varka, Gülşah'ı aramak için Şam'a giderken yolda karşılaştığı haramilerle mücadele sırasında bir söğüt ağacının dibine bitkin ve yaralı bir

³²⁸ Ali Öztürk, "Türk Destanlarında Ağaç Motifi", *Türk Edebiyatı*, S. 328, Şubat 2001, s. 54.

³²⁹ Alparslan Salt, *Neo-spiritüalist Yaklaşımla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller*, İstanbul 2006, s. 146-147.

vaziyette uzanır.

Be-dīn ḥāl der-sāye-ē bīz-berg

Beyoftāz ü be-nēhāz dēl-rā be-merg [A/1625]

(Bu halde söğüt ağacının yaprağının gölgesinde düştü ve gönlünü ölüme bıraktı.)

Mesnevide Varka, Şam'dan dönerken yine su kenarında tuba gibi gölgesi olan bir ağacın dibinde ölür. Ağacın dalları yedi başlı bir ejderhaya benzetilmiştir (MÇ). Yedi başlı ejderha da aslında mitolojik bir motiftir. Pek çok kültürde bulunan ejderha motifleri, Batı dünyasında kanatlı, Doğu'da kanatsız, büyük bir yılan şeklinde tasvir edilmiştir. Tasvir ediliş şekilleri farklı olsa da ejderha, hemen bütün kültürlerde ikiye bölünmüş düşmanı imler³³⁰.

Bakup ol devḥa-i tūbā-mişāle

Bırakdı kalbini vechile ḥāle [MÇ/6107]

Uzadup şahsārı katline ser

Görinürdi yedi başlu bir ejder [MÇ/6110]

Bedān ḥāl şod tā-der-ē şehir-ē Şām

Dēleş riş ez-‘ēşq u ten ez-ḥosām [A/1622]

(Şam şehrinin kapısına vardığında gönlü aşktan ve bedeni keskin kılıçtan yaralı haldeydi.)

Be-dervāze-ē şehir der-be-ne’grīz

Dēraḥtī vü do çeşme-ē āb dīz [A/1623]

(Şehrin kapısına baktı, bir ağaç ve iki pınar gördü)

Mesnevide geçen ağaç motifi etrafında ön plana çıkan cennet, sığınak/barınak ve uhrevilik; aynı zamanda “kutsal ağaç” olarak nitelendirilen

³³⁰ (Erişim) <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ejderha> (29.07.2007)

ağacın özelliklerindendir. A'da ve MÇ'de de ağaç, benzer çağrışımlar içinde kullanılmıştır.

b. Avlanma

Şam padişahı Muhsin Şah'ın avlanma alışkanlığı olduğu anlaşılmaktadır. Yine bir avdan dönerken adet ettiği üzere bir ırmaktan su içmek için durur. Varka'yı ırmak kenarında yaralı vaziyette bulur (MÇ). A'da bu mekân ırmak kenarı değil çeşme (pınar) başıdır.

Şikâr itse dönüp her gâh Muhsin

İçerdi âb-ı cûdan şâh Muhsin [MÇ/5513]

Hâkuñ hikmetlerin gör âşkâre

Seherden gitmiş idi şeh şikâre [MÇ/5514]

Dönüp şayd u şikârından şeh-i Şâm

Revân oldu ide ol cûda ârâm [MÇ/5515]

İrişdi çünkü ol âb-ı revâne

Gözi tuş oldu esb ü nev-cüvâne [MÇ/5516]

Hemî âmez ez-deşt naḥçîrgâh

Ebâ-bâz u bâ-yûz u ḥayl-ê sêpâh [A/1629]

(Şam Padişahı) Şahin, pars ve atlı orduyla çölden, av yerinden geliyordu.)

Ço ez-reh be-nezdîk-ê çeşme resîz [A/1630]

Yekî merd-ê mecrûḥ ser-geşte dîz

(Yoldan çeşmenin/pınarın yanına ulaştığında baygın, yaralı bir adam gördü.)

c. Bahçe

Bahçe, yerleşik kültürün ve şehir hayatının yansımasıdır. Yaşantılarından göçebe birer kabile oldukları anlaşılan Benî Şeybe ve Benî Daybe kabilelerinin hayatlarının geçtikleri mekânlar olarak sürekli çadır karşımıza çıkar. Çadırdaki geçen göçebe bir yaşamdan düzenli bir bahçe beklenemez. Bu yüzden mesnevide bahçe, Şam hükümdarı Muhsin Şah'ın sarayı ile görülür. Saray bahçelerinin kökenleri MÖ 3.yy.a kadar geri götürülür. Mısır'da firavunlarının kudret simgesi olan tapınak ve saray bahçeleri, bilinçli bir düzenlemeyle şekillenen ilk saray bahçeleri olarak kabul edilmektedir. Bizim kültürümüze bakıldığında da yerleşik bir medeniyet yaratan Uygurların bahçe düzenlemesine önem verdikleri bilinmektedir. Gazne sarayındaki Leşker-i Bâzâr adlı ünlü saray³³¹, Varka ve Gülşah'ın mesnevi şeklinde ilk defa 11.yy.da Gazneliler devrinde görülmüş olması açısından önem taşımaktadır.

Türk kültüründe ev mimarisi ve bahçe yaşantısı, göçebe ve dışa dönük hayatın izlerini aksettirir. Dışa dönük yaşam önemini hep korumuştur. Varka ve Gülşah hikâyesinin Farsça versiyonunda da göçebe hayat süren kabilelerle yerleşik bir hayata sahip toplumlar görülmektedir. Varka ve Gülşah'ın kabileler şeklinde ve çadırlarda geçen yaşantılarında bahçeye rastlanması söz konusu değildir. Ancak, Muhsin Şah'ın bina/sarayda oturmasından da onun ve halkının yerleşik bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır. Mesnevide bahçe öncelikle, yaralı bir şekilde Muhsin Şah tarafından Şam'a getirilen Varka'nın, süt taşı içine yüzüğünü bırakarak kendisinden Gülşah'ı haberdar etmesi neticesinde Gülşah'ın onu çağırdığı yerdir. Ardından iki âşık, bahçede birbirini görüp hasretle kucaklaşır ve sevinç ve heyecandan baygınlık geçirirler (MÇ). A'da da olaylar benzer şekilde gelişir, ancak A'da bahçe yoktur. Varka ve Gülşah'ın bu esnada birbirlerini gördükleri yer "kasrın dışı" şeklinde ifade edilir. Bahçe, cennet ve iç huzur gibi olumlu çağrışımlara

³³¹ Şazuman Sazak, "Türk Bahçe Sarayına bir Örnek: Edirne Saray Bahçesi", *Trakya Univ J Sci*, 6 (2), 2005, s. 9-10.

sahip bir sembol³³² olduğu için mesnevide olay akışı içinde olumlu olaylara mekân olmuştur.

Selâm eyle varup ol nev-cüvâna

Yüz ur pâyine benden yana yana [MÇ/ 5777]

Yaşuñ sakķāsı yolına sepüp şu

Gözüñ müjgânını kııl aña cārū [MÇ/ 5778]

Şorup bu hâtemüñ nâm u nişânın

Getür kaçır öñine bu la' l-i kânın [MÇ/ 5779]

Dururken ravza-i huld içre bu hūr

Yoğ iken bād-ı şubha aña destūr [MÇ/ 5825]

Alup bûyın nesīm-i şubh-demden

Çıkar havrā gibi taşra iremden [MÇ/ 5826]

ç. Çeşme (Pınar)

Çeşme (Pınar) ve çeşme başı (pınar başı) anlatılarda olumlu bir mekân olarak vurgulanır. Derviş ve Hızır'ın ortaya çıktığı yerler arasında yine çeşme başı görülür. A'da Varka, Şam'a giderken gördüğü iki çeşme ve bir ağaç altına doğru yaralı vaziyette at sürdüğü esnada baygınlık geçirir. MÇ'de ise bu mekân çeşme değil ırmak kenarı olarak verilmiştir.

Gice tā şubh olunca gitdi ol māh

İrer bir cūy-ı cārīye şehergāh [MÇ/5491]

³³² Alparslan Salt, *Neo-spiritüalist Yaklaşımla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller*, İstanbul 2006, s. 61.

Bitüp bir ulu devhâ sidre-pāye

O cūyuñ üstine şalmışdı sāye [MÇ/5494]

Dönüp şayd u şikārından şeh-i Şām

Revān oldu ide ol cūda ārām [MÇ/5515]

İrişdi çünki ol āb-ı revāne

Gözi tuş oldu esb ü nev-cüvāne [MÇ/5516]

Özine şu kenārından idüp cā

Görür düşmüş yatur bir serv-i bālā [MÇ/5517]

Bedān hāl şod tā-der-ē şehir-ē Şām

Dēleş riş ez-‘ēşk u ten ez-ḥosām [A/1622]

(Şam şehrinin kapısına vardığında gönlü aşktan ve bedeni keskin kılıçtan yaralı haldeydi.)

Be-dervāze-ē şehir der-be-ne’grīz

Dēraḥtī vü do çeşme-ē āb dīz [A/1623]

(Şehrin kapısına baktı, bir ağaç ve iki pınar gördü)

Suy-ē çeşme rānd esb-rā hemço bāz

Ze-sostī kē būz ez-feres der-fotāz [A/1624]

(Rüzgâr gibi atını çeşmeye doğru sürdü, yorgunluktan attan yere düştü.)

d. Kuyu

Kuyu, değişik kültürlerde farklı çağrışımlara sahiptir. Ruhun da

sembolü olan kuyu, rahmi simgelediğinden olsa gerek kadını ve feminen olanı işaret eder. Türk Destan ve halk hikâyelerinde kuyu, destan ya da hikâye kahramanının “kâfir” diye nitelendirilen düşmanları tarafından tuzağa düşürülmek için kullandıkları mekân olarak görülür. Aynı zamanda kuyu, Hz. Ali’ye atfedilerek anlatılan ve Mevlevî muhitinde ney’e yüklenen ilahî çağrışımın dayanağı olan, başkalarına söylenmemesi gerektiği halde taşınamayan ilahî bir sırrın açıklandığı bir nesnedir. Benzer şekilde Kral Midas’ın kulaklarına dair sırrı söylememesi yolunda tenbihte bulunduğu ancak bu sırrı taşıyamayarak bir kuyuya anlatan berber hikâyesinde ise kuyu, insanlarla paylaşılamayan sırrların söylendiği bir mekân olarak karşımıza çıkar³³³.

Varka ve Gülşah mesnevisinde yer alan kuyu motifi, Selim Şah’ın Melik Anter’le olan mücadelesinde, Varka’nın dayısının yanında savaşa katılmasıyla görülür. Varka, dayısı Selim Şah’ın tutsak düşmesi üzerine, Selim Şah’ın askerlerinin komuta görevini üstlenir.

Mesnevinin merkezî kahramanı olan Varka’nın, kahramana ait özellikler taşıdığı için olsa gerek, normal yollardan mağlup edilmesi mümkün değildir. Ancak bir takım hilelerle yenilebilir. Bu yüzden Melik Anter ve adamları Varka’yı esir etme planı yaparlar. Bu plan doğrultusunda Anter’in askerleri gece savaş meydanına giderek bir kuyu kazarlar. Kazdıkları kuyu belli olmasın diye de üzerine çalı çırpıyla örterler. Sabah olduğunda Varka, savaş kıyafetlerini giyerek Anter’i yenmek ve dayısını kurtarmak amacıyla savaş meydanına doğru ilerler. Anter’in askerleri de savaş vaziyetini alır. Varka savaş meydanında Anter’e meydan okur. Ancak kimsenin kendisine doğru at sürmemesini o cesaretsizlik ve yenilgiyi kabulleniş olarak yorumlayıp gururlandığı hatta kibirlendiği sırada kazılan kuyuya düşer.

Şürû‘ itmek için tedbîr ü rāya

Dirildi geldi kamu bir araya [MÇ/4268]

³³³ Hanife Koncu, “Klâsik Türk Şiirinde Kuyu, Zindan ve Mağaranın Bazı Kullanımları”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 30, 2003, s. 305–307.

Bunuñ üzre olur rāy-ı muḳarrer

Gice meydān-ı rezme varup ‘ asker [MÇ/4269]

Ḳazalar ṣāh-rāh-ı rezme bir çāh

Ola kim düşe aña Varḳa nā-gāh [MÇ/4270]

Kişinüñ dā’imā ‘ ucb u ğurūrı

Ḳılur mâtemlere tebdîl sūrı [MÇ/4314]

‘ Adū mekrinden itmedi tevehhüm

Ġurūr-ı ‘ ucb ile itdi tekellüm [MÇ/4315]

Ġurūr ile çeker ser göklere dūd

Olur bir pāre yilden būd u nā-nūd [MÇ/4316]

Bu ḥāletle ṣalup raḥşın ‘ adūya

Yumup çeşmin ḳazā düşdi ḳuyuya [MÇ/4317]

Anter’in askerleri Varka’yı kuyudan çıkararak Anter’in çadırına götürürler (MÇ).

Esîr itdi anı çün Şāh ‘ Anter

Külāhın göge atdı ol bed-aḥter [MÇ/4337]

Seg-i şayyādveş alup şikārın

Çeker ḥargāha toĝru kārbarın [MÇ/4338]

Mesnevide vurgulanan, kahramanın benlik duygusuna kapılıp kibirlendiği bir sırada kuyuya düşüşüdür. Kuyu, ortak İslam edebiyatlarında

çokça işlenen bir konu olan Yusuf kıssasını çağrıştırır. Nitekim mesnevide de Varka'nın kuyuya düşerek esir edilmesi Yusuf peygambere benzetilme sebebi olur. Yusuf peygamber, bir hile sonucu kuyuya atılmıştır. Ancak kardeşlerinin bu hilesi onun için Mısır'a sultan olma serüveninin başlangıcı olur. İncelediğimiz mesnevide de Varka, düşmanının hilesi sonucu kuyuya düşer ve esir edilir. Bu esaret gerçekte, onun düşmanını öldürmesinin bir basamağı olacaktır. Yusuf'un yanı sıra Yunus peygamberin bir balığın karnında kalması, Varka'nın kuyudaki haliyle benzerlik kurulmasına sebep olmuştur. Balığın karnı her ne kadar, kuyu olmasa dahi kapalı ve içinden çıkılmaz bir yerde geçici tutsaklık olarak yorumlanabilir ve kuyu ile bağlantı kurulabilir. Yine Danyal Peygamber'in oğlu olan Camasb'ın da, arkadaşlarına güvenerek indiği kuyuda, arkadaşları tarafından terk edilmesi sonucu tutsak kalması da mesnevide benzer bir ilişki ile söz konusu edilmiştir.

Ne eksüklik şudûr itdi o mâha

Ki düşdi hûb-ı Ken'ân gibi çâha [MÇ/4330]

Olup Zü'n-nûna mesken baṭn-ı mâhî

Yitürdi baḥr-ı ḥayret içre râhı [MÇ/4331]

Şalup ḥiddetle a' dâ üstine esb

Maḳarr idindi çâhı mişl-i Cāmasb [MÇ/4332]

Böylelikle mesnevide kuyu, bir hile sonucu kahramanın tutsak olmasına sebep olan mekân olarak karşımıza çıkar. A'da Varka'nın Melik Anter'le savaşı sırasında tutsak edilişi söz konusu olmadığı için bu tutsaklığa sebep olan kuyu motifi de görülmez.

6. Dini Arka Plan

Mesnevi’de olay Arap yarımadasında geçer. Hikâyenin sonunda Hz. Muhammed ve sahabenin olaya dâhil olmasından da İslamiyet’in ilk dönemlerini konu edindiği anlaşılır. Bu kesin kanıtın öncesinde de Melik Anter ve ülkesi “kâfir” ve “bed-kış” olarak sunulmuş ve mesnevi içinde “mürted” diye nitelendirilmişti. Bu durumda en iyi ihtimalle Melik Anter’in bir ara İslamiyeti kabul etmiş dahi olsa tekrar eski dinine geri döndüğü düşünülebilir (MÇ).

Olurdu mülk-i bahreyn içre bir şâh

Bulup dünyâda kıadr u haşmet ü câh [MÇ/3048]

Pelîd ü tünd-ḥû idi be-ğâyet

Yoğ idi ceyş-i bed-kışine gayet [MÇ/3049]

Yüzin döndürmeyüp ol merd-i kıattâl

İrişdi ‘ Anterün ḥayline fi’l-ḥâl [MÇ/3123]

Görür aḥvâl-i Varka oldu mümted

Mürîd iken o kâfir oldu mürted [MÇ/3124]

Mesnevi içinde özellikle savaş sahnelerindeki mücadelede Varka’nın “Allah”ın ismini çağırarak kendinde güç bulup savaşmaya devam etmesine karşın Melik Anter, İslam öncesi Arap toplumunun ilahlarından kabul edilen “Lat”, “Menat” ve “Uzza”nın adlarını zikretmesi; Varka’nın ve kabilesinin İslamiyet’i kabul ettiği, Melik Anter’in ise hâlâ puta tapma inancında olduğunu göstermektedir. Öyle ki Anter, Selim Şah’ı esir ettiği için Lat ve Menat’a şükür secdesine kapanır. Varka ile yapılan mücadele sırasında Anter’in ordusu Lat ve Menat’tan yardım isterken Selim Şah’ın ordusu Allah’tan yardım diler (MÇ). A’da ise İslam öncesi Arap toplumunda muteber bu üç puttan bahsedilmez.

Melik ‘Anter görince bu fütûhı
Sevindi şevk ile talbındı rûhı [MÇ/3090]

Şimālāsā esüp bād-ı gurûrı
Yüz urur yalvarurdı nâr u nûrı [MÇ/3091]

Esîr itdüğine ol pāk zâtı
Kılurdı secde-i Lât u Menâtı [MÇ/3092]

Dirilüp ‘Anterüñ mîr ü vezîri
Bağarlardı bu ħarb u dâr u gîri [MÇ/3854]

Zafer bulmak içün ol pāk zâta
Çağırurlar idi Lât u Menâta [MÇ/3855]

Bu yañadan daħı ceys-i Selîm Şâh
Çağırur cân u dilden Allah Allâh [MÇ/3856]

Muhsin Şah’ın dinsel tercihine dair bir yorum yapılmamış olmakla birlikte, Hz. Muhammed ve arkadaşlarına hürmet ve ikramda bulunması ve Varka ile Gülşah’ın dirilmeleri için dua etmesini rica etmesi, onun peygamberliğini kabul eden bir Müslüman olduğu izlenimini oluşturmaktadır (MÇ ve A).

Görince şâh-ı Şâm ol âftâbı
Dilinden ref olup mâtem sehâbı [MÇ/6549]

Dil ü cân ile irişdi şafâya
Yüzini sürdi pây-ı Muştafâya [MÇ/6550]

Resûlullâha idüp çok ri' âyet

Niçe gün itdi aşhâbı ziyâfet [MÇ/6551]

Haber şoz be-sâ' at ber-şâh-ê Şâm [A/2185]

Kê âmez Moḥammed 'aleyhi's-selâm

(Şam Padişahına derhal, Muhammed aleyhisselamın geldiğini haber verdiler.)

Ne-kerdeş dèreng îç âmez be-pây

Devân şoz be-nezd-ê resûl-ê Hozây [A/2186]

(Ayağına hiç yavaşlık gelmeden (hemen) Tanrı'nın resulünün huzuruna koştu.)

Dêleş por-zê-tîmâr u cân por-zê-ḥîr

Be-goft: ey Moḥammed merâ dest-gîr! [A/2187]

(Gönlü gamla ve canı hayret ve naleyle dolu iken "Ey Muhammet benim elimden tut/bana yardım et" dedi.)

Hikâyede Varka ve kabilesinin Müslüman olduğuna dair belirgin ipuçları bulunmasına rağmen, mesnevinin sonunda dirilmelerinin ardından Hz. Muhammed'in önünde Müslüman olduklarının ifade edilmesi kurgusal anlamda bir çelişki olmalıdır (MÇ). A'da Varka ve Selim Şah'ın halkının Müslüman oldukları açıkça belirtilmez. Ancak tek tanrı inancına sahip oldukları hissedilir. Özellikle Melik Anter'le yapılan savaşlar sırasında Yemen halkının tanrıya sığınıp ondan yardım istemelerine rastlanır.

Heme leşker-ê Varḫa-ê ceng-cûy

Nêhâzend sūy-ê Hozâvend rûy [A/1183]

(Varka'nın savaşçı ordusunun hepsi, Tanrı'ya yöneldiler.)

Hemān ḥ̣ār-māye sēpāh-ē Yemen

Fēgendend ten ber-sēpāh-ē ‘Aden [A/1185]

(O anda sefil Yemen ordusu, Aden ordusunu yok etti.)

Mesnevide kimi zaman dinsel motiflere rastlansa da hikâyede din duygusu ve dinsel kaygıların ön planda olduğunu söylemek zordur. Zaman zaman mesnevi kahramanlarının birbirlerinden ayrı düştükleri esnada umutsuzluk duygusuna kapılıp Tanrı’ya yakarış ve duaları; Varka’nın yolda karşılaştığı kervancılardan dua istemesi; kimi zaman da savaş esnasında yardım istemek ve kendilerini daha güçlü hissetmek düşüncesiyle olsa gerek Tanrı/ tanrılardan yardım istenilmesi yanında, Varka’nın kader inancına sahip olduğu da gözlenir. Yemen’e gönderdiği kölesinden uzun süre haber gelmemesi ve Gülşah’tan ayrı kalması esnasında Varka, aşırı derecede hassas bir ruh haliyle karşımıza çıkar. Sürekli ah edip ağlayan ve kaderine rıza gösteren bir insan olarak sunulur. Varka, kaderin tecelli edeceğine ve buna engel olmanın mümkün olmadığına inanır.

Ḳader taḳdīrine virüp rızāyı

Ne naḳş itdi göre kilḱ-i ḳazāyı [MÇ/3218]

Ne naḳş olsa cebīnūnde anı taḡyīr olur şanma

Cihānda nesne ḥakk itmez nuḳūş-ı kilḱ-i taḳdīri [MÇ/3219]

Yazılmışda yoyılmış yok gelür hep yazılan bir bir

Bulınmaz def ine çāre bozar taḳdīr tedbīri [MÇ/3220]

Dua, şikâyet ve beddua belirtisinin yanı sıra yas alameti olarak da İslam öncesi dönemde Orta Asya’da yaşamış milletlerin geleneklerinde izine

rastlanan “baş açmak”³³⁴, Varka ve Gülşah mesnevisinde dua esnasında görülür. Selim Şah’ın ordusunun Anter’in askerlerine karşı galip gelebilmek için Allah’tan yardım istedikleri dua sahnesinde “baş açtıkları” belirtilmiştir (MÇ).

Bu yañadan dañı ceyş-i Selīm Şāh

Çağırur cān u dilden Allah Allāh [MÇ/3856]

Baş açup hālik-i arz u semāya

Tazarru‘ destin açdılar du‘āya [MÇ/3857]

Varka’nın ölümü esnasında Tanrı’ya dua ederek ölüm dilemesi; Gülşah’ın kendisini rızası dışında Şam hükümdarı Muhsin Şah’la evlendirmek isteyen ve bunda da başarılı olan annesine yönelik bedduaları; Varka ve Gülşah’ın ölümleri ve ardından dirilerek tekrar hayat bulmaları bölümlerinde İslamiyet’i kabul etmeleri, Peygamber tarafından dini nikâhlarının kısılması, mesnevideki dini motifler olarak göze çarpar (MÇ).

Beķā mihrābına dest-i du‘āy

Açup terk itdi bu deyr-i fenāy [MÇ/6122]

Dir ey hācet-devā-yı müstemendān

Tapundur reh-nümā-yı derdmendān [MÇ/6123]

İlāhī baña luṭfuñ reh-nümā kıl

Bu derd-i bī-devāya sen devā kıl [MÇ/6132]

Hudāyā dilerem cān ile senden

Halāş it cānumı cānsuz bedenden [MÇ/6133]

³³⁴ Hayati Develi, “Dua ve Yas Motifi Olarak ‘baş aç-’ Tabiri Hakkında”, **Türkiyat Mecmuası**, XX (1997), s. 85-86.

Beddua ve dua, destanlar devrinden başlamak üzere anlatı kahramanlarının karşılaştıkları bir zorluk karşısında Tanrı'dan yardım dileme, bir dilekte bulunma ya da uğradıkları bir haksızlık karşısında öfkelerini dile getirdikleri ifade kalıpları olarak karşımıza çıkar³³⁵. Varka ve Gülşah mesnevisinde de Gülşah'ın kendisini istemediği bir evliliğe zorlayan annesine yönelik bedduaları görülmektedir (MÇ).

Ki kılduñ 'îd-i vaşlı baña rûze

Behârum eyleduñ berd ey 'acûze [MÇ/2904]

Çıkar ğam urduğınca cānuma tîr

Gözümnden kan ile emzirdüğün şîr [MÇ/2905]

Nihâl-i servümi âzürde kılduñ

Vücûdum sebzesin pejmürde kılduñ [MÇ/2906]

a. Namaz

Mesnevide sadece, hikâyenin sonunda Varka ve Gülşah'ın yeniden dirilmesi için Hz. Muhammed'in Allah'a dua etmeden önce namaz kıldığı görülür (A). Onun dışında mesnevinin diğer kahramanlarının namaz kıldığına şahit olunmamaktadır. MÇ'de olayın bu kesitinde de namaz görülmez. Peygamber sadece hüznlenerek dua eder.

Zê-pîş-ê Hozâvend ân pāk-zāz [A/2205]

Be-nālîz v'ender- nemāz îstāz

(O temiz yaratılışlı, Tanrı'nın önünde ağladı ve namaza durdu.)

Hemî kerd 'arza nebî der-nemāz

Niyāz-ê dël-ê hîş ber-bî-niyāz [A/2206]

³³⁵ Yaşar Akbıyık, "Dede Korkut Destanlarında Dua Motifleri", *Erdem*, C. 12, S. 34, Mayıs 1999, s. 1.

(Peygamber namaz kılarken, gönlünün isteğini, o hiçbir şeye muhtaç olmayana (Tanrı'ya) söylüyordu.)

b. Cenaze Merasimleri

Mesnevideki cenaze merasimleri sırasında dinsel törenden bahsetmek zordur. Gerek Varka'nın babası Hümam'ın gerekse Rebi İbni Adnan, Bedi, Galib ve Melik Anter'in ölümlerinin ardından bir tören görülmez. Ancak bunların tümünün savaşta bir mücadele sırasında ölmeleri de olası bir törene engel bir durum olarak düşünülebilir. Savaş dışında ölen Varka'nın ölümü sırasında yanında kölesi vardır. Yoldan geçen atlılar bu ölüm haberini duyar. Atlıların yardımıyla Varka defn edilir. Ancak bu işlem sırasında kefenleme, namaz ya da benzeri bir dinsel ritüele rastlanmaz. Varka'nın elbiseleriyle gömüldüğü ifade edilir (MÇ ve A).

Çıkarup cism-i pākinden kabāsın

Tağarlar boynına fūrkat ridāsın [MÇ/6214]

Cihāndan ‘ışk eri gidüp kefensüz

Aşılur dār-ı ‘ışk üzre resensüz [MÇ/6215]

Geçüp tîğ-i ğam-ı ‘ışk ile tenden

Şehīd-i ‘ışk ‘ār eyler kefenden [MÇ/6216]

Getürüp ol şehīd-i ‘ışk-ı pāki

İderler aña menzil taht-ı hāki [MÇ/6217]

Ki yārī koned mer merā enderīn? [A/2015]

Kê tenhā verā kerd ne-tevān defīn

(Bana bu işte kim yardım eder? (Çünkü) yardım olmaksızın, tek başına bu

definedilmez.)

Ço şoz rūz vaqt-ê nemāz-ê dēger

Sevārī do peydā şoz ez-reh-gozer [A/2016]

(Gündüz olduğunda ikinci namazı vaktine yoldan geçen iki atlı peyda oldu.)

Be-nezdīkşān reft [u] goft ān gōlām

Kē ey ehl-ê Şāmāt u cem‘ -ê kērām [A/2017]

(Köle onlara yaklaştı ve “Ey Şam ehli ve seçkinler topluluğu” dedi.)

Egertān dēl u aşl u dīn hest pāk

Sēpārīz īn hāste-dēl-rā be-hāk [A/2018]

(Eğer gönlünüz, aslınız ve dininiz temizse, bu yorgun/kırgın gönüllüyü toprağa veriniz.)

Hem ender-zemān şahş-ê ān dorr-ê pāk

Nehoftend ender-dēl-ê tīre-hāk [A/2022]

(Çabucak o temiz inciye/ bedenini toprağın altına gizlediler/koydular.)

Varka'nın ölüm haberini alan Gülşah, Varka'nın mezarının başına koşar. Bir süre burada ağlayıp feryat ettikten sonra A'da üzüntüye dayanamayarak MÇ'de ise intihar ederek ölür. Muhsin Şah, Gülşah'ın ölümü karşısında çok üzülür. Ancak Gülşah'ın cenaze töreninin geri planında da dinsel ritüeller görülmez. MÇ'de Muhsin Şah'ın Gülşah'ı, dökülen gözyaşlarıyla yıkayıp kanlı gömleğini kefen yapıp Varka'yla aynı mezara gömüldüğü kaydedilir.

Çü Muhsin oldı bu hāletden āgāh

Derūn-ı dilden itdi derd ile āh [MÇ/6447]

Yudılar yağdırup eşk ile bārān

Miṣāl-i berg-i gül vaqt-i behārān [MÇ/ 6449]

İdüp pīrāhenin kanlu kefenden

Donandı gonçe gül-berg-i semenden [MÇ/6450]

Ḳodılar iki yāri bir mezāra

Ḳarār itdürdiler dārü'l-ḳarāra [MÇ/6452]

Aslında elbiseyle gömülme İslam dininde şehitler için mümkün bir durumdur. Şehitler yıkanıp kefenlenmez. Şairin bu ölüm ve defin tasvirinin gerisinde Varka'yı aşk şehidi olarak sunma gayreti de olabilir. MÇ'de kölenin ağıdı ve yoldan geçen atlıların bu ölüm karşısındaki üzüntüleri üzerine toprağın Tanrı'nın kudretiyle sinesini açarak mezar haline geldiği ifade edilerek söz konusu ölüme kutsallık kazandırma gayreti göze çarpar.

Temāṣā itdi çün bu ḥāleti ḥāk

Mezārı içün itdi sīnesin çāk [MÇ/6212]

Ḳılurken mevtine feryād u zārī

Ḳazıldı ḳudret-i Ḥaḳdan mezārı [MÇ/6213]

c. Dini Yardımcılar

Mesnevide Hz. Muhammed (MÇ ve A), Cebrail (MÇ ve A), sahabe (MÇ ve A), dört halife (MÇ), Lat, Menat ve Uzza (MÇ) görülen dini yardımcılarıdır (Bkz. Dini Arka Plan).

ç. Cebrail

Semavi dinlerin tümünde Tanrı'nın sözlerini peygambere aktarma görevi sebebiyle “aktarıcılık” özelliğiyle tavsif edilen vahiy meleği, ruhu'l-kuds ya da kutsal ruh adlarıyla da anılan bu melek, mesnevide yine “aktarıcılık” özelliğiyle söz konusu edilir. Kahramanların ölümlerinin ardından dirilip yeniden hayat bulmalarına yönelik ricalar üzerine peygamber Tanrı'ya dua eder. Bu duanın kabul olduğunu bildiren Tanrısal hitabı ulaştırma noktasında Cebrail görülür (MÇ ve A).

Resûle çünkü vahyüñ tercemânı

Ne ise emr-i Hâk bildürdi anı [MÇ/6599]

Hemânâ şâhib-i elfâz-ı *levlâk*

Durup aşhâb ile şâd u ferahnâk [MÇ/6600]

Çü şâdır oldı bu söz Murtaẓâdan

Resûle peyk-i vahy indi Hudâdan [MÇ/6650]

Hem ender-zemân sūy-è ū Cebre'îl [A/2210]

Peyâm âveriz ez-Hodây-è celîl

(Aynı zamanda Cebrail ona ulu Tanrı'dan haber getirdi.)

d. Yusuf

Yusuf, İsrailoğulları'ndan Yakup peygamber'in güzelliği ile ünlü peygamber olan oğludur. Kardeşlerinin kıskançlıkları sebebiyle kervancılara satılarak Mısır'a getirilir. Mısır azizine satılır. Azizin karısı Züleyha'nın ona olan aşkı yüzünden iftiraya uğrayarak zindana atılır. Sonunda hürriyetini kazanarak Mısır'a sultan olur ve Züleyha ile evlenir. Kaynağını kutsal kitaplardan alan ve Kur'an'da da “ahsenü'l-kıssa” olarak nitelendirilen bir hikâyedir.

Edebiyatımızda Yusuf, kusursuz ve cinsiyetten arınmış bir güzelliğin sembolür. Bu yüzden kadın güzelliğinin tavsifinde de Yusuf-cemal, Yusuf-çehre ifadeleri kullanılır. Mesnevide Gülşah için Yusuf-cemal tamlaması kullanılmıştır. Varka, Gülşah'tan bahsederken de Yusuf-cemal ifadesini kullanır (MÇ).

Göreliden ‘aynum ol Yūsuf cemālī

Çalupdur çeşm-i cânında hayālī [MÇ/1965]

Rebi İbni Adnan'ın Varka'yla olan savaşını seyretmeye giden ve Varka'nın yenileceğini anlayan Gülşah'ın savaş kıyafetlerini giyerek Rebi İbni Adnan'la savaşa tutuşması sırasında baygın vaziyette olan Varka'nın Gülşah'ın kokusunu alarak ayılması, Yusuf'un gömleğinin kokusuyla yeniden görmeye başlayan Yakup peygamberin hikayesiyle bağlantı kurularak ifade edilmiştir :

Meger seyrān iderken ol perī-rū

Dimāğ-ı Varķaya virdi saçı bū [MÇ/2158]

Gözi açıldı vū gitdi te'essūf

İrer Ya' kûba gūyā būy-ı Yūsuf [MÇ/2159]

Yine Rebi İbni Adnan Gülşah'ın güzelliğinin medhini duyarak ona kulaktan âşık olduğu sahne anlatılırken Gülşah'ın güzelliği Yusuf güzelliği ile kıyaslanmıştır.

İşitdi hūsn-i Gül-şāhı ırāqdan

Olur Hüsrev gibi ‘âşık kulaqdan [MÇ/1267]

Ne yirde baħr-ı hūsn itse temevvūc

Halāş-ı cân o deryādan olur güc [MÇ/1268]

Ne sırr var şem‘-i hüsn içinde ey yâr

Yanar ‘uşşâk aña pervâne-kirdâr [MÇ/1269]

Açılsa Yūsuf-ı hüsnüñ niķābı

Şalar āfāka nūrı şevķ ü tābı [MÇ/1270]

MÇ’de bölüm başlıklarından birinde Gülşah için Yusuf-cemal ifadesi kullanılmıştır: “*Reften-i Eşrāf-ı Benî Şeybe Be-Hilāl Be-Ṭaleb-i Gül-şāh-ı Yūsuf-cemāl Berā-yı Varķa-yı Pür-Melāl*”. Bu da Yusuf imajının edebiyatımızda cinsiyetten arınmış bir güzelliği simgelediği düşüncesini destekler.

7. İşler ve Meslekler

a. Avcılık

Mesnevide, meslek olarak görülme de hobi olarak avcılığa denk gelir. Muhsin Şah adamlarıyla birlikte avlanmaya çıkmayı alışkanlık haline getirmiştir. Bu avlanmalardan birinde Varka’yı ırmak kenarında yaralı vaziyette bulur. (**bkz. avlanma motifi**)

b. Tüccar

Mesnevide, ticaret ve tüccarlar önemli yer tutar. Kervan ticaretin yaygın olduğu bir sosyal yaşantıdan kesitler sunan hikâyede olay akışı içinde yardımcı kahraman olarak tüccarlar görülür (MÇ ve A).

Muhsin Şah’ın Gülşah’ın güzelliğini kendisinden duyarak kulaktan âşık olmasına sebep olan da yine bir tüccardır (MÇ).

Şehūñ bir təciri var idi ey yâr

Cihān kârından olmışdı haberdâr [MÇ/4734]

Virüp şeh aña māl-i bî-nihāyet
Yidi iqlîme eylerdi ticâret [MÇ/4735]

Gelürken yolu uğrayup Yemenden
Haber almışdı ol gönçe-dehenden [MÇ/4738]

Güzer eylerken ol illerde nâ-gâh
Görinmişdi aña ruhsâr-ı Gül-şâh [MÇ/4739]

Temâşâ eyleyüp hüsni ü cemâlin
Haķîkat bilmiş idi vaşf-ı hâlin [MÇ/4740]

Muhsin Şah'ın Gülşah'ın memleketine tüccar kılığında gider (MÇ ve A).

Revâdur her işe bir dürlü tedbîr
Düşer rıfk ile dām u şayda naḥcîr [MÇ/4847]

Muḥarrer itdi bu ḥâli ḳatında
Vara ol ile tâcir şüretinde [MÇ/4848]

Dil-i şâha virür 'ışķı żarûret
Olup tâcir ider tebdîl-i şüret [MÇ/4849]

Zê-bes na' t-ê Gol-şeh kê b'ışnev zê bûz
Be- 'êşķ endereş dël be-fersûze bûz [A/1231]

(Gülşah'ın güzelliğinin övgüsünü o denli duymuştu ki gönül, onun aşkından perişan olmuştu.)

Zê-hêcrân-ê Gol-şâh boz bi-ķarâr

Ço bâzârgânân ber-ârâst kâr [A/1232]

(Gülşah'ın ayrılığından dolayı kararsız oldu (rahatı olmadı). Bezirgânlar gibi işi düzene koydu.)

Ebâ-mâl u bâ- nê' met u h̃âste

Be-şoẓ ân şeh-ê server ârâste [A/1233]

(O padişah, mal, nimet mülk ve servetle donandı.)

Be-sûy-ê ' Arab dâzeş ez-Şâm rûy

Zê-behrây-ê Gol-şâh ân moşk-bûy [A/1234]

(O misk kokulu Gülşah için Şam'dan Arab'a doğru yöneldi.)

Be-her-câ kocâ bâr ber-dâştî [A/1235]

Der-ân câ besî mâl be-goẓâştî

(Yük götürdüğü her yere çok fazla mal bırakırdı.)

Varka, Yemen'e giderken yolda kervan ticareti yapan tüccarlarla karşılaşır ve dayısının esir edilmesini haber alır (MÇ ve A).

Didi biñ luṭf ile ol ḳavm-i tüccâr

Hezârân cân u dil yoluñda îşâr [MÇ/3404]

Saña toḡru ḥaber budur ki ' Anter

Çeküp ṭayun Selîm Şâh üzre ' asker [MÇ/3422]

Zê-pîş âmezeş kârvân-ê ' azîm

Por-ez-câme vü dîbe vü zerr ü sîm [A/1036]

(Varka'nın) önüne bir büyük kervan geldi. Kervan, elbise, ipek, altın ve gümüşle

doluydu.)

Ez-ân kârvân bâz costeş haber

Ze-râh ve'z-şâh ve'z şehri ü haşer [1037]

(Varka) Kervandan, yoldan, şahtan, şehirden ve askerlerden haber sordu.)

Be-porsîz k'ender Yemen kâr çîst

Hozâvend ü serheng u sâlâr k'îst? [1038]

(“Yemen’de işler nasıl gidiyor, Yemen’in şahı ve komutanı kimdir” diye sordu.)

Be-goftend ayâ nâm-goster sevâr

Hadîş-ê Yemen saht zârest zâr [A/1039]

(Ey meşhur süvari, Yemen’in haberi çok ağlamaklı, kötüdür, dediler.)

Varka’nın Muhsin Şah tarafından yaralı bir vaziyette ırmak kenarında bulunduktan sonra, tedavi amaçlı saraya götürüldüğünde kimliğini saklayarak kendisini, mallarını haramilerin yağmaladığı bir tüccar olarak tanıtır (MÇ ve A).

Diyârumdur benüm ser-ḥadd-i Bağdād

Degül Bağdād u cāy-ı ‘işret-âbād [MÇ/5554]

Şehâ elmâs u la‘le kândum ben

O yirde ulu bâzergândum ben [MÇ/5555]

Ticâretle gezüp berr ü biḥârı

Pür idi la‘l ile eşküm kaṭârı [MÇ/5556]

Dil ü cânım düşüp sevdâ-yı hâma
 Kara günlü gibi ‘azm itdi Şâma [MÇ/5557]

Adum Yaḥyâ durur ‘âlemde meşhûr
 Dönüp mevtâya oldum şimdi maḥhûr [MÇ/5558]

Metâ‘ ıyla gelürken yolda ey şâh
 İrişdi kırk ḥarāmī baña nâ-gâh [MÇ/1561]

Alup māl ü menālüm itdi yaḡmā
 Baña ḳaldı hemīn da‘ vâ-yı ferdâ [MÇ/1562]

Be-goḡteş kē men Naşr bēn Aḥmedem
 Be-ḥayy-ē Ḥozā‘ a derūn beḥredem [A/1646]
 (Ona, “Ben Nasr bin Ahmed’im. Hoza’a kabilesinden akli başında biriyim” dedi.)

Be-bāzārgānī konem ḳaşd rāh
 Be-her şehr ü her ḥayy u her cāygāh [A/1647]
 (Her şehre, her kabileye ve her yere bezirgânlık kastıyla yola çıkarım.)

Kenūn çon resīzem bedīn ḥadd u būm
 Be-men bāz ḥordend dozdān-ē şūm [A/1648]
 (Şimdi bu ülke ve sınıra ulaştığımda uğursuz hırsızlar bana rastladılar.)

Be-şemşīr kerdend ber-men kemīn
 Be-ḥastendem ey pāzşāh-ē zemīn [A/1649]
 (Ey yeryüzünün padişahı! Bana kılıçla pusu kurdular, beni yaraladılar.)

c. Asker

Mesnevi kahramanları arasında profesyonel anlamda bir asker görülmez. Ancak toplum yapısı gereği sürekli mücadele ve savaşların olduğu bir ortamda hemen her erkek kahraman hatta zaman zaman kadın kahramanlar da savaşçı askerlerin özelliklerine sahip olmak durumundadır. Bu anlamda Varka, Hümam, Hilal, Rebi İbni Adnan, Bedi, Galib, Melik Anter ve Muhsin Şah savaşçı özellikleriyle dikkati çeken erkek kahramanlardır. Gülşah ise, akıncı-göçebe toplumun dışa dönük savaşçı kadın tipinin özelliklerini gösterircesine savaş kıyafetlerini giyerek erkek hasımlarıyla savaş meydanında çarpışan hatta onları öldürebilecek kadar güçlü ve cesur bir kadın kahramandır (MÇ ve A).

ç. Harami

Kervan ticaretinin canlı olduğu ve merkezî otorite yerine küçük beyliklerin bulunduğu bir ortamda ticaret yollarını güvence altına almak kolay değildir. Mesnevide görülen haramiler de bu güvenlik zaafından faydalanan çapulcu tiplerdir. Ülkesinin güvenliğinden sorumlu yönetici için haramilerin varlığı utanç vericidir. Nitekim Varka ve Gülşah mesnevisinde de Muhsin Şah, Varka'yı yaralı vaziyette bulduğu sırada Varka'nın haramilerle mücadele neticesinde yaralandığını öğrenince bu durumdan utanır (MÇ). Çünkü ideal bir hükümdarın ülkesinde haramiler yol güvenliğini tehdit etmemelidir.

Ki zîrâ ol ẖarāmîler müdāmî

Geçürmezlerdi yoldan ħāṣṣ u ‘āmî [MÇ/ 5591]

İderlerdi ilüñ mālını ġâret

Dil-i şāha irişürdi ħacâlet [MÇ/ 5592]

Heme ez-kemīngāh ber-ĥāstend

Be-perĥāṣ ten-râ be-yārāstend [A/1598]

(Hepsi pusudan çıktılar, bedenlerini mücadeleye hazırladılar)

Varka, Gülşah'ı bulmak için Şam'a giderken bu haramilerden kırkı, Varka'nın yolunu keserek kendisinden kıymetli eşya ve parasını vermesini ister hatta bu konuda ısrarcı olurlar. Varka bu haramilerle giriştiği mücadele neticesinde yaralanır. Ancak bunların otuz ikisini (A'da otuzunu) öldürmeyi başarır (MÇ ve A).

Meger kırk adamı olup Һarāmī

‘ Arab içre çıkarmışlardı nāmı [MÇ/5471]

Başup yollarda ehl-i kārṽanı

Cihān içinde olmuşlardı cānī [MÇ/5472]

Dolup çavıyla eṭrāf-ı memālik

Değüldi hīç kes mālına mālīk [MÇ/5473]

Düşüp yola giderken Varķa nā-gāh

Görüp anı keserler üstine rāh [MÇ/5477]

Ġam-ı cānān ile gidüp özinden

Gicesin seçmez iken gündüzinden [MÇ/5478]

Firāk ile olup cān u dili saḥt

Bu ḥāletle giderken ol cüvān-baḥt [MÇ/5479]

Ṭama‘ destin açup ol şeh-süvāre

Girürler anuñ ile gır ü dāre [MÇ/5480]

Gehî tîr u gehî tîğ ile bî-kâr

İdüp kıldı cihânı anlara dâr [MÇ/5482]

Kılur eyle neberd ol merd-i kıllâş

Sekiz âdem hemâna kırtarup baş [MÇ/5484]

Otuz iki nefer kıtil harâmî

‘ Adem şahrâsına itdi hırâmı [MÇ/5485]

Yekî pişêş âmez ez-ân çêl sevâr

Keşîze yekî hancer-ê âbdâr [A/1600]

(Kırk atlıdan biri önüne geldi, keskin bir hançer çekti.)

Çonîn goft mer Varğa-râ k’ey cevân

Merâ bâz mâl u to-râ bâz cân [A/1601]

(Varka’ya şöyle dedi: ey genç, mal bizim, can senin olsun)

Forûz ây ze-esb ü reh-ê hîş gîr

Me-deh cân, be-deh mâl, pendem pezîr! [A/1602]

(Ey, kendi yolundan ve atından aşağıya in. Can(ını) verme, mal(ını) ver, öğüdümü kabul et.)

Ço der-pîş-ê Varğa çonîn kerd yâz

Be-pâs’heş-ê Varğa zebân ber-goşâz [A/1604]

(Varka’nın önünde bunları hatırladığında Varka, ona cevap vermek için ağız açtı.)

Be-goft ey forû-mâye-ê tîre-kîş

To-râ bêhter ez-mâl-ê men cân-ê hîş [A/1605]

(Ey karanlık dinli alçak, benim malımdan kendi canın sana daha iyidir(Canını benim elimden kurtar) dedi.)

Şomā her çēhel er çēhel leşkerīz

Be-nezd-ē men ez-kūzekī kemterīz [A/1606]

(Siz kırkınızın herbiri eğer kırk ordu olsanız dahi benim yanımda bir çocuktan daha eksiksinsiz.)

Hemī ḥāst ez-ūy temāmī selīḥ

Sotūr u seleb bā-ḥosām u remīḥ [A/1607]

(Ondan bütün silahları istiyordu: At, keskin kılıç, mızrak ve elbise.)

Ze-dozdān n'eyendişem u dozd-rā [A/1610]

Be-şāyez'ş-ē koşt ez-pey-ē mozd-rā

(Hırsızlardan korkmuyorum ve hırsızlığının karşılığında hırsızı öldürmek gerekir.)

Kē men sāḥtem dēl be-ceng-ē şomā

Konem kond der-ceng çengī şomā [A/1612]

(Ben, sizin savaşınıza gönülden hazırım. Savaşta sizin pençenizi buracağım.)

Çēhel merd şo' lūk-ē şemşīr-zen

Heme kēşver-ārāy u leşker-şēken [A/1615]

(Kılıç vuran kırk hırsızın hepsi, ordu yenen ve ülke süsleyendi.)

Goşāzend ber-yek ten ez-kīne dest

Demān der-miyān Varḫa çon pīl mest [A/1616]

(Haydutların hepsi) öfke ile bir kişiye saldırdılar. Varka ortada sarhoş fil gibi kükrüyordu.)

Be-nevk-ê ser-ê romh u şemşîr-ê tîz

Ber-âverd ez-ân her çêhêl rostehîz [A/1617]

(Mızrağın ve keskin kılıcın ucuna o her kırktan (kırk kişiden) kıyamet kopardı.)

Zê-çêl merd şo‘ lûk sî-râ be-koşt

Dêger der-hezîmet nomûzend poşt [A/1618]

(Kırk adamdan otuz hırsız öldürdü. Sonra, yenildikleri için savaştan yüz çevirdiler.)

d. Hekim

Varka, Gülşah başka biriyle evliyken konuk ve tedavi edildiği o sarayda daha fazla kalmayı kendisine yakıştıramayarak Gülşah'ın yanından ayrılır. Ancak mantığı ve gururuyla mücadele eden aşkı, kendisini perişan bir hale getirmiştir. Yolda karşılaştığı hekim, onun nabzını tutar ve fiziksel bir rahatsızlığı olup olmadığı konusunda Varka'yı muayene eder. Bu muayenenin sonucunda Varka'nın aşk hastası olduğunun farkına vararak, tıpta da bunun çaresi olmadığını şu şekilde ifade eder:

Şataşdı yolda nâ-geh bir şabîbe

Hazâkatle bākup bu bî- naşîbe [MÇ/6075]

El urdî dutdî nabzın merd-i hâzîk

Didi bir dil-bere olmışsın ‘ aşîk [MÇ/6083]

Îşûn ‘ ışk ile bir Allâha kalmış

Hayâtuñ derd ile bir âha kalmış [MÇ/6084]

‘ İlâc olmaz saña dârû vü merhem

Semûm-ı ‘ ışka pâ-zehr olmaz emsem [MÇ/6085]

İrişmezse elüñ ger vaşl-ı yāre

Yigitsin yūri git Allāh oñara [MÇ/6086]

MÇ'de bu hekimin kimliği hakkında bilgi verilmezken, A'da, sonradan Bâ Ali adıyla anılacak olan "Gurabu'l-yemânî" lakaplı hekim ve astronom yani İbni Sina olduğu belirtilir.

Ço yek rûze reh-râ be-peymûz bîş

Pêzêşkî hêrezmend[eş] âmed be-pîş [A/1954]

(Bir günlük yoldan fazlasını katettiğinde, anlayış sahibi bir hekim(e) rastladı.)

Be-ţëbb u nocûm enderûn boz temām

Cevān bûz u pes "bâ ' Alî" û benām [A/1955]

(Tıp ve astronomi uzmanıydı, gençti, "Bâ Ali" adıyla tanındı.)

"Ġorābu'l-Yemānî" boz ū-râ laķab

Ço roġsāre-ê Varķa dîz, ey ' aceb [A/1956]

(Onun lakabı "Yemenli Gorab" idi. Varka'nın yüzünü gördüğünde, şaşkınlıkla ...)

8. Kadın

Vak'anın kadın kahramanı, güzel, iyi huylu ve sadık olduğu kadar gerektiğinde bir erkek gibi savaşabilen, mücadelesi sırasında erkekleri dize getiren hatta öldüren bir tip olarak sunulur. Düğün sırasında bir gece baskınıyla Rebi İbni Adnan'ın Gülşah'ı kaçırmalarının ardından Gülşah'ın kabilesi Rebi ile savaşır. Bu savaşta Varka'nın babasının ölümünün ardından Varka, hem babasının intikamını almak hem de Gülşah'ı kurtarmak üzere Rebi ile savaşa girer. Ancak bu mücadelede yaralanır. Varka'nın yaralanması üzerine Gülşah, savaş kıyafetlerini giyerek Rebi ile savaşır ve Rebi'yi öldürür. Rebi'nin ölümünün ardından onun oğlu olan Bedi ile savaşır

ve onu da öldürür. (MÇ ve A)

Qoyup važ' -ı zenānı tırdı erden
Güneş ile bile toğdı seherden [MÇ/2141]

Şadağ dağdı miyān-bendine cānān
Cihānı eyledi yāyına kurbān [MÇ/2142]

Geçürdi qolına qavs-ı keyānı
Ele aldı sinān-ı cān-sitānı [MÇ/2143]

Rebī' üñ qatline ol yār-ı hūn-rīz
Biline bağladı tığ-ı yek-āvīz [MÇ/2144]

Sürüp ol şeh-süvāruñ üstine at
Geçüp manşūbe fi'l-hāl itdi şeh-māt [MÇ/2290]

Qazā oqı gibi cānına geçdi
Çıqup cānı öte yanına geçdi [MÇ/2292]

Firāk u hasret ile zār u bī-zār
İder teslīm-i cān merd-i dil-āzār [MÇ/2293]

Bes andan urdı ata tāziyāne
' Adūnuñ cengine oldu revāne [MÇ/2390]

İder qavs ile evvel yayqarayı
Qılur bes nīze birle merhabāyı [MÇ/2391]

Birisi şîr-i mādē birisi ner

Biri ‘ anḳā idi şan biri ejder [MÇ/2392]

Ururdu birbirine eyle ḍarḃı

Dutar idi tıraḳa şark u ğarḃı [MÇ/2393]

Olup raḥşına şevḳ ile leked-kūb

Hizebrāsā iderler ceng ü āşūb [MÇ/2394]

Ḳomadı dāmeni peygārı elden

Yaḳasın ḳurtarımadı ecelden [MÇ/2395]

Boşandı zaḥm-ı ta‘ n-ı nîzeden ḳan

Boyandı lâle-gūn ḳan ile meydān [MÇ/2396]

Emānet issine teslīm idüp cān

‘ Adem mülkine itdi rūḥı seyrān [MÇ/2397]

Gülşah, Rebi ve Bedi’yi öldürmesinden sonra Rebi’in diğē oğlu Galib’le de mücadeleye girişir. Bu mücadele esnasında Benî Daybe kabilesine meydan okur, savaşmak için er diler. Mücadele içinde bir ara Galib’e tutsak düşer ancak Varka tarafından kurtarılır (MÇ ve A).

Çağırdı didi Gül-şāh-ı zemāne

Ki ḳanı var mı bir merd-i yegāne [MÇ/2421]

Benî Daybe içinde yok mı bir er

Girüp meydān içine erlūk eyler [MÇ/2422]

Ꞑuşanup biline yat u yarağın
Aradı gicede Ğālib otağın [MÇ/2600]

Ḥıyām-ı ‘ askerüñ içinde āḥır
Gözine şu‘ le-i şem‘ oldı bāhir [MÇ/2601]

Gözi yaşı gibi oldı revān ol
İrişdi bir dem içinde hemān ol [MÇ/2602]

Yakınına varup kıldı nigāhı
Bağup gördi kurulmış çetr-i şāhī [MÇ/2603]

Miyānında kurulmış bir ulu taht
Oturmuş üstine ol merd-i bed-baht [MÇ/2604]

Elinde cām-ı zerrīn toptolu mül
Oturmuş şevk ile ider tenāvül [MÇ/2605]

Eli bağlu durur karşıda ol ḥūr
Yanar idi mişāl-i şem‘ -i kâfūr [MÇ/2606]

İdüp Ğālib nigāre kadh-i düş-nām
Seperdi gül yüzine cür‘ a-i cām [MÇ/2610]

Görince Varğa Gül-şāhı bu resme
Tenine tīr-i ğayret urdı kesme [MÇ/2620]

Çekince tîğ-i Varḳadan ṭolu cām
Cihāndan teṣne-leb gitdi ser-encām [MÇ/2624]

Götürdi ‘işret ayağın cihāndan
Temāmet el yudı cism ile cāndan [MÇ/2625]

Ḳılup cānın fidā-yı ‘ışḳ-ı Gül-şāh
Ḳarındaşına oldı yār u hem-rāh [MÇ/2628]

Bes andan pāy-ı Gül-şāha urup rū
‘Uyūn-ı çeşmesārından döker şu [MÇ/2647]

Olup cān u diliyle ḥurrem u şād
Esīr iken o servi itdi āzād [MÇ/2648]

Çü düşmen üzre buldı fetḥ-i bābı
Dönüp gitmege itdiler şitābı [MÇ/2649]

Ḥaberdār olmadın bunlardan ‘asker
Gelür ḥargāhına ol iki server [MÇ/2655]

Ço āteş dēl-ē Varḳa tefsīze germ
Hemī şoz miyān-ē sēpeh nerm nerm [A/798]
(Varka’nın gönlü ateş gibi sıcaktan kızdı. Yavaş yavaş ordunun içine giriyordu.)

Hemi kerd bā-ḥaymehā der-nēgāh
Be-tīre şeb ender hemī kerd rāh [A/799]
(Çadırlara bakıyor, karanlık gece içinde yol alıyordu.)

Ze-dël-berş cāyî nêşānî ne-dîz

Ne ez-hîç cā zārî û [ne]şenîz [A/800]

(Sevgilisinden bir yerde bir iz görmedi. Hiçbir yerden (ona ait) bir ağlama duymadı.)

Yekî haymeyî dîz ‘ālî zê-dûr

Hemî tâft ez-ûy ço ez-mâh-ê nûr [A/802]

(O, uzaktan bir ulu çadır gördü. (o çadır), ayın nurundan (dolayı) parlaması gibi parlıyordu.)

Sebok Varğa zî hayme efgend rāy

Be-omîz-ê dîzār-ê ān dël-robāy [A/803]

(O gönül alanı (sevgiliyi) görme ümidiyle çevik Varka çadıra doğru baktı.)

Ço ez-dûr nezdîk-ê hayme resîz

Be-dergâh-ê hayme derûn be-nêgrîz [A/804]

(Uzaktan çadırın yanına ulaştığı zaman, çadırın içine baktı.)

Be-peygûle-ê hayme Gol-şāh-rā

Be-dîzeş mer ān dël-gosêl māh-rā [A/805]

(Gülşah’ı o gönül ayıran ay’ı, çadırın köşesinde gördü.)

Do gîsûy(e)ş ber-çûb beste ço seng

Be-beste çonān çûb ber-rêşte çeng [A/806]

(İki zülfü, çeng telleri misali, taş gibi ağaca bağlıydı.)

Heme moşk por çenbereş zîr-ê tâb

Heme nergês-ê dëlberêş zîr-ê āb [A/808]

(Onun kıvrımlı ve misk kokulu saçlarının tümü köprücük kemiği kıvrımının altında,

dilberinin nergisleri/gözleri de su içindeydi.)

Gol-è la' l-fāmeş nehān zīr-è ebr

Dël-è mèhrbāneş nehān zīr-è şabr [A/809]

(Lal renkli gülü, bulutun altında; o şefkatli kalbi sabrın altında nihan oldu.)

Tohī kerde boz hayme ez-kèhtērān

Ze-peyvestegān u hem ez-mèhtērān [A/811]

(Çadırı küçüklerden/gençlerden, büyüklerden/ileri gelenlerden ve akrabalarından/ yakınlardan boşaltmıştı)

Sépāh-è Benī Dabbe der-nīm-è şeb

Be-mānd ender-ān kār-è comle ' aceb [A/851]

(Benî Dabbe ordusu gece yarısı o şaşılacak işlerin içinde kaldı.)

Meger leşkerī bī-ḥad u bī-'aded

Zè-cāyī resīzendşān be-meded? [A/853]

(Yoksa onlara bir yerden sayısız askeri olan bir ordu yardıma mı geldi?)

Nègeh kerd bāyez mededşān zè-kīst

Veyā īn neşāt u tarabşān zè-çīst [A/854]

(Onlara kimden yardım geldiğine ya da bu mutluluk ve sevincin neden kaynaklandığına bakmalıydı.)

Ço īn rāy kerdend, yek-ser şozend

Suy-è hayme vü cāy-è mèhter şozend [A/857]

(Hepsi fikirlerini söylediğinde, çadıra doğru komutanlarının yanına gittiler.)

Ço zî-ḥiy(e)mşān baḥt boz reh-nomūn

Heme ḥayme dīzend por-mevc-ē ḥūn [A/858]

(Talih, onları (komutanların) çadırına doğru götürdüğünde bütün çadırın kan dalgası(ile) dolu olduğunu gördüler.)

Ser-ē Ġālēb ez-ten gosēste be-tīg

Bērūn ceste ān māh-ē raḥşān zē-mīg [A/859]

(Galib'in başı kılıçla bedeninden ayrılmış. O parlak ay buluttan dışarı çıkmış.)

Zē-Gol-şeh ne-dīzend cāyī eşer [A/860]

Zē-Ġālēb codā kerde dīzend ser

(Gülşah'tan bir yerde iz görmediler. Galib'in başının ayrıldığını gördüler.)

Heme ḥīre geştend u ġamgīn şozend

Serāsīme u zār u mēskīn şozend [A/861]

(Hepsi şaşkına dönüp üzüldüler. Sersem, ağlamaklı ve miskin oldular.)

Zē-tīmār ve'z-ġam ġerīvān şozend

Ġerīvān heme z'endoh-ē cān şozend [A/862]

(Gam ve üzüntüden feryad edip, çılgılık attılar. Hepsi canlarına (düşen) kederden feryada başladı.)

Sēpāh-ē Benī Şeybe ber-ḥāstend

Heme ceng-rā ten be-yārāstend [A/863]

(Benî Şeybe'nin askerleri hemen kalktılar hepsi savaş için bedenlerini donattılar/ savaş elbiselerini giydiler.)

Heme şeb ber-ân cāy merdī ne-mānd

Zê-leşker sevārī ü gordī ne-mānd [A/865]

(Bütün gece o yerde ordu, süvari ve pehlivandan hiç kimse kalmadı.)

Sépāh-ê Benî Şeybe z'a' dā-yê ḥ'īş

Ne-dīzend yek merd ber-cāy-ê ḥ'īş [A/867]

(Benî Şeybe'nin ordusu düşmanından bir kişiyi (bile) kendi yerinde görmedi.)

Benî Şeybe yek-ser be-yārāstend

Be-rāmeş neşestend u mey ḥ'āstend [A/869]

(Benî Şeybe, baştan başa süslendi/donandı. Rahatlığa huzura oturdular ve içki istediler)

9. Evlilik

İncelediğimiz mesnevide tümünde Gülşah'ın gelin adayı olduğu üç düğün töreninden bahsetmek mümkündür. İlki Varka ile evlenmek amacıyla mesnevinin ilk bölümlerinde var olan bir düğün törenidir (MÇ ve A). Birbirlerini sevdikleri anlaşılan Varka ve Gülşah'ın evlenmelerinde bir sakınca görülmez, düğünlerinin yapılmasına karar verilir. Benî Şeybe kabilesi Varka ve Gülşah'ı evlendirmek üzere bir araya toplanmıştır (MÇ ve A).

Didi demdür bu faşl içre ki Gül-şāh

‘ Arūs olsun bezensün taht-ı dergāh [MÇ/1107]

Kesilmişken ayağı cūybāruñ

Yüzi şuyı olupdur lālezāruñ [MÇ/1120]

Yakınmış taze güller âteşin dâğ
Düm-i fâvûsa dönmiş gülşen-i bâğ [MÇ/1121]

Dikiş dutmaz görüp pîrâhen-i gül
Nemed geymiş kâlendervâr bülbül [MÇ/1122]

Bezenmiş dönmiş ‘âlem nağş-ı Çîne
Ne nağş-ı Çîne Firdevs-i Berîne [MÇ/1130]

Şerâb u şâhid ü şoğbet demidür
Behâr eyyâmı ‘işret ‘âlemidür [MÇ/1131]

Dügünlerle kılup ‘îş-i behârı
Virelüm Varğaya ol gül-‘izârı [MÇ/1132]

Dutup Cem gibi elde tolu cāmı
Kılalum niçe gün ‘îş-ı müdāmı [MÇ/1133]

Çü tezyîn-i bisât irdi temâma
Şalâ vü da‘vet oldu hâş u ‘âma [MÇ/1155]

Şalup etrâfa mektûb u resâ’il
Oğınmışdı muqaddem her kabâ’il [MÇ/1156]

Şaçu için çekildi pîş-keşler
Ser-â-ser la‘l ü elmâs u güherler [MÇ/1157]

Gelür bî-ḥadd ğilmân u cevārî
Ki hüsninden bulur mâh inkisârî [MÇ/1158]

Dirildi da‘vet olup ḥâş u ‘âma
Behişt ehli gibi dârü’s-selâma [MÇ/1159]

Muğannîler oturdı bağladı şaf
Kimi çeng aldı destine kimi def [MÇ/1163]

Dizildi ol kadar ni‘met simâta
Ki itmez ‘aql-i küll anı ihâta [MÇ/1167]

Benî Şeybe yek-ser beyârâstend
Kocâ sūr kerden hemî ḥâstend [A/154]
(Benî Şeybe kabilesinin hepsi hazırlandılar (orada) düğün töreni yapmak istiyorlardı)

Be-her cāygeh âteş-efrūhtend [A/155]
Ber-û ‘ūd u ‘anber hemî sūhtend
(Her yerde ateş yaktılar onun üzerine ud ve anber yaktılar)

Be-şâzî hemî gerden efrâstend
Kocâ na‘ra ez-çarḥ be-gozâstend [A/156]
(Başlar, mutlulukla yükseliyordu, mutluluk çığlıkları göklere yükseldi.)

Ġerivîzen-ê nây u âvâz-ê çeng
Hemî reft her cāygeh bî-dèreng [A/157]
(Ney’in feryadı ve çengin avazı gecikmeksizin her yere gidiyordu)

Ber-âmez ħorūṣīzen-è bem ü zīr

Zè-ḥāk-è siyeh sūy-è çarḥ-è eşīr [A/158]

(Kalın ve ince seslerin coşarak, kara topraktan gökyüzünün ateş katmanına doğru yükseldi)

Mey-è la‘l-è raḥşende ez-sebz-è cām

Ço Mèrrīḥ mi tāft dergāh-è bām [A/159]

(Parlak yakut şarabı kadehin yeşilliğinden Merih gibi dergâhın çatısını parlattı)

İkincisi, bu düğün töreni sırasında onun güzelliğini kulaktan duyarak âşık olup düğün törenini basarak Gülşah’ı kaçıran Anter’in Gülşah’la evlenmek üzere yaptığı tören; üçüncüsü de Muhsin Şah’ın Gülşah’la evliliği sırasında düzenlenen düğün törenidir. Gülşah’ın memleketindeki detayları çok belirgin olmayan törenden sonra Muhsin Şah, Şam’da da Gülşah için bir düğün yapar:

Serâyında olurdu gerçi Gül-şāh

Vişāle bulmamışdı dest-res şāh [MÇ/5087]

Bulup cān-ı dili bir gün ferāğı

Düğün kaydına emr itdi yarağı [MÇ/5088]

Anuñ kim cānı ġamdan bī-ṭa‘ abdur

Gice gündüz işi ‘īṣ u ṭarabdur [MÇ/5089]

Kimuñ kim kārı ‘īṣ ile neğamdur

Yıkılsa aña bu ‘ālem ne ġamdur [MÇ/5090]

Açılsun diyü verd-i hüsn-i Gül-şāh

Yeñi başdan düğün itdi şehenşāh [MÇ/5091]

Şürū' itdi bes andan bir düğüne

Gelince görmemiş kimse bu güne [MÇ/5092]

Bahsedilen her üç tören de hikâyedeki biri merkezî diğer ikisi yardımcı kahramanlar tarafından Gülşah'la evlenebilmek amacıyla tertip edilmiştir (MÇ ve A).

Mesnevide evlenme şartı olarak başlık parasından da bahsetmek mümkündür. Varka ile Gülşah'ın evliliklerine karar verildiğinde istenilen bir başlık parası ya da Gülşah için yapılması zorunlu düğün hediyelerinden bahsedilmez. Ancak Varka'nın babasının ölümünün ardından Gülşah'ın annesi bu evlilik için servet değerinde bir ağırlık ister. Daha sonra Muhsin Şah'ın da Gülşah'la evliliğe talip olmasında da Gülşah'ın ailesine hediyeler verip ihsanlarda bulunduğu gözlenir.

Mesnevi içinde Müslüman olduklarının ipuçları verilen Varka ve Muhsin Şah'la Müslümanlığı kabul etmediği anlaşılan Rebi İbni Adnan'ın da evliliklerini, benzer törenler gerçekleştirerek meşrulaştırdıkları görülür. Bu törenlerde bir şenlik ve ziyafet ortamı bulunmaktadır. Büyük ve küçükbaş hayvanların kesildiği ve içki tüketimin çok fazla olduğu ortamlar olarak sunulmuştur. Muhsin Şah haricinde göçebe bir kültürün temsilcileri olmalarına rağmen bu ziyafet sofralarının tasvirleri ve kullanılan eşyalar, büyük ölçüde yerleşik kültür izlerini taşımaktadır.

Çü hatun itdi def' ini melālūñ

İşi bitdi Hilāl-i bed-fi' ālūñ [MÇ/4998]

Şeh-i Muhsinden aldı ol kadar māl

Şumārında lisān-ı kāl olur lāl [MÇ/4999]

Behāsını bulup ol dürr-i meknûn
Yüz ağırı olurdu olsa mevzûn [MÇ/5000]

Çü buldı ‘âlem ğamından felâhı
İderler aña resmince nikâhı [MÇ/5001]

Mesnevinin sonunda Varka ve Gülşah’ın tekrar dirilmesi bölümünde MÇ’de nikâhları peygamber tarafından kıyılarak evlendirilirler. A’da ise sadece dirilmeleri, yeniden hayat bulmaları ve Muhsin şah tarafından evlendirilmelerinden bahsedilmiştir.

Memât oldu hayâta çünki tebdîl
Şeref burcına itdi şems tahvîl [MÇ/6689]

İdüp terġib ol şâh-ı cihânı
Nikâh itdi biri birine añı [MÇ/6690]

Ķılup cāndan Ħaķuñ ħamd u şenāsın
Resûlullāhuñ aldılar du‘āsın [MÇ/6691]

OĞul idindi bunları şeh-i Şām
Übüvvet itdi Ķodı dīnde nām [MÇ/6692]

a. Evlenme

Kadın Kahramanın Rızası Dışında Evlendirilmesi

Anlatıda yer alan kadın kahramanının rızası dışında başka biriyle evlendirilmek istenmesi, destanlardan başlamak üzere pek çok hikâye ve mesnevide görülen bir motiftir. Aslında hikâyenin genişlemesi ve yeni

açılımlar kazanması için önemli bir işlevi olan bu motif, yeni bir mücadelenin ve psikolojik gerilimlerin de sebebi olur.

Varka ve Gülşah hikâyesinde başlangıçta aile büyükleri, kahramanların birbirleriyle evlenmelerinde sakınca görmez. Ancak Gülşah'ın düğün günü kaçırılmasının ardından girişilen mücadeleler sonucunda Varka'nın babasının ölümü ve ardından Varka'nın sosyal statüsünde meydana gelen güç kaybı ve ekonomik açıdan fakirleşmesi gibi sebeplerle Gülşah'ın annesi kızının Varka'yla evlenmesine rıza göstermez (MÇ ve A).

Hilâle didi ey tâze cüvânum

Vücûdum bâğı içre bâğbânum [MÇ/2785]

Senüñ mihrüñle ey şâh-ı yegâne

Açıldı gözlerüm bakdum cihâne [MÇ/2789]

Tehî-dest olduğı içün çenâruñ

Bulımaz zevķini ‘îş u behâruñ [MÇ/2790]

Elinde kıalmayup māl ü menâli

Nehâr-ı Varķanuñ irdi zevâli [MÇ/2791]

Söyüñdi nitekim mihr-i münevver

Elinde kıalmadı bir fûls-i aķmer [MÇ/2792]

Kemend ile dutulmaz mihr-i enver

Virilmez yok bahâya işbu gevher [MÇ/2799]

‘Am-ê Varķa ħîre şoz ez-goft-ê zen

Çonîñ rây-ê bî-hûze goftâ me-zen [A/939]

(Varka'nın amcası karısının sözüne hayret etti, boş yere konuşma dedi.)

Ferāvān kes ez-ḥayyhā-yē ʿ Arab

Ḥozāvend-ē māl u cēmāl ü neseb [A/941]

(Arap kabilelerinden pek çok kişi, soylu, güzel ve servet sahibidir.)

Be-peyvestegī rāy-ē mā kerdeend

Cēhānī por ez-māl āverdeend [A/942]

(Bizimle akraba olmak için dünya dolusu mal ve hediye getirmişler.)

Verdikleri sözden gerekçesiz dönmek de mümkün olmadığı için Varka'dan servet değerinde ağırlık ister. Varka bu başlık parasını edinebilmek için Yemen şahı olan dayısının yanına gider. Varka'nın uzaklaşmasını fırsat bilerek Gülşah'ı, güzelliğini kulaktan duyarak âşık olan Şam padişahı Muhsin Şah'la evlendirirler. Başlangıçta buna rıza göstermeyen Hilal, karısının etkisinde kalarak kızını onun rızası olmaksızın Muhsin Şah'la evlendirerek Şam'a gönderir (MÇ ve A).

Çü ḥatun itdi def' ini melālūn

İşi bitdi Hilāl-i bed-fi' ālūn [MÇ/4998]

Şeh-i Muḥsinden aldı ol ḳadar māl

Şumārında lisān-ı ḳāl olur lāl [MÇ/4999]

Behāsını bulup ol dürr-i meknūn

Yüz ağırı olurdu olsa mevzūn [MÇ/5000]

Çü buldı ʿ ālem ḡamından felāḫı

İderler aña resmince nikāḫı [MÇ/5001]

İdüp iller temāşālar düğünler

Ururlar cān-ı Gül-şāha dögünler [MÇ/5002]

Kenîzān cilveger olup ider nāz

Ġulamān yügrüşür eyler tek u tāz [MÇ/5034]

Pezer dāz Gol-şāh-è dēl-ḥaste-rā

Mer ān ḥosrev-è mēhr peyveste-rā [A/1347]

(Babası, gönlü kırık Gülşah'ı o sevgi bağlayan padişaha verdi.)

MÇ'de Muhsin Şah, bezirgân kılığında Gülşah'ın kabilesinin olduğu mekâna gelir. Hilal'in Gülşah'la evlenmesine rıza göstermemesi üzerine, Hilal'in karısına doğrudan kendisi giderek kıymetli hediyeler verir ve kızıyla evlenme talebini tekrarlar. A'da ise Muhsin Şah, Hilal'den olumsuz bir yanıt alınca Gülşah'ın annesiyle görüşmesi için araya aracı bir kadın koyar. Hatırı sayılır hediyeler verdiği bu kişi mesnevîde yaşlı bir kadın olarak sunulmuştur.

Bezū dāz yek bedre dīnār-è zerd [A/1285]

Yekī dorc-è yāḳūt nā-dīze merd

(Ona bir kese sarı altın/para verdi. Kimsenin görmediği (kadar güzel) bir kutu yakut verdi.)

Mer ān zāl-rā dāz bēsyār-è māl

Şoz ān zāl nezdīk-è coft-è Hēlāl [A/1286]

(O ihtiyara çok fazla mal verdi. O yaşlı, Hilal'in karısının yanına gitti.)

Bu evlilik, Gülşah'ın intihara teşebbüsü ve Muhsin Şah'a, Varka'ya olan sevgisini anlatmasına neden olur. Muhsin Şah, başlangıçta üzülse ve

Gülşah'ı ikna etmek için çok dil dökse de sonunda Gülşah'ın aşkına saygı göstererek ondan sadece ara sıra sohbet edip dertleşebileceği bir dost olarak sarayında kalmasını ister(MÇ ve A).

b. Düğünün Engellenmesi

Aileleri Varka ve Gülşah'ı evlendirmeye karar vererek düğün tertip ettikleri sırada Rebi İbni Adnan baskın düzenleyerek düğüne engel olur ve Gülşah'ı kaçıtır (MÇ ve A).

Rebî[̇] gördi çü mihr-i mehr-i Gül-şāh
Ṭulū[̇] itdi cihāna ḥ[̇]āh-nā-ḥ[̇]āh [MÇ/1323]

Müheyyā itmiş idi [̇]askerini
Atı yararını vü ceng erini [MÇ/1325]

Bu ğayretle binüp bir bād-pāyı
Eser yiller gibi oldu hevāyī [MÇ/1326]

Benī Şeybe yaturken mest ü bī-hūş
Hevā-yı kīn ile ol baḥr-ı pūr-cūş [MÇ/1335]

Ṭalaslandı yüridi mevc-i [̇]asker
Ġarīḳ-i baḥr-ı ḥūn itdi ser-ā-ser [MÇ/1336]

Ḳarañu gice içre tīr ü şemşīr
İrişdükde olur mı aña tedbīr [MÇ/1338]

Bu bezm içre olan esbāb u ālet
Alındı oldu cümle nehb ü ğāret [MÇ/1339]

Olup nār-ı ğāzabdan āteş-efrūz
Arardı Gül-şeh i ol merd-i fīrūz [MÇ/1346]

İderken nāle vü Feryād u āhı
Bulurlar menzili içre o mähı [MÇ/1347]

Çekerler altına bir bād-pāyı
Uçurdılar hemānā ol hümāyı [MÇ/1348]

Görinmez yollara ‘azm itdi cānān
Ten-i hākī içinde nitekim cān [MÇ/1349]

Şikārını çün aldı İbni ‘Adnān
Revān oldu iline şad u ḥandān [MÇ/1372]

İrişdiler Rebī‘ üñ çün iline
İletdiler o mähı menziline [MÇ/1397]

Henüz ālet-è ‘èkd nā-kerde rāst [A/160]
Kè ez-her-suyī ğolğol u na‘ra ḥāst
(Henüz düğün töreni tamamlanmamışken her tafaftan nara ve çığlık sesleri yükseldi.)

Ber-āmez zè-gerdūn u hāmūn ḥorūş
Moşībet şoz ān şāzi vü nāz u nūş [A/161]
(Gökyüzü ve yeryüzünden çığlık yükseldi, o mutluluk ve eğlenceye bela isabet etti)

Zemīn şoz por ez-merd-è şemşīr-zen
Kè boz pīş-è şemşīrşān şīr zen [A/162]

(Yeryüzü, kılıç çeken erkeklerle doldu. Onların kılıçlarının önünde aslan bile kadın (gibi aciz)di).

Sépāhī heme ser-keş ü tīre-rāy

Heme dīv-dīzār u āhen-ķabāy [A/163]

(Askerin hepsi âsi ve karanlık fikirli, hepsi şeytan suratlı ve demir kıyafetli.)

Zê-behr-ê şebīhūn u ez-behr-ê kīn

To goftī kē ber-rosteend ez-zemīn [A/164]

(Bu ordu) Sanki gece baskını ve intikam için birdenbire yerden çıktı.)

Gomānī ne-bord īç kes der-cēhān [A/170]

Kē be'tvān ber-īşān zezen nā-gehān

(Onlara (yönelik bu) ansızın baskını dünyada hiç kimse düşünmemişti.)

Be-māndend ān şeb heme momtehen

Kē bī-sāz būzend ān encomen [A/172]

(O gece hepsi imtihanda kaldılar ki o topluluk/meclis silahsızdı)

10. İyi Kalpli Rakip

Muhsin Şah, Varka'yla aynı kadını sevmesi sebebiyle birbirine rakip olarak düşünülebilecek iki kahramanken, Muhsin Şah'ın tutum ve davranışları bunu çok daha farklı ve asil bir boyuta taşır.

Muhsin Şah'ın Gülşah'ın Aşkına Saygı Duyması

Tazarru' itdi başladı niyāza

Uzatdı destini ol serv-i nāza [MÇ/5118]

Dağı şîr-i ner olmadan havâle
Yirinden kaçdı ürküp ol ğazâle [MÇ/5121]

Didi şaķın vişâlũñ şâhsârın
Tama‘ desti kıparup berg ü bârın [MÇ/5122]

Elin şundı hemân ol çeşm-i hũn-rîz
Çıkardı hancer-i ser-tîzini tîz [MÇ/5125]

Fidâ-yı yâr idüp rũh-ı revânı
Dayayup sînesine dutdı anı [MÇ/5126]

Didi şâhum taşavvur itme anı
Bulup cânım bu hancerden emânı [MÇ/5127]

Çü Muhsin diñledi işbu kelâmı
Pür oldu hũn-ı dilden ‘aynı cāmı [MÇ/5142]

Didi hancer gibi kana bulaşma
Karındaş olma aña kan yalaşma [MÇ/5145]

Dil ü cânũnda kıoma ğamdan âzer
Beni bil kendũñe hĩş ü birâzer [MÇ/5146]

Geçürem vaķtüm ey şâh-ı dil-efrũz
Temâşâ-yı cemâlũñle şeb ü rũz [MÇ/5149]

Ḳabūl idüp sözini şāhuñ ol māh
Olurlardı muşāhib gāh u bī-gāh [MÇ/5150]

Verā goft Gol-şāh k'ey şehr-yār
Ne-zānem to-rā der-cēhān hīç yār [A/1417]
(Gülşah ona "Ey padişah! Dünyada seni sevgili olarak bilmem (tanımam) dedi.)

Velīkēn ne-h'āhem bozen yār kes
Merā der-cēhān yār-ē Varḳa'st u bes [A/1418]
(Ancak kimsenin yar olmasını istemem. Bana dünyada sevgili olarak Varka yeter.)

Her ān kū be-ḥalvet konez rāy-ē men
Ne-bīnez be-coz' der-laḥēd-cāy-ē men [A/1419]
(Yalnız kaldığında bana el uzatmak isteyen kişi beni mezardan başka bir yerde görmez.)

Şeh-ē Şām der-kār-ē ū ḥīre mānd
Seḡer (?) hīç bā-ū ne-goft u ne-rānd [A/1420]
(Şam padişahı onun işine şaşırıp kaldı. Ona hiçbir şey söylemedi, onunla konuşmadı, ona el sürmedi.)

Kē be-rūy çonān 'āşēḳī būz zār
Kē bī-ū ne-būzeş zemānī ḳarār [A/1421]
(Ona öylesine âşıktı ve aşkıdan dolayı ağlamaklıydı ki onsuz bir an bile rahat edemiyordu.)

Be-goft ey şanem 'ēşḳ-ē dēldār-ē to
Pedīzest z'īn nāle-ē zār-ē to [A/1422]

(“Ey sevgili! Senin dildarına olan aşkın, senin inleyip ağlamandan âşikârdır”dedi.)

Men ez-to be-dîzâr kerdem besend

Ne-ḥāhem kē āyez be-cānet gezend [A/1423]

(Ben senle görüşürsem (bile) bu kâfidir. Canına zarar gelmesini istemem.)

To bā-men be-ḥūbī soḥon-gūy bes

Kē ez-to merā dīzen-ē rūy bes [A/1424]

(Sadece) Sen benimle güzelce konuşsan bu bana yeter. Senin yüzünü görmek bana yeter.)

a. Varka'nın Kim Olduğunu Bilmeden Onu Sarayına Götürüp Tedavi Ettirmesi

O ravza ki düşüp yaturdı ol māh

Teferrücgāh idinmişdi anı şāh [MÇ/5512]

Şikār itse dönüp her gāh Muḥsin

İçerdi āb-ı cūdan şāh Muḥsin [MÇ/5513]

İrişdi çünki ol āb-ı revāne

Gözi tuş oldu esb ü nev-cüvāne [MÇ/5516]

Düşüp mihri o raḥş-ı bād-pāye

Durup gündən yaña olmuşdı sāye [MÇ/5519]

Varup biñ vaqt ile şāh Muḥsin

Görüp Varḳayı itdi āh Muḥsin [MÇ/5524]

İçürdiler çü kıana kıana şudan
Yatup ser-mest iken tırdı yuħudan [MÇ/5535]

Cevāba muntazırdur şāh Muħsin
Diler senden ola āgāh Muħsin [MÇ/5543]

İdüp cāndan saña elťāf u iħsān
Ten-i bī-tābuña cān vire ey cān [MÇ/5543]

İrişdi sem‘ -i şāha bu maķāle
Mey içmiş gibi geldi vecd ü ħāle [MÇ/5578]

Bakup şefķatle ol rūħ-ı revāne
Dökildi dürr-i eşki dāne dāne [MÇ/5579]

Belī siz buña eyleñ yaħşı timār
Ki tā şıħķat bula merd-i bīmār [MÇ/5600]

Geyürdiler çıkarup tāze cāme
Getürdiler bile şāh ile Şāme [MÇ/5601]

Hemī āmez ez-deşt naħķīrgāh
Ebā-bāz u bā-yūz u ħayl-ē sēpāh [A/1629]
(Şam Padişahı) Şahin, pars ve atlı orduyla çölden, av yerinden geliyordu.)

Ço ez-reh be-nezdīk-ē çeşme resīz
Yekī merd-ē mecrūħ ser-geşte dīz [A/1630]
(Yoldan pınarın yanına ulaştığında baygın, yaralı bir adam gördü.)

Cevānī nikū kāmēt ü hūb-rūy

Heme rūy reng ü heme mūy būy [A/1631]

(Bir genç, orta boylu, güzel yüzlü, bütün yüzü renk ve tüm saçı koku dolu.)

Zê-sonbol demîze hâti gerd-ê mâh

Fêgende ber-ân hāk zār u tebâh [A/1632]

(Ay yüzünün çevresinde tüy çıkmış, perişan ve yıpranmış (halde) toprağın üzerine düşmüş.)

Şoze garkâ der-hûn zê-ser tâ-kadem

Be-pîçîz mer şâh-râ dël zê-gam [A/1633]

(Baştan ayağa kana gark olmuş. (Bu halden) padişahın gönlünü gam bürüdü.)

Ber-û ber-dël-ê şâh-ê kêşver be-sûht

Hemî câneş ez-mêhr-ê ü ber-forûht [A/1634]

(Ülkenin padişahının gönlü onun için yandı. Canı onun sevgisinden alevleniyordu.)

Cevân-merdiî bûz der-şeh zê-nesl

Ebâ-nesl-ê nîkû bovez fazl u aşl [A/1635]

(Padişahı soyundan (gelen) bir yiğitlik, cömertlik vardı, fazilet ve asalet iyi soy iledir.)

Be-fermûz tâ ber-gêrêftend zûz

Merû-râ ez-ân câygeh hemço dūz [A/1636]

(Emretti ki onu o yerden duman gibi hemen alsınlar/kaldırsınlar.)

Ço ber-dāštendēš be-reftend u bord

Be-kaşr-ē şeh ū-rā be-ḥādem sēpord [A/1637]

(Onu kaldırdılar, gittiler ve götürdüler, onu padişahın kasrına hizmetçiye emanet ettiler.)

Kenīzek boz ū-rā yekī kār-dān

Ḥērezmend u hoşyār u bēsyār dān [A/1638]

(Padişahın) işinin ehli, akıllı, çok bilgili bir cariyesi vardı.)

Merū-rā be-dest-ē perestār dāz

Be-zū gofteş u māl bēsyār dāz [A/1639]

(Varka'yı) o cariyeye emanet etti ve ona çok mal verdi.)

Be-goftā ber-ū ber-hemī ber be-kār [A/1640]

Dēleş dūr kon ez-ğam-ē rūzgār

(Gönlü gamdan uzak kalsın diye onu hazırla (iyi bak) dedi.)

Ço mēskīn ten-ē Varḳa āmez be-hūş

Dēl ū dīze vū mağzeş āmed be-cūş [A/1641]

(Miskin Varka'nın bedenine akıl geldiğinde gönlü, gözü ve beyni coştı.)

b. Varka Ve Gülşah'ı Kendi Elleriyle Evlendirmesi/ Evlenmelerine Aracılık Etmesi

A'da Muhsin Şah'ın Varka'ya, Gülşah'ı boşayarak onunla evlenmesini teklif ettiği görülür. MÇ'de Varka'yı sarayında ağırlayarak Gülşah'la görüşmesine izin vermesine rağmen bu evlilik teklifi yer almaz.

Şeh-ē Şām ez-ğam forū pējmorīz

Ço biçāregī ān do mēskīn be-dīz [A/1923]

(Şam padişahı gamdan üzüldü, sararıp soldu. Çaresiz olduğunda o iki miskini gördü.)

Be-goft ĩn u pes dest-ē Varka be-dest

Gêrêft u be-sevgend hoz-râ be-best [A/1929]

(Bunu dedi ve sonra Varka'nın elini tuttu ve yemin etti.)

Kê ħāhī be-Gol-şāh eger hem-tenī

Ṭalakeş dehem tā konī ber-zenī [A/1930]

(Eğer Gülşah'la aynı beden olmak/vuslat istiyorsan onu boşayayım, onunla evlen.)

Zê-Gol-şāh merā nām u dīzār bes [A/1935]

Havāyī ne-cüyem ki ne'şnīz kes

(Bana Gülşah'tan nam ve görüşme yeter, heves peşinde değilim. Kimse (benden) böyle bir şey duymayacak)

Varka ile Gülşah'ın peygamberin duası ile dirilmelerinin ve yeniden hayat bulmalarının ardından Muhsin Şah, onları evlendirerek tahtının Varka'ya bırakır (MÇ ve A).

Yüz urdı hāk-i pāy-i Muştafāya

Cemāli kâşif-i leyl-i dücāya [MÇ/6681]

Didi budur recām ey kân-ı şefkāt

Temevvüc eyleyüp 'ummān-ı şefkāt [MÇ/6682]

Eger olmasa sen şehden 'ināyet

Bu ḥasret ḳalmış idi tā ḳıyāmet [MÇ/6685]

İdüp terğīb ol şāh-ı cihānı

Nikāh itdi biri birine añı [MÇ/6690]

Ḳılup cāndan Ḥaḳuñ ḥamd u şenāsın

Resūlullāhuñ aldılar du‘ āsın [MÇ/6691]

Oğul idindi bunları şeh-i Şām

Übüvvet itdi ḳodı dīnde nām [MÇ/6692]

Görüp birbirini Varḳa vü Gül-şāh

Sa‘ ādet kişverine oldılar şāh [MÇ/6699]

İkisi dahı irişüp merāma

Du‘ ā iderler idi şāh-ı Şāma [MÇ/6700]

Bezū dāz şāhī gozīn şāh-ē Şām

Kē be’nşīn be-şāhī ve mi rān to kām [A/2234]

(Seçkin Şam hükümdarı “hükümdarlığa sen otur ve murat sür” diyerek hükümdarlığı ona verdi.)

Şeh-ē Şām ān genchā-rā goşāz

Besī māl u nē‘ met bezūyeş bedāz [A/2235]

(Şam Şahı o hazineleri açtı, ona pek çok mal ve nimet verdi.)

Nēşestend ez-ān pes be-şāzī vü nāz

Der-ē nāz bāz u der-ē ğam fērāz [A/2236]

(Ondan sonra sevinç ve naz içinde yaşadılar. Keder kapısı kapalı, naz kapısı açıktı.)

11. HATIRA/YADİGÂR

a. Yüzük

Mesnevilerde ya da halk hikâyelerinde mesnevi kahramanlarının birbirlerine hatıra olarak verdikleri nesnelerden biri yüzüktür. Kimi hikâyelerde tarak (Şah İsmail ile Gülizar) ya da mendil olarak da görülen bu tanıma nişanı, çeşitli sebeplerle ayrı düşecek kahramanlarının, birbirlerine varlıklarını duyurmalarında bir araç olarak kullanılacaktır.

Memeli canlıların yavrularını sütle besleme özellikleri sebebiyle süt, sevgi, şefkat, özen, bakım ve beslemenin ve saflığın sembolü olarak kabul edilir³³⁶. Varka, Gülşah'ın ölmediğini kendisine bu konuda yalan söylendiğini haber alması üzerine Gülşah'ı aramak üzere Şam'a doğru yola çıkar. Yolda haramilerle yaptığı mücadeleler sonucunda Muhsin Şah tarafından yaralı olarak bulunur. Varka kimliğini gizlediği için ikisi de birbirlerini tanıyamazlar. Muhsin Şah, Varka'yı tedavi amacıyla sarayına getirdiğinde hizmetine verilen bir cariyeden Gülşah'ın orada yaşadığını öğrenir. O cariyeye Gülşah'a iletmesi için bir yüzük verir.

Hemânâ hâtem-i Gül-şâhı şundı

Güneş dest-i sipihre mâhı şundı [MÇ/5693]

Didi Gül-şâha vir bu la' l-i nâbı

Ki vardur Ka' be yapmağ şevâbı [MÇ/5694]

Çonîn goft Varğa yekî cām-ê şîr

Be-nezd-ê men âr ey bot-ê dest-gîr [A/1718]

(Varka şöyle dedi: Ey elden tutan/yardım eden put, bir süt kadehini benim yanıma

³³⁶ Alparslan Salt, a.g.e., s. 309.

getir.)

Çê bâşez kê ĩn nağz-ê engoşterĩ

Be-gĩrĩ vü nezdĩk-ê Gol-şeh berĩ [A/1694]

(Bu güzel, hoş yüzüğü alsan ve Gülşah'ın yanına götürsen ne olur?)

MÇ'de Gülşah, Muhsin Şah'la evlendirileceği esnada yakın bir kız arkadaşına bir yüzük vererek Varka döndüğünde gerçeği kendisine anlatıp yüzüğü ona vermesini; A'da ise, Gülşah, Muhsin Şah'la evlendirilmesinin ardından kölesine bir zırh ve bir yüzük vererek Yemen'de bulunan Varka'ya götürmesini ister.

Çü itdi Varķayı Gül-şehden āgāh

O hātem kim aña virmişdi Gül-şāh [MÇ/5318]

Didi Varķaya kim bu la' l-i kānı

Saňa teslĩm iķün virmişdür anı [MÇ/5319]

Emānet virdügi hātem durur bu

Ölince cānına mātem durur bu [MÇ/5320]

Yekĩ hātem āverd u yekĩ zêreh

Nêgĩn por-nêgār u zêreh por-gêreh [A/1024]

(Bir yüzük ve bir zırh getirdi. Yüzük güzel, yüzüğün kaşı nakışlıydı.)

Be-Gol-şāh dāz ez-pey-ê yāzgār [A/1025]

Nêşest ez-ber-ê bāre-ê rāhvār

(Yadigār olarak onu Gülşah'a verdi. O rahvan bineğin (atın) üstüne oturdu.)

Hêrezmend Gol-şâh ferhonde-râ

Yekî bende boz, hâned ân bende-râ [A/1389]

(Akıllı Gülşah'ın bir kölesi vardı, o köleyi çağırdı)

Be-goftâ kè âzâz geştî ze-men [A/1390]

Torâ reft bâyez be-sûy-ê Yemen

(Gülşah), Seni azad ettim, Yemen'e doğru gitmen gerek dedi.)

Be-borden ber-ê Varğa-ê dël-dojem

Zêreh-râ vü engoşterî-râ be-hem [A/1391]

(Zırhlı ve yüzüğü, gönlü kırık Varka'ya götürmen gerek.)

Bezû dâz engoşterî bâ-zêreh

Be-goftâ be-ber î in be-Varğa be-dêh [A/1392]

(Ona zırhla bir yüzük verdi. Bunu götür, Varka'ya ver dedi.)

Be-gû k'ez-to î in boz merâ yâzgâr

Boz î in yâzgâret merâ gam-gosâr [A/1393]

(Ona, “Bu senden bana yadigâr oldu, bu yadigârın bana dert ortağı oldu” de.)

b. Gömlek

A'da Varka, Şam'dan Gülşah'ın sarayından ayrılırken kendisini hatırlaması için yadigâr olarak Gülşah'a bir gömlek verir.

Bêrûn kerd pîrâhenî yâzgâr

Be-do dâz goftâ merâ yâz dâr [A/1938]

(Bir gömleği dışarıda yadigâr bıraktı. Ona verdi, beni (bununla) hatırla dedi.)

12. Tanıma Nişanı

Araya giren zaman ve mekân engelleri sebebiyle, birbirlerini tanıyamayacak kadar uzun süre göremeyecek kişilerin birbirlerine bıraktıkları tanıtıcı işaret/nesneler ya da bedenlerinde doğuştan var olan ben vb. işaretler ile görüşemeyecekleri durumlarda üçüncü kişiler aracılığıyla birbirlerine iletilecek olan tanıtıcı işaret/nesneler tanıma nişanı olarak değerlendirilir. Edebî metinlerimizde daha çok yüzük vb. nesneler ile türkû/şiiir tanıma nişanı olarak karşımıza çıkar (bkz. Yadigar/Yüzük).

13. Tebdil Giyme/Kılık Değişirme

Gerek çift kahramanlı aşk mesnevilerinde gerekse halk hikâyelerimizde karşılaşılan bir motiftir. İlkın Gülşah, Rebi, Bedi ve Galib'le savaşıırken kimliğini saklayacak şekilde zırhlara bürünmüş başına da miğfer giymiştir. Bu Gülşah'ın hem kimliğini hem de kadınlığını gizlemek adına yaptığı kılık değiştirmedir (MÇ ve A).

Be-pūşīz Gol-şāh dest-ē selīh

Be-ber der-hosām u be-kef der-remīh [A/569]

(Gülşah (bir takım) silah kuşandı. Elinde keskin kılıç ve avcunda mızrak getirdi.)

Yekī ḥazz Kūfī be-ser der-be-best [A/570]

Be-cost ez-ber-ē bāregī ber-nēşest

(Bir Kufî ipeği başına bağladı, sıçrayıp atın üzerine bindi.)

Be-sān-ē gōlāmān ten-ē ḥīştēn

Be-yārāst ān lo' bet-ē sīm-ten [A/571]

(O gümüş tenli sevgili, köleler gibi kendi bedenini süsledi.)

Nēhān ez-kenīzān u peyvestgān

Nēhān ez-ğolāmān u der-bestgān [A/572]

(Cariyelerden ve nedimlerden gizli kölelerden gizli ve haremden gizli ...)

Zē-ḥayy-ē Benī Dabbe āmez be-der

Be-tīre-şeb āmez be-vaḳt-ē seher [A/573]

(Benî Dabbe kabilesinden dışarı çıktı. Karanlık gece, seher vaktine geldi (sabah oldu).)

Be-beste be-resm-ē ‘ Arab rūy-ē ḥīṣ

Be-destār pūşīze gīsū-yē ḥīṣ [A/574]

(Kendi yüzünü Arap geleneklerine göre bağladı. Saçma (da) sarık giydi.)

Mesnevide ikinci kılık değiştirme/tebdil giyinme Muhsin Şah’a aittir. Meclisindeki tüccarlardan Gülşah’ın güzelliğini duyarak ona kulaktan âşık olması üzerine bir tüccar kılığında Gülşah’ın memleketine gider. Orada Şam hükümdarı olduğunu söylemez, kimliğini saklayarak Şam’lı bir tüccar olarak kendini tanıtır (MÇ ve A).

Revādur her işe bir dürlü tedbīr

Düşer rıfḳ ile dām u şayda naḥcīr [MÇ/ 4847]

Muḳarrer itdi bu ḥālī ḳatında

Vara ol ile tācir şūretinde [MÇ/ 4848]

Dil-i şāha virür ‘ ıṣḳı zārūret

Olup tācir ider tebdīl-i şūret [MÇ/ 4849]

Yekî hosrevî bûz der-ḥadd-ê Şâm [A/1230]

Aşîl u bolend-âhter u nîk-nâm

(Şam sınırında asil, talihli, iyi adlı bir padişah vardı.)

Ze-bes na‘t-ê Gol-şeh kê b’işnev zê bûz

Be- ‘êşķ endereş dël be-fersûze bûz [A/1231]

(Gülşah’ın güzelliğinin övgüsünü o denli duymuştu ki gönül, onun aşkından perişan olmuştu.)

Zê-hêcrân-ê Gol-şâh boz bî-ķarâr

Ço bâzârgânân ber-ârâst ķâr [A/1232]

(Gülşah’ın ayrılığından dolayı kararsız oldu (rahatı olmadı). Bezirgânlar gibi işi düzene koydu.)

Ebâ māl u bâ- nè‘ met u ḥ‘âste

Be-şoz ân şeh-ê server ârâste [A/1233]

(O padişah, mal, nimet mülk ve servetle donandı.)

Be-sûy-ê ‘ Arab dâzeş ez-Şâm rûy

Zê-behrây-ê Gol-şâh ân moşķ-bûy [A/1234]

(O misk kokulu Gülşah için Şam’dan Arab’a doğru yöneldi.)

Be-her-câ kocâ bār ber-dāştî [A/1235]

Der-ân cā besî māl be-goḏāştî

(Yük götürdüğü her yere çok fazla mal bırakırdı.)

Be-ḥayyī kē ez-reh-fērāz āmezī

Ebā her kesī ṭab^ʿ sāz āmezī [A/1236]

(Yolda rastladığı her kabileye uyum sağlardı.)

Bir diğer kılık değiştirme motifinde Varka'yı görürüz. Dayısının tutsak edildiği haberini alarak süratle Yemen'e gelen Varka, Selim Şah'ın hisarına ulaşır. Ancak Anter'in ordusu kalenin etrafını kuşatmıştır. Bu durumda Varka, kılık değiştirerek Anter'in askerlerinin arasına katılır (MÇ).

Görince kendüde böyle zarûret

İder bir vech ile tebdîl-i şûret [MÇ/3503]

Karışdı ceyş-i a^ʿ dāya idüp âl

İrişdi ḳal^ʿ anuñ altına fi'l-hâl [MÇ/3504]

Mesnevinin son kılık değiştirme motifi de yine Varka'ya aittir. Gülşah'ı bulmak üzere Şam'a doğru yol alırken kırk haramilerle yaptığı mücadele neticesinde Muhsin Şah, Varka'yı baygın vaziyette bir su kenarında bulur. Varka, Muhsin Şah'ın adamları tarafından saraya getirilip tedavi ettirilir. Muhsin Şah, Varka'ya kim olduğunu ve neden yaralı halde olduğunu sorunca Varka, gerçeği söylemek yerine kimliğini gizler (MÇ ve A).

Diyārumdur benüm ser-ḥadd-i Bağdād

Degül Bağdād u cāy-ı ^ʿ işret-âbād [MÇ/5554]

Şehā elmās u la^ʿ le kândum ben

O yirde ulu bâzergândum ben [MÇ/5555]

Ticâretle gezüp berr ü biḥārı

Pür idi la^ʿ l ile eşküm ḳatârı [MÇ/5556]

Dil ü cānum düşüp sevdā-yı hāma
 K̄ara günlü gibi ‘azm itdi Şāma [MÇ/5557]

Adum Yaḥyā durur ‘ālemde meşhūr
 Dönüp mevtāya oldum şimdi maḥhūr [MÇ/5558]

MÇ’de adının Yahya olduğunu, ticaret yaptığını ancak haramilerin mallarını yağmaladığını söylerken A’da yine haramilerin saldırısına uğrayan bir tüccar olduğunu ifade etmesine rağmen kendisini Hozaa kabilesinden Nasr bin Ahmed olarak tanıtır.

Nēhān kerd nām-ē ḥoz ān ser-fērāz
 Kē būzeş be-dīzār-ē ān bot niyāz [A/1644]
 (O onurlu/asil (kişi), sevgilinin didarına ihtiyaç (duyduğu) için, kendi adını gizledi.)

Be-zān tā kes ū-rā ne-dānez kē k’īst [A/1645]
 Ne-dānez kē aḥvāl-ē ān şīr ç’īst
 (Kimse onun kim olduğunu, o aslanın ahvalinin ne olduğunu bilmesin istedi.)

Be-gofteş kē men Naşr bēn Aḥmedem
 Be-ḥayy-ē Ḥozā‘a derūn beḥredem [A/1646]
 (Ona dedi ki: ben Nasr bin Ahmed'im. Hoza'a kabilesinden aklı başında biriyim.)

14. İmtihan

Erkek Kahramanın İsteğine Ulaşmak İçin Başarması Gereken Sınav/lar

(bkz. Yolculuk/ Kahramanın Yolculuğu)

15. İntihar

Mesnevilerde ve kimi halk hikâyelerinde patolojik yas ya da aşka sadakat durumlarında görülen intihar, çoğunlukla kadın kahraman tarafından başvurulmuş bir yöntemdir. Rızası dışında başka biriyle evlendirilen kadın kahraman, evlendirildiği kişiye genellikle düğün gecesi başka birisini sevdiğini söyler. Aşkına ruhu ve bedeniyle sadık kalacağını, ancak bu konuda saygı görmezse hayatını sonlandıracağı tehdidinde bulunur. Âşık Garip Hikâyesi'nde Senem, zehir içmeye niyetlenirken, Husrev ü Şirin'de Şirin, Husrev'in mezarı başında intihar eder.

Varka ve Gülşah hikâyesinde MÇ'de üç, A'da bir yerde intihar motifi görülür. İlki, Yemen'den döndüğünde Varka'ya, Şam Padişahı Muhsin'le evlendirilen Gülşah'ın öldüğü yalanı söylenir. Öldürülmüş bir koyunun kefenlenerek içine koyulduğu düzmece bir mezar tertip edilir. Varka, burasını Gülşah'ın mezarı zannederek mezarın başında yas tutar. Bir ara üzüntsünden hançeriyle intihara teşebbüs eder. Ancak etrafındakiler hançeri alarak buna engel olur (MÇ).

Akūp cūy-ı sirişki reh-güzāra

Güç ile cān atup geldi mezāra [MÇ/ 5224]

Meyānından hemān ol şāh-ı hūn-rīz

Çeker mirrihveş bir hāncer-i tīz [MÇ/ 5225]

Fidā-yı vaşl idüp [rūh-ı] revānı

Bir içim şu gibi nūş ide anı [MÇ/5226]

Ḳomadılar dutup destin cūvānuñ

Çekerler hāncerin destinden anuñ [MÇ/5227]

Mezâra yüz urup ol lâle-ruhsâr

İderdi eşk-i gevher-bârın îşâr [MÇ/5228]

İkinci intihar motifinde ise, Muhsin Şah'la evlendirilen Gülşah, düğün gecesi Muhsin Şah'a Varka'yı sevdiğini ve ondan başkasıyla olamayacağını, aksi halde canına kıyacağını söyler. Muhsin Şah, Gülşah'ı ikna etmek için çok dil döker ancak bir sonuç elde edemez. Elini Gülşah'a uzattığında Gülşah, hançerini çıkararak böğrüne dayar ve intihara hazır olduğunu gösterir (MÇ ve A).

Tazarru' itdi başladı niyâza

Uzatdı destini ol serv-i nâza [MÇ/5118]

Görür Gül-şeh o devlet-i şâh-bâzı

Geçüp bu kebge lu' b-ı dest-bâzî [MÇ/5119]

Bulup şayd-ı vişâle dest-i fermân

Boğazlayup kebûterden döker kıan [MÇ/5120]

Dağı şîr-i ner olmadan havâle

Yirinden kaçdı ürküp ol ğazâle [MÇ/5121]

Didi şaķın vişâlûñ şâhsârın

Ṭama' desti kıoparup berg ü bârın [MÇ/5122]

Kemend-i şayd atılup gerdenüñe

Şikâr okı doķınmasun tenüñe [MÇ/5123]

Şaķın eyle gülünc ü lâbe olma
Şebāsā her kese hem-ẖābe olma [MÇ/5124]

Elin şundı hemān ol çeşm-i ẖūn-rīz
Çıķardı ẖancer-i ser-tīzini tīz [MÇ/5125]

Fidā-yı yār idüp rūh-ı revānı
Dayayup sīnesine dutdı anı [MÇ/5126]

Didi şāhum taşavvur itme anı
Bulup cānum bu ẖancerden emānı [MÇ/5127]

Bezū dest-rā ẖāst kerdēn dērāz
Be-cest ān perī-rūy ‘āşek-godāz [A/1413]
(Ona elini uzatmak istedi. O peri yüzlü, âşık eriten/yakan sıçradı/kaçtı.)

Yekī deşneyī dāşt ü ber-miyān
Ber-āhiht ān māh-ē kūçek-dehān [A/1414]
(Gülşah’ın) belinde bir hançeri vardı. O küçük ağızlı güzel onu çekti.)

Be-dēl der-hemī ẖāst zed ey şegēft
Şeh-ē Şām der-cest u desteş gērēft [A/1415]
(Gülşah) Şaşkın bir vaziyette (o hançeri) kendi kalbine vurmak isteyince Şām padişahı sıçrayıp elini tuttu.)

Hikâyenin üçüncü ve son intihar motifi ise Varka’nın ölüm haberini alan Gülşah, patolojik yasın etkisiyle Varka’nın mezarı başında hançeriyle yaşamına son verir (MÇ). MÇ’de atlılardan Varka’nın ölüm haberini alan

Gülşah, Varka'nın mezarı başına koşup hançeriyle intihar ederken, A'da intihar görülmez. Gülşah mezarın başında bir süre ağıt yaktıktan sonra üzüntüsünden ölür.

Çü vuşlat şerbetini tatdı Gül-şāh

Mezār-ı yāri kucdı yatdı Gül-şāh [MÇ/6420]

Olup cāndan zülāl-i yāre teşne

Getürmişdi bile yanınca deşne [MÇ/6421]

Kimesne görmedin ol yār-ı hūn-rīz

Niyāmından çıkardı hancer-i tīz [MÇ/6422]

Açup karşı o sine sīnesini

Mücellā itdi cān āyīnesini [MÇ/6423]

Ne āyīne dönüp huld-ı Berīne

Şu virdi kevşerinden hancerine [MÇ/6424]

Dönüp dārü's-selāma merķad-i yār

Akıtdı hūn-ı dilden āña enhār [MÇ/6425]

Düşer çün hār-ı hancer üzre ol gül

Kesildi gülşeninden şavt-ı bülbul [MÇ/6426]

Zülāl-i hancerin çekdi nihānī

Bir içim şu gibi nūş eyledi anı [MÇ/6427]

Olur pejmürde-ten ol verd-i aḥmer
Ki geçmişdi öte yanına ḥancer [MÇ/6428]

Emānet işşine teslīm idüp cān
İrişdi vuşlat-ı dildāre cānān [MÇ/6429]

Her üç intihar girişiminde de intihar aleti olarak hançer seçilmiştir. Hançer aynı zamanda ruhla bendenin birbirinden ayrılışını ifade eden bir semboldür. Kurban, yemin, itaat ve sadakat simgesidir. Mesnevide aşka sadakatten kaynaklı intihar girişimi ve intiharda kullanılan nesnenin hançer olması bu simgesel değerden de kaynaklanıyor olmalıdır.

Yukarıda belirtilen intihar sahneleri kadar açık ve detaylı olmasa dahi MÇ’de Gülşah’ın bir intihar teşebbüsü daha hissedilir. Varka, Muhsin Şah tarafından yaralı vaziyette saraya getirildikten sonra Varka, süt tasının içine bıraktığı yüzükle Gülşah’ı varlığından haberdar eder. Gülşah, yüzüğü gördüğü zaman Varka’yı sarayın bahçesine çağırır. Onu bahçede gördüğü anda heyecandan intihara teşebbüs ettiğini düşündüren ifadelere rastlanır (MÇ).

Alup bûyın nesīm-i şubḥ-demden
Çıkar ḥavrā gibi taşra iremden [MÇ/5826]

Bilüp Varḫa idigün ol cüvānuñ
Helākin ḫaşd itdi cism ü cānuñ [MÇ/5827]

Düşüp cān u diline ‘ışḫ ile tāb
Ḳaşırdan eyledi kendüyi pertāb [MÇ/5828]

Olup ‘īd-i vişāl-i yāre ḫurbān
Yolına eyledi terk-i dil ü cān [MÇ/5829]

16. Ölüm

Anlatılarda karşımıza çıkan bireyin ölümü/yeraltına inişi/cehenneme inişi de yolculuk motifinin birer parçası olarak yorumlanabilir. Çünkü ölüm de farklı bir âleme yolcudur. (bkz. yolculuk motifi)

a. Tanrı'dan Ölüm Dilenmesi

Mesnevide kahramanların birbirlerinden ayrı düşüp ümitsizliğe kapıldıkları noktada Tanrı'dan ölüm dilediklerine tanıklık ederiz. Rebi İbni Adnan'ın Gülşah'ı kaçırdığı sırada savaş meydanında Gülşah'la olan konuşmalarını duyan Varka, Gülşah'ın Rebi İbni Adnan'a âşık olduğunu zannederek ölmeyi ister. Gülşah, Varka'nın Yemen'de olduğu sırada rızası dışında Yemen padişahı ile evlendirildiğinde yine Tanrı'dan ölüm diler.

Gicem zulmet-i ğamdan rûşen eyle

Ḳoma ğamda dil ü cānum şen eyle [MÇ/2055]

Yidi deryâ sirişküm cûybârı

Dil-i pür-nârumuñ dūzaḥ şerârı [MÇ/2056]

Dökildi eşküm ü düşdi sitârem

Ölümden ğayriye ḳalmadı çârem [MÇ/2057]

Ḥarām olsun baña onsuz cinānuñ

Şouḳ şuyını içerse ben anuñ [MÇ/5235]

Baña bu kişver-i fânî gerekmez

Bu fânide cihānbānî gerekmez [MÇ/5236]

Reh-i ‘ışk içre kıymak baş u cāna
Yiter ‘ışk ehline cüz’î bahāne [MÇ/5240]

Öñine geldügince mevt-i dildār
Diri olduğunu eyler idi ‘ār [MÇ/5242]

Durup biñ sa‘y ile eylerdi ta‘cīl
Ḥayātın itmege mevt ile tebdīl [MÇ/5243]

Didi ben cān virürken ey ecel sen
Ġamīn itdün baña ṭūl-ı emel sen [MÇ/5244]

Gosēste ki kerd īn do-dēl-beste-rā
Ki dēl-ḥaste kerd īn do-peyveste-rā [A/1357]
(Bu iki aşığı kim ayırdı, bu iki gönlü bağlanmış/âşığı kim incitti.)

Ne-baḥşūz ber-mā do baḥşūz nī
Be-boz herç-ē mi ḥāst u boz būz nī [A/1358]
(İstediği her şey olmasına rağmen -iki affedilmeye layık olan- bizi affetmedi. Bu bir kader değil.)

Hemī goft çonīn u mi ḥāst merg
Hemī ḥūn çegānīz ber-lāle-berg [A/1359]
(Böyle diyordu ve ölmeyi istiyordu, lale yaprağı üzerine kan damlası gibi gözyaşı akıyordu.)

Varka Şam’dan ayrılıp ülkesine geri dönmek üzere çıktığı yolculukta son derece bitkin bir haldedir. Yolda bir hekimle karşılaşır. Derdinin çaresi

olmadığı kendisine söylenir. Varka Tanrı'dan ölüm diler ve ruhunu teslim eder (MÇ). A'da ise yolda karşılaştığı hekim ona derdinin çaresinin sevgilisinin yanına gitmek olduğunu söyleyerek yanında ayrılır. Varka bir gazel okur ve ölür.

Beḳā miḥrābına dest-i du'āy

Açup terk itdi bu deyr-i fenāy [MÇ/6122]

Dir ey ḥācet-devā-yı müstemendān

Ṭapundur reh-nümā-yı derdmendān [MÇ/6123]

Kesüp ümmidümi ins ü periden

Beni kurtar ḥayāt-ı serseriden [MÇ/6130]

Bulanlar 'ışık içinde saña kurbet

İder mi gayrdan ümmid-i vuşlat [MÇ/6131]

İlāhī baña luṭfuñ reh-nümā kıl

Bu derd-i bī-devāya sen devā kıl [MÇ/6132]

Ḥudāyā dilerem cān ile senden

Ḥalāş it cānumı cānsuz bedenden [MÇ/6133]

Çonın dāz dānende ve'y [rā] cevāb

Kê ey borde 'eşq ez-roḥet reng ü āb [A/1987]

(Bilen kişi ona şu şekilde cevap verdi: "Aşk, senin yanağından güzellik ve parlaklığı götürmüştür".)

Ger ez-derd ḥ̣āhī revān roste kerd

Be-nezdīk-ē ān šev kē't ū beste kerd [A/1988]

(Eğer dertten ruhun kurtulmasını istersen onun yanına git, o (seni aşka/derde) bağlamış.)

Zē-goftār-ē ū Varḳa ez-dīze ḥūn

Be-bārīz u ber-ḥāk şoz ser-nēgūn [A/1999]

(Onun sözünden (dolayı) Varka gözden kan yağdırdı ve yüzükoyun toprağa düştü.)

Şē'r Goften-i Varḳa

Konem āh ezīn çerḥ gerdende āh

Kē 'īšem tebeh kerd u rūzem siyāh [A/2008]

(Bu dönen felekten ah ediyorum ah, ki yaşamımı mahv etti ve günümü kararttı.)

To bedrūz bāş ey gērān-māye-dorr

Kē men ten sēpordem be-ḥāk-ē siyāh [A/2009]

(Ey kıymetli inci sen hoşça kal, ben kara toprağa beden emanet ettim/ ölüyorum.)

Mebāzā be-to ber-tebeh 'īş u 'omr

Kē hem 'īş u hem 'omr-ē men şoz tebāh [A/2010]

(Senin yaşantın ve ömrün mahv olmasın, benim hem yaşayışım hem ömrüm mahv oldu.)

Dēl-ē sūhte der-ḡam-ē mēhr-ē to

Hemī bord ḥ̣āhem be-nezd-ē ēlāh [A/2011]

(Senin aşkının gamından yanmış gönlümü, Tanrı'nın huzuruna götürüyor olacağım.)

Dêrîgâ kè ez-vaşl-ê to mer merâ

Gosêste şoz omîz u kûtâh râh [A/2012]

(Yazık ki senin vuslatından benim ümidim tükendi ve (ömür) yolum kısaldı.)

b. Erkek Kahramanın Ölümü

Mesnevide Varka, Şam'dan ayrılıp memleketine giderken yolda Tanrı'dan ölüm diler (MÇ) ve ölür (MÇ ve A).

Be-goft î n u b'ogsêsteş ez-ten nefes

To goftî hemân yek nefes bûz u bes [A/2013]

(Bunu dedi ve nefes(i) bedenden ayırdı. Sanki o an sadece bir nefesti artık.)

Ġolâmeş be-bârîz ez-dîze hûn

Be-goftâ çê tedbîr dârem kenûn! [A/2014]

(Kölesi gözünden kan yağdırdı. “Şimdi nasıl bir tedbir kılayım” dedi.)

c. Erkek Kahramanın Ölümünü Duyan Kadın Kahramanın, Erkek Kahramanın Mezarının Başında Ölümü/ İntiharı

Varka öldüğü sırada yanında sadece kölesi bulunmaktadır. Yoldan geçen atlılar bu kölenin matem ve feryatlarını duyarak yanına gelirler. Köle atlılarla birlikte Varka'yı defneder. Bu atlılar, kölenin ricası üzerine Varka'nın öldüğü haberini Gülşah'a ulaştırırlar.

Meger yatduğı yir ol şeh-süvâruñ

Yaqını vâkı' olup reh-güzâruñ [MÇ/6160]

Düşüp yola giderdi iki âdem

İrişür güşina bu şavt-ı mâtem [MÇ/6161]

Ḳarīb oldukca ol iki cüvāmı
Getürdi hālet-i vecde figānı [MÇ/6162]

Dönüp yoldan ol iki merd-i dil-ẖāh
Didiler ne ola bu nāle vü āh [MÇ/6163]

Didiler bize di hālūñ nesin sen
Nedür derdūñ nesin ne kimsesin sen [MÇ/6169]

Ne ata var başı üzre ide yas
Ne ana var şara bir pāre kirbās [MÇ/6182]

Bu söz doḳındı çün sem^ʿ-i ḡulāme
Fırāḳıyla çeküp çāk itdi cāme [MÇ/6183]

Çü aldılar cevābın ol ḡulāmuñ
Dutarlar mātemin İbni Hümāmuñ [MÇ/6199]

Cihāndan ^ʿışḳ eri gidüp kefensüz
Aşılır dār-ı ^ʿışḳ üzre resensüz [MÇ/6225]

Geçüp tiḡ-i ḡam-ı ^ʿışḳ ile tenden
Şehīd-i ^ʿışḳ ^ʿār eyler kefenden [MÇ/6226]

Getürüp ol şehīd-i ^ʿışḳ-ı pāki
İderler aña menzil taht-ı hāki [MÇ/6227]

Bulup aġyārdan tenhā anı hāk
Çeker cānī gibi pehlūya bī-bāk [MÇ/6228]

Çü fūrşat buldı bu rūh-ı revānı
Kucaqladı başup baġrına anı [MÇ/6229]

Ve līkin gitmege itdükde niyyet
Ġulām anlara itmişdi vaşiiyet [MÇ/6234]

Göründükde dimişdi ķaşr-ı Gül-şāh
Güzey eyleñ öñinden iderek āh [MÇ/6235]

Diñüz hayfā dirīġ ol nev-cüvāne
Yigitligüñde doymadı cihāne [MÇ/6236]

Cihāndan ḡasret ü āh ile gitdi
Hevā-yı ‘ ışk-ı Gül-şāh ile gitdi [MÇ/6237]

Getürdi hāk-i rāhından nihānī
İletdi çeşm-i hūra armaġanī [MÇ/6238]

Ġam-ı ‘ ışk ile ol serv-i hırāmān
Yir üzre düşdi sāye gibi bī-cān [MÇ/6239]

Çü Varķa gitdi Gül-şāh-ı dil-efrūz
Fiġan u nāle eylerdi şeb ü rūz [MÇ/6247]

Ḳomayup ğam dil ü cānında ārām
Geçerdi duymaz idi şubḥ ile şām [MÇ/6248]

İderdi ol kadar feryād u nāle
Ki döndi nāleden ḳaddi hilāle [MÇ/6249]

Ururdı nār-ı ḥasret cānına tāb
Serīrinden olurdı yire pertāb [MÇ/6250]

Fiğān u āḥ iderken yana yana
Gözi tuş oldu ol iki cüvāna [MÇ/6276]

Olup cāndan nişān-ı yāre ṭālib
Fiğān eylerdi gözlerdi cevānib [MÇ/6277]

Ḳılurlar idi mevt-i Varḳayı yād
İderlerdi fiğān u āḥ u feryād [MÇ/6278]

Ço şoz rūz vaḳt-è nemāz-è dèger
Sevārī do peydā şoz ez-reh-gozer [A/2016]
(Gündüz olduğunda ikinci namazı vaktine yoldan geçen iki atlı peyda oldu.)

Be-nezdikşān reft [u] goft ān ğolām
Kê ey ehl-è Şāmāt u cem^c-è kērām [A/2017]
(Köle onlara yaklaştı ve “Ey Şam ehli ve seçkinler topluluğu” dedi.)

Egertān dël u aşl u đın hest pāk
Sêpārīz ĩn ḥaste-dël-rā be-ḥāk [A/2018]

(Eğer gönlünüz, aslınız ve dininiz temizse, bu yorgun/kırgın gönüllüyü toprağa veriniz.)

Sevārān nehāzend ez-ān rāh rūy

Suy-ē ān dēl-āzorde-ē mehr-cūy [A/2019]

(Atlılar, o yoldan kalbi kırık âşığa doğru yöneldiler.)

Yekī māh dīzend be-godāhte

Eber-sūhte-sīm zer-tāhte [A/2020]

(Kızarmış bir ay gördüler. Sanki yanmış gümüşün üzerine altın dökülmüş gibiydi.)

Şoz ez-ğam dēl-ē her do efrūhte

Ceger-ħaste geštend u dēl-sūhte [A/2021]

(Gamdan her ikisinin gönlü yandı. Ciğerleri yaralı ve gönülleri yanıktı.)

Hem ender-zemān şahş-ē ān dorr-ē pāk

Nehoftend ender-dēl-ē tīre-ħāk [A/2022]

(Çabucak o temiz inciyi/ bedenini toprağın altına gizlediler/koydular.)

Ġolāmek be-goft: ey do āzāz merd

Be-bāyez şomā-rā yekī kār kerd [A/2028]

(Zavallı köle: “Ey iki özgür insan, sizin bir iş yapmanız gerekir” dedi.)

Şomā her do ān īn soħon-rā besīz

Ço nezdīki-ē kaşr-ē Gol-şeh resīz [A/2029]

(Siz her ikiniz bu sözü, Gülşah’ın kasrının yanına ulaştığınızda (ona) iletiniz.)

Be-güyîz bâ-‘ âşêk-ê sūgvār

Me-ħosb er torā hest tîmār-ê yār [A/2030]

(Söyleyiniz o matemli âşîka (Gülşah’a), eğer sevgilini düşünüyorsan uyuma(sın).)

Kocā Varķa şoz z’în sêpenci serāy

Bezîin-derd mozdet dehāzā Ĥozāy [A/2031]

(Varka, bu geçici saraydan (dünyadan) nereye gitti? Bu derde karşılık Tanrı sana sabır versin.)

Sevārān be-goftend fermān-berîm

Be-güyîm çon ber-dereş b’ogzerîm [A/2032]

(Atlılar: “Emrinizdeyiz, itaat ederiz. Gülşah’ın kapısının önünden geçerken söyleriz” dediler.)

Be-goftend u reftend ez-ân cāygāh

Bedū rûz kûtāh kerdend rāh [A/2033]

((Köleye bunları) dediler ve o yerden gittiler, Yolu kısaltarak bir günde (Gülşah’ın kasrına) ulaştılar.)

Ço ber-dergeh-ê kaşr be-gožāştend

Zê- âşûb yek-na‘ra ber-dāştend [A/2035]

(Gülşah’ın köşkünün) kapısından geçerken dert ve üzüntüden bir nara attılar.)

Be-goftend her do be-bāng-ê bolend

Kê ey ĥaste-dêl Gol-şeh-ê mostmend [A/2036]

(Her ikisi, yüksek sesle dediler ki ey gönlü kırgın üzgün Gülşah...)

Dehāz īzedet mozd ey nīk-nām

Be-gom gešten-è Varka èbnü'l-Homām [A/2037]

(Tanrı, Hümam'ın oğlu Varka'nın kaybolmasının (ölmesinin)sabrını versin.)

Suy-è gūş-è Gol-şāh āmez ḥorūş

Derd ze-cēger mağzeş āmez be-cūş [A/2038]

(Gülşah'ın kulağına doğru ağlama ve çığlık sesleri geldi, dert ciğerinden beynine doğru hücum etti.)

Suy-è bām şoz hemço dīvānegān

Çonīn goft ey ḵavm-è bī-gānegān [A/2039]

(Gülşah, deliler gibi çatıya gitti. "Ey yabancı kişiler" dedi.)

Ço āvāz būz īn k'ezū çon tegerg

Be-bārīz ber-cān-è men tīz-merg [A/2040]

(Bu nasıl bir avazdı ki, benim canıma dolu gibi keskin bir ölüm yağdırdı.)

Eger ez-pey-è cān-è men ḥāstīz

Heme yāftīz ānçè mī ḥāstīz [A/2041]

(Eğer benim canımı almaya geldiyseniz istediğiniz şeye ulaştınız.)

Mer ān ḥaste-dél-rā kocā yāftīz

V'ezū ez-kocā rūy ber-tāftīz [A/2042]

(O gönlü kırğını/âşığı nerede buldunuz, ondan neden ayrıldınız?)

MÇ'de atlılardan Varka'nın ölüm haberini alan Gülşah Varka'nın mezarı başına koşup hançeriyle intihar ederken, A'da intihar görülmez. Gülşah mezarın başında bir süre ağıt yaktıktan sonra üzüntüsünden ölür.

Vedâ‘ itdi mezâr-ı yâre gitdi
Anı yoğ eyleyen ol vare gitdi [MÇ/6417]

Çü vuşlat şerbetini tatdı Gül-şâh
Mezâr-ı yâri kucdı yatdı Gül-şâh [MÇ/6420]

Olup cândan zülâl-i yâre teşne
Getürmişdi bile yanınca deşne [MÇ/6421]

Kimesne görmedin ol yâr-ı hûn-rîz
Niyâmından çıkardı hancer-i tîz [MÇ/6422]

Açup karşı o sine sînesini
Mücellâ itdi cân âyînesini [MÇ/6423]

Ne âyîne dönüp huld-ı Berîne
Şu virdi kevşerinden hancerine [MÇ/6424]

Kenûn bî-to ey cân u cânân-ê men
Cehân-ê cehân geşt zendân-ê men [A/2094]
(Ey benim canım, sevgilim, bu dönüp duran dünya sensiz bana zindan oldu.)

Mokâfât yâbez ze-rabb-ê kerîm
Gonârâ be-maḥşer ‘azâb-ê elîm [A/2095]
(Dertliler, kıyamet günü kerem ve cömertlik sahibi Tanrı’dan günahlarının bedeli olarak elim bir azap bulacaklar.)

Kê mārā ze-yek-dīgerān dūr kerd

Dêl-ê mār do bî-çāre rencūr kerd [A/2096]

(Çünkü), Bizi birbirimizden ayırdı. Biz iki zavallının gönlünü incitti.)

Kenūn çon to der-^c ahd-ê men cān-ê pāk

Be-dāzī, şozī nā-gehān zīr-ê hāk [A/2097]

(Şimdi sen benim ahdimde temiz canını verdin. Ansızın toprağın altına gittin/öldün.)

Men ender vefā-yê to cān-rā dehem

Be-yāyem rohem ber-rahet ber-nehem [A/2098]

(Ben canımı senin vefan için vereyim. Geleyim, yüzümü senin yanağına koyayım.)

Ço cāneş tehī gešt u mağzeş tehī [A/2105]

Nêgūsār şoz şāl-ê serv-ê sehī

(O uzun boylu servinin canı ve beyni boşaldığında dalı ve budağı yüzükoyun yere düştü.)

Havā ez-dem ender-bereş beste şoz

Revān ez-tenes pāk be-gosêste şoz [A/2106]

(Ansızın nefes alamadı. Ruh, onun bedeninden tamamen ayrıldı.)

Nêhāz ez-ber-ê hāk rūy ān nêgār

Be-goft āmezem sūy-ê to, hest bār? [A/2107]

(O nigar yüzünü toprağın üzerine koydu. “Senin yanına geldim, izin var mı?” dedi.)

N’omīzem megerdān kê āzordeem

Ġam u mēhr-ê dēl bā-hoz āverdeem [A/2108]

(Beni ümitsiz bırakma. Bağrım kan dolu, gönlümün sevgisini ve gamını kendimle

beraber getirmişim.)

Be-goft īn v'ez-dehr be-gosēst mēhr

Zē-nā-geh ber-āsūz ān hūb-çēhr [A/2109]

(Bunu dedi ve dünyadan sevgisini ayırdı. Ansızın o güzel yüzlü huzura kavuştu (öldü).)

ç. İki kahramanın Aynı Mezara Defnedilmesi

Varka'nın ölüm haberini alan Gülşah, onun mezarının başına koşar ve burada ölür /intihar eder. Gülşah'ın ölümünün ardından onu da Varka'nın yanına defnederler(MÇve A).

Yudılar yağdırup eşk ile bārān

Miṣāl-i berg-i gül vaqt-i behārān [MÇ/6449]

İdüp pīrāhenin kanlu kefenden

Donandı gonçe gül-berg-i semenden [MÇ/6450]

Olup gerd-i elemnden ruḥları pāk

Düzerler ḥ'ābgāhını teh-i ḥāk [MÇ/6451]

Ḳodılar iki yāri bir mezāra

Ḳarār itdürdiler dārü'l-ḳarāra [MÇ/6452]

Be-fermān-ē ān Ḥosrev-ē serverān

Miyān-rā be-bestend fermān-berān [A/2151]

(O padişahlar padişahın emriyle, emrindekiler hazırlandılar.)

Zemīn-rā be-pūlāz kerdend çāk

Zê-zīr-ê zemīn ber-gêrêftend hāk [A/2152]

(Zemini kılıçla (çelikle) yarıdılar. Yerin altından toprak götürdüler.)

Be-dest-ê hoz ān Hosrev-ê b'āferīn

Defīn kerd ū-rā be-zīr-ê zemīn [A/2153]

(O övülesi padişah kendi eliyle onu toprağın altına defnetti.)

Keşīz ez-ber-ê gūr šāh-ê cēhān

Yekī gonbez-ê ser-ê sūy āsmān [A/2154]

(Cihanın padişahı mezarın üzerine (başı gökyüzüne ulaşan) yüksek kümbetli bir türbe yaptırdı.)

Nēhāz enderū Varḡa-rā nezd-ê māh [A/2155]

Çonān çon be-bāyest ān pāzšāh

(Varka'yı o ayın yanına koydu, o padişah, (ne) gerekiyorsa öylece yaptı.)

17. Yasla İlgili Âdetler

Ölüm karşısında geride kalan insanın normal hayatını devam ettiremeyecek şekilde etkilenmesinin iki temel sebebi olabilir. İlki, ölüm beklenmedik bir zamanda gelmiştir ve geride kalan bu durumu çözemediği için bir buhran yaşar. İkincisi ise, geride kalan ölen kişiyi çok sevdiği ve duygusal anlamda ona çok bağlı olduğu için bilinçaltı bu kaybı kabullenmeye izin vermez. Böylelikle ölümün kabullenme sürecine girilemediği için kişi hastalık derecesinde o yası tutar. Psikiyatride hastalık derecesindeki yasta öncelikle inkâr, sonra sırasıyla öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme dönemleri yaşandığı tespit edilmiştir. Kişi kabullenme dönemini atlattıktan sonra normal hayatına dönmeye başlar. Ancak bu aşamaya gelinceye kadar yaşadıkları patolojik yas kategorisinde değerlendirilir. Şok ve inkâr, ölen

kişinin ölümünü kabullenememe sürecidir. Bu atladıldıktan sonra öfke süreci başlar. Kişi yüzleştiği bu acı karşısında öfke duyar. Sonrasında pazarlık dönemi başlar. Burada zaman zaman kendini suçlama da görülür. “Şöyle davransaydım, şunu yapmasaydım şimdi yaşıyor olacaktı” gibisinden yazıklanmalar ve ardından adak ya da olağan üstü ibadetlerle öleni geri getirme yolunda Tanrı’yla bir çeşit pazarlık aşaması başlar. Bu devrede henüz ölüm kabullenilmemiştir. Bir şekilde dünyaya döndürülebileceğine inanılmaktadır. Özellikle rüyalarda sürekli ölen kişi dirilir ve canlı olarak görülür. Bu dönemin ardından ise ölen kişinin artık dünyaya dönmeyeceği yani ölümü kabullenilir³³⁷.

Mesnevilerin ve halk hikâyelerimizin pek çoğunda görülen yas sahnelerinde bu acıyı yaşıyan bireylerin durumu psikiatrik açıdan tedavi edilmesi gereken bir hastalık derecesindedir. Kahramanlardan birinin ölümü karşısında diğerinin yaşadığı acı, yukarıda dile getirilen her iki sebebi de kapsar. Ölüm hem beklenmedik bir şekilde olur hem de yası tutan ölen kişiye sıra dışı bir şekilde güçlü duygularla bağlı oduğu için bilinçaltı bu ölümü reddederek diğer kahramanın hayatına kaldığı yerden devamına izin vermez.

Gülşah’ın öldüğünü zannederek mezarı sandığı yerin başında Varka’nın kırk gün geçirerek yas tutması, ağlayıp feryat etmesi mesnevide ayrıntılarıyla zikredilen ilk yas sahnesidir. Öncesinde Hümam’ın ölümü gerçekleşir ancak Varka, babasının yasını böylesi tutmaz. Patolojik yas olarak değerlendirilebilecek ikinci yas ise Varka’nın ölümü üzerine Gülşah’ın Varka’nın mezarı başında feryat edip hayatını sonlandırmasıdır. Her iki sahnede de mesnevinin kahramanlarının sevgi ya da akrabalık bağları sebebiyle değil aşk duygusunun etkisi ve ani ölüm sebebiyle hastalık derecesindeki bu üzüntüyü yaşadıkları görülür.

Hastalık derecesindeki yas ki edebî metinlerimizde çoklukla görülür, pazarlık aşamasında kalan bir yastır. Kişi sevdiğinin ölümünü kabullenemez, onu hâlâ bir şekilde hayata döndüreceğine inanır ve bunun için çareler arar.

³³⁷ Vamık D. Volkan, “Yas Tutma Hastalığı”, **Psikanaliz Yazıları**, çev. Abdülkadir Çevik-Birsen Ceyhun, Ankara 1992, s. 59–60.

Bunu başaramayacağını idrak ettiğinde de ölen kişiye bir şekilde kavuşmayı arzular. Onunla bir araya gelebileceği tek mekân ölen kişinin bulunduğu boyut olduğu için intihara yönelir. Yani intihar, başlangıçta acıya dayanamamanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaz. Geride kalan bu kaybı kabullenmemiştir. Bu kabullenilmeyen durumu değiştirmek, ölen kişiyle bir araya gelmek arzusunun bir dışavurumudur. Onu kendi yaşadığı boyuta getiremeyeceği için yapabileceği tek şey onunla ölüm boyutunda birleşmektir³³⁸. Edebî metinlerimizde sıklıkla gördüğümüz kaybedilen sevgilinin ardından intihar da patolojik yasın inkâr döneminde görülen ve sevgiliyle birleşmeyi amaçlayan bir ölümdür. İncelediğimiz mesnevide de Gülşah, Varka'nın ölümünü duyduktan sonra mezarının başına koşar. İlk şoku orada yaşar. Ancak yasın diğer aşamalarına geçmeden hayatını sonlandırır. Böylelikle zamansız gelen ve çok sevilen bir kişinin ölüm gerçeğini Gülşah'ın bilinci reddeder. Bu inkâr döneminin bir yansıması olarak Varka'yla ölüm yoluyla kavuşabileceğini düşünerek bunu hayata geçirir (MÇ ve A).

Pes andan didi Gül-şeh şâh-ı Şâma

Hayâtum mürğî düşdi bend ü dâma [MÇ/6399]

Şalup ğam bahırına fülk-i revânı

‘ Adem mülkine açdım bâdbânı [MÇ/6400]

Çü düşdi cāna meyl-i vaşl-ı cānân

Ne imiş vuşlat -ı dildāra bir cān [MÇ/6415]

Çü vuşlat şerbetini tatdı Gül-şâh

Mezâr-ı yâri kıcdı yatdı Gül-şâh [MÇ/6420]

³³⁸ Vamık D. Volkan, “Patolojik Yasta İntihar”, **Psikanaliz Yazıları**, çev. Abdülkadir Çevik-Birsen Ceyhun, Ankara 1992, s. 72.

Olup cāndan zülāl-i yāre teşne
Getürmişdi bile yanınca deşne [MÇ/6421]

Kimesne görmedin ol yār-ı hūn-rîz
Niyāmından çıkardı hancer-i tîz [MÇ/6422]

Mesnevîde kimi zaman insan dışı varlıkların, eşya ve tabiatın da ölüm karşısında yasa ortak edildiği görülür. Varka'nın ölümüne insanların yanı sıra cinlerin de yas tutması; Gülşah'ın Varka'nın ölüm haberini almasının ardından sarayı ve penceresiyle vedalaşma sahneleri buna örnektir:

Çü Varķa virdi Gül-şāh ' ıřķına cān
Acıdı aña cān-ı ins ile cān [MÇ/6229]

Serāyında olan ķaşr u der ü bām
Yola dikdi gözini nitekim cām [MÇ/6354]

Cevārîden çıkup eflāke efgān
Pür oldı nāleden eyvān-ı keyvān [MÇ/6355]

Bozıldı Baķr-ı ' Ummānuñ mizācı
Dimāğın eyledi bū acı acı [MÇ/6356]

Bozıldı devri dūlāb-ı sipihrūñ
Şarardı gökde beñzi māh u mihirūñ [MÇ/6357]

Bulandı gönli ğamdan baķr-ı Nîlūñ
Durılmadı ayağı cūy-ı sîlūñ [MÇ/6338]

Vücūd-ı küh-ı hāmūna düşüp tâb
Aķup ırmaķlaruñ ıoldı gözi âb [MÇ/6359]

Zemîne urdı tâb-ı fûrķat âteş
Semâya oldu dūd-ı âh ser-keş [MÇ/6360]

Düşüp ĥayret vücūd-ı ĥalk-ı Şâma
Çıkardı nâleler eyvân u bâma [MÇ/6361]

Patalojik yasta, kişinin ölümü kabullenememesi ve kabullendikten sonra normal hayatına dönememesi iki önemli belirtidir. Muhsin Şah da Gülşah'ın ölümünden sonra tacını ve tahtını bırakarak adeta onlardan feragat ederek, beyt-i ahzan denilen ve kendisine bu matem döneminde günlerini geçirmesi için yapılan bir eve sığınır. Beyt-i ahzan geri planında Yakup peygamberin oğlu Yusuf'un dönüşünü beklediği Beytü'l-hazan'ı da çağırıştırır. Bu iki bekleyiş ve iki hüznün kulübesinin benzeştiği çok fazla yön bulunmaktadır. Başlangıçta Yakup peygamber baba, Muhsin Şah eş/sevgili konumunda olsa da Muhsin Şah da Gülşah'ı evlatlığa kabul edecektir. Yakup Peygamber üzüntü fakat umutla beklediği oğluna kavuşmuştur. Muhsin Şah da, bir takım olağandışı olaylar sonucunda Gülşah'ın yeniden dünyaya dönüşüne tanıklık edecektir (MÇ). Bu ayrıntı A'da yoktur.

Bozar tedbiri çünkim emr-i taķdîr
Bes itdi Şâh Muĥsin ile tedbîr [MÇ/6521]

Hemânâ terk itdi tâc u taĥtı
Ferâĥat içre buldı nîk-baĥtı [MÇ/6522]

Yaparlar ol arada aña bir ev
Bulurđı nûr-ı  uzlet birle pertev [MÇ/6523]

Ḳodılar nāmın anuñ beyt-i aḥzān
Girüp eylerdi anda hüzn ü efgān [MÇ/6524]

Niçeler eyleyüp şāha ri‘ āyet
Yapup ev itdi ol yiri ‘imāret [MÇ/6525]

a. Siyah Giyinme

Bkz. Renkler/ siyak renk.

b. Başa Toprak Saçma

Baş aç- gibi başa toprak saç-/koy- da hem yas hem de dua ile ilgili bir deyim olmalıdır. Zamanla şikâyet anlamının baskın gelmesi sebebiyle yas ifade eder duruma gelmiştir³³⁹. Bir yas alameti olarak en eski metinlerimizden itibaren karşılaştığımız başa toprak saçma, Varka ve Gülşah mesnevisinde de görülmektedir. Ancak mesnevinin Farsça versiyonunda da bu motifle karşılaştığımız için bunu kültürümüze özgü geleneksel bir motif olarak değerlendirmemiz mümkün değildir.

Yüz urdı yire didi ḳanı Gül-şāh
Bu derd ile mi virdi cānı Gül-şāh [MÇ/5220]

Düşüp yola çü ebr-i nev-behārī
Şaçardı başına ḥāk-i reh-güzārı [MÇ/5223]

Feşāndend ber-ser heme tīre-ḥāk
Be-ber der-heme-cāme kerdend çāk [A/456]

(Hepsi başından kara toprak saçtılar. Üstlerindeki bütün elbiseleri yırttılar.)

³³⁹ Hayati Develi, a.g.m., s. 107.

Be-nālîz u ber-ser perākend-ê hāk

Be-hāk ender-ālûz rohsâr-ê pāk [A/1477]

(İnledi ve başı üzre toprak saçtı. Temiz yüzün toprağa buladı.)

c. Elbise Parçalama

Başa toprak saç- gibi elbise parçala- da yas alameti olarak metinlerde sıkça karşılaştığımız bir eylemdir. İslami dönemde, kadere karşı isyan olarak değerlendirildiği için hoş görülen bir davranış değildir. Ancak İslamiyet öncesi ve sonrasında izleri takip edilebilen bir matem ritüeli olarak varlığını sürdürmektedir. Varka ve Gülşah mesnevisinde çeşitli yas alametlerinin yanı sıra elbise parçalama da görülür. (MÇ ve A).

Ol âteş kim iderdi dilde nihân

Yol açdı eyledi çāk-i girîbân [MÇ/6285]

Feşândend ber-ser heme tîre-hāk

Be-ber der-heme-câme kerdend çāk [A/456]

(Hepsi başından kara toprak saçtılar. Üstlerindeki bütün elbiseleri yırttılar.)

ç. Saç Yolma

Tıpkı, elbise parçalama ya da başa toprak saçma gibi saç yolma da, duyulan ölüm haberi karşısında girilen şokla birlikte verilen ilk tepkilerden biridir. Gülşah, Varka'nın ölüm haberini almasının ardından saçını yolar (MÇ).

Çü Gül-şâh itdi mevt-i Varqayı gûş

Şanâsın cām-ı mevti eyledi nûş [MÇ/6279]

Yüzi üzre düşüp ol verd-i hûd-rû

Kılup mûye başında kıomadı mû [MÇ/6280]

d. Taşlarla Dövünme

MÇ'de Varka'nın ölüm haberini alan Gülşah, taşlarla dövünerek vücudunu mosmor eder.

Alurdu döginürdi destine seng

Benefşe-reng olurdu rûy-ı gül-reng [MÇ/6289]

18. Yeniden Dirilme

“Yeniden doğuşun urbası kefen”

Varka ve Gülşah mesnevisinde kahramanların ölümden sonra yeniden dirilmesi motifinin, bu mesnevinin Anadolu sahasındaki ilk örneği olan Yusuf-ı Meddah aracılığıyla anlatıya dâhil edildiği söylenegelmiştir. Ahmed Ateş ve İ. Hikmet Ertaylan'dan itibaren mesnevi üzerine yapılan tüm çalışmalarda tekrarlanan ancak doğru olmayan bu görüş, Farsça mesnevinin sadece bölüm başlıklarına bakılarak yapılan bir karşılaştırmadan kaynaklanmış olmalıdır³⁴⁰. Ayrı bir bölüm başlığı olmamasına ve Türkçe mesneviye göre çok kısa yer verilmiş olmasına rağmen Ayyukî'nin Farsça mesnevisinde de kahramanların ölümden sonra dirilmelerine rastlanır. Ölümden sonra dirilme Şamanizm ve Anadolu mitolojisinde görülen bir unsurdur. Özellikle Şamanlığa giriş/eğitim sürecinde bir şamanın kontrolünde trans hale geçerek, ruhen ölümü ve

³⁴⁰ Aşağıdaki hikâye bu motifin Türk edebiyatında görülen ve Türk edebiyatı aracılığıyla mesneviye dâhil edilen bir unsur olduğuna delil teşkil edecek bir rivayet olarak düşünülebilir. Nitekim biz de Farsça mesnevinin henüz tercümesini tamamlamamışken önceki çalışmalarda tekrarlanan bilginin doğruluğunu varsayarak sözkonusu bilginin, bu motifin Türk edebiyatı kaynaklı olabileceğine delil olarak düşünmüştük. 1800'lü yıllarda Ferhat ile Mecnun, Ferhat ile Şirin gibi klasik edebiyat kaynaklı ya da Kerem ile Aslı gibi halk hikâyelerimizin bir kısmında kahramanlar yaşadıkları maceralara rağmen birleşemez ve hikâye ayrılıkla sona erermiş. Birçok köy ve kasabada yeniçeri ağaları ile köy kabadayıları hikâyelerin bu hazine sonuna öfkelenip hikâyesini mutlu sonla bitirmeyen anlatıcıları darp etmiş hatta içlerinden anlatıcıları öldürenler bile olmuştur. Bu olayların akabinde Doğu Anadolu – özellikle Kars ve civarındaki- hikâye anlatıcıları, hikâyeleri mutlu sonla bitirme yönünde bir karar almışlar. Bu tarihlerden sonra birbirlerine âşık hikâye kahramanlarının, anlatı içerisinde birbirlerine kavuşarak mutlu olduklarına şahit olunur. Bunun tek istisnası, Kerem ile Aslı hikâyesidir. Bu hikâye, trajik bir sonla biter. Ancak âşıklar tarafından anlatılması günah addedildiği için ender olarak söylenir. Hatta bazı anlatıcıların anlatılarında Kerem'in Hızır tarafından diriltilmesine de denk geliriz (Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, İstanbul 2002, s. 68–69) Bu ve benzeri rivayetler, Varka ve Gülşah hikâyesinin, dinleyici beklentileri doğrultusunda trajik sondan mutlu sona dönüşümü noktasında da bir delil olarak düşünülmüş olabilir. Halk hikâyelerinin mutlu sonla bitmesi noktasında şiddete dönüşen bu toplumsal beklenti, aslında bahsedilen yüzyıldaki toplumsal değişimin, dünya görüşünün ve aşk anlayışının da bir göstergesidir.

yeniden dirilmeyi yaşayan şaman adayı, bu tecrübeyle dünyaya yeniden arınmış bir vaziyette gelen biri olarak artık sıradan insanlardan ayrılarak onlarda olmayan bir takım yeteneklere sahip olma vasfını kazanmıştır. Bu ölme ve yeniden dirilme sonrasında kişi kesinlikle önceki haliyle aynı değildir. Artık bambaşka bir insan, ergin bir birey olur. Sembolik olarak yaşanan bu ölme ve yeniden dirilme, mezarlıkta yatma, kapalı mekânda kalma, bedensel ihtiyaçları öteleyerek bir ölü gibi bir süre yaşamayı kapsar. Âşıklık geleneğinde biraz daha esnemiş hali görülen bu ritüelin, destanlardan halk hikâyelerine kadar anlatı türlerinde izlerinin takip edilmesi mümkündür. İslamiyet'ten sonraki dönemde “uzun uykular” ve “alp uykusu” şekline dönüşen yeniden dirilme İslam mistisizminde, dervişlerin/taliplerin çile yaşantısı, bu yaşantı sırasında ölmeyecek kadar besin alarak yaşamaları ve bu sürecin genellikle dar, ışıksız ve kapalı mekânlarda geçmesi ve bu çilenin sonunda “kâmil insan” olma özelliğini kazanmaları da Şamanlığa geçişteki ölüp dirilme ritüeli ile benzerlikler gösterir. Aslında bunu sadece Şamanlık, âşıklık ya da dervişlikle sınırlamamak da gerekir. Bireylerin hayatlarında yaşadıkları çok büyük acılar, izi hiç silinmeyecek olan kırgınlıklar kısacası insan hayatını derinden etkileyen olaylar sembolik birer ölümdür. Çünkü kişi bu tecrübeden sonra asla önceki gibi değildir. Bu sınavdan başarıyla çıkmışsa ölmüş ve yeniden dirilmişçesine güçlü olmak ve erginleşmiş halde bulunmak zorundadır³⁴¹.

Varka ve Gülşah mesnevisinde de Varka ile Gülşah'ın öldükten sonra dirildikleri görülür. Bu dirilme sahabe ve Muhsin Şah'ın ricası üzerine peygamberin duası ile gerçekleşir (MÇ ve A).

Resûle çünki vahyüñ tercemânı

Ne ise emr-i Hâk bildürdi anı [MÇ/6599]

Hemânâ şâhib-i elfâz-ı *levlâk*

Durup aşhâb ile şâd u ferahnâk [MÇ/6600]

³⁴¹ Mehmet Aça, “Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”, *Milli Folklor*, C. 11, S. 54, Yaz 2002, s. 76- 82.

Yürüdi merķad-i Gül-şāha vardı
Maķām-ı derd ü hecr ü āha vardı [MÇ/6601]

İşāret itdi peygām-ber mezāra
Vuḥūş u cinn ü ādem geldi zāra [MÇ/6602]

Düşüp ḥāk-i mezāra ḥaşyet ü bīm
Ḥaķuñ emrine cāndan oldu teslīm [MÇ/6603]

Sevincinden yirine şıgmayup ḥāk
Feraḥdan sīnesini eyledi çāk [MÇ/6604]

Ḳala mı gizlü toprağ içre gevher
Gil ile setr olur mı mihr-i enver [MÇ/6605]

Çıkarup ser ol iki serv-i bālā
Biri meh biri mihr-i ‘ālem-ārā [MÇ/6606]

Çıkınca ḥākden ol iki ādem
Çıkar bir ḳab içinden iki bādem [MÇ/6607]

Çıkar çün yirden ol iki dürr-i pāk
İkiz toğurdu gūyā māder-i ḥāk [MÇ/6608]

Çıqup yirden kefenle ol iki cān
Belī gösterdi rüz-ı ḥaşre bürhān [MÇ/6609]

Şanurlar nefḥa-i şūr ile iḥyā

Olup geldi ayağ üstine mevtā [MÇ/6610]

Günāhın bilüp ol iki dil-ārā

Kefen daķmıř gelür boynına ğüyā [MÇ/6610]

Ḥaber şoz be-sā‘ at ber-şāh-è Şām [A/2185]

Kè āmez Moḥammed ‘aleyhi’s-selām

(Şam Padişahına derhal, Muhammed aleyhisselamın geldiğini haber verdiler.)

Ne-kerdeş dēreng ĩç āmez be-pāy

Devān şoz be-nezd-è resūl-è Ḥozāy [A/2186]

(Ayağına hiç yavaşlık gelmeden (hemen) Tanrı’nın resulünün huzuruna koştu.)

Dēleř por-ze-tīmār u cān por-ze-ḥīr

Be-goft: ey Moḥammed merā dest-gīr! [A/2187]

(Gönlü gamla ve canı hayret ve naleyle dolu iken “Ey Muhammet benim elimden tut/bana yardım et” dedi.)

Be-gofteş Moḥammed kè aḥvāl çīst

Çè ķavmend v’īn nāle ez-behr-è kīst? [A/2188]

(Muhammed: “Macera nedir, bunlar kimdir ve bu ağılama kimin içindir” dedi.)

Şeh ez-ġam der-è endohān bāz kerd

Zè-pīř-è nebī ķēřřa āġāz kerd [A/2189]

(Padişah dertten gamların kapısını açtı. Peygamberin önünde hikâyeyi anlatmaya başladı.)

Hemî goft pîş-ê nebî ser-gozeşt

Hemî her zemân hâl be-rûy be-geşt [A/2190]

(Peygamberin önünde başından geçeni, olayların nasıl meydana geldiğini söylüyordu.)

Ço şâh î n sohen rând bâ-Moştafâ

Nebî goft: î n est mēhr ü şafâ! [A/2191]

(Padişah bu sözü Mustafa'ya söylediğinde peygamber, “aşk ve safa budur” dedi.)

Pes ân geh Nebî goft: ey rāz-ê merd

Ne-ḥ̄āhî kē āzāz gerdî zê-derd? [A/2192]

(O zaman peygamber: “ey engin gönüllü, dertten kurtulmak istemiyor musun?” dedi.)

Ne-ḥ̄āhî kē ân her do ferroḥ-hemâl

Şevēz zēnde ez-ḳodret-ê zū'l-celâl? [A/2193]

(O her iki mutlu eşin, Tanrı'nın kudretiyle dirilmesini istemiyor musun?)

Şeh-ê Şām goft ey çerāg-ê beşer

Ez-î n bēh zê-şāzî çē bāşēz dēger? [A/2194]

(Şam padişahı dedi: ey insanlığın چراغı, bundan (daha) iyi, mutluluktan başka ne olabilir ki?)

Hemî goft eger comlegî ḥāş u ‘ām

Cehūzān kē hestend der-şehr-ê Şām [A/2195]

(Diyordu, Şam şehrindeki Yahudilerin havas ve avamının hepsi ...)

Ebā kērdgār āšnāyî dēhend

Be-peygān-ber yūmm govāyî dēhend [A/2196]

(Tanrı'yı gerçekten tanıyıp benim peygamberliğimi tasdik etsinler)

Konem men do' ā tā Hozāy-ē cēhān

Konez her do rāzende ender-zemān [A/2197]

(Ben cihanın Tanrısına onların hemen dirilmesi için dua edeyim.)

Varka ve Gülşah'ın ölümünün ardından herkesi üzüntü kaplar (MÇ ve A). Müslümanların yanı sıra Yahudiler de bu hazin hikâyenin kahramanları için matem halindedirler (A).

Ber-ān her do mēskīn-ē haste-cēger

Cehūz u moselmān šoze nevhager [A/2184]

(Her iki bağı yanık âşık için Yahudi ve Müslümanlar yüksek sesle ağlıyorlardı.)

A'da Yahudiler, Hz. Muhammed'in duası esnasında topluca Müslüman olurlar.

Cehūdān ze-tīmār-ē ān her do ten

Be-āb-ē moje šoste būzend ten [A/2200]

(Her iki insanın gamından (dolayı) Yahudiler, kirpiklerinden (akan) sularla bedenlerini yıkadılar.)

Ço peygām-ē peygān-ber-ē dāzger

Şenīzend ān kāvm-ē bī-dāzger [A/2201]

(Adaletli peygamberin haberini o adaletsiz kavim işittiğinde ...)

Be-goftend: yek-ser moselmān ševīm

Zē-rāh-ē ḥaṭā sūy-ē īmān ševīm [A/2202]

(Hepsi, hemen Müslüman olalım, hata yolundan iman tarafına yönelelim dediler.)

Varka ve Gülşah, kabul olan dua üzerine mezarlarından çıkarak yeniden hayat bulurlar ve kendilerine kırk yıl ömür bağışlanır.(MÇ ve A). A'da Hz. Muhammed, Varka ve Gülşah'ın başlarından geçenler yaşadıkları karşısında gözyaşı dökerek namaz kılıp dua ederken MÇ'de hüzünlenir, gözleri dolar ve dua eder.

Bakup Muhsin yüzine şâh-ı ' âlem
Müşâheddür didi çihreñde mâtem [MÇ/6552]

Ne ğam olmuş durur bâ'ış bu ye'se
Ki zehr-âbın içersin kâse kâse [MÇ/6553]

Resûlüñ çün fem-i mu' ciz-beyânı
Dilinden eyledi gevher-feşânı [MÇ/6556]

İşitdi gûş-ı Muhsin bu maķâli
Dilinden ref' olup zıll-ı melâli [MÇ/6557]

Düşüp pây-ı şefî' ü'l-müznibîne
Yüz urdı *rahmeten li'l- ' âlemîne* [MÇ/6558]

Bes andan Varķa vü Gül-şâh hâlin
Ėam-ı ' ışķ ile olan yâl ü bâlin [MÇ/6572]

Gelüp ķâle lisân-ı tercemânî
Ėabîbullâha didi bir bir anı [MÇ/6573]

Temâmet ser-güzeşt-i Varķayı yâd
Ėılup eylerdi cândan âh u feryâd [MÇ/6574]

Çü gūş itdi resūlullāh bu hāli
Döküp baħr-ı ‘uyūnından le’ālī [MÇ/6582]

Gelüp emvāc şefkatle ħurūşa
Risālet baħrı taşdı geldi cūşa [MÇ/6583]

Mübārek cebhesin ħāk-i niyāza
Urup kıldı niyāz ol bī-niyāza [MÇ/6591]

Yürüdi merķad-i Gül-şāha vardı
Maķām-ı derd ü hecr ü āha vardı [MÇ/6601]

İşāret itdi peygām-ber mezāra
Vuħūş u cinn ü ādem geldi zāra [MÇ/6602]

Düşüp ħāk-i mezāra ħaşyet ü bīm
Ĥaķuñ emrine cāndan oldu teslīm [MÇ/6603]

Sevincinden yirine şıgmayup ħāk
Feraħdan sīnesini eyledi çāk [MÇ/6604]

Çıkarup ser ol iki serv-i bālā
Biri meh biri mihr-i ‘ālem-ārā [MÇ/6606]

‘Aceb şāzmān şoz resūl-ē Ĥozāy
Be-refteş be-gūr-ē do mēhr-āzmāy [A/2203]
(Tanrı’nın resulü çok mutlu oldu. O iki âşığın mezarına gitti.)

Ço hāk ez-ber-è gūrşān ber-fēgend

Hemī kerd da‘ vet be-bāng-è bolend [A/2204]

(Mezarlarının üstündeki toprağı kaldırırken yüksek sesle dua ediyordu.)

Zè-pīş-è Hożāvend ān pāk-zāz

Be-nālīz u ne-der nemāz īstāz [A/2205]

(O temiz yaratılışlı, Tanrı’nın önünde ağladı ve namaza durdu)

Hemī kerd ‘arza nebī der-nemāz

Niyāz-è dēl-è hīş ber-bī-niyāz [A/2206]

(Peygamber namaz kılarken, kendi gönlünün isteğini o hiçbir şeye ihtiyacı olmayana (Tanrı’ya) söylüyordu.)

Hemī goft ey dāver-è rāstī

Hożāvend efzūni vü kāstī [A/2207]

(Ey doğruluk padişahı Tanrı, ey (nimetleri) azaltıp eksiltme kudretindeki Tanrı! Diyordu.)

To z’esrār-è īn kavmi dānāterī

Be-her şoğl der-è to tevānāterī [A/2208]

(Sen, bu kavmin sırlarından haberdarsın. Senin her şeye gücün yeter.)

To kon da‘ vet-è bende-rā mostecāb

Rehā kon dēl-è bendegān ez-‘ azāb [A/2209]

(Sen, kulunun duasını kabul et, kulların gönlünü azabtan kurtar.)

MÇ’de yeniden dirilen kahramanlara ömür bağışlanması noktasında dört halife de rol oynarken A’da Muhsin Şah’ın kalan ömründen verilir. Dört halife mesnevide görülmez (A).

Didiler ey şeh-i mülk-i siyâdet

Yüzüñdür maṭla‘-ı şubḥ-ı sa‘âdet [MÇ/6636]

Degül mürût ki bu iki kefen çāk

Dirilmişken ola âlûde-i ḥāk [MÇ/6637]

Budur senden recāmız ey yüzi mäh

Bulalar tâze cân Varḳa vü Gül-şāh [MÇ/6638]

Virelüm ‘ömrümüzden ittifaḳı

Ḳalalar bir niçe yıl daḥı bâḳı [MÇ/6639]

Ayaḡ üzre gelüp Bū Bekr-i Sıddıḳ

Şahâbinüñ kelâmın itdi taşdıḳ [MÇ/6640]

Tekellümde olup bülbül gibi şen

‘Aṭâ itdüm didi on yılını ben [MÇ/6641]

İrişdi İbni Ḥaṭṭāba tekellüm

Taşup cûş itdi deryâ-yı teraḥḥum [MÇ/6642]

Didi şefḳat idüp tekrâr tekrâr

Ki itdüm on yılın ben daḥı işâr [MÇ/6643]

Görüp bu hâli ‘ Oşmân İbni ‘ Affân
Derûn-ı dilden oldu şâd u handân [MÇ/6644]

İdüp şefkatle gözi yaşını sîl
Bağışladum didi ben dahı on yıl [MÇ/6645]

Çü nevbet degdi sözde Murtażâ’ya
Mürüvvet bahrı ol kân-ı saḥāya [MÇ/6646]

Yüzine cüy-ı eşki aḳıdup rûd
Didi şefkatle ol ser-defter-i cûd [MÇ/6647]

Taḡıtdum didi kâr u bârın ‘ ömrüñ
Bağışladum temâmet varın ‘ ömrüñ [MÇ/6648]

Kenûn ân şeh-è nîk-dêl-râ be-gûy
Kè ger to vefâdâri vü mēhr-cüy [A/2214]
(Şimdi o iyi kalpli padişaha söyle ki eğer vefalı ve şefkat arayansan ...)

Torâ mände est ‘ omr mî şast sâl [A/2215]
Beḳâ hest dāze to-râ zû’l-celâl
(Şam Padişahının) Senin, altmış yıl ömrün kalmıştır. Tanrı sana yaşama/hayat vermiştir

Ber-işân deḥî ‘ omr yek-nîme rāst
Kè her bende-râ ḥorremî ez-beḳâ’st [A/2216]
(Onlara bir parça ömründen ver ki, her kölenin/kulun mutluluğu yaşamadandır.)

Ço kerdî vefâ ‘omr-râ ey hodiş

Be-bîni to şân zende der-pîş-ê hîş [A/2217]

(Ey padişah, sen yaşarken onları da kendi önünde diri göresin)

Be-goftâ bedîn her do ferroh-hemâl

Çêhel sâl bahşîzem ez-şast sâl [A/2218]

(Padişah, “O iki kutlu eşe, altmış yıllık (ömrümden) kırk yıl bağışladım” dedi)

Kê tâ her yekî bîst sâl-ê dêger

Be-mânîm bî-bîm ü bî-derd-ê ser [A/2219]

(Her birimiz (Padişah, Varka ve Gülşah) yirmi yıl bu dünyada korkusuz ve sıkıntısız kalalım (yaşayalım) dediler.)

Pes ez-bîst sâl er be- mîrem revâ’s

Kê âhêr ten-ê âdemî merg est [A/2220]

(Eğer yirmi yıl sonra ölürsem bu revadır. Sonunda insanın bedeni ölümlüdür.)

Ço dîzend ân her do râ zende-rûy

Der-oftâz der-her kesî goft u gûy [A/2226]

(Her ikisini canlı gördüklerinde herkes konuşmaya başladı.)

Hemî tâft roşşân ço horşîz-ê şark

Zê-şadî hemî cest her yek ço berķ [A/2227]

(Yüzleri doğunun güneşi gibi parlıyordu. Sevinçten her biri yıldırım gibi sıçırıyordu.)

MÇ’de Muhsin Şah, savaştan dönen sahabe ve arkadaşlarını izzet ve ikramla ağırlarken A’da bu ağırlama görülmez. Peygamber, ne olup bittiğini sorar, namaz kılar, dua eder. Varka ve Gülşah’ın dirilip yeniden hayat bulmalarının ardından da Medine’ye doğru yola koyulur.

Bu dirilme motifi, pek çok kültür ile Şamanizm ya da ona benzer öğretilerde karşımıza çıkan ölme ve yeniden dirilme ritüelini çağrıştırmaktadır. Birey çıktığı yolculuk ya da giriştiği mücadeleler neticesinde olgunlaşır. Ölme ve yeniden dirilme de bu yolculuğun bir parçası olarak düşünülebilir. Bu dirilmenin usta bir şaman kontrolünde ve onun duası ile gerçekleşmesi de mesnevide peygamberin duası ile kahramanların dirilmesine denk düşen bir ayrıntı olarak yorumlanabilir. Bu diriliş sonrasında Varka ve Gülşah, zorlukların üstesinden gelmiş, mücadelelerden başarıyla çıkmış ve olgunlaşma sürecini tamamlamış iki “kahraman” olarak karşımıza çıkar. Bu sürecin tamamlanmasıyla hikâye de sona erer (MÇ ve A).

Varka'nın Şam'dan, Gülşah'ın sarayın ayrıldıktan sonra altında öldüğü ağaç yedi başlı bir ejderhaya benzetilerek sunulur. Ejderha kolay kolay öldürülemeyen ve hedeflerin önünde engel olarak görülen bir simgedir. Başa çıkılması güç olduğu için yedi başlı/yedi canlı olarak tavsif edilen ejderhanın yenilmesi bir engelin aşılması, hedefe ulaşılması ve bireyin olgunlaşması anlamlarına gelir.

“Ejderini öldürüp savaştan başarılı çıkabilen öğrenci, dünyada reenkarne olmadan önceki, dünya çamuruna bulaşmamış, saf şuur halini edinmiş bulunuyordu. (...) Bu deneyim inisiyasyon [uyumlama/ duru görü]ünün ikinci temel aşamasında öte âlemle ilişki kurma tekniklerini öğrenmede öğrenciye büyük kolaylık sağladı.”³⁴²

Varka, Gülşah'ın yanından ayrılırken pek çok engelin üstesinden gelmiş olmasına rağmen henüz olgunlaşma sürecini tamamlamamıştır. Yolculukla olgunlaşıp eskisinden tamamen farklı bir insan olarak hayata devam etmenin bir aşaması olarak üstesinden gelmesi gereken bir engel daha bulunmaktadır. Yedi başlı ejdere benzetilen ağacın altında ölümle mücadele etmesi ve öldükten sonra tekrar dünyaya dönerek bu yolculuğu tamamlaması gerekmektedir. Bu ölüm ve sonrasındaki diriliş, “kahramanın sonsuz yolculuğunun” son basamağı olarak da düşünülebilir.

³⁴² Alparslan Salt, a.g.e., s. 272–273.

19. Yolculuk

-Kahramanın evden ayrılması/Gurbet Motifi - Sevgiliye ulaşmak için çıkılan yolculuk-

“Asıl yolculuk, kendi içimizde çıkmayı başarabildiğimizdir”

Pek çok masal ve mitolojide karşılaşılan bir motif olan yolculuk, genellikle kayıp/hedef nesne/kişi uğruna aşılması gereken mesafeler, başarılmaması gereken sınav olarak karşımıza çıkar. Yolculuk bazen iç yolculuk/manevi yolculuk, bazen psişik/ruhsal yolculuk bazen de fiziksel yolculuk şeklinde görülebilir. Bu yolculuk şekillerinin tümünde kayıp bir şey aranır. Bu kayıp şey sevgili, sevgiliye ulaşmak için kazanılması gereken maddi servet, kayıp bir ülke, bir iksir, cennet, olağanüstü özellikleri olan bir kuş ya da nesne olabilir. Ancak özellikle iç yolculuğun vurgulandığı anlatılarda, zorlu ve olağanüstü yolculuklara çıkan kahraman sonunda aradığı şeyin aslında kendi içinde olduğunun farkına vararak bir olgunlaşma süreci yaşar. Artık nesne/kişilerin onun bilinç dünyasında önem sırası değişmiş haldedir³⁴³.

a. Sevgililerin buluşmaları ve ayrı düşmeleri

“Gidecek bir yer yok, ancak kalbimize sefer edebiliriz.”

Sadık Yalsızuçanlar

Mesnevilerde ve halk hikâyelerimizde görmeye alışkın olduğumuz kurgusal yapıyla Varka ve Gülşah mesnevisinde de karşılaşıyoruz. Kahraman zor bir görevi yerine getirmek ya da para kazanmak üzere evinden ayrılıp gurbete gitmek zorunda kalır. Bu sırada çeşitli zorluklara savaşmak zorunda kalan kahraman bir olgunlaşma süreci yaşar. Bu süre içinde sevgilisi ile bir araya gelir ancak tekrar ayrı düşer.

Varka ve Gülşah mesnevisinde de Varka, Gülşah’la evlenebilmek için amcası ve yengesinin ön koşul olarak ileri sürdüğü servet değerindeki malı kazanabilmek adına Yemen’e doğru yola çıkar. Yemen’deki mücadelelerinin

³⁴³ Alparslan Salt, a.g.e., s. 382.

ardından kazandığı servetle birlikte memleketine döner. Ancak bu kez de Gülşah'ı bulamaz. Kendisine, başka biriyle evlendirilmiş olan Gülşah'ın öldüğü söylenir. Gerçeği anlamasının ardından Varka bu sefer de Şam'a gitmek üzere yola koyulur. Çeşitli tesadüflerin sonrasında Gülşah'ı bulur. Bir süre onun yaşadığı sarayda konuk olur. Ancak bu durumu kabullenemediği ve kendisine yakıştıramadığı için saraydan ayrılır (MÇ ve A).

20. Yalan

a. Gülşah'ın kendisini kaçıran Rebi İbni Adnan'a Söylediği Yalanlar

Rebi İbni Adnan'ın Gülşah'ı kaçırması üzerine Gülşah, onunla birlikte olmamak için regl olduğu yalanını söyler (MÇ ve A).

Görür dil gerçi vaşluñ cāna minnet

İder cān lîk sen sulţāna minnet [MÇ/ 1443]

Virüp bir hefte mûhlet ey yegāne

Teraḥḥum idesin bu nā-tüvāne [MÇ/ 1444]

Olup dün ḥavf ile ḥālüm diger-gün

Dil ü cān olmuş idi ġarḳa-i ḥūn [MÇ/1445]

Nihādumda belürdi ʿözr-i şerʿî

Kerem kıl dirme bî-vaḳt işbu zerʿî [MÇ/1446]

Didi vü kıldı ḥîle ol cemîle

Bu vech ile Rebîʿe geçdi ḥîle [MÇ/1447]

Ço Gol-şeh dël-è şāh-rā nerm dīz

Revāneş be-‘ eşq enderūn germ dīz [A/232]

(Gülşeh, şahın gönlünü yumuşamış gördüğü için (şahın) ruhunu aşkın sıcaklığında gördü.)

Be-mekr ender āmez bot-è sīm-ten

Be-çāre rehānd ez-belā ḥ īştēn [A/233]

(Gümüş tenli sevgili hileye başladı, çare bulma vesilesi ile kendini beladan kurtardı.)

Be-her çi’t morādest fermān konem

Her ān çe’m to fermān-dēhī ān konem [A/238]

(Muradın her ne ise emir vereyim, bana nasıl emredersen her şeyi o şekilde yapayım.)

Velīkin merā hest ‘ozr-è zenān

Yekī hefteem dāz bāyez zemān [A/239]

(Ancak benim kadınlara özgü bir özrüm var. Bana bir hafta zaman vermelisin.)

Ço bog’zeşt yek-hefte ez-kār-è men

Ne-bāşeş kesī coz’ to sālār-è men [A/240]

(Bir hafta geçtiğinde senden başkası benim efendim olmayacak.)

Rebi İbni Adnan’ın Gülşah’ın Varka’ya karşı hâlâ sevgi beslediği yönündeki kuşlarından kurtulmak adına onu dener. Eğer Varka’yı gerçekten seviyorsa, Varka’yla savaşmayacağını ve kendisinin Varka’ya gitmekte özgür olduğunu ifade eder. Ancak Gülşah, daha kurnaz davranarak artık Varka’yı sevmediğini, sevdiği kişinin kendisi olduğunu söyler (A ve MÇ).

Aña var ise gönlünde maḥabbet

Degül lāzım idüp yok yire ğayret [MÇ/1653]

O gül gönçe gibi itdi tebessüm
Hezārān nāz ile kıldı tekellüm [MÇ/1666]

Dir ey eṣrāf-ı A‘ rābuñ emīri
Siyādet mülkinüñ mīr-i kebīri [MÇ/1667]

Degül Varķa olursa cān-ı ‘ālem
Dimeyem ger olursa aña ādem [MÇ/1672]

Zarāfet birle ol nāzūk-ṣerīfe
İnandurdı sözün aḥmaḳ ḥerīfe [MÇ/1677]

To-rā her kē bā-Varķa hem-sān konez
Be-rev baḥt-ē ferḥonde tāvān konez [A/242]
(Kim seni Varka ile bir tutuyorsa, git, ona talihi cezaya çevir.)

b. Erkek Kahramana, Sevgilisinin/Nişanlısının Öldüğü Yönünde Yalan Söylenmesi

Gülşah’ın annesi Varka Yemen’deyken Gülşah’la evlenmeye talip olan Şam Padişahı Muhsin Şah’la kızını evlendirir. Bu evliliğe başta Gülşah’ın babası Hilal karşı çıksa da sonunda ikna olur. Hilal’in karısına itiraz sebeplerinden biri de Varka’ya verilecek cevap ve sonunda duyulacak mahcubiyettir. Bunu dile getirdiğinde karısı ona bir koyunu öldürüp kefenleyerek bir mezara gömeceklerini ve Varka’ya Gülşah’ın öldüğünü söyleyeceklerini ifade eder. Varka Yemen’den döndüğünde ona bu planlanan yalan söylenir (MÇ ve A).

Qılam bir ḥīle ile aña dermān
Boğazlayup idem bir kebş qurbān [MÇ/4989]

Ḳılup mevtā gibi techīz ü tekfīn

İdem anuñ ile Varḳayı teskīn [MÇ/4990]

Bir iki gün dutup iller gibi yas

Ḳılam bir ḥīle ḥayrān ola ḥannās [MÇ/ 4991]

Ayağı başı ucına diküp seng

Görüp Varḳa ḳala ḥayrān u dil-teng [MÇ/ 4992]

Çeküp bir niçe gün mevti ile ğam

Dutup fūrḳat bucağın ola epsem [MÇ/4993]

Didi vü ḳomadı ḳudret Hilāle

Żarūrī uydı ol mekkāre-zāle [MÇ/4994]

Be-şoz bāb-è Gol-şāh gūrī be-kend [A/1430]

Nēhāzeş be-gūr enderūn gūsfend

(Gülşah'ın babası gitti bir mezar kazdı. (O koyunu) mezarın içine koydu.)

Heme ehl-è ḥayy rāst pendāştend

Ser-ā-ser heme nevḥa ber-dāştend [A/1431]

(Kabile halkının hepsi (bunu) gerçek zannettiler. Hepsi yüksek sesle ağlamaya başladı.)

‘Ameş, bāb-è Gol-şāh, çon rūy-è ūy

Be-dīzeş devīz ez-‘anā sūy-è ūy [A/1451]

(Amcası, Gülşah'ın babası (Varka'nın) yüzünü gördüğünde sıkıntıdan/kederden ona doğru koştu.)

Be-reft ū be-ḥaylet gèrêfteş be-ber

Hemî goft: naḥlet ne-yāmez be-ber! [A/1452]

(Gitti onu hileyle yanına aldı. “Senin hurma fidanın meyveye gelmedi” dedi.)

Çe sūzest z’īn nè‘ met ü māl-è to

Kè nīkū ne-boz kār u aḥvāl-è to [A/1453]

(Senin malından ve bu nimetten ne fayda? Çünkü senin halin ve işin iyilik olmadı.)

Çe sūzest īn genc-è to mer merā

Kè rencet neyāverd eknūn berā! [A/1454]

(Senin zahmetin ve çaban meyve vermedi, senin hazinenden bana ne fayda var?)

Be-porsīz Varḳa kè Gol-şeh kocā’st

Kè bī-ū merā zēnde būzen ḥaṭā’st [A/1455]

(Varka sordu ki Gülşah nerdedir? Bana onsuz yaşamak hatadır)

Be-Varḳa ‘ameş goft k’ey cān-è ‘am

Me-dār īç endoh me-dār īç ḡam [A/1456]

(Varka’ya amcası dedi ki: ey amcasının canı, hiç gamlanma ve sıkılma.)

Kè herç ez-Ḥozāvend bāşez ḳazā

Ḳazā-yè verā dāz bāyez rèzā [A/1457]

(Tanrı’dan gelen her şeye, kadere razı olmak gerekir.)

Şekībāyi vū şabr kārī nekū’st

Kesī-rā kè tenhā be-mānez zè-dūst [A/1458]

(Bir kimse dosttan ayrı kaldığında sabırlı olmak iyidir.)

Cêhānist īn por-fosūn u fêrīb

Neşībeş fêrāz u fêrāzeş neşīb [A/1459]

(Burası, efsun ve aldatma dolu cihandır. Onun aşağısı zirve, onun zirvesi aşağıdır.)

Ne-dārez ber-ū ber-ḥēredmend mēhr

Kè şeytān be-fē' lest vü ḥavrā be-çēhr [A/1460]

(Dünya)Huri yüzlü ve şeytan fiillidir. Akıllar arasında ona sevgi olmadı.)

Ber-āyez ço zêrgām merg ez-kemīn

Zenez merd-rā nā-gehān ber-zemīn [A/1461]

(Ölüm, arslan gibi pusudan çıktığında, ansızın insanı yere çarpar.)

Ne-yābez rehāyī ez-ū cānver

Zê-dīv ü melek cin ü ins ey peser [A/1462]

(Ey oğul! Şeytan, insan, cin ve melek, o canavardan kurtuluş bulmaz.)

Ayā Varḡa-ē be-ḥērez nīk-baḡt

Ze-merg est ber-mā heme bend-ē saḡt [A/1463]

(Ey, iyi bahtlı, akıllı Varka, hepimiz ölüme mahkûmuz.)

Varka, Muhsin Şah tarafından yaralı bir şekilde bulunduğu kendi kimliğini gizleyerek Muhsin Şah'a yalan söyler. Kervan ticareti yapan Bağdatlı bir tüccar olduğunu dile getirir(MÇ).

Diyārumdur benüm ser-ḥadd-i Bağdād

Degül Bağdād u cāy-ı 'işret-ābād [MÇ/5554]

Şehā elmās u la'le kāndum ben

O yirde ulu bāzergāndum ben [MÇ/5555]

Ticâretle gezüp berr ü bihârı

Pür idi la‘l ile eşküm kaçârı [MÇ/5556]

Dil ü cânım düşüp sevdâ-yı hâma

Ƙara günlü gibi ‘azm itdi Şâma [MÇ/5557]

Adum Yaḥyâ durur ‘âlemde meşhûr

Dönüp mevtâya oldum şimdi maḥhûr [MÇ/5558]

A'da da Varka'nın kimliği gizlemesi esnasında yalan söylediğine şahit oluruz. MÇ'de isminin Yahya olduğunu söylerken A'da Hoza'a kabilesine mensup Nasr bin Ahmet olduğunu söyler.

Be-goŧteş kê men Naşr bën Aḥmedem

Be-ḥayy-ê Ḥozâ‘a derûn beḥredem [A/1646]

(Ona dedi ki: ben Nasr bin Ahmed'im. Hoza'a kabilesinden akli başında biriyim.)

21. Yardımcılar

Kayıp/hedef nesnenin aranması sırasında kahraman zorluklara dolu bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuk sırasında kendisini yönlendiren ve bazı hedefler gösteren bir “yardımcı” görülür. Bu yardımcı, ak sakallı ermiş, Hızır, peri, melek olabileceği gibi tılsımlı bir eşya ya da uçan at gibi olağanüstü nesneler de olabilir³⁴⁴.

a. Erk Sahibi Bir Yakının Yardımı

Mesnevinin başında kızının Varka'yla evlenmesine açık bir itirazı olmayan Gülşah'ın annesi, Hümam'ın ölümünün ardından Varka'nın yetim kaldığını, güçsüzleşip fakirleştiğini bahane ederek kızını Varka'ya vermek

³⁴⁴ Alparslan Salt, a.g.e., s. 382.

istemez. Bu evliliği engellemek için Varka'dan temini neredeyse imkânsız ağırlık ister. Varka, yengesinin istediği servet değerindeki bu maddi egeli aşabilmek için kabile halkının da yol göstermesi ile Yemen padişahı olan dayısı Selim Şah'tan yardım ister (MÇ ve A).

Tehî olup elüñde dest-mālūñ

N'ola ger yoğ ise māl ü menālūñ [MÇ/2950]

Yemen mülkinde hālūñ pādşādur

Vücūdı sāyesi zıll-i humādur [MÇ/2951]

N'ola ger eyleseñ anı ziyāret

Meşeldür dayuñı gör tayuñ ögret [MÇ/2952]

Görünce ' ışk içinde böyle hālūñ

Virüp māl ü teraḥhüm ide hālūñ [MÇ2953]

Be-her-hāl an[a] da bir hāl idelüm

Yazalum nāmeler irsāl idelüm [MÇ/2961]

Kocā hāl-è to hest şāh-è Yemen [A/965]

Bezū hest [pezrām gāh]- è Yemen

(Senin dayın Yemen şahıdır. Yemen onun (sayesinde) sefa ve mutluluk yeridir.)

Hemeş tâc u taḥt [est] u hem h̃āste

Heme kār-è ū hest ārāste [A/966]

(Bütün taç, taht ve mülk onundur. Onun tüm işi düzenlenmiştir.)

Bêlâ-şek ço mer Varğa-râ dîz rûy

Şepârez heme māl u molket bedûy [A/967]

(Şüphesiz Varka'nın yüzünü gördüğünde bütün mal ve mülkünü ona emanet eder.)

Ki veyrâ kes ez-nesl [ü] peyvend nîst

Be-gîti dereş hiç ferzend nîst [A/968]

(Kimse onun soyu, akrabası değildi, dünyada hiç evladı yoktu.)

Ezû kâr-ê Varğa şavez âbdâr

Şavez şāzmāne be-dîzâr-ê yâr [A/969]

(Varka'nın işi ondan (dolayı) güzel (yolunda) olur, sevgiliyi görmekten mutlu olur.)

Şozeş şāzmān zen be-goftâr-ê ūy

Zê-şāzî suy-ê Varğa be'nhāz rûy [A/970]

(Karısı onun sözünden mutlu oldu, mutluluktan Varka'ya doğru yöneldi.)

Be-goft ey peser resti ez-renc u derd

Kê 'amm kārḥā ber-morād-ê to kerd [A/971]

(Ey oğul, "amcan işleri senin muradın üzerine yaptığı için sıkıntı ve eziyetten kurtuldun" dedi.)

Velîkên to-râ ey niyāzî peser

Hemî reft bāyez be-sūy-ê sefer [A/972]

(Ancak ey sevgili oğul senin sefere gitmen gerek.)

Varka, öncelikle durumu anlatan bir mektup yazıp kölesiyle Yemen'e gönderir. Kölesinden haber alamaması üzerine kendisi Yemen'e gitmek üzere yola koyulur. Orada Melik Anter'le dayısı adına giriştiği zorlu mücadelelerden

başarıyla çıkararak Gülşah'a kavuşmak için önünde engel olarak duran maddi serveti edinmiş olarak memleketine döner(MÇ).

Her ne kadar bu servet Selim Şah vesilesiyle Yemen'den geliyormuş gibi görünse de aslında Varka'nın savaş sırasındaki yararlılıklarının karşılığı, bir ödül gibi sunulmuştur. Her savaşçının savaş ganimetinden pay almak hakkı olduğu gibi, Anter'in ölümü üzerine mallarını bırakarak kaçan ordusu ardında hatırı sayılır bir ganimet bırakır. Sanki dayısı dahi olsa bir yakının, engeli ortadan kaldırması hikâye kahramanının kahraman kimliği ile çok örtüşmeyeceğinden bu erk sahibi yakına, problemi halletme değil, problem çözümüne sebep olma rolü verilmiş gibidir (MÇ ve A).

b. Sırdaş Kız arkadaş

Mesnevilerde ve halk hikâyelerinde merkezî kahramanın etrafında ona yardım eden, zaman zaman haberci ve aracılık görevlerini yerine getiren sırdaş tipinde yardımcı kahramanlar vardır. Ancak bunlar olayın başından beri geri planda olsa dahi hikâyede bulunurlar.

Mesnevide ismi belirtilmeyen bu kızın, Gülşah'ın sırrını emanet edecek kadar güvenmesinden yakın arkadaşı olduğu anlaşılır. Hikâyedeki görevi, Varka'ya söylenen ölüm yalanı karşısında ona gerçeği söylemek ve söylediğinin doğruluğunu ispat için de Gülşah'ın bıraktığı yüzüğü Varka'ya teslim etmektedir (MÇ ve A).

Çü itdi Varḳayı Gül-şeh den āgāh

O ḥātem kim aña virmişdi Gül-şāh [MÇ/5318]

Didi Varḳaya kim bu la' l-i kânı

Saṇa teslīm içün virmişdür anı [MÇ/5319]

Emānet virdügi ḥātem durur bu

Ölince cānına mātem durur bu [MÇ/5320]

Ber-è Varķa āmez perī-rūy rāz

Be-goftār bā-ū zebān ber-goşāz [A/1541]

(Peri yüzlü, cesur Varka'nın yanına geldi. Onunla konuşmak için ağız açtı.)

Be-goftā ki çendīn çè cūşī hemī

Çerā ber-şabūrī ne-kūşī hemī [A/1542]

(Neden bu denli için yanıyor, neden rahat değilsin? Neden sabr etmeye çalışmıyorsun?)

Zè-nezdīk-è ĥod Varķaeş dūr kerd

Dèleş-rā be-goftār rencūr kerd [A/1543]

(Varka, kendi yanından onu uzaklaştırdı. Gönlünü sözle incitti.)

Be-goftā helā dūr bāş ez-berem

Ne-ĥāhem kè der-ĥīç zen benègerem [A/1544]

(Hey, benim yanımdan uzak ol, hiç bir kadına bakmak istemiyorum dedi.)

Kenīzek be-goft ey ser-è ser-keşān

Zè-Gol-şeh ne-ĥāhī kè yābī nēşān? [A/1545]

(Cariye dedi: ey başkaldıranların önderi, Gülşah'tan bir iz bulmak istemiyor musun?)

To-rā mojde-dārem zè-Gol-şāh-è to

To-rā reh-nomāyem ber-è māh-è to [A/1546]

(Sana senin Gülşah'ından müjdem var. Seni ayın yanına (götürmek) için sana kılavuzum.)

Ço Varķa ez-ū nām-è Gol-şeh şenīz

Ço āşoftegān zī kenīzek devīz [A/1547]

(Varka ondan Gülşah'ın adını işittiğinde çılgınlar gibi cariyeye doğru koştu.)

Kenîzek heme rāzhā-yê nehof

Heme herç dānist ū-rā be-goft [A/1550]

(Cariye bütün gizli sırları, bildiği her şeyi ona söyledi.)

Ez-aḥvāl-ê Şāmî vü ḥāl-ê Hêlāl

V'ez-ān dēl-gosēl lo' bet-ê moşk-ê ḥāl [A/1551]

(Şamlı'nın ve Hilal'in hallerinden ve o gönül ayırandan sevgilinin misk kokulu beninden...)

Ve ez-ān zê-rêḳḳ u zê-ḥāl ān gūsfend

Pedîzār kerdeş ber-ān mostemend [A/1552]

(O hileden ve koyunun macerasından o zavallıyı haberdar etti.)

Kenūn sūy-ê Şāmešt Gol-şāh-ê to

Ḥaḳîḳat-nomūzem be-to rāh-ê to [A/1556]

(Şimdi senin Gülşah'ın Şam tarafındadır. Sana senin yolunu gerçeği gösterdim.)

Ve ger ostovārem ne-dārî ber-în

Ser-ê gūr be-goşāy [u] nîkū be-bîn [A/1557]

(Ve eğer emin değilsen anlattıklarımın, kuşkuların varsa, mezarın başını aç ve iyice bak.)

Goşāz ān zemān Varḳa-ê mostmend

Ser-ê gūr [u] dîz enderū gūsfend [A/1560]

(O zaman üzgün Varka, mezarın başını açtı ve içindeki koyunu gördü.)

Mesnevide Varka, Gülşah'ın öldüğünü zannederek düzmece bir

mezarın başında yas tuttuğu sırada hikâyeye dâhil olur. Varka'ya gerçeği anlatarak ikna olması için mezarı açmasını önerir.

Bu gice içre bir gün yüzlü duhter

Ne duhter âsmân hüsnine ahter [MÇ/5281]

Gelüp Varḳaya didi ey birāzer

Hilāl oldı saña Nemrūd u Āzer [MÇ/5282]

Dilerseñ saña bu nār ola gūlzār

Bu merḳad kim idersin nāle-i zār [MÇ/5283]

Aḳup ḳıl sīne-i ḳākūñ [gibi] ḳāk

Ki setr olmaz ḡil ile mihr-i eflāk [MÇ/5284]

Bulursañ bunda ger ol māh-ḳehri

Olur rūşen Hilālūñ saña mihri [MÇ/5285]

Varka'nın mezarı açarak cesedin Gülşah'a ait olmadığını anlaması üzerine hikâyede ismi belirtilmeyen bu genç kız, olanı biteni Varka'ya anlatır. Söylediklerine delil olmak üzere Gülşah'ın kendisine emanet ettiği nesneleri Varka'ya verir. A'da bu nesneler yüzük ve zırhken MÇ'de sadece yüzüktür.

c. Zenci Köle

Mesnevide Varka'ya zor zamanlarında yardım eden kahramanlardan biri de ismi zikredilmeyen zenci bir köledir. Bu köle, Varka'nın dayısına yazdığı mektubu, kendisine vererek Yemen'e gönderdiği kişidir. Ondan haber alamaması üzerine Varka, Yemen'e gider. Zenci köle, Selim Şah'ın esir olduğunu görünce Anter'in emri altına girmek zorunda kalır. Ancak bundan pişmanlık duyar ve bunu da Varka'ya ifade ederek kader fikrini ön plana

çıkartır. Her işte bir hayır bulunduğunu ve bu durumun Varka'nın kurtuluşu için bir vesile olduğunu ifade eder ve Varka'dan, bu sadakatsizliği için bağışlanmayı diler (MÇ).

Şadākatde çok itdüm rāy u tedbīr

Bozup tedbīrüm āhīr emr-i taḳdīr [MÇ/ 4525]

Yitürdüm ḫayretümden fīkr ü rāyı

Żarūrī ihtiyār itdüm bu rāyı [MÇ/4526]

Güzergāhuṇda ḫıldum mesken ey cān

Biḫamdillāh ki olduñ baña mihmān [MÇ/4527]

Ger itdüm saña nā-şāyeste bir kār

Beni ‘afv it olur ma‘füvv günehkār [MÇ/4528]

Ḳul olmasam eger bu bed-gümāna

Elüm irmezdi sen şāh-ı cihāna [MÇ/4529]

Yazılmasam eger bu derde cellād

Olur mıydum ḫudūmūñ birle dīl-şād [MÇ/4530]

Birbirlerini tanıdıktan sonra Zenci köle Varka'ya kılıç ve iyi bir at vererek onu serbest bırakır (MÇ).

Tedārük itdi andan merd-i cellād

Ḳuşatdı Varḫaya bir tiġ-i pūlād [MÇ/4533]

Getürdi varuban bir esb-i tâzî

Ne tâzî dört kanatlu şâh-bâzî [MÇ/ 4534]

Bir hile sonucu kuyuya düşürülerek esir edilen Varka, öldürülmek üzere Anter tarafından bu köleye teslim edilir. Başlangıçta köle Varka'yı tanıyamaz. Ancak aralarında geçen konuşmalardan ve Varka'nın kendisini tanıttığından sonra birbirlerini tanırlar. Aslında çocukluklarından beri bir arada büyüyen iki kişinin birbirlerini tanıyamaması mantığa aykırı bir durumdur. Bir kurgu hatası olarak yorumlanabilecek bu zaafiyet, A'da görülmez. A'da kuyu motifi ve Varka'nın öldürülmek üzere cellada teslim edilmesi bölümleri yoktur. Dolayısıyla Yemen'e gönderdiği zenci köleyle de sonrasında mantık dışı bir karşılaşma yaşanmaz.

Yekî bende boz Varḳa-râ sa' d-nâm [A/885]

Be-dâneş temâm u be-merdî temâm

(Varka'nın her şeyi bilen ve tüm (özellikleriyle) tam bir insan olan bir kölesi vardı.)

Kê ez-ḥordegîş âverîze bozend

Be-yek cāyşân perverîze bozend [A/886]

(Onun küçüklüğünden beri, onları bir yerde büyütmişler.)

Ber-ê Varḳa nezdîkter boz zê-cân

Kê bes bâ-vefâ bûz u bes mêhrbân [A/887]

(O kadar vefa ve o kadar sevgiyle Varka'ya candan daha yakın idi.)

Ço ez-ḥâl-ê ü yâfteş âgehî

Kê kâreş tebâhest u destê tehî [A/888]

(Onun (Varka'nın) halinden haberdar olduğunda işi mahvolmuş ve eli boş kalmıştır.)

Ḥozāvend-ē ū Varḡa-ē tīz-mēhr

Ġolām-ē dēger dāšt āzāze-çēhr [A/895]

(Onun efendisi şefkatli Varka, başka bir asil çehreli köleye sahipti.)

Ḥērezmend u bā-‘aql u fehmi u temīz

Be-nezdīk-ē Varḡa ço dīde ‘azīz [A/896]

(Akıl, fehim ve ayırd etme yeteneğine sahip Varka’nın yanında gözü gibi azizdi.)

Şoze būz ān bende sūy-ē sefer

Kē ārez meger cāme vū sīm ū zer [A/897]

(Elbise, altın ve gümüş getirmek için o köle sefere çıkmaya yönelmişti.)

Ber-āmez ber-īn kār ber-yek do māh

Kē ān bende-ē Varḡa āmez zē-rāh [A/898]

(Bundan bir iki ay sonra Varka’nın kölesi seferden döndü.)

22. Sembolik Renkler

Renklerin çağrışımları her kültürde farklıdır. Mesela Afrika yerlileri için kara/siyah iyi ruhu simgelerken beyaz kötülüğü simgeler³⁴⁵. Bu yüzden tüm kültürlerde renklerin ortak evrensel çağrışımlarından bahsetmek mümkün olmamakla birlikte renkler, genel olarak Doğu ya da özellikle Türk kültüründe simgelediği değerler noktasında ele alınacaktır.

a. Beyaz

Pek çok kültürde olumlu çağrışımları olan ve ulaşılmak istenen amacı simgeleyen bir renktir. İçinde tüm renkleri barındırması, sütün ve saflığın rengi olması, inisiyatif (olgunlaştırıcı) ölümün rengi olması³⁴⁶ özellikleriyle ele

³⁴⁵ Hayrettin Rayman, “Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler”, *Milli Folklor*, C. 11, S. 53, Bahar 2002, s. 11.

³⁴⁶ Alparslan Salt, *a.g.e.*, s. 70.

alınır. Şamanistik dönemden itibaren Türk kültüründe adaleti, gücü, saflığı ve temizliği sembolize eder. Tanrı Ülgen'i nitelemede kullanılan renktir³⁴⁷. Ünlü kumandanların savaş öncesi giydikleri kıyafetlerin de beyaz renkte olduğu ve Alparslan'ın Malazgirt savaşı öncesi beyaz kaftan giydiği bilinmektedir³⁴⁸. Çinliler tarafından matem rengi olarak kullanılan beyazın, bu etkiyle mi bilinmez, Türk kültüründe de yas rengi olarak kullanıldığı kaynaklarda kayıtlıdır. Yine saç ve sakalın beyazlaması şeklinde yaşlanma alameti olarak da beyaz renk mesnevide yer bulur (MÇ ve A):

Siyeh müyuñ ağardığı ‘ alāmet

Saňa tār-ı kefindendür işāret [MÇ/1844]

Rebī‘ ēbn-ē ‘ Adnān bezū be’ngerīz [A/415]

Do tā geşte pīrī cēhān-dīze dīz

(Rebi İbni Adnan ona baktığında, iki kat olmuş ve görmüş geçirmiş bir yaşlı gördü.)

Roḥī çon gol-ē surḥ u müyī sepīz

Be-ser ber-ḥezī sebz, çon sebz-ē bīz [A/416]

(Yanağı kırmızı gül gibi ve saçı beyaz, başında söğüde benzer bir yeşillik (vardı))

Muhsin Şah, Hilal’le Varka’nın gıyabında konuşurken kullandığı şu ifadede de beyaz olumlu bir renk olarak kullanılmıştır (A):

Dehem meru rā deh kenīzek ço māh

Konem men sepīzeş gélīm-ē siyāh [A/1341]

(Ona (Varka’ya) ay gibi on cariyeye veririm. Siyah kilimi ona beyaz yaparım/ (Kara gününü ak ederim/ mutlu ederim))

Mesnevide olumlu gelişmeler öncesinde zamanın akıp gittiği izlenimini veren

³⁴⁷ Reşat Genç, **Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil**, Ankara 1997, s. 7.

³⁴⁸ Hayrettin Rayman, **a.g.m.**, s. 11.

sıfat-ı rûz başlıklı bölümler aslında aydınlık çağrışımları sebebiyle “beyaz” renk kategorisinde değerlendirilebilir (MÇ). Yine Sıfat-ı Rûz başlıklı bir bölümden sonra gelen ve güneşin doğuşunun anlatıldığı

Şeh-i mihr itdi cilve âsmâne

Geyürdi aq gönlek bu cihâne [MÇ/2362]

beytinde de beyaz renk bu doğrultuda kullanılmıştır. Beden rengi olarak güzelliğin sıfatlarından biri olarak kullanılır.

Dönüp kıırma kebâbe aq tenler

Sünüğe şancılup yatur bedenler [MÇ/3080]

Qara toprağa düşüp aq tenler

Yıkılmış kal‘ aya döndi bedenler [MÇ/3822]

Savaş sahnesinde ölen kişilerin sayıca çokluğunu anlatmak için yukarıdaki beyte yer verilmiştir. Ancak hâkim konumlu gözlemci anlatıcının anlatı içinde taraf tutması ve beyaz rengin olumlu çağrışımları sebebiyle beyaz, Varka ve Selim Şah askerleri için kullanılan bir renktir.

Yüzünü ağart- ve yüz aklıqı şeklinde deyim ve söyleyiş kalıplarında bugün de varlığını sürdüren ifadede de beyaz rengin olumlu çağrışımlarının izlerini takip etmek mümkündür. MÇ’de bu anlam ilişkisi içinde beyaz rengin bir söyleyiş kalıbında kullanıldığını görmekteyiz.

Çü ben himmet ayağın ata ardım

Umaram hıdmetünde yüz ağardım [MÇ/3028]

b. Siyah

Beyazın aksine ışığın hiçbir rengini yansıtmaz. Bu açıdan ışığın karşıtı, karanlığın rengidir. Bu özellikleriyle ıstırap, karanlık ve kötülüğün, kişinin

hedefe ulaşmasına engel olan hislerin simgesidir³⁴⁹. Tüm bu olumsuz çağrışımlara rağmen Şebüsterî, Şeyh Galib ve Asaf Halet Çelebi’de örneğini gördüğümüz *nûr-ı siyah* şeklinde olumlu çağrışımlara da sahiptir. Tüm renkleri kendisinde barındırması ve en siyah noktanın beyaza meyletmesi sebepleriyle mistik düşüncelerde *ayne’l-yakîni* görebilmeyi simgelediği için olumlu şekilde de ele alınır. Batı dünyasında siyah güneş, umutsuzluğu ve melankoliyi simgelese dahi Doğu düşüncesinde *nûr-ı siyah* “*insanın olgunlaşma evrimine, yaşantının doruk aşamasına, aklın ve dolayısıyla dilin ötesinde birdenbire aydınlanma seviyesine ait bir tecrübenin adı*”dır. Hilmi Yavuz, Gölpınarlı’nın siyah renge dair yorumunu şu şekilde aktarır: “Siyah renk, sofilere göre kemal mertebesine mahsus bir renktir. Gece nasıl karanlığı ile her şeyi örterse, Tanrı’nın zat tecellisi de, her şeyi bütün mecazi varlıkları örter, yok eder. Bu bakımdan kemal rengi, kara nur’dur. Halifeler de siyah sarık sararlar’ diye yorumlar. (...)’Tanrı’nın pek parlak, pek nurlu olan zatına karşı aklın nuru, güneşe bakmaya çalışan göze benzer. Göz, güneşe bakmaya kalkıştı mı, kamaşır, kararır, bir şey görmez olur. Fakat bir bilsen... Karanlık, Tanrı zatının nurudur. Abıhayat, o karanlık içindedir. O kara nur, ancak göz nurunu alır. Sen bakışı bırak... Zaten burası bakış yeri değil...”³⁵⁰

Korku, karanlık ve belirsizliğin simgesi olan bu renk, Türk kültüründe “karanlıklar ülkesinin” bulunduğu inanılan kuzeyi temsil eder. Ayrıca ölüm, yas ve öte dünya da siyah renkle sembolize edilir. Türk mitolojisinde toprak ve yeri niteleyen kara/siyah renk, halk tabakasına mensup sıradan insanların yanında karavaş/karabaş, karavul vb. kelimelerde köle anlamında da kullanılmıştır³⁵¹. Kültür dünyamızdaki bu çağrışımlarına paralel olarak Varka ve Gülşah mesnevisinde de siyah renk, genellikle olumsuz çağrışımlı bir renk olarak karşımıza çıkar (MÇ ve A).

Heme Dabbeyân-râ ze-tīmār u ğam

Siyeh şoz cēhān u nēgūn şoz ‘alem [A/654]

³⁴⁹ Alparslan Salt, *a.g.e.*, s. 299.

³⁵⁰ Hilmi Yavuz, “İki Kara Güneş, Melankoli ve Tasavvuf, Zaman Yazıları”, *Zaman Gazetesi*, 08.06.2001.

³⁵¹ Hayrettin Rayman, *a.g.m.*, s. 14; Reşat Genç, *a.g.e.*, s. 40-42.

(Dabbe kabilesinin hepsine düşünce ve gamdan dünya simsiyah oldu, âlem (adetâ) baş aşağı oldu / yıkıldı.)

Kê nâ-gâh Varkâ ço ebr-ê siyâh

Zê-kîne der-âmez be-pîş-ê sêpâh [A/1111]

(Ansızın Varka, siyah bir bulut gibi öfkeden ordunun önüne çıktı.)

Be-gerdîz ender-meşâf-ê neberd

Siyeh kerd gerdûn zê-besyâr gerd [A/1112]

(Savaş meydanında dolaştı. (Çıkan) tozun fazlalığından gökyüzünü siyaha boyadı)

Dêl-ê mām-ê Gol-şâh ez-ân germ şoz

Ço seng-ê siyeh saht boz nerm şoz [A/1294]

(Gülşah'ın annesinin kalbi ondan ısındı. Siyah taş gibi sert iken yumuşadı.)

Be-nâlîz u goft ey dêl-ârâm-ê men

Zê-mêhret siyeh geşt eyyâm-ê men [A/2000]

(Ağladı ve “Ey benim gönül sakinleştirenim, senin sevginden benim günlerim siyaha döndü” dedi.)

Konem âh ezîn çerh gerdende âh

Kê ‘îşem tebeh kerd u rûzem siyâh [A/2008]

(Bu dönen felekten ah ediyorum ah! Benim yaşamımı mahv etti ve günümü siyah yaptı.)

Varka, Yemen'den dönerken kendisini karşılamaya gelen tüm kabile halkı siyah giyinir. Böylelikle, Gülşah'ın öldüğü haberini Varka'ya vermeden önce hem onu kötü bir habere hazırlamak hem de tüm kabilenin yas tuttuğu izlenimi verilmek istenir (MÇ).

Meger karşılayup çıķduķda anı

Ser-ā-ser ķavminũ pīr ü cüvānı [MÇ/5180]

Şeb-i fūrķat gibi olup siyeh-pūş

Ridā-yı mātemi şalmışdı ber-dūş [MÇ/5181]

Çok açık bir şekilde ifade edilmese dahi zaman zaman zencilerin beyazlara nazaran hakir görüldüğü izlenimi oluşmaktadır. Bu da yine siyah rengin olumsuz çağrışımları ile ilgilidir. Varka'nın zenci kölesinin Varka'ya yönelik söylediğı şu beyitlerde bu hissedilmektedir (MÇ).

Hākāretle baña kem bakma ey cān

Nihāndur zulmet içre āb-ı hayvān [MÇ/4484]

Egerçi şūretā bir zengiyem ben

Melāmet gicesi hem-rengiyem ben [MÇ/4485]

c. Mor

Dalga boyu en kısa olan renktir. Manevî aydınlanmada iyilikseverliğin ve kendini insanlığa adanmışlığın rengidir. Manevî olanı simgeleyen mavi ile maddi olanı simgeleyen kırmızın karışımından oluşan bir ara renk olduğu için Batı sembolizminde maneviyatın maddiyatı etkilemesini de simgeler. Kural tanımaz ve hırçın erkeğı simgeleyen kırmızı ile sakin ve dingin ruh halindeki kadını simgeleyen mavinin karışımı olan bu ara renk, bahsedilen özelliklerinden dolayı zıtlıkların birleşimini de temsil eder. Kimi Hristiyan keşişlerin mor renkte giysiler giymesinin temelinde Batı düşüncesindeki bu algılayış yatar³⁵². Ayrıca mor renk, duygusal bozukluk, depresif hal ve yasın yanı sıra, Katolikler'de tövbe, pişmanlık ve doğru yola dönüşün de işareti olmuştur.

³⁵² Alparslan Salt, a.g.e., s. 253.

Ço peyzâ şoz ez-kûh zerrîn-dêrefş

Zê-gîti ber-âhîht şê^c rî benefş [A/866]

(Dağdan altın sancak peyda oldu. Bir mor/menekşe saçlarını dünyadan yukarıya kaldırdı.)

Gülşah, Varka'nın ölüm haberini aldığı anda kültürümüzde görmeye alışkın olduğumuz yas alametlerinden biri olarak taşla dövünmeye başlar. Bunun sonucu olarak da yüzü mosmor olur (MÇ). Mesnevide menekşenin yas ve matemle birlikte anıldığı diğer beyitlerin de geri planında bu gelenek olmalıdır (MÇ).

Alurdi döginürdi destine seng

Benefşe-reng olurdi rûy-ı gül-reng [MÇ/6289]

Ne yirde görse bir lâle-^c izâr ol

Benefşe gibi eyler sūgvâr ol [MÇ/1368]

Benefşe kıldı nîlî- câme ber-düş

Baňa mâtem dutup oldu siyeh-püş [MÇ/1963]

Olur lâle behâruñ dâğdârı

Benefşe mâtem içre sūgvârî [MÇ/6487]

ç. Kırmızı

Morun aksine dalga boyu en uzun olan renktir. Kanın, ateşin ve hırsların ve öfkenin rengi olup beden varlığını/maddî varlığı simgeler³⁵³. Hırs, öfke ve kan sembolleri dolayısıyla olmalı tehlike ve yıkımın da işareti sayılır.

Türk kültüründe “al ruhu”nun yanı sıra ateş kültü sebebiyle de önemli

³⁵³ Alparslan Salt, a.g.e., s. 210.

bir yere sahip bu renk, duvağın ve güvey kıyafetinin de rengidir³⁵⁴.

Kimi savaşçı ulusların bayraklarında yer alan bu renk, adrenalin salgılanmasına sebep olarak askerlerin enerji düzeyini yükselmesine yardımcı bir renk olarak da algılanmıştır. Yunan mitolojisinde savaş tanrısı Mars'ın savaş arabasının kırmızı renkli olmasının yanı sıra Eski Roma, Sparta vb. ulusların kırmızı bayrak kullandıkları bilinmektedir. Kazak ve Kırgızlarda bayrak yerine alev kelimesinin bu şivelerdeki şekli olan "yalav"ın kullanımı ve Türk devletlerinde kırmızı sancak ya da bayrak kullanımı da bununla ilgili olmalıdır³⁵⁵.

Mesnevide kırmızı renk, gül ve şarabın niteleyicisi olarak da kullanılmıştır (A).

Bezū tāze bāzā dēl-ē dūstān

Ço berg-ē gol-ē sorḡ der-būstān [A/39]

(Dostların gönlü ona, gül bahçesindeki kırmızı gül yaprağı gibi taze olsun.)

Nēhāze ber-ān taht piş-ē ḡolām

Yekī ḡatre-ē mey zi mey-ē la' l-fām [A/814]

(Bir damla kırmızı şarabı, tahtın üzerindeki oğlanın önüne koymuşlar.)

d. Mavi

Sinirleri yatıştıran ve beyni rahatlatan bir renk olduğu düşünülen mavi, ruhun derinliğini, duygusal arınmayı ve sezgiyi simgeler. Gökyüzü ve deniz rengi olması sebebiyle enginlik duygusu uyandıran bu renk, Türk kültüründe siyah ve beyazla birlikte matem rengi olarak algılanmıştır. Buna karşın Batı'da sakinleştirici özelliğinden dolayı intihar girişimlerini önlemek adına köprü ayaklarının maviye boyandığı bilinmektedir. Arap kültüründe ise kan akışını yavaşlatarak iç huzuru simgeleyen bir renk olarak kabul görmüştür. Yine bu

³⁵⁴ Reşat Genç, **a.g.e.**, s. 17.

³⁵⁵ Hayrettin Rayman, **a.g.m.**, s. 13; Reşat Genç, **a.g.m.**, s. 13-14.

rengin nazara karşı koruyucu özelliğine inanılır³⁵⁶.

Ço gîti be-pūşîz şe' r-ê kebûz

Do leşker zê-hem bāz geştend zûz [A/789]

(Dünya mavi ipekli kumaş giydiğinde (karanlık çöktüğünde) iki ordu da hemen geri döndü.)

Mesnevide gökyüzünün rengi olması olması dolayısıyla kullanımına rastlanır (MÇ).

Îrûp in' âmi recâsın gün gibi her şubh-dem

Mihr-i cûdıyla ağardur yüzini çerh-i kebûd [MÇ/387]

Şu' ud itse atı beñzerdi dūda

İrişmişdi başı çerh-i kebūda [MÇ/3834]

23. Sayılar

Sayı sistemlerinin varlığı, dillerin de bağımsız bir şekilde varlığı anlamına gelir. Dillerdeki sayı sistemleri, o dille yaşittir. Bu yüzden bir dildeki sayılar, o dili konuşan insanların sadece dilinin yaşı ve yapısı hakkında bilgi vermekle kalmaz aynı zamanda inanç, gelenek, alışkanlık ve kültürüne dair de ipuçları verir³⁵⁷. Destan, efsane, masal ya da halk hikayesi gibi ulusların çok eski devirlerine ışık tutan, onların inanç ve mitolojilerinden izler barındıran anlatı türlerinde kimi sayılar, formel olarak tekrarlanır. Bu tekrarlı yapıdaki sayıların ardında elbette bir inanış, bir gelenek vardır. Çalışmamız destan, masal ya da efsaneyi konu almaz. Ancak mesnevinin de halk hikâyesi olan benzerlikleri ve Varka ve Gülşah anlatısının halk hikâyesi formunun da varlığı düşünüldüğünde halk hikâyelerimizde görmeye alıştığımız kimi formel sayıların incelediğimiz mesnevide de bulunması yadırganmayacaktır. Bu noktada mesnevide iki, üç, yedi ve kırk sayıları formilistik sayılar olarak

³⁵⁶ Hayrettin Rayman, **a.g.m.**, s. 15.

³⁵⁷ Ülkü Çelik Şavk, "Manas ve Maaday-Kara'da Sayılar", **Milli Folklor**, C. 10, S. 50, Yaz 2001, s. 52.

karşımıza çıkar.

a. İki

Hilal ve Hümam'ın iki kardeş oluşu (MÇ ve A), Varka'nın Şam'a giderken iki çeşme görmesi (A), Varka öldüğü sırada yoldan iki atlının geçmesi (MÇ ve A), iki sayısının formel kullanımına örneklik teşkil eder.

Düşüp yola giderdi iki âdem

İrişür gūşına bu şavt-ı mâtem [MÇ/6661]

Karîb oldukca ol iki cüvânı

Getürdi hâlet-i vecde figânı [MÇ/6662]

Dönüp yoldan ol iki merd-i dil-h'âh

Didiler ne ola bu nâle vü âh [MÇ/6663]

Be-dervâze-ê şehir der-be-n'gêrîz

Dêrahtî vü do çeşme-ê âb dîz [A/1623]

(Şehrin kapısına baktı, bir ağaç ve iki pınar gördü)

Ço şoz rûz vaqt-ê nemâz-ê dêger

Sevârî do peydâ şoz ez-reh-gozer [A/2016]

(Gündüz olduğunda ikinci namazı vaktinde yoldan geçen iki atlı peyda oldu.)

b. Üç

Be-zî'n sân hemî reft bî-gâh u gâh

Be-se rûz püyende deh rûze râh [A/1592]

(Vakitli vakitsiz böyle gidiyordu. Üç günde on günlük yol gidiyordu.)

Se rūz u se şeb hem-çonān der-‘ azāb

Hemī būz bī-hūş u ħāb [A/2057]

(Üç gün üç gece aynı şekilde azap içinde uykusuz ve baygın bir haldeydi.)

Yekī ḥayy boz ber-se-menzel zemīn

Maḳām-ē hēzebr ān perḥāş u kīn [A/186]

(Zemine üç menzil (uzaklıkta) bir kabile idi. Orası, öfkeli bir aslanın yeri idi.)

Ebā-şāzi vü ḥorremī hem-ḳarīn

Be-reftend be-ūy se-menzel zemīn [A/1441]

(Sevinç ve mutlulukla onun yanında üç menzil (yol) gittiler.)

c. Yedi

Bu sayının mesnevide karşımıza çıktığı durumlardan biri izin isteme şeklindedir. Ancak burada yedi sayısı telaffuz edilmez, yedi günlük sürenin adı olan “hafta” kullanılır. Gülşah, kendisini kaçıran Rebi İbni Adnan’a kendisiyle evlenmeyi kabul ettiğini ancak birlikte olmamak adına regl olduğu yalanını söyleyerek bir hafta izin ister (MÇ).

Virüp bir hefte mūhlet ey yegāne

Teraḥḥum idesin bu nā-tüväne [MÇ/1444]

Olup dün ḥavf ile ḥālüm dige-gün

Dil ü cān olmuş idi ḡarḳa-i ḥūn [MÇ/1445]

Nihādumda belürdi ‘özü-i şer‘ī

Kerem ḳıl dirme bī-vaḳt işbu zer‘ī [MÇ/1446]

Aynı gerekçe A’da da vardır fakat yedi gün yerine MÇ’de olduğu gibi yine bir hafta ifadesi kullanılmıştır (A).

Velîkên merâ hest ‘ozr-ê zenân

Yekî hefteem dâz bâyez zemân (A) [A/239]

(Ancak benim kadınlara özgü bir özrüm var. Bana bir hafta zaman vermelisin.)

d. Kırk

Kırk Harami

Meger kırk adamı olup harâmî

‘Arab içre çıkarmışlardı nâmı [MÇ/5471]

Başup yollarda ehl-i kârvânı

Cihân içinde olmuşlardı cânî [MÇ/5472]

Zê-dozdân çêhêl merd gom bûzegân

Ez-în râh-dârân bî-hûzegân [A/1597]

(Hırsızlardan kırkı, kendini kaybetmişti. Bu haydutlar, yol kesen eşkıya idi.)

Kırk kişi

Çêhêl merd ez-ân nâmdârân be-koşt

Kê ez-kes geh-ê kîne nemûz poşt [A/379]

(O ün yapmış (haramilerden) kırk kişiyi öldürdü. Mücadele sırasında kimseye sırtını dönmedi (yüzyüze savaştı).)

Yekî pîşeş âmez ez-ân çêl sevâr [A/1600]

Keşîze yekî hancer-ê âbdâr

(Kırk atlıdan biri önüne geldi, keskin bir hançer çekti.)

Mezarın Başında Kırk Gün Yas

Varka, Yemen'den döndükten sonra, kendisine Gülşah'ın öldüğü yönünde yalan söylenir ve düzmece bir mezar gösterilir. Varka, Gülşah'ın mezarı sandığı bu yerde kırk gün gece gündüz yas tutar (MÇ). A'da da düzmece mezar ve mezarın başında üzülp yas tutma görülmekle birlikte kırk gün olduğu belirtilmemiştir.

Mezârında yatup kırk gün şeb ü rûz

Çekerdi derd ile feryâd-ı cân-sûz [MÇ/5270]

Gelürdi kıtına geh geh kabîle

Yüz urup hâke ağlarlardı bile [MÇ/5271]

İderler ca' l ile Varķaya mihri

Gil ile setr idüp mihr-i sipihri [MÇ/5272]

Kırk Yıl Ömür Bağışlanması

Qabûl idüp hıtâb-ı müsteţabuñ

Bağışladum yine 'ömrin şahâbuñ [MÇ/6656]

Yüzi şuyına sen şâh-ı cihânuñ

İkisine dahı kırķar yıl anuñ [MÇ/6657]

Be-goftâ bedîn her do ferroķ-hemâl

Çêhêl sâl baķşîzem ez-şast sâl [A/2218]

(Padişah, "O iki kutlu eşe, altmış yıllık (ömrümden) kırk yıl bağışladım dedi.)

24. Diğer Maddî Ve Manevî Haller

a. Bayılma

Mesnevide görülen bayılma sahneleri duygu yoğunluğundan

kaynaklanır. Mesnevide, kahramanların birbirlerini görme/kavuşma ya da ayrılma sahnelerinde aşırı heyecan belirtisi olarak bayıldıkları görülür (MÇ). Mesnevinin kadın kahramanının yanı sıra erkek kahramanın da bayıldığına şahit olmaktadır. Varka, babasının ölümünün ardından duyduğu şiddetli üzüntü ve savaşın verdiği yorgunluk neticesine bayılır ve atından düşer (A).

Velikēn dēl-ē Varḳa ez-merg-ē bāb

Be-ber derhemī ḥūn şoz ez-derd ü tāb [A/871]

(Ancak babasının ölümünden dolayı Varka'nın gönlü dertlendi ve sinesi de yorgunluktan kan oldu.)

Ez-ān derd u sehmeş dēl-efgār şoz

Be-yoftāz ez-pāy u bīmār şoz [A/873]

(O dertten ve korkudan gönlü yaralı oldu ayaktan düştü/zayıf ve güçsüz kalıp ve hasta oldu.)

Bayılma zaman zaman hastalık/yaralanma sebebiyle de olabilir. Varka'nın Gülşah'ın ardından Şam'a gelirken kırk haramilerle giriştiği mücadele neticesinde ırmak kenarında (A'da çeşme(pınar) başında) yaralı halde görülür (MÇ ve A).

Dönüp şayd u şikārından şeh-i Şām

Revān oldı ide ol cūda ārām [MÇ/5515]

İrişdi çünki ol āb-ı revāne

Gözi tuş oldı esb ü nev-cüvāne [MÇ/5516]

Özine şu kenārından idüp cā

Görür düşmiş yatur bir serv-i bālā [MÇ/5517]

Akıtılmış kanını feşşād-ı devrān

Yatur bī-hūş olup bī-‘ akl u bī-cān [MÇ/5523]

Ço bā-doşmeneş ceng peyveste şoz

Be-deh cāy efzūn tenesh haste şoz [A/1619]

(Düşmanlarıyla savaştığı sırada bedeni ondan fazla yerden yara aldı.)

Zê-hūneş dēl-ē hāk bī-reng şoz [A/1620]

Zê-sostī cēhān ber-dēleş teng şoz

(Kandan toprağın kalbi nakışlı oldu. Zayıflıktan dünya onun gönlüne dar oldu)

Hemī reft ez-ū hūn çekān ber-zemīn

Şoze por zê-hūneş nemed zeyn u zīn [A/1621]

(Ondan kan, zemine damlayıp gidiyordu, bu yüzden eyerin altındaki keçe ve eyer kanla dolmuştu)

Varka yaralı bir vaziyette Muhsin Şah tarafından Gülşah'ın yaşadığı saraya getirilir. İyileşmeye sürecinde hizmetçiyle Gülşah'a bir süt tasının içinde yüzüğünü gönderir. Varka'nın yüzüğünü gören ve onun sarayda olduğunu anlayan Gülşah bayılır (A).

Heme mağzeş ez-mēhr por-cūş geşt

Be-yoftāz ber-cāy u bī-hūş geşt [A/1736]

(Gülşah'ın) Tüm beyni sevgiden coştı. Yere düştü ve bayıldı.)

MÇ'de, Gülşah, daye ile Varka'ya haber gönderir. Kasrın bahçesine gelen Varka'yı görür. Birbirlerine sarılıp kucaklaşırlar. Gülşah bu heyecan neticesinde baygınlık geçirerek yere düşer. Muhsin Şah, onu yüzüne gülsuyu serpererek ayıltmaya çalışır.

Biri yaturdı yirde dil-füsürde

Biri yaturdı ne zinde ne mürde [MÇ/5817]

Biri itmiş hayâtını ferâmûş

Birinden gitmiş idi ‘aql ile hûş [MÇ/5818]

Haber oldı irişdi Şâh Muhsin

Görüp bu hâli itdi âh Muhsin [MÇ/5822]

Bakup hâk üzre yatduğun nigâruñ

Haber şordı vuķû‘ından bu kâruñ [MÇ/5823]

Birez sâkin olup cânında tâbı

Seper gül yüzine âb-ı gül-âbî [MÇ/5832]

Varka, gururunun baskın gelmesi üzerine Şam’da Gülşah’ın sarayından ayrılmaya karar verir. Bunu Gülşah’a söylediğinde Gülşah, Varka’yı kalması için ikna etmeye çalışır. Ancak ikna edemeyince baygınlık geçirir (MÇ).

Bu vech ile yanup yakıldı Gül-şâh

Tenin tîr-i ğama yâ kıldı Gül-şâh [MÇ/6023]

Görüp Varķa ğam u derd-i nigârı

Gider elden ‘inân-ı ihtiyârı [MÇ/6024]

Cihân u cânını idüp ferâmuş

Yıkıldı yüzi üzre oldı bî-hûş [MÇ/6025]

b. Gurur

Varka ve Gülşah’ın Bir Süre Görüşmesinin Ardından Varka’nın

Gururunun Galip Gelmesi ve Gülşah'ın Sarayını Terk Etmesi

Varka, Şam'da Gülşah'ı bulur. Muhsin Şah, Varka'yı sarayında ağırlamaktan memnun olduğu gibi Gülşah'la görüşmesine de izin verir. Ancak bir süre sonra Varka, bu durumu ahlakî bulmaz, mağrur tavrı onu Şam'dan ayrılmaya zorlar.

Olur mı şavv-ı 'ışk içre yaraşık

Bir evde bir nigāra iki 'āşık [MÇ/5593]

Urrur biri birine çeng ü dendān

Şalınsa bir ğazāle iki aşlan [MÇ/5594]

Ġazab nārı ider cānını tīre

İki şeh ger otursa bir serīre [MÇ/5595]

İrenler didi vuşlat 'ālemine

Yılı degmez firākuñ bir demine [MÇ/6000]

Velīkēn zē-şūy-ē to ey serv-bon

Şokūhem; fozūn z'īn ne-güyem sohon [A/1839]

(Ancak ey servi fidanı senin kocandan korkuyorum, bundan daha fazla söz söylemiyorum.)

Bovez nīz k'eş hoş neyāyez kē men

Bovem bā-to yek cāy ey sīm-ten [A/1841]

(Ey gümüş bedenli seninle bir yerde olmam, ona da hoş olmaz/gelmez.)

Ve ger āgehī yābi ey dēl-gosēl

Kē ez-men ne-yāyez verā gam be-dēl [A/1842]

(Ey kırık gönüllü, eğer haberin varsa, benden onun gönlüne gam gelmez.)

c. Hastalık

Varka ve Gülşah mesnevilerinde görülen hastalık, ya aşktan ya da aşkı uğruna mücadele eden kahramanın bu mücadeleler sırasında yaralanıp bitkin düşmesinden kaynaklanır (MÇ ve A). (bkz. bayılma motifi)

Ç. MESNEVİLERİN KAHRAMAN KADROSU AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Kahraman Kadrosu	Ayyuki- Varka ve Golşah	Mustafa Çelebi- Varka ve Gülşah
Varka	+	+
Gülşah	+	+
Hümam	+	+
Hilal	+	+
Gülşah'ın annesi	+	+
Rebi İbni Adnan	+	+
Bedi'	+	+
Galib	+	+
Selim Şah	+	+

Melik Anter	+	+
Muhsin Şah	+	+
Zenci köle	+	+
Daye	+	+
Gülşah'ın kız arkadaşı	+	+
Hekim	+	+
Tacir	+	+
Kervancılar	+	+
Köle	+	+
Varka'nın ölümünü Duyuran atlılar	+	+
Hz. Muhammed ve Sahabe	+	+
Dört Halife	—	+
Cebrail	+	+

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, aynı konulu A ve MÇ mesnevilerinin kahraman kadrosunun da büyük ölçüde örtüşmektedir. Sadece pek çok bölüm gibi ölümden sonra dirilme kısmının daha detaylı anlatıldığı MÇ'de A'dan farklı olarak dört halife yer alır. Varka ve Gülşah'ın dirildikten sonra kendilerine yeniden ömür verilmesinin ön şartı olan, bu talepte bulunan kişilerin ömürlerinin kalanından bir kısmını vermeleri noktasında Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ömürlerinin onar yılını, Hz. Ali ise kalan ömrünün

tamamını bağışlar. Bu cömertlikleri tanrısal bir ödülle karşılanır, ömürleri kendilerine geri verilir. A'da Varka ve Gülşah'ın yeniden dirilmesi sırasında Hz. Muhammed'in yanında bulunan kişiler Muhsin Şah ile Hz. Muhammed'in arkadaşları/sahabe olarak tanıtılır, kimliklerinden bahsedilmez. Kahramanların drilme kısmı da -mesnevinin hacmiyle doğru orantılı olsa gerek- detaylı anlatılmaz.

D. MESNEVİLERDE KULLANILAN VEZİN, NAZİM ŞEKİLLERİ VE NAZİM TÜRLERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Ayyukî'nin mesnevisi mütekarib bahrinde ve Şeh-nâme vezni olarak da bilinen fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl vezninde kaleme alınmıştır. Mustafa Çelebi'nin mesnevisi ise mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün veznindedir.

A'da mesnevi içinde, farklı nazım şekli olarak sadece gazel görülür ve bu gazeller mesnevi ile aynı vezindedir. MÇ'de mesnevide kaside, gazel, kıta ve nazım formunda şiirler bulunur. MÇ'de yer alan mesneviden farklı nazım şekillerinin vezinleri şu şekildedir:

Mesnevi ile aynı vezinde (mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün) 2 beyitlik 1 kıta, 5 beyitlik bir gazel ve 2 beyitlik 14 nazım; (toplam 35 beyit)

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbı ile 2 beyitlik 9 kıta, 3 beyitlik 1 kıta ve 3 beyitlik 1 nazım; (toplam 24 beyit)

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı ile 2 beyitlik 9 kıta, 3 beyitlik 1 kıta, 5 beyitlik 2 gazel ve 3 beyitlik 1 gazel; (toplam 34)

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı ile biri 31 diğeri 25 beyitlik 2 kaside ile biri 2 diğeri 3 beyitlik birer kıta yer alır. (Toplam 61 beyit)

Görüleceği üzere, mesnevi içinde yer alan 43 farklı nazım şeklinden 16'sı mesnevi ile aynı vezinde, 11 tanesi mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün; 13 tanesi fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün; 4 tanesi fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün veznindedir. Toplam 6712 beyit olan mesnevide 119 beyit, mesneviden farklı vezinde kaleme alınmıştır. Bunun mesnevinin beyit sayısına oranı, %0017'dir.

Ayyukî'nin Varka ve Gülşah'ında, mesnevi dışındaki nazım şekillerinden sadece gazele tesadüf edilir. Kendisinden önce Fars edebiyatında yazılan mesnevilerde gazel kullanılmamış olması Ayyukî'nin Varka ve Gülşah aracılığı ile bu edebiyata getirdiği bir yenilik olarak değerlendirilir. İran mesneviciliğinin zirvelerinden kabul edilen *Şeh-nâme*, Ayyukî'nin *Varka ve Güşah*'ı ile birlikte Gazneliler döneminden bugüne tam metni ulaşabilmiş iki mesnevidir. 60.000 beyitlik *Şeh-nâme*'de bir tane bile gazele yer verilmemişken, aynı döneme ait Varka ve Gülşah'ta kahramanların ağzından söylenen gazeller bulunur. Bu gazeller, mesnevi ile aynı vezinde ancak farklı bir kafiyeleşmiştir. Mesnevi içinde gazel söyleme geleneğinin İran mesneviciliğinde Ayyukî tarafından başlatıldığı düşünülmektedir³⁵⁸. Z. Safa, bu yeniliğin sebebi olarak, Varka ve Gülşah hikâyesinin kökeninin Arap sözlü anlatılarındaki Urva ve Afra hikâyelerine dayanmasını gösterir. Arap anlatılarında gerek aşk, gerek üzüntü ve matem ifadeleri için gazel söylemenin yaygınlığı dolayısıyla, Ayyukî de mesnevisine kaynaklık eden bu hikâyeleri okurken hikâye içinde yer alan gazellerle karşılaşmış ve kendi mesnevisi içinde kullanmayı düşünerek, o güne kadar Fars mesnevisinde olmayan bir üslup oluşturmaya çalışmıştır³⁵⁹. Ayyukî'nin mesnevisinde yer alan gazeller, olayların içinde değil başında, sonunda ya da gazelleri söyleyen kahramanların duygusal yoğunluk yaşadığı kısımlarda yer alır ve bu gazellerin olay örgüsü içinde çok fazla bir önemi yoktur. Bu gazeller âdetâ, kahramanların kendi iç dünyalarına bir yolculuktur³⁶⁰. Ayyukî mesnevide yer

³⁵⁸ Ahmed Ateş, "Mesnevi", *İA*, C. VIII, MEB, İstanbul 1960, s. 130.

³⁵⁹ Robert Dankoff, "The Lyric Romance: The Use of Ghazals in Persia and Turkish Masnavis", *Journal of Near Eastern Studies*, V. 43, January 1984, N 1, Chicago 1984, s. 10.

³⁶⁰ Robert Dankoff, *a.g.m.*, s. 12.

verdiği gazellerin ilki –e men, Varka, Gülşah ve Rebi İbni Adan tarafından söylenen gazelerde tercih edilen bir redif olmuştur. Dankoff, bunu Varka ve Rebi İbni Adnan arasındaki rekabetin bir yansıması olarak yorumlar³⁶¹. Mesnevi içinde yer alan gazellerin belki daha genel bir ifadeyle mesnevi dışındaki nazım şekillerinin; halk hikâyelerindeki manzum kısımların ve manzum-mensur karışık şekilde kaleme alınan eserlerdeki manzum kısımların monotonluğu kırmak, anlatıya lirizm katıp anlatımın canlanmasına yardımcı olmak olduğu yaygın bir kanaat olarak ifade edilir. Ancak Dankoff, mesnevi içindeki gazellerin varlık sebebinin bu olamayacağı görüşündedir. Ona göre, Fars edebiyatında bu geleneği başlatan Ayyukî, mesnevi içinde gazel söyleme ilhamını Arap edebiyatından almıştır. Mesnevinin Arap sözlü anlatılarına dayandığı düşünüldüğünde, bu görüş Arap halk hikâyelerinin manzum-mensur yapısının daha genel bir ifadeyle, bir milletin edebiyat anlayışında var olan, uzun soluklu anlatılarda anlatı içinde şiir/gazel söyleme geleneğinin bir sonucu olduğu görülür³⁶².

Fars edebiyatında mesnevi içinde gazele yer verme geleneğinin, sebepleri ve kaynağı tartışmaya açık olsa da bugünkü bilgilerimize göre, ilk olarak Ayyukî'nin Varka ve Gülşah adlı eserinde görülmüştür. Aynı adlı eserin Anadolu sahasındaki ilk örneği olan Yusuf-ı Meddah'ın mesnevisi, Anadolu sahasında yazılmış ilk aşk mesnevisi olarak kabul edilir. Yusuf-ı Meddah'ın mesnevisinde de Ayyukî'nin mesnevisindekiyle benzeşen gazel kullanımları görülür. Bu durum, aşk mesnevileri içinde gazel söyleme geleneğinin, Ayyukî'nin Varka ve Gülşah adlı mesnevisinin Anadolu sahasındaki yeniden yazımı sırasında, Ayyukî'yi model alış sebebiyle edebiyatımıza dâhil olduğu yorumunu beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte Türkçe mesnevilerdeki gazel kullanımının, Farsça mesnevilerdekine oranla çok başarılı olduğu da ifade edilir³⁶³. Türkçe mesnevilerin içinde yer alan gazellerin, her birinin divanlarda yer alan müstakil gazeller kadar şiir sanatı açısından kaliteli olması hatta birçoğunda müstakil bir gazelmişçesine şairin mahlasının bulunması da

³⁶¹ Robert Dankoff, **a.g.m.**, s. 13.

³⁶² Robert Dankoff, **a.g.m.**, s. 22.

³⁶³ Robert Dankoff, **a.g.m.**, s. 23.

bu görüşü teyit eder.

Ayyukî'nin Varka ve Gülşah mesnevisinde yer alan 10 gazelin mesnevi içinde kullanıldıkları yerler şunlardır:

- 1) Rebî İbni Adnan'ın Gülşah'a olan aşkını anlatması,
- 2) Varka'nın Gülşah'ı kaybetmekten dolayı ağlaması,
- 3) Varka'nın Gülşah'ı kurtarmaya yemin etmesi ve Rebî' ile savaşmaya gitmesi,
- 4) Rebî'in savaşta ölmesi,
- 5) Varka'nın savaşta ölen babasının yasını tutması,
- 6) Gülşah'ın Şam hükümdarı Muhsin Şah ile nişanlanması ve Varka için bir aşk şiiri söylemesi,
- 7) Varka'nın Gülşah'ın ölümüne inanıp yas tutması,
- 8) Varka'nın sevgilisinin hastalığını tedavi etmesi için doktora yalvarması,
- 9) Ölmeden önce Varka'nın Gülşah'a duygularını açması,
- 10) Varka'nın ölüm haberini almasıyla Gülşah'ın yas tutması³⁶⁴.

Mesnevi içinde yer alan 10 gazelden 2'si Rebî İbni Adnan tarafından söylenmiştir. Diğer 8 gazelden ikisi Gülşah, 6'sı Varka tarafından söylenir. Gazeller, olay akışının içinde yer almaz. Olaylar bittikten sonra yaşanan duygusal yoğunluğu okuyucuya daha iyi hissettirmek ve kahramanların psikolojilerini göz önüne sermek gibi bir fonksiyon da üstlenirler.

Mustafa Çelebi'nin mesnevisinde dört gazel kullanılmıştır. Mesnevi dışında padişahın övgüsünün yapıldığı 2 kaside ile mesneviye serpiştirilmiş 23 kıta ve 15 nazım yer alır. Gazellerden sadece bir tanesi "gazel" başlığı taşır, diğerleri "kıt'a" olarak başlıklandırılmıştır. Aynı şekilde mesnevide yer alan nazımlar da "kıt'a" başlığına sahiptir. Mesnevi içinde kıt'a başlığı taşıyan kıta ve nazımlar, mesnevide anlatılan bir olay ya da dile getirilen bir

³⁶⁴ Robert Dankoff, a.g.m., s.

düşünceyi destekler ve özetler mahiyette bir fonksiyona sahiptir.

Mesnevinin başlangıç kısmında 2 kaside, 8 kıta, 1 gazel ve 1 nazım yer alır. İlk kaside, tevhit konuludur. Bu kasideden önceki mesnevinin ilk 106 beyti de her hangi bir başlık taşımasa da mesnevi formunda bir tevhit görünümündedir. Bu yüzden tevhit kasidesinin hazırlayıcı anlamında beyit ya da beyitler aramak gereksizdir. (A'da müstakil bir tevhit türü ve kaside şekli yer almaz. Ancak mesnevinin ilk beş beyti, Tanrı'nın birliği ve ululuğundan bahseden bir tevhit özelliği taşır).

Mesnevi formunda bir natın ardında dört halifenin övgüsünün yapıldığı birer kıta gelir. Bu da Türkçe mesnevilerin tertip planı dâhilinde görmeye alışkın olduğumuz ilahî ve dünyevî hiyerarşiye riayet gözetilen bir tarzdadır. Peygamberin naatından sonra yer alan bu kısımda birer kıta ile övgüleri yapılan halifelerin, mesnevinin sonunda birer mesnevi kahramanı olarak ortaya çıkacak olması, övgü içerikli bu kıtaların fonksiyonel kullanımı olarak düşünülebilir. A'da müstakil naat, tevhit kısımları görülmez. Başlangıç kısmında 11 beyitlik naat ve 5 beyitlik tevhit içerikli bölüm yer alır (A'da münacat, ve dört halife övgüsü yer almaz).

Der-Medh-i Pādşāh-ı Rub'-ı Meskūn başlıklı mesnevi formundaki methiyenin ardından gelen kıta, 22 beyitlik mesnevi bölümünde anlatılanları özetler mahiyette, padişahın adaletinden ve devrinde sağladığı asayişten bahseder. 12 beyitlik mesnevi formundaki methiyenin ardından gelen kıta, yine aynı şekilde mesnevide anlatılan padişahın iyi bir savaşı olduğundan bahseder. 7 beyitlik padişahın cömertliğinin anlatıldığı mesnevi formundaki methiyenin ardından gelen kıta da yine padişahın cömertliğini konu almaktadır. 21 beyitlik padişahın kudretinin öfke ve azametinin anlatıldığı mesnevinin ardından gelen kıta ise padişahın celaline yöneliktir.

Bu methiyenin ardından Kaşîde Der- Medh-i 'Âlem-penâh başlıklı 25 beyitlik bir kaside yer alır. Klasik kaside bölümlenmelerinin tümüne sahip olmasa da methiye ve dua kısımları bulunmaktadır. (A'da Mesnevinin kendisine sunulmuş olduğu düşünülen Sultan Mahmud için bir methiye

bulunmakla birlikte bu kaside formunda değildir. Mesnevi ile aynı vezin ve kafiyedir. Mesnevi doğrudan doğruya bu methiye ile başlar).

Her ne kadar kıta başlığı taşıda da mesnevinin ilk gazeli sebep-i telif kısmı içinde yer alır. Sebeb-i telif, kurmaca bir tabloya hazırlık adına olsa gerek bir bahar ve meclis tasviri ile başlar. Ayrıntılı bir şekilde içki meclisinin, kadehlerin ve kurmaca tabiatın tasvirlerinin ardından 5 beyitlik bir gazel yer alır. Gazel, mesnevide anlatılan eğlence meclisi ile aynı eksenslidir. Gazelde ayrıntılı bir bahar ve meclis tablosu verilir.

Sebeb-i telif bölümündeki kıta başlığını taşıyan ilk nazım, müellifin kurmaca arkadaşlarının mesneviyi yazma konusunda kendisine ısrar ettikleri kısmın ardından gelir. Nazım da, bu arkadaşlardan birinin ağzıyla söylenmiş izlenimi vermektedir. Yine, müellife sahip olduğu şairlik yeteneği dolayısıyla bu mesneviyi yazma işini üstlenmesi yönünde telkin içeriği taşır.

Hikâyenin işlendiği bölümde mesnevi dışındaki ilk nazım şekli bir kıtadır. Şıfat-ı Varka başlığıyla Varka'nın özelliklerinin anlatıldığı kısmın ardında yer alan kıta, mesnevi formunda anlatılan Varka'nın özelliklerini üç beyitte özetler. Bu bölümdeki mesnevi dışındaki ikinci nazım şekli Şıfat-ı Gülşâh başlığını taşıyan bölümün sonunda bulunur. Bu da bir önceki kıtada olduğu gibi sunumu yapılan kahramanın özelliklerini özetler mahiyettedir. Mesnevi kahramanlarının birlikte büyümesi, okula gitmeleri ve âşık olmalarını anlatan bölümden sonra yer alan kıta, Varka ve Gülşâh'ın birbirlerine uygun oluşu ekseninde döner.

Gülşâh'ın Varka ile düğün töreninin anlatıldığı “Şıfat-ı Rûz ve ‘Urs-ı Gülşâh” başlıklı kısımdan sonra kıta başlığı taşıyan bir gazel gelir. Gazel, kahramanlardan birinin ağzından söylenmediği gibi okuyucuda öyle bir izlenim de bırakmaz. Mesnevi formunda detaylı tasvirleri verilen düğün ortamını ifade eden, adeta o ifadeyi pekiştiren bir içerik taşır.

Gülşâh'ın Rebi İbni Adnan tarafından kaçırılmasının anlatıldığı kısımda “Şıfat-ı Zenân-ı Reh-zenân” başlıklı bir bölüm yer alır. Kadınların sürekli

olumsuzlandığı ve onların vefasızlığından yakınıldığı bu bölümün ardından gelen kıta da yine kadınların şeytandan dahi daha hilekâr olduğu ifade edilir.

Rebi İbni Adnan'la Gülşah'ı geri almak için yapılan mücadeleler sırasında Varka'nın babası Hümam ölür. Bu mesnevide “Şıfat-ı Yetim Şoden-i Varğa” başlığı ile anlatılmıştır. Hümam'ın ölümünün ve bu ölümün ardından yaşanan matem son derece canlı tasvirlerle verildiği bu kısım, Varka'nın babasının ölümünün ardından duyduğu üzüntüyü ve “atadan öksüz” olduğunu dile getirmesi ile sonlanır. Hemen ardından kıta başlığı ile bir gazel yer alır. Bu gazel “-ı yetimüñ” redifli yek-âhenk bir gazeldir. Yetimlerin yaşadığı sıkıntıyı konu edinmiştir.

“Katl-i Rebî'-i Cefākār Be-Dest-i Gül-şāh-ı Vefādār” başlıklı, Gülşah'ın Rebi İbni Adnan'ı öldürmesinin anlatıldığı bölümden sonra kıta başlığı taşıyan bir nazım yer alır. Bu nazımda tıpkı mesnevide anlatıldığı üzere vefa üzerinde durulmuş, vefalı kadın yüceltilmiş ve vefasız erkekten üstün tutulmuştur.

Rebi İbni Adnan'ın Gülşah tarafından öldürülmesinden sonra oğlu Galib ile Gülşah'ın mücadelesinin anlatıldığı “Şıfat-ı Ğālīb ve Cenk Kerden-i Bā Gül-şāh” başlıklı bölümde Galib'in güç ve kudretinden Gülşah'ın cesaret ve savaşçılığından bahsedilir. Bu kısmın ardından gelen kıta da Gülşah'ın savaş meydanında gösterdiği kahramanlık ve cesareti konu alır.

“Nāme Neviştēn-i Varğa Be-Selīm Şāh Şāh-ı Yemen ve Firistāden-i Ğulām-ı Zengī-rā Be-Himmet-i Esbāb u Semen” başlıklı, Varka'nın Yemen Şahı olan dayısı Selim Şah'a mektup yazması ve kölesiyle Yemen'e göndermesini konu alan bölümün son beyitleri kölenin çevikliği, savşçılığı ve cesareti vurgulanır. Hemen ardından gelen kıta başlığı taşıyan nazımda da yukarıdaki köle takdimine uygun şekilde kölenin gücü ve savaşçılığı anlatılmıştır.

“İntizār-ı Varğa Be-Āmeden-i Zengī ve Āh u Nāle-i Ū Ez-Devr-i Du-Rengī” başlıklı Varka'nın üzüntü içinde kölesinin dönüşünü beklemesinin anlatıldığı kısmın sonu kaderci bir yaklaşım içindedir. Kaza ve kadere razı olma düşüncesi ön plana çıkar. Bunun ardından gelen kıtada da bu kısma paralel

olarak kaderin önüne geçilemeyeceğini ve insanın alnına yazılanın mutlaka başına geleceği düşüncesi işlenmiştir.

“Furkat u Cān Acısıyla Varḳa-ı Şīrīn-Dehen Eyledi Bād-ı Şabāveş ‘Azm-i Gülzār-ı Yemen” başlıklı bölümde Varka’nın aşk yüzünden çektiği üzüntüler ve sıkıntılar ile sevgilisinin vefasızlığından bahsedilir. Hemen ardından gelen kıt’ada kadınların vefasız olduğu anlatılır. Aynı bölüm içinde Varka’nın sevgilisinden ayrı olmaktan kaynaklı üzüntü ve ızdırabı dile getirilir. Âşıқта ayrılığın yarattığı hastalığın çaresi olmayacağı anlatıldıktan sonra yer alan kıtada da aynı konu ele alınır.

Mesnevi içinde kullanılan türlere gelince; MÇ’de mesnevinin giriş kısmındaki tevhit, münacat, naat, dört halife övgüsü A’da görülmez. Mesnevinin ilk beş beyti tevhit içeriklidir. Konunun işlendiği bölümde yer alan şehrengizi çağrıştıran nazımlar ile mesnevi içinde herhangi bir başlık taşımayan ancak sakiye yönelik hitap ve içeriği açısından saki-nâmeyi düşündüren kısımlar A’da yoktur.

Varka ve Gülşah mesnevisi içinde yer alan ve şehrengiz özelliği gösteren nazımlarda Rus, Bulgar ve Rum güzellerine dair olanlar Priştineli Mustafa Çelebi’nin memleketi olan Rumeli coğrafyasını yansıtmaları açısından ilginçtir. Bu nazımlarda Frenk ve Engerus da ayrıca zikredilmiştir. Varka ve Gülşah mesnevisinde yer alan, Semerkand u Buhara, Hıta, Çin ü Maçin, Horasan, Bulgar u Rus, Hotan, Şam u Irak ve Rum olmak üzere sekiz farklı memleketin güzellerinden birer nazım ile bahsedilmiştir. Şehrengizlerde “mahbub”, “cüvan” ya da “dilber”in, hakkında şehrengiz yazılan genel geçer güzeli ifade eden tavsif kalıpları olmasına rağmen³⁶⁵ incelediğimiz mesnevideki nazımlarda güzellerin bulundukları coğrafi mekâna nispet edilerek “huban” şeklinde tavsif edilmesi, bu şiirlerin şeklinin nazım olması, nazımlardaki güzellerin kahramandan ziyade tip özelliği göstermesi, cinsiyetten arınmış bir şekilde sunulması ve genellikle şehrengizlerde görülen planı taşımamaları sebebiyle şehrengiz olarak adlandırılacakları

³⁶⁵ Halil Çeltik, a.g.t., s. 436.

konusunda kuşkular taşımakla birlikte bunların, şehrengiz ya da şehrengizden doğmuş ona yakın bir tür olduğunu düşünmekteyiz.

Şehir ya da ülke güzellerini konu edinen bu nazımlarda şehrengizlerde görmeye alışkın olduğumuz kişi isimleri zikredilmemiş, onun yerine coğrafi bölgenin güzellerinin genel ve belki de karakteristik özelliklerinden bahsedilmekle yetinilmiştir. Nazımda Semerkant ve Buhara güzellerinin gönül alıcı olduğu belirtildikten sonra kâinatı süsleyen bir güneş gibi ışık saçacak derece güzel oldukları ifade edilmiş. Güzellikleri genellikle ışık ve parlaklık ifade eden kelimelerle dile getirilmiştir. Tıpkı şehrengizlerde olduğu gibi güzeller için “dilber” kelimesinin kullanılması, kastedilen güzellerin erkek olabileceğini akla getirmektedir (MÇ/ 4718-4719).

“Sıfat-ı Huban-ı Hıta” başlığını taşıyan nazım, Hıta adı verilen bölgenin güzellerinin can bağışlayacak derecede güzel olduğunu ve âşıklarını vuslatla ödüllendirdiklerini dile getirir (MÇ/4720-4721).

Mesnevide, Çin ve Maçın güzellerinden “Sıfat-ı Huban-ı Çin ü Maçın” başlıklı nazım ile söz edilmiştir. “Çin” kelimesinin kıvrım, büküm anlamı sebebiyle güzellerin kıvrım kıvrım ve dağınık haldeki saçlarını ön plana çıkarır. Çin ahusunun göbeğinden elden edilen misk kokusunun sevgilinin saçı ile yayıldığı dile getirilir. Görüleceği üzere, “Çin ü Maçın” olarak adlandırılan bölgenin güzellerinden ziyade, kelimelerin ses benzerlikleri ve sahip oldukları ikincil anlamlarla bölgeyi ön plana çıkaran kozmetiğe ait bir unsur vurgulanmıştır (MÇ/4722-4723).

Türk kültür ve edebiyatında son derece önemli yere sahip Horasan güzelleri “Sıfat-ı Huban-ı Horasan” başlığı altında ele alınır. Horasan güzellerinin vuslatının mümkün olmadığı, gönül verip uğruna can vermekle kazanılmayacakları belirtilir. Hıta güzelleri daha kolay elde edilen dilberler olarak sunulmasına karşın, Horasan güzellerinden dilber değil “huban” şeklinde bahsedilmiş ve vuslatlarının mümkün olmadığı ifade edilmiştir (MÇ/4724-4725).

Mesnevide, Bulgar ve Rus güzelleri “Sıfat-ı Bulgar u Rus” başlığıyla ele alınmış. Bunlar toplu halde bir yerde bulunan ve dolaşan Çin ahularına benzetilmiştir. Frenk ve Üngürüs de nazımda Bulgar ve Rus güzelleri ile

birlikte zikredilir. Ancak, Frenk, belirli bir mekân adı olmaktan ziyade genel olarak Avrupa'yı ifade eder. Özellikle Hristiyanlık sebebiyle, kâfir, put ve güzelleriyle konu edinilir. Üngürüs ise bugün Macaristan olarak adlandırılan ülke için kullanılır. Macarlar da Bulgarlar gibi, çoğunlukla Türk asıllı kavimlere dayanmakla birlikte bulundukları coğrafya içinde zamanla benliklerini kaybetmiş iki Balkan ülkesidir³⁶⁶ (MÇ/4626-4627).

Hotan güzelleri, yüz güzelliği ile ele alınmıştır. Ancak bu güzellik, Klasik şiirin genel geçer güzellik anlayışından farklı değildir. Göz bebekleri fitne çıkarır, dudağı gonca, yanağı açılmış bir gül, yüzü yasemin yaprağı ya da yaseminin kendisidir (MÇ/4628-4629).

Mesnevi metninde Arap yarımadasındaki bu iki mekân, Şam ve Irak'ın mahbupları, çoğunlukla güzel bulunur. Fani dünyada Şam ve Irak güzellerinin vuslatına erenlerin ebedî ömür bulacakları ifade edilir (MÇ/4630-4631).

Rum güzelleri, güzellik göğünün yıldızı olarak vasıflandırılmıştır. Gözleriyle âşıkın gönül ülkesini yağmalayacak kadar etkili bakışlara sahiptirler (MÇ/4632-4633).

A ve MÇ 'nin Varka ve Gülşah mesnevileri kullanılan vezin, beyit sayısı, nazım şekli ve türler açısından karşılaştırıldığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

* A'da tüm mesnevi boyunca tek bir vezin kullanılmıştır: fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ül. MÇ'de mesnevinin vezni mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün'dür. Ancak mesnevi içinde yer alan 43 farklı nazım şekinden 28 tanesi mesneviden farklı vezinde kaleme alınmıştır. Mesnevide kullanılan farklı vezinler şunlardır: mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün; fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün; fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün.

* A'da beyit sayısı 2238 iken MÇ'de 6712'dir. Yaklaşık 3 kat olan bu hacimsel farkın sebebi sadece, MÇ'de mesnevinin giriş kısmında yer alan tevhit, münacat, naat, miraciyye ve sebeb-i telif gibi kısımlarda aranmamalıdır. Türkçe mesnevilerin tertip özellikleri olarak adlandırılabilir.

³⁶⁶ Şehrengiz benzeri bu nazımlar, Varka ve Gülşah mesnevinin müellifi konusundaki karışıklığı aydınlatmaya yardımcı bir unsur olarak da ele alınabilir. Priştineli Defteremini Mustafa Çelebi'nin, Rumelili şairlerin şiir dünyasını yansıtan mekân adları ve bu mekânlara dair güzelleri konu edinen kıtaları, Varka ve Gülşah şairinin Rumeli coğrafyasından olduğunu teyit eder.

giriş kısmındaki tevhid, münacat, naat, miraciye, dört halife övgüsü vb. türlerin, MÇ'de hemen tamamının yer alması mesneviye bir hacim katmıştır. MÇ, olay örgüsünde A'ya bağlı kalmış fakat aynen çeviri yoluna gidilmemiş, olaylar daha detaylı şekilde işlenmiştir. Her iki mesnevide eşleşen bölüm ve başlıklarda dahi beyit sayısı açısından MÇ'nin ciddi hacimsel farklara sahip olduğu görülür. (bkz. Bölüm başlıkları ve Değerlendirme kısmı)

* A'da mesnevi içinde yer alan tek farklı nazım şekli gazeldir. Mesnevi kahramanlarının ağzından söylenen 10 gazel bulunur. MÇ'de mesnevi içinde, kaside, gazel, kıta ve nazım formunda toplam 44 farklı şekilde şiir yer alır.

* A'daki 10 gazel kahramanların ağzından duygu yoğunlu olan kısımlarda ve olay akışını bozmayacak şekilde mesnevide yer alır. MÇ'de mesnevi dışındaki nazım şekilleri arasında ağırlıklı olarak nazım ve kıta formu göze çarpar. Bu kıta ve nazımlar, mesnevi formunda anlatılan konuyu özetler mahiyettedir. Anlatıcı onlarca beyitte mesnevi formunda anlattığı şeyleri, iki ya da üç beyitte kıta ya da nazım formunda özetlemiştir. Bu adeta, uzun beyitler boyunca okuyucunun olası dikkat yoğunluğunu kaybetmesine karşılık yapılmış fonksiyonel bir kullanım izlenimi vermektedir.

* A'da mesnevide kullanılan nazım türleri arasında mesnevinin giriş kısmında Sultan Mahmud için yazılan bir methiyeyi görmekteyiz. Bu MÇ'deki Kanunî için yazılan mesnevi formundaki methiyeye karşılık düşünülebilir. A'da bu methiye dışında herhangi bir başlık taşımayan 5 beyitlik bir tevhit ve 11 beyitlik bir naat yer alır. MÇ'de ise, tevhit, münacat, naat, dört halife övgüsü, Kanunî Sultan Süleyman için methiye ile mesnevi içinde kıta formunda şehrengiz benzeri mahbub şiirleri ile saki-nâmeyi hatırlatan beyitler yer alır. Bu türlerin hiçbirine A'da yer verilmez.

SONUÇ

Arapça kökenli bir kelime olmasına rağmen edebî bir terim olarak Arap edebiyatında rastlanılmayan mesnevi, yazım ve kafiyeedeki kolaylıklar sebebiyle pek çok ulusun edebiyatında görülmesi muhtemel bir şekildir. İslam öncesi Arap ve Türk edebiyatlarında mesneviyi andıran nazım şekillerinin varlığı da buna işaret eder.

Tezimize konu olan İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020 numarada kayıtlı *Varka ve Gülşah* mesnevisinin, kütüphane kayıtları ve bu kayıtlara dayanılarak bilgi veren kimi kitaplarda Bedîî'ye ait olduğu ifade edilir. *Meşairü's-şuarâ* ve *Künhü'l-ahbâr*'daki Mustafa Çelebi biyografisinde *Mihr ü Vefa* adlı mesnevisinden olduğu söylenerek verilen örnek beyitlerin tamamının İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020'de kayıtlı eserde yer alması; *Meşairü's-şuarâ*'nın Aşir Efendi nüshasında bu eserin *Mihr ü Vefa* değil de *Varka ve Gülşah* şeklinde kayıtlı olması ve Gubarî tarafından Mustafa Çelebi'ye sunulan *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin sonunda Mustafa Çelebi'den *Varka ve Gülşah* sahibi şeklinde bahsedilmesi ile üzerinde çalıştığımız nüshada mahlas bulunmaması ve Mustafa Çelebi'nin "mahlassızlığı kendine mahlas edinmiş" olması gerekçeleriyle Bedîî'nin zannederek çalışmaya başladığımız bu eserin Piriştineli Defteremini Mustafa Çelebi'ye ait olduğu anlaşılmıştır.

Varka ve Gülşah, Arap yarımadasında Benî Şeybe kabilesinin ileri gelenleri arasında yer alan iki kardeş olan Hümam ve Hilal'in çocukları arasındaki aşkı konu edinen çift kahramanlı aşk mesnevilerinden biridir. Eser, yer yer dinî motifler barındırmakla birlikte beşerî bir aşk hikâyesidir. Mesnevinin konusu şu şekilde özetlenebilir:

Hümam ve Hilal adlı iki kardeşten, Hümam'ın oğlu, Hilal'in kızı olur. Oğlana Varka kıza da Gülşah adını koyarlar. Varka ve Gülşah'ın çocuklukları birlikte geçer, aynı okulda okurlar. Okul arkadaşlığı sırasında birbirlerine âşık olan bu iki kuzenin, on beş yaşına geldiklerinde evlenmelerine karar verilir.

Ancak düğün günü, Gülşah'a âşık olan başka bir kabilenin reisi Rebi İbni Adnan, Gülşah'ı kaçıır. Gülşah'ı geri almak için iki kabile arasında savaşlar yapılır. Bu savaş sırasında Varka'nın babası Hümam ölür ve Varka esir düşer. Gülşah, Varka'yı kurtarmak için çıkış yolları arar. Rebi İbni Adnan ve oğullarının Varka ve kabilesiyle yaptığı savaşlar zincirinin son halkası olan Galib ve Varka'nın savaşında Varka, Galib'i öldürerek Gülşah'ı kurtarır. Kabilelerine dönen Varka ve Gülşah için yeniden bir düğün tertip edilecekken Gülşah'ın annesi Varka'nın yetim ve fakir olduğunu ileri sürerek Varka'nın karşılayamayacağı kadar ağırlık ister. Varka, Yemen şahı olan dayısından maddi yardım almak üzere Yemen'e doğru yola çıkar. Yemen'e vardığı zaman, dayısının da savaşta ve yenilmek üzere olduğunu görür. Dayısına yardım ederek, onu esaretten kurtarır. Varka, Gülşah'ın annesinin istediği ağırlığı temin etmek üzere dayısından yardım istemek amacıyla gittiği Yemen'deyken Gülşah, Şam padişahı Melik Muhsin'le evlendirilir. Bu durumdan habersizce memleketine dönen Varka'ya Gülşah'ın öldüğü söylenir. Bu yalanın inandırıcı olması için de bir koyunun kemikleri kefen benzeri bir beze sarılarak düzmece bir mezara gömülür. Bir süre sonra Varka, Gülşah'ın kız arkadaşlarından birinden gerçeği öğrenir. Bunun üzerine Şam'a doğru yola çıkar. Yolculuk esnasında çeşitli zorluklarla karşılaşır. Yaşadığı mücadelelerin birinde yaralanır. Gülşah'ın zorla evlendirildiği Şam sultanı Melik Muhsin tarafından yaralı bir hâlde bulunarak saraya götürülür ve tedavisi yapılır. Böylelikle Varka, Gülşah'ın izini bulur. Kendisi sarayda iyi ağırlanan bir konuktur. Hatta Melik Muhsin, zaman zaman Gülşah'la görüşmelerine izin verir. Ancak Varka, konuk olduğu ve saygıyla ağırlandığı evde, evin hanımı konumundaki Gülşah'la görüşmeyi çok doğru bulmayarak, gururlu ve asil bir tavırla memleketine gitmek bahanesiyle saraydan ayrılır ve yolda bir pınar başında ölür. Varka'nın ölüm haberini alan Gülşah, Varka'nın mezarının başına giderek intihar eder. Varka'nın mezarı açtırılarak Gülşah'la birlikte aynı mezara gömülür. Bir gün Hz. Muhammed'in yolu bir sefer dönüşü Şam'a düştüğünde, Şam sultanı Melik Muhsin, Hz. Muhammed ve arkadaşlarını konuk ederek onlara ikramda bulunur. Hz. Muhammed, Melik Muhsin'in yüzündeki matem ifadelerinden hareketle Muhsin'e bunun sebebini

sorar. Melik Muhsin'in olayı anlatması karşısında Hz. Muhammed bu hikâyeden etkilenir ve gözleri dolar. Bu hüznü aşk hikâyesi Hz. Muhammed'le birlikte arkadaşlarını da etkilemiştir. Sahabe, Varka ve Gülşah'ın tekrar dirilmesi için Hz. Muhammed'den dua etmesini isterler. Hz. Muhammed, onların ömürlerinin tamamlandığını ancak kendi ömründen bağışta bulunacak olursa dirilebileceklerini söyler. Bunun üzerine sahabe ömürlerinden bağışta bulunur. Cebrail gelerek, ömür bağışlayanların ömürlerinin geri verildiğini ve Tanrı'nın Varka ve Gülşah'a kırk yıllık yeni bir yaşam armağan ettiğini bildirir. Mesnevi hikâye kahramanlarının tekrar hayat bulmasıyla sona erer.

Bir Arap hikâyesi olmasına rağmen mesnevi şeklinde ilk defa İran edebiyatında görülen Varka ve Gülşah'taki "ölümden sonra dirilme" motifinin Türk edebiyatına özgü olduğu ve Anadolu sahasında bu konuda ilk mesneviyi kaleme alan Yusuf-ı Meddah tarafından esere ilave edildiği şeklinde tekrarlanagelen bilginin, Farsça ve Türkçe metnin karşılaştırılması neticesinde doğru olmadığı anlaşılmıştır. Bunun mesnevi metninin tümünün Türkçeye çevrilmeden bölüm başlıklarının karşılaştırılmasıyla verilmiş bir hüküm olduğunu düşünmekteyiz. Türkçe mesnevide kahramanların peygamberin duasıyla yeniden dirilmesi ayrı başlıklar halinde ele alınmışken Ayyukî'nin mesnevisinde bu kısım daha kısa ele alınmış ve ayrı bir bölüm başlığı verilmemiştir. Böylelikle mesnevi kurgusuna Yusuf-ı Meddah aracılığıyla dâhil ettiğimizi zannettiğimiz öldükten sonra dirilme motifi, mesnevinin Farsça orijinalinde olduğu gibi, bu motifin bizim edebiyatımıza özgü olduğu da doğru değildir. Semavî olsun ya da olmasın pek çok dinin edebiyatında ölümden sonraki hayat inancı, rastlanması mümkün bir motiftir.

Pek çok mesnevi konumuzun İran edebiyatından birebir tercüme olduğu ve bu anlamda edebiyatımızın orijinaliteden uzak olduğu şeklindeki suçlamaları koşulsuz kabul, oryantalist bir yaklaşımın yansıması olduğu gibi gerekçesiz ret de bilimsel bir bakış açısını yansıtmaz. Bu sebeple mesnevinin Farsça ve Türkçe metinleri üzerinde yaptığımız karşılaştırma neticesinde şu sonuçlara ulaştık:

Varka ve Gülşah mesnevisi, olay örgüsü noktasında Ayyukî'nin mesnevisinden tercümedir. Mustafa Çelebi'nin olay örgüsüne bir katkısı yoktur. Ancak bu "tercüme", bugün kullandığımız anlamda bir çeviri olmadığı gibi bunu klasik edebiyattaki bir konuyu farklı dönem ve coğrafyada yeniden yazım şeklinde düşünmek mümkündür: Eski Yunan ve Latin klasiklerinin Batı dünyasında mesela Fransa'da klasisizm akımıyla birlikte 18.yy. ve sonrasında yeniden yazımı gibi. Burada amaç, konuyu değiştirmek değil aksine konuya sadık kalmak şartıyla söyleyişte orijinalliği yakalamaktır. Klasik edebiyatımızdaki tercüme anlayışı da büyük ölçüde klasisizmdeki tercüme/yeniden yazmayı hatırlatmaktadır.

Aynen tercüme beyitlere çok ender rastlanmasına rağmen Ayyukî'nin mesnevisi 2238 beyitken, Mustafa Çelebi'nin mesnevisi 6712 beyittir. Yaklaşık üç katı bir hacme sahip bu mesnevide kimi nazım şekilleri ve türleri yazar tarafından metne dâhil edilmişken olay örgüsünde kimi bölümler çok daha uzun ve detaylı anlatılmıştır. Ayyukî'de mesnevi içinde yer alan tek farklı nazım şekli gazeldir. Mesnevi kahramanlarının ağızından söylenen 10 gazel bulunur. Mustafa Çelebi'de mesnevi içinde, kaside, gazel, kıta ve nazım formunda toplam 44 farklı şekilde şiir yer alır. Ayyukî'deki 10 gazel, olay örgüsünde duygu yoğunluğu olan kısımlarda kahramanların ağızından söylenir. Mustafa Çelebi'de mesnevi dışındaki nazım şekilleri genel olarak kıta ve nazım formundadır. Söz konusu kıta ve nazımlar, anlatılan konuyu özetler mahiyete sahiptir. Anlatıcı onlarca beyitte mesnevi formunda anlattığı şeyleri, iki ya da üç beyitte kıta ya da nazım formunda özetlemiştir. Bu adeta, uzun beyitler boyunca okuyucunun olası dikkat yoğunluğunu kaybetmesine karşılık yapılmış fonksiyonel bir kullanım izlenimi vermektedir.

Halk edebiyatındaki kimi hikâye konularının klasik edebiyat kökenli oldukları bilinmektedir. *Varka ve Gülşah* da bu anlamda halk ve meddah hikâyelerine kaynaklık etmiş bir konudur. Anadolu, Türkmen ve Özbek sahalarında halk hikâyesi ve meddah hikâyesi formlarında kaleme alınmış hikâyeler tespit ettik. Gerek Anadolu sahası ve gerekse diğer Türk sahalarındaki halk hikâyesi versiyonlarının mesneviden farklılaşmış noktaları da bulunmaktadır. Anadolu sahasındaki halk hikâyesi formundaki *Varka ve*

Gülşahlar'da hikâye, kahramanların ölümü olmaksızın evlenip mutlu bir hayat kurmalarıyla sonlanırken, Türkmen ve Özbek varyantlarında dirilme Hz. Muhammed değil de Hızır aracılığıyla olur. Mesnevinin halk hikâyesi formundaki ölüm olmaksızın görülen mutlu sonun, halk hikâyelerinin genel yapısıyla alakalı olduğunu düşünmekteyiz. *Kerem ile Aslı* dışında, trajik sonla biten halk hikâyemizin olmaması ve bu hikâyenin de âşıklar tarafından anlatılmadığı hatta kimi yerlerde sonunun değiştirilerek Kerem'in Hızır aracılığıyla diriltip Aslı'ya kavuşturulduğunu ifade eden Boratav'a dayanarak âşıkların hikâyenin sonunu dinleyicinin beklentisine göre trajik mahiyetten kurtardıkları yorumu yapılabilir.

Böylesi geniş bir sahada bilinmesine rağmen edebiyatımızda süreklilik gösteren mesnevi konuları arasında yer almayışını ve Fars edebiyatında da klasik anlamda sadece bir örneğe sahip olmasını, mesnevinin ilk örneğinin İran'ın hamse sahibi büyük mesnevicilerinden biri tarafından kaleme alınmayışına bağladık. Nizamî ya da Camî gibi bir mesnevi tarafından kaleme alınsaydı entrik unsur açısından zenginleşecek başarılı bir kurguyla verilecek ve gerek İran gerekse Türk edebiyatında bu konuda pek çok nazire yazılacaktı.

Ayyukî ve Mustafa Çelebi'nin mesnevilerindeki motifler üzerine yaptığımız inceleme sonunda mesnevilerdeki motiflerin büyük ölçüde örtüşmesine rağmen kimi farklılıkların olduğunu tespit ettik. Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah'ındaki;

Melik Anter'in İslamiyeti kabul etmiş fakat tekrar eski dinine dönmüş olması,

Varka ve Gülşah'ın ölümden sonra tekrar dirilmelerinin ardından peygamber tarafından nikâhlarının kıyılması,

Anlatı içinde dört halife, Lat, Menat, Uzza'nın yer alması,

Varka'nın Yemen'den döndükten sonra Gülşah'ın mezarı sandığı yerde yas tuttuğu sırada üzüntüsünden hançeriyle intihara teşebbüs etmesi,

Muhsin Şah'la evlendirilen Gülşah'ın düğün gecesi Muhsin Şah'a, kendisinden uzak durması, aksi halde intihar edeceğini söyleyerek hançerini çıkarması,

Gülşah'ın Varka'nın mezarının başında hançeriyle intihar etmesi,
Muhsin Şah'ın Gülşah'ın güzelliğini bir tüccardan duyarak kulaktan
âşık olması,

Muhsin Şah'ın kervan yollarının güvenliğini tehdit eden haramilerin
varlığından utanç duyması,

Varka'nın Melik Anter'le savaşı sırasında Varka'yı yakalamak için
kurulan bir tuzak olan kuyu,

Varka'nın öldürölmek üzere cellada teslim edilmesi,
Ayyukî'nin Varka ve Gülşah'ın'da görölmez. Bunun yanı sıra bazı motiflerin
detaylandırılmasında da iki mesnevi arasında farklılıklar gözlenir:

Varka'nın Şam'a giderken yolunu kesen kırk haramiden Mustafa
Çelebi'de otuz ikisini Ayyukî'de otuzunu öldürmeyi başarması,

Ayyukî'de Varka'nın yolda karşılaştığı hekimin adının Bâ Ali (İbni
Sina) olması,

Ayyukî'de Muhsin Şah'ın Varka'ya evlenmek istemeleri halinde
Gülşah'tan boşanabileceğini söyleyip onları evlendirmek istemesi, (Mustafa
Çelebi'de bu teklif görölmez, sadece görüşmelerine izin verir ve sarayında
ağırlar),

Mustafa Çelebi'de Varka, Şam'dan ayrılıp ülkesine geri dönerken
Tanrı'dan ölüm dileyip ve bunun ardından ölmesine karşılık, Ayyukî'de böyle
bir dilek yoktur, bir gazel okuması ve ölmesi söz konusudur.

Varka ve Gülşah'ın ölüm haberini duyan herkes üzüntü içindedir.
Ayyukî'nin eserinde Müslümanların yanı sıra Yahudiler de bu mateme ortak
olur. Hz. Muhammed, Varka ve Gülşah'ın hikâyesi karşısında gözyaşı döker,
namaz kılıp yeniden dirilmeleri için dua eder. Mustafa Çelebi'de ise Hz.
Muhammed, sadece hüzünlenir, gözleri dolar ve dua eder. Mustafa
Çelebi'de yeniden dirilen kahramanlara ömür bağışlanması noktasında dört
halife de rol oynarken Ayyukî'de Muhsin Şah kalan ömründen verir. Dört
halife, Ayyukî'nin mesnevisinde görölmez.

Vezin ve nazım şekillerine dair karşılaştırma kısmında Ayyukî'nin
mesnevisinin Şeh-nâme vezni olarak da bilinen fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül

kalıbıyla Mustafa Çelebi'nin mesnevisinin ise mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla yazıldığını; Ayyukî mesnevisinin içinde mesnevi ile aynı vezinde 10 gazele yer verilmişken Mustafa Çelebi'nin mesnevisinde, çoğu mesneviden farklı vezinde 4 gazel 2 kaside, 23 kıt'a ve 15 nazma yer verildiğini gördük. Ayyukî'de Sultan Mahmud'a yönelik 44 beyitlik bir methiye ile herhangi bir başlık taşımayan 5 beyitlik tevhid ve 11 beyitlik naat dışında başka bir türe rastlanmaz. Ancak Mustafa Çelebi'de, tevhid, münacat, naat, miraciye, dört halife övgüsü, Kanunî'ye yönelik iki methiye, saki-nâme ve şehrengiz benzeri mahbub şiirleri görülür.

Sonuç olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde Bedîî adına kayıtlı Varka ve Gülşah mesnevisinin aslında Bedîî'ye ait olmadığı; Edebiyatımızda Bedîî mahlasını kullanan iki şairden hiçbirinin mesnevi yazmadığı; Mustafa Çelebi'nin kayıp olduğu zannedilen ve bir türlü bulunamayan *Mihr ü Vefa* adlı mesnevisinin aslında Mustafa Çelebi tarafından hiç kaleme alınmadığı; Bedîî'ye isnat edilen mesnevinin ise Mustafa Çelebi'ye ait olduğu ve Varka ve Gülşah mesnevilerindeki ölümden sonra dirilme motifinin Türk edebiyatının bu mesneviye katkısı olmadığı; mesnevinin orijinalinde zaten bu motifin bulunduğu çalışmamız neticesinde elde edilen en önemli sonuçlardır.

KAYNAKÇA

(Erişim) <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ejderha> (29.07.2007).

(Erişim) <http://www.nilufermagriso.com/ic.html> (10.07.2007).

(Erişim) <https://www.yazmalar.gov.tr>

Abdullah Hacı İbn Mîr Kerim, **Hikaye-i Acibe ez- Ahval-i Gülşah u Varka**, Taşkent 1326 (1907).

AÇA Mehmet; “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”, **Milli Folklor**, C. 12, S. 58, Yaz 2003.

AÇA, Mehmet; “Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”, **Milli Folklor**, C. 11, S. 54, Yaz 2002.

AÇIKGÖZ, Namık; “Klasik Türk Şiiri Tenkid Terminolojisi ve Abdar Örneği”, **Türk Kültürü İncelemeleri**, S. 2.

AÇIKGÖZ, Namık; “Riyazu’ş-şuarâ- Riyazi Muhammed Efendi (Metin-Dizin)”, AÜ DTCF Eski Türk Edebiyatı Birimi YLT, Ankara 1982.

AÇIL, Berat; “Hüsn ü Aşk’ta Anlatıcı Olarak Gelenek”, **Kitap-ı Dergisi**, Temmuz- Ağustos 2007, S. 107.

AFYONCU, Erhan; “Defter Emimi”, **İA**, C. 9, TDV İstanbul 1994.

AKBIYIK, Yaşar; “Dede Korkut Destanlarında Dua Motifleri”, **Erdem**, C. 12, S. 34, Mayıs 1999.

AKSAN Doğan; **Anadilimizin Söz Denizinde**, İstanbul 2006.

AKSOY, Ömer Asım; **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İstanbul 1994, C. 1-2.

AKSOYAK, İsmail Hakkı; “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Mihr ü Vefa Mesnevisi”, **Diriözler Armağanı**, Ankara 2003.

AKTAŞ, Şerif; **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Ankara 2000.

AKTULUM, Kubilay; **Metinlerarası İlişkiler**, Ankara 2000.

AKÜN, Ömer Faruk; “Divan Edebiyatı”, **İA**, C. 9, TDV, İstanbul 1994.

ALPARSLAN, Ali; “Gubârî Abdurrahman”, **İA**, C. 14, TDV, İstanbul 1996.

ALPTEKİN, Ali Berat; **Halk Hikayelerinin Motif Yapısı**, Ankara 2002.

- AMBROS, Edith Gülçin; "The Will-o'- the Wisp of Ottoman Divan Poetry", Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Wien 1989.
- ARASLI, Xamid; **Molla Penah Vakıf Eserleri**, Bakû 1960.
- ARMUTLU, Sadık; "Zatî'nin Şem ü Pervane Mesnevisi İnceleme-Metin", İnönü Üniversitesi SBE DT, Malatya 1998.
- Âşık Çelebi, Meşairü's-şuarâ, Fatih Millet Ktp 772.
- Âşık Çelebi, Meşairü's-şuarâ, Süleymaniye Ktp Aşir Efendi Kt 268.
- Âşık Çelebi, Meşairü's-şuarâ, Süleymaniye Ktp Pertev Paşa Kt 440.
- Âşık Çelebi, Meşairü's-şuarâ, Süleymaniye Ktp Selim Ağa Kt 1157.
- ATA, Aysu; **Türkçe İlk Kur'an tercümesi-Karahanlı Türkçesi**, Ankara 2004.
- ATALAY, Müjde; "M. Övezgeldiev- A.Nuryayagdiev: Varka ve Gülşah Dessanı", GÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü Lisans Tezi, Ankara 2005.
- ATEŞ, Ahmed; "Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi", **İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, İstanbul 1954, C. V.
- ATEŞ, Ahmed; "Mesnevi", **İA**, C.VIII, MEB, İstanbul 1960.
- ATEŞ, Ahmed; "Varka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları", **İÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, S. 1-2, 1946.
- ATEŞ, Ahmed; "Yek Mesnevi Gom Şode Ez Dore-i Gazneviyân Varka ve Golşah-ı Ayyukî", **Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat**, C. 4.
- AYKUT, A. Sait; "Ölüm: Aşk ve İnanç Renginde", **Cogito, Ölüm Bir Topografya**, S. 40, Yaz 2004.
- AYTAÇ, Gürsel; **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**, Ankara 2003.
- AYTAŞ, Gıyaseddin; "Varka ve Gülşah", GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Ankara 1985
- AYTÜR, Ünal; **Henry James ve Roman Sanatı**, Ankara 1970.
- AYVAZOĞLU, Beşir; **Aşk Estetiği**, İstanbul 1993.
- BABINGER, Franz; **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Ankara 2000.
- BAĞCI, Serpil, ÇAĞMAN, Filiz, RENDA, Günsel, TANINDI, Zeren; **Osmanlı Resim Sanatı**, İstanbul 2006.
- BANARLI, Nihad Sami; **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1971.

- BATISLAM, H. Dilek; “Mesnevilerde Mektup Tarzı Anlatım”, **İlmî Araştırmalar**, S. 13, İstanbul 2002.
- BAYRAM, Yavuz; **İlk Dönem Hikâyelerinde Anlatıcılar Tipolojisi**, İstanbul 2002.
- BELGE, Murat; “Çeşitli Açılardan Roman Kişisi”, **Edebiyat Üstüne Yazılar**, İstanbul 2003.
- BİRAY, Himmet; **Mahtumkulu Divanı**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992
- BOMBACI, Alessio; **Histoire De La Littérature Turque**, Paris 1968.
- BORATAV, Pertev Naili; **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, İstanbul 2002.
- BOYNUKARA, Hasan; **Romanda Bakış Açısı ve Anlatılışı**, İstanbul 1997.
- Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Ankara 2000, C. 2-3.
- BÜYÜKKAVAS KURAN Şeyma; “Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya Çıkar Mı?”, **Turkish Studies Türkoloji Dergisi**, S. 2, 2006.
- CAMPBELL, Joseph; **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, İstanbul 2000.
- CANIM, Rıdvan; **Edirne Şairleri**, Ankara 1995.
- CANIM, Rıdvan; **Latifi Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsıratu’n-nüzemâ**, Ankara 2000.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, “Kaside”, **Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Divan Şiiri)**, S. 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil; **Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul 1994.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil; **Türk Edebiyatında Mesnevi [XV. yy.a Kadar]** İstanbul 1999.
- ÇELİK ŞAVK, Ülkü; “Manas ve Maaday-Kara’da Sayılar”, **Milli Folklor**, C. 10, S. 50, Yaz 2001.
- ÇELTİK, Halil; “Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası”, GÜ SBE DT, Ankara 2004.
- ÇETİN, Nurullah; **Roman Çözümleme Yöntemi**, Ankara 2004.
- ÇETİŞLİ, İsmail; **Batı Edebiyatında Edebî Akımlar**, Ankara 2001.

- DANKOFF, Robert; "The Lyric In The Romance: The Use of Ghazals In Persian And Turkish Masnavis", **Journal of Near Eastern Studies**, V 43, N 1, The University of Chicago Press, Chicago 1984.
- DEMİR, Yavuz; **İlk Dönem Türk Hikâyelerinde Anlatıcılar Tipolojisi**, İstanbul 2002.
- DERMAN, Gül; **Resimli Taş Baskısı Halk Hikâyeleri**, Ankara 1989.
- DEVELİ, Hayati; "Dua ve Yas Motifi Olarak 'baş aç-' Tabiri Hakkında", **Türkiyat Mecmuası**, XX (1997).
- DİLÇİN, Cem; **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ankara 1995.
- DİLÇİN, Cem; **Süheyl ü Nevbahar, İnceleme-Metin-Sözlük**, Ankara 1991.
- ECE, Selami; "Tahkiye Açısından Haşimî'nin Mihr ü Vefa Mesnevisi", Atatürk Üniversitesi SBE YLT, Erzurum 1996.
- ERGÜN, Metin; "Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları", **Milli Folklor**, C. 9, S. 47, Güz 2000.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet; "Yusufi-i Meddah Yeni İki Varaka ve Gülşah Nüshası- Hamuş-name, Dastan-ı İblis-i Aleyhilla'ne ve Maktel-i Hüseyin", **İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, I (2), 1946.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet; **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**, Bakû 1928.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet; **Türk Edebiyatı Örnekleri-I**, İstanbul 1945.
- ERUZ, Sâkine; **Çeviriden Çeviribilime**, İstanbul 2003.
- ERÜNSAL, İsmail; "Kanuni Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'amât Defteri", **Osmanlı Araştırmaları**, S. IV.
- Erzurumlu Yeşilzade Mehmet Salih, **Varaka ile Gülşah Hikâyesi**, İstanbul 1943.
- EVLİYAGİL, Necdet; **Edebî Mektepler ve Edebî Cereyanlar**, İstanbul 1955.
- Fihrist-i Nüshahâ-yı Hatt-ı Farisi**
- FURAT, Ahmet Suphi; **Arap Edebiyatı Tarihi – Başlangıçtan XVI. Asra Kadar-** İstanbul 1996.
- GENÇ, Reşat; **Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil**, Ankara 1997.
- GİBB, E.J.Wilkinson; **Osmanlı Şiir Tarihi**, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara 1999.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib; "Süleyman I.", **İA**, C. 11, MEB, İstanbul 1970.

- GÖZLER, H. Fethi; **Avrupa’da ve Bizde Edebiyat Akımları**, C. I, II, III, İstanbul 1976.
- GÜRGENDERELİ, Müberra; **Hasan Ziyaî Hayatı-Eseleri-Sanatı ve Divanı**, Ankara 2002.
- GÜRGENDERELİ, Müberra; **Mostarlı Ziyâ’î Şeyh-i San’an Mesnevisi**, İstanbul 2007.
- Güvahî, **Pend-nâme** (haz. Mehmet Hengirmen), Ankara 1990
- HATİPOĞLU, Vecihe; **İkileme**, Ankara 1971.
- HOLBROOK, Victoria Rowe; **Aşkın Okunmaz Kıyıları: Türk Modernitesi ve Mistik Romans**, çev. Erol Köroğlu-Engin Kılıç, İstanbul 1998.
- HUART, Cl.; “Hamse”, **İA**, C.5, MEB, İstanbul
- HÜSEYNOVA, Selige; “Mensur Varka ve Gülşah Hikâyesi”, HÜ SBE, YLT, Ankara 2001.
- İMANOV, Gülahmed; “Verga ve Gülşah Mesihî-i Tebrizî’nin Mesnevisi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE yayımlanmamış YLT, Afyon 2002.
- İNALCIK, Halil; **Şair ve Patron**, Ankara 2003.
- İNCE, Şahin; “Varka ve Gülşah”, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Elazığ 1988.
- İPEKTEN Haluk; **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, İstanbul 1994.
- İPEKTEN, Haluk vd; **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Ankara 1988.
- İSEN, Mustafa; “Tezkireler Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar III-Divan Şairlerinin Meslekî Konumları”, **Ötelerden Bir Ses**, Ankara 1997.
- İSEN, Mustafa; “Divan Şiirinde Nazire Geleneği”, **Ötelerden Bir Ses**, Ankara 1997.
- İSEN, Mustafa; “Edebiyat Tarihi Açısından Priştine ve Bu Şehir Doğumlu Divan Şairleri”, **Ötelerden Bir Ses**, Ankara 1997.
- İSEN, Mustafa; “Usulî’nin Yenice Şehrengizi”, **Mehmet Kaplan İçin**, Ankara 1988.
- İSEN, Mustafa; **Kühü’l-ahbâr’ın Tezkire Kısım**, Ankara 1994.
- İSEN, Mustafa; **Usulî Divanı**, Ankara 1990.

KALENDER, Arzu; “Taze Can Buldu Cihan: Osmanlı Şiirinde Bahar”, Bilkent Üniversitesi, ESBE YLT, Ankara 2002.

KANTARCIOĞLU, Sevim; **Edebiyat Akımları ve Temel Metinler**, Ankara 1993.

KARAHAN, Abdulkadir; “Sakinameler”, **Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri**, İstanbul 1980

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan; “İslamiyet Sonrasında Arap Şiirinin Genel Özellikleri”, **Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri**, Ankara 2001.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan; “İslam Öncesinden Osmanlıya Doğu Şiiri”, **Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri**, Ankara 2001.

KARTAL, Ahmet; “Sadi’nin Bostan’ı İle Hoca Mesud’un Ferheng-name-i Sadi İsimli Mesnevilerinin Mukayesesı”, **KÜ SBE Dergisi Bilim Yolu**, S. 3, 2003.

KARTAL, Ahmet; “Şebüsterî’nin *Gülşen-i Raz’ı* İle Elvan Çelebi’nin *Gülşen-i Râz* Tercümesi’nin Mukayesesı”, **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, Sivas 2003.

KARTAL, Ahmet; “Türkçe Mesnevilerin Tertip Özellikleri”, **Bilig**, S. 19, Güz 2001.

KAVRUK, Hasan; **Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler**, İstanbul 1998.

KILIÇ, Filiz; “Meşairü’ş-şuarâ İnceleme-Tenkitli Metin”, GÜ SBE Yayınlanmamış DT, Ankara 1994.

KILIÇ, Filiz; “Tezkirelerde Şiir Ahengini Belirten Kelimeler Üzerine” **Milli Folklor**, S. 60, Kış 2003.

KILIÇ, Filiz; **XVII.yy Tezkirelerinde Şiir ve Şair Eleştirisi Üzerine Değerlendirmeler**, Ankara 1998.

Kıssa-ye Ahmet Jamı: **Kıssa-ye Varka ve Gülça**, Lahur (tarihsiz)

KONCU, Hanife; “Klâsik Türk Şiirinde Kuyu, Zindan ve Mağaranın Bazı Kullanımları”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S. 30, 2003.

KONUKÇU, Enver; “Gazne”, **İA C. XIII**, TDV, İstanbul 1996.

KORTANTAMER ,Tunca; **Nev’izâde Atayî ve Hamsesi**, İzmir 1997.

- KORTANTAMER, Tunca; “Sakinamelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimine Genel Bir Bakış”, **EÜ Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 2, İzmir 1983
- KÖKSAL, M. Fatih; “Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı”, **Diriözler Armağanı**, Ankara 2003.
- KÖPRÜLÜ, Fuad; **Edebiyat Araştırmaları**, İstanbul 1989, C. 2.
- KÖSE, Nerin; “Raglan’ın ‘Geleneksel Kahraman Kalıbı’ ve Türk Halk Hikâyeleri”, **Milli Folklor**, C. 9, S. 45, Bahar 2000.
- KUNOS, Ignacs; **Türk Halk Edebiyatı**, Ankara 2001.
- KURNAZ, Cemal; “Osmanlı Şair Okulu”, **Journal of Turkish Studies TUBA** 27/II, 2003.
- KUT, Günay; “Bursa ve Manisa İl Halk Kütüphanelerindeki Bazı Türkçe Yazmalar”, **Yazmalar Arasında**, İstanbul 2005.
- KUT, Turgut; “Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları”, **Halk Kültürü/1984-I**, İstanbul 1984.
- KUTLAR, Fatma Sabiha; **Üdî Mâ-cerâ-yı Mâh**, Ankara 2005.
- KUTLUK, İbrahim; **Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü’s-şuarâ**, Ankara 1989, C. 1.
- LEVEND, Ağâh Sırrı; “Divan Edebiyatında Hikâye”, **TDAY Belleten**, Ankara 1967.
- LEVEND, Ağâh Sırrı; **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Giriş, Ankara 1998.
- MACİT, Muhsin; **Divan Şiirinde Ahenk Unsurları**, Ankara 1996.
- MAHDUM, Abid Nazar; “Ravzatü’s-şühedâ ile Hadikatü’s-süedâ Mukayyesinin Işığında Eski Türk Edebiyatının Tercüme Anlayışı”, **İÜ SBE DT**, İstanbul 2001.
- MAHİR, Banu; **Osmanlı Minyatür Sanatı**, İstanbul 2005.
- MAZIOĞLU, Hasibe; “Divan Edebiyatında Hikâye”, **Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin**, Ankara 1975.
- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 1-2, İstanbul 1996.
- MENGİ, Mine; **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara 1994.
- MERMER, Ahmet; “Varka ve Gülşah”, **TDEA**, Dergah yay., C.8, İstanbul 1998.

- MİR SADEQÎ (Zolghadr), Meymenet; **Vajenâme-i Honer-i Şâirî (A Dictionary of Poetry and Poetics)**, Tahran 1373 (hş).
- MİRBAGHERÎ FARD, S. Ali Asghar, SHARİFÎ, Gulam Hüseyin vd; **Tarih-i Edebiyat-ı İran**, Tahran hş. 1381, C. 1.
- MOHAMMED ABDEL MAKSOUD, Belal Saber; “Leyla ile Mecnun Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri”, İÜ SBE DT, 2004.
- MOHAMMEDÎ, Ali; “Dastan-ı Varka vü Golşah”, **Edebiyat-ı Dastanî**, S. 35, 1380,
- MORAN, Berna; “Türk Romanı ve Batılılaşma Sorunsalı”, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul 2002.
- MORAN, Berna; **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul 1994.
- MÜMİNOV, İ. Vd; **Tahir va Zuhra – Sumanbar- Zivarhan-Varka bilan Gulşah-Vamık va Azra : Dastanlar**, Gafur Gulam Namıdagı Adabiyat va Sanat Naşryeti, Taşkent, 1974.
- NUTKU, Özdemir; **Meddahlık ve Meddah Hikayeleri**, Ankara 1997.
- OWENS, Meredith; Meşairü's-şuarâ or Tezkire of Âşık Çelebi, London 1971.
- ÖZERGİN, Kemal; “Selçuklu Sanatçısı Nakkaş Abdülmü'min el-Hoyî Hakkında”, **TTK Belleten**, C. XXXIV, S. 134, Nisan 1970.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat; **Türkçede Roman**, İstanbul 1985.
- ÖZTÜRK, Ali; “Türk Destanlarında Ağaç Motifi”, **Türk Edebiyatı**, S. 328, Şubat 2001.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1993, C. 3.
- PALA, İskender; **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara 1990.
- PAYAM, Nad Ali; **Sekkiz Üz İl Azerbaycan Türkçe Gazeli**, Tahran 1378.
- PEREMECİ, Osman Nuri; **Edirne Tarihi**, İstanbul 1939.
- Platon, **Symposion- Şölen-** (çev. Cenap Karakaya), İstanbul 2000.
- RAYMAN, Hayrettin; “Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler”, **Milli Folklor**, C. 11, S. 53, Bahar 2002.
- REŞAT, Faik; **Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler Eslaf**, Tercüman 1001 Temel Eser (Baskıya Hazırlayan: Şemsettin Kutlu), İstanbul tarihsiz.

SABUNCU, Zeynep; “Mihr ü Mah A Mathnawi of Mustafa Âlî”, Boğaziçi Üniversitesi SBE YLT, İstanbul 1983.

SAFA, Zebihullah ; **Tarih-i Edebiyat-i İran**, Tahran 1373, C. 1.

SAFA, Zebihullah; **İran Edebiyatı Tarihi**, çev. Hasan Almaz, C.1, Ankara 2002.

SAFA, Zebihullah; **Varka ve Gülşah-ı Ayyukî**, Tahran hş.1362, mukaddime kısmı.

SAFERLİ, Aliyar; “Azerbaycan Edebiyatı Mesihî- Varqa ve Gülşa”, Bakû 1966 (Kiril harfli)

SAFERLİ, Aliyar; “Azerbaycan Edebiyatı Mesihî- Varqa ve Gülşa”, Bakû 2005 (Latin harfli)

SAĞOL, Güliden; **An Inter-Linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish**, Harvard 1999.

SALT, Alparslan; **Neo-spiritüalist Yaklaşımla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller**, İstanbul 2006.

SAYIM, Huzeyfe; “Zerdüştilikte Kozmogoni ve Yaratılış”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** S. 16, 2004.

SAZAK, Şazuman; “Türk Bahçe Sarayına bir Örnek: Edirne Saray Bahçesi”, **Trakya Univ J Sci**, 6 (2), 2005.

SEYİDOV, Nury; **Varka Gülşa, Türkmen Halk Destanı**, Aşkabat, Medeni Miras Merkezi, Milli Elyazmaları Ens, Aşkabat 2005.

SMITH, Grace Martin; **Yusuf-ı Meddah Varqa ve Gülşah, a Fourteenth Century Anatolian Turkish Mesnevî**, Berkeley Üniversitesi 1974.

SOLMAZ, Süleyman; **Ahdi ve Gülşen-i Şuarası**, Ankara 2005.

SPIES, Otto; **Türk Halk Kitapları (Türkische Volksbücher)**, Çev. Behcet Gönül, İstanbul 1941.

ŞEMİSA, Sirus; **Enva-ı Edebî**, Tahran (hş) 1383.

Şemseddin Sami, **Kamusu'l-alâm**, İstanbul 1306.

ŞENTÜRK, A. Atilla, KARTAL, Ahmet; **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 2005.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla; **XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler**, İstanbul 2002.

- TANPINAR, Ahmet Hamdi; **19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1988.
- TANYERİ, M. Ali; **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler**, Ankara 1999.
- TEKİN, Mehmet; **Roman Sanatı ve Roman Unsurları**, İstanbul 2006.
- TEKİN, Şinasi; “İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1992, C. 3.
- TEPEBAŞILI, Fatih; **Edebiyat ve Roman**, Konya 2001.
- TOKMAK, Naci; **Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler**, İstanbul 2001.
- TOKSA, Zehra, BURÇOĞLU KURAN, Nedret; “Ferideddin-i Attar’ın *Mantıku’t-tayr*’ının 14, 16, 17 ve 20. Yüzyıllarda Türkçe Yeniden Yazımları” **Journal of Turkish Studies, TUBA Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı II**, S. 20, 1996.
- TOKSA, Zehra; “İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmede İzlenecek Yöntemler Ne Olmalıdır?”, **Journal of Turkish Studies, TUBA Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı I**, S. 24/I, 2000.
- TOLASA Harun; “15.yy. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri”, **EÜ Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, İzmir 1982, C.1.
- TOLASA, Harun; **Sehi Latifi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, İzmir 1983.
- TUMAN, Nail; **Tuhfe-i Nailî**, Ankara 2001, C. 1-2.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl; **Türk Atasözleri ve Deyimleri**, İstanbul 1977.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri**, Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2001, C. 1-2.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C.4;
- TÜRKMEN, Fikret; **Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri**, İzmir 1992.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul 1997.
- ÜNSAL, Filiz; “Platon’da Aşk Kavramı”, AÜ SBE YLT, Ankara 1997.
- ÜNVER, İsmail; “Mesnevi” **Türk Dili- Türk Şiiri Özel Sayısı II [Divan Şiiri]**, S. 415–416–417, Ankara 1986.

- ÜŞENMEZ, Emek; “Türkçe ilk Kuran Tercümesi ve Tercümedeki İslami Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, **Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, S.1, 2006.
- VOLKAN, Vamık D.; “Patolojik Yasta İntihar”, **Psikanaliz Yazıları**, çev. Abdülkadir Çevik-Birsen Ceyhun, Ankara 1992.
- VOLKAN, Vamık D.; “Yas Tutma Hastalığı”, **Psikanaliz Yazıları**, çev. Abdülkadir Çevik-Birsen Ceyhun, Ankara 1992.
- WELLEK, René, WARREN, Austin; **Yazın Kuramı**, çev. Yurdanur Salman-Suat Karantay, İstanbul 2001.
- Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu**, İstanbul 2001.
- YAVUZ, Hilmi; “İki Kara Güneş, Melankoli ve Tasavvuf, Zaman Yazıları”, **Zaman Gazetesi**, 08.06.2001.
- YAZICI, Mehmet Özdemir; **Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi**, Ankara 1997.
- YAZICI, Mine; **Çeviribilim Temel Kavram ve Kuramları**, İstanbul 2005.
- YİĞİTLER, H. Zekai; **Türk Halk Masalları Varaka ile Gülşah**, Öğün Yayınları, Tarihsiz.
- ZÜLFEKÂRÎ, Hasan; **Manzumehâ-yı Âşıkâne-i Edeb-i Farisî**, Tahran 1374.

NÜSHA ÖZELLİKLERİ VE METNİN YAZIÇEVİRİMİNE DAİR AÇIKLAMALAR

Nüsha Özellikleri

Eserin adı: Varka ve Gülşah.

Yeri: İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi No:1020.

Yazı: İnce talik.

Baş: İlâhî zıkr-i nâmuñdan urup dem

Kerâmet hil' atini geydi âdem

Son: *yukerrimu'l-mu'mîne ve'l-mu'mînât* (burada mürekkep ve yazı değişiyor, muhtemelen sonradan eklenmiş Arapça mensur bir kısım) Mesneviye ait bölümüm son beyti şudur:

Ne dil kim virdi 'ışk içinde cânı

Ġam-ı 'ışk ile şâd olsun revânı

Cilt: vişne rengi, meşin, şemseli, zencirekli; sa'lbeksiz ve köşebentsiz. Şemse yuvarlaklaşmaya başlamış ve içinde çiçek motifleri var. Zencirekler kalınlaşmış ve özensizleşmiş. Cilt köşelerinde yıpranmışlık var. Cilt orijinal değil. Şemse yapısı ve zencirek kalınlığı 18-19.yy'a ait olabileceğini düşündürüyor. Mıklepli. Cilt arkası pembe kâğıtla kaplı. Bu pembe yaprakta kütüphane mührü var.

Kağıt: Orta kalınlıkta, aharlı.

1b'den önceki varakta :

“Âşıka çâre mi var havf u recâdan gayrı

Kim bilür hâl-i dil-i zârı Hudâdan gayrı”

beyti yer almakta. Bu beyit, metnin içinde zaman zaman der-kenar olarak karşımıza çıkan ibare/beyitlerin yazısıyla aynı. Muhtemelen sonradan eseri okuyan/tashih eden biri tarafından eklenmiş olmalıdır. Sayfanın üst kısmında

son derece silik vaziyette “Fihrist-i Mustafa” ibaresi yer alıyor. Bu kısımdaki yazı metnin yazısına büyük ölçüde benziyor. ibarenin altında bir tuğra/mühür yer alıyor. Sayfada yer yer su yürümleri var.

203 varak. İlk varakta mihrabiye var. Sayfalar cetvelli, ilk varaktaki cetveller yaldızlı ve zencirekli, diğer varaklar kırmızı mürekkepli, zencireksiz. 1b’de 13, 2a’da 16, 11b ve 12a’da 8, diğer varaklarda 17 satır bulunmakta.

Metin genel olarak harekesiz olmakla birlikte özellikle mısra sonlarında cinas yapılan kelimelerle, eş yazılımı bulunan kelimelerde hareke kullanılmakta. Klasik Osmanlı imlası içinde vokal kullanılmaksızın yazılan eklerde vokalli yazılışlar görülmekte. Metinde siyah, bölüm başlıklarında kırmızı mürekkep kullanılmış. Çift sütun halinde, b varaklarında çoban var. 5a, 26a, 42b, 49b, 54b, 69a, 98a, 105b, 113a ve 188a’da der-kenar; 11b ve 12 a’da minyatür yer alır. 22a’da su yürümesi var.

Metnin Yazıçevrimine Dair Açıklamalar

Metin yazıçevrimi sırasında, Latin kökenli Türk alfabesinden farklı olarak kullanılan işaretler ve karşılıkları şu şekildedir:

ا	a, ā
آ	‘
ث	s
ح	h
خ	ḥ
ذ	z
ص	ş
ض	ḍ, ṣ
ط	ṭ

ظ	z
ع	c
غ	ğ
ق	k
ك	k, y, ñ, g
خا	h [~]

Metnin okunması sırasında nadiren de olsa vezin ya da anlam gereği metne müdahale edildi. Bu müdahaleler çoğunlukla tek heceli bir kelime ya da ekin metne dâhil edilmesi ya da çıkarılması şeklindeydi. Metne yapılan ilaveler [] ile, metinden yapılan eksiltmeler ise () ile metin içinde gösterilmiştir.

Metni okurken tereddüt yaşadığımız kelimelerin yanına (?) konulmuştur.

Metnin yazıçevriminde İsmail Ünver'in "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" adlı makalesindeki ilkelere uyulmaya çalışılmıştır.

Mesnevi metnindeki zihafklar dikkate alınarak uzunluklar konulmuştur.

Çalışmamıza konu olan Varka ve Gülşah mesnevisi, 16.yy.a ait bir metindir. Klasik Türk edebiyatı çalışmalarında 16.yy. metnlerinin okunmasında Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri esas alınarak metinler oluşturulmaktadır. İçerdiği minyatürlerden yola çıkılarak elimizdeki nüsha 16.yy.ın ilk yarısı olarak tarihlendirilmektedir. Bununla birlikte kimi kelime, ek ya da yardımcı seslerde çoklu yazım görülmektedir. Aynı görev ve fonksiyondaki eklerin ya da ek öncesinde yer alan yardımcı seslerin yazımında birlik yoktur. Yuvarlak olması beklenen kimi ekler hem düz hem yuvarlak; düz olması beklenen kimi ekler de hem yuvarlak hem düz şekilde vokalleri yazılmak ya da hareke ile işaret edilmek suretiyle gösterilmektedir. Bu sebeple metinde vokal ya da hareke ile gösterilmiş eklerde dönemin dil ve

imla özellikleri göz ardı edilerek metne sadık kalınmış, beklenmedik farklılıklar dipnotta gösterilmiştir. Herhangi bir hareke ya da vokal barındırmayan eklerde ise Eski Anadolu Türkçesi imla özellikleri göz önünde bulundurularak okuma yapılmıştır.

Metinde Türkçe kökenli olmayan kimi kelimelerin orijinal imlasına uyulmadığı görülmüştür. Özellikle imlasında ħ bulunan kelimelerde bu harf için ħ'nın kullanıldığı görülmektedir. Daha seyrek olmak üzere ħ yerine ħ'nın kullanıldığı örneklerle de rastlamak mümkündür. Genele teşmil edilecek bu hata, müstensihin noktalar konusunda özensiz olduğunu düşündürmektedir.

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK EDEBİYATINDA VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİLERİ VE
MUSTAFA ÇELEBİ’NİN VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİ**

DOKTORA TEZİ

-II.CİLT-

**HAZIRLAYAN
Ayşe YILDIZ**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Filiz KILIÇ**

Ankara-2008

METİN

- (1b) [1] mefā' ilün mefā' ilün fe' ülün
 İlāhī zikr-i nāmuñdan urup dem
 Kerāmet hıl' atini geydi ādem
- İdüp şems ü kamerden añı fā'ik
 Kılursın ahsen-i taqvime lâ'ik
- Qarañu gönline mihrün virüp nūr
 İdüpdür Ka' be gibi Beyt-i Ma' mūr
- Vücūdı hākini idüp hadā'ik
 Açarsın anda ezhār-ı haqā'ik
- [5] Olur emrünle bir kem-kaṭre insān
 Nihān olur dilinde baḥr-ı 'Ummān
- Te' ālallāh zihī kayyūm u dānā
 Virüp hāk-i siyāha çeşm-i binā
- Eritdün kāse-i sır içre yağın
 Hıred nārıyla yandurduñ çerāğın
- Başardan gönli çeşmine virüp tāb
 Bakādan şunduñ 'ayn-ı cānına āb
- Suḥan mülkin virüp tiğ-ı zebāna
 Geçürdün dürr-i fehmi gūş-ı cāna

[10] Semāvātuñ yüzini dutdı encüm
Zemîni gül gibi zeyn itdi merdüm

Cihânı pür idüp dürlü ni‘ amdan
Ġariķ-ı baķr-ı ħûn itdüñ keremden

Dolup ħûn-ı zemîn envā‘-ı ni‘ met
Naşîbin eyledüñ her cāna kısmet

Pür itdi dāneden enbānını mūr
Ġidāsın şehd-i fā’iķ itdi zenbūr

(2a) Naşîbin kısmet idüp mār u mūruñ
Virürsin rızķını vahş u tuyūruñ

[15] Virüp seng içre rûzın ejdehānuñ
Ġidāsın gökde dūd itdüñ hümānuñ

Behāra mihrüñ iksîri virüp fer
Çıķar ħāk-i siyehden nuķre vü zer

Eser bâġa nesîm-i ‘ anber-āmîz
İder aġşānı emrūñle direm-rîz

Ten-i eşcārı zeyn itdüñ semerden
Enārı eyledüñ pür la‘ l-i terden

Virüp tuffāḥa feyẓ -i ḥikmetüñ āb
Pür itdün şīşe-i emrūdı cüllāb

[20] İrişdi kudretüñ zeytūn u tīne
Müşābih oldı dūhn ü engübīne

Dutup bezm-i behārı mīve-i ter
Çatıldı tīn içinde şīre şeker

Nebātı ney idüp neyden virüp ҡand
Neyistān ḥākini itdün şeker-ḥand

Bisāṭ urduñ zemīn üzre çemenden
Münakkaş eyledün berg-i semenden

Urupdur nār-ı mihrüñ lāleye dāğ
Dağupdur sünbülüñ boynına yüz bāğ

[25] Şalup gülşende āteş sebzēzāra
Çerāğ itdün güli bezm-i behāra

İdersin lāle-i nu‘mānı micmer
Riyāḥīnden yaқarsın aña ‘anber

Hevāda eyledün ebri güher-bār
Bitürdi ḥār-ı gül ḥārā virüp ḥār

Niyâmından çıkarup tîğ-ı mihri
İdersin şubh-dem rûşen sipihri

İdüp her şubh mihri ‘ âlem-ârâ
Şebüñ zencîr-i mûyın ğâliyāsâ

(2b)[30] Virüp nûr âftâb-ı ħîre-çeşme
Çekersin sürme leyl-i tîre-çeşme

Gice naķş eyleyüp nîlî tabaķda
Olursın zer-feşân her şubh ufukda

Yapup zer-ĥıst ile eyvân-ı bâmı
Virürsin necm ü mâha mülk-i Şâmı

Ėılup eflâki mihr ü mâha mesken
İdersin kaşr-ı çerĥe cām u revzen

Şüreyyâdan daķup Nâhîde gevher
Virürsin encüm ile çerĥe zîver

[35] Felek çengine daķdı keh-keşân târ
Yüzüñi itdüñ encümnden füsüs-kâr

‘ Arūsāsâ bu Zâl-i rûzgâre
Aşarsın mâh-ı nevden ğuşvâre

İdüp gündüzde dūd-ı âhı ser-keş

Yağarsın gice eflāk üzre âteş

Kevākible idüp mīnāyı gülşen

Gice mihrüñle olur rüz rüşen

Ğulağı ħalkalu bendeñ meh-i nev

‘Asesbaşuñ olupdur māh-ı şeb-rev

[40] Virüp cilve meh-i ġitī-firūza

Aşarsın perde-i zer-beft rūza

Silüp şayķal virüp mir’āt-ı āba

Düşerdi şevķ-ı dīzāruñ türāba

Nebāt-ı mürdeye mādān virüp cān

Aķıtduñ kara yirden āb-ı ħayvān

Revān-ı ādeme mevte açup rāh

Fenā gerdin urırsun aña her ġāh

Olup ġabrāya cān şem‘ -i şebistān

Virürsin ħāke cāndan la‘l-i raķşān

[45] Virüp zenbūra şem‘ ü engübīni

Ğılursın ħūn-ı ħuşķı misk-i Ğīnī

İdüp nârı dil-i hârâda pinhân
Çıkarduñ baħr içinden dürr ü mercân

(3a) Kılur ‘unvân-ı luṭfuñ birle taħrîr
Berât-ı kâ’inâtı kıl-k-i taḳdîr

‘Ademden eyledüñ bu varı îcâd
Kılur fehminde ḫayrân âdemî-zâd

Şıḡışmaz zarfa esrâr-ı ilâhi
Muḫîṭ olmaz biḫârı gûş-ı mâhî

[50] Beyânuñda olur fehmi suḫan-dân
Mişâl-i pâ-yı ğûk u baħr-ı ‘Ummân

Ne irür ḫaşr-ı ‘arşa pâ-yı zenbûr
Ne añlar ḫurş-ı mihri dîde-i mûr

Ne fehmi eyler celâlüñ ‘aḳl-ı merdüm
Ne añlar ḫikmetüñi kirm-i gendüm

Ne olur varlığuñdan ‘aḳl âgâh
Ne her nâ-bûd olan bulur saña râh

Teşebbühden münezzeh pâk-i zâtuñ
Ta‘ayyünden mu‘arrâdur şıfâtuñ

- [55] Olur fikrũñle rūşen cān-ı tārīk
 Qalur zikrũñde ‘āciz fikr-i bārīk
- Haţarludur yoluñ yoq kimse bī-bāk
 Bu yolda tīre olur çeşm-i idrāk
- Yoluñda her qadem bir mülk-i ‘ālem
 Qapuñda her kef-i hāk ibni ādem
- Kimi kim zulmet-i cehli ide dūr
 Olur tevfiqũñ aña meş‘al-i nūr
- Kime mihrũñ nesīmi olsa hem-dem
 Dilinde nağme-i tevḥīd urur dem
- [60] Olup ‘ilmũñ bu maḥsūsāta mir’āt
 Güneşden ızhār oldu ḥāl-i zerrāt
- Geçen gönľũñde mūr-ı bī-zebānuñ
 Olur ma‘lūmı sen şāh-ı cihānuñ
- Degül pūşīde saña şavt u sesden
 Ne vaz‘ olsa per ü bāl-i megesden
- Saña ma‘lūm olur ger bir ser-i mū
 Qılursa zulmet-i şebde kımıldu

(3b) Degüldür ‘ilmüne maḥfī vü mestūr
Siñerse gice içre dīde-i mūr

[65] Belürse peşşede veca‘ mefāşıl¹
Olur fi’l-ḥāl saña ‘ilm ḥāşıl

Ḳamu ‘ālem olup bīnā vü nāzır
Olursun ḳudretüñle anda ḥāzır

Virürsin kirme ḳa‘r-ı baḥrde kūt
Düzersin ḳara ṭaşdan la‘l ü yāḳūt

Bitirüp ḥār u ḥasdan verd-i aḥmer
İdersin ḳaṭre-i nīsānı gevher

Şadefde gevher olur ḳaṭre-i kem
Fem-i ef‘īde olur ḳātil ü sem

[70] Hevā içre düşüp şevḳuñ ḥicāba
Dönüpdür nālesi bāng-i rebāba

Yem-i luṭfuñdan āb-ı Hızır bir nem
Dem-i rūḥ-ı Mesīḥ emrūñle bir dem

Yazılsa nāme-i destüñde ‘unvān
Olımaz pīr-i ‘aḳl anda sebaḳ-ḥān

¹ Kelime, “veca‘ -ı mefāşıl” olmasına rağmen vezin gereği terkipsiz okunmuştur.

Ḥalīl olsa cihān zātuñ ḥabībī
Mesīh-enfāsınuñ sensin ṭabībī

Çeküp ‘arşa livā-yı Muṣṭafāyı
Virürsin ādeme rumḥ-ı ‘aşāyı

[75] Ġarīk-i baḥr idersin kā’inātı
Virürsin keṣṭi-i Nūḥa necātı

İdüp İbrāhime nārı gülistān
Virürsin kebṣi İsmā‘ ile ḳurbān

Ḳılup Mūsāya Cibrīli vesīle
Ġarīk itdüñ ṣalup Fir‘avnı Nīle

Ṣalup Dāvūda ṣevḳ-ı mihrüñ elḥān
Ḥükümet itdi zī-rūḥa Süleymān

Dehān-ı gürg u ḳa‘r-ı çāha Yūsuf
Düşüp Ya‘ḳūba virürsin te’essüf

[80] İdüp gāh mesken-i çāh ile zindān
Geh itdüñ mülk-i Mıṣr içinde sulṭān

(4a) ‘Adūdan bulmaḳ içün cāy-ı me’men
Mesīḥe eyledüñ eflāki mesken

Olup emründe hayrân ‘ âlem-i hâk
 Ğam-ı ‘ ışkuñla ser-gerdândur eflâk

Mekānuñ yok velî sensüz mekân yok
 Nişānuñ yok velî sensüz nişān yok

Cihân içre senüñdür emr ü taqdir
 Nuķuş-ı merd ü ‘ âlem saña taşvîr

[85] Dem-â-dem ‘ âlem-i ğayb u şehâdet
 İderler birliğün üzre şehâdet

Vücūduñ gencine vîrâne ‘ âlem
 Cemālūñ şem‘ ine pervâne âdem

Olup hükmüne ‘ âlem cümle maḥkūm
 Bu varlık olur âḥir çünki ma‘ dūm

Yaķasın çāk idüp ebr-i dūr-efşān
 Yüzün ursun yire deryā-yı ‘ Ummān

Getürsün bûyını nāfe Ḥotandan
 Nesīm-i şubḥ el çeksün çemenden

[90] Tecāvüz itmesün şular ḥaremden
 Kesilsün yād ayak bâĝ-ı İremden

Virüp ‘ıkd-ı şeb ü rûza güşâdı
Perîşân eyle şâm u bâmdâdı

Yuyup devrândan nîl-i sipihri
‘Adem mülkine şal mâh ile mihri

Bozup şavtını Nâhîd-i semânuñ
Yire çal sâz-ı nâ-sâzını anuñ

Kesüp devrini dülâb-ı sipihrüñ
Nigün eyle serin râyât-ı mihrüñ

[95] Uvadup çenber-i fîrûze-fâmı
Şikest it şîşe-i eyyâm u şâmı

Yıkup bu kûbbe-i şeş-kâh-ı dehri
Nigün it devḫa-i nüh şâh-ı devri

Berî kıl şubḫ-ı rahtından bu bâmı
Gider şeb defterinden nâm-ı şâmı

(4b) Kılup fânî bu tāk-ı nüh revākı
Kalan sensin hemânâ yine bâķî

İdince rûz-ı ḫaṣr içre ḫıṭâbı
Viren sensin saña yine cevâbı

[100] İşüñde fâ' il-i muhtârsın sen
Ferîd ü vâhid ü kâhhârsın sen

Îlâhî maḥv idüp âb u gilümden
Berî kı l hubb-ı dünyâyı dilümden

Bozup miyân-ı dilden mührüñ añun
Çıkar cân u dilümden mihrüñ anuñ

Bu keşret ' âleminden çekmeyen baş
Olımaz bezm-i vaḥdetde ayakdaş

Şerâbum şerbet-i tevfiḳuñ eyle
Gıdâmı loḳma-yı taḥkîḳuñ eyle

[105] Ma' ânî zevkını eyle beyânım
Ṭarî kı l âb-ı şefḳatle revânım

Virüp mihrüñle cânım ' aynına nûr
Şefî' ü'l-müznibinden eyleme dūr

KAŞİDE Fİ'T-TEVHİD-İ BÂRİ ' AZZE İSMEHÜ

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

Ey fezâ-yı kudretüñde nüh felek bir teng-târ

V'ey hevâ-yı rif' atüñde şahn-ı ğabrâ pür-ğubâr

Şefḳatüñ çetrine mâh-ı çâr-deh sîmîn gömeç

Satvetüñ günlüklerine mihr-i ' âlem zer-nevâr

Oldı baħr-ı ‘izzetüñde ‘arş-ı ‘âlâ bir ħabâb
 Oldı nâr-ı ħikmetüñden mâh ile encüm şerâr

[110] Ĥoķķa-i mihr-i felek luţfuñla oldı la‘l-i nâb
 Ĥalka-i zülf-i şeb oldı ħudretüñle müşk-bâr

Oldı bir kem-zerre mihrüñ şemsine nisbet güneş
 Oldı bir kem-ķatre luţfuñ baħrına nisbet biĥâr

Gâh idersin çerĥ-i mîñâ içre mâhı şâh-ı Şâm
 Gâh Mışr-ı rûza ĥurşîdi kılursın şehryâr

Gicede şevķuñla aşılur ķanâdil-i nücûm
 Gündüzin mihrüñle rüşendür güneş pür pür-niyâz

(5a) Gülsitân-ı rif‘atüñde bir şecer dârü’s-selâm
 Bûstân-ı ‘izzetüñde sâyedür dârü’l-ķarâr

[115] Ķahrıñuñ şiddetlerinden heft dūzaĥ bir şerer
 Luţfinuñ gülşenlerinden heşt-cennet berg ü bâr

Zulmet-i dünyâ içinde ħalmamaĥa ķulların
 Yaĥdı ķandîlin nücûm u mihr ü meh aşdı fenâr

Maţbah-ı cûduñdan alurlar nevâle rûz u şeb
 İns ü cinn ü vaĥş u ĥayr u murĥ u mâĥî mûr u mâr

Kimi bâğ-ı vuşlatuñla gül gibi handân-rû

Kimi hâr-ı fûrkatuñle bûlbûlâsâ oldu zâr

Eyledüñ deryâ içinde mesken-i mâhiyi âb

Eyledüñ nârı semender murğına cây-ı qarâr

[120] Gâh emrûñle melâ'ik âdeme kıldı sücûd

Gâh cennet içre kıldı hülle-i luţfuñ şî'âr²

Geh *nefeḥat fihi min rūḥi*³ ile buldı şeref

Oldı gâhî *ahbeṭū*⁴ emrinden 'aynı eşk-bâr

Gâh eylersüñ 'adûyı ğarḳa-i tûfân-ı Nûḥ

Geh Ḥalîle âteş-i Nemrûdı eylersin behâr

Gâh Fir'avnı kılursın baḥr-ı Nîle ğarḳ-âb

Gösterürsin vâdî-i Eymende geh Mûsâ'ya nâr

Gâh idüp ibtâl-i siḥr içün 'aşâsın ejdehâ

Geh yed-i beyzâyı eylersin elinde âşkâr

[125] Gâh 'İsîye virürsin çerḫ-i çârüm içre câ

Gâh idersün Şâḥib-i Ḥûtuñ yirin ḳa'r-ı biḥâr

Geh virürsin Muştafâya gicede mi' rāca rāḥ

Geh Burāk u gâḥ Refref üzre olur şeh-süvâr

² Bu beyit, der-kenar.

³ Hicr/29, Sad/72: Ben ona ruhumdan üfledim.

⁴ Bakara/36, 38, 61; A'raf/24: (.....) ininiz.

Geh fem-i mu‘ciz-beyânından olur hūnī revân
 Geh mübârek kalbine ‘adâdan irür inkisâr

Kimse Ye‘cûc-i kazānuñ yâ rab itmez def ini
 Yapsa İskender gibi ger tûc u âhenden hişâr

Bes degül midür fenâ-yı ‘âleme faşl-ı hazân
Keyfe Yuhyî’l-arz’ yâ şahid degül mi nev-behâr

[130] Sensin ancak bu serây-ı lâ-bakâ içre muķīm
 Kârbândur halk-ı ‘âlem rûz u şeb göçer kıonar

(5b) Kûhsâr-ı ışķuñ içre lâle-i hūnīn kefen
 Tîş-e-i mihrüñle eyler seng-i fûrķatde firâr

Rûz-ı maḥşer tuḥfe-i a‘mâlin ‘arz itme ‘uşât
 Ben de kılam rû-siyâh u mû-sefîdüm ber-güzâr

Ḳatre-i bârân-ı rahmet on sekiz biñ ‘âlemüñ
 Cürm ü ‘işyânına besdür yağsa ger rûz-ı şimâr

Yâ ilâhî kııl bi-haķķın enbiyâ vü mürselîn
 Muşţafâ ki Muşţafâ-yı rûz-ı maḥşer hem-civâr

[135] Dest-i şefķat birle yâ Rab murğ-ı cānum kııl ḥalâş
 Ğaflet ile nefis-i zālīm boynuma taķdı nevâr

⁵ Rum/50: (Allah) yeri nasıl diriltiyor.

Qılma gizlü işlerüm rûz-ı cezâda halka fâş
Ayrılup gitdükde aşhâb-ı yemîn ile yesâr

Açma a' mâlüm kitâbın açma yüzüm karasın
İtme vaḥdâniyyetüñ ḥaḳḳıçün eyle şermsâr

FÎ'L-MÜNÂCÂT BE-DERGÂH-I QÂZÎYYU'-L-ḤÂCÂT

Ḥudâvendâ qılup in'âm-ı pâki
Gil itdüñ dest-i kudretle bu ḥâki

Der-i imânı 'aynuma idüp bâz
Dilümi eyledüñ gencine-i râz

[140] Ney-i 'ıṣṣuñla cânım hem-dem itdüñ
Serây-ı sırruñ üzre maḥrem itdüñ

Qılup 'ayn-ı inâyetle nigâhı
Vişâlüñ gencine vir destgâhı

Maḥabbet şem'ini qalbümde yandur
Çerâğum nâr-ı mihrüñle uyandur

Dilüm tıflına vir cân ile teslîm
Aña qıl ebced-i 'ıṣṣuñ ta'lim

Ḥudâvendâ çü virdüñ 'ayn-ı in'âm
Añı pûşide qılma mişl-i bādām

- [145] Güşād it dīde-i cām ilāhī
 ‘ İtā kıl nūr-ı imānı ilāhī
- Çün itdüñ tūti-i tab‘um şeker-ḥand
 Naşīb it teng-i zikrūñden aña khand
- (6a) N’ola olursa bu murğ-ı şeker-ḥā
 Çü bülbül gülşen-i kūyuñda gūyā
- Kılup zikrūñ ile gūyā zebānum
 Pür eyle khand-i fikrūñle dehānum
- Şunup cām-ı raḥīkuñ eylegil mest
 Koma bāzār-ı maḥşerde teḥī-dest
- [150] Dem-ā-dem gözlerümden akıdup dem
 Ġamuñla nāle kıl işüm çü ādem
- Tenüm ‘ işkuñ yolunda kıl sebük-rūḥ
 Dilüm pür-nevḥa eyle nitekim Nūḥ
- Saña yanmağa derdüm nitekim ‘ūd
 Hoş-elḥān it dilüm ya Rab çü Dāvūd
- İbādet gülşenin kıлмаğa iḥyā
 Revān it çeşme-i çeşmüm çü Yahyā

Dile yol bulmadın diyü menâhî

Ṭabî' at tıflını kōrkut İlâhî

[155]

Revân it giryeden ruhsârıma âb

Ki ğafletden başumda kalmaya ẖ'âb

Yolumı âb-ı luṭfuñ ile kıl pāk

Ki oldı reh-güzārūm ẖâr u ẖâşāk

Ḳarañu gicemi mihrüñle kıl rûz

Günümi eyle luṭfuñ ile pîrûz

Ẓiyâ-yı mihrüñ olmazsa nigehdâr

Şeb-i 'işyânda kâlur dil-i siyehkâr

Türâbum terbiyyetle gülşen eyle

Dil ü cānum çerāğın rûşen eyle

[160]

Semend-i luṭfuñ olmaz ise hem-pā

Yabanda kâluram ben bî-ser ü pā

Ayağum leng yolum ẖâre ẖâre

Bulam derya vü keşti pāre pāre

Şümûs-ı rahmetüñden zerre rûzî

Olursa yolum urmaz nefis-i mûzî

Benüm gibi kim ola kim bizâ‘ at
Ne dilde tã‘ at ü ne istiṭā‘ at

(6b) Ne nāme olsa a‘ mālümde taḥrîr
Yazılmaz aña illâ cürm ü taḫṣîr

[165] Qalup ebr-i cehâlet içre mâhum
Yitürdüm vâdi-i ‘ işyânda râhum

Olup dil vâdi-i ṭuğyânda bî-râh
Yürürem bî-ser ü sāmân u güm-râh

Günüm tîre idüp endüh-ı ḫayret
Yıkıldı başum üzre kûh-ı ḫayret

Qazıldı yolum üzre çâh-ı ‘ işyân
Dil ü cân Yūsufina oldu zindân

Ẓiyâ virmezse mihrüñ âftâbı
Dilüm bî-nûr ider ḫaclet seḫâbı

[170] İlâhî eyle tevḫîḳuñ ‘ inâyet
Çü hādîdür ṭapuñ eyle hidâyet

Olursa rûz-ı maḫşer işlerüm fâş
Ḥacâletden ne yüzden qalduram baş

Hudāvendā eger nīkūm eger bed
 uluñam işigüñden eyleme red

Seni zıkr itmege her dem zebānum
 olu şehd ü şehādet kııl dehānum

Gezer lâ-ya‘ kııl ü ser-mest ü sekrān
 Mey-i ğafletden ayılmaz dil ü cān

[175] Hevā içre geçüp rûz-ı cüvānī
 Yile vardı zemān-ı kām-rānī

Gidüp dilden sürûr u dîdeden nûr
 ať-ı miskīnûme saçıldı kâfûr

Olup şeyb ile tîre nûr-ı dîde
 Geçüp târ-ı şebûm irdi sefîde

Bozıldı saçımuñ reng-i siyāhı
 Şeb-i şeybûñ irişdi şubĥgāhı

Virûr mûy-ı sefidüm vechüme nûr
 ıkar Hindûstāndan Rûma kâfûr

[180] eküp ‘aynuma ĥāk-i sürme-sāyı
 ıkardum gözden olanca ziyāyı

(7a) Sefîd-i mû virüp mevtûñ peyâmın
 Ham-ı püşt ırgürür mergüñ selâmın

Gidüp dilden kıvâm u zûr tenden
 Seçilmez oldu köhne pîrehenden

Ṭamarlarum olup çeng üzre evtâr
 Libâs-ı köhne gibi gösterür târ

Dönüpdür çüb-ı huşke dest ü pâyum
 Atıldı okum u yaşıldı yayum

[185] Bozıldı ıkd-ı dendân-ı dehânum
 Kırıldı tende mağz-ı üstühânnum

Vücûdum naḥlini şeyb eyledi pest
 Ḥayâtum çeşmesârından yudum dest

Yidüm devrân elinden gûş-mâli
 Ümîzüm naḥlinüñ şındı nihâli

Düşüp destüme lerze darb-ı desti
 Ten ü endāmuma virdi şikesti

Dişümün riştesine düşdi raḥne
 Dökildi saçum oldum ser-bürehe

- [190] Bozardı nergisüm verdüm şarardı
 Gögerdi lâlem ü sebzüm ağardı
- Hevâ-yı ‘ışk uçup âb-ı gülümden
 Yitürdüm meyl-i ma‘ şûkı dilümden
- Olup ğâlib mey ü hûba ferâğum
 Żarūrî zühde meyl itdi dimâğum
- Degişmezken cihâna bir demini
 Yitürdüm gitdi ‘ömr-i nâzenini
- Düşüp gönlüm hevâ-yı nefse ekşer
 İdüpdür nâme-i a‘ mālüm ebter
- [195] İrüp günden güne dürlü a‘ lâmet
 Ümîzüm kaç‘ olup artar nedâmet
- Gidüp az az cismümnden cüvânî
 Ararum bulımazam çok çok anı
- Geçürdüm ğaflet ü cehl içre çağum
 Anuñca tebserür oldu tudağum
- (7b) İlâhî bî-kesem kıl şefkatün yâr
 Ki nefs-i nâ-kesümnden irdi âzâr

Libās-ı kibr ü kīni al tenümden
Gider ‘ucb ejdehāsın gerdenümden

[200] Naşīb itme dil ü cāna bu kārı
Yüz urup her ıapuya ide zārī

Serüme terk-i ‘ālemden urup tāt
Yoğ eyle eyleme nā-merde muhtāt

Revā olmaya ey şāh-ı cihān-dar
Gedālar gibi ola ıullaruñ zār

Ne ıadri ola cism-i hāksāruñ
‘Azābın çekmege rüz-ı şümāruñ

Tenümde her ser-i mū ger lisāna
Gelürse şükrüñ irgürmez beyāna

[205] Olup kāğıd tıbāı-ı çerı-i devvār
ıalem olursa ‘ālem içre eşcār

Midād olsa eger deryā-yı ‘Ummān
Yazılmaz olmaz ihsānuña pāyān

Le’āl-i vaşluña kim olsa tālīb
Gerek ‘ayn-ı ‘uyūnı baıre ğālib

Olursa ger su'âl-i rûz-ı ferdâ
Dolar maḥşer nidâ-yı vâý veylâ

Çü başdan gide nefḥ-i şûrdan ḥ̣āb
İçür bârân-ı raḥmetden baña âb

[210] Zebānum zikrũ ile kı́l güşāde
Dem-i vüs' atde vü vaḳt-i şafāda

Eger kilkǘm çeke ḥarf-ı ḥaṭāyı
Ḥaṭ-ı 'afvuñ çeküp eyle 'aṭāyı

Eger olursa şad ḥırmen günāhum
Yaḳar 'afvuñla anı berḳ-ı āhum

Ger 'işyān üzre olsa şad kitābum
Anı luṭfuñla yur çeşm-i pür-ābum

Gözüm yaşını rûd itdi nedāmet
Yiter bu āb-rû kopsa kıyāmet

(8a)[215] Günāhum olsa mişl-i baḥr-ı 'Ummān
Yiter bir ḳatre raḥmet kılsañ iḥsān

İdüp ni' met ḳapusın çeşmüme bâz
Ḳamu esbāb-ı kārūm eyledüñ sâz

Cihānı ‘afv iderseñ şefkatünden

Ne eksile bihār-ı rahmetünden

Günāhān-ı günehkerān-ı bî-dil

Dehān-ı murğ içinde pāre degil⁶

Bize deryā-yı rahmetden kıl ihsān

Ki olmaz balçuk ile tîre ‘ummān

NA‘T-I SULṬĀN-I ENBİYĀ MUḤAMMED MUŞṬAFĀ

ŞALLALLĀHU ‘ALEYHİ VE’S-SELLEM

[220] Muḥammed k’aşl-ı hestîdür vücûdı

Kul itmişdür cihānı lutf u cûdı

Çerāğın uyarup nûr-ı Hudāyî

Cihāna virdi zulmetden rehāyî

Dil-i ḥaşmı güvāh-ı şıdk-ı zâtı

Getürdi söze sengi mu‘cizâtı

Dem-i ḥulkı ki dem virdi ‘Arabdan

Żiyā uçdı çerāğ-ı Bū Lehebden

Ṭırāz-ı ḥâtîmet naqş-ı nigîni

Kilîd-i nüh felekdür āstîni

⁶ Dönemin dil özellikleri gereği “degül” olması gereken kelime, kafiye gereği bu beyitte “degil” okunuştur.

[225] Ruḥından âftâba virdi pâye
 Şaçından leyle-i kâdr oldu sâye

Yoğ iken sâyenüñ anda nişânı
 Geçürür sâyesinde hoş cihânı

Cihâna turre-i menşûr-ı levlâk
 Şaçıdur Ka' beye zencîr-i eflâk

Olup râyât-ı şer' i âsmân-gîr
 Vücûdı cûd ile oldu cihân-gîr

Risâlet râyetin dikdi cihâna
 Şeri' at tîğın urdı ins ü câna

[230] Vücûdı ḥalk-ı kevneyne hidâyet
 Gedâ-yı kûyıdur şâhib-velâyet

(8b) Meh ü mihr ü felekdür emrine râm
 Olupdur şâh-ı heft eyvân u nüh bâm

Şefâ' atle şefî' -i mürsel oldu
 Bu zulmât içre nûr-ı evvel oldu

Yüzi nûr-ı çerâğ-ı çeşm-i bîniş
 Cemâli rûḥ-baḥş-ı âferîniş

Gören hüsniinde hâl-i pür-şafâyı
Görür cem^ç -i Bilâl u Muşafâyı

[235] Lebinden luṭf olup yâḳût u mercân
Ruḥından nûr ider cer mihr-i raḥşân

Vücûdî şâh-ı taḥt-ı âsmânî
Felek ḳaşr-ı celâlî nerdbânı

Risâlet mülkinüñ sulṭânı oldur
Celâlet taḥtınıñḥâḳânı oldur

Görüp ṭañ mı o faḥr-ı mâ vü tîñî
Olursa bû beşer ger ḥûşe-çîñî

Olup cân-ı ‘Azîz-i Mıṣra ḳurbân
Ġulâmı oldı cāndan ḥûb-ı Ken^ç ān

[240] İdûpdür ḥalḳa-zen mihri Hilâli
Ḳılupdur ṭurresi Hindû Bilâli

Çerâğ-ı rûşeni eyvân-ı râzuñ
Ḳodı serv-i bülendi bâğ-ı nâzuñ

İşigi bûsegâh-ı aḥterândur
Vücûdî ḥâtem-i peygām-berândur

Ruḥıdūr şemsesi beytū'l-ḥarāmuñ
Cebīni bedresi bedr-i temāmuñ

Cemāli kıblesi ḥavrā vü 'īnūñ
Şaçıdūr sūnbūli Ḥuld-ı berīnūñ

[245] Dem-i cān-perver-i nefis-i Mesihā
İderdi mürdeyi mihriyle iḥyā

Felek olmış durur fūrūş ü tāķı
Olupdur māh-ı nev na' l-i Burākı

Melekler bezmine murğ-ı hoş-elḥān
Felek fānūs u meh şem'-i şebistān

(9a) Dili şāfī durur la' l ü güherden
Sözi lezzetlidür şehd ü şekerden

Şeref dırsen virüpdür şeyḥ ü şāba
Olupdur tıfl-ı şīr ümmü'l-kitāba

[250] Gözinūñ çeşmesi 'ayn-ı 'ināyet
Eli miftāḥ-ı ebvāb-ı hidāyet

O genç itdi çü mesken künc-i gārı
Meges-gīrūñ olur 'anķā şikārı

Olupdur ümmet-i şūrīdekāra

Kefīl āmūrziş-i āmürzgāra

Zuhūrı mihr-i teblīġ-i risālet

Vücūdı mäh-ı zulmāt-ı dālālet

Felek dūdı ruḥı şem‘ -i cihān-tāb

Cihān cūdı biḥārı içre ġarḳ-āb

[255] Semā içre mişāl-i mäh u encüm
Teni ‘ayne’l-yakīn içinde merdüm

İrüp seb‘ al-meşāniden kemāle

Meh-i dü-heftedür çerḡ-i cemāle

Güneş nūr ile eflāke urur pā

Seḡer mihr ile oldı ‘ālem-ārā

‘Izārından güneş bir ḳaṭre dürdür

Ḳamer alnı şu‘āından eşerdür

Lebi yādına kevşer aḳıdur sīl

Megesdür sükkeri üstinde Cibrīl

[260] Muḡammed ‘āleminde urmasa dem
Ḳabūl-ı tevbeyi görmezdi ādem

Dilinde olmasa nāmı nıgehbān
Ġarīķ-ı baħr iderdi Nūhı tūfān

Eger şalmasa nūr-ı Aħmed envār
Olur mıydı Ĥalīle nār gülzār

Vesīle dutmasa ger ibni ‘Umrān
Ġarīķ olmazdı Fir‘avn ile Ĥahān

Muħammed mihri ile dutmasa fer
Mesīħ olmaz idi ĥurşide hem-ser

(9b)[265] Meh ü mihr ü felek cennāt u ĥūrī
Anuñ mihriyle bulmışdur zuhūrı

Ebū Bekr ü ‘Ömer ‘Oşmān u Ĥayder
Buları çār-yār itdi peyem-ber

Şalup tūbā gibi İslāma sāye
Şerī‘ at bunlaruñla buldı pāye

Şerī‘ at şehrine bunlar çeküp sūr
İdüpdür Ka‘be gibi Beyt-i Ma‘mūr

Resūl-i Ĥaķdan umarsañ şefā‘at
Muħib ol çār-yāra kıl ri‘āyet

[270] Dilerseñ iresin Hâkdan merâma

Du‘ â kııl rûh-ı aşhâb-ı kirâma

Kıt‘ a

mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün

Resûlün ibtidâ yâri mu‘ ini dîn-i İslâma

Ebû Bekr oldı cânıyla diliyle eyledi taşdîk

Gelüp imâna şıdk ile şahâbiye idüp sebkat

Anuñçün kamudan evvel imâm oldı ‘ ale’t-tahkîk

Kıt‘ a

mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün

İkincisi ‘ Ömerdür kim vücûdı cûd u mihriyle

‘ Adâlet âsmânında dönüpdür mihr-i rahşâna

Ne dem şevk u hurûşiyle tekellüm itse âvâzı

Helâk olur idi havfden işitse gûş-ı şeytâna

Kıt‘ a

mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün

[275] Üçünci yâri ‘ Osmândur nebînün çâr-yârından

İderlerdi hayâsından melekler gökde istihyâ

Resûlün kâtib-i vahyi olup ol câmi‘ ü’l-Kur’ân

İdüpdür hüsnî vü hulkla mübârek ismini ihyâ

Kıt‘ a

mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün mefâ‘ ilün

‘Alī dördünci yāridür resûlün cân ile dilden
Ki oldur rûz-ı maḥşerde ‘uşāta sâķi-i kevşer

(10a) Eger ğavvāşveş biñ yıl iderse ğavṭa bu devrân
Bulımaz baḥr-ı cûd içre aña manend bir gevher

Resûlün rûz-ı maḥşerde çeküp ḥamdü’l-livāsın ol
Sa‘ âdet tâcı başında ola günden daḥı enver

NA‘T-I Mİ‘RÂC-I SEYYİD-İ MEKKÎ- MEKÎN VE SEYYİD-İ ÜMMİ-
EMÎN ŞALLALLÂHU ‘ALEYHİ VE SELLEM

[280] Muḥammed k’āsmāna sāye şaldı
Cemāli göklere pîrāye şaldı

Serāy-ı Ümmühānî içre ol māh
Otururken irişdi peyk-i Allāh

Çü irdi Sidreden ol murğ-ı vālā
Seni dir da‘ vet itdi Ḥaḳ te‘ālā

Getürdi müjde ol müjde-peṣîre
Ki āheng ide ‘arş üzre serîre

Binüp seyr itmege bu nüh revākı
Getürdi pîş-keş bile Burākı

[285] Burāk-ı berķ-rev-i esb-i felek-kām
Gönül den tîz-seyr ü kevşer-āşām

Ne dūşına urılmış zeyn-i zerrīn

Ne gūşına irişmiş şavt-ı nefrīn

Per ü bāli dökerdi ‘āleme nūr

Ayağı tozın ider ğāliye hūr

‘Uyūnı sürmesidür kuhl-ı *mā-zāğ*⁷

Felek hūngine naķş-ı na‘ldür dāğ

Binüp ol gice ol şāh-ı cihān-gīr

Olur saṭḥ-ı zemīnden āsmān-gīr

[290]

Burāka berķvār oldı revāne

Şu‘ūd itdi zemīnden āsmāne

İdüp Akşāda evvel feth-i bābı

Pes itdi Beyt-i Ma‘mūra şitābı

Ruḥı miḥrāb-ı Akşāya virüp nūr

Pes andan itdi ‘azm-i Beyt-i Ma‘mūr

Ḳalup ḥāk üzre eczā-yı ‘anāşır

Revān oldı göge ol nūr-ı bāşır

(10b)

Dilini teng idüp bu hücre-i teng

Zemīnden āsmāna kıldı āheng

⁷ Necm/17: (Muhammed’in gözü) şaşmadı.

[295] Bu deyrũñ ħ̣ābgāhından çıķup ol
Güneş tek merķad-i çerķe keser yol

Şu‘ūd itse ne ŧañ ol nūr-ı muṭlaķ
Kırılmış nerdbāndur da‘vet-i Hāķ

Per açdı göge şan murğ-ı hümādur
Açılmış el ķabūl olmuş du‘ādur

Yüridi āsmāna oldu rehvār
Dökilürdi cihāna gerd-i envār

Çün itdi menzil-i māh içre menzil
Semā şahrāsına bağladı maķmil

[300] Çün eflāk üzre buldı fetķ-i bābı
Şalar pīrāye ‘arş üzre rikābı

Çıķunca ṭārem-i fīrūze ferşe
Risālet destin urdı sāk-ı ‘arşe

Bāķup bu manzar-ı jengār-fāma
İrürdi revnāķın dārü’s-selāma

Feraķdan tāb irüp ol bād-pāya
İrişdürdi anı fevķ’al-‘alāya

Olup çeşm-i kâmerden nâhune dūr
 Kılurdu ‘ayn-ı şemsi vechi pür-nūr

[305] Olurdu saçduğınca lebleri dūr
 Girībân-ı meh ü ceyb-i felek pür

Çü saçdı pertevin ol nūr-ı cāvid
 Düşüp urdı yüzini yire hırşīd

Şevābit burc-ı ābīden döküp şu
 İderdi gözlerin yolına cārū

Diküp havrā yola çeşm-i siyāhı
 Direm-efşān ider geçdügi rāhı

Yitirüp hāzin-i cennet sükūnı
 Gezerdi geh birūnı geh derūnı

[310] Baқardı Sidreden ol māh-ı bedri
 İderdi secde görüp leyl-i қadri

(11a) Gelürdi raқşa İdrīs ü Mesīhā
 İdüp tūtī vü bülbül gibi āvā

Feraҳdan Zühre berbaғ-ğır olurdı
 Kemānı çeng ü tārı tīr olurdı

Diküp eflāk çeşm-i intizārı
Dönerdi devr-i gerdün ıztırārı

Ayak başdı çü keyvāna Burākı
İrişdi maḳdeminden ‘ömr-i bākī

[315] Çü ṭayy itdi bisāt-ı çerḥ-i nīlī
Bisāt idindi perr-i Cebre’īli

Maḳām-ı Sidre üzre başdı çün pā
Yüzinden buldı Sidre zīb ü ārā

Pes andan seyri Mīḳā’īle irdi
Ḳudūmı cāy-ı İsrāfīle irdi

İrür ‘Azrā’ile ol ḥān-ı ‘ālem
Ki oldur kīmyā-yı cān-ı ‘ālem

Çü mevkebdār idi Nāmūs-ı Ekber
Hırāmān oldı çün ṭāvūs-ı enver

[320] Şalup zülfeyni Refref üzre sāye
Öpüp pāyını Kürsī buldı pāye

Açıldı bend-i na‘leyni felek-māl
Bırakdı sāk-ı ‘arş üstine ḥalḥal

Pes andan geçdi ‘arşı şâf u sâde
Metâ‘ -ı hâk qaldı ol arade

Vedâ idüp dil ü cism ü cenâna
Qudûmı irdi mülk-i lâ-mekâna

Olup ‘ayne’l-yakîne kıurretü’l-‘ayn
Güzêr itdi çü tîr ez- *qâbe kavseyn*⁸

[325] İdüp nefsin selâm-ı gayb-ı şâdî
Hâdis-i nefse itdi hayr bâdî

Görindi evc-i ‘izzet ol hümâye
Vücûdın mahv itdi hem çü sâye

Yitürdi anı kırbet bir mekâna
Ki kendü dahı şıgmazdı miyâna

(11b) Yoğ olup varlığından oldu mezîd
Bu yoklık içre buldı baht-ı câvîd

İdüp Hâk va‘delerle hâtırın şâd
‘Uşât-ı ümmeti iderdi ol yâd

[330] ‘Ubûdiyyet maqâmında kıoyup ser
Hudâdan ümmetin dilerdi ekşer

⁸ Necm/9: İki yay aralığı.

Resûlûñ Hâk kabûl idüp du‘ âsın

Giderdi havfını virdi recâsın

Yüzi şuyına anuñ hürmetine

İder rahmet ‘uşât-ı ümmetine

Ṭalaslandı kopup deryâ-yı şefkat

‘Uşât-ı ümmet oldu ğark-ı rahmet

Bulur ol deñlü Hâkdan ni‘ met-i pâk

Ki pür oldu zemîn ü şahın-ı eflâk

[340] Gelüp yarânına bezl itdi añı
Virildi bezl-i cāndan müjdegānī

(12a) **DER- MEDḤ-İ PÂDŞÂH-I RUB‘ -I MESKÛN**

Felek tahtında sulṭān ibni sulṭān

Şeh-i mülk-i cihān sulṭān Süleymān

Zemāne içre oldur şāh-ı vālā

Zemîn üstinde zıll-i Hâk te‘ālā

Cihān mülkine şāh u pādşādur

Kemāl-i ‘aql ile kişver-güşādur

Çeküp a‘lām-ı mihri ser-i semāye

Şalar rāyāt-ı ‘adli halka sāye

[345] Zemânında olup âsûde eyyâm
Bulur tîğî ile pîrâye İslâm

Şenâsında şu kim olmaz suhan-gîr
Boğazında zebânı oldu şemşîr

Olup peygâre âhen şefkate mûm
Dilinde kînesi yok şâh-ı ma' şûm

(12b) Geçüpdür çerh u encümden külâhı
Dolupdur mağrib ü maşrık sipâhı

Felekler zindesi bî-vehm ü teşvîr
Oğul üzre mişâl-i mâder-i pîr

[350] Dutupdur ' âlemi cûd-ı cedîdi
Urılmaz gencinüñ mühr ü kilîdi

Cihân devrinde pür-genc ü diremdür
Kilîdi dest-i gencûr-ı keremdür

Yed-i cûdı kilîd-i kâr-ı ' âlem
Vücûdı revnağ-ı bâzâr-ı ' âlem

Cihândan kesdi yok nâmın vücûdı
Şümâr-ı dirhemi ref' itdi cûdı

Olur mebzûli ile māl-ı mîri
Ki yokdur kişverinde bir fakîri

[355] Nazar kıldukça şefkatle gedāya
Yidi iqlîmi virür bir du'āya

Olupdur 'ahdi içre devr-i hūn-rîz
Dehān-beste çü haste k'ide perhîz

İdelden zerre zerre 'adlini fāş
Dehān-ı zulme şıgmaz oldu haşhāş

Şıdı zulmüñ kemānın 'adl-i şāhı
Atılmaz oldu göge tîr-i āhı

Olalı 'ālem-i 'adle cihān-gîr
Ber-ā-berdür katında çāker ü mîr

[360] Akıtdı cūy-ı 'adlini zemîne
Müşābih eyledi Huld-ı berîne

Açaldan 'ayn-ı 'adlini cihāna
Yuğu geldi 'uyūn-ı pāsbāna

İder 'adli libāsın ile işār
Ki 'uryān olmadan şemşîr ider 'ār

Kıt'a

mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Bulup emn ü emān 'ālem şehūñ eyyām-ı 'adlinde

Ser-i mäh u ten-i mähīde kaldı miğfer u cevşen

- (13a) Ne eyler nāle bülbüller ne taqdı hancerin güller
Çuqalın geydi ne lāle 'amūdın taqdı ne sūsen

Meşnevi

- [365] Maqāmın Hāq idüp 'adl ile Maḥmūd
Livāsın kıldı ḥalka zıll-ı memdūd

Ura şu' bān-ı 'adli her kaçan dem

Yed-i beyzā olur destinde ḥātem

Olur gösterse el bu şāh Cemşīd

Nigīninden fūrūḡı la' l-i ḥurşīd

Urup yire cebīnin mihr ile mäh

İderler secdeler şām u seḥergāh

Ayaḡı tozına çerḡ-i güher-senc

Ne tañ göz diküp itse fikret -i genc

- [370] Gören 'ālemde bu zıll-ı Ḥudāyı
Görür bir sāye-i büm u ḥümāyı

Şadā-yı şevketi irse sipihre
Değişdürdür yatağın mäh u mihre

Tagıdur tiri käh-ı keh-keşanı
Kapar rumhı külāh-ı āsmānı

Ger ursa şadme-i kahrın cihāna
Gelürdi şark u ğarb ehli figāna

Dutupdur tigi şahın-ı hāki anuñ
Olur şir āhu-yı fitrāki anuñ

[375] Zemīn üzre çekerse tığ-ı pür-kīn
İder lerze semāda mäh u pervīn

Girüp rezm içre yaluñ olsa tigi
Çıkar kan baħrınıñ eflāke miği

Kıt'a

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün
Geh miyān-ı kühdan tigi güşād eyler kemer
Geh ser-i hürşid-i 'ālemden kapar rumhı külāh

Geh diyār-ı Rūma mihr-i cūdı olur zer-feşān
Gāh Hinde mäh u encüm tek çeker hayl u sipāh

(13b) Meşnevī

Eline hancer alduğ[un]ca gāhī
Görinür baħr-ı cūd içinde mähī

[380] Otursa zıll-i çetinde o Cemşîd
Felek içre görünür ‘ ayn-ı hûrşîd

Şeb içre rezmi bezme itse tebdîl
Çerâğ-ı mâh olur encüm kanâdîl

Kaçan bezl eylese hûn-ı neşâtı
Yayılır keh-keşânâsâ simâtı

Alup herkes naşîbin şâd u mesrûr
Getürüp gider andan nitekim mûr

Kime lûtf u seḫâsına vire yol
Devesi ölmüş A‘ raba döner ol

[385] Ğanî olur şu deñlü māl ü şevbe
İder yoḫsullığa ‘ âlemde tevbe

Ḳıṭ‘a

fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilün
Ger naẓar kılsañ keḫ-i destinde her mevc-şiken
Cûş ider himmet deminde mişl-i mevc-i baḫr-ı cûd

İrüp in‘ âmı recâsın gün gibi her şubḫ-dem
Mihr-i cûdıyla ağardur yüzini çerḫ-i kebûd

Meşnevî

Zebūıdır cihānda ins ile cān
 Elinde tıgıdūr mühr-i Süleymān

Olur nām ile ḥākim ins ü cāna
 Geçer ḥükmi Ferī vü Lāhicāna

[390] Cihānuñ beglerin idüp müseḥḥer
 Hükümet itdi dünyāya Sikender

Ser-ā-ser gerçi feth itdi cihānı
 Alup bir kılına virmedi anı

Bu ile itdi dār u gır u ḥarbı
 Ki dutdı kulları şark ile ğarbı

(14a) Akıtdı öñine ol baḥr-ı şāfı
 Bu ‘asker baḥrına aşurdı Kāfı

Çü bildi anuñ olur baḥr ile ber
 Boğazın destine virdi Sikender

[395] Şakın yād eyleyüp Nūşu’r-revānı
 ‘Adālet birle kılma aña şānı

Zemānında ne olsa ḥayr u şerden
 ‘Udül eylemedi ‘adl-i ‘Ömerden

Qılup ‘ahde vefâ zulme cefâyı

Yerine kodı şer‘-i Muştafâyı

Dutupdur mihr-i ‘adli Şâm u Mısrı

Quşûrı pâyesidür tāk-ı Kisrî

‘Acem şâhı virüp bâc u harâcı

Ayağı tozın itdi başı tâcı

[400] Alup ol kişveri ol şâh-ı hûn-rîz
Olur tîgi ile Tebrîz teb-rîz

Tuna ırmağı üzre şâh-ı devrân

İdüpdür Beç kıralın âsyâbân

Yücedür himmetinüñ nerdbânı

Geçüpdür kadri tāk-ı âsmânı

Cihândur kim kabâ içre nihândur

Dil ü cânı cihân-ender-cihândur

Şığar gerçi vücûdı bir kabâyâ

Dili şıgmaz velî arz u semâyâ

[410] Nazar şalsa gözi hûrşîd-i tîze
Olurdı zerre gibi rîze rîze

Vire ger zerreye mihr ile tābı

İder şevk ile bî-nûr âftābı

Haṭı menşûrınıñ ta' vîz-i cāndur

Vücûdî 'āleme hırz-ı emāndur

Düm-i ṭāvûsveş gösterse cevlan

Olur rām emrine Hind ü Ḥorasan

Kıṭ'a

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

(14b) Oldı ḵānūn-ı celālinden felekler bir varak

Oldı fihrist-i kemālinden 'anāşır nīm-bāb

[415] Olmayaydı cilveger in' āminuñ meşşāṭası

Çihre-i bîkr-i recādan zā'il olmazdı ḥicāb

Meşnevî

Virür aḥbāb u a' dāya ber-ā-ber

Birine ṭîğ-ı kîn ü birine zer

Kef-i cūdı virür ger açsa bāzū

Eli irdüğine zer bî-terāzū

Güşād itse elin bu şāh-ı Cemşīd

Aña hem-kef olımaz baḥr u ḥūrşīd

Olupdur pādşehlerden özi tāk
Zebūndur taht-ı fermānında āfāk

[420] Yüzinüñ nūrı mihr-i āsmānī
Cebīni levḥ-i ḥaṭṭ-ı kām-rānī

Güneş kim nūrı virür ‘āleme fer
Ruḥından eyler ekşer pertevi cer

Şadef bārān-ı destinden şikem-pür
Olup baḥr içre ḥāşıl eyledi dūr

‘Aqıl̄da pīr vüçūd içre cüvāndur
Dili deryā kefi āb-ı revāndur

Seḥāvet baḥrı cūdınüñ nemidür
Şehenşāhlık gözinüñ merdümüdür

[425] Dutaldan dest-i ‘adli tīr ü şemşīr
Ġazāle bāliş olmışdur düm-i şīr

Şubāna kūh u şaḥrāda olup yār
Koyun kelbi olupdur gürg-i ḥūn-ḥāṛ

Açaldan şāh-bāz-ı ‘adli şeh-per
Dil-i bāz eylemez meyl-i kebūter

Seg-i şayyād u ħargūş itdi peyvend

Ser-i aġnāma eyler gürġ sevgend

Ṭuyūra irişüp ‘adl ü emānı

Yapar çengāl-i bāz içre āşyānı

(15a) [430] İder ‘ahdinde murġān-ı perende

Per açup kebgveş şeh-bāz çemende

KAŞİDE- DER-MEDḤ-İ PĀDŞĀH-I ‘ĀLEM-PENĀH

fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün

Ey şeh-i mülk-i siyādet pādşāh-ı kāmķār

V’ey meh-i burc-ı sa‘ ādet fātih-i şehir ü ħiṣār

Çetr ü eyvānuñda bir zer-şemsedür mihr-i münīr

Bārgāhuñ içre bir ħayme sipihr-i zer-nigār

Gökde mihrüñden irişdi mihr ü māha i‘ tidāl

Yırde ‘adlūñden geçer ħoş sāl ü meh leyl ü nehār

Oldı luṭfuñ sāyesinde şeş-cihet āsūde-ħāl

Şaldı ‘adlūñ rub‘-ı meskūn içre temķin ü veķār

[435] Ger nesīm-i luṭfuñ irse bīşeżār-ı ‘āleme

Gülşen-i cennet gibi ‘anber olur bāġ u behār

Gülşen-i ‘adlūñden ‘ālem buldı bŷy-ı i‘ tidāl

İmtizāc itdi cihānda āb u ħāk ü bād u nār

Nesme-i luṭfuña gülşen cāmesini kıldı çāk

Lem‘a-i mihrüñle açdı yaqasını lālezār

Mihr-i luṭfuñla münevverdür bu gün kevn ü mekân

Dād u ‘adlünle olupdur şaḥn-ı ğabrā ber-ķarār

Çihre-i gül bāğda olur ḥayādan pür-‘araķ

Gülsitānda vaşl-ı luṭfuñ kılsa ebr-i nev-behār

[440] Mülküñ içre iki āyetdür şehā seyf ü qalem

Buldılar şubḥ u mesā gibi cihānda iştihār

Rūz-ı heycā ḥavf-ı tīg u ḥancerüñdendür şehā

Āhen ü seng içre pinhān olduğı āb ile nār

Aldı tīgüñ kâ’inātuñ gövdesinden darbı rūḥ

Çekdi nīzeñ rüzgāruñ cāmesinden pūd u tār

Gāh mār-ı nīzeñ olur ejderāsā şaf-şiken

Gāh şīr-i rāyetüñ eyler ‘adūyı tārmār

‘Asker-i nuşret-şi‘āruñ ‘arşa aşdı tīgini

İdeli qal‘-ı kılā‘-ı düşmeni kendüye kār

[445] Lerze eyler tīg ü tīründen düşüp ābe güneş

Vehm eyler ta‘n-ı rumḥuñdan bu çerḥ-i bī-ķarār

(15b) Rûz-ı rezm içre eger şalşal ise eyler dü-nîm
 Hayder-i Kerrârveş çalsañ ‘adûya zû’l-fekâr

Qanda kilkün itse nâle yazılur âyet-i feth
 Qanda tîgüñ kılsa girye cân-ı haşım eyler firâr

Nat‘-ı heycâ içre Leclâc ise itdün şâh-mât
 Eyledün nerd-i neberd içre ser-i a‘ dâyı zâr

Sâysisün şâh-ı Habeş mîr-âhuruñ sultân-ı Mışr
 Gâşiyedâruñ ‘Acem şâhı vü segbânuñ Tatâr

[450] Uyarup gözden çerâğın zâtını kıldı Hūdâ
 Tekye-i ‘izz ü sa‘âdet içre pîr-i ihtiyâr

Sen Süleymân-ı zemâne cūd u luṭf u ‘adl u dād
 Yâr olupdur Haḳ resūline nitekim çâr-yâr

Olduğınca çihre-i gül jâlelerden pür-‘araḳ
 Eyledigünce şükûfe bâğa sîm ü zer nişâr

Şihhat ile saltanat bâğında ber-hordâr olup
 Gülşen-i devletde olsun naḥl-i ‘ömrün pâydar

Olduğınca şâh-ı Hâver çerḫ-i çârumdan ‘ıyân
 Bulduğınca mâh u encüm şaḥn-ı mînâda medâr

- [455] Mihr-i ‘adlũñle güneş gibi bulup ‘âlem fűrũğ
Ola encüm gibi eyyâm-ı hayātuñ bî-şümār

SEBEB-İ TE’LİF-İ KİTÂB

Meger bir dem ki ‘âlem hurrem idi
Nesîm-i şubh eserdi hoş-dem idi

Virüp ezhâr zîb ü fer zemîne
Cihân dönmişdi Firdevs-i berîne

Çemenler hil‘at-i nev-rûz geymiş
Semenler câme-i firûz geymiş

Behâr içre ‘arûs-ı gül idüp sūr
Aña yakmışdı zanbağ şem‘-i kâfūr

- [460] Şabâ kām almağa gül-berg-i terden
Düşer şeb-nem gibi bâğa seherden

Mişâl-i hoşka-i la‘l-i leb-i yâr
Olurdu jâleden gonçe güher-bâr

- (16a) Semenler açılup cüft ü tek olmuş
Çıkarmış câmesin gönlekcek olmuş

Temâşâya çıkup etfâl-i ezhâr
Oyun yirine dönmişdi çemenzâr

Uzatmış merhabāya el varaklar
 Kucaqlamışdı birbirin budaklar

[465] Mişāl-i zūlf-i hūbān-ı perī-şān
 Olur gülşende sūnbül dāmen-efşān

Ƙulağın hār-ı sūzenle delüp gül
 Aña şalkım küpe aşmışdı sūnbül

Delüp güller Ƙulağın sūzen-i hār
 Aşardı aña şeb-nem dürr-i şehvār

Hevādārı iken cānıyla bülbül
 Şabāyile şalınur şāhid-i gül

Ƙılup sūnbüllerin bāğūñ perīşān
 Nesīm-i şubḥ olurdu ‘ anber-efşān

[470] Gezerdi gülşen içre şāhid-i gül
 Dağınmışdı serine sırma kākül

Harāret olduğınca bāğa tārī
 İderdi mirvaḥa berg-i çenārı

Dönüp her naḥl-i gül bir tāze hūba
 Hevā-yı ‘ ışkı şalmışdı Ƙulūba

Hezār āheng iderdi def dutup gül
 Ġazel taḫsīm iderdi şavt-ı bülbul

Cihān hengām-ı gül gibi şafādan
 Pür idi ğulğul u şavt u nevādan

[475] Felek-āyīn idüp bāğı tezyīn
 Şükūfe olmış idi ıḳd-ı pervīn

Nihāl-i servler çekmiş ʿalemler
 Mişāl-i rāyet-i sebz-i peyem-ber

Olup gülşende her serv-i dil-ārā
 Ḳabā-yı sebz ile bir hūb-ı ğarrā

Çekerdi lāle cām-ı ergavānı
 Oḳurdi şavt-ı bülbul nūş-ı cānı

(16b) Hevā-cūy ayağın çekmişdi bāğa
 Delürmişdi şabā düşmişdi dāğa

[480] Görüp bād-ı hevādan pür-ḫabābı
 Şabā zencire çekmiş idi ābı

Daşup od görmedin ḳaynardı cūlar
 Tekellüfsüz revān olmuşdı şular

Ḳıṭ‘a

fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün

Virmiş idi zīb ü zīnet ‘āleme faşl-ı behār

Ḳırmış idi her şecer çetr ü otağın şāhvār

Geçmiş idi şāh-ı gül taht-ı zümürrüd-fāmına

Ḳılımış idi çın seher şeb-nem aña gevher-nişār

İtmiş idi būy-ı sünbül şaḥn-ı bāğı ‘anberīn

Şaçmış idi nāfe gül-i gülşene misk-i Tatār

[485]

Düşmüş idi naṭ‘-ı gülşende piyāde lāleler

Olmış idi gonçe eṭfālī çabuk ata süvār

Ezmiş idi gül devāt-ı surḥ içinde zer-varaḳ

Yazmış idi kilik-i ḳudret bāğa ḥaṭṭ-ı zer-nigār

Meşnevī

Bu ḥāletle düşüp zevḳ u ḥurūşa

Gelür bülbül gibi dil murğı cūşa

Şerāb-ı şevḳdan dil itmedin nūş

Ciger ḳanı iderdi mey gibi cūş

Bir iki yār-ı ‘āşık-meşreb ile

Kemāl ehli muvāfiḳ kevkeb ile

- [490] İdüp gülzār seyrin şubḡāhī
 Temāṣā eyledük şun^ç-ı ilāhī
- İrüp bir cāygāh-ı dil-güşāya
 Yitişduk şuffe-i zevk u şafāya
- ‘Uyūnı eşk-i ‘āşık gibi cārī
 Oturup olduk başdan bınarı
- Sikenderveş irüp āb-ı ḡayāta
 Yitişduk anda Hızr-ı ḡazravāta
- (17a) Baḡup ‘ibret göziyle merḡzāra
 Getürdük cān u dil murḡını zāra
- [495] Temāṣa eyledük envār u eşcār
 İderdi *keyfe yuḡyi’l-arz*⁹ ı ızhār
- Bezenmiş şehr-i gülşen cennet olmuş
 Dolup her kūşe kūy¹⁰-ı şoḡbet olmuş
- Zemīn günden güne olup güşāde
 Zemāna gösterürdi ḡarḡ-ı ‘āde
- Düşüp ‘ışk āteşi Tūr-ı behāra
 Yanar vādī-i Eymen gibi nāra

⁹ Rum/50: (Allah) yeri nasıl diriltiyor.

¹⁰ Mısra da “kūy” kelimesi sehven iki kere yazılmış.

Olup dīzāre ‘āşık ġā’ibāne
Şular bī-hūş olup söyler yabāne

[500] Ne hikmetdür ki mār-ı āb-ı cārī
İder tiryāk-ı ekberden nişārı

Ne hāletdür ki çüb-ı bī-tef ü tāb
İder cisminde cem‘ -i āteş ü āb

Ne kudretdür teninde yoğ iken fer
Çeker hāra şikāfindan çemen ser

Ne kānda buldı reng-i la‘li gül-nār
Ne yirden aldı bu elvānı ezhār

Viren kim zulmete āb-ı hayātı
Ya kanda buldı ney kand u nebātı

[505] Baḡup nergis gibi bāḡ u behārı
Temāşa eyledük bu sebzezārı

Meşām-ı cāna bū irdi şabādan
Açıldı göñlimüz sünbül-i hevādan

Olurduḡ ḡāh bülbulveş hoş-elhān
Gehī mecmū‘ a-i gülden ḡazel-ḡān

Çeküp geh nâr-ı hayretten zebâne
Geh iderdük tekellüm bî-hodâne

İdüp şevk ile herkes hâlin iş‘âr
Oğurdu şevk ile ebyât u eş‘âr

[510] Añılurdu gehî Leylî vü Mecnûn
Añunla eglenürdi cân-ı maḥzûn

(17b) Oğınurdu gehî Şîrîn ü Ferhâd
Olurdu lezzet alup cân u dil şâd

Oğınurdu gehî ‘Azrâ vü Vâmık
Gelürdi ḥâleti ḥâle muvâfık

Olup her ‘ışk eri nâmiyle tezkâr
Añıldı ‘ışk-ı Varḫa âḫir-i kâr

Ne çekdügin ḡam-ı ‘ışk ile Gül-şâh
Nice dutıldığını ol yüzi mâh

[515] Şımayup ‘ışk içinde ‘ahd ü peyvend
Ne şîrînlükler itdügün o dil-bend

Ne derdile gidüp Varḫa cihândan
Ne ḥasretle geçüp ‘ışk içre cāndan

Nice irdügi fahr-ı kâ'inātuñ

Nice içürdigin âbın hayātuñ

Didiler yok mıdur bunuñ kitâbı

Yazılmadı mı bunuñ faşl u bâbı

Niçün olmaya tâlib bu riyâza

Sevâdı gelmeye niçün beyâza

[520] Yazılmış ola ehl-i 'ışk ekşer

Ne içün kıla işbu kışsa ebter

Didüm vardur bunuñ dahı kitâbı

Velî elfâzınuñ yok sūz u tâbı

Sipihri içre mâh u aḥteri yok

Belî ḥākisteri var aḥkeri yok

Ne nazmı içre bir şî'r-i teri var

Ne bahrı içre dürr ü gevheri var

Ḳuru¹¹ bir bâğdur eglencesi yok

Açılmış tâze ter bir gönçesi yok

[525] Ne bâğı içre vardur nâr u sîbi

Ne öter gülşeninde 'andelîbi

¹¹ Dönemin dil özellikleri gereği “ḳuru” olması beklenen kelime, metinde son vokali vav ile gösterilmek suretiyle “ḳuru” şeklinde yazılmıştır.

Gülistânında bülbül den sesi yok
 Bir öksüzdür ki besler kimsesi yok

Gününün mihri vardır tâbı yokdur
 Şebinin mähı vardır meh-tâbı yokdur

(18a) Getürmezken teni tākāt harîre
 Geyüp bir şālı dönmiş bir faķîre

Ḳurı elfāzı vardır ābı yokdur
 Şerer gibi odının tâbı yokdur

[530] Çü yār az didüm ben bu cevābı
 Bırakdum dillerine sūz u tâbı

İşitdiler kelām-ı pür-füsūnum
 Sözümden sezdiler sūz-ı derūnum

Görüp bülbül gibi gülşende şevķum
 Fiğān u nāleden ney gibi zevķum

Degüldür didiler bî-emr-i Bî-çün
 Umur evķātına olduğı merhūn

Maķālātında ser-i lafz-ı dürer-bār
 Ḥaber virür ki sende bir ḥaber var

- [535] Mesîh-enfâsısın bu rûzgâruñ
 Aķıt âb-ı ĥayâtını behâruñ
- Cihâna nazm-ı cân-baĥşuñla cân vir
 Dil-i Ya' kûba Yûsufdan nişân vir
- Ėoma ĥayb içre ķala bu ma'ânî
 Şehâdet 'âlemine irgür anı
- Çü var destüñde miftâĥ-ı lisânuñ
 Bedî'î ķuflını feth it beyânuñ
- Yakup nâr-ı feşâĥat birle mûmın
 Şehâbın ref' idüp keşf it nücûmın
- [540] Dutup gûñlükleri şaĥn-ı sipihri
 Aña zer-şemse ķıl mâĥ ile mihri
- Ėabâsını idüp gün gibi zerden
 Giribânını ķıl devr-i ķamerden
- Şalup şayd u şikâre şâĥ-bâzın
 Düzet şems ü ķamerden tabl-bâzın
- Getür ķâle lisânuñ tercemânın
 Bize ķıl bu ma'ânîñüñ beyânın

‘Uyūna kuḥl-ı eṣ‘āruñla vir nūr
Bizi kıl nazm-ı cān-baḥṣuñla mesrūr

(18b)

Ḳıṭ‘a

mefā‘ īlün mefā‘ īlün mefā‘ īlün mefā‘ īlün

[545]

Ma‘ ānī dūrlerin bir bir çıkarup ḳa‘ r-ı deryādan
Bu ṣāhuñ nazm-ı cān-baḥṣın düzet lü’lü’-i lālādan

Nücūm ile felek gibi bu bezme meclis-ārā ol
Aṣup ḳandīlini anuñ zekā-yı ‘ālem-ārādan

Ḳılup elfāz-ı pūr-sūzuñ cihānı vādi-i Eymen
Dutıṣdur nār-ı ṣevḳuñla ḥaber vir Ṭūr-ı Mūsādan

Meṣnevī

Çü yār andan bu elfāz-ı dūreri-bār
Çıkup aṣdāf-ı dilden oldı īṣār

Yaḳup cānum bu sözüñ sūz u tābı
Ṣaḳup def‘i içün āb-ı cev-ābı

[550]

Didüm her ḥūṣe virmez dāne-i bür
Bulınmaz her deñizde ḳaṭre-i dūr

Gül olmaz gülṣen içre her dikenden
Dür olmaz her çıkan baḥr-ı ‘Adenden

Gülistānda ne her sebze olur gül
Ne her nāle iden murğ oldu bülbül

Ne bir kaṭre şu ider bāğı sîr-āb
Ne bir göz ile eyler devr dūlāb

Ne her şāhib-resen olur resen-bāz
Ne per açmak ile peşşe olur bāz

[555] Bedahşāndan çıkan her seng-i ḥāre
Olur mı la' l gibi gūşvāre

Gerekdür nazma bir merd-i suḥan-dān
Ura söz tūbına meydānda çevgān

Olinca ğavṭada ğavvāş-ı māhir
Bulur baḥr-ı ma' ānīde cevāhir

Getürür nazma niçe dürr-i meknūn
Olur silk-i kelām içinde mevzūn

Şular kim 'ilm-i nazm içre ğabīdūr
Aña ma' nī demürden leblebidür

(19a)[560] Olinca sîm ü zerden kīse ḥālī
Ne aşşı ide ğayruñ genc ü mālī

Dilüm baħrında yoħdur ol adar d r
İde d m n-ı nazmum d r ile p r

Ne de l  ola bir kem-zerrede t b
Ki ide zulmet-i d ny yı meh-t b

V c d-ı zerred r  n b -ser   p 
Ola mı mihr-i ‘ lem-t ba hem-p 

Bir avuc oprağu  ne ola t b 
Ki vire e me-i efl ke  b 

[565]   olmaz  sy da d ne-i b r
uru devr itmekile ne  g n r

Hu  le gelmese ‘acizile ma’m l
Dut r ‘ zrin kir mu’n-n s mab l

Aibb  g   idicek bu h t b 
Vir r her biri bir d rl  cev b 

Olup baħr-ı tevekk l ire ğavv  
ıkar a d f-ı dilden gevher-i h  

Diz p c n ri tesine ol g herden
P r eyle d men   l ’l ’-i terden

[570] Dilüñe virme ihmāl ile vesvās
 Dimiş hayru'l-beşer *men yenfe' u 'n-nās*¹²

İrişdi çün bu sözler gūş-ı hūşa
 Dil ü cān bülbüli geldi hurūşa

Didüm luṭf ile ihvān-ı şafāya
 Şadākat ma' deni kān-ı vefāya

Ne nā-merd [durur] ol kim bī-behāne
 Bu meydān içre ƣala baş u cāne

Ne fermān itseler nīk ü eger bed
 Recā-yı dūstān eylemeye red

[575] Erüñ ger olmasa ƣalbinde ƣuvvet
 Olur mı rezm içinde cenge ƣudret

Kimüñ kim tīg u tiri var ider ceng
 Kimüñ kim dest-giri yok olur leng

(19b) Olursa mülk-i nazmuñ Ƙahramānı
 Niyāmında şanur tīg-ı zebānı

Olursa kilki zulmetde Sikender
 Olmaz āb-ı hayvāndan lebi ter

¹² Hadis: (İnsanların hayırlısı) insanlara hayırlı olandır.

Dilinde olmasa fer merd-i hakkāk
Delince gevheri bağı olur çāk

[580] Didiler yine ol kavm-i vefādār
Olup tūtī gibi dilden şeker-bār

Şürū[‘] eyle yiter bu kıl ü kâle
Getür tūtī gibi tab[‘] uñ maķāle

İdince bize böyle [‘]özri tekrār
Kitābuñ nişfi yazılurdu ey yār

Derūnuñ toptolu genc-i ma[‘] ānī
Açup kuflını eyle dūr-feşānī

Gedālar kim ider cer nīm nuķre
Maḥallinde yayarlar ḥ[‘]ān u süfre

[585] [‘]Aṭādur saña genc-i [‘]aql u temyīz
Nitekim genc-i Bād-āver-i Pervīz

Getür elfāza ma[‘] nā vü nikātın
Çıkar genc-i ma[‘] ārifden zekātın

Gelüp çün müşterī germ oldu bāzār
Getür ortaya var iken ḥarīdār

Ma' ānī hırmenini virme bāda

Metā' -ı fazluñı şalma kesāda

Biḥamdillāh olanın az u çokdan

Qazanmaduñ virüp pūldan buçuqdan

[590] İrer himmet şeb içre murğ-ı şeb-tāb

Ger ide şu' lesi dünyāyı meh-tāb

Feşāhatde ki sen mihr-i semāsın

Niçün encüm gibi çeşmuñ yumasın

Akıtsa tañ mı kilik-i Hızruñ ey cān

Devātuñ zulmetinden āb-ı hayvān

Zülāl-i nazmuñ üzre teşne-diller

Nitekim āb-ı hayvāna Sikender

(20a) Getür lü'lü' -i elfāzuñ nişāre

K'ide nazımın Süreyyā gūşvāre

[595] Ma' ānī mihrin eyle kıl münevver

Ġurūb itsün görüp ḥurşid-i enver

Yazup bir yüzden eyle ḥaṭṭ u ḥālī

Ki qala çeşm-i encümde ḥayālī

Bu yüzden eyleyüp biñ dürlü iḳdām
İderler vech-i ma'ḳûl ile ilzām

Didiler olmaz ey kân-ı fütüvvet
İtâ' at gerdenin çekmek mürüvvet

Olup bu kışşanuñ hengāme-g̃iri
Cüyüş-ı nazm ile ḳıl dār u g̃irī

[600] Bedī' olur dime sen bu beyānı
Düriş feth eyle bu genc-i nihānı

İrişüp rāyet-i *naşrun min-Allāh*¹³
Ḳarīb olur fütūhı inşā'allāh

Feşāhat mülkine olup revāne
Semend-i ṭab' uña çal tāziyāne

Olup meydān-ı ḡayret içre Düldül
Yaraḡuñ gör senüñdür işbu öñdül

Bu sözlerden düşüp cānuma ḡayret
Tenüm yaḳdı ser-ā-ser nār-ı ḡayret

[605] İderken murḡ-ı cān ḡayretle pervāz
İrişdi rūḡ-ı ḳudsiden bir āvāz

¹³ Saf/13: Allah'tan yardım.

Ki ey baḥr-ı ma‘ ānīde şadefvār
Dilūñ dürci pür iken dürr-i şehvār

Dutup destüñde elmās-ı tefekkür
Girüp sūḳ-ı ma‘ ārif içre deldür

Dizüp cān riştesine ol güherden
Pür eyle nazmuñı lü’lü’-i terden

Yazup dürlü kināyet ü ḥayālī
Oḳı nazmuñda bu siḥr-i ḥelālī

[610] Feşāḥatden dutup destüñde çevgān
Belāḡat topın it meydānda ġaltān

(20b) Ne defter kim içinde nazm-ı ter yok
Şadefdür kim derūnında güher yok

Sevād-ı dīde içre olmasa nūr
Olur mihr-i cihān-tāb āña mestūr

Çü şubḥ-ı kāzibüñ olmaz fūrūḡı
Görinür ḥandesı içre dürūḡı

Dilūñ lal itmedin bu devr-i eyyām
Ḳo git elfāz-ı cān-baḥşuñla bir nām

[615] Gele bir dem olup ŧu gibi hāmūŧ
 Yatasın künc-i hāk içinde bī-hūŧ

Olup beste dehān-ı dürr-feŧānuñ
 Ne nāmuñ bellü ola ne niŧānuñ

Varup ‘ömrüñ haŧādı hāk ü bāde
 Dilüñ muhtāc ola bir hayr yāde

Kimüñ hayr ile olsa zinde nāmı
 Olur günden münevver mevti ŧāmı

Eyü nāma ŧu kim cūyende olmaz
 ‘Ömürde Hızır olursa zinde olmaz

[620] İçen bu cām-ı zehri ey karındaŧ
 Diler mi kimseden taḧsīn ü ŧābāŧ

Ġaraż bundan ne fażl u ne seḧādur
 Eger himmet olursa bir du‘ ādur

Ḳılanuñ ŧād ola rūḧ-ı revānı
 Bi-ḧaḳḳın sūre-i Seb‘ al-meŧānī

Getür sāḳī o cām-ı ḧoŧ-güvārı
 Gider bu cān-ı ḧākīden ğubārı

Ger olsañ teşne-leb ne cür‘ a ne cām

Saña şunmaz bu devr-i hūn-āşām

[625] Çü aldum rūḥ-ı ḳudsīden cevābı
Sepildi o dem özin ğayret ābı

Gelüp cūşa dil-i deryā-nişānum

Temevvüc itdi baḥr-ı dürr-feşānum

Erenlerden recā idüp tevessül

Hidāyet üstine ḳıldum tevekkül

(21a) Yüz urdum ḥālīḳ-ı arz u semāya
Şürū‘ itdüm bu nazm-ı dil-güşāya

Benānum içre kıl-k-i ‘anber-āmīz

Beyānum ‘aynını itdi güher-rīz

[630] Zuhūr itdükçe lü’lü’-i ma‘ānī
Getürdüm silk-i nazma bir bir anı

Şaçıldı şafḥa-i kāfūra ‘anber

Ruḥ-ı ḥübānda şan ḥatt-ı mu‘anber

Midādumdan çıkan dürr-i ma‘ānī

Olur şebde nücūm-ı āsmānī

Sebîl itdüm cihân halkına ey cān
Midādum zûlmetinden āb-ı hayvān

Gerek Hızr u gerekse şeh Sikender
İçüp itsün lebin bu çeşmeden ter

[635] Ne dil kim ‘ışk odından ola tābı
Seper bu çeşmeden cānına ābı

Der-Ta‘rif-i ‘Işk

Gel ey dil bülbüli efgān demidür
Dutuş¹⁴ ‘ışk âteşine yan demidür

Maḥabbet nārına yak kār (u) bāruñ
Felekde gün gibi nūr eyle nāruñ

Vücūduñ maḥv idüp kaldur hicābı
Güneş rüşen olur gitse şehābı

Yoğ itmezseñ bu cism-i ḥāksārı
Silinmez çihre-i cānuñ ğubārı

[640] Dilüñ āyīnesine virme jengi
Ḥaṭ-ı Yākūta ekme mürde-sengi

¹⁴ Dönemin dil özellikleri gereği “dutuş” şeklinde okunması gereken kelime, vokalli yazılımı sebebiyle “dutuş” şeklinde okunmuştur.

Ney-i ‘ışk ile gel sūz u fiğāna
Od ur kûknūsveş bir āşyāne

Dile dām-ı belādur cism-i fānī
N’idermiş bülbül-i ‘ışk āşyānı

Bu bāğ içinde kalma reng ü būya
Şaķın aldanma bu devr-i dü-rūya

(21b) Hezārān bülbüle hāl-i ruḥ-ı gül
Kokıtmışdur bu bāğ içinde fülful

[645] Gelüp būy-ı gül-i şevkıyla hāle
Girüp gülzār-ı ‘ışka eyle nāle

Olup dīzāra ‘āşık nitekim şu
Gürizān olsun ‘ayn-ı cāndan uyḥu

İdüp gül gibi sineñ pāre pāre
Kılup derd-i derūnuñ āşkāre

Beyān eyle bize esrār-ı ‘ışkı
Nihān olmaz bilürsün nār-ı ‘ışkı

Ney-i ‘ışk ile cānuñ tāze eyle
Nefes germ it bülend-āvāze eyle

[650] Çü olduñ nāy-ı ʿışk ile hem-āvāz
Sır āgāz eyle ʿışk ile ser-āgāz

Ne dil kim ʿışk ile destān-serādur
Nevāsı dil-güşādur cān-fezādur

Cihān bāğında murğ-ı hoş-nevāsın
Hevā-yı ʿışk ile uçar hümāsın

Degülsün çünki murğ-ı dāne-perver
Kebūter gibi olma cāna per ver

Ço nefis ālāyişini pāk-bāz ol
Hevā-yı ʿışk içinde şāh-bāz ol

[655] Per açup ʿarş-ı ʿışka itseñ āheng
Olur mihr-i felek ayağına zeng

Ayak baş rāh-ı ʿışk içre revān ol
Maḥabbet gülşeninde kām-rān ol

Egerçi kār-ı ʿışk āşūb-ı cāndur
Velī cān-baḥş-ı pīr ü nev-cüvāndur

Bitürdi ʿışk-ı ḥāk üzre gül-i ter
Kara toprağı kıldı ʿışk gevher

Ne deryādur muḥīṭ olmaz anı dil
 Qalur fikrinde ḥayrān ‘aql-ı kāmīl

[660] Ne bilsün bī-dil olan derd ü ‘ıṣkı
 Görür bāzīçe şanur nerd-i ‘ıṣkı

(22a) Ne bildi mihr-i ‘ālem-tābı zerre
 Ne añlar ḥālet-i deryāyı kaṭre

Maḥabbetden ne añlar zāhid-i ḥuṣk
 Eşer itmez cemāda neş’e-i müşk

Göre mi kūr-ı māder-zād mihrī¹⁵

Cemāl ehline her dil ‘āşık olmaz
 Vişāl-i yāre her cān lā’ik olmaz

[665] Ne seyr ider cihānda şīri rūbāh
 Ne bedr olur sitāre nitekim māh

Ne cüft olur hümāya büm-ı meyşūm
 Ne virür şevk-ı güzere şu‘le-i mūm

Ne zāğ olur per açmağ ile şeh-bāz
 Ne dādda meges olur hem-āvāz

¹⁵ Su yürüdüğü için ilk mısra okunmuyor.

Saňa rām oldı ise dil-ber-i ‘ıřķ
Olur her kimse şanma hem-ser-i ‘ıřķ

Saňa bu ‘ıřķ ey dil dād-ı Hāķdur
Esīr-i bend-i ‘ıřķ āzād-ı Hāķdur

[670] Çü ‘ıřķa mālīk olduñ kıymetin bil
Ne devletdür bu ‘ıřķuñ devletin bil

Deger biñ naķd-i cān bir gevher-i ‘ıřķ
Olupdur *kenzi lā-yefnā*¹⁶ zer-i ‘ıřķ

Nuķūd-ı cāna ‘ıřķ ey dil mihekdür
Añı řarrāf olan řaķlar gerekdür

Bulupdur ‘ıřķ ile ādem vücdı
Melā’ik ‘ıřķ ile kıldı sücüdı

Şu kim kendüye ‘ıřķı hem-dem eyler
Añı ‘ıřķ evvel āhir ādem eyler

[675] Hevā-yı ‘ıřķ olup her rüzgāruñ
Dem-i ‘ıřķ ile geçsün rüz-ı kāruñ

Düşer ‘ıřķ ile baħre ķatre-i āb
Olur baķn-ı şadejde dürr-i hoş-tāb

¹⁶ Hadis: (kanaat), tükenmez bir hazinedir.

Yudar ‘ışk ile kanlar pāre pāre
Olnca la‘l ü gevher seng-i hāre

(22b) Şadef içre biter ‘ışk ile lü’lü’
Olur hūn-ı siyeh ‘ışk ile hoş-bū

Ġubār olsañ reh-i ‘ışk içre yek-ser
İder toprağın ‘ışk eflāke hem-ser

[680] Şular ger ‘ışk ile olmasa cārī
Yeşermezdi cihānuñ sebzārī

Ceres ‘ışk ile eyler nāle vü zār
Kaṭār-ı nāka ‘ışk ile çeker bār

Açıldı ‘ışk ile ḥandān olup gül
Olur destān-serā ‘ışk ile bülbül

Meh ü mihr ‘ışk ile raḥşān olupdur
Felekler ‘ışk ile gerdān olupdur

Zemīni ‘ışk idüpdür berg ü kâ’im
Felek ‘ışk ile buldı devr-i dā’im

[685] Beden ‘ışk ile eyler zindegānī
İder ‘ışk ile cānlar kām-rānī

Dilũñ âyĩne ol âyĩne-ârâ
Ki sen pũşĩdesin ol âşkârâ

Nedür ‘âlem ger olmasa ğam-ı ‘ışk
Ġam-ı ‘ışk ile hoşdur ‘âlem-i ‘ışk

Ġam-ı ‘ışk olmasun hĩç kimseden kem
Dimezler ‘ışkı olmayana âdem

Felek ber-geştesi sevdâ-yı ‘ışkuñ
Cihân şũrĩdesi ğavġâ-yı ‘ışkuñ

[690] Ġam-ı ‘ışkı çekenler oldılar şâd
Esĩr-i ‘ışk olanlar oldu âzâd

Tesellĩ virmez ehl-i ‘ışķa ey yâr
Ne reng-i gül ne bũy-ı misk-i Tâtâr

Ne eyler cãn-ı ehl-i ‘ışk ârâm
Ne olur şayd-ı zũlf-i ‘anberĩn dâm

Mey-i ‘ışk iledür germĩ-i desti
Kalanı bâde küpi ħod-peresti

Ne cãn kim ‘ışkı yokdur hĩç kesdür
Derũn-ı cĩfeye kũnmiş megesdür

(23a)[695] Çü Mecnûn işbu meyden çekdi cāmı

Añılur ‘ışk ile ‘ālemde nāmı

Bu meyden kılduğıçün nūş Ferhād

Henūz tağlar ider mevtine feryād

Hezārān ‘ākıl u ferzāne gıtdi

Añılmaz ‘ışk ile bīgāne gıtdi

Ne nāmı kaldı hergiz ne nişānı

Ne ‘ışk ile cihānda dāstānı

Niçe murgān-ı hoş-peyker açup per

Añılmaz nāmı ma‘lūm olmaz ekşer

[700] Velī ‘ışkıyla olsa kimse mezkūr

Añılur bülbül ü pervāne meşhūr

Yüzüñ döndürme ‘ışk olsa mecāzī

K’olur ‘ışk-ı haķīķī kār-sāzī

Çü birdür ‘ışk işi pīr ü cüvāne

Degül cānumdan eksük bu fesāne

Şalupdur göge āhum niçe kez dūd

Olupdur çeşm-i encüm girye-ālūd

Boşandurdukça benden dilden āhuñ
Dıķardum ańına ot mihr ü māhuñ

[705] Çekerdüm ‘ıřķ ile çün dūd-ı āhı
Yaķardum nāra bām-ı řubġgāhı

Dilā olduñ çü evc-i ‘ıřķa şeh-bāz
Per açup kıl hevā-yı řevķa pervāz

El ur ‘ıřķ içre gel berü āstāne
Ki senden ķala ‘ālemde niřāne

‘Adem mülkine çekseñ kār [u] bāruñ
Yirüñe ķala senden yādgāruñ

Gezüp bāzār-ı dehr içre niçe gün
Şatıldı kıřķa-i Ferhād u Mecnūn

[710] Mezāķa ġoř gelür gelse zuhūra
Müdām eski üzümnden tāze ġüre

Ne deñlü lezzetinde olsa yatlu
Meşeldür kim olur şurvanda şatlu

(23b) Belī artar cihānda zīb ü zīnet
Geyürdükçe cihān nev-rūzī ġıl‘at

Cihāna virmek için çerh pertev
İder her şubh mihrüñ cāmesin nev

Cemāl-i yāre bû için gül-ābı
Çıkarur tāze güllerden gül ābı

[715] Tehī cām içre olmaz şavt-ı kulḳul
Geçen verd için itmez nāle bülbul

İrince kūdekān nev-rūz u ‘īde
Sevinür artuğın sevb-i cedīde

Olur köhne libāsuñ ‘aybı zāhir
Degüldür cāme-i nev gibi fāhir

Gel ey dil tāze kıl güft ü şenīdūñ
Ki var bir lezzeti her bir cedīdūñ

Suḥanda eyle tāze tarz peydā
Yeñilensūñ sözüñden eski dünyā

[720] Dilerseñ sözde Ḥamdī iştihārın
Edāya eyle ma‘nī ‘itibārın

Edāsuz nazmı şanma dil-güşādur
Söze şūret viren rengin edādur

Edâdur ma' nî-i hâşuñ esâsı
Edâdur şâhid-i nazmuñ libâsı

Edâdur şimdi maqbûlî cihânuñ
Edâdur maṭlabı pîr ü cüvânuñ

Sevâd-ı lafzı ma' nâdan sefid it
Edâ-yı pâk ile nazmuñ cedid it

[725] Bülend olmak gerek beytüñ revâkı
Ki dutsun mihri nazmuñ tımṭuraķı

Sözi nazm ehlinüñ câmi' gerekdür
Derûnı maṭla' -ı Lâmi' gerekdür

Âğâz-ı Dâstân

İden bu kışsa-sâzından ser-âgâz
Der-i gencîne-i ' ışkı kılup bâz

(24a) Açup her dilden esrâr-ı nihânı
Dimiş bu dâstân-ı dil-sitânı

Akıtmış kışsa-i Yûsuf-mişâli
Yenâbî' -i rivâyetden zülâli

[730] Götürmüş hüsn-i Gül-şâhuñ niķâbın
Beyâz itmiş ğam-ı ' ışkuñ kitâbın

Çeküp zûlmât-ı haţţından hicâbı
Aķıtmıř çeşme-i hayvāndan ābı

Geçerken teşne-dil cāndan Sikender
Revān itmiş okur şu gibi ez-ber

Semā‘ından miřāl-i āb-ı hayvān
Hızırveř nūř idüp biñ biñ yařar cān

Nesīmāsā virüp cān bāğına fer
Rivāyet verzin itmiş tāze vü ter

[735] İdüp cān riştesiyle anı beste
Gül ü sünbülveş itmiş deste deste

Alup gül-deste gibi deste anı
Kokular her gül-i nev-reste anı

Gelüp bûlbûl gibi āh u figāna
Olur destān-serā bu dāstāna

Dimiş mülk-i ‘Arabda bir kabīle
Yitürmiş ni‘metin h‘ān-ı Halīle

Neberd ü rezm içün atlansalar ger
Olurdu pāy-māl ‘ālem ser-ā-ser

- [740] Çıkup ‘adā ile kılduḡda cengi
Döküp ıanın virürler dürlü rengi
- Neberd içre mişāl-i gürg-i ḡūn-rīz
Kılıçdan iti ıa‘n-ı nīzden tīz
- Biñ olup çıḡsa a‘dā ger busudan
Kılıc gibi yüzi dönmez ‘adūdan
- Mişāl-i ḡamze-i ıattāl-ı ḡūbān
Çıḡartmazlar dil alurlar idi cān
- Alınca ellerine tīḡ ü nīze
Şalarlar ḡāv-ı ḡerdūnı ḡürīze
- (25b)[745] Hevāya itseler ger tīr pertāb
İder çerḡi siper mihr-i cihān-tāb
- Şikār iderler idi yirde bī-bāk
Görüp ürkerdi gökde şīr-i eflāk
- Bıḡardı şayd olanı dām u dedden
Bulardı ıuyruḡın burc-ı esedden
- Şebīḡūndan olup gökde vehmnāk
Deḡışdürür yataḡın mihr-i eflāk

Dutılmağdan meger korpup kaçır mäh

Gehi olur hiläl ü bedr olur gäh

[750]

Ṭarid-i esb-i tiz u darbet-i süm

Zemini inledürdi darbı güm güm

Ne māl ü mülke var idi nihāyet

Ne esb ü üştür ü aḡnāma ḡāyet

Göge çıkısa kaçır kim esb-i tāzi

Olurdi gökyüzinüñ şah-bāzı

Ḳamu nesl-i ṭarifi vü küheylān

Uçar bi-per mişāl-i murḡ-ı perrān

Sevādı çeşmesārı mihr-i enver

Orusı sebzezār-ı çerḡ-i aḡzar

[755]

Temāşası ḡam-ı dünyāyı māhi

Süleymānuñ semend-i zü'l-cenāhı

Cihān mülkinde bi-hem-tāyi atlar

Ḳamış kulaklı yahşı tay atlar

Kimi Şeb-dizveş girmiş siyāha

Sakardur alnı beñzer şubḡāha

Bu atlara çeküp beñler alup döl
 Bu atlardan vücūda geldi Düldül

Bu atlardan düşüp kaytasa edhem
 Bu atlardan doğupdur rahş-ı Rüstem

[760] Kimi ħurmāī dorı vü kimi gök
 Naẓardan tīz ü dilden daħı yügrük

Süvār olan bulara ittifāķī
 Eyerletmez bihişt içre Burāķı

(26a) Kataruñ ħaddi a‘ dādı mehāruñ
 Ħisābı yok çü berg-i nev-behāruñ

Şütürler şıǵmayup şahn-ı cihāna
 Boyun şunmış fezā-yı āsmāna

Çekerler baş çerāgāh-ı cihāndan
 ‘Alef yirlerdi gökde keh-keşāndan

[765] Olup gerdenleri gökde meh-i nev
 Yir idi burc-ı cevzādan durup cev

Kaçara girse çañınuñ fiğānı
 Dutar şahn-ı zemīn ü āsmānı

Ṭıkup çañına ot mäh ile mihrüñ
Bozarlar ardalasını sipihrüñ

Düzüp rişelerin cennetde havrâ
Dizer boncuqların gökde Şüreyyâ

Dönüp gerdenleri qurulu yaya
Ser-â-ser surḥ-mû ṭāvūs-māye

[770] Gice içinde olur mäh kūsı
Serinde bāng urur şubḥuñ ḥurūsı¹⁷

Midād olursa baḥr-ı Nîlün ābı
Yazılmaz gūsfendinün ḥisābı

Reh-i ‘ aql anda nice olmasun güm
Cihānı dutmış idi mişl-i encüm

Cihān içre olup ol ḥayy-ı meşhūr
Benî Şeybe dinilür olsa mezkūr

Şıfat-ı Ahvāl-i Benî Şeybe

O qavmün var idi iki emîri
Ḥasîbi ḥākimi şāḥib-serîri

¹⁷ Düzüp rişelerin..... şubḥuñ ḥurūsı] der-kenar

[775] Zemānuñ gün gibi ‘ālī-maḳāmı
Zemīnuñ baḫrveş zū’l-iḫtişāmı

Ten-i A‘rāb içinde ol iki ḥān
Biri ḳan idi gūyā birisi cān

Şu‘ā‘-ı mihr ile ol iki ḳardaş
Cihānda oldu ay u gün gibi fāş

Mürüvvetle ol iki şāḫib-efser
Bitürmiş cism-i A‘rāba iki ser

Şikār eylerler idi şīri cebri
Götürürlerdi ḍarbī dāmına bebri

(26b)[780] Ber ü baḫr içre ‘āciz ḳalsa ger nās
Birisi Ḥızr irürdi biri İlyās

Dirilürdi ol iki şīr-efgen
Cihān içre nitekim cān ile ten

Şıfat-ı Hümām

Ulusınuñ Hümām olmuşdı nāmı
Ḳul itmiş ḥüsn-i ḥulḳıyla enāmı

İder mihri günü dünyāyı rüşen
Ḳılur luṭfı zülāli yiri gülşen

Qurup çetr ü otağın kılsa dīvān
Düşerdi alçağa eyvān-ı keyvān

[785] Döner kırsa otağın lālezāre
Hıyām-ı çerh-i mīnā teng-i tāre

Dikerdi göklere a‘lām-ı zerrīn
İderdi ‘ālemi gün gibi tezyīn

Gelürdi pīş-keşler baħr u berden
Ser-ā-ser la‘l ü elmās u güherden

Kılurdi cūd ile ol şāhib-i ħay
Seħāsı defterini Hātemünñ ħay

Çekilse ħānı ol şāh-ı cihānuñ
Olurdi kāse-līsi Hātem anuñ

[790] Dutup dünyā yüzün nām-ı Hümāmı
Enām olmışdı maħkūm u rāmı

Şalup dünyāya mihr-i ‘adli pertev
Görüp ħaclet iderdi çerh-i kej-rev

‘Adū olsa yidi başlu bir ejder
Olup pā-māl olmaz idi hem-ser

Pür olsa hayl-i düşmenle cihân hep
Du‘ â-yı seyfi olurdu mücerreb

Şıfat-1 Varḳa

Görüp inşâf u ‘adlini Hümâmuñ
Ḳabûl itmiş du‘ âsın Ḥaḳ enâmuñ

(27a) [795] ‘Aṭâ itmiş idi aña bir oğul

Şalardı gerden-i şemse şacı ğul

Pür idi ḥüsn-i çavından memâlik
Ṭavâf iderdi kūyını melâ’ik

Ruḥınuñ tâbı ḥüsni mâh-tâbı
Dolandurur bütün gün âftâbı

Şacı dâmında ḥâli beççe-i zâğ
Ḳurar şeh-bâz-ı cânı dutmağa âğ

Busuya girmiş idi çeşm-i mesti
Dil ü cânı alurdu darb-ı desti

[800] Bulınmaz ‘âlem içinde meger az
Ḥarâmî çeşmi gibi nâvek-endâz

Daḳup kirpiklerinden ḥancer-i tîz
Gözi merdümleri olmuşdı ḥün-rîz

Esîri hüsniñ ins ü perîdür

Yüzi âyîne-i İskenderîdür

Lebini şanma şekker leblebidür

Müferrehdür adı dil-ber lebidür

Lebine şalmamışdı sâye ebrû

Hırâş itmemiş idi nâhun-i mû

[805] Gözi tuş olan ol gonçe-dehâna
Yüzin açmaz gülistân-ı cinâna

Ne çıkmış gonçesinden şemme-i bû

Ne düşmüş gül-ruhına sâye-i mû

Kaşı yayını şalsa yaykara

Şalar biñ Rüstem-i Zâli kâraya

Sihâm-ı gamzesi itdükçe pervâz

Yaşar yayını niçe tîr-endâz

Ruhı gencine nâzır çeşm-i câzû

Olupdur hüsni üzre hâcib ebrû

[810] Ne câzûdur ‘aceb ol çeşm-i şehlâ
Olur kirpikleri dâ’im şaf-ârâ

Seherden şāhidüñ ħurşīd-i enver
Dolanup ruhlarından nūr ider cer

(27b) Cemāl iklīminüñ şāhib-serīri
Melāḥat çerḥinüñ mihr-i münīri

Deminde olmak için yār u arḳa
Ḳomışdı atası adını Varḳa

Ḳıṭ‘a

fā‘ ilâtün fā‘ ilâtün fā‘ ilün
Bāḡa girse ḳoymaḡa pāyına şu
Āteş-i dilden dökerdi gül gül-āb

[815] Ḥaddi ħurşīd-i kıyāmetden eşer
Ḥattı-ı sebzi defter-i yevmü’l-ḥisāb

Çeşminüñ ḳan içdigün gördi müdām
Oldı diller āteş-i ḡamda kebāb

Şıfat-ı Hilāl

Kiçisinüñ Hilāl olmuşdı ismi
Cihān gencini ḥıfz itmiş tılısmı

Seḡāvet içre yoḡidi nazīri
Ġanī iderdi iḡsānı faḳīri

Olur dest-i şehāsın kılsa ger t̄iz
Behār içre şabā gibi direm-r̄iz

[820] ʿİnāyetle nazar kılsa gedāya
Olur hem-ser gürūh-ı ağniyāya

Şıfat-ı Gül-şāh

Hilālūñ daḡı gör kim ḡikmetullāh
Bilinden gelmiş idi bir yüzi māh

Nice māh āftāb-şıfat-ı iḡlīm
Gezer āvāresidür iḡlim iḡlīm

Ruḡından almasa ger irtifāʿı
Meh ile mihrūñ olmazdı şuʿāʿı

İnüp Zühre meger olmuşdı dāye
Cefā taʿlīmine ol meh-liḡāye

[825] Ruḡından t̄iredür mihrūñ cemālī
Şalar ferdālara ḡaşı hilālī

(28a) Çalup b̄uyı saçından misk-i ezfer
Ruḡından reng uğırlamış gül-i ter

Nesīm-i sūnbūli bād-ı şabāyı
Düşürmüş ḡaḡlara ḡılmış hevāyī

Ṭağılmış vechine zülf-i girih-gîr
Müsel sel gösterürdi halka zencîr

Şaçından var ise dirmiş şabâ bû
Ki misk-i Çîni itmiş kara yaşlu

[830] Gözi merdümeleri şuda yuğuya
Varup cāzû gibi girmiş busuya

‘İzârı ṭa‘n iderdi âftâba
Lebi ḥande iderdi la‘l-i nâba

Tekellüm eylese ol ṭab‘-ı mevzûn
Dilinden dökilürdi dürr-i meknûn

Kime saçı hümâsı şalsa sâye
İrişür efser-i kâdri semâye

Ruḥı âyîne-i gîti-nümâdur
Yüzi üzre saçı perr-i hümâdur

[835] İki zülfî iki zâğ-ı siyeh-per
Girüp Ḥuld-ı berîne uçmak ister

Beyâz-ı cebhesi zulmetde meh-tâb
Cemâli ‘âleme mihr-i cihân-tâb

Çekilmişdür ol ebrû-yı ser-âmed
Cemâli âftâbına iki med

Hilâlâsâ ol ebrû-yı muḳavves
Binâ-yı ḥüsnine ṭâḳ-ı muḳarnes

Ḳaşı altında iki nergis-i mest
İki cāzû durur ḡāyet sebûk-dest

[840] Naẓar şalsa cihân ḥalkına bir ān
Alur ol ān içinde biñ dil ü cān

Naẓar kılsa aña Hārūt u Mārūt
Gözi siḥrin görüp ḳalurdı mebhūt

Gözinüñ siḥrine olsa muḳābil
Ḳalur bâṭıl olurdı çāh-ı bâbil

(28b) Ġazāl-ı çeşm ile ol çeşme-i nūş
Virür şîr-i jiyāna ḥāb-ı ḥargūş

Beyāz-ı dīdesi ol gül-ı ızāruñ
Görinür nūr-ı bādāmı behāruñ

[845] Siyeh müjgānı nevk-i ḥāra beñzer
Ḥaṭā didüm lisān-ı mārā beñzer

Nazar vaqtinde ol müjgân-ı hûn-rîz
Lisân-ı mârveş olurdı ser-tîz

Yüzinde burnı beñzer tîğ-ı sîme
Ki kılmış sîb-i hüsni dü-nîme

Qıyâm itmiş yağod bir sîm barmaq
Yüzinüñ mähini kılmış iki şaq

‘ İzâr u zülfin itmiş ol dil-efrûz
Güzellik ‘ âlemi içre şeb ü rûz

[850] Ruḥı nârın o mihr-i âsmânı
Yağup âteş-perest itmiş cihânı

Yüzi mähı güneşden qaldırup âb
Bırağmış âftâbın vechine tâb

Ḥayât âbı ile ol ‘ ârız-ı pāk
‘ Arağ altında qalmışdur şerimnāk

Cemālin ‘ arza kılsa ol yüzi nūr
Bihişt içre hacāletden kıza hūr

Lebinde fülful-i ḥālî ‘ acebdür
Meger la‘l uğrısı düzd-i ‘ Arabdur

[855] Lebine beñzese ger āb-ı hayvān
Sımazdı şîşesin anuñ Süleymān

Leb-i şîrîni la‘l-i nābe beñzer
Dehānı çeşme-i nūş-ābe beñzer

Lebinden haclet idüp āb-ı hayvān
Kaçup zulmet içinde oldu pinhān

Yüzi bāğında haddi verd-i hod-rū
Dişidür dürc-i mercān içre lü’lü’

Dehānidur meger kim cevher-i cān
Ki olur cān gibi maḥfī vü pinhān

(29a)[860] Ve yāḥod ağzı çeşm-i mūr olupdur
Görinmez çeşm-i bedden dūr olupdur

Ya kılmışdur dehānın çeşm-i mīm ol
Ki ider kıl ile anı dü-nīm ol

Yāḥod olmuş durur bir hoḳḳa-i dūr
Ki kılmış dest-i kudret dürr ile pür

Olinca la‘li üzre ḥande zāhir
Zuhūr ider iki silk-i cevāhir

urıtmış lebleri āb-ı ĥayātı
 ‘Aķīde eylemiş ķand-i nebātı

[865] Ne ĥikmetdür ki ol ķand-i mükerrer
 Göriceķ ādemüñ ģmānı gevrer

Beyāż-ı gerdeninde mār-ı kākül
 Bir ef’ ģdür ki yatup yaşdanur gül

Çekilmiş yāĥod ‘Abbāsī livādur
 Nihāl-i gülde ķonmiř yā ĥümādur

Ya řāĥındür ki pervāza açar per
 Yaĥod genc üzre yatmışdur bir ejder

Revādur ģabģabına ger disem şu
 Dil ü cānda ķomaz bir laĥza ķayġu

[870] Meger ģördi anı ĥurřīd-i enver
 Anuñ içün düşüp şu üzre dıtrer

Ger açsa sīnesin ol ķařları ķavs
 Açılur revzen-i gülzār-ı Firdevs

Beyāż-ı sīnesidür levĥ-i ģmān
 Ne kāfirdür ģörüp olmaz müselmān

Ġalaṭ didüm hezārān şeyḥ-i Şan‘ān
İder ‘ışkında terk-i dīn ü ĩmān

Ne Şan‘ān ol şanem mihr ile her bār
Kuşanur keh-keşāndan çerḥ-i zünnār

[875] O sīmīn sā‘id ü ol sāk-ı billūr
Cinān bāğında şāḥ-ı devḥa-i nūr

Koyarsañ koynuña hırz-ı revāndur
Dolansa boynuña ta‘vīz-i cāndur

(29b) Görinse añsuzın ger gerdenüñde
Feraḥdan şıgmaz idi cān tenüñde

Girih açsa eli avcındaki müşt
Olur on ğonçe-i zanbağda engüşt

Yüzi ḥūra teni billūra beñzer
Bili ince miyān-ı mūra beñzer

[880] Miyānı fark olınmazdı kıl ile
Aşılmış şem‘idi gūyā tel ile

Lisān-ı kâle gelmeye kıvanu
O zīr-i nāfe ol bālā-yı zānū

O gence vâkıf olmaz degme âgâh

Ki kıomaz ‘ işmeti endîşeye râh

Dizidür gūyiyâ gül-deste-i nūr

Olur her dīde-i bī-nūra mestūr

Urur pā-būsı içün âyine rū

Şafāsından müdāmī ser-be-zânū

[885] Zihī devlet o mir’āta bakup göz

Ruḥ-ı vuşlat açıla göstere yüz

İki ayağı sīmīn iki servī

O serv üstinde kendüsi tezervī

Ḳıyām itmiş ya iki şem‘ -i kāfūr

Çerāğ-ı cismin itmiş ser-te-ser nūr

Dime pâyına sâķından ki kemdür

Ṭarīķ-ı vuşlata demdür ḳademdür

Ruḥı mihr-i münevver ḳaşları mäh

Ṭudağı gül-be-şekker adı Gül-şāh

[890] Nazar kılsañ o serv-i gülsitānı

Gümişden serv idi serv-i revānı

Ne cennetde olur bu bâğ u gülzâr
Ne dûzahda olur böyle yaķar nâr

Temâşâ eyleseñ bâğ-ı cinânı
İder gül-şîve bülbüller fiğânı

Ne hâlet var ğam-ı ‘ışķ içre ey yâr
Düşer âdem oda pervâne-kirdâr

(30a) Nazar kılsañ eger her bir derûne
Maħabbet âteşinden var nümûne

[895] Tolu her dilde ‘ışķ-ı lâ’übâlî
Bu varlıķdan degüldür kimse hâlî

Gözet ‘ışķ içre ‘aķl-ı zü-fünûnı
İder ‘uşşâķa ta‘lîm-i cünûnı

Nihân olmaz ğam-ı ‘ışķ ile bir râz
Ya kanlu eşķ olur yâ âh-ı ğammâz

Ƙıt‘a

fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilün
Sînem içre nâr-ı ‘ışķuñ kim nihân idi benüm
Ey dirîğâ dūd-ı âhumdan cihâna oldu fâş

Bilmediler ğarķa-i hûn olduĝın cân u dilüm
Aķmayınca seyl olup merdüm gözümde kanlu yaş

Meşnevî**[900]**

Kaçan reftāra gelse ol dil-ārām
 Kālur mıydı dil ü cān içre ārām

Yanardı cān-ı ‘ālem cilvesinden
 Perīler per dökerdi şīvesinden

Gözi hūn-rīz ü zülfeyni dil-āvīz
 Leṭāfet gülşeninde serv-i nev-hīz

Yağar mihr ile lāle bağrına dāğ
 Gözin yummaz ğamından nergis-i bāğ

Düşerdi ruḥlarından gül utanu
 Benefşe urur idi ser-be-zānū

[905]

Firāğından düşüp kühsāre lāle
 İderdi hūn-ı dilden pūr-piyāle

Ne Varğa gibi toğdı bir melek-hū
 Ne Gül-şeh gibi ‘ālemde perī-rū

Biri serv-i sehī biri şānavber
 Biri mihr ü biri māh-ı münevver

Biri şekker-leb ü biri yüzi gül
 Biri tūṭī biri āşüfte-bülbül

- (30b) Çü deh sāl oldı ol iki nigāre
Virürler añları âmūzgāre
- [910] Varup geldükçe Varğa ile Gül-şāh
Kırān iderdi gūyā mihr ile māh
- Olup cāndan biri birine dildār
Zebān-ı hāl ile eylerdi güftār
- Düşenler ‘ālem içre ‘ışk-ı yāre
Düşer evvel azacuk i‘tibāre
- Bakup gözi ider gönli maḥabbet
Kılur cān virmege cānāne sebḳat
- Gidüp dīvāne gibi rāh u bī-rāh
Der ü dīvāre başlar yazmağa āh
- [915] Gerek olsun mecāzī ger ḥaḳīḳī
Budur ‘ışk ehlinüñ şāhum ṭarīḳi
- Çü Varğa ile Gül-şāh-ı dil-efrūz
Olurlar āteş-i ‘ışk ile dil-sūz
- Kılup birbirine çeşmin ḥavāle
Oḳur gibi olup eylerdi nāle

Göz idüp birbirine gāh gāhī

Uğurlayın iderlerdi nigāhı

Küçücükden kul olup şāh-ı ʿışķa

Yilerlerdi yüz urup rāh-ı ʿışķa

[920] Dutışmak ʿışķ-ı dildār ile hoşdur

Dögüş¹⁸ büyimek yār ile hoşdur

Eger ʿayb u eger fażl u hünerdür

Şabāvetde *ke-naķşin fi'l-ħacer*¹⁹dür

Görürdi Gül-şehūñ yüzini Varķa

Varurdı baķr-ı ħayret iķre ğarķa

Nazar şalduķķa Varķa üzre Gül-şāh

Aķup yaşı irürdi derd ile āh

Oķurlar idi mektebde sipāre

Olurlar tiĝ-ı ʿışķ ile sī pāre

[925] Qadd ü zülfinden ol iki dil-ārām

Oķur birbirine ķarşı elif lām

(31a) Baķup biri birine āh iderdi

Duyılmasın diyü kūtāh iderdi

¹⁸ İşteşlik ekinden önce gelen vokal, metinde vav şeklinde gösterildiği için imlaya uyulmuştur.

¹⁹ Arap atasözü: (Küçüklerin eğitimi) taşın üzerine nakşetmek gibidir.

Ara yirde miyāncı dīde idi
Ve līkin ol daḥı düzdīde idi

Biri birini görmese dutup teb
Olurdu çāh u zindān aña mekteb

Olurlardı çü mektebden revāne
Değişüp levḥa iderler behāne

[930] Tecāhül eyleyüp ol iki dildār
Görür birbirini ḥaylīle tekrār

Çü başdan aṣa ‘ ıṣḳ u derd ü miḥnet
Revādur ehl-i ‘ ıṣḳ itse ‘ illet

Kimüñ kim derdi vardur günde bārī
Toḳuz kez dolanur kūy-ı nigārı

Metā‘ -ı ḥüsn ile germ olsa bāzār
Olur ṣāh u gedā cāndan ḥarīdār

Qurılsa ṣāh-ı ‘ ıṣḳūn bārgāhı
Olur derbānı ‘ ālem pādṣāhı

[935] Gerek İskender ü Dārā vü Dārāb
Sezādur olsa ṣāh-ı ‘ ıṣḳa bevvāb

Döner ‘ışk ile düşen sūz u tāba
Demürden şīşe şancılmış kebāba

Maḥabbet cāmınuñ bir cür‘asın nūş
İderse yidi deryā eyleye cūş

Maḥabbet mihrinüñ bir zerresin ger
Temāşā itse çerḥ ura felekler

Ḳoyalum dilde olan ḳīl u ḳāli
Başından geçmeyen bilmez bu ḥāli

[940] Ne ḍarb urmış durur tīr-i nümūna
Külüng-i ‘ışk kūh-ı Bī-sütūna

‘Aceb mi yaksa pervāne per ü bāl
Düşen ‘ışk odına yanar be-her-ḥāl

Ne dil kim ‘ışk odından oldu rūşen
Olur külḥan bucağı aña gülşen

(31b) Cihāna şāh iken Varḳa vü Gül-şāh
Dirilürken biri mihr ü biri māh

Kūsūf-ı ‘ışk ile irüp zevāle
Ḥusūf-ı hecr ile döndi hilāle

Ḳıṭ‘a

mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün

[945]

Birinüñ ebr-i ğam içre dutılmış tîre olmuşdur

Ruḥı mihri güneş gibi küsûf-ı ‘ışķ-ı dil-berden

Birinüñ māh-ı ruḥsārın zulām-ı leyle-i zülfi

Ḥusûfāsâ kılup bî-fer seḥâb-ı misk-i ezferden

Meşnevi

Çün on beş yaşa irdi ol cüvân-baḥt

Semend-i ḥüsne urdı gün gibi raḥt

Meh-i nûrın kılup aña rikâbı

Ṭabılbâz itdi māh u âftâbı

Güneş gibi el urdı tîġ-ı tîze

Şu‘â‘-ı mihr-i ḥüsnüñ kıldı nîze

[950]

Siper idindi māh-ı çâr-dehden

Ḳopardı kūy-ı ḥüsni mihr ü mehden

Seḥâ ile olup meşhûr-ı âfāk

Kemāl ü fazl ile ‘anķâ gibi ṭāk

Süvâr olduķda ger kılsa şitâbı

Yarum menzilde kırdı âftâbı

Segirdimde eger es dise yile
Çıkar cānı yanınca yile yile

Doğunsa taşā tīg-ı tābdārı
Dolardı göge encümveş şerārı

[955] Ġāzab birle ger itse ʿaʿ n-ı nīze
ʿAdū taş olsa olur rīze rīze

Ger urşa kuvvet ile düşmene gürz
Geçerdi yire olsa Kūh-ı El-bürz

Kemān alup eline çekse ger tīr
Esed olur felekde şayd u naḥḥīr

(32a) Kemend ile kaçan kim kılsa şaydı
Ururdu bebr ü şīre ḍarbı kaydı

ʿUṭāridvār eline alsa ḥāme
Yazardı ʿarfetü'l-ʿayn içre nāme

[960] Bu deñlü faẓl ile gör ol dilīri
Olur dildārınun ʿışkı esīri

Zebūn iken ḥadeng-i tīrine şīr
Ġazāl-i çeşmine olmışdı naḥḥīr

Ruḥınuñ fikri alup yoğ u varın
 Şaçı gibi kıomamışdı kıarārın

Olup beytü'l-ḥazān içinde giryān
 Görünmezdi gözine av u seyrān

Ne gün kim görmese ol gül-‘ ızārı
 İderdi bülbülāsā āh u zārı

[965] Görünmese gice ḥüsni çerāğı
 Erirdi nār-ı ğamdan bağırı yağı

Cihānda kim ola ‘ ışkā kıul olmaz
 Viren ‘ ışk içre varın yoḥsul olmaz

Şular kim ‘ ışk ile hem-rāh olurlar
 Maḥabbet ‘ ālemine şāh olurlar

İdüp cām-ı maḥabbet cür‘ asın nūş
 Dilüñ āyīne gibi kııl nemed-pūş

Vücūduñ dāğlarla gül gül eyle
 Yaķup ‘ ışk odına cismüñ kül eyle

[970] Şeḥāb-ı dīdeñi nemnāk eyle
 Yaşuñ seyliyle yoluñ pāk eyle

Çağup ‘ışk âteşin cânuñda yandur
Maḥabbet şem‘ini dilde uyandur

Geyüp dīvāneveş bir şāl-i köhne
Yüri Mecnūn gibi ser-pā bürehne

Ġurūr-ı ḥüsn ile yār itse nāzı
Biñ ol deñlü ziyāde kı l niyāzı

Bilürsin muḳtezā-yı ḥüsn olur nāz
Yaraşur şāh-bāz olana pervāz

(32b)[975] Bilür ki ḥūbuñ olur şīvesi ḥūb
İder biñ minnet ile ānı maḥbūb

İFŞĀ-YI ‘IŞK-I VARĶA VÜ GÜL-ŞĀH

Bu söz gün gibi rüşendür cihāne
Ki nār-ı ‘ışk olmaz bī-zebāne

Yazanlar rezm-i ‘ışk içre maḳāle
Dimişlerdür süñü şığmaz çuvala

Ne zulmetde ḳalır māh-ı münevver
Ne balçıkla şıvanur mihr-i enver

Nihān olur ne dilde ‘ışk-ı ‘āşık
Ne setr olur fūrūğ-ı şubḥ-ı şādık

- [980] Güzeldür katı hük-m-i hûb-rûyı
 Nikâb içinde dutar teng-hûyı
- Meşeldür hûb-rû olanlar ekser
 Kıpu bağlansa revzenden çeker ser
- Nazar kıl lâle vaqti kûhsâra
 Niçe hurrem gelür faşl-ı behâra
- Öñine hâ'il olmaz tağ ile taş
 Yanar od gibi ğabrâdan çeker baş
- Cemâlin itmek içün âşkâre
 Kılur bir sebze iken şakķ-ı hâre
- [985] Ne hâletdür ki ' ışk-ı ' âlem-ârâ
 Zuhûra gelmesin eyler tekâzâ
- Bu cümle cünbiş-i zât-ı ezeldür
 Tekâzâ-yı sıfât-ı lem-yezeldür
- Alup zerre fûrûğından bunuñ gül
 İder mihr ile nâle cân-ı bülbül
- Ruğın bu oddan itdi şem'-i enver
 Görüp anı yaķar pervâneler per

Meger düşdi dil-i âbe şerârı

Ki nîlûfer bitürdi mâ-i cârî

[990] Bezendi var ise anuñla Leylî
Ki Mecnûn itdi cāndan aña meyli

(33a) Leb-i Şîrînde zâhirdür nişânı
Ki Hüsrev virdi dil Ferhād cānı

Bu sūzişdür ki dâ'im eyleyüp âh
Yanarlar derd ile Varğa vü Gül-şâh

Anuñ 'ışkıyla bunuñ hüsni çavı
Kâbîle içine şaldı mesâvî

Ki Varğa birle Gül-şâh-ı vefādār
Nesimāsâ olup 'ışğa hevādār

[995] Gül-i 'arızları döndi zerîre
Ten-i sîmînleri târ-ı harîre

Çıkarup tîr-i âhı âsmāne
Sehî kâmetleri döndi kemāne

Yakup 'ışk âteşine cism ü cānı
Şerer gibi uçurdılar revānı

Dönüp baħr-ı sirişki ala ҡane
Dökerler dürr-i eşki dāne dāne

Firāk odına yanup ħ̣āh nā-ħ̣āh
Çaķarlar sūz-ı dilden āteşin āh

[1000] Ne gice içre olur nār bī-nūr
Ne gündüz içre olur dūd mestūr

Görüp iller bu sūz u bu güdāzı
Açar māzerlerine işbu rāzı

Ne dil-ber vardur anuñ nāzı olmaz
Ne kişver var anuñ ğammāzı olmaz

Didiler Varķa Gül-şāha virüp cān
Olupdur ney gibi ‘ışķında nālān

Nigārın dahı Varķaya virüp dil
Қalupdur serv gibi pāy-der-gil

[1005] Dutup ҡanlu yaşı şahn-ı zemīni
Boyandı ergavāna yāsemīni

Hevā-yı ‘ışķı ile ol perī-şān
Қara zülfi gibi oldu perīşān

Dem-ā-dem anlu yaşı cūy-bārı
Olur gūlzār-ı hūsnı ire cārī

(33b) İřidūp bu sōzi ol iki māder
Olur cān u dili amdan pūr-āzer

aādur didi cem[ ] -i penbe vū nār
Od ile penbenūñ ne oyunu var

[1010] aberdār itdi birisi Hūmāmı
Biri daı Hilāl-i nīk-nāmı

Ne naş oynadıını   ış-ı dil-gīr
Didiler igneden iplige bir bir

Ki Vara ile Gūl-řāh-ı dil-efrūz
Dūřūp   ıřa fiān eyler řeb ū rūz

İki būlbūl gibi hem-sāz u dem-sāz
İderler sūz-ı   ıř ile ser-āāz

Yanarlar nār-ı   ıřa nitekim   ūd
İderler āh ile dūnyāyı pūr-dūd

[1015] Oul pāyına degse seng-i rīze
İder cismin atanuñ rīze rīze

Oğul cismine degse bir şerāre
Yağar mihr-i übüvvet anı nāre

Vücūdın kıışkanup teng-i kabādan
Cemāli gülşenin şağlar şabādan

Ağız açdurmayup bülbüllerine
Yıl esdürmez yañağı güllerine

Gülistān içre zaḥm irse dikenden
Atası intikām alur dikenden

[1020] Gelürler bir araya ol iki pīr
Didi bu şer olur olursa te'ḥīr

Ġam-ı 'ışk ile 'āşık olsa maḥzūn
Eger Leylī olursa ola Mecnūn

Ne dil kim ire 'ışk içre cünūna
Düşer Şīrīn olursa Bī-sütūna

İrürler āḥir aña fikr ü rāyı
Ki ḥurşīd ile cem' ideler ayı

Girüp bāğ-ı vişāle bülbul ü gül
Aradan götrüle āvāz-ı ḡulḡul

(34a)[1025] Dilā ger merd iseñ ‘ışk ile mest ol

Dimezler ‘ışk adına zen-perest ol

Görüp her şem‘ -i cem‘ i yana düşme

Per ü bālũñ yakup pervāne düşme

Zen-i bed-mihr elinden nüş iden cām

Çeker niş-i ħumārını ser-encām

Vücūd-ı ħāksāruñ āba şalma

Ĥayātuñ zevraķın gird-āba şalma

Şaķın Zāl-i cihāna açma dīdār

Ṭalāķa vir nikāķa virme iķrār

[1030] Ne er kim Zāl-i dünyādan berīdūr

Selām olsun aña kim ‘ışk eridūr

İlāhī cāna ‘ışķuñ reh-nümün it

Yiter dünyā ġamı birle zebūn it

İdüp ‘ışķ ehline yārın müyesser

Dilegüm bu durur yā Rab sen ver

ŞİFAT-I BEHĀR

Meger bir dem cihān olmışdı gülşen

İdüp bülbul fiġān olmışdı gül şen

Çözüp saçın çemen bezminde sünbül
Çalup bülbül dönerdi rakş urup gül

[1035] Açılmış gülsitân içre semenler
Yeşil atlas döşenmişdi çemenler

Revân olup aķardı āb-ı hayvân
Nebât emvâtına bahş eyleyüp cân

Yed-i kudret ile bāğ içre yer yer
Nühās-ı hāke tarh eylerdi gevher

Bulup şems ü kamer şeklini envār
Açıldı dürlü elvân ile ezhār

Nesīm ol deñlü açmışdı gül-i ter
Yoğ idi gonçe başın şokacak yer

[1040] Kılup gül-şīve²⁰ bülbüller olur zār
Ara yirde durup dırnaķ çalar hār

(34b) Hevādārı iken cânıyla bülbül
Şabāyile şalınur şāhid-i gül

Gül-i nev-reste olmuş bāğa bānū
Benefşe ğamdan urmuş ser-be-zānū

²⁰ Metinde “şīveler”

Degül şeb-nem görinen vaqt-i eşhâr
 Hayâdan derlemiş ebkâr-ı ezhâr

Diküp serv-i sehîler ser ber-eflāk
 Feraḥdan güller itmiş pîrchen çāk

[1045] Düşüp gül-berg-i ter özge hevāya
 Süvâr olmuş yiler esb-i şabāya

Çabuk at ile seyr eylerdi gonçe
 Yiler peyk-i şabā düşmüş öñince

Açılmış bağ içinde gonçe-i ter
 Daḳar şeb-nem-i baḥr gūşına gevher

Dönüp gülşende her gül bir nigāre
 Daḳınmış jâlelerden gūşvāre

Fem-i gül açılup oldukça ḥandān
 Lebine urur idi jâle dendān

[1050] Virürdi şırma kākül gibi zîver
 Gül-i sîmîn-bedende perçem-i zer

Dutup gülşende nergisler piyāle
 Aña göz boncuğın daḳmışdı jâle

Çeker baş jālelerden sebze-i ter
Nitekim beyzeden tūṭī-beçe ser

Öterdi şavt-ı rūḥ-efzā-yı bülbül
Çeküp çāk eyler idi cāmesin gül

Görüp bu keşret içre lāle bāğı
Çıkup şahrālara kurdı otağı

[1055] Külāh-ı ‘ārı ol başdan çıkardı
Er oldu etmegın taşdan çıkardı

Alup sūsen ele çīnī şurāḥī
Pür olmuş boğazına deñlü rāḥı

Lisān-ı ḥālūme dir içmeñüz āb
Ki pīr olan şerāb içse olur şāb

(35a) ‘Uyūnın devr eli idüp tolu āb
İderdi gice gündüz nāle dūlāb

Dir ey hüş-yār olanlar içmeñüz mey
Ki mādandur cihānda *kūlli şey*²¹ *ḥayy*²²

[1060] Oğur ḥikmet sözini sūsen ü şu
Müdāmī meşrebe göre olur bu

²¹ Metinde “*şey’in*”

²² Enbiya/30: Her canlı şeyi (sudan) yarattık.

Düşüp bülbül hevâ-yı sūz u sâze
Geçen eski ğamı eylerdi tâze

Nevâ-yı kumri vü âvâz-ı dürrâc
İder ‘ışk ehlinüñ şabrını târâc

Cihân-ı bî-vefâdan almağa kām
Semen sâķī olup nergis dutar cām

Bu faşl içre yaķasın itmeyen çāk
Yiridür başına yıkılsa eflāk

[1065] Bu devr içinde cāmı kılmayan pür
Mezâķı yokdur anuñ urup öldür

Dilâ var ise şevķuñ sen de cūş it
Görüp bu meclisi cāndan ħurūş it

Göñül vir güllerüñ bir tâzesine
Kulaķ dut bülbülüñ âvâzesine

Baķup ‘âlemde şun‘-ı lâ-yezâle
Ta‘ alluķ eyle bir zībâ cemâle

Gözüñ yaşı dönüp âb-ı revâna
Revân it bir boyı serv-i revâna

[1070] Ne ser kim işbu devletden berîdir
 Hayâtı bî-şebât u serserîdür

Bilürsin çünki gün günden beterdür
 Geçerse bir günün hoşça yiterdür

Ne dün geçmiş gün olur rûz-ı pîrûz
 Ne olur sâl-i refte ʿîd u nev-rûz

Felek zehrin döküp cām-ı şerāba
 Virür her devri bir mülki harāba

Toğuz taşdan olursa ger güzerān
 Añı def itmez illā cemʿ-i yārān

(35b)[1075] Anuñ kim taʿmı dāʾim dürd-i dendür
 Ne bilsün lezzet-i ʿālem nedendür

Yaraşmaz güft ü gū her bir zebāne
 Degül her mīve lâʾiķ her dehāne

Olursa Hızr şuyından eger şîr
 Ulur pistān-ı segden emse ger şîr

Düşer mi her dehāna menn ü selvā
 Seg ü gürbe yimez kişniz ü hurmā

Dilâ merdüm-mizâc iseñ yigil pāk
 Ġidā-yı gāv u ħardur ħār u ħāşāk

[1080] Murāduñ üzre devr itmez çü devrān
 Murāduñ bāri al raġmına ey cān

Çü qalmaz kimse bāķī işbu dehre
 Cihāndan bāri al zevķ ile behre

Bugün bul kendüñe bir yār-ı dil-keş
 Ġam-ı ferdā ile olma müşevveş

Ġam-ı ferdāyı yirken niçe nā-dān
 İrişmedin aña teslīm ider cān

Çün esbāb-ı tarāvetden yuya dest
 Sebīl bağlar ‘ uyūn-ı nergis-i mest

[1085] Qalur bāķī ne hengām-ı cüvānī
 Ne mevt irişse olur zindegānī

Ĥarāb olur çü bu bī-hūde bünyād
 İdegör dūstān ile dilüñ şād

Ĥoş olur olsa cem‘ -i dūstān ĥoş
 Riyāĥīn ile olur būstān ĥoş

Gele bir dem esüp yili memātuñ
 uruda²³ oldura berg-i ayātuñ

Ne gül bitdi ki anda yodur ey yār
 Vücūdı üzre zam-ı nāun-i ār

[1090] Girürsen u‘ meves āir ne āre
 Dehān-ı ejdere beñzer mezāre

Yimezden öñ vücūduñ ejder-i āk
 Yüri tiryāk-i mey nū eyle bī-bāk

(36a) eb ü rūzuñ dilerseñ adr ü nev-rūz
 Geçer olıla ‘ ömrüñ ey dil-efrūz

eküp ba bitmedi bir serv-i bālā
 Ki yimedi felekden erre ber-pā

IFAT-I RŪZ VE ‘URS-I GŪL-ĀH

Güne itdi ü bā-ı dehri tezyīn
 Zemīn oldu ser-ā-ser verd ü nesrīn

[1095] Dutup dūnyā yüzün ol verd-i raān
 Cihānı eyledi la‘ l-i Bedaān

²³ “urıda” olması beklenen kelime, vokalleri yazılarak “uruda” şeklinde gösterilmitir.

Cihān şahmı bulup envā‘-ı zīnet
Açıldı şan gül-i gülzār-ı cennet

Virüp nūrı ile dünyāya zīver
Zemīni tarḥ-ı iksīri ider zer

Ḥamel burcını taḥvīl itdi Ḥurşīd
Ayağa bendi gūyā cām-ı Cemşīd

İrişüp tāb-ı mihrüñ kūsāra
Cihān dönmişdi hengām-ı behāra

[1100] Atası Varḳanuñ gördi ki ‘ālem
Donandı nitekim maḥbūb-ı ādem

Çemende servler olmuş ḥırāmān
Mişāl-i dil-rübā-yı pāk-dāmān

‘Izār-ı gül olup şeb-nemle nemnāk
Nitekim ḥadd-i maḥbūb-ı ğāzabnāk

Donanmış jālelerle sebze-i ter
Urunmuş lü’lü’-i lā lādan efser

Düşüp ‘ışk ile dağa sünbül-i zār
Yapar Mecnūn gibi başında evkār

- [1105] Aķup vādīlerũ her şu bñarı
 Olurđı eşk-i ‘āřık gibi cārī
- Gelincük çiçeği gibi geyüp al
 ‘Arūs olmak dilerdi ‘ālem-i Zāl
- Didi demdür bu faşl iäre ki Gül-řāh
 ‘Arūs olsun bezensün tařt-ı dergāh
- (36b) Kırılşun ĥaymeler řaĥn-ı cihāna
 İriřsũ efser-i çetr āsmāna
- Kurup řaĥrālara çetr ü otağı
 Ĥıyām ile dutalum deşt ü dağı
- [1110] Ĥaber virdi şarındaşı Hilāle
 Ki mihrüm irdi māhuñdan zevāle
- Niçe bir lāleveř fūrķat urup dāđ
 ‘Uyũnı çeřmesārın ide ırmağ
- Niçe bir bāđ-ı ĥamda nāĥun-ı ĥār
 İde cān bñlbñlini vālīh ü zār
- Niçe bir nāle idüp ura nevbet
 Dili vīrānesinde bũm-ı ĥasret

Niçe bir nâleden cismi olup nâl

Ola zâr u za'îf âşüfte-aḥvâl

[1115] Cihân cennetden olmuşdur nümüne

Açılmış gonçe güller gûne gûne

Çiçeklerle donandı bâğ u bustân

Yakup her kûşede şem'-i şebistân

Ruḥ-ı cānāne gibi açılup gül

Ḳucup birbirini şarmışdı sünbül

Dutup her gül çemen bezminde bir def

Şabâ evrāk-ı bâğa çaldırur kef

Zemistāndan çenār olmuş iken şel

Yed-i ḳudret şunar aña yeñi el

[1120] Kesilmişken ayağı cūybāruñ

Yüzi şuyı olupdur lâlezāruñ

Yakınmış tâze güller âteşin dāğ

Düm-i tâvûsa dönmiş gülşen-i bâğ

Dikiş dutmaz görüp pîrāhen-i gül

Nemed geymiş ḳalendervār bülbül

Ḳıṭ‘a

fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün

- (37a) Dem urur beñzer Mesīḥādan yine bād-ı behār
K’ide emvāt-ı nebātı zinde luṭf-ı Kirdgār

Bülbül-i hoş-ḥ̣‘ān oḡur serv üzre ṭübā āyetin
Sûre-i Kevşer ider tefsîr gūyā cūybār

- [1125] Bâğ içinde şāh-ı gül geḡdi zümürürd taḡtına
Durdı ayaḡ üzre ḡarşusına serv ile çenār

Döşedi dībā-yı sebz ayaḡına şaḡn-ı çemen
Ḳıldı dürr-i şāhvārı çın seḡer şeb-nem-nişār

Ḳadd-i ḡübāndan eşer ḡülşende her tāze nihāl
Ḥadd-i cānāndan ‘alāmet nevr-i nesrîn ü enār

Aḡ zanbaḡ aḡ güller aḡ nevr-i yāsemen
Ḡülşen-i bâḡ-ı cihān olmışdı şehr-i Ḳandehār

Ḡül gibi ḡülşen içinde dest-mālin doldurup
Gönderürdi ḡonçe güller armaḡanın yāre yār

Meşnevî

- [1130] Bezenmiş dönmiş ‘ālem naḡş-ı Çīne
Ne naḡş-ı Çīne Firdevs-i berīne

Şerāb u şāhid ü şöhet demidür
Behār eyyāmı ‘işret ‘ālemidür

Dügünlerle kılup ‘îş-i behārı
Virelüm Varķaya ol gül-‘ızārı

Dutup Cem gibi elde olu cāmı
Kılalum nie gün ‘îş-ı mūdāmı

Sehergeh kim bile kil-k-i zebāna
Ne şūret naķş ide deyr-i cihāna

[1135] Ne mihri var bu dehr-i bî-şebātuñ
Ne istiḥkāmı ḥāl-i kâ’inātuñ

Ġanīmet gör cihānuñ elde varın
Aña kim ḥükm ide kim bile yarın

Nie Sāmuñ şerābuñ semm idüpdür
Nie Rüstemleri ser-sem idüpdür

Hezārān şāh-ı ḥüsnüñ çerḥ-i bî-bāk
Kılur ġisūlarını mār-ı Daḥḥāk

(37b) Degüldür ḥīleden bu devr ḥālī
Şalupdur āha ok Yūsuf-cemāli

[1140] Teğāfūl itme alur dīv-i devrān
Elüñden hâtemüñ olsañ Süleymān

Varursın erse başuñ ger simāke
Sikender gibi dil-teşne helāke

Çü gūş itdi Hilāl işbu maḳāli
Ayuñ on dördine döndi hilāli

Du‘ ā vü ḥamd idüp perverdgāra
Şürü‘ itdi binā-yı ‘urs-ı yāre

Qurıldı ḥaymeler şahñ-ı zemīne
Çıkup günlükleri çerḥ-i berīne

[1145] Ḥasedden sāyebān-ı sāyedāre
Buludlar oldı gökde pāre pāre

Ḥıyām üzre nuḳūş-ı şemse-i zer
Ḳomazdı ḳurş-ı mihre zerrece fer

Düşüp cān u dili reşk ile tāba
Düşerdi lerzesinden yire āba

Şalup naḳş nücūm-ı āsmānī
Pelengīlerle zeyn itdi cihānı

Nihālīler şalup üstine zer-kār
Zemīne virdiler zīnet felekvār

[1150] Döşendi çevre bâlişler ser-ā-ser
Kamu zer-beft ü dībā vü ser-ā-ser

Virürler şahn-ı arza eyle zīnet
Kuşūrın bilürdi görse cennet

Döşendi zer-benekler lālezāre
Dökilmişdi yire gūyā sitāre

Yağarlar ‘anber ü ‘ūd-ı Kumārī
Pür eylerler meşām-ı sebzezārı

Dimāğ-ı ‘ālem ol būdan olup çāk
Pür oldu misk-i terden nāfe-i hāk

[1155] Çü tezyīn-i bisāt irdi temāma
Şalā vü da‘vet oldu hāş u ‘āma

(38a) Şalup eṭrāfa mektūb u resā’il
Oқınmışdı muқaddem her kabā’il

Şaçu içün çekildi pīş-keşler
Ser-ā-ser la‘l ü elmās u güherler

Gelür bî-ḥadd ḡilmān u cevārî
Ki ḥüsninden bulur māh inkisārî

Dirildi da‘vet olup ḥāş u ‘āma
Bihişt ehli gibi dārü’s-selāma

[1160] Gelürler bir yire ednā vü eşrāf
Oturlar yir yirin ecnās u eşnāf

Dizildi²⁴ zer-kemerli dil-rübālar
Güzeller gün gibi zerrîn ḡabālar

Ayaḡ üzre mişāl-i şūret-i deyr
Durup iderdi ‘ālem bunları seyr

Muḡannîler oturdu bağladı şaf
Kimi çeng aldı destine kimi def

Gehî nāyi vü gehî çaldılar ‘ūdî
Ki eflāke çıkardılar sürūdî

[1165] Sürūr-ı sūrdan ḡalb-i ricāle
Şafā irdi irişdi vecd ü ḡāle

Pes andan ḡaldırup sâz-ı neşâtî
Döşerler çāşnî-gîrler simātî

²⁴ Harekeli gösterim, “düz-” olması beklenen fiil kökünü, “diz-” şeklinde okumayı zorunlu kılmıştır.

Dizildi ol adar ni‘ met simāta

Ki itmez ‘ aql-i küll anı ihāta

Döşendi iki yanı doldı biryān

Ki bir yanını bilmek olmaz imkān

Dönüp yağlu çörekler urş-ı mihre

Müdevver şüfreler devr-i sipihre

[1170] Çekildi ol adar ni‘ met firāvān

Siniler birle donandı beyāban

Gülāc ile dolup inī tabalar

Pür oldu sükkerī-şerbet analar

azanlar toptolu olmışdı ni‘ met

Yiyüp götürene olurdı minnet

(38b) Meges şeh-bāzveş açmış idi per

Şikār eylerdi hūn üzre kebūter

arıncalar yimezlerdi pilāvi²⁵

Götürüp gider idi nīme gāvı

²⁵ Metinde “pilāvi vey”

[1175] Yıgıldı kûha döndi kelle-şeker
Ne kelle ser-be-ser kıand-i mükerrer

Ger olmayaydı şûri lezzetinde
Denizler harc olurdu şerbetinde

Şeker şerbetler akdı sîle döndi
Mısır mülkinde daşmış Nîle döndi

Şalâ olmuşdu çünkim hâs u ‘âma
Edeb birle oturdılar ta‘âma

Dilâ sen çıkmagıl tavr-ı edebden
Bilürsin hod edeb gelmez ‘Arabdan

[1180] İçüp şerbetleri cām u şafāsuz
İderlerdi tenāvül iştihāsuz

‘Arab haqqında hod bu söz haṭādur
Tehîdür çeşmi mâ-i iştihādur

Ne ser kim de’b aña pîrāye şalmaz
Hümā-yı devlet aña sāye şalmaz

Edeb tavr olmasa bir pādşāha
Muḳārin olmaya zıll-ı ilāha

Gerek ednā vü ger şāhib-nesebdür

Dilerse hil' at ü efser edebdür

[1185] Edeb baħrında olup cānı ğavvāş

Ululardan biri bir gevher-i hāş

Bulup itmiş cihānı añā muhtāc

Yaraşur şehir itse dūretü't-tāc

Edeb tācist ez nūr-ı ilāhī

*Be-neh ber-ser be-rev her cā ki hāhī*²⁶

ŞİFAT-I MECLİS-İ MEY

(39a) Çü ni' met yindi kıldılar du' āy

Döşerler ālet-i bezm ol aray

Yeñi başdan kırıldı tāze meclis

Dolup gülşen gibi āvāze meclis

[1190] Şükūfe neşr olur gibi şecerden

Pür oldu bezm içi nuql-i şekerden

Muğannī ırladı nāy itdi efgān

Çadeh güldi şurāhī ağladı kan

²⁶ Edep, Tanrı nurundan taçtır. Başına koy ve her nereye istersen git.

Kimi şāğar dutar elde kimi cām
Alurlar devr-i hūn-āşamdan kām

Muğannī gūş-māl itdükçe ‘ūda
Gelür bezm ehli şevk ile sürūda

Pür idüp ağızına dek rūḥ-ı rāḥı
Düzildi meclise zerrīn şurāḥī

[1195] Serine tāt urup la‘l ü güherden
Kılur gīsūların zencīr zerden

Dönüp bir dil-ber-i gerden-firāza
Kulağ urmuş durur bezm içre sāza

Alup pīrāmenini şāğar u cām
Dutarlar kavline geh gūş u geh gām

Dutup meclisde kāse cām u sāğar
Şurāḥīden müdāmī mey ider cer

Açup bāzār-ı meclis içre dükkān
Şurāḥī ḥāce sāğar cūre gılmān

[1200] Ya beñzer meclis içre ḥoḳḳabāza
Oturmuş ḥoḳḳa-i cām ile bāza

Düzildi yine geldi dil-rübâlar
Ser-â-ser sîm-ten zerrîn kabâlar

Şığanup aldı sâķîler ele cām
Ne el başdan ayağa nuķre-i hām

Şerâbı bindürüp zerden ayağa
İçirüp devr iderler şola şağa

Elinde sâķinüñ sâğar ile mül
Açılmış şâķ-ı gül ucında şan gül

(39b)[1205] Bu meclis içre sâğarlar dolup kân
Bu meclis içre ‘ âşıkklar yudar kıan

Bu meclisde dil alur çeşm-i maķbûb
Bu meclisde kıoparur ġamze âşûb

Bu meclis içre virür devr-i sâğar
Şurâķî gibi acı acı diller

Bu meclis içre virür bî-zarûret
Müdâmî ġalka bāde ekşi şûret

Gehî şevķa gelürler bint-i rezden
İderler ġāhi ġazķ çeşm-i çerezden

- [1210] Çalınur geh kemānçe gāhi ıklık
 İdüp kılķul şurāhī cām lıklık

 İrüp gūşına bu şavt u bu āvāz
 Semāda Zühre eylerdi ser-āğāz

 Muğannīvār ħurşīdi idüp def
 Çalardı şubĥ dek aya urup kef

 Şunup ħübān-ı A‘ rābı piyāle
 Getürür taş olursa vecd ü ħāle

 Diyüp biñ nāz ile ‘aynı vü rūĥı
 Alur cān u dilüñi çeşm-i şūĥī
- [1215] Ne cān kim anlara hem-dest olurdı
 Daĥı nūş itmedin ser-mest olurdı

 Ĥuşūşā merĥabā vü būselerle
 Lebinden sükkerī senbūselerle

 Getür sākī o cām-ı la‘ l-i nābı
 Gider cān u dilümden sūz u tābı

 Dutup elde o cām-ı cān-fezāyı
 İçüp bulsun dilüm ġamdan rehāyı

Tenünün var iken t̄ab u t̄uvānı
Gül-i zerdüm bitürsün ergavānı

[1220] Görinen lālenün bağındaki dūd
Benüm āhumdan olsun āteş-endūd

Görinen nergisün ‘aynında gevher
Yaşum cūyından itsün gözlerin ter

(40a) H̄azān irişmesün dırsen bu bāğa
Meded sākī bizi başdur ayağa

ŞİFAT-I MECLİS-İ GÜL-ŞÂH

Qurılmışdı yine bir niçe h̄argāh
Girüp menzil idinmiş idi ol māh

Dügün şevkına zülfine o dil-ber
Güneş gibi dağınmış sırma teller

[1225] Şalup h̄argāha mihr-i h̄üsni pertev
İrem gülzārına dönmişdi ol ev

Derilmişdi mişāl-i ‘ıkd-ı pervīn
Güzeller meh-liqālar aydan aydın

Ara yirde oturmuş şāh-ı h̄übān
Nitekim encüm içre māh-ı t̄abān

Yüzi nûr ile şalmış anlara tâb
Nitekim zerreye mihr-i cihân-tâb

Bu şevk ile olup dil-şâd u hurrem
Melekler gibi olmuşlardı bî-ğam

[1230] Kılup ‘ârızlarını bâde-i hamrâ
Şalarlardı dil ü cân üzre yağmâ

Bulup âlâm-ı devrândan emânı
Mey-i telh ile eglerlerdi cânı

Muğannîler çöküp diz Zühreâsâ
Kimi def çaldı kimi rûh-efzâ

Olup bülbül gibi Gül-şeh tarabnâk
Giribânın iderdi gül gibi çâk

Dutardı ‘itr-ı zülfi meclis için
Nitekim bûy-ı misk-i nâfe-i Çîn

[1235] Añup mihr-i ruḥın Varḳanuñ ol mâh
İderdi şubḥ olunca nâle vü âh

Gözine girmez idi ‘îş u ‘işret
Ḳayıdluya ḥarâm olur çü şoḥbet

Olurđı gāhi ħargehden revāne
İderdi görmege yāri behāne

(40b) Bu ‘ursa yenge olup Zāl-i dünyā
Yaķınmıř idi řevķdan tāze ħınnā

‘ Aceb ħālet durur bu devr-i dā’im
Olur řaġdıķ şalınan řaķřa dā’im

[1240] Bu yaña Varķa daķı bī-dil-ārām
Dilinde ķalmayup şabr ile ārām

Ķılurđı ķanlı yaşın aķıdup sīl
Yilerdi yopururđı nitekim yıl

Baķup ġün yüzün inlerdi ıraķdan
Nitekim bülbul-i ġūyā budaķdan

Gözin tuş eylese ol meh-liķāye
Ķararup yire düşerdi ķü sāye

Düşerdi āteř-i ‘ıřķ ile tāba
Dönüp sīķ-i ġam üzere şiş kebāba

[1245] İder ħalk anlaruñ yādına mey nūř
Ķılurđı rāķ-ı ġam bunları ser-ķūř

Hümâm olmışdı cāndan hurrem ü şād
Ki servüm bār-ı ğamdan oldu āzād

Anı bilmezdi kim bu çerh-i ğaddār
İder bir lahzada biñ h̄ile ızhār

Şunarsa ādeme bir loğma şekker
Olur cānına ʔaʕ m-ı zehr-perver

Cefāda er²⁷ vefā içre zen olur
Ere yol gösterürken reh-zen olur

[1250] Şağın aldanma ey dil dehr-i şūma
Reh-i vīrān içinde bağma būma

Binüp nefis atına merdüm kıvanu
Dime bu ʔahbe-i dünyāya bānū

Tek otur ger h̄ired-perver iseñ sen
Buna cüft olma zinhār er iseñ sen

Şaçı cān gerdeni üzre selāsil
Lebinüñ nūşıdur niş-i helāhil²⁸

Bağup vechindeki nağş u nigāra
Göñül virme bu Zāl-i rüzgāra

²⁷ Metinde “ er ü”

²⁸ Metinde “helāsil”

(41a)[1255] Naẓar kıḷ ʿayn-ı ʿibret ile bir an
Nelerden arta qalmışdur bu devrān

Kimi donatsa qat qat pīrehenle
Gider yeñsüz yaqasuz bir kefenle

Baḳup naqşına andan umma nef ı
Dolandurma şaḳın boynuña ef ı

Er iseñ aña dil virme güzer kıḷ
Zen-i bed-mihr-i dünyādan ḥazer kıḷ

AḤVĀL-İ REBĪ ʿİBNİ ʿADNĀN

Açan bu qıřsa-i pūr-sūzdan rāz
Ney-i dilden bu resme virdi āvāz

[1260] Ki var idi ol ilde bir qabīle
Taḥakküm eyler idi başqa ile

ʿArab içre ger olsa adı mezkūr
Benī Zaybe añılur idi meşhūr

Aña ḥükm eyler idi bir ulu beg
Dirilürdi ʿArabda qamudan yig

ʿAdū idi müdāmī şayd u avı
Cihān içinde meşhūr idi çavı

Ne ceys ü ' askerine hadd ü gāyet

Ne māl ü kişverine var nihāyet

[1265] Yaluñ eylese tīg-1 āteş-efşān
Şerer gibi olur düşmen perişān

Çıkup çavı şecā' at birle anuñ

Rebī' idi adı ol pehlevānuñ

İşitdi hüsni-i Gül-şāhı ırakdan

Olur Husrev gibi ' aşık kulaqdan

Ne yirde baħr-ı hüsni itse temevvüc

Halāş-ı cān o deryādan olur güc

Ne sırr var şem' -i hüsni içinde ey yār

Yanar ' uşşāk aña pervāne-kirdār

[1270] Açılsa Yūsuf-ı hüsniñ niķābı
Şalar āfāķa nūrı şevķ u tābı

(41b) Maħabbet mihri koparda teķazā
Olur bir zerre mihr-i ' ālem-ārā

Çü mihr-i hüsni-i Gül-şāh oldu rūşen

Diküp göz ' ayn-ı ' ālem oldu revzen

Şaçı ıtrın alup bād-ı şabādan
Olur halk-ı cihān t̄alib hevādan

Degülken k̄imyādan bir eşer fāş
Aña t̄alib geçer her rind ü qallāş

[1275] Virürken Yūsufa dünyā tolu māl
Olurdu riştesiyle müşteri Zāl

Behār içre yüzün gösterse gülzār
Olur vālih hezārān bülbul-i zār

Ṭulū itdi çü mihr-i h̄usn-i Gül-şāh
Gören itmezdi illā derd ile āh

Cihāna h̄usni gülzārı olup fāş
Yazar oldu der ü dīvāra naqqāş

Añı şanma der ü eyvāna yazdı
O naqqş-ı pāki levḥ-i cāna yazdı

[1280] Yidi iqlīme düşdi h̄usni çavı
Bırakdı rub -ı meskūna mesāvi

Rebī dahı kılup cān naqqdin işār
Metā -ı vaşlına oldu ḥaridār

O meh mihr ile idüp âh u nâle
 Haber virdi niçe def a Hilâle

Neye mâlik isem ger mülk ü ger māl
 Baña Gül-şâhı vir kâmusını al

Yakup âteş gibi bağrum firâkı
 Tenüm hâkister itdi ihtirâkı

[1285] Yiter çekdüm ğam-ı ‘ışkında derdi
 Dirîğ itme bu bülbülden o verdi

Olursa ger benüm gibi hezârân
 Cemâli gülşeninde zâr u nâlân

Nevâma nisbet âvâz-ı megesdür²⁹
 Degül ‘âşık kâmusı bü’l-hevesdür

(42a) Virüp ‘ışkı ile varum hevâya
 Terâne bağladum ney gibi vâya

Hayât u merg olup câna müsâvî
 Dilüm ğam çaķmağınun yakdı kavı

[1290] Ğam odından nihâl-i huşka döndüm
 Kırmış nâfe-i bî-müşke döndüm

²⁹ Metinde “megesdür megesdür”

Dutışdı nār-ı ʿışķa cism ü cānum
Eridi tende mağz-ı üstüh˘ānum

Başuma tāk idindüm dūd-ı āhı
Dikindüm dūd-ı āhumdan külāhı

Revān olup gözümden āb-ı gül-reng
Dil ü cān ğonçe gibi oldı dil-teng

Niçeye dek o gülzār-ı İremden
Alam bŷyın nesīm-i şubḫ-demden

[1295] Niçe bir ol gül-i cennetden ayru
Seḫerlerde şabādan cerr idem bŷ

Ne serv [ü] gülsüz olur ḫaṭṭ-ı bŷstān
Ne bŷlbŷlsüz olur bāğ u gülistān

İderseñ ṭañ mı bu murğ-ı ğarībi
Gülistān-ı cemāli ʿandelībi

Şaķın anı virüp ibni Hŷmāma
Dilŷm murğın düşürme bend ü dāma

Olursa ğāyre cāy-ı ğeşt o gülzār
Olur lā-bŷd dil ü cān bŷlbŷli zār

[1300] Çeküp ‘ asker idem bir dūn şebīhūn
 Kılām cem‘ iyyet ü ‘ ursuñ kara gün

Çıkarup dūd-ı āhuñ āsmāna
 Seni bed-nām idem halk-ı cihāna

Çıkup çetr-i felek-ķadrūñden ol māh
 Otağūñ ola başuñ üzre ħargāh

Şalup sāye gibi rahtın zemīne
 Döner göçgüncinūñ kara evine

Ne zer-efser olur tāk-ı gedāyī
 Ne şāhib-tāk olur her rūstāyī

(42b)[1305] Yaraşmaz necm-i bī-fer-i Sühāya
 Kırān itmek recāsın ide aya

Gice içre degüldür ħadd-i şeb-tāb
 Ki ide ‘ ālemi meh gibi meh-tāb

Ola mı zerrenūñ tāk u tūvānı
 Ki bura pençe-i mihr-i cihānı

Bu vech ile yazup bir niçe nāme
 Uçurmışdı anı peyk-i Hümāme

Dil-i bīmārına virüp cev-âbı
Yañıldı yazmadı bir gün cevâbı

[1310] Bu ğam birle dili âşüfte idi
Ġazab içre peleng-i ħufte idi

Ne ħufte sa‘y idüp rāh-ı talebde
Yatur bir şîr idi kūh-ı ğazabda

Gice gündüz idinmiş idi teşvîş
İderdi añlaruñ ħālını teftîş

Meşeldür iller içre bu söz ey yār
Olur her ħuftenüñ ardınca bîdār³⁰

Olur uyħu yörense gāhi şuya
Yörenmez lîk ħ̣āb ‘ayn-ı ‘adūya

[1315] Dayanup kuvvetüñe eyleme zūr
Şaķın görme ‘azîzüm düşmeni ħor

Ĥicirde kıl nazar nār-ı nihāna
Yiter bir çaķımı cümle cihāna

ŞİFAT-I ŞEB VE ŞEBİĤŪN-I İBNİ ‘ADNĀN

³⁰ Bu beyitten sonra, mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün vezninde der-kenar olarak kaydedilmiş bir beyit var. Metne dahil edilmeyen beyit aşağıdadır:

“İtmiş mey-i ‘ışķuñ beni cānā ħaberüm yok
İtmiş fikirüñ ‘aķlumu yaħma ħaberüm yok”

Meger bir gice şāh-ı çerh-i çārum
Maḳām u menzilin ḳılmıṣdı ṭārum

Gidüp mağrib-zemīne mihr-i gerdūn
Gice Hindūları ḳıldı ṣebīḥūn

Ḳarañu baṣdı cünd-i māh-tābı
Büridi ‘ālemi zūlmet ḥicābı

[1320] Ḳara bus olmış idi necm-i ḥandān
Gice zengīsi göstermezdi dendān

(43a) Yitürmiş beyzesin zāğ-ı ṣeb-i tār
Bulmazdı fetīlin yakmağa nār

Meger kim mākiyān-ı zūlmet-i ṣeb
Nücūmın beyzesin baṣmış idi hep

Rebī^ç gördi çü mihr-i mehr-i Gül-şāh
Ṭulū^ç itdi cihāna ḥāh-nā-ḥāh

Vücūdın zūlmet-i ğayret büridi
Ġazab nārı ile ḳanı ḳurıdı

[1325] Müheyyā itmiş idi ‘askerini
Atı yararını vü ceng erini

Bu ğayretle binüp bir bād-pāyı
Eser yiller gibi oldu hevāyī

Olup ğül-ı beyābān gibi güm-rāh
Gice içre giderdi rāh u bī-rāh

Görinmezdi gözine māh u meh-tāb
Uçardı zulmet içre mişl-i şeb-tāb

Meger kim gice içre büm idi ol
Görinmez t̤ālī' -i meyšūm idi ol

[1330] Gözinden ādemūñ olmışdı pinhān
Nitekim gicede ğül-i beyābān

Yetirüp zulmet-i şeb içre rāhı
Gözi görmez idi kandīl-i māhı

Çıkarup nār-ı hiddetden zebāne
Gider yıl mūmı gibi yana yana

Gezüp zulmet-i hayret içre hayrān
Sikenderveş arardı āb-ı hayvān

İrişdi çın seher bād-ı şabāveş
Dem urdı hamle kıldı ejdehāveş

[1335] Benî Şeybe yaturken mest ü bî-hûş
Hevâ-yı kîm ile ol baħr-ı pür-cûş

Ṭalaslandı yüridi mevc-i ‘ asker
Ġarîķ-ı baħr-ı ħûn itdi ser-â-ser

Yazardı cām-ı tîĝ ile ħumārın
Ṭolu urmış gibi yoĝ itdi varın

(43b) Qarañu gice içre tîr ü şemşîr
İrişdükde olur mı aña tedbîr

Bu bezm içre olan esbâb u âlet
Alındı oldı cümle nehb ü ĝâret

[1340] Yile vardı kıamu bu taħt u bu tâc
Olur bir laħzanuñ içinde târâc

Cihānuñ eksük olmayup fesâdı
Ayaķlanur müdāmî bezm-i şâdî

Boyana dil-rübâlar şâhı Gül-şâh
Görüp bu ħâli itdi derd ile âh

Gözinden ebr-i ĝam yaĝdurdı bārân
Qara baħtına kıaldı zâr u ħayrân

Yüz urup yire idüp âh u zârı

Dir idi yâ İlâhî şakla yâri

[1345] Rebi[‘] ħod ħûn-ı a[‘] dâyı idüp sîl
Akıtdı Mısr-ı âşüb içre bir Nîl

Olup nâr-ı ğažabdan âteş-efrûz

Arardı Gül-şeh i ol merd-i fîrûz

İderken nâle vü feryâd u âhı

Bulurlar menzili içre o mâhı

Çekerler altına bir bād-pâyı

Uçurdılar hemânâ ol hümâyı

Görinmez yollara ‘azm itdi cānân

Ten-i ħākî içinde nitekim cān

[1350] Gezüp aradılar Varqayı her sū
Kaçup ahşamlamış idi o meh-rū

Gice içinde itdi kendüyi güm

Sevād-i dîde içre mişl-i merdüm

Dilerseñ olmayasın ey gönül zâr

Gözün aç ‘ayn-ı cānı eyle bîdâr

Dimiş bu nükteyi aşhâb-ı fıtnat

Eceldür âdemîye ẖâb-ı ğaflet

Olupdur ‘âlem içre bu meşel fâş

Geçürür merd-i ğâfil-ter küpe baş

(44a)[1355] Var itme ğaflet ile fırsatı fevt

Ki nevmüñ nâmi olmışdur aḥü’l-mevt

Ḥayâtın isteyen itmez tegâfûl

Ki ṭurna uyusa bekler ḳaravul

Ger olmasa felekde ṭâli‘-i şûm

Şikâr-ı şâh-bâzı yir miydi bûm

Ḳaçan itse felek bahtını taġyîr

Naşîb-i kelb olur loḳma-i şîr

Ezelden resmdür alur ḳılup rîv

Süleymānuñ elinden ḥâtemin dîv

[1360] Açup ‘ibret gözini baḳ cihāna

Ki ne nîreng ider pîr ü cüvāna

Dili pür-kîn ü nîreng ü ḥaseddür

Ḥasedden şan mücessem bir ceseddür

Ne luṭfî ile eyle ‘îṣ u şādî
Ne mihrine bunuñ kıl i‘timādı

Qılur geh gonçeyi hâr ile âzâr
İder eglencesin geh bûlbûlûñ zâr

Temâşâ eyle çerh-i bî-karârı
Nice devr itdürür leyl ü nehârı

[1365] Qadîmî ‘âdetidür rûzgâruñ
Hâzân olur şoñı her nev-behâruñ

Açılsa gülşen içre bir gül-i ter
Fenâ yili ider evrâkıñ ebter

Qurudur kollarını şâhsâruñ
Elini kaç‘ ider berg-i çenâruñ

Ne yirde görse bir lâle-‘ızâr ol
Benefşe gibi eyler sūgvâr ol

Dilâ gel düşme bu ğamdan melâle
Bu işi eyle taqdîre havâle

[1370] Ne deñlü eyleseñ dânişle iḳdâm
Seni daḥı bön adlar bir gün eyyâm

Şaķın dayanma şāhum bildigūne
Ki degmez bildigūñ yañıldıǵuña

(44b) **GİRİFTĀR ŞODEN-İ GÜL-ŞĀH BĀ-HEZĀR NĀLE VŪ ĀH**

Şikārını çün aldı ibni ‘Adnān
Revān oldu iline şad u ḥandān

Giderdi gird-bādāsā dutup rāh
Bile yanınca Gül-şāh eyleyüp āh

Ururdi nār-ı ḥasret cānına tāb
At üstinden yire olurdi pertāb

[1375] Yaşından ‘arızı oldukça pür-nem
Gülinden saçılurdi dürr-i şeb-nem

Dir idi yā İlāhi n’ola ḥālüm
Günüm toǵmadın irişdi zevālüm

Daḥı açılmadın bu gonçe-i ter
İder bād-ı fenā evrākın ebter

Daḥı ber virmedin ‘ömrüm nihāli
Meşakḳat şarşarından şındı dalı

Yüzün göstermedin hüsnum behârı
Dirîgâ şoldı bahtum lâlezârı

[1380] Açılmadın gülistānumdaki gül
Doğınmadın gülüme çeşm-i bülbül

Dağı gülzâr-ı hüsnum tâze iken
Gülistānum tolu âvāze iken

Gözi çok gördi bu serv-i revânı
Kesüp atdı yabāna bâğbānı

Qara bahtumdan oldı baña bu âl
‘Arūs eylemedin kıldı beni Zâl

Qarañu gicede mâhum yitürdüm
Gözüm nûrın şehergâhum yitürdüm

[1385] Vücûdum ‘ûdveş gamdan göyindi
Uyudum devletüm şem‘i söyindi

Ṭuvağum kanlu yaşumdan olup al
Qolumda bilezükler oldı ağıl

Siyeh gīsûlarum oldı gelû-gîr
Urur zencir-i zer boynuma zencîr

(45a) Olur gūşumda lâ' l-i gūşvāre
Bünāgūşumda mişl-i seng-i ḥāre

Gözünden ḳan revān olup zemīne
Felek inlerdi ḳıldıḡı enīne

[1390] Teni döndi bakup ol merd-i ḥāma
Şom aḳ iken somāḳī bir ruḥāma

Fiḡān eylerdi bülbul gibi bī-bāk
İderdi gül gibi pīrāhenin çāk

Terāne bağlayup āh ile vāye
Virürdi ney gibi varın hevāye

Yüzinüñ bedri selḥ-i aya döndi
Atılmış baḡrı şınmış yaya döndi

Bakup gördükde geh gāhī Rebī' i
Ḥazān olurdu ḥüsninüñ rebī' i

[1395] Boyı servi çü berg-i bīd-i lerzān
Yaşı ḳanlu gibi gözden gürizān

Meges gibi ururdu başına el
Yolardı zülfünüñ tārını tel tel

İrişdiler Rebî' üñ çün iline

İletdiler o mähı menziline

Yüzinden ref' olup ebr-i niķābı

Ṭulū' itdi cemāli āftābı

Görüp ḥurşīd-i ḥüsnin ibni 'Adnān

Hilāl ebrūlarına qaldı ḥayrān

[1400] Didi bu meh midür yā mihr-i 'ālem

Perī midür 'aceb yā ibni ādem

Melekdür var ise bu yā firişte

Ki beñzer ḥüsnile ḥūr-ı bihişte

Yüzi gül lebleri gül-nāra beñzer

Ruḥ-ı gül-günı nūr-ı nāra beñzer

Ne gülşende biter bu serv-ķāmet

Qoparur ķāmeti cānda kıyāmet

Özi vech-i ḥasende āna beñzer

Ten-i ḥāki içinde cāna beñzer

(45b)[1405] Bilebilmen melek mi yā perīdür

Metā' -ı vaşlına cān müşterīdür

Pes andan hāk-i pāyine urup rū
Revān oldu yaşı ırmağı her sū

Bağışlar ol kadar lü'lü'-i lā lā
Ki görse acır idi cān-ı deryā

Bağışlar ol kadar la' l-i Bedahşān
Bozardı görse şevkın mihr-i rahşān

Virür bī-ḥadd ğilmān u cevārī
Bağışlar bī-‘aded misk-i Tatārī

[1410] Hezārān ‘özr idüp didi eyā hūr
Yüzün hūrşīdi virür ‘āleme nūr

Hevādāruñ olup gülşende şimşād
Kesilmez bir koluñdur serv-i āzād

Der-āğūşum olunca sen semen-bū
Ne serv-i bāğ olsun ne leb-i cū

Dilüm çün rūy-ı gül-rengüñ ide şād
Yil alsun ger gül-i surḥı idem yād

Ġamuñ çeşme-güşā-yı eşk-i gül-reng
Vişālün çāre-sāz-ı sīne-i teng

[1415] Ne burqa‘ dur şaçuñ m̄aħa şalar m̄iġ
Ne nergisdür gözüñ c̄ana urur t̄iġ

Olup ġamdan reh̄a c̄an -ı fer̄aġum
Yanup ıand̄ıl-i mihr oldı çer̄aġum

Qılup zenc̄ir-i zülfinüñ girih-ġir
Tenümde urma dil şaydına zenc̄ir

Göreliden ıametüñ ey serv-i āzād
Olupdur bendesi nesr̄in ü şimşād

Yoluñda bir dem iden c̄an-feşān̄i
İder ‘ālemde biñ yıl zindeġān̄i

[1420] Eger d̄ünki ġün öldümse cefākār
Bugün bildüm ġünāhum ‘afv it ey yār

Yüz urup ıapuña yalvara geldüm
ġünehkār idüm istiġf̄ara geldüm

(46a) ‘Azābuñ d̄ūzaħına virme s̄ūzı
Bihişt-i vaşluñ eyle c̄ana r̄ūz̄i

Degül nāmum bilürsin Varıadan kem
Kim ola Varıa kim añıla ādem

Nedür Varḳa ḥasebde vü nesebde
 ‘Adīl olmaz baña kimse ‘Arabda

[1425] Cihāna rūşen iken mihr ü kīnem
 Ğamuñla şerḥa şerḥa oldu sīnem

Baña düşmen olana bâġīyam ben
 Felek gibi amānsuz yaġıyam ben

Niçe kez ey hilāl-ebrū hilāle
 Yanup yaķıldı baġrum hem-çü lāle

‘Izāruñ gülşeninden ey melek-ḥū
 Nesīm-i şubḥ ile göndermedi bū

Teb-i hicrānuñ ile ḥaste-ḥālem
 Za‘īf ü nā-tüvān ü bī-mecālem

[1430] Dutalum kim cihān bâġ-ı İremdür
 Sem olur cāna sensüz şanma emdür

Gözün döndürme benden ey perī-rū
 Ki Mecnūndan bilürsin kaçmaz āhū

Görür Gül-şeh Rebi‘i mişl-i ḥūn-riz
 Geh eyler şulḥ gāhī tīgini tiz

Düşüp nefs odına pervâne-kirdâr
Ezilür şuya ğark olmuş nemekvâr

Didi ey pehlevânlar ser-firâzı
Sözüñden cân u dil buldı nevâzı

[1435] Ne kıutlu gün olur ol rûz-ı pîrûz
Ki hem-ser ola iki yâr-ı dilsûz

Ola sermâye-i ‘ışret müheyyâ
Maḥabbet mevc ura mânend-i deryâ

Sürûd ide muġannî çalına çeng
Ola bezminde devr-i cām gül-reng

Gehî şevk ile dutup bâde-i cām
Gehî zevk ile olalar mey-âşâm

(46b) Gül ü sünbülde idüp gâh bâliş
Gehî ğam pisterinde ide nâliş

[1440] Huşûşâ ola nev-rûz-ı cüvânı
Şeb-i vaşl u şerâb-ı ergavânî

Şeker-lebden çeküp ala naşîbin
Anuñla egliye cân-ı ğarîbin

Kime kim vaşl-ı cānān ola rūzī

Bulur dā'im neşāt-ı dil-firūzı

Görür dil gerçi vaşluñ cāna minnet

İder cān līk sen sultāna minnet

Virüp bir hefte mühlet ey yegāne

Teraḥḥum idesin bu nā-tüvāne

[1445] Olup dün ḥavf ile ḥālüm diger-gün

Dil ü cān olmuş idi ġarḳa-i ḥūn

Nihādumda belürdi 'öḡr-i şer'ī

Kerem kıl dirme bī-vaḳt işbu zer'ī

Didi vü kıldı ḥīle ol cemīle

Bu vech ile Rebi'e geçdi ḥīle

Daḳıldı boynına ḥīle kemendi

O ḳanlu aldadı ol derdmendi

Geçürdi fırsatı cāna ber-ā-ber

Eş itdi kendüye ḳana ber-ā-ber

[1450] Şafāsın sürmeyen rengin şerābuñ

Ne bilsün lezzetin ḳanlu kebābuñ

Ne kistrāsı olur herkes bu tākūñ
Ne zevkī birdür her bī-mezākūñ

Bilür tāze cüvān olan bu kārı
Gözi kanlu toğan alur şikārı

Nigāruñ güft güyn añladı haq
Füsün u mekrine aldandı ahmaq

Pür idüp kāsese āb-ı hayvān
Yürürdi teşne-dil ol merd-i nā-dān

[1455] Şerāb ile pür iken cām u sāgar
Serāb ile iderdi leblerin ter

(47a) Yüz açmışken çerāğ-ı ‘ālem-efrūz
İderdi şem‘ gibi girye vü sūz

İden bülbül gibi yok yire zārı
Ne bilsün lezzet-i bāğ u behārı

Degüldür āšnā bīgāne söyler
Öter bülbül gibi efsāne söyler

Pes andan didi Gül-şāha o miskīn
Eşerdür sünbülüñden nāfe-i Çīn

[1460] Şabāyı her sehergeh misk-i ezfer
Şalup Rūma şaçuñdan bû ider cer

Şakın nergisden ey verd-i leṭāfet
Yüzüñe bed-naḫardur virür āfet

Yüzüñ gösterme bâğa ey gül-i ter
Ḥased ider ruḫuñ bâğına güller

Cemālüñ lālezārı gülşen olsun
‘İzāruñ gülleri dā’im şen olsun

Eger pervāneveş nāra per ü bāl
Yaḫup cismüm olursam nāleden nāl

[1465] Aḫup ḫanlı yaşum dönerse cūya
Tenümi döndürürse mūye mūya

Olup ney gibi ğurbet içre nālān
Derūn-ı dilden itsem āh u efgān

Düşersem bülbülāsā āh u vāya
Virürsem ney gibi vārum hevāya

Ḳılup hecrüñle birkaç gün ḫanā‘at
İdem fermānuña cāndan iṭā‘at

Zihî nâ-dân irüp genc-i nihâna
Yitürdi aldanup mekr-i zenâna

[1470] Nice bî-tâli‘ ü bî-devlet ü pest
Yatur koyunda yâri kendü ser-mest

Erüñ olmasa ger devlet serinde
Olur seng-i siyeh-la‘ l efserinde

İdüp andan hezārān ‘özü-ḡāhî
Kodı menzilgehi içre o mähı

(47b) Kılup ḡādimplere anı sipāriş
İderdi dā’imā bî-ḡadd sitāyiş

ŞİFAT-I ZENÂN-I REH-ZENÂN

Gider cāndan dilā meyl-i zenānı
Kara gününe mi şaqlarsın anı

[1475] Elün irse vişāl-i yâre her bār
Kaçurma fırsatı fevt itme zinhār

İde zenler çün efsûn u fesâne
İder nîşini nûş-ı şāfî câne

Firîb ile uralar çün dem-i germ
İderler seng-i ḡārānuñ dilin nerm

Virür nîreng ü mekri cāna şad reng
Ki itmez anı ne efyūn u ne beng

Vefā umma zen ise bakma hūra
Bilürsin gül bitürmez hāk-i şūre

[1480] Vefā issi degül yüzde birisi
Eger mihr ise olma müşterisi

Mesihāsā urursa şıdķ ile dem
İnanma ger olursa adı Meryem

Sirişti olsa rağbetden eger dūr
Beterdür dīvden olursa ger hūr

Senüñle olsa Yūsuf gibi tenhā
Yüzine bakma olursa Züleyhā

Bir iki gün olursun şādmāne
Döner soñı firīb-i kūzekāne

[1485] Felekveş şerbeti eyler lebūñ ter
Şunar şoñra şerāb-ı zehr-perver

İñende i‘timād itme aña sen
Zen ü dünyāya dirler qarı düşmen

Qabul it merd iseñ zindān-ı zıştı

Qabul itme ‘adū ile bihiştı

Kıṭ‘a

mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

(48a) Reh-i merdānı her laḥẓa urur telbīs idüp iblīs

Velī mekr ü ḥiyel birle zenāna olımaz hem-ser

Naẓar kılsañ cihān ḥalkı tırup mekr-i zenāndan hep

Kimi Mecnūn u ser-geşte kimi dīvānedür ekşer

Meşnevī

[1490] Çün urdı tīg-ı kīni ibni ‘Adnān

Akup ırmağa döndi gövdeden kan

Benī Şeybe olup anda hezimet

Sebīl oldu ‘adūya māl ü ni‘met

Virildi kimi mest ü kimi hüşyār

Aķar kanı nigūn olmış kadeḥvār

Tenin kan ırmağı şalmış kenāre

Arar kan ırmağın ırmağa çāre

Birinūñ yoğ idi şemşīr ü tīri

İdeydi düşmen ile dār u gīri

- [1495] Ne olında siper destinde n ze
 Ki ideydi   ad  birle sit ze
- amu dil balayup     -ı m d ma
 Dei mi  rezmi bezme t gi c ma
- Zem nden  sm n  itmey p fark
 Bi  ar-ı  ayret i re oldılar  ark
- ıkarup s z ile dilden  er re
 Yaarlar c nlarını n r-ı    re
- Gid p dilden ar r u  abr u  r m
 alurlar v di-i  ayretde n -k m
- [1500] Bu n m ile  ay t  kimse ey y r
 ab l itmez ne de l  olsa bi-   r
- Cih n i re eger n k   eger bed
 Ey  n m ile buld     mr-i sermed
- Neh r-ı    mr   iri ince   ma
 Cih n i re d r   bir n k n ma
-  d p c n keb ini meyd nda urb n
  aınma t g-ı d  menden  aın c n

(48b) Fidā olmasa tîḡa cān ile ten
Alınmaz intikām u kīn-i düşmen

[1505] Diyüp eylerler idi sīneler çāk
Pür olurdı şadādan tās-ı eflāk

Hümām aḡlar diküp çeşmin Hilāle
Hilālūñ ḡaddi ḡod dönmişdi dāle

Bilini bükmiş idi derd-i Gül-şāh
Gidüp uşı gelürdi ‘aqlı geh gāh

Hevāsın ney gibi düzmişdi vāya
Teni dönmişdi derd içinde rāya

Añup Varḡa ḡod ol serv-i revānı
Revān idi yaşı āb-ı revānı

[1510] İderdi cān u dilden derd ile āh
Dir idi ey dirîḡā ḡanı Gül-şāh

Gözinüñ çeşmesārı aḡıdup şu
Ne bāḡı seyr ider dirdi ol āhu

Ne gülşende açıldı ol yüzi gül
Ne bāḡ içre ider nāle o bülbul

Añup yaşın döker ol yüzi şem‘ i
Ne bezmün oldu diyü şem‘ -i cem‘ i

Gehī ider dekim ey bülbül-i zār
Ne bülbül tūti-i şīrīn-güftār

[1520] Ne gülzār içre ķonduñ yā ne bāğa
Ya nice özi ķuru yaş budāğa

ķul iken ķāmetüñe naħl-i şimşād
Esīr olduñ niķün ey serv-i āzād

Teferrücgāhuñ iken bāğ u gülzār
Niķün gül gibi olduñ hem-dem-i ħār

Virürken mihr-i ħüsnüñ ‘āleme nūr
Olur encüm gibi zulmetde mestūr

Şikār eylerken āhū gözlerüñ şīr
Olur kelb-i ‘aķūra şayd u naħķīr

[1525] Meşel olmış cihānda söylenür bu
Şikār-ı kelb olur dā’im āhū

(49a) Ne meh-rūlarda mihr ile vefā var
Ne derd-i ‘ışkā devr içre devā var

Degül şem‘ -i ruḥ-ı canān şeb-efrūz

Yaḳar dilde velīkin nār-ı cān-sūz

Ben idüp nār-ı ğamda cān-güdāzı

İdersin ğayrıya sen dil-nevāzı

Siyeh ḫālūñ gözümde eyledūñ güm

İdüp bigāneler çeşminde merdüm

[1530] Söyindi şem‘ üm ey mäh-ı şeb-efrūz

Ġam odı oldı sīnem içre dil-sūz

Oda pervāneveş yansam nedür sūd

Dilüm itmez çü rüşen şem‘ -i maḳşūd

Eger bu ğam ḳalursa böyle bākī

Yaḳar dünyāyı sūzum ihtirākı

Baṅa yitmez midi bu eski derdüm

Ġam-ı ‘ışḳuñ şalar cāna segirdim

Şalā itdūñ firāḳuñ ‘askerine

Aḳın şalduñ dil ü cān kişverine

[1535] Bu ğamla vardı atası Hümāme

Yüzün urdı yire çāk itdi cāme

Çalup taşā zücāc-ı neng ü ‘ārı
Olur mey gibi hūn-ı eşki cārī

Hevā-yı ‘ışk ile eylerdi feryād
Ġubār-ālūd olurdı nitekim bād

Şalup cānına ‘ışk odı şerāre
Yanardı göz göre dipdiri nāre

Ne güller hāli olur reng ü būdan
‘Anādil diñlenür ne güft ü gūdan

[1540] Ne dil kim bend ola naḥḥīr-i ‘ışka
Şalar cānını çeng-i şīr-i ‘ışka

Ḳabūluñ olmasa ger zaḥm-ı zenbūr
İdersin şehd-i fā’iḳden lebūñ dūr

Ne cān kim ola zaḥm-ı ḥārdan zār
Naşīb olmaz aña gül-geşt-i gūlzār

(49b) Ḳurıyup tāb-ı ğamdan hūn-ı āhū
Olupdur nāfe içre misk-i hoş-bū

Bedahşāndan çıkınca la‘l olup fāş
Niçe yıllar yudar ḳan yaşdanur taş

[1545] Teni ɗarb-ı kemāndan yimese tāb
 Nişāna varmaz idi tīr-i pertāb

Yimese ɗatı yaydan gūş-māli
 Uçurmaz idi tīri perr ü bāli

‘ASKER KEŞİDEN-İ VARÇA

Seher çün Rüstem-i mihr-i zemāne
 Geyürdi nūrdan cevşen cihāne

Segirdim şaldı şāh-ı ‘ālem-ārā
 Cüyüş-ı zengbārı kıldı yağmā

Çekildi gökde tīg-ı mihr-i gerdūn
 Şafağdan itdi çerhūñ dāmeni hūn

[1550] Sipihrüñ olmasa ceng ü sitizi
 Güneş çekmezdi her gün tīg-ı tizi

Gice gündüz yaşarlar mıydı cündi
 Güneş İskenderi vü Fūr-ı Hindī

Geh olur ra‘d urur tūb-ı hevāyi
 Kılur ɗavs-i ɗuzah geh yayɗarayı

Gehî şimşek olur şemşîr-i bürrân
İder dāmānını çerhūñ kızıl kan³¹

Görüp bu hâletin Varğa sipihrüñ
Şeb ü rûz ihtilâfın mâh u mihrüñ

[1555] Giceden şubh olunca eyleyüp âh
Güneş gibi seherden tûrdı ol mâh

Hümāmuñ hâk-i pâyine urup rû
Revân oldı gözinüñ yaşı her sū

Atası gördi çün derd-i derûnın
Akıtdı cûy-ı dilden bağı hûnın

Didi ey Varğa itme âh u şîven
Erenler gibi gey pîrâhen-âhen

Kuşan bir tîğ çekseñ âşkâre
Ura zahmı dil-i hârâyı nâre

[1560] Dağın bāzûna bir kavş-i kiyânı
Gice tîri zücâc-ı âsmânı

(50a) Götür bir gürz çekse yukarı baş
İde darb-ı ‘adūyı hurd-ı haşhâş

³¹ Geh olur ra‘d kızıl kan] der-kenar

Alup destüñe rumh-ı mäh-peyker
Geçür koluña âhenden bir isper

Binüp bir tevsen-i lâğar-miyânı
Ki ola hıng-i çerhüñ hem-‘ inânı

Çeküp gökde mişâl-i encüm ‘ asker
‘ Adūyı idelüm yire ber-â-ber

[1565] Revân idüp gözinden âb-ı gül-reng
Döküp kanın ‘ adūya virelüm reng

Pes andan oldılar cenge revâne
Çalındı geldi şûrnalar figâne

Şadâ-yı kūs u tabl u nây-ı zerrîn
Komamışdı zemîne vaz‘ u temkîn

Yüridi seyl-i ‘ asker mişl-i Ceyhûn
Pür oldı bir dem içre kûh u hāmûn

Tolup kalb u şaf ile tağ u şahrâ
Temevvüc eyledi mânend-i deryâ

[1570] Ne deryâ şanasın deryâ-yı âhen
Feres zevrak idi Burāk yelken

Çeküp kâmet ‘alemler döndi serve
Serinde zer-‘alem murğ-ı tezerve

Ser-i a‘lâm dönmiş mihr ü mâha
Ne mâha dil-ber-i zerrin-külâha

Yağod dönmiş sehi-ğadd bir nigâra
Ki gelmiş seyr için bâğ u behâra

Siperler kim götürmüşlerdi çini
İder nağş-ı behâr ‘asker içini

[1575] Açup başın kazâ-yı nâ-gehâna
Erenler kalmamışdı baş u câna

Koyup cân nağdini lillâh billâh
Ne kim Hâkdan gelür *el-hukmu lillâh*³²

Kılup cânın rızâ-yı Hâkka teslîm
Göñülden gitmiş idi havf ile bîm

(50b) Binüp Varğa bir esb-i bād-pāye
Hevâ-yı ‘ışk ile uymış hevāye

Düşüp cânına fūrkat sūz u tâbı
İderdi ceng-i yâr için şitâbı

³² En’am/57, Yusuf/40, Mü’min/12: Hüküm Allah’ındır.

[1580] Diline geldügince nām-ı Gül-şāh
Çıkar derd-i derūnından göge āh

Dutılduğını fıkı idüp o māhuñ
Dem-ā-dem çıñradurdu tās-ı āhuñ

İderdi haqqā tevḥīd ü münācāt
Kılurdu cān u dilden ‘arz-ı ḥacāt

Dir ey güm-rāh olanlar reh-nümūnı
Koma vādī-i ğamda bu zebūnı

Derūnum yaqdı bu sūz-ı nihānī
Tenümūñ kalmadı tāb u tūvānı

[1585] Yaşum ebri aqıtdı ol kadar āb
Cihānı ğarqa virdi kanlu seyl-āb

Oñılmadı bitüp bağrumdaki baş
Kurudı ‘aynum içre kalmadı yaş

Derūnum³³ sūz-ı ğamdan şuya döndüm
Miyān-ı nāre düşmiş mūya döndüm

³³ Su yürüdüğü için bu kelime çok net okunmuyor.

Helāk olur anadı insa zenbūr
Zevāline anatlanur imiř mūr

Götür yirden vücūd-ı hāksārı
oma rāh-ı ‘ademde bir ğubārı

[1590] Ğam içre merd-i bī-tedbīre döndüm
Eşini yavu ılmış şire döndüm

alup řahrā-yı ğayret içre nā-kām
Yürirem bī-arār u şabr u ārām

Ne dilde şabr u ne derde müdāvā
Ne cān ağyār ile eyler müdārā

Temāřāġāh olup bay u gedāya
Terāne baġladum ney gibi vāya

MŪNACĀT-I VARA

(51a) İlāhī cennetü’l-me’vā ğaıün
Sirişk-i Ādem ü Havvā ğaıün

[1595] Ğalīlūñ düřdüġi nārı ğaıün
Recāsuz bāġ u ġülzārı ğaıün

Kelīmūñ ‘arz-ı ħacātı ğaıün
Çıkup Tūra münacātı ğaıün

Cihānda Yūsufuñ hüsni hakiçün
Beni İsrā'ilüñ hüznü hakiçün

Felekde Hāzret-i 'İsā hakiçün
Yir üzre kılduğı ihyā hakiçün

Sikender çektügi zahmet hakiçün
Hızır nüş itdügi şerbet hakiçün

[1600] Resüle kılduğın hürmet hakiçün
Kapuñda bulduğı kurbet hakiçün

Nebiler hayline fazlı hakiçün
Kemāl-i luṭf ile 'adli hakiçün

Serinde nūrdan tācı hakiçün
Vuṣūl-ı Hāk u mi' rācı hakiçün

Hasan nüş eyledügi sem hakiçün
Hüseyn içün olan mātem hakiçün

Resūlūñ āl ü evlādı hakiçün
Ṭarīk-ı hākka irşādı hakiçün

[1605] Devāsuz cānlaruñ derdi hakiçün
Dil-i germ ü dem-i serdi hakiçün

Dili şādıklarūñ şıdķı ھاķıçūn

Saňa ‘āşıklarūñ ‘ışķı ھاķıçūn

Қıyāmetde olan nevھا ھاķıçūn

‘Uşātuñ itdügi şayھا ھاķıçūn

Yetīm ögsüzlerūñ yaşı ھاķıçūn

Oñulmaz bağrınūñ başı ھاķıçūn

Belālı dillerūñ āhı ھاķıçūn

Çıķan āh-ı sehergāhı ھاķıçūn

[1610] Helāke varmadın derd ü elemden
Halāş it kuşca cānum bend-i ğamdan

(51b) Dükenmez ķanlı yaşum mā-cerāsı
Dilüm mezātınūñ gitdi şafāsı

Hevā-yı ‘ışķ ile bağrumdaki ķan
Temevvüc itdi mişl-i baħr-ı ‘Ummān

Ġam ile cāmid oldı dīdede ķan
Köpüklendi meger deryā-yı ‘Ummān

Dimāğum ķurıdı cān atdı şuya
Қatıldı n’ideyin yaşum ķuruya

[1615] Ne düşmüşdi gönül murğına bu dām
Ne gelmişdi başuma bu ser-encām

Düketdi táb-ı ğam eşküm zülâlin
Kırıtdı ‘ışk odı kıddüm nihâlin

Femümden dağı vāye kesmedin şîr
Pür itdi bağrumı hûn ile şemşîr

Didi vü urdı hāke şu gibi rû
Akıtdı çeşmesār-ı dîdeden cû

Çü hatm itdi münâcât u du‘âyı
Yüridi şevk ile çekdi alayı

ĀĠĀH ŞODEN-İ REBÎ‘ EZ- ‘ASKER KEŞİDEN-i VARÇA

[1620] Şeher çün tırdı şāh-ı şubhġāhî
Sepîd ü surh u ġayb itdi siyāhî

Olup hıng-i sipihr ile tek-āver
Tağıtdı bezm-i leyli şāh-ı hāver

Girüp meydān-ı çerhe kalgıdup at
Gece naţ‘ inuñ itdi şāhını māt

Kılup envārı pür şahın-ı cihānı
Uyardı h‘ābdan ins ile cānı

Haber aldı Rebî^ç dahı ki Varķa
 Şadā-yı kūsı şaldı ğarb u şarkā

[1625] Çeküp encüm gibi ceyş-i firāvān
 İdüpdür ra^ç dāsā ṭablı nālān

Egerçi kendü dahı cünd-i enbūh
 Yaraqladı velî yir itdi endūh

(52a) Ne nakş oynadıĝın bilüp o bî-dād
 Ki oynar aña dahı çerĝ-i nerrād

İli haste iden şanma esendür
 Öderler itdügün ħarż-ı ḥasendür

Meşeldür söylenür dillerde ekşer
 Bulur itdügün âdem ḥayr u ger şer

[1630] Cihān içre eger gizlü eger fāş
 Ne itdünse bilürsin ey ħarındaş

Ki şahrāda niçe murĝ u melaḥ-ĝir
^çUķāb-ı bî-emāna oldu naḥçir

Tezerv-i bāĝ ururken mūra minķār
 Olur çengāl-i şeh-bāza giriftār

Ġazab birle şaķın olma kemān-gīr
O mazlūme ki āhından çıkar tīr

Zemīn olsa ser-ā-ser bāġ u gülzār
Yürüseñ pā-bürehne toķunur hār

[1635] Niçe yıl devr ider çerhūñ dulābı
Ki deryā eyleye bir kaṭre ābı

Revā mıdur ki şemşīr-i haṭarnāk
Aķıda baķrı vü kala ķuru hāk

Çıķan cān çün girü gelmez derūna
Şaķın zinhār el urma kaṭl ü hūna

Cüvān-merd ol durur kim idüp inşāf
Kıla āyīne gibi ķalbini şāf

Düşürmeyüp dil-i halkı Hilāle
Doķundurmaya gerd-i infi‘ āle

İMTİHĀN KERDEN-İ REBİ‘ GÜL-ŞĀH-RA DER- MAḤABBET-İ

VARĶA

[1640] Bu ġam birle varup Gül-şāha ḥalvet
Didi ey meh-liķā vü mihr-ṭal‘ at

Cemālūñ āftābı rūşen olsun
Açılsun bāġ-ı hüsñūñ gülşen olsun

Yakupdur nār-ı ‘ışkuñ lāleye dāğ
Alur verd-i ruḥuñdan bu gül-i bāğ

(52b) Şabā dāyeñ gibi durmuş seherden
Saña gönlek biçer gül-berg-i terden

Şaçuñ bûyıla girmez ey semen-bû
Şabānuñ şubḥa dek çeşmine uyḥu

[1645] Dil ü cānına naḫş olup ḥayālūñ
Kılur berg-i semenden dest-mālūñ

Zuhūr eyler ruḥuñdan dürlü işler
Cemālūñ gülsitāna işler işler

Benī Şeybe çeküp deryā tek ‘asker
Vilāyet içre kondı şaldı lenger

Diler ide benümle kārzārı
Virüp varın alasın gül-‘ızārı

Dire vaşluñ gülin ey serv-kāmet
Kalam ben ḥasretūñle tā kıyāmet

[1650] Elümden ala bu taḥt u bu tācı
Ölince çıkmaya cānumdan acı

Aña rūzī olursa vaşl-ı cānān
Çekişem ben ölince hecr ile cān

Dil ü cān oldu bu ğamdan hirāsān
Bu müşkil işi baña eyle āsān

Aña var ise gönlünde maḥabbet
Degül lâzım idüp yok yire ğayret

Çeküp bî-hûde ‘ asker durmayup tek
Oñulmaz derde zaḥmet niçeye dek

[1655] Hımāyet eyleyüp merd-i ğarībe
Virem sen ğonçeyi ol ‘ andelībe

Ve ger mihrüñ olursa baña ey māh
Urup meydān içinde na‘ ra-i āh

Şadāsın diñdürem ra‘ d-ı sipihrüñ
Dıķam çañına ot māh ile mihrüñ

Degül Varķa olursa Rüstem-i Zāl
İdem süm-i semendüm ile pā-māl

Yıķup yaķup ser-ā-ser ḥānmānın
Çıķaram evc-i eflāke duḥānın

(53a)[1660] Çalup mănend-i şeh-bâz aña çengâl

Ƙılam murğ-ı hayâtın bî-per ü bâl

Çü gûş itdi kelâmuñ ol dil-ârâ

Ƙıyâm itdi nitekim serv-i bâlâ

Güşâd olup cemâli sebzezârı

Kesâda virdi kâlâ-yı behârı

Şaçı sünbüllerini ol peri-şân

Cemâli bāğına ƙıldı perişân

Füsûn idüp o zülf-i ‘anber-âmîz

Olur tûṭî gibi dilden şeker-rîz

[1665] Nişâr idüp dilinden dürr ü gevher

Şadefden gösterürdi lü’lü’-i ter

O gül gonçe gibi itdi tebessüm

Hezârân nâz ile ƙıldı tekellüm

Dir ey eşrâf-ı A‘râbuñ emîri

Siyâdet mülkinüñ mîr-i kebîri

Cihân hâlkı olup hîdmet-perestüñ

Ser-i şâhân-ı ‘âlem zîr-i destüñ

Hudā şaldı meger kim sen dil̄iri
Dil-i pā-mālūñ olduñ dest-ḡiri

[1670] Kemān olursa bu serv-i revānum
İrerse t̄ir olup çerhe figānum

Dilüm olup hevāda ra‘ d-ı nālān
Sehābāsā dōkerse d̄ide bārān

Degül Varķa olursa cān-ı ‘ālem
Dimeyem ger olursa aña ādem

Zülāl-i la‘ li olsa āb-ı hayvān
Lebüm ter itmeyem virsem eger cān

Ruḥı rūḥ-ı revān ise gerekmez
Tudağı nūş-ı cān ise gerekmez

[1675] Öürsem baķmayam yüzine bir ān
Eger olur ise āyīne-i cān

Niçe bunuñ mişāli sihr ü efsūn
Oķurdı Leyli duymaz idi Mecnūn

(53b) Zārāfet birle ol nāzūk-şerīfe
İnandurdı sözün aḥmaķ ḥerīfe

Dilā gūş ur bu mekr ile bu âle
Zen-i bed-mihr için düşme melâle

‘İzârı virdi verd-i sihr ü nîreng
Taşı sâde derûnı toptolu reng

[1680] Yiter ‘ibretle baksañ murğ-ı cāna
Yüzinde zülf ü hâli dām u dāne

Görüp nâz u niyâzın şanma şîve
Şalar cān u dilûn mekr ile rîve

Ne dem ki eyleye sihr ü füsûnı
Olur mâh-ı felek gökde zebûnı

Özin a‘lâ dutup hûr u melekden
Geçürür sihri oğın nüh felekden

Er iseñ dime zendür rāh- zendür
Anuñçün adı Ferhād öldürendür

REFTEN-İ REBÎ‘ BE-CENG-İ VARÇA

[1685] Durup Gül-şeh katından ‘ibni ‘Adnān
Yüridi cenge olup şād u handān

‘Aceb mi gitse cenge şād u mesrūr
Ki oldu riş-hand-ı yāra mağrūr

Çeküp şaff yüridi mănend-i deryā
 Hurūşıyla pür oldı küh-ı şahrā

Hamıyyet bādesini eyleyüp nūş
 Kabā'il her tarafından eyledi cūş

Çeküp rāyāt idüp āheng-i remzi
 Kavī kıldılar a' dā üzre 'azmī

[1690] İki ' askerle şahrā zeyn oldı
 O vādī mecma' ü'l-bahreyn oldı

Koyuldu birbirine iki ' asker
 Akıtdı bahre şan bahrı Sikender

Talaslandı kopup deryā yirinden
 Semāvāt ayrılır şan birbirinden

(54a) Ser-i eflāke sancaqlar çeküp ser
 Serinde zer-' alem hurūşid-i enver

Dolup ' ālem hurūş-ı nāy-ı zerrīn
 Nefir ururdu dilden şavt-ı nefrīn

[1695] Beyābān olmuş idi bişe-i şīr
 Pür itmişdi cihānı şīr ü şemşīr

Düşüp cûş u hurûş iki sipāha
İrişdi velvele mihr ile māha

Şalup lerze zemīn içre sipāhī
Şınurdı üstühān-ı gāv u māhī

İrüp eflāke ğabrānuñ ğubārı
Virürdi gökde māha inkisārı

Çopup tozlar irişmişdi simāke
Gömülmüşdi kevākib cümle hāke

[1700] Melah-ı cünd ile saḥḥı zemīnün
Olurdı ‘aynı baḥr-ı āhenīnün

Silāḥuñ mevcı düşmişdi zemīne
Şebīh olmuşdı baḥr-ı āhenīne

Hurūşından dilīrān-ı neberdün
Ker oldı gūşı çerḥ-i lāceverdün

Çıyām itdükçe cenge tıĝ-ı bürrān
Otururdu ‘adūnuñ baĝrına ḳan

Çılıçlar çıķduĝınca kārzāra
Girürdi şad-hezārān ten mezāra

[1705] Yelān urduḡça tīg-ı ābdārın
 Silerdi düşmenüñ çeşmi ğubārın

Şalındı cenge şāhīnvār şemşīr
 Berīd-i mevt idi her atılan tīr

Süheyl-i rahş-ı merdān hem çü Düldül
 Şalardı kūh-ı hāmūna tezelzül

Ser-i haşm ile şeş-per yarışurdı
 Er alurdı kılıçlar çalışurdı

Tozup yirler doḡundı cevşene tīg
 Zemīni berḡ dutdı gök yüzün mīg

(54b)[1710] Behār-ı rezmdē zūpīn u demren
 Olurđı berg-i bīd u şekl-i sūsen

Alup hūn-ı ‘adūdan çāşnī tīr
 Olurđı bezm-i rezme çāşnī-ġīr

Açup her tīr per mānend-i şeh-bāz
 İderdi şayd-ı murġ-ı cāna pervāz

Peri açup kimi kılsa nişāne
 Geçer sihr okı gibi cism ü cāne

Açar cān çıkmāğa tīr-i sebük-per
Vücūd-ı ādemī içre iki der

[1715] Güzer kıılır birinden tīr-i perrān
Firār eyler berinden t̃ā'ir-i cān

Halāş-ı cān içün olsa girih-bāz
Girih bağlardı dest-i tīr-endāz

Olup nīze 'adū kıanıyla hem-reng
İderdi t̃ā' n ile biñ āl ü nīreng

Müşebbek oldu nevk-i nīzeden ten
Muḥayyel oldu mişl-i naķş-ı sūzen

Yıgıldı küşteler cāy-ı meşāfa
Dönüp her püştesi bir kūh-ı Kāfa

[1720] O ceng içre yıgılmış küştelerden
Henūz pürdür fezālar püştelerden

Düşüp çīnī sipihr şahrā içine
Döner şahn-ı zemīn dībā-yı Çīne

Yatan tīr ü siperden cāy-ı peygār
Görinürdi neyistān içre gülzār

‘ Amūd-ı tîğ iderdi ser-zenişler
Be-leş yaturdı meydān içre leşler

Kefen yirine zaḥmından akan ҡan
Seper pīrāheni üzre za‘ ferān

[1725] Rezimde kūṣ-ı rüyīnūñ enīni
Pūr itmişdi semāvāt u zemīni

Baḳup peygār içinde tîğ-ı tīze
İder peykān-ı ‘adūyla sitīze

(55a) Yelān gibi muḥanneṣ daḳınup per
Mü’enneṣ olmak isterdi müzekker

Ne sevdādur dilinde olıcaḳ bīm
Geyürsün zer zirih yā cevşen-i sīm

Erenler ğarḳa varup ala ҡana
Düşerler baḥr-ı ḥūn-ı bī-kerāna

[1730] İdüp meydānda cān kebşini ҡurbān
Sürer biri birinūñ eline ҡan

Bu bir bezm-i ğam u kerb ü belādur
Bu bir rezm-i şehīd-i Kerbelādur

Burada adri yokdur cism ü cānuñ

Bu yağmadur olur alan alanuñ³⁴

‘ Acebdür cām-ı tīg̃ u kāse-i ser

Şikest olur bu bezm içinde ekşer

Erüñ bunda olur mevte rızāsı

Gider Hā yolına anı behāsi³⁵

[1735] Dolanup Vara şev ile meşāfi

İderdi alb-i a‘ dādan şikāfi

‘ Adūyı zam-ı tīg̃i zār iderdi

Birin iki ikisin çār iderdi

Ururdı kendüyi ol anlı sīle

Bulud³⁶ gibi inerdi bar-ı Nīle

Rebī‘ daı idüp meydānda cengi

Olur deryā-yı heycānuñ nehengi

Semendi ebre beñzer ol hizebre

Hizebr-i çerveş binmişdi ebre

³⁴ Bu beyit, kenarda da farklı bir mürekkep ve yazıyla yer almakta.

³⁵ Bu beyit, kenarda da farklı bir mürekkep ve yazıyla yer almakta.

³⁶ Eatü devresinde bulıd/bulıt şeklinde görülen kelime, metinde vav gösterilmek suretiyle “bulud” olarak yazılmıştır.

[1740] Urup söz tûbına çevgân-ı lâfı
 Güzâf u lâf idi elfâzı şâfî
 Dir idi yok mıdur bir merd-i meydân
 Ki meydândur bugün mi' râc-ı merdân

Ğanı bir cāna sîr ü kıana teşne
 Ne kıana deşneāsā cāna teşne

Zülâl-i ħancerümden nûş idüp âb
 Dilinden gide tâb u dîdeden ħ'âb

(55b) Ser-i tîrûmden isterse ħalâşı
 Gelüp itsün benümle ceng-i ħâşı

[1745] Bağıardı ' asker ol şîr-i jiyānı
 ' Adûsı fîl ise virmez amānı

Şalınca nağ'-ı cenge fîlveş at
 İder Leclâc ise ħaşmını şeh-mât

Hümāmuñ var idi bir pehlevānı
 Yıkardı ħarb ile pîl-i demānı

Ğazab birle kıağıan kim şalsa şemşîr
 Giderdi ' ağıl-ı pîl [ü] zehre-i şîr

‘ Amūd ile urup ger küh-ı Kâfi
Yıkaram dise itmezdi hılâfi

[1750] Çalınca tîğ-ı tîzinden çıkup berķ
İderdi baħr-ı nâra ‘ âlemi ğark

Muķayyed olmadı kılduĝı kâle
Rebî‘e nîzesin kıldı ħavâle

Urur şevķ ile birbirine nîze
Olunca ellerinde rîze rîze

Doķışdı tîĝlar çaķdı şadâlar
Şan oldu âteş-efşân ejdehâlar

Urup birbirine şevķ ile ğarbı
Çalardı nevbet ile çeng-i ħarbı

[1755] Semendî âsmânından çü ħâver
Rebî‘e tîğ urup çaldı dil-âver

O bed-re’y aña karşı dutdı kalkan
Ĥalâş itdi elinden güc ile cân

Rebî‘e daħı alup destine şemşîr
Doķındı pehlevâne nitekim şîr

Çalar ʿışk ile eyle tîġ-ı tîzi
Çıkup cānı ider tenden gürîzi

Düşüp atından oldu iki nîme
Düşürdi ʿ askerüñ kalbini bîme

[1760] Çıkar ardınca bir dahı dil-âver
Rebîʿ üñ cengine geldi ber-â-ber

(56a) ʿ Adū üzre sürüp ol merd-i ser-keş
Rebîʿ ile dutışdı mişl-i âteş

İder birbirine ʿaʿ n-ı sinānı
Geçürlerdi demür isperden anı

İdüp birbirine şîrāne āheng
Pelengāsā ururdu nāhun u çeng

Çılup ʿ asker bu ʿarb u ʿarbi seyrān
Olur ser-geşte vü dem-beste ʿayrān

[1765] Aña dahı çalup şemsîr o server
Ayaķlandı düşüp bî-pā vü bî-ser

Anuñ ardınca çıķdı bir dahı merd
Göge süm-i semendinden şalup gerd

Aña da bağladı tîği ħamā'il
Düşüp bî-hûş oldu 'aqlı zâ'il

Dikildi yire destinden sinānı
Külāh-ı mevte terk itdi cihānı

Rebî' bir vech ile kıldı kıtāli
Kaçup düşmen kodı meydānı ħālî

[1770] 'Adūya berķ-ı tîğinden düşüp tāb
Akıtdı gözlerinden eşk-i ħūn-āb

Eline alduğınca tîğ ü nîze
Dönerdi ceng rûz-ı rûste-ĥîze

Bulunmayup aña ceng içre hem-dest
Ururlar ĥayret ile dest-ber-dest

Görelər ta' n-ı nîzeyle o bed-ĥ'āh
Ölürse kūh-ı düşmen şaymaya kâh

Nazar şaldı bu ĥāle ibni 'Adnān
Urup na'ra didi ey merd-i meydān

[1775] Benî Şeybe içinde yok mı bir er
Ser alup ser virüp [ol] ola server

Ḳanı görmez mi Varḳa bu meṣāfı
 Çala tîġ-ı güzāf u rumḥ-ı lâfı

Çıkarup pūstın şîr-i jiyānuñ
 Bozardı ḥamlesin bebr-i beyānuñ

(56b) Degüldür erlik idüp serseri āḥ
 Ura adın ol āhuñ ‘ışḳ-ı Gül-şāḥ

Çeker mi ‘ışḳ eri mevtine ḳaygu
 Degüldür ‘ār erenler yolıdur bu

[1780] Kesilmez Bî-sütün itmekle feryād
 Aḳıdur cūy-ı şîri dest-i Ferḥād

İder ‘āşık olan terk-i ser ü cān
 Göñül virmekle olmaz ‘ışḳ-ı cānān

Yire şu gibi yüz urmasa ey yār
 Müyesser olmaz ehl-i ‘ışḳa dîzār

Gerekdür ehl-i ‘ışḳa ‘ışḳa teslīm
 Gerekmez ‘ışḳ içinde ḥavf ile bīm

Maḥabbet tācıdur terk-i dîl ü cān
 Geyer anı şehīd-i ‘ışḳ-ı cānān

- [1785] Geçer rezmüñ tüvânâ pehlevânı
 Şalar meydâna bir kaç nâ-tüvânı
- Ne deñlü murğ-âbî olsa enbūh
 Dil-i şeh-bāza andan gelmez endūh
- Fezā-yı ‘ālemi dutsa ger āhū
 Kaçar şîr ursa bir kez na‘ra-i hū
- Bu söz rüşendür ‘ālemde çü hāver
 Ki olmaz āftāba zerre hem-ser
- Gerek ola muḳābil şāh şāha
 Sühā olmaz muḳābil mihr ü māha
- [1790] Atası pîr ü bî-tāb u tüvāndur
 Ki Zāl-i dehr ile tev’emāndur
- Velî ol nev-cüvāndur tâze ‘āşık
 Olur ‘āşıkā terk-i ser yaraşık
- Ḥaḳîḳî anlayup ‘ışk-ı mecāzı
 Gelür her nev-cüvāna ‘ışk-bāzî
- Geyer terk-i ser iden tâc-ı ‘ışkı
 Bulur Maşşūr olan mi‘râc-ı ‘ışkı

Olur şābit-ka-dem ‘ ıřķ ehli çün Kāf
Ki olmaz ‘ ıřķı ma‘ şūķuñ ķuru lāf

(57a)[1795] Meşeldür ‘ ālem-i ‘ ıřķ içre cānā
Gerek ‘ ıřķa nişān da‘ vāya ma‘ nā

Maḥabbet ķavsi ile tīr-i cānı
Atan meydānda dikmişdür nişānı

Eger ğonçe gibi olmayup epsem
Urursa bülbulāsā ‘ ıřķ ile dem

Çekem olursa cismi seng ü āhen
Kafāsından zebānın hem çü sūsen

Oķur ol bī-ḥayā şol deñlü meydān
Ḥacāletden eridi merd-i meydān

[1800] Bu acı sözleri Varķa ķılup ğuş
Dili deryāsı taşdı eyledi cūş

Ḥacālet ğülsitānında ‘ ızārı
Kızıl ğül gibi düşmişdi kızarı

Vücūd-ı ḥāksārın nār-ı ‘ āra
Yaķup uçurdı çeşminden şerāre

Didi kendüye xanı ğayret ü ‘âr
Ki ‘âr u ğayret itmez cânuña kâr

Vücûduñ ger döğülse âhen³⁷ ü seng
Xanı ‘âr u xanı nâm u xanı neng

[1805] Bu dirlikden geçüp ey bî-ğamiyyet
Aqıtma yaşuñ ile xuru ğayret

Olup ejder mişâli âteş-efşân
‘Adüya tîğüñ olsun berx-ı raşşân

Vücûdına bu hâletden düşüp tâb
Biğâr-ı ğayret içre oldı ğarx-âb

Semend-i bād-pâyına virüp teng
Rebî‘üñ eyledi cengine âheng

Süvâr-ı raşş olup oldı tek-âver
Süvâr oldı şanasın şîre hâver

[1810] Bu iğdâmın görüp ol bedr-i tâmuñ
Hilâlâsâ olup qaddi Hümâmuñ

Dir ey rûh-ı revânum qılma ta‘cîl
Ğazab vaqtini eyle hilme tebdîl

³⁷ Metinde “âheng”

(57b) Şecā‘ atde dutalum şîr-i nesrin
 ‘Adūyı şîr olur ise emersin

Şecā‘ at ādeme Hāḡdan ‘atādur
 Velī göre göre ola behādur

Muḡarrer bil bu sözi dime heyhāt
 Ḳoşulı Ḳoşulı yügrük olur at

[1815] Dolanmasa güneş her gün cihānı
 Yorıldurdu bu devrũñ seyri anı

Meşeldür kimse yoḡdur bunı bilmez
 Başına gelmeyen başmaḡçı olmaz

Yiyenler dest-i devrāndan şikence
 Çetük olsa urur şîrāne pençe

Çekenler germ ü serdin rūzgāruñ
 İder tedbîrini her yirde kārũñ

Olur ḡāke ber-ā-ber serv-i nev-ḡîz
 Doḡunur ayaḡına erre-i tîz

[1820] Tārî vü tâze bir serv-i revānsın
 Ger ‘aḡluñ pîr ise sen nev-cüvānsın

Dağı bilmezsın aḥvālin neberdüñ

Didi dutdı ʿ inānın esb-i merdüñ

Ölüm kim ādeme ḥükm-i ezeldür

Ne zaḥm irse aña peyk-i eceldür

Ḳurupdur devr eli ḳadd-i kemānum

Atılması ḳalupdur tîr-i cānum

Ḥayātum cāmesin ḳāk itse ger merg

Reh-i ʿ ışķunda idem başumı terk

[1825] Çü sensin ḥāşıl-ı bāğ-ı cenānum

Fidā olmaya niçün saña cānum

Neberd idem geçüp cān ile serden

Ḳalınca pāresi tiğ ü teberden

Ḳılam meydānda ol deñlü neberdi

Rebî ʿ üñ bir iken biñ ola derdi

Hemānā bağlayup sâz u silāhın

Binüp uçurdı esb-i zü'l-cenāhın

(58a) Girüp meydāna ol pîr-i dil-āver

Rebî ʿ üñ cengine geldi ber-ā-ber

[1830] Cebe şatdı birez oynatdı nîze
Elin urdı pes andan tîğ-ı tîze

Birez anuñla dağı kıldı bâzî
Yeñi begler öñinde eski ğâzî

Benem didi cihānuñ şeh-süvârı
Benümle ider A‘râb iftiḥârı

Ne baş kim kırtara cānın elümden
Çıkınca cānı ḥavf itmez ölümde

Ne dil kim mevt ola aña muḳadder
Elümden kırtarımaz cān muḳarrer

[1835] Bugün ger Şāmî tîğümden ‘adū cān
Ḥalâş iderse ola Mıṣra sultān

CENG KERDEN-İ HŪMÂM BÂ-REBÎ‘

Baḳup gördi Rebî‘ çünkim Hümâmı
Doğındı gūşına şavt-ı kelāmı

Didi lâf urma ey pîr-i denî sen
Nesin bilmez misin dağı seni sen

Ḳo rezmi kendü başuña yarağ it
Bu püşt-i kūjuña nîzeñ ṭayağ it

Ne raḥne kim kılur ağzuñda dendān
Gerekdür kim ol aradan çıkar cān

[1840] Kıbūr ehlinüñ ol varup enīsi
Ki olmışsın cihānuñ küštenīsi

Bakup her bir metā‘ a serserī sen
Virüp cān naḫdīn olma müşterī sen

Dil-āverler yolıdur bu güzergāh
Burada rişte çözmez degme cūlāh

Yürī seksenme irdi sāle yitmiş
Kaçup kırtulmaz isen saña yitmiş

Siyeh mūyuñ ağarduğı ‘ alāmet
Saña tār-ı kefendendür işāret

(58b)[1845] Şeb-i riḫlet irüp ey pīr-i fānī
Sefīd-i mū ecel şubḫı nişānı

Der-i dār-ı cihānda çekme zaḫmet
Ki itmiş bār-ı şeyb arḫañ iki kat

İrişmiş māh u sālūñ ihtitāma
Vedā‘ itmiş ḫayātuñ şubḫı şāma

Girībānuñ dutup çāk eylemiş şeyb
Senüñle ceng kılmakdur baña ‘ayb

Yañulduñ deşt-i hayretde meger rāh
Ki düşdüñ pençe-i şire çü rübāh

[1850] Degüldür ceng çünki kār-ı herkes
Bu meydāndan ayağüñ çek elüñ kes

Sözin gūş itdi çün ol merd-i dūnuñ
Temevvüc itdi bahrı dilde hūnuñ

Didi kārı budur her dem le’imüñ
Ki bilmez hürmetin merd-i kerimüñ

Görüp ādem dime her nā-sipāsı
Bilür ādem olanlar qadr-i nāsı

Şular kim herze-gūy u bed-nefesdür
Düm-i har üzre aşılımış ceresdür

[1855] Ere olsa tabī‘at ger le’imī
Mūsāvi göre Fir‘āvn u Kelīmi

Kimüñ olsa sirişt-i tıyneti bed
Aña bir görünür Bū Cehl ü Aḥmed

Gören bir dīv ile ḥūr-ı cinānı

Seçer mi āsmāndan rismānı

Yüri var ey le'imü't-tab' nā-merd

Ne germiyyetle urursun dem-i serd

Yigitlik mi şanursın anı ya' ni

İdersin nize-i şeyb ile ta' nı

[1860] N'ola ger pīr isem kılduḡda zūrı
Yıḡam bir ḡarb ile Behrām-ı Gūrı

Ġazab birle ele alsam sinānı

Gelür ḡavf ile cān ağzuña ānı

(59a) Neden virür baña şeybüm şikesti
Ki kūhı kāh iderven ḡarb-ı desti

Meşeldür 'ālem içre ester-i leng

Urur başa ayaḡın kılsa āheng

Pes andan şırveş idüp ḡırivi

Ḳılurlar nize birle ta' n u rivi

[1865] Ururdı birbirine nize vü tiḡ
Ḳopup tozlar çıkardı göklere miḡ

Ƙılıcları gözlemezlerdi muvāsā
Atılurlardı elden ejderāsā

Çıkup bāng-i tırak-ı gürz-i pūlād
Acırdı ādemī eylerdi feryād

Duḡān-ı na‘ ra eflāke çeküp ser
‘Urūc ider hevāya mişl-i ejder

Çalup bir birine ‘ışk ile tīḡi
Dirīḡ itmezdi ḡarb-ı bī-dirīḡi

[1870] Dönüp cevşen ile āhen ḡişāre
Ne āhen belki iki seng-i ḡāre

Çıkarup şavt-ı zihden çerḡe āvāz
Olurdi birbirine nāvek-endāz

Ne ok kim atlılurdi ḡarb-ı zihden
Geçer sūzen gibi çeşm-i zirihden

Hümām āḡir idüp pīrāne tedbīr
Didi bu nev-cüvān u ben ḡatı pīr

Ne deñlü pīr olsa çāpūk ü cüst
Olur dutduḡı pīrūñ dā’imā süst

- [1875] İderken nîze ile dest-bürdi
 Depüp rahşın hemân üstine sürdi

 Elini urdı tîğ-ı cān-sitāne
 Çalup indürdi muhkem pehlevāne

 Görüp cān acısından ibni ʿAdnān
 Hümāmuñ tîğine dutmışdı kalkan

 Hezārān derd ile defʿ idüp anı
 Hālāş itdi elinden murğ-ı cānı
- (59b) Yine ğayret idüp ol pîr-i şeh-bāz
 Qarı şāhīn gibi eylerdi pervāz
- [1880] Kemer bendin dutup hiddetle muhkem
 Çeküp at üzre itdi anı derhem

 Sehil kalmış idi kim ura yire
 Hāyâtı çeşmesārın ide tîre

 Rebîʿ çünkim yidi darb-ı Hümāmı
 Dil ü cāndan idüp iqdām-ı tāmı

 Ğazab birle didi ey pîr-i güm-rāh
 Saña bir iş [idem] kim hūāh nā-hūāh

Cihāndan terk idüp t̄ac u serirũñ

‘ Ademde ħufre-i ħāk ola yirũñ

[1885] Hemānā ħiddet ile çekdi şemşir
Hümām üzre yürüdi nitekim şir

O gün cem‘ itmedin p̄ir-i ‘azizi

Çalar ardından eyle t̄ig-ı t̄izi

Ƙılup cānın reh-i Varķada teslīm

Atından aşığa düşdi iki nīm

VEFĀT-I HÜMĀM PEZER-İ VARĖA

Sürerken mülk-i ‘ālem içre fermān

Bozar hengāmesin anuñ da devrān

‘Urūc itdi semāya rūĖ-ı pāki

Vaţan idindi cismi tağt-ı ħāki

[1890] Virüp Varķa yolında baş u cānı

Bu fānī tāca terk itdi cihānı

İdüp pervāz murĖ-ı cān ħafesden

Kesildi nāle vü eĖĖān u sesden

Ƙadīmī ‘ādetidür bu cihānuñ

Ki olmaz ħīlesine çāre anuñ

Cihān rūbāhına dutma şaķın gūş
Viripdür niçe şīre ḥāb-ı ḥargūş

Degūlsūñ būm idinme anı menzil
İçinde genci yok vīrānedür bil

(60a)[1895] Göñül virme bu cām-ı hoş-güvāre
Mūdāmī irgürür ehlin hūmāre

Nedür meylūñ bu tāk-ı ser-nigūne
Bilürsin yok vefāsı dōne dōne

Ve ger mūncī degülseñ ey qarındaş
Koma bu dār-ı ğamda taşa bir taş

İrince nūr-ı Hāķdan aña pertev
Riyāz-ı cennet olur bir kara ev

Ne dil kim feyz-i Hāķdan irmeye nūr
Ziyā-yı mihr-i raḥmetden olur dūr

[1900] Yaraşmaz ādeme şevb-i pelengī
Peleng-i mevt ururken cāna çengi

Girüp bu keşret içre birlik eyle
Acı dünyāda tatlu dirlik eyle

Eridüp nâr-ı tevḥîd ile yağın
Yakup gün gibi rûşen kıl çerâğın

Dilerseñ nûr-ı Hâk ola delîlûñ
Uyar nâr-ı maḥabbetle fetîlûñ

Gicesin şol kişi kim zinde itdi
Çerâğın nûr ile raḥşende itdi

[1905] Görince naṭ' -ı devrânda şebâtuñ
Sür atın rûḥuñ olsun nefis mâtuñ

ŞİFAT-I YETİM ŞODEN-İ VARÇA

Hümâma mesken oldu çünki ğabrâ
Cinân bâğında rûḥı kıldı me'vâ

Bozup bu âşyân-ı bî-şebâtı
Kanat бүkdi açup murğ-ı ḥayâtı

Benî Şeybe idüp cûş u ḥurûşı
Ciger kanından oldu bâde-nûşı

İderler nevḥa saçup başlara ḥâk
Kılurlar câme gibi sîneler çâk

[1910] Çıkarup nâr-ı ḥayretle duḥânı
Boyamışlardı göge âsmânı

(60b) Teni nāl ü qalem gibi siyeh-pūş
 Olup yürürdi Varqa mest ü medhūş

Yetīm olduğına ol dürr-i meknūn
 Yaşı baırında oldu ğarqa-i hūn

Dökerdi ebrveş göz yaşın ol māh
 İderdi ra‘ dāsā nāle vū āh

Dir idi qaldum ‘ālem içre maqhūr
 Atadan ögsüz ü dildārdan dūr

Qıta

[1915] Oñulmaz baırının başı yetīmüñ
 Aqar qanlı olur yaşı yetīmüñ

Dili mesrūr olur bir kez şıgansa
 Yed-i şefqat ile başı yetīmüñ

Öli helvāsı gibi dadı olmaz
 Bişer tuzsuz müdām aşı yetīmüñ

İlüñ ‘aynına gūyā bir dikendür
 Gözi üstindeki qası yetīmüñ

Düşer ğurbet yolına h‘āh nā-h‘āh
 Olur yoldaşı yol taşsı yetīmüñ

Meşnevî

- [1920] Yetîme bundan ire dil-şikestî
Ki ayrılır atadan çarb-ı destî
- Bulmaz ider andan nevha vü zâr
Ne başını şîğar anuñ ne oğşar
- Gider egnindeki destâr u câme
Döner ğurbetde tîğ-ı bî-niyâme
- Olur mevtî gibi âlûde-i hâk
Geyer bir pâre kirpâs ol dahı çâk
- Yaşasuz oñmaduklar gibi ‘uryân
Ne tende câme pîrâhende dāmân
- [1925] Uçarken murğ-ı cānı fāriğü’l-bāl
Düşer dām-ı belāya bî-per ü bāl
- (61a) Eyü olursa da kem yād iderler
Ne cürm olsa aña isnād iderler
- Yetîm olduğı içün de dūr-i pāk
Deler elmās ile bağrını hakkāk
- Dili pūr-âteş olur çeşmi hūn-âb
Od u şu içre ider dā’imā h’âb

Vaṭandan düşdügiçündür cüdā nāy

Tehī olmaz dilinden bir nefes vāy

[1930] Bu hāletlerdür iden ādemi zār

Ḥuşūşā yār ola aġyāra dildār

Olur bülbül gibi āşüfte-aḥvāl

İder nāle vücūdın nitekim nāl

Olanlar ‘ışk-ı dildār ile bed-nām

Bir olur anlara taḥsīn ü düşnām

Bihār-ı ḥasret eyler gözlerin ter

Dökerler taşā vü topraġa gevher

Belī ‘ışk ehlinüñ bī-iḥtiyārı

Olur eglencesi feryād u zārı

[1935] Bihār-ı eşkinüñ kalḫup ḥabābı

Ḳurar āb üzre çetr-i bī-tınābı

NİYÂZ U TAZARRU‘-I VARÇA BE-DERGÂH-I KÂZİYYU‘L-

ḤÂCÂT

Çün itdi mātemin Varça Hümāmuñ

Aḳıtdı eşk-i çeşmini enāmın

Dirîġ ü ħasret ile ħ̣āh nā-ħ̣āh
Çıkar derd-i derūnından göge āh

İdüp cāndan taḥiyyāt u selāmı
Tezekkür kıldı *ḥayyu lā-yenām*³⁸ı

Didi ey çāresüzler çāre-sāzı
Yetīm ü kimsesüzler dil-nevāzı

[1940] Bilürsin ehl-i ʿışkuñ dilde rāzın
Vücūdı şemʿ inüñ sūz u güdāzın

Ẓaʿīfem eyle kim sözde sesi yok
Ġarībem senden artuḡ kimsesi yok

(61b) Yaşum seyli ile bağlandı rāhum
Boyadı āsmānı göge āhum

Çöküp taġlar gibi ġamlar başuma
Tenüm ġarḡ eyledi ḡanlu yaşuma

Ḥazān oldu ġam ile nev-behārum
Ḳarañu giceye döndi nehārum

[1945] ʿAnā āteşlerinde zār u giryān
Dutışdum nitekim şemʿ -i şebistān

³⁸ (Allah) diri, uyumaz.

Vücûdum nâle ile eyledüm nâl
Oda pervâneveş yaqđum per ü bâl

Külüng-i ğamla oldum pâre pâre
Nitekim kûh-kenden seng-i ħâre

Duĥânum zûlmetinden sâyem ürker
Görür âhum odın hem-sâyem ürker

Olupdur şavt-ı zencîr-i cünûnum
Bu deyr içre şadâ-yı erganûnum

[1950] Düşüp ʿışk âteşi içre şeb ü rûz
Yanaram nitekim şemʿ-i şeb-efrûz

Gözümnden gitdi şevk u sîneden tâb
Dilümnden uçdı zevk u dîdeden ħʿâb

Dilüm şayd oldı bir bâz-ı sefîde
Dutıldı dâma bu murğ-ı remîde

Kemân ile girür çeşmi kemîne
Nice tâkat getürsün bu kemîne

Vücûdum Bî-sütûnına hemîşe
Urur Ferhâd-ı ʿışkı tîğ u tîşe

- [1955] Dil oldı tu‘ me-i zâğ-ı kemānı
 Oķı ŗeh-bāzınuñ cān āşyānı
- Şaçından taķdı çeşm-i pūr-füsūnı
 Dil-i dīvāneme bend-i cünūnı
- Düşüp hāke ġamından hāste cānum
 Hāsek oldı bisāţ-ı perniyānum
- Ṭulū‘ itmez toġup ol māh-çihrüm
 Ğurüb itdi ‘adem ġarbına mihrüm
- (62a) Ne ‘ ışķ içre yaraşur iki dildār
 Ne olur yalıñuz taş ile dīvār
- [1960] Gözi yaşıyla n’itsün bu kuru baş
 Öġütmez āsyā da yalıñuz taş
- Olup ġam ġülşeninde bülbül-i zār
 Tenüme hār-ı miħnet virdi āzār
- Dil uzatmış benümçün bāġa sūsen
 Neler çekdüklerüm söyler bu dilden
- Benefşe kıldı nīlī- cāme ber-düş
 Baña mātem dutup oldı siyeh-püş

Ne bir cā var ki bir laḫza idem ḥāb

Ne bir cū var ola dil-teşne sîr-âb

[1965] Görelden ‘aynum ol Yūsuf-cemāli
 alupdur eşm-i cānumda ḥayāli

Baña mihr itmedi ol māh-pāre

Görüp āhum ṭaña aldı sitāre

İlāhî bu murādum eyle ḥāşıl

Ne var bir ‘āşık olsa yāre vāşıl

Dil-i vîrānum ābād eyle yā Rab

oma ğam içre dil şād eyle yā Rab

Gözüm yaşı irişdi zîr-i ḥāke

Fiġān u nālem ırġurdüm simāke

[1970] Nesîm-i mihrüñ idüp yār u reh-ber
 Dimāġ-ı cānumı eyle mu‘ aṭṭar

Belā vaḳtinde luṭfuñ olmasa yār

alur ‘acz içre cānum ār u nā-ār

Dilüm bî-zûr iken ıl ḥaşma pîrûz

Cihāndan göz yuma tā ol siyeh-rûz

Muẓaffer kıl ‘adūya eyle şādān
Mişāl-i mişl-i ḥāver bāmdādān

Didi vü eyledi dilden münācāt
Aña kim ‘arż ider her kişi ḥācāt

[1975] Atılsa oğ kemān-ı cān u dilden
Geçer kevn ü mekânı olsa āhen

(62b) Uran ihlāş ile seyf-i du‘āy
İki şakḳ eyleye arz u semāy

Du‘ā kim ide merd-i ḳalb-i şāfī
Geçürür yire ursa kūh-ı Ḳāfī

ŞİFAT-I RŪZ VE CENG KerdEN-İ REBİ‘ Ü VARḲA

Seḫer çün şeh-süvār-ı mihr-ı ḥāver
Diküp bām-ı semāya rā’yet-i zer

Açup şeh-bāzveş per āşkāre
Şalındı şaydgāh-ı Zengbāre

[1980] Gice şāmī zirih geymişdi eflāk
İderdi tīg-ı Mışr-ı mihr anı çāk

Dolup şahn-ı cihāna ceyş-i envār
Yire geçdi şınup cünd-i şeb-i tār

Segirdim şaldı mihr-i ‘âlem-ârâ
Cüyüş-ı şâh-ı Şâmı itdi yağmâ

Ġanîmet şol kadar oldu firāvân
Ki degdi zerreye bir necm-i tâbân

Seherden Varğa dağı hurrem ü şen
Güneş gibi geyüp altunlu cevşen

[1985] Dağup sâz u silâhın Rüstemâne
Kuşandı tîğ-ı hûn-rîzûñ miyâne

Süvâr oldu semendine hemân-dem
Gök atına nitekim mihr-i ‘âlem

Kılup meydân-ı rezm içinde cevlân
Güneş gibi yüridi dutdı meydân

Rebî‘ dağı sürüp meydâna rahşı
Şalındı şayda gūyâ bâz-ı vahşî

Gelüp birbirine durdı ber-â-ber
Muķâbil oldu gūyâ şîr ü ejder

[1990] İki merd-i mehib ü iki şeh-bâz
İderdi bâl açup meydânda pervâz

İki ‘āşık kıymış ortaya cânı
Bırakmış taci terk itmiş cihânı

(63a) İderdi birbirine ta‘n-ı nîze
Olurdu ellerinde rîze rîze

Qılurlar sūz-ı ‘ışk ile neberdi
Çıkarurlardı yirden göge gerdi

Bırakdı nîze cengin ol iki şîr
Ele çün berq-ı hâtıf aldı şemşîr

[1995] Çalarlar eyle tîğ-ı bî-dirîği
Çıkardı baqr-ı hūnuñ göge mîği

Alurlardı ele gürz-i girānı
Urup birbirine qarib ile anı

Ğazab nārından ol iki dil-āver
Gül-i aqmerlerin kılmışdı aşfer

Çeküp birbirini itmişdi derhem
Ki gūyā ceng ider Sührāb u Rüstem

Olurdu atları perrende çün tayr
Degül tayr u felekāsā sebük-seyr

[2000] Görürler başdan aşdı kibr ü k̄ine
İki ‘ asker koyuldı birbirine

Temevvüc eyledi şan iki deryā
Çopup çalkandı yirden kūh u şahrā

Yire at izi virdi zīb ü tezyīn
Olup şekl-i hilāl u ‘ ıkd-ı pervīn

Girüp meydāna tīg-ı hūn-āşām
İder mevtāya rüz-ı rüşeni şām

At üstinde düşerdi yire leşker
Çekirge gibi şıçraşurdı başlar

[2005] Açıldıķça kapu hışn-ı bedenden
Vedā‘ idüp kaçardı cān bedenden

Kimūñ başına irse zaḥm-ı şemşīr
Gelür burnından anuñ emdügi şīr

Per açsa şāh-bāz-ı tīr-i bürrān
Kaçar ten lānesinden t̄ā’ir-i cān

Kačan t̄a‘ n eylese rezm içre nīze
Çıkup cān cān atar rāh-ı gürīze

(63b) Yir üzre tañ mı ҡalsa ādeme yir
 Ҙатı ғалма durur ceng içre ғемş̄ir

[2010] Görüp bu dār u ġir ü ғarb u k̄ini
 Semāya çıқdı sūrnānuñ enīni

Ser-i merdān olduқça zemīn-būs
 ‘Amūd ile dögerdi kendüyi kūs

Aқup cū olduғın gördi yire dem
 Dögüñdi zaһmelerle z̄ir ile bem

Şehādet barmaғunı ғaldurup t̄ir
 İderdi s̄inede īmān gibi yir

Siper birle olurdı tiġ-ı pertāb
 Birisi berg-i n̄ilūfer biri āb

[2015] Görür bu ҳāleti çün ibni ‘Adnān
 Ġāzabdan kūze-i çeşmi dolar ҡān

Elinde n̄izesi birle o ҳūn-riz
 Girüp meydāna deprendi sebük-һiz

Urur uyluғına ol şeh-süvārı
 Ayaғın ҡana yudı ҳūn-ı cārī

Ġazabla urmış idi eyle rānın
Geçürmiřdi atınuñ öte yanın

Semendi düşdi fi'l-hāl oldu mürde
Qalur hayretle yirde dil-füsürde

[2020] Görince kendüyi yirde piyāde
Tehevvür eyledi Varqa ziyāde

Elinde nīze ile ol dil-āver
Yirinden şıçradı çün mihr-i hāver

Urup bāzūsına ol pehlevānı
Geçürdi gögsine mihledi anı

Sebük-dest olmasa merd-i dil-āver
Girān olur elinde rumḥ-ı bī-fer

Kimüñ kim yāveri ‘avn-ı Hudādur
Miřāl-i şir-i ner heybet-fezādur

[2025] İdenler ‘avn-ı Haqla kārzārı
Olur düşmen eli bağılu řikārı

(64a) Ere bağıt-ı nigünsār olsa reh-zen
Olur rumḥı zenāsā elde süzen

Rebî' ğarķ oldu çünkim ala ķana
Dönüp ħargāhına oldu revāne

İrişdi Varķanuñ daķı ğulāmı
Çeker altına esb-i tîz-gāmı

İkisi daķı mecrūķ u şikeste
Biri pāy u birisi dest-beste

[2030] Çıķup meydān yirinden iki ' asker
Yolınmış bāzveş bî-bāl ü bî-per

Żarūrî terk itdi kārzārı
Kaçurdi şaydgāh içre şikārı

ŞİFAT-I RŪZ VE MŪNĀCĀT KERDEN-İ VARĶA

' Alem dikdi çü şubķuñ pehlevānı
Biķār-ı nūra ğarķ itdi cihānı

Geçürdi başına bir tāk-ı zerrîn
Cihān ħalkınuñ itdi gözin aydın

Şebîķūn itdi Rūmîler temāmet
Metā' -ı ķāce-i Hind oldu ğāret

[2035] Cihāna baķş oldu ol ķadar zer
Donandı taş aĝaç geydi ser-ā-ser

Zemîne mihr idüp nûrın ifāza
Ki rîg-i berr ü baħr oldu ҡurāza

Alup ‘ālemde her kişi naşıbin
Tesellı eyledi gōnli ğarıbin

‘Uyūnı ‘ālemüñ açıldı güldi
Yıtügin her kişi aradı buldı

Baķup Varķa görür gūlzār-ı ‘ālem
Urur bāğ-ı İremden gül gibi dem

[2040] Ƙatında ne Hümām ü ne dil-ārām
Ne Ƙudret var ide bir laħza ārām

Belin bār-ı girān-ı ğam idüp dāl
Tenini eylediler nāleler nāl

(64b) Ħam itdi Ƙāmetin fūrķat çü ħātem
Yetīm oĝlan gibi eylerdi mātem

Sirişk-i dıde ile āteř-i dil
Od u şu içre itdi aña menzil

Olup ‘ālem gözine tıre vü teng
İderdi baħt-ı nā-hemvār ile ceng

[2045] Ne el irür o serv-i ser-fîrâza
Ne tâkat var bu sûz u bu güdâza

Düşüp hâk-i siyâh üzre çü sâye
Yüz urdı hâlîk-ı arz u semâye

Didi ey kâdir ü kahhâr-ı ‘âlem
‘Azîz ü râzîk-ı gaffâr-ı âdem

Hudâyâ hâlîk-ı arz u semâsın
Kamu güm-râh olana reh-nümâsın

Olur feyzüñle bir kem-kaṭre ‘ummân
Çıkar mihrüñle taşdan la‘l-i raḥşân

[2050] Olinca şefkatüñ ebri güher-bâr
Doğar batn-ı şadefde dürr-i şehvâr

Senüñ luṭfuñla oldı ney şeker-bâr
Senüñ cûduñla virdi mîve eşcâr

Cüdâ düşdüm ğarîbem hânmandan
Har-ı lengem ki kaldum kârvândan

Vaṭandan ayru düşdüm nitekim ney
Fiğân u nâleme iñler kamu şey

Ayağda qalmışam kıl dest-g̃iri
Ki pā-māl itdi ğurbet ben faķiri

[2055] Gicem z̃ulmet-i ğamdan rūřen eyle
Qoma ğamda dil ü cānum şen eyle

Yidi deryā siriřküm cūybārı
Dil-i pūr-nārumuñ dūzağ řerārı

Dökildi eşküm ü düşdi sitārem
Ölümden ğayrıya qalmadı çārem

Ne hecre tākāt ü ne vaşla çāre
Ne tedbīr eyleyem yā Rab ne çāre

(65a) Dilüm bezm-i ğam içre nāye döndi
Vücūdum bağrı řınmıř yāya döndi

[2060] Baña ger mihrüñ olmazsa meded-ğ̃āh
Helāk eyler beni bu nāle vü āh

Bilini yā kılup tīr-i du‘āya
H̃adeng-i āhı irgürdi semāya

Dilinde qalmayup şabr u qarārı
Giceden şubğ dek eylerdi zārī

Kimesne olmadın hālinden āgāh
Yirinden tırdı gün gibi sehergāh

Nitekim berg-i gül bād-ı şabāya
Süvār oldu semend-i bād-pāya

[2065] Siper kitfinde vü destinde nīze
Firāk-ı yār ile gitdi sitīze

Halās içün o mihr-i dey ‘adūdan
Güneş gibi zuhūr itdi busudan

Bedenden çıkmadın rūḥ-ı revānı
Fidā ide reh-i ‘ışkında cānı

Ve ger bulmaz ise bu derde dermān
İde cān kebşini meydānda kurbān

Bulup cān maḥbes-i tenden rehāyī
Yirine irgüre resm-i vefāyı

[2070] Cihān içre kimüñ kim yāri yoḡdur
Bütün dünyā içinde yarı yoḡdur

Görünse ehl-i ‘ışka rūy-ı dildār
Bihişt olur maḡāmı yüzi dīzār

Nedür dil-bersüz âdem oğlu cânı

Kişi eglencesüz neyler cihânı

Ne zevk itsün kişi seyr-i çemenden

Ne hazz olur ‘aceb cânsuz bedenden

Kişinüñ olmasa yanınca bir yâr

Ayağı bağı olur seyr-i gülzâr

[2075] Şu kim yâri ile tatlu dirilür
İlüñ cânı acısından ne bilür

(65b) Behâr irse açılsa lâle vü gül
Olur mı bâng-i şüm-ı büm bülbül

Müdâm idüp gül ile bâde-nûşî

Qılur şâm u seher bülbül hurûşî

Özine bulmadı bir yâr-ı hem-ser

Kelâğ anuñçün oqur küfri ez-ber

Ümiz-i yâr ile oldı tarabnāk

İderdi sînesini gül gibi çāk

[2080] Saçup cân naqdini ol bî-ser ü pā
İderdi ‘asker-i hicrāna yağmā

Külüng-i ‘ışk irince Bî-sütûna
Geçürür anı bir ɖarb ile tûna

‘ Aceb mi ɖarb-ı ‘ışk-ı merd-i şâfî
Urup yire geçürse kûh-ı Kâfî

Vireydi nâr-ı ‘ışk eflâke ger tâb
İderdi mihr-i ‘âlem-tâbı bî-tâb

Ger ursa baḥre ‘ışk odı şerâre
Dönerdi bir ḫurumış cûybâre

[2085] Pes andan cân atup meydân yirine
Ne meydân ḫoç gibi ḫurbân yirine

Çağırdı didi ḫanı ibni ‘Adnân
Binüp atına ḫılsun ‘azm-i meydân

Bozup şemşîrüm ‘ömrinüñ nizâmın
Âlam Gül-şâhuñ andan intikâmın

Ola bu bezm içinde kârı zârî
Yazıla câm-ı tîḡumla ḫumârı

Uram şevḫ ile bir ɖarb ‘âşîkâne
Ki ola gelmemiş gibi cihâne

[2090] Terāş idem cihāndan ḥaṭṭ-ı nāmın
Serinden ref' idem sevdā-yı ḥāmın

Bir iş idem bugün ol merd-i dūna
Düğünün unudup başın dögüne

Niçe bunuñ gibi āşüfte-aķvāl
Meşāf içre ider ol merd-i ḳattāl

(66a) Rebī' çün gördi bu cūş u ḥurūşı
İderdi zehr-i ğamdan bāde nūşī

Fidā-yı ' ıṣḳ-ı dildār eyleyüp ser
Yüridi Varḳaya geldi ber-ā-ber

[2095] Alup ḥiddet ile destine nīze
Uzatdı ḥaşmına itdi sitīze

Çeküp tīgın niyāmından çü ḥāver
İki nīm eyledi rumḥın dil-āver

Şalup şemşirin ol daḥı cüvāne
Çalışdı ceng içinde Rüstemāne

Rebī' Rüstem-cüvān İsfendyāra
Dönüp dilden şaçar nār-ı şerāre

Dolar zem içre bu iki dil-āver
 Ƙo ursun birbirine tīg u Һancer

[2100] İder lâ-büd erenler ceng ü peygār
 Görelüm n’itdi Gül-şāh-ı vefādār

Ne resme nār-ı Һayret cānına tāb
 Urup ƙıldı anı bī-Һurd ü bī-Һāb

Ne vech ile gözinden aƙıdup Nīl
 Ne yüzden cūy-ı eşkin eyledi sīl

MAṬLA‘-I DĀSTĀN

Gel ey dil bülbüli destān-serā ol
 Girüp gülzār-ı ‘ışƙa Һoş-nevā ol

Fiğānuñdan girüp çerhe felekler
 Demüñden raƙş urup dönsün melekler

[2105] Zemīn üzre idüp ƙanlu yaşuñ rūd
 Yanup āfāƙı ƙıl āhuñla pür-dūd

Aƙıtsun yaş ‘uyūnuñ nāvdānı
 Ṭarī vü tāze ƙılsun bāğ-ı cānı

Şabā gibi vücūduñ Һāksār it
 Nesīmāsā cihānı müşk-bār it

Nevā-yı rūḥ-efzāñ ile āfāk
Dolup bulsun demüñden rāḥat ‘uṣṣāk

(66b) Tārī kıl gülşen-i ‘ıṣķı demüñden
Şafā bulsun dil ü cān maḳdemüñden

[2110] Mü’eṣṣirdür sözi çün ehl-i ḥālūñ
İrüşsün gūş-ı hūşa ḳıl ü ḳālūñ

Ḳılup ney gibi bezm-i ğamda feryād
Cüdālīḳ demlerinden eyleyüp yād

Bize aḥvāl-i Gül-şāhı beyān it
Kūsūf-ı mihrini günden ‘ıyān it

Ḳara günlü gibi şām u seḥergāh
Şeb-i ğamda neler çekdügin ol māh

Güneş gibi irüp ḥüsni zevāle
Meh-i bedri dönüp şekl-i hilāle

[2115] Gözün revzen gibi yollara ol māh
Diküp ne çekdügin şubḥ u şebengāh

Olup çeşmine bu ‘ālem şeb-i tār
Neler çekdüğini ol māh-ı ruḥsār

ÂMEDEN-İ GÜL-ŞÂH BE-TEMÂŞÂĞÂH-I PEYKÂR
VE KATL KERDEN-İ REBÎ VE HALÂŞ-I VARÇA-İ NÂMDÂR

Meger öñdüñki gün bir merd-i râvî

Qabîle içre şalmışdı mesâvî

Neberd-i Varça vü a' dâyı bir bir

Temâmet eylemişdi şerh ü taqrîr

Çün âgâh oldı Gül-şâh ol haberden

Geçüp ' ışkunda Varça tâc u serden

[2120] Olup meydân-ı rezm içre hırâmân

İder dildâr için terk-i dil ü cân

Dilinde kalmayup şabr u qarârı

Maḥabbet bahrı daşdı ıztırârî

Teninde ' ışk odı urdı zebâne

Gözinden dökdi eşkin dâne dâne

Ne dilde olsa âşâr-ı maḥabbet

İder cân virmede dildâra sebkat

Hevâ-yı ' ışk ile bir kaṭre-i mâ

Nedendür cûş ider mânend-i deryâ

(67a)[2125] Ne sır var ' ışk-ı cânânda be hey yâr

Ki cāndan ğayrı nesne olmaz îşâr

Ġubār-ı ten kimüñ olsa hicābi
Vişāl-i yāre bulmaz feth-i bābı

Viren cānın olur cānāna vāşıl
İrer yāre olur maḳşūdı ḥāşıl

Şalanlar gerden-i cānāneye ḳol
Olur mı ḳaṭ‘-ı tîğ ile cüdā ol

Olunca sūz-ı āteş micmer-efrūz
Ola mı dūd-ı ‘ūduñ dāfi‘-i sūz

[2130] Hevā-yı ‘ışḳ ile ḳılsa temevvüc
Ḥurūş-ı baḥrı men‘ itmek olur güc

Çü tābistān ide dünyā yüzün germ
Per-i peşşe yilinden ola mı nerm

Virenler şevḳ ile ‘ışḳ içre cānı
Olur esb-i murāduñ hem-‘ınānı

Meded ey şāḳi-yi ḥurşīd-pāye
Hümāāsā şalup başuma şāye

İçür cām-ı şerāb-ı bezm-i şādī
Gide cāndan ġubār-ı nā-murādı

ŞİFAT-I RŪZ

- [2135] Seher bāl açdı çün tāvūs-ı eflāk
Cihānı itdi cevlānı feraḥnāk
- Ḳurup dest-i felek şubḥuñ kemānın
Dağıtdı zāğ leylek āşyānın
- Çıkardı cāme-ḥ̣ābından cihānı
Ser-ā-serle donatdı āsmānı
- Cebīninden cihānuñ ref̣ olup çīn
Güşāde oldı mülk-i Çīn ü Māçīn
- Geyüp zerrīn çuḳalın Rüstemāne
Şeh-i mihr itdi cilve āsmāne
- [2140] Yirinden tırdı Gül-şāh-ı feraḥnāk
Seher gibi girībānın idüp çāk
- (67b) Ḳoyup vaẓ'-ı zenānı tırdı erden
Güneş ile bile toğdı seherden
- Şadaḳ daḳdı miyān-bendine cānān
Cihānı eyledi yayına ḳurbān
- Geçürdi ḳolına ḳavs-ı keyānı
Ele aldı sinān-ı cān-sitānı

Rebî'üñ katline ol yâr-ı hûn-rîz

Biline bağladı tîğ-ı yek-âvîz

[2145] Çeküp kirpüklerinden ol füsûnger

Gözi merdümlerine şundi hancer

Çıkardı câmesin dîbâ kabâsın

Erenler gibi geydi er libâsın

Zen irse 'ışk ile ger vecd ü hâle

Urur aqdâmı iqdâm-ı ricâle

Biner bir tâzi ata ol dil-ârâ

Nitekim şîre mihr-i 'âlem-ârâ

Çıkarmayup sesin şu gibi ol yâr

Eser yıl gibi oldu râha rehvar

[2150] Çekerdi germ-i dilden âh-ı serdi

Binerdi yile yıl gibi eserdi

Ṭavâf-ı 'asker itdi kıldı seyrân

Nazar şaldı ne gördi şâh-ı hûbân

Durur meydân içinde Varğa çün şîr

Elinde vü bilinde rumh u şemşîr

Rebî'üñ cengine gelmiş ber-â-ber
İderdi ceng gūyā şîr ü ejder

Anuñ dutmaz eli bunuñ ayağı
Degül şolı ikisinin de sağı

[2155] Çü Gül-şeh gördi pāy-ı yāri mecrūh
Vücūdın tîğ-ı şefkat itdi meşrūh

Derūnından duḥānı oldu ser-keş
Neyistāne şanasın urduñ āteş

İder ğayret velī ol ğayret-i māh
Ki vāqıf olmaya aġyār-ı bed-ḫāh

(68a) Meger seyrān iderken ol perī-rū
Dimāğ-ı Varḫaya virdi saçı bū

Gözi açıldı vü gitdi te'essüf
İrer Ya' kûba gūyā bûy-ı Yūsuf

[2160] Dil ü cānına düşdi zevk u ḥande
Sürūrından leked urdı semende

Ki ya' nî yāre karşı ol ser-efrāz
Ura zāğ-ı siyāha mişl-i şeh-bāz

Olur mı bundan özge ‘ izz ü devlet
Budur devlet budur ‘ âlemde lezzet

Şalup meydāna cism-i nā-tüvānuñ
Fidā-yı yār idesin ḥaste cānuñ

Kimüñ kim işbu devlet hem-seridür
Sa‘ âdet kişverinüñ serveridür

[2165] Kime el virmese ‘ âlemde bu ḥāl
Degül zinde olursa ‘ ömri şad-sāl

N’idermiş yārsuz âdem cihānı
Niye şaqlar kişi ‘ âlemde cānı

Virür ‘ ışk içre âdem ḥānmānın
Bütün dünyāya virmez yār-ı cānın

Dil ü cānına virdi şevk ile tāb
Kıatı yaydan olur ok gibi pertāb

Hevāda şan şihāb u miğ idi ol
Atılmış ok çekilmiş tığ idi ol

[2170] Ya şāhīndür açup per āşkāre
İner bāzū-yı kudretten şikāre

Boşandı şîr-i şevkuñ kayd u bendi
Rebî'üñ üstine sürdi semendi

Çıkup elden 'ınân-ı bād-pāyı
Ayağın almada kıldı haṭāyı

Semendinden hemānā ol dil-āver
İner yire hevādan mişl-i ejder

Yire düşdi elinden gürz ü şemşîr
Gidüp 'aqlı düşüp bayıldı ol şîr

(68b)[2175] Baḳup bu ḥāli gördi ibni 'Adnān
Sevindi şād u ḥāndān oldu nā-dān

Teraḥḥum gelmedi ol bî-vefādan
Cefā taşı gibi indi hevādan

Degül seng-i cefā şan Ḳāf-ı endūh
Yıkılmışdı başına kūh-ber-kūh

O gün cem' itmedin ol merd-i ḳattāl
Çevürdi ellerin ardına fi'l-ḥāl

Bulup fırsat o merd-i kūh-peyker
Ġaḳab birle hemānā çekdi ḥancer

[2180] Ki ura arb ile Varayı bī-bāk
İde dāmānı gibi sīnesin āk

Çeküp tīgīn arāmī olsa pīrūz
Eşer itmez aña feryād-ı cān-sūz

Bula fırsat ü gürg-i tīz-dendān
Ne sūd ider nefīr-i gūsfendān

Şikārın dāma çekse merd-i şayyād
alāş itmez anı bī-hūde feryād

Vücūduñ olsa ġar-ı baħr-ı ‘Ummān
Fiġan u girye şanma urtarur cān

[2185] Bu ālet içre Vara oldu bīdār
Görür ancer dutar ol merd-i ħūn-ħ̣ār

Dilerdi el uzadup Vara ol dem
Dutaydı ancerin destiyle muħkem

Velī ħūşyār olunca çeşm-i mesti
Görür kitfinde bend olmuş dü desti

Hemānā çekdi dilden derd ile āh
Ki kıyduñ cānuma ey çerħ-i bed-ħ̣āh

Murāda irmedin bu nā-murāduñ

Yaşını āl ile kıana boyaduñ

[2190] ‘ Aceb hūnīsın ey çerh-i sitemkār

Ki ne nāle ne āh eyler saña kār

İdersin var ise ey dehr pīşe

Dıraht-ı bahtuma urmağı tīşe

(69a) Kılursın cismüm ey devr-i zemāne

Hadeng-i hecr-i hūn-h̃āra nişāne

Ölüm irdi elüm irmez nigāre

Nedür bilsem günāhum rūzgāre

Ne ‘ ışk içre baña feryād-res var

Ne cān virmekden özge bir nefes var

[2195] Görüp şem‘ -i ruḥun pervāne düşdüm

Dutışdum bir uğurdan yana düşdüm

Beni yād eyleyüp yād itmez oldu

Ġulāmın h̃ācem āzād itmez oldu

Düşüp hecre umarken vaşl-ı yārı

Kaçurdum elden aldurdum nigārı

Bozup k̄an̄unı k̄an itd̄üm meded hey
Taşavvurdan ziyān itd̄üm meded hey

Per ü bāli şınuḳ zenbūra döndüm
Ayaḳ altında ḳalmıṣ mūra döndüm

[2200] Virüp düşmenlere t̄ac u ser̄iri
Amansuz yaḡınuñ oldum es̄iri

Depince gördi kim ol merd-i ḥūn-r̄iz
Ki ḳılmıṣ urmaḳ içün ḥancerin t̄iz

Görür Varḳa ki nevm̄id oldı cāndan
Diler bir dem emān ol b̄i-emāndan

Revān oldı gözünden eşk-i ḥūn-bār
Didi Teñri ḥaḳı ey merd-i cebbār

Ġazab vaḳtini eyle ḥilme tebd̄il
Bu misk̄in şayda ḥancer urma ta' c̄il

[2205] Mürüvvet eyle ey k̄an-ı fütüvvet
Dil ü cān tıflına eyle übüvvet

Eli ayaḡı baḡlu zār u nālān
İdüp Gül-şāha ḳarşu ḥāke ḡaltān

Dutup aşıābeşı boynuma bend ur
Göñül kebşine zecr ile kemend ur

alīlāsā alup sikkīn-i bürrān
Bu cān İsmā‘ ilin ıl anda urbān

Getürmekden baña bunca ser-encām
Meger bu gün için şaqlarmış eyyām³⁹

(69b)[2210] Dilümden ref‘ idüp fūrat melālin
Serümden ıl seg-i kūyı sıfālin

Fidā ıldığımı rū-ı revānum
Bile ‘ışunda ol cān u cihānum

Olanca yoğ [u] varum istemekde
Bile cān virdüğüm sa‘ y u emekde

açan yād olsa ‘ış(ı) ehl-i şafāda
Yazıla nāmum ol avm-i vefāda

CEVĀB-I NĀ-ŞAVĀB-I REBĪ‘ İBNİ ‘ADNĀN

Çü gūş itdi sözini ibni ‘Adnān
Bu aletde bu āle aldı ayrān

³⁹ Bu beyit, der-kenar.

[2215] Didi ey şām-ı ğamda āh u nāle
 Kılup ‘ömri gibi irmiş zevāle

Şikār-ı şîr-i mevt olup yürürsün
 Firāk-ı yār ile cān gezdürürsün

İdersin hayret-i mevti behāne
 Dönersin servden t̄abūt umana

Seni bu dām u bend ile nigāre
 İledem nitekim Manşūrî dāre

Gözine karşı ol şāh-ı cihānuñ
 Dökem şemşîr-i hūn-rîzümle kanuñ

[2220] Baña rūzî kılup Hāk vaşl-ı cānān
 Seni idem ol ‘îd-i vaşla kurbān

Murād-ı nefis olur çün vaşl-ı dildār
 Yiterdür ‘ışk eri olana dîdār

Degül kārūñ çü zevk-ı nefis-i hod-kām
 Yüri var uyma nefse olma bed-nām

Niçe bunuñ gibi ta‘n u fesāne
 Oğur ol bî-hayā bu pehlevāne

Pes andan taqdı boynına kemendi

Hezārān zecr ile ol derdmendi

[2225] Yüzi üzre iderken hāke ğaltān
Temāşā eyler idi anı cānān

(70a) Görür Varqada çün bu hāli Gül-şāh
Derūn-ı dilden itdi derd ile āh

Didi hayfā benümçün Varqa miskīn
Virür Ferhād gibi cān-ı şīrīn

Revānından gidüp ārām u şabrı
Cihānı tīre itdi āhı ebri

İderdi ra‘ dveş feryād u efgān
Aқardı gözlerinden eşk-i bārān

[2230] Dir idi kendüye ey bī-vefā zen
Belā-yı ‘ıışq-ı yāre mübtelā-zen

Bu meydān kim bugün şahn-ı veğādur
Vefā meydānıdur rüz-ı ğazādur

Girüp meydān içinde erlik eyle
Halāş it Varqayı serverlik eyle

Çün olduñ esb-i himmetle revâne
Devân ol ğayret ile Erdevâne

Olursa ‘avn-i Hâķ ger dest-gîrûñ
Olur düşmen eli bağlu esîrûñ

[2235] Hüseynāsâ geçüp cân ile tenden
Giderdi burķa‘ı vech-i Hāsandan

Çalındı kūs-ı ħarb-i âh u efgân
Segirdim şaldı ceyş-i çeşm-i giryân

Dutup meydânı eşkinûñ levendi
Perîşân oldu zülfinûñ kemendi

Olup mihrinden ebr-i burķa‘ı dūr
Ser-â-ser dutdı dünyâ yüzini nūr

Ruĥında ħâl-i Hind ü fitne-engîz
Müselsel zülf-i zencîr-i dil-âvîz

[2240] El urmasa ne ğam tîr ü kemâne
Yiterdür çeşm-i fettânı cihâne

Ėomaz müjĝânı tîri yayķarayı
Yaşılmaz gice gündüz ķaşы yayı

Şaçınuñ bûyı ‘ aks-i hadd-i pâki

Taşı la‘l itmiş idi misk-i hâki

(70b) Semend-i nâz ile kıldukça seyrân
Hilâl ü encüm oldu şahın-ı meydân

Bu meydân içre ol yâr-ı dil-ârâ

İderdi cilve çün tāvūs-ı ra‘nâ

[2245] Bu tāvūs itdügin şevk ile cevân
İki leşker bakup kalmışdı hayrân

Ne gökden toğdı işbu mihr-i rahşân

Ki kıldı ‘âlemi la‘l-i Bedahşân

Ya kandan geldi bu merd-i dil-âver

Siyeh gīsûları biñ başlı ejder

Ya kandan geldi bu şâh-ı cüvân-baht

Ne şâh u âftâb-ı âsmân-taht

Ya kandan geldi bu zülf-i perişân

Beşer-peyker melek-manzar peri-şân

[2250] Bu hâletde Rebî‘ üñ ıztırârî
Göründi gözlerine gül-‘ ızârı

Nazar şalduḡda ol aşı kemāna
Düşürdi tīr-i fikrini gümāna

ılur eyle aşavvur kim dil-ārām
Olup mihri ile bī-şabr u ārām

Gidüp zūlfı gibi dilden arārı
Ziyāret idegeldi ıztırārī

Didi Gül-şāha ey yār-ı güzīnüm
Dilüm bāḡında serv-i nāzenīnüm

[2255] İdüp kāse hilālī māh-ı enver
Ziyāyı mihr-i hüsñünden ider cer

Aḡarmadı gicem ‘ ıṣḡuñ tebinden
ararmışdur günüm hecrüñ şebüñden

Dilüm mir’atı gibi ey dil-ārā
Ġubār-ı ḡam olup ihreñde peydā

Dil-i ‘āşık gibi maḡzūn olursun
Aduñ Leylā iken Mecnūn olursun

Meger kār itdi ey cān derd-i ‘ ıṣḡum
Dilüñ zār eylemişdür nerd-i ‘ ıṣḡum

(71a)[2260] Olup bülbul gibi zār u dil-āzār

‘Izāruñ güllerin itmiş ğam-āzār

Nihāl-i kāmētüñ ey serv-i bālā

İdüp āzād ğamdan Hāḡ te‘ālā

Yavuz yil esmesün pīrāhenüñe

Doğunmasun yed-i ğam dāmenüñe

Penāh itsün vücūduñ Hāḡ ḡaṡardan

Cemālūñ şaḡlasun yavuz naḡardan

Degülsün yalıñuz sen ‘ışḡ ile yār

Hezār ol deñlūdūr hecrüñle dil-zār

[2265] Olup cān rīsmān-ı ğamda cān-bāz

Dil oldu tīġ-ı hecrüñ üzre ser-bāz

Dil olmışken ecel dāmı şikārı

Esīr itdüm dutup bu nā-be-kārı

Biḡamdillāh ey rūḡ-ı revānum

Sañā uş Varḡa oldu armaġanum

Murādı şoñ nefesde budur ey cān

Kese cān kebşini ‘ışḡuñā ḡurbān

Hevā-yı ʿışkuñ ile mişl-i şeh-bāz
Hümā-yı rūhı ide ʿarşa pervāz

[2270] Uçup ten maḥbesinden tūṭi-i cān
ʿAdem Hindūstānın ide seyrān

İşitdi Varḫa çünkim bu ḥıṭābı
Urup ḥasret odı cānına tābı

Firāḫ odında mū gibi büzildi
Ḳomadı ṭāḳatin güci üzildi

Temāṣā eyledi ol mū-miyānı
Vücūdı içre kılca ḳaldı cānı

Göründi çeşmine çün laʿl-i cānān
Yüregi ḳopdı geldi ağzına cān

[2275] Naẓar ḳıldı çün ol şīrīn-dehānı
Çıḳup ağzına geldi şandı cānı

Gümān itdi ki Gül-şāh-ı vefādār
Olupdur ibni ʿAdnāna hevādār

(71b) Çıḳup tīr-i ḳazā ḳavs-ı ḳaderden
Doḳındı cānına geçdi ciğerden

Yoğ olsun yâ ilâhî didi varum
Baña tek cüft gösterme nigārum

Çıkup sūz-ı derūnumdan zebāne
Boyansun dūd-i āhum āsmāne

[2280] Oda yansun vücūd-ı hāksārum
Şavursun göklere yiller ğubārum

Şikest eyle zücāc-ı cism ü cānı
Baña bu vech ile gösterme añı

Bakup bu hāli Gül-şāh-ı dīl-efrūz
Yürekden çekdi bir āh-ı ciger-sūz

Dutuşdı verd-i haddi nār-ı ‘āre
Şaçar eşki gül-ābın gül-‘ızāre

Derūn-ı dilden itdi eyle bir āh
Ki kesdi nüh kıbāb-ı çerh dek rāh

[2285] Bilürsin didi ey ferd ü tīvānā
Ki yokdur kullarında benden ednā

Dile vir ol meges deñlü nevāle
Ki kılduñ anı Nemrūda havāle

İrerse şefkatüñ mūr-ı ğabīye
Olur hem-dem Süleymān-ı nebīye

Düşe mihrüñle ger bir zerreye tāb
Olur şevk ile ħurşīd-i cihān-tāb

Hemānā naṭ^c -ı meydānda dil-ārām
Fidā-yı ruḥ itdi kıldı iḳdām

[2290] Sürüp ol şeh-süvāruñ üstine at
Geçüp manşūbe fi'l-ḫāl itdi şeh-māt

Miyānın gözleyü oldum 'adūnuñ
Urur bir nīze kim ol merd-i dūnuñ

Ḳazā oḳı gibi cānına geçdi
Çıkup cānı öte yanına geçdi

Firāḳ u ḫasret ile zār u bī-zār
İder teslīm-i cān merd-i dil-āzār

(72a) İdenler zindegānī 'illet ile
Virür cānını āḫir miḥnet ile

[2295] Boyuñca ḳaz ḳuyuyı ḳazma şuya
Düşermiş kişi ḳazduḡı ḳuyuya

Cihānı dost eyle itme yağı
Ki helvâ yenmez acı olsa yağı

**ŞİFAT-I BÎ-VEFÂ-Yİ ÇERH-İ ĞADDÂR
VE CEFÂ-Yİ RŪZGÂR-I ZŪR-KÂR**

Geçüp cân u cihāndan ibni ‘ Adnân
Ġubâr-ı cismi oldu ħâke yeksân

Vücūdın ârzû-yı vaşl-ı dildâr
Kara toprağa şaldı âhir-i kâr

Felek kaç‘ itdi ‘ ömri ħâmesini
Yazup tayy itdi riĥlet nâmesini

[2300] Budur ‘ âdet bu çerĥ-i ser-nigûne
Ki mâtemsiz el urmaz bir düğüne

Yıl esdürmez şanursın rûzgârın
Çekerse meh gibi cismüñ ğubârın

Ĥayâtı âdemüñ mevtine degmez
Sürürü fırsatı fevtine degmez

Kimi kılsa bu bâğ-ı dehr ĥandân
İder yillerle bülbül gibi nâlân

Ne loğma kim şunar toludur ağı
Virür cânuñ çıkınca saña kayğı

[2305] Kılup perrâne fikr itme cüvânı
 Hevâ vü âb u âteşdür bil anı

 Yüzüñi âb-ı çeşmüñle ter eyle
 Dağup lü'lü'-i eşküñ zîver eyle

 Nedür bu deñlü zîver ey yegâne
 Ki ilersin bir iki üstüñ~âne

 Girürsin çünki âhir tîre gûre
 Yiterdür setr-i 'avret bir tenûre

 Tülek-ğâne durur bu dâr-ı 'âlem
 Döker bâl ü perini bunda âdem

(72b)[2310] Per açup konmadın dala budâğa
 Çeker şayyâd-ı dehr anı duzağa

 Geh olur beyzeden göstermeden baş
 Uğurlar beyzeveş bu düzd-i kıllâş

 Toğanı çok yaşatmaz bu cihândur
 Niçe yavru uçurmuş âşyândur

 Dayanma işbu tāk-ı ser-nigüne
 Bilürsin yok vefası döne döne

Ġam u ālāmına degmez neşâtı
 Şebâtı yokdur itmese iẖtilâtı

[2315] Başıñda varsa ger ‘ aql u hūşuñ
 Nedür bu beş gün içün hāy u hūşuñ

Degül beş gün eger olursa biñ yıl
 Eser yildür aķar şudur ‘ ömür bil

Olursañ şāh biñ yıl mişl-i Đaḥḥāk
 Olursun ḳatl-i nīş-i mār-ı eflāk

Hevāya irse başuñ nitekim dūd
 Olur bād-ı ecelden būd u nā-būd

Nihān olsañ hecr içinde çün nār
 Çakup āteş-zen-i mevt ider ızhār

[2320] Dür olsañ ḳa‘ r-ı deryāda çü ḥakkāk
 İder elmāsı mevtin bağrını çāk

Dilā ḳıl cevr-i gerdūna taḥammül
 Güşād it ‘ ayn-ı ‘ aqlı ḳıl te’emmül

Cihāndan ‘ ibret al bakup Rebī‘ e
 Ne nīreng itdi ol merd-i Bedī‘ e

Ne naķş oynaduđın pīr ü cūvāndan
Gözün aç örnek al Zāl-i cihāndan

Ne lezzet var (ki) bu kadar anda zillet
Ne devlet var ki olmaz āhiri let

[2325] Ne devlet var ki yokdur intikāli
Ne gün toğdı ki olmadı zevāli

Çemende dutdı mı serv-i sehī cā
Ki yimedi felekden erre ber-pā

(73a) Yeşerür mi cihānuñ būsānı
Ki şoldurmaz anı bād-ı hāzānı

Olur her nāzuñ āhir bir niyāzı
Olur sūzende her şem‘ üñ güdāzı

Sefīd olmaz cihānuñ şubhğāhı
Ki olmaya şeb ile tīre rāhı

ḲATL-İ REBİ‘-İ CEFĀKĀR

BE-DEST-İ GÜL-ŞĀH-I VEFĀ-DĀR

[2330] Rebī‘ i çünkü ḳatl itdi dil-ārām
Vefā levhine yazdı ḳodı bir nām

‘ Adūya geçdi bir naķş ol dil-ārā
Ki itmedi ne Şīrīn ü ne ‘ Azrā

Zuhûr itdi bir iş ol meh-likâdan
İşidilmiş degül Mihr ü Vefâdan

Zene mihr ü maḥabbet olsa reh-zen
Olur destûnde anuñ nîze sūzen

Gehî olur ki bir zen erlik eyler
Fidâ-yı cān ider serverlik eyler

Kıṭ‘a

[2335] Vefâ vü ‘ahdi merdûñ muḥkem olur
Vefâsuz merdek ‘avretten kem olur

Vefâ itmek anuñ şānı degülken
İder ‘avret vefâ gāhî dem olur

Meşnevî

İki ‘asker baḫup ḫalmışdı ḫayrân
İderdi ḫîle-i Gül-şāhı seyrân

Ġalaṭ didüm ne ḫîle erlik itdi
Şadâḫat mülkine serverlik itdi

Yirinden şıçradı çün âteş-i tîz
İpini kesdi Varḫanuñ çü nebtîz

[2340] Elin aldı çıkup meydān yirinden
Yerine vardı çıkmış cān yirinden

(73b) Görüp vechin ol iki mihr ü māhuñ
Güni toğmış idi mîr ü sipāhuñ

Bu māh ile o mihrüñ aqrānı
‘Adū hayline koymışdı kırānı

İder ‘asker görüp bu iki yāri
‘Uyūn-ı eşkin ayağına cārī

Görüp sağ u esen bu nev-cüvānı
Gelürdi gidenüñ tāb u tüvānı

[2345] Hilālūñ dahı cānından te’essüf
Gidüp irişdi şan Ya‘ kûba Yūsuf

Ya irdi bûy-ı Yūsuf pîrehenden
Hüzün gitdi temāmet pîr ü zenden

CENG KERDEN-İ GÜL-ŞÂH BÂ-PESER-İ REBÎ‘

VE BORİDEN-İ SER-İ ÂN MERD-İ BEDÎ‘

Yüz urdı hâke çünkim ibni‘ Adnān
İrür eflāke dūd-ı āh u efgān

Benî Daybe qalup hayrān u ser-mest
Olup pā-māl ururlar dest-ber-dest

Düşüp hâke teni efsürde oldu

Hayâtı sebzesi pejmürde oldu

[2350] Tolu urmış gibi bî-ihtiyârî
Dökildi naḥl-i ‘ömri berg ü bârı

Ḳılup dest-i ecel cismin gil-âlûd
Reh-i maḳşûdın itdi mevt-i mesdûd

Etek bile çalup ol peyk-i bed-hû
‘Adem şahrâsına itdi tek-â-pû

Per açdı murğ-ı rûḥı çün kafesden
Kesildi bûlbûl-i cân şavt u sesden

Üşüp kavmi çeküp pây u serinden
Getürdiler leşin meydân yirinden

[2355] Giceden tâ seher ol kavm-i meyšûm
Başı ucında yandı nitekim mûm

Üşerdi başına ḥîş ü aḳârîb
Dökerdi zehr-i ğam mişl-i ‘aḳârîb

(74a) İrişdi yok olup aşlı Rebî‘ üñ
Ḥazâne ḥüzn ile faşl-ı Rebî‘ üñ

Bir oğlu var idi gāyet dil-āver

Şecā' at āsmānı içre hāver

Şalup a' dāya şevk ile kemendi

Geçürdi lu' b ile bend üzre bendi

[2360] Kaçan zūr eylese ol merd-i bī-dād

Olurdi mūmveş destinde pūlād

ŞİFAT-I RŪZ

Seher çün itdi ceyb-i zulmeti çāk

Kara toprağa girdi sāye-i hāk

Şeh-i mihr itdi cilve āsmāne

Geyürdi aq göñlek bu cihāne

Niyāmından kılup tığini bīrūn

Dem-i a' dādan itdi yiri gül-gūn

Bilinde tığ elinde rumh-ı zerrīn

Ucında şa' şa' a peykān-ı sīmīn

[2365] Geyüp zerrīn çuqalın Rüstemāne

Kılup cilve cebe şatdı cihāne

Rebī' ūñ oğlu dağı mişl-i hāver

Girüp meydān-ı cenge diledi er

Didi bu bezm içinde mevt-i cāmın
Çeküp alam Rebî' üñ intikāmın

Ṭaleb yolında cān olursa yāve
Çıkaram girse düşmen karn-ı gāve

Eger Behrām-ı Gūr olursa düşmen
Tenine ka' r-ı ḥāki gūr idem ben

[2370] Degül Behrām eger olursa Destān
İdem bir iş aña kim ola destān

Olursa fılveş kalbinde kuvvet
Kıomayam mūr deñlü anda kudret

Şalam cānına eyle zūr-ı bāzū
Kıoparam olsa seng-i bî-terāzū

(74b) İşitdi Varķa bu lāf u güzāfı
Diline virdi ğayret inḥirāfı

Egerçi olmuş idi ḥaste-i rān
Yirinden şıçradı çün şîr-i ğārrān

[2375] Urup rahşā licām-ı pehlevānî
Kuşandı tîĝini atlandı ānî

Nazar şaldı görür Gül-şāh-ı gül-ruḥ
Süvār oldu ata ol şāh-ı ferruḥ

Güneş gibi hemānā durdı ol māh
Nigār-ı şekkerīn leb ya‘ ni Gül-şāh

Ne şekker lebleri ol pāk zātuñ
Acıtmış cānını āb-ı ḥayātuñ

Ġamından ḵan yudar kān içre gevher
Erir reşk ile ḵanda olsa şekker

REFTEN-İ GÜL-ŞĀH BE-CENG-İ PESER-İ REBĪ‘

[2380] Didi ey Varḵa itme ‘azm-i meydān
Yatursun niçe gündür ḥaste-i rān

Dutalum Rüstem-i devr-i zemānsın
Cihāna tiġ ile şāḥib-ḵırānsın

Olursa rūz-ı rezmüñ şīr-i merdi
Degül bir ḥaste vü şaġuñ neberdi

Niçe gündür benümçün ey cüvān-şīr
Ki yazsın ḍarb-ı rumḥ u gürz ü şemşīr

‘Aceb mi ger bugün bu şīr-i māde
İdem şīrāne ser-pençem güşāde

- [2385] Ele alup sinān-ı cān-sitānı
 Çalam a‘ dāya tīg-ı hūn-feşānı
- Erenler gibi idüp ‘azm-i meydān
 Yoluñda cān virem ey şāh-ı merdān
- Didi vü bindi bir tāz-ı semende
 Dönüp yollar kesici bir levende
- Bu vech ile göreydi Rüstem-i Zāl
 Olurdı taht-ı aqdāmında pā-māl
- (75a) Açardı çeşmini İşfendyāruñ
 Tarīkūñ gösterürdi kārzāruñ
- [2390] Pes andan urdı ata tāziyāne
 ‘Adūnuñ cengine oldu revāne
- İder kavş ile evvel yaykarayı
 Kılur pes nīze birle merhabāyı
- Birisi şīr-i māde birisi ner
 Biri ‘anķā idi şan biri ejder
- Ururdı birbirine eyle dārbı
 Dutar idi tıraķa şark u ğarbı

Olup rahşına şevk ile leked-kûb
Hizebrāsâ iderler ceng ü âşûb

[2395] İder ‘ asker bu darb u harbi seyrân
Kimi handân olurdu kimi giryân

Çalışduğun görüp ol hûr-ı ğayret
El açup didiler koluña kuvvet

Görüp ceng itdüğün ol çeşmi cellād
Melekler gökde okur âferīn-bād

Çeküp gün bigi āhir nīze ol māh
Çağurdu cān u dilden Allah Allāh

Urur şevk ile eyle ol cüvānı
Ki çıktı nevk-ı nīze birle cānı

[2400] Komadı dāmen-i peygārı elden
Yağasın kurtarımadı ecelden

Boşandı zaḥm-ı ta‘ n-ı nīzeden kan
Boyandı lāle-gün kan ile meydān

Emānet issine teslīm idüp cān
‘ Adem mülkine itdi rūḥı seyrân

Ezelden resmdür Zāl-i zemāna
İşi naķş itmedür pīr ü cüvāna

Açup ger ‘ ayn-ı cānı kılsa tedbīr
Getürür niçe şīri dāma naķçīr

[2405] Gören ehl-i başīretdür cihānda
Hayāl-i mevtini mir’āt-i cānda

(75b) Anuñ kim ‘ ayn-ı cānı oldu kūtāh
Görür virmez ve līkin kendüye rāh

Çü devr-i zindegānī ola āhīr
Olur ‘ ayb u hüner her şaķşa zāhir

Kişi ol dem ħalāş olur ‘ anādan
Ya öle yāho toĝmaya anadan

Çü toĝdı zaķm-ı devrāndan müheyyā
Delinmiş dür bırakmaz taşra deryā

ŞİFAT-I ŞEB VE REFTEN-İ GÜL-ŞĀH BE-CENG-İ ĞĀLİB Kİ

PESER-İ DİĞER REBİ‘ BŪD

[2410] ‘ Adūyı katl idince ol dil-ārām
Güneş oldu felekden ‘ āzim-i Şām

Sipihr urdı niķābın āftābuñ
Kılup rüşen ‘ uyūnın māh-tābuñ

Girüp deryâsı çerhũñ tîre-reng
Güneş kırşın⁴⁰ şalar kām-ı nehenge

Hevâ çekdi başına çâder-i nîl
Karardı rûy-ı ‘ âlem mîl-der-mîl

Cihân çekmişdi başın per-i zâga
Felek mûm yakdı yüz kez biñ çerâga

[2415] Vücûdın gül-ı şeb şaldı türâbe
Vuḥûş u murğ u mâhî vardı ḡ̃ābe

Felek lu‘ bet-geri oldı çü ḡandân
‘ Arûs-ı şeb kılr pinhân-ı dendân

Seḡerden şeh-süvâr-ı mihr-i eflāk
Binüp ḡing-i sipihre cüst ü çālāk

Çıkup ṭāvûsveş cevân yirine
Ne cevân er gibi meydân yirine

Görindi çün o mâh-ı âsmâne
Şeb içre şubḡ-ı şâdıḡdan nişâne

[2420] Yirinden ṭırdı gün gibi feraḡnāk
Semendin şaldı meydân içre bî-bāk

⁴⁰ Metinde “kırzın”

Çağırdı didi Gül-şāh-ı zemāne
Ki k̄anı var mı bir merd-i yegāne

(76a) Benī Daybe içinde yok mı bir er
Girüp meydān içine erlik eyler

ŞİFAT-I ĠĀLİB VE CENG KERDEN-İ BĀ-GÜL-ŞĀH

Bir oğlu dahı var idi Rebī^ç üñ
Yirin dutmuş idi ol merd Bedī^ç üñ

Mehāsā mihr ile ol pehlevānuñ
Görür gözi dutar desti anuñ

[2425] K̄omışlar ġālibā ismini Ġālib
Girüp meydāna oldu cenge t̄alib

*Ḳasemnā*⁴¹ da meger kim dest-i kudret
Aña bahş itmiş idi hayli kuvvet

Sürerler naṭ^ç -ı meydān içine at
İki şeh birbirin kılmağa şeh-māt

O şeh kıldukça ruḥ almağa iḳdām
Geçerdi aña manşūbe dil-ārām

⁴¹ Zuhruf/32: (...) böldük.

Urur birbirine darbı zen ü merd
Hevāda gird-bād olur idi gerd

[2430] Bulurdı tozdan şems inkisârı
Dil-i çerçe yörenürdi ğubârı

Dutışdı deşt-i ceng içre iki şîr
Çalışdı pâresi kalınca şemşîr

Cüvân âhır alup destine nîze
O mâhuñ üstine oldu sitîze

Ururken ٲa‘n-ı nîzeyle o bed-ĥ‘âh
Düşürdi miĝferini yire nâ-gâh

Olup zülfi yüzine dâmen-efşân
Başıldı ebr içinde mihr-i rahşân

[2435] Cüdâ itdi o şâhı efserinden
Giderdi ebri şan mâhuñ serinden

Degül meh belki mihr-i ‘âlem-ârâ
Cihânı şevĝ-ı ĥüsni kıldı yağmâ

Ruĥında berĝ ururdu lem‘a-i nûr
İderdi ‘Adn içinde reşk aña ĥûr

(76b) Cemāli bāğı dönmiş nev-behāra
Yañağı lāle vü sīb ü enāra

Şalup zencîrin ol zülf-i girih-gîr
Ururdı gerden-i ħurşide zencîr

[2440] Gözi merdümeleri kıttāl u reh-zen
İki ‘aynı ġazāl-i şîr-efgen

Kıṭ‘a

fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün
Cân u başa kıalmayup şāhum dil-āverler gibi
Baş açup meydāna girmiş ġāziye döndi nigār

Evc-i ‘ayyūka çıkup ġüyā ħümā şayd itmege
Per açup bāz-ı bülend-pervāziye döndi nigār

Meşnevî

Çü düşdi başdan ol māhuñ niķābı
Ṭulū‘ itdi cemāli āftābı

Görince zülf-i pür-tābın perîşān
Perîşān oldu ol yār-ı perî-şān

[2445] Mu‘aṭṭar eyledi meydānuñ için
Cihānı dutdı bûy-ı nāfe-i Çîn

Zemīni ‘aks-i ḥüsni itdi gülzār
Zemānı kıldı zülfi ‘anberīn-bār

Bu ğamdan düşdi Gül-şāha ḥacālet
Dutamaz oldu desti sāz u ālet

Bu ḥāletden lebine urdı dendān
Boyadı la‘l-i ḥandānın kızıl kan

Dil-i Gül-şāh oldu eyle tīre
Ki bulsa girür idi kara yire

[2450] Cüvāna çün görindi ol yüzi mäh
Çeker göynüklü dilden āteşīn-āh

Unutdı bakup ağızı ḥātemini
Çarındaşuñ atanuñ mātemini

Didi kıandan toğar bu mihr-i enver
Ki mihr ü meh yüzinden nūr ider cer

(77a) Ve yā kıandan gelür bu ṭal‘atī nūr
Ya indi bāğ-ı cennetden meger ḥūr

Çalur bu ḥayret içre vālih ü deng
Olur āşüfte vü ḥayrān ü dil-teng

[2455] Yire nîze urup ol demde Gül-şâh
 Qapar tâcın nitekim keh-rübâ kâh

Elin urdı pes andan efserine
 Sa' âdet tâcını kıodı serine

Yeñi başdan idüp âşûb u peygâr
 Semendın şaldı kıldı hamle tekrâr

İdüp her lahza bir ceng-i cedîdi
 Urur birbirine darb-ı şedîdi

Şalup rahşını Gül-şâh ' âşıkâne
 Egüp rumhını toğrıtdı cüvâne

[2460] Geçerken nîzesine el urup saht
 İki pâre ider merd-i cüvân-baht

Qılup bûlbûl gibi feryâd u nâle
 Didi ey gülşen-i hüsni içre lâle

Ne lâle gonçe-i bâğ-ı cinânsın
 Ne gonçe tâze bir serv-i revânsın

Behâr-ı hüsni içinde ey dil-ârâ
 Boyuñ servi olupdur gülşen-ârâ

Elümden gitmedin mihrüñ ‘ınānı

Urup tığ eyleme ta‘n-ı sinānı

[2465] Dilüm döndürse tığüñden eger rû

Kesilsün başı olursa ser-i mû

Lebüñ üzre görüp ol la‘l-i pâki

Göñül cân virüp olmışdur helâki

Çapuñdur kıblesi hûbân-ı Çînüñ

Yüzüñ yüzi şuyı Huld-ı berinüñ

Er iseñ kanda bulduñ hüsñ ü zîbi

Ki merdüñ hüsñ ü zîb olmaz naşîbi

Zen iseñ zaḥm-ı şemşîrûñ alup cân

Felekde şîr-i çerḥe derledür ḳan

(77b)[2470] Olur tîre yüzüñden mâh u ḥurşîd

Lebüñden ḳan ağlar cām-ı Cemşîd

Düşüp ‘ışḳuñ odına ey dil-ārâ

Dutuşdurdum vücûdum külḥanāsâ

Ser-i şem‘ üzre bâhir olsa ger nâr

Bulur andan dil-i pervâne envâr

Olup pervâneveş âşüfte-aḥvāl
Cemālūñ şem‘ine yaḳdum per ü bāl

Dilüm şeh-bāzına zülfüñ ḳurup dām
Ruḥuñ beñ gösterüp ḳıldı anı rām

[2475] Baña sensüz gerekmez cennet ey cān
Olursa toptolu ger ḥūr u ğilmān

Enāmı ḳatl idüp ey çeşm-i cellād
Ḳara toprağa şalduñ zār u nā-şād

Amansuz yağılar gibi döküp ḳan
Ḳarındaşumdan alduñ ḳahr ile cān

Benüm de göñlüm alup ey sitemkār
Ḳılursun cānum içün ceng ü peygār

N’ola ger dil-ġarībīn şād idesin
Bu ḳuşca cānumı āzād idesin

[2480] Müjeñ tiri güşāde itdi sīnem
Ṭağıtdı şevḳ-ı ḥüsnüñ kibr ü kīnem

Bilürsün kim eyā pakīze-gevher
Ne bende var zen [ü] sende ne şevher

Düşüp göñlüñ gibi sîmîn tenüñe
Şalup zülfüñ gibi qol gerdenüñe

Çeküp pîrâhenüñ sîmîn tenüñden
Şoyam beyze gibi pîrâhenüñden

Qucaklayup kemer gibi bilüñden
Çıkaram kıne vü kibri dilüñden

[2485] Aradan ref^e olup bu kibr ü kıne
Quluñ olam ölüp girince sine

Nigāre qarşu çok yandı yakıldı
Gehî ağladı gāhî nāle kıldı

(78a) Dilinden kinesi ‘ ıkdı çözüldi
Şuya düşmiş nemek gibi ezildi

Çü Gül-şeh gūş kıldı bu maqāli
Didi ey nefsinüñ āşüfte-ḥāli

Dilüñ kılmış meger kim nefsi-i bî-nūr
Erenler ğayretinden dūr u mehcūr

[2490] Eger meydān-ı rezm ü bezm-i cāmuñ
Dimişler var kelāmı her maqāmuñ

Er olan ‘ār ider ey bī-ḥamiyyet
Bu meydān içre añılmağa ‘avret

Seg-i nefse uyan andan beterdür
Ġazā-yı nefis iden merd-i hünerdür

Dilüñe pīr-i ‘ışkı reh-ber eyle
Şıyup nefsi Ġazā-yı ekber eyle

Kime kim mürşid oldı ‘ışkı-ı cānān
Olur kem-pīşesi terk-i dil ü cān

[2495] Tārīķ-ı ‘ışkı varmaz bī-ser ü pā
Olur ehl-i maḥabbet aña hem-pā

Revā mıdur eyā bī-Ġayret ü ‘ār
Saña yār olam olam yāre aġyār

Yiter söyle sözini kūdekāne
El ur ger merd iseñ tīġ ü sināne

Benümle eyleyüp merdāne peygār
Er ol tek cān ile başuñı kırtar

Hümā-yı devletüñ şaldıysa sāye
İrişür efser-i ḳadrüñ semāye

[2500] Olursa reh-berüñ ger büm-ı meyşüm
Olursun bümveş mezmüm u maḥrüm

Dimāḡuñ şalma ḡafletle ḡurūra
Naẓar kıl pāy-ı pīl ü cism-i mūra

İder da‘ vāma şemşīrüm güvāhī
İrişüp cānuma ‘avn-ı ilāhī

Elümde pāy-māl olup vüçüduñ
Sütün idem hüma-yı ‘arşa dūduñ

(78b) Serüñe dār idüp efserüñi
Kesüp ḡalṭān idem yire serüñi

[2505] Çeküp tīḡin hemānā bī-tekellūf
‘Adū üzre yüridi bī-teveḡḡuf

Çalup indürdi şemşīr ol perī-zād
Ki ide ḡayd-ı cāndan anı āzād

Siper virdi aña merd-i silāḡ-şūr
Ve līkin irdi andan ḡalbine şūr

Ki mañtar gibi ol cāzū-yı ḡattāl
İki biçmişdi ḡalḡanını fi’l-ḡāl

Cüvân çün gördi bu hâli siperde
 Ğazabdan kaynakadı kanı cigerde

[2510] Didi ey bî-hayâ vü bî-vefâ zen
 Temâşa kıl neler idem saña ben

Cüzâ idüp serüñi efserüñden
 Cihânı kırtaram şûr u şerüñden

Qoparup dürlü fitne durmayup tek
 İdesin çâblûsî niçeye dek

Ser-i zülfüñ olalı fitneye dâl
 Ayağ altında ‘ âlem oldı pā-māl

Qılup niçeye dek kıddüñ hırāmı
 Şaçun yollar başup ola harāmî

[2515] Niçeye dek idüp mekkâreliklar
 Kılasın Delleveş sehğâreliklar

Niçe bir zülf-i miskîñüñ kemendi
 Ura cân gerdenine kayd [u] bendi

Didi vü hiddet ile itdi derhem
 Kemer-bend-i nigârı dutdı muhkem

Çeküp ‘ışk ile ol hūr-ı cinānı
 Kıpır şevk ile alma gibi anı

Ne alma şan güher girdi eline
 Şalındurdu anı cān gerdenine

[2520] Açıldı bülbüle gūya gül-i ter
 Ya düşdi ceng-i şeh-bāza kebūter

(79a) Ve yaḥod şīr idi çıkdı şikāre
 Şikār itdi ğazālī āşkāre

Elinden çekdi gerçi dürlü rence
 Şoñunda bī-nevā uğradı gence

Kucaḳlayup hemān bī-iḥtiyārī
 Nigārı şayd idüp dutdı kenārı

Benī Ḍaybe görür çün bu fütūhı
 Şan ölmüş tenlerine geldi rūhı

[2525] Düşüp maḡlūb iken ḥāke ber-ā-ber
 Öperler Ġālibūñ destin ser-ā-ser

Didiler nitekim devr ide gerdūn
 Ten-i a‘ dā ola tīḡuñle pūr-ḥūn

Meh-i nev Һancerin ҡılduқça bürrān
Cigergāhı dola düşmenlerüñ ҡan

Nitekim darta tığın mihr-i Һāver
Ser-i a‘dā ola Һāk ile hem-ser

Saňa kim kem şanup olursa bed-Һāh
Esīr itsün ҡapuñda anı Allāh

[2530] Ne ser kim Һidmetüñden darta gerden
Қаçup ҡurtılmasun tığ ü teberden

Ne ten kim mihrüñ ile olmaya çāk
Yire geçsün olursa mihr-i eflāk

Ne dil kim saňa olmaz bende-fermān
Yil alsun ger ola taht-ı Süleymān

İdüp her biri bir dürlü sitāyış
Varup Һargāha ҡıldılar asāyış

Қılurlar gūşe gūşe zevķ u şöһbet
İderler bāde ile ‘īş u ‘işret

ŞIFAT-I ŞEB VE NĀLE KERDEN-İ GÜL-ŞĀH DER-FĪRĀḲ-I

VARQA

[2535] Çü Һayy itdi cihānı mihr-i eflāk
Қılur rūy-ı sipihri tīre bu Һāk

Nihân itdi per-i zâğ içre mihri

Per-i tāvūs pür itdi sipihri

- (79b) Cihân zülf-i şebi itmişdi ber-düş
Felek olmuşdı encümden zirih-püş

Donadup zer-benekle āsmānı

Qara çullara koymışdı cihānı

Varup halk-ı cihān yirlü yirine

Güneş gibi bürindi çāderine

- [2540] Semāda nitekim şem‘-i fūrūzān
Olur her haymede bir şem‘-i sūzān

Qılup gice içinde ‘işret-i şeb

Şerāb-ı nābe meşgūl oldılar hep

İçüp bunlar şerāb-ı nābı bī-bāk

İder gül gibi Gül-şeh cāmesin çāk

Ki ol bī-raḥm u bī-dīn kīnesinde

Elin bend itmiş idi sīnesinde

Bu gayretden düşüp cānına tāse

İçerdi gam şerābın kāse kāse

[2545] Çıkup yaşı gibi ‘ âlem gözinden
Gider uşı geçerdi kendözinden

Teb-i asret ururdı cismine t b
Aķardı g zlerinden eşk-i ĥ n- b

Ėara z lfi gibi gid p ķar rı
Yatırdı ĥ k u ĥ n ire ķararı

şalup d ny ya d d-ı  hı z lmet
Cih n oldu g zine ş m-ı miĥnet

D kerdi baĥr-ı eşki ol ķadar d r
Ė lurdu d menini d rr ile p r

[2550]  der asretle şol de l  en ini
Ki n le n le d nd rdu tenini

Bel  v  ser-g zeştin y d iderdi
  iler ney gibi fery d iderdi

Dolanup boynına asret kemendi
Urırdı dest   p yi  zre bendi

Nitekim g sfend-i n m-bismil
Yatırdı ĥ k u ĥ n iinde b -dil

(80a) Ğam-ı ʿışk itdügünce cânına zūr
Olur dil-teng mişl-i dīde-i mūr

[2555] Pür idüp hūn-ı dīde dāmenini
Alurdu seyl-i eşk pīrāmenini

Yatur zūlfın çözüp hāk üzre ğamnāk
Olur yatduğı yirler ʿanberīn-hāk

Sirişk içre yaturdı ol gül-i ter
Şuya düşmişdi gūyā teng-i şekker

Gülistān-ı cemālin Varķanuñ yād
İdüp bülbül bigi eylerdi feryād

Olurdu kūze-i çeşmi ʿtolu āb
Ķalurdu nergis-i şehlāsı bī-ḡ-āb

[2560] Ciger ʿağından aķıtdı gözi cūy
Ķılup mūye başında ʿkomadı mūy

Boyanup ʿanlu yaşına vücūdı
Çıķarurdu ser-i eflāke dūdı

Girībānın idüp dāmen gibi ʿāk
Çeker āh-ı derūnı ser ber-eflāk

Görüp anı bu resme zār u cān-keş

Düşer şem‘ üñ dil ü cāmına āteş

Geçüp karşına şem‘ -i şebistān

Olurdu şevk ile sūzan u giryān

[2565] Açup pervāne per üstine şem‘ üñ

Odını ölçerürdi şem‘ -i cem‘ üñ

Küsūf içre o mihr-i āsmānı

Görüp ğayret odına yandı cānı

Bu fethe hurrem ü şād idi Ğālib

‘ Adūya olduğına kendü ğālib

Dutup gül gibi elde sāğar-ı mül

İderdi nuql-ı şekkerden tenāvül

Çıkup başa buḥār-ı nār-ı bāde

Ḥarīfūñ ‘ aql u hūşın virdi bāde

[2570] Serinden gitmeyüp sevdā-yı ḥāmı

Çekerdi bādeyi ṭolu müdāmī

(80b) Çeküp nār-ı ğaḏab birle zebāne

Dil uzadırdı ol hūr-ı cināne

Der idi ey cihân dârında mekkâr

Felekveş mihr ehline cefâkâr

Çılup cânuña biñ dürlü hacâlet

Bir iş idem añıla tâ kıyâmet

Hacâlet tîrini urup nişâne

Seni rüsvâ-yı ‘âm idem cihâne

**REFTEN-İ VARÇA BE-ḤAYL-İ ĞÂLİB VE KATL KERDEN-İ
ĞÂLİB VE ḤALÂŞ KERDEN-İ GÜL-ŞÂH-RÂ**

[2575] Bu yaña Varça dahı gördi Gül-şâh

Çapıldı bād-ı qahra nitekim kâh

Düşüp ‘ışk âteşi dāmânı üzre

Dögünler yakdı haste cânı üzre

İrüp ol âteşüñ sūz u duḥânı

Eridi tende mağz-ı üstüh‘ânı

Teninde her kılı bir ḥâra döndi

Gözinde kirpügi mismâra döndi

Delerdi yaşı taşu mişl-i elmâs

Bilini bükdi ḥasret nitekim dâs

- [2580] Çekerdi dilden âh-ı şubḡgāhı
 Uyımazdı ġamından murġ u māhī
- Çü merd-i teşne şabr idüp be-nā-kām
 Şu bulmayup ide ‘acz ile ārām
- Geçüp cānı cihān pīrāyesinden
 Kaçup ürkerdi kendü sāyesinden
- İrüşdükce ġam-ı ‘ışkuñ füsūnı
 Olurdu baḡr-ı ḡūn-ḡāruñ zebūnı
- Ne başında nişān-ı hūşmendi
 Ne uyḡuya füsūn-ı çeşm-i bendi
- [2585] Olup dīvāne mişl-i dīv-merdüm
 Olurdu ‘aql u hūşı kendüden güm
- Gice tā şubḡ olunca hem çü Ferhād
 İderdi kūh-ı ġamda āh u feryād
- (81a) Ḥayātı efserini terk iderdi
 Şeb ü rüz ārzū-yı merg iderdi
- Tekellüm eyler idi bī-ḡodāne
 Dönüp başına urılmış yılana

Dönüp tār-ı ẖarīre cismi ğamdan
Gözine oldu ʿālem çeşm-i sūzen

[2590] Gözine girse ger mihr-i cihān-bīn
ʿUyūn-ı tīresin itmezdi aydın

Fiğānından cebīn-i şubḥ olup çāk
Duḡānından boyandı göge eflāk

Şadāsından felekler yangulandı
Yaşı seyliyle deryālar bulandı

Birez yaşı kılp nārını teskīn
Bu ḫāletden bulur bir laḡza temkīn

Gelüp başa sürüş-ı ʿaql u hūşı
Cünūnī dīvinüñ gitdi ḫurūşı

[2595] Kimesne olmadın ḫālinden āgāḥ
Revān oldu gice içinde ol māḥ

Çıkup ʿasker içinden ferd ü tenhā
Aḡar şu gibi itdi ʿazm-i şaḡrā

Görinmezdi gözine kūh u hāmūn
Giderdi cūş idüp mānend-i Ceyḡūn

Ne Ceyhûn fûrķati deryâsı taşdı
Belâ seyl-âbı gibi başdan aşdı

Eser yiller gibi ol merd-i kıattâl
İrişdi Ğâlibûñ hayline fi'l-hâl

[2600] Kıuşanup biline yat u yarağın
Aradı gicede Ğâlib otağın

Hıyâm-ı   askerûñ içinde âhir
Gözine şu  le-i şem  oldu bâhir

Gözi yaşı gibi oldu revân ol
İrişdi bir dem içinde hemân ol

Yakınına varup kıldı nigâhı
Baķup gördi kurulmuş çetr-i şâh 

(81b) Miyânında kurulmuş bir ulu taht
Oturmuş üstine ol merd-i bed-baht

[2605] Elinde cām-ı zerr n toptolu m l
Oturmuş şevķ ile ider ten v l

Eli bağlu durur karşuda ol h r
Yanar idi miş l-i şem  -i k f r

Yüzi mihr ile ol mäh-1 şeb-efrüz

Derün-1 haymeyi itmiş idi rüz

Görüp nür-1 cemâlin oldu sūzân

Eridi şevkdan şem' -i şebistân

O māhuñ şevkı ile yana yana

Dil uzadurdu sūzından zebâne

[2610] İdüp Ğālib nigāre kadh-1 düşnām

Seperdi gül yüzine cür' a-i cām

Düşüp cür' a o yüzi āftāba

Dönerdi şevkı ile la' l-i nāba

Akıtduginçe eşkin ol perī-rū

Virür zīnet yüzine la' l ü lü' lü'

Ğalaṭ didüm virürken dehre envār

Olur mı āftāba zīnet aḥcār

Görüp bu ḥāleti ol şāh-1 ḥūbān

Olurdu şem' veş giryān u sūzân

[2615] Nice teşbīh idem ol yāri şem' e

Ki ḥüsinden alurdu mäh lem' a

Yiridür ger disem ħurşîd-i eflāk
Küsûf irmiş gibi olmışdı ġamnāk

Bulınca tu‘ me-i ‘ ilm ile kuvvet
Dimiş bu nükteyi erbāb-ı ħikmet

Küsûf-ı şems vāķı‘ olsa fi’l-ĥāl
Olur bir pādşāhuñ mevtine dāl

Anuñçün vuşlat-ı Gül-şāha t̤alib
Olup naķd-i ħayātın dirdi Ġālib

[2620] Görince Varķa Gül-şāhı bu resme
Tenine t̤ir-i ġayret urdı kesme

(82a) İdüp ħiddetle ħamle nitekim ş̤ir
Yürüdi Ġālib üzre çekdi şemş̤ir

Çalar başına eyle t̤iġ-ı t̤izi
Kaçar cānı ider tenden ġür̤izi

Geh̤i şulĥ olur ‘ ālem gāh āşūb
Geh̤i ġālib olur er gāh maġlūb

Çekince t̤iġ-ı Varķadan tolu cām
Cihāndan teşne-leb gitdi ser-encām

- [2625] Götürdi ‘ışret ayagın cihāndan
 Temāmet el yudı cism ile cāndan
- Vücūdı germ iken efsürde oldı
 Hayātı sebzesi pejmürde oldı
- Çeküp rahtını gevher gibi kāndan
 Ten-i efsürdesi ayrıldı cāndan
- Qılup cānın fidā-yı ‘ışk-ı Gül-şāh
 Qarındaşına oldı yār u hem-rāh
- Ne cāna kim ura bu ejdehā dem
 Aña pāzehr-i hayvān olmaz em sem
- [2630] Gerek mīr ü gerek şāh u gedādur
 Yudup nā-būd iden bu ejdehādur
- Gerek bay u faķīr ü tācverdūr
 Kimi qatl itse bu qanı hederdūr
- Ne bundan var hālāş olmaķ recāsı
 Ne bu qatl itdüğünñ qan behāsı
- Şala çün sāķi bir cūr‘a tūrābe
 Gider bir daķı qatılmaz şerābe

Çeküp ser beyzeden per açsa şeh-bâz
Düşer dām içre düşmez beyziye bâz

[2635] Hâlâş-ı maḥbes-i ten olıcak cān
Duta mı anı kayd u bend-i zindān

Gelür şanma tenüñ ayrılса cāndan
Döner mi tîr atılса kemāndan

Ne İskender ne Dārāb u ne Dārā
Birisi itmedi mevte müdārā

(82b) Niçe şehler benüm şanup cihānı
İder dā'im taşavvurdan ziyānı

Görinen şuda şanma nîluferdür
Niçeden arta qalmış tâc-ı zerdür

[2640] Nedendür kûhsâr üstinde lâle
Elinde götürür ḥūnîñ piyāle

Ya oldı ḥūn-ı âdem birle şüste
Ya ḥūn-ı âdemîden oldı rüste

Tenin ğırbāle ursañ cümle ḥākūñ
Bulımazsın nişānın merd-i pākūñ

Geçürseñ ger elekden yoğ u varın
Bulmazsın meger hañ-ı ğubārın

İre çün müddet-i ‘ömr ihtitāma
Düşürür murğ-ı cānı bend-i dāma

[2645] Elinde olsa her şahsuñ rızāsı
Yerin bulmazdı taqdirüñ kazāsı

Degül çün bu kımıldu ihtiyārī
Rızā virüp ta‘allül itme bārī

ĀMEDEN-İ VARÇA VÜ GÜL-ŞĀH BE-ĤAYME VÜ ĤARGĀH

Pes andan pāy-ı Gül-şāha urup rû
‘Uyûn-ı çeşmesârından döker şu

Olup cān u diliyle ĥurrem u şād
Esīr iken o servi itdi āzād

Çü düşmen üzre buldı feth-i bābı
Dönüp gitmege itdiler şitābı

[2650] Düşüp pāyına ol serv-i revānuñ
Giderdi sāyeveş yanınca anuñ

Ne sāye birbirine yār u hem-rāh
Kırān itdi o gice mihr ile māh

Gice içre gözi oldukça tîre
Nazar kııurdı ol şem^ç -i münîre

Ġurûb itse cebîni mâh-tâbı
Tulû^ç eylerdi hüsni âftâbı

(83a) Yüzinüñ nûrı olmışdı delîli
Şabâh olınca kaç^ç itdi sebîli

[2655] Haberâr olmadın bunlardan ^ç asker
Gelür hargâhına ol iki server

ŞIFAT-I RŪZ VE HEZİMET-İ KABİLE-İ BENİ DAYBE VE ĠĀRET- İ ESBĀB-I İŞĀN

^ç Alem çekdi çü şubhuñ tâcdârı
Yidi iklîme oldu hükmi câri

Diküp sancağını mülk-i melekde
Urur mehterleri nevbet felekde

Şadâ-yı kûs-ı şubh itdi çü güm güm
Belürsüz oldu mûsîkâr-ı encüm

Çıkup âvâz-ı dühli şubhgâhuñ
Dıkıldı çañına ot gökde mâhuñ

[2660] Cihānuñ halkı oldu uyğudan dūr
Urıldı ^ç âlem içre şan dem-i şūr

Benî Şeybe yaturken vâlih ü mest
Ururken hayret ile dest-ber-dest

İşitdiler şehir çün bu fütûhı
Döner mevtâya ki ‘avdet ide rûhı

Gelüp bâb-ı Hilâle mişl-i pervîn
Didiler birbirine gözün aydın

Hemişe bedr olup kıadrün hilâli
Zevâle ırnesün mihrün kemâli

[2665] Düşüp rezmünde a‘dâ kayd u bende
Ola düşmen kapuñda hûr u bende

Çeküp cām-ı şerâb-ı dil-güşâdan
Semâ‘ u rakş itdiler şafâdan

Pes andan ata oldılar süvâre
Yüridiler meşâf-ı gîr ü dâre

Göz açdurmayup irdiler ‘adûya
Mişâl-i teşne-leb k’ ‘âzm ide şuya

Kılup ‘avn-ı Hudâyı yâr u hem-râh
Kılıc gibi ‘adûya kesdiler râh

(83b)[2670] Öñince bunlaruñ ol mäh-peyker

Giderdi nitekim hürşîd-i enver

‘Adûnuñ kaydını görmişdi erden

Şebîhûn itdi üstine seherden

Nücûm-ı çeşmin açmadın yuğudan

Qoyuldu gün gibi çıkdı busudan

Kesilmişdi çü başı beglerinüñ

Ayağı dirmedi kaç‘ â birinüñ

Çalup a‘ dāya tîğ-ı bî-dirîği

Çıkardı baħr-ı hūndan göge mîği

[2675] Demed gibi döşendi baş ile ten
Kılıc dihkānı ol gün yaydı hürmen

Gidüp yağmalanup mālî temâmet

‘Adûnuñ başına qopdı kıyâmet

Ne gāv u üştür ü ne esb ü ester

Qomayup gâret itdiler ser-â-ser

Dönerler sâlim ü gānem dutup rāh

Meh ile mihr olup hem-pā vü hem-rāh

‘Adû kaydından oldılar çün āzād

Gelür yirlü yirine hürrem ü şād

NÂLE VÜ FERYÂD-I VARÇA DER-‘ İŞK-I GÜL-ŞÂH
VE GÜFTÂR-I Ū BÂ-HEZÂR NÂLE VÜ ÂH

[2680] Çü düşmen işitipdi asret-i yâr
İderdi Varçaya günden güne kâr

Halâş oldı ‘adûdan ittifâķı
Ne aşşı derd ü asret yine bâķı

Helâkitse dilüñ derd ile asret
Ne sūd ider saña ümîd-i vuşlat

Çıkınca cân bedenden zâr u nâ-şâd
Olur ölmîş mübârek gibi âzâd

Dimiş yigdür bilen sūdı ziyândan
Bu günki beyze irte mâkiyândan

[2685] El irmese ne sūd ider Bedaḥşân
Ser-â-ser ger olursa la‘l-i raḥşân

(84a) Olup baḥr-ı dil-ârām ile mu‘tâd
Gice gündüz iderdi âh u feryâd

Gülinden gitdi gerçi zaḥmet-i ḥâr
Dilinden gitmedi sevdâ-yı dildâr

Olup bülbül gibi maḥzûn u dil-teng
Gözinden aķıdurdı eşk-i gül-reng

Ne hem-râzı ki diye gizlü râzın
Ne hem-sûzı bile sūz u güdâzın

[2690] Ğam ile çıķduğınca seyr ü geşte
Şabâ gibi düşerdi küh u deşte

İşin ney gibi âh u vâya virdi
Metâ‘ -ı şabrını yağmâya virdi

Fezâ-yı ğamda şîr-i hecr-i dildâr
Döker kanın mişâl-i gürğ-i hûn-ı ģâr

Külâhın terk idüp sulţân-ı ‘aqlî
‘Adem mülkine itdi ‘azm u naķli

Şafâ-yı sîneden bağrındaki hûn
Görinürdi mişâl-i cām-ı gül-gûn

[2695] İdüp ümîz-i ‘îd-i vaşl-ı cânân
Dil ü cân kebşini eylerdi ķurbân

Yürürdi ‘ışķ ile dil-ğaste vü zâr
Geçer bilmezdi ne kūçe ne bāzâr

Ğam-ı ‘ışķ ile âh itse cigerden
Geçerdi tîr-i âhı nüh siperden

Yaşı deryāsına ğarķ oldu çün mūr
Çerāġ-ı mürde gibi ҡaldı bī-nūr

Gözi yaşından aķıdurdı rūdı
İderdi rūdveş ğamdan sürūdı

[2700] Uçurđı göge āhenīn şerārın
Şavurđı yile virdi ğam ğubārın

Dil ü cānına kār itdükçe ķasret
Aķup yaşı iderdi ķuru ğayret

İrişdi eyle za‘ f ol pāk zāte
Teninde bir ramak ҡaldı ğayāte

(84b) Yimez bir loķma nān ol la‘ l-i ğandān
Ki senginden anuñ şınmazdı dendān

Ne cān kim hecr-i yāre mübtelādur
Şerāb-ı mevt aña cām-ı şafādur

[2705] İre çün dām u dāne murġ-ı cāne
Ķafes içre idinür āşyāne

Kemānından düzer Mañşūr olan dār
Olur kendü kirişi birle ber-dār

Urur pervâne sūz-ı nāre bakmaz
Gider Maṣṣūr olanlar dāre bakmaz

Belī dimez er olan merd-i ḥāma
Ger ‘ışk içre yapıssa neng ü nāma

Giriftār olsa dil bend-i ḳazāda
Bulmaz çāresin illā rızāda

[2710] İrişmese ḳazā ger merd-i rāha
Rızāsıyla düşer mi kendü çāha

Daḳılsa murğ-ı cāna dām-ı taşdı̄r
Dil-i bī-çāre itmez aña tedbīr

Düşen vādī-i ğamda cānına tāb
‘Uyūn-ı dīde-i terden içer āb

Ġıdā içün şütür ger bulmasa bār
Çeker çeyner yedügin yine tekrār

Ne ḥāletdür açup pervāneler per
Düşüp şevḳ ile nāre yanar ekşer

[2715] Mu‘ayyen olmasa her şahṣa bir kār
Gözetmezdi yolını devr-i pergār

Reh-i ʿışk bir konağı yok seferdür
 Ğidāsı bu yoluñ hūn-ı cigerdür

Sürilmez bunda şāhum resm ü ʿādet
 Dimişler buña meydān-ı irādet

Bu yoluñ pehlevānı cāna kıalmaz
 Dil-āverdür girür meydāna kıalmaz

Seri ʿışk ehlinüñ bār-ı girāndur
 Fidādur yār içün rūḥ-ı revāndur

(85a)

**REFTEN-İ EŞRÂF-I BENÎ ŞEYBE BE-HÎLÂL
 BE-ṬALEB-İ GÜL-ŞÂH-I YÛSUF-CEMÂL
 BERÂY-I VARḤA-YI PÛR-MELÂL**

[2720]

Çü VarḤa oldu ʿışk-ı yār ile yār
 Vücūdın yaqdı nār-ı hecr-i dildār

Benî Şeybe olup vākıf bu ḥāle
 Dirildi cümlesi geldi Hilāle

Didiler ey cihānuñ pehlevānı
 Bugün devr içre yoḡdur saña şānî

Bulınmaz ʿālem olsa yār u yoldaş
 Reh-i şefkatde saña bir ayakdaş

Ne rezm içinde ser-pençeñ eger var

Ne bezm içinde ayağun çeker var

[2725] Cihân içinde bir genc olsa fâş
Yiter anda niçe cân u dil ü baş

Açılsa gülşen içre bir gül-i ter
Geçer karşına bir bülbül öter

Çemen içre yayılma bir gazâle
Olur bir şîr-i ner aña havâle

Hırâmân olsa kebg-i kûhsârî
Düşer pâyine bir bâz-ı şikârî

Deñizden çıka ger bir dürr-i şehvâr
Urur tâcına anı bir külehdâr

[2730] Niçeye dek idüp Varğa enîni
Duta âhı semavât u zemîni

Niçeye dek ol iki zâr u maḥzûn
Ola Leylî birisi biri Mecnûn

Niçeye dek ideler vây veylâ
Biri Yûsuf ola biri Züleyhâ

Niçeye dek kıllalar âh u feryâd

Biri Şîrîm ola vü biri Ferhâd

Niçeye dek ol iki yâr-ı şâdık

Birisi ola ‘Azrâ biri Vâmık

[2735] Niçeye dek ol iki yâr-ı tannâz

Niyâz ide biri biri ide nâz

(85b) Niçeye dek çeküp cevri-i sipihri

Vücûdî şeb-nemin maḥv ide mihri

Kılup bülbül bigi efgân u feryâd

Esîr-i ğam ola bir serv-i âzâd

Dilinden nâr-ı ‘ışk urup zebâne

Aküp boyana eşki ala kane

Çıkup başına nâr-ı ğuşşa vü derd

Gül-i ruḥsârın ide lâle-i zerd

[2740] Bedel virüp nevâsın âh ü zâra

Değişdüre sürûrın derd-i yâre

Vücûduñ çün zemânuñ ḥâtemidür

Mürüvvet vaḳtidür şefkat demidür

Seher çün nev-[‘] arūs-ı mihr-i hāver
Sefīdāc-ı zīyādan bula zīver

Ṭulū[‘] idüp cemāli āftābı
Ṭuvağ-ı nūrdan duta niķābı

Ḳudūmı Yūsuf-ı envār-ı mihrüñ
Gözini açā Ya[‘] ķub-ı sipihrüñ

[2745] Ḳılup īmān gibi ķalbinde yirin
Açup [‘]aynın ide rūşen zamīrin

Ḥuşūşā kim Züleyhā-yı zemāne
Bulupdur ḥüsn-i Yūsufdan nişāne

Nesīm-i şubḥ-dem binmiş ulağa
Behāruñ müjdesini virdi bāğa

Açıldı gonçeler gūlzāre döndi
Ḳızıl güller [‘]ızār-ı yāre döndi

Şabā gibi durup yarın seherden
Virelüm cāna bu gül-berg-i terden

[2750] Ḳuralum şaḥn-ı şaḥrāda otağı
Ḳılalum [‘]urs-ı Gül-şāha yarağı

‘Adū cānına ol gün kim dögündür
Dügündür bize vü ol gün bugündür

Çü gūş urdı Hilāl işbu kelāma
Şafāsından dönüp bedr-i temāma

(86a) Güneş gibi vücūdı rūşen oldı
Açıldı encüm-i çeşmi şen oldı

Revān oldı dönüp gitdi evine
Bu sözi naql ider bir bir zenine

[2755] Dir ey cān bāğınūñ köhne behārı
Ṭarī olsun cemālūñ sebzezārı

Getürür servümi ẓaddūñ kıyāma
Gelür cām-ı lebūñle dil kıvāma

Vişālūñden bulupdur berg ü bārı
Vücūdum devḥasınūñ şāḥsārı

Çün olduñ genc-i sırruma emīne
Degül maḥfī bu sırr sen nāzenine

Çıkar baḥr-ı ‘Adenden lū’lū’-i ter
Olur bir dil-berūñ boynına zīver

[2760] Kõpar mülk-i Hõtanda misk-i âhû
İder bir dil-berûñ zûlfini hoş-bû

Bedaḥşāndan çıkar bir la‘l-pāre
Olur bir dil-rübāya gūşvāre

Bu dil-ber kim şacı misk-i Hõtandur
Lebi la‘l ü dişi dürr-i ‘Adendür

Cemāl-i ḥüsn ile ḥurşīd-i ferdür
Hilāl ebrûları alnı kamerdür

Cihānuñ ‘işmet ile Meryemidür
Mesīḥ-enfāsıdur ‘İsī-demidür

[2765] Açılmadan belürsin tāze güller
Şabā her şubḥ-dem dāmānın iller

Anı görmez misin ḥurşīd-i eflāk
İder her rûz şubḥuñ yaķasın çak

İrişür nergis-i a‘mā behāra
Açar çeşmin diker göz lālezāra

Çü bulduñ ḥāteminüñ müşterisin
Geçür barmağına engüşterisin

Virelüm Varḳaya ḳılup ḥimāyet
Yaraşur olsa üstinde emānet

(86b)[2770] Ḥuşūsā işbu dem şaḥn-ı zemāna
Geyindi cāme-i nev Ḥusrevāne

Ḳonup başına lāle kūhsāruñ
Getürdi müjdesin evvel behāruñ

Binüp esb-i şabāya berg-i ezhār
İderler geşt-i bāğ u seyr-i gülzār

Zemāna ebr-i bārān sāye şaldı
Zemīn üzre çemen pīrāye şaldı

Benefşe ḥāb-ı ğabrādan çeküp ser
Yüzini āb-ı şeb-nemle ider ter

[2775] Geyüp sūsen libāsını şebāne
Şebīh oldı dıraḥt-ı ergāvāne

Çiçeklerle donandı tağ ile taş
Temāşāya çıkardı servler baş

Şaḥn çözdi çemen bezminde sūnbül
Yüzün gösterdi gülzāre ḳızıl gül

Pür itdi bāġı bŭy-ı misk-i Tātār
Açıldı şanasın dükkān-ı ‘atṭār

Zümürüd tahtına geçdi gül-i ter
Geçüp karşıasına durdı çiçekler

[2780] Dutar her bir çemen bir dürr-i şehvār
Durur kıлмаğ için pāyine işār

Behār itdi müzeyyen deşt ü daġı
Aġaçlar kırdı şahrāda otaġı

Dönüp zülf-i ‘arŭsa sŭnbŭl-i ter
Cemāl-i bāġa virdi zīb ü ziver

Kılur gülşende bŭlbŭller terāne
Şala dir seyr-i gülzār-ı cihāne

Bu sözi māder-i Gül-şāh idüp gŭş
Sŭkŭt itdi birez dem oldu ḥāmŭş

[2785] Hilāle didi ey tāze cŭvānum
Vŭcŭdum bāġı içre bāġbānum

Dile şalduqça mihrŭñ servi sāye
Vŭcŭdum ġarḳ olur baḥr-ı şafāye

(87a) Zülālūñ çeşmesinden içmese ger
Vücūdum sebzesi olmaz idi ter

Vişalūñ Hızır irişüp baña ey cān
İçürür zulmet içre āb-ı hayvān

Senūñ mihrūñle ey şāh-ı yegāne
Açıldı gözlerüm bakdum cihāne

[2790] Tehī-dest olduğu için çenāruñ
Bulımaz zevkını ‘İş u behāruñ

Elinde kalmayup māl ü menāli
Nehār-ı Varқанuñ irdi zevāli

Söyündi⁴² nitekim mihr-i münevver
Elinde kalmadı bir fûls-i aḥmer

Cihānda çekmedin dürlü şikence
İrişmez degme kimse māl ü gence

Helāke şalmayınca cānı ğavvāş
Çıkarmaz baḥr içinden gevher-i ḥāş

[2795] Taleb baḥrında her kim geçdi tenden
Çıkardı lü’lü’-i lālā ‘ Adenden

⁴² Metinde “Şoyundı” şeklinde yazılmış olmasına rağmen anlam gereği “Söyündi” şeklinde okundu.

Bedahşân-ı vücûdın pâre pâre
İdenler irdi la‘l-i nâb-ı yâre

‘Anâdil çekmese ger za‘hım-ı hârı
Açılmaz gonçe-i lâle-‘ızârı

Bu gevher kim çıkupdur ba‘hr-ı tenden
Behâsın bulmayınca çıkmaz elden

Kemend ile dutulmaz mihr-i enver
Virilmez yok behâya işbu gevher

[2800] Bu söz do‘kındı çün gūş-ı Hilâle
Do‘kındurdı dilin gerd-i melâle

Didi gerçekdür ey hatun-ı dil-şâd
Bu söz kim cân u dilden eyledüñ yâd

Da‘hı mihr içre bu hurşîd-pâye
Olupdur nâ-murad ol meh-liqâya

Kişiye imtizâc-ı ‘ışk-ı cânân
Ana rahminde iken yutdurur kan

(87b) Tehî-dest oldu‘ğı Gül-şâh içündür
Ġama kul oldu‘ğı ol şâh içündür

[2805] Dutulduğında bu mäh-ı şeb-efrüz
Olurdu Varğa mihr ile cihân-süz

Giceden şubha dek eylerdi âhı
Ėamından uyımazdı murğ u mähî

Revâ mıdur olunca Ėamdan âzâd
Güle Gül-şâh ide Varğa feryâd

Çü hatun diñledi işbu maķâli
Didi zıkr itme bu emr-i muķâlî

Çererdüp gözlerin dikdi Hilâle
Yılan şokmış gibi eyledi nâle

[2810] Dil uzatdı mişâl-i mâr-ı Daķķāk
Yaķasın dâmeni gibi idüp çāk

Dönüp Ėamdan teni ķuru⁴³ ķavale
Ėuruyası⁴⁴ dilin uzatdı kâle

Hilâle didi ey merd-i yegâne
Ėızı toğuran anadur saña ne

⁴³ “Ėurı” olması beklenirken metinde “ķuru” şeklinde yazılmıştır.

⁴⁴ “Ėurıyası” olması beklenirken metinde vokalleri gösterilmek suretiyle “ķuruyası” şeklinde yazılmıştır.

Bedahşānı benem ol la‘l-i nābuñ
Şadefdür meskeni dürr-i hoş-ābuñ

Revā mıdur ki bu dürr-i nihānī
Geçürem riştesine rāygānī

[2815] İşitme ʔa‘nesini hāş u ‘āmuñ
Yire çalma zücāc-ı neng ü nāmuñ

Recā-yı vaşl iden ol ʔaşı yādan
Kaçurmaz cism ü cānın yayḳaradan

Nigār içün gice gündüz olup zār
Dil ü cān virmeden ḡayrı nesi var

Uşanup cāndan idüp derd ile āh
Beni cān alıcı şanur o bed-ḡāh

Degül maḡkūmı çünkim ādemüñ cān
Kim alur cānını kime virür cān

[2820] İderler cān ile başı behāne
Oḡurlar ḳuru efsūn u fesāne

(88a) Budur ādet girüp eṣṙāf araya
Aḡırlıḳlar vireler bī-nihāye

Ağır kıymetlü elmâsî yüzükler
Muraşşa‘ la‘l birle bilezükler

Lebi manendi niçe la‘l-i nâbı
Dişi nazmı gibi dürr-ü hoş-âbı

Ḳamer behcetlü ğilmân u cevârî
‘Abîr ü ‘anber ü misk-i Tatârî

[2825] Bu resme görmez ise kaydın anuñ
Tılısın bozmaz ol genc-i nihānuñ

Ġam-ı ‘ışk ile yüz yıl dutsa ger yas
İrişdürmez bu dürre nevk-i elmās

Ger itse rûdveş ğamdan sürûdı
Fiğân u nâleden olmaya sûdı

Hevâ-yı vuşlatından urmasun dem
Virilmez her Süleymâna bu hâtem

Göñül her istedügi bâğa girmez
Ki kuş uçmağ ile uçmağa girmez

[2830] İşitdi çün zeninden bu maķâlî
Dü-tâ itdi ğam u hâsret Hilâlî

Didi ey bî-vefâ vü pür-cefâ zen
Maḥabbet yolu üzre olma reh-zen

Müdâmî gözleyüp gönlüñ rızāsın
Gözetme kendü re'yüñ muḳtezāsın

Serāb-ı ʿışk içinden içen ābı
Olursa nūş-ı cān içmez şerābı

Ne cān kim bûy-ı ʿışk ide muʿaṭṭar
Dimāğına ḥaleldür misk ü ʿanber

[2835] Bedaḥşān-ı dü çeşminden dōken ḳan
Gözine gire mi yāḳūt-ı rümmān

Libās-ı ten idenler bûriyāyı
Gözetmez aṭlas u zerrīn ḳabāyı

Leb-i yāḳūt-ı dildāra viren cān
Aşılmaz kirpügine dürr ü mercān

(88b) Hilāl itdükçe ḥatunına ibrām
Dil-i bî-raḥmini idemedi rām

Nefes doḳınuḡınca tîz olur nār
Şıḡamaḡ ile olmaz ḥāre hemvār

[2840] Ğıdāsın kıand iderseñ mār u ‘ aķreb
Olur semm-i helāhil virdügi hep

Ķaçan alçaķ ķosañ Zāl-i cihāna
Yıķar yükin çıķarur āsmāne

NEVMİD ŞODEN-İ VARĶA EZ-VUŞLAT-I GÜL-ŞĀH
VE ĦOD-RA SER-ZENİŞ KERDEN-İ EZ-ĠAM-I YĀR-I DİL-ĦĀH
Görür çün Varķa bu emr-i muķālī
Ki yokdur ĥāşıl olmak iķtimālī

Aķar şular gibi başına taşlar
Urup kendüye eyler ser-zenişler

Didi ey derdmend ü bī-sitāre
Vücūdı tıĝ-ı ĝamdan pāre pāre

[2845] Bu sevdālar çeke bu fīkr-i bātıl
Biri semdür birisi zehr-i ķātıl

Ferāĝat eyle gel ney gibi vādan
Ķo nefsün ārzūsın geķ hevādan

Göñül virme vefāsuz dil-rübāya
Şaķın bön düşme atılma per aya (?)

Cihānda olmamışdur vaşl-ı dil-ber
Ne Ferhāda ne Mecnūna müyesser

Saňa da olmaz ey bî-çâre ‘âşık
Olur ‘ışk ehline fûrkat yaraşık

[2850] Dutup Ferhâdveş bir kûhsârı
‘Uyûn-ı eşküñ eyle anda cârî

Gözüñ yaşı irüp tahte’s-serāya
Çekilsün ejder-i āhuñ semāya

Ƙılup ğam tîşesinden ser-terāşuñ
Fidā eyle bu yolda cān u başuñ

Ne havf-ı hecr ü ne vuşlat recāsı
Ne aġyār u ne fûrkat ibtilāsı

(89a) Dürüş menzil alup rāh-ı ‘ademde
Nigāra vāşıl ol evvel ƙademde

[2855] Veyāhod ‘ışk ile mānend-i Mecnûn
Gözüñ yaşın revān it mişl-i Ceyhûn

İdüp menzilgehüñ deşt ile şahrā
Vücûduñ kârbārın eyle yaġmā

Şalup şahrāya ‘aql-ı zû-fünûnı
Vuḥūşa eyle ta’lîm-i cünûnı

Evi terk eyle var şahrâ-niştir ol
Ded u dām ile üns it hem-niştir ol

Çü mihr itmez o mihr-i ‘âlem-ārâ
Ne bulduñ ne yavu kılduñ ne ara

[2860] Ne ğavvâş ol ne deryâdan çıkar dūr
Ne dîzâr-ı ‘Arab ne şîr-i üştür

Şıyup ten beyzesini lânedden geç
Kâlenderveş terâş ol şânedden geç

Kesâde şalma bâzârıñ revâc it
Çü İbrâhîm Edhem terk-i tâc it

Şalup sūz-ı derûnuñdan göge dūd
Oñulmaz derde düşmekden nedür sūd

Çün itmez tâb-ı ğamda leblerüñ ter
Kurusun ger olursa âb-ı kevşer

[2865] Lebi kând-i nebât ise gerekmez
Ne kând âb-ı hayât ise gerekmez

Lebi tiryâķ olursa umma nef’î
Çıkar her târ-ı zülfinden bir ef’î

Bulur bu sözleriyle geh tesellî
 Geh irür Tûr-ı ‘ışkından tecellî

Tecellî şevkına ol şem‘-i rûşen
 Yanardı nitekim vâdî-i Eymen

Gehî ser-mest ü gâhî ayılurdu
 Gehî ‘aklı gelüp geh bayılurdu

[2870] Çıkup eflâke âh-ı şubhğâhı
 Şabâ gibi yilerdi peyk-i âhı

(89b) Şavutduğunca ğam cisminde cânın
 Maḥabbet odı kaynadurdu ḳanın

Duḡânından boyanup nîle ‘âlem
 Uyumaz nâlişinden cinn ü âdem

Ḥurûş ile mişâl-i âb-ı Āmû
 Revân olmuşdı rûd-ı eşki her sū

Çekilse kârbân-ı hecr-i dildâr
 İderdi lü’lü’-y1 eşkin aña bār

[2875] Daḳup ğam nâfesine nâleden zil
 ‘Adem şahrâsına bağlardı maḥmil

FERYÂD U ZÂRÎ KERDEN-İ GÜL-ŞÂH

VE ‘ITÂB KERDEN-İ MÂDER-İ HOD-RÂ BE-NALE VÜ ÂH

Bağup çün gördi Gül-şâh-ı yegâne

Murâdı üzre devr itmez zemâne

Ne atadan kopar şefkat-i fütüvvet⁴⁵

Ne anadan toğar mihr-i mürüvvet

Ser-âgâz eyleyüp âh u figâne

Dökerdi dürr-i eşkin dâne dâne

Dizilüp rişte-i müjgânı üzre

Tagılurdu düşüp dāmānı üzre

[2890] Revân olup sirişki cūybārı

Cemālî bāğına olurdu cārî

‘Izārı verdine ğam tâb ururdu

Gözi nergislerinden âb ururdu

Vücūdın virdi ğarķa āb-ı eşki

Eritdi zer gibi sîm-āb-ı eşki

Olup tîre gözinüñ şeb-çerāğı

Gül-i pejmürdeye döndi yañağı

⁴⁵ Mısrada “şefkat” kelimesinden kaynaklanan vezin problemi var.

Bürüdi âftâbın ğam sehâbı
 Ruĥınıñ zerreveş qalmadı tâbı

[2895] Tenini kılmış idi nâr-ı hierân
 Hevâ-yı ğamda cemre gibi lerzân

Resen gibi şalındı zülfi târı
 Şalıncaĝ eyledi ol gül-‘ ızârı

(90a) Çekildükçe qaţâr-ı dūd-ı âhı
 Felek ser-ĥaddine iltürdi râhı

Fidâ idüp reh-i ‘ ıřķ içre cânı
 Revân olurdu yâre armaĝanî

Behâr-ı ĥüsni irişdi ĥazâna
 Gül-i ĥamrâsı döndi za‘ ferâna

[2900] Tenin kanlu yaşı boyadı âle
 Ki döndi cismi naķş içre ĥayâle

Vücūdı riştesi üzre dem-â-dem
 Ne naķş oynaduĝını sūzen-i ğam

Ruĥı evrâķına müjĝânı taĥrîr
 İderdi igneden iplige bir bir

Anasına iderdi ilenişler
 arışlar virüp eyler ser-zenişler

Ki ıldıñ ‘îd-i vaşlı baña rûze
 Behârum eyledüñ berd ey ‘acûze

[2905] ıkar ğam urduğınca cânuma tîr
 Gözümden an ile emzirdüğün şîr

Nihâl-i servümi âzürde ıldıñ
 Vücûdum sebzesin pejmürde ıldıñ

Ne hıffetdür idem ben âh u şîven
 Ağırılıklar dilersin Varadan sen

Ben âb-ı hancer-i vaşlına teşne
 Urursın sen anuñ cânına deşne

Ben anuñ ‘ışķı ile zâr u giryân
 İdersin sen anuñ bağrını biryân

[2910] Ne dür dile ne gevher ey sitemkâr
 Degül mi dâmenüm pür-dürr-i şehvâr

Baña ne dür gerek ne la‘l-i rahşân
 Yıķılsun yirlere geçsin Bedaķşân

Düzetdüm reng-i rüyumdan zerîne

Daķındum tār-ı zülfüm ‘anberîne

Olur ‘ışķ ehline dībā laṭīfe

Yaraşmaz zer kemer mūr-ı za‘īfe

(90b) N’ider ‘āşık olan fāḥir libāsı

Du ḥāvidür teninde būriyāsı

[2915] Düşelden cānuma bu ‘ışķ-ı bī-bāk

Baṇa dībā yiterdür sine-i çāk

Bezendi dāğ-ı ğamla iç ü taşum

Yüzümde la‘l ü yāķūt oldu yaşum

Ne deñlü olsa reng ü naķş-ı zībā

Başar mı ‘ışķ eri bağrına dībā

Bilürsin vuşlat içre ‘ışķ-ı çālāk

İder pīrāhen-i cān u dili çāk

Dimiş bu nükteyi erbāb-ı ‘irfān

Gerekdür ten bu üç ḥāletde ‘uryān

[2920] Senüñ olsa metā‘ ü māl ü dünyā

Olur lā-büd bu ḥāletlerde ifnā

Biri toğup biri öldükde ey yār
 Üçüncisidür anuñ vaşl-ı dildār

Belī çün cān olur cānāne vāşıl
 Metā‘ u māl-i dünyādan ne hāşıl

Hicāb-ı vuşlat olsa pīrehenden
 Yıl alsun ger ola berg-i semenden

Kılursa yārdan bir kıl kadar dūr
 Çeküp çāk idem olsa hulle-i hūr

[2925] Degülsün ügey ana ey dil-āzār
 Nedür cān-ı za‘īfe bunca āzār

Yaķańı dutsa dest-i ‘ışķ bī-bāk
 İderdi ‘ismetün dāmānını çāk

Hevā-yı ‘ışķ ile ey bī-vefā zen
 Gözüñ olmadı mı yollara revzen

Maħabbet gülşeninde bülbulāsā
 Ğam-ı ‘ışķ ile olmaduñ mı gūyā

Anı bilmez misin kıızlar gelinler
 Kitāb-ı ‘ışķ okına nice diñler

[2930] Yiter derdüm baña ey bî-vefâ zen
Müjem gibi gözüme şokma sūzen

(91a) Cihān bāğında her şimşād-ı dil-şād
Esīr olur niçün bu serv-i āzād

Ṭoğurduḡda beni sen ey cefākār
N’olaydı ger ṭoğaydum beççe-i mār

Urup aḡcār-ı miḡnet birle başum
Bugün aḡıtmayayduñ ḡanlu yaşum

İlāhī nār-ı ḡasretle bu ana
Beni yaḡdı dilerem o da yana

[2935] Niçe daḡı bunuñ gibi zenāne
Oḡurdu mekr ü efsūn u fesāne

Dil-i sengīnine kār eylemezdi
Tehī-dest ile bāzār eylemezdi

Görür ḡavmi ki ol māhuñ cemāli
Güneş gibi bulur herḡün zevāli

Doḡındı itmeden feryād u nāle
Dili āyīnesi gerd-i melāle

Şovudı kendüden efsürde oldu

‘ İzārı gülleri pejmürde oldu

[2940] Didiler vākıf olup hasb-i hāle
O māhuñ hāletın bir bir Hilāle

ŞİFAT-I RŪZ VE VARÇA-RĀ NAŞİHAT KERDEN-İ EŞRĀF-I BENĪ

ŞEYBE

Meger bir şubḥ-dem çerḥ-i berīne

Çıkup ‘ azm itdi gün ḥāver-zemīne

Diker gülzār-ı çerḥ-i lāceverdi

Güneş destārına bir verd-i zerdi

Şalup ol verd-i zerd eflāke envār

Güm oldu gülşen-i encümden ezhār

Ṭurup yirlü yirinden cinn ü ādem

Açıldı nergis-i gülzār-ı ‘ ālem

[2945] Benī Şeybe dirildi bir araya
Şürü‘ itdi gelüp tedbīr ü rāya

Didiler Varçaya ey zār u giryān

Hevā-yı ‘ ıışķ ile ney gibi nālān

(91b) Dil-āverlıgla çeksen göklere ser
Seni yok ‘ ālem içre bir esirger

Çıkup āhuñ odı çerh-i berīne
Dökilse encüm-i eşküñ zemīne

Göge boyasa āhuñ āsmānı
O mehr ü mihr itmez rāygānı

[2950] Tehī olup elūñde dest-mālūñ
N’ola ger yoğ ise māl ü menālūñ

Yemen mülkinde hālūñ pādşādur
Vücūdı sāyesi zıll-i hümādur

N’ola ger eyleseñ anı ziyāret
Meşeldür dayuñı gör ıayuñ ögret

Görünce ‘ışk içinde böyle hālūñ
Virüp māl ü teraḥhüm ide hālūñ

Görüp sen ‘āşık-ı şūrīde-ḥālin
Yoluña bezl ide māl ü menālin

[2955] İdüp niçe niçe ikrām u ‘izzet
Ḳabūluñ eyleye cānına minnet

Dönüp i‘ zāz u luṭf u himmet ile
İlüñe irişesin şevket ile

Ve ger mānī‘ olursa ‘ıŝķ-ı Gül-ŝāh
Ġamından olmaz iseñ ‘āzim-i rāh

Dutup murğ-ı dilüñ ol çeşm-i ħūn-ĥār
Kılursa dām-ı zülfinde giriftār

Urup cān Yūsufina bend ü zindān
İderse maḥbes-i çāh-ı zeneḥdān

[2960] Açup şeh-bāz-ı ‘ıŝķı bāl ü minķār
Şikār eylerse kebg-i cānuñ ey yār

Be-her-ḥāl an[a] da bir ḥāl idelüm
Yazalum nāmeler irsāl idelüm

NĀME-NEVİŞTEN-İ VARĶA BE-SELĪM ŞĀH ŞĀH-I YEMEN
VE FİRİSTĀDEN-İ ĠULĀM-I ZENGĪ-RĀ BE-HĪMMET-İ ESBĀB U
SEMEN

Pes andan dirilür ol ḳavm-i eṣrāf
Yemen ŝāhına idüp nāmeñ ithāf

(92a) Uçur bir ādemüñ mişl-i ḥamāme
İrişdür ḥāsb-i ḥālüñ üzre nāme

Meger var idi bir zengī ġulāmı
Şecā‘ at içre ol ‘aşruñ be-nāmı

- [2965] Gözi tuş olsa tîğinde niyāma
 Düşer lerze vücūd-ı şubḥ u şāma
- ‘Adūnuñ hiçe şayup yayķarasın
 Aġardur rüz-ı rezm [yüzin] ķarasın
- Neberd içinde ger ‘arz itse dîzār
 Olurdi düşmenüñ günü şeb-i tār
- Çıķup ejder gibi kılsa ġırīvi
 Zebūn eylerdi đarbı nerre đīvi
- Hevā-yı ceng içinde itse pervāz
 Urur çengāl ‘adūya mişl-i şeh-bāz
- [2970] Şalup meydān-ı rezm içre semendi
 Geçürdi düşmene bend üzre bendi
- Çeküp ceng içre tîğın Rüstemāne
 Olurdi nār-ı ḥiddetden zebāne
- Geyüp pūlād cevşen girse cenge
 Dönerdi nīl-i rezm içre nehenge
- Daķup ġuşına boncuķ zāġāsā
 Küçükden besler idi anı Varķa

Anuñçün uçurup mişl-i hamāme
Uçurma itdi şeh-bāz-ı merāme

[2975] Didi luṭf eyle ey peyk-i revende
Bilürsin dayımı şehdür Yemende

İdem aḳdām-ı iḳdāmuñ dutup fāl
Seni mülk-i Yemenden yaña irsāl

Ḳılup ‘avn-i ricāl-i ḡaybı hem-rāh
Olasın ‘āzim-i mülk-i Selīm Şāh

Seherden yol kesüp bād-ı şabāya
İrüp Hüdühüd gibi mülk-i Sebāya

Ṭavāf it ol Süleymān āstānın
İlet mūr-ı za‘īfūñ armağanın

(92b)[2980] Yüz ur pāyına yād it bu naḥīfī
Ḥaber vir ḳışsa-i mūr-ı za‘īfī

Alup biñ şevḳ ile destine ḥāme
Şürū‘ itdi aña yazmaḡa nāme

Yazup ser-nāmede nām-ı Ḥudāyī
K’anuñdur ‘ālem üzre pādşāyī

Qılur rüşen delîl-i mihr ü mâhı
Açar nûr ile ceyb-i şubḡgâhı

Kevâkib birle zeyn idüp hümâyı
Uyarur şubḡ dek kandîl-i ayı

[2985] Nücûmı gülşen-i eflâke ezḡâr
İdüp virür añâ mihrinden envâr

Döner emri ile dülâb-ı gerdûn
Aḡar feyz ile Nîl ü âb-ı Ceyḡûn

Çiçeklerden yire pîrâye eyler
Añâ ebr-i behârı dâye eyler

Feleklerde idüp ebri güher-bâr
Çıkardı ḡâr içinden tâze gülzâr

Geh aḡlar ḡaşyetinden ebr-i çâlâk
Geh eyler ḡahḡaha ra' d ile eflâk

[2990] Geh olur ra' d olur göklerde nâlân
Güler gâḡî hevâda berḡ-ı raḡşân

Yaratdı âdem oḡlın âb u gilden
Şeref virdi añâ cân ile dilden

Dilini eyleyüp genc̃ine-i rāz
Yaradılmışdan itdi añı mümtāz

Qılup esrār-ı ‘ışka anı maḥrem
Vücūdın qatre iken eyledi yem

Kimi Mecnūn gibi zār u şeydā
Ġam-ı Leylādan eyler vāy veylā

[2995] Kimi Ferhādveş ḥayrān u dil-teng
Ġam-ı Şīrīnden ider seng ile ceng

Kimin ‘Azrā kıllur kimini Vāmıķ
Kimin ma‘şūķ eyler kimin ‘āşıķ

(93a) Ben ol ‘āşıķ olanlardan biriyem
Diyār u ḥānmānumdan berīyem

Vücūdum maḥv idelden mihr-i Gül-şāh
Mecālüm qalmamışdur itmege āh

Göñüldeñ ḥıṣ iken biġāne oldum
Delürdüm ‘ışķ ile dīvāne oldum

[3000] Sirişķüm tīr-bārānı dökildi
Ġam ile yā gibi bilüm bükildi

Terāne bağlayup ney gibi vāye
Uçurdum varumı virdüm hevāye

Geçürdüm hecr okın cān ile tenden
Şehīd-i ‘ışk olup geçdüm kefinden

Göñül murğı uçarken bāğa düşdi
Firāzlıgunda cānum ağa düşdi

Çıkarmaz cānumı ħabs itdi hicrān
Kefīl olur baña yok bir müselmān

[3005] Geçürdüm derd ü ğamla māh u sālī
Kālup bedr olmadı bahtum hilālī

Temām oldu işüm ben yarı kaldum
Meded kılmazlara yalvarı kaldum

İçüm ğam nāvekinden toptolu baş
Yetīm oğlan gibi çeşmüm dolu yaş

Görüp ‘ışkuñ ğamıyla mātem içre
Beni yok bir esirger ‘ālem içre

Yudum destüm temāmet cism ü cāndan
Cihān benden uşandı ben cihāndan

[3010] Ne aldı cānda fer tende uzūrum
Ne g zde n r u ne dilde s r rum

Ge  p f rat oı irdi cenāne
 ri di am bıaı  st h āne

ar -ı        inde ba a p r ol
Dil m p -m l-i amdur dest- r ol

Ba a bu zulmet   re reh-n m  ol
Ba uma s ye  al  ll-ı h m  ol

(93b) Ben m  n yadı l le barına d 
Beni alar   uy n-ı nergis-i b 

[3015] Ben m  n oldu serv  n ba ı lerz n
Ben m  n oldu b lb l z r u n l n

Ben m  n s nesin  k eyledi g l
Ben m  n dil-peri  n oldu s nb l

Olur g kde ben m  n ebr giry n
 a ar odlar ben m  n ber-ı ra   n

Ben m  n acıyup dery -yı   Umm n
Ben m  n la  lve  anlar yudar k n

Nesīm-i lūtfuñ irmezse Yemenden
Esen olmak hevāsın oqma benden

[3020] Dilinden nār-ı ʿışk urup zebāne
Yazar göynüklerinden yana yana

Yazıldı nāme çünkim oldu memhūr
Virildi gitmege zengīye destūr

Didi Varķa añā ey murğ-ı hoş-bāl
Dürüş saʿy it bu yolda itme ihmāl

Bilürsin kim dönüp kıaddüm kemāne
İrişdi ıasret oķı geçdi cāne

Çeküp ser çerķe āh-ı sūznāküm
Revā görmeʼntiżār ile helāküm

[3025] Per açmadın ıayātum murğı tenden
İrişsün bŷy-ı cān-baķsuñ Yemenden

Çü gŷş itdi kelāmın ol vefādār
İrişdi semʿine bu dürr-i şehvār

Didi Varķaya ey rŷḡ-ı revānum
Revān olsun yoluñda cism ŷ cānum

Çü ben himmet ayâğın ata ardam
Umaram hîdmetüñde yüz ağardam

Bulud gibi su‘ûd idüp semāya
Nüzûl idem şüreyyâdan şerāya

[3030] Cihân pür olsa dîv ü Ehremenden
Yüzüm döndürmeyem ‘azm-i Yemenden

(94a) Güzergâhum olup der-bend-i kühsâr
Keserse yolumı a‘dâ-yı hûn-h̃âr

İdem Rüstem gibi ceng ü neberdi
Olam ‘azmüm elinüñ reh-neverdi

Yiri ger kûh-ı Kâf olsa açup per
O sî-murğ âstânına uram ser

Öpüp şâhum Selîm Şâh âstânın
Vireyin sen Süleymānuñ nişânın

[3035] Hemânâ tırdı ol peyk-i revende
Binüp bād-ı şabā tek bir semende

Leked urdukça rahş-ı bād-pāya
Keserdi bād-pāyı yol şabāya

Atılsa ok çekilse yay olurdu
Uçar koltuğı bellü tay olurdu

Ne gökde görünüp dūd-ı siyāhı
Ne yirlerde belirür gerd-i rāhı

İrişüp nār-ı ʿışk-ı Varḳadan tāb
Atılurdu nitekim tīr-i pertāb

[3040] Ne bīm-i rumḥ ü tīr ü tīg-ı düşmen
Ne ḥavf-ı kūh u der-bend ü ne reh-zen

İrişmezdi eser yil gerdene hīç
Giderdi bakmaz idi ardına hīç

Ḳıṭʿa

mefāʿ īlün mefāʿ īlün mefāʿ īlün mefāʿ īlün
Şular gibi revān olup şabā gibi devān idi
Atılmış tīr-i āh idi kurulmuş bir kemān idi

Girüp meydāna ceng itse ḳatı yaḥşı yaman idi
Ururdu pençe şīrāsā ʿadū-yı bī-emān idi

ĀMEDEN-İ ŞĀH ʿANTER BE-DĀRŪʾL-MŪLK-İ YEMEN

BE-ʿASKER-İ BĪ-ŞŪMAR-I DĪV Ü EHREMEN

Hikāyet kişverin feth iden üstād
Feşāhatden ḳuşanup tīg-i pūlād

- [3045] Çeküp eflāke a‘lām-ı beyānı
Dutup hayl-i belāğatle cihāmı
- (94b) Ki ya‘nī rāvi-i pīr-i kühen-sāl
Kitāba böyle kılmış naql-i aqvāl
- Olurdu mülk-i Bahreyn içre bir şāh
Bulup dünyāda qadr u haşmet ü cāh
- Pelīd ü tünd-ḥū idi be-ğāyet
Yoğ idi ceş-i bed-kīşine ğayet
- Kaçan cem‘ olsa ol ceş-i firāvān
Dolardı kūh u şahrā vü beyābān
- [3050] Kaçan yoklanma olsa kavm-i küffār
Şayılmazdı nitekim mūr ile mār
- Olup küfr ehli hükmünde ser-ā-ser
Dimişler ol seg-i bed-nāma ‘Anter
- Ne yire uğrasa ol kavm-i meyşūm
Harāb olup olurdu mesken-i büm
- Çeküp mülk-i Yemen şāhına ‘asker
Yürüdi şevket ile ol bed-aḥter

Haber aldı Yemen şāhı Selīm Şāh
Ki el şundı ile ol kavm-i güm-rāh

[3055] Kılup tenbīh her şehir ü hişāra
Ulaqlar şaldı eṭrāf-ı diyāra

İrüp her kişvere aḥkām-ı şāhī
Ayağ üzre gelür mīr ü sipāhī

Eger mīr ü vezīr ü cünd ü mevkeb⁴⁶
Yarağ u yata meşgūl oldılar hep

ŞİFAT-I RŪZ

Durup bir şubḥ-dem ḥurşīd-i ḥāver
Diküp bām-ı felekde rāyet-i zer

[3060] Geyüp zerrīn çuḳalın Rüstemāne
Olur ḥing-i felek üzre revāne

Çeküp tīgīn güneş İsfendyārī
Cihān mülkine oldu ḥükmi cārī

Alup destine nīze mihr-i ‘ālem
Felek meydānı içre şaldı edhem

⁴⁶ Kafiye gereği “mevkeb” okundu. Ancak kullandığımız sözlüklerde böyle bir kelimeye rastlamadık. Aynı yazılıştta, “atlı veya yaya olarak maiyette yürüyen alay, kafil” anlamında “mevkib” kelimesi var.

(95a) Cemālinden düşüp âfâka envâr
Belürsüz oldu zıll gibi şeb-i târ

Dağı cem^ç olmadın ceyş-i Selīm Şāh
Hücūm itdi sürüp a^ç dā-yı bed-ḥ^ṣāh

[3065] Yürüdi gördi a^ç dā bī-tekellūf
Hemānā kendü dağı bī-teveḳḳuf

Yanında ḥāzır olan ^ç askerine
Şalā itdi çıkup meydān yirine

Sürüp rahşını ol şāh-ı feraḥnāk
Yürüdi ḳavm-i küffār üzre bī-bāk

Seherden şāma dek kıldı neberdi
İrüşdürdi dil-i eflāke gerdi

Neberd içre girüp şevḳ ile ^ç asker
Ururdı na^ç ra-i Allāhu ekber

[3070] Tekellūf çekmeyüp rezm içre her cān
Olurdu koç gibi meydānda ḳurbān

Ser-ā-ser terk idüp ḥānmānı
Yigit ölümüne uğrardı cānı

Selīm Şeh ḥod binüp bir bād-pāye
Ururđı kendüyi ḳalb-i valāye

Cihān şahının mişāl-i kevr-i küffār
İderdi gözlerine teng ü hemm tār

Esüp bād-ı hücum-ı bād-pāyı
Ḳatardı biri birine alāyı

[3075] Yıkıldukça yire tenler ḥişārı
Bedenden ḳan aḳup olurđı cārī

Yaturđı küşteler meydān içinde
Yüzerdi zevraḳāsā ḳan içinde

Meger ‘īd idi ol rūz-ı şehādet
Donanup geydiler gül-gūni ḥil‘at

Dönüp kıрма kebābe aḳ tenler
Sünüğe şancılup yatur bedenler

Yidirüp ādeme bağı kebābın
İçirürlerdi ḥūn-ı dilden ābın

(95b)[3080] Etine aş yerüp ḳanına teşne
Urur birbirinün cānına deşne

Ne cân kim tîg ile hem-dest olurdı
Düşüp hâk-i siyâha pest olurdı

Selîm Şeh bakup ol kavm-i şerâre
Şalardı geh yemîne geh yesâre

O şeh-bâzuñ görüp pervâzın ‘Anter
Teni içinde murğ-ı cânı ürker

Didi düşmezse bu şâhın duzağa
Leşimüz tu‘ me eyler murğ-ı zâğa

[3085] Güzergâhına atdılar kemendi
Kemend olup semend-i pây-bendi

Uçup pervâz iderken sola şağa
Düşüp şeh-bâzveş dutuldu ağa

Yüzi üzre düşüp altında rahşı
Dutuldu dâma ol şeh-bâz-ı vahşî

İrişdi ‘asker-i şâha hezîmet
Dönüp kaçmağı gördiler ganîmet

Bu hâlet çün irişdi şehryâra
Kalanı kaçdılar şehr ü hisâra

[3090] Melik ‘Anter görince bu fütûhı
Sevindi şevk ile talbındı rûhı

Şimālāsā esüp bād-ı gurûrı
Yüz urur yalvarurdu nâr u nûrı

Esîr itdügine ol pāk zâtı
Kılurdu secde-i Lât u Menâtı

Esîr olan kamu âzād u bende
Çekildi emri ile kayd u bende

Selîm Şâhı dahı ol merd-i menhûs
Koyup hargâhı içre itdi maḥbûs

[3095] Yarındası idüp tenbîh-i dîvân
Dirildi kapusına geldi a‘ yân

Didi dutdum bu mülküñ çünki şâhın
Şikâr itdüm dutup bir yavru şâhın

(96a) Yolına işbu şeh-bāzuñ kurup dām
Kebûter gibi itdüm dāmuma rām

Yaraşmaz bāz ide bî-hûde pervāz
Yaraşur dest-i şâh üstinde şeh-bāz

Bu hānuñ oldu çün fethi müyesser
Bu re'y üzre durur emrüm muḳarrer

[3100] Temāmet zabṭ idüp şehir ü hişārın
Taşarruf eyleyem mülk ü diyārın

Yeñi başdan diküp bu ile begler
Elümde ḳala yillerle bu iller

Benüm olup ‘adūnuñ taht u tācı
Benümçün zabṭ ola bāc u ḥarācı

Didi mīr ü vezīri ey yegāne
Cihān durduḳça sen şāh ol cihāne

Esīr itdūñ egerçi bu emīri
Ḥalāş oldu velī mīr ü vezīri

[3105] Ayağı düz başup el bir iderse
Ḥalāş-ı şāh içün tedbīr iderse

Açarlar ḳapusın gice hişāruñ
Başarlar ordusını şehryāruñ

Bir iki gün eger ol ḳavm-i ‘āşī
Bulalar tīg-ı ‘Anterden ḥalāşı

Bir uğurdan nefîr-i ‘âm iderler
Olup hânın (?) bizi bed-nâm iderler

Şoñını itmedi bu kâruñ endîş
Cevâb itdi bu vech ile o bed-kîş

[3110] Bugün dutdı kemendüm şehryârın
Alur tîgüm hîşâr u şehri yarın

Dutarlar işbu re’yi cümle maqbûl
Olur kam‘-ı hîşâra kamu meşgûl

Erüñ ser-pençesin şımasa düşmen
Şanur bâzûların pûlâd-ı dâmen

Anı bilmez meges olup havâle
Urup itdürdügin Nemrûda nâle

(96b) Ebâbil seng ile olup katîli
Şıdı bir murğ iken aşhâb-ı fîli

[3115] Çekerken ser göge ‘üc ebrāsâ
Anı bir darb ile öldürdi Mūsâ

ÂMEDEN-İ ZENGÎ BE-MÜLK-İ YEMEN
VE SELÎM ŞÂH-RÂ ESÎR-İ ‘ANTER DİDEN
VE BE-CELLÂDÎ-İ ‘ANTER NEVÎŞTEN

Temāşā eyle bu devr-i du-rengi
Virüp zengiye nîreng ü direngi

Giderken na‘l-i rahşinuñ şerârı
Yağardı uğraduğı kûhsârı

Olurdu giceler mâh ile hem-râh
Giderdi bilmez idi râh-ı bî-râh

Dili meyl itmez idi âb u nâne
Yemen mülkine dek oldu revâne

[3120] İrişdüginde ol mülk ü diyâra
Selîm Şâh kavmi düşmişdi hîşâra

Ne şehir içre ne kûya konabildi
Ne ‘ârından girüye dönebildi

Gözine rûz-ı rûşen oldu tîre
Girürdi bulsa çâre kara yire

Yüzün döndürmeyüp ol merd-i kıttâl
İrişdi ‘Anterüñ hayline fî’l-hâl

Görür aḥvâl-i Varḳa oldu mümted
Mürîd iken o kâfir oldu mürted

[3125] Girībānın dutup dest-i dālālet
Dālālet rāhına itdi delālet

Şadākat hırmenini itdi ber-bād
O kāfir ‘Antere yazıldı cellād

Tehī görme bu rāsın anuñ ey yār
Ki bu rāda Hākuñ bir hikmeti var

Bu re’ye herkesüñ idrāki irmez
Bu hikmet hālidür⁴⁷ her kimse bilmez

Bu derde idebilmezdi müdāvā
Refīk olmasa ger Hızır ile Mūsā

(97a)[3130] Dime kāfir olup yazıldı cellād
Dem ola okuyasın āferīn bād

Çeker mürted olup anda dururdu
Niçe kāfirlerüñ boynın ururdu

KELĪMĀT-I BA‘Ķ DER-İBTİLĀ-YI BENĪ ĀDEM

Dilā ‘ibret gözin aç āleme baķ
Ne kanlar yudar ibni Ādeme baķ

⁴⁷ Metinde “hāldür”, vezin ve anlam gereği “hālidür” okundu.

Senüñçün halk olup dürlü elemeler
Kimi hummā kimi t̃ā' ūn-ı ekber

Yaraqlanmış durur katlũne birbir
Kimi rumh u kimi t̃iĝ ü kimi t̃ir

[3135] Vücūduñ kişverin yaqmaĝa her bār
Kimi āb u kimi bād u kimi nār

Qılur fūrkat odın 'uşşāka menzil
Kimi sem' ü kimi çeşm ü kimi dil

Çeküp bunca belā vü mihnet ü ğam
Ne kılsun neylesün bī-çāre adam

Nedür bunca belā bir nā-tüvāna
Nedür bu yük bir iki üstüh'āna

Cemāl-i Haq olup hūbānda peydā
Qılur 'ışk ehlin añā zār u şeydā

[3140] İder birisi 'arz-ı hüsn ü kāmēt
Birinüñ başına kıpar kıyāmet

Cihān içinde bir iş olmaz ey yār
Zuhūrında ki yok bir gizlü esrār

İrişüp lem‘ a-i nūr-ı maḥabbet
Olur mihr ile dilden ref‘ -i zulmet

Düşürüp nār-ı ‘ışka cism ü cāmı
Fidā-yı vaşl-ı dildār eyle anı

Biri ma‘ şūḳ olur birisi ‘āşık
Biri ‘Azrā olur birisi Vāmık

[3145] Biri Varḳa olur birisi Gül-şāh
Olur ‘ışk-ı nigār ile işi āh

(97b) Leb-i Şīrīn arada bir behāne
Ġam-ı Ferhād efsūn u fesāne

Dilā gel bu hevādan sen berī ol
Ne zen-ḥū ‘ālem içre ne eri ol

Ne bāḡuñ ṭālib-i būy-ı güli ol
Ne feryād eyle anuñ bülbüli ol

Ne kayd-ı māl ü iḥsān-ı Selīm Şāh
Ne āh u nāle vü ne mihr-i Gül-şāh

[3150] Ne adın añ cihānda māl ü cāhuñ
Ne gönder zengi-i dūd-ı siyāhuñ

Ne çek ‘ ışkunda t b-ı mihr   m hı

Ne  aldur s yeb n-ı d d-ı  hı

Zen-i bed-mihr-i d ny dan  azer kıl

Er ol evvel  ademde terk-i ser kıl

 NT Z R-I VAR A BE- MEDEN-  ZENG 

VE  H U N LE-    EZ-DEVR-  DU- RENG 

Bu ya a geld n ol ş h-ı dil-efr z

Fiġ n eylerdi ‘ ışk i re şeb   r z

Nih dından gid p  r m u şabri

V c dın almış idi ‘ ışk-ı cebi

[3155] B t n g n mest   l -ya‘ kıl y r rdi

Gice yatsa  ara d şler g r rdi

Ne b y-ı z lf-i dil-berden niş ne

Ne zeng den bir efs n u fes ne

Ne yollar  zre zeng den eşer var

Ne  anlı g nlek    ara  aber var

Yemenden bu ya a esd kce yiller

Esen mi diy  şorardı  aberler

Uzun g n g zler idi reh-g z r n

Almazdı şab dan bir ġub r n

[3160] Hevâda görse bir ebr-i siyâhı
Anı zengî şanup eyler nigâhı

Siyeh-güşın yitürmiş gibi ol şîr
Olurdu şubh dek âh ile şeb-gîr

(98a) Dir idi eyler iken gökde pervâz
Dutıldı ey dirigâ dâma ol bâz

Dilüm eglencesi bâzum yitürdüm
Elümden uçdı şeh-bâzum yitürdüm

Çıkup şahrâlara eylerdi âhı
Oğur gelmez idi bâz-ı siyâhı

[3165] Belî ‘ayb olmaz itse âh u feryâd
Toğanın yavu kılan merd-i şayyâd

Düşüp şahrâlara çağırsa bûbe
Ne mâla meyl ider cânı ne hûbe

Qolı kurur yitürse şâh-bâzın
Çalar âh u fiğānuñ tabl-bâzın

Olur ehline yig ‘ayb itme şağın
Hezârân körpeden bir yavru şâhîn⁴⁸

⁴⁸ Düşüp şahrâlara bir yavru şâhîn] der-kenar

İderdi bulmağa derdine çāre

Belā hākisterinde istihāre

[3170] Yañılup yazılup bir kerre bārī
Gelür gelmez idi hergiz şümārı

Dem-ā-dem ıanlu aıan mā-cerādan

Seçilmezdi gözi ağı ıaradan

Düşüp cānına fūrkat ıztırābı

Ferāmuş itmiş idi düzd-i h̃ābı

Ne yir iıer ne yatur ne uyurdu

Seherden giceye dek leng ururdu

Uıurup āteş-i dilden şerārı

Felek eyvānına urmuşdı nārı

[3175] Ne bulurdu ğam-ı dildāra çāre
Ne dest-res bulur idi vaşl-ı yāre

Eridi nār-ı ğamdan şuya döndi

Firāk odına düşmiş mūya döndi

Gözinüñ çeşmesārı sıl olurdu

Alup Mısr-ı vücūdın Nıl olurdu

Dem-ā-dem gözlerinden ağıdup yaş
Der idi kendüye ey oñmaduḡ baş

Yeleksüz oḡ gibi olduḡda pertāb
Dönersin girüye mişl-i resen-tāb

[3180] Çü devlet olmaya iş başa varmaz
Hāḡ oñarmaduḡın kimse oñarmaz

Hidāyet meş‘ ali dilhā-yı kûre
Toḡum saçmaḡ gibidür ḡāk-i şûre

(98b) Ḥudā ger sevmese bir ḡulın ey cān
Dimişlerdür ḡovar daş ile şeyṡān

Kimün kim devleti vardur serinde
Biter la‘ l-i sa‘ ādet efserinde

Serinde devleti olsa eger er
Ricāl-i ḡayb olur aña reh-ber

[3185] Söyündi ṡālī‘ üm ḡandīli yanmaz
Uyudı devletüm baḡtum uyanmaz

Żiyā virmez olupdur māh-pārem
Dutuldı ṡālī‘ üm düşdi sitārem

İrişmez toğsa biñ mihr-i cihān-tāb
 K̄ara günlülerüñ başına meh-tāb

Seherden irişince gün zevāle
 K̄ılurdu sūziş-i ‘ışk ile nāle

Giceden şubḥ dek bīdār olurdu
 Seherden giceye dek zār olurdu

[3190] Şalup ayı göge tūb-ı hevāyī
 Yağardı yiri yıkardı semāyı

Doğunup nālesinden seng-ber-seng
 Dutardı tağlar efgānına āheng

Dögünürdi alurdu destine taş
 Olurdu cism ü cānı ḥurd u ḥaşḥāş

Benī Şeybe görüp bu ḥālın anuñ
 Ğam-ı ‘ışk içre yāl ü bālın anuñ

Dirildi virmege şeyḥ ile şābı
 Dil-i bīmārına şāfī cevābı

[3195] Didiler luṭf ile ol şeh-süvāre
 Niçe bir hem-dem olup āh u zāre

Yüzüñ göynüklü gibi za‘ ferâne
Dönüp niçeye dek ‘ışk içre yane

Niçeye dek olup bülbül gibi zār
İre hār-ı ğam-ı dil-berden āzār

Seher peyki gibi olup revâne
Semend-i himmete ur tāziyâne

(99a) Ġazāl-i Ćĩn gibi geřt-i çemen kıł
Nesīm-i şubhveř seyr-i Yemen kıł

[3200] Kebüter gibi açup bāl ile per
İlet ğam nāmesini dayuña ver

Dilerseñ ‘ışk-ı dil-berden eger dād
İrağ olmaz yürü ‘uşşāka Bağdād

Düşüp yire ana raħminden ey cān
Keser kendü göbegin ögsüz oĝlān

Dilüñdendür saña bu sūz u bu tāb
Ki itmişdür seni bī-ħurd u bī-ħ̣āb

Teni taş olsa merdi zār ider dil
Hacer gibi dilin pür-nār ider dil

- [3205] Diline dāğ urup ʔağlarda lāle
 Yanar ğayretle itmez āh u nāle
- Uyansa gice içre şem‘ -i bî-dād
 Yanar pervāne itmez āh u feryād
- Meşeldür söylenür dillerde ekşer
 Dimişler ağlamaz kendü düşen er
- Urur Varķa çü gūş işbu maķāle
 Derūn-ı dilden itdi āh u nāle
- Ne bilsün ‘ ıřķ ile dil itse peyvend
 Nedür nāşih nedür ya itdügi pend
- [3210] Çü merdüñ yoğ ola destünde varı
 Niyāz olur dilinde ber-güzārı
- Hilāl ile ne şulh idebilürdi
 Ne Gül-şāhı koyup gidebilürdi
- Ne dilde şabr u ne vaşl-ı dil-ārām
 Ne tende kuvvet ü ne cānda ārām
- Birez geh derd ile yandı yaķıldı
 Gehî feryād idüp geh nāle kıldı

Çü teskîn oldı nâr-ı ızırâbı
Kesildi çeşme-i çeşminden âbı

[3215] Şalup dil zevrağın baħr-ı nigâra
Birez dem geşt idüp çekdi kenâra

(99b) Anuñ üzre muğarrer kıldı râyı
Koyup menzilgehi içre ol ayı

Güneş gibi hemânâ ferd ü tenhâ
İde seyr-i bihâr u küh u şahrâ

Kader taqđirine virüp rızâyı
Ne naqş itdi göre kilik-i kazâyı

Kıt'a

mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün
Ne naqş olsa cebinünde anı tağyir olur şanma
Cihânda nesne hakk itmez nuqûş-ı kilik-i taqđiri

[3220] Yazılmışda yoyılmış yok gelür hep yazılan bir bir
Bulınmaz def' ine çâre bozar taqđir tedbiri

FÜRKAT U CÂN ACISIYLA VARÇA-YI ŞİRİN-DEHEN

EYLEDİ BÂD-I ŞABÂVEŞ 'AZM-İ GÜLZÂR-I YEMEN

Seher çün Rüstem-i ħurşid-i eflâk
Felek rahşına atlandı feraħnâk

Çıkup maşrıqdan ol hırşîd-pāye
Zemîn-i mağrib üzre şaldı sāye

Seherden Varğa dağı Rüstemāne
Süvār-ı raḥş olup oldu revāne

Çalup biline tîğ-ı bî-emānı
Ele aldı sinān-ı cān-sitānı

[3225] Alup isper kōlına ol dil-āver
Şalar fitrāk-i zeyne gürz ü şeş-per

Bile yanınca ne yār u ne yoldaş
Revān oldu gider bir yaluñız baş

Fezā-yı ‘ālem olup çeşmine teng
İderdi baḥt-ı nā-hemvār ile ceng

Tenini tîr-i hecre yā kıılurdu
Düşüp nār-ı firāke yaqılurdu

Kılup pîrāhen-i cān u dili çāk
Dir idi ḥasret ile zār u ğamnāk

[3230] Eger görmezsem ol rûḥ-ı revānum
Uçar ten lānesinden murğ-ı cānum

(100a) Geçüp hicrân ile ‘ömrüm temâmet
 Kâla gibi bu hasret tâ kıyâmet

Dilüm vuşlat umarken oldu nâ-çâr
 Giriftâr-ı kemend-i hecr-i dildâr

Cüdâ düşdüm vaţandan nitekim ney
 Diyâr-ı ğurbete düşdüm meded hey

Şeb-i ğamda çü dil tenhâ kalurdı
 Yaşumla âhum eyle eglenürdi

[3235] ‘Urûc itdi biri evc-i semâya
 Nüzûl itdi biri tahte’ş-şerâya

Ne kaldı dilde âh u gözde ne yaş
 Vücûdum oldu ğamdan bir kuru taş

Belâlar geldi başuma ‘adedsüz
 Zebûn-ı ‘ışk olup kaldum mededsüz

Sevâd-ı çeşmüm oldu ebr-i giryân
 Hevâ-yı hecr ile bağrum tolu kan

Raķībüm bî-emân yârüm sitemkâr
 Nigârüm bî-vefâ hecri dil-âzâr

[3240] Vefâ vü mihrini yazsañ zenüñ sen
Şikest olur qalem olursa âhen

Şaçı vaşfını taḥrîr itseñ ey yâr
Dolaşur kıl qalem üstine her bâr

Ḳıṭ‘a

fā‘ ilâtün fā‘ ilâtün fā‘ ilâtün fā‘ ilün
Ḳılsa zen mihr ü vefâ içün eger peymân u ‘ ahd
Şubḥ-ı kâzib gibi olur mihri anuñ bî-fürûḡ

Merd-i şādık āftābāsā olur rûşen-zamîr
Şubḥ-ı şādık gibi olmaz ḥandesî içre dūrûḡ

meşnevî

Şadef kim dilde lü’lü’-i terî var
Düşerse qa‘ r-ı deryāya yirî var

[3245] Yirüm yokdur ne vaḥşāsā ḳuruda
Semekveş cāygāhum var ne şuda

(100b) Sirişküm şeb-nemin şaçup şehervâr
Cihânı eyledüm pür dürr-i şehvâr

Ne taḡda mesken idüp ne ovada
Ne deryāda yir itdüm ne ḳarada

Şaşurdum ger tūlū^ç itmezse māhum
Sikender gibi zulmet içre rāhum

Faķīr ü bī-nevāyam sīne şad-çāk
Ġarībem bī-kesem yolum ħaţarnāk

[3250] Yitürdüm fūrķat-i yār ile rāhum
Bilimem pes ne yirdür cāygāhum

Şuyum eşk-i revān derd oldu aşum
Yiter ġurbetde bu vech-i ma^ç āşum

Ne ġayret ķaldı ne ^çārum cihānda
Yoġ oldu ķalmadı varum cihānda

Olur mı bundan özge derd-i dil-ġīr
Cüvān iken ġam-ı ^çışķ eyledi pīr

Giriftār-ı kemend-i ^çışķ-ı cānān
Cihānda olmasun kāfir Müselmān

[3255] Añup ħüsni bihiştin cūş iderdi
Ĥayālī selsebilin nūş iderdi

Sirişki seyl olup Ceyĥūna döndi
Ne Ceyĥūna ki cūy-ı ĥūna döndi

Nesīmāsā yüz urup ḥāk-i rāha
 Haber şorardı bād-ı şubḥgāha

Didi ey kâşid-i her bî-ser ü pā
 Ğubār-ālūd-ı rāh-ı kūh u şaḥrā

Demidür kūy-ı dildāra güzer kı1
 Ğamından cān çekişdügüm ḥaber kı1

[3260] Eyit ey ğam şebinde māh-tābum
 Semā-yı ḥüsn içinde āftābum

Feleklerden kı1ur mihr-i cihān-bîn
 ‘Uyūn-ı zerre-i nā-çizi aydın

İdüp cān u dili içinde me’vā
 Başar kem katreysi bağına deryā

(101a) Güneş kim ğarķ ider dünyāyı nūra
 Görinür bir Süleymān ile mūra

Şalarken pertevin fevķul’-‘ alāya
 Varur ‘ār eylemez beyt-i gedāya

[3265] Niçün olmaya ey ḥurşid-i enver
 Ziyā-yı mihrüñ ile dil münevver

Revā mı şevk-ı hüsnuñle'y dil-ārā
Düşem tîge çü mihr-i 'ālem-ārā

Yağup her şeb oda pervâneveş ten
Düşem yalıñ kılıca şem' veş ben

Cihān mihr-i ruḥuñla rūşen iken
Cemālūñ lālezārı gülşen iken

Ne mihr-i rūşenüñden dil münevver
Ne bûy-ı gülşenüñden cān mu' aṭṭar

[3270] Geh âteş gibi ruḥsāruñ urur tāb
Döker geh gül gibi verd-i ruḥuñ āb

Ol âteşden urup cānuma tābı
Naşīb-i ğayr idersin ol gül-ābı

Bu söz dillerde gerçi bir meşeldür
Velī cān dürci içre bir güherdür

Ya şabr it cevri-yāre ya sefer kıl
Reh-i 'ışk içre yāḥūd terk-i ser kıl

Tesellī bulmayan şabr u seferden
Diker şāhum külāhın terk-i serden

[3275] Çü şabra yoķ mecālüm çār u nā-çār

Diyār-ı ğurbete ‘azm itdüm ey yār

Ne ğurbet hecrüñ ile zār u nālân

‘Adem şahrāsına cān atdum ey cān

Yaķamı dest-i hicrānuñ dutup berk

Urup tīg-ı ğamuñ kıldı cüvān-merg

Geçürdüñ āb u āteş içre çağum

Beni yaķduñ söyündürdüñ ocağum

Yaķup hecr āteşine hānmānum

Belürsüz eyledüñ nām u nişānum

(101b)[3280] Sihām-ı ‘ışķuñ ile sūz u tābe

Düşelden döndi bağrum şiş kebābe

Eşigüñ içre müjgānumla hāşāk

Qoyam süprilmedin bir kılca hāşāk

Beni ķapuñdan itdüñ redd ü mehcūr

Güneşden eyledüñ bir zerreyi dūr

Qoyup ādem olan dārü’l-ķarārı

Gider mi ‘Adn içinden ihtiyārı

Urur sensüz İrem cānuma şad dāğ
Olur dūzah senüñle gülşen ü bāğ

[3285] Ruḥuñdur gülşen-i dilde gül-i ter
Lebüñdür cānuma dārū-yı hūş-ber

İdüp vaşluñ gülistānından ayru
Dilüm ḥār-ı firākuñ kıldı şayru

Dile ur ḥancerini gir şevāba
Bilürsin cān virür dil-teşne āba

Meges olsa ğarīḳ-ı cām-ı cüllāb
Yig andan kim hevādan cerr ide āb

Gerek āb-ı ḥayāt u şekker ü şīr
Tenāvül itmedin olmaz kişi sīr

[3290] Lebüñ āb-ı ḥayātından be-nā-kām
Dirīğā teşne-dil gitdüm ser-encām

Pür olup kanlu yaşumdan ‘ uyūnum
Durup günden güne artar cünūnum

Düşince nār-ı ‘ ışk ehl-i cünūna
Falūniyyā gibidür zū-fünūna

Beni yaşum içinde ey yüzi hūr
Gören dir düşdi deryā içre bir mūr

Tenüm ğam âteşinde ey perî-rū
Gören dir düşdi yanar oda bir mū

[3295] Vücūdum dūd-ı āh içre görenler
Didi bir berg-i kâhı kapdı yiller

Gören dir yoluña virdün mi [sen] baş
Düşüpdür toprağa bir dāne haşhāş

(102a) Hevā-yı ʿışk ile pür-sūz u tābem
Demür sac üzre düşmiş kaçre ābem

Ġamuñ yoğ itdi cism-i nā-tüvānum
Ecel yiller durur bulmaz nişānum

Hevāya vardı cism-i hāksārum
Şavurdi yile virdi ğam ğubārum

[3300] Sitārem gün gibi girdi busuya
Kara bahtum düşüp vardı yuğuya

Dutuldı ebr-i ğam içinde māhum
Yitürdi yolını baht-ı siyāhum

Terāne bağlayup āh ile vāye
Hıṭāb eylerdi bu resme şabāye

Dir idi yil gibi bī-iḥtiyārī
Ṭağıtsañ zülf-i ‘anber-bār-ı yāri

Daḫup cān boynına zencīr-i mūyın
Götürseñ az u çok bir şemme būyın

[3305] Ve līkin çün görünmez rūy-ı dildār
Yile varsun olursa misk-i Tatar

Çü zevkından anuñ ḫaṣ itmese cān
Yire geçsün olursa āb-ı ḫayvān

Geçince hecr oḳı cān u bedenden
Çeker mi mīl-i cerrāḫ anı tenden

İrince cāna semm-i hecr-i cānān
Devā olmaz aña pā-zehr-i ḫayvān

Ġam-ı hicrān ile cān olsa bīmār
Aña dārū vü merhemden ne tīmār

Ḳıṭ‘a

mefā‘ ilün mefā‘ ilün mefā‘ ilün mefā‘ ilün

[3310] Ġam-ı hicrān-ı cānāndan vücūduñ ger saḳīm olsa
Aña dārū-yı Bū Sīnā şifā virmez ilāc olmaz

Ne cân kim terk-i ‘âlemden başına tâc ura anuñ
Serîr-i hâk-i zilletdür serine ğayrı tâc olmaz

**MÜKÂLEME-İ VARÇA BÂ-KÂRVÂNİYÂN VE PORSİDEN-İ
AḤVÂL-İ ŞÂH-I YEMEN VE ŞEFKAT-İ KÂRVÂNİYÂN BÂ-LÂLE-
ḤADD Ü GÜL-PİREHEN**

(102b) Fiğân idüp seherden tâ şebengâh
Şabâ gibi giderdi râh u bî-râh

Eser yiller gibi olup revâne
Hevâ-yı ‘ışka bağlardı terâne

Düşüp ğurbet yolına ḥ’âh nâ-ḥ’âh
Yoğ idi sâyesinden özge hem-râh

[3315] Gözinden akmasa seyl-âb-ı ḥûnî
Yağardı cismini tâb-ı derûnı

Giderken şevk ile bir gün sehergâh
Yolı bir kârbâna irdi nâ-gâh

Cihân şahının pür itmişdi kaçârı
Ceresler göge irgürmişdi zârı

Dönüp her bir şütür bir kûhsâra
Bulutlar gibi dizilmiş kaçâra

Qara taqlar gibi yűkler gűtűrler

Qara yirde gemilerdűr űtűrler

[3320] Geĉűp menzil-be-menzil deűt ű dağı

Kűrűklerdűr ĉekilűr dűrt ayağı

Meger bu keűtinűñ bağırı olup ber

Derāy-ı űűtűr olmış aña lenger

Dağup ģar-műhreler lű'lű'-i terden

Qılāde bağılamışlar sġm ű zerden

Gűrince bunları virdi selāmı

Qılur i' zāz ile fetĥ-i kelāmı

Didi biñ luĥ ile ey qavm-i āgāh

Mu' ġn olsun bu yolda size Allāh

[3325] ġriűdi sizden ey qavm-i Ĥudāyġ

Meűām-ı cāna bűy-ı āűnāyġ

Zűlāl-i luĥfuñuzdan űunmadın āb

Gűñűlden gitdi tāb u dġdeden ģāb

Ġam-ı cān-ı za' ġfűmden idűp yād

Derāy-ı nāqañűzden qopdı feryād

Meger derd ehlinüñ hālâtin añlar
Derûn-ı dilden eyler nâle çañlar

(103a) H̱otandan ya ‘Adenden mi gelürsiz
Veyâ mülk-i Yemenden mi gelürsiz

[3330] ‘Uyūnum ẖāk-i pāñuz kıldı rūşen
Gidüp dilden ğam oldum gül gibi şen

Açıldı gülşen-i bāğ-ı cenānum
Ṭarī vü tāze oldı tende cānum

Gidüp ğam gülşeninden ğam temāmet
Boyum servi durup ‘arz itdi kām̱et

Didi birbirine ol kavm-i tüccār
‘Aceb bu H̱usrev-i Şīrīn-güftār

Kimüñ yāri kimüñ hem-rāhıdur bu
Meger erbāb-ı ‘ışkun şāhıdur bu

[3335] Vücūdı içre var āşārı ‘ışkuñ
Yüzinde berķ urur envārı ‘ışkuñ

Ne meh-rū ola bu kaşı meh-i nev
Şala mihr-i ruḥı dünyāya pertev

Güneş gibi olup tenhâ revâne
Yüzinüñ nûrî od urmuş cihâne

Şaçınüñ her kime zıll-ı hü mâsı
Düşe olur cihânüñ pādşâsı

Muḳavves ḳaşları kim yayḳaradur
Kemānuñ bağı reşkinden ḳaradur

[3340] Felek naṭ'ına ḥāver şalmadın at
Ruḥınüñ mihri ḳılmış anı şeh-mât

Görenler görmedi Çîn ü Hıtâyı
Bu ân u luṭf u bu ḥüsn ü behâyı

Lebinüñ ḡonçesinden çıḳmadın bû
Yüzin urmuş yire bu verd-i ḥod-rû

Ruḥı mihrinde berḳ ururken envâr
Küsûf-ı hecr-i cânāndan eşer var

İdüp luṭf ile iḥsân u ḥimāyet
Ḳılalum bezl-i māl ile ri'âyet

[3345] Şular kim rāh-ı 'acız içre giderler
Erüñ buñı ere irince dirler

- (103b) Ğaraż Hızra refīķ olmaķdan ey yār
 Ki ola buñ deminde saña dildār
- Ere buñ hāletinde irmese er
 Ya Hızr imiş yaħod bir merd-i reh-ber
- Meded irmese küçüge büyüge
 Adı alçaķdur irse başı göge
- Nedendür dirler ey murğ-ı şeh-bāz
 Hevā-yı hayret içinde bu pervāz
- [3350] Fezā-yı ‘ālem içre ey cüvān-şīr
 Ğazāl-ı Ğīni ile şayd u naħķīr
- Dil ü cān kebşin itdük saña ķurbān
 Nitekim oldu İsmā‘īle ey cān
- Gülistān-ı dil ü cānuñ gülisin
 Haber vir kim ne bāĝuñ bülbülisin
- Tenüñe tīr-i ĝamdan irmiş āzār
 Hırāş itmiş gülini nāħun-ı hār
- Cemālūñ gülsitān u ruħlaruñ gül
 Sözüñ nuķl-i şekerdür lebleruñ mül

[3355] Açıl gül gibi gel ey verd-i ra‘nā
 Ğam ile olma bülbül gibi gūyā

Ḥazān irgürmedin dest-i tetāvül
 Behār-ı ḥüsn içinde kıl tenāvül

Meger şîr emzirürken saña dāye
 Katar şîre ğam-ı ‘ışk ile māye

Çıkar anuñ içün ey beççe-i şîr
 Gözüñden kan ile hep emdigüñ şîr

Eger şāhum ḥuşūl-i vaşl-ı dil-ber
 Metā‘ u māl ile ola müyesser

[3360] Katar-ı nāḳalar kim gördüñ ey cān
 Toludur yükleri yāḳūt u mercān

Kimi misk ü ‘abîr ü sîm ü zerdür
 Kimisi la‘l ü elmās u güherdür

Revān idüp mişāl-i eşk-i ḥün-bār
 Göñülden gözden iḥrāc itdük ey yār

(104a) Temāmet kıl ḳabūl ey yār-ı cānī
 Fidā-yı vaşl-ı dildār eyle anı

CEVĀB-I VARÇA BĀ-KĀRVĀNĪYĀN

İşitdi Varça çünkim bu cevābı

Akıtdı çeşmi cūy-ı dilden ābı

[3365] Hemān söz dürcinüñ kuflın açup tîz
Olur yaşı gibi dilden güher-rîz

Dişi nazmı gibi manzûm u mevzûn

Dilinden dökdi niçe dürr-i meknûn

Ġam-ı ‘ışk ile kıldı nāle vü zār

Didi tüccāra ey kavm-i vefādār

Geyenler cāme-i hecri tenine

Yapışmaz hulle-i Huld-ı berīne

Ne dil kim mihr-i māl ola hevāsı

Sehāsı mihrinüñ olmaz ziyāsı

[3370] Ere lâzım olunca loğma vü kût
Çıkarur kara taşdan la‘l ü yāķūt

Ola mı hıç māl ü tāca muhtāc

İden alnı derinden dürrütü’t-tāc

Ne er kim ola ‘ālemde hünerver

İki kolu olur genc üzre ejder

Ticâret kim ğam-ı cānān iledür

Degül māl ü fidā-yı cān iledür

Görüp yolda dimeñ kim gerd-i rāhum

Diyār-ı ‘ışķa şāham ben de şāhum

[3375] Yüzümde eşk-i ter sīm ü zerümdür

Serümde nār-ı ğam zer efserümdür

Hevāda dūd-ı āhum sāyebānum

Yaşum seyli çeker taht-ı revānum

Qurılmış ebr-i āhumdur otağum

Aña zer şemselerdür tāze dāğum

Şehüm tuğ u ‘alemdür dūd u āhum

‘Alemdārum ğam u eşküm sipāhum

(104b) Bedaḥşān-ı dü çeşmümden akan kan

Ḥazīnüm eyledi pür-la‘l-i rümmān

[3380] Biḥār-ı eşküm olalı güher-bār

Çağıl taşına döndi dürr-i şhvār

Revān olalı eşküm çeşm-i terden

Pür itdüm ‘ālemi la‘l ü güherden

İdelden varlığum ‘ışk ile ma‘düm
Melâmet mülkidür emrûme maḥkûm

Eger māl ü menāl ile müyesser
Cihân içre olaydı vaşl-ı dil-ber

Ne māl ü ser-te-ser mülk-i cihânı
Fidâ-yı vaşl-ı yâr eylerdüm anı

[3385] Çekenler ‘ışk-ı yâr ile belâyı
Recâ itmiş erenlerden du‘âyı

Dime ‘ışk ehline ‘izzet gerekdür
Erenlerden şafâ himmet gerekdür

Cihânda yoğ olursa nesl-i âdem
Degül ḥâlî erenlerden bu ‘âlem

Fenâya virse Ḥaḳ ins ile cânı
Tehî itmez erenlerden cihânı

Ḳulûba kem nazarla bakma ey cân
Ki yatur her dil içinde bir arslan

[3390] Ne kıldum neyledüm bilmem cihâna
Elüm alup beni atdı yabâna

Baňa nîreng idüp bu çerh-i mekkâr
Beni ğurbet iline şaldı nâ-çâr

Urup nâr-ı ğam ile cānuma key
Cüdâ düşdüm vaţandan nitekim ney

Virince nâr-ı ‘ışķ ‘āşķa tâbı
İrür bir ğurbete đarbî şitâbı

Kaçan bir şahşķ çekse āb u hāķi
Geçer cāndan kabûl eyler helāķi

[3395] Benüm de kām u nâ-kām eyledi rām
Dilüm murġın hevā-yı dāne vü dām

(105a) Çi ger Hızır nebî gibi ya ābem
Ya İskender gibi mevt ü türābem

Şabā gibi kazā-yı āsmānı
Yemen mülkine toġrutdum ‘ınānı

Ziyāret içün oldum ‘āzim-i rāh
Ki tayumdur Yemen şāhı Selīm Şāh

Uyansam ğuş-ı cānum aňa çıñlar
Uyusam kara düşlerden beliñler

[3400] İrişmez şorduğumc'ol pāk zātı
Nesīm-i şubḥdan bŭy-ı ḥayātı

Ḳılup luṭf u vefā-yı ḳavm-i āgāh
Ḥaber virūñ ne ḥāletdedür ol şāh

Ṭarī mi sebzesi āb-ı revāndan
Esen mi gülleri bād-ı ḥazāndan

Ḥayātı bāğı pür-berg ü nevā mı
İşi hengām-ı gül gibi şafā mı

Didi biñ luṭf ile ol ḳavm-i tüccār
Hezārān cān u dil yoluñda īşār

[3405] Saña rāh-ı recāñ içinde her gāh
Ola ʿavn-ı ilāhī yār-ı hem-rāh

Biz anuñ ḥāletinden ḥayr u şerden
Ḥaberdār olmaduḳ nevʿ-i beşerden

Ḥaber alduḳ ne Yaʿḳūb-ı Yemenden
Ne beyt-i ḥüzn ü bŭy-ı pīrchenden

Didi Varḳa virüp biñ dürlü īmān
Yalan olmaz kişide olsa īmān

Bağup şefkat ile ben nâ-tüvâna
Yolumda kalmaz iken baş u cāna

[3410] İdüp yüz dürlü kavı u ‘ahd u peymān
Kılup biñ lutf ile terk-i dil ü cān

Ne ol ‘ahd ile peymāndan eğer var
Ne şorsam baña bir toğru haber var

‘Acebdür hāleti halk-ı zemānuñ
Vücūdın mahv idüp ‘ahd ü vefānuñ

(105b) Geh olur ki bağup bir derdmende
Ġanī eylerler anı riş-ğande

Kit‘a

fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilün
Ne şehādan vardır ‘ālemde eğer
Ne gelürmiş ādem oğlından vefā

[3415] Ağmış eflāke vefā ‘İsāyile
Genc-i Kārūnla yire geçmiş şehā⁴⁹

Meşnevī

Didiler Varķaya ey merd-i ġāzī
Seni gördük cihānuñ pāk-bāzī

⁴⁹ Ne şehādan vardır yire geçmiş şehā] der-kenar.

İşitdük gūş-ı cān ile kelāmuñ
Seni mevlā dutup olduḡ gulāmuñ

Görüp mir'āt-ı vechüñde ġubārı
Sezüp gönlüñde gerd-i inkisārı

Görürduḡ kim yiyüp ʿışḡ içre tāse
İçersin ġam şerābın kāse kāse

[3420] Dilemezdük saña ey bülbul-i cān
Kelāğ-ı lafzumuzdan nā-ḡoş-elḡān

İrüp şahrā-yı ġam içre çü lāle
Dilüñ doḡunduġın dāğ-ı melāle

Saña toġru ḡaber budur ki ʿAnter
Çeküp ṭayuñ Selīm Şāḡ üzre ʿasker

İderken dār u ġir ü ceng ü peygār
Şoñında ġālib olup ceyş-i küffār

Dağıldı gerdenine bend ü zincir
Esir-i ḡayd-ı aʿdā oldu ol şir

[3425] Yanınca ʿaskerinden niçe begler
Olurlar şayd-ı dām-ı şāḡ ʿAnter

Yiyüp hūn-ı sa‘âdetden nevāle
İçer rāḥ-ı şehâdetden piyāle

Qılup cânın fidâ-yı şeh Selīm Hân
Kimi cân aldı virdi kimisi cân

Didük bildüğimüz ey merd-i ‘ālī
Ayağūñ toprağına ḥasb-i ḥālī

Sezā olan budur sen nev-cüvāna
Bizümle olasın yola revāne

[3430] Seḥerden āsmāne hem-‘ınān ol
Binüp yola emīr-i kārbān ol

Qılalum cân u dilden saña ḥidmet
Qabūl-ı ḥidmetüñ qıl cāna minnet

(106a) Saña teslīm idüp varın bu mālūñ
Qıyās it kim bağışlamışdı ḥālūñ

İşitdi Varqa çünkim bu kelāmı
Gözinüñ hūn-ı dilden doldı cāmı

Dökildi daşdı çeşminden aqup kan
Temevvüc itdi gūyā baḥr-ı ‘Ummān

- [3435] Didi tüccāre ey avm-i udāyī
 Görüp dām-ı belāda mübtelāyı
- Sebīl idüp benümçün bunca ni‘ met
 Olup yirden göge cānuma minnet
- Yaraşur ‘ışķ eri çünkim belāda
 Beni oñ ‘ışķ içinde ibtilāda
- Olan derd-i ğam-ı dildāra hem-dem
 Urur mı zaħm-i tīg-ı yāre merhem
- İçen abı serāb-ı derd ü ğamdan
 Olur mı teşne-leb sūz-ı elemnden
- [3440] Olan ħum-hāne-i ‘ışķ içre anzil
 Degül atında cür‘ a cān ile dil
- Göñül murĝı düşe çünkim ferāĝa
 afesle üns idüp baķmaya bāĝa
- Çü āvūs üns ide bir būsāna
 Göz açup baķmaya Hindūsāna
- Dutılsa bāz-ı vaħşī gelse rāma
 Çeker kebg ü tezervi şayd u dāma

Göñül bir meyden oldı mest ü sekrân

Ki kıldı cür'ası Ferhâdı nâlân

[3445] Dile bir âftâb itdi tecellî
Ki Mecnûn olur idi görse Leylî

Dilinde her kimüñ 'ışk âteşi var

Yıl on iki ay anuñ nâlişi var

Kesilmek ğayrdan âsân durur dil

Olur cāndan kesilmek kıatı müşkil

Kişinüñ derd-i cismi geçse cāna

Çıkarup dış gibi atmaz yabāna

(106b) Kimüñ kârı fidā-yı cān u tendür
Aña pîrāheni kıanlu kefindür

[3450] Baña dārū durur sem-i helāhil
Baña tiryāk olupdur zehr-i kıatil

Tenūr-ı ğamda dil olmağa biryān

Benümçün yaradıldı nār-ı hicrân

Baña dirsiz emîr-i kârbân ol

Gözüñ yaşı gibi yola revān ol

Dimişler ‘ışk erinũ eñ faķĩri
Getürmez yarıya şāhum ħarĩri

Tekellũf itseler Ĥuld-ı berĩne
Yolundan döñmek olmaz ‘ışk erine

[3455] Yanarsa ‘ışk eri nār-ı caķĩme
Dönüp bakmaya cennāt-ı na‘ĩme

İrem bāğına uğrayup yolu ger
Şunarsa ħūr u ğılmān aña kevşer

Ne ħūra meyl ide ne kevşerine
Budur vācib olan ‘ışkuñ erine

Olup fũlk-i vücūdı pāre pāre
Düşerse ‘ışk eri ka‘r-ı biķāre

Ĥayātından kalursa bir ramak cān
Dizine çıkmaya deryā-yı ‘Ummān

[3460] Niçe bunuñ mişāl-i dürr-i meknũn
Nizām-ı lafz ile manzũm u mevzũn

Semādan nitekim ebr-i güher-bār
Ĥużūrında ider bunlaruñ işār

VEDÂ' KERDEN-İ BÂ-KÂRVÂNİYÂN

VE TEVECCÜH KERDEN-İ YEMEN BÂ SER Ü SÂMÂN

Seher çün şeh-süvâr-ı mihr-i hâver

Geyer başına günden efser-i zer

Binüp şevk ile hıng-i âsmâna

Şebihûn idüp at şaldı cihâna

Yüridi çerhe depritdi 'ınânı

Ayağı altına aldı cihânı

(107a)[3465] Remedden açılup çeşm-i cihân-bîn

Zemâne tîre iken oldu aydın

Görindi Varķaya mihrüñ çerāğı

Yola 'azm için eyledi yarağı

Vedâ' idüp didi ey kavm-i tüccâr

Dilüm meyyâl-i ğurbet oldu nâ-çâr

Ne olur murğ-ı vahşî cebr ile râm

Ne avlar bâz-ı 'ışkı dâne vü dâm

Pelengāsâ bakup ebr-i behâre

Uçar taşdan olursa pâre pâre

[3470] Kılur her şahş geşt-i küh u deştî

Yirini bulmak için ser-nebeşti

Ḳazā irdügi demde merd-i bīnā
Yumar ḳaşd ile ‘aynın olur a‘ mā

Ne Bū Sīnā yazar bu derde dermān
Ne def‘ eyler bunı ḥikmetle Loḳmān

Seven cānını yāre yār olmaz
Kişi yoğ olmayınca var olmaz

Tenin toprağa şalmayınca gendüm
Bitüp oñmadı gördüm anı kendüm

[3475] Vücūdın itmedin ḥāke ber-ā-ber
Çeküp ser virmedi ney şehd ü şekker

Çü ḥālīş kılmaya ḳalbini āzer
Sezā-yı sikke olmaz sīm ile zer

Yüzi āyīnenüñ ger olmasa pāk
Olınmaz naḳş u şüret anda idrāk

Dilerseñ ger görine naḳş-ı cānān
Dilüñ mir’ātını pāk eyle ey cān

Bu ḥāl içre olanlar ehl-i tefhīm
İder lâ-büd işini Ḥaḳḳa teslīm

[3480] Erenlerden recā idüp tavaşşul
Hidāyet atına kıldum tevekkül

Didi vü çaldı ata tāziyāne
Şabā gibi olup yola revāne

(107b) Esīr olduğunı añdukça hālın
Ġamından unudurdu⁵⁰ kendü hālın

Dolup hūn ile Ġamdan bağı başı
Revān olup aķardı kanlu yaşı

Daşup cūy-ı sirişki sīl olurdu
Vücūdı Mısrın alup Nīl olurdu

[3485] Revān idi gözi yaşı dem-ā-dem
Gören şanurdu kim aĠlardı ādem

Ġam-ı ıışķ ile eyler eyle şayha
Gören şanurdu ider nevḥ-i nevḥa

Ḳıṭ‘a

mefā‘ īlün mefā‘ īlün fe‘ ūlün
Cihānda kimse böyle aĠlamadı
Bulalı cism-i Ādem nefḥa-i rūḥ

⁵⁰ Dönemin ses özellikleri gereği “unıdurdu” olması beklenirken kelime, metinde vokalleri yazılmış halde “unudurdu” şeklindedir.

Figān u nāle vü zārına nisbet
Meges āvāzesidür nefhā-i Nūh

Meşnevî

Yile virdi vücūdınūñ ğubārın
Dağıtmışdı hayātuñ kārbarın

[3490] Ğam-ı fūrkatle gāhī yol şaşardı
Bulutlar gibi tağlardan aşardı

Gören şanurdu kim yildür eserdi
Ne yil bād-ı şimāle yol keserdi

Çıkup na‘ l-i semendinden şerāre
Yağardı dağ u taş cümle nāre

Yimez içmez gice gündüz giderdi
Atı Hızr atı gibi yil yudardı

Vücūdı halk olupdur çünki yilden
Ğıdāsı dahı olsa tañ mı yilden

[3495] Eger Şeb-dîz ahen yürise bir ān
Yaşı Gül-gününüñ olurdu meydān

Revān olup mişāl-i esb-i tazī
Boyanurdu anuñla kūh u yazı

(108a) Ne yazı gözlerinüñ kanlu yaşı
Ser-â-ser la‘l iderdi tağ u taş

Qılup ümmîd-i la‘l-i vaşl-ı yârı
İderdi lü‘lû‘-i terden nişârı

RESİDEN-İ VARÇA BE-ĞAL‘ A-İ SELİMŞÂH Kİ HALEŞ BÛD
VE ÂVÂZ DÂDEN-İ BE- PÂSBÂN Kİ ÂH U NÂLE NEVÂLİŞ BÛD
Bu hâl ile giderken bir şebengâh
Selîm Şâhuñ hişârına keser râh

[3500] Hişâruñ çevresine ceyş-i ‘Anter
Demürden kat kat urmuş idi çenber

Durup kamu yarağ u yat ile hep
Kimi yaya vü kimi at ile hep

Gice içinde ger atılsa sūzen
İlerdi lâ-büd aña çeşm-i düşmen

Görince kendüde böyle zarûret
İder bir vech ile tebdîl-i şûret

Qarışdı ceyş-i a‘dāya idüp âl
İrişdi qal‘ anuñ altına fi‘l-hâl

[3505] Niçe qal‘ a ser-â-ser seng-i hâre
Ki dönmiş bu yonılmış kûhsâre

Yaratmış kudretinden Hâk te‘âlâ
Hudâyî yidi kulle ğāyet a‘lâ

Havâle olmağa şahn-ı cihâne
Müşâbih cylemiş heft âsmâne

Bedenler üzre yir yir şem‘-i sūzân
Semâ içinde şan necm-i fūrūzân

Atıldukça ‘adūya darb-zenler
Kaçardı küh-ı Kāfa Ehremenler

[3510] Tüfenk-endāzuñ odı ol gice hep
Zemîne şubh olınca dökdi kevkeb

Dönerdi gicede baksañ hevāya
Meşâbih ile zeyn olmuş semāya

Melekler şan nüşür-ı necm iderdi
Şeyâtîñ ‘askerini recm iderdi

(108b) Olurlardı ‘adūya âteş-i kîn
İderlerdi *rucūmen li’ş-şeyâtîñ*⁵¹

Görince Varğa işbu ğîr ü dârı
Bu âşub u bu ceng ü bu hîşârı

⁵¹ Mülk/5: Şeytanlar için taşlamalar (yaptık)

- [3515] Hüdâyâ didi sen eyle ‘ināyet
 Bu kıavm-i zālîme virme hidāyet
- Burūc-ı kal‘ adan çıkdukça āvāz
 Semādan diñler idi kulağı rāz
- İşitdi çağırurken bāsbānlar
 Gicede dīv-i ẖābı başup anlar
- Hemānā ‘ışk ile ol merd-i ser-bāz
 Çağırdı bāsbāna virdi āvāz
- Dir ey ğam kullsinüñ bāsbānı
 Melāmet kūhınuñ bebr-i beyānı
- [3520] Fiğānuñdan felekler yangulanur
 Demüñden ‘ālemüñ göñli bulanur
- Bu üsti açılı zindān içinde
 Nedür bu āh u bu efgān içinde
- Giceden şubḥ dek bīzār olursın
 Seḥerden giceye dek zār olursın
- Duḥānuñdan çıkup tūb-ı hevāyī
 Şerār-ı āh ile dutmış semāyı

Nedendür cānuña bu tāb u bu sūz
Ki olmışsun benüm gibi siyeh-rūz

[3525] Semenderveş şalup nāre vücūduñ
Mecūsī gibidür oda sücūduñ

Seni kılmış meger devr-i dū-rengī
Melāmet kūhsārınuñ pelengi

Benüm gibi düşen ‘ ışk āteşine
Ne şubḥ olur ne gün toğar başına

‘ Adem vādīlerine bağlayan raḥt
Şeb-i tīre gibi olur siyeh-baḥt

Veli çün ṭālī‘ -i sa‘ d ola yāver
Olur necm-i Sühā bir māh-ı enver

(109a)[3530] İşitdi pāsbān çün bu şadāyı
Bu luṭf u rıfḳ bu gökcek edāyı

Didi sen kimsin ey merd-i vefādār
Ki var elfāz-ı cān-baḥşında esrār

Nesin ıanğı gülistānuñ gülisin
Ya ıanğı nev-behāruñ bülbülisin

Didi kim gül degül berg-i giyāhum
 Ayak tozıyla gelmiş ḥāk-i rāhum

Adum Varḳa durur ibni Hümāmēm
 Belā vü miḥnet içinde be-nāmēm

[3535] Yemen mülkine ‘azm itdüm ‘Arabdan
 İrişdi ağzuma cānum ṭa‘abdan

Şaçum sağışları miḥnet başuma
 Gelüp ğarḳ eyledi ḳanlu yaşuma

Çıḳarup āsmāna gerd-i rāhum
 Günüm gice idüpdür dūd-ı āhum

Ġam ile ney gibi pür-āh [u] vāyem
 Yiler oñmaz eser bād-ı hevāyem

‘Adem şahrāsına ḳıldum ḥırāmı
 Uçurdum yile virdüm neng ü nāmı

[3540] Dönüp cismüm ḳuru bir üstüḫāne
 Firāk oḳlarına oldum nişāne

Yirüm od itdi nār-ı hecr-i dildār
 Żarūrī ğurbete meyl itdüm ey yār

Hevā-yı ğurbet ile ḥāh nā-ḥāh
Yolum bu ƙal‘ aya uğradı nā-gāh

İşitdiler çü nāmın ol dilīrūñ
Sevindi cānları bernā vü pīrūñ

Olurlar şād u ħurrem ƙapusından
Alurlar gice uğrı ƙapusından

[3545] Ĥudādan buldılar çün bu fütūhı
Ĥayāt irdi bedenler buldı rūhı

Düşüp ayağına mīr ü vezīri
Zemīn-būs itdiler bernā vü pīri

(109b) Elemden her biri dönmişdi zāġa
Dutılmış zāġ idi gūyā duzaġa

Şalınca sāye bu devlet hümāsı
Belürdi ƙaşda şāhīnler yuvası

Gelüp kuvvet-i dil mīr ü vezīre
Atup şenlik ƙopın bālā vü zīre

[3550] Çalındı kūşelerde kūs-ı şāhī
Dirildi bir yire geldi sipāhī

Göñülden şükr-i Yezdân eylediler

Hâka hamd-i firāvân eylediler

Görürler bir cüvân-ı pāk-ıynet

Cemāl ü hüsn aña Hâkdan ğanîmet

Siyeh ğisûları şan mâr-ı Dahhâk

Qılur vehmi dil ü cân yaqasın çâk

Görüp mihr-i cemâlin mişl-i zerrât

Güneş ‘arz-ı cemâl eyleye heyhât

[3555] Kimi hıyre ruğından âftabuñ

Yüzi tîre saçından mäh-tābuñ

Kemân ebrûsı olduqça girih-ġîr

Urur müjġanı biñ cân u dile tîr

Nazar kılsañ ger ol serv-i revāna

Qadi pîrāyedür bâġ-ı cihāna

Gice mihr-i cemâli şalsa pertev

Çerâġın çerb eyler mäh-ı şeb-rev

‘Arağ-rîz olsa hâli vü yanaġı

Qarışurdı gül-ābe misk uvaġı

[3560] Lebi yâķūtı dönmiş la‘l-i nābe
Dehānında dişi dürr-i hoş-ābe

Fidādur tîr-i müjgānına şad cān
Hezārān dil kaşı yayına kurbān

Görenler anda bu hüsñ ü behāyı
Yazıldı defter-i ‘ışķa fidāyî

Begî naţ‘-ı ruķunda şalmadın at
Piyādeyle ider biñ şāhı şeh-māt

(110a) Cihān bāğında bir serv-i revāndur
Revān-ı ‘āleme hükmi revāndur

[3565] Yaşı ‘ışķ ehlinüñ olmağa cārî
Yüzi üzre şaşı ebr-i behārî

Gören dir çeşm-i mestin h‘āb içinde
İki cāzū uyumuş āb içinde

Ger ide sîr içinde cilve peydā
Felek dîvāne olur Zühre şeydā

Kime kim görine ol şekl-i Cemşîd
Şanur hāver-zemînden çıķdı hürşîd

Görinse çeşmine zülfindeki tār
 Kuşanur zāhid-i şad-sāle zünnār

[3570] Bünāgūşı çü berg-i yāsemīn-ter
 Kāmu endāmı gülden nāzenīn-ter

Dudağı āb-ı hayvāndan sirişte
 Yañağı hıtt-ı reyhāndan nibişte

Henūz dahı saçınuñ misk-bīzi
 Yüzine atmamışdı hāk-rīzi

Ġam-ı ‘ışk ile uğramış füsūna
 Gidüp ‘aklı kadem başmış cünūna

Nigār ‘ışkına itmiş tahtı tārāc
 Ayağı tozın itmiş dūrretü’t-tāc

[3575] Vücūdı ‘ışk içinde nāle dönmiş
 Ġam okından teni ğırbāle dönmiş

FERAĦNĀK ŞODEN-İ AHĀLĪ-İ KAL‘A-YI FELEK-PEYKER

VE ENDŪHNĀK ŞODEN-İ ‘ANTER-İ BED-AĦTER

Çü bildiler temāmet ser-güzeştin
 Ġam-ı ‘ışk içre seyr-i kūh u deştin

Bī-derd ile hemān ehl-i hişāra
 Ola hāzır şürū‘-ı ğır ü dāra

Atup a‘ dāya tūb u zenberekler
Pür oldı berķ u ra‘ d ile felekler

Virüp ķalb-i ‘ adūya inkisārı
İderler şubķ dek şenlik ģişārı

(110b)[3580] Görince şāh ‘ Anter bu sūrūı
Dilinden ģitdi ārām u ģuzūrı

Düşer cānına bir vech ile ķorķu
Gözine şubķ dek ģirmedi uyķu

Dirildi ķatına mīr ü vezīri
Dürerdi ģıfz içün bāla vü zīri

Görür ‘ Anter bu nār u bu şerārı
İder fānūsveş rūşen ģişārı

Yakup encüm gibi şem‘ -i şeb-efrüz
Kılurlar ģice iken ‘ ālemi rūz

[3585] Didi kim ģorse bu sūz u bu tābı
Gider dilden recā-yı ģurd u ģābı

Vücūdına irūr bir vecd ile ģāl
Gider ‘ aķlı olursa Rüstem-i Zāl

Nedür bâ‘ iş olan işbu sürûra
Meger çıkdı Kelîmullâh Tûra

Ya yandurdı felek dihkânı hırmen
Ya şevkından yanar vādî-i Eymen

Didi begler aña ey şâh-ı ‘âlem
Leyâl-i devlet içre mâh-ı ‘âlem

[3590] Çakup âteş-zen-i tîgünle nârı
Hîşâr-ı düşmene şaldun şerârı

Dutuşdı⁵² taht u rahtı ahker oldı
Yanup kaçnûsveş hâkister oldı

‘Adû itdükde böyle nârı sūzân
Dimişler derr olur ekşer gürizân

Geyüp ‘asker silâh u sâz u âlet
Kılalar şubh dek hıfz u hırâset

Bu hâl üzre idüp tedbîr ü râyın
Gözetdi her kişi kendü kolayın

AHVÂL-İ AHÂLÎ-İ KAL‘ A VÜ MERDÂN-I KATTÂL
VE BA‘Z KELİMÂT BER-HASB-İ HÂL-İ EHL-İ CENG Ü CİDÂL

⁵² Dönemin ses özellikleri gereği “dutuşdı” olması beklenirken kelime metinde vokalli olarak “dutuşdı” şeklinde yazılmıştır.

[3595] Hîşāruñ hālkı dahı mest ü medhūş
Yimedın cām-ı tîġi oldı ser-hūş

(111a) K̄ara günlü gibi sevdāya düşdi
N’olam dirdi ġam-ı ferdāya düşdi

Kimi el urdı rumh u tîġ-ı tîze
Kimi bağladı rahtını gürîze

Kimi cedvel gib’itdi rāstkārı
Kimi pergārveş çizdi kenārı

Kimi dāmān-ı dünyādan çeküp dest
Yağalamış kimin havf eylemiş pest

[3600] Kimi Hāk ‘ışkına kılınmış fidā ser
Dir idi ceng içinde bellüdür er

İder çok şîr-i ner kendin ferāmuş
Peleng iken olur ceng içre ħargūş

Ne er kim ola cānından hirāsān
Nisā ile olur erlikde yeksān

K̄açan kim şehden ‘asker ola hoşnūd
Çıkar germiyyetinden göklere dūd

Binüp rahşına depritse ‘ınānı
 Bitürür gönçe gül hār-ı sinānı

[3605] Erince şavt-ı zer merd-i dilīre
 Semender gibi yanar oda gire

Görince mīr ü ‘asker şehden ihsān
 Sevincinden katılur cānına cān

Çıkarmaz ol sipāh erlikle nāmı
 Ola nişfindan artuk iltizāmı

Pür olup iltizām ile berātı
 Ele niye ala bindügi atı

Velī in‘ām-ı şāh olsa delīli
 Döker peşşe olursa hūn-ı fīli

[3610] Kılup tāvūsveş meydānda cevālān
 Geçüp serden ider terk-i dil ü cān

Vücūdın baħr-ı hūna eyleyüp ğark
 Öñünde olmaz ‘anķā peşşeden fark

Olur ceyş-i şeh içre çok sipāhı
 Otursa şadr olur cāygāhı

(111b) Vücūdın eyleyüp kaftāna kālīb
Dutar özin şeh-i merdāna ġālīb

Şecā‘ at hırmeninde dāne degmez
Hudā haqqı yidügi nāne degmez

[3615] Kaçan ‘azm eylese rezm ü veġāya
Geyüp cevşen döner kablubaġaya

Düşer ceng itmedin destinde tīze
İki gözi bakar cāy-ı gürīze

Yürekden olmasa ger erde yāver
Silāh u tīg ile olmaz dil-āver

Ne er kim kana bulaşmaz idüp ceng
Virür zen gibi hınnā destine reng

Ayağın dirmese ceng içre ger er
Ne fer virür aña başında miġfer

[3620] Belī meclisler içre niçe leffāf
Olur geh tīr ü geh tīgine vaşşāf

Olinca ceng ü peygār içre server
İder biñ kerre dimez birini er

Çeküp rezm içre âteşveş zebâne
 Degüldür ar getürse ger zebâne

Zebân iken ser-â-ser kendü şemşîr
 Dilini kessen itmez şerh ü takrîr

Dilûn şemşîrini şalup niyâma
 Getürme bulduğunu elfâzı kâma

[3625] Eger sî-murğ olursa şayd-ı şeh-bâz
 Dimez biñ kerre yıksa birini bâz

Degül idüp ögünmek çünki ‘âdet
 Öginmek itmedin olur hacâlet

Erüñ adın çıkarur tîğ-ı pülâd
 Zebânı tîği itdürmez eri yâd

Eli yakışmayan âlât-ı cenge
 Düşer a‘mâ gibi kâm-ı nehenge

Velî deprense meydân içre çün şîr
 Elinde tâziyâne ola şemşîr

(112a)[3630] Ne sūd ider kişiyē tîğ u cevşen
 Çeküp alsa elinden anı düşmen

Büzürg olsa ne deñlü ҡarn-ı naḥçır

Diker yire depesin nāḥun-i şır

CENG KERDEN-İ VARÇA BE-‘ ANTER

VE ĞĀLİB ŞODEN-İ BER-ĀN KİBR-İ BED-AḤTER

Seḥer çün kıldı şāh-ı mihr-i gerdūn

Sipāh-ı zengbār üzre şebiḥūn

Virüp tārāc u yağmāya diyārın

Ḥarāb-ābād ider şehr ü ḥişārın

Daķındı başına zerrīn otağa

Bıraķdı şa‘ şa‘ a deşt ile țağa

[3635] Düşüp ḥıng-i felekden mīḥ-ı encüm

İder Şeb-dīz-i zulmet na‘ lini güm

‘Uyūn-ı māh u encümden uçup ḥāb

Yürüdi⁵³ şevķ ile mihr-i cihān-tāb

Seḥerden Varča daḥı mişl-i ḥāver

Süvār-ı raḥş olup oldu tek-āver

Geçürdi başına gün gibi miğfer

Daķındı māhveş ҡolına isper

⁵³ Dönemin ses özellikleri gereği “yürüdi” olması beklenirken, kelime metinde voklalli olarak “yürüdi” şeklinde yazılmıştır.

Münādīler çıķup bālā vü zīre
Nidālar itdiler bernā vü pīre

[3640] Yarağ u yatı ile ķamu ‘ asker
Silāh u atı ile cümle yek-ser

Dirilüp bir yire el bir ideler
Ḥalāş-ı şāh içün tedbīr ideler

Ḳılup ‘ Anter ile āheng-i peygār
İdeler tāk u taḥtın başına dar

Pes andan ķaldurup tuğ ile a‘lām
Revān oldu yüridi ceyş-i İslām

Alaylar bağladılar ķat-ber-ķat
Ki görse Rüstem-i Destān olur māt

[3645] Revān oldu hemān ol şāh-ı ser-keş
Yürüdi⁵⁴ düşmene çün kūh-ı āteş

(112b) Çeküp ‘ Anter de deryā gibi ‘ asker
Demür emvāc ile dolmuş idi ber

Ḳopup yirinden ol baḥr-ı firāvān
Temevvüc eyledi çalkandı ‘ummān

⁵⁴ “Yürüdi” olması beklenirken vokalleri gösterilmek suretiyle “yürüdü” şeklinde yazılmıştır.

Şaf-ārā oldu durdı iki ‘ asker
Selāmet çıkdı aradan çeküp ser

Düşüp cūş u ħurūş iki sipāhe
Zemīn toz urdı çeşm-i mihr ü māhe

[3650] Ġubār-ālūd oldu küleh-i māh
Çekildi kat kat yirden göge rāh

Ɣopup ‘ asker mişāl-i baħr-ı mevvāc
Dutar şahn-ı zemīni gürd-i efvāc

Çıkup gerd-i zemīn ü mevc-i cevşen
Gögi ħāk eyledi yir yüzün āhen

Gidüp tozdan ziyā-yı çeşm-i encüm
Ġubār içre vücūdın eyledi güm

Zemīn üstinde ħarb-ı bād-pādan
Dökerdi bāl ü per kuşlar hevādan

[3655] Ĥurūş-ı kūs iderdi sīneler çāk
Olurdu raħne raħne tās-ı eflāk

Çıkup mihr ile şefkat sīnelerden
Pür idi buğz u ğaşb u kīnelerden

Harām olmışdı ‘ıkd-ı mihr ü peyvend
Hilāl idi ataya hūn-ı ferzend

‘Araḡ-rīz idi atlaruñ şitābı
Dökerdi baḡr-ı âteş üzre ābı

Rezimde nāy-ı zerrīnūñ ḡurūşı
Virürdi ‘askerūñ ḡalbine cūşı

[3660] Çıkardı ra‘dveş ṭabluñ fiḡānı
Ker iderdi sürūş-ı āsmānı

Melik ‘Anter görüp bu ḡīr ü dārı
Yapardı ḡışt-ı āhenden ḡışārı

Dili vehm eyleyüp ceyš-i Yemenden
Dutar pīrāmenin āhen bedenden

(113a) Şeh-i baḡruñ meger kim bir emīri
Dirilürdi çerisinde dilīri

Şecā‘at kūhsārı içre çün şīr
Dutar her pençesinde niçe şemşīr

[3665] Virürdi hiddetinden cân o ser-keş
 ‘Adū ile dutuşmağa çü âteş⁵⁵

Amansuz yağı gibi ol dil-āver
 Girüp meydān-ı rezme diledi er

Hemān-dem Varķa dahı Rüstemāne
 Sürüp meydāne raķş oldu revāne

Meşāf içre mişāl-i gürg-i ħūn-rîz
 Elinde tîğ ü tîri nāĥun-i tîz

Dürūd u ĥamd idüp perverdgāra
 Teveccüh itdi cāy-ı ġîr ü dāra

[3670] Sürüş-ı raķş idüp oynatdı nîze
 Elin urdı pes andan tîğ-ı tîze

Gelüp karşı o kāfîr pehlevāne
 Didi ĥayfā senūñ gibi cüvāne

⁵⁵ Bu beyitten sonra der-kenar olarak mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün vezninde, herhangi bir başlık taşımayan yazı ve mürekebi mesneviden farklı, bir gazelin ilk iki beyti veya nazım olması muhtemel aşağıdaki beyitler yer almaktadır:

Gördüm o perî-peykeri guşşam gideyazdı
 Ol gözleri āhū beni Mecnūn ideyazdı

Esrār-ı dili söyleyicek āh oda düştüm
 Az kaldı kazāen [o] raķīb işideyazdı

Qılup benden ħalāş olmak kıyāsın
Girüp meydāna cānuña kıyasın

Velī kimsin baña di ey yegāne
Ki cānum acıdı sen nev-cüvāne

Didi Varqa aña ben bir yetīmem
Beni bilmez bu yirde kimse kimem

[3675] Dilüm bu dūr-ı nā-hemvār āĥır
Bu dār-ı ğurbete itdi müsāfir

Demidür ey erenler ser-firāzı
Qılasın bu yetīme dil-nevāzı

Degül ancak bu cism-i ħāksārum
Olupdur yoluña cān ber-güzārūm

Qılursa Lāt u ‘Uzzā saña himmet
Bulur başuñ qazā yanında devlet

Didi ve nīzesin kıldı ħavāle
Doqındı ol pelīd-i bed-fi‘āle

(113b)[3680] Qılup çāpüklik ol gebr-i bed-aĥter
Dutar rumĥına qarşu anuñ isper

Ne isper eyle urdı k̄inesinden
Geçüp sihr okı gibi s̄inesinden

İlişmedi öte yanına geçdi
Acısı k̄afirũ cānına geçdi

Mecāli kalmadı ceng ü sitize
Çıkarmış idi cānın nevk-i nize

At üstinden düşüp yire o bed-h̄āh
Çü bī-rāh idi gitdi yine bī-rāh

[3685] İrüp Allāhuñ elṭāf-ı nihānı
Kazā gibi başından şavdı anı

Biri dahı çıkup ardınca fi'l-hāl
Ne beñzer aña bir h̄un-riz ü kattāl

Aña dahı o merd-i şīr-efgen
İder taht-ı zemīni cāy u mesken

Qılıç-bāzı uçurdu murğ-ı cānın
Kaçurdu terk idüp ten āşyānın

Anuñ ardınca çıkdı bir dahı er
Nice er kükremiş bir üstür-i ner

- [3690] Çü mâhî başdan ayâğa zirih-pûş
Çü deryâ çalkānup cismi ider cûş
- Dönüp vechinde mûyı perr-i zâğa
Serinde şeh-per-i ‘uqāb otağa
- Öñünde aşılı gürz-i girān-ser
Kholında yā kemer bendinde şeş-per
- Çeküp bir mār-ı arķam gibi nîze
Yürüdi⁵⁶ Varķaya ķarşu sitîze
- Ġurūr ile didi gel ey yigit sen
Revānuñ tende iken yûri git sen
- [3695] Yazukdur ögsüzin sen nev-cüvāna
Düşer ser-pençe-i şîr-i jiyāna
- Didi Varķa aña ey lendhā sen
İderseñ cānı tîğümden rehā sen
- (114a) Bu bezm içre ki bir ayağ içesin
Eger ser ķurtarursañ yağ (?) içesin
- Yiter söyle dilüñ kes ey bed-endîş
Dilüme yāve ile virme teşvîş

⁵⁶ Dönemin ses özellikleri gereği “yürüdi” olması beklenirken, kelime metinde voklalli olarak “yürüdi” şeklinde yazılmıştır.

Didi vü çekdi nîze ol cüvân-merd
Siper virdi muķābil Varķaya merd

[3700] Siperden geķdi gerķi nevk-i nîze
Zarār itmedi gebr-i bî-temîze

Hemānā depredüp kāfir ‘inānı
Egüp toĝrutdı Varķaya sinānı

Husāmı eyle Varķa çaldı el-ħaķ
Sinānın kāfirün ķıldı iki şaķ

Çü ķaţ‘ oldı elinde ĝördi nîze
Ĝazab birle el urdı tiĝ-ı tîze

Gözin açdurmayup ol gebr-i ķattāl
Ķazā-yı nā-gehānî gibi fi’l-ħāl

[3705] Havāle itdi Varķaya ķılup zūr
Siper virdi aña merd-i silāķ-şūr

Çeker tiĝ ile ol gebr-i fidāyî
Siper çerħine ħaţţ-ı istıvāyı

Bu ħālet ile Varķa nār-ı ‘āre
Dutışdı çıķdı çeşminden şerāre

Ġazab birle hemānā çekdi şemşīr

‘Adūya ḥamle kıldı nitekim şīr

Çalar farkına eyle tīġ-ı tīzi

Ki kıldı ilmedin rūḥı gürīzi

[3710] Kılıç zaḥmından oldu iki pāre

Çalındı kellesi oldu naḳāre

Anuñ ardınca çıķdı bir daḥı er

Degül er belki dīv-i kūh-ı peyker

İdüp kūs ile evvel yayḳarayı

Birez dem geşt kıldı ol arayı

Cebe gösterdi vü oynatdı nīze

Şürū‘ itdi binā-yı rüste-ḥīze

(114b) Uzatdı nīzesi mārın o bed-ḥāh

İde ‘ömr-i ‘adūyı tā ki kūtāh

[3715] Ne vehm-i tīġ ü ne ḥavf-ı sinānı

Ḳazā destine teslīm itdi cānı

Ḥavāle oldu merd-i pīl-i zūra

Segirtđi şīrveş naḥçīr ü gūra

Çalar tîğ ile eyle anı muhkem
Sipâriş eyledi cân-ber-cehennem

O gün kırk âdemüñ ol merd-i bî-bāk
İder tîğ ile yirin hufre-i hāk

Çü mesken oldı zulmet şāh-ı Şāma
Çekildi tîği hırşîdün niyāma

[3720] Yürüdi⁵⁷ ceyş-i ‘Anter bir kenāra
Dönüp Varğa dahı girdi hışāra

Olur halkı hışāruñ şād u hurrem
İderler şubh olunca ‘ışret ü dem

Didiler Varğaya ey merd-i ġāzī
Bugün sensin erenler şāh-bāzı

Ġarīmüñ ger olursa Rüstem-i Zāl
Olur murğ-ı hayâtı bî-per ü bāl

‘Amūd ursañ ser-i İsfendyāre
Ten-i rüyîni olur pāre pāre

[3725] Tapuñ rezm içre görse şîr-i şerze
Düşe endāmı üzre bîm ü lerze

⁵⁷ Dönemin ses özellikleri gereği “yürüdi” olması beklenirken, kelime metinde voklalli olarak “yürüdi” şeklinde yazılmıştır.

El ursañ şevk ile tîr ü kemâne
Ten-i a‘ dāyı eylersin nişâne

Gören destüñde tiġ-ı bî-emānı
Ölince varmaya yirine cānı

Biḥamdillāh ki ey ḥurşîd-pāye
İrişdi efser-i ḳadrüñ semāye

Dilüñ dut pādşāhum şād u ḥurrem
Ġam-ı ferdā içün şaḳın yime ġam

[3730] Tevekkül eyle cāndan Bir ü Bāra
İş oldur kim anı Allāh oñara

(115a) Umaruz irişüp Ḥaḳdan ‘ ināyet
Ḳoparup düşmene yarın ḳıyāmet

Esîr olup elüñde şāh ‘ Anter
Saḳar ide maḳāmın ol bed-aḥter

Giceden şubḥ dek idüp münācāt
Ḳılurlar cān u dilden ‘ arz-ı ḥācāt

**DİĞER-BÂR CENG KERDEN-İ VARÇA BE-‘ ANTER VE GİRİFTÂR
ŞODEN-İ BE-BELÂ-YI SAḤT-TER**

Seḥergeh çün güneş mişl-i Sikender
Çıḳup deryâ-yı zulmetden çeker ser

[3735] Virür dünyāya şevket Hızr-ı zātı
İçürdi ‘āleme āb-ı hayātı

Niyāmından çıkup şemşir-i hurşid
Ayağa bindi geldi cām-ı Cemşid

Gelüp ‘ālem sehergehden hurūşa
Yumadın cām-ı tîgi geldi cūşa

İderler şevk ile terk-i dil ü cān
İki leşker yürüdi dutdı meydān

Demürden baħr-ı ‘Ummān oldu şahrā
Yürüdi cūş idüp mānend-i deryā

[3740] Ğubār-ı ceyş deryā-ħiz olurdı
Ne deryā kim ğubār-engiz olurdı

Çıkup kan dökmek içün tır-i dil-düz
Olurđ sinelerde āteş-efrüz

İderdi ceng içinde ta‘n-ı nize
Cigergāhın ‘adūnuñ rize rize

Dilin uzatduğınca tîğ ile tır
Olur ser kâsesinden çāşnî-gir

Görürdi zaḥm-ı tîġ u nîzeden çāk
Ten-i çāki ḵabūl itmez idi ḥāk

[3745] İder yatup bedenler āb u gilden
Şalā-yı kerkesānı cān u dilden

Düşenler zaḥm-ı tîġ ile tūrābe
Fidā-yı ten ider zāġ u ġurābe

(115b) Kemān ebrūsı ḵılduḵça işāret
Ḥadeng-i tîr iderdi cānı ġāret

Girüp meydāna Varḵa mişl-i ejder
‘Adūnuñ ‘askerinden diledi er

Ururdı ra‘ dāsā na‘ ra ḵatı
Şalardı naṭ‘ -ı peygār içre atı

[3750] Elinde nîzesi bir mār-ı arḵam
Siyeh Ḵaytās idi bindügi edhem

Gören şanurdı anı ejder idi
Neyistān içre yā şîr-i ner idi

Çıḵar a‘ dā içinden bir bed-endîş
Yüzin gören çeker ‘ömrince teşvîş

Meger şubḥ-ı sipāha şām idi ol

Yahod cellād-ı ḥūn-āşām idi ol

Bu şekl-i heybet ile ol dil-āver

İrişdi Varḳaya oldu ber-ā-ber

[3755] Görüp bu kāfiri ol merd-i ġāzī

Birez dem imtiḥānen kıldı bāzī

Virüp kelb-i ‘aḳūra ḥāb-ı ḥargūş

Didi niçündür ey merd-i zirih-pūş

Tehevürden meger baḳmaduñ anı

Çözilmiş bindügüñ atuñ ḳolanı

Düşünmedi ‘adūdan mekr ü āle

Başın egdi inanup bu maḳāle

Bulup furşat hemānā ol cüvān-şīr

‘Adūnuñ gerdenine çaldı şemşīr

[3760] Unutdı ceng ü āşūb u şavaşı

Kedū gibi kesildi düşdi başı

Bu ḥāletden çü oldu ‘asker āgāh

Çağırdı biri āh u biri Allāh

Biri dahı çıķup ceng ü sit̄ize

Elin urdı hemānā tīg-ı t̄ize

Aña dahı şunup cām-ı memātı

Kesildi tīg ile ʿırķ-ı hayātı

(116a) Seherden şām irince merd-i heftād

Hayātı hāşılını şaldı ber-bād

[3765] Geçüp meydān içinde cān u tenden

Kefen idindi kanlu pīrehenden

Qabūl iken kulūb-ı hāş u ʿāma

Hayātı murğı düşdi bend ü dāma

İki ʿasker koyup cāy-ı mesāfi

Biri şıngun biri ururđ lāfi

Ten-i aʿdāyı virüp mūr u māra

Çekildi Varķa gün gibi hişāra

Kime ʿavn-i İlāh olursa reh-ber

Olur aʿdāya manşūr u mużaffer

İSTİMĀLET DĀDEN-İ ʿANTER BE-MERDĀN-I KĀRZĀR BERĀY-I

İKDĀM-I CENG-İ VARĶA-İ NĀMDĀR

[3770] Dönüp ħargāhına geldi çü ʿAnter

Dirüp mīr ü vezīrin ol bed-aķter

Didi bir şeh ‘ adūya çekme ‘ asker
Dilese ola manşūr u muzaffer

Eger ceş ü eger mīr ü vezīri
Gerek cān ile ide dār u gīri

Meşāf içre eger pīl-i demāna
Düşerse kalmaya baş ile cāna

‘ Adū tīginden olmayup hirāsān
Hayāt u merg ola katında yeksān

[3775] Bu söz ‘ ālemde rūşendür çü hāver
Ölümden korğan er olmaz dil-āver

Ne ölmiş ‘ ālem içinde dirilür
Ne ‘ ālemde ecelsüz ādem ölür

Temāşā eyleñ ol merd-i hünerver
Girüp meydāna ne erlikler eyler

İderse Sām ile ger kārzārı
Olur şeh-bāz-ı şemşīri şikārı

Bulup tīg ile rezm içre mahāret
İder mi nesne cāndan gayrı gāret

(116b)[3780] Bu deñlü ‘ asker içre yok mı bir er

Hayâtı defterini ide ebter

Alup merdân-ı cengüñ intikâmın

Yakup Mısr-ı vücûdın yıka Şâmın

Düşüp hâke vücûd-ı bî-şebâtı

Dökile cür‘a-i cām-ı hayâtı

Girüp meydâna itdügünce peygâr

Hayâtumdan beni eylerdi bî-zâr

Ölüm yigdür düşüp tîğ-ı helâke

Virince kişi nâm u ‘ârı hâke

[3785] Didiler ‘Antere mîr ü vezîri

Seherden ‘askerüñ bernâ vü pîri

Alaylar bağlayasın şâha karşı

Mişâl-i ceys-i encüm mâha karşı

Virüp bay u gedâya istimâlet

Çılasın ‘asker ehline himâyet

Kimine ‘ahd-i mülk ü kimine mâl

Kimine va‘de-i iqbâl ü iclâl

Göre luṭf u ‘aṭā çün merd-i fīrūz
Yanar oda gire döndürmeye yüz

[3790] İdince şevḳ ile tīgini bīrūn
‘Adū ḳalbinden aḳa seyl olup ḥūn

Çıḳarup pūst-ı şīr-i jiyānı
Bozarlar ḥamle-i bebr-i beyānı

‘Atā ola çü merdüñ reh-nümūnı
Aḳıdur ebr-i tīgi seyl-i ḥūnı

Şular kim mālīk oldı mülk-i cūda
Getürür ‘ālemūñ ḥalḳın sücūda

Çü fermān-dih ola baḥşende-behre
Eser şefḳat nesīmi il ü şehre

[3795] Cihān ḥalḳı bulınca ni‘met-i ‘ām
Ḳul olur mun‘im olana be-nā-kām

Yaluñuz dost olmaz sāz-kārı
‘Adū daḥı olısar dostdārı

(117a) Çü ḳıldı begleri bu nuşḥ u pendı
Ḳabūl idüp dīl ü cāndan begendi

Bu sözlerden irüp albine řādī

Bırakdı ‘ asker içine münādī

Dir ey řemřīr ile ser-bāz erenler

řikār-ı rezm içün şeh-bāz erenler

[3800] Sehergehden çü mihr-i ‘ ālem-efrūz

Cüyüş-ı zengbāre ola pīrūz

Durup yirlü yirinden her dil-āver

Geyüp ħurřīdveř zerrīn miğfer

uşanup tenlerine sāz u ālet

ılalar ‘ askeri cenge delālet

arup anın ‘ adūnuñ ara yire

Gözi aydınlığını ide tīre

Ne er kim almayup cān ile başa

Girüp meydānda řevķ ile şavaşa

[3805] arup toprağā anını ‘ adūnuñ

Keserse başını ol merd-i dūnuñ

Sebīl idem yolına ħānmānı

Ola mülk-i cihānuñ kām-rānı

Olur mihrümle zerre mihr-i raḥṣān
Bulur ḳatumda ḳatre ḳadr-i ‘ummān

Ne cüz’ virür diyüp mülk ü ḳuşūra
Süleymān mülkini ‘ahd itdi mūra

KİMSE SEVMEZ OLSA ER TÜND Ü PELİD

LĀ YUḤİBBU ḲULLU CEBBĀRĪN ‘ANĪD

Güneş çekdi çü tîḡin ḳıldı bîrūn
Ser-ā-ser dutdı çerḡūñ dāmenin ḡūn

[3810] ‘Alemler çekdiler eflāke dek ser
Şoḳup encüm gözine sūzen-i zer

Cihān deryā-yı āhenden olup ḡarḳ
Hevāyı dutdı ebr ü yir yüzün berḳ

Binüp ‘Anter ile seksen biñ ‘asker
Şan oldu baḡr-ı āhen ‘arṣa-i ber

(117b) Semend-i bād-pā felek-revānı
‘Alemler açmış idi bādbānı

Yigirmi biñ eriyle bindi Varḳa
Varurdı baḡr-ı āhen içre ḡarḳa

[3815] Dutup āhen gemiler deşt ü ṭaḡı
Kürek olur çekilür at ayaḡı

Uçup bâz-ı sihâm-ı zehr-perver
Doğunup âdeme yıkardı evler

Yağup ebr-i kemāndan tîr-bārân
Olurdu gövdelerden seyl akan kan

Ne cân kim cāygāh-ı tîr olurdu
Göz açınca teni kef-gîr olurdu

Yiyenler zaḥm-ı tîgi gerdenine
Çıkardı cânı gelmezdi tenine

[3820] Yir üzre tenler oldukça dehen-bāz
İder göklerde bâz-ı rûḥ pervāz

Bedenler beñzer âhenden ḥişāra
Yıgıldı döndi sengîn kûhsāra

Qara toprağa düşüp aḳ tenler
Yıkılmış ḳal‘ aya döndi bedenler

Çıkup kan dökmek içün tîr-i dil-düzd
Geçüp dilden alır cân naḳdini müzd

Revân olup ḳıtāluñ cūybārı
‘Adū ḳanından olmuş idi cārî

[3825] Aķup ırmağ olup yaşılar getürdi
Ser-i a‘ dā gibi taşlar getürdi

Yatan tîr ü siperden cāy-ı peygār
Ser-ā-ser olmuş idi şahn-ı gülzār

Temāşā eyleseñ re’s-i ricāle
Kelek olmuşdı bustān-ı kıtāle

Döşenmiş mermere dönmişdi leşler
Çağıl taşı gibi yaturdı başlar

Yir üzre lerzesinden ceng erinüñ
Bükildi arkası gāv-ı zemīnüñ

(118a)[3830] Nażar kılan bu ceng ü bu cidāle
Gelürdi şevķdan vecd ile hāle

Neberd içinde kav̄s-i şīve-engīz
Geçürür tîrini çün ğamze-i tîz

Aķup gözini tîr-i çeşm-i bārīk
‘Adūnuñ çeşm-i cānın kıldı tārīk

Var idi ‘Anterüñ bir pehlevānı
Şecā‘atde yoğ idi aña şānī

Şu‘ūd itse atı beñzerdi dūda
İrişmişdi başı çerh-i kebūda

[3835] Qabūlı rezm ile bernā vü pīrūñ
Müsellem pehlevānı dār u gīrūñ

Qapanmışdı şan āhenden hışāra
Ya dönmişdi demürden kūhsāra

Mişāl-i küleh-i qavm-i Şemūdī
Daqınmışdı demürden bir ‘amūdı

Öñünde aşılı gürz-i girān-ser
Görinürdi yidi başlu bir ejder

Kemer-bendinde bağlu tīg-ı şalşal
Elinde nīzesi ef‘ī-i qattāl

[3840] Başında tuğı var şāh-ı şecerden
Yüzinde burqa‘ı āhen-siperden

Gören dir itdigünde ‘azm-i meydān
Boşanmış bendden dīv-i Süleymān

Gehī oynatdı meydān içre nīze
Gehī urdı elini tīg-ı tīze

Bu hey'et birle kıldı 'azm-i meydān
Görüp *lā-havf* okurdu anı şeytān

Çü gördi Varķa ol gebr-i kebīri
Diler k'ide anuñla dār u ġiri

[3845] Didi ħavf itse düşmenden eger er
Şecā'at mülkine olmaya server

Ne cān kim olsa düşmenden hirāsān
Aña serverlik itmek olmaz āsān

(118b) Er olan ceng içün çekse sinānı
Kaçup başı aşığa itmez anı

Didi verzüm içün ol pāk-dāmān
Geyüp ālāt-ı ħarb oldu ħirāmān

Biri bebr ü birisi şīr-i ser-mest
Yüridi nīze cengine urup dest

[3850] Şikest irişdürüp ħalb-i sināna
El urdılar bu kez ġürz-i ġirāna

İkisi dahı çekdi ġürz ü şemsīr
Ki şan hem-pençe oldu bebr ile şīr

Qoyup gürz-i girānı aldılar tīg
 Qopardılar duḥān-ı na‘radan mīg

Çeküp birbirini urduḳça ḍarbı
 Dutar idi tarāḳa şark u ğarbı

Dirilüp ‘Anterūñ mīr ü vezīri
 Baqarlardı bu ḥarb u dār u ğiri

[3855] Zāfer bulmaḳ içün ol pāk zāta
 Çağırurlar idi Lāt u Menāta

Bu yañadan daḥı ceyş-i Selīm Şāh
 Çağırur cān u dilden Allah Allāh

Baş açup ḥālīḳ-ı arz u semāya
 Tazarru‘ destin açdılar du‘āya

Öküş nāliş idüp ol kār-sāza
 Didiler yüz urup ḥāk-i niyāze

Dil-i ğam-dīdeden çıḳmadın āvāz
 İdersin şefḳatüñ ḳapusını bāz

[3860] Ne yapduñ nāleler Ye‘cūcüne sed
 Ne kılduñ şefḳatünden kimseyi red

Ḳapuña toğrulup her kim bula yol
Açup per menzil alur oğ gibi ol

Ḳılurdu Varḳa daḡı ʿarż-ı ḡacāt
İderdi ḡalīḳ-ı ḡalḳa münacāt

Virüp mihr-i hidāyet birle envār
Bizi ḳılma ʿadū içre siyeh-kār

(119a) İşüm ney gibi yā Rab virme vāye
ʿInāyet ḳıl dil-i şūrīde-rāye

[3865] Yaḳalamış der-i ḡam gerdenümi
Ḥalāş idüp tüvānā ḳıl tenümi

Dil-i virānumı luṭfuñla yab yab
Ki aʿ dāya getürmez ṭāḳat u tāb

Semend-i nuşretüñ aç pāy-bendin
Elüme eyle ümmīdüm kemendin

ʿAdūdan cān u dil bulup necātı
Virilsün destüme nuşret berātı

Duʿ ā tiri çü şıdḳ ile kemāna
Ḳonulsa⁵⁸ irişür lā-büd nişāna

⁵⁸ Edilgenlik ekinden önceki yardımcı ses yuvarlak vokalle belirtildiği için imlaya sadık kalındı.

Çalınmış gibi tîğ-ı Zü'l-feķāra
Bütün bindi vü indi iki pāre

[3880] Görüp anı ider biri daḥı cūş
Kılur cām-ı memātı ol daḥı nūş

(119b) Görür ‘Anter o merd-i şîr-efgen
Yüzi dönmez ne deñlü olsa düşmen

Ġazab birle kime kim indüre gürz
Geçürür yire olsa kūh-ı El-bürz

Kime kim kuvvet ile ursa şemşîr
Gelür ağızından anuñ emdügi şîr

Kılıc gibi yüzi dönmez ‘adūdan
Çıkar қоç gibi dögişür sürüden

[3885] Güşāde görmeyüp fetḥüñ kilīdin
Dönüp ḥargāhına kesdi ümīdin

Kılup dest-i taḥayyür yaķasın çāk
Giderdi vālih ü dil-teng ü ğamnāk

İdüp arķasını ḥayret ḥamīde
Teninde cānı olmışdı remīde

Baňa Lât u Menât olmadı reh-ber

Dir idi oğur idi küfri ez-ber

ŞĀH-I YEMEN-RĀ BER-DĀR KERDEN ‘ ANTER BĀ-MERĀ

VE HOD GİRİFTĀR ŞODEN-İ BE-HEZĀR RENC U ‘ ANĀ

Getürdi beglerini bir araya

Tedārük itdiler tedbîr ü rāya

[3890] Didi ‘ Anter dirīgā ṭālî‘ -i şūm

İder dā’im beni mezmūm u meşşūm

Meger kim ṭālî‘ ūm buldı nüḥūset

Dimāğ-ı cānumı dutdı yübūset

Bugün meydānda ol merd-i hünerver

Şaçup odlar dilinden mişl-i ejder

Şalup toprağa bunca pehlevānum

Helāke virdi cān-ı nā-tüvānum

Cihānda yoğ iken nām u nişānı

İrişdi bir kazādur nā-gehānî

[3895] Füsūnınuñ zebūnı oldı insān

Budur ger var ise gül-i beyābān

Kaçan görsem olur ol nā-bekārı

Dilüm dām-ı ğam-endāmuñ şikārı

(120a) Semādan şan nüzûl itmiş kazâdur
Yir ehlinden şavılmaz bir belâdur

Didi begler aña ey şâh ‘Anter
Cihân dâverleri kapuñda kemter

Sa‘ âdetle cihâna pādşāsın
Temîz-i ‘aql ile müşkil-güşāsın

[3900] Çü añduñ nāmını ol nev-cüvānuñ
İdelüm ‘arz hasb-i hālın anuñ

Çeküp âlām ü cevrin rûzgāruñ
Düşer mihri odına bir nâ-bekāruñ

Gelüp hulķuma cānı ol ta‘abdan
Şalındı bu yaña mülk-i ‘Arabdan

Dil ü cān ile oldı ‘âzim-i rāh
Ki hālیدür Yemen şāhı Selīm Şāh

Selīm Şāh olmasa ger hāli anuñ
Kıatı āsān idi aḥvāli añun

[3905] Seḥā vü cūdı birle pādşāhuñ
Olurdı bendesi bu bārgāhuñ

Mürüvvetle olinca şāh-ı cān-baḥş
Olur öz düşmeni aña revān-baḥş

İde çün cūd u iḥsānuñ dilin şād
Kul olur saña cāndan merd-i āzād

Kime kim ursa luṭfuñ ṭavḳ-ı ḥāşı
Dilemez cānı çıkınca ḥalāşı

Geyenler ḥil' at-ı luṭfuñ tenine
Resen ḥācet degüldür gerdenine

[3910] Niçe niçe Benî ' Adnān ile ceng
İdüp kıldı cihānı başına teng

Kime kim çaldı tiġ-ı ābdārı
Söyündürdi ocağın gitdi nārı

Ḥadeng-i tīrine durmaya Behrām
Sem-i peykānın içse cān vire Sām

Çü Rüstem tīre itmez ḥīle-kārī
Gözetmez dīde-i İsfendyārı

(120b) Siper tīrine itmez def' ü çāre
Geçürür ursa āhenden ḥişāre

[3915] Eline Rüstemāsā alsa ger t̄ir
Felek olurdı encümden zirih-ḡir

Bizümle itdügi bu deñlü peygār
Hālāş-i h̄ālī içündür be-nā-çār

Bu işe bu durur tedb̄ir ü çāre
Selīm Şāhı aşalum irte dāre

Dutulan⁵⁹ beglerini dağı hemvār
İdelüm birbirine karşı ber-dār

Görince h̄ālını bağıduğda dāre
Kimün içün girür pes ḡir ü dāre

[3920] Selīm Şāhı es̄ir itdükde ol seg
Dutulmışdı⁶⁰ bile altmış nefer beg

İrişince şehir ol kavm-i bed-kār
Bu begler şağışınca dikdiler dār

Şular kim t̄iğe bezl-i cān iderler
Zebūn olsa ‘adū ihs̄an iderler

⁵⁹ Dönemin imla özelliği gereği “dutulan” olması beklenen kelime, metinde vokalleri gösterilmek suretiyle “dutulan” şeklinde yazılmıştır.

⁶⁰ Dönemin imla özelliği gereği “dutulmuşdı” olması beklenen kelime, metinde vokalleri gösterilmek suretiyle “dutulmuşdı” şeklinde yazılmıştır.

Tüvânâ düşmen olsa nâ-tüvânũ
İdüp şefkat günâhından geç anuñ

Çü merd-i mücrim ide ‘özü-ñ âhı
Geç andan añmağıl geçmiş günâhı

[3925] Görüp luṭfuñ itâ‘at kılsa pîşe
Çözilmez bir düğümdür alma dişe

Bu kudret çün saña Hâḳdan ‘aṭâdur
‘Atâ kıl sen de itmezsen ḥaṭâdur

ŞİFAT-I RŪZ VE ḤALÂŞ ŞODEN-İ ŞÂH-I MELEK-ḤİŞÂL VE GİRİFTÂR ŞODEN-İ ‘ANTER-İ BED-Fİ‘ÂL

Seḥer çün ṭurdı mihr-i şîr-âheng
Peleng-i çerḥe urdı şevḳ ile çeng

İder şayyâdveş kılup tek-â-pû
Şikâr-ı âhuvân-ı şaḥn-ı minû

Kılur çengâli şubḥuñ dâmenin çâk
Döker kanlar mişâl-i gürg-i bî-bâk

(121a)[3930] Görinen şanma göklerde sitâre
Cüyüş-ı zengbârı çekdi dâre

Semâda bâz-ı mihr açmışdı şeh-per
Döker vehmi ile ‘uḳâb-ı şeb per

Belürsüz oldu çün şeb-tâb-ı encüm
Cüyüş-ı şeb bir aradan olur güm

Süvâr oldu seherden ceyş-i ‘Anter
Dirildi geldi seksen kerre biñ er

Çıkardup habs içinden Şeh Selîmi
Yetimâsâ sürerler ol kerîmi

[3935] Giderdi geñlü geñsiz çâr u nâ-çâr
Düşüp yola olurdu ‘âzim-i dâr

Halâşa kalmayup tedbîr ü çâre
Gider Manşûrveş şevk ile dâre

Ne hikmetdür ki çerh-i bî-şebât âh
Felek-câh olsañ eyler yirdeki çâh

Niçe şâhı cihânda çerh-i ğaddâr
Aşup dâra idüpdür tâcını dâr

Şalup husrevlerüñ cânına teşvîş
Kılur Nûşu’r-revânuñ nûşını nîş

[3940] İder hem-ser geh eflâke otağın
Geh eyler künc-i külhanda yatağın

Murāduñ virmemekdür çün murādı
Bağup mihrine zinhār itme şādī

Ṭulū^ç itmez çü mihr-i iltifâtı
Şeb-i tîre gibi yokdur şebâtı

Şābit olsa bu çerğ-i bî-ķarāra
Aşar mıydı Yemen şāhını dāra

Çü gördi begleri Şāh-ı Selīmi
Gidüp dilden hirās u ħavf u bīmi

[3945] İderler sūz u dilden āh ile zār
Ki çıkdı ħırmēn-i eflāke dek nār

Yüz urup şevķ ile ħāk-i niyāze
İdüp cāndan niyāz ol bī-niyāze

(121b) Du^ç āmız didiler yā Rab revā kıl
Bizi evvel Selīm Şāha fidā kıl

Yağup Manşūrveş kıl tu^ç meyi nār
Tek anı görmeyelüm dāre ber-dār

Du^ç ā kim ola vaķt-i şubĥ-ı şādık
Ĥuşūşā ide bir cānı uyanık

[3950] Çıkup kan yaş ile bir çeşm-i terden
Geçer âh okı gibi nüh siperden

Seherden Varğa dahı Rüstemâne
Nazar şalmışdı eṭrâf-ı cihâne

Görür yir yir dikilmiş bir niçe dâr
İderler begleri ol dâre ber-dâr

Teninde dirilüp rûḥ-ı revânı
Ġamından şıçradı başına cânı

Buyurdi kim uralar atına zîn
Kılup bergüstvânı birle tezyîn

[3955] Seher peyki gibi şehre münâdî
Şalup ceyş-i Selîm Şâhı yaşadı

Haber aldı revân atlandı ‘ asker
Düşüp ‘ asker öñine oldu reh-ber

İki bölde hemânâ ‘ askerini
Şalar dâr üstine anuñ birini

Biriyle şaldı kendü kâfire at
Dururken mevc-i deryâ gibi kat kat

Ḥalīlāsā şalup kendüyi nāre
 Qoyuldı āb-ı cū gibi biḥāre

[3960] Qılurlar eyle ceng ü dār u ġiri
 Boyandı qanlara bernā vü pīri

Esed çerḥ üzre ġavġādan remīde
 Fiġāndan qāmet-i gerdūn ḥamīde

Qılıç doġunduġınca çerḥi qalkān
 Aqup encüm gibi gösterdi dendān

Rezimde Rüstemān-ı pīl-peyker
 Görinürdi yidi başlu bir ejder

(122a) ‘ Amūd u şeş-perinden ceng erinün
 Yoġ idi başı saġı hīç birinün

[3965] Görüp rezm içre merd-i ḥuşk-kāmı
 Tolu tolu şunardı mevt-i cāmı

Ne cān ol cām ile hem-dest olurdı
 Daḥı nūş itmedin ser-mest olurdı

Tolu tolu çeküp cām-ı revānı
 Şaçarlar cūr‘a gibi yire qanı

Yir üzre baħr-ı hūn oldu revāne
İrişmişdi biḥārı āsmāne

Girüp meydān içine Varḳa çün şîr
İder çeng urup a‘ dānuñ yirin sîr

[3970] Gelüp derd-i derūnından ħurūṣa
Dili deryāsı taşdı geldi cūṣa

Gidüp dilden hirās-ı cān u başı
İderdi er gibi ceng ü şavaşı

Ṭağılurdu kaçup tiğinde ‘ asker
Olurdu bāz şeh-bāz u kebūter

Neberd içre gören ol ser-firāzı
İder dir gūsfend u gürg bāzî

Gürizān oldu āḥir ḳavm-i ‘ Anter
Görindi gözlerine ol bed-aḥter

[3975] Urup na‘ra hemān ol merd-i fîrūz
Ġaḳab nārından oldu āteş-efrūz

Tevekkül itdi cāndan Bir ü Bāra
İş oldur kim didi Allāh oñara

Şalup şevk ile ‘Anter üzre atı
Şaşırdı⁶¹ şevket-i Lât u Menâtı

Qılur ‘Anter ile ol deñlü peygâr
Ki oldı tâc u tahtı başına dâr

Çeküp hiddetle anı itdi derhem
Yıkup bir darb ile bağladı muhkem

[3980] Muqayyed olmayup pes gîr ü dâra
İletdi ‘Anteri girdi hışâra

(122b) Ol ‘asker kim anı şalmışdı dâre
Şehi alımadı olmadı çâre

Halâş itdiler ancak on yidi beg
Çıkarup sağ u sâlim kâl‘ aya deg

Selîm Şâha neler kılduğın ‘Anter
Cezâsın buldı âhîr ol bed-ahter

Qılıc gibi cihân kecdür dü-rûdur
Amansuz yağı gibi kîne-cûdur

[3985] İnanma ‘âleme itme neşâtı
Dürer devr-i felek yaysañ bisâtı

⁶¹ Kelimedeki geniş zaman eki, düz vokal okutacak şekilde harekelenmiştir.

Kime içürdi cām-ı hoş-güvārı

Şudā‘ a şalmadı anı humārı

Kime şundı felek bir loğma şeker

Ki itmez ta‘ mın anuñ zehr-perver

İçerse cān-ı teşneñ bir içim şu

Ġıdā-yı rūḥ olurken eyler ağı

Meşeldür ‘ ālem içre çerḥ-i bī-dād

Olur ḥayvāna gürğ insāna cellād

[3990] Kişiden yüz çevürse ‘ izz ü iḳbāl

Olur düşmen elinde zār u pā-māl

Çü erden yüz çevüre çerḥ-i eyyām

Başından eksik olmaya ser-encām

Şaḳın itme gurūr-ı baḥt u devlet

Olur her devletüñ āḥır soñı let

Nedür bāzār-ı dehr içinde sūduñ

Ḳara toprağ olur çünkim vücūduñ

Ne dönmeḳ ḳıl recā geçmiş zemāndan

Cüvān olmaḳ ne pīr-i nā-tüvāndan

[3995] İķāmet rahtını ķaldur aradan
Sefer ķıl geķ bu bey' u bu şirādan

Göñül baēlama kālā-i cihāna
Ki degmez aşşısı anuñ ziyāna

Ḳıṭ'a

fā' i lā tūn fā' i lā tūn fā' i lātūn fā' i lūn

(123a) Ol ķadar ķadr ola mı dünyāda aña reşk idüp
Bīş ü kem olsa anuñķün yiyeler bī-hūde ğam

Zīver-i zendür ķü dünyā sevmez anı merd olan
Çoē olursa faḥr itmez ğam yimez olursa kem

ḤALĀŞ ŞODEN-İ ' ANTER BE-ṬARĪḲ-İ İSTİBDĀL

VE KEMİN KERDEN-İ CEYŞ-İ BED-KİŞEŞ BE-ḤİLE VÜ ĀL

Bu yaña ' Anterüñ mīr ü vezīri

Ḳodı tedbīr-i rāy-ı dār u ğiri

[4000] Firāk u derd-i ğamdan yaķalar ķāk
İderlerdi ķoyup başlarına ḥāk

Bükildi ğamdan oldu billeri dās

Diriē u ḥasret ile dutdılar yas

Didiler ne ola bu derde ķāre

Ne ķılalum ḥalāş-ı şehryāre

Muḳarrer itdiler āḫir bu rāyı
Seḫerden bağlayup ‘ asker alayı

Alalar ‘ Anteri bir al ideler
Selīm Şāh ile istibdāl ideler

[4005] Bu tedbiri münāsib gördi begler
Ḳoyup evvel busuya ḫayli ‘ asker

Bu ḫāletden ‘ adū olmayup āgāh
Bu yaña ‘ Anter ol yaña Selīm Şāh

Giderken ḳalkup ol ‘ asker busudan
Uyumuş fitneveş dura yuḫudan

Varurken ḳal‘ aya toḡru Selīm Şāh
O kāfirler kesüp yolını nā-gāh

Ḳılalar ḫīle vü āşüb u peygār
Giriftār ideler ol şāhı tekrār

KEMİN KERDEN-İ VARḲA NİZ BE- ‘ ASKER-İ ‘ ANTER

VE ḪALĀŞ KERDEN-İ ŞĀH-RĀ EZ-DÜŞMEN-İ SEG-PEYKER

[4010] Hidāyet olıcaḳ Ḫaḳdan ḳula yār
Olur ḡaflet deminde çeşmi bīdār

Meşeldür söylenür dillerde el-ḫaḳ
Va’y aña kim işin oñarmaya Ḫaḳ

(123b) Kimũñ kim ‘avn-ı Hâkdur dest-gĩri
Olur düşmen eli bağlu esĩri

Ğamu işlerde bil kudret Hâkuñdur
Nesi vardur kuluñ hikmet Hâkuñdur

Bu yaña Varğa dağı itdi tedbĩr
Ki yarın ne olısar emr-i tađdĩr

[4015] Mezellet hâksârına urup rũ
Gözine şubğ dek girmedı uyğıu

Ne iş idecegin idüp te’emmũl
İderdi istiğāre vũ tefe’’ũl

Müşĩr itdi özine ‘ağl-ı pĩri
İrişdürdi aña rāy-ı münĩri

Ki ola bir mekānuñ ol mekĩni
Giceden ide a‘ dāya kemĩni

İderse ħĩle aña nā-geh a‘ dā
Kemĩngāhdan çeküp ser ola hem-pā

[4020] Hem āđir eyle qaldı ol cüvān-bağt
Güneş gibi busuya bağladı rağt

Çü atlandı iki cānibden ‘ asker
Alaylar bağlanup durdı ber-ā-ber

İki şeh bulmağ içün ğamdan iflāh
Girüp begler araya itdi ıslāh

Ġulāz ile idüp biñ dürlü ĩmān
Olur arada muḥkem ‘ ahd ü peymān

Pes andan çıkdı beglerle Selīm Şāh
Hıṣāra karşı oldu ‘ āzim-i rāh

[4025] Çıkup bir yaña daḥı Şāh ‘ Anter
Yürüdi ‘ askerine ol bed-aḥter

Hıṣāra toĝru varurken Selīm Şāh
Çıkar kāfir busudan aña nā-gāh

Reh-i mihri miṣāl-i zulmet-i mīg
Olup yolın o şāhuñ çekdiler tīg

Kemīngehden hemānā Varḫa çün şır
Çıkup urdı ‘ adūya tır ü şemşır

(124a) Çeküp şevḳ ile tīg-ı āteş-efşān
Şererveş itdi a‘ dāyı perişān

[4030] Olur mı bundan özge bir gan̄imet
Bulup sen nuşret ü a' dā hez̄imet

Çü düşmen dağılup çıkdı kenāre
Selīm Şāh ile toğruldu hişāre

MAṬLA' -I DĀSTĀN

Gel ey dil şāh-bāzı per idüp bāz
Uçup kıl 'ālem-i lāhūta pervāz

İdüp mihr ile māhı pāyına deng
Hümā-yı 'arş-ı 'illiyyīne ur çeng

Şalın bāzū-yı kudretten şikār al
Per aç 'anḳā-yı Ḳāfı işkār al

[4035] Dilüñ meyl itse ger tāc u külāha
Per-i himmetle ḳon bāzū-yı şāha

Bulup ünsiyyetini dest ü şāhuñ
Yidi iḳlīmi eyle şaydgāhuñ

Per ü bālüñ açarsa bāl-i himmet
Olursun şāh-bāz-ı Ḳāf-ı kudret

Feşāḥat tigin eyle bāl ü şeh-per
Uçup seyf ü mecizi (?) gibi aç per

Akıt kudret yenābi' in dilũnden
Açılsun gülşen-i hikmet gilũnden

[4040] Hikāyet kevseri cūyın revān it
Selīm Şāhuñ ser-encāmuñ beyān it

Geçer gün gicelüdü eyle ta'cıl
Be-ğāyet muhtaşar kıl itme tafşıl

Olup yelken gibi sözde sebük-bār
Girān-cān olma lenger gibi zinhār

Selīm Şāh itdi mesken çün hişārı
Hişār ehli kılup cāndan nişārı

Ser-ā-ser hāk-i pāyine urup rū
Akıtdı çeşmesār-ı dīdeden şu

(124b)[4045] Kimi öpdı rikāb-ı kām-yābın

Kimi atı ayağınuñ türābın

İdüp zevk u şafā vü 'ış u şādī
Biri birine şāhı muştuladı

Niçeler müjde-i şāha virüp cān
Kılur cān kebşini 'ışkına kurbān

Tehî iken cihân şavt u nevâdan
Dolar hengâm-ı gül gibi şafâdan

İrem gülzârına dönmiş idi sūr
Bihiştâsâ dolup ğılmân ile hūr

[4050] Şehüñ yüzi şuyına bâğa enhâr
Bitürdi reng-i elvâniyla ezhâr

Çemenler bâğa şalmışdı bisâtı
Kılurdi nâle bülbül gül neşâtı

Dolup serv-i revân ile gülistân
Pür idi lâle-ruhlar bâğ u büstân

Şalâ oldu şafâ vü ‘îş u nûşa
Ferahdan geldi muṭribler hurûşa

Ḳıṭ‘a

fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilün
Ḳumri âheng eyleyüp bülbül ser-âğâz eyledi
Nesme-i bād-ı şabâ ile doḳundı gül güle

[4055] Şaçların çözdü çemen bezminde her lâle-‘ ızâr
Ḳucuşup birbirine şarmaşdı sünbül sünbüle

Gülşenüñ her gūşesinde eyleyüp ‘îş-i müdâm
Câm u sâķī leb lebe virdi ḳarışdı mül müle

NAZAR-I SELĪM ŞĀH BE-RŪY-I VARÇA BE-ÇEŞM-İ ŞEFKAT
VE ÖZR ENGİHTEN-İ HEZĀR HİZMET Ü MİNNET

Ḳudūm-ı şāh ile ‘ālem olup şen

Mişāl-i dūzaḥ iken oldu gülşen

Olup dest-i şerīfin Varça şāhuñ

Didi olsun mübārek taḥtgāhuñ

Fidā olup saña ey şāh-ı devrān

Benüm gibi hezārān ola ḳurbān

(125a)[4060] Senüñçün itmeyen terk-i dīl ü ser

Ola başında efsār anuñ efser

Dilin pür-ḥūn idüp derd-i derūnı

Revān ola gözinden eşk-i ḥūnī

Çü mesīḥ ḥayme ḍarb olup serine

Ṭınāb-ı ḡam dolana gerdene

Kelām-ı Varḳayı gūş itdi çün şāh

Derūnından ḳılup derd ile bir āh

Yüzine çeşm-i şefḳat birle baḳdı

Maḥabbet mihri cānın oda yaḳdı

[4065] Çeküp baḡrına baḣdı cānı gibi

Ne cānı sevdüḡi cānānı gibi

Boyadı göge āhından simāki

Cihānı yaqdı āh-ı sūznāki

Qarābet hūnı qaynadı cigerden

Dökildi çeşmesār-ı eşk-i terden

Anuñ kim kimsesi yoqdur sesi yoq

Va'y aña kim añar bir kimsesi yoq

Cihān içinde bī-kes olsa ādem

Ġarīb olur olursa şāh-ı ‘ālem

[4070] Güneş seyrinde ger olmasa hāli

İrür miydi aña her gün zevāli

Cinān olmış iken aña müsellemler

Yaluñuzlıqdan itdi vahşet ādem

Meşeldür söylenür dillerde her bār

Yaluñuz olmaz imiş taş dīvār

Pes andan didi ey cān u cihānum

Ten-i bī-tābuma rūḡ-ı revānum

Girüp cenge mişāl-i Rüstem-i Zāl

‘Adūyı eyledüñ tīgüñle pā-māl

- [4075] Kılup şîrâne ceng ü kârzârı
 Zebûn itdûñ ‘adû-yı nâ-bekârı
- Urup rezm içre rumh u tîğ u tîri
 Hâlâş itdûñ ‘adûdan bu esîri
- (125b) Dilüm Hurşîd ney-i tîğûñ Feraşşâd
 İdüp kıldı ğam-ı ‘Anterden âzâd
- Vücûdum naḥlini bâğ-ı cihâna
 Yeñi başdan diküp döndüm fidâna
- Yüzûñ cân bâğına pîrâye şaldı
 Kâra toprağa servûñ sâye şaldı
- [4080] Baña Hızr irmeseñ sen ey vefâdâr
 Beni itmişdi ‘Anter dâra ber-dâr
- Dilüm nûş itmedin cām-ı memâtı
 İçürdûñ Hızrveş âb-ı hayâtı
- Yolum irmese sen şâh-ı sa‘îde
 Kâlurdum dâr-ı ğamda dil-remîde
- Açup hengâm-ı gül gibi behârum
 Târî vü tâze itdûñ rûzgârum

Mürüvvet ebrini kıldun güher-bār
Ten-i pejmürdem itdüñ taze gülzār

[4085] Baña devlet şabāhın reh-ber itdüñ
Ten-i bî-tābımı cān-perver itdüñ

Yağup bārān mihrüñ oldı cārī
Ṭarī oldı vücūdum sebzezārı

Göreldeñ cān gözi sen nāzenīni
Unutdum devlet ü tāt u nigīni

İrüp Hağdan ‘ināyet bu gedāye
Hümā-yı himmetüñden şaldı şāye

Oñınca işi bir haste ğarībūñ
Yolı dükkānına uğrar ṭabībūñ

[4090] Kuluñ oñarıcağ işini Allāh
İder zātuñ gibi bir Hızır hem-rāh

Didi vü şevk ile yandı yakıldı
Gehī feryād u gāhī nāle kıldı

Derūnından duḡānı oldı ser-keş
Vücūdı hırmenine şaldı āteş

PORSİŞ KERDEN-İ HÂL-İ VARÇA EZ-‘ İŞK-I ZÛR-KÂR
VE CEVÂB-I Û EZ-SÛZİŞ-İ ÂTEŞ-İ ‘ İŞK-I YÂR-I GÛL-‘ İZÂR

(126a) Pes andan didi Varçaya Selîm Şâh
Cemâlünden eşerdür mihr ile mâh

Yüzün nûridur ey kaşı meh-i nev
Şalan mülk-i dil ü cân içre pertev

[4095] Ne tañ ger mihr-i ruhsâruñla ey mâh
Açılsa çeşm-i cân şâm u şehgâh

Ṭarîk-ı ‘ işk içinde ser-güzeştün
Ḥaber vir baña seyr-i kûh u deştün

Ne çekdüğün ğam-ı cânân elinden
Ne kanlar yutduğun devrân elinden

Didi Varça aña ey şâh-ı ‘ âlem
Cebînüñden alur fer mâh-ı ‘ âlem

Yüzün nûrı durur mihrün delîli
Çerâğuñdan yanar mâhuñ fetîli

[4100] ‘ Aceb mi kılsa sen şâh-ı sa‘ îde
Ṭapu içün felek kıddin ḥamîde

Cemâlünden güneş cer itmese nûr
Kıalurdı ebr-i zulmet içre mestûr

Ne şerh olur benüm derd-i derūnum

Ne ‘aql idrāk ider vaşf-ı cünūnum

Tenümi âteş-i Nemrūd-ı hicrân

Yakup hâkisterüm şavurdu ey cân

Duḡānumdan şarup tağlar ‘imāme

Fiğānumdan felek çāk itdi cāme

[4105] Yaşumuñ mā-cerāsını ger ābe

Revân itsem varurdu çeşmi ḡābe

Ġam-ı āh-ı seḡergāhum ile bād

İder Ferhādveş tağlarda feryād

Yanup yakılduğımı görse ger nār

Qalurdu seng ü āhen içre bī-bār

Tenüm ġam reh-güzārında görüp hāk

Bulutlar gibi eyler cāmesin çāk

Dönüp nār-ı ġam üzre şiş kebābe

Dökildi cür‘aveş qanum türābe

(126b)[4110] Urup ser qanda bulsam seng-i ḡāre

Ki cūy-ı ḡūn olurdu āşkāre

Yağup dünyâyı âh-ı sūznākūm
Gil oldı eşk-i terden seng ü hākūm

Gözüm merdümlerinüñ kanlu yaşı
Ser-â-ser la‘l iderdi tağ u taş

Degüldi kūh-ı Kāf olsa muķābil
Yaşum ırmağın ırmağa ķābil

Ġazel

fā‘ ilātūn fā‘ ilātūn fā‘ ilātūn fā‘ ilūn

Eyle oldum cān u dilden mübtelāsı dostuñ
Cān çıkarsa çıkmaya dilden hevāsı dostuñ

[4115] Şanma şāhum şimdi oldum mübtelā-yı derd-i yār
Baña çaķ ķālū belādandur belāsı dostuñ

Açdı gönlüm nev-behārını nesīm-i āh u vāh
Doldı cānum gülşeni şīt ü şadāsı dostuñ

Ey rızā-yı yāri teşbīh-i riyāz-ı ‘Adn iden
Biñ riyāz-ı ‘Adn u bir ednā rızāsı dostuñ

Geh sürūd-ı rūd u gāhī şavt-ı rūḥ-efzā-yı ‘ūd
Eksük olmaz gülşen-i dilde hevāsı dostuñ

Meşnevî

Dem olur dîdeden bağrumdaki kan

Revân idi mişâl-i ebr-i giryân

[4220] Dolardı hûn-ı dil birle kabağum

Pür olup elde kan ile ayağum

Fiğân u şîvenüm murğ-ı hoş-elhân

Şerâb-ı dil-güşâ bağrumdaki kan

Çöküp başuma dünyānuñ belâsı

Dükenmezdi yaşumuñ mâ-cerâsı

Derûnum şâf iken la‘l ü güherden

Dilüm mir’âtı jeng oldu kederden

Aküp kanlu yaşumuñ cüybârı

Hazâna irdi ‘ömrüm nev-behârı

(127a)[4225] Gözüm didükleri giryân olası

Göñül didükleri bu kan olası

Şalup ‘ışk âteşine azar azar

Vücûdum şem‘ veş yakdı ser-â-ser

Urupdur mülk-i cāna bir ‘aceb od

Ki olmaya şerârı nâr-ı Nemrûd

Dilüm tākāt yitürmedi firāka

Dü-tā itdi bilümi bār-ı fāka

Zer ü gevher olur çün merdüm-ārāy

Bulur ‘ izzet dil ü cānda dutar cāy

[4230] Olan āhen gibi āzār-pīşe
Olur bī-kādr u bī-kıymet hemīşe

Kimün kim devleti yok hiç-kesdür

Mezābil devleti kendü megesdür

Çü oldı şarp işimün kolayı

Bu yaña gitmek itdüm fıkr ü rāyı

Remedden gözleri olduḡda tīre

‘ Aşā dutmak zarūrīdür zarīre

Çü itmez murḡ-ı dil dānişle pervāz

Per ü bāli şınup qalır dehen-bāz

[4235] Eyü baht ile ger yār olmasañ sen
Elünde nīze olur mişl-i sūzen

İnerse taḡ başından ey qarındaş

Belī sır ‘ askeri bir yaluñuz taş

İşüñ olmaz şoñı çünkim nümūdār
İder ‘aqlınca lâ-büd her kişi kār

Ġam-ı bārān k’ide dihkānı dil-teng
Sevinür yağsa gökden başına seng

Dil-i ‘āşık kabûl itmezse āzār
Dirilmez taze gül bî-zaḥmet-i ḥār

[4240] Murāduñ olsa deryā içre lü’lü’
Var evvel cevher-i cāndan elüñ yu

Dirilseñ iresin āb-ı ḥayāta
Şun evvel destüñi cām-ı memāta

(127b) Yimese ger çeküç zaḥmını şemşîr
Şınur mıydı anuñla zehre-i şîr

Siper gibi şaḳın burtarmağıl rûy
Doḳınursa başuñ çevgāna çün gûy

Dilerseñ iresin ğamdan rehāya
Şunıvir başuñı tîĝ-ı belāya

[4245] Olursañ pây-māl-i ḥalk çün mūr
Erenler ğayretinden olmağıl dūr

Şehenşāha idüp bu sözleri yād
 Kılurdu nāle vü efgān u feryād

Pes andan didi ey şāh-ı cihāndār
 Dile hecrünle olmışdur cihān dar

Çü cānum sen şehenşehden cüdādur
 İşi ney gibi dā'im āh u vādur

Budur ʿālemde resm-i ādemī-zād
 Ki dūr üftāde hergiz olmaya yād

[4250] Olupdur bu meşel dillerde meşhūr
 Göñülden dūr olur gözden olan dūr

Olur resm-i şehenşāhān şeb ü rüz
 Yana tā şubḥ olunca şemʿ-i dil-süz

Niçün az yandırur şemʿini dervīş
 Olupdur niçe kez sūz ile dil-rīş

Ğulağ olmışdı şeh bu güft ü gūya
 Gözi merdümeleri vardı yuḥuya

Ne uyḥu itmedi bir lahza ārām
 ʿAdūyile nice ola ser-encām

[4255] Dil ü cāna irişmedin fütūrı
Nice def' ide ol kelb-i 'aķūrı

‘ANTER EZ-NĀ KOŞTEN-İ SELĪM ŞĀH PEŞĪMĀN ŞODEN
VE BE-RĀH-I VARÇA ÇĀH KENDEN VE ESĪR Ü GİRİFTĀR
KERDEN

Olup bu yaña ‘Anter zār u nālān
Cihānuñ ħīlesinde ķaldı ħayrān

Bu deñlü begleri ile Selīm Şāh
Eline girmiş iken ħ~āh nā-ħ~āh

(128a) Cüdā idüp serini efserden
Tenin ayurmadugüni serinden

Ķaçan furşat bulup fevt itse nā-dān
Olur itler gibi şöñra peşīmān

[4260] İnanma düşmen ‘ahd itse vefāya
Sikender n’itdi āħir Ķaydefāya

Şaķın furşat bulup merd-i ‘adūya
Teraħħum itme itdügine mūye

Ķıdāsın ķand iderseñ ‘aķreb ü mār
Nihādında olanın eyler ızhār

Dutar gürbe iderse hacc-ı ekber
 Tavâf-ı Ka'be eylerken kebûter

‘Adûya virme fırsat el irince
 Gider it aḡsaḡı tavşan görince

[4265] ‘Adâvet nârı olmaz bî-teb ü tâb
 Nitekim dost olmaz gürg ü ḡaşşâb

Olur seg ‘aḡl ü dânişle eger yâr
 ‘Adûya fırsatı fevt itme zinhâr

Nidâ itdi pes andan şâh ‘Anter
 Gelüp ḡargâhına cem‘ oldı begler

Şürü‘ itmek içün tedbîr ü rāya
 Dirildi geldi ḡamu bir araya

Bunuñ üzre olur rāy-ı muḡarrer
 Gice meydân-ı rezme varup ‘asker

[4270] Ḳazalar şâh-râh-ı rezme bir çâh
 Ola kim düşe aña Varḡa nâ-gâh

Gicenüñ zâ’il olmadın siyâhı
 Belürsiz eyleyeler ‘ayn-ı çâhı

Yapalar ‘ankebūtī dām ‘uḳāba
Ki düşe nā-geh ol gevher türāba

Giceden şubḥ dek ol ḳavm-i bed-ḥāh
Ḳazarlar ‘arşa-i rezm içre bir çāh

Bu çāhuñ bilmeyüp sūd u ziyānın
Belürsüz itdiler nām u nişānın

(128b)[4275] Ḳazarsañ ğayrıya büyükce ḳaz çāh
Ki şāyed düşesin sen aña nā-gāh

Kime mekr eyleseñ pīr ü cüvāndan
Bulursın ecrini Zāl-i cihāndan

Virüp ğaflet ğurūr-ı ḥüsn ü zībī
Şikār eyler seni mekr ü firībī

Senüñle eyleyüp luṭf u muvāsā
Düşürür ḳa‘ r-ı çāha Rüstemāsā

Ḳıṭ‘a

Kime kim Zāl-i devrān eyleye āl
Ḥadeng-i tīri eyler anı a‘ mā

[4280] Olur zār u faḳīr āşüfte-aḥvāl
Neberd eylerse ger Rūyīn-tenāsā

Meşnevî

Seher çün hūr u hurşîd-i hâver
Olur rahşın felek birle tek-âver

Hişâr-ı nüh felekden kaldurup ser
Başına nûrdan urındı efser

Felek üzre dirinmiş kām-rânı
Çeküp rām eyledi hükmi cihânı

Durup Varkâ yirinden hurrem ü şen
Güneş gibi geyüp altunlu cevşen

[4285] İrişdi çın seherden âstâne
Haber virdi şeh-i kişver-sitâne

Didi demdür ki kapusın hişâruñ
Açup kaydın görelüm gîr ü dâruñ

Nidâ oldı yürüdi çünkim ‘ asker
Ġubâr-ı ceşş olur eflâke hem-ser

Sütûr u âdemi urdı yire çeng
Olurdı gâv u tayı vâlih ü deng

Bu hâli gördi çünkim şâh ‘ Anter
O cânibden o dahı çekdi ‘ asker

(129a)[4290] Alaylar bağladılar kat-ber-kat

Döşerdi Rüstem anı görse âlât

Sürüp rahşını Varğa Rüstemâne

Olur meydâna ceng için revâne

Çağırdı didi xanı şah ‘ Anter

Ne şah ‘ Anter ki bir gebr-i bed-ahter

Uçardı dün mişâl-i bâz-ı vahşî

Niçün sürmez bugün meydâna rahşı

Girüp meydâna haşma şunmayan er

Kolayına olur mı mülke server

[4295] Neberd içre şaf-ârâ olsa düşmen

Geyer er miğfer ü ‘ avret kecimen

Dimişler terkin urur baş u cânuñ

Başanlar kıyruğın uyur yılanuñ

Er erden kalıcak resm-i ezeldür

Toğuran ana utanur meşeldür

Eger yoğ ise şānuñda hamıyyet

Sāña virmez mi gayret cāhiliyyet

Girüp ol ğayret ile dār u ğire
 Çü mûş-ı mest idesin ħamle şîre

[4300] Teninde merd olanuñ sâz u âlet
 Şeci‘ olmasına eyler delâlet

Eger olursa erlik ħilye-i ten
 Donanup her ‘ acûze ola Behmen

Niçe bunuñ mişâli dürr ü gevher
 Nişâr iderdi ol merd-i dil-âver

Düşerdi ‘ Anterüñ cânına tâsa
 Virürdi ħalbini bîm ü hirâsa

Şu deñlü urdı aña ta‘ n-ı kāmı
 Ki ğamdan oldı maṭ‘ ün-ı kelāmı

[4305] Ne deñlü ser-zeniş kıldı o server
 Alayından çıkup ħopmadı bir er

Diküp çeşmin mişâl-i şûret-i deyr
 İderdi geñ yaħadan Varħayı seyr

(129b) Baħup gözlerdi çerħ-i ħile-sâzı
 Ne bâziçeyle ide ħoħħa-bâzi

Ne ẖiyelle idüp bend ol nehengi
Ne bend ile şikâr ide pelengi

Ne şan‘atla getüre beбри қайда
Ne dām ile getüre ş̱iri şayda

[4310] Ne lu‘bet birle dām idüp o şāha
Ne oyun ile şala қа‘r-ı çāha

Çü Varқа gördi kim ol ceyş-i bed-kīş
Olupdur havf-ı tīği birle dīl-rīş

Didi mihr-i felek ‘arz itse mir’āt
Bozulup şūreti maḥv ola zerrāt

Fenā bulur nemā vü neşvi bir ān
Görinse kaçreye ger baḥr-ı ‘Ummān

Kişinüñ dā’imā ‘ucb u ğurūrı
Kılur mâtemlere tebdīl sūrı

[4315] ‘Adū mekrinden itmedi tevehhüm
Ġurūr-ı ‘ucb ile itdi tekellüm

Ġurūr ile çeker ser göklere dūd
Olur bir pāre yilden būd u nā-nūd

Bu hâletle şalup rahşın ‘adūya
Yumup çeşmin kazā düşdi kuyuya

Hazer kılmaz şu kim mekr-i ‘adūdan
Kilimin kırtarabilür mi şudan

Kime kim kîn ide bu çerh-i devvâr
Şalar ceyş-i belâ cânına ılgâr

[4320] Olup Rüstem gibi rübâh-ı hîle
Şakın kem-nâm ile söylenme ile

Kılup telbîs okıyla hîle-kârî
Çıkarma dîde-i İsfendyârı

Ne işlerseñ hünerverlikle işle
Ko zenler mekrini erlikle işle

Ayak şaldurmayup saña da bir gün
Yağalar gerdenünden şîr-i gerdün

(130a) Felek nakş itdi niçe Selm u Tūra
Niçe Behrām-ı Gūrı şaldı gūra

[4325] Niçe İskendere itdürdi pūye
İletdi vü getürdi teşne şuya

Niçe Rüstemleri Zāl-i zemāne
Belā oqlarına itdi nişāne

Vefā itmezse ger incinme devrān
Bırakdı Yūsufı çāh içre ihvān

Çekenler devr elinden zecr u ālām
Dimişler biñ naşīhat bir ser-encām

Şalup meydāna at itdükde pūye
Düşer Rüstem gibi Varkā kıuyuya

[4330] Ne eksüklük şudūr itdi o māha
Ki düşdi hūb-ı Ken‘ ān gibi çāha

Olup Zü’n-nūna mesken baṭn-ı māhī
Yitürdi baḥr-ı ḥayret içre rāhı

Şalup ḥiddetle a‘ dā üstine esb
Maḳarr idindi çāhı mişl-i Cāmasb

Çü mesken itdi ol meh ḳa‘ r-ı çāhı
Düşüp encüm gibi yire sipāhī

Çıkarurlar kıyudan mişl-i ejder
Ne ejder çıkdı zulmetden Sikender

[4335] Çeker elmāsveş kāndan meger ser
Bedahşāndan çıkar yā la‘l-i gevher

Ġalaṭ didüm ne elmās u ne güher
Çıkar ḥāver-zemīnden mihr-i enver

Esīr itdi anı çün Şāh ‘Anter
Külāhın göge atdı ol bed-aḥter

Seg-i şayyādveş alup şikārın
Çeker ḥargāha ṭoĝru⁶² kārbarın

Ne ṭa‘n-ı nīze vü ne zaḥm-ı şemşīr
Şikār-ı kelb olur ol pençe-i şīr

[4340] Degül ṭañ ger idüp ğafletle pervāz
Şikār-ı büm u kerkes olsa şeh-bāz

(130b) Olur ‘ayn-ı zarar ğaflet ne çāre
Nitekim dīde-i İsfendyāre

Ere ğaflet virüp ḥaşm itse ger āl
Düşürür çāha olsa Rüstem-i Zāl

Gider encüm gibi cem‘ itseñ ‘asker
Elüñden taḥtuñ olursañ Sikender

⁶² Dönemin imla özellikleri gereği ṭoĝrı” olması beklenirken kelime, metinde vokalle “ṭoĝru” şeklinde yazılmıştır.

Çeküp deryâ gibi ger ‘ asker ey mâh

Ola Dahhâkveş biñ yıl kişi şâh

[4345] Gider olmaz aña bir zerre nef̣î

Vebâli gerdeninde olur ef̣î

Kimûn kim fikr ü rāsı eylik olur

Mükâfât u cezâsı eylik olur

Eyüler gibi halk ile eyü ol

Sa‘ âdet aña kim oldu eyü ol

Ne sūd eyler serinde efser-i zer

Şoñında yahşısı nāmı kalmasa er

Komaz bir şahşı bâkî devr-i eyyām

Kişi ölmez şoñında kalsa bir nām

[4350] Hudādan bulduñca devlet ü māl

Cihân halkını kıl şayeñde hoş-hāl

Gözet üftâdeler hālın habîr ol

Görüp pā-māl olanı dest-gîr ol

Budur şāhum rūsūm-ı çerh-i kej-rev

Ne Kistrā kalur ‘ âlemde ne Husrev

ꞐıꞐ'a

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

Devlet ile baş çekseñ luṭf ile ol pāydār

Dest-resin bulsañ Ḥudādan düşmişe ol dest-gīr

Bu hemān ol çerḥdür Nūṣu'r-revāndan aldı tāk

Bu hemān ol devrdür Ḥusrevden almışdur serīr

SÜRŪR-İ ANTER BE-ESİR ŞODEN-İ VARÇA VE BEZM

FERMŪDEN

VE VARÇA RĀ BE-CELLĀD SİPORDEN

[4355] Çü Varça ' Anterũ oldu esīri
Ḥudādan ğayrı kalmadı zahīri

(131a) Çeker zencīre ol şīr-i jiyānı
Ne şīri belki bir bebr-i beyānı

Yedüp iletdiler meydān yirinden
Ne meydān koç gibi kurbān yirinden

Bakup gördi çü ' Anter ol dilīri
Oturup duracak kalmadı yiri

Bırakdı ' askeri içre münādī
Didi her ḥayme içre bezm-i şādī

[4360] Kırılusun şubḥ[a] dek dil-şād olalum
Esīr oldu ' adū āzād olalum

Biḥamdillāh ki mātem döndi sūra
İrişdi cān u dil ğamdan sürūra

Çü emr-i ‘Anteri gūş itdi ‘asker
Çeküp cām-ı meyi nūş itdi ‘asker

İder ‘Anter daḥı bir bezm-i şāhī
Ki bişdi şöḥbetinde gāv u māhī

Olur emrince çün resm-i ziyāfet
Begini banlarını kıldı da‘vet

[4365] Seḫer vaktinden irişince aḥşam
Olurlar şevḳ u zevḳ ile mey-āşām

Gehī dil-şād olurlar bu fütūḥā
Virürler geh nemā rāḥ ile rūḥā

Biri birine begler ulular
Boşaldup sāğarı içdi ṭolular

Çü çıḳdı başlarına dīv-i bāde
İçende ḳalmadı bir ‘aḳlı sāde

Ezelden bezm-i meyde budur ‘ādet
Virürler yüki yitene icāzet

[4370] Gidüp begler alur bir a nedîmi

Birez medh itdiler  n ol le'îmi

Varur anlar dağı yirl  yirine

Giderler h  bg h u  derine

  tenh  aldı h rg h ire 'Anter

Get rd r Varayı ol kelb-i ebter

(131b) Didi cell da al bu n -bek rı

Aıt şu gibi ıl anını c r 

Kes p başını ur kend yi d ra

Ki 'ibret ola bu şehr   h ş ra

BA'   KEL M T EZ-B -VEF Y -  R ZG R

VE B -BEK -YI H Y T U ' MR-  N -P YD R

[4375] Nazar ıl ' lem-i ş ret-peresti

alınur nevbet ile k s-ı hest 

Eger ber-h l ile alsa bu ' lem

Cih ndan g z yumardı ibni  dem

Eger mihr   ziy sı olmasa g m

Bozardı revn ın b z r-ı enc m

Eger olmasa te'ş r-i zemist n

Aılup olmaz idi g ne h nd n

Eger mevt irmese bir pādşāha
Yiri degmezdi bir şāhib-külāha

[4380] Meşel olmış durur herkes bunu dir
Biri ölmese degmez birine yir

Eger hāk olmayaydı cāy-ı Daḥḥāk
Ferīdūn ğamdan olmayaydı bī-bāk

Eger İsfendyāre itmese āl
Kara düşler görürdi Rüstem-i Zāl

Degül şenlik evi vīrānedür bu
Konan göçer müsafir-ḥānedür bu

Müsāfir olanın bu tāb-ḥāne
Üçünci gün atar raḥtın yabāne

[4385] Cihān dārında her şāhuñ müdāmī
Çalınur nevbet-i her şubḥ u şāmı

Niçe Kistrā vü niçe kayşer-i Rūm
Çalınur tākı üzre nevbet-i büm

Kimi güldürdi bu kāḥ-ı ğam-efzā
Ki itmedi şadāsın ney gibi vā

Kime virmedi dünyā naḡş ü nîreng
Kime olmadı bu şaḡn-ı cihān teng

(132a) Bu bāḡ içre açılmaz verd-i sâde
Ki varmaya ḡayâtı bergi bâde

[4390] Kim ola kām alup mülk-i cihāndan
Yire geçmeye ḡulm-i āsmāndan

Cihānda şāḡ-ı gül olmaz şüküfte
Ki olmaya türāb içre nühüfte

Girürseñ ḡal‘ a-yı Efrāsyāba
Eriser menzilüñ āḡir türāba

Olursañ ḡadr ile ḡurşīd-pāye
Düşersin yire āḡir hem çü sāye

Hümā gibi olursañ āsmān-ḡīr
İrür ḡavs-i ḡazādan cānuña tīr

[4395] Olursa ebrveş destüñ güher-senc
Olur menzilgehüñ ḡāk içre çün genc

‘ Aceb dil-teşnedür bu devr-i pür-cüş
Bir içim şu gibi ḡanuñ ider nüş

İrişdügi dem irür cānuña merg
Nihāl-i ‘ömrüñi bî-bār u bî-berg

Çeken eylik ile ‘uqbaya rahtı
İki ‘ālemde buldı nîk bahtı

Yüri tāvūsveş olma hod-ārāy
Hod-ārāy olmak üzere olma hod-rāy

[4400] Başıña tâc idin haqqâ sücûdı
Elüñe zîver it zer-bağş u cûdı

Virüp cānuña inşâf ile hursend
Miyānuñ eyle tã‘ atle kemer-bend

İdin ‘adli küleh dâdı kabâ-puş
Ki ‘ālem bendeñ ola halkâ-der-güş

Olur ‘adl ile mülk-i ‘ālem ābād
Olur ‘adl ile ‘ālem ğamdan āzād

Eyü hulķ ehline her bed-şümāre
Mükāfāt itme der-hūr u zekāre

[4405] Eger yoğ ise nān-ı gendümînek
Kurumadı zebān-ı künd-i mînek (?)

- (132b) Kılup āb-ı hayātāsā lebün ter
 İçür halka şerāb-ı rūḥ-perver
- Sözi şirindür halkuñ müdāmī
 Kıl iden tatlu sözle ḥāş u ‘āmı
- Söz ile fark olur ḥayvāndan insān
 Eger söz olmasa olurdı yeksān
- Söz oldı çünki vaḥy-i āsmānī
 Yine söz oldı vaḥyüñ tercemānı
- [4410] Ḥayātı tatlu sözdür ḥāş u ‘āmuñ
 Esiridür cihān tatlu kelāmuñ
- Kıl eyler tatlu söz halk-ı cihānı
 Çıkarur yaḥşı söz inden yılını
- Bulur ādem söz ile iltifātı
 V’ay aña kim sözünüñ yok nebātı
- Dilā gel sözde biñi vü yüzi қо
 Sözüñi muhtaşar kıl çok sözi қо
- Feşāḥat mülkine olursa server
 Dimişler yañılur çok söyleyen er

- [4415] Dehānuñ içre dut tîġ-ı zebānı
Der-i fîtnedür ol keşf itme anı
- Çün ‘Anter oldu mevt-i Varḳaya şād
Mükāfāt-ı cihānı itmedi yād
- Çün āhenger düze bir tîġ-ı kîn-cüy
Olur dūdı ile evvel siyeh-rüy
- Düze çün tîr ger tîr-i belā-şūr
İdemez toġru itmese gözin kūr
- Olupdur bu meşel dillerde dāstān
Ki ‘uḳāb az yaşar kerkes firāvān
- [4420] Bir olmaz sūzen ü tîġ-ı bürende
Biri dūzendedür biri derende
- Çü ḳatl-i Varḳayı emr itdi ‘Anter
Olur fermān-peẓîr ol bed-aḥter
- Yaḳalayup girîbānını muḥkem
Amansuz yaġı gibi itdi derhem
- (133a) Olup cellāda teslîm ol cüvān-merd
Derûn-ı cāndan urdı bir dem-i serd

Ne dem kim eyle itdi derd ile āh

Geh itdi tīr-i āhı göklere rāh

[4425] Ki vā-ḥayfā nigāre irmedin dest
Revān oldum cihāndan zār u ser-mest

Ġam-ı Gül-şāh ile dil-zār u nā-şād

Virür Şīrīn-cānı mişl-i Ferhād

İrüp āh-ı derūnı göge yirden

Pür itdi dāmenin lü'lü'-i terden

MÜKĀLEME-İ VARÇA BĀ-ZENGĠ CELLĀD Kİ ĠULĀM-I VARÇA
BŪD

VE DER HİDMET-İ 'ANTER CELLĀD ŞOD

Meger Varḫanuñ ol zengī Ġulāmı

Ḥavāşşından iken olmışdı 'āmı

Görüp Varḫadan iḥsān u ḥimāye

Ġulām-ı ġam gibi ağup hevāye

[4430] Yemen şāhına olmışdı revāne
Kesüp yolın naşīb-i dām u dāne

Esīr olduğı ḥal idi Selīmüñ

Düşüp cānına ḳorḫu ol le'īmüñ

Varup şeh ‘Antere yazıldı cellād
İderdi hırmen-i küffārı ber-bād

Düşürme fikrünü vehm ü gümāna
Nazar kııl ‘ayn-ı ‘ibretle cihāna

Ki her işde Hākuñ bir hikmeti var
Nesi vardur kuluñ ne kudreti var

[4435] Geh olur bir kula nār u şerāre
Döner bir dem içinde sebzezāre

Halīle nār-ı Nemrūd u zebāne
Gözin açınca döndi gülsitāne

Çü Varğa itdi cāndan āh u feryād
Göñüldeñ şefkat itdi aña cellād

Kulağına dokınup nām-ı Gül-şāh
Derūn-ı cānına kesmiş idi rāh

(133b) Didi kimsin kimüñçündür bu āhuñ
Ki ebr-i ğamdan olmuş tīre māhuñ

[4440] Yüzüñ nūrıyla dönmiş māk u hurşīd
Lebüñ devrinde şınmış Cām-ı Cemşīd

Şeb-i deycūr içinde dūd-ı āhuñ
İder tīre ruḥını gōkde māhuñ

Ne ḥāletdür baḳup sen meh-cebīne
Çeker raḥtın güneş mağrib-zemīne

Uraldan ser ḳapuñda āstāne
Külāh-ı mihr irişmiş āsmāne

Cemālūñ ṭa' n iderken āftāba
Lebūñ ḥande iderken la' l-i nāba

[4445] Nedendür cānuñuñ derd-i derūnı
Yigitligūñde ḳıymış ḳaḅı ḥūnı

Nice ḳanlu durur bilsem urup tīg
Duḥān-ı nāleñ itmiş göklere miğ

Baḅa derd-i derūnuñdan beyān it
Ṭabībe zaḥm-ı pinhānuñ 'ıyān it

Nedür aşluñ ne menzildür maḳāmuñ
Nedür nāmuñ nedür 'ālemde kāmūñ

Nesin ḳaḅı gülistānuñ gülisin
Degülseñ gül ne bāḡuñ bülbulisin

[4450] Bağışla baña nāmuñ kıl mürüvvet
Ki kaynar bağrum içre hūn-ı şefkat

Didi Varķa aña ey merd-i cellād
Saña te's̄ir ider mi āh u feryād

Budur cellād olan şaḥṣa ḥimāyet
Ki tigin tiz ide vaqt-i siyāset

Göñül murğına urma dām-ı tezvīr
Dem-i vuşlatdur itme ḥayrı te'ḥīr

Ne cān kim olmaya cānāna vāşıl
Ḥayāt-ı serserī aña ne ḥāşıl

[4455] Ḥayātuñ ortası rāh-ı 'ademdür
Velī 'ışķ ehline demdür kademdür

(134a) Yine biñ luṭf ile ol merd-i cellād
Dir ey ğam gülşeninde serv-i āzād

Dil ü cānuñ düşüp sūz ile nāre
Firāķ odında dönmişsin kebābe

Dilüme virdi sözün bir 'aceb ḥāl
Ḥayātum murğı kaldı bī-per ü bāl

Gören dir şevk ile yakıldığıñ sen
Tecelliden yanar vādī-i Eymen

[4460] Ğam-ı ‘ışk olmasa cânunda ey yâr
Düşer miydüñ oda pervâne-kirdâr

Kime yâr itdüñ ‘aql-ı zû-fünûnı
Ki böyle ihtiyâr itmiş cünûnı

Ne meyden çekdi cāmı ‘aql-ı bî-huş
Ki kılmış kendüyi böyle ferāmûş

Dilinde ‘ışk odı ger itmese cā
Oda tapmazdı şem‘-i meclis-ārā

Bırakmasa eger ‘ışk odına ten
Odı kıanda bulurdu seng ü āhen

[4465] Dil ü cân itmeyince ‘ışka hem-rāh
Olur mı keh-rübā cüyende-i kâh

Benüm gibi ‘aceb dir ey cüvân-merd
Tenüñ hâkister itmiş âteş-i derd

Teb-i ğamdan gidüp tâb u tüvânuñ
Görinmez ‘aynuña bir kılcā cânuñ

Çün ‘ışk ile tekellüm itdi cellād
Derūn-ı dilden itdi Varḡa feryād

‘Acebdür didi ‘ışkuñ iltifātı
Esir itmiş ser-ā-ser kā’inātı

[4470] Gelürse gürbe ‘ışk ile kıvāma
Getürür şiri şayda bebri dāma

Eger ‘ışk ile bulsa zerre tābı
Şalındurmaz gözine āftābı

Ve ger bir ḡatreye itse tecellā
Görinmeye gözine yidi deryā

(134b) Dil-i mūr olsa ‘ışk ile eger yār
Süleymāna tekellümden ider ‘ār

Ger itse ḡāletini ‘ışḡa tebdīl
Selām u ḡizmet ide peşşeye fīl

CEVĀB-I VARḡA BE-CELLĀD

[4475] Pes andan didi cellāda o meh-rū
Ola mı sende misk-i ‘ışḡdan bū

Ḥayātından çeküp ‘āşık te’essüf
Virür ‘ışḡ içre cān çekmez tekellüf

Seni gör kim çekersin tîğ-ı bürrân

Miṣāl-i ğamze-i hûn-rîz-i cānān

Kime irse elüñ sehm-i belâdur

Kimi görse gözüñ ‘ ayn-ı ‘ anâdur

Geçenler ‘ ıṣṣ içinde cān u tenden

Bulımaya cihān içinde senden

[4480] Ne dūr olmağdan özge ıutlu sâ‘ at
Ne yüzüñ görmemekden yig sa‘ âdet

Bu mıdur ‘ ıṣṣ içinde ıavr u erkān

Virürsin dem-be-dem ıan dökmege cān

Didi Varğaya cellād ey cüvān-merd

Uşanup cāndan urursun dem-i serd

Ta‘ accüb itme şāhum bu siyeh-rū

Virürse misk-i ‘ ıṣṣ ile eger bū

Ḥağāretle baña kem bakma ey cān

Nihāndur zulmet içre āb-ı hayvān

[4485] Egerçi şüretā bir zengiyem ben
Melāmet gicesi hem-rengiyem ben

Ḳarañu geḫse de ehl-i münācāt
İderler cān u dilden ‘arz-ı ḥācāt

Cihān içre idenler ‘uzlet ekşer
Gice içre bulurlar vuşlat ekşer

Benüm de fūrḫatüm ġāyet füzündür
Şeb-i yeldādan artuḫdur uzundur

(135a) Firāḫum ḫışşasın ḫılsañ eger ġuş
İderdüñ kendü ḫālūñi ferāmūş

[4490] Seni gördüm unuttum kendü derdüm
Zarūrī şulḫa geldüm yok neberdüm

Baña derdüñ ḫaber vir eyleme ‘ār
Ki şāyed yār olam olmayam aġyār

Dilüm derd-i ġamuñdan olup āġāḫ
Olam vādi-i ġamda saña hem-rāḫ

Baña di nāmuñ ey rūḫ-ı revānum
Ki ḫalmışdur tenümde ḫılca cānum

Dutalum şāḫib-i tāc u kemersin
Cihānda tīġuñ ile nāmversin

[4495] Çü feth oldu baña genc ü tılısmuñ
Niçün pinhân idersin benden ismüñ

Huzûr-ı Hâkda var ise murâduñ
Dehânuñdan di çıksun yaḥşı aduñ

**ZÂHİR ŞODEN-İ NÂM-I VARÇA BÂ-İLTİMÂS-I CELLÂD
VE KATL KERDEN-İ ‘ANTER BE-TİĞ-İ PÛLÂD-I BÎ-DÂD**

Didi cellâda ey merd-i yegâne
Dinilmez miḥnetüm gelmez beyâne

Dimeñ kaşd eylesem derd-i derûnum
Cihânı duta seyl-i eşk-i ḥûnum

Disem nâmun saña ne ola sūdum
Yüri ölçerme var âh ile odum

[4500] Çün itmezsın yolumda cân-feşânî
Ne sürersın bu bî-nâm u nişânı

Kara toprağa şal bu ḥâksârı
Cihânuñ eksük olsun bir gubârı

Doğundı tişe dut serv-i revâna
Yolup ya bâgbân atdı yabâna

Şoğuldı dut ya bir bâguñ zülâli
Kurudı dut ya bir tâze nihâli

Ne şor nāmum ne kāmum ihtiyār it
Kesüp başum vücūdum hāksār it

(135b)[4505] Düşē hāk üzre çün verd-i ‘ ızārum
Saña nāmum yaza haṭṭ-ı ğubārum

Velī çün şorduñ adum ey ser-efrāz
Degül erlik kişi keşf eylemek rāz

Belī merdümlik olmaz bu arada
Seni men‘ itmek irmekden murāda

Adum Varḫa durur mülk-i ‘ Arabda
Ġam-ı Gül-şāh ile cānum ṭa‘ abda

Geçürdüm ‘ ışk içinde māh u sāli
Ġamından olmadum bir laḫza ḫālī

[4510] Kıpıldı gönlüm ol ḫaşı kemāne
Belā oḫlarına oldum nişāne

Düşüp ‘ ışkı ile ney gibi vāye
Uçurdum varumı virdüm hevāye

Yiter benden saña bu deñlü te‘ fīl
Tekāsül itme ḫıl ḫayr işi ta‘ cīl

İşitdi bu sözi çün gūş-ı cellād
 Kopardı cān u dilden āh u feryād

Didi Varķaya ey cān u cihānum
 Fidā olsun reh-i ‘ıŝķuñda cānum

[4515] Hāyātı naḥlinde sen nev-cüvānuñ
 Kūrusun elleri el uzadanuñ

Hudā hıfz eylesün luṭf u keremden
 Dilüñ āyīnesin gerd-i elemden

Ne dil kim eyleyiser kaşd-ı cānuñ
 Kılıcı uğrasın boynına anuñ

Didi vü çözdü destin ol cüvānuñ
 Cezāsını yitürdü ḥaḳḳ-ı nānuñ

Revān olup gözinden kan ile yaş
 Urur dāmānı gibi pāyine baş

[4520] Sürüp yüze rikāb-ı kām-yābın
 Başına efser eylerdi rikābın

Didi ol zengiyem ben kim virüp māl
 Selīm Şāha beni itmişdün irsāl

(136a) Çeküp yoluñda cānum renc ü zaḥmet
Olup āḥir şikār-ı dām-ı ğurbet

Uçarken nāmuñ ile bu ḥamāme
Dutuldu murğ-ı cānum bend ü dāme

Firāḫundan boyanup göge āhum
Yitürdüm ğam seḥābı içre māhum

[4525] Şadāḫatde çok itdüm rāy u tedbīr
Bozup tedbīrüm āḥir emr-i taḫdīr

Yitürdüm ḥayretümden fikr ü rāyı
Zarūrī ihtiyār itdüm bu rāyı

Güzergāhuñda kıldum mesken ey cān
Biḥamdillāh ki olduñ baña mihmān

Ger itdüm saña nā-şāyeste bir kār
Beni ‘afv it olur ma‘ fuvv günehkār

Ḳul olmasam eger bu bed-gümāna
Elüm irmezdi sen şāh-ı cihāna

[4530] Yazılmasam eger bu derde cellād
Olur mıydum ḳudümüñ birle dil-şād

Didi vü eyledi şol deñlü nâle
Ki yaqdı nâr-ı ğam bağrın çü lâle

Ne lâle eyle yandı nâr-ı ‘âra
Kömürler gibi oldu kapkara

Tedârük itdi andan merd-i cellâd
Ûşatdı Varķaya bir tîğ-ı pûlâd

Getürdi varuban bir esb-i tâzî
Ne tâzî dört kanatlu şâh-bâzı

[4535] Biner kendü dağı bir bād-pāye
Şihâb u berķ-sür‘ at bir hümāye

Cihân bulmadan uyğudan ferāğı
Halâş olmağa gördiler yarağı

Didi cellâda Varķa ey cüvân-merd
Niçe bir devr elinden cāna bu derd

Cihân dârında toğalı anadan
Halâş olmadı cân u dil ‘anādan

(136b) Döne döne düşüp derd ü belāya
Vücûdum döndi seng-i āsyāya

[4540] Meded irürse ger ‘avn-ı Hudādan

Demidür kırtula cānum belādan

Şeb-i furşatdur olğıl baña reh-ber

Yaturken çāderinde mest ‘Anter

Cüdā idem serini efserinden

Cihānı kırtaram şūr u şerinden

Hudāya şükr kim kılmışken ifnā

Vücūdum içre cānum kıldı ibkā

‘Aceb mi kılına Hākdan ‘ināyet

İrişüp olsa düşmen nehb ü ğāret

[4545] Gidüp bir kılınıñ başındaki tāk

Gedā gibi ider bir pūla muhtāk

Geh urur māk-ı bedre efser-i zer

Geh ider şeb-külāh-ı mihri enver

Musallaṭ eylese ger mūrı şīre

Gözine mihr-i ‘ālem ola tīre

İrince ‘avn-ı Hākdan zerre bahre

Urur çengel meh-i nev fīl-i dehre

Qabul idup kelamin merd-i cellad
Okudı sad-hezarān āferin-bād

[4550] Didi uyhuda iken ‘Anter ey yār
Demidür fırsatı fevt itme zinhār

Varupdur uyhuya çün fitne māhum
Uyanmadın yigil kaydını şāhum

Günüm toğdı diyüben ol dil-āver
Yirinden şıçradı çün mihr-i enver

Qoyup yat u yarağın bir arada
Yüridi naṭ‘-ı ḥargāha piyāde

Ruḥ-ı şāha o ferzāne sürüp at
O bed-kīši ider tığiyle şeh-māt

[4555] Dutup Mirriḥveş elde kesik baş
Götürdi ayağı ol merd-i evbāş

(137a) Gice māh ile oldu hem-‘mān ol
Seher olmadan oldu kām-rān ol

Ḥaber almadan andan qavm-i düşmen
İrişdiler ḥişāra ḥurrem ü şen

Gice hem-pā olup zengī ol aya
Giderdi bile yanınca çü sâye

Ne vehm-i düşmen ne havf-ı a' dā
Hışāra irdiler bī-ters ü pervā

[4560] Haber virdiler ol dem şehryāra
Ki geldi Varğa irişdi hışāra

Sürūrından açup per murğ-ı cānı
Sehl kaldı revān ola revānı

Serīrinden idüp kendüyi pertāb
İrişince kapuyı açdı bevvāb

Harāmīler gibi ol merd-i kallāş
Gelür destinde dutmış bir kesük baş

Didi şāhum hemīşe merd-i a' dā
Yüz ursun işigüñe bī-ser ü pā

[4565] Kapuña luṭf ile indürmeyen baş
Doğunsun işigüñde başına taş

Yolunda seng-rīze her dem ey cān
‘Adū kanıyla olsun la‘ l ü mercān

Zemîni eylesün tîğüñ hadâ'îk
Açılsun hûn-ı a' dâdan şaķâ'îk

Cihân mülkini fetḥ idüp tılısmuñ
Kesilsün kelle-i hûn-bâr-ı ḥaşmuñ

Pes andan itdi ol başı aşāğa
Dir olsun düşmenüñ başı aşāğa

[4570] Ne şeh kim saña olmaz ' abd-i kemter
Kesilsün başı ger olursa ' Anter

Ne şeh kim saña itmez dilden ikrām
Yire geçsün eger olursa Behrām

Biḥamdillāh bugün ey şāh-ı ġāzī
Açup per himmetünüñ şāh-bāzı

(137b) Uçarken şevķ ile bī-ḥavf u pervā
Düşer çengāl-i bāz-i tīğa a' dā

Teni tu' me olup bāz-ı süyüfe
Kesildi kellesi vü gitdi yūfe

[4575] Seḥergehden urulsun kūs-ı şāhī
Dirilsün bir yire mīr ü sipāhī

‘Adū ordusın idüp nehb ü ğāret
 ılalum cānına zecr ü ħākāret

Olnca ‘Anterũ mevtinden āġāh
 Bırakdı ŗeb-kũlāhın göge ol māh

Şalarlar ŗehrũ içine münādĩ
 urılsun kũŗe kũŗe bezm-i ŗādĩ

Atılsun al‘adan tũb u tũfekler
 Pũr olsun ŗavt-ı ra‘d ile felekler

[4580] Hevā-yũzı dũŗũp sũz ile tāba
 Tũfekler atılup dũnsũn ŗihāba

Per ü bāl açmadın ŗāvũs-ı eflāk
 Yaturken ceyŗ-i a‘dā mest ü bĩ-bāk

Seħergehden binũp ılıġār ideler
 ‘Adũya tāc u taħtın dār ideler

ĀĠĀH ŗODEN-İ UMERĀ-YI ‘ANTER EZ-ATL-İ Ū VE ESĪR

ŗODEN

VE MĀL-İ İŗĀN NEHB Ū ĠĀRET ŗODEN

Çũ ğördi ceyŗ-i a‘dā bu sũrũrı
 Dil ü cānında almayup ħuzũrı

Yirinden şıçrayup ol avm-i güm-rāh

Yüridi ‘Anteri tā ide āgāh

[4585] Görürler kim yatur bī-pā vü bī-ser

Kesilmiş başı ne ser var ne efser

Ten-i şāhī varup hūn içre ğarkā

Götürmüş ayağı cellād u Varqa

Olur mīr ü vezīri çünki āgāh

Derūn-ı dilden itdi derd ile āh

ılurlar nāle vü feryād u mūye

Bırağup bār u būngāhı ‘adūye

(138a) Şehergehden mişāl-i cām-ı Cemşīd

Niyāmından çeküp tīĝini hūrşīd

[4590] Şalup kendüyi ceyş-i zengbāre

Bıradı encüm ü māhı firāre

Selīm Şeh dahı atlanup feraħnāk

Yürüdi avm-i küffār üzre bī-bāk

Kesilmişdi çü başı şehlerinūñ

arada almadı yiri birinūñ

Giceden ‘askerinüñ var varı

Bırakdı māl ü esbāb u tavarı

Akardı gözlerinüñ kanlu yaşı

Arar idi hālāş-ı cān u başı

[4595] Görür şahrā vü yazıda Selīm Şāh

Gürizān olmuş a‘dā rāh u bī-rāh

Önüde görse cüz’-i bīşezārı

Düşer biri biri üzre hezārı

Hezīmetden düşüp bir özge hāle

Döner şahrāda rübāh u ğazāle

Şular kim yidiler zaḥm-ı sinānı

Kaçar çaḳ şūr-ı İsrāfīle cānı

Degül şüre düşer bir havf u bīme

Yir ısıtmaz meger nār-ı caḥīme

[4600] Bilürsin hālını şingun çerinüñ

Ki bakmaz hāline biri birinüñ

Ger olsa gürbe havfindan olur mūş

Olur şīr-i jiyān olursa ḥargūş

Şalābet kūhınuñ olsa pelengi
 Kaçar bir dem durup itmez direngi

Başı üzre uçup ger itse pervāz
 Görinür şeb-i tîre gözine şeh-bāz

Melaḥ açsa başı üstinde ger per
 Şanup ‘uḳāb anı ḥavfindan ürker

[4605] Düşüp yola kaçarlar bî-ser ü pā
 Görinmez gözlerine kūh u şaḥrā

(138b) Ğubār-ı ğam düşüp ḳalbine mihruñ
 Görinmezdi yüzi tozdan sipihruñ

Mübārizler elinde tîġ-ı elmās
 İki bükilmiş idi nitekim dās

Demedler gibi yir üzre yatan ten
 Ekinciler gibi yaymışdı ḥırmen

Bu kiştüñ ḥāşılı bezl-i revāndur
 Bunuñ her dānesi bir baş u cāndur

[4610] Gözi nūrı olup tîre ‘adūnuñ
 Ziyā vü mihri olmaz ḳarañunuñ

Ne utlu g nd r eyy m-ı an met
Ne utsuz g n durur r z-ı hez met

  Ad nu  c mleten m r   vez ri
Olur cey -i Sel m   hu  es ri

Eger arg h u esb b u eger m l
Aya altında oldu c mle p -m l

G t r rlerdi k se k se altun
 anasın ıdı yirden Genc-i  r n

[4615] Her altun bir aılmış verde be zer
Ne verde genc-i B d- verde be zer

Bulındı ol adar m l u az ' n
Ki cem  itse  g g   enc mle ayın

  m r olsa bile zerr t-i  ver
Anu  a  d dına olmaz ber- -ber

Kimesne bakmaz idi la  l-i n be
G zin amaz idi d rr-i o - be

Es r ile dolup ordu-yı   h 
D kildi  an ken r-ı ba re m h 

- [4620] Behāsına niçe Yūsuf-cemālũñ
Dökildi müjdesi virdügi mālũñ
- Güzeller şatılurdu eyle erzān
Şatardı hũb-ı Ken‘ ānı şan ihvān
- Gezüp bāzār-ı şāhīde civārı
Bulımazdı behāsın yarı yarı
- (139a) Şatıldı ol kadar havrā vü ğılmān
Ki görmemiş nazīrin ‘ayn-ı Rıdvān
- Ža‘ īf ü pīri yoğ idi alıcı
Urup boynın deñerlerdi kılıcı
- [4625] Esīr ol deñlü olmışdı firāvān
Gezerdi nīm-nāna āsyābān
- Görildi çün temāmet kār-ı ‘Anter
Cihānda kalmadı āşār-ı ‘Anter
- Qazā def ine oldu cānı ħandān
Kesildi şad-hezārān kebş kurbān
- Boğazlandı niçe biñ gāv u üştür
Ki şahm ü lahm ile oldu cihān pür

Olup yağma bu fetḥ ü bu sürûra
Ki düşdi hisse ricl-i gāv mūrā

[4630] Kōmayup māle cānında ta‘ alluḳ
İder bay u gedāya çok taṣadduḳ

‘ Adū fethine oldı şād u ḥandān
İder tā şām olunca bezl ü iḥsān

Çü zulmet oldı mesken mihr ü māha
Durup şeh daḥı vardı ḥ̣ābgāha

Gidüp dilden hirās u bīm ü ḳorḥu
Sürūrından gözine girmez uyḥu

İderdi Varḳanuñ ḥālin te’emmül
Ġam-ı ‘ ıṣḳ içre ḳılduḡın taḥammül

[4635] Dürişüp anı bī-te’ḥir ü iḥmāl
Görüp ḳaydın ide mülkini irsāl

Süvār idüp murād atına anı
İrişdüre murādātına anı

İN‘ ĀM U İḤSĀN-I SELĪMŞĀH BE-VARḲA VE BE- MĀL U

AḤRĪYAN

BE-DĪYĀR-I ḤOD FİRİSTĀDEN

Seḥer çün pādşāh-ı mihr-i raḥşān

Serîr-i çerhe çıkdı itdi dîvân

‘Ağa itdi cihāna ol kadar zer
Donandı taş ağaç geydi ser-â-ser

(139b) Ğanî olur gözi bay u gedānuñ
Togınca kutlu gün başına anuñ

[4640] Degül gün ger ola bir kutlu sâ‘at
Bilüp şükrini kıl yıllarla tã‘at

Seherden durdı gün gibi Selîm Şâh
Donandı maqdeminden tãk u dergâh

Buyurdi kim gelüp a‘yân u erkân
Durup yirlü yirine oldı dîvân

Açıldı emr-i şeh birle hazâ‘in
Dökildi taşra esbâb-ı defâ‘in

Murâdınca metâ‘ u sîm ü zerden
‘Adedsüz la‘l ü elmâs u güherden

[4645] Müheyyâ oldı esbâb-ı ‘arûsî
Cevâriden niçe Rûmî vü Rûsî

Çamu piste-dehân u nâr-pistân
Cemâli her birinüñ bir gülistân

Müzeyyen ‘ıkd-ı güherden bünāgūş
Çekilmiş kav̄s-i müşkīn gūş-ber-gūş

Açılmış gūyīyā gül-berg-i tāze
Ne neng-i vesme ne ‘ār-ı ġāze

Ruḥında zūlfī lāle üzre ‘anber
Kulağında aşılmış lū’lū’-i ter

[4650] Daḥı niçe ġulām-ı fītne-engīz
Gözi merdüm̄leri cellād u ḥūn-rīz

Külāh-ı la‘l başında çü lāle
Cemālī bāğına olmuş ḥavāle

Külāhuñ çevresinde tār-ı kākül
Bitürmiş lālenüñ altında sünbül

Teni üzre kabāhā-yı kaşab-reng
Çü ġonçe nāzük [ü] çün ney-şeker teng

Dutup mūy-ı miyānını kemer-zer
Aşılmış bir kılına biñ dil ü ser

[4655] Niçe esb-i kemer-gerden ḥoş-endām
Geçer meydān-ı çerḥi itmez ārām

- (140a) Tenīne sāye şalsa tāziyāne
 ̤arasın görmeye çeşm-i zemāne
- Çü vahşı gör [ki] şahrāda tek-āver
 Çü murğ-ābī biḥār içre şināver
- Niçe üstür kamu şāḥib-şükūhān
 Ser-ā-ser pūşt-e-pūşt u kūh-ı kūhān
- ̤anā‘at ehli gibi kamu kem-ḥ̃ār
 Çü aşḥāb-ı taḥammül bār-ı ber-dār
- [4660] ̤ılur kaṭ‘-ı zeyn idüp tevekkül
 Yise ḥār olur idi sūnbül ü gül
- Cihān meydānınuñ şahrā-neverdi
 Ḥadi şevkıyla gitmiş ḥ̃āb u ḥurdı
- Niçe mefreş tolu şevb-i kirāmi
 Kimi Rūmī vü Mısrī kimi Şāmī
- Niçe niçe güherhā-yı dıraḥşān
 Kimi yāḳūt u kimi la‘l-i raḥşān
- Niçe ṭabla tolu misk-i Tatārī
 Niçe yük ‘anber ü ‘ūd-ı ̤umārī

[4665] Temāmet yüz deve yüki ҡumāşı
 Virür yanınca bir niçe ҡavāşī

 Dağı dört yüz nefer Һavrā vü ğılmān
 Yüzini görse cān virürdi Rıdṽān

 Yanınca Һıfz içün biñ dağı ādem
 Ҷoşup gönderdi ol şāh-ı mükерrem

 Bu şevķ ile gidüp menzil-be-menzil
 Diyār u mülkine bağladı maḥmil

 Çeker oldu bu esbāb u ҡavarı
 Tesellī bulmayup eylerdi zārī

[4670] Dil ü cānı ider idi şehādet
 Ki yoқdur tāli‘i üzre sa‘ādet

 Sezerdi ҡalbi kim bu devr-i eyyām
 Ki bir oyun salar aña ser-encām

 Cihānda ҡurtulup derd ü belādan
 Ki īmen oldu dehr-i bī-vefādan

(140b) Urur mı rāst bir tīri kemāne
 Ger itmeye seni aña nişāne

Cihānda bitmedi bir serv-i şimşād
Ki ola erre-i devrāndan āzād

[4675] Dilinden maḥv idüp zevk u sürūr
Teninde yoğ idi kaṭ‘a ḥuzūr

Kişinūñ ṭālī‘ inde olmasa fer
Taş olur kīsesi içinde gevher

Murādı üzre devr itmese gerdūn
Belā vü derdi olur her gün efzūn

ḤABER YAFTEN-İ MUḤSİN ŞĀH ZE- ZĪBĀ-Yİ GÜL-ŞĀH-I DİL-
FĪRŪZ
EZ-BĀZERGĀN-I ḤOD VE ‘ĀŞİK ŞODEN-İ EZ- ĀFTĀB-I CĪHĀN-
SŪZ

Olan bu dāstān-ı ‘ışka vaşşāf
Kılup söz pūtesinde ḳalbini şāf

Dimiş kim māhveş bir mīr-i ‘ālī
Geçerdi şehir-i Şām içinde vālī

[4680] Şehāsından mişāl-i mihr-i enver
Ġanī idi gedā itmez idi cer

Ne ‘ahdinde var idi ḥavf ile bīm
Zemānında ne muḥtāc-ı zer ü sīm

‘İtā itmişdi bâc u harâcı
Ġani itmişdi muhtâc u acı

İderdi mihr ile ol şâh-ı fâ’ik
Cihânı âb-ı ‘adlinden hadâ’ik

Cihân cûdından olmuş râmı anuñ
İşi ihsân Muhsin nâmı anuñ

[4685] Meger bir gün çü şubh-ı zindegânî
Neşât-efzâ şan eyyâm-ı cüvânî

Zuhûr idüp behâr-ı ‘âlem-efrûz
Açardı nâfesini bād-ı nev-rûz

Seher aşdâf-ı ebr-i nev-behârı
İderdi lü’lü’-i terden nişârî

Nesîm olmuş çiçekden ‘anberîn-bû
Pür olmuş sebze-i terden leb-i cû

(141a) Gül-i gülzâra bağlandı hamâ’il
Düzildi şeb-nem-i gevher şemâ’il

[4690] Çekerdi hancerin bîd-i güherdâr
Olurdu yâsemen üzre güher-bâr

Şebistāndan çıkardı gonçe-i ter
Nişār iderdi şeb-nem aña gevher

Görüp bāğ içre gül-geşt eyledi bād
Nesīmāsā çiçekler oldılar şād

Görür Muḥsin cihān döndi cināna
Dili meyl itdi seyr-i gülsitāna

Diline kār-ı ‘ālemden ferāğ
Virüp geşt itdi bir dem bāğ u rāğ

[4695] Pes andan eyle kıldı emr ü fermān
Kurıldı bāğ içinde tāk u eyvān

Gelüp bülbül gibi muṭrib ḥurūşa
Şürü‘ oldı binā-yı ‘īş u nūşa

Yanınca bir niçe ḥāş u nedīmi
Ġam-ı cānān gibi yār-ı kādīmī

İçerler dest-i sākīden çü bāde
Getürdi bildügin her kişi yāde

Göñülden ref‘ içün bār-ı melāli
Añıldı her yirüñ şāḥib-cemāli

[4700] Ne yirde cem‘ olursa bâde vü nây
 Kopard ol meclis içre nâle vü vây

Şerâb u sâz olunca bir yire yâr
 Sürûd-ı ‘ışk ider cân u dile kâr

Ruḥ-ı ḥûb u mey-i la‘l ü cüvânî
 Bunuñladur cihānda kām-rānî

Dilini âdemüñ menzil ider ‘ışk
 Göz açmaz ‘âleme ğāfil ider ‘ışk

Dilinde kalmaz anda selâmet
 Gözine kâh olur kûh-ı melâmet

[4705] Hilâlāsâ ider kaddin ḥamîde
 Şafaḳ olur gözine ḥûn-ı dîde

(141b) Düşer ‘ışk ile cânı sūz u tāba
 Dili meyl eylemez ḥurd ile ḥāba

Nişân-ı baḥt-ı bîdârıdur ol ḥāb
 Görünse saña bir mihr-i cihān-tāb

Dilün ḥurrem lebün pür-ḥande olur
 Yüzi gibi günün ferḥunde olur

Yağar şem‘-i ruḥı cānuñ nihānī
İder anuñla rüşen mülk-i cānı

[4710] Olur devlet şabāḥı saña reh-ber
Virür şevket nesīm-i rûḥ-perver

Dilüñde qalmayup şabr u qarāruñ
Gider elden ‘mān-ı ihtiyāruñ

Bakup mihr ile bir qaşı hilāle
Vücūduñ mihrin irgürür zevāle

Yüzin görseñ gider tāb u tüvānuñ
Lebüñ añañ gelür ağızına cānuñ

İdersin kû-be-kû ‘azm ü şitābı
Dökersin ḥunı dilden gözden ābı

[4715] Düşince ehl-i ‘ışquñ cānına cūş
Felātūn olsa itmez pendini gūş

Çü şeh gūş eyledi bu hoş maḳāle
Diledi vāḳıf ola ḥasb-i ḥāle

Metā‘-ı ḥüsnini her bir diyāruñ
Ḥuzūrında didiler şehryāruñ

ŞİFAT-I HUBÂN-I SEMERKÂND U BUĖĖRĖ

Biri didi Semerķand u BuĖĖrĖ

Olur dil-berleri anuñ dil-ĖrĖ

Olur ‘uŖŖĖķına her meh-liķĖnuñ

ŻiyĖ-yı ĖĖsni mihr-i ‘Ėlem-ĖrĖ

ŞİFAT-I HUBÂN-I ĖİTĖ

[4720] Birisi didi yĖd idĖp ĖıĖĖyı

Anuñ dil-berleri olur ĖaĖĖyĖ

(142a) ViŖĖli cĖnuña cĖnlar baĖıŖlar

ĖuŖĖŖĖ ide vuŖlatda ‘aĖĖyı

ŞİFAT-I HUBÂN-I ĖİN Ü MĖĖİN

Birisi didi ĖĖb-ı ĖĖn ü MĖĖĖn

PeriŖĖn itse sĖnbĖl gibi ŖaĖın

DimĖĖ-ı ‘Ėlemi eyler mu‘ aĖĖar

Nitekim bĖy-ı mĖŖk nĖfe-i ĖĖn

ŞİFAT-I HUBÂN-I ĖORASAN

Birisi didi ĖĖbĖn-ı Ėorasan

ViŖĖlin Ėörmez ‘Ėmri iÇre ĖnsĖn

[4725] TaŖavvur eyleme sen anı ‘ĖŖıķ

Dil ü cĖn virmek ile ola ĖĖĖn

ŞİFAT-I HUBÂN-I BULĠGAR U RŪS

Biri zıkr eyledi Bulġār u Rŭsı

Biri daġı Fireng ü Üngürüsi

Ġazāl-ı Çîn gibi ol dil-rübâlar

Yürür bir yirde alay u sürüsi⁶³

ŞİFAT-I HUBÂN-I HŪTAN

Biri didi güzel ġüb-ı Hŭtandur

Gözi merdümeleri ‘ayn-ı fitendür

Lebi ġonçe ‘ızārı verd-i ġandān

Yüzi berg-i semen ya yāsemendür

ŞİFAT-I HUBÂN-I ŞÂM U ‘İRĀĶ

[4730] Biri yād eyledi Şām u ‘Irākı

Güzeldür didi bunlar ittifākî

Cihān kim menzili āġir fenādur

Ķucan bulur buları ‘ömr-i bākî

ŞİFAT-I HUBÂN-I RŪM

(142b) Biri dir zıkr idüp ġübān-ı Rŭmı

Semā-yı ġüsnüñ anlardur nŭcŭmı

⁶³ Dönemin imla özellikleri gereği kelimenin “sürisi” olması beklenirken, metinde vokalleri yazılmış olarak “sürüsi” şeklindedir.

Dil ü cān mülkini ğāret iderler

Gözi merdümeleri itse hücūmı

ḤABER DĀDEN-İ TĀCİR EZ-ZĪBĀ-YI ḤÜSN-İ GÜL-ŞĀH

Şehūñ bir tēciri var idi ey yār

Cihān kārından olmışdı ḥaberdār

[4735] Virüp şeh añā māl-i bī-nihāyet

Yidi iqlīme eylerdi ticāret

Yükini dutmış idi sīm ü zerden

Ne zer yāķūt u elmās u güherden

Sefer idüp o yıl ol merd-i tēcir

Diyār-ı Ka‘beye oldu muhācir

Gelürken yolu uğrayup Yemenden

Ḥaber almışdı ol ğonçe-dehenden

Güzer eylerken ol illerde nā-gāh

Görinmişdi añā ruhsār-ı Gül-şāh

[4740] Temāşā eyleyüp ḥüsn ü cemālin

Ḥaķīķat bilmiş idi vaşf-ı ḥālın

Bu meclis içre ḥāce ḥāzır idi

‘Uyūn-ı ḥayret ile nāzır idi

Gelüp yādına Gül-şāh-ı dil-efrūz

Ȑopardı ḥāceden āh-ı ciger-sūz

Didi şāha dilūñ ferħunde olsun

Ȑapuñda pādşehler bende olsun

Ticāretle olup ‘ālemde seyyār

Cihānı devr itdüm mişl-i pergār

[4745] Yidi iqlīme seyr itdüm çü seyyāh
Yidi deryāyı geşt itdüm çü mellāh

Gezerdüm ‘ālemi bī-ħavf u bī-bīm

Atum oynagı idi heft iqlīm

(143a) Güzer itdi yolum bir mülke nā-gāh
Ȑulū‘ itmiş güneş yirine bir māh

Çeküp ser mihr-i ħüsn-i āsmāna

Ȑiyā-yı mihrini şalmış cihāna

Güneş çekmiş ruħından çeşmine mīl

Felek geymiş saçından cāme-i nīl

[4750] Begi beydaqları şalsa eger at
Felek naṭ‘ında ħūrşīdi ider māt

Diyâr-ı Ka‘be içre toğmış ol mâh

Şacı Haccâc ‘uşşâka keser rāh

Benî Şeybe dinilür bir kabîle

Ser-â-ser şâhib-i hulk-ı cemîle

Emîr olmuş bu kavme iki kardaş

Sürüp hoşlıkla dünyâda uzun yaş

ŞİFAT-I HÜMÂM

Ululukla bulup nām-ı Hümāmı

Ulusunuñ Hümām olmuşdı nāmı

[4755] Cihân bāğında nahl-i mu‘teberdür

Dıraht-ı cūd u eşmār-ı hünerdür

Kemân-ı tenden atup tîr-i cānı

Revândur herkese rûh-ı revânı

ŞİFAT-I HİLÂL

Kiçisinüñ Hilâl olmuşdur ismi

Mürüvvet gencinüñ cismi tılısmı

Çomışlar bulup isminde celâle

Hilâl ismini ol kaşı hilâle

Direm-rîz olsa ger ol şâhib-i hayy

İderdi cūdı nām-ı Hâtemi tayy

[4760] Gelüp şulbından anuñ bir yüzi mäh
Zemân-ı mihr ü mähı kıldı kütâh

Güneş mihr-i ruḥı şermendesidür
Kamer eksük gedük bir bendesidür

(143b) ŞİFAT-I ḤÜSN-İ GÜL-ŞÂH
ḤASED-ENGİZ-İ MİHR Ü MÂH

Şeb-i zülfinde yüzi bedri meh-tâb
Cihân dil-berleri yanında şeb-tâb

Güzeller şeh ol murğ-ı hümadur
Bu mihr anlar kamu necm-i Sühâdur

Cebîni maṭla‘-ı şubḥ-ı sa‘âdet
Şeb-i ğaybe ruḥı rûz-ı şehâdet

[4765] Yüzinüñ mähı gün gibi ‘ıyândur
Ḥased-engiz-i ḥübân-ı cihândur

Yüzine virse ger zîb ü nigârî
Olur gün ruḥları âyinedârı

Libâsı ḥil‘at-ı luṭf-ı ilâhî
Başında tâc-ı fer-i pâdşâhî

Cemâli ḥüsn-i ḥübânı ider güm
Mişâl-i pertev-i ḥurşîd ü encüm

Çü şem‘ -i encümen şevketle mümtâz

Miyân-ı cem‘ -i şem‘ âsâ ser-efrâz

[4770] Ruḥında zülfi düşmiş pîç ü tâba

İrişmiş miske bû nûr âftâba

Bırakmışdur ridâ-yı ḥüsni ber-dûş

Fidâ-yı ḥâk-pây-ı şad-ridâ-pûş

Boyına ‘aql-ı fikret-pîşe irmez

Kemâl-i ḥüsnine endîşe irmez

Melâḥat bâğınuñ tâze nihâli

Leṭâfet sebzârınuñ ğazâli

Şu‘ â‘ -ı ḥüsni nûr-ı dîde-i dil

Feraḥ-baḥş-ten ü ğam-ı dîde-i dil

[4775] Leb-i la‘ li Bedaḥşân ile hem-ser

Dişi lû‘lû‘ -i lâlâdan daḥı ter

Boyı serv-i dil-ârâ gibi ra‘ nâ

Yüzi gül-berg-i terden daḥı zîbâ

Ne adın añmağa var kimsede tâb

Ne ‘ayn-ı ‘âşıka ‘ışkı kırmış ḥûb

- (144a) Leṭāfet birle ḳaddi ṣāḥsārı
İder şermende serv-i cūybārı
- Şaçınuñ miski almış nāfeden bū
Ḳurudup ḳanını itmiş siyeh-rū
- [4780] İki zülfi dü-Hindū-yı resen-sāz
Olur şimşād ḳaddinde resen-bāz
- Yüzi Firdevs bāğından nümüne
Açılmış gonçe güller gūne gūne
- Meger teşḥīr için bāğ u behāra
Bırakmış fülful ḥālını nāra
- Ya urmış ḥaddine ḥālī nişāne
Ya girmiş zengi-beççe gülsitāne
- Zeneḥdānındaki dürc-i nebātī
Pür itmiş içine āb-ı ḥayātı
- [4785] Ḳarār-ı cān u dildārında nā-yāb
Ki bir yirde görünür çāh u gird-āb
- İki pistānı iki ḳubbe-i nūr
Yaḥod iki ḥabāb ‘ayn-ı kāfūr

Bitürmişdür meger ol bâğ-ı pür-bâr
Nihâl-i tâze üstinde iki nâr

Yahod ta'vîz için ol dil-rübâya
Getürmiş mihr ü meh destin du'âya

Teninde her tamar anuñ şafâdan
Görinür rişte gibi keh-rübâdan

[4790] Perî-rûlar yakup cāndan sipendi
Dil ü cāndan düzer ta'vîz-bendi

Kefî rāhat-dih-i her miḥnet-endîş
Urur merhem görüp bir şahş-ı dil-rîş

Elinde olmuş engüştî kâlemler
Çeker levḥ-i dile rengin raḡamlar

Ger itse zûr-pençe māha ol şāh
Şınurdı pençesinden punçe-i māh

Serûnı mişl-i kūh-ı sîm-i sâde
Ve yāhod şîrdür cām-ı şafāda

(144b)[4795] Du-sāk-ı ḥāmil-i kinc-i serûnı
Binā-yı ḥüsninüñ sîmîn-sütûnı

Kıt'a

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

Milket-i hüsn ü cemâli kısmet itdükde Hudâ

Hindu-yı zülfine bahş olmışdur anuñ mülk-i Çîn

Ruhları şevkında ser-gerdân olup mihr ile mâh

Dişleri nazmında hayrân oldu ' aql-ı hurde-bîn

Meşnevî

Yüzinden almasa ger feyz-i nūrı

Dil-i âyinenüñ gitmez fütürı

Kef-i pâyi olupdur eyle nâzük

Revişde her ne deñlü olsa çâpük

[4800] İderse çeşm-i ' âşık üzre ger cā

Olur pür âb ile andan kefi-pā

Melâhat tahtınüñ mesned-nişîni

Feşâhat mülkinüñ şâhib-nigîni

Zarâfet bezminüñ şîrîn-kelâmı

Leţâfet bâğınüñ kebg-i hırâmı

Şalup hüsnî cihân mülkine pertev

Geyer her gün başına hil'at-i nev

İki kez bir yaqadan çekmeyüp baş
O meh her gün olur bir burcdan fâş

[4805] Yüzine dökmemiş kimse meger şu
Ayağına meger dâmen urur rû

Dehânından kimesne almamış kâm
Meger devrân ile qanlar yudup câm

Cihânda görmege bulmadı çâre
Yüzi mâhın meger çeşm-i sitâre

Meger zülfine olmuşdur müyesser
Düşüp ayağına geh geh ura ser

Şaçına atmamış kimse nişâne
Meger yüz lutf ile dendân-ı şâne

(145a)[4810] Zenaḥ-sîbine meşşâta açup müşt
Lebine ney-şeker şunmamış engüşt

Cemâli bâğı olmuş reşk-i gülzâr
Gül-i ruḥsârına el şunmamış ḥâr

Cihâna mihr-i ḥüsn ile virüp tâb
Ruḥı kılmış şeb-i deycûrı meh-tâb

Nihāl-i serv-ḳaddine hevādār
Perī-rûlar ışiginde perestār

Ruḥı gülden olur dāmen-keşīde
Ki gül gülşende der-dāmen-derīde

[4815] Olur nergisden ol pūşīde-ruḥsār
Ki nergis oldu gülşende ḳadeh-ḥ̃ār

Yürimez toḡsa gökde mihr ile māh
Ki tā olmaya sāye añā hem-rāh

Çeküp ḳāmet mişāl-i serv-i şimşād
Olur cāndan ḡulāmı serv-i āzād

İdüp zülf-i dil-āvīzini zincir
İder zencīrine dünyāyı naḥḫīr

Naẓar ḳılsañ ger ol ḥūr-ı cināne
Görürsün ḥüsn-i Yūsufdan nişāne

[4820] Tebessümden lebi la‘li şeker-rīz
Tekellümden dehānı şekker-āmīz

Yüzi ḡülzārı reşk-i cennet ü ḥūr
Dem-i ḥānde şüreyyādan döker nūr

Olupdur hüsni ile ol kaşları mäh
Şeh-i hübân-ı ‘âlem adı Gül-şâh

Çü Muhsin diñledi işbu cevâbı
Dilin yakdı maḥabbet sūz u tâbı

Ne dil tenden gidüp tâb u tūvânı
Oda yandı ser-â-ser cism ü cânı

[4825] Dil ü cânına şaldı mihr pertev
Kulağdan ‘âşık oldu mişl-i Husrev

Ne Husrev ‘ışk ile Ferhâda döndi
Sadâ-yı ney gibi feryâda döndi

(145b) Ne ney ‘ışk ile başladı sürûda
Kulağ çekdürdi meclis içre ‘ûda

Kolayına degüldür mübtelâlar
Başına geldügi bunca belâlar

Degül Ferhâd u Mecnûn u Vefâda
Ne yirde irdi ‘ışk ehli murâda

[4830] Ne neng ü nâm u ne ‘âr ile gitdi
Cihândan ḥasret-i yâr ile gitdi

Çekerler gözlerine sürme-i nâz
Olurlar cânuñ içün nâvek-endâz

Nazar kılsañ bakup her hadd-i gül-gün
Dil ü cânuñı eyler ğarkâ-i hûn

Ne umarsın o dendân-ı dülerden
Pür ider dâmenin lü'lü'-i terden

Yüzi üstinde miskîn-hâl-i dil-keş
Sipendāsâ urur cânuña âteş

[4835] Ruḥında ‘anberīn ġisū-yı dil-bend
İder her bir kılı cân riştesin bend

Olaydı ehl-i ‘ıṣḡuñ neng ü ‘ārı
Ölürse añmayaydı nām-ı yārı

TEDĀRŪK KerdEN-İ BE-ŞĀH MUḤSİN BERĀY-I SĪTĀDEN-İ

GŪL-ŞĀH-RĀ VE REFTEN-İ BE-ŞŪRET-İ BĀZERGĀNĪ

Çü çekdi şāh-ı Şāma tā-be-āḡır
Metā‘-ı ḡusn-i Gŭl-şāhı o tācır

Didi ger gönderürsem aña kâşıd
Metā‘-ı iltimāsum ola kāsıd

Düşüp andan dilüme kibr ü kīne
Çıka Ye‘cüc-ı fitne yir yüzine

[4840] Ve ger çeksem aña hiddetle ‘ asker
Muqarrer harbüme gelmez ber-â-ber

Qalınca bî-mecâl u şabr-ı nâ-çâr
Dutar havfumla râh-ı deşt ü kühsâr

(146a) Gerekdür rıfķ ile dutam ben añı
Çıkarur yahşı söz inden yılanı

Varınca yüze ‘unf ile şavaşur
Göremez pârsum dirler yavaşur

Ezelden resmdür vahşı toğanuñ
Alurlar evvel uyhusını anuñ

[4845] Çeker zulmetle başını külâha
Olur lâ’ik konar bâzû-yı şâha

Şikâr olduķda kurduñ tünd-ħûsı
Kılur şaydına evvel çâplûsı

Revâdur her işe bir dürlü tedbîr
Düşer rıfķ ile dâm u şayda naħçîr

Muqarrer itdi bu ħâli qatında
Vara ol ile tâcir şûretinde

Dil-i şāha virür ʿışkı zarūret
Olup tācir ider tebdīl-i şūret

[4850] Geh olur āteş-i ʿışk ile ey cān
Olur külhan maḳarr-ı şāh-ı devrān

Gözine girmeyüp Firdevs bāḡı
Olur külhan bucaḡında yataḡı

Çıkarup biñ deve yüki metāʿı
Girüp bāzār-ı ʿışka oldu sāʿı

Niçe şanduk içi toptolu ey cān
Dür ü yāḳūt u laʿl elmās u mercān

Alup biñ baş ḡilmān u cevārī
Getürür bīʿaded müşk-i Tatārī

[4855] Yanınca yüz toḡ ile esb-i tāzī
Uçarlar ḳuş gibi ger itse bāzī

Çıkardı ʿaskerinden itdi fermān
Müsellaḡ merd-i şīr-efgen hezārān

Bu şūretle gidüp menzil-be-menzil
Ceres feryād idüp efgān ider zıl

Şütürbānlar el urdılar mehāre
Giderlerdi atup leyli nehāre

(146b) Beriyye beglerinden irdüġine
Dökerdi māl u esbāb u ĥazīne

[4860] ılur ol deñlü luf u cūd u isān
Seĥāsından ider mūrı Süleymān

Çeker anlar daĥı idüp ri‘ āyet
Hedāya bī-ad u yaĥşı ziyāfet

Ne menzilde nüzūl itse o bedr ay
‘ Arab arşı gelürdi alay alay

abā’il içre oldı adı mezkūr
Ki bir tācir gelür cūd ile meşhūr

Ne yire uğrasa bay u gedāye
İder mālından isān u ĥimāye

[4865] Seĥāsı oldı dillerde müsāvī
Benī Şeybe içinde vardı çavı

Nesīmāsā geçüp deşt ile aĥı
İrişdi ol yire urdu otaĥı

Haber virdiler ol demde Hilâle
Güşâde kıl dil ü cânın çü lâle

İrişdi katuña ol merd-i tâcir
Gözün aç kim uludur bu müsâfir

İşidüp anı istikbâle çıkdı
Felâh u devlet ü ikbâle çıkdı

[4870] Didi hoş geldün ey şâh-ı mükerrerem
Müsâfir olmasa zâtuñdan ekrem

Yiterdür çeşmüme ey yâr-ı cânî
Ayağun tozı kuhl-ı İsfahânî

Hümâsın sâye-i devlet getürdün
Baña yirden göge minnet getürdün

İder Muhsin dahı i' zâz u ikrâm
Dükel i' zâz u luţf u cûd u in'âm

Çü irdi hayme-i gerdün-mişâle
Hezârân luţf ile didi Hilâle

[4875] Kadem-rence kılup ingil otağa
Elümüz girsün ey şeh bir çanağa

(147a) Ne buyursañ girü efgendenem ben
Yüzi yirde kuluñam bendeñem ben

Hilâle itdi ol deñlü temelluķ
Ki kıldı cān ile dilden ta‘ alluķ

Pes andan çekdi ol deñlü metā‘ ı
Dil ü cāndan zarūrī oldı dā‘ ī

Utandurdı anı in‘ ām-ı ‘ āmı
‘ Aṭā destin öpüp virdi selāmı

ẒİYĀFET KERDEN-İ HİLĀL ŞĀH-I ŞĀM-RĀ

VE TA‘ ZĪM Ü TEKRĪM KERDEN-İ AN ŞĀH-I FELEK-KĀM-RĀ

[4880] Seher çün mizbān-i mihr-i gerdūn
Fezā-yı dehre yaydı süfre vü ḥūn⁶⁴

Cihāna bezl içün ḥ‘ ān-ı kerīmi
Simāṭ olmış idi çerḥūñ edīmi

Döşendi nüh simāṭ-ı çerḥe ni‘ met
Virildi kāse-i encümle zīnet

Sebīl oldı temāmet ins ü cāne
Ne ins ü cāne hep cümle cihāne

⁶⁴ Anlam gereği “ḥ‘ ān” olmalı ancak imla ve kafiye “ḥūn” okumayı gerektirdi.

Naşîbî irişüp vaḥş u tıyûruñ
 Ne vaḥş u tıyûr belki mâr u mûruñ

[4885] Benî Şeybe daḥı tırdı seḥerden
 Ziyâfet kaydını gördiler erden

Ḳurup şahrâlara çetr ü otağı
 Donatdı ḥaymelerle bâğ u râğı

Nihâlîler dönüp bustân u bâğa
 Otağ u ḥaymeler bir ḳarlu tağa

Kesildi ol ḳadar aḡnâm u bere
 Şümâre gelmezidi mişl-i zerre

Boğazlandı şu deñlü gāv [u] üştür
 Ki oldu şahñ-ı şahrâ ḥûn ile pür

[4890] Çü ḥâzır oldu esbâb u ziyâfet
 Olındı şâh-ı Muḥsin ḥ̣âna da‘vet

(147b) Varup biñ ‘izzet ile ḳavm-i eşrâf
 Hedâyâ-yı du‘âyı itdi ithâf

Didiler ey şeh-i ferḥunde-aḥter
 Virürken nûr-ı ḥurşîd ‘âleme fer

Cihāna bezl iderken mihri envār
Varur beyt-i gedāya eylemez ‘ār

Eger gündüz güneş gice kamedür
Der-i bay u gedāda der-be-derdür

[4895] Der-i bay u gedāyı tā şebengāh
Ḳudūmiyle müşerref eyler ey şāh

N’ola ger ey şeh-i ḥurşīd-pāye
Göñül alçaklığın itseñ çü sāye

Dil ü cāna virüp mihrünle envār
Kemāl-i cūd-ı luṭfuñ itseñ ızhār

Ten-i bīmārımız eyle ‘ıyādet
Ki oldur zātuña ‘ayn-ı ‘ibādet

Ḳadem-rence buyur ey şāh-ı eşref
Ziyāfet-ḥānemüz eyle müşerref

Ḳıṭ‘a

mefā‘ ilün mefā‘ ilün mefā‘ ilün mefā‘ ilün

[4900] Güneş gibi yüzün nūrı idüp dil mülkini rüşen
Bu şeb beytü’l-ḥazānumda ne ṭañ aḥşamlasañ māhum

N’ola āb-ı revān gibi göñül alçaklığın itseñ
Süleymān zayf olup mūra nüzül itmiş durur şāhum

Meşnevî

Şehüñ luṭf ile bu elfāz-ı mevzūn
Doḡındı gūşına çün dürr-i meknūn

Dil ü cān ile oldu şād u ḡurrem
Süvār oldu hemān ol şāh-ı ekrem

Öñince ḡulları biñden ziyāde
Kimi atlu gidüp kimi piyāde

[4905] Girüp cevḡān-ı raḡş ile otaḡa
Yüridi nitekim ṭāvūs-ı bāḡa

(148a) Geçüp şadra oturdı ol cihān-ḡir
Semāda āftāba itdiler yir

Dilinden ref' için gerd-i melāli
Ḳıḡırdı yanına aldı Hilāli

İdüp birbirine luṭf u ḡimāye
Biri mihr idi gūyā biri sāye

Düzildi karşuya ḡilmān u vildān
Nuḡuş u pür bī-‘ aḡl u bī-cān

[4910] Muḡannīler şurū‘ idüp sürūda
Virürler gūş-mālī çeng u ‘ūda

Doğınduğınca şavt-ı rŭh-efzā
İderdi cān u dil mŭlkini yađmā

Pes andan soñra çekdiler ta‘āmı
Şalā oldu dirildi ħāş u ‘āmı

Қазанlardan ııkup ħān-ı firāvān
Tenŭr-i Nŭĥdan şan ııkdı tŭfān

Dolup encŭm gibi ni‘met sipihre
Çörekler döndi ķurş-ı māh u mihre

[4915] Yığılmışdı şu deñlü yağlu kāhı
Şan indi yire çerĥŭñ mihr ũ māhı

Ĥasedden görse ħānın Ĥātem anuñ
Қopardı başı ũzre mātem anuñ

Mŭnādīler idŭp ħāna řalāyı
Ziyāfet itdiler yoĥsul u bayı

İrŭp hengām-ı şeb oldu işāret
Virildi da‘vet ehline icāzet

Nŭzŭl itdi çŭ gŭn mağrib-zemīne
Varur bunlar daĥı yirlŭ yirine

[4920] Melik Muḥsin ki işi âh idi hep
Buñalmakdan ğaraż Gül-şâh idi hep

Gözi yaşını döndürmişdi sîle
Bilimezdi kimi ide vesîle

Bir iki gün durup âsâyiş itdi
Gelüp her gidene baḥşâyiş itdi

(148b) Kaçan yâd itse ol kaşı kemânı
Atılır tîr-i pertâb idi cânı

Nigâruñ ‘ ışķına bay u gedâya
Virürdi istedügin yok behâya

[4925] Gelüp sîm ü zer ü la‘l ü güherden
‘ Arab kavmi çekerler idi cerden

DER-ḤĀST KERDEN-İ MUḤSİN GÜL-ŞÂH-RÂ EZ-HİLÂL VE

FİRİSTÂDEN-İ HEDÂYÂ EZ-ESBÂB U MÂL

Pes andan itdi Muḥsin eyle tedbîr
İder da‘vet ‘ Arabdan bir niçe pîr

Açup gencin çıkardı niçe esbâb
Ser-â-ser bî-mişâl ü mişli nâ-yâb

Çıkardı niçe niçe kîse-i zer
Ki virür ḳalbe ḳuvvet u cānuña fer

Çıkardı bî-‘aded yâķūt u elmās
Ki görmemiş mişālin dīde-i nās

[4930] Getürdi on toy ile esb ü ester
Ser-ā-ser çulları aķmīşe-i zer

Getürdi nāfeden niçe ķatārı
Harīr ü zerle zeyn olmuş mehārı

Niçe şanduk içi pür-‘ūd u ‘anber
Hisāba gelmez idi misk-i ezfer

Ya niçe niçe ğılmān u cevārī
Ruķı verd ü saçı müşk-i Tatārī

Qılur yüz luţf ile i‘zāz u terkīm
Bu esbābı ider bunlara teslīm

[4935] Didi varuñ Hilāle minnet eyleñ
Erenlerden recā-yı himmet eyleñ

Hezārān ‘özü ile efgendesinden
Selām u hīdmet idüñ bendesinden

Qabül-ı luţf ile şermende itsün
Qapusında bir ednā bende itsün

Fidā olsun aña bu ıuşca cānum
Sebīl olsun yolına ħān u mānum

(149a) Dimezün gökde mihr ü mähı virsün
Yüzi mihr alnı mäh Gül-şāhı virsün

[4940] Ben aña şulĥa geldüm yok şavaşa
Degül māl ü fidā-yı cān u başa

Dilümde ıkalmadı tedbīr-i ı ışkı
Taķıldı boynuma zencīr-i ı ışkı

Aķıtdum alevin bir şemme būyın
Gözüm merdümlerinüñ yüzi şuyın

Tenüm tāb-ı ğamından ĥāke şaldum
Şadā-yı nālemi eflāke şaldum

Çü vardı ķāşıd-i Muĥsin Hilāle
Ki teklīf ide bu emr-i muĥāle

[4945] Kıabūlı olmadı bu söz Hilālün
Yüzine bakmadı esbāb u mālün

Didi dünya ıolusı virse ger zer
İrişmez semı üme bu şavt-ı enker

Ne zer pür itse kūyını güherden
Murādın almaya bu la‘l-i terden

Ne təcir ger ola hūrşīd-i hāver
Zülāl-i vaşlı itmeye lebin ter

Pes andan def̣ ü ref̣ içün melāli
Varup ḥatunına ‘arz itdi ḥālī

[4950] Kūmāş u at u esbāb u güherden
Ser-ā-ser la‘l-i nāb u sīm ü zerden

Hedāyāsın kamu ‘arz eyledi hem
İşidüp ḥatun anı oldı ebsem

Bu işden düşdi ḳalbine taḥayyür
Pes andan itdi bir laḫza tefekkür

Hilāle didi ey merd-i yegāne
Bu işe var mıdur ‘özü ü behāne

Dilüm sevdi benüm ol pādşāhı
Virem bu gice dilerse bu māhı

[4955] Ḥılāfumca idüp bir daḫı tedbīr
Şaḳın bu kār-ı ḫayrı itme te’ḫīr

- (149b) Bu söz doḡındı çün sem^ʿ -i Hilāle
Derūnından ḡopup feryād u nāle
- Didi ḡatuna ey bī-mihr ü bī-dād
Belā-yı Varḡayı itmez misin yād
- Niçün bed-mihr olup ey bī-vefā sen
Görürsin ḡayrıya anı revā sen
- Baḡup bu tācirūñ māl ü menālin
Unutduñ Varḡa-yı bī-çāre ḡālin
- [4960] Budur ekşer baḡup mülk ile mālā
Maḡabbet itdüḡi ʿ avret ricāle
- Ḳabūlıdur ḡanī ger ola gözsüz
Faḡīr olsa olur ḡatunı yüzüz
- Ḡanī olsa er evde sürūr olur
Fakīr olsa ere ʿ avret er olur
- Binüp nefis atına zūr itmek olmaz
Yaluñuz nefsinı kūr itmek olmaz
- Gözün kūr itse kuḡl-i naḡd-i dünyā
İder şadr-ı dil ü cānın saña cā

- [4965] Bu sözi çünki hatun eyledi gūş
Mizācına inende gelmedi hūş
- Hilāle didi k'ey kân-ı fütüvvet
Degül 'avretlere ancak bu töhmet
- Erenler dağı meyl-i māl iderler
Görüp māl nice iḥmāl iderler
- Niçe 'ālimlerüñ emvāl-i dünyā
Qazā gibi ider çeşmini a' mā
- Qazā ile geh olur ehl-i rişvet
Yazar öz cānınuñ katline ḥuccet
- [4970] Tama' -ı hām eyleyenüñ ekşer işi
Şıkar olmuş gibi her bir yemişi
- Baña hoş mı degüldür Varğa hūsı
Ki olam vaşl-ı dildāra 'adūsı
- Hümā-yı devleti bî-bāl olupdur
Düşüp üftāde vü pā-māl olupdur
- (150a) Olursa ger başında tāt-ı devlet
Bulmaya mı 'ālemde bir 'avret

Uyup nefse idince serserî âh
İdüp zevkın kosun adını Gül-şâh

[4975] Bu söz irişdi çün gūş-ı Hilāle
Pesend olmadı aña bu maḳāle

Didi olur mı Varḳanuñ murādın
Ḳoyup ğayra virem ben nām-zādın

Revā mıdur düşüp sevdā-yı ḥāma
Dilüñ meyl eyleye bir bûm-ı şāma

Saňa bezl itmek ile elde varın
Ala bir yavır şāhīnūñ şikārın

Düşürüp dīde-i ‘aḳlumu ḥāba
Beni şalma bu re’y-i nā-şavāba

[4980] Bilürsin bu meşeldür ḥās u ‘āma
İki ḳılıc ḳoyulmaz⁶⁵ bir niyāma

Meşel bostānı içre bitdi bu söz
Ki bir ḳoltuĝa şıĝmaz iki ḳarpuz

Didi ḥatun anı itme behāne
Dilüm döndürmez efsūn u fesāne

⁶⁵ Edilgenlik ekinden önceki yardımcı ses metinde yuvarlak vokalle gösterilmiştir.

Düşelden ‘ışkına ol bî-nevānuñ
Ağardı pürçegi derdinden anuñ

Gelür diyü umup bir nâ-bekârı
Revâ mıdur kaçurmak bu şikârı

[4985] Kõnup destüñe devlet şâh-bâzı
Şikâr al anuñ ile itme bâzî

Ne şey’dür Varķa bir fellâh ‘Arabdur
İşi derd ü belâ renc ü ta‘abdur

Kõmıřdur dest-i kudret başuña tâc
Ne işüñe yarar ol aç [u] muhtâc

Ferâmüş it anı geç bu hevâdan
Baña ışmarlayup sen çık aradan

Kılam bir hîle ile aña dermân
Boğazlayup idem bir kebş kurbân

(150b)[4990] Kılup mevtâ gibi techîz ü tekfîn
İdem anuñ ile Varķayı teskîn

Bir iki gün dutup iller gibi yas
Kılam bir hîle hayrân ola ħannâs

Ayağı başı ucına diküp seng
Görüp Varğa qala hayrân u dil-teng

Çeküp bir niçe gün mevti ile ğam
Dutup fûrkat bucağın ola epsem

Didi vü kıomadı kudret Hilâle
Zarûrî uydı ol mekkâre-zâle

[4995] Çıkarur şehleri tâc u serinden
Eri Hâk saklasun ‘avret şerinden

Yidürür mağz-ı hardan âşkâre
Döner dâma dutılmış bir şikâre

Dutılmaz bu duzağa ehl-i ‘irfân
Düşer bu vâdiye ekşer ahıryân

Çü hatun itdi def‘ini melâlûñ
İşi bitdi Hilâl-i bed-fi‘âlûñ

Şeh-i Muhsinden aldı ol kadar mâl
Şümârında lisân-ı qâl olur lâl

[5000] Behâsını bulup ol dürr-i meknûn
Yüz ağırı olurdı olsa mevzûn

Çü buldı ‘âlem ğamından felâhı

İderler aña resmince nikâhı

İdüp iller temâşâlar düğünler

Ururlar cân-ı Gül-şâha döğünler

Degül eksük düşen ‘ışk âteşine

İkide bir kıra günler başına

BORDEN-İ GÜL-ŞÂH-RÂ MELİK MUHSİN BE-CÂNİB-İ ŞÂM

VE NÂLE VÜ EFGÂN-I ÂN SERV-İ GÜL-ENDÂM

Seher çün zâğ-ı şeb pervâze geldi

Hurûs-ı şubhğâh âvâze geldi

(151a)[5005] ‘Anâdil gülşen içre lahn-ı dil-keş

Çeküp urdı dil-i gülzâre âteş

Benefşe âb-ı şeb-nemden yuyup rû

Dimâğ-ı gülşeni itmişdi pür-bû

Nişâr iderdi lü’lü’-i ebr-i bārân

‘Arûsı güldürüp olurdu handân

Ururdu lâleler bağına dâğı

Yanardı gülşenüñ gülden çerâğı

Yüzinde sünbülün hatt-ı mu‘anber

Çemen içre görünür müşk-i ezfer

[5010] Meger Hind-i behāruñ hem çü tũtĩ
Görinür sebzedede dürlü ħuťũtũ

Elinde lālenũñ cām-ı şerābı
Getürmiş nergisũñ gözine ħĩābı

Nazar kılsañ dıraĥt-ı mĩve-bārın
Çekürmiş şāh-ı eşcāruñ қаtārın

Nesĩm-i şubĥ iderdi nāfesinde bāz
Açup nergis gözini gösterür nāz

Behār-ı ‘ömr ü eyyām-ı cüvānĩ
İrişdüñse ġanĩmetdür bil anı

[5015] Melik Muĥsin çü irdi bu merāma
Seĥergehden tedārük itdi şāma

Düzer Gül-şāh içün olmaġa me’vā
‘Aceb dil-keş ‘imārı ĥacleāsā

Muraşşa‘ saķfı mişl-i çetr-i Cemşĩd
Zer-efşān ħubbesi çün kūy-ı Ĥürşĩd

Қılur zer-şemse vü āvĩze-i dür
İçini taşını encüm gibi pür

Ser-â-ser örtüsi zer-beft ü dîbâ

Nuķûşı dil-peẓîr ü rengi zîbâ

[5020] İdüp ol hacleyi Gül-şâha mesken
Ne mesken cāy-ı hecr ü âh u şîven

Urup her bād-pāye bir ‘amārî

Yürüdi⁶⁶ nitekim bād-ı behārî

(151b) Ne menzil kim iderdi ol şanem cā
Olurdı mihr-i hüsni ‘âlem-ārâ

Ġamām-ı ğam dutup yüzün o mâhuñ

Çekerdi çıñradurdı fāsın âhuñ

Yüzünüñ bedri dönmişdi hilâle

İderdi ra‘dveş feryād u nâle

[5025] Hazân oldu şarardı hüsni bâĝı
Boyandı kıpkızıl kıana tuvaĝı

Tuvaĝ örtüdi çüñkim âl vâlâ

Boyınca kıana girdi ol dil-ārâ

Akıtdı gözlerinden kıan ile yaş

Dir idi toĝmayaydum anadan kâş

⁶⁶ Dönemin imla özellikleri gereĝi “yüridi” olması beklenen bu kelime, metinde “Yürüdi” şeklinde vokalleriyle birlikte yazılmıştır.

Düşüp fūrkatde hecr-i bī-emāna
Kül oldum nār-ı ʿışka yana yana

Ne rūz-ı fūrkata şām u güz̄er var
Şeb-i hicrāna ne şubḥ u seḥer var

[5030] Ne var ḥālüm şorar ḥ̣īṣ̣ ü birāzer
Ne derdümden ḥaberdār oldu māzer

Düşüp yād iller içre bī-ser ü pā
Yürüdi vālih ü ḥayrān u şeydā

Eser yilden umup Varḫa қоһusin
Gözin yummazdı gözlerdi girüsin

Hezārān serv ü şimşād u şanavber
Semen-būy u semen-rūy u semen-ber

Kenīzān cilveger olup ider nāz
Ġulamān yügrüşür eyler tek u tāz

[5035] Şalınmış her kenīzün zülfi dāmı
Şikār u şayd idinmiş bir ğulāmı

Kiminün işi ʿīṣ̣ u ʿışk-sāzī
Kimi ider niyāz u ʿışk-bāzī

Olurdi ‘āşık u ma‘ şūq der-kār
Ki olur her metā‘ a bir ḥarīdār

Yürüdi çün nesīm-i nev-behārī
Müzeyyen kıldı etrāf-ı diyārı

(152a)

ÂMEDEN-İ ŞÂH MUḤSİN BE-ŞEHR-İ ŞÂM VE İSTİKBÂL
KERDEN-İ UMERÂ- YI KİRÂM VE GÜL-ŞÂH-RÂ BE-ḤÜRMET U
İHTİRÂM-I Ū BE-İSTİKBÂL U TA‘ ZÎM U İKRÂM VEY RÂ HOŞ-
ḤÂL KERDEN

Çü şeh Muḥsin irişdi mülk-i Şāma
Ḥaber itdi münādī ḥāş u ‘āma

[5040] Şehüñ geldüğine olup feraḥnāk
İderler gül gibi ten cāmesin çāk

Yürüdi begler istikbāle çıkdı
Felāḥ u devlet ü ikbāle çıkdı

Görüp şāhuñ bu resme fetḥ-i bābın
Öperlerdi riḳāb-ı kām-yābın

Pes andan dirler ey şāh-ı ‘ālem
Ola bezmüñ çerāğı māh-ı ‘ālem

Zemānı nūr-ı mihr itdükce rüşen
Zemīni nūr-ı ‘adlūñ kıla gülşen

- [5045] Ayagũ tozı kuhl-ı rüşenâyî
 Olalı buldı çeşm-i cân cilâyı
- Hezārān āferīn iḳdām-ı tāmũ
 Giderdi zulmetin ‘ayn-ı enāmũ
- ‘Aceb mi serv-i dil-cūyuñ hırāmı
 Cemālũñle bize şubḥ itse şāmı
- Müşerref itdi Muḥsin çün serīri
 Çıkarlar karşıya mīr ü vezīri
- Piyāde oldılar Gül-şāh öñinde
 Nitekim ḥayl-i encüm māh öñinde
- [5050] Şeref virmek içün ol meh-liḳāya
 Şaçıldı necm-i zer bay u gedāya
- Tapular eyleyüp ol meh-cebīne
 İletdiler maḳām u menziline
- Kenīzekler ururdi pāyine yüz
 Şafā geldükden artuḳ yoḡ idi söz
- Niḳābın ḳaldırup ol verd-i sīr-āb
 Ḥumār-ālūd çeşminden uçup ḥāb

(152b) Yağası maṭla^ç -ı hūrşīde döndi
Serīr zirih-i şeh Cemşīde döndi

[5055] Görinmezdi çü Varḳanuñ nişānı
Olurdi ğonçeveş dem-beste cānı

Gelürdi yādına ol serv-i çālāk
Dilerdi ide gül gibi tenin çāk

Hacāletden dönüp hüsniñüñ ayı
Çeker dāmān-ı şabra dest ü pāyı

Düşüp çeşmine vehm-i şermsārī
Nihān itdi hacar içinde nārı

Dilinde ğonçe gibi şaklayup kan
Çıkarmazdı koḫusın virse ger cān

[5060] Teninde nār-ı ğam urup zebāne
Dili söylerdi efsūn u fesāne

Viren dil dil-rübāya cān u dilden
Gider lā-büd ^ç inān-ı şabrı elden

Düşüp ^ç ışk ile dil kām-ı nehenge
Mecāl ü şabrı qalmaz nām u nenge

Dil-ārāmından özge kāmı olmaz

Eser yiller gibi ārāmı olmaz

Fiğânın nāme-i cān-kāh ider ol

Dehânından semāya rāh ider ol

[5065] Hāyāl-i yār öñine gelse ekşer
Dökilür gözlerinden lü'lü'-i ter

Dir idi gevherisin kağı kânuñ

Ki oldı gözlerüm gevher-feşānuñ

Bilimem kandalıguñ n'oldı kâmuñ

Ne mehsin kim degül rüşen maqâmuñ

Zihî 'ışk u zihî derd ü zihî kâr

Göñül bir yaña vü bir yaña dildâr

Vücûdum serv-i gülzâr-ı cüvânî

Ter ü tâze çü âb-ı zindegânî

[5070] Kılum deprenmedin bād-ı elemden
Gülüm incinme müşkîn hâr-ı gamdan

(153a) Kılup gül yādına bülbul gibi zâr
İdersin pisterüm gamdan tolu hâr

Tenüm nâzük iken gül-berg-i terden
Geçürdüñ hâr-ı ğam nevkin cigerden

Dilüme âteş-i ‘ışķuñ urup key
Virür varum hevāya nitekim ney

Semender gibi od içre idüp cā
Dutuşdum nār-ı ğamdan küllhanāsā

[5075] Kemān-ı ‘ışķ içinden çıkısa ger tîr
Siper dutmak aña olmaya tedbîr

Çü tîr-i ‘ışķ ide bir dilde hâne
Ser-â-ser cism olur aña nişâne

Olursa zarf-ı pûlād-ı Dımışķî
Doyulmaz şanma bûy-ı müşk-i ‘ışķı

Қоғусı ğālib olmayaydı şūma
Ҳотандан gelmez idi mülk-i Rūma

Ne dilde olsa nār-ı ‘ışķ sūzān
Olur ol bād-ı āh ile fūrūzān

[5080] Per açup itse bāz-ı ‘ışķ pervāz
Fiġān u nāledür aña ıabıl-bāz

Sekerdür hürmeti cām-ı şerābuñ
 Koḥusıdur viren lezzet-i kebābuñ

Çıkup cānına nār-ı ʿışk-tābı
 Bişerdi bağı başınuñ kebābı

Ne cānda nār-ı ʿışk eyler ise cā
 Çıkar lā-būd duḡānı külḡanāsā

İrişdi cānına tāb-ı ġam u derd
 Gül-i surḡeyni itdi lāle-yi zerd

[5085] Cihānuñ dolsa ezhār ile bāğı
 Dimezler lāle ger olmasa dāğı

TEMĀŞĀ KERDEN-İ ŞĀH MUḤSİN BĀĖ-I CEMĀL-İ GÜL-ŞĀH VE
 BE-TEĖAZĀ-YI NEFS-İ ḤOD-KĀM BE-GÜLİSTĀN-I VİŞĀLEŞ
 DER-ĀMEDEN

VE ÇİDEN-İ VERD-İ VİŞĀL-İ CĀN-FEZĀYEŞ MÜYESSER NE-
 ŞODEN

(153b) VE GÜL-ŞĀH NĪZ DİL-TEŞNE-İ ZÜLĀL-İ VİŞĀL-İ YĀR-RĀ
 BE-DEŞNE-İ ĀBDĀR-I CĀN-FİDĀYĪ ĀB DĀDEN

VE MELİK MUḤSİN EZ-ĀN ḤĀLET-İ DİL-GÜDĀZĪ GĀH GĀH BE-
 MUŞĀḤİB-İ GÜL-ŞĀH RİZĀ DĀDEN

Meger bir gün ki oldu rüz-ı pīrüz
 Cihān ḡurrem idi çün rüz-ı nev-rüz

Serâyında olurdı gerçi Gül-şâh
Vişâle bulmamışdı dest-res şâh

Bulup cân-ı dili bir gün ferâğı
Düğün kaydına emr itdi yarağı

Anuñ kim cânı ğamdan bî-ṭa‘ abdur
Gice gündüz işi ‘îş u ıarabdur

[5090] Kimüñ kim kârı ‘îş ile neğamdur
Yıkılsa aña bu ‘âlem ne ğamdur

Açılsun diyü verd-i ħüsn-i Gül-şâh
Yeñi başdan düğün itdi şehenşâh

Şürü‘ itdi pes andan bir düğüne
Gelince görmemiş kimse bu güne

Güneş olmuşdı gündüz mühre-bâzı
Gicede mäh idi âteş-nevâzı

Muĝannîler olurdı naĝme-perdâz
İşidüp Zühre olurdı nevâ-sâz

[5095] Şeb-i vaşl u neşâṭ u kām-rānî
Şehenşâhî vü ‘ışķ u nev-cüvānî

Bu devlet ırmeye her kām-yāba
Meger Keyḥusrev[u] Efrāsyāba

Temām oldu çü esbāb-ı ‘arūsī
Varur meşşāta zeyn için ‘arūsı

Ne ḥācet vesme ol kaşı hilāle
Ne meşşāta gerek Yūsuf-cemāle

Hezārān luṭf u i‘ zāz ile şāhı
Koyarlar gerdege mīr ü sipāhī

[5100] Nazar kıldı çü şeh ol meh-cebīne
Alup ḥayret anı düşdi zemīne

(154a) Hümāyūn-peykeri bir ‘ālem-i nūr
Girüp Ḥuld içre itmiş ġāret-i ḥūr

Muḳavves kaşları miḥrāb-ı pākān
Mu‘anber sāyebān-ı ḥābnākān

Kaşından ol meh itmiş menzilin ḳavs
Zihī menzilgehidür bāğ-ı Firdevs

Olup kirpüklerinden nāvek-endāz
Gözin itmiş mükeḥḥal sürme-i nāz

[5105] Cemālinden olup ḥadd-i beşer dūr
İşitmemiş perī vü görmemiş ḥūr

Mu‘allaḳ ğabġabı āsīb-i cāndur
Maḥabbet bāġ[ı] içre sīb-i cāndur

O ḥüsn ü şüret-i luṭf u şemā’il
Olur nāzır olan bī-cān u bī-dil

Dutuban ḳāmeti dilde ḥayāli
Bitürdi bāġ-ı cānında nihāli

Yüzinden sīnesine düşdi bir nār
Oda yandı vücūdı mişl-i pür-nār

[5110] İderdi dem-be-dem ol ḥadd-i gül-gün
Gözi merdümlerini ğarḳa-i ḥün

Görüp itdi o dendān-ı dūrerden
Tolu kirpüklerin ‘ıḳd-ı güherden

Ḳalur ol şürete ḥayrān u ser-mest
Ururdi ḥayretinden dest-ber-dest

Olan şüretde ma‘nādan ḥaberdār
Nuḳūş-ı şürete olmaz giriftār

Belî çün zarf-ı ma' nâ oldı şûret
Olur ol şûrete bakmak zarûret

[5115] Beni deyr-i cihân içinde nâ-çâr
İder her gördüğüm şûret perestâr

Çü Gül-şâhı temâşâ eyledi şâh
Didi gökden nüzûl itmiş yire mâh

Bâkarak geh yüzine geh zemîne
Alışdurdı gözin ol meh-cebine

(154b) Tazarru' itdi başladı niyâza
Uzattı destini ol serv-i nâza

Görür Gül-şeh o devlet-i şâh-bâzı
Geçüp bu kebge lu' b-ı dest-bâzî

[5120] Bulup şayd-ı vişâle dest-i fermân
Boğazlayup kebûterden döker ған

Dağı şîr-i ner olmadan havâle
Yirinden kaçdı ürküp ol gazâle

Didi şaķın vişâlûñ şâhsârın
Tama' desti kıparup berg ü bârın

Kemend-i şayd atılup gerdenüñe

Şikâr okı doķınmasun tenüñe

Şakın eyle gülünc ü lâbe olma

Şebāsā her kese hem-ḥābe olma

[5125] Elin şundı hemān ol çeşm-i ḥūn-rîz

Çıkardı ḥancer-i ser-tîzini tîz

Fidā-yı yār idüp rûḥ-ı revānı

Dayayup sînesine dutdı anı

Didi şāhum taşavvur itme anı

Bulup cānum bu ḥancerden emānı

Vişālüm bâğına girüp çü bülbul

Nesîm-i mihrüñ ide gonçemi gül

Bu gülşenden götürgil kârbāruñ

Ḥazānı yitdi şāhum bu behāruñ

[5130] Dönüp pāy-ı kelāğa şāhsārı

Ḳara toprağā vardı berg ü bārı

Senüñ de Ḥaḳ vire şāhum murāduñ

Şeh-i ‘ālem geçersin ḳanı dāduñ

Saňa da ‘ıřķum olup ger ھاvāle
İderseñ hecrüm ile āh u nāle

İki ‘ıřķ ehline çok mıdur ey yār
Fidā ola benüm gibi perestār

Benümçün cānuñı şalma enīne
Bir ölüyem ki degmez şīvenine

(155a)[5135] Başı ucında olan yasa degmez
Yunup şarındığı kirbāsa degmez

Belā cān-ı ‘azizüñden olup dūr
Ėarīķ-ı baħr-ı ‘ıřķ olsun ķo bir mūr

Fidā-yı vaşluñ olup bu siyeh-rū
Ėarīķ-ı nār-ı ‘ıřķ olsun ķo bir mū

Dilüñe şarşar-ı Ėam itmesün rāh
Hevā-yı ‘ıřķ ile gitsün ķo bir kāh

Tenümi cān-ı bīmāra idüp şal
‘Adem mülkine kılsam tañ mı irsāl

[5140] Ten-i bī-tāba olunca belā ol
Saňa vü Varķaya olsun fidā ol

Bırakmağıl dilüm âşûb u cenge
Hırâm itmek yaraşmaz pây-lenge

Çü Muhsin diñledi işbu kelâmı
Pür oldı hûn-ı dilden ‘aynı câmı

Didi Gül-şâha ey dildâr-ı hûn-rîz
Dilüñe itme nevk-i hanceri tîz

Gidüp cāndan hemāna sūz u tābı
Diline ebr-i şefkat saçdı ābı

[5145] Didi hancer gibi kana bulaşma
Karındaş olma aña kan yalaşma

Dil ü cānuñda koma ğamdan āzer
Beni bil kendüñe ẖîş ü birāzer

Gider ebr-i ğamı yüzüñden ey māh
Yiterdür mihr-i ruhsāruñla geh gāh

Dil ü cān hānesin idüp münevver
Şunup lafz-ı dürer-bāruñla şekker

Geçürem vaqtüm ey şāh-ı dil-efrūz
Temāşā-yı cemālüñle şeb ü rûz

[5150] Qabûl idüp sözini şâhuñ ol mâh
 Olurlardı muşâhib gâh u bî-gâh

İderdi ol şeh-i baht u sa‘ âdet
 Temâşâ-yı ruḥ-ı yâre kanâ‘ at

(155b) Qılurdi qalmayup cāndan qarârı
 Temâşâ-yı ruḥ-ı gülzâr-ı yârı

İrüp nûr-ı cemālinden tecellî
 Bulurdi cānı anuñla tesellî

ÂMEDEN-İ VARQA BE-EŞBÂB U MÂL BE- KİŞVER-İ GÜL-ŞÂH U
 HÎLÂL VE ŞENİDEN-İ VEFÂT-I GÜL-ŞÂH VE NİŞESTEN BER-
 MEZÂR-I ÂN PEYKER-İ MÂH BE-ŞAD ḤASRET Ü ÂH

Bu yaña Varqa daḥı ‘azm-i cānân
 İdüp bûlbûl gibi olurdi nâlân

[5155] Bir olup gözine leyl ü nehârı
 Qarâr itmezdi çün bād-ı behârî

Vişâle olduğınca cānı tâlib
 Olurdi inkisâr-ı qalbi ğâlib

Şataşduğına Gül-şâhı sorardı
 Qara düşler görüp ḥayra yorardı

Ṭanıklık virür idi gönli gözi
Vişāl-i yār añā olmaya rūzī

Başına sāye-i ol serv-ķāmet
Müyesser olmaya ķopsa ķiyāmet

[5160] Ceres gibi ķulağı çıñlar idi
İlüñ ne söyledigün diñler idi

İdemez ‘āşık-ı miskīn ķanā‘ at
Olur hırşī füzūn sā‘ at-be-sā‘ at

İki dem idemez maṭlūba ārām
İder her dem ṭalebde sa‘ y u iķdām

Gül olsa bāğ u ḥüsn içinde deste
Diler ki virüp ide deste deste

Zihī devlet ki merd-i nīk-baḥtı
Çeke mülk-i vişāl-i yāre raḥtı

[5165] Oluban şāhid-i devlet der-āğūş
İde endūh-ı hicrānı ferāmūş

(156a) Dilinde ķalmayup ğamdan ğubārı
Geçerken ḥoşlık ile rūzgārı

Ese nā-geh ğam ile bād-ı idbār
Semūm-ı fūrkat ide cānına kār

Ola ğayrılar ol bāĝ içre güstāh
Dıraht-ı vuşlatından kopara şāh

Gide elden recā-yı vaşl-ı gülzār
Dil ü cānı kıla bülbul gibi zār

[5170] Dire berg-i gülin bād-ı ħazānı
Kıla efsürde-dil bir bāĝbānı

Ola pā-māl-i ‘ālem nitekim mūr
Kala Varķa gibi dildārdan dūr

Yakın oldu iline çünki ol şāh
Bir ādem şaldı tā kim ide āĝāh

Çıkup ta‘zīm ü istikbāl ideler
Şafā vü luṭf ile hoş-ḥāl ideler

İrişdi peyk-i Varķa çün Hilāle
Dutışdı cānı nār-ı infī‘āle

[5175] Cihān oldu gözine tīre vü teng
Bilimezdi ne ‘özr ile ola leng

Olurlar bir kaç âdemler süvâre
Varup bulışdılar ol şeh-süvâre

Didi hâlün nedür yol zahmetinden
Terahhum itdi ya' nî şefkatinden

Bakup gördi bu esbâbı bu mâlı
Nedâmetle diger-gün oldu hâli

Hacâletden olup gönli perişân
İşine it gibi oldu peşimân

[5180] Meger karşılayup çıkdukdâ anı
Ser-â-ser kavminün pîr ü cüvânı

Şeb-i fûrkat gibi olup siyeh-pûş
Ridâ-yı mâtemi şalmışdı ber-düş

Bu hâli şormağa kılduğda âheng
Dutup aqdâm-ı iqdâmı olur leng

(156b) Kime şorduysa virmezdi cevâbı
Dimezlerdi cevâb-ı nâ-şavâbı

Didiler dirilüp kavmi Hilâle
Çü itdün bu işi girdün vebâle

[5185] Durup Varḳaya varup ʿ arz-ı ḥāl it
 Haber vir mevtini defʿ -i melāl it

Bihışt-i ʿ Adna di naql itdi ol ḥūr
 Güneş olmaz gil ile gerçi mestūr

Olup zāʿil kūsūf-ı mihr-i enver
 Çıkınca toprak içinden o gevher

Tesellisin virüp ol nev-cüvānuñ
 Ne dırsen di duyulınca yalanuñ

Bu sözi gūş idüp vardı zenine
 Danışdı bu işi ol reh-zenīne

[5190] Ne zen tīre yüzinden rūz-ı rūşen
 Hazān olur dem-i serd ile gülşen

Yüzini görse ger şahñ-ı çerāda
 Buzağusını almaz gāv-ı māde

Başup izine anuñ mekik urur
 Teninde kırdeşenini çıkarur

Düşünde göricek ḥayra yoranuñ
 Olinca nekbeti kümeyte anuñ

Hilāl aña didi ey bed-liķā zen
Baña olduñ şavulmaz bir belā sen

[5195] Revā mıdur cihān içre dem-ā-dem
Saña uyup olam rüsvā-yı ‘ālem

İdüp biñ çāplūsī birle ħīle
Ferāmūş oldu Dimne vü Kelīle

Cihānda eyledüñ bir ħīle bünyād
Ki itmedi anı ‘ayyār-ı Bağdād

Dimişler efser-i zerdür emānet
Kişiye tavķ-ı la‘ netdür ħıyānet

Dutup dāmānın ol seĥĥāre zālūñ
Didi def‘ ini kıl işbu melālūñ

(157a)[5200] Olup mātem-zede mevt-i nigāre
Tesellī virelüm ol sūgvāre

Olalum ĥayret ile zār u ġamnāk
Dil ü cān cāmesini idelüm çāk

Pes andan vardılar ol şeh-süvāre
Şürū‘ idüp binā-yı āh u zāre

Didiler ey erenler ser-fîrâzı
 Hüdâ virsün saña ʿömr-i dîrâzı

Der-âgûşuñ olup dildâr-ı devlet
 Bulasın vuşlat-ı dildâra kırbet

[5205] Semend-i devlete dâ'im süvâr ol
 Sa'âdet milketine şeh-süvâr ol

Dutup elde müdâmî cām-ı gül-fām
 Ola dildâr-ı devlet emrüne rām

Gice gündüz firākuñla çeküp âh
 Cihāndan hasretüñle gitdi Gül-şāh

Dutup tîğ-ı ğam ile dest-i devrān
 Yoluña kebş-i cānın kesdi kırbān

Gelür diyü bakup sen gül-ʿîzârı
 Dikerdi yola çeşm-i intizârı

[5210] Süpürüp yollaruñ müjgānı ile
 Şulardı eşk-i hūn-efşānı ile

İder mihrüñ ile hāke şalup ten
 Ten-i pâki kara toprağı mesken

Olup gözine bu şah-ı cihân teng
Ebed mülkine itdi ‘azm u âheng

İki gözi olup ebr-i güher-senc
İder menzilgehüñ hâk içre ol genc

Çoyup bu külbe-i teng-i cihânı
Mekân idindi kâh-ı lâ-mekânı

[5215] Dağı açılmadın ol verd-i sâde
Hayâtı berg ü bârdan virdi bâde

Didi vü geldi bir hâlet Hilâle
Zarûrî eyledi feryâd u nâle

(157b) Çü gûş itdi anı Varğa-yı dil-teng
Yidi dest-i ecelden gūyiyâ seng

Zemîn üzre düşüp ol yâr-ı çâlâk
Yirini eyledi sâye gibi hâk

Yitürdi la‘lâsâ efserinden
Fürûğ-ı neyyir-i hūşı serinden

[5220] Yüz urdı yire didi kanı Gül-şâh
Bu derd ile mi virdi cāmı Gül-şâh

Düşüp yire çü murğ-ı nīm-bismil
Yaturdı hāk u hūn içinde bī-dil

Birez dem kim ider feryād u zārī
Durup şordı mezār-ı gül-^ç ızārı

Düşüp yola çü ebr-i nev-behārī
Şaçardı başına hāk-i reh-güzārı

Akup cūy-ı sirişki reh-güzāra
Güç ile cān atup geldi mezāra

[5225] Meyānından hemān ol şāh-ı hūn-rīz
Çeker Mirrihveş bir hancer-i tīz

Fidā-yı vaşl idüp [rūh-ı] revānı
Bir içim şu gibi nūş ide anı

Çomadılar dutup destin cüvānuñ
Çekerler hancerin destinden anuñ

Mezāra yüz urup ol lāle-ruhsār
İderdi eşk-i gevher-bārın īşār

Çara toprağa ol hūrşīd-pāye
Yüzi üzre düşerdi hem çü sāye

MÜNACÂT KERDEN-İ VARÇA

[5230] Dir ey dermân-ı derd-i derdnākân
 Müdâmî hırқа-düz-ı sîne-çākân

 Murād-ı hâtırı her nâ-murāduñ
 Güşād-ı şeş-deri her bî-güşāduñ

 Sürüp ‘ömre ğam-ı hicrân-ı Gül-şāh
 Dükenmez derd-i bî-dermân-ı Gül-şāh

(158a) Uşandı cānum onsuz zindeġiden
 Cihān mülkindeki pāyendegiden

Қабұл olmaya қәнүн-ı vefāda
 Dil ü cān zinde ola bu belāda

[5235] Hārām olsun baña onsuz cinānuñ
 Şouқ şuyını içersem ben anuñ

Baña bu kişver-i fānî gerekmez
 Bu fānide cihānbānî gerekmez

Dil ü cān olmadın hecr ile güm-rāh
 Baña göster қapuña тоғrı bir rāh

Kimüñ kim olmasa yāri vefādār
 Biçilür қaddine sevb-i vefā dār

Zihî ‘ışk u zihî derd ü zihî ğam
Zihî mihr ü zihî lutf u zihî dem

[5240] Reh-i ‘ışk içre kıymak baş u cāna
Yiter ‘ışk ehline cüz’î behāne

Şımasa kâse-i Mecnûnı Leylî
Dil-i maḥzûnı bulmazdı tesellî

Öñine geldügince mevt-i dildâr
Diri olduğını eyler idi ‘âr

Durup biñ sa‘y ile eylerdi ta‘cıl
Ḥayâtın itmege mevt ile tebdîl

Didi ben cān virürken ey ecel sen
Ġamîn itdün baña ṭul-ı emel sen

[5245] Ne şâdır oldu nûr-ı gülsitāndan
Olur pejmürde ten bād-ı ḥazāndan

Ne hikmetdür cemende sebzecârı
Görüp girye ider ebr-i behârı

Bite gülşende geh bir serv-i dil-cû
Gözi yaşın ağıdur aña bir cû

Saňa n'itdi 'aceb ol serv-i âzâd
Ki kılduñ ey ecel 'ömrini ber-bâd

Halâş olmadı mekrüñ âfetinden
Utanmaduñ o servüñ kâmetinden

(158b)[5250] Gözüñ açsañ saçınıñ sünbüline
Sen anuñ degmez idüñ bir kılına

Nażar kılsañ o mihr-i âsmâni
Kamaşurdı gözüñ görmezdi anı

Ol âhû-çeşme olsa gözlerüñ tuş
Seni iderdi bûy-ı müşki bî-huş

Görünse gözlerüñe ol yüzi gül
İderdüñ murğ-ı cânuñ aña bülbül

Niçün derd ehline hem-dem degülsin
Meger sen ey ecel âdem degülsin

[5255] Degül kâdir saňa kimse şavaşa
Noğud gibi girürsin her bir aş

Niçün urmaduñ itmedüñ havâle
Meh-i nev gibi çengâlüñ Hilâle

Niçe kez ibni ‘ Adnān ile peygār
İdüp kıldum cihānı başına dār

Niçe kez ‘ Anter ile ceng ü āşūb
İdüp kıldum anı tīgümle mağlūb

Şalınca hāke bu rūḥ-ı revānum
Ne içün almaduñ minnetle cānum

[5260] Bu vech ile iderdi āh u nāle
Yağardı nār-ı gam bağrın çü lāle

İder ol deñlü āh u girye vü sūz
Geçer giderdi bilmezdi şeb ü rūz

Gelüp kavmi iderlerdi naşīḥat
Niçe bir cāna bu zecr ü fażīḥat

Delerseñ nevk-i müjgānuñla Qāfı
Görinmez gözine ol la‘ l-i şāfı

Zemīni nāḥun ile eyleseñ çāk
Bulınmaz sa‘ y ile güm-geşte-i hāk

[5265] Çü genc-i hāke medfūn ola gevher
Dizilmez rişteye bir daḥı ekser

Semûm-ı âfet erse sebzâra
Olur çâre taḥammül nev-behâra

(159a) Gide çün verd-i ḥandānuñ şafâsı
Kesilür bülbülün laḥn u nevâsı

Şadezsüz düşse bahre gevher-i ḥâş
Çıkar cânı çıkarmaz anı ğavvâş

Dolanup boynına ḥasret kemendi
İşitmezdi kulağı nuş u pendî

[5270] Mezârında yatup kırk gün şeb ü rûz
Çekerdî derd ile feryâd-ı cân-sûz

Gelürdi ḫatına geh geh ḫabîle
Yüz urup ḫâke ağlarlardı bile

İderler ca‘l ile Varḫaya mihri
Gil ile setr idüp mihr-i sipihri

ḤABER YÂFTEN-İ VARḤA EZ-AḤVÂL-İ GÜL-ŞÂH Kİ BE-ŞÂH-I

ŞÂM DÂDEEND

VE ENDER-MEZÂREŞ ḲURBÂN-I KEBŞ-RÂ DEFN KERDEEND

BE-NAḲL-İ DUḤTER-İ MÂH-AḤTER Kİ ḤÂTEMEŞ GÜL-ŞÂH

EMÂNET DÂDE BÛD VE [DER] ŞİFAT-I ŞEB

Meger bir şeb çü şubḥ-ı zindeġânî

Neşâṭ-efzâ çü eyyâm-ı cüvânî

Yuḥuyı vaḥş u ṭayr itmişdi me'vā
 Ḥavādiş çekmiş idi dāmına pā

[5275] Kilāba ṭavḳ olup ḥalkā-i dūm
 Reh-i feryādını itmiş idi gūm

Şabāḥuñ būmına urmağa ḥancer
 Kelāğı zulmetüñ açmışdı şeh-per

Cihān ḥalkı düşüp bir özge kāre
 Görinmezdi meger çeşm-i sitāre

Uğırlar düzd-i şeb hūşın 'asesden
 Çalardı nāle-i ğaflet ceresden

Yañılmışdı nevāsını dühül-kūb
 Elinden düşmiş idi deste-i çūb

[5280] Olmaz irse biñ gül-bāng-ı yā Ḥayy
 Firāş-ı ğaflet-i şeb mürdegān ṭayy

(159b) Bu gice içre bir gün yüzlü duḥter
 Ne duḥter āsmān ḥüsnine aḥter

Gelüp Varḳaya didi ey birāzer
 Hilāl oldu saña Nemrūd u Āzer

Dilerseñ saña bu nār ola gülzār
 Bu merķad kim idersin nāle-i zār

Açup kı̄l sīne-i çākūñ [gibi] çāk
 Ki setr olmaz gil ile mihr-i eflāk

[5285] Bulursañ bunda ger ol māh-çihri
 Olur rüşen Hilālūñ saña mihri

Hemān-dem şevķ ile ol ‘āşık-ı mest
 Mezār-ı dil-beri açdı urup dest

Görindi şekli çün ol derdmende
 Didi dönmiş nigārum gūsfende

Gözi ol gūsfende çünki baķdı
 Leşini çıkarup taşra bıraķdı

İrişdi Varķanuñ cānına hayret
 Bilimedi nedür bu işde hikmet

[5290] Temāmet hālet-i Gül-şāhı duĥter
 Yüzine baķmadan oķudı ez-ber

Ėalup bu hālet ile taña Varķa
 Biĥār-ı hayret içre vardı ġarķa

Düşürdüñ didi ol hūrī-liḳāya
Dil ü cānum bir oñulmaz belāya

Baňa toğrı haber vir ḳanı Gül-ṣāh
Çıḳup yirden göge mi ağdı ol māh

Ġam ile eşk-i hūn-bārın idüp cū
Didi lutf ile Varḳaya o meh-rū

[5295] Adı Muḥsin emīr-i milket-i Ṣām
Ḳomamış ‘ışḳ-ı Gül-ṣāh aña ārām

Cemāli vāṣfin işitmiş ṣabādan
Dil ü cāndan olur ‘āṣıḳ hevādan

Güz̄er ḳılduḳça bu bāğ-ı İremden
Alur būyın nesīm-i ṣubḥ-demden

(160a) Çalup düzd-i ṣabā bī-iḥtiyārī
Metā‘ -ı būy-ı zūlfın nigārı

Meṣām-ı cānına virüp ṣafāsın
Alur ‘ışḳ ehlinüñ ḳanı behāsın

[5300] Hemānā Ṣāmdan ol ṣāh-ı ġālib
Dil ü cāndan olur bu māha ṭālib

Olup mäh ile mihrüñ hem-‘ mñanı
Gice gündüz ider ıayy-ı mekñanı

Anı gördüñ hemñan ol merd-i fā’iķ
Seher vaķtı mişāl-i şubh-ı şādıķ

Çeküp eflāke ser çetr ü hıyāmı
Dutar şahrāyı ordusu temāmī

Anuñ in‘ām-ı ‘āmından ķabile
Ġani‘ oldu ķamusı mālı ile

[5305] ‘Aķalar itdi ol deñlü Hilāle
İrerdi āķir evvel mihr zevāle

Döküp yolına esbāb u ķumāşı
İder dilden fidā-yı cñn u başı

Virür ol deñlü la‘l ü dürr ü gevher
Sebīl idi kim akar sīm ile zer

Virüp cebr ile Gül-şāhı o şāha
Alup şaydın yöneldi şāh-rāha

Boğazladı dutup bu kebşı fi’l-hāl
Vefāt itdi diyü itdi saña āl

[5310] Velî gitdükde Gül-şâh-ı vefâdâr
Olup ‘ışkuñ ile bülbül gibi zâr

Bu hâletden gelüp aña hamiyyet
Kılup müye baña itdi vaşıyyet

Didi geldükde ol yâr-ı be-nâmum
İrişdürüp taḥiyyât u selâmum

Dilerse vuşlat-ı dildârı yarın
Ferâmûş itmesün bu ğam-güsârın

Metâ‘ -ı vaşluma idüp emānet
Ölürsem itmeyem aña hıyānet

(160b)[5315] İçersem zehr ile her lahza şad cām
Kimesne dāmenümden almaya kām

Ger düşmen benüm ile sitize
İdüp kılsa vücūdum rīze rīze

Degül bir cān eger olursa şad cān
Virem ‘ışkına anuñ geçmedin ān

Çü itdi Varḳayı Gül-şeh den āgāh
O ḥātem kim aña virmişdi Gül-şāh

Didi Varḳaya kim bu la‘l-i kânı
Saña teslîm içün virmişdür anı

[5320] Emānet virdügi ḥâtem durur bu
Ölince cânına mâtem durur bu

Degül maḥfî saña aḥvâl-i ğayrı
Didi vü itdi aña şeb be-ḥayrı

**ZÂHİR ŞODEN-İ HİLE VÜ KİZB-İ HİLÂL VE RÜSVÂ-ŞODEN-İ
BE-ŞAD-ENDŪH U MELÂL VE BA‘Z KELİMÂT-I HİKMET-ÂŞÂR
VE GÜFTÂR-I NEŞÂYİH-Şİ‘ÂR**

Seḥergehden çü şubḥuñ pehlevânı
Açuban merḳad-ı leyli nihânî

Ḥacâlet ipini boynına daḳdı
Leşini zulmetüñ taşra bıraḳdı

Güneş gibi Hilâlüñ evvel âḥir
O bed-re’y üzre oldı kızbi zâhir

[5325] Ḥacâletle bakup Varḳa yüzine
Olurdu tîre bu dünyâ gözine

Yalana virmeyüp aşla mecâli
Ḥavf-ı kızb ile dutdı Hilâli

Olur gün gibi zâhir çün bu hâlet
 Kabîle halkına düşdi hacâlet

İderlerdi Hilâle ser-zenişler
 Senüñdür dirler idi hep bu işler

Getürdi başına dürlü belâyı
 Zeni rüsvâ-yı ‘âm itdi Hilâli

(161a)[5330] Uyanlar dâ’imâ ‘avret sözine
 Hacâlet gâzesin sürer yüzine

İdenler çeşm-i bînişle nigâhı
 Şadâkatden ider hırz-ı külâhî

Sebük-kadr olmağa var itme âheng
 Ki olur gevher-i merdüm girân-seng

Sebükdür has idemez bir yiri cā
 Ağırdur tağ çeker dāmânına pā

Olursañ hirāsân yilden sebük-rev
 Başuña taş olursañ mülke husrev

[5335] Dilerseñ el dilinden urmasun gam
 Şakın ilden dilüñi sen dahı hem

[5345] Zer-i hâlişden olmasa eger şūd
Ne kıymet eyleye anda zer-endūd

Dilerseñ fitne kapusın eger sed
Dilüñle söyleme gel nîk ü yâ bed

(161b) Muḥalled dilerseñ ger ḥayâtı
Dilüñe alma hergiz türrehâtı

Dilerseñ olasın gül gibi ḥandân
Yum ağzuñ ḡonçeveş gösterme dendân

Hüner az söylemekdür merd-kāra
Ḥuşûşâ irişen bu rûzgāra

[5350] Benüm gibi düşüp sevdā-yı ḥāma
Getürme olur olmaz sözi kāma

Dil eymendür çü söz olmaya güfte
Dağılur rişteye her dürr-i süfte

Şadef gevher-fürûş olduğı ekşer
Kulağ olduğı içündür ser-ā-ser

Zebān-şekl olduğıdur tîğ-ı tîze
Gider kan dökmek içün rüste-ḥîze

Ne söz kim olmayısar sūdmend ol
Gerek hatm eyle muhkem ola bend ol

[5355] Şaķın toĝru söze incinme zinhār
Ġazab atına dā'im binme ey yār

İşidüp haķ sözi bozma mizācı
Bilürsün haķ sözün olduĝın acı

Yazup hikmet kitābı içre Loķmān
Dimiş dārū-yı telhe āb-ı hayvān

Gözet ĝayretle aşdāf-ı dü-nîmi
Ki besler ka' r-ı deryāda yetîmi

Şütürveş haķ sözün bārına rām ol
Mürüvvetle kabûl-ı hāş u 'ām ol

[5360] Degüldür 'ākıl idüp hışm-ı bî-bāk
Ġazab tîĝiyle ide 'ālemi çāk

Olanlar 'ālem içre āhîr-endîş
Cefā ile ider mi halkı dil-rîş

Ġazarsañ düşmek içün ĝayrıya çāh
Düşersin ĝaflet itme aña nā-gāh

Ziyān itme şaķın bir ferde ey yār
Yaşamaz ‘ālem içinde ziyān-kār

(162a) Dilüñ ef̄̄isin iderseñ eger sāk
Olur dürc-i dehānuñ içi tiryāk

[5365] Kerīmüñ itse hışmı ger güdāziş
İder ardınca āzārı nevāziş

Olurlar hışmı der-i ref̄ -i selāmet
Koparur zelzele tağda kıyāmet

Anuñ kim hılķatin Hāk eyledi pāk
Ola mı ‘işmetinüñ dāmānı çāk

İderseñ ilüñ ‘aybından dehen-pāk
Kimesne görmez ‘aybuñ itmegil bāk

Doķınsa gözüñe bī-nūr ider hār
İder ham kāmētüñ çekseñ girān-bār

[5370] Gözetme muķtezā-yı nefsüñ ey dil
Yirüñ itme meges gibi mezābil

Ne sev Gül-şāhı ne dil vir vişāle
Ne çek derdin ne minnet kıl Hilāle

Ne ‘ıřķ-ı serserī içre çeküp āh
Ne kıl ümmīd-i ihsān-ı Selīm Şāh

Bu esbāb-ı neşāt u ‘īş u şādī
Nedür ‘ıřķ ehlinüñ bundan murādı

İdersin zülf ü hālın dāne vü dām
Murādın bulmak içün nefs-i hod-kām

[5375] Zeni cüft itme itme t̄ālī‘ üñ şūm
Atası ger olursa kayşer-i Rūm

İdinmez borc[ı] olan merd selāmet
Olursa va‘de ferdā-yı kıyāmet

**FİRİSTĀDEN-İ VARĖA AN ESBĀB U MĀL BE-ŞĀH-I YEMEN Kİ
VARĖA-RĀ HĀL BŪD VE HOD BĀ-HEZĀR NĀLE VŪ ZĀRĪ
TARĪĖ-İ ŞĀM GİRİFT BE-ŞAD-DİL-ĀZĀRĪ**

Pes andan Varķa ol esbāb u mālı
Ne kim var la‘l u yākūt u le‘ālī

Gözin açmadı anuñ hiç birine
Revān itdi yine anı yirine

(162b) Ėamusın itdi bī-te’hīr ü ihmāl
Selīm Şehden yaña işāl u irsāl

- [5380] Çü buldı māl ü dünyādan ferāğı
 Qalur ancaq bir atı bir yarağı
 Görür kim sūdı yok māl ü menālũñ
 Girü gönderdi rağmına Hilālũñ
 Yanup âteşde hoş-bū olmasa ‘ūd
 Olur uşuñ hemān bir dūd-ı bī-sūd
 Hemānā raşşına oldı süvāre
 Şürü‘ itdi figān u āh u zāre
 Sehergehden duruban şāha gitdi
 Dehān-ı dehr-i hūn-āşāma gitdi
- [5385] Gice gündüz iderdi āh u zārī
 Döker yaşın çü ebr-i nev-behārī
 Yürürdi rüz u şeb bī-hor u bī-h‘āb
 Aқardı gözlerinden cūy-ı hūn-āb
 ‘Adem şahrāsına olup havāle
 Cigergāhından iderdi nevāle
 Kimi kim la‘l-i cānān ide dil-teng
 Olur menzilgehi yāqūtveş seng

Vücūdında şikâf-ı âh u şîven
Dutulmaz ger ola dîvârı âhen

[5390] Dil ü cânına kâr idüp ğam-ı ‘ışk
Yıkar bünyâd-ı şabrını bem-i ‘ışk

Çöküp başına leyl-i zulmet-efgen
Olur tîre gözine rûz-ı rûşen

İderdi âh u nâle nitekim def
Ururdı dest-i devrân yüzine kef

Çekenler meclis-i ‘ışk içre cāmı
Çeküp yırtar libās-ı neng ü nāmı

Gürizân olsa dîvâne görüp seng
Anuñ başında olmaz ‘aql u ferheng

[5395] İder kebg-i derî-i tîz-kāmı
Ferâġat kühsârında hırâmî

(163a) Ne gönlüm geçdi bu olmaz hevesden
Ne çıkdı murġ-ı cân bend-i kafesden

Kimi kim bâr-ı ‘ışk yâr ide ham
Cihân yıkılsa irişmez aña ğam

Eri ger qatl iderse tīg-ı pūlād
İrişmez bāri dest-i zaḥm-ı bī-dād

Çü kuşda olmaya uçmağa tākāt
Boğazlanmağla olur cānı rāḥat

[5400] Teninden gitse murğun ger per ü bāl
Yatur bend-i kafesde fāriğü'l-bāl

Ne kuş kim içmese āb-ı zülālī
Geçer şūr-āb içinde māh u sālī

Şütür bī-tākāt olup kalsa der-gil
Devādur cānınuñ derdine bismil

Yanup nāra depeñden çıkısa ger dūd
İraqdan seyr idenden olmaya sūd

Çü seyl-i ğam taşup başuñdan aşā
Olur ğarķ olduğun ile temāşa

[5405] Melāmet olur 'ışķ ehline kısmet
Ki olmaz mest olan'medinde 'işmet

Eger itmese sözün pāyün āzār
Anı şanma ayağından çıkar ḥār

Şeb içre maḥv olursa mäh u meh-tâb

Çerâğın uyarmaz nâr-ı şeb-tâb

Cihânı dutsa ger mihr ile envâr

Görine çeşm-i ḥuffâşa şeb-i târ

Görinür zulmet-i şebhâ-yı deycûr

Gözine mûş gürg-i sürme-i nûr

[5410] Görinen encümün rûşen çerâğı
Olupdur bir dil-âzâde dâğı

Hezârân dâğı vardur merhemi yok

Helâk olduğıña kaṭ‘ â ğamı yok

Olur âzâr içün bu reng tağyîr

Peleng olur gice gündüz olur şîr

(163b) ‘ Aceb mi rûz u şeb iderse nâle
Peleng ü şîr ile giren cüvâle

Ne yâda kıl nazar ne âşnâya

Qarâr-ı kâr irür âḥîr Hudâya

[5415] Dile endîşe-i şādî yaraşmaz
Dimâğa fikr-i âzādî yaraşmaz

Yakup s̄ineñde dāġ-ı nā-murādı
Yiter hicrān-ı cānān saña şādī

Diyüp giderdi olup dürlere ġarķ
Yürürdi āb u āteş içre çün berķ

Çü murġ-ābī ki geşt ide serābı
Ciger ķanın içe bulmayup ābı

Ne bir cā var gözine gire uyķu
Ne bir cū var şuna dil-teşneye şu

[5420] Dilinden ‘ ışk odı urup zebāne
Añup Gül-şāhı söyler yana yana

Nigārā zaķm-ı hicrānuñ ileten
Gögermişdür mişāl-i naķş-ı sūzen

Dilümde oldu senden ġayrısı güm
Ki olmaz bir göz içre iki merdüm

Vücūduñdan görince bir ser-i mū
Yüzi dönsün yüzüñden döndüren rū

Ser-i şem‘ üzre tā kim görine nūr
Yanar pervāneler nezdīk eger dūr

[5425] Baña serv ise şanma yār olur ol
 Gözüm içre dıraht-ı hār olur ol

Gözüm ger dutsa senden ğayrı bir yār
 Olursa ğonçe olsun gözüme hār

Ḳalup ḥ̣āb-ı ebed içinde bahtum
 Uyutmaz ʿālemi bu āh-ı sahtum

Tenümi gömgök itmişdür ğam-ı yār
 Mişāl-i vesme-i ebrū-yı dildār

Ne ten kim fūrkat-i cānān ider çāk
 Ḥarīr olur bisāt-ı hār u ḥāşāk

(164a)[5430] Senüñle ʿışk içinde hem-şerābem
 Niçün sen mest olursun ben ḥarābem

Firāḳuñla ideldenistirāhat
 Şanurdum cümle ʿālem oldu rāhat

Şütür kim ḥār olur anuñ ğidāsı
 Ola mı anda ḥelvā iştiḥāsı

Ḥazān irgürmese bir bāğa devrān
 Olur berg-i güli ser-sebz-i ḥandān

Uranlar şayda tîr-i kârzârı
Olur hurrem Hilâlûñ olsa şikârı

[5435] Çü şâhîn şaydınûñ kıaddın ide ham
Yimese anı yir cân u dili ğam

Bu vech ile olup yola revâne
Dili söylerdi efsûn u fesâne

Aküp cûy-ı sirişki silmez idi
Dili ne söyledügin bilmez idi

Geh olur rahşî ber-cây-ı hılâfe
Giderdi yañılup niçe mesâfe

Kaçan şevk ile depretse ‘mânı
Utandururdu hîng-i âsmânî

[5440] Ne tağ u taş u ne şahrâ dimezdi
Segirdürdi kulağı derlemezdi

Ne dem şevk ile virse rahşa tâbı
Çıkardı na‘l-i rahşınûñ şihâbı

REFTEN-İ VARKA BE-CÂNİB-İ ŞÂM U BÂ-ÇİHEL-TEN EZ-
HARÂMİYÂN-I HÛN-ÂŞÂM CENG KERDEN VE SÎYO DU TEN-
RÂ KATL KERDEN VE HOD NİZ MECRÛH U LÂ-YA‘KIL BER-
KENÂR-I CÛYÎ ÜFTÂDEN

Meger bir gün mişāl-i mihr-i hāver

Yakın olmışdı Şāma ol dil-āver

Nazar kılurdu eṭrāf-ı diyāra

Gözi tuş oldu nā-geh bir süvāra

(164b) Erenler gibi virmedin selāmı

Didi ‘unf ile aña bu kelāmı

[5445] Saña ey merd-i reh-rev cān u başuñ

Baña vir at u esbāb u kumāşuñ

Baḳāsını dilerseñ tende cānuñ

Çıkar teslīm idüp varını anuñ

İki işden birin kendüñe kār it

Ya cānuñ yā metā‘ uñ ihtiyār it

Didi Varḳa aña gel ey yigit sen

Beni koyup ğam-ı ‘ışḳ ile git sen

Ne şāhum ne serümde efserüm var

Ne sen ḥayr idecek sīm ü zerüm var

[5450] Görinse ger saña bağrumdaki baş

İderdüñ şefḳat olsañ āhen ü taş

Gelüp ʿışķ ehline hem-derd olurduñ

Ṭarīķ-ı şefķat içre merd olurduñ

Didi Varķaya ol nā-merd-i bī-ʿār

Yiter söyle berü vir baña neñ var

Saña ne olacağın ĥod bilürsin

Gözüñ açılmadı dağı uyursın

Didi Varķa aña ey yār-ı cānī

Ölür göz ile baķ bu nā-tüvānı

[5455] Sezā olmaya hergiz pehlevāna

Metāʿ u māline ṭālīb olana

Dağı ḳaṭʿ olmadın başı teninden

Çıķa mürde gibi pīrāheninden

Er olan sāz u ĥarbe urmaya çeng

Yiterdür desti aña ālet-i ceng

Oķı gitse durur yirinde engüş

Ḳılıcı gitse elden eldedür müşt

Kimüñ çengāline düşdüñ eger sen

Bileydüñ olmayayduñ baña reh-zen

[5460] Eger biñ yıl qara yirde kefen-çāk
Yataydum gelmeyeydüm böyle bî-bāk

(165a) Düşüp ğayret o merd-i bed-gümāna
Uzatdı destini tîr ü kemāna

Bozılur şandı anı yayqaradan
Durup ālet oñarurdı qaradan

Şalup bāz-ı sihām-ı zehr-perver
İderdi şavt-ı dühli ‘ālemi ker

Siper virdi aña ol merd-i tedbîr
Ki şundı çûbe-i tutmācveş tîr

[5465] Şunup destini ol dağı kemāna
‘Adūnuñ sînesin itdi nişāne

Atıldı gūyiyā recm-i semādur
Bulaşmadan geçer sehm-i kazādur

Gelür ardınca anuñ bir dağı er
Uçup ‘uqābveş açmışdı şeh-per

Urur aña dağı bir tîr-i dil-düz
Çıkar cānı ile feryād-ı cānsüz

Uçup şeh-bāzveş açup per ü bāl
 Birisi daḥı geldi irdi fi'l-ḥāl

[5470] Urur bir tīr aña daḥı o şeh-bāz
 Çıkup cānı yirine gelmedi bāz

Meger kırk adamı olup ḥarāmī
 ‘Arab içre çıkarmışlardı nāmı

Başup yollarda ehl-i kārvānı
 Cihān içinde olmuşlardı cānī

Dolup çavıyla eṭrāf-ı memālik
 Degüldi hiç kes mālına mālīk

İderlerdi ilüñ mālını ġāret
 Kimesne itmez olmuşdı ticāret

[5475] Gice tā şubḥ dek olup ġam-āşām
 Dutamazdı birin andan şeh-i Şām

Süvār olup semend-i ihtimāma
 Getürmedi birini bend ü dāma

Düşüp yola giderken Varḳa nā-gāh
 Görüp anı keserler üstine rāh

(165b) Ğam-ı cānān ile gidüp özinden
Gicesin seçmez iken gündüzinden

Firāk ile olup cān u dili saht
Bu hāletle giderken ol cüvān-baht

[5480] Tama^ç destin açup ol şeh-süvāre
Girürler anuñ ile ġir ü dāre

Anı ħod eyle kıldı ^çışķ-ı dil-ġir
Şatun alurdı bulsa ölecek yir

Gehī tīr u gehī tīġ ile bī-kār
İdüp kıldı cihānı anlara dār

Hücūm itse o gürg-i tīz-dendān
Kaçarlardı nitekim gūsfendān

Qılur eyle neberd ol merd-i qallāş
Sekiz ādem hemāna kırtarup baş

[5485] Otuz iki nefer qātil ħarāmī
^çAdem şahrāsına itdi ħırāmı

Düşüp çengāl-i şeh-bāz-ı şikāre
Olurlar tu^ç me tīġ-ı ābdāre

İderken Varķa dahı dār u ġiri
Yimişdi cismi zaķm-ı tīġ u tīri

‘Uyūn-ı zaķmı oldu eyle ġiryān
Aķıdurdı ġözinden şu gibi ķan

Aķup ķanı mişāl-i cūy-ı cārī
İder bī-hūş o merd ķārzārı

[5490] Çü virdi zaķmı za‘f ol nev-cüvāna
Düşüp at boynına oldu revāne

Gice tā şubķ olınca gitdi ol māh
İrer bir cūy-ı cārīye seķergāh

Ne cū kim bāġ-ı cennetden nümūne
Riyāķīni açılmış ġüne ġüne

Dönüp ayaġı mā-yı selsebīle
Revān olmuş idi aķup sebīle

Bitüp bir ulu devķā sidre-pāye
O cūyuñ üstine şalmışdı sāye

[5495] O sāye ġūyiyā zıll-ı hümādur
İdenler istirāķat pādşādur

İrüp hâlet ol esb-i tîz-kāma
Yitürdi anı bu dārü's-selāma

Boyun şundi çü atı tâze-sebze
Yire düşdi hemân ol şîr-i şerze

İdüp Leclâc-ı fûrkat atı şeh-mât
Dururdu başı ucında baķup at

Yaturdu tîġ-ı ĥasretle beden-çāk
Ġarîb ölisi gibi pîrehen çāk

[5500] Virenler ' ışķ ile ġurbetde cānı
Ĥasek olur bisât-ı pür-niyāmı

Teni gül gibi olup pâre pâre
Dili bir şu' le cānı bir şerāre

Ne tende cāme var ne serde efser
Şikeste kâse-i Mecnûn gibi ser

Şaçı sünbülleri olup perîşân
Olur bād-ı şabādan dāmen-efşân

Boyanup lâleveş kana dem-â-dem
Dökerdi nergisinden eşk-i şeb-nem

[5505] Aķardı kanlu yaşı cūybārı
Virürdi seyle eşki lālezārı

Ruĥını zerd idüp endūh-ı fūrķat
Yıkılmışdı başına kūh-ı fūrķat

ĀMEDEN-İ ŞĀH MUĤSİN EZ-ŞĪKĀRGĀH VE VARĶA-RA BER-
KENĀR-I CŪYBĀR ÜFTĀDE DĪDEN VE EZ-ĦAL-İ Ū BE-ṬARĪĶ-İ
MĪHRBĀNĪ PORSİŞ KERDEN VE BĀ ḤOD BE-CĀNĪB-İ ŞĀM BE-
SERĀY-I ḤOD BORDEN U TĪMĀR KERDEN

Nazar kıl ĥikmet-i Ḥaķķa her bār
İder ķudretlerin ‘ālemde ızhār

‘İnāyetler idüp genc-i nihānı
Bulursın sezmedüğün yirde anı

(166b) İşün altun ider bī-renc ü tedbīr
Olur ĥāk-i siyeh destün̄de iksīr

[5510] Düşürüp pūte-i ķalbūnī tābe
Ķamer destün̄de döner āftābe

Ger olsañ vādī-i ĥayretde güm-rāh
İder Ḥızır ‘aṭāsın saña hem-rāh

O ravza ki düşüp yaturdı ol māh
Teferrücgāh idinmişdi anı şāh

Şikâr itse dönüp her gâh Muhsin
İçerdi âb-ı cûdan şâh Muhsin

Hâkuñ hikmetlerin gör âşkâre
Seherden gitmiş idi şeh şikâre

[5515] Dönüp şayd u şikârından şeh-i Şâm
Revân oldu ide ol cûda ârâm

İrişdi çünki ol âb-ı revâne
Gözi tuş oldu esb ü nev-cüvâne

Özine şu kenârından idüp cā
Görür düşmüş yatur bir serv-i bālā

Ayağında ne pā-bend ü ne bendi
Karar itmiş başı üzre semendi

Düşüp mihri o rahş-ı bād-pāye
Durup günden yaña olmuşdı sāye

[5520] Katına varsa âdem ceng iderdi
Leked birle ururdu deng iderdi

Görüp bu hālini şeh kaldı hayrân
Aķup yaşı gözinden oldu giryân

Ki şan bād-ı nesīm-i rūh-perver
 Koķutmıřdı añā dārū-yı hūř-ber

Aķıtmıř kanını fařřād-ı devrān
 Yatur bī-hūř olup bī-‘ aķl u bī-cān

Varup biñ vaķt ile řāh Muħsin
 Görüp Varķayı itdi āh Muħsin

[5525] Görür cismin ser-ā-ser tīg u nīze
 İdüp başdan ayaĝa rīze rīze

(167a) Aĝız açmışdı zaħm-ı tīg tende
 Temāřā idene eylerdi ĥande

Teni olmış ser-ā-ser reşk-i gülzār
 Olurdı murĝ-ı cānı bülbulzār

Dilinden gitmek içün sūz u tābı
 ‘ Izārı verdine sepdiler ābı

İçen peymāneyi dest-i ‘ adūdan
 Dutar yükin olursa řāfī şūdan

[5530] Dilüñe degse cām-ı tīg-ı düşmen
 Gider ‘ aķluñ olursañ künd ü Behmen

İdicek cām-ı tîğ ile ‘adū āl
Meded itmez olursañ Rüstem-i Zāl

Ruḥ-ı ḥandānına doḡundı çün āb
Gözi merdümlelerinden gitdi ol ḥāb

Gelüp hūşı açıldı çeşm-i cānı
Baḡup seyr itdi bu āb-ı revānı

Yüzi yirde iken ol verd-i ḥod-rū
Dili meyl itdi andan içmege şu

[5535] İçürdiler çü ḡana ḡana şudan
Yatup ser-mest iken ṭurdu yuḡudan

İdüp ḡayret yirinden ṭurdu ol dem
Baḡup gördi anı kim ḡayli ādem

Alup pīrāmenini ḡalḡa-kirdār
Olurlar ḡāletine vālih u zār

Didiler kimsin ey merd-i yegāne
Ki düşdüñ zaḡm-ı tîğ-ı bī-emāne

Ne yirde uğraduñ bu kārzāre
Tenüñ olmış ser-ā-ser pāre pāre

[5540] Kimüñ destinden içdüñ sâgar u cām
Ki olduñ mest ü lâ-ya‘ kı l be-nâ-kām

Kimüñ kâşânesinde cām-ı bâde
İçüp vardı ser-encāmuñ fesāde

Nedendür gerden-i cānuñda bu dām
Şeh-i kişver-sitāne eyle i‘ lām

(167b) Cevāba muntazırdur şāh Muḥsin
Diler senden ola āgāh Muḥsin

İdüp cāndan saña elṭāf u iḥsān
Ten-i bī-tābuña cān vire ey cān

[5545] Çü Muḥsin nāmını gūş itdi Varḫa
Varur deryā-yı ḫayret içre ġarḫa

Didi bunuñ serāyındadur ol ḫūr
İden budur beni dildārdan dūr

Bu urmuşdur dil ü cān murgına dām
Bu itmişdür ḫayātum şubḫını şām

Beni bu itdi cānānumdan ayru
Düşürdi sevgilü cānumdan ayru

Qılur ol nev-cüvân pîrâne tedbîr
İder aḥvâlini bir dürlü ta‘bîr

[5550] Didi ey şubḥ-ı devlet âftâbı
Yüzüñdür şâm-ı ‘adlûñ mäh-tâbı

Nesîm-i mihrûñ irüp ḥâş u ‘âma
Cihân durdukça şâh ol Mısr u Şâma

Geçer hoş sāye-i ‘adlûñde ‘âlem
Nitekim cennet-i ‘Adn içre âdem

Şorarsañ ḥâlüm ey şâh-ı cihândâr
Olupdur dâr-ı dünyâ başuma dar

Diyârumdur benüm ser-ḥadd-i Bağdâd
Degül Bağdâd u cāy-ı ‘işret-âbâd

[5555] Şehâ elmâs u la‘le kândum ben
O yirde ulu bâzergândum ben

Ticâretle gezüp berr ü biḥârı
Pür idi la‘l ile eşküm kaṭârı

Dil ü cānum düşüp sevdâ-yı ḥâma
Qara günlü gibi ‘azm itdi Şâma

Adum Yahyā durur ‘ālemde meşhūr
Dönüp mevtāya oldum şimdi maḫhūr

Şehūñ ‘adlūñe idüp i‘timādı
Serābistān idi ‘uyūnuma vādī

(168a)[5560] Olup emn-i diyār-ı şāha teslīm
Dilüme gelmez idi ḥavf ile bīm

Metā‘ ıyla gelürken yolda ey şāh
İrişdi kırk ḥarāmī baña nā-gāh

Alup māl ü menālüm itdi yağmā
Baña kaldı hemīn da‘vā-yı ferdā

Bu ḥāletle düşüp cānuma ḥayret
Akıtdum yaşum itdüm kuru ğayret

Gelüp bu ğayret ile vecd ü ḥāle
El urdum tīr ü tīg ile cidāle

[5565] Otuz ikisini şalup helāke
Bıraḫdum cism-i nā-pākini ḥāke

Sekizi kırtarup māl ü menālüm
Ḥużūruñda budur aḥvāl ü ḳālüm

Velî cismüm kıılup anlar zaḥmnāk
İderler sîne-i ‘ aşık gibi çāk

Vücūdum eylediler pâre pâre
Nitekim kûh-kenden seng-i ḥâre

Ḳalup vādî-i ğamda teşne vü ac
Dil ü cānum bir içüm şuya muḥtâc

[5570] Çalup seng-i helâke fülk-i cāmı
‘ Adem baḥrına açdum bâdbānı

İçürdi dest-i devrân baña bir cām
Cihāndan teşne-dil gitdüm ser-encām

Delüp derd ile bağrum nitekim nāy
Dilüme şām-ı ğurbet itdürür vāy

Dilüm meyl itmez oldu ḥûrd u ḥ̣āba
Hevâ-yı âb ile düşdüm serāba

Çü urdum ḥāke bu ḥālet ile rû
Döküp yaşın beni ağlar ser-i cû

[5575] Olur kanlu yaşumdan ebr giryân
İder âh u fiġānum ru‘ dı nālân

Olup seyl-i revān ‘aynumdaki yaş
Bitürdi tîr-i ğam bağrumda biñ baş

(168b) Teraḥḥum vaḳtidür şefkat demidür
Süleymāna mürüvvet ḥātemidür

İrişdi sem‘-i şāha bu maḳāle
Mey içmiş gibi geldi vecd ü ḥāle

Bakup şefkatle ol rūḥ-ı revāne
Dökildi dürr-i eşki dāne dāne

[5580] Ne dāne eşk-i çeşmi aḳıdup sıl
Vücūdı Mısrı içre taşdı bir Nıl

Gözi yaşı inüp taḥte’ş-şerāya
Fiğān u nālesi irdi semāya

Ne gördi bir cüvān-ı lāle-ruḥsār
İder verd-i ruḥı cān bülbülin zār

Yüzinden nūr alur ḥūrşid-i enver
Şaçından cerr ider bû müşk-i ezfer

Zihî mihri bıraḳmış ‘āleme tāb
Ġamından tîre olmuş māh u meh-tāb

- [5585] Şeb-i hattı hicāb olmuşdı mihre
Bırakmışdı saçı zulmet sipihre

Görüp vechinde ol hatt-ı gubārı
Hat-ı reyhān olurdı hāksārı

Dağı gönçe iken ol verd-i handān
Nesīm-i ğamdan olmuş çāk-dāmān

O yāl ü bāl ü şekl-i kadd ü kāmēt
Kıyām itdükce kıparur kıyāmet

Temāşā itdügince her yirini
Okurdı cān u dilden āferīni
- [5590] Dil-āverlıklar itdüğün kılup yād
Olurdı cān u dilden hurrem u şād

Ki zīrā ol harāmīler müdāmī
Geçürmezlerdi yoldan hāşş u ‘āmı

İderlerdi ilüñ mālını ğāret
Dil-i şāha irişürdi hacālet

Mürüvvet bahrı taşdı geldi cūşe
Dil ü cānında itdi aña kūşe

(169a) Didi böyle cevâhir degme kânda
Bulınmaz sa'y u diğkâtle cihânda

[5595] Eger biñ yıl iderse ğavta ğavvâş
Çıkarmaz böyle hergiz gevher-i hâş

Ne bu kâmet kopar bir serv-i âzâd
Biter böyle ne bir şimşâd-ı dil-şâd

Bunuñ ahvâli olmaz şimdi ma'lûm
Bunuñ hâlinde var bir özge mefhûm

Virür gönîlüm tanuqlık bu müsâfir
Degüldür bu degüldür merd-i tâcir

Kıyâs itmeñ bunı sâ'ir sipâha
Ki beñzer şevketi şâhib-külâha

[5600] Belî siz buña eyleñ yahşî timâr
Ki tâ şıhhat bula merd-i bîmâr

Geyürdiler çıkarup tâze câme
Getürdiler bile şâh ile Şâme

REFTEN-İ ŞÂH MUHŞİN BE-SERÂ-Y-I GÜL-ŞÂH
VE HİKÂ-YET KerdEN-İ EZ-HÂL-İ AN MÂH

VE EZ-KEMÂL-İ LUT̤F U CEMÂL VE HÛSN-İ Ū Kİ BE-GÛL-ŞÂH-
 I PERÎ-RÛ MÂNENDE BÛD VE GÛL-ŞÂH NÎZ DÂYE-İ HOD-RÂ
 BERÂY-I HİDMET-İ VARÇA TA‘ AYYÛN KERDEN VE BA‘ ZÎ
 KELÂMÂT-I DÂYE VÛ VÂRÇA

Pes andan t̤urdı şeh Gül-şâha vardı

Yüzi h̤urşîd ü alnı mâha vardı

Nice varduğunu şayd u şikâra

Dönüp geldüğünü yine bîñara

Nice t̤uş olduğın ol nev-cüvâna

Düşüp yatduğunu âb-ı revâna

[5605] Ayağı toprağına h̤âlî bir bir
 Beyân itdi didi ahvâli bir bir

Velî gördüm dir anda bir ‘ aceb h̤âl

Gözüm baķduķca göñlüm oldu meyyâl

(169b) Nazar kılduķca ol çâpük-süvârı
 Dilüm meyl itdi aña ıztırârî

Boyuñ servini ol serv-i revânuñ

Boyı servine beñzetdüm ben anuñ

Müşâbih her yiri sen serv-i nâza

Yüzüñ gül-bergi gibi h̤addi tâze

[5610] Temāmet beñzemiş sen āftābe
Cebīni māha ḥüsni mäh-tābe

Temāşā itdüm ol lāle-‘ ızārı
Belürmiş ḥaṭṭ-ı ser-sebzüñ gubārı

Başīretle bu deñlü bildüm ancaḳ
Ki sīb-i ḥüsni itmişler iki şaḳḳ

Cemālünde olup nışfı hüveydā
Olur vechinde anuñ nışfı peydā

O sībün nīmi Gül-şāh-ı şeker-ḥand
Olur nīm-i diğeri ol mäh-ı dil-bend

[5615] Cebīni mäh-tāba ḳomamış fer
Ruḥından mihr-i ‘ ālem nūr ider cer

İrüp bir ḥālet ol mihr-i semāya
Meh iken yıldızı dönmiş Sühāya

Yüzine baḳduğumca oldı ḥayret
Dil [ü] cāndan aña itdüm maḥabbet

Görürdüm ey dil-ārā gāh u bī-gāh
İdersin cān u dilden nāle vü āh

Gelüp yāduña Varkā ey dil-ārā
Dil ü cānuñ iderdi ‘ ıřķı yağma

[5620] Ğam ile serv-i bālā ki müdāmī
Virürdi şarşar-ı fūrkat hırāmı

Dem-ā-dem keşret-i sūz u elem den
Dönerdüñ oda düşmiş mūya ğamdan

Şıyup fülk-i vücūduñ seng-i hasret
Olurduñ ğarķa-i deryā-yı hayret

Yaşuñ gevherlerini dāne dāne
Dökerdi merdüm-i çeşmüñ yabāne

(170a) Vücūduñ darb-ı ğam haşhāş iderdi
Melāmet tiri bağruñ baş iderdi

[5625] Seni kōrkardum ‘ ıřķ ile nevāsāz
Olursañ murğ-ı cānuñ ide pervāz

Hevā-yı ğamdan irüp saña āfet
Kōpara başuma hecrüñ kıyāmet

Revā olmaya sen kaçı hilāle
Kūsūf-ı ğam vire mihrüñ zevāle

Sezā olmaya sen lāle-‘ ızāra
Ola kūhsār-ı ğamda yiri ħāre

Revā olmaya sen tūtī-maḳāle
Ḳafes içre ide feryād u nāle

[5630] Görüp bu ḫāleti sen dil-rübāda
Geçürürdüm günüm āh ile vāda

Ḳılup ‘ ıṣḳuñā Varḳaya maḥabbet
Bilürdüm ḫidmetin cānuma minnet

Umar idüm şeb ü rûz ol cüvānı
Gele senden alaydum müjdegānī

Eger şağ olsa ey ḳaşı meh-i nev
Niçün şalmaya mihri şāma pertev

Ne şemsüñ mihri oldu aña ğālib
Ġamuñ iksīrine olmadı tālīb

[5635] Ne bûy-ı gülden oldu cāmı bī-hūş
Ki itdi gülşen-i ḫüsnüñ ferāmūş

El irmez çün o māh-ı āsmāne
Düşüp mihr ile göñlüm bu cüvāne

Getürdüm bir maḳām-ı dil-güşāya
Maḳām u menzil itdürdüm ol aya

Oturdı meskeninde hurrem ü şād
O servi bār-ı ğamdan itdüm āzād

Didi Gül-şāh aña ey şāh-ı ʿālem
Sitāruñ gün çerāġuñ māh-ı ʿālem

[5640] Seḫā mülkine şol kim pādşādur
İşi düşmişlere luṭf u ʿaṭādur

(170b) Anuñ kim ʿavn-ı Hāḳdur dest-gīri
Ḳulı olsa ne ṭaʿn şāhuñ emīri

Çü Varḳa ʿışḳına sen aña ikrām
İdüp cān ile ḳılduñ luṭf u inʿām

Dil ü cān ile idem bu perestār
Anuñ ʿışḳına aña yaḥşı timār

Yaşum saḳḳāsı kūyına sepüp şu
İdem kirpüklerüm yolına cārū

[5645] Olam başı ucında zār u nālān
Şaçum sünbülleri ile meges-rān

Yuḥuya varsa ol ḥūrṣīd-pāye
İdem serv-i revānum aña sāye

Ḳudūmın Varḳa içün eyleyüp fāl
Ḳılam yaşum ile pīrāhenin al

Yazup naḳş eyleyüp cismüm ḥayālin
İdem cān riştesinden dest-mālin

Ḳılam şürb ile eklin şīr ü şeker
Selām-ı ḥidmetüm ile mükerrer

[5650] Gelince Şāma Gül-şāh-ı dil-ārā
İdinmişdi ğıdāsın şīr-i ḥurmā

Hemān-dem itmeyüp bir laḥḻa ārām
Buyurdi dāyesine ol dil-ārām

Didi kim rūz u şeb ḥidmetde der-kār
Benümçün olduñ ey dāye perestār

Fidā olup ten-i cān-perverüme
Ġıdā-yı şīr idersin şekkerüme

Görüp her ḳanda serv-i dil-rübāmı
Düşersin sāyeveş ḳılsam ḥırāmı

[5655] Dilüm bir mäh için her dem ider āh
Saña rûşen durur ey dāye ol mäh

Ġamından verd-i ruḥsārum olup zerd
Dem-i germüm idüpdür ḥasreti serd

Dil ü cānum olup ʿıṣṣuṇda derhem
Gözüm yaşın idüpdür baña hem-dem

(171a) Anuñ ʿıṣṣına var ol bī-naṣībe
Uyar cān şemʿ ini şām-ı ġarībe

Maḳām-ı ġam-fezāsın rûşen eyle
Alup göñlin ele cānın şen eyle

[5660] O cāmı kim içerdüm şîr ü ḥurmā
Pür idüp şîr ü ḥurmādan hemānā

Elemden tā olunca sālīm u ḥūş
Bu cāmuñ eylesün günde birin nūş

Ġıdāsın cümle şehd ü şekkerī kııl
Özüñi māder-i cān-perverī kııl

Varup dāye o serv-i dil-rübāya
Yüzüni yire ururdu çü sāye

Selām u h̄idmet-i Gül-şāh iderdi

İşidür Varķa miskīn āh iderdi

[5665] İdüp māder gibi ol dāye şefķat
Varup geldi bulınca cānı şıhķat

Meger bir gün gelüp yanına dāye

Getürmişdi nevā ol bī-nevāye

Bakup şefķat ile ol nev-cüvāna

Didi ey cān olan cān u cihāna

Dilüñ ney gibi her dem nāle kıılır

Görüp cānum saña yanar yaqılır

Olup ādem degülsen ger perī sen

Neden düşdüñ bu ile serserī sen

[5670] Daħi açılmadın ey verd-i h̄andān
Koparmış gonçe gibi dest-i devrān

Nedendür bāğbān-ı dehr[e] pīşe

Urursın servüñ ayağına tīşe

Ne cürm itdüñ ola sen rüzgāra

Vücūduñ baħr-ı ğam şalmaz kenāra

Neden âşüfte vü derhem neden sen
Nedür derd ü ğama hem-dem neden sen

Gül-i surḥuñ neden zerd oldı ey yār
Dem-i germüñ neden serd oldı ey yār

(171b)[5675] Semā üzre olursa ger firişte
Olursa nūr ile zātı sirişte

Çıkaram ḥūr ise bāğ-ı cināndan
Düşē māh ise yire āsmāndan

Yiri olsa perīveş kūh u bīşe
‘Azā’im birle urup aña tīşe

Uram teşḥīr ile aña çü tīri
Ola zencīr-i zülfinüñ esīri

Ve ger olursa cünbiş ādemī-zād
Melūl olma şehā dut ḥāṭıruñ şād

[5680] Kim ola kim saña itmeye peyvend
Olursa yidi iqlīme ḥudāvend

Kelām-ı dāyeyi gūş itdi ol māh
Derūn-ı dilden itdi derd ile āh

Dil ü cânı düşüp ney gibi vāye
Dir ey cânum gibi şefkatlü dāye

Dağı mehd içre cân-ı nā-tüvānı
Sipihruñ dāye-i nā-mihrbānı

İçürmiş şāf iken cânum mezākı
Bu miḥnet-zādeye şîr-i firākı

[5685] O demden derd ile üftādeyem ben
Belā dārında miḥnet-zādeyem ben

İdüpdür devr eli bu ḥāksārı
Melāmet reh-güzārınuñ ğubārı

Fiğān u nāle ile nāye döndüm
Kurumuş bağı şınmış yaya döndüm

Baḥa ey dāye kılduñ çok vefā sen
Teni bî-tābuma olduñ devā sen

Dilüm düşdükce ğamdan ḥavf u bîme
Analık eyleridüñ bu yetîme

[5690] Huzūruñda olursa söze destūr
Dilüñe fāş ola bu sırr-ı mestūr

Olup mihrüñe cāndan i' timādum
Umaram hāşıl ola bu murādum

(172a) Gerekdür şefkat idüp bu recāmuñ
Huşūlin kaşd ide ikdām-ı tāmuñ

Hemānā hātem-i Gül-şāhı şundi
Güneş dest-i sipihre māhı şundi

Didi Gül-şāha vir bu la' l-i nābı
Ki vardur Ka' be yapmak şevābı

[5695] Çü gördi hātem-i Gül-şāhı dāye
Didi lā'ik degüldür her gedāye

Fesāda irgürüp cehli dimāğın
Serir-i şāha uzada ayağın

İder mi degse ger dünyā harācı
Nigīn-i her gedāya ihtiyācı

Sühādan dilese hūrşid eger tāb
İder şubh aña hānde ta' ne meh-tāb

Dil ü cānuñ düşüp sevdā-yı hāma
Getürme olur olmaz sözi kāma

[5700] Güzer itmek dilünden ol yüzi hür
Süleymanlık heves itmek durur mür

Bilüp kıadrün inende düşmegil ter
Olımaz sa' ve sî-murg ile hem-ser

Yüzinden nür alurken mäh u meh-tâb
Muķâbil ola mı hürşide şeb-tâb

Gözün gördüğine el şunma ey cân
Ki şâhib-hâtem olmaz her Süleymân

Nesin sen yoğ iken nâm u nişānuñ
‘Azîmü’l-kadr idüp lutf ile şānuñ

[5705] Kılur Muhsin saña bu deñlü ihsân
Eger kaçd eyleseñ olmazsın insân

İdüp Gül-şeh dahı saña ri'âyet
Telattuf birle ihsân u himâyet

Kılurken saña anlar böyle in'âm
Olup küfrân-ı ni' me olma bed-nâm

Her işün kıl ser-encâmın tefekkür
Dilün kes bu sözi itme tezekkür

- (172b) Yine yüz ‘özü ile ol serv-i dil-cû
Düşüp ayağına urdı yire rû
- [5710] Biḥār-ı çeşmi dökdi ol kadar dūr
Ki itdi dāyenüñ dāmānını pūr
- Didi itmez olan ehl-i diyānet
Tuz etmek yidügi yirde ḥıyānet
- O māh içün degül Şām içre nālem
Kanı kim zerre kanı mihr-i ‘ālem
- Ne mümkün peşşe ‘uḳāba ide zūr
Süleymān ile hem-ser olmaya mūr
- Ne kudret gürbe-i her-nā-tüvāna
Ki hem-pençe ola şīr-i jiyāna
- [5715] Ne var baḥr içre olursa sebük-rūḥ
İner mi degme Tūra keşti-i Nūḥ
- Ol āhū düşmeye ağ u duzağa
Hümā konmaz inüp dala budağa
- Ne kudret ola ḥāk-i pāy-māle
Ki iḳdām eyleye emr-i muḥāle

Semâdur çün bilürsin menzil-i mäh
Aña yol bulmaz her dîv-i güm-râh

Düşerse kaçre ger sevdâ-yı hâma
İrişmez baır-ı şâhib-ihtîşâma

[5720] İrişmez zerre-i nâ-çîz mihre
Çıkılmaz nerdbân ile sipihre

Günini kime tîre itse leylî
Olur Mecnûn iderse aña meyli

Ne meylüm var aña ne ittiḥādum
Şalâhum var bu işde yok fesādum

Recâm ancak durur ol ḥûr-ı ʿîni
Görince viresin işbu nigîni

Göre bu ḥâtemi çün ol Süleymân
İde saña çok istiḥsân u iḥsân

[5725] Şunınca destine bu laʿl-i kânı
Vire cânın dilersen müjdegânî

(173a) Dime ey dâye bundan ʿâr ider ol
Temâşâ kııl hemîn ne kâr ider ol

Żiyā-yı mihr-i ‘ālemden degül dūr
Düşē beyt-i gedāya pertev-i nūr

Göre çün hātemin ol māh-pārem
Togısar şām-ı muhıtda sitārem

Cihān içre kimüñ kim yāri yoğdur
Bütün dünyā içinde yarı yoğdur

[5730] Cihān içre kimüñ eglencesi yoğ
Girür bir bāğa bir gül gonçesi yoğ

Vücūdum şerha şerha tīg-ı devrān
İdüp qaldı tenümde bir ramağ cān

Bulınmaz ğamdan özge baña ğam-ḥār
Ĝam ol cāna ola ğam aña ğam-ḥār

Yaşumuñ mā-cerāsı ser-güzeşti
Ĝarīk-i eşk idüpdür kūh u deşti

Hudā haqqıçün ey dāye kerem kıl
İrişdür bu merāma muhterem kıl

[5735] Miyānından çıkarup bir kemer-zer
Qodı öñinde urup pāyine ser

Döküp kanlu yaşın toprağa kardı
Tazarru' itdi yalvardı yaķardı

Kimi kılsa bihişt-i vaşl maħrūm
‘Azāb-ı dūzaħ olur aña ma‘lūm

Baķup cān u dilinde āh u vāye
Nazar şaldı aña şefkatle dāye

Urur cānına mihr-i şefkat āzer
Yüregi yandı aña mişl-i māzer

[5740] Urup ķavs-i maħabbet cānına tīr
Şunar pistān-ı şefkatden aña şīr

Dir ey cānum oğul mihrüñle dāye
Vücūdın hāke şalsa hem-çü sāye

Olursa ger dönüp ķaddüm kemāna
Belā oķlarına cānum nişāne

(173b) Yirindürince ğam sen nev-cüvānı
Ķo virsün dāye cān-ı nā-tüvānı

Didi Varķa olup gül gibi ħandān
Vücūduñdur beşīr-i derdmendān

- [5745] Dil ü cāna ne şîr ü ne şeker vir
 Şunıcaķ hâtemi bir hoş haber vir
- Dimişdür fark idenler hayrı şerden
 Ki yigdür hoş haber zerrîn-kemerden
- Hemânâ hâtemi alup eline
 Kuşandı zer-kemer dāye biline
- Meh-i hâtem kemer idindi mihri
 ‘Arūs oldı görüñ Zāl-i sipihri
- Şanasın nāmzād olup ezelden
 Nişān gelmiş idi aña Zühâlden
- [5750] Durup Varķa yanından gitdi dāye
 Ne sihr itdi görüñ ol meh-lîķāye
- O cāmı kim içerdi şîr-i hurmā
 Diledi içmek içün ol dil-ārā
- Pür idüp şîr-i hurmā ile anı
 İçine hâtemi şalmışdı ānî
- Harâretle virürken şîre şekker
 İderken cān dimāğın şîr ile ter

Bırakdı şems-i hâtem anı tâba

Gözin tuş eyledi ol la' l-i nâba

[5755] Dil ü cânında zerre kalmadı fer
Şanasın gördi cām içre bir ejder

DĀYE-İ GÜL-ŞĀH-RĀ BE-CĀM-I ŞĪR- ĤURMĀ DĀDEN VE
ENDER-CĀM-I ĤĀTEM -İ ĤOD-RĀ DĪDEN VE EZ-DĀYE NİŞĀN-I
ĀN PORSĪDEN VE BĀ-CEVĀB-I DĀYE VARĖA-RĀ ṬALEB
KRDEN VE BE-MÜLĀĖĀT-I CĀN-FEZĀYİŞ BE-ĤAYĀT-I TĀZE
RESĪDEN

(174a) Görindi çün aña ol la' l-i şehvār
Bitürdi bağ-ı cânı içre gül-nār

Ne gül-nār urdı cânına bir âteş
Şerār-ı nārı oldu göge ser-keş

Gidüp ' aklı başından oldu bī-hūş
Şanasın cām-ı meyden eyledi nūş

Teninde maḥv olup tĀb u tüvānı
Gelür ḥayret ile ağızına cânı

[5760] Derūnından çekildi göklere dūd
Vücūdı oda yandı nitekim ' ūd

Didi ey dāye kandandur bu ḥâtem
Ki şaldı cân u dil mülkine mâtem

İrişdi cān u dil bulup şafāyı

Meşām-ı cāna bŭy-ı āšnāyı

Feraḥdan çıkmadın cismümde cānum

Meded ey dāye ey rūḥ-ı revānum

Çıkup şor ādem ü dīv ü perīden

Ḥaber vir baña bu engüşteriden

[5765] Meded ey dāye ḥāk oldum meded hey
Meded hey hey helāk oldum meded hey

Esīri olduğum dāye meded kıl

Meded cān çıkmadın yolına sed kıl

Firākı deldi bağrum nitekim nāy

Nişānın bulmaz isem cānuma vāy

Diküp ol ḥātemüñ gözin gözine

Geh öper gāhi sürerdi yüzine

Görüp bu ḥāleti ol meh-liḳāda

Dil-i dāye birez oldı güşāde

[5770] Didi Gül-şāha ey rūḥ-ı revānum
Fidā olsun reh-i ʿışḳuñda cānum

İçerken şîr-i ħurmā ol cüvānuñ
Hilālinde bu māhı gördüm anuñ

Dutarken şîr-i ħurmā birle cāmı
Düşürmişdür meger bu la^ç l-fāmı

(174b) Çü dāye yād itdi ol cüvānı
Sükūt itdi yirine geldi cānı

Düşüp cān u diline tāb-ı ħayret
Aķup yaşı olur ġarķ-āb-ı ħayret

[5775] ‘ Acebdür didi ger yārüm degülse
Beni yok eyleyen varum degülse

Revān ol didi ey dāye meded kıl
Yaşum seyl-ābına luţfuñla sed kıl

Selām eyle varup ol nev-cüvāna
Yüz ur pāyine benden yana yana

Yaşuñ sakķķası yolına sepüp şu
Gözüñ müjgānını kıl aña cārū

Şorup bu ħātemüñ nām u nişānın
Getür ķaşr öñine bu la^ç l-i kānın

[5780] Eser yil gibi oldu dāye reh-rev
İrişdi didi ey kaçış meh-i nev

Hevā-yı mihrüñ ile ey yüzi mäh
İder da‘ vet seni görmege Gül-şāh

İşitdi Varķa çünkim bu cevābı
Aķıtdı çeşmi cūy-ı dilden ābı

İrişdi sem‘ ine çün nām-ı Gül-şāh
Derūn-ı dilden itdi eyle bir āh

Çıkup eflāke ol āhuñ enīni
Dutar lerze semāvāt u zemīni

[5785] Her adımda yüz urup yāre karşı
Kelīmāsā gider didāre karşı

Zihī ‘ ışk u zihī zevķ u zihī kār
Seni kūyına da‘ vet ide dildār

Degülsin er görinse rūy-ı cānān
Miḥaşlar gibi ger virme[z i]señ cān

Görindi Varķaya çün kaçır-ı Gül-şāh
Nazar kıldı semāda gördi bir mäh

Şalup hüsni cihân mülkine envâr
Hemânâ Tûr-ı kalbine düşüp nâr

(175a)[5790] O nâruñ şevkı ile yandurup ten
Dutışdı nitekim vâdî-i Eymen

Görüp dîdâr ider ol serv-kâmet
‘Ubûdiyyet maqâmında iķâmet

Gelürler hâlet-i ‘ışk ile vecde
Rükû‘ itdi biri birisi secde

İrüp envâr-ı vaşluñ feyz ü cûdı
Ser-â-ser ‘ayn-ı nûr oldu vücûdı

Görüp dîdâr irişdi bir maqâma
Şürû‘ itdi taḥiyyât u selâma

[5795] İçer vuşlatda bir cām-ı mürevvâķ
Ki oldu cism ü cānı maḥv-ı muṭlaķ

Hevâ-yı ḥayret içre itdi çün ṭayr
Per açup on sekiz biñ ‘âlemi seyr

Zihî ḥûr u zihî gülzâr-ı cennet
Zihî ‘âlem zihî dîdâr-ı vuşlat

Zihî ‘âşık u zihî ma‘şûk-ı dîdâr

Zihî Hallâc-ı Manşûr zihî dâr

Degülsin er irişüp bu güne sen

Eger cân virmeseñ döne döne sen

[5800] Şunup cengâline cân bâz-ı ‘ışkuñ

Uçurmasını kıl şeh-bâz-ı ‘ışkuñ

Fidâ-yı vuşlat-ı cân-bağş-ı cânân

Gel inşâf it ne cüz’ virür dil ü cân

GÜL-ŞÂH VARÇA-RÂ DİDEN VE BE-ĤÂLET-İ İŞK EZ-BÂM-I
KAŞR-I ĤOD-RÂ BEYENDÂHTEN VE VARÇA HEM ÇÜ ŞEH-BÂZ
AN KEBG- REFTÂR-RÂ BE-TEK Ü TÂZ DER-RÛBÛDEN VE HER
DU- BE-DERD U FİRÂK BER-ZEMÎN ÜFTÂDEN VE MUĤSİN NÎZ
EZ-ÎN ĤÂL ÂGÂĤ ŞODEN

Bakup cân revzeninden ol cüvâna

Temâşa itdi Gül-şâh ‘âşıkâne

Didi ol sevgülü yârüm durur bu

Ġam-ı ‘ışk içre dildârum durur bu

(175b) Düşüp cân u diline şevk ile tâb

Ġatı yaydan olur oğ gibi pertâb

[5805] Cenâh-ı zülfin açup itdi pervâz

Bu yana indi gûyâ murğ-ı şeh-bâz

Hümâ gibi kanat бүkdi hevâdan

Dişi şahîn gibi indi yuvadan

İderken kaşrdan nâz ile pervâz

Can atdı karşı vardı merd-i şeh-bâz

İrüp ol pehlevân-ı cest-bâzî

Қucaқladı dutup ol serv-i nâzı

Dutup şevk ile yârûñ dâmenini

Der-âğûşa çeker gül hırmenini

[5810] Zemîne encüm-i eşki dökildi
Semâda istedügin yirde buldı

Bu ne hâletdür ol hürşid-pâye

Cihâna mihr iken düşdi çü sâye

Bu ne hikmetdür ol mihr-i münevver

Қара тоpraғ ile oldı ber-â-ber

Meger rûz-ı kıyâmet қopdı nâ-gâh

Yüz urup hâke düşdi mihr ile mäh

Olur pîrâhen içre yaқalar çāk

Açup per uçdı murğ-ı ˆ aқl-ı çālāk

- [5815] Melâmet hâksârına urup rû
 Uyudı şan ol iki serv-i dil-cû
- Ġalaṭ didüm gözine girmeye ḥāb
 Serāb-ı ʿışķ-ı dil-berden içen āb
- Biri yaturdı yirde dil-füsürde
 Biri yaturdı ne zinde ne mürde
- Biri itmiş hayâtını ferāmūş
 Birinden gitmiş idi ʿaql ile hūş
- Biri düşmiş miyān-ı āb u hāke
 Birini tîġ-ı ġam şalmış helāke
- [5820] Biri bîzār olup cān u cihāndan
 Biri nev-mîd olup yaturdı cāndan
- (176a) Geh iderdi biri birin der-āġūş
 Gehi ʿaqlı gidüp yaturdı bî-hūş
- Haber oldı irişdi Şāh Muḥsin
 Görüp bu hāli itdi āh Muḥsin
- Bakup hāk üzre yatduġın nigāruñ
 Haber şordı vuķūʿ indan bu kāruñ

Didiler yoğ iken nām u nişānı
Anı gördük ki itdi cān-feşānī

[5825] Dururken ravza-i Huld içre bu hūr
Yoğ iken bād-ı şubḥa aña destūr

Alup būyın nesīm-i şubḥ-demden
Çıkar havrā gibi taşra iremden

Bilüp Varḳa idigün ol cūvānuñ
Helākin ḳaşd itdi cism ü cānuñ

Düşüp cān u diline ‘ışḳ ile tāb
Ḳaşırdan eyledi kendüyi pertāb

Olup ‘īd-i vişāl-i yāre ḳurbān
Yolına eyledi terk-i dil ü cān

[5830] Zebūn olup ḡam-ı ‘ışḳ ile cānı
Fidā itdi görince yār-ı cānī

Görüp Muḥsin bu ḥāletde nigārı
Diline kār itdi itdi zārī

Birez sākin olup cānında tābı
Seper gül yüzine āb-ı gül-ābī

Gül-âb ile çün oldu ruhları ter
O mihr-i ‘âlem-ârâ kaldırup ser

Gözi tuş oldu Varķaya idüp âh
Atıldı ok gibi üstine ol mâh

[5835] Didi ey ‘ışķ içinde zâr u pâ-mâl
Ėarîb u ‘âşık u âşüfte-âhṽâl

Kılalı ‘ışķum ile sîneñi çāk
İdüpdür şām-ı Ėurbet menzilüñ ḥāk

Ėamuñdan tîredür şebhâ-yı deycür
Duḥānuñdan çerāĖ-ı şubḥ bî-nür

(176b) İdüp âh-ı derūnuñ göklere rāh
Demüñden dutdı jeng âyine-i mâh

Görüp eşk-i ‘uyūnuñ âşkâre
Gözini şubḥa dek yummaz sitâre

[5840] Semāvâtı dutup âh u fiĖānı
Unudup kendüyi ağlardı anı

Şuya şalmışdı gerçi neng ü ‘ârı
Görince şāhı itdi şermsârî

Düşüp gün yüzine ebr-i hacâlet
Vücûdın ‘âr-ı gâyret itdi gâret

Didi şâha hemîşe kâm-rân ol
Cihâna tâ ebed şâh-ı cihân ol

Dutup dünyâyı ‘aql-ı dūr-bînüñ
Cihân olsun şehâ zir-i nigînüñ

[5845] Cemâlüm reşk iken tâvûs-ı bâğa
Duḡānumdan vücûdum döndi zâğa

Ten-i bî-tābumuñ ḡamdan derûnı
Pür olmışdur cerāḡathā-yı ḡūnı

Giceler şubḡa dek derd-i ciger-sûz
Dil ü cânında oldu âteş-efrûz

Çeküp eflâke ser âh-ı derûnum
Gözümde aḡdı seyl-âb oldu ḡūnum

Derûnından olunca âdemüñ tâb
Ne sūd ide añā taşra aḡan âb

[5850] Yıkınca devr eli beyt-i gedâyı
Ne sūd ide ilüñ sırça serâyı

Nemā virüp ten-i pejmürdem üzre
Teraḥḥum kıl dil-i āzürdem üzre

Dil ü cān oldu ğamdan āteş-engīz
Kül itmişdür tenüm bu āteşi tīz

Dimiş ehl-i belā ol yāre dildār
Ola şādīde yār u ğamda ğam-ḡār

Cihān içinde oldur yār u hem-dem
Ki hem-dem ola vaḡt-i şādi vü ğam

(177a)[5855] Dil-i ğamgīnüm ile ḡurrem u şād
Ki Varḡadur yatan bu serv-i āzād

Kime akıtsa cūy-ı şefkatün āb
Ḳomaz cān u dilinde zerrece tāb

Cihānda olmasun bu resme kāfir
Ġarīb u ğurbet içinde müsāfir

Olur beytü'l-ḡazāna da'vet āfet
Ki olmaz çāh-ı zindānda ziyāfet

Ġalaḡ didüm olur gül gibi ḡandān
Cemāl-i Yūsuf ile çāh-ı zindān

[5860] Şeb-i deycūr olur mihr ile rūşen
Olur hāk-i siyeh verd ile gülşen

Şeh oldı mihr-i Gül-şāh ile dil-teng
Riyāset şīşesini urdı ber-seng

Görüp yatduğın ol serv-i revānı
Dil-i deryā gibi acıdı cāmı

Düşüp hayret o serv-i sīm-tenden
Giderdi hūşı cāndan cān bedenden

Ne dil kim hecr-i dildāra ola rām
Bihişt-i ‘Adn içinde itmez ārām

[5865] Çü ārām itmez anda murğ-ı muhtāc
Ne aşşı ger kafes zer ola ya ‘ac

Çü bī-rūzī ola murğ-ı ruṭab-ḥār
Şunar zehr aña şāḥ-ı ter-ruṭab ḥār

Donansa zīver-i zerle vücūduñ
Ten-ārā olur olmaz cāna sūduñ

Dil-i deryā içinde eyleseñ cā
Bir içüm āb-ı hoş şunmaz bu deryā

Müheyyā itnese şuyın müsâfir

Şusuzlıktan ölür deryâda âhir

ŞEFKAT KERDEN-İ ŞÂH MUḤSİN BER-ḤÂL-İ VARÇA VÜ

İZHÂR-I MAḤABBET KERDEN

[5870] Esüp dilden nesîm-i şubḥ-ı şefkat
Tulû‘a dutdı yüz mihr-i maḥabbet

(177b) Olnca erde merdümlik nişanı
İder her laḥza lutf u mihrbânî

‘Izâr-ı Varçaya sepdi gül-âbı
Uyandı cân gözinden gitdi ḥ‘âbı

Zihî lutf u zihî mihr ü mürüvvet
Yetîm-i ‘ışka eyledi übüvvet

Başup bağrına ol serv-i revânı
Kâtı şefkat idüp oḥşadı anı

[5875] Reh-i ‘ışka düşüp Varça vü Gül-şâh
Semend-i nefis-i ḥod-kâma kesüp rāh

İderler bâğ-ı ‘ışk içre terennüm
Biri ağlar biri itmez tebessüm

Hevâ-yı ‘ışk ile ol iki dil-ḥ‘âh
Biri inler biri eyler idi âh

Olup bir birinüñ yâr u nedîmi
Ne vaşla zevk u ne hicrâna bîmi

Çekerlerdi çü âh-ı şubhgâhî
Yanardı nâra cân-ı murğ u mâhî

[5880] Çü fûrkat itdi burc-ı vaşla taḥvîl
Leyâl-i ğam nehâra oldı tebdîl

Meh ü mihr oldı birbirine mâ'il
Aradan zıll-ı hicrân oldı zâ'il

Bırağup cânını ğamdan ferâğa
Nesîm-i vaşl üf didi çerâğa

Çeküp yâri der-âğûş eyledi teng
Benefşe virdi berg-i lâleye zeng

Dirüp geh sîb ü geh ḥurmâ-yı terden
Gehî senbûse geh nuḳl-ı şekerden

[5885] Degül 'ışk ehline maḥfî vü mestûr
Budur cennât-ı 'Adn ü budur ḥûr

Cemâlinden niḳâbın götürüp yâr
Tulû' ide saña envâr-ı didâr

Ḥudāyā baña mihrüñ reh-nümā kıl

Ġam-ı ‘ıŝkuñla cānum mübtelā kıl

(178a) Virüp cānuma ‘ıŝkuñla tesellī

Dilümi eyleme Mecnün-ı Leylī

Dilüm kıl Bī-sütünü ğamdan āzād

Beni itdürme her Şīrīne Ferhād

[5890] Ne hecr-ı Varķa vü ne mihr-i Gül-şāh

Beni her bī-vefāya itme dil-ḥāh

Dil ü cānum recāsı budur ey Ḥaķ

Vücūdum ide mihrüñ maḥv-ı muṭlaķ

MÜLAĞAT U VUŞLAT-I VARĖA VÜ GÜL-ŞĖH-RA ŞĖH MUḤSİN

ḤURREM U ŞĖD ŞODEN VE BĖ-YEK-DİĞER BE-ṬARİĖ-İ

ŞADĖĖAT MUŞAḤABET KERDEN VE HER DU SER-GÜZEŞT-İ

ḤOD BEYĖN U NĖLE VÜ EFGĖN KERDEN

Buyurdı şāh ol iki dil-ārā

Ėıyām itdi mişāl-i serv-i bālā

Ėabül olmış du‘ā gibi semāya

Yüridiler çıķup bām-ı serāya

Geçürdi mihr ile māhı serīre

Dizini çökdi şeh oturdı yire

[5895] Buların vuşlatına şād u ḥandān
Olup cāndan iderdi şükr-i Yezdān

Gehī şāh ile idüp ‘īş u cāmı
İçerler bezm-i vuşlatda müdāmı

Gehī tenhā çeküp cām-ı firāķı
Bulurlar bir dem içre ‘ömr-i bâķī

Ne sırdur ‘āşıkun vuşlatda cānı
İder bülbül gibi āh u fiğānı

Şeb-i vuşlatda dil olduğu nālān
Düşer yādına rûz-ı hecr-i cānān

[5900] Kimün ki ‘ışķ ile adı ‘alemdür
Yiri ser-menzil-i mülk-i ‘ademdür

Gidüp dilden recā-yı rûz-ı vuşlat
Düşer cāna zālām-ı leyl-i fūrķat

(178b) Ne ķutlu gündür ‘īd-i vaşl-ı cānān
İrişmezse şeb-i tārīķ-i hicrān

Ġam-ı ‘ışķ içre irse vaşla ādem
Olur biñ yıl kadar olursa bir dem

Nigāruñ hoşdur bir dem vişāli
Geçürmekden ğam ile māh u sālī

[5905] Gülistān-ı ğam içre ol iki yār
Biri gül idi biri bülbul-i zār

Gül ü bülbul gibi kalduķda tenhā
Olup aġyārdan bī-ḥavf u pervā

Tazallüm itdügince ‘āşık-ı zār
Semā‘ından iderdi nāle dildār

Oķurđı Varķa yāre ser-güzeştin
Ġam-ı ‘ışķ içre seyr-i kūh u deştin

Çeküp deryā-mişālī ceyş ü ‘asker
Selīm Şāhı esīr itdüğün ‘Anter

[5910] Kırıldıķda şehi şalb itmege dār
İdüp cān u gönülden ceng u peygār

Güneş gibi çıkup ol meh busudan
Ḥalāş itdüğini şāh-ı ‘adūdan

Ġam-ı ‘ışķ ile at şalup sipāha
Soñunda düşdüğini ka‘r-ı çāha

Aña şefkat idüp cellâd-ı zengî
 ‘Adû başın kesüp virdügi rengi

Başından geçdügi ahvâli bir bir
 İderdi ol nigâra şerh u takrîr

[5915] Getürüp ol dahı hâlin beyâna
 Oğur göynüklerinden yana yana

Didi ey gülşen-i ‘ışk içre nâlân
 Cemâlin gülşeninden bülbül-i cân

Düşüp ayru iderken âh u nâle
 Oğurken ser-zeniş cân-ı Hilâle

Şaçuñ ‘ıtrın nesîm-i şubh-demden
 Getüre diyü umarken Yemenden

(179a) Gelür şanup göñül sen şeh-süvâre
 Gözin dikmişdi râh-ı intizâre

[5920] Şavulmadan ğam-ı eyyâm-ı miḥnet
 Günümü tîre itdi şâm-ı miḥnet

Nüzûl itdi kazâ-yı âsmânî
 İrişdi geldi Muḥsin nâ-gehânî

Dil ü cān ile kıldı bezl-i himmet
Seb̄l itdi yoluma māl u ni‘ met

İrişince eli bu māh-ı bedre
Virürdi zer Hilāle bedre bedre

Ne cürm itdi cihānda hūb-ı Ken‘ ān
Yidürdi gürg-i Mışra anı ihvān

[5925] Şalup cān gūsfendin bend u dāma
Beni atum yederdi gürg-i Şāma

‘ Acebdür devr işi her cān-ı pāke
Virür geh kıurda geh hāk-i helāke

Çü Muhsin oldu bu maķşūda vāşıl
Hudādan diledügi oldu hāşıl

Şalup serv-i revānum ğam hırāma
Hayātum şubhını irgürdi şāma

Vişāline el uzadup şeh-i Şām
Murādın bulmaduğın nefs-i hod-kām

[5930] Ğam-ı fūrķat şalup cānına āzer
Anı kılduğın h̄ iş ü birāzer

Qılup Varqa öñinde şerh u taqrır
Didi hep igneden iplige bir bir

Düşüp ‘ışk ile bir özge hevāya
Dutup āheng iderler idi nāya

Ṭa‘ abdan gözlerine girmez uyhu
Yimezlerdi yimek yirlerdi qaygu

Cihāndan hakk idüp nām u nişānı
İderdi birbirine cān-feşānī

[5935] Yelān gibi şarılup birbirine
Çekerdi sīnesine cān yirine

(179b) Ne cānda olsa nūr-ı mihr-i ‘ışmet
Dilinden zā’il olur zıll-ı töhmet

Ne dilde olsa ‘ışk odı fūrūzān
Olur elbette ḥaṭṭ-ı nefsi sūzān

Döyemez tāb-ı mihr-i ‘ışk-ı pāke
Zalām-ı ḥaṭṭ-ı nefis irür helāke

Pes anuñçün müdām ol iki dil-ḥāh
Aqıdup yaş iderlerdi quru āh

[5940] Bu vech ile geçürüp niçe eyyām
Dilini tîre itdi zulmet-i şām

Ezelden budur ‘ışkuñ muḳtezāsı
Dilüñde olmaya vuşlat hevāsı

Ġam-ı hecr ile idüp ittiḥādı
Dilüñden gide bezm-i ‘îş u şādı

Behār içinde bezm-i gülşen el-ḥaḳ
Nevā-yı bülbül ile buldı revnaḳ

Şoñı hicrānuñ olur vuşlat-ı yār
İrer vuşlat firāḳa āḫir-i kār

[5945] Müsāvī olmaz ‘ışḳ içre ne minnet
Ümīd-i hecr ile ümmīd-i vuşlat

**İCĀZET REFTEN-İ ṬALEBĪDEN-İ VARḲA EZ- GÜL-ŞĀH VE BE-
CĀN-ĀMEDEN EZ-KEŞRET-İ NĀLE VÜ ĀH**

Bu rāya itdi āḫir iltifātı
Ki terk ide bu vaşl-i bī-şebātı

Pes andan didi Gül-şāha eyā ḥūr
Yüzüñ mihri virür cān mülkine nūr

Çeküp cevrin bu ‘ömr-i bī-şebātuñ
Bulmaz lezzetin cām-ı ḥayātuñ

Eger senden olam bir laḥza mehcūr
İder fūrkat ḥayātumdan beni dūr

[5950] Ve ger olsam ṭasañdan ayru bir dem
Yidigüm içdigüm baña olur semm

(180a) Ve ger bir sā' at olsam senden ayru
Dil ü cānum olur hecrūñle şayru

Ve līkin cā-niṣīn-i ' ıṣḳ-ı kātıl
Dil ü cāna olur semm-i helāhil

Çeküp cām-ı ḥayāt-ı bī-şebātı
Geçürdüm hecr ile şām u ğadātı

Olupdur teşne cān cām-ı memāta
Sikender nitekim āb-ı ḥayāta

[5955] Degüldür ' il müñe maḥfī bu mestūr
Diler cānum çıkup gitmege destūr

Çü murğ ide ğıdāsın rīze-i seng
İder mi baḥt-ı nā-hemvār ile ceng

İdince baḥt-ı āhengi gürīze
Ne aşşı baḥt ile itmek sitize

Göñül murğın naşīb-i dāne vü dām
Çekince ide mi bir laḥza ārām

Ġam odı yaḳmadın bağrum kebābın
Firāḳuñ nārına ur şefkat ābın

[5960] Çü buldı rûzgârın keşti-i ten
‘ Adem deryāsı içre açdı yelken

Ne dilde olsa ‘ ışḳ odı fûrûzân
Görinür aña gülşen nār-ı sūzân

Ezelden bezm-i meyde budur ‘ âdet
Virürler yüki yitene icâzet

Dutupdur çünki yükin nâḳih-i cān
‘ Adem şaḥrāsına oldı şitābān

Duyılmadı çıḳup cānum aradan
Getürsin şıḳleti bezm-i şafādan

CEVĀB-I GÜL-ŞĀH BĀ-ŞAD FİRĀḲ U ĀH

[5965] Çü gūş itdi kelām-ı yāri ol māh
Derûn-ı cāndan itdi derd ile āh

Revā mıdur didi ey şîr-i ser-mest
Dilûñ ḳanum döküp tîge ura dest

- (180b) Geçürdüm ‘ışkuñ içre mäh u sâli
 Ğamuñdan olmadum bir laḫḫa ḥâlî
- Cemâlüñ ḥasretinden oldı ey yār
 Vücūdum deyr-i ğamda naḫṣ-ı dīvār
- Ne var yārüm der-i rāzum idem bāz
 Ne dildārum ki aña söyleyem rāz
- [5970] Marīzem gice de gündüz de bīmār
 Şeb ü rüz iderem bülbül gibi zār
- Yüzüñdür cānuma baḥt-ı cüvānî
 Dile zehrüñdür āb-ı zindegānî
- Revā olmaya sen ḫaşı kemāna
 Ura peykān-ı zehr-ālūd cāna
- Degülsüñ cān u dilden sen baña yār
 Saña ben yārem itme yārdan ‘ār
- Gözüm ruḥsāruñ eyle oldı pür-nūr
 Hudā itsün yavuz gözden anı dūr
- [5975] Günüm tīre idüp āh-ı ciger-sūz
 Kıyāmet ḫopsa gicem olmaya rüz

Gel evvel cāndan it tīḡuñla mehcūr
 Hudā ḥaḫḫı tek olma dīdeden dūr

Ḳalur cānum çü şem^ç -i mürde bī-sūz
 Helāk eyle ḡam-ı şebhā-yı bī-rūz

BĀZ ḤİTĀB-I VARḲA BERĀY-I REFTEN

Hezārān ^ç özr ile ol yār-ı dil-bend
 Didi ey murḡ-ı tūṭī-i şeker-ḥand

Geçüp cān boynına zencīr-i mūyuñ
 Gözüme tūtyādur ḥāk-i kūyuñ

[5980] Ḡamuñ deryāsına dil āšnādur
 Cemālūñ çeşm-i cāna rūşenādur

Vücūd-ı ^ç āleme rūh-ı revānsın
 Ten-i bī-tābum içre cāna cānsın

Ne cān kim āstānuñdan çeke baş
 Urur seng-i mezārı başına taş

(181a) Ḡam-ı ^ç ıṣḡuñ ile cān miḥnet-endūd
 Yoḡ olmışdur mişāl-i sāye-i dūd

Velī ey bāḡ-ı cānda serv-i bālā
 Ne serv-i bāḡ mihr-i ^ç ālem-ārā

[5985] Cihānda ‘ışk-ı cānān ile her bār
Melāmet olmadur ‘ışk ehline kār

Göñül meyl itse bir şāhib-cemāle
Düşer lâ-büd ya hecre yā vişāle

İder ‘ışk ehli kebs-i cānı kırbān
Olur ğayrılar ‘îd-i vaşla ħandān

Benem ol ‘āşık-ı şūrîde vü zār
Naşîb olmamış ‘îd-i vaşl-ı dildār

Yetîm ü ‘āşık u zār u ğarîbem
Nişāb-ı vuşlatuñdan bî-naşîbem

[5990] Meges gibi girüp dār u buyūta
Dil ü cān düşdi dām-ı ‘ankebūta

Bırağur düşse ger rāh-ı ferāğa
Çevik kuş iki ayağın duzağa

Yoluma kırmadın devrān duzağı
Götürmekdür aña çāre ayağı

Olur mı tavr-ı ‘ışk içre yaraşık
Bir evde bir nigāra iki ‘āşık

Urur biri birine çeng ü dendān
 Şalınsa bir ğazāle iki aşlan

[5995] Ġazab nārı ider cānını tīre
 İki şeh ger otursa bir serīre

Düşüp mihr ile meh devr-i devāma
 Birisi şubḥa şehdür biri şāma

Ne meh varur ğurūb-ı āftāba
 Ne mihrūñ yolu uğrar māh-tāba

Ben ol māhem ki eşküm idüp encüm
 Sa‘ ādet mihrin itdüm zāyi‘ ü güm

Dem-ā-dem tūṭi-i cānum kafesden
 Tekellüm ider ‘ ışk-ı bü’l-hevesden

(181b)[6000] İrenler didi vuşlat ‘ ālemine
 Yılı degmez firāḫuñ bir demine

Pür olup ḥūn ile ğamdan derūnı
 Revān iderdı gözden cūy-ı ḥūnı

Nücūm-ı eşkini pāyine māhuñ
 Döküp dikdi sūtunı dūd-ı āhuñ

Yüzini sürdi pây-ı dil-rübāya
 Seni ısmarladum didi Hudāya

Yiter kūyuñda nāle eyledüm ben
 Seni Allāhuma ısmarladum ben

BÂZ CEVÂB-I GÜL-ŞÂH

- [6005] Çü gūş itdi sözini ol dil-ārā
 Kopardı cān u dilden vāy veylā
- Yaşını şu gibi toprağa kardı
 Düşüp pâyına yalvardı yakardı
- Cemālüm bāğını pejmürde itme
 Vücūdum sebzesin efsürde itme
- Olup hār-ı ğam ile çāk-i cāme
 Taḥammül eyle bir kaç gün cefāma
- Ola kim ide ‘ışkuñla çü şeh-bāz
 ‘Adem şahrāsına cān murğı pervāz
- [6010] Revān olinca ğamdan cān ile dil
 Komağıl murğ-ı cānum nīm-bismil

Ꞑo ıķsun fūrķat ü hecrũñ ile cān
Yanumdan tek sen eksük olma bir ān

Ne ‘āşıķsın degülsin ğamda enbāz
Ne ma‘şūķam ki idersin baña nāz

Dil ü cānum ķılup derde giriftār
Revā mıdur saña bu seyr ü refťār

Gidüp zindān-ı ğamda ķoma ey yār
Beni ağlar bu ğurbetde kimüm var

[6015] Şalup oprağa cismüm ħāksārūm
Başum ucında ol seng-i mezārūm

(182a) Yiter ķatıldı zehr-i ğam aşuma
Yiter geldi kara günler başuma

Niçe bir maķbes-i ten ire feryād
Şatun al ķuşca cānum eyle āzād

Saña vü baña yokdur itme tedbīr
Ķara opraķdan özge varacaķ yir

İdem şanma cihānda kām-rānı
Bilürsin ķahr evidür bu cihānı

[6020] Aķıtma ķanlu yaşımdan g  zer ķıl
Yigitsin yolu a gel  r h  zer ķıl

Fir  ķ odına yakma i    taşıum
Keser yolu   aķın bu ķanlu yaşıum

Der  nından  ıķup n  r-ı ciger-t  b
Yaķup cismin ser- -ser itdi n  -y  b

Bu vech ile yanup yakıldı G  l-  h
Tenin t  r-i  ama y   ıldı G  l-  h

G  r  p Var  a  am u derd-i nig  rı
Gider elden   m  n-ı i tiy  rı

[6025] Cih  n u c  nını id  p fer  mu ı
Yıķıldı y zi  zre oldu b  -h   ı

 kisi da ı ne zinde ne m  rde
D    p yirde yaturdı dil-f  s  rde

Zih     ı ķ u zih   mihr   zih   n  z
Zih    ev   u zih   s  z u zih   s  z

Bu bir demd  r iner bir ba a bi  ta ı
Bu der-bend i red  r bir p  la bi  ba ı

Burada sîne-i ‘âşık olur çāk
 Budur ‘ışk ehline rāh-ı haṭarnāk

[6030] Bu meyden nūş idüp Mecnūn u Ferhād
 Ḥayātı hırmenini kıldı ber-bād

Melāmet bezminūñ budur raḥīķi
 Budur didükleri ‘ışk-ı ḥaķīķi

Bu ‘ālemde görür dīdārı ‘uşşāk
 Bu ‘ālemde irişür yāre müştāk

(182b) Burada maḥv olur ‘âşık vücūdı
 Görür ‘ayne’l-yaķın bezm-i şühūdı

Fenā-fi’llāh maķāmına urup pā
 Kāmu varlık burada olur ifnā

[6035] Burada görünür ‘uşşāka maḥbūb
 İrişür ṭālibe burada maṭlūb

Cemālinden niķābın götürüp yār
 Tecellī idüp eyler ‘arz-ı dīdār

Düşer burada ḥaclet nāra nūra
 Süleymānlar döner burada mūra

REFTEN-İ VARḲĀ BE-NĀLE VŪ ZĀR VE
VEDĀ‘ KERDEN-İ BE-AN LĀLE-RUḤṢĀR
BELKİ EZ-ḤAYĀT-I Bİ-ŞEBĀT-I CĪHĀN
ḲARĀR GİRİFTEN-İ BE-DĀR-I BEḲA-YI CĪNĀN

Görür bu keşret içre ol iki yār
Degül olmak müyesser vaşl-ı dildār

Şalup fūrḳat bu şūret ‘ālemine
Behāne itdiler vuşlat demine

[6040] Bozılmayınca bu miḥnet yuvası
Açup per riḥlet itmez cān hümāsı

Ferāġat itmeyince ḥıṣn-ı tenden
Çekilmez pāsbān-ı cān bedenden

Ḥazāna irmese şaḥn-ı gülistān
Nevādan geçmeye murġ-ı hoş-elḥān

Zebān-ı ḥāl ile bu ittifāḳī
İderler nūş idüp cām-ı firāḳı

Ne cāmı çekdi bir rıtl-ı girāmı
Ḥayāt-ı sermediye irdi cānı

[6045] Didi Gül-şāha ben gitdüm esen ḳal
Nesīm-i şubḥ-dem gibi esen ḳal

Dilüñe virmesün ğam inkisârı
Gider mir'ât-ı cāndan seyl-i ğubârı

(183a) Çeküp sen serv gibi göklere ser
Beni kılsun ğamuñ yire ber-â-ber

Görüp yoluñda çeşm-i hâksârum
Şavursun gird-bād-ı ğam ğubârum

Ben itdüm menzilümi hufre-i hâk
Senüñ olsun maķâmuñ ey meh eflāk

[6050] Mezârumda sañadur intizârum
Degüldür yol başup geçmeñ mezârum

Güzer itdükçe kıl ey serv-i âzād
Dilüm Hurşīd-i hüsnuñle Feraḥşād

Yiter kanlu yaşum hecr ile al it
Demidür âhiret ḥaḳḳın ḥelāl it

Yed-i Gül-şāhı būs idüp o meh-rū
Gözi yaşı gibi urdı yire rū

Görüp at u yarağın Rüstemāne
Süvâr-ı raḥş olup oldu revāne

[6055] Pes itdi Hızr gibi meyl-i haḍrā
Çıkınca dutdı evden rāh-ı şaḥrā

Qılup nāle düşer cānına endūh
Egilürdi şadāsından anuñ kūh

Vücūdı içre cem‘-i āteş ü āb
Yaşın aqıtdı virdi cānına tāb

Yolına gelse ger der-bend ü kūhsār
İderdi bād-ı şarşar gibi reftār

Şalup gök yüzine feryād ı āhın
Felek der-bendinūñ kesmişdi rāhın

[6060] Şadā-yı ra‘ d-ı āhından hemīşe
Ururdi Bī-sütūn-ı çerḥe tīşe

Keserdi kūh-ı ‘ışq-ı Bī-sütūnı
Aqardı gözlerinden cūy-ı ḥūnī

Geçüp cānı cihān pīrāyesinden
Gürizān idi kendü sāyesinden

Olur gāhī firāk-ı yāre ḥandān
Gehī gitdüğine olur peşimān

(183b) Uran dildârına fûrkatle dâğı
Oñar mı dünyede atı ayağı

[6065] Felek evcine iderse eger yol
Dönüben devletin yire deper ol

Uyanık olmayup baht ile cânı
Uyur bulur müdâmî devlet anı

Kişiden kaçsa bâz-ı mihr-i devlet
Açar per başı üzre zâğ-ı zulmet

Ne cân kim dil-berinüñ kulu olmaz
Uğursuzdur atınüñ başı oñmaz

Anuñ kim ide ‘ışk ‘aqlın eli çäk
Olinmaz anda baht u devlet idrāk

[6070] Göñül kim duta nâr-ı ‘ışk ile tâb
Söyinmez içse dünyâ tolusu âb

ṬUŞ ÂMEDEN-İ VARÇA BER-GÜZERGÂH-I RÂH-I BE-ṬABÎB-İ
ḤÂZİK VE BER-‘İŞK-I Ū GÜVÂHÎ DÂDEN VE ḤABER DÂDEN-İ
CÂN BE-DER-DEST ÇÂRE VŪ DERMÂN NŪMŪDEN

Nigârından cüdâ düşdi çü Varça
Vücûdın virdi baħr-ı ‘ışka ğarça

Berāt idi dūd-ı āh ile sipihri
Şerārından taḳup ḳandīl-i mihri

Giderken ‘ışḳ ile ol şīr-i şerze
Ten-i bīmarına düşmişdi lerze

Günini tīre itmişdi şeb-i ‘ışḳ
Bırakdı cānına lerze teb-i ‘ışḳ

[6075] Şataşdı yolda nā-geh bir ṭabībe
Ḥazāḳatle baḳup bu bī- naşībe

Görür mihr-i ruḥından gıtmış envār
Ġam-ı ‘ışḳ ile düşmüş cānına nār

Nedür didi dil ü cānında bu derd
Nedür iden ‘ızāruñ verdini zerd

(184a) Ḳomamış nār-ı ğam bağrında yağı
Düketmiş yağını şevḳuñ çerāğı

Dilüñ muḥtāc olup şevḳ-ı delīle
Tenüñ dutmuş göyünmüş bir fetīle

[6080] Didi luṭf ile Varḳa ol ṭabībe
Devā mihrüñ yiter şām-ı ğarībe

Ṭabībüm çok zemāndur ḥasteyem ben
 Ża‘īf ü ‘āciz ü dil-besteyem ben

Cihānda bir oñulmaz derde düşdüm
 Ğıdā-yı derd ile perverde düşdüm

El urdı dutdı nabżın merd-i ḥāzık
 Didi bir dil-bere olmışsın ‘āşık

İşüñ ‘ışk ile bir Allāha kalmış
 Ḥayātuñ derd ile bir āha kalmış

[6085] ‘İlāc olmaz saña dārū vü merhem
 Semūm-ı ‘ışka pā-zehr olmaz emsem

İrişmezse elüñ ger vaşl-ı yāre
 Yigitsin yüri git Allāh oñara

Didi vü urdı ata tāziyāne
 Birez dem acıdı oldı revāne

Yürüdi Varķa daḥı vālih ü zār
 İderdi nār-ı ḥumret cānına kār

RESİDEN-İ VARĶA DER-KENĀR-I CÜYBĀR

BE-DEVĦA-İ SĀYEDĀR-I ṬÜBĀ-KİRDĀR

VE SER-NİYĀZ BE-DERGĀH-I ḤAZRET-İ KĀRSĀZ ZEDEN

VE ŞÂH-BÂZ-I RŪĤEŞ BER-HEVÂ-YI ‘IŞK PER ZEDEN
 VE PERVÂZ NŪMŪDEN VE RŪĤ-I REVÂN-RÂ BERÂY-I ‘IŞK-I
 CÂNÂN TESLÎM KERDEN

İrüp cânına tîğ-ı ĥasret-i yâr
 Düşüp yola giderdi vâlih ü zâr

[6090] Dili hem-dem olurken âh u zâra
 İrişdi bir dıraĥt-ı sâyedâra

(184b) Dirürdi da‘vet içün ĥâş u ‘âma
 Müşâbih bir ayağ üzre ĥıyâma

Eser sünbül hevâsı olmayup kem
 Geçer hoş sâyesinde vaĥş u âdem

Ayağında aĥup bir cûy-ı dil-cû
 Hüseyn ‘ışkına ĥalka içürür şu

Sebîl idüp revânın mûr u mâra
 Aĥardı reh-güzâre âşkâra

[6095] Dügüp göz merdüm-i çeşmi menâma
 Can atdı geldi düşdi bu maĥâma

Gözine ġâlib oldı mevt-i ĥ‘âbı
 Sikender gibi çekmişdi türâbı

İrişüp tâb-ı ışk ol şeh-süvâra

İner taht-ı dıraht-ı sâyedâra

Vedâ' idüp meger gitdükde ol mâh

Aña bir bendesin hoşmışdı Gül-şâh

Çü vardı ol dıraht-ı dil-güşâya

Ki şalmışdı gönlün gibi sâye

[6100] Hıtâb itdi pes andan ol ğulâma

Didi şubh-ı hayâtum irdi şâma

Niçe gündür ki bu feryâd u bu âh

Gözüme virmemişdür uyhuya râh

Ne şâha irişür eyyâm-ı miḥnet

Ne uyudur ğarîbi şâm-ı miḥnet

Birez ben diñlenüp varup yuhuya

Ṭavarı sen otarup yak şuya

Velî yolum urursa ḥ'âb-ı ğaflet

Beni uyar olinca vaḳt-ı riḥlet

[6105] Günün olmadı ğaflet çün delîli

Geçer şâm olmadın bu baḥr-ı Nîli

Şalınca çayıra at u ğılāmı
Behāne itdi kendüye menāmı

(185a) Baḳup ol devḫa-i ṭūbā-miṣāle
Bıraḳdı ḳalbini vechile ḫāle

Görindi gözine ol devḫa-i ter
‘Uḳāb mevt ü beriki bāl ü şeh-per

Baḳınca her nihāl ü bergi ey cān
Görinürdi gözine tır ü peykān

[6110] Uzaḳup ṣāḫsārı ḳatline ser
Görinürdi yidi başlu bir ejder

Ayağında aḳan āb-ı revānı
Olurdi mevtinüñ nevk ü sinānı

Libās-ı mātemi zāğ itdi der-ber
Durur ḳuşlar müheyyā dökmege per

Görür çün çeşm fānīnün ḫayātı
Degüldür bāḳi vü yoḳdur ṣebātı

Seven cānını yāre vāşıl olmaz
Çıḳup cān gitmeyince ḫāşıl olmaz

[6115] Niçe bir ney gibi uyup hevāya
Düşe cān murgı derd-i bī-devāya

Görinmez gözlerüñe rûy-ı cānān
Vücūduñdur hicāb-ı çihre-i cān

İki ‘ālemde bulur vaşl-ı yāri
Silenler çihre-i cāndan ğubārı

Yirinmek yig durur vaqt-i memāta
Sevinmekden hayāt-ı bī-şebāta

Huşūşā kim kılp feryād u zārī
Geçüre cān ğamıyla rûzgārı

[6120] Hayātuñ çün vücūdı bir nefesdür
Anuñla cān çekişen hiç kesdür

Dilerseñ bāķi ‘ömr-i bī-şebātı
Ecel cāmından iç āb-ı hayātı

Bakā mihrābına dest-i du‘āyı
Açup terk itdi bu deyr-i fenāyı

Dir ey hācet-devā-yı müstemendān
Tapundur reh-nümā-yı derdmendān

- (185b) Bilürsin ehl-i ‘ışķuñ dilde rāzın
Vücūdı şem‘ inüñ sūz u güdāzın
- [6125] Nice bir nār-ı ‘ışķ-ı miḥnet-endūd
İde yaşumı rūd u āhumı dūd
- Bu āh u nāle bu feryād u cān-sūz
Nice bir yaşum üzre ķoparur toz
- Nice bir ‘ışķ içinde sūy-ı tedbīr
Beni bāzār-ı ğamda ide teşhīr
- Yolum vādī-i ğam şaldı yabāna
İrişdür mihrüñ ile kārbanana
- Ten-i bī-tābumı ālām-ı miḥnet
İdüpdür ğarķa-i deryā-yı fūrķat
- [6130] Kesüp ümmīdümi ins ü perīden
Beni ķurtar ḥayāt-ı serserīden
- Bulanlar ‘ışķ içinde saña ķurbet
İder mi ğayrdan ümmīd-i vuşlat
- İlāhī baña luṭfuñ reh-nümā ķıl
Bu derd-i bī-devāya sen devā ķıl

Hudâyâ dilerem cân ile senden
Halâş it cânımı cânsuz bedenden

Şadâkat kavsinüñ çıkısa hadengi
Düşer te'sîre vü itmez direngi

[6135] Dil ü cāndan çeküp derd ile bir āh
Hayâtı rāhın itdi āhı kūtāh

Ney-i dilden iderken āh u feryād
Kafesden murğ-ı cânı oldu āzād

Zihî 'ışk u zihî resm-i maḥabbet
Ki itdi yāre cân virmekde sebkat

Kesüp ten boğazınuñ hürd u h'ābın
Uçurdu göge rûhınuñ ḥabābın

İçince cām-ı mevti kana kana
Bırakdı cür'aveş cismin yabāna

[6140] Çü Gül-şāh 'ışkına cân virdi ol māh
Feleklerde melekler eyledi āh

(186a) Görüp yirde o şāhuñ olduğın güm
Dökerdi göz yaşın çerḫ üzre encüm

Görüp ol kaçre yirde itdügin cā
Temevvüc eyledi acıdı deryā

Görüp cān virdügin ol bülbul-i zār
Gözinden cūy-ı hūn ağıtdı enhār

Güneş şubhuñ yaķasın eyledi çāk
Dutıldı āh-ı dilden rāh-ı eflāk

[6145] Ğamından ğayrı budur sipihre
Ne cürm itdi ‘aceb ol māh-çihre

Meger dūdından olup tīre eflāk
Gözi yaşından içindi meger hāk

Meger āhı iderdi göklere rāh
Uyımazdı fiğānından meger māh

Çıkup eflāke āhınuñ zebānı
Meger yakmışdı kāh-ı keh-keşānı

Çü gelmek vaķtı irişdi ğulāme
Görüp bu hāleti çāk itdi cāme

[6150] Şürū‘ itdi fiğān u āh u zāre
Didi yā Rab nedür bu derde çāre

Görüp mevtin düşer cânı melâle
Geçüp başı ucında itdi nâle

Dir ey cân bāğına serv-i dil-ārā
Ne serv-i bāğ mihr-i ‘ālem-ārā

Gözi mi degdi saña cūybāruñ
Dili mi degdi saña şāhsāruñ

Meger olduñ ğam-ı ışk içre cânı
Ki çok gördi saña bir pāre cânı

[6155] Ne ferzend-i ħalefsin māder-i dehr
İçirür şîr ü şekker yirine zehr

Ya kaldı māzer-i devān-ĥîle
Kelīmāsā bırağdı baħr-ı Nîle

Yahod Nemrūdveş bu devr-i mekkār
Ĥalîlāsā idüpdür menzilüñ nār

(186b) Şalup tîğ-ı Yezîd ğam-ı belāya
Tenüñ dönmiş şehîd-i Kerbelāya

İderdi ĥasb-i ĥāl-i Varķayı yād
Kılurdu nâle vü efgān u feryād

ĀMEDEN-İ DU MERD-İ REH-REV-İ HEM-RĀH
 VE ŞENĪDEN-İ FERYĀD U NĀLE VÜ ĀH
 Kİ ĠULĀM-I VARĶA MĪ-KERD VE BER ĀN CĀN DĀDE-İ ‘ĀŞIĶ-I
 ZĀR NĀLE VÜ ZĀRĪ KERDEN
 VE TEN-İ PĀKEŞ BE-CĀN ENDŪHNĀK BE-ZĪR-İ ĦĀK DEFN
 KERDEN

[6160] Meger yatduğı yir ol şeh-süvāruñ

Yaqını vāqı[‘] olup reh-güzāruñ

Düşüp yola giderdi iki ādem

İrişür gūşına bu şavt-ı mātem

Qarīb oldukca ol iki cüvānı

Getürdi hālet-i vecde fiğānı

Dönüp yoldan ol iki merd-i dil-ḡāh

Didiler ne ola bu nāle vü āh

Görürler kim yatur bir serv-i bālā

Qul olur qāmeti servine tūbā

[6165] Hevā-yı mevt ile varmış yuḡuya

İder bir kes başı ucında mūye

Birini mevte şalmış devr-i ḡūn-ḡār

Biri eyler dem-ā-dem nevḡa vü zār

Ecel şunmuş birine cām-ı mevti
 Ẕarīb olmuş birinüñ dağı fevti

Biri olmuş kara toprağa yeksân
 Birinde kalmış ancak bir ramağ cān

Didiler bize di hālün nesin sen
 Nedür derdün nesin ne kimsesin sen

[6170] Kimünçündür bu sūz-ı āh u nāle
 Nesisin sen neden düşdün bu hāle

Cihān bağında her şimşād olup şād
 Neden düşdi yire bu serv-i āzād

(187a) Ne şādır oldu bu serv-i İremden
 Bırakmış bağbān taşra haremnden

Nihāl-i kaddi n'itdi bağbāna
 Yolup ot gibi bırakmış yabāna

Cihāna n'itdi bu māh-ı şeb-ārā
 Dökilmiş yire eşki encümāsā

[6175] Ne cürm itdi 'aceb devr-i sipihre
 Düşüp hāke yatur bu māh-çihre

Vücûdî ğarķ olup ğüyâ biḥāra
Bıraķmıř mevc-i ğam cismin kenāra

Tenini sāye gibi ḥāke şalmış
Hümā-yı rūḥını eflāke řalmıř

Meger bād-ı semūm-ı devr-i bî-bāk
Esüp kılmış ḥayātı bergini çāk

Meger şemşîr-i tîz-dest-i devrân⁶⁷
Kesüp başını itmiş ḥāke ğaltân

[6180] Meger ğam döndürüp ķaddin kemāne
Belā oķlarına itmiş niřāne

Ķabā-yı cismi olmişdur neden çāk
Yüz urup yire yatur pîrehen-çāk

Ne ata var başı üzre ide yas
Ne ana var şara bir pâre kirbās

Bu söz doķındı çün sem^c -i ğulāme
Firāķıyla çeküp çāk itdi cāme

Didi ey luṭf ile şeh-bāz erenler
Maḥabbet yolına ser-bāz erenler

⁶⁷ Mısrada vezin problemi var.

[6185] Benüm bu küşte-i ğam ẖācem idi

Firāk-ı ʿışk cāmına Cem idi

Ütüp bāzār-ı ğamda nerd-i ʿışk

Çekerdi niçe yıldır derd-i ʿışk

Getürmedi çü bār-ı ʿışka tākāt

İdüp yüz cān ile cāndan ferāgat

Anı gördüm hemānā buyurdi māh

Ki çekdi derd-i dilden bir katı āh

(187b) Nevāsını görüp murğ-ı hoş-elhān

Ġam-ı ʿışk ile teslīm eyledi cān

[6190] Çü bir demde bulunur vaşl-ı cānān

Nedür yıllarla bu bī-hūde efgān

Bulınsa bir nefesde vuşlat-ı yār

Ne hācet idesin cān bülbülin zār

Çeküp çāk olmasa cismüñ hicābı

Bulunmaz vaşl-ı yārüñ feth-i bābı

Belī olmaz müyesser vaşl-ı cānān

Vücūduñda kalursa bir ramağ cān

Hicāb oldı çü bir sūzen Mesīhe
Senüñ katuñda olmaya mı sīha

**MEŞEL ZEDEN-İ ĀN DU MERD-İ REH-REV VE ĠULĀM-I VARĶA
BER ĦĀL-İ VARĶA**

[6195] Dönüp kār-ı cihān ħ̣āb-ı ħ̣ayāle
Yüz açar geh neşāta geh melāle

Hoş ol can kim ħ̣ayāl-i ħ̣āba düşmez
Bu ġam baħrında key gird-āba düşmez

Uçarken murġ-ı cānı fāriġü'l-bāl
Ġam ile itmez anı bī-per ü bāl

Bırakmaz cān kuşın mişl-i ħamāme
Hevā-yı dāne ile bend ü dāme

Çü aldılar cevābın ol ġulāmuñ
Dutarlar mātemin ibni Hümāmuñ

Ķıṭ'a

[6200] Birisi pāy-ı Varķaya urup rū
Ne yatarsın didi ey serv-i dil-cū

Ķapandı var ise bād-ı ħayātuñ
Ki girmiş revzen-i çeşmüñden uyħu

Ḳıṭ‘a

Birinüñ āhı ƣopardı ƣıyāmet
 Didi ƣaldur başuñ ey serv-ƣāmet

- (188a) Başıret ehline yitmez mi ey mäh
 Boyuñ servi ƣıyāmetden ‘alāmet

Ḳıṭ‘a

Birisi didi ey mäh-ı münevver
 Güneş nûrı cemālinden ider cer

- [6205] Cihāna mihr-i ħüsnüñle vir envār
 Ki setr olmaz gil ile mihr-i enver

Ḳıṭ‘a

Birisi didi ƣur ey mäh-çihre
 Cemālüñ mihrini keşf it sipihre

Açup cān gözini ‘arz eyle didār
 Ziyā irsün felekde mäh u mihre⁶⁸

Ḳıṭ‘a

Ġulām ağlar dir idi ey dil-ārā
 ‘Aceb gitdüñ ġarīb ü zār u tenhā

Vücūduñ bāğına rūḥuñ nesīmi
 Kesildi esmeden ey serv-i bālā

⁶⁸ Birisi didi ƣur ey felekde mäh u mihre] der-kenar.

Meşnevî

- [6210] Bırağup dillerin gerd-i melâle
İderlerdi figân u âh u nâle
- İdüp cân bülbülini vâlih ü zâr
Cihân u cāndan olmuşlardı bî-zâr
- Temâşâ itdi çün bu hâleti hâk
Mezârı içün itdi sinesin çāk
- Kılurken mevtine feryād u zârî
Kazıldı kudret-i Hâkdan mezârı
- Çıkarup cism-i pâkinden kabâsın
Tağarlar boynına fürkat ridâsın
- [6215] Cihāndan ‘ışk eri gidüp kefensüz
Aşılur dâr-ı ‘ışk üzre resensüz
- Geçüp tîğ-ı ğam-ı ‘ışk ile tenden
Şehîd-i ‘ışk ‘âr eyler kefenden
- Getürüp ol şehîd-i ‘ışk-ı pâki
İderler aña menzil taht-ı hâki
- Bulup ağıyardan tenhâ anı hâk
Çeker cânî gibi pehlûya bî-bâk

(188b) Çü fırsat buldı bu rûh-ı revânı
Kucakladı başup bağına anı

[6220] Kara toprağa şalup ‘ışık-ı cānān
Vücūdın eyledi hāk ile yeksān

Cihānuñ menzili çünkim ‘ademdür
Bir ayak ilerü varsañ kademdür

Hazān irgürse bāğ-ı cāna āfet
Açılmaz nergis-i ‘ayn-ı sa‘ādet

Şükûfe vaḳti yağsa ger kırağı
Şuya yaḳar şanur içürür ağı

Gözet bu Zāl-i mekkār-ı zemāne
Ne nîreng eyledi bu nev-cüvāne

[6225] Dem-i serd ile gör bu devr-i bed-ḥū
Göbegi üzre anuñ toñdurur şu

Dem-ā-dem ka‘beteyn-i çerḥ-i devvār
Şeş ü beşdür oyunu saña her bār

Gice gündüz saña Leclāc-ı eyyām
Geçer manşûbe-i rûh-ı dil-ārām

Ne oyun şalsa çerhüñ hokka-bâzı

Görinür gözlerüñe lehv ü bâzı

REFTEN-İ ÂN DU MERD-İ REH-REV BE-CÂNİB-İ ŞEHR-İ ŞÂM
VE HÂBER DÂDEN-İ GÜL-ŞÂH-RA EZ-VEFÂT-I VARÇA VE BÎ-
VEFÂYÎ EYYÂM U ŞÜHÛR U A‘VÂM

Çü Varça virdi Gül-şâh ‘ışkına cân

Acıdı añâ cân-ı ins ile cân

[6230] Olur cāndan ol iki merd-i maḥzūn

Firāk-ı Varça ile zār u meftūn

Söyüñdi çünki ol cân şeb-çerāğı

Seḥerden itdiler şāma yarağı

Ġulāma bunlar itdükde su’ālî

İşitmişlerdi andan ḥasb-i ḥālî

Vedā‘ idüp hemānā ol Ġulāma

Güneş gibi iderler ‘azmî Şāma

(189a) Ve lîkin gitmege itdükde niyyet

Ġulām anlara itmişdi vaşîyyet

[6235] Göründükde dimişdi kaşr-ı Gül-şâh

Güzer eyleñ öñinden iderek âh

Diñüz hayfâ dirîğ ol nev-cüvâne
Yigitligünde doymadı cihâne

Cihândan hasret ü âh ile gitdi
Hevâ-yı ‘ışk-ı Gül-şâh ile gitdi

Getürdi hâk-i râhından nihânî
İletdi çeşm-i hûra armağanî

Ġam-ı ‘ışk ile ol serv-i hırāmân
Yir üzre düşdi sâye gibi bî-cân

[6240] Düşince cânına riħlet hevâsı
Per açdı uçdı rûhınuñ hümâsı

Güneş olmaz iken balçıkla mestür
Gömildi kaldı hâk üstinde ol nür

Acıyup baħr ‘aceb mi gelse cûşa
Getürür ‘ışk deryâyı hurûşa

Hevâ-yı ‘ışk iledür her dem ey cân
Taşup çalkandığı deryâ-yı ‘Ummân

Hevâ-yı ‘ışk irişmese biħâra
Virür miydi yaķasın rûzgâra

[6245] Şular ger ‘ışk ile olmasa cārī
İderdi teşne-dil şūri biḥārī

Başuñda olmasa ‘ışkı ger anuñ
Çeker miydi yükin tağlar dumanuñ

AḤVĀL-İ GÜL-ŞĀH-I DİL-FİRŪZ
DER-FİRĀḲ-I VARḲA-İ CİGER-SŪZ

DER-VAḲT-İ VEDĀ‘ Ü REFTEN-İ EZ-ŞEHR-İ ŞĀM
VE NİĠĀR-I GÜL-‘İZĀR -RA GÜZEŞTE BŪD BE HEZĀR DERD Ü
ĀLĀM

Çü VarḲa gitdi Gül-şāh-ı dil-efrūz
Fiğan u nāle eylerdi şeb ü rŭz

(189b) Ḳomayup ġam dil ü cānında ārām
Geçerdi duymaz idi şubḥ ile şām

İderdi ol ḳadar feryād u nāle
Ki döndi nāleden ḳaddi hilāle

[6250] Ururdı nār-ı ḥasret cānına tāb
Serīrinden olurdu yire pertāb

Ġam ile ġonçeveş olduḳça dil-teng
Yüzine şu seperdi eşk-i gül-reng

Ḥayāl-i çeşm-i mest-i yār-ı ğam-ḥ̣'ār
Gözi nergislerin itmişdi bî-mār

Çeküp germiyyet ile āh u serdi
Olur pejmürde vü zed rûy-ı zerdi

Göñülden nevḥa cāndan zār iderdi
Cihāndan cānını bî-zār iderdi

[6255] Eger ḥavra işitse bu fiğānı
Yağardı nālesi bāğ u cinānı

Doğunsa bu fiğāna sem' -i Rıdvān
Bihişt-i 'Adn içinde ide efgān

Firāk odı urup cānına tābı
Bişerdi sinede bağıri giyāhı

Qılup şām-ı ğam içre āh u feryād
Yıkılmışdı dili mānend-i Bağdād

Ġam-ı 'ışk ile saçup başına ḥāk
İderdi cübbe-i cismi çeküp çāk

[6260] Sebîl idüp sirişkin ḥāk-i rāha
Ḥaber şorardı bād-ı şubḥgāha

Dir idi ey nesīm-i rūḥ-perver
Virür ʿıtr-ı nesīmüñ cānuma fer

Estersin şubḥ-dem bād-ı şabāsın
Ḥayātum bāğına sünbül-hevāsın

Seḥer bülbüllere feryād-ressin
Nebāt emvātına ʿİsī-nefessin

Ḥarāmīler gibi gülşende bī-bāk
İdersin gonçenüñ dāmānını çāk

(190a)[6265] Hezārān Yūsuf-ı gül-pīrehenden
Alursın būyını Mısr u Ḥabeşden

Dem-ā-dem sürmeyi görmez yüzinden
Kıparsın nergis-i şehlā gözinden

Çeker zencīre āhuñ cūybārı
Yilüñ gülşende şarşar şāḥsārı

Ṭağıldı bāğda güller elünden
Periṣān oldu sünbüller yilünden

Seni ḥabs itmedi ise Süleymān
Niçün virmez nesīmüñ cānuma cān

[6270] Güzer kıl bâğ-ı hüsni dil-berümden
Getür bir şemme bu verd-i terümden

Gözüme hâk-i pâyinden nihânî
İrişdür tûtyâ-yı Isfahânî

Ṭarî kıl cānum ‘ıtr-ı sünbülinden
Meşāmum tâze kıl bûy-ı gülinden

Ruḥı mihriyle it çeşmüm münevver
Şacı ‘ıtrıyla kıl cānum mu‘ atṭar

Şabāya eyledükçe bu hıṭābı
Geçer yıl gibi virmezdi cevābı

[6275] Yola dikmişdi çeşmin mişl-i süzen
Gözi merdümeleri gözlerdi revzen

Fiğān u āh iderken yana yana
Gözi tuş oldu ol iki cüvāna

Olup cāndan nişān-ı yāre ṭālib
Fiğān eylerdi gözlerdi cevānib

Ḳılurlar idi mevt-i Varḳayı yād
İderlerdi fiğān u āh u feryād

ŞENİDEN-İ GÜL-ŞÂH VEFÂT-I VARÇA-RA VE NÂLE VÜ ZÂRÎ

KERDEN BE-MUHSİN VE BE- MEZÂR-I VARÇA REFTEN

Çü Gül-şâh itdi mevt-i Varçayı gûş

Şanâsın cām-ı mevte eyledi nûş

(190b)[6280] Yüzi üzre düşüp ol verd-i hod-rû

Çılup mûye başında komadı mû

Yüzine dürr-i eşki zîver itdi

Cihânı dîdesi pür-gevher itdi

İdüp pejmürde gam hüsni gülini

Yolup atdı saçınıñ sünbülünü

Yakup hasret odı cānına dāğı

Yatağın eyledi külhan bucağı

Ruhını âteş-i ‘ışk eyledi zer

Pür oldı dürc-i ‘aynı dürr ü gevher

[6285] Ol âteş kim iderdi dilde nihân

Yol açdı eyledi çāk-i girībân

Yanup ol âteş ile cānı her dem

Füzûn olurdu olmazdı odı kem

Hilâl-i nâhunından raḥne-i rûy

Olurdu çeşme-i ḥurşîd içün cûy

Yüzi üstinde ol cūy-ı revānı

Semen üzre aķıtdı ergāvānı

Alurđı döginürđi destine seng

Benefşe-reng olurđı rūy-ı gül-reng

[6290] Duĥān-ı āhı dutmışdı sipihri

İderđi tīre dūd-ı āhı mihri

İřitđi řāh Muĥsin bu fiġānı

Yine ne oldı didi yandı cānı

Segirdüp ĥalvet-i Gül-řāha vardı

Ne ĥalvet beyt-i ĥüzn ü āha vardı

Nedendür di niye ey қаşları māh

Çerāġuñ tīre itmiş nāle vü āh

İkide bir miřāl-i pīr-i Ken‘ ān

Olur saña serāyuñ beyt-i aĥzān

[6295] Geçüp fūrķat oķı cān u tenüñden

Uyımaz ĥalk-ı ‘ ālem řivenüñden

Bu āh u bu ġamuñ oranı yok mı

Siriřküñ Nīlinüñ pāyānı yok mı

(191a) Didi Gül-şāh aña ey şāh-ı ‘ālem
Olup bezmüñde şem‘ üñ mäh-ı ‘ālem

Gedālar gibi her şām u Şeġergāh
Yüzün sürsün ħapuña mihr ile mäh

Düşüp baġr-ı ġam içre cānı ġarġa
Firāġ-ı ‘ışġ ile cān virdi Varġa

[6300] ‘Adem şahrāsına toġru kesüp rāh
Firāġum ile cān ışmarladı āh

Vücūd iġlīminüñ yoġ itdi varın
Geçürdi bu fenādan kārbarın

Hevā-yı ‘ışġ ile ol murġ-ı şeh-bāz
İdüpdür ‘arş-ı ‘illiyyīne pervāz

İre yāre biġār-ı ġamda āfet
Ben oñaram ħaradan durup ālet

Cihāndan gitdi çün rūġ-ı revānum
Ne ħatlanur ħara ġünine cānum

[6305] Ĥarām olsun baña cān-ı cihānuñ
Añup adını terk itmezsem anuñ

Ḥayātum kebşin ‘īd-i vaşla qurbān
Boğazlasun demidür dest-i devrān

Ḥayāt ile baña birlik gerekmez
Firāk-ı yār ile dirlik gerekmez

Baňa mı kaldı bu ğam-ḥānelerde
Ötem baykuş gibi vīrānelerde

Nedür her dem ölüm acısı cānda
Meşeldür cān bitmez büstānda

[6310] Alup cānum firāk-ı telḥnākı
Dilüm ḥūn itdi hecr-i la‘l-i pāki

Ne cānda var taḥammül hecr-i yāre
Ne dilde şabra var bir laḥza çāre

Didi vü itdi dilden nevḥa-i zār
Zemīn üzre sürindi nitekim mār

Dutuşdı⁶⁹ nāre ḥāşāk-i vücūdı
Gider bī-cān olurdı çerḥe dūdı

(191b) Ururdı şāne gibi saçına el
Çeküp sünbüllerin yolardı tel tel

⁶⁹ Dönemin imla özellikleri gereği “dutuşdı” olması beklenen kelime metinde vokalleri gösterilerek “dutuşdı” şeklinde yazılmıştır.

- [6315] Vücûdî içre itmekden fiğânı
 Mecâlî yoğ idi çıkmâğa cânı
- Bu hâletde nigârı gördi Muhsin
 Fiğânın göklere ırgürdi Muhsin
- Dil ü cāndan idüp âh u enîni
 Boyadı xanlara yaşî zemîni
- Diline derd ü ğam oldı havāle
 Vücûdın nāl itdi âh u nāle
- Buyurdi şeh münādî şeh-i Şāma
 Nidā itsün ser-ā-ser hāş u ‘āma
- [6320] Olup mîr ü sipāh ata süvāre
 Ola hāzır serāy-ı şehryāre
- Haber aldı gelüp mîr ü vezîri
 Dirildi kapuya bernā vü pîri
- Bağup bu hâleti hayrân olurlar
 Gehî giryân u geh nālân olurlar
- Görürler şevk ile ol reşk-i gülzâr
 Fiğân ider nitekim bûlbûl-i zâr

Süvâr olmağ için ol hûr-ı cennet
Çekerler bir Burâk-ı berķ-sür' at

[6325] Yüridi atlanup ol bād-pāya
Nitekim berg-i gül esb-i şabāya

Fiğānı tldurup eyvān u bāmı
Pür itdi hūn ile çeşm-i enāmı

**VEDĀ KERDEN-İ GÜL-ŞĀH-I SEMEN-SĪMĀ VÜ SĪMĪN-TEN
BE-SERĀY U CĀM U REVZEN**

Vedā' itdi serāyına o cānān
Didi ey yıķılası beyt-i aḫzān

Dilūnde var iken vūs' at felekvār
Cihān gibi olurduñ başuma dār

(192a) İdüp ben nāle sen şādān olurduñ
Seray iken baña zindān olurduñ

[6330] Gözüm encüm gibi bīdār iderdüñ
Felekāsā kapuñ dīvār iderdüñ

Vücūduñ olmayaydı taş dīvār
Dilūñ sengine āh itmez idi kār

Yıķar çün dil serāyın āh u vāyum
Ne aşşı sırça olsa ger serāyum

Yaturdum şubh olunca pister içre
Söyinmiş od gibi hâkister içre

Dutuldı burc-ı eyvānuñda māhum
Yitürdi zulmetüñde rāhın āhum

[6335] Ne ğurrem zāhir olurdı ne bedrüm
Ne ‘îdüm bellü olurdı ne kıadrüm

Saña emsem olan baña sem idi
Sem olan saña baña emsem idi

Pes andan ref‘ idüp yüzden hicābı
İderdi revzen ü cāma hıtābı

Dir idi ey serāyum zeyni revzen
Yola bakmağda ‘aynum ‘aynı revzen

İdelden yufka bağruñ dest-i devrān
Gözüñ yollara olmışdur nighbān

[6340] Gözi açuqlaruñ dār-ı fenāda
Olur revzen gibi gönli güşāde

Degül dar-ı fenā olursa cennet
Bulur çeşm-i cihān-bīnūñle şūret

Benüm gibi gidüp fer yıldızuñdan
Gözün merdümeleri çıkmış gözüñden

Dilüne virmese teb nâr-ı kayğu
Vücuduñ olmaz idi bir kuru şu

Olur çeşmün egerçi âha revzen
Müjeñ soğmaz gözüñe bâri süzen

[6345] Ğurûb itse gözüñden mihr-i enver
Meh ü meh-tâb ider çeşmün münevver

(192b) Gözüñ açık durur şâm u sehergâh
Benüm ‘aynuma gelmez mihr ile mâh

Bükâdan döndi çeşmüm ol zarîre
Ki eyler mihr ü meh ‘aynını tîre

Zulâm-ı ğamda baña yâr idün sen
Benümle şubh dek bîdâr idün sen

Beni dâr-ı sürûra çekdi hâküm
Kesildi şavt-ı âh-ı süznâküm

[6350] Vedâ‘ itdi tenüm rûh-ı revândan
Götürdüm ayağı bezm-i cihândan

Gelür şanup yine bûy-ı sitâre
Gözüni dikme rāh-ı intizāre

Yitişdi va‘de-i ‘ömr ihtitāma
Gelüp gitmek işi irdi temāma

Didi vü şevk ile oldu revāne
Çıkardı dūd-ı āhın āsmāne

Serâyında olan ķaşr u der ü bām
Yola dikdi gözini nitekim cām

[6355] Cevārīden çıkup eflāke efgān
Pür oldu nāleden eyvān-ı keyvān

Bozıldı baħr-ı ‘Ummānuñ mizācı
Dimāğın eyledi bû acı acı

Bozıldı devri dūlāb-ı sipihrüñ
Şarardı gökde beñzi māh u mihrüñ

Bulandı göñli ğamdan baħr-ı Nīlūñ
Durılmadı ayağı cūy-ı sīlūñ

Vücūd-ı kūh-ı hāmūna düşüp tāb
Aķup ırmaķlaruñ tıldı gözi āb

- [6360] Zemīne urdı t̄āb-ı fūrkat āteş
Semāya oldı dūd-ı āh ser-keş
- Düşüp hayret vücūd-ı halk-ı Şāma
Çıkardı nāleler eyvān u bāma
- Bu hāletle olup yola revāne
Revān oldı o cāy-ı cān-sitāne
- (193a) Suvār oldı yüridi şāh u ‘ asker
Semāya çekdi āh u nāleler ser
- Giderken yollara’zre ol dil-ārā
Olurdi eşki cārī nitekim mā
- [6365] Yanınca h̄idmet içün dil-rübāya
Bile gitmiş idi bir niçe dāye
- Giderler hem-dem olup āh u zāre
İderlerdi naşīhat ol nigāre
- Görindi çeşmine çün merkad-i yār
Büridi rüz-ı ruhsārın şeb-i tār
- Şaçı sünbülleri oldı perişān
Başıldı zulmet içre mihr-i raşşān

Şalardı âhı eflâke şerâre
Yağardı gökde mihr ü mâhı nâre

[6370] Cihânı itdi ھasret başına dar
Yıkıldı yüzi üzre vâlih ü zâr

Didi ey Varğa ھanı ‘ahd ü peymân
Ğanı sevgend ü ھavl u ھanı î mân

Şeref virdüñ yöneldüñ bir mekâna
Ki gidenden ھaber gelmez cihâna

Dilüñ bir mülke toğrıtdı ‘mânı
Ki yok zâhirde bir nâm u nişanı

Mağāmuñ eyledüñ bir özge ‘âlem
Ki yok ondan ھaber virür bir âdem

[6375] Bir evce bâz-ı rûhuñ itdi pervâz
Açup aña kimesne gelmedi bâz

Zihî ‘ışķ u zihî mihr ü mağabbet
İdersin baña cân virmege sebķat

Mağabbetde bu mıdur ھavr u erkân
Ğoyup cân-ı ھazînum zâr u nâlân

Baňa fūrķat ŗebinde eyleyüp cā
Güneŗ gibi yöneldüñ ferd ü tenhā

Dilüm per bāz idüp bir kerre pervāz
İderse saňa irem miŗl-i ŗeh-bāz

(193b)[6380] Melek gibi ger olsañ āsmān-gīr
Yīter āhum iriŗür nitekim tīr

Uram cān rahŗına bir tāziyāne
İriŗem olsañ eflāke revāne

Sen itdüñ menzılüñi ŗu gibi hāk
Beni ŗaŗra ķoduñ ķün hār u hāŗāk

Benüm ķaddüm dönüp ġamdan kemāne
Çıkup sen oķ gibi varduñ niŗāne

ŗerer gibi çeküldüñ sen kenāre
Beni ŗalduñ ġam-ı ‘ıŗķ iķre nāre

[6385] Kılup cismüm ġarīķ-ı baķr-ı ‘Ummān
Çeküp raķtuñ kenāre çıkduñ ey cān

Çıķarup raķtuñı çıkduñ aradan
Baňa ip ucın uzatduñ ķaradan

Olupdur meclis-i ten cāna zindān
Yaraşmaz habs içinde Yūsuf-ı cān

Dolanmaz murğ-ı cān cism-i fenāya
Mekān olmaz kafes murğ-ı hümāya

Geçürdüm intizār ile zemānum
Çıkardum mevt-i aḥmer birle cānum

[6390] Görüp Muḥsin şeb-i ğamda bu māhı
Göge pertāb olurdı tır-i āhı

Olup dilden duḥānı göge ser-keş
Urur ğam hırmen-i cānına āteş

Girībān-ı ḥayātın çāk iderdi
Düşüp yire vücūdın ḥāk iderdi

İderdi derd ile feryād-ı cān-sūz
Ḳarañu idi ‘aynına şeb ü rûz

Düşerdi ḥayretinden ḳalbine bīm
Sehil ḳalurdı ide cānı teslīm

[6395] Olup zulmet-i ğamda cānı maḥzūn
Cihān olmışdı gözine ḳara gün

Dilini itmeye hergiz münevver
 ara g nl ler n h r  id-i enver

(194a)  am odında  ızarsa bağıı yağı
 arag nl ler n yanmaz  er ğı

arag nl ler n olmaz del li
 arag nl ler n yanmaz fet li

Pes andan didi G l- eh   h-ı   ma
 Hay tum murg  d  di bend   d ma

[6400]  alup  am ba rına f lk-i rev n 
   Adem m lkine a dım b db n 

Ba a itdi cih n bir na  -ı   n 
 Ki oldu  sen zem n  ben zem n 

 rersem c n vir p ol y r-ı c na
 G z m  ı sun a up ba sam cih na

Kesildi g  -ı h  sum  avt [u] sesden
 Usandı n  a-i c num ceresden

 am-ı hecrin ba a z d u nev l it
 Esen  al   iret  a  ın  el l it

- [6405] Ururken başına devletle efser
 Düşürdüñ dut şehā bir dāne gevher
- Ya bir kem kaçre dut eşk-i terüñden
 Ya bir mû dut ki düşmişdür serüñden
- Yağod bir verdem açıldum cihāna
 Olup pejmürde atıldum yabāna
- Düşürdüñ na‘ l-i rahşından ya bir mîḥ
 Ayağũñ tozını kaçdı ya bir rîḥ
- Ya bir gonçe-gül itmedi tebessüm
 Ya bāğũñ içre bir bülbul terennüm
- [6410] Ya dut gülşende açılmadı bir gül
 Ya bitmedi bu yıl bāğũnda sünbül
- Kırudı dut ya bir serv-i revānı
 Ya bāğũñ dutmadı dut bir fidānı
- Nice bir gonçeves bu ḥaddi gül-gün
 Ola peykān-ı ḥār-ı ğamla pür-ḥün
- Nice bir cāna hecr-i nā-sezāyî
 Demidür bula cān ğamdan rehāyî

(194b) Ben öldüm derd ile sen şād u şen al
Yile virsün beni am sen esen al

[6415] Çü düşdi cāna meyl-i vaşl-ı cānān
Ne imiş vuşlat -ı dildāra bir cān

Aız yummala olmaz bend cāna
Hümā olmaya hergiz mur-ı hāne

VEDĀ' KERDEN-İ GÜL-ŞĀH BE ŞĀH-I ŞĀM VE BE-MERAD -İ
VARA REVĀN ŞODEN VE DEŞNE-İ ELMĀS-RĀ BE-CĀN-TEŞNE
NÜŞ KERDEN VE CĀN BE-CĀNĀN SİPORDEN

Vedā' itdi mezār-ı yāre gitdi
Anı yo eyleyen ol vare gitdi

Aup 'ibret gözin ey dil ol āgāh
olayına degüldür bu güzergāh

Dil ü cāna kıyān server yolıdur
Degildür 'ār yolu er yolıdur

[6420] Çü vuşlat şerbetini tıtdı Gül-şāh
Mezār-ı yāri ucdı yatdı Gül-şāh

Olup cāndan zülāl-i yāre teşne
Getürmişdi bile yanınca deşne

Kimesne görmedin ol yār-ı hūn-rīz
Niyāmından çıkardı hancer-i tīz

Açup karşı o sine sīnesini
Mücellā itdi cān āyīnesini

Ne āyīne dönüp Huld-ı berīne
Şu virdi kevşerinden hancerine

[6425] Dönüp dārū's-selāma merķad-i yār
Aķıtdı hūn-ı dilden añā enhār

Düşer çün hār-ı hancer üzre ol gül
Kesildi gülşeninden şavt-ı bülbül

Zülāl-i hancerin çekdi nihānī
Bir içim şu gibi nūş eyledi anı

(195a) Olur pejmürde-ten ol verd-i aķmer
Ki geķmişdi öte yanına hancer

Emānet issine teslīm idüp cān
İrişdi vuşlat-ı dildāre cānān

[6430] Doķunmadan tenine dest-i hakkāk
Olur medfūn-ı hāk ol gevher-i pāk

Dirîgâ hasretâ ol dürr-i meknûn
Ki oldu dürc-i hâk içinde medfûn

Ya cânı gelmedi dut bu cihâna
Toğurmamışdı anı yaḥod ana

Bu ğamdan oldu tîre mâh-ı eflâk
Bu ğamdan oldu şubḥuñ yaḫası çâk

Bu ğamdan çerḫ urur dâ'im felekler
Bu ğamdan âh ider gökde melekler

[6435] Bu ğamdan ra' d oldu gökde nâlân
Bu ğamdan dîde-i ebr oldu giryân

Bu ğamdan itdi bülbül âh u nâle
Bu ğamdan dîde-i gül doldı jâle

Bu ğamdan virdi ney varın hevâye
Bu ğamdan düşdi cânı âh u vâye

Bu ğamdan düşdi muṭribler sürûda
Bu ğamdan nâle düşdi çeng ü 'ûda

Bu ğamdan irdi zaḫme bem ü zîre
Bu ğamdan nâle irişdi nefîre

[6440] Bu ğamdan çeşm-i nergis haste oldu
 Bu ğamdan gönçeler dem-beste oldu

Bu ğamdan çekdi tuğlar dāmene pā
 Bu ğamdan āh eyler serv-i bālā

Bu ğamdan hār oldu mesken-i gül
 Bu ğamdan dil-periṣān oldu sünbül

Bu ğamdan kūh u şahrāda yiler bād
 Bu ğamdan cān-ı rūda düşdi feryād

Bu ğamdan yüzini yire urup āb
 Bu ğamdan düşdi nāruñ cānına tāb

(195b)[6445] Bu ğamdan oldu sūz-ı şem‘ kıttāl
 Bu ğamdan yaqdı pervāne per ü bāl

Bu ğamdan oldu İsmā‘īl kurbān
 Bu ğamdan olmadı sikkīn bürrān

Çü Muḥsin oldu bu hāletden āgāh
 Derūn-ı dilden itdi derd ile āh

Ururdi yüzini pāy-ı nigāre
 Çıkarurdi göge āhı şerāre

Yudılar yağdırup eşk ile bārān
Mişāl-i berg-i gül vaqt-i behārān

[6450] İdüp pīrāhenin kanlu kefenden
Donandı gönçe gül-berg-i semenden

Olup gerd-i elemden ruhları pāk
Düzerler ẖābgāhını teh-i ẖāk

Ḳodılar iki yāri bir mezāra
Ḳarār itdürdiler dārü'l-ḳarāra

Kime oldu müyesser işbu devlet
Çıkup cānı bula cānāna vuşlat

Kimüñ oldu murādı böyle ẖāşıl
Virüp cānın ola cānāna vāşıl

[6455] Zihī merdānelık ol şīr-i zenden
‘Arūs olup geyer cāme kefenden

Hezārān āferīn ol cān-ı pāke
Ki şaldı naḳd-i cānın genc-i ẖāke

Ḳaçan ‘ışḳ ehlinüñ olsa yiri ẖāk
Olur hecr-i nigār ile kefen çāk

Hoş ol ‘âşık ki virdükde revânı
Ola cânı fidâ-yı yâr-ı cânî

Dili vaşl-ı nigâr ile şen olsun
Bihiştâsâ maqâmı gülşen olsun

**KELİME-İ ÇEND EZ-Bİ-VEFÂYÎ-İ RÛZGÂR VE ÂLÂM-I EYYÂM-I
NÂ-HEMVÂR BE-TEMŞİL-İ HÂZÂN U BEHÂR VE BE-TA‘LÎL-İ
PÎRÎ VÜ İNKİSÂR-I NEVÎŞTE ŞOD BE TÂRÎK-İ İHTİŞÂR**

(196a)[6460] Çü Muhsin gördi bu çerh-i sitemkâr

Eger biñ yaşar iseñ âhir-i kâr

Virüp tāk u revākuñ hep harābe
Bırağur tîğ-ı hasretle türābe

Dilüñ dünyâ içün her gün cedelde
Geçürdüñ ‘ömrüñi tûl-ı emelde

Görinür geçmiş ‘ömrüñ çoğ u azı
Hayâl-i zıll gibi bir lehv ü bâzı

Ġurūr itme benüm diyü cihānı
Ġıdâ-yı kelb iderler üstüñ‘ânı

[6465] Hayātuñdur libās-ı müste‘ārı
Şaķın itme anuñla iftiḥārı

Yakın olmaḳdadur bil rāh-ı dūruñ
Güz̄er üzredür a' vām u şühūruñ

Menāzildür bu eyyām u leyālī
Geçüp ḳonmaḳdan olmaz hiç ḥālī

Olursa bām u dāmuñ dolu dīnār
Olursun ancaḳ anuñla girān-bār

Çıḳınca aradan bu cism-i fānī
Ne aşşı zerle pür itseñ cihānı

[6470] Ne sūd ider uran yaşduḡa başı
Evi sırça serāy olsa ya kāşı

Eser yildür ḥayāt-ı süst-bünyād
Hiredmend olan itmez tekye ber-bād

Çün ola süst bünyād-ı vücūduñ
Çekersen çerḥe ser olmaya sūduñ

Felek ser-ḥaddine taḡlar çeküp baş
Döşenür ḳara toprak yaşdanur taş

Naẓar ḳıl baḥr-ı şāḥib-iḥtişāma
Yüz urup yire geydi Nīlī cāme

[6475] Düşüp gün çerh-i çārūmden zemīne
Yüzin cārub idüpdür mā vü tīne

Bakup ‘ibretle gör mäh-ı semāy
Gezer hayretle yıl on iki ayı

(196b) Felek bir halka olmuş ejdehādur
Saña āzār içün zūr-āzmādur

Halās olımayup pīç ü hamından
Kimesne kurtarımaz cān deminden

Temāşā eyleseñ devr-i du-rengī
Görinür giceler naķş-ı pelengī

[6480] Dutup dünyā yüzün şebhā-yı deycūr
Açılur şad-hezārān revzen-i nūr

Ne irür çeşm-i cāna şevķ-ı nūrı
Ne bulur cān u dil andan sürūrı

Görüp mihrini şubh-ı nūr-āşām
Boyar hūn-ı şafaķdan dāmen-i şām

Gözün aç kıl nazar bāğ u behārı
Niçün kaynar ‘uyūn-ı cūybārı

Niçün gönçe idüpdür pîrehen çāk
 Niçün hāk üzre yatur sebze-i pāk

[6485] Ayğa kim şalar serv-i revānı
 Kim ider ğarkā-i hūn ergavānı

Niçün sünbül perîşāndur dem-ā-dem
 Aķar nergis gözinden eşk-i şeb-nem

Olur lâle behāruñ dāġdārı
 Benefşe mātem içre sūgvārī

Tenini her şanavber kim şalar şāh
 İdüpdür tîġ-ı hūr surāh surāh

Cihānı gördüñ ü faşl-ı behārı
 Berü gel kıl hazāndan i‘tibārı

[6490] Dem-i serdini gör bād-ı hazānuñ
 Ruḥ-ı zerdini gör berg-i rezānuñ

Vücūdın zerd idüp endūh-ı dūrı
 Düşer nār-ı firāķa bi’z-żarūrī

Yitürdi āb u rengin şāhid-i bāġ
 Siyeh-pūş oldı dutdı mātemin zāġ

Dönüpdür ger naẓar kılşan budağa
Düm-i tāvūs iken pāy-i kelāğa

(197a) Elin ẓat^ç eylemiş sermā çenāruñ
Yüregi ẓan ile dolmış enāruñ

[6495] Ruḥ-ı zerdünde eyvānuñ ğubārı
Yitürmiş sīb-i ğabğab bir nigārı

Ḥazān ile behār-ı ʿālem-ārā
Birisi ğam-zidā biri ğam-efzā

Bu ğam-ḥānedür olmaz kimse bī-ğam
Dil-i pejmürde olmaz bunda ḥurrem

Bu bāğ içinde kimse ḥurrem olmaz
Eger olsa naşīb-i ādem olmaz

Ne kim oldu cihānda dil-pesendüñ
Anuñ mihri olupdur ẓayd-ı bendüñ

[6500] Çıķar biñ ḥasret ile cānuñ āḥir
Ġam-ı hecrin çekerin anuñ āḥir

Urup devrān eli ayağına seng
Semend-i himmetüñi eyledi leng

‘Aşâ dutmak gerekdür elde nâ-çâr
Ki esb-i pây-leng olmaya rehvâr

Elinden gitse merdûñ zûr-pençe
Anı pâ-mâl ider bî-hûde rence

Gide gözden çü nağd-i rûşenâyî
Başîretsüzdür iden sürme-sâyî

[6505] Düşe çün çeşmüne kûrî vü tengî
Ne deñlü fer vire çeşm-i Firengî

Dehānuñda bozılsa ‘ıkd-ı dendān
Yidügün hażż virmez saña çendān

Ĥamākatdan gehî nuţķ u ĥamūşı
İdersin leblerinden perde-pūşı

Zihî nâ-dān olup cisminde pūstı
İder cāndan recā-yı ten-dürüstî

Ķılurken ķāmetini devr eli çeng
Şaķalına virür nîreng ile reng

[6510] Cüvān olmağa eyler dürlü tedbîr
Getürür pîrlikde yüzine ķîr

(197b) İder nūr-ı Hākı z̤ulmetle ihfā
 Kılursın sūnnet-i Fir‘ avnı ihyā

Bozup ağızın fuḫā‘ olur ne kūze
 ‘ İlāc ile ne bīkr olur ‘ acūze

Niyāma girse ḫūb olmaya şemşīr
 Cūvān olmaya reng-i rīş ile pīr

Çerermekle gözi māh olmaz encüm
 Le’īmi eylemez destārı merdüm

[6515] Hāzer kıl ey dil-i Fir‘ avn-pīşe
 Boyayup eyleme rīşüñi rīşe

Nedür eksükdüginçe cism ü cānuñ
 Cihān esbābına artar gümānuñ

Bu ma‘ nā ṭab‘ uñ üzre olmadı yād
 Viren alur girü olma iñen şād

İdersin bu cihānı cānuña teng
 Dilüñ ğayr-ı cihāna itmez āheng

Budur ḫavfüm gelince yoluña merg
 Dil ü cānuñ cihānı itmeye terk

[6520] Olinca çerh cām-ı mevte sākī
 K̄ala gönlünde bu vīrāne bākī

Bozar tedbīri çünkim emr-i taqdīr
 Pes itdi Şāh Muḥsin ile tedbīr

Hemānā terk itdi tāt u taḥtī
 Ferāgat içre buldı nīk-baḥtī

Yaparlar ol arada añā bir ev
 Bulurdı nūr-ı ʿ uzlet birle pertev

K̄odılar nāmın anuñ beyt-i aḥzān
 Girüp eylerdi anda hüzn ü efgān

[6525] Niçeler eyleyüp şāha riʿ āyet
 Yapup ev itdi ol yiri ʿ imāret

ŞEFİʿÜ'L-MÜZNİBİN RESÜL-İ HUDÂ VE İMÂMÜ'L-MÜTTAKİN
 MUḤAMMED MUŞṬAFÂ ŞALLE ʿ ALEYHÜM EZ-SEFER-İ
 MAGRİB BÂ-ŞAḤABE-İ KİRÂM VE ÇAR-YÂR-I ʿ ÂLİ-MAḤÂM
 BE-ŞEHR-İ ŞÂM ÂMEDEN VE EZ-ZEBÂN-I MUḤSİN ŞÂH-I ŞÂM
 AḤVÂL-İ VARḤA VÜ GÜL-ŞÂH-RA TEMÂM MAʿLÛM KerdEN
 VE BER-ḤAYÂTŞÂN (198a) AḤDÂM-I İḤDÂM-RA BE-RÂH-I
 LUṬF U VEFÂ NİHÂDEN VE HER DU-RÂ ZİNDE GERDÂNİDEN
 Meger bir şubḥ mihr-i ʿ âlem-ārâ
 İder arz u semāvâtı mücellâ

Şafâ buldı mişâl-i cām-ı Cemşîd
Yuhudan oldı bîdâr ‘ayn-ı hûrşîd

Qılurdu çın seher yüzi olup şen
Cihânı nûr-ı Aḥmed gibi rûşen

Eridüp âteş-i şevkıyla yağın
Yaḳardı nûr-ı Aḥmedden çerâğın

[6530] Muḥammed k’âferînişdür aña ḥāk
Dinilmişdür anuñ şânında *levlāk*⁷⁰

Ser ü ser-heng-i meydân-ı vefâdur
Sipeh-sâlâr-ı ḥayl-i enbiyâdur

Riyâḥîn-baḥşı bâğ-ı şubḥgâhuñ
Kilîdi maḥzen-i genc-i ilâhuñ

Cebîni maṭla‘-ı nûr-ı siyâdet
Yüzinüñ ḥandesî şubḥ-ı sa‘âdet

Özine tâc u taḥt idüp cihânı
Yiri taḥt eylemiş tâc âsmânı

[6535] Vücûdı sâye-i nûr-ı ilâhî
Ne sâye ‘ayn-ı nûr idi kemâhı

⁷⁰ Hadis: Sen olmasaydın (felekleri yaratmazdım).

Şaçından depredürse bir ser-i mû
Nesīmāsā cihānı taldurur bû

Ger itse gicede gīsū-feşānī
Olurdu māh-ı şeb dāmen-keşānı

Çerāğ-ı hūsn ol nūr-ı Hudāyī
Cihāna virdi zulmetden rehāyī

Şalup hūrşīdveş baḥre sefīne
Sefer itmiş idi mağrib-zemīne

[6540] Şafā vü yümn ile döndi seferden
Belürdi kıtlu gün gibi şehirden

Nübüvvet tahtınuñ dürr-i şemīni
Risālet mülkinüñ şah-ı emīni

(198b) Yanınca uydırup Bū Bekr-i pīri
Şadākat şāhı ol mīr-i kebīri

Bile yanınca anuñ ibni Ḥaṭṭāb
‘Adālet çerḫine mihr-i cihān-tāb

Bile yanınca ‘Oşmān ibni ‘Affān
Şeh-i şāḫib-ḫayā-yı ehl-i īmān

,

[6545] Bile yanınca Hayder şāh-ı merdān
Şeh-i merdān ‘ālem-i şīr-i Yezdān

Ki ya‘nī hādim-i ebvāb-ı Hayber
Mürüvvet kânı dāmād-ı peyem-ber

Nihāyetsüz idi sa’ir şaḥābe
Nücūm olmuş idi ol māh-tābe

Çün ol nūr-ı hidāyet vardı Şāma
Ziyā virdi kulūb-ı ḥās u ‘āma

Görince şāh-ı Şām ol āftābı
Dilinden ref‘ olup mātem sehābı

[6550] Dil ü cān ile irişdi şafāya
Yüzini sürdi pāy-ı Muştafāya

Resūlullāha idüp çok ri‘āyet
Niçe gün itdi aşḥābı ziyāfet

Bakup Muḥsin yüzine şāh-ı ‘ālem
Müşāheddür didi çihreñde mātem

Ne ğam olmuş durur bā’iş bu ye’s
Ki zehr-ābın içersin kāse kāse

Dönüp cânuñda ğam kûh-ı girâne
 Ham olmış kâmetüñ dönmiş kemâne

[6555] Ruĥuñ üzre şalup Leclâc-ı ğam at
 Belâ naṭ^ç ında itmiş şāhuñı mât

Resûlüñ çün fem-i mu^ç ciz-beyânı
 Dilinden eyledi gevher-feşânı

İşitdi gûş-ı Muĥsin bu maḳālî
 Dilinden ref^ç olup zıll-ı melâlî

Düşüp pây-ı şefî^ç ü'l-müzñibîne
 Yüz urdı *rahmeten li'l-âlemin*⁷¹e

(199a) Didi ey mefĥar-ı evlâd-ı âdem
 Vücûduñdur şefî^ç-i her dü^ç âlem

[6560] Düşüp envâr-ı mihrüñ şeş-cihâta
 Sebeb olduñ zuhûr-ı kâ'inâta

Felekde mihr ü mâh u cennet ü ĥûr
 Cemâlüñ pertevinden cerr ider nûr

Ser-â-ser bâĝ u râĝı kâ'inatuñ
 Pür olmışdur nesîm-i mu^ç cizātuñ

⁷¹ Enbiya/107: Âlemlere rahmet olarak (gönderdik).

Geçer miydi güneş bu baħr-ı Nîli
Yüzüñ nûrı ger olmasa delîli

Ĥaceldür mihr-i ruħsâruñdan ey şâh
Olur şeb-rû bilür eksükligüñ mâh

[6565] Olur şûret-nümâ her şaħşa mir'ât
Ola mı mihre maħfî ĥâl-i zerrât

Dilümle itmedin aħvâli takrîr
Olur mir'at 'alemüñ içre taşvîr

Olup tîre güneş ebr-i demümden
Giceler qaralar geydi ġamumdan

Tenümde ħalmadı cân ile ülfet
Helâk itdi beni endûh u ĥayret

Dutup âhum duĥânı şeş-cihâtı
Oda yaĥdum ser-â-ser kâ'inâtı

[6570] Virüpdür ħanlu yaşum ġarĥa onı
Dikildi göklere âhum sûtünü

Fiġân u nâleme aġladı bārân
Sirişküm baħrına acıdı 'ummân

Pes andan Varḳa vü Gül-şāh ḥālīn
 Ğam-ı ‘ıṣṣ ile olan yāl ü bālīn

Gelüp ḳāle lisān-ı tercemānī
 Ḥabībullaḥa didi bir bir anı

Temāmet ser-güzeşt-i Varḳayı yād
 Ḳılup eylerdi cāndan āh u feryād

[6575] Neler çekdügin ol yār-ı dil-efrūz
 Beyān idüp çekerdi āh-ı cān-sūz

(199b) İderdi Muḥsin ile āh u nāle
 Gelürdi gūş idenler vecd ü ḥāle

Kişiyyi ‘ıṣṣ odı pervāne eyler
 Yaḳar ‘ıṣṣ āteşine ya ne eyler

Gelince ḥālet-i ‘ıṣṣ istimā‘a
 Ḳoyar dīv-i Süleymānı fuḳā‘a

Eger ebr olmasa ‘ıṣṣ ile giryān
 Gülistān-ı cihān olmazdı ḥandān

[6580] İrişüp keh-rübāya ‘ıṣṣ ile derd
 Yüzini eylemişdür kāhveş zerd

Vücûdî dutmasa ger ‘ışk ile heng
Odı kıanda bulurdı âhen ü seng

Çü gûş itdi resûlullâh bu hâli
Döküp baħr-ı ‘uyûnından le’âlî

Gelüp emvâc şefkatle ħurûşa
Risâlet baħrı taşdı geldi cûşa

İrer bir hâlet ol şâh-ı cihâna
Ki düşdi lerze ‘arş u âsmâna

[6585] Şahâbiye dahı irişdi bir hâl
Birinde kıalmamışdı kıudret-i kâl

Bu hâl irdi çün aşhâb-ı kirâma
Yüz urdılar gelüp faħr-ı enâma

Didiler yâ resûlallâh meded kııl
Bu ğam Ye’cûcına lutfını sed kııl

Yüz urup ħâlîk-ı arz u semâya
Mübârek ellerüñ kıaldur du’âya

Du’âda idüp ilhâh u temennâ
Buları mu’cizâtuñla kııl ihyâ

[6590] Bu söz hoş geldi faḥr-ı kâ'inâta
Teveccüh itdi rabbine şalāvâta

Mübârek cebhesin ḥāk-i niyāza
Urup kıldı niyāz ol bî-niyāza

Çün iḥlâş ile ola tîr-i pertâb
Yidi ḳalḳanı çerḥüñ dutmaya tâb

(200a) Yirinden ṭurmadın şāh-ı nübüvvet
Nüzûl itdi semādan peyk-i ḥazret

Yüzini virdi pāy-ı Muştafāya
Mürüvvet ma' deni ḳān-ı vefāya

[6595] Ḳılup ' izāz u luṭf ile kelāmın
Cenāb-ı ' izzetüñ virdi selāmın

Didi ey nūr-ı mihr-i āsmānī
Ḥudā mihrüñle ḥalḳ itdi cihānı

Ne kim var dünyede mevcûd u ma' dūm
Ḳamusın eyledi emrüñe maḥkūm

Ne ise maḳşadı sen pāk-zātuñ
Buyur kim zāhir olsun mu' cizātuñ

Resûle çünkü vahyüñ tercemânı
Ne ise emr-i Hâk bildürdi anı

[6600] Hemânâ şâhib-i elfâz-ı *levlâk*⁷²
Durup aşhâb ile şâd u ferahnâk

Yürüdi merkad-i Gül-şâha vardı
Mağâm-ı derd ü hecr ü âha vardı

İşâret itdi peygâm-ber mezâra
Vuḥûş u cinn ü âdem geldi zâra

Düşüp ḥâk-i mezâra ḥaşyet ü bîm
Hâkuñ emrine cândan oldu teslîm

Sevincinden yirine sığmayup ḥâk
Feraḥdan sînesini eyledi çâk

[6605] Kala mı gizlû toprağ içre gevher
Gil ile setr olur mı mihr-i enver

Çıkarup ser ol iki serv-i bâlâ
Biri meh biri mihr-i ‘âlem-ârâ

Çıkınca ḥâkden ol iki âdem
Çıkar bir kab içinden iki bâdem

⁷² Hadis: Sen olmasaydın (felekleri yaratmazdım).

Çıkar çün yirden ol iki dürr-i pāk
İkiz toğurdı gūyā māder-i hāk

Çıkup yirden kefenle ol iki cān
Belī gösterdi rūz-ı haşre bürhān

(200b)[6610] Şanurlar nefḥa-i şūr ile iḥyā

Olup geldi ayağ üstine mevtā

Günāhın bilüp ol iki dil-ārā
Kefen daķmıř gelür boynına gūyā

Görinen şanma kirbās-ı kefindür
Güle berg-i semenden pīrehendür

Kefen evrāķına şan kıl-k-i taķdīr
Yazup ṭayy itmiş idi iki tařvīr

Çeker ser yirden ol iki peri-rū
Çıkar şan bir şadefden iki lū'lū'

[6615] Olup hāk emr-i Hāk birle iki şaķ
Bitürdi merķadında çifte zanbaķ

Dikildi çıķduğında ol iki ḥūr
Mezārı üzre iki řem' -i ķāfūr

BE-FERMÂN-I ALLÂH VE BE-İLTİMÂS-I RESÛL-İ DİN-PENÂH
 ÂN DU ‘ÂŞİK-I DİL-ḤÂH YA‘NÎ VARÇA VÜ GÜL-ŞÂH
 EZ-ZULEMÂT-I ĞABRA-RÛ BE-RÛŞENÂYÎ DÛNYÂ NİHÂDEN
 VE BER- PEYĠĠAMBER-İ FAḤR-I ‘ÂLEM GÛVÂHÎ DÂDEN
 VE ŞAHÂBE-İ KİRÂM ḤAYÂT-I İŞÂN EZ-RESÛL-İ ḤUDÂ TALEB
 KERDEN
 VE BE-‘İNÂYET-İ RABBÛ’L-‘ÂLEMÎN ÇİHEL -SÂL ḤAYÂT
 YAFTEN

İdüp ızhâr-ı kudret Ḥaḡ te‘âlâ
 Çeker ser yirden ol iki dil-ârâ

Şenâ vü ḥamd iderler Bir ü Bâra
 Yüz urdılar resûl-i Kirdgâra

Didiler yâ resûlallâh meded kıl
 Ğarîb ü bî-kesüz mihrûn sened kıl

[6620] Semâya urdı mihrûnle güneş pâ
 Nücûmı şevkuñ ile itdi yağma

Vücûduñdur sebab bu kâ’inâta
 Şu koydun âteş-i Lât [u] Menâta

Şunar her câna olsa iltifâtuñ
 Ḥayât âb-ı ḥayât-ı mu‘cizâtuñ

(201a) Ne cürm itdük ola biz ‘ ışk-ı pāke
Ki şalmışdur bizi zindān-ı hāke

Ne zindān taht-ı ğabrā içre bir ev
İrişmez mihr ü mehden aña pertev

[6625] Ne pertev ‘ ayn-ı mihr ola semāvāt
Ziyā irmek aña heyhāt-be-heyhāt

Düşüp ğurbet iline zār u tenhā
İdindün taht-ı hāki mesken ü cā

Başup bağına bizi mader-i hāk
Olurdı dāyeveş dil-teng ü ğamnāk

Mağarr itmiş idük hāk-i siyāhı
Laḥidden düzmiş idük ḥābgāhı

Bize fūrkat şebin rūşen gün itdün
Çeküp göklerce yirden üstün itdün

[6630] Nesīm-i şefkatün tā kim yitürdün
Bizi toprağ gibi yirden götürdün

Bu derd-i bī-devānuñ ol ṭabībi
Bizi hāk içre koma yir ğarībi

Şahābi qaldı işbu hāle hayrān
İderdi Varqa vü Gül-şāhı seyrān

Bağup rıkkatle bu hāl ü bu kâle
Gelürdi hayretinden vecd ü hāle

Perī vü âdem olup yirde giryān
Melekler âlem-i bālāda nālān

[6635] Çü merdüm eşk-i hūnīn içre ğark-âb
Olup cem^ç oldılar bir yire aşhāb

Didiler ey şeh-i mülk-i siyâdet
Yüzüñdür maṭla^ç -ı şubḥ-ı sa^ç âdet

Degül mürüt ki bu iki kefen-çāk
Dirilmişken ola âlûde-i ḥāk

Budur senden recāmız ey yüzi māh
Bulalar tâze cân Varqa vü Gül-şāh

Virelüm ^çömrümüzden ittifākī
Qalalar bir niçe yıl daḥı bākī

(201b)[6640] Ayağ üzre gelüp Bū Bekr-i Sıddīk
Şahābinūñ kelāmın itdi taşdıq

Tekellümde olup bülbül gibi şen

‘İtâ itdüm didi on⁷³ yılını ben

İrişdi ibni Hattâba tekellüm

Taşup cüş itdi deryâ-yı teraḥḥum

Didi şefkat idüp tekrâr tekrâr

Ki itdüm on yılın ben daḥı işâr

Görüp bu ḥâli ‘Osmân ibni ‘Affân

Derûn-ı dilden oldı şād u ḥandân

[6645] İdüp şefkatle gözi yaşını sîl

Bağışladum didi ben daḥı on yıl

Çü nevbet degdi sözde Murtażāya

Mürüvvet baḥrı ol kân-ı seḥāya

Yüzine cüy-ı eşki aḳıdup rûd

Didi şefkatle ol ser-defter-i cûd

Tağıtdum didi kâr u bârın ‘ömrüñ

Bağışladum temâmet varın ‘ömrüñ

Yiterdür baña bu zevḳ u bu şādî

Bite bir cāna muhtācuñ murādı

⁷³ Metinde “ol”

- [6650] Çü şadır oldı bu söz Murtażādan
Resūle peyk-i vahy indi Hudādan
- Didi ey mefhar-ı evlād-ı ādem
Tapuñdur me'men-i halk-ı dü 'ālem
- İdüp cān u diliyle i' tizārı
İrişdürdi selām-ı Kirdgārı
- Haber virdi Hudādan Muştafāya
Mürüvvet baħrı şāh-ı ıstıfāya
- Baňa nisbet degülken kaṭre-i ter
Seḥā mı ' arz eyler baňa Hayder
- [6655] Ne vardur şefkatüm baħrına pāyān
Ne kaṭre ' add olur kaṭında ' ummān
- Qabul idüp hitāb-ı müsteṭābuñ
Bağışladum yine ' ömrin şahābuñ
- (202a) Yüzi şuyına sen şāh-ı cihānuñ
İkisine daħı kırkar yıl anuñ
- Kemāl-i kudretümden itdüm iḥsān
Ḥabībüm aňlara ' arz itsün imān

Ḳalup Varḳa vü Gül-şeh dil-füsürde
Ne zinde intizāre'yle ne mürde

[6660] Nice ola nüzül-ı āsmānī
Diyü maḥv olmuş idi cism ü cānı

Resūlullāh şen olup bu merāma
Ḥaber bildürdi aşḥāb-ı kirāma

Şahābi ḥayline düşmişdi ḳayḡu
Sepildi bu ḥaberden cānına şu

Pes āndan ‘arz idüp buñlara ĩmān
Şehādet idüp oldılar müselmān

Olur Varḳa vü Gül-şāh ile mesrūr
Ki degmez müjdesine cennet ü ḥūr

[6665] Gel inşāf it çıkup fūrḳatle cānuñ
Tenüñde yoḡ iken tāb u tüvānuñ

Mekānuñ olmuş iken ḥufre-i ḥāk
Yaturken ḥāk içinde sīne-şad-çāk

Ne gündüz görünüp nār u şerāre
Ne gice açılup çeşm-i sitāre

Bozılup ‘ıķd-ı a‘ zā hep tenüñden
Yaturken gülüñ ayru gerdenüñden

Tenüñden tāb u çeşmüñden gidüp nūr
Gözüñ merdümeleri olmış iken mūr

[6670] Dolanup boynına gīsū gibi mār
Ne gīsū belki ejderhā-yı hūn-ḡār

Başuñdan gitmiş iken tāc u efser
Şikest olup yaturken kāse-i ser

Gidüp başdan hevā-yı kibr ü kīnūñ
Alup bīgāneler tāc u nigīnūñ

Düşüp destüñdeki sīmīn kalemler
Terāş olup cebīnūñden raqamlar

(202b) ‘Urūc idüp kafesden murğ-ı cānuñ
Cihāndan ḡāk olup nām u nişānuñ

[6675] Toğup iller gibi girip mezāra
Memātın olmış iken āşkāra

Düşüp dil-teşneveş mā-i Fırata
İresin Hızrveş āb-ı ḡayāta

Şefî' idüp resûl-ı kâ'inâtı
Senüñle zâhir ola mu' cizâtı

Şerâb-ı mu' cizâtından çeküp cām
Olup mü'min bulasın dîn-i İslām

Eger âb-ı hayâta Hızır sâķî
Olursa kalmayasın böyle bâķî

RESÛL-İ KÂ'İNÂT VE MEFĖAR-I MEVCÛDÂT VE ŞEFÎ'-İ
YEVMÛ'L-‘ ARAŞÂT ŞAL‘ AM

BE-İLTİMÂS-I ŞEH-İ ŞÂM ÂN DU ‘ ÂŞIK-I ĖAM-ÂŞÂM-RÂ BE-
TARİK-İ İSLÂM

‘ AKD-İ NİKÂH KERDEN VE BE- YÛMN Ü İKBÂL VE BE-
CÂNİB-İ ŞEHR-İ MEDİNE ‘ AZİMET NÛMÛDEN

[6680] Çü irdi şâh Muḥsin bu merâma
Sürûrından çeküp çâk itdi câme

Yüz urdı hâk-i pâ-y-i Muştafâya
Cemâli kâşif-i leyl-i dücâya

Didi budur recâm ey kân-ı şefķât
Temevvüc eyleyüp ‘ummân-ı şefķat

Çeküp bir ķatresin Varķa vü Gül-şâh
Ḥayât-ı sermediye kesdiler râh

İçüp dünyâda cām-ı ʿışk-ı pâki
Bulurlar cām-ı ʿışk ile helâki

[6685] Eger olmasa sen şehden ʿināyet
Bu hasret kalmış idi tā kıyāmet

Bu hasretle çeküp feryād ile āh
Uyımazdı felekde mihr ile māh

Bu hasretle dil ü cāndan yuyup dest
Yürürler idi zār u vālih ü mest

(203a) Bu hasretle çeküp āhı simāke
Bu hasretle girüp hāk-i helāke

Memāt oldu hayāta çünki tebdīl
Şeref burcına itdi şems taḥvīl

[6690] İdüp terġīb ol şāh-ı cihānı
Nikāḥ itdi biri birine añı

Çılup cāndan Ḥaḳuñ ḥamd u şenāsın
Resūlullāhuñ aldılar duʿāsın

Oğul idindi bunları şeh-i Şām
Übüvvet itdi ḳodı dінде nām

Başında yazusı ger zışt ü ger hûb
Ne kim oldı ezel bezminde mektûb

Zuhûr itdi ne ise emr-i taq̃dîr
Terâş ü hakk ile olmadı tağyîr

[6695] Göçüp andan şefî' -i rûz-ı maḥşer
Ayağı tozın itdi 'arşa efser

Yüridi yümn ile menzil-be-menzil
Medîne şehrine bağladı maḥmil

Bile yanınca ol mâhuñ şahābe
Yüz ururlardı yolında türābe

Revān oldı çün ol ḥurşîd-pāye
Gamından döndiler necm-i Sühāye

Görüp birbirini Varḳa vü Gül-şāh
Sa' âdet kişverine oldılar şāh

[6700] İkisi dahı irişüp merāma
Du' â iderler idi şāh-ı Şāma

Kimüñ kim dilde 'ıṣṣ-ı pâki vardur
Firāk-ı hecrden ne bâki vardur

Maḳarr idinse ḡamdan ḳa' r-ı ḥāki

Yabanda ḳomaz añı ' ıṣḳ-ı pāki

Şikest olmaz ' aceb güher durur ' ıṣḳ

Ḳuşağına dolu bir er durur ' ıṣḳ

Dil ü cān şayd ider bir bāz olur ' ıṣḳ

Yire inmez hümā-pervāz olur ' ıṣḳ

(203b)[6705] Yaşuñı baḥr-ı bī- pāyān ider ' ıṣḳ

Vücūdın ḳaṭresin ' ummān ider ' ıṣḳ

Geh olur bir gedāyı şāh ider ' ıṣḳ

Diline ' arşı cevlangāh ider ' ıṣḳ

Vücūduñ şanma kim bī-fer' ider ' ıṣḳ

Şütür gibi kişiyi ner ider ' ıṣḳ

Çü Varḳa ' ıṣḳ-ı pāki eyledi yār

Cihāna mihr-i ' ıṣḳı virdi envār

Güneş gibi olup zāhir busudan

Yaḥod dāmād idi durdı yuḥudan

[6710] Şıdı bezm-i ḡam içre cām-ı cismi

Yazıldı defter-i ' ıṣḳ içre ismi

Bulup dünyā vü ‘uqbā içre kāmı

Cihānuñ oldı ‘ışķ ile be-nāmı

[6712] Ne dil kim virdi ‘ışķ içinde cāmı

Ġam-ı ‘ışķ ile şād olsun revānı

⁷⁴*Ĥatb bismi’l-laḥirrahmani’r-rahîm*

“El-ḥamdulillāhi’llezi yed‘ū kulle ehādin mine’n-nāsi ilā dāri’s-selāmi ve yehdi men yeşe‘ū [ilā] ṭarīķi’l-cenneti ve ḥiyā dāru’s-selām fe subḥanellezi va‘de’l-ḥusnā bi-ru’yeti cemālihi fī dāri’s-selāmi. Eşhedu en lā ilāhe illallahu vahdehu lā-şerike lehu ellezi yukerrimu’l-mu’mīne ve’l-mu’mīnāt”⁷⁵.

⁷⁴ Bu Arapça dua bölümü esere sonradan ilave edilmiş bir bölüm olmalıdır. Yazı karakteri ve mürekkep metinden farklıdır. Bu kısımda kullanılan mürekkep ve yazı, bazı varaklarda derkenar olarak bulunan ve mesnevi ile bütünlüğü olmayan manzum kısımlardaki yazı ve mürekkep ile aynı özellikte. Muhtemelen eseri sonradan okuyan/tashih eden biri tarafından eklenmiştir.

⁷⁵ İnsanların her birisini Darü’s-selâm’a çağırın Allah’a hamd olsun. Darü’s-selâm olan cennetin yoluna istediğini yöneltir. Darü’s-selâm’da cemalini görmekle hüsnayı (cenneti) va’d eden, kendine yaraşmayan her şeyden tenzih ederim. Allah’tan başka tanrı olmadığına şahadet ederim. O tektir, ortağı yoktur. O, inanan erkek ve kadınları keremiyle kuşatandır.

DİZİN

[Eser-Kişi ve Yer Adları]

Eser-Kişi-Yer Adları Dizini (İnceleme Kısmı)¹

A

A. Meredov 44.

Abdî 13.

Abdidharma 75.

Abdurrahman Gubarî (bkz. Gubarî)

Abdûlmümin el-Hoyî 310.

Abtah 362.

Acem 13, 21, 170, 171.

Âdem (Hz.) 165.

Âgâh Sırrı Levend 55.

Ahmed Ateş 45, 79, 494.

Aksan (Doğan) 99, 100, 101, 102, 104, 134, 135.

Aksoy (Ömer Asım) 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 131, 132, 133, 134, 135, 136.

Akşehir 16.

Ali (Hz.) 72, 196, 295, 433, 567.

Âlî 5, 6, 7, 17.

Ali Berat Alptekin 37.

Ali Şir Nevâî (bkz. Nevaî)

Aliyar Saferli 29, 30.

Almanya 78.

Alparslan 524.

Altun Yaruk 75.

Âmil Çelebioğlu 2, 4, 11, 31.

Amir 39, 40.

Amrî 13.

Anadolu 1, 23, 24, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 45, 51, 60, 71, 72, 163, 181, 297, 300, 301, 310, 311, 339, 494, 495, 545, 556, 557.

Anter (Melik Anter) 41, 42, 50, 58, 81, 197, 205, 207, 218, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 253, 254, 255, 256, 266, 286, 287, 288, 294, 295, 296, 316, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 354, 371, 372, 389, 400, 401, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 418, 425, 427, 444, 466, 517, 521, 522, 541, 558, 559.

Antere 50, 58.

Antere ile Abla 50, 58.

Asaf Halet Çelebi 526.

Âşık Çelebi 5, 12, 14, 17, 31.

Âşık Garib 55, 468.

Âşık Kurbanî 36.

Âşık Verga 46, 48.

Aşkabat 44.

Attar 65, 313.

Avf b. Malik 58.

Avrupa 34, 50, 52, 300, 369, 551.

Avusturya 170.

Ayyukî 22, 24, 45, 57, 60, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 299, 301, 303, 304, 310, 312, 321, 322, 356, 360, 361, 365, 366, 369, 403, 495, 541, 543, 544, 545, 556, 557, 558, 559, 560.

Azerbaycan 27, 29, 30, 34, 35, 48, 310.

Azerbaycan Edebiyatı Tarihi 29.

Azmi 13.

B

Bâ Ali 432, 433, 559.

Babil 51, 61.

Bağdat 39, 58, 64, 132, 514.

Bahreyn 205, 218, 243, 253, 400.

Bakî 3, 12.

Bakû 29.

Battal Gazi Hikayeleri 55.

Beç 20, 21, 170.

Bedi 4, 199, 219, 227, 250, 251, 253, 287, 288, 394, 328, 377, 378, 379, 417, 427, 433, 435, 464, 541, 554.

Bedîî 1, 2, 4, 5, 27, 33, 554, 560.

Behlül 13.

Behramşah 56.

Belh 83.

Belhî 78.

Bergus 12.

Berlin 32.

Beyrut 50.

Beyt-i Mamur 168.

Bin Bir Gece Hikâyeleri 34, 56, 173, 294.

Blancheflor 50, 51.

Boğaç Han 378.

Bostan 68.

Buda 402.

Buhara 83, 230, 338, 550.

Bursa 12, 13, 14.

¹ Eser adları *eğik*, kişi adları normal, yer adları *koyu* dizilmiştir.

C

Cafer Çelebi 12.
 Caferi 13.
 Camasb 411.
 Camî 191, 367, 558.
 Carir 361.
 Cem Sultan 12.
 Cemşid 208.
 Corneille 300.

Ç

Çaştani Beg 74.
Çin 71, 73, 74, 76, 230, 310, 338, 550, 551.

D

Dam u Dane 28, 29.
 Dankoff 544, 545.
 Danyal 411.
 Davud (Hz.) 165.
Décameron 173.
Dede Korkut 56, 378.
 Defteremini Mustafa Çelebi (bkz. Mustafa Çelebi)
Değişim 290.
 Dehhoda 83.
Destan Varka Gyulşa' Na Yazıkah Farsı, Tyurkı 44.
Die Verwandlung 290.
 Diotima 391.
 Dirse Han 378.
Dönüşüm 290.

E

Ebu Muhammed el-Kârî 58.
 Ebu Müslim 56.
 Ebu Ubeyd el-Bekrî 64.
 Ebu'l-Kasım 357.
 Ebubekir (Hz.) 270, 542.
Edirne 1, 2, 4, 13.
Edirne Şairleri 1, 2.
el-Esmâî Hikayesi 50.
 Elmas Ağa 41, 42.
 el-Murakkış 50, 58, 59.
Endülüs 50, 64.
 Erzurumlu Darir 25.
 Erzurumlu Mehmed Salih 37, 39.
 Esma 58, 59.
Esma Sultan Yalısı 49.
Eymen 165, 183.

F

Fatma Moderrisî 78.
 Fehmi Gerçek 50.
Ferhad u Şirin 179.
 Ferhat 30.
Ferhat ile Şirin 55, 296.
Ferheng-name-i Sadî 68, 69.
 Figanî 12.
 Firavun 165.
 Fleischer 7.
Floire Et Blancheflor 75.
 Floire 50, 51.
Fransa 65, 66, 300, 557.
 Fuzulî 29.

G

Gafur Gulam 45.
Galata 13.
 Galib (bkz. Şeyh Galib)
 Galib 199, 204, 207, 219, 227, 231, 237, 250, 251, 252, 253, 287, 294, 329, 367, 375, 377, 378, 379, 380, 418, 427, 435, 440, 464, 541, 549, 555.
 Gazali 13.
 Gazneli Mahmud 60, 78, 79, 80, 323, 355, 356, 366, 391, 547, 553, 560.
Gelibolu 13.
 Gelibolulu Âlî (bkz. Âlî)
Genç Verter'in İztırapları 83.
 Goethe 83.
 Gölpınarlı 526.
 Gubarî 5, 16, 554.
 Gubarî Abdurrahman (bkz. Gubarî)
 Gülşah 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 179, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 256, 257, 260, 261, 263, 266, 267, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 277, 281, 284, 287, 288, 290,

294, 295, 296, 304, 313, 316, 319,
324, 325, 326, 328, 329, 330, 332,
338, 339, 340, 341, 342, 344, 345,
346, 347, 349, 350, 351, 352, 355,
360, 362, 363, 364, 365, 367, 368,
371, 372, 373, 374, 375, 376, 377,
378, 383, 384, 385, 386, 387, 389,
390, 393, 395, 396, 397, 398, 400,
401, 403, 406, 413, 415, 416, 417,
419, 421, 422, 423, 424, 425, 427,
433, 432, 433, 435, 438, 440, 441,
444, 445, 446, 448, 449, 452, 453,
458, 459, 461, 462, 463, 464, 465,
466, 468, 489, 471, 472, 473, 478,
482, 483, 484, 486, 488, 489, 490,
491, 492, 493, 494, 495, 499, 500,
505, 506, 508, 509, 510, 511, 512,
515, 517, 518, 519, 520, 517, 518,
519, 520, 527, 528, 529, 533,, 535,
536, 537, 538, 539, 541, 542, 544,
545, 546, 548, 549, 555, 556, 557,
558, 559.
Günseli Kato 49.
Güvahî 131, 132, 133, 134, 135, 136.
H. Zekai Yiğitler 37.

H

Habeşistan 21.

Hacı Velî Kondûleî 78.

Hafız-ı Sirozi 13.

Haletî 13.

Halil-i Zerd 13.

Hamdî 31, 191.

Harmele 59.

Hasan Çelebi 13.

Hasan Çelebi Tezkiresi 2.

Hasan Zülfekârî 80.

Hasibe Mazioğlu 56.

Haşimî 6.

Hatem-i Tayy 232.

Hatemi-i Diger 12.

Haveri 13.

Hayali 13.

Haydari 13.

Hayreti 12.

Hazar 73.

Hemdemî 13.

Hıta 230, 338, 550, 551.

Hızır 46, 47, 244, 255, 265, 267, 297,
407, 515, 558, 540, 558.

Hızri 13.

Hicaz 39, 42, 50, 206.

Hikaye-i Acibe ez-Ahval-i Gülşah u
Varka 33, 45.

Hilal 39, 40, 41, 42, 43, 68, 200, 207,
218, 232, 234, 235, 237, 238, 239,
246, 273, 288, 324, 330, 339, 340,
342, 363, 367, 372, 375, 376, 377,
385, 386, 388, 390, 391, 427, 448,
449, 510, 519, 524, 532, 541, 554.

Hilmi Yavuz 526.

Hindistan 28, 74, 76.

Hizam ile Afra 58.

Hoca Mesud 68.

Hoço 73.

Homerios 63.

Horasan 230, 338, 550, 551.

Hotan 230, 338, 550, 552.

Hurşid 208.

Hurşid Şerefüddinov 48.

Hurşid-nâme 25.

Husrev ü Şirin 23, 31, 82, 290, 468.

Hümam 39, 40, 41, 200, 201, 213,
218, 232, 234, 237, 239, 240, 241,
250, 273, 288, 324, 326, 339, 363,
365, 367, 379, 374, 375, 376, 377,
378, 388, 417, 427, 483, 488, 515,
532, 541, 548, 554, 555.

Hüseyin Seydî 77.

Hüsn ü Aşk 68, 205, 266, 301.

I

Irak 16, 50, 230, 550, 552.

İrâkî 83, 304.

İsfahan 29, 64.

İsparta 13.

İ

İ. Müminov 45.

İber 64.

İbni Amr 81.

İbni Selam 199, 230.

İbni Sina 313, 432, 559.

İbnü'l-haddad 64.

İbrahim (Hz.) 165, 167.

İlahî 12.

İlmi-i Sani 13.

İlyada 63.

İpsala 13.

İran 21, 22, 36, 46, 51, 55, 56, 57, 71, 74, 76, 77, 78, 83, 84, 108, 170, 193, 299, 300, 303, 310, 402, 544, 556, 558.

İsa (Hz.) 165, 167.

İshak Çelebi 13.

İskender 170, 214.

İskenderiye 63.

İskender-nâme 56.

İsmail (Hz.) 165.

İsmail Hikmet Ertaylan 29, 45, 494.

İspanya 64.

İstanbul 2, 12, 13, 36, 51, 79, 554, 560.

İştîp 13.

J

Jack Kerouac 293.

Julia Kristeva 300,

K

Kadri Efendi 13.

Kahire 50.

Kamusu'l-alâm 2.

Kanunî 1, 2, 3, 16, 17, 18, 20, 21, 31, 169, 170, 171, 311, 355, 356, 357, 378, 553, 560.

Kanunî Sultan Süleyman (bkz.

Kanunî)

Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı 4.

Kars 297.

Kastamonu 13.

Kaşan 28.

Kelile ve Dimne 56, 78, 294, 310.

Kerem 297, 558.

Kerem ile Aslı 55, 56, 296, 297, 558.

Keşfü'z-zünun 6.

Kıratova 12.

Kırkvezir 56.

Kıyas-ı Enbiya 56.

Kişverî 29.

Kitabu'l-aganî 50, 58.

Kitabü's-şir ve's-şuara 58.

Konya 310.

Köstendil 13.

Kühü'l-ahbâr 5, 6, 7, 9, 11, 554.

L

Latifi 31.

Leşker-i Bâzâr 406.

Levhî 13.

Leyla 30.

Leyla ile Mecnun 55, 82, 199, 296, 304.

Leyla vü Mecnun 16, 81, 84, 179, 290.

Livius Andronicus 62.

Londra 29.

Lord Raglan 369, 370, 373, 374.

M

Macaristan 20, 21, 551.

Mahmud (bkz. Gazneli Mahmud)

Mahmud (Mihr ü VefaYazarı) 6.

Mahtumkulu 44.

Makamat 56.

Malazgirt 524.

Manastır 13.

Mantiku't-tayr 65, 294, 313.

Maytrisimit 74.

Mecnun 30.

Meddah Behçet Mahir 46.

Meddah Behçet Mahir'in Bütün

Hikâyeleri 46.

Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri 45.

Medine 47, 271, 352, 506.

Mekke 323, 362.

Melik Anter 41, 42, 50, 58, 81, 197, 205, 207, 218, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 253, 254, 255, 256, 266, 286, 287, 288, 294, 295, 296, 316, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 354, 371, 372, 389, 400, 401, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 418, 425, 427, 444, 466, 517, 521, 522, 541, 558, 559.

Melik Muhsin (bkz. Muhsin)

Mercan Dede 49.

Mesâriu'l-uşşâk 58.

Mescid-i Aksa 168.

Mesihî 4, 13, 24, 27, 28, 29, 30, 60.

Mesti 13.

Meszaros 34.

Meşairü's-şuarâ 5, 7, 11, 15, 554.

Mevlana 82, 83, 313.

Mezopotamya 61.

Mısır 34, 61, 71, 165, 170, 171, 406, 410, 421.

Michel Schneider 300.

Mihr ü Mah 22.

Mihr ü Vefa 4, 5, 6, 7, 17, 18, 22, 55, 554, 560.
 Mihrimah 39, 41, 42, 43.
 Molière 68.
 Molla Abdullah Hacı İbn Mîr Kerim 33.
 Molla Camî (bkz. Camî)
 Molla Penah Vakıf 30.
 Monla Lütî 13.
Mostar 23, 30.
 Muammer Saraç 37.
 Muhammed (Hz.) 37, 47, 48, 82, 165, 167, 168, 179, 198, 201, 202, 203, 254, 269, 270, 271, 272, 297, 323, 351, 362, 368, 373, 411, 413, 414, 417, 420, 497, 499, 500, 542, 555, 556, 558, 559.
 Muhammed Hudabende 28.
 Muhsin 42, 43, 44, 82, 140, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 207, 208, 219, 223, 230, 231, 235, 238, 256, 259, 260, 261, 263, 267, 269, 270, 288, 295, 296, 313, 338, 339, 340, 341, 344, 345, 346, 349, 351, 367, 368, 373, 386, 390, 395, 396, 400, 401, 405, 406, 413, 416, 419, 423, 424, 426, 427, 428, 444, 445, 448, 449, 452, 458, 459, 461, 465, 467, 468, 469, 472, 491, 495, 503, 506, 510, 513, 514, 524, 537, 538, 539, 541, 542, 546, 555, 556, 558, 559.
 Muhsin Şah (bkz. Muhsin)
 Murakkış (bkz. el-Murakkış).
 Murat (3. Murat) 1, 3.
 Musa (Hz.) 165, 167.
 Mustafa Çelebi 4, 5, 6, 7, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 27, 60, 86, 301, 302, 303, 304, 309, 311, 312, 322, 357, 360, 365, 366, 369, 541, 543, 546, 550, 554, 557, 558, 559, 560.
 Müdami 13.
 Müfti Ali Çelebi 12.

N

Nemrud 165.
 Nerin Köse 369.
 Nevâî 29.
 Nihalî 12.
Nil 165, 210.

Nilüfer Magriso 49.
Nirvansutra 73.
 Nisarî 13.
 Nizamî 81, 558.
Novaberde 13.
 Nuh (Hz.) 165, 167.
 Nuhî 13.
 Nuşirevan 170.

O

O. Spies (bkz. Otto Spies)
Odisea 62, 63.
 Osman (Hz.) 270, 542.
Osmanlı Müellifleri 31.
 Otto Spies 34, 36.

Ö

Ölmez Köse 47, 48.
 Ömer (Hz.) 170, 270, 542.
 Özdemir Nutku 45.

P

Pend-nâme 131.
 Platon 62, 391, 392.
 Plutarkhos 68.
Priştine 12, 13, 14, 15, 17, 550.

R

Racine 300.
 Rebi 196, 199, 207, 218, 219, 221, 227, 231, 233, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 275, 287, 288, 294, 296, 319, 320, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 363, 364, 365, 367, 375, 376, 377, 378, 380, 386, 395, 4007, 417, 422, 427, 433, 435, 445, 449, 464, 473, 508, 533, 544, 546, 548, 549, 555.
 Rebi İbni Adnan (bkz. Rebi)
 Remzî Çelebi 12.
 Revnak 13.
Rieu Katalogu 4, 23, 29, 30.
Romeo ve Jülyet 84.
 Rudekî 78.
Rumeli 13, 14, 15, 550.
 Rükneddin Mesud 27.

S

Sabahattin Eyüboğlu 61.
 Sadi Çelebi 13.
 Saib 27, 28.

Saib-i Tebrizî (bkz. Saib)
 Said 173.
 Saili 13.
 Sani 13.
 Selâmî 31.
 Selim (2. Selim) 1.
 Selim Şah 41, 42, 81, 205, 207, 239,
 240, 243, 244, 246, 253, 254, 255,
 263, 266, 294, 331, 333, 336, 337,
 371, 389, 400, 409, 412, 414, 415,
 466, 515, 517, 521, 525, 541, 549.
Semerkant 83, 230, 338, 550.
 Senem 468.
 Seydi-i Sani 13.
 Shakespeare 68, 300.
 Sifali 13.
Simav 12.
 Singku Seli Tutung 75.
Siroz 13.
 Sirius Şemisa 84.
 Sokrates 391.
 Sultan Mahmud (bkz. Gazneli
 Mahmud)
 Sun'i-i Sani 13.
Suriye 50.
 Suzenî 82, 83.
 Süleyman (Hz.) 165.
 Sünbül 42, 43.
 Sûtra 75.

Ş

Şah Abbas 28, 29, 30.
 Şah Safi 28, 30, 60.
**Şam 42, 43, 82, 84, 112, 170, 197,
 198, 199, 201, 205, 206, 207, 230,
 231, 236, 239, 256, 257, 260, 261,
 269, 313, 338, 339, 340, 342, 343,
 344, 347, 349, 350, 351, 352, 367,
 368, 373, 383, 390, 398, 402, 403,
 404, 406, 407, 416, 419, 425, 428,
 444, 448, 460, 461, 463, 465, 466,
 467, 468, 471, 475, 477, 481, 495,
 499, 506, 508, 510, 519, 532, 536,
 538, 539, 546, 550, 552, 555, 559.**
 Şamî 13.
 Şaver 13.
 Şebüsterî 526.
 Şeh-nâme 78, 79, 543, 544, 560.
 Şehrazad 173.
 Şehriyar 173.
 Şehzade Mustafa 378.

Şehzade Selim 7.
 Şemsi 13.
 Şeyh Abdürrezak Destanı/Hikayesi
 23, 24, 30, 313.
 Şeyh Galib 68, 172, 301, 526.
 Şeyhî 21.
 Şeyhi Çağşircı 13.
 Şeyh-i San'an 313.
 Şeyhoğlu (bkz. Şeyhoğlu Mustafa)
 Şeytan Atavaka 74.
 Şikari 13.
 Şikari-i Salis 13.
 Şirin 30, 304, 468.
 Şölen 391.

T

Tabakatu's-şuara 58.
 Tab'i 13.
 Tacizade Cafer Çelebi (bkz. Cafer
 Çelebi)
 Tahir ile Zühre 36.
Tahran 29, 30, 77, 78.
 Tanyeri (M. Ali) 98, 99, 100, 101, 102,
 103, 104.
Taşkent 33, 45, 48.
Tebriz 20, 21, 27, 28, 170.
Tokat 13.
 To-po Kağan 73.
Trabzon 12.
Trakya 13.
 Tuhfe-i Nailî 2.
 Tuti-i Latif 13.
 Tuti-nâme 173, 294.
 Tülbentçi (Feridun Fazıl) 98, 99, 100,
 101, 102, 103, 104, 132, 133, 134,
 135, 136.

U

Ulvi 12.
Umman Denizi 210.
 Ummuhânî 168.
 Unsurî 78.
Urumiye 78.
 Urva ile Afra 50, 544.
 Uşşak-nâme 83.

Ü

Ümeyir 39, 40, 41.

Ümmi İsa 6.

Üngürüs 551.

Üsküp 12, 13, 14.

V

Vamık u Azra 45, 78, 179, 290, 304.

Varaka 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 288.

Varaka ve Gülşah 32, 33, 37, 39.

Vardar Yenicesi 12, 13.

Varka 48, 49, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 179, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 209, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 277, 279, 280, 285, 286, 27, 288, 293, 294, 295, 296, 298, 303, 304, 313, 315, 316, 319, 320, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 355, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 385, 386, 387, 388, 389, 393, 395, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 406, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 430, 431, 432, 433, 435, 437, 438, 441, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 452, 454, 455, 456, 458, 459, 461, 463, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 482, 483, 484, 486, 487, 488, 489, 490, 493, 494, 495, 499, 50, 505, 506, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 531, 532, 535, 536, 537, 538, 539, 541, 542, 544, 545, 546, 548, 549, 555, 556, 558, 559.

Varka ve Gülşah 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 14, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 89, 91, 95, 98, 108, 117, 118, 131, 153, 157, 163, 164, 166, 167, 169, 173, 175, 178, 192, 193, 195, 196, 198, 199, 203, 205, 206, 207, 218, 232, 273, 274, 275, 287, 288, 290, 291, 293, 294, 296, 298, 299, 301, 303, 304, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 317, 319, 321, 322, 365, 367, 369, 370, 371, 374, 376, 378, 387, 388, 393, 395, 399, 406, 409, 415, 416, 428, 446, 468, 492, 493, 495, 499, 507, 508, 540, 543, 544, 545, 550, 554, 557, 558, 559, 560, 577.

Vecdi 13.

Vesîletü'l-visal 29.

Veyse vü Râmîn (bkz. Vis ü Ramin)

Vezni 13.

Vidadî 30.

Vinaya 75.

Vis ü Ramin 23, 31, 82.

W. Ruben 402.

Y

Yakub (Hz.) 165, 209, 376, 421, 422, 491.

Yavuz Sultan Selim 1.

Yemen 41, 43, 81, 197, 201, 205, 206, 207, 218, 219, 235, 238, 240, 241, 243, 244, 246, 253, 254, 255, 263, 264, 266, 279, 280, 286, 295, 304, 309, 316, 331, 332, 333, 334, 335, 343, 367, 371, 372, 389, 400, 414, 415, 423, 425, 426, 453, 448, 461, 462, 466, 468, 473, 508, 510, 511, 515, 516, 517, 521, 522, 528, 535, 549, 555, 583.

Yenihisar 13.

Yesrib 362.

Yunus (Hz.) 165, 410.

Yusuf (Hz.) 209, 386, 410, 421, 422, 489.

Yusuf u Züleyha 5, 16, 25, 31, 78, 290, 559.

Yusuf-ı Meddah 4, 22, 23, 24, 25, 26,
27, 32, 33, 45, 46, 59, 60, 181, 302,
368, 494, 545, 556.

Z

Zaifî 12.

Zebitetü'l-ilac 27.

Zenbur u Asef 28, 29.

Zennure 46, 47.

Zireki 13.

Ziya Yusuf Çelebi 31.

Ziyaî 4, 23, 24, 30, 31.

Züleyha 30, 421.

**Eser-Kişi-Yer Adları Dizini
(Metin Kısmı)¹**

A

‘Acem 621, 626.

Ādem (Hz.) 754, 926, 966.

Aḥmed (Hz. Muhammed) 606, 783,
1298, 1299.

‘Aden 638, 885, 889, 948.

Āmū 898.

‘Anter 916, 917, 920, 921, 923, 924,
925, 958, 959, 967, 976, 982, 983,
984, 985, 992, 994, 998, 999, 1002,
1005, 1007, 1010, 1011, 1012, 1015,
1016, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025,
1026, 1032, 1033, 1041, 1042, 1045,
1046, 1050, 1052, 1053, 1054, 1059,
1060, 1061, 1068, 1073, 1074, 1076,
1077, 1078, 1083, 1154, 1228.

‘Arab 601, 658, 672, 708, 717, 736,
896, 971, 1012, 1069, 1110, 1117,
1124, 1179.

Āzer 1157.

‘Azrā 837, 882, 910, 927.

‘Azrā vü Vāmık 633.

‘Aziz 603.

B

Bağdād 933, 1148, 1188, 1268.

Baḥreyn 916.

Baḥr-ı ‘Ummān 577, 582, 600, 756,
820, 960, 994, 1047, 1279, 1282.

Beç 621.

Bedaḥşān 639, 699, 734, 749, 827,
876, 885, 889, 891, 893, 901, 954,
1050, 1100.

Bedī‘ 636, 643, 836, 838, 847.

Behmen 1046, 1185.

Behrām 787, 841, 1014, 1049, 1076.

Beyt-i Ma‘mūr 577, 606, 609.

Bilāl 603.

Bī-sütün 681, 690, 775, 795, 809,
1226, 1245.

Buḥārā 1093.

Bū Bekr 1300, 1311.

Bū Cehl 783.

Bū Leheb 601.

Bū Sīnā 946, 964.

C-Ç

Cāmasb 1050.

Cem 703, 1259.

Cemşid 617, 619, 623, 699, 852, 975,
994, 1062, 1078, 1127, 1131, 1298.

Ceyhūn 751, 867, 896, 909, 940.

Çin 581, 669, 694, 703, 707, 714, 740,
752, 768, 815, 850, 852, 933, 949,
950, 1093, 1094, 1102, 1284.

D

Dārā 681, 871.

Dārāb 681, 871.

Dāvūd 585, 593.

Deryā-yı ‘Ummān 586, 589, 756,
913, 963, 1266.

Destān 841, 983.

Dımışk 1134.

Dimne vü Kelīle 1148.

Ḍaḥḥāk 703, 835, 891, 873, 1051,
1055.

E

Ebū Bekr (Hz.) 606, 607.

Efrāsyāb 1056, 1136.

Ehremen 914, 916, 968.

El-bürz 683, 1010.

Erdevān 826.

Eymen 590, 632, 637, 897, 977, 1064,
1214.

¹ Eser adları *eğik*, kişi adları normal, yer adları *koyu* dizilmiştir.

F

Ferhād 633, 654, 655, 687, 764, 775, 795, 825, 865, 882, 895, 910, 927, 961, 1035, 1060, 1106, 1226, 1241.

Ferī 620.

Ferīdūn 1055.

Fırat 1315.

Fir^ʿavn 585, 590, 606, 1296, 1297.

Fireng 1094, 1296.

Fūr 749.

G

Ğālib 847, 859, 863, 867, 868, 869.

Gül-şāh 633, 658, 668, 675, 678, 679, 681, 687, 688, 689, 700, 718, 719, 720, 724, 726, 730, 740, 745, 753, 759, 775, 809, 811, 812, 813, 815, 823, 825, 828, 830, 831, 837, 842, 847, 850, 851, 864, 869, 870, 872, 884, 888, 890, 898, 906, 911, 927, 928, 935, 1060, 1062, 1069, 1096, 1105, 1107, 1116, 1118, 1122, 1125, 1127, 1131, 1135, 1136, 1139, 1142, 1143, 1149, 1150, 1152, 1158, 1159, 1160, 1161, 1167, 1173, 1193, 1195, 1198, 1199, 1200, 1204, 1212, 1213, 1214, 1216, 1222, 1224, 1226, 1232, 1241, 1243, 1244, 1249, 1254, 1265, 1267, 1270, 1272, 1286, 1303, 1307, 1310, 1311, 1314, 1316, 1318.

Gül-şeh 677, 679, 714, 727, 737, 764, 817, 854, 860, 1139, 1161, 1205, 1284, 1313.

H

Ḥabeş 626, 1269.

Ḥahān 606.

Ḥalīl (Hz. İbrahim) 585, 590, 606, 658, 754, 823, 1019, 1061, 1256.

Ḥamdī 656.

Ḥasan (Hz.) 755, 826.

Ḥātem 664, 1098, 1116.

Ḥavvā 754.

Ḥayber 1300.

Ḥayder 606, 626, 1300, 1313.

Hilāl 603, 667, 668, 670, 689, 700, 704, 720, 733, 745, 759, 778, 838, 874, 881, 884, 885, 888, 889, 890, 891, 893, 894, 904, 935, 1092, 1098, 1110, 1111, 1115, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1125, 1145, 1146, 1147, 1150, 1154, 1157, 1158, 1160, 1162, 1163, 1167, 1168, 1174, 1212, 1229, 1271.

Hind 618, 622, 749, 803, 826, 1126.

Hindūstān 596, 830, 961.

Ḥızr 645, 647, 663, 696, 888, 925, 950, 966, 1033, 1224, 1316.

Ḥitā 949.

Ḥorasan 622, 1094,

Ḥotan 586, 885, 948, 1094, 1134.

Ḥurşid 699, 1032, 1244.

Ḥusrev 687, 718, 886, 948, 1052, 1106.

Hümām 663, 664, 665, 689, 716, 721, 723, 745, 748, 750, 771, 778, 781, 785, 786, 787, 789, 792, 804, 971, 1097.

Ḥüseyn (Hz.) 755, 826, 1249.

I-İ

‘Irāk 1095.

ibni ‘Adnān (Rebī‘) 730, 733, 743, 764, 774, 786, 801, 809, 819, 824, 830, 833, 1154.

ibni ‘Umrān 606.

ibni Hümām (Varḳa) 721, 971, 1261.

ibni Ḥaṭṭāb 1300, 1311.

İbrāhim (Hz.) 585.

İbrāhīm Edhem 896.

‘İsā (Hz.) 755, 958.

‘İsî 590, 885, 1269.

İlyās 663.

İsfahān 1111.

İsfendyār 811, 918, 993, 1014, 1048, 1051, 1055.

İskender 591, 666, 681, 749, 871, 955, 1049.

İsmā‘îl (Hz.) 585, 950, 1289.

K

Ka‘be 577, 602, 606, 1042, 1096, 1097, 1204.

Ḳāf 620, 768, 772, 777, 797, 809, 819, 868, 915, 968, 1027, 1028, 1036, 1155.

Ḳahramān 640.

Ḳandehār 702

Ḳārūn 958, 1081.

Ḳaydefā 1042.

Kelīm (Hz.Musa) 754, 783, 1214, 1256.

Kelīmullāh (Hz.Musa) 977.

Ken‘ān 603, 1049, 1082, 1230, 1272.

Kerbelā 769, 1256.

Keyḡusrev 1136.

Kisrā 1052, 1056.

Ḳumār 705, 1087.

L

Lāhicān 620.

Lāmi‘ 657.

Leclāc 626, 771, 1182, 1264, 1301.

Leylā 828, 910.

Leylī 633, 687, 690, 763, 882, 961, 1153, 1225.

Loḡmān 964, 1166.

M

Māçîn 815, 1094.

Manşūr 776, 824, 879, 998, 1016, 1018, 1215.

Maḡmūd (Hz. Muhammed) 617.

Mecnūn 633, 654, 655, 685, 687, 690, 700, 736, 743, 763, 828, 882, 895, 896, 910, 961, 1106, 1153, 1182, 1207, 1225, 1241.

Melik ‘Anter (bkz. ‘Anter)

Meryem 742, 885.

Mesiḡ 584, 585, 606, 611, 636, 702, 742, 885.

Mısr 585, 589, 603, 621, 626, 727, 781, 797, 931, 965, 999, 1087, 1188, 1191, 1230, 1269.

Mıhr ü Vefā 837.

Muṡtafā (Hz. Muhammed) 585, 590, 591, 603, 621, 1301, 1306, 1313, 1316.

Muḡammed (Hz.) 601, 606, 608, 1298, 1299.

Muḡsin 1089, 1090, 1105, 1111, 1113, 1116, 1117, 1119, 1125, 1127, 1130, 1131, 1141, 1159, 1183, 1185, 1187, 1205, 1218, 1219, 1229, 1230, 1272, 1274, 1283, 1289, 1291, 1297, 1301, 1302, 1304, 1316.

Murtażā 1312.

Mūsā (Hz.) 585, 590, 637, 924, 925.

N

Nemrūd 590, 832, 924, 1035, 1038, 1061, 1157, 1256.

Nîl 585, 590, 612, 662, 687, 708, 727, 770, 811, 909, 931, 965, 1191, 1250, 1256, 1272, 1279, 1292, 1302.

Nūḡ (Hz.) 585, 590, 593, 606, 966, 1116, 1206.

Nūşu’r-revān 620, 1017, 1052.

O-Ö

‘Oşmān (Hz.) 606, 607, 1300, 1312.

‘Ömer (Hz.) 606, 607, 621.

P

Pervîz 641.

R

Rebî^c 717, 718, 720, 724, 727, 732, 733, 737, 738, 77, 758, 759, 764, 770, 772, 773, 774, 778, 780, 781, 786, 797, 798, 803, 810, 811, 813, 816, 817, 819, 823, 828, 836, 838, 840, 841, 842, 845, 847.

Rüstem 661, 666, 703, 749, 761, 798, 799, 810, 811, 815, 840, 842, 843, 908, 914, 918, 936, 977, 983, 986, 993, 1014, 1018, 1019, 1032, 1044, 1045, 1048, 1049, 1051, 1055, 1185, 1244.

Rûm 596, 618, 740, 803, 856, 1056, 1085, 1087, 1095, 1134, 1168.

Rûs 1085, 1094,

Rûyîn-ten 1044.

S

Şâhib-i Hût (Hz. Yunus) 590.

Şan^cân 674.

Sâm 703, 999, 1014.

Sebâ 908.

Selîm 907, 908, 915, 917, 918, 919, 920, 921, 924, 928, 956, 958, 959, 967, 1007, 1013, 1014, 1016, 1017, 1018, 1022, 1024, 1026, 1027, 1028, 1030, 1034, 1041, 1061, 1071, 1079, 1081, 1084, 1167, 1168, 1228.

Semerķand 1093.

Sikender 620, 631, 641, 642, 647, 658, 704, 725, 755, 765, 939, 994, 1042, 1050, 1051, 1233, 1249.

Sührâb 799.

Süleymân (Hz.) 672, 704, 728, 832, 859, 893, 909, 915, 941, 1002, 1006, 1065, 1109, 1114, 1190, 1205, 1206, 1207, 1242, 1269, 1304.

Ş

Şâm 580, 589, 621, 781, 798, 845, 992, 999, 1087, 1089, 1095, 1107, 1130, 1159, 1175, 1179, 1184, 1188, 1193, 1199, 1206, 1230, 1265, 1275, 1279, 1284, 1301, 1317, 1318.

Şîrîn 633, 687, 690, 837, 882, 910, 927, 936, 948, 1060, 1226.

Şîrîn ü Ferhâd 633.

T

Tatâr 626, 630, 734, 892, 1087, 1109, 1118.

Tebrîz 621.

Ṭuna 621.

Tûr 1049.

Ṭûr 632, 637, 754, 897, 977, 1206, 1214.

Ü

Ümmühânî 608.

Üngürüs 1094.

V

Varķa 633, 634, 665, 667, 677, 678, 679, 681, 685, 687, 688, 689, 699, 703, 714, 715, 727, 736, 745, 749, 750, 752, 754, 757, 758, 759, 761, 763, 764, 770, 775, 777, 787, 789, 790, 792, 797, 798, 802, 803, 804, 810, 813, 817, 820, 822, 825, 826, 829, 830, 838, 841, 842, 860, 862, 864, 869, 870, 872, 876, 880, 882, 886, 888, 890, 894, 900, 904, 905, 907, 908, 913, 914, 915, 925, 927, 928, 934, 936, 946, 952, 957, 958, 960, 963, 967, 969, 971, 982, 983, 986, 987, 989, 990, 991, 992, 994, 995, 996, 998, 1003, 1006, 1008, 1018, 1020, 1025, 1027, 1030, 1031,

1034, 1035, 1041, 1043, 1044, 1045,
 1047, 1049, 1052, 1054, 1059, 1060,
 1061, 1063, 1065, 1066, 1068, 1069,
 1070, 1072, 1073, 1075, 1078, 1083,
 1084, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124,
 1129, 1131, 1141, 1143, 1145, 1146,
 1150, 1151, 1156, 1157, 1158, 1159,
 1161, 1162, 1168, 1175, 1176, 1177,
 1179, 1180, 1183, 1185, 1187, 1193,
 1195, 1197, 1198, 1200, 1209, 1210,
 1211, 1214, 1216, 1219, 1222, 1223,
 1224, 1226, 1228, 1230, 1232, 1236,
 1241, 1246, 1247, 1248, 1256, 1260,
 1261, 1264, 1265, 1267, 1270, 1273,
 1281, 1286, 1298, 1303, 1304, 1308,
 1310, 1311, 1313, 1314, 1316, 1318,
 1319.

Vefā 1106.

Y

Ya'kūb (Hz.) 585, 636, 817, 838, 883,
 957.

Yahyā 1188.

Yahyā (Hz.) 594.

Yākūt 648.

Yemen 905, 907, 908, 913, 914, 916,
 917, 924, 929, 933, 936, 946, 948,
 956, 957, 963, 971, 986, 1011, 1013,
 1017, 1061, 1096, 1168, 1229.

Yūsuf (Hz.) 585, 595, 636, 657, 704,
 718, 719, 742, 755, 796, 817, 838,
 882, 883, 906, 1049, 1082, 1105,
 1137, 1222, 1269, 1282.

Z

Zāl 580, 623, 666, 670, 684, 691, 695,
 700, 715, 717, 719 731, 761, 776, 836,
 843, 845, 849, 858, 881, 894, 933,
 977, 993, 1032, 1043, 1044, 1049,
 1051, 1055, 1185, 1210, 1264.

Züleyhā 742, 882.

EKLER

[Orişinal Metinden Örnekler]

چو ده سال اولدی اولدی کیم کار
آورد لر اقلدی اتموز کار
آورد ب سکه کچر و خاک بکشد
آورد جان ب ری پیرتی اولار
دشمن عالم اچمه دشمن یاره
آفتاب کور اولار کله پشت
کوب بره اچکی آدی اولی آرد
کک اولدورده اچدی کیم شقی
چو در خاک بکشد اولدور
تغلب بریزن چیشین حاکم
کیز اید بریزن بریزن حاکم
کیم کین و اولدوب دشمن
دشمن عشق اولدور دشمن
اکرب و ککر قتل چسور
کورد کیم کیمک بری افر
نظم حاکم و در خاک بکشد
اوغر لاری کیمک سار
اوغر لاندن اولدی کیمک لار

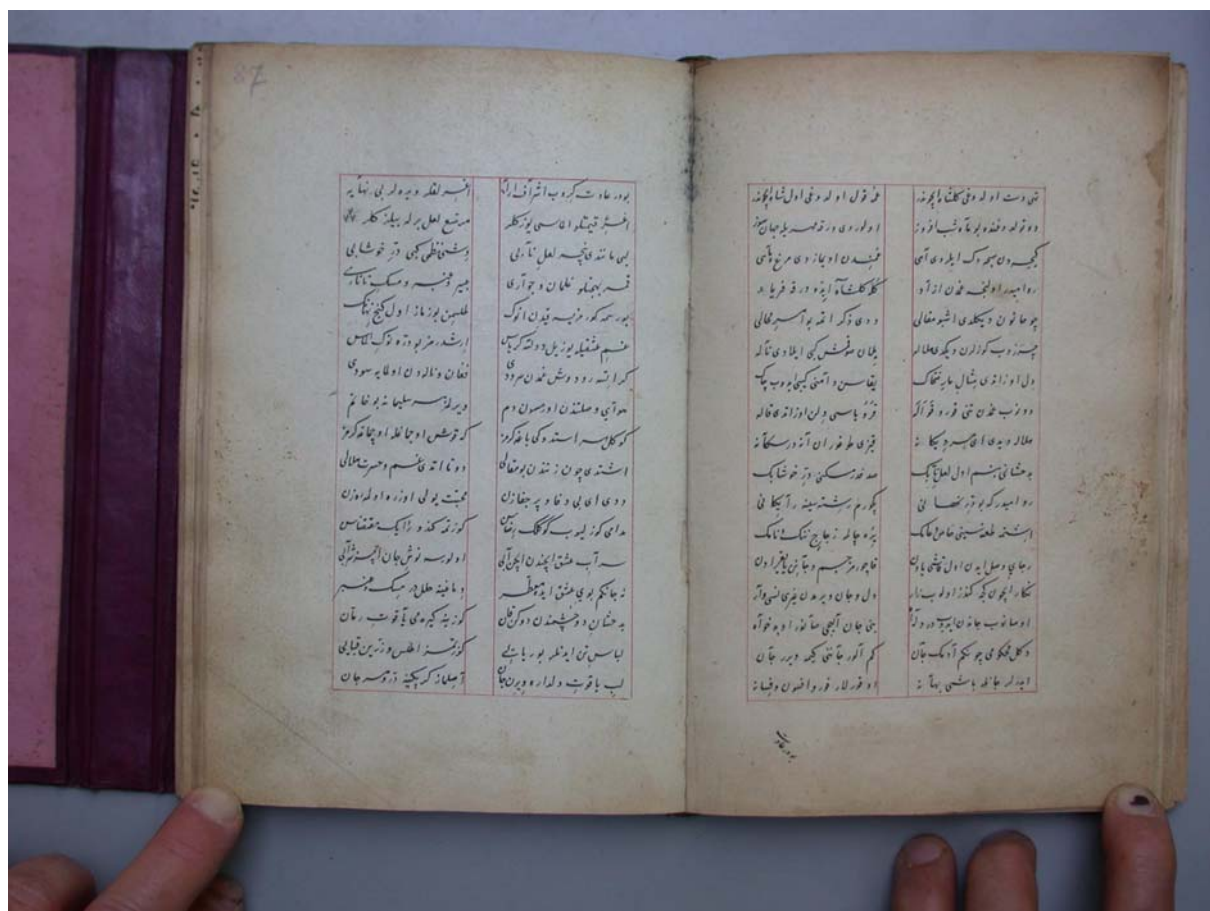
و با حق بری بریزد او را بدو
 از آید و متبانی وجه آید
 بری بری گشت و در قسب
 او را ندری می کنند تا او را
 تا غایب آید و او را که در
 ام باشد تا مشق و در وقت
 که که دردی دارد که در
 تا مشق که او را به از
 قراب شاه مشک با کاهی
 که که است و او را در آب
 و در مشق و در مشق و در
 محبت با ملک بر هر مشق
 محبت به ملک به در مشق
 و او را در ان قبل و غای
 و در مشق و در مشق
 محبت با مشق و در مشق
 و در مشق و در مشق
 او را که با مشق

[illegible][illegible]

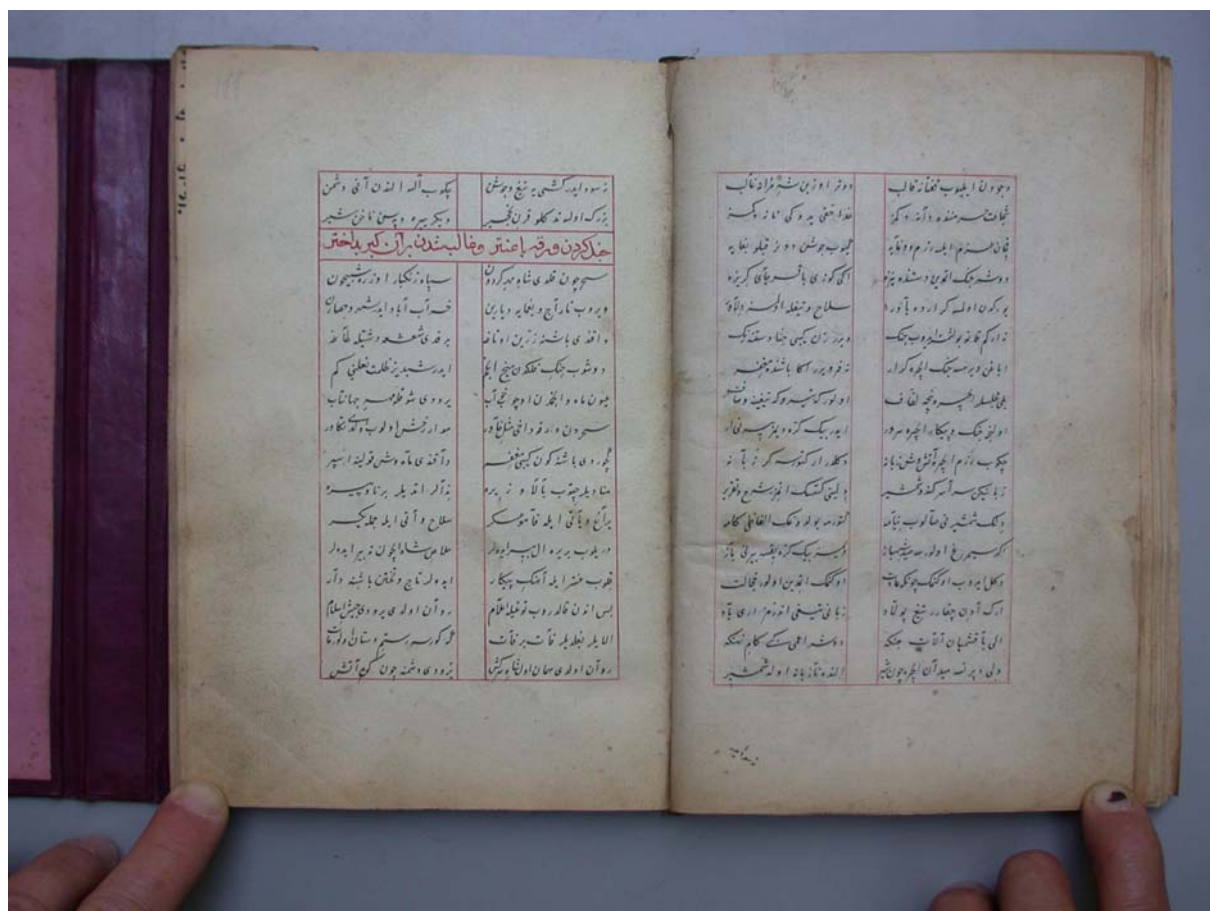
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

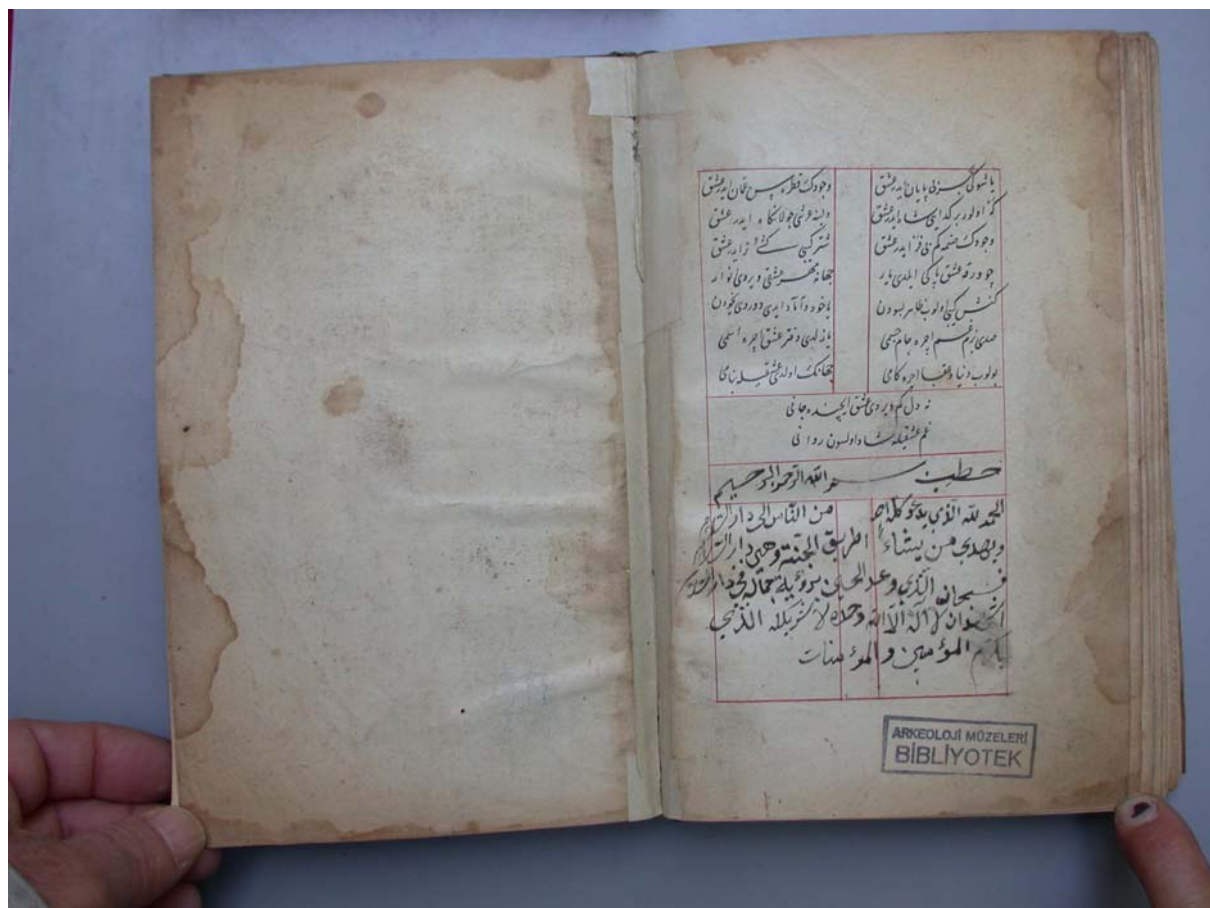
ایک ہوندا اور مومہ ریز کہ حق بولنے فانی ہونے

ÖZET

YILDIZ Ayşe. Türk Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevileri ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevisi, Doktora Tezi, Ankara 2008.

Bu çalışma, Klâsik Türk edebiyatının devamlılığı olmayan mesnevi konularından Varka ve Gülşah'ın, 16.yy. Anadolu sahasında metni günümüze ulaşan tek örneği olan Defteremini Mustafa Çelebi'nin mesnevisini konu alır. Mustafa Çelebi'nin bu eseri, Anadolu sahası Türk edebiyatında mesnevi formunda yazılarak metni günümüze ulaşan iki örnekten sonuncusu olma özelliğine sahiptir. Bu çalışmayla, Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah mesnevisinin İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020 numarada bulunan metnini çevriyazı alfabesine aktarmak, mesneviyi şekil ve içerik özellikleri açısından analiz etmek ve bu isimle kaleme alınan ilk mesnevi olma özelliğine sahip Gazneli şairi Ayyukî'nin mesnevisi ile konu, motif, kahramanlar, mesnevide kullanılan vezin, nazım şekli ve türleri arasında bir karşılaştırma yapmak amaçlanmıştır.

Çalışmamızda Bedî'nin olduğu söylenegelen Varka ve Gülşah mesnevisinin aslında Defteremini Mustafa Çelebi'ye ait olduğu; Mihr ü Vefa yazdığı fakat bu mesnevinin kayıp olduğu söylenen Mustafa Çelebi'nin aslında böyle bir mesnevi yazmadığı tespit edilmiştir.

Varka ve Gülşah mesnevisinin Anadolu sahasındaki ilk örneği olan Yusuf-ı Meddah'ın aynı adlı eserinde yer alan kahramanların ölümden sonra Hz. Muhammed'in duasıyla dirilme motifinin Ayyukî'nin Farsça mesnevisinde bulunmadığı bu motifin mesneviye Yusuf Meddah aracılığı ile dahil edilip daha sonra yazılan Türkçe mesnevilerde de işlendiği iddiasının gerçeği yansıtmadığı yapılan karşılaştırma sonucu teyit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler

- 1.Varka ve Gülşah
2. Mustafa Çelebi
3. Bedî
4. Mesnevi
5. Ayyukî

ABSTRACT

YILDIZ Ayşe. Masnavi of Varka and Gülşah of Mustafa Çelebi, and Masnavis of Varka and Gülşah in Turkish Literature, Doctorate Thesis, Ankara 2008.

This study discusses the masnavi of Defteremini Mustafa Çelebi, of which text is the only example of Varka and Gülşah, among the masnavi topics of Classical Turkish Literature without sequel, which has reached to the present day from the Anatolian region of 16th century. This work of Mustafa Çelebi, which was written in masnavi form in Turkish Literature of the Anatolian region, has a characteristic of being the latter of the two examples that have reached to the present day, This study has aimed to translate the text of Masnavi of Varka and Gülşah of Mustafa Çelebi, which is placed in number 1020 in Archeology Museum of Istanbul into transcription alphabet, to analyze the masnavi in terms of form and content, and to make a comparison with the Masnavi of Ayyuki of Ghazni, which has the characteristic of being the first masnavi written under this title, in terms of motif, characters, rhythm, verse form and types used in masnavi.

In the study it is ascertained that the Masnavi of Varka and Gülşah, which is said to be of Bedîî, belongs to Defteremini Mustafa Çelebi in fact; and that Mustafa Çelebi who is thought to have written Mihr ü Vefa that is believed to be lost, did not write such a masnavi.

This study confirms that the argument that the motif of revival via pray of Hz. Muhammed aftermath of the death of characters in the work of Yusuf-ı Meddah with the same title, which is the first example of Varka and Gülşah Masnavi in the Anatolia region, does not exist in Persian masnavi of Ayyuki and that this motif was included in the masnavi by Yusuf-ı Meddah and that this was performed in the subsequent Turkish masnavis, does not reflect the truth in accordance with the result of the comparison.

Key Words

- 1)Varka ve Gülşah
- 2) Mustafa Çelebi
- 3) Bedîî
- 4) Masnavi
- 5) Ayyukî